

השלח

מכתב־עתי חדשי

לספרות, למדע ולעניני־החיים.

העורך:
ד"ר יוסף קלוזנר.

המו"ל:
חברת „אחיאסף".

כרך כ"ב

(חוברות קכ"ז–קל"ב).

שבט – תמוז תר"ע.

אודיסא

בדפוס ח. נ. ביאליק–ש. בורישקין.

ГАШИЛОАХЪ.

Литературно-научный ежемѣсячный журналъ.

Редакторъ: Д-ръ I. КЛАУЗНЕРЪ.

Издатель: Товарищество „АХIАСАФЪ".

Томъ XXII.

(Книжки 127—132).

Январь—Iюнь 1910.

ОДЕССА.

Типографiя X. Н. Бялика и Ш. Бурышкина, ул. Жуковскаго № 9.

Haschiloah.

Litterarisch-wissenschaftliche Monatsschrift

Redacteur: D-r J. KLAUSNER.

Herausgeber: Verlag „ACHIASSAF".

Band XXII.

(Hefte 127—132).

Januar — Juni 1910.

ODESSA.

Druck von Ch. N. Bjalik und Sch. Buryschkin.

תוכן־הענינים של „השלח", כרך כ״ב.

(בסדר א״ב):

עמ׳:

עמ׳:

הסתדרות הקהלות.

מאת

משה קליינמאַן.

ועידת עסקני־הצבור בקובנה העמידה בשורה הראשונה של שאלות חיינו את הסתדרות הקהלות וגם ערכה לה תכנית מסוימת על יסוד הרצאתו של מר סליוזברג. הציוניים הרוסיים הודיעו בהאמבורג, שהם מסכימים בעיקרי הדברים אל תכנית זו ורואים בה נצחון הפרינציפים שלהם, שהובעו ראשונה בהלסינגפורס. בקרוב תהיה אספת־הרבנים וגם שם תעמוד על הפרק שאלת הקהלות והסתדרותן. מכל זה נראה, ששאלה זו חדלה להיות רק שאלה עיונית בלבד, „הלכתא למשיחא", אלא היא שאלת־היום במובן היותר אמתי של מלה זו. יש ידים לשער, שגם הממשלה הרוסית מוצאת ענין בשאלה זו מטעמיה שלה ושהיא נכונה להביא איזה סדר בקהלות הישראליות ברוסיה, כמובן, בהסכם ליסודי השקפתה שלה על מצב היהודים במדינה. בכל אופן קרוב לודאי, שעוד בזמן הקרוב מאד צריכים נהיה לגשת בפועל אל יצירתה של הסתדרות זו.

ואולם, למרות מה שכל־כך קרוב הדבר לצאת לפועל, אין אנו מוצאים, שיעסיק את ההמונים הרחבים מעמנו יושב רוסיה. בספרות עוד תופסת שאלת הסתדרות־הקהלות איזה מקום, אף־על־פי שאף מקום זה הוא פחות מזה שהיתה צריכה לתפוס. אבל בחיים אין אנו רואים התענינות כזו כלל. והלא הדעת נותנת, שתקון חשוב כזה בחיי העדות שלנו, העלול להשפיע השפעה מרובה על התפתחות החיים הקהלתיים ולשנות במדה מרובה את יחוסו של היחיד אל הצבור הישראלי, צריך היה לעורר ענין מרובה בכל שדרות העם. הוא היה צריך להיות ראש שיחתם של ההמונים הישראליים, חוץ ממה שהיה צריך להיות תוכן להרצאות אין־מספר ולחומר־וכוח במסבות עסקני הצבור שבכל עיר ועיר. אילו היה כדבר הזה, בודאי היינו יכולים לקוות הרבה יותר, שההסתדרות העתידה להברא תהא מתאמת לצרכי הצבור היהודי בימינו ולרוח המתהלכת בקרבו משתהיה אם תבנה על סמך הלך־רוחם וסברות־כרסם של יחידים, שהם יושבים בפטרבורג ורואים חלומות בתחום־המושב. אבל הנה אנו רואים, שאין התענינות כזו בחוגי־הצבור הרחבים, וזה מראה לנו על קפאון־המחשבה והתנוונות הרגש הצבורי השוררים בהם. רעיון מחריד הוא, אבל צריך להביעו: למרות השנויים הקלים לטובה, שניכרו בשתי השנים האחרונות, עדיין אנו עומדים בתקופה של וואנדאליסמוס לאומי. עדיין לא פסקה מקרבנו התאוה הפראית לשבר את הכל, למגר לארץ את כל האֵלים, להרוס בלי חמלה את כל המקדשים ולדרוך ברגל־

גאוה על כל היפה והקדוש מיצירות האומה במשך שנות־אלפים. רק בבחינה זו עדיין מסוגלים אנו לאיזו התעוררות, ורק בזה עדיין מתגלית בתוכנו איזו „פעולה אקטיבית", כביכול. ואולם, כשמגיעים אנו לאיזו יצירה, לאיזו בריאה חיובית, לבנין מקדשים חדשים על יסוד הישנים,—אז מתגלית הריקנות שבלבנו בכל אימתה. אז לא בלבד שאין לנו אנשים מוכשרים ומסוגלים לעבודה, אלא שאין גם התענינות, אין גם רצון והתעוררות. היפלא איפוא, אם אין הדור הזה מסוגל לעבודה לאומית כבירה כתחית האומה בארץ־האבות?—וכלום יפלא, שלא מצאו המאורעות בטורקיה אותו ההד החזק ואותה ההתעוררות־לפעולה החזקה בלבותיהם של המוני העם, שאליהם קוו החולמים שבקרבנו, אחרי שגם ענין כל־כך קרוב לחיינו ולצרכינו הצבוריים, כדבר הסתדרות הקהלות, לא עצר כח להניע את ההמונים האלה ולהזיזם מן ה„נקודה המתה", שהגיעו אליה. אות־הזמן הוא, אות רע ומחריד מאד!

ואות־הזמן הוא גם־כן, שאפילו כל מה שדנים אצלנו בשאלת הקהלות, אין דנים אלא בפרטים ולא בכללים. לא הפרינציפים, שעליהם אנו צריכים ליסד את הקהלה, מתבררים במאמרים העוסקים בשאלת סדור־הקהלה, אלא השאלות המעשיות בלבד,—אותן השאלות, שעם כל חשיבותן במעשה אין להן חשיבות יסודית והן, איפוא, ענין להעסקנים המעשיים, אבל לא להפובליציסטיקה, שתעודתה היא—להעמיד את הדברים על יסודותיהם ולהעיר עליהם מתוך השקפה יותר רחבה ויותר מקפת בכל הנוגע למקום ולזמן. ובאמת, הלא שאלת הסתדרות הקהלות אינה ענין של עסקנות לבד; זוהי שאלה לאומית גדולה, שכל חשיבותה תתגלה לעינינו אך ורק אם נפיץ עליה את אור ההשקפה ההיסטורית־הלאומית ואת האור הנובע מתוך השקפת־העולם הלאומית שלנו בכלל. ואם מתוך השקפה זו נשקיף על הענין, בודאי שלא יתאימו דרישותינו שלנו, דרישות הציוניים, מן הקהלה הישראלית לאותה התכנית, שהציעו לפנינו בקובנה, ורק לחנם שמחו חברינו הפטרבורגיים את כל השמחה הזאת למראה „נצחונם", כביכול. מה שמספיק למר סליוזברג העסקן הבלתי־ציוני, שאין לו בהשקפת־עולמו הלאומית אלא ההוה היהודי ברוסיה בלבד, לא יספיק בודאי לנו, שאותו ההוה אינו בעינינו אלא חלק קטן מן ההוה היהודי הכללי במקום וחלק עוד יותר פעוט—בזמן.

כי, אמנם, כשאנו באים לדבר על הסתדרות־הקהלה מרחפת לפנינו מחשבה אחרת על הסבות, שבשבילן אנו צריכים להסתדרות זו, מאותן המחשבות שהן מרחפות לפני העסקנים ממינו של סליוזברג. להם יש מוסדים של צדקה ושל חנוך וענינים של דת ושל חיי־צבור, שהם עתה נפרדים ומובדלים זה מזה וצריך לאחד אותם לגוף צבורי אחד. לנו חשוב בודאי גם הדבר הזה, אבל עיקר שאיפתנו היא—לברוא צורה של חיים לאומיים צבוריים, שבהם תהא היהדות יכולה להשתמר. לפי השגתנו שלנו, עומדת עתה היהדות בתקופה של „דֶיהִיסטוֹרִיזַצִיָה" (בלשונו של הר"ר קלוזנר) ואנו מבקשים בסיס לקיומה, אפני־חיים להשתמרותה ולהתפתחותה הרצויה לנו. היהדות—לא במובן של אַבסטרקציה פילוסופית, אלא במובן ישות לאומית־היסטורית—הולכת ומתרוקנת מתכניה, צורות־חייה הולכות ומטשטשות, יסודות קיומה הולכות ונהרסות, ומה שאנו, ביחד עם כל הלאומיים הנלהבים, מבקשים, הוא—לבור מן העבר הגדול שלנו את התכנים שעדיין לא נפסלו, לברר את צורות־החיים, שעוד כח בהן להגן על

התכנים ההם, וליצוק צורות חדשות לקיומנו. ובתור אחד מן הגורמים החשובים להשגתה של תכלית זו אנו חושבים את הקהלה הישראלית המסודרת.

כבר במלה האחת הזו, במלת „המסודרת", מונח רעיון עיקרי אחד מרעיונותינו הלאומיים. אנו חושבים את התאחדותם של היהודים והתקבצותם לפעולה מאוחדת בכל מקצועות החיים למעשה לאומי חשוב. אנו מקבלים כבשורה טובה כל שמועה, כי פה או שם התאחדו היהודים לשם הגנה על זכיותיהם האזרחיות או על צרכיהם הכלכליים והחברותיים; אנו מברכים כל פעולה, שהיא מכוונת לקבץ מספר יהודים יחד מסביב לענין וצורך יהודי או אפילו מסביב לענין וצורך פרטי על יסוד הדעה וההכרה הלאומית. הסתדרות לאומית של פועלים ואומנים יהודיים, או של סוחרים יהודיים, או של סופרים ומלומדים יהודיים, או של משחקים־על־הבמה יהודיים; הסתדרות של יהודים במקצוע חיי האזרחים והפוליטיקה, ואין צורך לומר הסתדרות יהודים לשם יצירה קולטורית לאומית,—כל אלה הן, לדעתנו, תאים להסתדרות הלאום, לקבוץ כחות היצירה והפעולה שלו; ולפיכך יש בעינינו לכל אלה ערך של מפעלים לאומיים חשובים. ואולם הסתדרות היהודים היושבים יחד לקהלה מאורגנת הרי היא הבטוי היותר חזק לשאיפת קבוץ־הכחות והבטוי היותר ברור לרעיון האחדות הלאומית.

ולפי־זה יש להסתדרות הקהלה ערך לאומי עצמי בעינינו, בלתי־תלוי בתנאי ההסתדרות ובפרטי הדברים, הנכנסים לחוג פעולתה של הסתדרות זו. יאולם תובעים אנו שתי תביעות עיקריות, שזולתן חשיבותה של ההסתדרות מסתלקת ממנה או, לכל הפחות, נפחתת יותר ממחצה. התביעה הראשונה היא: שתהא ההסתדרות עומדת ברשות עצמה, „סובירינית" ככל האפשר ובלתי־תלויה— כמובן, בכל הנוגע לעניני היהודים הפנימיים—בדעת מי שיהיה. אם תהיה רשות לרָשות להתערב בחיי הקהלה הישראלית הפנימית, להשפיע על בחירת הרב ועל מנוי הגבאים, כמו שהדבר נוהג עתה, הרי לא תהיה הקהלה אלא כלי־משחק בידי אחרים לרעתו של הצבור היהודי. במצב כזה בהכרח שיעלו בשדה הצבור הזה קוצים וברקנים, שישאבו את כחם מן החנופה והצביעות, מן ההתרפסות לפני התקיפים הזרים, ובכחם זה ישתררו על הצבור הישראלי. ואם יתמיד המצב הזה, מוטב שלא תהא לנו שום הסתדרות ואיש לעברו יפנה!

התביעה השנית היא: שהקהלות המסודרות תתאַחדנה ותבראנה איזה מוסד עליון בתור ראש ומנהל לכל הקהלות. למוסד זה צריך שיהיה אַבטוריטט גדול ויפוי־כח לדבר בשם היהדות הרוסית המאוחדת לא בלבד ביחוסיה לממשלת הארץ, אלא גם ביחוסיה לחלקי־היהדות האחרים, כל כמה שהדבר נוגע לענינים דתיים ולאומיים משותפים. זהו רק ההמשך ההגיוני מרעיון ההסתדרות בכלל ובלעדיו נעמוד בחצי הדרך. יתר על כן: אם לא תהיה התאחדות לכל הקהלות, נהיה משוללים הרבה מצדדי התועלת הלאומית הכרוכה בעקבי ההסתדרות: ראשית, לא יהיה לנו שום אורגן, שיהיה לנו לפה בדברים הנוגעים לכלל־היהודים יושבי־הארץ; שנית, לא תהיה לנו יכולת להוציא אל הפועל הרבה תקונים חשובים בחיי האומה ולספק הרבה צרכים לאומיים בעלי ערך מרובה, שאין קהלה אחת יכולה להגשימם בחיים, בעוד שכל הקהלות המאוחדות ביחד יכולות לעשותם ולספקם; ושלישית, יתכוצו שוב החיים הלאומיים לתוך המסגרת הצרה של העדה

המקומית בלי שיוכלו לקבל צורה של חיים צבוריים ר ח ב י ם. אפשר גם־כן, שיקומו נגודים בין הקהלות בנוגע להרבה ענינים פנימיים חשובים, כמו בנוגע לעניני הדת ולפעולות לאומיות שונות,—ואבטוריטט עליון לא יהיה להכריע הלכה למעשה איך צריך להתנהג בנדונים אלה, שחלה בהם המחלוקת. ואמנם, באותן הארצות, שיש בהן כבר קהלות מסודרות, אלא שלא התאחדו כולן, כבר הכירו טובי עמנו בקלקלה היוצאת מזה והם שואפים שם למלא את החסרון הזה. אם אין אנו חפצים לחזור על הקלקולים שנעשו בשעת הסתדרות הקהלות הישראליות במערב, חייבים אנו לדאוג לכך בתחלת ברייתה של הסתדרותנו ולהגן עליה מפני הקלקלה קודם שתבוא.

ואף במה שנוגע לסכום הצרכים הלאומיים, הנכנסים לתוך חוג השפעתה של הקהלה המסודרת ושל התאחדות כל הקהלות במדינה אחת, תהיה תביעתנו שלנו, של הציוניים, מרובה מתביעתם של העסקנים הישראליים הבלתי ציוניים. לדעתנו, צריכה הקהלה הישראלית להיות הבטוי ההסתדרותי של כ ל חיי הלאום בארצות גלותו. היא מקפת לא לבד את צרכי הדת במובן הצר, כלומר, את עניני הרבנות, בתי־התפלה, בשר כשר וכדומה, ואף לא לבד את מוסדות הצדקה והחנוך ה ד ת י, — אלא את עניני הלאים כולו ואת כל צדדי חייו הלאומיים הפנימיים. הדת היא עתה בודאי הגורם היותר חשוב בחיינו הלאומיים בגלות והיסוד היותר נאמן לקבוצנו הצבורי; אבל צריך לזכור, שיש כבר עתה בתוכנו המון אנשים, שהשתחררו, או ששחרר אותם חנוכם, מן ההשפעה הדתית של היהדות לחלוטין. אילו העמדנו את הקהלה הישראלית על יסוד הקבוץ הדתי בלבד, כמו שעשו נאספי־קובנה, היינו צריכים להוציא בדרך הגיונית את האנשים האלה, שמספרם ילך ויתרבה יותר ויותר אם נאבה ואם נמאן, מתוך השתוף ההסתדרותי. ל כ פ ו ת בני־אדם בכח החוק להיות שייכים אל הקהלה, כמו שרוצים מציעי ההצעות, אין אנו חושבים לאפשר. כי, ראשית, התועלת, שתצא לנו מזה, מוטלת היא בספק גדול, ושנית, אין זה מן היושר כלל. הרי יש בין האתיאיסטים מישראל אנשים שאינם יכולים להצטרף אל קהלה דתית מצד יסודי השקפת־העולם שלהם, כמו, למשל, הסוציאַליסטים והאַתיאיסטים הפרינציפּיאַליים. ואנחנו הלא תכליתנו היא—לברוא צורה אורגאַניזציונית בשביל היהודים ברוסיה, שתתאים באמת לצורתה של היהדות במדינה זו ותעשה לאפשר, שיכנסו אליה כל היהודים שבמדינה, בלי הבדל ההשקפה הפילוסופית והחברותית. אנחנו רוצים, שיתכנסו לתוך הקהלה כל היהודים מפני שכולם ימצאו בה ספוק לצרכיהם הצבוריים הלאומיים, ולא מפני שהקהלה נצרכת לתשלומי־המסים שלהם. הצרכים הדתיים בודאי שצריכים לתפוס מקום רחב בעבודת הקהלה, הן מצד חשיבותם העצמית והן מצד המספר העצום של יהודים, שהדת ממלאת את כל חייהם. אבל יחד עם זה צריך שיהיה בקהלה מקום גם לאלה מן היהודים, שאינם מתענינים בעניני הדת כל עיקר. ואמנם, כבר ראינו, שאף במקומות, שהקהלה מיוסדת בהם על הצרכים הדתיים לבד, מתענינים בה יותר ויותר גם אלה מן היהודים, שיחוסם אל הדת הוא שלילי לגמרי, מפני שהם רוצים ומקוים להכנים לתוכה גם ענינים אנושיים־לאומיים אחרים. בגאַליציה, למשל, התחילו הסוציאַליסטים היהודים, אפילו ממפלגת פ. פ. ס., לשלם מס הקהלה ולהשתתף בבחירותיה. בהשקפה הראשונה נראה הדבר כמתמיה:

וכי מה ענין סוציאלסטים אל מוסד לאומי-דתי בעצם? אבל האינסטינקט הבריא של ההמונים מעוררם לבקש בקהלה את הבטוי ההסתדרותי לצרכיהם הלאומיים הכלליים, ואחרי האינסטינקט הזה נגררים גם המשכילים שבין מנהלי המפלגות הסוציאליסטיות. „פועלי-ציון" שבאויסטריה הבינו יותר מחבריהם בשאר המפלגות את חשיבותה של הקהלה להחיים הלאומיים ובאחת מכנסיותיהם ערכו פרוגראמה מפורטת, שעל-פיה תוכל הקהלה להיות מסודרת לפי רוחם.

מה שמרגישים אחרים רק על-פי האינסטינקט בלבד צריך שיהיה ברור ומחוור לנו כבר בתחלת גשתנו אל יצירת הקהלה. היא צריכה לתת ספוק לכל יהודי מאיזו מפלגה ומגמה שתהיה. בה צריכות להתנגש כל המגמות; כל המפלגות תהיינה שואפות להשיג על ידה את מאווייהן ומלחמה תמידית תהיה בין המפלגות והמעמדות. דבר זה אל יפחידנו. במקום שיש התנגשות הדעות שם יש גם חיים והתפתחות. וכל כמה שיגדל הענין, שתמצאנה הכתות השונות של העם מסביב בקהלה ועבודותיה, תגדל השפעתה של זו האחרונה על החיים מסביב ותרבה למלא את תפקידיה הלאומי והצבורי.

ומסבה זו עצמה אין לעוג עוגה, צרה גם בנוגע לפרנסת העניים ולמוסדות-החנוך, הנכנסים לחוג פעולותיה של הקהלה, ולומר: עד כאן יש רשות לקהלה להתערב בענינים אלה, מכאן ואילך אין לה רשות. אמנם, הקהלה דואגת לפרנס את ענייה ולרפא את חוליה, ובשביל כך היא מנהלת את עניניהם של מוסדי-הצדקה ובתי-החולים שבעיר; אבל ההשקפה היסודית צריכה להיות יותר רחבה, ופעמים שתצטרך לצרף לסוג „פרנסת העניים" מין עבודה אחרת לגמרי. עבודה זו היא, קודם-כל, סדור-האמיגרציה, שהוא חזיון כל-כך מיוחד לנו (ובמובן זה הוא לאומי) וכל-כך מתמיד עתה בחיינו; אין ספק, שהקהלה המיוסדת על יסוד לאומי צריכה תהיה להקדיש לחזיון זה תשומת-לב מיוחדת, וכל אותה העבודה, הנעשית עתה ושהיתה צריכה להעשות במדה יותר מרובה—אלא שאין עושים—במקצוע סדור האמיגרציה: יסוד לשכות-מודיעין, תמיכת הנודדים והשבים ממקום נדידותם, בקשת מקומות נאותים לכניסת אמיגרנטים ובוא-בדברים עם הועדים הקיימים והעתידים להתכונן במקומות הנדידה,—כל זה נכנס בגדר הקומפיטינציה של הקהלה המסודרת—עד כמה שהעבודה מקומית, ושל הקהלות המאוחדות — כל כמה שהיא כללית ומשותפת לכל יהודי-המדינה. ואולם יש גם מקרים אחרים, שבהם צריכה הקהלה להופיע על הבמה. במקרה שקרה לפועלים היהודים בבית-חרושת אחד בווארשא, שנתפטרו אך ורק מפני שהם יהודים ולא רצו לעבוד בשבת,—מקרה, שלפי מצבנו בגוים אפשר שיקרה כמותו לעתים קרובות מאד,—הקהלה מחויבת לדאוג לגורלם של האומללים האלה בני-הקהלה, שסבלו אך על שהם יהודים, ולהמציא להם מקור-פרנסה אחר, אם על-ידי תמיכה ממושכת עד שימציאו להם עבודה במקום אחר ואם ע"י קבוץ הון מיוחד כדי ליסד בשבילם בית-חרושת של שותפות, כמו שרצו לעשות אחדים מן העסקנים שבווארשא ולא עלה בידיהם. זה יהיה מין „פדיון-שבוים" מודרני,—מצוה, שהיתה כל-כך חשובה בעיני אבותינו ושדבר לא היה יקר להם להקריבו על מזבחה; שהרי ה„שבויים" הללו, כפועלים של עכשיו, היו אנשים שסבלו על יהדותם בלי עון ופשע אחר.

ובמקצוע החנוך הלא הדבר ברור, שתהא הקהלה מחוסרת אחד מתפקידיה היותר חשובים, אם תצטמצם רק בחוג ההשגחה על המלמדים והחדרים, תלמודי־התורה והישיבות. אנו מציירים לנו את פעולות הקהלה במקצוע זה באופן אחר לגמרי. ראשית, מיסדת הקהלה בתי־ספר לעם במתכונתם של בתי־הספר הנמוכים הכלליים, אלא שהלמודים הישראליים תופסים בהם מקום יותר הגון. תלמודי־התורה, שהם מכוונים עתה לבני העניים ביחוד, צריכים להבטל ותחתיהם יקומו בתי־ספר הגונים, שבהם יהיו יכולים לבקר גם בני בעלי־בתים בינונים בשכר מועט, בעוד שבני העניים, או אלה המצטיינים בלמודיהם, ישתחררו מן התשלומין לגמרי. כמובן, צריך יהיה לדאוג גם להלבשת בני־העניים ולפעמים גם לארוחת־הבוקר בשבילם. באויסטריה, שבתי־הספר לעם מתכלכלים בה ע"י הממשלה והבקור בהם הוא הכרח לכל האזרחים (וכמובן בחנם) ושעל־כן נפגשים בהם בני־העניים עם בני־העשירים ביחד, ראיתו מנהג יפה מאד, שכדאי יהיה גם לנו לחקותו. הועד הפדגוגי מיסד על־יד בית־הספר קופה מיוחדת לתמיכת בני־העניים. התמיכה מתנהלת באופן זה: המורֶה או המורָה המכירים באבות תלמידיהם ובמעמדם, פונים אל היותר אמידים שבהם לתת את נדבת לבם לקופה זו. הרוב הגדול אינו נמנע, כמובן, מלמלאות את הבקשה, אם מחמת רגש־הנדיבות הנטוע באדם או מפני החפץ, שיהיה לב המורה טוב על בניהם. ושוב פונה המורה לאבות התלמידים העניים בהצעה חשאית לקחת מן הקופה ולעשות בגד חדש או לקנות נעלים חדשות לילדיהם. וכל זה נעשה בצניעות והסתר, עד שאין הילדים מרגשים, מי הנותן ומי המקבל. מלבד זה מוכרים בבית־הספר בכל יום לכל ילד כוס חלב ופרוסת חלה בחצי המחיר הרגיל או גם בשלישיתו, בלי הבדל בין ילדים עניים ועשירים, אלא שהאבות העשירים מבינים מאליהם את חובתם לשלם לקופת בית־הספר את הבדל המחיר בצורת נדבה בפעם אחת. איני יודע זאת אל נכון, אבל משער אני, שגם השלטון העירוני, שברשותו נמצאים בתי־הספר, מסייע קופה זו. באופן זה, או דומה לזה, יכולה גם הקהלה העברית לסדר את תמיכת התלמידים העניים, בלי שתוציאם מן הכלל באופן גס ועולב, כמו שנוהג היום בת"ת שלנו. וכשיונהג ברוסיה למוד של חובה לכל האזרחים, תוכל גם הקהלה העברית לדרוש מן השלטונים, שיכניסו גם את בתי־הספר שלה לתוך התקציב הכללי של בתי־הספר העירונים, ואז יהיה הלמוד גם בהם, כבכל בתי־הספר לעם שבמדינה, חנם אין כסף.

ובערים היותר מרובות באוכלסין יהודים תצטרך הקהלה לפתוח גם בתי־ספר תיכוניים על יסוד זה עצמו. אבל בזה עוד לא נסתיימו חובותיה של הקהלה בנוגע למוסדי־החנוך הכלליים. הקהלה צריכה לדאוג, שיהיו מורים עבריים בשביל ילדי ישראל גם בכל בתי־הספר של הממשלה—יִקָּראו בשם "מורי־הדת" או בשם אחר, זה אינו עיקר—ושהמורים האלה יעמדו ברשותה של הקהלה ויהיו סרים אל משמעתה. דבר זה אינו חדש כלל: באויסטריה כבר הונהג. שם יש בכל גימנסיון ובכל בית־ספר ריאלי, כמו בכל בתי־הספר לעם, מורי הדת הישראלית, שהם נמנים מצד הקהלה המקומית, וזו האחרונה יכולה גם לפטר אותם ממשמרתם. המורה העברי הוא חבר בעל זכיות שוות של הועד הפדגוגי שבבית־הספר, והציונים, שהוא מציב לתלמידים, שוים הם בערכם לציוני המורים האחרים. אדרבה, לפי

החוק האויסטרי, אם התלמיד מקבל ציון „גרוע" ממורה הדת (העברי או של האמונות האחרות), לא יועילו לו כל הציונים המשובחים של המורים האחרים והוא ישאר במחלקה עוד לשנה אחת. אילו היתה שם הקהלה לאומית ולא אַסימילאַציונית (דבר, שהוא תלוי באופן־הבחירה, שעליו ידובר בזה להלן), אז היה המצב הזה יכול להיות למקור ברכה לאומית מרובה. עכשיו תופסים שם הלמודים העבריים מקום קטן מאד: בסך־הכל הם נלמדים שתי שעות בשבוע ותכנם מצומצם בגבולי הקאטכיסמוס הדתי בלבד, ואף היחס אל הלשון העברית ואל ביאור חזיונותיה של ההיסטוריה הישראלית הוא אַסימילאציוני־עבדותי עד לידי כעור. ואולם כל זה בא באשמת ראשי־הקהלה המתבוללים, בעוד שאילו היו הראשים האלה יהודים לאומיים, היו יכולים להרחיב את התכנית, להרבות את מספר השעות ולחזק את היסוד הלאומי שבלמודים האלה. ואפילו במצב של עכשיו אין לנו לזלזל לגמרי בתקון החשוב הזה: למרות שאיפותיהם האסימילאַציוניות של ראשי־העדות ולמרות הרדיפות, שהם רודפים כל מורה עברי, שהוא חשוד על ציוניית ולאומיות, מרובים הם מאד המורים העבריים בבתי־הספר הכלליים, שהם מחודרים מרוח לאומי ומבינים את תפקידם הלאומי. והם משתדלים למלאות את התפקיד הזה אפילו בחוג הצר, שחנו להם, והשפעתם לטובה על תלמידיהם מרובה מאד. ומי יודע, אם לא הם הם שגרמו לחזיון המשמח והמפליא, שהצעירים הלומדים בבתי־הספר הכלליים בגליציה, הם ברובם ציוניים. ועל תכונתם של הרבה ממורי־הדת האלה יעיד אותו המירה הזקן בוכסבוים, שאבד עצמו לדעת בשביל שבנו המיר את דתו.

ובכן, גם החזקת מורים עבריים בבתי־הספר הכלליים הוא ענין לאומי חשוב, שהוא צריך להמצא בידי הקהלה וברשותה. אמנם, את משכורתם מקבלים המורים האלה מקופת הממשלה ביחד עם שאר מורי בתי־הספר, אבל מִנויים או התפטרותם תלויה בדעתה של הקהלה היהודית המקומית בלבד. וכשישתנו הזמנים לטובה אפשר יהיה גם ליסד קתדראות מיוחדות ללמודים העבריים בכל בתי־הספר העליונים. וכשיתיסדו ברוסיה מועצות בתי־הספר למחוזים ולפלכים, כמו שהדבר נוהג כבר בארצות־אירופה המתקדמות, צריך יהיה להשתדל, שיהא שם גם בא־כחה של היהדות, כמו שיש כבר בא־כח כזה ליהודית הגאליצית במועצת בתי־הספר של המדינה,—אף־על־פי שאף כאן הניחה ההתבוללות את ידה הקשה עלינו ו„בא־כחנו" זה הוא באמת בא־כחם של ראשי־העדות המתבוללים.

שהקהִלה תהא צריכה לדאוג ליסוד בתי־קריאה לעם, ביבליותיקות ושעורי־ערב וכדומה—זהו, כמדומה לי, ברור ומובן לכל. ומה שנוגע לבתי־חנוך דתיים ביחוד, כמו ישיבות ללמודי התלמוד ובתי־ספר לרבנים, הרי חובה זו נובעת ישר מצרכי־הדת של הקהלה.

ואם נרחיב באופן כזה את חוג פעולת הקהלה על כל צרכי הלאום— החברותיים, הכלכליים והרוחניים—ימצא בה כל אדם מישראל ספוק מלא לצרכיו ושאיפותיו הלאומיות ולא יהיה שום צורך בכפיה איזו שתהיה כדי שיכנס לתוך הסתדרות זו. להיפך, כל מי שיש בלבו איזו שייכות אל העם העברי ואל חייו מאיזה צד שיהיה יבקש בעצמו את שערי הקהלה וישתדל להכנס אליהם. ואם אחרי כל אלה ימָצא איש יהודי, שכל־כך זר הוא לנו ולשאיפותינו עד שאינו מוצא שום נקודת־מגע בינו ובינינו, מוטב שיִבָּדל מעלינו לגמרי משנכריחהו

להשאר בקרבנו. — הרחבת התכנית של פעולת הקהלה תועיל גם־כן לקבץ אליה ואל אורגאַניה הפועלים כל בחור וטוב באומתנו, והאורגאַן הראשי, שיאחד את כל הקהלות המסודרות במדינה, בודאי יגיע בקרוב לידי פופולאריות ואַבטוריטט לאומי מעין זה, שהיה בזמנו ל„ועד־ארבע־ארצות".

ואולם כדי להגין עלינו מפני הקלקלה האסימילאַציונית, שהשחיתה כל חלקה טובה בקהלות המסודרות המערביות, חשוב מאד לקבוע את הפרינציפיון של הבחירות. במערב אירופה וגם בגאליציה יש זכות־הבחירה לכל משלם מס־הקהלה במינימום ידוע, ולפי ערך המס נחלקים הבוחרים לשלש קוריות. הקוריה הראשונה בעלת הזכיות היותר גדולות (כי מספר המאַנדאַטים הנופלים בחלקה גדול לפעמים פי עשרים וחמש מכפי מספר המאַנדאַטים של הקוריה הנמוכה), הם משלמי המסים הגדולים והאינטליגנציה ה„מדופלמת". אחריה באות הקוריה השניה והשלישית. נפטרים ממס־הקהלה לגמרי, ובכן משוללים גם זכות־הבחירה, הם אלה, ששלטון־הקהלה הוציא עליהם משפט, שהם מן העניים. וכך ברור הדבר, שאם על־ידי הנהגת הקוריות כבר נִתַּן שלטון זה בידי העשירים והתקיפים, השואפים להתבוללות מחמת חנוכם הבלתי־לאומי או מחמת שהיא מועילה לעסקיהם וגורמת להם שישאו חן בעיני הגויים, — יש בידי המתבוללים עוד כלי־זין חד להרחיק מן הבחירות את האנשים הבלתי־נעימים להם: פשוט, הם פוטרים המונים רבים מן המס של הקהלה; מסתמכים הם בזה על שויון־הנפש של ההמונים הרחבים לעניני הצבור בכלל ועל שאיפתם הטבעית להשתמט ככל האפשר מתשלומי המסים. וכך יש לשלטונים תמיד רוב נאמן ומסור להם. ואף המוני הפקידים של מוסדות הקהל עושים את שלהם להבטיח את נותני לחמם מן ה„חוצפה ההמונית", כדרך שנוהגת כל בירוקרטיה; ובכן הממשלה נכונה בידם. בשנים האחרונות התחילו הציוניים להשתער על „הקהלה" ולערער את „חומותיה". הם עושים אַגיטאַציה מרובה בעם שיכניסו את מס הקהלה אפילו אלה שאינם נתבעים, וכך הם מסדרים את האופוזיציה. מלחמה זו כשהיא לעצמה מכנסת הרבה חיים ותנועה רוחנית לתוך הצבור היהודי. מתבררים ומתעמקים יסודי ההסתדרות הקהלתית והפרינציפים הלאומיים, שצריכים להיות מונחים ביסודה. הצלחה ממשית עדיין לא השיגה אופוזיציה זו, כי כלי־זינם של השלטונים של עכשיו עדיין חדים הם למדי. אבל אפשר להגיד מראש, שסוף סוף תפול גם חומת־ההתבוללות הזו בידי הלאומיים והם ישובו לבנותה על יסודות לאומיים יותר רחבים. ואולם, אם אין אנו רוצים לעבור את כל הדרך הארוכה הזו: להסגיר מתחלה את החומה בידי התקיפים הנוטים להתבוללות ולשוב לקחתה בסערת־מלחמה, — חייבים אנו לדאוג מתחלת יצירתה של הסתדרות־הקהלות שלנו, שקהלות אלו תהיינה עממיות וממילא גם לאומיות. הערובה היותר בטוחה לזה היא, שזכות הבחירה אל הקהלה תהיה בלתי־תלויה לגמרי בתשלומי מס־הקהלה. אין זאת אומרת, שיהיה מי שהוא, מלבד העניים הגמורים, פטור לגמרי ממס־הקהלה. אדרבה, המס חזה צריך להיות מוטל חובה, על־פי הערכה ידועה מצד באי־כחה של הקהלה עצמה, על כל אדם מישראל, וצריך גם־כן להשתדל, שיהיה אפשר לגבות את המס באמצעות השלטון המדיני, אחרי שלשלטון זה תהא בודאי זכות ההשגחה על קופת הקהל ובקורת הוצאותיה השונות. אבל זכות הבחירה לכל מוסדי הקהלה צריך שתהיה זכות

טבעית לכל אדם מישראל, שהוא שייך לקהלה זו ושלא הוציא את עצמו מכללה ע"י הודעה אופיציאלית מיוחדת. אמת ישנה היא, שבתוך השדרות הרחבות של העם לא היה ולא יהיה לעולם מקום להתבוללות מדעת. אדרבה, אותן השדרות, אפילו אם בעצמן הן הולכות ונסחפות בזרם האסימילאציוני בכח תנאי החיים האוביקטיביים, ברוחן ובהרגשותיהן הן תמיד על צד הדעות הלאומיות הברורות. אמת זו למדנו מכמה וכמה חזיונות של חיינו הצבוריים ואין צורך להוכיחה בזה עוד הפעם. אבל עוד מצד אחר נותנת לנו זכות הבחירה הכללית ערובה בטוחה נגד השנות החזיון הגאליצי אצלנו: השאיפה להתבוללות היא על־פי רוב לא כל־כך בת נטית־הלב הפנימית כמו שהיא בת החפץ להחניף לתקיפים הזרים. כל כמה שאין שלטוני הקהל (כמו שהדבר נוהג, למשל, בגאליציה) מוכרחים לתת תמיד דין וחשבון על מעשיהם לפני הקהל היהודי הרחב, הולכים הם אחרי שרירות לבם ומחניפים להסביבה הזרה. ואולם בה בשעה שהם מרגישים, שעל מעשיהם יצטרכו לתת דו"ח לפני דעת־הקהל היהודית, הם מתיראים ממנה ונמנעים ממעשים, שהם יכולים להרגיז את דעת־הקהל הזו. ועוד גם זאת: כשזכות הבחירה נתונה רק למשלמי המסים והם בערך מועטים, יש לשלטונים אפשרות מרובה להשפיע על הבוחרים באופנים שונים ולהכריחם לבחור כמו שיצוו אותם מלמעלה. אבל כשזכות הבחירה נתנת להמונים רבים, מתמעטת אפשרות זו עד תכלית המעוט. דבר ידוע הוא, שאפילו בגאליציה, מקום ה„קורופציה" המדינית היותר איומה, נתמעטה „קורופציה" זו וכמעט נתבטלה משעה שהונהגה שם זכות הבחירה הכללית.

כי צריך שתהיה להקהלה זכות־כפיה, כלומר, שתהא יכולה לכפות את חבריה שיהיו נשמעים לפקודותיה וישלמו את המסים, שהיא מטלת עליהם— הוא דבר שאינו צריך להאמר. פרטי הדברים בנוגע לסדור השלטון של הקהלה ואופן סדורו אני מניח למתעסקים בתכניות מפורטות. רק על זה אעיר, שלדעתי צריכה ההנהגה להיות לא מועטת במספר הבריה — כמו שמציעים אחרים, — אלא מרובה במספר חבריה. הייתי אומר: להנהגת הקהלה נבחר איש אחד מכל אלף נפש מחברי הקהלה עם קביעות מינימום ידוע לקהלות קטנות ביותר. במקום שחברי ההנהגה מרובים הם מפני שהעדה עצמה גדולה היא וחוג פעולותיה גדול ורחב הוא מאד, צריך לחלק את חברי ההנהגה לסֶקציות לפי המקצועות השונים של פעולות־הקהלה. וכמובן, צריך להבחר מקרב הסקציות כולן ועד ראשי אחד יותר מצומצם, שבראשו יעמדו נשיא הקהלה, סגניו ורב־העדה, וועד זה יהיה המוציא את החלטות השלטון אל הפועל,—כעין ה„אופראבות" ביחס אל ה„דומות" העירוניות ברוסיה.

בשאר השאלות העומדות על הפרק, כגון שאלת מכס־הבשר והרבנות הכפולה, אני נמנע מלחוות דעה בזה, ראשית, מפני שיש גם הרבה צדדים מחייבים להשאירן כמו שהן ובלבד שיעשו בהן תקונים ידועים. למשל, בנוגע למכס־הבשר אמת הוא הדבר, שבזמן האחרון נעשה כעין תשלום־שכר לאוכלי־טרפות; ואמת היא גם־כן, שבמכס זה, כבכל מכס בלתי־ישר, יש עולה פנימית. אבל הטענה, שעל ידו מתיקר הבשר הכשר, עדיין היא צריכה לבירור. אנו רואים, שגם במקום שאין מכס כזה יקר הוא הבשר הכשר הרבה מבשר־טרפה,

ובודאי יש לחזיון זה סבות אחרות חוץ מן המכס. וכן הדבר גם בנוגע לרבנות־הכפולה: יש דעה, ראויה לתשומת לב, שהאבטוריטט של הרבנות הדתית יחלש הרבה, אם יוכרחו הרבנים להקדיש זמן מרובה לרכישת ידיעות כלליות, כי על־ידי־זה לא תהא להם אפשרות להקדיש את כל כחותיהם ללמוד התלמוד והפוסקים, שאך אלה לבד מרימים את האבטוריטט שלהם בעיני העם. איני קובע מסמרות בדברים אלה ואיני מכריע לשום צד; רק מעיר אני, שעדיין כל אלו שאלות הן ולא הלכות פסוקות. ואולם מה שהוא עקר אצלי הוא זה: כל השאלות הללו והדומות להן הן שאלות פנימיות של הקהלה ורק היא בלבד, כשכבר תהיה מסודרת, רשאית תהיה לדון עליהן ולקבל החלטה זו או אחרת.

אלו הם היסודות, שעליהם צריכה, לדעתי, להתיסד הסתדרות־הקהלה שלנו. אפשר שלא את כל משאלותינו, ואף לא את רובן, יתנו לנו אלה, שהכח בידם לתת או למנוע. אבל צריך שיהיה על־כל פנים ברור לנו לעצמנו, מה אנו רוצים ואל מה אנו שואפים. ואם אפילו יכריחונו התנאים האוביקטיביים לצמצם את דרישותינו ולהסתפק בזמן הראשון במינימום ידוע, הרי נשיג על־יד זה בלבד, שנדע ידיעה ברורה, שהוכרחנו לצמצם ושהשגנו רק חלק ממשאלותינו, את המטרה העיקרית: על כל פנים מצדנו נקבע להקה״ה את המקום הראוי לה בחיינו ובלי הרף נשאף להביאה אל השתלמותה ושכלולה השלם.

אספת־הרבנים, שמתאספת בקרוב בפטרבורג ושהבחירות אליה עדיין הולכות ונמשכות בתפוצות ישראל שברוסיה, מן הראוי שתשים לב לזה.

הַחֵטְא.

(רומאן).

מאת

י. א. לובֶצקי.

היום חג לה ולבעלה. הם חוגגים את יום חתונתם. לסעודת-הערב הזמינו הרבה אורחים. תשע שנים עברו מיום שנכנסו לחופה וזה ארבע שנים, שהם חוגגים את היום הזה.

בבוקר, כשהתעוררה משנתה, שחקה לה תשורת-החג מעל השלחן הקטן שעל-יד מטתה. בכל שנה ושנה מפתיע אותה בעלה באיזו תשורה.

היא הביטה סביבה לראות, אם בעלה בחדרה או אם הוא בחדר השני. אבל דפיקות השעון עוררוה להרגיש את הבדידות הנעימה. בחדרים אין איש. האנשים והעופות נעלמו, והבית כולו טבוע הוא במנוחת-העונג של חיים שלוים. לחישת הדומיה הנעימה ממלאת את אויר הבית ומגברת את שאון רגשותיה הענוגים, ומתוך שפעתם היא מתרפה על מטתה. היא מרגישת את עצמה למאושרת בעולם. זה כמה שלא טעמה אושר ותענוג כזה. לבה וכל קרביה מתענגים ומרננים. ולמראה קרני השמש הנופלות על חזה הגלוי ושערותיה הפרועות היא מרגשת, שהאושר מתרחב ומשתפך בכל אבריה. ובעליצותה היתרה היא נכונה לחבק את העולם כולו בזרועותיה החטובות והמלאות במלואת אשה, שכבר נתפתחה אבל לא נבלה עוד.

היא מביטה על התשורה המונחת לפניה ועיניה תופסות בבת אחת את החדר וכליו, שעליהם חל מבטה בשעה שעיניה נפקחות בבוקר זה תשע שנים רצופות. בשעות הארוכות של הבוקר, שהיא אוהבת לבלות במטתה, התרגלה בכלים האלה, ואף-על-פי-כן כחדשים נראו לה היום. על פני כולם כאילו שורה החג וכולם כאילו צוהלים לקראתה מרחוק.

מן הוילון הפרוש על החלון עבר מבטה ועמד על מטת אישה. היא גלויה, ועל הכרים ניכרים עוד רשמי גופו, שנח עליהם. כבכל יום ויום השכים לקום גם היום. העבודה גדולה, מסחרו דורש ידים רבות ואלו הידים דורשות עין פקוחה. אי-אפשר להניחן אף שעה אחת בלי השגחה. עוד קודם שהאיר הבוקר כבר עמד על רגליו, וכפי רגילותו התגנב גם היום אליה כדי לנשקה. בזהירות יתרה התגנב אל מטתה על בהונות רגליו. היא הרגישה על פניה את קרבת עור פניו ושערות זקנו ואת נשמתו הבוערת והנעימה. ושפתיו נגעו בעור מצחה, ובזהירות, לאט לאט, נסגרו בצלצול קל ורפה. שמורות עיניה היו כבדות מן השינה.

ואף־על־פי־כן היו תנועותיו מורגשות לה היטב. והיה בדעתה לחבק אותו, כמו שהיא רגילה לעשות בכל בוקר,—לחבק אותו פתאום בלי התנועע, לחבק את צוארו ולהדקו אל הלב בלי פקוח את העינים. ואף הוא ישאר בלי התנועע, ואך נשיקה ארוכה וצורבת תהיה תשובתו מצדו. ובעוד רגעים אחדים ילחש לה, שהוא צריך ללכת. אבל היא תעשה את עצמה כישנה ולא תשמע בקולו. ואז ירים את ראשו מעל לבה, ואחרי התבוננות קלה יכסה את פניה בנשיקות, ובאצבעותיו ינסה לקרוע את סגור שמורותיה. היא לא תתנועע וגם תתאמץ לנחור מעט. ואז יתחיל לדגדג אותה תחת זרועותיה, ואז תעזוב אותו לנפשו בשחוק מתפרץ... על המחזה הזה, שזה כמה שנים הוא הולך ונשנה בכל יום, רצתה לחזור גם היום, אבל היא התאפקה ועשתה את עצמה כישנה. היה נעים לה לראות ולהרגיש, איך האיש גדל־הקומה ורחב־הכתפים מתאמץ לצעיד את צעדיו בקלות יתרה. ואולם, כשהפך את פניו ממנה, התיק את השלחן הקטן בקול רעש. נבהל נשאר על מקומו, ופניו המאירים נתעקמו והועבו. ובעינים דואגות הביט עליה, לראות אם הקיצה. בכל כחה התאמצה לעצור בעד צחוקה, שהיה קרוב להתפרץ למראה פניו השעירים, המפיקים טוב־לב עם תמימות הילדות.

ועל זכרונה עלה מחזה אחד מלפני עשר שנים, כשישבה עוד בבתוליה בבית אבותיה, והוא בא לראותה בפעם הראשונה.

היא היתה בתולה בת ארבע ועשרים שנה, שלפי דברי השדכנים היתה קשה מאד לשדוכים. במחוזה היתה מפורסמת למלומדת, משפחתה היתה מן המשפחות המיוחסת וגם נדוניא הרבה הפריז לה אביה. ואף־על־פי־כן היתה קשה לשדוכים. „ענינים" שונים הוצעו לפניה והחתנים כלעומת שבאו כן שבו. מראיתם והשכלתם לא מצאו חן בעיניה. אמה התרעמה עליה: היא תרבה לפסול ולברור עד שתפול בידי איש גרוע ביותר. והיא שחקה לתרעומתה של אמה. אבל ימים עברו והחתנים פסקו מלהראות, והשדכנים, שעד עתה היה מספרם מרובה ממספר השדוכים שהציעו, נעלמו מביתה. היא אינה מוצלחת—יצא הקול עליה; היא אינה „מטבע עובר לסוחר"—חרצו עליה השדכנים; היא קשה לשדוכים—התאוננו אבותיה. וגם בלבה התגנבה היראה. ואמה אינה נותנת לה מנוחה במוסרה ועקיצותיה. אמנם, אביה עמד לימינה והגין עליה לאמר, שבימינו בתולה בת כ"ד שנה אינה עוד זקנה; אבל דבריו היו נאמרים רק מן השפה ולחוץ, כדי להניח את דעתה, והיה ניכר, שדברי האם חזקו גם עליו. אחרי דברים מועטים היה עוזב את המערכה, ואז היה נמטר עליה מבול של דברי מוסר ותרעומת, שתמיד היו נגמרים בבכיה.

ובאותו הזמן בא הוא לראות ולהראות.

אמנם, לא לפתע פתאום היה הדבר. זה כשבועות אחדים, ששדכן אחד היה מבקר את ביתם ומתלחש עם אבותיה. ולבסוף הודיעה אותה אמה בדברים קצרים ובהחלט שאינו סובל שום התנגדות, שתכין את עצמה ליום המחרת ושלא תתנהג הפעם כנערה שוטה. באותה שעה הרגישה בלבה כעין דקירה קלה. האמנם כל כך צר בה עין אמה?—ובלבה הרגישה כעין שנאה לאותו האיש, שבא לראותה מבלי שאול את פיה, כאילו היא סחורה פשוטה, העומדת להמכר בשוק... ואף־על־פי־כן הכינה את עצמה. ולמחר בשעה השניה אחר הצהרים הציג אביה

לפניה אותו האברך, שבא אל ביתם בחברת אמו ודודו.

מבוכה והתרגשות קלה תקפוה. והיא הביטה לא בעין חודרת ולא בעין פקוחה, אלא בעין שואלת. ובאותה שעה הרגישה כאילו הצחוק בא ומחלחל בבני-מעיה ועוד מעט ויתפרץ מפיה. מה היה לה? וכי יצאה מדעתה?... עוד גם עתה, כשהיא זוכרת את המקרה המוזר, לוהטים פניה מבושה; ואף-על-פי-כן קשה לה גם עתה להתאפק מצחוק. הוא, הדוב השעיר הזה, שבפניה היה כענק, עמד לפניה בעינים מושפלות ארצה, נבהל ונבוך ממבטה, וכפו הגדולה רעדה בשעה שנגעה בידה. ואי-אפשר היה לה לראות את הפנים המגודלים, שנתאדמו כפני ילד למראה נערה זרה. הוא נראה לה כילד בעל קומה גבוהה ובעל זקן מגודל. וצחוקה התפרץ מפיה... האב הביט עליה בתמהון, האם נשכה את שפתיה, ונחירי האשה הזרה רעדו מכעס ופניה חשכו. עד שהועם אף ברק אורן של המרגליות שעל צואריה. כל העינים הביטו אליה. אמנם, צחוקה נחנק עד מהרה בגרונה, אבל המעשה כבר נעשה. והיא הרגישה בקלקלתה. וכדי למחות את הרושם הבלתי-נעים, פנתה אל אמה והזכירה איזה מקרה, שהעיר את צחוקה. אבל במקום לתקן הוסיפה לקלקל. לדבריה הראשונים כבר נתאדמו פניה מבושה. היא הרגישה, שהיא מוסיפה אִולת על אִולת, אבל לעצור ברוחה לא היה עוד ביכלתה: כאילו כח נסתר המריצה לגמור את דבריה. ובדממה ששררה בבית, נשמע קולה, שמפני סער נפשה ודממת החדר היה נראה רם ביותר. מפני מראית-עין התאמצה אמה להאיר לה את פניה; אבל אודם פניה העיד על הסער המתחולל עתה בקרבה-ומבוכת אביה גדלה לכל מלה ומלה היוצאת מפיה. ותמהון הדוד הפיל עליה פחד. אחרי רגעים אחדים נפרדו האנשים הזרים בפנים צוחקים ולבבות זועפים. כנלעגי-לשון התאמצו להוציא מפיהם איזו הברות, אבל המבוכה הכללית לא נתנה אותם לדבר. והיא הניעה להם מרחוק בראשה. אמנם, האם הראתה הפעם את כחה בכל כשרונותיה התאמצה לתקן את המעוות ולכפר את פני האורחים.

הם כבר יצאו מן הבית. השדכן נתעכב בבית, כאילו נמלך בלבו מה לעשות, ובעיניו התועות מדד אותה מכף רגלה ועד ראשה, כאלו היה רוצה לומר: באשמת גולם כזה נהרסו כל תקוותי! פתאום, כאילו נזכר דבר-מה, מהר החוצה. ואז התחילו יסורי הגיהנום שלה. לכעסה של אמה לא היה גבול. אילו היה ביכלתה לטרפה, היתה טורפת אותה באפה. היא מנבאת לה, להבתולה הזקנה, שתשב עד שילבינו שערותיה ושגם סנדלר פשוט לא יאבה להסיר מעליה חרפת בתוליה. ואביה לא עמד הפעם לימינה. אמנם, הוא לא התערב בריב, אבל מבוכתו היתה ניכרת לעין כל. תפוש במחשבותיו צעד הנה והנה בחדרו, ולרגעים השמיע לנפשו הברות בלתי-ברורות, שהעידו על מצב רוחו. בפעם אחת נעתק מלבו יסוד אמונתו בה: אשה תשאר אשה. מלומדת, חכמה, ואף-על-פי-כן שטות כזו! אשה תשאר אשה!—שנן לנפשו. והיא הבינה היטב את מצבה. בלבה כעסה על עצמה. ביחוד הציק לה הרעיון: מה יאמרו האנשים האלו, שבודאי זוהי הפעם האחרונה, שהיא נפגשת עמהם?—הבושה צרבה אותה. הם יחשבוה לנערה פתיה. עד עתה היתה היא הפוסלת ועתה היא פסולה. בה לא ירצו... ובאותה שעה הרגישה בקרבה רגשות שנאה וכעס להאנשים הזרים, שבאו כאורחים לא-קרואים לגזול ממנה את כבודה ומנוחתה. ועם רגשותיה אלו נתעורר בקרבה החפץ

לראות אותם עוד הפעם, ביחוד אותו, להראותו, שאינה מה שחושבים עליה, לספר לו, להוכיח לו, עד שיוכח, כי הצדק עמה... ופתאום, מתוך רגש של חרטה ומתוך התשוקה לכסות עליו, התפרץ מפיה צחוקה הבלתי־טבעי עוד ביתר עוז. היא צוחקת בעינים מלאות דמעות ולב כואב. וכל מה שיכאב לה יותר היא מתאמצת להרים את קול צחוקה ביותר. אמה הביטה עליה בעיניה הגדולות, שנהפכו לתמהון, מרוב כעסה דחפה אותה בימינה. והיא הוסיפה לצחוק ולצחוק. אביה, למרות תמהונו, התחיל גם כן לצחוק. ואמה היתה נכונה מגודל כעסה להכות אותה ממש. אבל באותה שעה התפרץ הביתה השדכן: מזל טוב! מזל טוב!—ובנשימה קצרה ובעינים צוחקות התחיל לספר, שהודות לה׳ ולכח לשונו נתרצה החתן לבקרם בערב עוד הפעם. אמה לא היתה יכולה להאמין בדברי השדכן. ומרוב שמחה נראו דמעות בעיניה:—רק זכות אבותיה עמדה לה הפעם.

ואמנם, בערב באו שלשתם. אמו היתה כבועסת, כאילו כל הענין הוא לא לרצונה. ומגבוה הביטה על כולם, כאילו רצתה לומר: הבו גודל, דרך ארץ! לגדל בן כבני אינו דבר קטן!—. אבל האם עשתה את עצמה כאילו אינה מבינה את כלל והתאמצה להסביר לה פנים, לשעשע איתה ולפייסה בדברים וממתקים. ואילם הוא, אחרי שברך אותה בברכת־הערב, נשאר על מקומו בלי יכולת להוציא מפיו אף מלה אחת. היא הביטה עליו רגעים אחדים,—והתרגשות נעימה תקפתה. פניו, שהפיקו טוב־לב ותמימות, עשו עליה רושם כל־כך נעים, עד שרצתה להשיח לפניו את לבה, להראותו, שבאמת אינה מה שחושבים עליה, והעיקר—לכפר את פניו בעד הצחוק. והם יצאו לטייל מעט סביבות הבית. ואולם עם כל חפצה לדבר עמו ולהסביר לו את פניה לא עלה בידה כלום. הפעם אי־אפשר היה לה להוציא מפיה אף מלה אחת. ואך אחרי שעבר איזה זמן בשאלות מקוטעות ושתיקות מרגיזות התחיל הוא לספר לה מחייו, מעשיו ומסחרו. מתחלה היו דבריו מגומגמים ומקוטעים, אבל לאט לאט נחה סערת־רוחו ודבריו יצאו מפיו במנוחה ובלי הפסק. השיחה היתה פשוטה. הוא ספר לה מכל דבר, שלוקח את לבו בחייו. ובאותה הפשטות היה ניכר טוב־לבו. סערת־רוחה נחה גם היא, ואף היא השתתפה בשיחה זו, אמנם רק בהקשבה, אבל אופן הקשבתה עורר אותו להוסיף ולספר. וכששבו הביתה הודיעה לה אמה, שעוד היום יחוגו חג־האירוסין. אמנם, היא העמידה פנים כאילו היתה רוצה עוד להתישב בדבר, אבל אחרי שעה קלה נשברו הקערות והיא היתה לכלה. ואמה, כשנשקה לה, לחשה לה באזניה:

—הלא תראי, פתיה, כי מה׳ היה הדבר. אכן עוד יוטב לך בקרב הימים. בת־מזל את.

ואמנם, נבואת אמה נתקיימה. גורלה שפר עליה... ובזכרונה מתעוררים ועוברים כל הימים והשנים, שעברו עליה משעת אירוסיה,—ימים, שטובתו של האחד מרובה משל חברו, שנים, שהן מתחרות זו בזו בשפע האושר ורוב הטוב. וחייה עד עתה נראים לה כפרח אחד גדול, שעליו אוצרים בקרבם נטף של אושר. היא מתבוננת אליהם וקוטפת אותם לאט לאט, עלה אחרי עלה, מתוך תשוקה עזה למוץ עוד הפעם את האושר הגדול, שמלא את חייה, ביחוד מענינים אותה הימים הראשונים של זמן היותה לכלה.

מתחלה היה קשה לה להתרגל בו. והיו ימים, שהשדוך צער אותה מאד;

מראיתו המגושמת ומנהגיו הפשוטים היו מרגיזים אותה, ביחוד בשעה שהיתה באה עמו בחברת אחרים. אז היתה מגלה את כל חסרונותיו. היא זכרה את כל אלה החתנים שפסלה, שכמלכים היו נגדו, ואז נקוטה בנפשה על שמהרה לשמוע בקול אמה. בדמיונה רחף לפניה צחוק-לעגם של אלה החתנים בשעה שיפגשו אותה בחברתו של מגושם זה, של אדם בלי כל נימוס וגהוץ... אבל לאט לאט התרגלה בו. פעמים אחדות בא לבקר אותה, ואחרי נסיעתו היתה מרגשת תמיד כאילו חסר לה דבר-מה, כי בנסיעתו סר רוחה ממנה. אפשר שגרמה לכך רק הבדידות בבית אביה,—כך חשבה בלבה. אבל סוף סוף נקשרה בנפשו במשך בקוריו. היא נוכחה, שתחת המראה החיצון הפשוט מסתתרת פנימות נעימה ורכה; היא הרגישה, שבגוף המגושם דופק לב חם.

ובאותם הימים הזמינוה להתארח אצל משפחתו בימי החג האחרון שלפני חתונתה. שאון החגים והחיים החדשים שכרוה ולא נתנוה למצוא את נפשה. כל העינים היו נטויות אליה: הכלה! הכלה!—על-ידי השם החדש הזה היתה בעיני אחרים ובעיני עצמה לאחרת, לחדשה לגמרי. ובתוך השאון הזה, אם נזדמן לה לשבת רק עמו בלבד בחדר אחד, היתה מרגשת בקרבה התגברותם של איזה שאון וסער. קרבתו, נשיקותיו, נגיעות ידו בכתפה או חלקת צוארה, סלסול שערותיה בידיו,—כל אלה עוררוה להרגיש בתוך הדממה את דפיקות-לבה ואת רתיחת-דמיה. אמנם, היא השתדלה למשול ברוחה ולהתראות כשְׁלֵוָה, אבל הוא, האיש הגדול הזה. שצעדיו היו מרעידים את קרקע הבית, היה לקטן ורך בשבתו בחברתה. ובשעה שהיה מניח בחיקה את ראשו וזקנו המגודל והיא היתה מחזקת אותם בידיה, היתה מרגשת בקרבה רוך ועדן, שהכריחוה לכסות את הפנים בנשיקות—לא-צורבות—, שבנעימותן וחמימותן הן מוסרות לו את הנשמה כולה. ודרך עיניו, שמרוב התרגשות היה נראה בהן איזה ברק עכור, היתה חודרת אל צפונות נפשו ומרגשת בטוב-לבו ובהתמכרותו השלמה אליה,— טוב-לב בלי גבול והתמכרות בלי תנאי...

וכששבה הביתה היתה כשכורה. תפושה במחשבותיה ורגשותיה היתה נראית כעצובה. עיני אמה, כשהיו נפגשות במבטו של אביה, היו רומזות עליה ומביעות לעג וצחוק קל. היא הבינה היטב את כוונת הצחוק הזה. וכעין דקירה קלה, כעין חלול רגשותיה, הרגישה בקרבה. והיא השתדלה להתראות כאילו אינה מבינה כלום. אבל האודם שכסה את פניה העיד למדי על מבוכת נפשה — וברק הצחוק עוד האיר ביותר את עיני אמה ונתפשט בכל אורו על השפם העב של אביה. במבוכת-כעסה היתה נושכת את שפתיה ומתאמצת לעצור בעד הדמעות החונקות אותה. מה היה לה? מיום ששבה אינה יודעת מנוחה. איזו עצבות כבדה לוחצת את לבה, וכמה פעמים מתפרץ בכי מגרונה בלי שום סבה. הבית צר וריק, אי-אפשר לה למצוא בו מקום לעצמה. עבודתה התמידית היתה עליה למשא. כאילו חסר לה איזה דבר, ובשביל זה היא כל-כך נבוכה. והיא מרגשת, שאם ימשך המצב הזה עוד זמן-מה תצא מדעתה. רק המכתבים שקבלה ושכתבה מלאו מעט את לבה הריק. הם החיו בלבה את רגעיה המאושרים, שעברו עליה בחברתו וקרבתו. אבל ביחד עם זה הגבירו ביותר את געגועי-נפשה ואת דפיקות לבה. וכעיפה ונדהמה היתה אחרי ההתרגשות, שהעירו בקרבה המכתבים. לאשרה קרב לבוא

זמן החתונה. ובתוך התרגשותה והתרגזותה התחילה להרגיש איזו נעימות של שכרון מלא עליצות ורכות של רטט קל וממושך...

צעדי השפחה, שנשמעו בחדר השני, וקריאות התרנגולים, שהביאה שפחה זו מן השוק, הגיעו לאזניה; אבל היא לא שמה אליהם את לבה. בכל חושיה היתה מסורה עתה אל זכרונותיה מחייה אחרי חתונתה. זכרונותיה נובעים ומפכים בשפע עצום והיא מתאמצת לעכב מעט את מרוצתם, והיא מתעמקת וחודרת גם אל הפרטים היותר קטנים, כדי להחיות בלבה עוד הפעם את העונג הרב, שהתענגה בכל נפשה בימים האלה.

הימים הראשונים אחרי חתונתה נראו לה כמעורפלים. פנים שונות וצורות הרבה עוברות לפניה, אבל היא רואה אותן כמו מבעד הערפל, בלי שום יכולת להכירן ולהבדילן. שאון חזק של עליצות יתרה, שהגיעה עד לגבול התמהון, מלא את קרביה בשכרון עצום. ובסבתו עברו עליה הימים הראשונים בנשימה אחת, והם נראים לה עתה כחלום קצר מכוסה באפלת הענן. אבל את ריחם העז ואת נשיבתם החזקה—נשיבת חיים צוהלים וסוערים—היא מריחה ומרגשת בקרבה גם עתה. ונדמה לה, שכל הזמן הזה היה רק רגע אחד קטן וקל, ככוס קטנה מלאה עסים החיים. אם הפרטים כבר נמחו מזכרונה, הנה ההתרגשות החזקה עוד חיה בקרב לבה. אש העלומים אחזה בכל קרביה ולהבת החיים התפרצה מתחת מעטותיהן של הבושה והמנוחה. נפתחו פטורי הפרחים וריח עז של נעימות רכה, שהיה טמון בגביעיהם, התנדף החוצה והתפשט באויר. היא היתה לאחרת. בכל כח נעוריה השליכה את עצמה לתוך זרועות החיים החדשים. והוא ינק את הויתה והיה כשכור מריח קרבתה. ואויר החדר, הרחוב והשדה היה רועד להצחוק הגדול של העליצות הנפרזה, שהיה מתפרץ מקרב לבה ומחביון נפשה,—צחוק עז, שעוד גם עתה הוא מרעיד בהד קולו את מיתרי לבה ואינו נותן לה להשאר במטתה.

מחמת התעוררותה עיפו חושיה ומרוצתו של זרם זכרונותיה נתעכבה. אבל המים הקרים, שרחצה בהם את כל גופה, השיבו את נפשה ועודדו את רגשותיה הענוגים. ואחרי שנגבה את פניה במטפחת, התיצבה נגד הראי והתחילה להתבונן בעצמה. שערותיה הפרועות, המגיעות עד למתחת חמוקי חלציה, מלואת-זרועותיה, שנתאדמו מנגוב המטפחת, עור פניה המלאים והמביעים חדוה ועוז, שחרורית-צוארה עם עור-שבטה החלק כמשי, קומתה הזקיפה וגויתה הרעננה, שמתחת הכתונת הרחבה מתבלט ביותר היופי העצום של גזרתה מלאת האשות הבריאה והעדינה,—את כל אלה ראתה היטב בראי, ורגשותיה הענוגים רעדו והתגברו עוד יותר, ושמחה עזה מלאה את קרביה. כחה בחיים עוד אתה. היא לא נשתנתה כלום. אמנם, העדנה הדקה של ימי-הנעורים חלפה ועל מקומה באה ההתפתחות הגופנית של שנות השלשים; אבל התפתחות זו עוד מוסיפה לה חן. הפרח הרך, שבהבטחות לעתיד לקח את הלבבות מבלי לענגם, נפתח והיה לשושנה נהדרה, שבריחה העז היא משכרת את הלבבות.

ובשעה שהוסיפה לנגב את זרועותיה נדמה לה, שהיא שומעת באזניה את צלצוליהן של אותו הנשיקות הצורבות והארוכות, שנאצלו על הזרועות האלו, ובלבה באה גאוה בממשלתה העזה, ובגאותה ראתה את עצמה כמלכת-האגדה,

המושלת רק על־ידי פרחי עדנותה. ברכות יתרה נגבה את זרועותיה, וכעטרת מלוכה נראו לה זרועותיה אלו.

השעון השמיע את השעה השתים־עשרה. השפחה הודיעה לה, שהבעל לא יבוא היום לארוחת־הצהרים. מפני עסק נחוץ נסע לכפר הסמוך וישוב הביתה בשעה הרביעית אחר הצהרים. היא אכלה לבדה את ארוחתה וכדרכה תמיד נשארה אחרי הארוחה בביתה. לקחה את מפת השלחן וישבה אצל החלון לרקום את רקמתה. האור הרך, שחדר בעד החלון ונשתפך על פניה, מִלא את לבה ומקיר רגשותיה התגבר. ידיה מתנועעות ואצבעותיה רוקמות. אבל תנועת הצנורה הולכת וכבדה, ואחרי רגעים אחדים נשתקעה בהמון רגשותיה. עם מתיקות שפע האיר התחילה לטעום את נעימתי של שפע הזכרונות, ובמחה התעוררו עוד הפעם מחזות מן הימים הראשונים שאחרי חתונתה.

חייה הרותחים והשואנים היו לחיי־מנוחות—ואשרה גדול עוד יותר. בתקופה הראשונה היתה כשכורה, וחייה כל־כך הגדילו את שכרונה, עד שלא יכלה לטעום את טעמם. עתה עבר השכרון ועמו עבר גם השאון—והיא טועמת את החיים בכל רחבם ועמקם. גם רגע אחד אינו אובד לבטלה. כל טפה וטפה, שהיא מוצצת מיין החיים, מוסרת לה את מתק טעמו... אמנם, בימים הראשונים נראתה עננה קלה על שמי חייה. חמותה עמדה לה לשטן על דרכה. מן השעה הראשונה, מן הראיון הראשון הרגישה, שאֵם חתנה אויבת לה. בשעה שהיתה ארוסה היתה הזקנה מתאמצת עוד להראות לה פנים שוחקות; אבל היא היתה מרגשת תמיד, שהשחוק אינו מקרב לב. ואחרי החתונה הסירה החמות את המסוה מעל פניה והתאמצה להשבית את שמחת חייה: מפני־מה שערותיה פרועות? מפני־מה ראשה מגולה? מפני־מה מהממים אצלה חמין בשבת?—ביחוד אי־אפשר היה להזקנה לשאת במנוחה את הד קול־צחוקה, שמלא את כל הבית. וגם היא לא החשתה. מתשובות קלות היו עוברות לחרפות ובכיות מרות. והוא, כששתיהן היו באות להתאונן לפניו, היה עומד כחוטא, כאילו הוא עצמו אשם בריבותיהן. בימים האלה הרגישה את עצמה כאומללה. קשה היה לה לדור עם חמותה הנחש בכפיפה אחת. החמות אויבת אותה, אינה יכולה לסלוח לה על שגזלה ממנה את בנה, על שהיא, הזרה, באה וירשה את מקומה. אמנם, היא משתדלת להתרחק מריב כדי שלא להרגיז את מנוחתו של בעלה וגם לא להעיר את דבת השכנים; אבל הדבר הזה אי־אפשר הוא. על כל צעד וצעד היא מוכרחת להלחם בעצמה וברגשותיה. החמות, מתוך שהיא זקנה, דורשת דממת־מנוחה וחיים שקטים, ואף התנועה היותר קלה מרגזת אותה; בעוד שהיא, הצעירה, חשה ומרגשת, שמקור תענוגותיה נפתח אך עתה ויש לה עוד לטעום ולהתענג בחיים. היא צעירה וכחותיה הפנימיים, שזה עתה נתפתחו, מכריחים אותה לשתות מכוס התענוגים. החמות שונאת אותה על צחוקה המלא עזות ועל תנועותיה המלאות חיים, והיא אויבת את חמותה על צרות עינה ועל חשכת רוחה. הבית נהפך לגיהנום. אף יום אחד לא עבר עליה בלי שתתקוטט... אבל היא יצאה ממלחמתה זו כמנצחת. החמות נלאתה לנשוא את כל אלה והוכרחה להעתיק את דירתה לביתה של בתה. הדבר הזה הראה לה עוד הפעם, כמה גדול כח שלטונה בבית בעלה, ושמחה של גאוה ממלאת עוד גם עתה את קרביה: הוא בעצמו הציע לפני אמו, שתלך

לגור אצל אחותו. עיני החמות, שנתרחבו באותה שעה, הביעו תמהון ושגעון: האיך? הגם הוא בקושרים,—הוא, שהיה מפורסם בהתמכרותו ואהבתו לאמו? וכי כל־כך גדלו קסמיה?—והיא, צרתה, עמדה אז מנגד ובלבה המלא שמחה הכירה, שאמנם גדלו קסמיה מאד. הוא, טוב־הלב והשתקן הרך, יצא מגדרו והודיע לאמו: להניח את הדבר כמו שהוא עתה אי־אפשר. עליה לבקש לה דירה אחרת. הוא מצדו נכון לתת לה כל מה שתדרוש ממנו, אבל תניחם־נא לשבת במנוחה. מה נהרו עיניו ומה יפו פניו באותה שעה! איזה אור פנימי האירם, אור של עוז־הרוח ומסירות־הנפש. אילמלא היתה מתביישת בפני החמות, היתה חונקת אותו בחבוקיה ושורפתו בנשיקותיה הצורבות... החמות עזבתם ובביתם לקחה עמדתה מנוחה שלמה ושלות־השקט,—מנוחה, שעל־ידה הרגישה עוד יותר את אושר חייה. אמנם, בימים הראשונים אחרי שהלכה החמות מביתה הרגישה את עצמה כחוטאת נגדו. הקרבן שהקריב לה היה גדול ביותר ויראה היתה, שמא מציק לו הנוחם. ולפיכך הסבירה לו את פניה עוד יותר, כאילו רצתה לכפר את פניו בהסברתה ורכותה. אבל לאט לאט שבה המנוחה אל לבה. היא נוכחה, שאינו מרגיש כלל בקרבנו שהקריב לה. שכרון־אהבתו גדול כל־כך, עד שאף רגע אחד אינו חושב על אמו... ובשמחה עצומה היא משקיעה את עצמה בחייה המלאים עונג. והיא מתאמצת להעמיק את שרשיה ולהתאזרח בבית החדש. ספריה ועסקיה מבית־אבותיה זנחה כמעט לגמרי. רעיונותיה ורגשותיה, מחשבותיה וחושיה היו נתונים לחייה החדשים, שבנעימות־דממתם ולחישת־רתיחתם הם ממלאים את כל נפשה. הערצת בעלה ואהבתו העצומה, שהוא מראה לה על כל צעד וצעד, הרכו את רגשותיה, ורכותה זו הלהיבה ביותר את אש אהבתו. אלו היו שתי נפשות בריאות וחזקות, שההזדווגות הטבעית אחדה אותן באשה הפנימית לנפש אחת. הרבו הימים? הגדל מספר החדשים? הארכו השנים?—לה נראה, שאשרה זה נמשך אך רגע אחד, רגע קטן, שבשפע האושר שהפריז לה הטעים אותה מן האושר של אין־הסוף...

אבל האושר הנפלא לא ארך כל־כך. מפריעים חיצונים באו להשבית את אשרם. בני־משפחת בעלה התחילו להתערב בחיי ביתה, והיא לא היתה יכולה להרחיקם, מפני שהם העמידו פנים כאילו את דאגתה הם דואגים. חמותה וגיסתה התחילו למקרה לעתים תכופות. היא בודדה, אין לה ילדים, ועל־כן צריך לפכח מעט את שעמומה. והיא לא ידעה שעמום כלל. דאגת־הבנים לא עלתה עוד על לבה, היא לא הרגישה בזה כלל. לבה היה מלא אשרה הגדול. אבל הן התחילו לפתותה, שאָשרה אינו שלם. והן התחילו להתנהג עמה כאילו היא מסתירה את דאגתה בלבה. החמות התחילה להתלחש עם בעלה ולהביט עליה בשעת ההתלחשות, ובכל פעם, שמבטיהן היו נפגשים, היתה מרגשת, שפניה מתאדמים ולבה נוקפה. החמות הִרבה עתה לבקר את ביתה ומשתדלת להרבות לה רֵעות וחברה. דבריה מתוקים ורכים ואת פניה היא מסברת לה בחן מיוחד. כל תנועותיה בביתה הן של נחמה ורחמנות, הן באות רק בשביל להמתיק את מרירות חייה, כאילו הן אומרות: הלא היא בודדה ואומללה, בלי ילדים, וצריך להסיח את דעתה מֵאסונה זה.

פעם אחת הביאה החמות איזו עשבים ונתנה אותם לה, כדי שתתבשלם

ותשתה אותם, שהרי הם סגולה בדיקה לילדים. היא צחקה בצחוק של רוגז:— מפני־מה מביאה החמות לה את כל אלו הרפואות?—אולי צריך להן בנה? החמות כעסה מאד: האיך? בנה הוא עקר! הודות לאל, בכל משפחתה לא נמצא אף עקר אחד.—היא וויתרה הפעם והתחילה לשתות. והחמית כאילו נהפכה לאחרת. ממש נופת־צופים היא כולה. לנחומיה המלאים חן לא היה קץ: עוד תראי, פתיה, תלדי בנים ותגדלי דור הגון. היא צוחקת לנחומים אלה: היא אינה מרגשת שום צורך בילדים ודורות. והחמות מוסיפה לנחמה וגם ליסרה בדברי־חן על דבריה: שטיא, אינך יודעת מה שאת מדברת. אסור לחטוא לאלהים!

העשבים אינם מועילים. והחמות מוסיפה להתלחש עם בעלה. ובבוקר אחד הביא את יוזיף הערל, שהוא „מומחה" ל„דברים כאלה". ויוזיף זה היה זמן מרובה כאורח תמידי בביתם. היה לוחש את לחשיו, מקטר את עשביו, שותה את היי"ש שלו ומקבל את שכרו. ואחר־כך הביאו „בעל־שם". ותמיד היתה היא החולה, שהיא צריכה להתרפאות. החמות אינה יכולה ואינה רוצה להאמין, שבנה הוא העקר. ומעט מעט התחילה להתעורר ולכעוס. נראה לה, כאילו גוללים עליה בעל־כרחה את האשמה בדבר חוסר־בנים, בעוד שהיא מרגשת את עצמה בריאה ורעננה. ורוגזה הולך ונעשה לשנאה כבושה להחמות ולכל קרובי הבעל. נראה לה, שבכוונה תחלה הם מתערבים בחיי ביתה כדי להשבית את שלומו. ביחוד מרגזת אותה חמותה. אשה זקנה זו היתה ל„מלאך־המות" שלה... אבל בינתים התחילה מרגשת, שגם בעלה התחיל מרגיש בחוסר־בנים. הוא אינו מתאונן, אדרבה, הוא מנחמה, שהיא טובה לו מעשרה בנים. אבל הנחומים האלה פולחים את לבה הרבה יותר מעקיצות חמותה. הם מדגישים לה את הריקות שבחייה, את רפיון הקשר שבינה ובינו. הוא דואג לה. לבו כואב עליו, שהיא מוכרחת לשבת כל היום בודדה. וכל מה שהוא יכול לגזול מזמן מסחרו הוא מחסר בשבילה. ילדים כדי להעסיק את נפשה אין לה, ובכן הוא משתדל להרבות בישיבה בביתו. אבל חברתו באותה שעה מעיקה לה מאד. והיא שולחת איתו אל בית־מסחרו. אינה יכולה להתענג על חברתו הבאה מתוך רחמנות.

הוא התחיל לגדל כלב בביתו: הכלב הוא שומר טוב, נאמן לבעליו ומשעשע את הלב. אחר־כך הביא גם חתול: בעלי־חיים יהיו נמצאים בבית ולא תהא רוח עצב נסוכה באויר. ומאז התחילה להרגיש באמת, כי רוח־העצב הולכת ומתגברת בביתה ובלבה. בעלה ומשפחתו הרבו כל־כך לדאוג לה, עד שבאמת נתמלא לבה דאגה על חוסר בנים ואף היא עצמה התחילה מבקשת תרופות ורפואות. ה„יהודים הטובים" וה„ערלים המומחים", הקמיעות והעשבים אבדו בעיניה את חנם וערכם, ואז התחילה לדרוש ברופאים. ברופא־העיר התחילה, ואחר־כך באו נסיעות אל הרופאים שבעיירות הסמוכות ושבערי־הפלך, ולבסוף—נסיעות אל הפרופיסורים שבאוניברסיטאות. כל רופא ורופא מבטיח הרבה, משקה רפואות שונות ומעורר תקוות. אבל רפואות הרופאים, כסגולות בעלי־השם, אינן מועילות כלום. אין שום סימן להריון ואין שום תקוה לילד. הבעל עושה את עצמו כאילו אינו מתיאש. הוא משתדל לפייסה ולהניח את דעתה בזה, שהוא מרבה להסביר לה את פניו ומשתדל להסיח מזה את דעתה. בכל מקרה קל הבא לידו הוא משתמש לחוג חג ולערוך משתה. יום־הולדתו, יום־הולדתה ויום־חתונתם היו

לחגים קבועים בביתם, ואחר־כך נקבעו גם נשפים לזכרון מקרים ארעיים; ומטרת כל אלה היתה להגביר את הרֵעות בביתם. והוא משתדל גם־כן, שלא תרבה לשבת בבית כדי שלא יתקפנה שעמום. הוא מכריח אותה לקחת חלק בעניני חברות של צדקה ועוד חברות אחרות. אבל לה אי־אפשר עוד להסיח את דעתה מחוסר־בנים. חמותה והמשפחה כולה משתדלות להזכירה תמיד את דאגתה ואת פצע לבה.

ובזמן האחרון גדל הפצע ונתחדדה הדאגה. השנה השמינית כבר עברה ותקותה לילד הולכת ורפה, ועם זה מתגברת בה איזו אימה, שהטילו עליה דברי גיסה בשנה שעברה, בשעה שחגגו את יום חתונתם. הוא בֵּרכה על כוס יין, ובשעת הברכה אמר לה בלצון:

— עתה חייבת אַתְּ להשתדל בכל כחותיך ולילד בן. השנה העשירית הולכת וקרובה, ואם עד סופה של שנה זו לא תלדי, ישלחך בעלך על־פי דין בתור עקרה.

כל המסובים צחקו להלצה זו וגם היא צחקה. אבל הדברים האלה, שנאמרו בדרך התול, הממו אותה והפחידוה. ולא פעם אחת העירה בלילה את בעלה משנתו:

— האמנם יש דין כזה, שהוא מטיל חובה על הבעל לגרש את האשה העקרה אחרי עשר שנים?

הוא היה משיב לה תמיד בתלונה, שתסיר מלבה את ההבלים האלה ומוטב שתישן את שנתה, אבל היא לא היתה יכולה לישון ואי־אפשר היה לה לשכב במנוחה: רבונו של עולם, האמנם יתכן הדבר הזה! אמנם, בעלה אינו מוכשר למעשה כזה, היא בטוחה, שהוא לא ישלחנה מעל פניו. אבל הרעיון עצמו מה נורא הוא! לעזוב אותו, את ביתה ואת כל אשרה בעל־כרחה, לקרוע מחייה את עשר שנות־חייה היותר מאושרות, להיות מוכנת לעתיד קר ואפל של בדידות,— והכל בשביל שהיא עקרה אימללה, אשה גלמודה, שבלעדי הבעל אין לה כֹּל בחיים!... והרעיון הזה מכביד על לבה ומעורר בקרבה התמרמרות גדולה ושנאה עצומה לכל העולם ולכל הנשים היולדות, ביחוד לגיסתה אחות־בעלה, גל של עצמות כחושות, שכל גאותה היא—מה שהיא מרבה ללדת.

והיא זוכרת הרבה עקרות, שילדו לבעליהן אחרי שנים רבות. והיא זוכרת קטעי־שיחות על הנשים הללו, שהיו בהן רמזים וצחוק נסתר על הבעלים, ש„מלאכתם נעשתה על ידי אחרים". והיא אינה יכולה לדון לחובה את הנשים האלו. היא מבינה היטב את מצבן, ולה נראה, שכל קרבן אינו גדול ואינו כבד במצב כזה. הרעיון של גט־כריתות כבר מספיק להביא את האשה הגלמודה לידי כל קרבן שבעולם.

והערב הולך ובא. הכנותיה לנשף נגמרו והיא עומדת ומפקחת על השפחה בשעת סדור הכלים ועריכת השלחן. ידידים אחדים, מכרותיה וחברותיה בחברות־הצדקה, חמותה, גיסה וגיסתה,— אלה הם המסובים, שיבואו היום בערב. הבעל אֵחר ולא בא בשעה המיועדת. והיא מביטה לרגעים החוצה לראות, אם לא בא עדיין: יראה היא, שמא יתעכב באחוזת הכפר ואולי גם ילין שם. דבר כזה יקרה לו לעתים רחוקות, ואף־על־פי־כן היא יראה, שמא יקרה דוקא הפעם. חברות אחדות כבר באו, כל אחת מהן נשקה לה וכל אחת אצלה לה את הברכה הרגילה:

לשנה הבאה על סעודת-„ברית". ועד שיתאספו האחרים ישבו ושוחחו בעניני העיר, בחדשות שקרו. וכמו ממילא, בלי שום כוונה תחלה, סבבו כל החדשות וכל הענינים על הריון, לידה, סעודות-ברית ועל התרפאות העקרות, האויר כאילו היה מלא עניני לידה, באופן שעל ענינים אחרים אי-אפשר היה לדבר. מכרה אחת מספרת, כי בעיר מגורי אבותיה היתה עקרה אחת, שלא ילדה במשך שתים-עשרה שנה, ולבסוף הלכה לווינא ושבה מעוברת ועתה יש לה בן נחמד. המכרות האחרות ידעו גם-כן לספר מעשיות מעקרות שנתרפאו ונתעברו. וממילא נסבה השיחה על העקרות המכרות, שאחדות מהן נתעברו אחר עשר שנים. וההלצות והחדודים, שנשמעו עליהן ועל בעליהן, היו כמחטים לבשרה. ואף-על-פי-כן היא שומעת את כל הספורים האלה בשים לב. ילד! ילד! —זהו הציר האחד, שעליו סובבים כל עניני החיים בסביבתה, בבית, ברחוב, בפני מכריה ומשפחתה היא שומעת וקוראת רק דבר אחד: ילד! ילד! —גם בלבה של ה אין מקום פנוי לענין אחר, רק שאיפה אחת יש לה: ילד! ילד! —ובחברת רעיתיה נדמה לה תמיד, כאילו כולן קורצות לה בעיניהן ומאיצות בה: ומה? וכי עוד לא ילדת? וכי עוד לא מלאת את מטרתך בחיים?

נכנסו החמות, גיסה וגיסתה, וברכותיהם גם כן היו חרוף-בלצון על שלא ילדה עדיין. גיסתה וגיסה בלעגם והחמות בברכתה הרצינה,—כולם מזכירים לה את מצבה, כולם מעירים אותה למוסר במבטיהם. ביחוד מרגזת אותה הנהגת חמותה. בדבריה המתוקים ונחומיה הרכים היא מטלת בה ארס. וכבר בשעה שנכנסה החמות הרגישה, כי דמה רותח בקרבה, ואילמלא היתה מתביישת, היתה בורחת בשמחה מחבורה זו כולה. כל-כך הרגיזוה תנחומי החמות. וגיסתה הביאה עמה את כל ילדיה. היא, העקרה, אוהבת מאד את הילדים, וכשהם באים לבדם לבקרה, אינה יודעת גבול לחבוקיה. אבל עתה, בפני גיסתה, אינה יכולה לחבקם ולנשקם כראוי. נדמה לה, שאיזו מחיצה חוצצת בינה וביניהם. היא נושקת להם, אבל מבטי אמם מביאים אותה במבוכה. במבטים האלה מורגש לה לעג מר,—כאילו היו אומרים לה: ומה? מקנאת את בי ובבטני הברוכה!

בתוך כך נכנס הבעל בהתנצלות על אחורו ובהתרעמות על שהמתינו לו בהתחלת הסעודה, וגם אותו קדמו בברכות,-כי לשנה הבאה יהא לו בן. ביחוד הצטיינה גיסתה בברכותיה. תאומים שלמים נתנה להם במתנה. במסיבת השלחן ספר הבעל על נסיעתו ומסחרו. ועוד הפעם נתגלגלה השיחה לענין הילדים. לחוכר האחוזה, שבקר היום, נולד בן ובשביל זה נתעכב. זהו לו הילד החמישי—העירה גיסתה—אכן, זהו ברוך אלהים!—בלי משים פלטה היא מפיה, שאינה רואה בזה שום ברכה. צעירים לימים כאלה—וכבר יש להם חמשה ילדים!—גיסתה הביטה עליה באיזה לעג נסתר, והחמות כבשה אותה בדבריה הרכים והנעימים, שדברה על ברכה זו. מבטי הגיסה הציתו אש בקרבה. היא מכירה זה כבר, שתרנגולת דוגרת זו, המטילה ילדים כביצים, מטלת בה ארס. אבל הגיס בברכתו על הכוס הפסיקה ממחשבותיה.—הוא נותן לה זמן רק עוד שנה אחת. ובמשך הזמן הזה חייבת היא ללדת, ואם לא, אז—תהא חייבת לקחת גט-פטורין. הדברים האלה דקרוה כמו במחטים, אבל היא עשתה את עצמה כצוחקת להחדוד הזה.

— ובכן—פונה אליה הבעל—הזהרי! בשנה הבאה נפרד זה מזו!

היא מכרחת את עצמה להסביר את פניה ולצחוק, אבל בלבה פנימה התחולל סער. החמות—כמה מכוערת ושפלה זקנה זו! והגיסה—זו השחורה והקטנה, הגל של עצמות,—יושבת כל העת ומלטפת בידיה את כרסה, כאילו היתה רוצה להזהיר את האנשים, שיפלו על פניהם לפני המקדש הזה!

והשיחה שוטפת. ועוד הפעם מדברים על ווינא. החמות באחת, שיסעו לווינא להתרפאות אצל רופא מפורסם. והכל מספרים מעשיות ו„מופתים" מרופאי ווינא, איך עלה בידם לרפא עקרות. ובאמצע השיחה נדמה לה, שגיסתה שלחה בה עוד הפעם את עקיצותיה. הגיסה פנתה אליה בשאלתה התמימה: מפני־מה הם מוסרים את נפשם כל־כך, שיהיו להם ילדים? היא במקומם היתה חושבת את עצמה למאושרת. חיים שלוים כחייהם! כשחסֵרה להם כל דאגה הם באים ומחזרים אחרי צרות בעצם ידיהם!—הדברים האלה הרגיזו אותה מאד. חייה שלוים! אכן, אך זוהי פתיה צפעונית! והפתיה מוסיפה לצקת שמן על המדורה:

—הביטו עלי וראו, איך טרדות הילדים מטרידות אותי מן העולם. חולה וכחושה אני, ואני חשה ומרגשת, שהילדים מוצצים את לשד חיי. בעוד ש ש ר ה עדיין היא כעלמה פורחת. מה חסר לה?—

שרה לא יכלה עוד להתאפק והשיבה לה, שגם בשעה שהיתה עלמה לא היתה פורחת: היא היתה תמיד שחורה וכחושה. הגיס צהל לעקיצתה זו וחזק את דבריה, כי שפרה היתה תמיד גל של עצמות. הגיסה נתאדמה והחמות גם־כן נפגעה, ובשפתיה נופת התחילה לשלח בה את חציה:

—לא כל הבעלים הם טובים כבנה ולא כל הנשים זוכות ל„מערכה" מעולה כבלתה. היא, בלי עין הרע, היתה אחרי חתונתה לאחרת. בריאותה ויפיה—זוהי היא המערכה הטובה. אבל עם כל זה אין אני מקנאת בכם. על שונאי ציון כל האושר הזה! בודדים כערער בערבה וכאבנים, בלי כל ילוד חי בבית, רק חתול וכלב—זהו תענוגכם! על שונאי ציון אושר כזה! אני איני מקנאת לא ביופי ולא בבשר עב. כל אשה מחויבת למלא את תפקידה.

הסעודה תמה. המכרות כבר הלכו לביתן וגם החמות והגיסה מכינות את עצמן ללכת. השפחה והבעל מעירים את הילדים שכבר נרדמו. היא הציעה, שהילדים ישארו ללון בביתה: חסה היא עליהם להעירם בשעה מאוחרת כזו. הגיסה כאילו נזדעזעה להצעתה זו:

—לא, בשום אופן איני יכולה להשאיר פה את הילדים.

ולשרה נראה, כי בכוונה, כדי להרעימה, אמרה זאת. כאילו היתה רוצה לומר: אם ה' לא נתן לך בנים—מי זה יאמין בך וימסור לך את ילדיו?—והיא מרגשת צורך בנפשה לשפיך את הקיתון על פניה של אותה הארורה. רק בכל כחה עלה בידה להתאפק. וכשהילדים כבר היו מוכנים ללכת קרבה אליה הגיסה ובפנים שוחקות, אבל בעינים מלאות איבה וקנאה, אמרה לה:

—אף־על־פי־כן אני מברכת אותך בבן, מוטב שתאבדי מעט מבשרך ותהיי לגל של עצמות ובלבד שיהיה בביתך גל של ילדים.—

הדברים האלה פלחו את לבה. אין עוד ביכלתה להתאפק. וכל מרירותה ורוגזה היא שופכת על גיסתה.—מה רוצה ממנה התרנגולת הדוגרת, גל של עצמות זו?

מפני מה היא מרעילה את חייה? ורוגזה הולך וגדול. הגיסה העיזה להשיב לה, שעיניה נמקות על כי ממנה לא חשך ה' בנים ושזה כבר הרגישה בקנאתה: כל פעם שהילדים שבים מביתה הם נחלים מפני עינה הרעה. ושרה בכעסה לא נקתה גם את החמות ואת הבעל. כולם קמו עליה להציק לה. כאילו היתה פרתם, מחכים ללידה. מה הם רוצים ממנה? מפני-מה אינם מניחים לה לחיות במנוחה?—ולכעסה לא היה כל גבול. היא אוסרת עליהם לבוא אל ביתה. היא אינה רוצה להפגש עמהן.—החמות ירקה בפניה, וגיסתה, כשעמדה בפתח, נשבעה, שלעולם לא תדרוך כף-רגלה על סף הבית הזה.

היא נשארה לבדה עם הבעל. על השלחן עוד עמדו הקערות והכוסות הריקות וסביבו עמדו הכסאות מפוזרים. הנרות מאירים באורם הרב, אבל פני החדר אינם מביעים עוד את שמחת החג. דממה עצובה ותוגה מעורבת ברוגז מורגשות בחלל החדר. הבעל אינו דובר דבר. הוא שב ומביט עליה בעיניו הגדולות. ובדממה השוררת בחדר היא מקשיבה ביותר את רתיחת דמה ומרגשת את צריבת לבה. היא בורחת מן החדר וממהרת אל חדר-המטות, ובבגדיה היא נופלת לתוך מטתה וכובשת את פניה בכסת. כך שכבה כשעה שלמה וכל מרירותה נמסה בדמעותיה הצורבות. היא אינה יודעת, אם כראוי התנהגה עם משפחת בעלה, אבל זה מורגש לה, כי המרו לה מאד וכי המצב הזה אינו יכול להמשך זמן מרובה, זחו למעלה מכחותיה. כל יום קללתו מרובה משל חברו ועצביה הם עתה כל-כך נרגזים, עד שגם פגיעה קלה מוציאתה מדעתה.

היא שומעת את צעדי הבעל, כשנכנס החדרה, כשחלץ את נעליו ובגדיו ושכב על מטתו. וכשנגע בכתפה והחליק את שערותיה גדל בכיה עוד יותר. הוא התקרב אליה, חבקה בזרועותיו והתחיל לנשקה ולנחמה.

—פתיה, למה את כל כך נרגשת ונרגזת? הלא טובה את לי מעשרה בנים. היא מחביאה את ראשה בחזהו:—היא יודעת, כי רעה היא מאד. היא משביתה את מנוחת חייו, היא עליו למשא. היא אינה יכולה לחיות בשלום עם שום אדם ובעקיצותיה היא מרעילה את חייו. היא מרגשת עתה, כי רעה עשתה לאחותו ואמו. אבל מה לה לעשות—ולבה כל-כך מר לה, ועצביה כל-כך נרגזים?!—והוא מחליק את שערותיה ומנחמה בנשיקותיו ובדבריו.

—לא, הניחה! ילדים נחוצים! דבר זה אני מרגשת בכל אברי, בחלל האויר, על פני האנשים ובכל מקום אני מרגשת בהעדר-הילדים. ואתה גם-כן מרגיש בהעדר זה. אל תדבר הבלים. אבל מה אני אשמה?—

והיא נלחצת אליו ומחבקת אותו. כשהם לבדם אין חוסר-הילדים מורגש לה. בקרבתו היא שוכחת את כל העולם כולו. אבל האנשים הזרים מפסידים את חייה ושוללים את מנוחתה. כשהיא לעצמה אין לה שום צורך בחברה ורעות. היא מוותרת על כל החגים, רק לבדם ישבו, לבדם יגורו.

וחבוקים איש בזרועות אחותו ותחת מבול נשיקותיו ונחומיו היא נעשית שלוה ונמה שנתה.

(המשך יבוא).

גימנסיון עברי.

מאת

א. מ. ליפשיץ.

קודם-כל אני מוסר מודעה, שאין כוונתי ל„גימנסיון העברי" שביפו, שטיבו ידוע לי רק על-פי השמועה. השאלה, שאני רוצה לדון בה, היא זו: מה צריך להיות גימנסיון עברי [1]? — אפשר ש„הגימנסיה העברית" הקימת בארץ-ישראל מתאמת למסקנות חקירתי, ואפשר שנתיסדה על יסודות אחרים והמיסדים נמוקם עמם. רחוק אני ממקומה ואי אפשר לדבר על מוסד חי וקיים מרחוק.

ולא קל הדבר להשיב תשובה על השאלה הנזכרת. כל ארץ יש לה טופס מיוחד של גימנסיון או כמה טופסים, ובכל ארץ יש מחלוקת על הקיים, אם הוא ממלא את תפקידו, ויש מחלוקת על הצריך לבא במקומו, ויש מימינים ומשמאילים, ויש פשרנים, שמוצאים לאפשר להתפשר עם הקיים, ויש קיצונים, שאין פשרה לפניהם. על כרחנו חיבים אנו לקבוע תחלה את מהותו של הגימנסיון ואת תפקידו, אלא שאין לנו צורך להכנס ראשינו בין הרים גדולים ודי לה להגדרתנו, שתספיק לצרכנו, בלי שתכריע בשאלות עיקריות, שאינן נוגעות ישר לנדוננו.

הגימנסיון הוא בית-ספר הומניסטי, שתפקידו הוא—לשכלל את עצמותם האנושית של התלמידים בצורה לאומית עלית ולהכשירם למלא את כל חובותיהם המוסריות לעצמם ולעמם. תפקידו הוא—לחנך אנשים בעלי השכלה כללית ולאומית, שתפתח את כל כשרונותיהם הרוחניים והנפשיים. התועלת הממשית טפלה היא לגבי תכלית זו. התלמידים לומדים בו כמה למודים, שכל תיעלתם הוא רוחנית— הם מכשירים את התלמידים לחדור לרוח התרבות הכללית והלאומית; ויש מן החכמים אומרים, שבעיקרו אין הגימנסיון בא אלא לחנך את התלמידים, שילמדו חכמה לשמה. אולם מצד אחר צריך הגמנסיון להכין את התלמידים לקראת למודי האוניברסיטה, שתהא השכלתם הכללית מכשירתם לעבוד אחר-כך במקצוע מיוחד, שבו ימלאו את תפקידם בחיים.—ומלבד השאיפות הלמודיות, צריך בית-הספר הבינוני להשפיע על עצם חיי התלמידים, להרבות את המוסריות שבחייהם, את

---

[1]) לדעתי, צריך להשתמש במלות יוניות בצורתן המקורית. מספר-הרבים של מלות כאלו, שסופן „ון", הוא בסיום -ות", כגון „וילון—וילוות"; „תיאטרון— תיאטראות"; „גימנסיון—גימנסיות".— מה שנוגע לחלוקת המחלקות של גימנסיון אחלק ואמנה אותן לפי ההרגל באויסטריה מלמטה למעלה, ומן הראשונה עד הרביעית הן המחלקות הנמוכות, ומן החמישית עד השמינית—המחלקות העליונות. לשם עבודתי הנוכחית השתמשתי בכמה ספרים ומאמרים, אבל לא ראיתי צורך להרבות במראי-מקומות מפני שהוצאתי את הדברים מעניגם לדון בענין חדש לגמרי.

הקדושה המדותית שבהם, ולמלא את החיים במשאות-נפשה של האימה. בית-הספר הבינוני צריך להנחיל להעתיד את כל הגדול והיפה שבעבר.

היוצא מכל זה הוא—שמדעי-הרוח צריכים ליטול בגימנסיון מקום בראש. וזהו מעצם מהותי, וכשינטל ממנו עיקר זה יחדל מלהיות מה שהוא. ולפיכך היו בגימנסיות האירופיים הלשונות רומית ויונית למרכז הרוחני של בית הספר, לבסיס, שעליו נתון כל הבנין. הלמודים מכוונים אל למוד מרכזי זה והרבה דברים נלמדים בגימנסיון בשביל שמעוֹרים הם ברומית או ביונית או שמקבלים הם, לכל הפחות, הארה מיוחדת מתוך שני הלמודים הללו. השתלשלותם של בתי-הספר להתפתחות החכמה באירופה מימות התחיה גרמו לכך, והלשונות האלה נלמדות מחמת השפעתן המרובה בעבר. התרבות האירופית מבוססת היא על התרבות היונית והרומית, וכדי להבין את עצמם לומדים עמי-אירופה יונית ורומית. התרבות האירופית ומוסדיה לא יובנו אם לא ידעו חכמי-אירופה ועסקניה המדיניים את יון ורומי. והמפתח לידיעת התרבות הוא ידיעת לשונה של תרבות זו. לא בשביל יפי הפיוט היוני, שאת מאורותיו לא יראה התלמיד המתיגע בדקדוק יוני, לא בשביל גודל-הקיפם של המשפטים הרומיים, שאף סעיף אחד מהם לא ידע התלמיד, נלמדות הלשון היונית והרומית בגימנסיון, אלא בשביל הקשר שבין התרבות האירופית הנוכחית ובין התרבות העתיקה. והחולקים על למוד הלשונות האלו אינם מודים בהשפעה תרבותית זו או הם רוצים בבטולה. ושוב יטענו המצדדים בזכות שתי הלשונות, שבשתי הספרויות העתיקות יכיר התלמיד תמונות אנשים מקוריים, בעלי אופי מוצק, „מעור אחד". ויש מערערים גם על זה ואומרים, שדוקא הרומיים והיונים אינם ראויים להיות למופת מוסרי לבני הנעורים, והמלחמה נפוצה; ואף-על-פי-כן אין עוז לשלטונים לבטל את הקיים, וכמקודם נוטלות שתי הלשונות העתיקות מקום בראש בחנוך ההשכלתי. בגימנסיות שבאויסטריה מלמדים בכל המחלקות כולן גרמנית רק 25 שעות לשבוע, בעוד שרומית מלמדים 50 שעה ויונית 28 שעות לשבוע. כמעט שלוש חמישיות של כל שעת הלמוד גוזלות הלשונות העתיקות. ואופן הלמוד-והאינם גורמים, שהתלמיד ידע על-פי רוב אך קטעים בודדים מספרים יוניים ורומיים, ואת האנושיות בטופס רומי ויוני לא ראה, באופן שסופו לשנוא את הלמודים, שהשניא עליו בית-הספר. והרי כל הטעמים שנמנו לא יספיקו להסביר לנו את הדבר, שאף-על-פי-כן הלמוד הקלאסי תופס מקום בכל הגימנסיות שבאירופה. ושאין היונית נלמדת בשביל יפי פיוטה—מובן מאליו: אילו היו מלמדים אותה בשביל כך, הרי היו צריכים ללמד גם את הלשון העברית, ששירת התהלים והנביאים שבה אינה נופלת משירת יון, וגם את הלשון ההודית, שאין ערוך להנשגב ועושר-הצבעים שבשירתה. אלא שהגורמים ההיסטוריים עיקר, וכשם שהיהודי הצעיר צריך לדעת את לשון תרבותו העתיקה—את הסאַנסקריט, כך צריך האירופי הצעיר לדעת את הלשונות היונית והרומית. ויש ארצות באירופה, ששם אין מערערים על למוד הלשונות העתיקות. ביון ודאי שאין מתנגד ללמוד היונית העתיקה; ואדרבה, כְּשֶׁרָצוּ הרשות הדתית והמדינית לתרגם את האיוונגליון ליונית-חדשה, צווחו הצעירים והיו הראשונים בין המוחים כנגד זה. וכן לא רבו המתנגדים באיטליה ללמוד הלשון הרומית. וכל העמים הרומנים לא יחדלו מלינוק לשד-חיים

ממקור לשונם ותמיד ימשכם לבם לחזור מזמן לזמן לבית=אמם. ואף השכלתם של העמים הגרמנים מושפעת היא מאד מן הלשונות העתיקות, ואף כאן אין לקוות, שבקרוב יבטל למוד הלשונות העתיקות; אלא שבגרמניה ניכרת התפתחות הדרגית לדחותן מעט מעט ממקומן המרכזי, בלי לבטל את הגימנסיון ההומניסטי, ולעשות לנושא ההומניסמוס את הלשון הגרמנית, באופן שהספרות הגרמנית והחקירה הגרמניסטית תהיינה יכולות לפרנס את צרכי הלמוד ההומניסטי המפותח.

ואולם על כל פנים מה שתשאב אירופה מיון ומרומי לא נוכל אנחנו לשאוב משם. ואפשר שאין אנו צריכים לכך. מתנגדי הגימנסיון באירופה מרגישים עלבון בזה, שהלשונות העתיקות צריכות לשמש מעבר לעצמותם: אשרינו, שכדי להכיר את עצמנו צריכים אנו ללמוד רק את עצמנו, לשאוב מתוכנו ומתוך עברנו. צריך ונחוץ לנו הגימנסיון ההומניסטי, אלא שהוא צריך להבנות על יסודות לאומיים כדי שיפתח את אנושיותנו הישראלית ויטע אותה בלבות התלמידים. תכלית הלמוד ההשכלתי ומרכזו היא — דעת האדם ודעת מקומו בעולם ובטבע, דעת התקשרותו בחברה וצמיחתו מתוכה וגדולו בתוכה ודעת חובותיו וזכיותיו בחברה. תרבות מוסרית היא המבוקש. ועל כרחנו אין להכיר את האדם המופשט, אלא את האדם בצורה ממשית, שהיא חיה וקיימת בהיסטוריה, ורק מתוך צורה זו אפשר אחר=כך להכיר את האדם סתם. וכך נעשית על=כרחנו אומה אחת ותרבותה לקנה=המדה לאנושיות הכללית ולמרכז הלמודים ההומניים. ואפשר להחליט בבטחה, כי דעת=ישראל יכולה לספק חומר ללמוד הומניסטי רחב ומקיף וגם יכולה היא להיות למצע להכרת רוח האדם בכל עמקי רזיו.

הלשון העברית והעבר העברי אינם סתם לשון וסתם מאורעות, אלא התגלמות האנושיות באחת מצורותיה היותר עליות, במסבות נוחות ובתוך מוסריות נעלה. כל המתעמק במהות ההשכלה והתרבות האירופיות יכיר עד מהרה, שבכל נטיות=הרוח אירופה של היום תלמידת ישראל היא, ודוקא בנטיות=הרוח האופיות והעיקריות. את השכלתה נטלה אירופה מיון ומרומי ואת נשמתה—מישראל; ולא דוקא דרך הצנורות ההיסטוריים הידועים. גרעין תכונותיהם העיקריות של העמים החדשים הוא ישראלי. ובהשתלשלות המאורעות הרוחניים מימות הריפורמאַציה יש לראות התאבקות התכונות הישראליות עם היוניות והרומיות: אירופה חרגה ממסגרותיה ונבוכה בין יסודות=רוחה השונים...

ישראל נבדל משאר עמי קדם בחירות=הרוח. עמי קדם היו קשורים ומעורים בטבע בכל מהותם, הטבע החיצוני שלט בהם, הכרח רוחני שלט בכל תרבותם. הכרתם לא התפתחה עד לידי חירות רוחנית. היונים השתחררו כמעט, אולם סוף סוף החושים נשארו מושלים בממלכת=הרוח. רק בישראל גבר הרוח והגיע לידי גובה הבחירה — הרוח מצא את עצמו. גרעין של אמת יש בבטויו של סמולנסקין, שקרא לישראל „עם הרוח". ותלמידת ישראל היא אירופה, שרוחה התפתח עד לידי חירות ובחירה.

שאיפה לכללות, לעשות את העולם כלל, היתה בישראל. ושאיפה זו לכללות היתה בישראל יסוד כל השכלת העם. הכללות הפילוסופית היא לפעמים נבובה, באין פרטים ממלאים אותה; הכללות הישראלית היתה מלאה את כל העולם, המוסריות הישראלית מלאה אותה בתוכן מרומם. וחוט נטוה מחיי=

העולמים לכל פרטי החיים. אלא שמצד אחר אין להכחיש, שהשאיפה לכללות מנעה רבוי-גונים מישראל, ודוקא השאיפה התמידית לאחדות, שציינה את ישראל, לא נתנה לשלוה רוחנית שתתפתח. מפורד ומפורר הוא הטבע, אחדות יש רק ברוח. ולפיכך היתה השכלת ישראל תמיד אידיאלית, אחדותית במובן הסינתיזה העליונה, בעוד שהשכלת יון היתה ריאלית, מרובת-גונים.

בעיקר היה עולמו של היוני מוגבל מאד, תחומו היה העולם; אין-סוף היה עולמו של ישראל. בן-ישראל לא בא אל עולמו אלא דרך אין-הסוף, ועל-כן דבק בו מאום מן הרוחניות שבנצח. „היוני נח ושקט באין צורך לצאת מעולמו זה היפה: די היה להם להיונים בעולם הזה למצוא לתאוותיהם ספוק ולפעולתם מקום" (גתה). ואירופה בשאיפתה להכללה, שהיא יסוד כל השיטות והמדעים, בשאיפתה למצוא תמיד את הכלל-העולה ולעשות את הכללים שנמצאו כלל חדש,—בשאיפתה זו אירופה היא תלמידת ישראל, אף-על-פי שגם יון הנחילתה כאן גרעינים בריאים.

תרבות ישראל היא סוביקטיבית ופנימית; תרבותם של עמי-קדם היתה חיצונית ואוביקטיבית. בעמי-קדם היחיד היה בטל לגבי הכלל ולא בבחירתו; בישראל היה היחיד עולם מלא. תרבות ישראל הקדימה את תרבותם של שאר עמים בבריאת מושג האישיות במאות שנים. וחותמה של אירופה, הקו היסודי ברוח התקופות האחרונות, היא הסוביקטיביות והיחידות.

סתם יון היתה שקועה בחושיות ובחמריות. וכשהתרוממה הפילוסופיה היונית לחזות מראות-אלהים נפלה יון. אנכיות גסה שלטה אף ביון המשכלת. משפטיהם של עמי-הקדם לא ידעו את זכות האדם: הם ידעו רק את זכות האזרח. אפלטון, שהורה תורת האנושיות, הוא יוצא מן הכלל. ובעולמו של ישראל ניכרת שאיפה מתמדת לכבוש את האנוכיות. שאיפה כזו ניכרה בישראל מיום שנאמר „ואהבת לרעך כמוך" ומיום שהורתה הנבואה „הגיד לך, אדם, מה טוב וגו', כי אם עשות משפט ואהבת חסד", עד האגדה התלמודית, שאין ערוך לאהבת הבריות המתבטאת בה, עד ספרות-המוסר ועד החסידות, שעשתה את אהבת ישראל לעיקר תורתה. ומי לא יודה, שעם כל מעשי-העול, הנעשים לעתים באירופה, סוף סוף נוטה רוח העמים להתעלות למוסריות גבוהה ולכבוש את האנוכיות. וכשאנו רואים מוסריות חיצונית וחנופה שולטות בעולם, הרי ברור הוא, שההכרח לכסות על מעשים רעים במסוה הטוב הוא תשלום מס ליהדות שבנפשות עמי-אירופה.

ועוד בדבר אחד אירופה תלמידתנו היא: בחיי המשפחה, אף אם לא הגיעה לאידיאלנו ועוד הורידה את רבה ממרומיו. אותו החן והנועם, ששפך ישראל על שלות הבית, שפך אפלטון על אהבת הזכור. ישראל היה חפשי מנטיה אי-טבעית זו עוד בימי-קדם: „לא נחשדו ישראל על הזכור", המושגים, שהם יסודות חיי המשפחה, חסרו לעמי-הקדם. ועמי-אירופה קבלו את השקפת היהדות ומושגיה במקצוע זה. אפילו במקום שמתגלית בעמי-הקדם אהבת האשה, שולטת בה חושיות גסה. האידיאל הישראלי של מזיגת האהבה בחיי-משפחה נאצלים עדיין אידיאל בלבד הוא. היו תקופות בתולדותינו, שהשגנו בהן מוסריות בחיי האשות, שהיתה התגלמות האידיאל בכל מלואו בחיים. ובכל אופן אידיאלנו הוא היום האידיאל של כל טובי אירופה, בעוד שעמי-הקדם לא ידעוהו כלל.

מסקנת דברינו אלה היא—שלמודי היהדות במלא הקיפם יכולים לתת לנו אותה ההשכלה ההומניסטית, האנושית-המהורה בצורה לאומית, שנותנות לבני-אירופה שתי הלשונות העתיקות. חכמת ישראל[1] צריכה להיות למרכז הלמודים בגימנסיון העברי — אל נא יחרדו האסטניסים שבנו לשמע הדברים! אבל אנו חייבים להגדיר את מהותה של חכמת-ישראל אפילו אם על ידי כך נצא מעט מגדרנו. מה היא חכמת-ישראל? — לא אוסף ידיעות ורשימות היא חכמת-ישראל. היא חייבת לחקור את כל המקצועות של החיים הישראליים והרוח הישראלי; אבל ידיעות אינן דעת, אינן חכמה, ידיעות לא תמלאנה את הלב והנפש. אף לא בקורת היא חכמת-ישראל. יש חוקרים, שרואים בה אך בקורת, ולברר את אמתות כל החבורים והמאורעות זוהי כל עבודתם. ואולם אף אם נראה את הבקורת בגובה המדרגה, כשהיא שוקלת את כל הפרטים במשקולת הכלל, אף אז היא רק אמצעי להיסטוריה הישראלית, חלק מאחד מחלקי חכמת ישראל; והבקורת עצמה נצרכת לחכמת-ישראל בתור בסים לעבודה. אנו נתקרב אל האמת, אם נאמר, שחכמת-ישראל היא חקירת האנושיות בצורתה הישראלית בכל גלוייה בעבר ובהוה, שאי-אפשר לה בלי השואה עם הכרת עצם רוח האדם; ורק מתוך חקירות נפשיות רחבות ובקשר תמידי עם כל מדעי-הרוח אפשר לה לבנות את היכליה. וכשתהא נעשית על אמתה ממילא תרבה אנושיות והומניות ישראלית מיוחדות בטיבן וצביונן. וכך יכולה וצריכה חכמת-ישראל לשמש בסים לחנוך הדורות, וגימנסיון עברי אינו צריך לנוע על יון ורומי כדי להשפיע אנושיות מזוקקת לתלמידים.

אולם רק כשתשים חכמת-ישראל לב לאחדות המברחת את כל המעשים, רק כשתמצה את עומק-הכלל של הפרטים, תהא ראויה לשם „חכמה" ולשם „למוד". ואחדות אפשר לנו למצוא בהמון הפרטים רק כשנמצא מדות אחדותיות למקורות ולמעשים. כי רק אידיאות, שהן כאספקלריא למעשים, כעין קצור של הפרטים, רק הן מביאות את האחדות.

ודוקא חכמת ישראל תוכל למתוח חבלים מראשה לסופה בלי צורך להפסיק בימי-הבינים. אירופה, כשהיא רוצה לחזור אל עצמה, מוכרחת לדלג על תקופות שלמות. ראשית תולדותיהם של רוב עמי-אירופה לא תגיד להם כלום. וכשירצו למצוא אפיים שלמים יוכרחו לנוע על יון ועל רומי. אנו נמצא אצלנו אנושיות חזקה ומסוימת ואין לנו צורך לקחתה בהקפה מאחרים.

אין להמלט בחכמת ישראל מהתנגשות העבר בהוה. אולם התנגשות של שלום תהיה זו, אם נלמד את התלמידים להכיר את עצמם. וחכמת-ישראל תתפשט בכל הדורות והתקופות. נעורים וזקנה אין לפניה. אין להבין תקופות עתיקות בלי הבנה שלמה בחיי-ההוה. וזו תהלתה. היא יכולה להשתבח במה שחיינו בהוה הם המשך תכוף של עָבְרֵנוּ, וכמה שלשלאות, שתחלתן בראשית דברי ימינו, מתרתקות בימינו ולעינינו, ורק מתוך סופי השלשלאות נבין את תחלתן.

האוביקטים של חכמת ישראל הם: א) העבר הישראלי—תולדות המעשים, תולדות ישראל; ב) תולדות הרוח ויצירותיו; ג) הלשון, שבה מתאחדים עבר והוה;

[1]) את ההבדל שבין חכמה, שהיא ענין לחוקרים, ובין השכלה, שהיא הניתנת בבית-ספר, אבאר אחר-כך, והבטוי חכמת ישראל נאמר כאן בבחינת-מה בשלות.

ד) חכמת ישראל נבדלת מידיעת חכמתם של שאר העמים במה שיש לה תביעה ליצור מתוכה חלק נורמאטיבי-שיטתי: „להגיד לאדם מה טוב". את נושאי למודיה אלה חייבים אנו להכנים אף לבית-הספר הבינוני, אבל לא כמו שהם מתעבדים בבית-חרשתה, אלא בתיר מסקנות ותוצאות מנופות בשלש-עשרה נפה.

אמנם, יש בינינו בני-אדם, שידברו בבוז על ידיעת תקופות עתיקות ושציור מחיי ההוה יקר בעיניהם מכל חכמת ישראל. כאילו אין ההוה מקושר ומעורה בעבר! כל חזיון בהוה אינו מתפרש ליודעים אלא מהוך עברו. רק במקום שאין תרבות אין עבר, רק חסרי-תרבות בזים לעבר.

להכיר את כל מפעלי העם בעבר הישראלי, להכיר את אור נפשו כפי שנגנז בבית-גנזיו—בספרות הישראלית, כלומר, להכיר את האצילות שבתולדות האדם, את האדם מישראל קודם שנתכסה בשכבות עבות של תרבות זרה,—זוהי תעודה גדולה, שהיא ראויה להלהיב את כל הלבבות. יש בתולדות ישראל מה שאין בתולדות עם אחר. התפתחות עם בעל אלפי שנים, מורשת תרבות מתקופות לתקופות, נדודי תרבות במרחבי ארצות, גויעה ותחיה והוזר חלילה,—רק בדברי ימי העולם יש מעין זה!

להכיר בתולדות ישראל מה שבראו הדורות בכל התקופות, לקשור ראש בסוף, להפוך את כל המון המאורעות לשלשלת אוזת, לגלות בכל פרט את כל עומק הכלל, למצוא את תכונית הכלל ורוחו בכל פרט, לבוא אחר יוצרי הדורות ולחזור וליצור מה שיצר רוח ישראל בכללותו,—זוהי תעודה גדולה לחכמת-ישראל, ואי-אפשר שלא יהא בה לכשעצמה חלק מתעודתה. והמורה חייב לפקוח את עיני התלמיד במחלקות העליונות של הגימנסיון העברי לראות את הוד-היוצר, שיש בתולדות ישראל.

ואם תשאלו: מה היא התועלת, שתצא מלמיד מסודר באופן כזה?— אשיב: אהבת היהדות תפכה בכל הלבבות, קרבת הרוח הורגש לכל התקופות, הרגשה עמוקה תהיה בשביל גדולת דמבע ובשביל מפעלי האדם. הכרת ההוד המוסרי היא הכלית לעצמה. ממעין העבר יקרו חיים להוה ולעתיד. הנפש תרפא מקרעיה בתוך שלות ההכרה. התסיסה תפנה מקום לשלמות נפשית. והכרת העבר תביא לידי מעשים גדולים בעתיד.

שקוע נשקע בעבטיט של רקבון אם לא נעביר את הדורות הבאים דרך היכלי עברנו הגדול. כל יהדותנו וכל קיומנו אפשריים הם בשביל שעוד יונקים חיינו מחנוך בנינו בגטו הישראלי שבעבר. מרוסקים ומרוססים יצא הדור הבא אם לא נלמדהו לחזות את חזון עמנו בשעת חירותו הכבירה, כשהיה פורה ומקורי!

אָפין של התקופות הקדומות הוא מסוים ומוצק ומקוריים הם מפעליהן. רק בתקופתנו הקדומה נראה את האחדות בין רוח וגוף, שלא נבראה כמוהה בשום ספרות ובשום אומה—הרמוניה רחוקה בשוה מסגוף ומשכרון החושים. חירות ישראלית לא נשום אלא באויר קדמותנו. ואין הרגשה אחדותית נמסרת בהרצאה, אלא היא באה בקליטה מתוך הספרות העתיקה. ענקים מתגוששים המטילים אימה בענקיותם מימות האבות עד ימי התנאים האחרונים. מקוריות זורמת כנחל איתן. בתוך החירות היחוסית, בלי לחץ מן החוץ, גדלה תרבות ישראל בבבל בקבוץ ישראלי גדול, שהיה מספק בעצמו את צרכיו ברוח ובחומר. מתוך עצמה גדלה גם תרבות

ישראל בימי־הבינים, ושקועים בתוך אלפי מניעות, בתוך עקת מעיקים, חיו אבותינו את חייהם שלהם, את חיי נפשם. והחזיון, שאומה שלמה תעמוד בנפשה על דעות ומשאות־נפש, יחנך לנו דור חסון כאלונים.

חוץ מתולדות־ישראל צריך להורות בגימנסיון העברי גם את הספרות הישראלית.

בחיים, לא רק בספרות, מתגלמת מהותו של עם: ספרותו היא רק חלק מחיותו הרוחנית. ואולם חשיבותה של הספרית בין הלמודים היא: מה שלא נתן להתפש בהרצאה ובהוראה יקלוט התלמוד מתוך הספרות. אל הענין החשוב הזה נשוב עוד.

הלשון היא המצע של כל גלויי־הרוח והיא המצע של היחוד הלאומי. הלשון בכל צורותיה היא רוח האדם שנתגלם. למוד הלשון בבית־הספר צריך להכשיר את הצעירים לקרוא את פתוחי הרוח בתוך הלשון. צרוך להעשיר את למוד הלשון. אין זה למיד הדקדוק, אשר לזכרו יחרדו כל התלמידים. יש כאן דברים, שלא שערום כל המשכילים האסטנסים שבנו. למוד הלשון יהיה אחר אם למלמדיו תהיה ידיעה בחכמת־הלשון. חכמי־הלשון מבדילים היום בין הפילולוגיה, שהיא חכמת הספרות ועזר להבנת הספרים, ובין חכמת־הלשון, שהיא רואה את הלשון כבריה תרבותית חיה וכמצע הלאומיות, שעליו מתבססות תולדות התרבות ותורת רוח־העמים. מימיו של ווילהלם הומבולד מבחינים בין הצורה הפנימית, הנפשית, של המלות ובין צורתן החיצונית, הקולית [1]. הבנה חדשה זו צריך להכנים לתוך למוד הלשון במחלקות העליונות של הגימנסיון, וכמובן, גם בהן אין ללמד פרטים מובנים לחכמים, אלא צריך לעשות את הלמוד יותר רוחני, יותר מושכל. ואנו, שלשוננו צריכה להתפתחות מרובה, אנו מוכרחים לתת לתלמידינו השכלה לשונית רחבה, שתכשירם להיות כילם לנושאי ההתפתחות הזו.

משא־נפשנו הוא, שכל העם יהיה לנושא חי של עבר חי, ורק בנושא חי כזה בעל אלפי מחות ורבבות לבבות תחיה היהדות החיה והמתפתחת.

כמובן, אסור שידחו למודי היהדות את שאר הלמודים. למודי היהדות צריכים רק להיות למרכז כל למודי הגימנסיון, שאותם הם צריכים לסדר בסדר אורגאני. אולם אף את תולדות־הטבע ואף את המקצועות הפילולוגיים יש להורות באופן רחוק מדייקנות של שטות. לא כדי לתת חומר של ידיעות למומחים נברא הגימנסיון, אלא כדי לתת לתלמיד השקפות כלליות מן המדעים, לתת לתלמיד את האפשרות להכיר — כשרונותיו להיכן הם נוטים. בלמודי הטבע יש לשים לב ביחוד לחוקי־הטבע ולא לכלי־השמוש, שהם עתידים להשתנות לאחר זמן ושאינם מרבים השכלה כללית. למה לתלמידים ידיעות בפרטי מדעים, שלא יצטרכו להם? הפרוטרוט מקבר את ההשקפה הכללית. את הפרטים ילמדו אם יקדישו אחר־כך את כחם לאותו מקצוע ביחוד.

---

[1]) כגון „שמונים" צורתו הפנימית היא הרבים של שמונה—8x=80. בגרמנית achtzig— צורתו הפנימית היא 8X10=80. בצרפתית quatrevint צורתו הפנימית היא 4X20=80, ועוד. בעוד שבצורה העברית יש כח הפשטה לשונית גדולה אפילו מן ההפשטה החשבונית שבגרמנית, יש במלה הצרפתית שריד של תקופות קדומות, כשרות האדם לא הגיעה עדיין למעלה מעשרים במספרים. בשפות שמיות אחרות יש גם־כן מעין אותה צורה (למשל בארמית תמנין).

העתיד הוא לא לנקרנים מדעיים, היודעים את מקצועם—ולא יותר. עולם־הרוח אחד הוא וחוטים נְטוּיִים מכל מקצוע לכל העולם.

היסטוריה כללית צריכה ליטול מקום רחב בסדר הלמודים בשים לב ביחוד אל תולדות־התרבות. ויש להרגיל את התלמידים לראות את הקשרים שבין תולדות־ישראל לתולדות־האומות. הלשון הערבית הרי תלמד על כרחה בארץ־ישראל, ויש להעיר את התלמידים היודעים עברית וארמית על הקשרים שבין שלש הלשונות האלו. צריך לא לדרוש ידיעת פרטים, אלא להעיר ולעורר לחשוב. למוד כזה עלול הוא להרחיב את האופק באופן שלא יצויר. כמו־כן צריך שיהא למודה של לשון אחת מודרנית חובה על כל התלמידים בשוה ולמוד עוד לשון כבחירת התלמידים. איני חושב את הדבר לאושר, שאנו מחויבים להרבות בלמוד לשונות בארץ־ישראל. במחלקות העליונות צריך ללמד פסיכולוגיה ותורת־ההגיון, ואם יש פנאי לכך—גם תולדות־הפילוסופיה בקצור, וגם למודי הטבע ומתימטיקה באותה מדה, שהם שייכים להשכלה הכללית. בגיאוגראפיה יש לכלול את הגיאולוגיה היסודית ולפרש לתלמיד את הגורמים בהתפתחות־הארץ התמידית, אבל אין להכניס בשום אופן את הגיאולוגיה ההיסטורית לתוך הגימנסיון. מדע מתחיל היא הגיאולוגיה ואי אפשר לה לוותר על השערות, שהן מקשרות ומבארות את העובדות, כל עוד שלא תמצא לה ממשיות מדעית מספקת. ואולם לאמן את כחות־הרוח אפשר רק במקצועות, שקרקעם איתן ולא מרוצף השערות. להלך לימד הילד על היבשה ולא בסירה על הירדן המפזז. כמדומה לי, שהאנשים המרצים השערות טבעוניות לתלמידים אין להם בעצמם השגה נכונה משמושה המיתודולוגי של השערה. נצרך מאד, שילמדו תלמידי־הגימנסיון באחת מן המחלקות העליונות גם קצת מחכמת־התכונה. אין מדע המרומם את הרוח כמוה.

כשקבעתי את תכליתו של הגימנסיון, מניתי גם את התכלית המעשית—להכין את התלמיד לקראת האוניברסיטה. ואולם לנו אין בית־מדרש למדעים משלנו, שנוכל לקבוע ולומר, שדוקא למודים אלה הם הנותנים רשות־הכניסה לתוכו. והדבר רע מאד, שהרי אין האורגאַניזציה של האוניברסיטות שוה בארצות שונות. אנו, כשאנו מדברים על אוניברסיטה, אנו מתכוונים על־פי־רוב לסדר הנוהג בארצות הגרמנים והסלאַבים. אולם בצרפת ובאנגליה ובאמיריקה יש צורות אחרות לבתי־מדרש־המדע. אלא שקלקלתנו זוהי תקנתנו. להכין את התלמיד לקראת כל טופסי בתי־מדרש אי־אפשר. אעיר כאן, שאף אצל אומות העולם זוהי דילמא קשה. מצד אחד יש מעלה יתרה להשכלה אחדותית, שתנתן לכל הלומדים בשוה, ומצד אחר הרי מקצועות שונים דורשים הכנה שונה. ויש ארצות, שקושי זה נפתר בהן באופן זה: המחלקות הנמוכות הן אחדותיות והמחלקות העליונות מתחלקת לסניפים. זה היה פתרון יפה לנו אילו היינו יכולים לתקן סניפים אחדים, וביחוד סניפים, שיתנו לתלמידים השכלה מקצועית. אולם אפשר הוא עוד פתרון אחד, שאף הוא טוב ואינו רחוק וקשה כל־כך כהפתרון הראשון: לתקן בגימנסיון שני קורסים נפרדים של למודים. בקורס האחד הכללי יתנו לתלמיד רק אותה ההשכלה הכללית, שהיא נצרכת לכל אדם באשר הוא אדם ואדם מישראל. קורס זה חובה הוא על כל התלמידים במשך כל שנות־הלמוד, ואפשר לקבוע זמנו לפני הצהרים וכארבע שעות ליום. זוהי אותה ההשכלה הכללית, שדברתי

עליה עד כאן. ומלבד זה יהיה קורס אחר של למודים פרטיים, שיתחיל במחלקות העליונות ושבו ילמדו למודים שונים המכינים לקראת מקצועות שונים, שיהיו כולם רשות ומסורים לבחירת התלמידים, ואפשר לקבוע שעתו של קורס זה בשלוש שעות ליום אחר הצהרים. וברור לי, שימצאו תלמידים רבים, ששאיפתם היא רק לרכוש השכלה כללית ועברית רחבה ושעל־כן יסתפקו בקורס הכללי. וחשוב הדבר, שיהיו למודים אחדים רשות, שאין אונס והכרח עליהם.

בסדר הלמודים הכלליים לא אעסוק כלל. אולם רציתי לעיין קצת בסדור הלמודים היהדותיים, אם גם לא לפרטיו. סדור פרטי תלוי בטכניקה של בית־הספר. אגב אעיר על ספרי הלמוד, שצריכים להבראות. אין שום ספרי־למוד מוכנים; למודים כלליים אולי אפשר ללמד בשפה זרה עד שיהיו ספרי־למוד. לא כן למודי היהדות. אין שום קושי בהכנת ספרי־למוד נוגעים בעניני היהדות, שהרי טרמינולוגיה לא תחסר כאן והחומר מוכן וצריך רק להשתמש בו כראוי. סכנה גדולה נשקפת ללמודים ולאפיו של הגימנסיון העברי כולו, אם לא נכין ספרי־למוד והמורה ירצה על־פה. כלום בגימנסיות שבאירופה מוכשר כל מורה ומורה לחבר ספרי־למוד? — והרי זוהי מלאכה קשה, שדורשת קודם־כל מומחיות גמורה בכל מקצוע מיוחד וכשרון פדגוגי וסגנון עברי מובהק וחוץ מזה—וזהו העיקר! — כח־יוצר. וכלום דוקא בגימנסיון עברי יהיו כל המורים יוצרים, שהם ראויים למלאכה כזו?—.אף תרגום וקומפילאַציה דורשים מן המורה כשרונות בלתי־מצויים כל־כך. כמדומה לי שהמוסדות המתעסקים בחנוך בארץ־ישראל צריכים לקבוע ועד בעיר גדולה של חכמים וסופרים (אפשר בברלין) ולזמין את כל הראויים להשתתף בו כדי שיכינו ספרי־למוד לגימנסיון. האמצעים להוצאת הספרים ימצאו, כמו שנמצאו להוצאתם של ספרי־למוד אחרים, ובספרותנו הדלה יהיו הספרים האלה דבר השוה לרבים; ידעתי את הטענה, שספרים כאלה צריכים להתחבר דוקא בארץ־ישראל. טענה של שוא היא זו; חכם אירופי, שהוא מימחה גמור למקצועו, יכול להתאים את עבודתו לתנאיה של ארץ־ישראל. והרי יש באירופה גם חכמים מומחים לכל עניני המזרח. מורה, שהוא יודע את מקצועו רק מן השמוש הלמודי, אינו יכול, כמובן, להכין ספר־למוד בשביל ארץ אחרת; לא כן חכמים יושבים בקתדרה. יש בין אחינו המערביים הרבה חכמים גדולים, ואף אלה שאינם מבני המפלגה הלאומית־הציונית ישתתפו בחפץ־לב בעבודה כזו בשביל ארץ ישראל, אם רק ידעו איך לסדר את הדבר. לכל היותר אפשר לבקש אנשים בארץ־ישראל, שיסדרו את הדרישות ואת הפרינציפים—ובזה יעסוק אף הועד האירופי—ואחר קביעת היסודות ידעו למי למסור חבור ספרים כאלה, כל ספר לאדם המומחה לכך ביחוד. ואפשר לשתף שנים־שלשה בעבודה. מחברי ספרי־הלמוד צריכים למשול במקצועם ממשלה בלתי־מוגבלת; ואם לא יהיו סגנונו העברי של המחבר סגנון מובהק, הראוי לספרי־למוד, אפשר לשתף לו סופר עברי בעל סגנון מיבחר, שיעמוד על ימינו. תביעה הכרחית היא זו, שהסגנון יהא סגנון ספרותי ומתאים למקצועו, ולא סגנון דיליטאַנטי, ושחדושים נצרכים יהיו נעשים בחבורה של חכמים. סגנונם של ספרי־הלמוד יטביע את חותמו על כל התפתחות הלשון בעתיד. ידעתי, שכבר נסו בארץ־ישראל לעסוק ביסוד ועד כזה והדבר לא עלה בידם, אבל הסבה היא — מפני שהדרך שהלכו

בה לא תתכן. ספרי-למוד צריך להזמין דוקא אצל חכמים גדולים ולא להמתין עד שיבוא מחבר וספרו בידו.

כבר בררתי למדי, שיש הכרח בדבר, שתולדות-ישראל יתפסו מקום בראש בבית-ספרו של עם היסטורי כעמנו. מרגע שהתחילה תנועת-התחיה התחילו לדאוג לספרי למוד של היסטוריה. ואף-על-פי שיש ספרים טובים אחדים, אין אחד מהם מכוון לצרכי גימנסיון, ברובם הם פחות או יותר תרגומים של גְרֶץ הגרמני או העברי, וממנו ירשו את הסגנון הבלתי-היסטורי, שהוא פוסלם מלהיות ספרי-למוד. עובדות או מאורעות אחדים הם מבליטים עד מאד, בעוד שהם מבליעים עובדות ותקופות אחרות לגמרי. אפשר לכתוב תולדות-עם בהתלהבות ואף במגמה מיוחדת, ואף-על-פי-כן יהיה הסגנון היסטורי. והעיקר—הרי הספרים המצויים בידינו מכוונים הם לקטנים [1]. נצרך ספר-למוד לתולדות ישראל, שבו יושם לב ביחוד לטיבן התרבותי של התקופות השונות. בשביל שמספרו של גרץ נגרע חלק תולדות הקולטורה הכלכלית-החברותית נגרע חלק זה גם בכל ספרי-הלמוד. כבר הטעמתי, שצריך לשים לב לקשר שבין המאורעות. תולדות-ישראל צריכות לכלול את תולדות הויתנו הלאומית בהשתלשלותה, ואף-על-פי-כן אין לוותר על מדעיותן ועל סגנונן ההיסטורי של תולדותינו. אסור להרצות השערות כוודאות. בגימנסיון צריך להורות את הדברים, שכבר באה עליהם הסכמת החכמים ועל-פי מסקנות החקירות האחרונות. שגגת ספרי-למוד עולה ונקבעת במחו של דור שלם.

גיאוגראפיה של ארץ-ישראל צריך לכלול בתוך הגיאוגראפיה הכללית, ובכן צריך להתחיל בה ולהורותה במחלקות הנמוכות. ספר לגיאוגראפיה של ארץ-ישראל אף הוא אין לנו. בספר-הלמוד הצריך להבראות צריך לשים לב במדה מרובה לגיאוגראפיה ההיסטורית. על השמות הקדומים של המקומות והמאורעות החשובים הקשורים בהם אפשר להעיר, ומה שלא נועד ללמודו המדויק של התלמיד אפשר להדפים באותיות קטנות [2], ואת אלה יקרא

---

[1]) ספרו של א"ז רבינוביץ, שזכה למהדורות הרבה והוא מצטיין בסגנונו המשובח, הוא ספר של ספורים היסטוריים המושכים את הלב בשביל קטנים, שלהם הועיד אותו מחברו. ספרו של בן-יהודה נועד לתינוקות והעיקר אצל המחבר המגמה שבספרו. את ספרו של גראזובסקי אין להזכיר בלל, שהרי נועד לפעוטות. ספרו של מבש"ן הוא מליצי בסגנונו. ספרו הקצר של יעבץ „דברי הימים לעם ישראל" הוא בעל סגנון היסטורי אף-על-פי שיש בו מגמה אורתודוכסית, אלא שקצר הוא ביותר. ספרו של פרנקל, שיצא אצל „תושיה", שבכמותו יתאים למחלקות עליונות של גימנסיון, לא נגמר וגם סגנונו אינו היסטורי. הספרים הגדולים גרץ—שפ"ר ו„תולדות ישראל" של יעבץ שניהם, כמובן, אינם ספרי למוד. לכל היותר, יוכלו לשמש למקרא לתלמידים בביתם. „היסטוריה ישראלית" להד"ר קלוזנר עדיין לא באה לידי. בגרמנית יש ספרים מתאימים לבית-ספר אמצעי; צריך לראות בהם את הסגנון המתאים, אלא שקצרים הם ונתחברו לתלמידים עמי-ארצות. צריך עוד לעיין בדבר, מתי ללמד תולדות ישראל, אם פעמיים—קורס אחד קצר במחלקות הנמוכות וקורס אחד עמקני יותר במחלקות עליונות, או ללמד רק פעם אחת ובתחלת המחלקות העליונות. צריך לעמוד על כמה דברים כדי להחליט דבר זה ותספר, כמובן, צריך להתאים לפי החלטה זו. בפנים כיונתי את דברי אל האופן האחרון— ללמד תולדות ישראל רק פעם אחת ובמחלקות העליונות.

[2]) ספרו של גראזובסקי, כמובן, אינו מן החשבון, וכן גם ספרו הישן של סוקולוב: הראשון נועד לתינוקות והשני אינו ספר-למוד ונתישן. פרקי הגיאוגרפיה שבסוף ספר „המוריה" של יעבץ, כמובן, אינם יכולים להחשב לספר-למוד של גיאוגראפיה, אולם במה שנוגע לפרפראות הוא יכול

התלמיד ולא ילמדם. גיאוגראפיה כשהיא לעצמה אין בכחה לחבב את הארץ; זאת יכול לעשות רק גלוי הקשרים שבין הארץ והעם. גלוי זה נהוג בכל בתי־הספר שבאירופה ומה שלא יעשה הספר ימלא המורה אחריו בעל־פה. ועוד נקמץ בזה, שלא נצטרך ללמד גיאוגראפיה היסטורית ביחוד. ובלבות התלמידים תקבע הכרת הזכות ההיסטורית שלנו על הארץ.

במה שנוגע ללמוד הלשון אין לנו ספר־דקדוק מתאים לגימנסיון. מדרך הגימנסיות, שדקדוק הלשון הלאומית נלמד בהם בשלמות ובמלא היקפו. הדקדוק הוא רוח הלשון כלול בכללים. והתלמידים חייבים ללמוד את דקדוק הלשון בשלמות, עד שישיגו את כל אפיה ועד שתהא נבלעת בדמם, ואם ישכחו אחר־כך את הכללים—אין רע. מנהג משונה אחד נהוג אצלנו: מלמדים דקדוק עברי בלי ללמד את שמוש הלשון, את הסינטכסים; ואף בספרי הדקדוק אין החלק הזה מצוי כלל או ישנו בהם במדה זעומה. ובלי שמוש הלשון הרי נעשה למודה לדבר שבתפיסה, ויש תלמיד התופס את רוח הלשון ויודע את המותר ואת האסור בסדרי המשפטים ובשמושי הפעלים והשמות ויש תלמיד שאינו תופס. ועיקר הקושי שבדבר הוא—שאף המורה תלוי בהרגשתו ואף הוא שופט על חוקי הלשון על־פי טעמו, בלי שיגיד לתלמיד מפני־מה בטוי זה הוא עברי וזה בלתי־עברי. חושו יגיד לו, ואף אם חוש הלשון מפותח בו כהוגן לא תמיד יחוש אל נכון; ובכל אופן זהו דבר שאין להקנותו בהוראה. וכל עוד ששמוש־הלשון אינו מסורר בכללים למורה עם תלמיד, נקל הדבר, כי מורה, שחושו הסגנוני הוא מפותח באופן מיוחד, יכריח את כל התלמידים לרכוש לו את סגנונו שלו. ולפיכך צריך לחבר ספר־למוד לדקדוק, שיכלול גם את הסינטכסים [1]. בספר כזה צריך יהיה לשים לב אף לדקדוק לשון המשנה בגוף הספר או בתור תוספת בסופו [2]. אבל דבר זה דורש זהירות יתרה. בכל לשון נוהגים סופרים לפרוץ כמה מגדרי הדקדוק ופעמים שאך אחר דורות מתקבלים השנויים הללו והאסורים שהתירו בטלים; ואולם פתחי בית־הספר אינם צריכים להפתח לפני כל החדושים בדקדוק ובתורת הסגנון קודם שנתמחו, קודם שבאה ההסכמה עליהם. בבית־הספר שולט הסגנון המשובח, שהכל מודים בו, הסגנון הקלאסי. וכל עוד שלא עמדו המנהגים החדשים בקשרי מלחמת־הקיום, לא יתקבלו בבית הספר. ולא עוד, אלא שטוב

להיות למופת, אלא שצריך לתת את כל אלה בין הפרקים, בתור חומר נוסף, ואפשר שגם יעבץ גדש סאה. הגיאוגראפיה הארץ־ישראלית צריכה להיות חלק מספר הגיאוגראפיה בכלל.

[1]) מן הספרים המצויים, ספרי־הדקדוק הישנים, כגון של בן־זאב וחצ"ל, כבר נתישנו. ספר הדקדוק של שד"ל־כהנא הוא מספיק פחות או יותר: הוא מודרני כל צרכו, אף־על־פי שאינו מקיף כל צרכו, אלא שיש בו קצת השקפות שלא נתקבלו בין החכמים ואין בו סינטכסים. הספר „מערכי לשון עבר" של שטיינברג, שהוא מקובל ברוסיה ביותר, אינו ספר־למוד גם בסדורו וגם בסגנונו, ואף בו חלק הסינטכסים מצומצם; והעיקר—שספר זה בנוי הוא כולו על שיטות והשקפות, שחדש המחבר, ואי־אפשר לשים לפני תלמידים שיטות שלא הודו בהן חכמים. שאר ספרי־הדקדוק, כגון של שאַצקי וקאפלאן, נועדו לקטנים. נראה לי, שאפשר יהיה לעורר את הגדול שבחוקרי הלשון, הפרופיסור ב אַ ר ט, שיחבר ספר־דקדוק, ואפשר לשתף אליו פדגוג אחד וחכם עברי בעל סגנון משובח ובעל־דקדוק.

[2]) לפי הסגנון המקובל עכשיו צריך להיות להפך: אל דקדוק לשון המקרא צריך „לשים לב בגוף הספר או בתור תוספת בסופו" (המערכת).

והגון להתפתחות הלשון, אם יעמדו מגינים על הישן ולא בנקל יירש ההדש את הנצחון, כדי שלא יכנסו ברבריסמים אל תוך הלשון. ולפיכך תפקידו של בית-הספר שבכל הארצות הוא—לשמור על הלשון כמו שהיא. ואנו, החיים בגולה בתוך השפעת לשונות זרות, על אחת כמה וכמה, שאנו צריכים להיות זהירים בדבר. וכמדומה לי, שצריך יהיה להחליט כמה שאלות לשוניות בחבורה של חכמים וסופרים, כי יש פרובלימות גדולות, שהן ממתינות לפתרון (כגון שמוש הזמנים). ועוד גם זאת: יש הרבה דברים, שאינם מתבארים בדקדוק עברי מפני שהמחבר סומך על התלמידים, שהם יודעים את הדברים האלה מתוך דקדוק של לשון אחרת: כאלה הם מהות חלקי-הדבור, מהות המשפט וחלקיו, והעיקר—סימני ההפסקה (האינטרפונקציה). היה זמן בתחלת ימי-הבינים, בתחלת תקון-הנקוד, שבו היו הנגינות משמשות גם לפסוק טעמים בספרי חול. אחר-כך נתבטל הדבר וכל ימי-הבינים נהגו להשתמש בנקודות וקוים בלי סדר מיוחד. בזמננו משתמשים הסופרים העבריים ב„אינטרפונקציה" אירופית, כל אחד כראות עיניו וכפי מה שהוא יודע מתוך דקדוק זר. צריך להכנים לתוך הדקדוק העברי גם למוד זה ולהתאים את האינטרפונקציה האירופית לשמוש המשפט העברי.—דקדוק צריך ללמד רק במחלקות הנמוכות. כן הדבר גם בגימנסיות שבאויסטריה, אלא שבאויסטריה ובגרמניה מלמדים במחלקות העליונות את הגרמנית הקדומה וקוראים את השירות הקדומות במקורן; והרוסים והרותינים שבגאליציה מלמדים בגימנסיות שלהם את הסלאבית העתיקה. אצלנו אפשר יהיה שיעדר למוד הדקדוק מן המחלקות העליונות. אבל בלמוד המקרא יוכל המורה להעיר את התלמידים על כמה חזיונות לשוניים חשובים ודקים. למוד הלשון בגימנסיות קשור הוא בלמוד הספרות, והחבורים שבשעורי הלשון ישמשו להתפתחות רוחו של התלמיד בכלל.

כדי להורות בגימנסיון את החלקים הארמיים שבמקרא צריך ללמד לתלמיד את ד ק ד ו ק ה ל ש ו ן ה א ר מ י ת. לתרגם פסוק-פסוק בלי דעת הלשון—זוהי שיטת החדר. צריך לחבר ספר קצר, שיכלול את כל הידיעות ההכרחיות במקצוע זה, ודי באֶטימולוגיה בלבד [1]. וטוב להבדיל בין למוד הדקדוק הארמי ובין למוד המקרא והתלמוד ולעשותו למוד מיוחד, כדי שלא ישמשו המקרא והתלמוד רק חומר לבאור כללי הדקדוק,— דבר, שהוא עלול להשניא את כל הלמוד על התלמידים. ובתור חומר למודי אפשר לצאת בפתגמים, שיכלול ספר-הלמוד עצמו. אם יהיה ספר-הלמוד מעוט המחזיק את המרובה אפשר שלא יצטרכו להקדיש

---

[1]) באֶטימולוגיה, שהרי אין שאיפתנו להשיג שמוש חי בלשון הארמית ודי לנו, שיבין התלמיד מה שיקרא בה. ספרו של חצ"ל אינו מכוון לתכלית זו ואף אין בו הארמית התלמודית. יצא כעת ספר למוד מאת יהודה שטיינברג ע"ה ולא ראיתיו עדיין, אבל כמדומה לי, שספר למוד הלשון הוא זה ולא ספר-דקדוק בלבד, ובו יש רק הלשון התלמודית. צריך שיהא ספר-הלמוד מעין הספרים הגרמניים לדקדוק ארמי של שְׁ ט ר אַ ק ושל מ אַ ר ט י. בפרטיו אפשר לתקן הרבה תקונים נחוצים. בתחלתו יהא דקדוק הארמית המקראית ואחר-כך הדקדוק של לשון תלמוד בבלי. ואולי אפשר לסדר בסופו גם את הדקדוק של לשון תלמוד ירושלמי, אם גם לא יהיה מקום בשבילו בגימנסיון. בפנים הטעמתי, כמה חשובה היא הכרת הלשון הארמית בתקופותיה השונות. יש להעיר, שהדבר צריך עיון רב, איך אפשר ואם אפשר לעשות את למוד הדקדוק למוד מופשט לעצמו, בלי קשר תכוף עם למוד המקרא והתלמוד, אבל בנוגע להלשון הארמית הרי אין אנו רוצים כלל, שידעו בנינו לדבר ארמית והדקדוק הארמי לנו רק כלי-שמוש להבנת-ספרים.

ללמוד זה אלא כשתים-שלש שעות בשבוע ולהורות בשתי המחלקות הראשונות את דקדוק הלשון הארמית-המקראית ואת דקדוק הלשון של תלמוד בבלי. הכרת הלשון הארמית בצורות אחדות של התפתחות עלולה להעמיק את השקפת התלמידים על התהוות הלשונות. והארמית קרובה ללשוננו מכל הלשונות השמיות, יחלק גדול של ספרותנו כתוב ארמית, והרבה השפיעה הלשון הארמית על לשוננו בכל התקיפות ומלים וניבים ארמיים שגורים בכל ספרינו, ואף אנו יכולים להשתמש בנקל בכל השמות הארמיים כמו שהם [1]) ואף להטות את הפעלים הארמיים על-פי הדקדוק העברי. וצריך לשים לב להשוואת הלשון הארמית והעברית, אף אם אין לעשות דבר זה ללמוד ממש.

בלמוד הספרות — היה למנהג אצלנו, שהספרות של היום מקברת את זו של אתמול. ותלמיד בן-דורנו יכול לדמות, שלפני סמולנסקין לא היתה ספרות עברית בנמצא. בגימנסיות שבאירופה מכירים התלמידים את הסופרים האחרונים — ולא את אחרוני-האחרונים — במחלקות העליונות, ואצלנו הדבר להפך: התלמיד מכיר מיד את הסופרים האחרונים — ואין לו עוד מה לקרוא. ולמוד הספרות נעשה אצלנו ללמוד הלשון בלבד, לביאור המלות הקשות, באופן שבמקום שאין מלות קשות אין צורך בפירוש וביאור, והבנת התלמיד אינה מתפתחת ויחוסו אל הספרות נשאר שטחי ורפה. בגימנסיון העברי צריך להנהיג טכניקה חדשה להוראה זו. ספרים אף כאן אינם במציאות [2]) וצריך לסדרם. למוד הספרות צריך להמשך במשך כל שנות הלמוד. המחלקות הראשונות נצרכות לכרסטומתיה בשנים שלשה חלקים, שלא תהא מסודרת בסדר היסטורי או ספרותי, אלא תהא משמשת סתם חומר ללמוד הלשון ולפתוחו הרוחני של התלמיד ותעשיר את לשונו. נצרך הדבר, שבספר-הלמוד יסודרו הרבה מן הדברים הכלליים, שיתנו לתלמיד מושג מן העולם, נוסף על עניני למודיו, ושידע לבטא אותם עברית. במה שנוגע לסדור ספרים כאלה אעיר על הסדר הקבוצי הנהוג בהרבה ספרים. הספר יסודר קבוצות קבוצות קטנות, שכל אחת מהן מוקדשת לענין אחד ויש בה שיר ופרק-קריאה וספור ופתגמים אחדים, שהם שייכים לאותו ענין, ויש בו קבוצות היסטוריות ולאומיות וקבוצות מעניני החיים והטבע חליפות. והסגנון בספרים האלה צריך שיהיה משובח ביותר — לא לקוטי-סגנון היסטוריים, אלא הסגנון כפי

---

[1]) שהרי רוב משקלי הלשון הארמית, ששווא בראשם ותנועה אחריו, כגון פְּעָל, פְּעִיל, פְּעוּל, מצויים גם בעברית, אף אם אינם שגורים כאן, ובכן צריך רק להשמיט את א׳ הידיעה שבסוף. ואין כאן מקום להאריך בדבר ובשאלת הכנסת חמרים ארמיים ללשוננו בכלל.

[2]) „מבחר הספרות" לטביוב הוא ספר טוב, אבל הוא כולל רק תקופה אחת ורק ספרות שירית. צריך שהתלמיד יכיר את שד"ל ושי"ר, את ריב"ל וצווייפל לא בתור בעלי-שירים בלבד. מלבד מה שחסרים שם — בשביל שלא כתבו שירים — רבים מגדולי התקופה לגמרי. ועל כרסטומתיה עיין להלן. הספר „תורת הספרות" לש"ל גורדון יכול בשעת הדחק לשמש לצורך שאליו נועד, אף אם המחבר מרבה לדבר בו יותר מדי. בספר חדש כזה לא יהא צורך בהרבה דברים שייכים לדקדוק, וגם צריך שהדוגמאות יגידו יותר מן המחבר. בספרים אלה, וכן בכל הספרים, שעליהם דברתי, לא באתי לבקר את הספרים על-פי התכלית, שנועדו לה — והרי רק שתספיק לתכלית זו אפשר לדרוש מן המחבר —, אלא יצאתי לדון בצרכים, שהם לא שמו לב אליהם כלל, וכבוד כל הספרים במקומם מונח. אעיר עוד, שאף ספר תולדות הספרות אינו בנמצא. „ספרות ישראל" של רמש"ש הוא גדול יותר מדי וכולו מספרים ושמות וגם יבש הוא מאד. תולדות-הספרות לקארפלס בתרגום עברי לא יסכון לספר-למוד לא מצד סגנונו ולא מצד כמותו ולא מצד מדעיותו המפוקפקת.

שהוא צריך להיות, כפי שנדרשהו מן התלמיד. למחלקה הרביעית תהא נצרכת כרסטומתיה, שתכלול את תורת הספרות ותהא מסודרת על־פי סדר הצורות הספרותיות ושהדוגמאות שבה יהיו עיקר וביאור הצורות הספרותיות טפל. בספר זה צריך לשים לב גם לצורות ספרותיות, שהן מיוחדות רק לספרותנו. למחלקות העליונות נצרכת כרסטומתיה לפי סדר התקופות, שתכיל דוגמאות מן הספרות הפרוזית והשירית לתקופותיה. יש מעין כרסטומתיה כזו לספרות העברית בלשון גרמנית (של ווינטר־ווינשי); היא נסדרה על ידי חכמים אחדים ויכולה לשמש למופת לנו. לנו נצרכות כרסטומתיות טובות ורחבות הרבה יותר מלעמים אחרים, בשביל שאין לנו הוצאות זולות של הספרות, ופעמים שאי־אפשר להשיג את הנצרך כלל וכלל. ומלבד זה רובם של ספרי גדולינו אינם יכולים להיות מקרא לתלמידים, אבל יש מקום לברירת קטעים מספריהם. הכרסטומתיות יכולות לכלול יותר מן הצריך לעצם־הלמוד כדי שתהא ברירה לפני המורה. ובאין אונס יתענין התלמיד אף בשאר החומר.—עוד הערה אחת בנדון הספרות. יש תקופות בספרותנו, שחטאנו להן עד עתה ואנו חייבים לתקן את עותתנו. בכרסטומתיה צריך שתתפוס ספרות הגנוזים והחיצונים (פסידואֶפיגרפים) מקום הגון, ולא עוד אלא שספרים כספר בן־סירא במקורו העברי וספרי החשמונאים צריכים להלמד בשלמות. יש גימנסיות, שאחרי כריסטומתיה כזו מלמדים בהם עוד תולדות הספרות בקצור קוראים אז מספרי הקלאסיקים. כדי שלא לתפוס מרובה אפשר לנו להסתפק בלמוד הכרסטומתיה במקום תולדות הספרות, ובלבד שתהיינה בה גם תולדות ספרינו וסופרינו. אֵי־אלה מן הקלאַסיקים לקרוא מלבד זה,—דבר זה צריך להחליט אחר עיון רב. שהרי הסופרים הללו ישלטו על־ידי־כך ברוח הדורות ונשוה עליהם בשביל כך הוד־קלאסיקים. לכל הכרסטומתיות האלה אפשר למנות עורך, היודע את מלאכתו, שימסור סדור חלקים שונים לחכמים מומחים ושישתף את כל גדולי הסופרים העבריים בעבודה זו.

דבר שאינו צריך להאמר הוא, שאי־אפשר להבליע את למוד־המקרא בלמוד הספרות כמו שאפשר להבליע את שאר הקלאסיקים משלנו ומשל האומות. יותר מכל למוד סבל מקלקול הסדרים אצלנו למוד המקרא, שנעשה חומר ללמוד הלשון ונתפרש פסוק פסוק בלבד: ואין כאן הבדל בין המורה והמלמד, אלא שבחדר חופפה קדושה על הדברים, שהשפיעה על התלמיד רגשות נעלים של חבה אל המקרא. עם־המקרא אנו, וזה מטיל חובה עלינו, שאין להפטר ממנה בהוראה שטחית לתינוקות. למוד־המקרא צריך להמשך במשך כל שנות־הלמוד בגימנסיון. בארבע המחלקות הראשונות צריך התלמיד לגמור את המקרא ולדעתו כהוגן. במחלקות העליונות צריך הוא להמשיך את למודו ולחזור על כמה ספרים כדי שיכיר, איך ללמוד מקרא, איך לחדור אל תוך רוחו. ואפשר להמעיט את מספר השעות המוקדשות למקרא במחלקות העליונות, שהרי למוד המקרא במחלקות אלו לא בא אלא למסור לתלמיד את המפתחות הפנימיים לגנזי־הרוח האלה[1].

---

[1]) ללמוד המקרא אפשר להשתמש בספרים המצויים. לפי דעתי, אין צורך לגימנסיון בכרסטומתיות מקראיות. אבל, אף אם אינן נצרכות, לא יזיק הדבר, אם יהיה לנו תנ"ך מיוחד לצרכי בית־הספר, שיהיה מוגה כהוגן על־פי המסורה ובשולי הגליון יהיו לקוטים וקטעים מספרי המפרשים הראשונים: צריך להרגיל את התלמיד עוד במחלקות הראשונות, שיוכל לעיין בעצמו במפרשים. ערך

וצריך שיתחבר ספר, שיתן את כל הידיעות הנצרכות ללמוד המקרא,—אותן הידיעות, שלא די לפרשן בשעת הלמוד, כגון כל הדברים הנוגעים לחיצוניותם של ספרי המקרא, מהות המסוה"ה, קצת מלים מלאכותיות שבה, טיבם של קרי וכתיב, של פתוחות וסתומות, של סדרים ופרשיות. היום יודע, אמנם, משכיל עברי את כל אלה, אבל במקרה; שם צריך שילומדו בסדר. ימלבד זה דרוש להרצות את דרכי-החיים של אבותינו בימי המקרא, את כליהם, את תלבשתם, את המדות והמשקלים שבזמנם. בגימנסיון אי אפשר לפרש „מין בגד", „מין משקל". התגליות האחרונות בעתיקות העמים הקדמונים מפיצות אור רב על הדברים האלה, אחדות מן החשובות שבתגליות הללו צריך התלמיד לדעת. וכן יש לבאר לו את דרכי המליצה המקראית וצורותיה השיריות, עד כמה שלא נתבארו במקום אחר. ספר-למוד כזה צריך שיצטיין בקצורו ובברור עניניו. בלשונות אחרות יש ספרי-ארכיאולגיה וספרי-מבואות, ורבים הספרים ואינם אלא ענין לחוקרים. וכל המקצוע זרוע השערות, וצריך להזהר מאד בדבר ולהכנים בספר זה רק את העובדות ואת הוודאית ולהתרחק מן ההשערות והספקית לגמרי. בכוונה לא השתמשתי בשם „מבוא לכתבי-הקודש". בגימנסיות שבאירופה מצויים ספרים, שהם נותנים את כל הידיעות הנצרכות ללמוד הרומי והיוני (Realia); ומעין אלה צריך להיות ספר-עזר זה ללמוד המקרא. אולם בשום אופן אין מקום בבית-ספר בינוני לדעות, שהחכמים חלוקים בהן, מה שיאות לחכמים היושבים בקתדרה לתת לפני תלמידי האוניברסיטה לא יאות לתת לפני תלמידי הגימנסיון.

גם את התלמוד אי אפשר לפטור בתוך למוד הספרות, כי על כן ספרות שלמה לעצמי הוא. אפיה של היהדות התגשם בו בכל מלואו, והחיים שבו והאנשים הם „מעור אחד" ויהדותם היא מקורית וחיה. קשה לחלוק על אלה שיאמרו, שהתלמוד הוא „בסים היהדות". והערכין, שנותן התלמוד, אינם בשום אופן ערכין היסטוריים בלבד, אלא הם ערכי-חיים. ולפיכך אסיר שיהא התלמוד למוד חנוט. התלמוד צריך ויכול להיות למוד חי, השואב את כחו מן החיים. אולם שיטת למוד-התלמוד טעונה תקון וחדוש. סתם תרגום, ויהא אף תרגום עברי, לא יצלח, כי בשיטה זו נעשה התלמוד ללמוד שאינו נמסר ממורה לתלמיד. אמנם, אדם בעל תפיסה הגונה ילמוד על-ידי התמדה את דרך התלמוד, אבל למוד זה הצליח רק בחדר, כשהקדישו לו המורה ותלמידיו את כל היום. בלמוד מתוקן צריך שיושם לב לסדרי תנאים ואמוראים, לאפני-המחשבה ודרכי-הדבור התלמודיים ולהטרמינולוגיה התלמודית. ויש, אמנם, חומר רב לזה בספרים היסטוריים ובספרי-כללים, אבל צריך לבור את הנצרך ביותר, ונצרכים גם ראשי-פרקים של ארכיאולוגיה תלמודית. אבל כאן צריך להזהר שלא לגדוש סאה בלמוד גימנסיוני. אפשר לסדר כרסטומתיות תלמודיות, שיכילו אף כל אלה.—אין לנו שום ספר-למוד לתלמוד וצריך שיתחבר [1]. צריך להקדיש כחמש שעות לשבוע ללמוד התלמוד במשך

הפירושים אצלנו אינו כערך הערות ופירושים אצל אחרים. ספר-עזר ללמוד המקרא—כמבואר להלן—אפשר שיתרצה לחבר החכם הצעיר ד"ר שלמה יאמפל, שהוא ראוי לכך.

[1]) „פרקי-תלמוד" של ביסקא הוא ספר לתינוקות; „גמרא למתחילים" אינו ספר למוד כלל והקטעים מסודרים בו בלי שום קשר; ושני הספרים אינם נכנסים כלל להשבון. „המדריך", אמנם, טוב הוא ונתחבר על-ידי תלמודיים גדולים, אלא שנסדר בשביל התחלת הלמודים בחדר והמסדרים נדשו

כל המחלקות, והלואי שיספיק הזמן הזה להכשיר את התלמיד, שיוסיף ללמוד תלמוד לכשירצה ושידע עולם זה, שחיו בו הרבה דורות של ישראל בימי־טובה ובימי־רעה.

וכי יש לקבוע מקום בגימנסיון עברי ל ל מ ו ד ־ ה ד ת ? — באירופה בטלו במדינה אחת או שתים את למוד הדת בבתי־הספר, ועדיין אין אנו יודעים, מה תהיינה תוצאותיו של נסיון זה לדורות. וקשה בעיני, שנהיה אנחנו בין היוצאים בראש במקום שעדיין לא נתמחה המעשה. אם לאומות העולם ישראל הוא השעיר לעזאזל, לבעלי־טובה משלנו עמנו הוא השפן למנתחים. אנו „עם־הדת" — ילעגו הפקחים שבנו על זה, אבל הלא שתי הדתות התקיפות בעולם בנות־דתנו הן. שום דת אחרת אינה מטלת אחריותה על שום אומה ולשון, ואם תרד דת זו ואלה ואלה יפטרו ממנה, לא דתם של אלה ירדה, כי אין עם מיוחד, שתקרא הדת על שמו. אבל דתנו היא דת ישראל. ובעוד שכל קולטורה לאומית יש בה רק הכרת היש והמצוי בעבר ובהיה, מכילה היהדות דרישות והיא מטלת חובית, היא נורמאַטיבית, אלא שיש טענה אחרת: כלום למדו אבותינו בחדרים ובישיבות למודי־הדת? בימי אבותינו היה כל למודם אך תורה ודת וכל החיים שבסביבתם היו דת חיה. ודעת הדת הישראלית היא גם חלק מהשכלת יהודי משכיל: זוהי ידיעת החלק הנורמאַטיבי של היהדות. במקצוע זה אין שום דוגמא לפנינו והלמוד הזה צריך להברא כילו מחדש. צריך שידעו מחברי ספרי הלמוד לפחת רוח חיים במקצוע זה. במחלקות הנמוכות צריך ללמד סדרי תפלה ודינים, כדי שידע התלמיד מנהגי־ישראל ודיני־התורה. ואפשר לכלול בספר כזה אף את התביעות המוסריות של הדת הישראלית, מצוות שבין אדם לחברו. ספר־דינים זה צריך שיסתדר בסדר נאה ובסגנון מודרני ושיתפרשו בו הדברים בטעמיהם ההלכיתיים, כמובן, בלי דרושים בטעמי המצוות. במחלקות העליונות צריך להרצות את שיטת כל הדעות הדתיות המקובלות באומה, את תורת העיקרים. מימיו של ב ן ־ מ נ ח ם היה לשיחה בפי משכילינו, שאין עיקרים בתורת־ישראל, וכשבא אחר כך שד"ל לקרוא תגר על הרמב"ם על שהפסיק את השתלשלות התורה על־ידי חבור ספר „היד החזקה", נתערבבו שני הדברים במחות. אף על ההחלטה, שאין עיקרים ביהדות, יש עוד לדון, אבל על כל פנים לא נתכוין בן־מנחם אלא לעיקרים במובן „דוגמות", כלומר, ללמודים שנתפרש, שהכופר בהם כפר בעיקר ויצא מן הכלל. אולם אי־אפשר להכחיש, שלכל מערכת של דעות יש על־כרחה דעות יסודיות. אם נרצה להכנים סדר ושיטה לתוך למודי־הדת, על־כרחנו חייבים אנו להעמיד בראש הלמודים עיקרים, שמהם יסתעפו כל שאר הפרטים. בטוי הדעות והגדרתן יקבלו ממילא צורה פילוסיפית. למוד הדת במחלקות העליונות יגן על התלמיד בפני רוח תזזית שבחיים, ישמור על אצילותו הרוחנית שלא תפגם, יזיין אותו נגד שיטותיהם של חכמים מסופקים, שהתלמיד נוטלן מתוך חוברות זולות במחירן

סאה. צריך להתחיל במשנה ובברייתות שלשונן עברית, ובין כך וכך ילמוד התלמיד ארמית שבמקרא ויהא מוכן לקראת החלקים הארמיים שבתלמוד. ובמה שאמרתי, שאפשר לכלול את כל הלמודים הנצרכים בכרסטומתיות, נתכוונתי לסדר מפורט ורחב, אלא שאין כאן המקום לפרש ולהאריך. כדי שלא תעבור כל הקריאה התלמודית המקובלת, שהיא משובשת הרבה, אל הגימנסיון צריך ללמוד קצת דקדוק לשונו.

ובאיכותן בתור הלכות פסוקות. אין להכחיש, שאחריות מרובה יש בעבודה כזו, ועל כל פנים מוכרח הדבר, שחבור ספרי דת והוראת הדת ימסרו לבעלי דת הרחוקים מכל צביעות. בגימנסיון, שלמודי היהדות נלמדים בו, לא יהיה צורך להקדיש זמן מרובה ללמוד זה. די רק בשעתים לשבוע.

בסקירה ראשונה אולי יהא נראה הדבר, שגדשתי סאה בדרישותי היהדותיות. אבל לשיטתי הלמוד ההומניסטי ולמודינו הלאומיים אחדים הם ויש כאן קמוץ הזמן. התרגלנו בזמן האחרון לצמצם את הלמודים העבריים מאד. אות ומופת על זה הם ספרי-הלמוד, שבחלקם השלישי כבר יגיע התלמיד לסוף למודיו, כתלמיד היוצא כבר מבית-הספר לרשות עצמו. אבל בגימנסיון כשמונה שנות למוד מסודר לפנינו. לא כל הלמודים ילמדו בשנה אחת ואין מושג לרובנו, כמה אפשר ללמוד במשך שמונה שנים כשהלמודים מסודרים. התלמיד צריך לרכוש בגימנסיון ידיעות, שיכשירוהו להיות אחר-כך חכם וחוקר לכשירצה ולא שיעשוהו מיד לחוקר. כל עם משפיע ידיעות לאומיות מרובות על משכיליו; אנו עם ירושת תרביתנו העתיקה והעשירה על אחת כמה וכמה. וזה העיקר: יש להבחין בין ידיעות, שהן השכלה, ובין ידיעות, שהן מדע וחקירה; ורק השכלה בכל אותם הלמודים היהדותיים יש לדרוש מן התלמיד ולא חקירה. וסוף סוף יש כאן רק שני למודים יתרים על שאר גימנסיות לאומיים: רק המקרא והתלמוד; שהרי לשון וספרות, היסטוריה ודת נלמדים בכל בתי-הספר הלאומיים שבעולם. ושני הלמודים היתרים האלה צריכים לספק את הדרישות של השכלה הומניסטית ביחוד, והם צריכים להיות לנושא ההומאַניסמוס.

במה שנוגע ללמודים הכלליים צריך גם-כן לפנות אל חכמים ישראליים, שיחברו ספרי-למוד. ויש בין אחינו שבמערב חכמים מומחים לתולדות-המזרח ולתולדות-הטבע של המזרח, באופן שנצטרך על-פי-רוב רק לשתף להם מתורגמנים מומחים. ומכל מקום טוב האופן הזה מעבוד ספרים זרים ותרגומם. בגימנסיות של האומות נוהג הדבר, שככל האפשר נותנים מחברי ספרי-הלמוד מרוח עמם על ספרי-הלמוד. בהיסטוריה הכללית הם מעמידים את עמם במרכז המאורעות ועל תולדות שאר עמים המה משקיפים מנקודת-מבטם הלאומית. לנו חשובה מזו ההשקפה הלאומית, התובעת דין עמה מסביבתה, היא השקפת-העולם, שברוחה כתובה ההיסטוריה. בתולדות-הטבע גם כן נוהגים מחברי ספרי-למוד לפרש ביחוד את טבע ארצם, ובזה יש הרבה מן התועלת הפדגוגית, שהרי התלמיד צריך לדעת ביחוד את טבע ארצו, שנקל לו ללמדו. ואף כאן השקפת-העולם המתבטאת בהרצאה אפשר לה שתהיה ישראלית. ויש נוצרים שהשקפתם הטבעונית היא ישראלית, ולהפך, יש חוקרים מישראל שהשקפתם היא אלילית. וכן הדבר גם בגיאוגראַפיה: בה שמים מחברי ספרי-הלמוד את ארצם בראש הלמוד ובגיאוגראפיה של ארץ-המולדת הם מאריכים יותר ומדברים על עניניהם הלאומיים. בגיאוגראַפיה גרמנית ודאי שלא יפקד מקומו של היער הטיטובורגי, אם גם בֵּראוהו, או שם סידאן, ואפילו אם המקום הזה קטן הוא ואינו ראוי להזכר במפה. והוא הדין במקומות שמחוץ לארצם אם זכרונות גדולים קשורים בהם. אנו נוכל ל„יהד" באופן כזה חלק גדול של העולם[1]. והרי המתימתיקה היא ענין, שאין בו לכאורה שום מקום

[1]) למשל: אפשר שהעיר טרוייש, העיר הראשה של „דיפארטמנט" צרפתי קטן, אינה צריכה להזכר

לצביון לאומי, — ואף־על־פי־כן בדוגמאות ובשאר דברים שבה על־כרחם מתאימים העמים גם בה את ספריהם לטבע ארצם, ואף אפים הלאומי מתבטא בהרצאתה [1].

אצלנו היתה למודה בזמן האחרון להתהדר בלגלוג על ה„לאומיות" במרכאות כפולות. מה שהותר לאומות אסור לנו. זוהי ההתבטלות של בני־גולה והחריפות של הגטו המבטלת כל תמימות. אילו היתה לעם אירופי ספרות ועבר כאותם שיש לנו, היה יודע מה אפשר להשפיע מהם לבית־הספר. יש־גאוה לאומית יוצרת, שהיא עצמה יצירה. מצבנו הלאומי הקשה, הדורש קרבנות תדירים מן היחיד ומן הרבים, וההתאמצות המרובה, שדורשות תחיתנו וגאולתנו, הן הן שמחייבות אותנו לחזק את הלאומיות וללבות את שלהבתה בכל יכלתנו. אנו חייבים להרבות את דעת יהדותנו כדי שנדע אנו ובנינו, קרבנותינו אלה למה ומלחמה זו למה.

הנה הוחלט בועידה הברלינית, שהיתה בימים האחרונים, לכנס כנסיה עברית וליסד הסתדרות ללשון ולתרבות העבריות. כמדומה לי, שהעבודה המוצעה במאמרי הנוכחי ראויה שתעשה בידי הסתדרות זו, שהיא יכולה לשתף בעבודתה שאר מוסדים, שעסקם בכך. ואם תסכים או לא תסכים לפרטי המאמר הנוכחי — הכנת ספרי־למוד לבית־ספר בינוני מוטלת עליה חובה. הכנסיה העברית — תעודה כזו הולמתה ומן הראוי שהצעה זו תתפוס מקום במועצותיה.

בגיאוגראפיה של בית־ספר באסיה, אולם עיר רש"י צריכה להזכר. והוא הדין בערים אחדות באספמיה, במיז'יבוז' שבפולין וכיוצא באלה. בהערות אפשר להעיר על זכרונות היסטוריים גדולים וחשובים.

[1]) גם דוגמאות היסטוריות נכנסות לפעמים לתוכה, כגון למצוא על־פי חשבונות שונים דאטום היסטורי. ואצלנו קודם־כל אפשר לשים לב בדוגמאות לטבע הארץ ולתנאיה, ויש מזה דוגמאות ממקרא ותלמוד. וגם באופן הרצאת הדוגמאות, כגון במדת חריפותם, יתבטא רוחנו. ויש מקום לשאוב דוגמאות מן הספרות החשבונית העברית, שבה מוכנת גם טרמינולוגיה עברית שלמה.

בְּקִרְבַת הָאֹשֶׁר

(רשימה).

מאת **אליעזר שטיינמאַן.**

לא רחוק מן הכפר עומד לו בדד בית חדש, גדול ויפה. מלפניו מפסקת ככר רחבה בינו ובין שאר בתי הכפר ומאחוריו—נחל קטן. שביים מימיו מתלחשים ובלילה הם הומים.

בבית הזה גרים אברהם, חתנו של מי שהיה מחזיק הטחנה של הפריץ, ורבקה אשתו.

ערב קיץ. במסדרון ארוך, היוצא הגנה, יושבים הם שניהם. לאט, לאט בוקע לו דרך אור הלבנה. מתחילה הוא עובר את סבכי האילנות ואחר — את האשנבים הפתוחים. עצב שורה על הפנים הנגלים לאור הלבנה... ההביא את העצב האור רווי-היגון מאיזה מרחק או יליד-בית הוא,—יליד הבית הגדול והחדש בעל החדרים הרבים?...

חדש הוא הבית, כי זה היום נגמר בנינו, וחדרים רבים בו, ורהיטי-הבית יקרים הם. ונחל לו מאחוריו, ושדות וערבות מלפניו, וכשתשיב רוח, תביא הנה בכנפיה חידות-המרחב של שדות אין-סוף ושירת-הנענועים של מי הנחל, והחידות מתמזגות בשירה... ולמה זה כל-כך עצובים הפנים? ומהו יגון-העינים? —

זה היה שנים אחדות אחר חתונת הזוג. כן, עשר שנים בדיוק. הוא אז בחור מבחורי בית-המדרש, מן המצוינים שבהם. אביו הוא יהודי גס ושפל, הולך יחף, סוחר-ביצים, הסובב בכפרים ושותה לשכרה—„חיים גוי", כן הוא נקרא בפי כל.

ובבית? העוני וְהמארה הלכו שלובי-יד. בית-חומר קטן ותקרה שפלה, כתלים מעוקמים, שלחן רעוע וכסא המתנענע על המטבח.

ובפנה — צל מתנועע, וצלו של הצל היא אשה מקומטת, שזקנה בלא עת, וסדור בידיה וקמטיה מלאים דמעות. וחלונות שבורים, ואב שכור החולק מהלומות ומבזה, ואֵם מקללת את ימיה ואת ימי בנה —

ומה הם הצללים המתנועעים שם בפנות, הנעים והנדים מחדר-האכילה אל חדר-המשכב ומשם—אל חדר-האורחים וחדר-הילדים? — אולי צלה של אמו הזקנה רווית-העלבון?

אֵם היתה לו והיא היתה כל-כך סובלת! תמיד היתה סובלת. עיניה הביעו רק הצטדקות או נחומים — היא היתה או מצטדקת לפני אביו האכזר, או היתה מנחמת אותו, את בנה היקיר, אחרי שזה סופג מהלומות על לא דבר. אילו, לכל הפחות, היתה רואה עתה את אשרו! —

מפני־מה הוא, איפוא, כל־כך עצב ? הלא מאז נשתנה מצבו כל־כך לטוב... הוא נשקע בזכרונות.

זה היה באחד מלילות החורף, כשכל העיירה היתה שקועה בשנה ובין כתלי בית־המדרש, העטוף במעטה של שנה ומות, היו נשמות שחורות מרחפות, ומתחת לתנור היו נשמעים קולות־הנחרה של הבחורים הישנים על ספסלים מוצעי־טליתים, ומן המעקה היתה מגעת שעטתן של עַני העיָרה המתרוצצות ומרקדות שם. אז עמד הוא יחידי לפני ה„עמוד", שעליו דלק „נר־התמיד", והגה בתורה. פתאום דפיקה בדלת. עני טעון־חבילות נכנס. כפי שנודע אחר־כך, היה העני הזה מן החשובים. הוא היה נע ונד מעיר לעיר ומכפר לכפר והיה יוצא ונכנס בכל מקום בבתי העשירים. העני עומד ומספר והוא שומע ומקשיב. הרבה, הרבה אינו מבין ומה שהוא מאזין נראה לו כאיזו אגדה:

הרחק, הרחק יש כפר; שם גר יהודי מחזיק־טחנה. רבים הם מסחריו של היהודי הזה, גם קצת חשוב הוא אצל הפריץ אדון־הכפר. ובת יפה יש לו, ר ב ק ה שמה. וחוץ מזה, מאות אחדות של נדוניא ומזון על שולחנו עולמית, כי כבר זקן האיש ועוזר נצרך לו לנהל את עסקיו. וכי יש אושר גדול מזה לבנו של „חיים גוי" ? ועד מתי יסבול עוני ? —

עתה בית חדש וגדול יש לו. וחשוב גדול הוא אצל הפריץ. כזה נעשה מיום שמצא לו פתרון של איזה חשבון. איש ממקורביו לא ידע לחורו. אז צוה הפריץ לקרוא אותו אליו. ואמנם, הוא מצא את הפתרון. אז נשק לו הפריץ על מצחו, גם מתנה נתן לו: שרשרת זהב ושעון של כסף. — אחר־כך נעשה לאיש־סודו של הפריץ וכל העניגים נחתכים עתה על פיו. עתה עשיר גדול הוא ובית יש לו מוקף גן. ולמה זה הוא עצוב כל־כך ?

נשבי רוח קלה, נשבי! — טוב לי, טוב! כמה נעים הערב! — נשבי, רוח, נשבי! —

אבל — כל־כך ריק הוא הבית הזה, אשר חדרים רבים בו. כי עקרה אשתו — זה עשר שנים...ובבית החדש הזה, שזה היום העתיקו את מושבם לתוכו, גדולים הריקניות והגעגועים עוד יותר.

—הכוכבים האלה ילדי מי הם ? — שואלת אשתו ומראָה באצבע על השמים — האם לא ילדי הלבנה ? — ואנחנו — לו ילד היה לנו, מוטל בעריסה. אנחנו יושבים פה. פתאום היה טוציא קול צוחה, הייתי ממהרת, מוציאתו מן העריסה ומביאתו הנה, ופה, לאור הלבנה והכוכבים, הייתי בוחנת את שרטוטי פניו —

— -בית חדש וגדול — וחדרים ריקים.— מדבר הוא או מדברת היא או מדבר איזה „פליא".

ושוב שתיקה מכאבת־לב.

ואור הלבנה חודר והולך וגדל. למקוטעין בא האור, כי הסבך הוא מרוסק.

ומפי שניהם נתמלטו קטעי הברות: ח נ ה ׳ ל ה —ושוב לא נודע מי האומרן— זאת אמר איזה קול, שבא מרחוק, מן הסוללה והנחל שאחר הסוללה ומן השדות הרחבים שאחר הנחל.

סוף סוף נזרקה המלה, שעד עתה היתה מחונקת, המלה החתימה בחותם היאוש.

למחר כבר הביאו לביתם החדש את חנה׳לה, בת אחותה של רבקה, ילדה בת שבע, יפה ועליזה, אוהבת-החיים ואהובת-החיים, ומן היום הזה היתה להם לבת ולשעשוע.

ואברהם מדי שובו מנסיעותיו הרחוקות היה מביא לה מתנות, וגם לאשתו הביא, ונשיקות אצל לה ולחנה׳לה. והיה זה כאילו נבנה הבית מחדש. דומה היה, שכוס החיים מלאה מעדנים. כשהאדם רוצה—ישמח במתנת החיים.

עברו שתים-עשרה שנה מיום חתונתם. פתאום הרגישה אשתו איזו דקירה בהזה. הביעה חשש. הוא, כמובן, רק צחק לה: לאחר יאוש. כך הן הנשים: חשדניות הן יותר מדאי!—אבל רגלים יש לדבר: הלא מצב בריאותה נתרופף כל-כך. פעמים שהיא עולה על המטה ובמשך ימים אחדים אינה יורדת ממנה. רגש של גאוה התחיל לתקפה. היא כבר חדלה להביט על בעלה במבט שיש בו אשמה, מבט מן הצד—עוד מעט ותהיה אם. עד עתה היתה מרגשת תמיד איזה רגש של נוחם: חטא חטאה לבעלה. עתה—אבל קאפריזית נעשתה יותר מדאי.

—יהיה נא זהיר! איך הוא נוגע בה? מה זאת? כחיה טורפת הוא מתנפל עליה.

—למה זה הוא כל-כך ממהר בארוחה? לא רעבה היא עדיין. ואת האשנב הוא אוהב לפתוח תמיד, ואם תתקרר, אחת היא לו. כך הם הגברים: רעים וזרים!—

ובלילות היתה מקיצה משנתה, ואחוזת-שנה ובעותי-לילה היתה קופצת מן המטה ומבקשת את העריסה: הן בנה צעק! וכי אין הדבר כן? אז היתה קוראת לבר-בטנה: זהבי, חיתי, נשמתי, אל תבכה!—

— עוד זמן-מה ובן יהיה לי—עוד מעט! אישי, ישן אתה? הנך נרדם? אם אשתך מאושרת, כל-כך מאושרת, אין זה מענין אותך כלל?—עוד מעט ואם אהיה, ואת ילדי אחתל, והוא כל הלילה יצעק, כל הלילה לא ארדם וגם אתה לא תישן—ישן אתה? או מתחפש אתה כישן?—ואם אשתך מספרת לך מאשרה העתיד אתה צוחק לה בלבך—אינך שם לב אליה כלל. כשיגדל בני אספר לו, את הכל אספר לו.

ככה היתה מדברות בלילות, ככה היתה חולמת.—

נגמרו ימי ההריון והתחילו ימי המכאובים.—

—כואב, כואב, אישי!—פה, שם—המטה מתהפכת—בני נופל!—ילדי נופל! מהרו נא—מהרו!—

שתי צעקות, שני קולות: של האם הגוועת ושל התינוק הנולד.

הבעל בוכה—האב שמח!—

החיים והמות היו שרויים זה בצד זה.

ואולם לא ארכו הימים וגם התינוק הנולד מת.

ובעת ההיא היתה חנה׳לה כבר בת שתים עשרה שנה, ויפה היתה. מבנה גופה יפה ואיתן ומוצק, וכולה היא בת החיים וכלילת היופי והתמימות. שערות ערמוניות לה ועינים כחולות. העינים הללו—מה הוא מוצא בהן? מה הוא רואה בתוכן?—תכלת השמים, המשתקפת בנחל הקטן שמאחורי ביתו?—או נשיקת אמו,

שתמיד היתה עלובה ושלא נשקתו אלא פעם אחת. פעם אחת, כשאביו היה שכור וחלק לו מהלומות על לא דבר וגם לאמו חלק מהלומות, משכתו האם הצדה. העבירה בידה על ראשו, וכולה מלאך הרחמנות ומדוכאת העוני נשקתו על מצחו ואת דמעותיו מצצה בנשיקה—ורוך נשיקה זו משתקף בעיני חנה'לה?—או שלהבת „נר־התמיד", שרקדה בלילות בבית המדרש ושנעלמה בין הצללים וחזרה ונגלתה בעיני חנה'לה? לא, לא!—שם, שם בשמים, יש פס כחול: צורת אמו נדמה לו פס זה, וכשהוא משתקף במי הנחל, רחמנות תוקפתו,—ופס זה הוא רואה בעיני חנה'לה. עתה, אחרי מות אשתו, יתנחם בה, יחבקה, ילטפה—בתו תהיה.—

אבל מה זאת? למה זה הוא רועד כל־כך בשעה שהוא נוגע בה? למה זה כל־כך גדלו געגועיו בשעה שהוא מוכרח לעזוב את ביתו?—וכשהוא מביט בעיניה הכחולות, העמוקות, המלאות יופי ויגון, יגון־תכלת, למה זה הוא מרגיש, שבעיניו מתלקח אז ניצוץ של אש זרה, תובעת, מגרה, רוצה?—

ושנים תעבורנה וחנה'לה הקטנה תהיה לגדולה, גבהת־קומה ורחבת־כתף, ועיניה תתרחבנה, והיגון יתגדל, ושלו תהיה, אשתו תהיה—היא תאהב אותו—התאהב אותו? התראה בו משאת־נפשה?—התרעדנה הקווצות הערמוניות בשעה שיגע בהן?—כן, כן!—שבועה נשבעו שמים וארץ: כל רגש, כל רעד, כל ניצוץ, שלב בם, נשמה בם, אש בם, מפרים ומרבים כמותם—רעד מוליד רעד... עוד שלש שנים!—שמות תשמח בן אדם! העינים הכחולות האלו שלך תהיינה—אתה תמשול בניצוצות שלהן!—

והוא אהב בה גם את האשות העתידה, ההולכת ומתרקמת בה—זו האשות, שבמלואה ובתארה השלם תתגלה על־ידו, על ידי משק כנפי הגבר, שתהיינה משיקות על ראש עלמה רכה כשמי התכלת, כעיני ילד, כעיני חנה'לה—בעוד שלש שנים!—

ומן העת, שהתפתח פרח־האהבה בלבו, היה ירא לגעת בה, לא הביט ישר בעיניה, פן תכיר בעיניו את ניצוץ התשוקה... וברחוק־מקום היה עומד, ונשיקות לא אצל לה יותר, ורק בחלום היה נושקה. ולעומת זה התגברה בו עוד יותר תשוקתו אליה, ובלילה היה מתהפך על משכבו או רץ על פני החדר כמשוגע. אש בוערת בקרבו ודמעות מכסות את כרו, אז היה יושב על אדן־החלון והיה מביט אל המרחק. לא בת היא לו, אלא אם!—לא אם, אלא כוכבו, שלאורו הוא חי ושכל־כך הוא רחוק ממנו.

משאת־נפש נהפכת לגעגועים והגעגועים—לכאב מחניק.—ובלילה הוא רואה בחלום והנה היא שוכבת על ידו,—לא היא, אלא ים של אש, שבו היא מתרחץ, ובהקיצו—והנה יחידי הוא... אז נדמה לו, שבמקום מדרון הוא שוכב ונופל ונופל, ואם היא לא תשלח את ידה, אז יפול תהומה—והיא איננה! איננה! זו, שעינים כחולות לה וחזה ילדותי, שהוא מתנועע ואינו רועד, נע ואינו זע. לו רק נגע בה—לו רק הביט בעיניה—רק פעם. מדוע לא?—הוא ישב על האדן—כך—והיא על ידו—לא יגע בה—ארור יהיה אם יגע! רק יאמר לה: השומעת אַת, חנה'לה, את משק מי הנחל?—אבל מה זאת? אחוז־שגעון הוא?—לילה עתה! חצות הלילה—חנה'לה שם היא, בחדר השני—כותל מפסיק. אז

הוא קופץ מן האדן. שם. על שפת הנחל, יש סוללה—עליה ישכב. רוח קלה נושבת, הגלים נשאים, עננים נשאים—אבל הרגעים עומדים!—כמה הוא שוכב כאן?—יובלות שנים!... התעורר רחמים על עצמו. נדמה לו, שחולה הוא. ומה זה הכחול־הכחלחול, שהולך ונמשך על פני כל הנחל, לארכו ולרחבו?—זהו הצעיף הכחול של חנה׳לה, שזה לא כבר נתן לה הפריץ במתנה. היא, חנה׳לה, אחות רחמניה, עומדת על ידו, סועדתו בחליו. לא, לא! לא חולה הוא. הנה הוא עומד על רגליו, קם. רוקד, רוקד—תוף!—בושה—יהודי בעל־עסקים—מה זאת?—הוא מתגלגל למטה.

—גלים, גלים! גם אתם ילדי־התשוקה הנכם!—נחל קטן! שוטף, שוטף הנך ולעולם לא תעבור את הגבול; ואני האומלל—יהודי בעל עסקים — חוטא ופושע—טעון־הכעור—סלח־נא, עמיד־אשי! סלחי־נא את, התמימה, בעלת העינים הכחולות והעמוקות, הילדה שלי! שלום לך, אילת־השחר!

עברו שלש שנים. לבסוף נגבל זמן החתונה. גדולה היתה השמחה! רבים היו הקרואים. גברו קולות המרקדים על קולות המנגנים ולהיפך. התחרו זה בזה— רקוד ונגון מקרבים את האדם אל משאת נפשו—עוד מעט, עוד מעט! ילכו להם האורחים, ידמו קולות המנגנים, יכבו האורים—תואר ודמות יהיו למשאת־נפש:

פתאום—והנה רץ בא מן הפריץ: דבר נכבד מאד אל בעל־השמחה. הענין אינו סיבל דחוי. יער גדול עומד למכירה, הרוחים גדולים עד אין לשער: מאות אחדות של אלפים. בלעדיו אין הפריץ יכול להרים יד ורגל. אבל המרחק רב מאד, ואם לא תיכף—אז יאחרו את המועד. גזירה יצאה מלפני הפריץ.

נדמו כרגע קולות המנגנים והמשמחים. אחד לאחד נשמטו הקרואים כאבלים. מתו הקולות וקודם שגועו נהפכו לאנחות. מעטה של עצב פרש את פני הכלה, עיניה התעמקו ונהפכו לאפורות, הפנים הלבינו ועיני החתן עמדו וקפאו... כסא נפל. כוס נשברה. רוח נשבה וכבתה נר מן הנרות—הכלה פרצה בבכי. נשק לה החתן והוריד את ראשו, וכך יצא את האולם—שלום לך, ילדת־החִזָּיון!

כל הלילה הם נוסעים במרכבה, הפריץ והיהודי אברהם. הדבר היה באחד מלילות סוף טבת. גדולים הקור והחושך. הרוח מנשבת, האילנות מרשרשים והפעמון משמיע קול. לבו של אברהם דופק בלי הרף והפריץ מדבר בלי הפסק:

—עסק טוב, יער גדול—צריך להביא בחשבון—ובכן הריוח כך וכך.

ואברהם לא את קשקוש הפעמון הוא שומע, אלא את צלצול צחוקה של חנה׳לה; לא את שעטת פרסות הסוסים, אלא את דפיקות רגלי המרקדים.

לא, לא!—רשרוש שמלתה היא. על המטה היא יושבת, כפוית־ראש ופזורת־שער. לאט, לאט היא פושטת את בגדיה. עיניה פרושות אל המקום שמנגד. ריק הוא המקום. ושערותיה פזורות—גלים, גלים—יער גדול— צריך להביא בחשבון—יער כזה—ו אם—אז—

מדבר הפריץ, ממולל באצבעותיו ומביט באויר כמדבר שלום אל היער הרחוק,

—שערות לה—יער הן – פזורות, פזורות—לבה דופק—על המטה היא יושבת ומחכה—יודעת היא, שלא יבוא, ומחכה.—

– לא, לא! הוא יביא, יבוא!— את המית חָזָהּ הוא מרגיש.

כותל מפסיק- רק כותל—לא, מרחק העולם כולו ביניהם.

דבר-מה רשרש באויר. וכי עלה נפל?—או קול ענות, קול מבקש לעזרה, קול אהובה המחכה לאהובה?– רשרש דבר-מה, הגיע לאזניו וחדר עד תהום הנפש.

קיר—קר לו!—ומתהום-הנפש עלה איזה דבר, צף, צף, הגיע עד לגרון—חום—חם לו—ים של אש—

–שם, במרחק, יושבת היא על קצה המטה, פושטת את בגדיה, היא מחכה—קר לה, חם לה!—שני נרות למראשותיה—

—עלומי לך הם! לך הם עלומי!–

המרכבה משקשקת, הסוסים רצים—החום מתמעט, מתקטן—הולך לו ממנו ומתמזג כולו בים של אש אשר שם... דומה, שחבקתו, שלטפתו, אמצתו אל לבה:—

— בוא-נא, בוא, אהובי! המטה מוצעת, הכל ערוך—בוא נא, בוא! עלומי לך הם! לך הם עלומי!

הרוח נושבת, הסוסים רצים, הפעמון מצלצל, המרכבה משקשקת, הפריץ מדבר בלי הפסק... טס כוכב ונפל. גוע הירח. האיר השחר. עמדה המרכבה— ועמד הלב.

אֶחד יצא מן המרכבה והשני נשאר מונח כגליד קרח.

שלילה וסתירה

(הסתכלות).

מאת

ש. ב. מַכְּסִימוֹבסקי.

א.

הכל הולך ו מ ש ת ל ש ל מן הטמיר אל הנעלם; כך היא אמונתם של חכמים בזמן הזה... אולם גם חכמים רק בני־אדם הם—ומה נקל לאהבת־החיים, שתחליף את מושג ה ה ש ת ל ש ל ו ת, שאין לה ראש וסוף, במושג ה ה ת ק ד מ ו ת, שיש לה ראשית ותכלית. אי־אפשר לה להויה — לפי אמונתנו — שתגאל מן ההשתלשלות; טבעי הוא, איפוא, ליקום, שיתלה את מושג ה ט ו ב במושג ה ה ת ק ד מ ו ת—ויחברם לאחד. ההשתלשלות לא תצויר לנו בלתי אם בתור תוצאה של תגרה; אין התקדמות וטוב נקנים אלא על־ידי מלחמה—התנגשותו של כח־השמירה בכח־החדוש ופשרתם־מאונס... מלחמה זו, בצורות שונות, תנאי הכרחי היא בכל מדרגות־ההויה הגלויות לנו: בממלכת הדוממים, בממלכת האורגאַניים ובמה שלמעלה מן האורגאניות; ועם העליה במדרגות־ההויה מתגבר גם כח־החדוש.

בממלכת הדוממים ה ק מ צ נ ו ת היא הממונה על המפתחות; וכשהחומר משתלשל ועולה למדרגת בעלי־החיים (וצומח בכלל חי, כמובן), מתגלית בו סגולה מתנגדת לראשונה—ה פ ז ר נ ו ת. מהתחרותן של שתי „צרות" אלו נארגת והולכת אותה רקמה, שחיים שמה: הקמצנות יורה את השתי והפזרנות—את הערב.

בתחלה ישב לו שר־הקמצנות, הנאמן באוצר ה כ ל ל, וגנז אוצרות־אוצרות; גרו אוצרות־החושך את יצר־החיים, בן־סודו של ה פ ר ט, שיקפוץ עליהם ויתחיל לבזבז; עמד שר־הקמצנות בפניו לעצור בו ולהגן על יגיעו... וכל אחד השיג חצי תאותו: יצר־החיים, הפוחז, היהיר, בן־השעה, מוציא—ושר־הקמצנות, המתון, העניו, בן־הנצח, ממלט; והרי השתלשלות: מיתת היחיד ומין קיים. וביחיד: זה משיאו, שיהא רודף אחר החדושים, מתפאר בגבורתו ומבליט את עצמותו החולפת,—וזה משנן לו את החדשות על־פה, מחוקק לו חוקי־הוצאה ומבריכו לפני הכלל חי־העולמים; זהרי ההשתלשלות: סתירת הישנות וקביעת החדשות.

יודע הוא שר־הקמצנות בשותפו הצעיר, שבעל־תאוה הוא ודעתו קלה, ובכן הוא זורה לו מנעמים בארחות הסלולות, לוכדו ברשת זו ואוסרו בכבלי־נחת אל החוקים והכללים; ולפי שהם מאַפשרים הכנסה מרובה של תענוג כנגד הוצאה מועטת של כח, הילכך נוטה היצור אל החוקים והכללים, שומרם בכל

דרכיו ומעשיו, רץ ומתדבק בהם, עד שאין לו צער גדול מבטול־ההרגל: חדלון הוא לו. אולם גבול ניתן לדבר ואין לעברו: בעצם יום חגו של שר־הקמצנות, כשנתמעטה ההוצאה תכלית המיעוט והיצור נראה כאילו נרדם בחיק הנחת לעד,—בו ביום הן פסק גם התענוג, ניטל טעם החיים והנחת גם יחד ונתעורר צער ההתאבנות, שהיא החדלון באופן אחר... אז מכיר יצר־החיים בהונאה שהונוהו, מתנער מתרדמתו, מנתק את כבלי הנחת, מקיא את מטעמי העונג ויוצא לבקש את הרוגז ואת הצער ולרדוף אחריהם,—על אפו של שר־הקמצנות, השומט לפי שעה את ה„מושכות"; אז יתקומם היצור על הרגליו, יסור מדרכיו ויעבור על חוקיו,—וכולו שואף לחדשות מטריחות, שימצא בהן די מקום להשקיע את כחותיו הכבושים ולגלות מחדש את עצמותו המרומה.

ואילו היה כל יצור עולם בודד בפני עצמו, היה כל אחד ואחד כובש לו את דרכו, סוללה ומטייל בה עד כדי קהות־הרגשה ועוזבה אז מפני חדשה, שעתידה להתיישן אף היא,—וחוזר חלילה; ואז לא היו בעילם לא מצוה ולא מצווה, אלא כל אחד היה גוזר גזרות על עצמו ומקיימן עד בוא חליפתן. או אילו היתה החברה האנושית בנויה חלקים שווים ושקולים, היתה היא השר גם העבד, הרב גם התלמיד, וכל יחיד ויחיד שבה היה נוטל חלקו בשררה ובעבדות, בנתינת מצוות ובשמירתן שוה בשוה. עכשו, שהחלוקה של כחות התנועה לא במדת היושר נעשתה: שהיצורים חיים בחברותא והחברה בנויה חלקים בלתי שקולים,—ממילא שאין הגזרה והממשלה רשות—לא רשות היחיד ולא רשות הרבים—, אלא זכות,—זכותם של יחידים מועטים, שנחלו חלקם וחלק חבריהם בכח התנועה; הם הגוזרים והם המושלים, וכל השאר נתינים הם להם.

ומכאן צמחה חלוקת התפקידים החברותיים:

א) בני הרוב—כחותיהם מצומצמים: מספיקים להליכה אבטומטית, שאינה עולה באֶנרגיה רבה, ואינם ראויים להליכה־בכוונה ומכל־שכן לזיזה,—תנועות, שהן עולות ביוקר. לפיכך נשארים הם, המרובים, במצב הטבעי לדלים—שהוא ההתמדה—ואינם זזים ממקומם או נוטים מדרכם עד שיבוא כח מבחוץ ויזיזם או יטם.

נתינים הם.

ב) אך לשלומה של כל תנועה שהיא דרושות זהירות והשגחה; ולמי זה יש „מותרות" כאלו?—למועטים מבני־החברה, שנאצרו בקרבם—מאיזו סבות שהן—כחות יתרים מכפי צרכם. הם יש להם כדי להיות מהלכים כבני־חורין, אך בזה בלבד לא די להם: כשאין בה צורך הולכת הכוונה הלוך וקהה ונמצא עודף־כחם נכבש בם ומרגיזם, כדין כל כח שאין לו מוצא. כדי לשככו הם פותחים לו צנורות, שבעדם יהא כח זה שופע על אחרים—על אלה, שהדלות מסגלתם לקבל טובתם של זרים; ועליהם הם מוציאים אותו, בדרך חנוך והשגחה.

אלה הם—שוטרים.

ג) אולם על־ידי נתינים ושוטרים בלבד היו החיים נופחים רוחם ושבים לדממותם; והתחדשות מנין?—מן המועטים שבמועטים, שבהיות כחותיהם עצומים ביותר פורצים הם דרכים חדשות והולכים בהן קוממיות. ולמחרת יום חדושם מה יעשו בכחותיהם המיותרים?—יזעזעו בם אחרים—נתינים

ושוטרים גם יחד—יזיזום ממקומם וידריכום בדרך שסללו לפניהם. והם המהפכים.

כעין לקוי נראה ביסוד: מעשים בכל יום, שיש נשיאות בלי גדולה, ולהפך. הכל יודעים, שזכות אבות וזכות־ממון מושיבות הדיוטים לכסא—ונשיאים־מבטן הן משאירות בסתר־המדרגה. ה׳ צבאות נושא ל„מלך אביון" כרחבעם—„בעבור דויד אביו"; ומרבי עקיבא בן יוסף מונעים בני־עמו נשיאות—„דלית ליה זכות אבות"... אולם באמת מיוסד גם „יוצא" זה על הכלל האמור ואינו אלא מסייע לו: ההרגל מחייב את האסורים אליו, שיהיו מבקשים את כח־ההנהגה באכסניא שלו,—ומתוך טעות טבעית זו חשוב הדיוט־בן־מלך ממלך־בן־הדיוט.

נתינים, שוטרים ומהפכים; הנתינים—בני־עדר הם; השוטרים והמהפכים—רועים הם.

הנתינים, שדלים ונפעלים הם, נוהרים בדרך היותר זו״לה ונמשכים אחרי הכח היותר פועל. צורתם אחת היא בכל מקום. והשוטרים והמהפכים, שעשירים הם ופועלים, גוני־גונים להם—לפי מדת כחם ומזגו. כשוטרים כן המהפכים רועים הם; אולם, בעוד שהשוטרים מפריזים בכבוד הישן, להוטים המהפכים אחרי החדש, ובשעה שאלה מרביצים עדריהם ב„נאות־דשא", שנלחך עד השורש, רועים אלה את צאנם ב„מרעה דשן", שעתיד לצמוח. כשוטרים כן המהפכים „גזברים" הם: מאוצר הכלל בא להם עשרם ולצרכי הכלל עתיד הוא לצאת; אולם יש מודים בחובם—ומרגישים בעצמם. ששליחי־צבור הם, ויש כפויי־טובה, שאך הבלטת־העצמיות מחיה את פעולתם. באופן האחרון הם מבקשי־שררה ובאופן הראשון — גומלי־חסד; השרים נעשים נשיאים ופקידים או מתפרצים, והחסידים—כהנים או מתקנים; מאלה יוצאים בעלי־השלילה, ומאלה—בעלי־הסתירה.

א) עדר ורועה.

בראשית זקוקים היו בני־העדר לסיוע מן החוץ. ומכיון שטעמו מן הנחת של פסיעה בכח אחרים, מתרפים הם להשתמש בשלהם אפילו במקום שהוא מספיק להליכתם: יותר נוח להם להפקיד כחם המצומצם בידי המנהיג שבדור—מי שטרח בהזזתם או ממלא מקומו—שיטרח בשבילם אף להבא וידאג להוצאותיהם, והם ימשכו אחריו בעינים עצומות וילכו ב„חנם". כח־הרשאה זה מרומז במבטת, שמונהגים שמים במנהיגם: בו הם מובלים אחרי כל מנהיג, שקנה את לבבם, בלי להרהר ולפקפק כל זמן שהאמונה מחסה להם מפני רוחות זרות המנשבות בחוץ ושלום להם אף בפנים. נפסל ערך התנועה מחדירתה של רוח חיצונית, או שגלה המנהיג עקבות רפיון פנימי, מיד נכרת הבטחון מלבות המונהגים, ואהרי תמיסה ידועה הם מוציאים מתחת יד מנהיגם את פקדונותיהם—והחבילה מתפרדת: בני השורות הרחוקות מן המרכז נפוצים אז מעל נגידם ובני השורות הקרובות משתמטים מפניו—ונספחים, בלי הבחנה יתרה, אל הגדוד המוזמן להם ראשונה בדרכם או זה שנראה יותר לפי טעמם הקודם; כי מתוך ההרגל כבר אין להם הליכה אלא הולכה.

„בדרך המלך" הם הולכים.

והרועה ?—

מעיקרו היה סובר לרעות את עצמו ולא את צאנו: הרי שחרור־כחו הוא שדחף אותו לעשות ולפעול; אך כיון שצריך הוא לנפעלים לא פחות משהם צריכים לו, מדרך הטבע הוא, שיבוא עמהם בברית ויתחיל דואג למחסוריהם באמונה. אין הוא היחיד הבא מתוך שלא־לשמה לידי עבודה־לשמה. ושכר מצותו בצדה: הוא בא להעניק מכחו לאחרים—ונמצא מקבל; להקל מעליו עשרו—והוסיף עוד. כי משעה זו, שנעשה בית־גנזים לכחותיהם של המאמינים בו, הוא נפקד בנשמה־יתרה: עשירותו הנוספת, שמקורותיה בנפשות המפקידים הם, מורגשת לו כאילו מנפשו היא נובעת; ובכח טעות נעימה זו מתרבה בטחון־עצמו כפי רבות הפקדונות אשר בידו, וקומתו הרוחנית הולכת ומשגשגת עד להפליא את כל יודעיו מימי הדיוטותו, השוכחים, כי עליה מביאה לידי התעלות.— אין אדם משוחד בדעותיו עד לעורון, ואף הוא רואה ומביא בחשבון את הסבות הפנימיות להתעלות זו: התפתחות הכחות הנרדמים מלידה, שעתה, בהריחם עבודה, נעורו, הרגשת אחריות כבדה, המוטלת על כל „מורשה" שהוא, וכדומה. אולם במדה מרובה בת־חוץ היא התעלותם; וסופם יוכיח לפעמים על תחלתם זו.

כמות הפקדונות, שמוכשר המנהיג לקבל, מוגבלת היא לפי מדת ה„קרן", שהביא עמו לשם הנחת היסוד; יותר מדי לא יאמינו בו לאורך־ימים, והוא גם הוא, אם רואה את הנולד הוא, יזהר מלקבל מה שאין בכחו להחזיק. וכשתתמלא סאתו נוטה גם הוא לבקש מנוחה: ממעט בכוונה, מרבה בשנון, נצמד לדרכו ומתדבק בהרגליו עד לעצימת־עינים. המחדש נעשה משמר.

ועמוקה נפילתו של נשיא בבוא יומו—אם משבירת־זרוע או משבר־לב. אויב חיצוני כי יקום ויפיץ מעליו את בני־מחנהו, או פנימי כי יעמוד ויפוצץ את המחנה לגדודים־גדודים; אם יתיאש מלהגיע בכחו אל המטרה, או שתפול בעיניו חשיבותה ועמה יחד—השאיפה אליה,—אם כה ואם ככה באה המארה באוצרותיו. וכחו השאול וגם בטחונו בכחו המונחל פוחתים והולכים. ההבדל בין אופני־הנפילה הוא אך זה: באופן האחד נפעל הוא, כי תחלה מתרופפת האמונה בלבות מאמיניו, בעקב הכפירה באה נטילת־הפקדונות וזו גורמת ללקוי־בטחונו; ובאופן השני הוא הפועל, כי לקוי־בטחונו קודם והוא גורר אחריו את התרופפות־האמונה עם נטילת־הפקדונות. ואם לא יאושר חלקו למות מות־גבורים עד שתארך ההתפרדות די זמן, סר מעליו כל כחו השאול, ומשבר־רוח תש גם כחו המונחל והיה כמעט „כאחד האדם".

ודע, ש„עניות ועשירות" שבכאן הן יותר משמות מושאלים בלבד: כרכוש כך האֶנרגיה נוהרים אל המרכזים הגדולים; כמך כן החלש מכניסים את רכושם המועט לאוצר הגביר ומאז הם מתקיימים בחסד מיטיבם; וכמלוה כן המנהיג רחוקים הם מגמילות־חסדים: מלוה הוא להם, לרחוקים (תחלה מנחלתו ואחרי־כך מפקדונותיו), ונפרע מהם ברבית; וכאִילי־הטמון כך אף כבירי־הרוח עתידים ליתן את הדין...

ב) פקידים ומתפרצים.

על־פי דין חייב כל בן־חורין להיות נשיא. אך הרי „דִבָּר אחד לדור"— ובני־החורין המבקשים שררה מרובים הם ולאן יכנסו כולם ?—

מקום נתבצר גם לשאר המוכשרים לשלטון: הנשיאים נצרכים לסגנים — המהפכים שבהם — למליצים, ושאינם מהפכים — לעוזרים; וגם העדר אינו סובל את ההשפעה הישרה של מי שהוא רם ממנו וזר לו ביותר. מי ומי יהיו המתווכים בין רועה לעדרו? — הֱוֵה אומר: שאר בני־חורין.

ורוצים הם, בני־חורין הללו, בכך? — לא מלכתחלה, כי מי שכחו גדול אינו רוצה בגדול ממנו. אבל מה יעשו בינונים ואמידים בשעה שיש במחיצתם גדולים מהם, או מה יעשה האדיר, שקדמוהו תקיפים אחרים? — באין ברירה יקבלו עליהם עול הנשיאים ואף הם עצמם מתנשאים: נכנעים מפני הנשיאות — והם מופקדים על חלקים מן המחנה. אמנם, גם משרות־לשעורין אין בשביל כל בני־החורין ועדיין נשארים הרבה מהם מחוץ לשררה; אך רובם של אלה אינם באים לידי יאוש, אלא עומדים על המשמר ומצפים לשעה, שבה תפתח הדלת בפניהם.

נתפשרו בני־החורין — פ ק י ד י ם הם.

גם הנשיאות עבדות היא. אבל עבדות זו נעימה לשני הצדדים משום שיש בה מעין ענותנותו של הלביא בפני גור־כלב עז־נפש — שמשון הנותן ידיו בעבותים; ותולדתה היא — חבה הדדית בין מושל ונתיניו. הפכה היא העבדות של פקידים: הם עזים כלפי מטה וענוים כלפי מעלה — רוכבים על כל הנוטה שכם ומרכיבים על גבם את מי שתקיף מהם. ולא בלי קרבן מגיעים הם לשניות כזו: סוף־סוף בני־חורין הם ומי שכיפה עצמו לרצות בשררה שיש עמה הכנעה, צריך לוותר על הרבה מן האסטניסות שבו. להצלחתם מסוגלים רבים להתפשר עם ההכרח. ולא הצלחתם בלבד היא: גם לחברה מוטב שיקפחו הללו את אסטניסותם וישתתפו עם הכלל משיהיו מדקדקים בה וימעטו את דמותה של התנועה הצבורית.

אילו היו כל בני־אדם וותרנים בעניני־אסטניסות!... אולם רבים הם בני החורין, שבגלל הדבר הזה הם נודדים מן הפקידות, ובאין להם מקום אחר בתנועה הם יוצאים ממנה. צרה להם העבדות — מעוצר כח, שהוא נשאר כלוא בקרבם ומציק להם; נשגבה מהם הנשיאות — מפני מעצורים חברותיים סבוכים; וקשה משתיהן הפקידות — מחמת פגימת־הטעם, פחיתות־הכבוד וחולשת־הדעת האורבות להם בה. בדור זכאי, שהנשיא הוא גם גדול־הדור בין בגבורה ובין בחן וראוי שירצו (לפחות — שיתרצו) בני־אדם לקבל עליהם את מרותו, — עדיין אסורות ידיהם. אבל רובם של דורות הם בעלי זכיות מועטות ואין נשיאיהם ראויים לכך, שיהיו הכל כפופים להם; ובכן — איש הישר בעיניו יעשה.

כל שר בלי שררה — מ ת פ ר ץ.

ראשונים להתפרצות הם גדולי־הדור, הראויים לנשיאות — אלא שבאו באיחור־זמן או שהביאו יחוס־עצמם בלבד; יתרונם הוא חסרונם. אחריהם באים האסטניסים היתרים שבשרים, שהיו נוטים לפשרה אילמלא האסטניסות, שהיא בעוכריהם. מהם רואים ולומדים מעטים מן האסטניסים־בדיעבד, שמתחלה התקינו עצמם לפקידות ובקשו משרה אף הם, וכשלא השיגוה התעוררה בהם מדת האסטניסות ונזדקפה והבזתה עליהם שררה זו, שהשתחוו בעבורה לשוא. כל אלה עוזבים את המחנה הנתון בידי אחרים ונפרדים איש לעברו לבקש מזלם.

מהם תועים ואובדים לעצמם ולזולתם, מהם מתגרים במחנה ומעכבים או מפוצצים אותו ומהם מבטלים את ה„מחניות" כלה.

וכולם בעלי־שלילה.

ג) כהנים ומתקנים.

הדלים אינם יודעים דבר־בעתו: הם יורדים לחייהם של נושאי הטוב בזמנו ונהרגים עליו לאחר שעבר זמנו; כי כך גזרתה של התמדת־הכח. כשיורדת תורת־חיים לעולם מחויבת היא לעשות לה נפשות מחזיקות בה באונס ובפתוי; וכשנתאבנה והגיעה שעתה להסתלק מן העולם, אין מחזיקיה מרפים ממנה. ומי זה יקום להפריד בין אדם ותורה, שהם דבוקים זה בזה עד להחנק, ולא יירא מפני חמתם של מרי־נפש?—

מין תבלין יש והתקרבנות שמם; כל הזוכה למדה הגונה מהם אוהב את הצדק ואת החסד אהבה עזה ממות.

„כל הזוכה"—כי יש, לפי קוצר השגתנו, משוא־פנים גם ב„מלכות־השמים", ואפילו חלוקתה של מדת־הצדק לא בצדק נעשתה: לא הכל שווים בה. שני היצרים, שבלעדיהם אין „ביצה בת יומה" ואין חיים—יצר האנוכיות ויצר הזולתיות,—מקננים להם בקצותיו של הכדור החברותי, כל אחד בציר שכנגד חברו. הקרובים לציר האחד מלאים יצר האנוכיות ושואפים לבלוע את הכל; הפכיהם שרויים ב„תענית" עד שתגיע להם שעת־הכושר להעלות את עצמם עולה כליל בשביל הזולת; והבינונים—יצריהם הולכים ותשים כל כמה שהם מתרחקים מן הקצוות, עד שבני „הקו המשוה" פושרים הם, לא אנוכיים יתרים ולא זולתיים גמורים.

ו„תבלין" הללו, כשהם מצטרפים אל העודף של כח־התנועה, משנים את איכותו של זה מן הקצה אל הקצה.

גם מי שיצרו הוא הזולתיות מרגיש צער של חניקה כשאין מוצא לעודף־כחו. ואולם חוש־הצדק מגיד לו, שהעודף הלז הלואה היא עמו ומשל הכלל בא; והחשה זו מחייבתו, שיהיה מרגיש את הצער הפרטי הזה כצער־הכלל. ולפי שעני הוא הכלל והרגשתו קהה מלחוש את מכאוביו, חייב זה—אחד מנוחלי כחו—להיות מגואליו: להרגיש בעדו מה טוב ומה רע לו, אף להטותו אל האחד ולהרחיקו מן השני; לדעת את מחסוריו ולבקש את מלואם; לדרוש משפטו מידי מוניו ולהלחם לו בכל מלחמותיו. וכל כך טרוד הוא הזולתי בפרעון־חובו, עד שהוא מקבל עליו את יסורי הרבים באהבה ומוסר עליהם את נפשו בחדוה—כאילו בכלל חרש הוא למכאובי־עצמו.

דבר, שגורם לאחרים עונג או כאב פרטי, יוצר באנשים משורש זה את שאלת הצדק והרשע החברותי; והם הם העובדים את עבודת ההתקדמות.—

וכשההתאבנות קרובה, מקים לו שר־החיים חסידים מופלגים בעושר, שמרוב כח ירגישו בהתאבנות זו לפני בואה ומרוב חסידות יכירו, שמכת הצבור היא; ובפקודתו הם מתקוממים על נמוסים אזרחיים שאינם רעננים ומנבאים לחדוש התורה והמצוה.

מזלם חוזה, שאין המהפכה יכולה וצריכה להתמיד, כי פסוקי החיים לא יתאחדו לספר בלי יסוד השמירה וההתמדה; וצורך השמירה מתברר להם עוד

יותר בשעה שהם באים במגע־ומשא עם אחיהם הדלים, שמקיימים את המצוות הנושנות מ ע ו נ י. מטעמים אלה, שפועלים בקרבם בהעלם, נוהגים המהפכים להלביש את חדושיהם לבוש ישן־נושן: הם טוענים בשם אלהי־ה א ב ו ת, מוכיחים על נ ט י ה מ ן ה ד ר ך ומעוררים ל ת ש ו ב ה. ואמנם יש בזה יותר מקורט של אמת: הן החדוש עתיק הוא כימי־עולם ולא הם הראשונים לו; אלא שצריכים היו לפרש, שכשהם תולים עצמם בקדמונים, הרי אין אלה אלא קדמונים־מהפכים. ומפני־מה אינם מפרשים כך? — מפני כחו של „כבוד־אבות". שהרי מתנגדיהם מונים אותם: חדשותיכם לא שערון א ב ו ת י נ ו; ר א ש ו נ י ם אתם... והילכך באים הם ואומרים: אדרבה! החזרנו עטרה ל י ו ש נ ה; ו א ח ר ו נ י ם אנו.

תדע שכן הוא — שהרי חסידים אלה, התובעים במסירות־נפש את עלבונם של עניי־ארץ, כובשים רחמיהם מאותם עניים והורסים את מקדשיהם העתיקים של אלו בקול תרועה. וכי אפשר שאינם מרגישים בצערם של שומרי־הישן? — אין זה אלא שמופקדים הם על כח־החדוש של הצבור — ורק עליו הם חייבים לסבול, ואפילו סבל האכזריות.

מהפכים לשם־שמים כאלה קרויים מ ת ק נ י ם.

וגם במתקנים בלבד לא היה העולם יכול להתקיים: חוץ ממה שאין הדלים נוחים לקבל מהם השפעה ישרה, משפיעים הם ר ו ב טובה, שהיא עלולה ליהפך לקללה ולא לברכה. וחסרונות אלה ממלאים האמידים שבחסידים.

ב ח ד ו ש אין להם חלק; אך עיניהם בראשם להכיר את ה ח ד ש ולקבלו בעודנו באבו. לפני המהפכה הם שוטרי־הישן־ומשגיחים על השתמרותו; בתחלת התסיסה, כשהם מרגישים בהתהוותו של החדש החשוד, הם מצמצמים את כחם ל ש מ ו ר את העדה מפניו; ולסוף, כשמצליחים המתקנים להוכיח את הקלקול שבישן ואת התקון שבחדש על־ידי סתירת הראשון ובנין האחרון, — באים אליהם „עיני העדה" הללו — ראשי מתנגדיהם לפנים — להיות נושאי־כליהם והם מקדישים אז את כחם ל ה ו ר ו ת את העדה את החדש הזה. ובאותה התלהבות, ששמרו מקודם על קיום הישן, הם מפיצים עתה את החדש; כי לא מן העניים הם, שהישן הוא שורש נשמתם, אלא שמצווים הם על השמירה בשביל אותם המסכנים, שאינם מכירים אף בשלהם.

ושוטרים לשם שמים — כ ה נ י ם הם.

מלחמה למתקנים בכהנים ולכהנים במתקנים כל הימים שיהיו יסוד־השמירה ויסוד־החדוש משתמשים למטרתם בבאי־כח מיוחדים. אך מלחמה זו סופה שלום ותוצאתה התקדמות.

ופועלי־ה ה ת ק ד מ ו ת הם ב ע ל י־ה ס ת י ר ה.

מפאת המצע היסודי המשותף לשתיהן -- עודף־הכח — אפשר וגם נהוג להחליף את השלילה והסתירה זו בזו ובפרט את בעליהן. החברה הנפגעת על־ידם חשה, אמנם, מעין הבדל בין הטפוסים שבהם, וכדרכה היא מביעה את חושה בלשון־אלמים: את הסותר היא יראה יראת החוטא מפני יודע־סודו ואת השולל

היא שונאת שנאת „מהפך בחררה״ למתחרה בו; אבל בכל מה שחוץ מזה היא מעמידתם בבחינה אחת. ואין לתמוה על הדבר ביותר, ראשית הרי יש באמת קורבה גדולה בין השלילה והסתירה, שרק ה„תבלין״ משנים את טעמן. שנית, „שפה אחת ודברים אחדים״ לשוללים ולסותרים: כאלה כן אלה צועקים חמס; כאלה כן אלה מזוינים הם במכשירי־חורבן; כאלה כן אלה נשאים ברוח מהפכה; כאלה כן אלה בעלי־אינדיבידואליות הם; וכאלה כן אלה פרושים הם. ושלישית, יש יסודות טהורים של המושגים שלילה וסתירה, אך בני־האדם אינם „יסודות״. צריכה, איפוא, עין בוחנת וזהירה ביותר בשביל להכיר בהם לאיזה סוג הם שייכים; ואף עין כזו אינה בטוחה מטעות כשהיא עוברת מן הכללים אל הפרטים. —

אלה ואלה צועקים חמס. אבל בעלי־הסתירה קובלים על החמס שנעשה לזולתם, ולשם גאולת אחרים הם מקבלים יסורי־סתירה על עצמם; ובעלי־השלילה צועקים על החמס, שנעשה להם גופם, ולנגעי לבבם הם מבקשים תרופה בשלילת כח־אחרים. בעלי־הסתירה פוגעים באדם על עוונו ובדעה על קלקולה, וגם בשעה שמרוב רוגז ומיעוט הבחנה הם מחליפים נושא בנשוא ושופכים את חמתם גם עליו, — גם אז אין החנינה מסתלקת מהם: „כי לא יחפוץ מות רשע — הלא בשובו מדרכיו וחיה״; ובעלי־השלילה פוגעים בדעה שלא חטאה את עוון בני־האדם צריהם ופוקדים על בני־אדם שנואים להם את הקלקלה שבתורת־אבותיהם.

אלה ואלה מזוינים הם במכשירי חורבן. אבל בעלי־הסתירה מחריבים חורבות: סותרים הם את הבנינים הנראים להם כרעועים אם בשביל לפנות מקום למוצקים מהם או מחשש מפולת. מתיראים הם, שמא יסורו לשם עוברי דרכים בבקשם מחסה — וימצאו קבר. בכל אופן אין כוונתם לשלול דבר מחויב־המציאות; ולפיכך אינם נחשבים לבעלי־שלילה אף בשעה שהם בעלי־שלילות. ובעלי השלילה סותרים מה שאינו טעון סתירה: יודעים הם לפעמים בדבר, שקיומו יפה לעולם — ומשתדלים לגנותו ולבטלו לא בשביל ההפסד שבו ולא בשביל שצריכים למקומו, שהרי לא מצאו בו דופי וגם אין בידם חיוב אחר תחתיו, אלא מפני שאינו ברשותם. שלילה לשמה. — בעלי־הסתירה שוללים בשמאל בשביל החיוב שבימין; ובעלי־השלילה שוללים בשתי ידים.

אלה ואלה מלאים רוח מהפכה. אבל בעלי־הסתירה דורשים מהפכה־בערכים: נתינת מצוות חדשות או נטיעת צרכים חדשים ביחד עם בטול כמה מן הישנים שנפסלו. ובעלי־השלילה נושאים עיניהם למהפכה־ב„עורכים״, אף־על־פי שאינם מגלים סודם אלא למבינים מדעתם; וראיה לדבר: שאם תעבור ההנהגה לידיהם יתחילו להחליט, שהכל בא על מקומו בשלום ולא יראו עוד כתמים בשום מקום.

אלה ואלה אינדיבידואליים הם. אבל הסותרים הם בעלי אינדיבידואליות שנימוקה עמה: גון מיוחד לה, לפי טיבו של שנוי־הערכים שהסותרים שואפים אליו, בפועל או בכח. ואולם האינדיבידואליות של השוללים טומטמית היא: היא אינה הולכת, לא בפועל ולא בכח, בדרך מיוחדת לה וכל שבחה הוא — מה

שגם בדרכי אחרים אינה הולכת.

אינדיבידואליים בעלי צורה הם הצופים למיניהם.

אינדיבידואליים בעלי צורה היו והווים הנביאים-המחוקקים, גבורי האמת והצדק, הם ובניהם ובני-בניהם, המכירים ברוע הדרך הכבושה — ופורשים ומרחיקים ממנה, אף יודעים ומודיעים איזוהי הדרך הטובה—והולכים ומדריכים בה. אינדיבידואליים בעלי-צורה הם המבשרים—אלה הרצים הגדולים, המפנים דרך לנביאים ומחוקקים, שרואים את הרע באספקלריא מאירה וגם חשים בכל חומם במצות בעורו, אך אינם יודעים מהיכן להתחיל את הבעור, מפני שהטוב מוחש להם רק באספקלריא עכורה. אינדיבידואליים בעלי-צורה הם גם המגששים, — אלה הקודמים לאחרים בזמן ולא במעלה, שהרע נגלה עליהם בצורת צער ברור, והטוב—בתור שאיפה כמוסה. בהכרה רחוקים הם משניהם, ולא עוד אלא שטועים הם טעות חמורה: בהיות שהרע קרוב אצלם להתחוור והטוב מכוסה מהם בערפל, הם שופכים את מר-נפשם על ההתחוורות גופה ואת געגועיהם העצומים—על הערפליות; אבל—כוונתם רצויה.

כל אלו אינדיבידואליים הם, שהרי הם הראשונים במערכה, ולפעמים גם היחידים בה; ובעלי-צורה, שהרי תפקיד מיוחד יש להם: השחיה כנגד הזרם. ואפילו עובדי-האלילים שבהם, המעמידים את הערפליות מפנים לפרוכת, מבקשים את הטוב ובגלוי הרע בלבד לא ימצאו נחת.

אינדיבידואליים-טומטמים הם כל הסרים מן המסלה שלא מצורך באחרת.

אינדיבידואליות טומטמית היא זו, שהחוקרים מיחסים לבני-שם, לכל הפחות—לעמנו. היא שעמדה לו, לעם-ישראל, כי בכל כשרון הסתגלותו לא יהא מתבטל לגמרי בפני העמים התקיפים, הלשים אותו כעיסה בלוסה מאז ועד הנה; היא שנתנה את הכח באישיה של אומה פזורה זו להלחם על קיום יהדותה גם ביחידות, מאחר שכל נפש מישראל „עולם מלא" היא וקיום כל היהדות תלוי, איפוא, בה. אך היא גם ששללה מעמנו את האפשרות למשול בעמים אחרים ממשלה מוחלטת, ואפילו בבניו עצמו לא הספיקה בידו לשלוט, שהרי כל אחד שקול בעיניו כנגד ששים רבוא.

אף כל השוללים אינדיבידואליים הם, שהרי בסבת הכפירה החברותית חדלו לשחות עם הזרם, וטומטמים, שהרי השחיה כנגד הזרם לא להם היא, מאין להם אמונה מקורית, שהיא רק היא מטה זרמים מנתיבם. ואפילו מעולים שבהם, ששלילתם מביאה גם טובה לעולם, אינם אחראים לה, לטובה, כי מאליה היא באה.

כשהיא לעצמה אין אינדיבידואליות טומטמית גנאי; אדרבה: במצב בלתי-חברותי—כשהחברותיות מוגבלת בחוג המשפחה—תפארת היא לבעליה, כי היא המסגלת כל יחיד ויחיד, השוכן לבדד, שיתקיים בכח עצמו בלי שיצפה לעזרת מתחרים; מותר וראוי לקוות, שממנה תבנה החברה האנושית לעתיד לבוא, כשיבוא יום, שבו תכלה ממשלה מקרב הארץ. אבל מה נעשה—והחברה כמו שהיא ובזמן הזה מחנקת שרים בלתי-מוצלחים ונהרסת בשבר זה על-ידם!

אלה ואלה פרושים הם. אבל בעלי-הסתירה פורשים בלב חרד, בעגמת

נפש—ורק מדרך הצבור; ובעלי־השלילה פורשים בבטחה, בנטירה־ונקימה— ומן הצבור.

במדרגת הגשוש, בשעה שעדיין הם חבושים ומקופלים בתוך חברתם, פורשים בעלי־הסתירה רק בכח; בפועל מתנועעים הם בצבור גם מתוך ספק, גם מתוך כפירה, ולמרות השאיפה לפרישה. את הקלקלה הם מיחסים לעצמם: הספק— זהו רקב שבלבם, הכפירה—זהו החלל שבנפשם והשאיפה לפרישה—זהו עוין בגידה; ולכפר על כל עוונותיהם לצבור הם משתתפים עמו בעבודה הזרה לרוחם. הם החוטאים, אף־על־פי שהחברה אינה הצדיקה. ובעלי־השלילה במדרגה זו, אף־על־פי שגם להם לא הגיעה עוד השעה לפרוש, שהרי עדיין כח ההרגל במקומו הוא עומד, מוכנים ומזומנים הם לפרוש; וכל שכן שהם סולדים בדברים העלולים למלא חללים בנפש, שהרי בזה תפגם אהבת־עצמם. את הקלקלה הם תולים בתנועה ולא בעצמם: הם—למעלה מן הטעות; ולמצוא קלקלה בזולתם לא יקשה להם: כשאדם מבקש באחרים חסרון אחד מובטח הוא, שיגלה שנים.

במדגת הבשור, כשכבר התירו עצמם ופרשו מן הרע בפועל, אין הסותרים מניפים עוד כלי־משחית על החיוב, שיומו קרב לבוא; ולא מרוב פקחות חיצונית, שתהא יועצתם להמתין עד שתוכשר השעה יותר, אינם עושים זאת, אלא מפקחות פנימית, שהיא מזהרת את האדם החייבן, שלא יבטל אף חיוב בלתי־רצוי קודם שיקום אחר במקומו. את משלחתם הם ממלאים באמונה—ומבשרים את בטולו של החיוב הפסול; אך גם בטול זה, שהוא עתיד וראוי לבוא, ממלאם אֵבל והם מקוננים את ה„בשורה". וכנגדם השוללים, מכיון שנפגעו בנושאי החיוב, יפתחו בקטגוריא על הנשיא; ששים הם לבקש בו דופי ושמחים בהמצאו, ובראש כל תפלותיהם הם מעלים את בטולו.

ואף במדרגת הנבואה, כשנחתם גזר־דינם והם מוכרחים להיות מהפכים, עדיין קשה להם לבעלי־הסתירה לסתור—ויהא אפילו על מנת לבנות—בלי שיסבלו מצער החורבן. שליחותם גדולה מצערם—והשליחות מכרעת; אולם בעד האכזריות, שהם מתאכזרים על החורבה, הם מכפרים בחמלה רבה ליושביה—אם נפש רכה להם, ואם קשה—משכיחים הם אותה בקנאה יתרה לתורתם. ואולם בעלי־השלילה מצוינים הם בסבלנות למזיק ובהתמרמרות על הניזוקים.

כללו של דבר: הסותרים בעלי־חיוב הם גם בשעת שלילה; והשוללים בעלי שלילה הם גם בשעת „חיוב" בין שהם במחנה המחדשים בין שהם כמגיני הקיים: נראים כאוהבי־הישן, בעוד שהם מחזיקים בו מהתנגדות לחדש, ונראים כמחדשים, בעוד שעיקר שאיפתם היא—לקעקע את הקיים.

אלה צמאים לדבר ה' ואלה—לממשלה.

(סוף יבוא).

פְּרָחִים.

אַתְּ שָׁאַלְתְּ מִמֶּנִּי פְּרָחִים, —
בֹּקֶר אָבִיא לָךְ שׁוֹשַׁנָּה;
הַרְבֵּה יֶשְׁנָן בְּגִנָּתִי;
יוֹם, יוֹם אֶקְטֹף לָךְ רַעֲנַנָּה...

יוֹם, יוֹם הֵן תִּצְעַרְנָה שָׁמָּה...
יוֹם, יוֹם תִּדַּל זוֹ גִנָּתִי.
עִם כָּל פֶּרַח רַעֲנָן קָטוּף
תִּגְדַּל שְׁמָמָה בְלִבָּתִי...

כִּי אָהַבְתִּי מְאֹד אֶת גַּנִּי,
וְהַפְּרָחִים שֶׁשָּׁתַלְתִּי:
פֶּרַח, פֶּרַח—תִּקְוָה יָפָה,
שֶׁטִּפַּחְתִּי וְגִדַּלְתִּי...

פֶּרַח—קֶטַע מֵעֲלוּמַי,
מֵאֲבִיבֵי הַגֹּוַע...
וּבְקָטְפִּים,—נַפְשִׁי אֲנִי—
נִדְמֶה לִי—אֲנִי קוֹבֵעַ...

אַתְּ תִּלְחָצִים אֶל שְׂפָתַיִךְ;
„הוֹי, מַה יָּפוּ!"—אַתְּ לוֹחֶשֶׁת,—
וּבְלִי מֵשִׂים אֶת טַרְפֵּיהֶם
אֶחָד, אֶחָד אַתְּ תּוֹלֶשֶׁת...

וּבְלִי מֵשִׂים קְרָעִים, קְרָעִים
הִנֵּךְ עוֹשָׂה אֶת נִשְׁמָתִי...
וּבְכָל זֹאת לָךְ פֶּרַח חָדָשׁ
מָחָר אָבִיא מִגִּנָּתִי...

יוֹסֵף הֶפְטמַאן.

חוּרְבַּת אֵלִיָּהוּ.

(ציור מחיי הישוב הארץ-ישראלי).

מאת

שְׁלֹמה צמח.

כשעתים ומחצה לפני הנץ-החמה.

מורה-השעות של השעון הגיע אל השעה ארבע ובקול נחר וצרוד השמיע המעורר „דין, דין" ומלא את החדר בצלצוליו המונוטוניים והתכופים. בחדר היה קריר. רוחות בוקר התדפקו על החלונות, הרעידו את הזגוגיות, שהיו מהודקות קליש, ונדחקו לפני ולפנים, עד שחללם של ארבעת הכתלים נתמלא אויר צונן ואורה של העששית הקטנה היה מבליח בלי הפסק.

כשגמר המעורר שיר של שחרית שלו נשמעה שריקה צורחת יוצאת מפנת החדר, שבה עמדה מטה מטת-עץ, ומתחת השמיכה, שהיתה פרושה על גבי המטה, התנודד דבר-מה. אחר כך נראה ראשו של אדם, שהקיף במבט עיף את הכל מסביב וכעבור רגע הכניס את ראשו שוב תחת השמיכה, נתקפל, נתכוץ ונתעטף בה. ובחדר השלך הס. נשמע רק ה„טיקטאק" המילאַנכולי של השעון, שהמשיך את מהלכו, ולפרקים גם רעד הזגוגיות, שהרוח נשב בהן בחזקה.

בחוץ עוד היה לילה. רבבות כוכבים מתנוצצים רמזו זה אל זה, קרצו באישוניהם המבריקים והתיזו מטר של ניצוצות ושרביטי זיקים ורשפים-רוחשים על האדמה, שהיתה עוד עטופה בחשכת הליל.

המושבה עדין היתה אחוזה בחבלי-שינה. שתי שורות הבתים, שהם בנויים כמדרגות, זה נמוך מזה, לצלעות ההר, עמדו טובעים בים של צללים מלאי חלומות והרהורים. והאורות החלשים, הכהים, שנשקפו מבין סדקי התריסים, אבדו ונתמזמזו בערפל הדק שנצטבר סביבם. אבל באויר כאילו כבר הורגשה הנשימה האחרונה של דממת-הלילה. במקומות אחרים נכרו גם אותות חיים. נשמעה חריקת שער מוגף, נראה פה ושם צל של אדם יוצא החוצה, מרים ראשו השמימה ומבחין בכוכבים, שזורקים ממעל שפע של אורות, רואה, שהשעה עדיין מוקדמת קצת, ושב במהירות הביתה. ומורגש היה, שעוד מעט יוגפו כל התריסים ויפתחו כל השערים, ובתוך האפלה העמוקה הזאת יתחילו החיים לדפוק בחזקה ויחד עם קריאת הגבר יצא האדם לפעלו ולעבודתו!...

בשעה ששמואל נתקפל מתחת השמיכה וחזר והכניס את ראשו תחתיה, היתה לו כעין הרגשה בלתי-ברורה, שעשה שלא כהוגן. הוא ידע היטב, ששם, באורוה הסמוכה לחדרו, ממתין כל העדר הקטן לפת-שחרית והוא, הזן והמפרנס אותם, חייב לקום ולהאכילם. אולם הוא לא יכול. כאילו תרדמה נפלה עליו. הכל נראה בעיניו מטושטש וחסר צורה; כאילו ראה את הכל רק בחלום. הוא

אפילו נסה לרדת מעל מטתו, אבל אבריו כאילו נקפאו, התאבנו, ולא יכול לנועע לא ביד ולא ברגל. איזו ליאות עד אפיסת הכחות חש הוא בכל גופו. כולו אין־אונים, כאילו נתעלפו כל אבריו. רקותיו הלמו בחוקה ולפני עיניו סבבו עגולים של אש... וכמו מאליו חזר ונכנס ראשו אל תחת לשמיכה והוא הוסיף לשכב חציו ישן וחציו ער.

עיף היה שמואל מאד. אמש שב בשעה מאוחרת, ובעיר היתה העבודה מרובה. הריצה ממקום למקום, מחנות לחנות, הוגיעה אותו למדי. אולם יותר מן העיפות הרגיזהו המאורע, שאירע אתמול בינו ובין אדונו, — מאורע, שלא נתנהו להרדם הרבה שעות אחרי שעלה כבר על משכבו.

וכך אירע הדבר:

מסובל צרורות ושקים הלך שמואל כל היום אחרי אליהו אדונו ועיף עד מאד. בדרך, באחד מן הרחובות, פגש בהם פקיד המושבה. אליהו עמד, כי ראה, שהפקיד קורא לו.

— נו, אליהו, מה מעשיך פה? — שאל הפקיד ובת־צחוק הופיעה על שפתיו.

— לרגל העבודה באתי.

— שמע, אליהו: לי אין פנאי. העסקים לרגלי העשור מרובים ומסובכים... לאבדון!... לך נא אתה אל חניותו של מצליח הספירדי, קח שם את הצרורות שקניתי והמציאם לרכב שלי...

דברי הפקיד היו מנומסים, אבל בטון של הדברים היה נשמע: כך אני רוצה לדבר מפני שאני אדם הגון; ואולם יכול אני גם — לצוות.

אליהו לא סרב, כי חשב, שבודאי ילך שמואל פועלו למלא אחרי רצונו של הפקיד והוא יעמוד וימתין לו עד שישוב. ובכן נגש אל שמואל ורצה לשחררהו מכל הצרורות, שאחז בידיו ועל שכמו.

— למה? — שאל שמואל.

— כלום לא שמעת את דברי הפקיד?

— ומה לי ולדבריו?

— אלא־מאי, עלי ללכת?...

— זה אינו נוגע לי; אני לא אלך.

— כיצד? — כלום אינך מקבל שכרך, בכדי אתה עובד עמי?...

— אבל אני איני משרתו של זה ולא נושא כליו...

הפקיד הקשיב לכל השיחה הזאת ופניו האדומים כסרטן נתאדמו עוד יותר, ובכעס אמר:

— נו, אליהו, הנח לו! הלא הוא מן המיוחסים. פועל עברי! חה! חה! חה! לך אתה, אין דבר!

אליהו סרב ברגע הראשון, אולם כשהפקיד הכפיל את בקשתו, הרכין את ראשו למרות רצונו — והלך.

בדרך נתכווץ לבו ומחשבות רעות תקעו את צפרניהן במוחו. לתשובה כזו מצד שמואל לא פלל. הלא פועל עברי זה הוא תמיד כל־כך שקט, ממלא אחרי כל צו, וכל־כך נאמן, מסור לעבודתו ונשמע לו! ויהי הפעם הראשונה, שהשיב

תשובה סרבנית כזו. „איני משרתו של זה׳—המלים האלו, שנתמלטו מפיו של שמואל, זמזמו באזניו והרגיזוהו וכמעט שהביאוהו לידי דמעות. הוא אינו „משרתי של זה׳,—ובכן, אני, אדונו של שמואל, אני משרתו... כן, עבד כפות לו, נושא־כליו של זה... אָח... תוף!... חיים כאלה... תוף!...

גבו השחוח נכפף עוד יותר ועינו הזועמה תמיד נתמלאה כעס, רוגזה ומכאובים פנימיים...

בערב, כששבו הביתה, היה כבר חושך בחוץ. בשעת הנסיעה עברה עליהם הדרך בשתיקה מוחלטת; איש לא הוציא הגה מפיו. אליהו ישב מלא רוגז. פניו היו נזעמים והוא חטט בהרהורים כל־כך עגומים! כאילו נחשים ארסיים נכרכו והתפתלו סביב צוארו ומצצו את דמו, מצצו עד כדי יציאת נשמה... תמונות מכבר הימים עברו ורפרפו לפני עיניו. הוא ראה את עצמו בחור, קודם שעברו עליו כל אלה המקרים, הסכסוכים וההרפתקאית; ומתוך האפלה נתרשמה תמונתו של שמואל הפועל היושב על־ידו, שהיתה בעיניו כעדה חיה על ימיו הקודמים, בשעה שהיה עוד צעיר ומלא חיים...

מתחלה עוררו בו הזכרונות הללו רגשי כאב, כאב פנימי ונעכר; אולם אחר־כך לקח את מקומו רגש אחר, רגש של קנאה ושנאה לאותו הצעיר, שיושב סמוך לו, שעומד תמיד לפניו, עומד ותובע, עומד ומחאה בפיו, מחאה כל־כך צובטת ודוקרת.

—ירקב!... ירקב גם הוא!.. יאבד, כמו שאבדנו ונרקבנו כולנו...—חלפה בלי משים מחשבה במוחו. ובאותו רגע נולד בו רצון עז לראות את שמואל—את זה הצעיר הרענן—שחוח וכפוף כמוהו, נגרר ונסחב אחרי החיים, מואס בהם ומשתעבד להם...

העגלה עלתה על המרצפת. האופנים השמיעו שקשוק מרעיש ומחריד את כל האויר. ועד מהרה התנוסס לפניהם ביתו של הפקיד, המוקף חורשה של איקאליפטים וברושים מרובי־ענפים, כטרקלין יפה. השיטה פרחה מסביב וציציה הצהבהבים הפיצו באויר ריח־בושם מהמם ומשכר.

אליהו הרים את עיניו במבט מלא זעם ורוגז כלפי אותו הבית ובמוחו חלפה מהשבה: „פה, פה נחתם גזר־דיני הקשה׳...

וכשהתחילה העגלה יורדת, הופיעה בבת אחת כל המושבה הקטנה, שהשתרעה במורד. שתי שורות־הבתים, הדומות לשתי זרועות מושטות, שהן מוכנות לחבק את כל הנכנס ביניהן, היו כולן מוארות. קרבת אנשים הורגשה לשני הנוסעים, אף־על־פי שלא נראה שום איש ברחוב. והפרדות הרגישו את קרבת אורותן, ועל־כן זקפו את אזניהן הארוכות, התעטשו ונענעו בזנבותיהן לכאן ולכאן ומהרו ללכת,—ואחרי רגעים אחדים עמדה העגלה לפני ביתו של אליהו.

הבית היה השני בשורה מימין. הגדר היתה פרוצה, השער רעוע והגנה שלפני הבית עזובה. ולמרות מה שנחשב אליהו לאחד מן האכרים היותר חרוצים היתה דירתו דומה לחורבה מִלְּבַיִת...

כשעמדה העגלה ירד אליהו מעליה ונכנס ישר אל תוך הבית, ואת שמואל עזב לבדו,—מה שלא תמיד היה רגיל לעשות; וזה היה לאות בעיני שמואל, שאדונו אינו עמו כתמול שלשום. הדבר חרה לו. ובלי רצון התחיל להסיר את הצרורות מעל הפרדות. הפרדות היו עוד צעירות ועדין לא השתמשו בהן לעבודה, ורק לפרקים היו רותמים אותן לנסיעה קלה; פראות היו, לא־למודות. יבעוד

שמואל עושה כה וכה נשתחררה פתאום פרדה אחת, ובקפיצות וכרכורים ברחה דרך השער, שלא הוגף עוד, ונעלמה בחשכת הלילה...מתחלה נשמע עוד קול דהרות פרסותיה, אבל אחר־כך הלך גם קול זה ורפה יותר ויותר, עד שלבסוף נשמע רק הד, הד רחוק ועמום.

שמואל היה נדהם ואובד עצות. הסאה היתה גדושה... דוקא היום לא היה רוצה, שיקרה לו מקרה כזה... ולא הספיק עדין לצאת החוצה ולרדוף אחרי הפרדה, והנה הופיע אליהו על המעקה ושאל:

—מה אירע?

—לא כלום. ה„אילה״ ברחה.

—אֶח... לא יוצלח... בודאי לא סגרת את השער אחריך?.. נו, מה אתה עומד?... למה אתה ממתין? צא ורדוף אחריה...

והוא הסב את פניו ונכנס החדרה.

שמואל אסף את שארית כחותיו, יצא החוצה ורץ אחרי ההד, שבא מהלמות פרסותיה של הפרדה. הוא היה עיף מן הנסיעה וזעף מיחס אדונו אליו, ברכיו כשלו ולבו הלם במהירות גדולה, כאילו היה עונה על אותו ההד שנסר באויר.

—שמואל! שמואל! — נשמע פתאום קול קורא מאחוריו.

הוא עמד רגע והפנה את פניו. אולם מסביב לא נראה כלום. היה חושך. רק גוש שחור ועמוק היה נראה, שאי־אפשר היה לחדור אל תוכו.

—מ—י—י קו—ר—א? — קרא בכל כחו.

—חכה! חכה לי! — השיב הקול מתוך החשכה. ולפני עיניו טס כבר כעין צל חִוַּרְוַר.

—נחמה?

—כך. הנני. לשנינו יוקל לתפסה...תן ידך, שמואל, נרוץ!...

זעזוע קל עבר בכל גופו לצלצולי אותו הקול הרך והנעים. הוא אחז בכף הפעוטה המושטת לו ולחץ בחבה את אצבעותיה הקטנוניות. נחמה עמדה כל־כך סמוך לו, עד שהרגיש בנשימתה התכופה.

—נרוץ! נדלוק אחרי ה„אילה״!—קראה שוב ומשכה אותו אחריה.

כעין צהלת ילד חסר־דאגה מלאה את לבו. הצל האפל, ששכן על פניו, גז ויעלם. קרבת הילדה התמימה ולחיצת ידה עוררו בו רגשות חיים ונוער. ואחוזי־יד התחילו לרוץ כשני כרובים ולרדוף אחרי הפרדה. מגבעתו של שמואל נפלה ברוצו מעל ראשו, הרוח הקל הרים אותה למעלה והיא נאחזה באחד מן האילנות,— והוא לא הרגיש בזה כלל. תלתליו השחורים רחפו, התנועעו, התפזרו והתפתלו על ראשו היפה, נשימתו הלכה ונתקצרה, הלכה וכבדה,— והוא לא שם לבו לזה.

—הוי, נפלא! נרוץ! כך, כך!—פלט שמואל מלים מקוטעות מפיו, כי נשם בכבדות. ובדברו רקד רקודים כל־כך משונים ומגוחכים, עד שנחמה לא יכלה להתאפק ופרצה בצחוק גדול...

וצחוק־הכסף הזה, אלה הצלילים של הקול הבריא הזה והטהורה הזה, השתפכו אל תוך חזהו של שמואל כפלגי צרי, רככו את פצעי לבו ויישרו את הקמטים הדקים שעל מצחו.

—גרוץ! מהר! מהר! — קרא בקול ומשך את נחמה אחריו.

ובאותה שעה נמצאה נחמה כולה ברשותו של שמואל. ידו, שנתגסתה מרוב עבודה, אחזה בה בחזקה, והיא היתה רק נגררת אחריו, כאילו הורמה מעל הארץ, טסה ומרפרפת כצפורת־כרמים, בעוד שולי שמלתה הלבנה מרחפים באויר כשתי כנפי יונים. ודבוקי־יד רצו, דהרו, פזזו, עד שהגיעו אל העמק מתחת, אל האחו מקום המרעה, — והנה ה„אילה" לפניהם.

הפרדה עמדה שקטה וקטפה בתאבון את העשבים הרטובים והטבולים בטללי ערב. שמואל התחיל להתגנב אליה בחשאי. וכשנתקרב אליה קפץ קפיצה אחת, אחז בשערות רעמתה ואחר ברסן שעל צוארה. וקרא אל נחמה:

—נלכה! האילה נתפסה!

ובדממה שבו הביתה.

שמואל קשר את הפרדה ואת שאר הבהמות אל רפת־האכילה—ונכנס החדרה.

בבית כבר היו הכל ישנים. הארוחה, שעמדה על השלחן, נצטננה ושמואל אכל אותה במהירות והתחיל לפשוט את בגדיו. פתאום הופיעה נחמה בפתחו של החדר הסמוך.

—עודך ער?... ואני חשבתי...—אמרה נחמה מבולבלת קצת.

—הריני מכין את עצמי לשינה.

—רציתי לשאול: לא עבר כלום בינך ובין אבא?—שמעתיו מדבר עם אמא... מה?

—לא, לא כלום...

—נו, אין דבר. הזקנים תמיד נרגנים, כועסים. אנחנו לא נהיה כמוהם... תמיד נהיה עליזים... מה יש להתעצב?

נחמה נתקרבה. היא כבר פשטה את חולצתה ועל כתפיה היתה רק מטפחת־כברית, שמבין נקביה הקטנים נראה לובן החזה שלה.

—בודאי. תמיד נהיה שמחים, בודאי—ענה שמואל במהירות—ומבטו לא שבע לראות את הפנים הורדיים הללו, שהיו שפוכים עליהם שלום־הנוער וחדות־החיים.

—אמור, שמואל, אני אהיה אכרה טובה — וכי לא כן?...

—לכשתרצי!

—בודאי אֶרצה, בודאי ארצה...

ובדברה ברחה אל החדר השני. שמואל הביט אחריה עד שנסתלק גם צל תמונתה. אחר־כך פשט את בגדיו ועלה על מטתו.

מחשבות הרבה, המון מחשבות מקוטעות ומפורדות, בלי סדר ובלי חבור, התחילו למלא את מוחו; הרהור אחד כאילו דחף את חברו והתאמץ לתפוס את מקומו. ולרגעים נדמה לו, שהוא, שמואל, הוא הוא אליהו, אליהו ממש, אליהו הכפוף והקודר; רק הראש הוא ראשו, ראשו של שמואל, העינים—עיניו והפנים—פניו: שפמו השחרחר, בלוריתו הגדולה... וכנגדהם שוכב שמואל ומתפלא, איך זה עלה ראשו על גופו של אליהו... וכעבור רגע חלפה תמונה זו ולפניו עמדה נחמה, בלי חולצה, זרועותיה פרושות, לובן החזה נראה לעין, מפיה מתגלגלים צלילים, צלילים של שחוק, והיא קוראת: אנחנו לא נהיה כמוהם, אנחנו נהיה תמיד

עליזים, תמיד נהיה צוהלים !... והוא, שמואל, מעלה אותה בחטיפה על זרועותיו ורץ עמה בתוך החדר, ואחר־כך מתרומם עמה באויר, מתנשא יותר ויותר ונעלם בין מפלשי העבים...

ואחר־כך נתבלבלו מחשבותיו פתאום והתחילו לזחול בעצלנות יותר ויותר, עד שלבסוף תקפתו ליאות נוראה, ראשו היה כבד עליו כאילו מלאוהו עופרת,— ומתוך לאות גופנית מרובה, עד כדי התעלפות, נרדם תרדמה עמוקה.

— —

—שמואל ! שמואל !—קרא אליהו מן החדר הסמוך לחדר שישן בו שמואל. שום איש לא ענה. נשמעה רק צריחת המטה. השמיכה התנועעה, התגודדה, ומתחתיה הופיע ראשו של שמואל ועיניו הקיפו במבט מהומם את כל הנמצא מסביב. אולם הפעם לא החזיר את ראשו אל מתחת לשמיכה ונשאר במצב של קפאון, כממתין לאיזה דבר.

באותה שעה נשמעה שיחה קטנה בין אליהו ואשתו:

—רשע ... חן לו לישון עוד רגעים... תתעשר!.. אמש שכב בשעה כל־כך מאוחרת...

—נו... אל תתערבי !.. רחמנות !.. צחוק !.. הלא לגאול את ארץ־ישראל הוא בא...

—הבט, הוא כל כך חִוֵר...

—נו... נו... די!.. בעלת־רחמנות !..

שמואל הקשיב לשיחה זו. כנשוך־עקרב קפץ ממטתו, זרק את השמיכה הצדה וירד מעל המטה. הרוח הקריר לטף את כל גופו עד שרעד ושניו נקשו זו לזו. הוא לקח את מכנסיו והתחיל מכנים בהם את רגליו . כל גופו היה מרתת באחוז קדחת ועל פניו נכרו עוד אותות העיפות והיגיעה של יום אתמול.

ושוב נשמעה שיחה בין אליהו ואשתו:

—רשע !.. הלא אינו ערבי...

—נו... נו !

—אכזר...

—באמת צדק הפקיד : פועל עברי... חה, חה ! גואל־ציון... יחסן...

—אכזר !.. הבט, כמה הוא רועד ...

—הלא בזה הוא רוצה... אתה בן עשירים—שב בביתך...

—אי, אליהו !.. זכור את הימים, שבהם היית אתה פועל...

בזו הרגע קפצו שניהם מעל מטתם : אליהו עמד על רגליו וחרף את אשתו בלי שנתן לה לגמור את דבריה, ושמואל קפץ והתחיל ללבוש את בגדיו בזריזות יתרה.

—את—אשה... אשה ולא יותר !.. אין זה עסקך להתערב בענינים שאינם שייכים אליך ! את מבינה! מה את מבינה?... אין זה עסקך!.. את—אשה פתיה, טפשית... ואף מלה אחת אין אני רוצה, א י ן א נ י ר ו צ ה לשמוע !—פתיה, טפשית!..

—רשע! משוגע! מה אתה צועק?—ענתה אשתו, שלא הבינה את סבת צעקותיו.

שמואל מהר ללבוש את בגדיו ויצא אל האורוה להאכיל את הבהמות, שקמו לקראתו גועים וצוהלים...

החמה כבר זזה מאמצע השמים והתחילה נוטה לאט לאט מערבה. היום היה חם מאד, השמים — בהירים ושקופים, לא נראה עליהם אף ענן קל; כאילו ספגה השמש בקרניה הלוהטות את כל העבים, שעופפו על פני השמים זה ימים אחדים.

והאכרים, שבתחלת בואם בשדה, כשיצאו לעבוד, היו לבושים בגדים חמים, המגינים מפני צנת־בוקר, — התחילו מסירים את מעיליהם מעליהם אחד אחד. עתה כבר עמדו כולם בכתנותיהם לעורם בלבד. בצעדים רחבים ומהירים הלכו על יד מחרשותיהם כפופים במקצת, ומפיותיהם נתמלטו מדי פעם קולות שונים, קריאות־איום, קללות וחרופים, כל אחד על פי הנוסחא שלו: אלה היו הזירוזים, שהם מזרזים את בהמותיהם למהר ולפסוע, להזדרז בעבודה. באויר נסר רעש השוטים המונפים, שעליו ענה הד־ההרים. ופעם אחר פעם נראה צל של מלמד ארוך, שהיה נתחב בבשר השור, שאינו נשמע לרצון ארונו. בחפזון נעשתה העבודה היום, כאילו חסו על כל דק, על כל הרף־עין העובר בבטלה. כי השעה שעת זריעת חומצה, קרוב לחג הפסח. והאכרים יודעים, שכל סאה הנזרעת היום הוא אוצר טמון בחיק האדמה. מי יודע, שמא שוב יתקדרו השמים בעבים והגשמים יפסיקו שוב את העבודה לזמן בלתי־מוגבל? — הולך תור־הזריעה ומתמעט יותר ויותר. הלא השעורה כבר גבהה־קומה ובמקומות אחדים ניכרים כבר גם סימני השבלים השעירות...

והמחרשות רצות ושבות, מתגועעות ומשות בלי הפסק, במהירות ובקלות, כסירות בים שקט, כשרוח קלה מנשבת בהן. האדמה רכה, כי זאת הפעם השלישית, שהמחרשה הופכת ומהפכת ברגבים האלה, שנתרככו ונתפוררו משטף הרביבים שירדו מעל; — וצמדי הבקר עולים ויורדים בלי הרף. המעניות הולכות וצרות ושקי־הזריעה, שהיו מלאים זרעוני חומצה, הולכים ומתרוקנים. וגם העצלנים שבאכרים רוח אחרת אתם היום: הם נהפכו לחרוצים. כאילו אף החמה מלמעלה היתה עומדת ומדרבנת את קהל העמלים האלה בחניתותיה החדות והננעצות עמוק בבשר גבם הכפוף והיתה מזרזת אותם ומאיצה בהם!

במשנה־חריצות עובד היום אליהו. מכבר הימים נחשב הוא לאחד מן האכרים היותר חרוצים ומסורים לעבודתם. את משק אכרותו נהל בחשבון, בסדר ובטוב־טעם. תמיד ידיו עסוקות, וגם בתחלת השנה, כשכל חבריו יושבים בטל, מפהקים משעמום וממתינים לגשמים של שעת־החריש, אין הוא, אליהו, יושב בטל. הוא ממציא לו התעסקות: יוצא הוא אל שדהו, מנקו מכל מיני קוצים, מסקלו, משביחו בזבל ועוקר כל מיני שרשים, שהם מעכבים את החרישה ומכבידים על עבודת־האדמה המתוקנת, האירופית. „עבודה יש תמיד למי שרוצה לעבוד" — רגיל הוא לומר. ואמנם, פרי חריצותו נראה לעין כל. בשעה שחלקותיהם של שאר האכרים החורשים עתה עזובות ומכוסות אבנים, נקיה חלקתו מכל אבן ורק באמצעיתה צבור גל מאותן האבנים, שהיו קודם מושלכות על פני כל השדה. אף בסקירה קלה אפשר להכיר, כי ידיו של בעל־בית הגון ומסור למלאכתו טפלו בניר נאה זה.

והחמה צוחקת ממעל. עליזה היא בשעה שהיא משקפת על חבורת עמלים אלו, שמשליכים כל יהבם עליה. בוטחים הם בה, שהיא תבוא בחומה הנעים

ותחדור עמוק בחיק האדמה, תכה בקרניה על הזרעונים החבויים בקרקע ותאמר להם: גדלו!

רותחת העבודה על פני השדה, בוערת, סואנת. אליהו צועד עם צמד־הבקר שלו בראש ומפתח תלם. סמוך לאחוריו פוסעת ג׳לילה הערבית ו„מלקטת״. סלסלה מלאה זרעוני חומצה עומדת על ראשה ופעם בפעם היא ממלאת מלא חפניה מן הזרעונים הללו, משליכתם בתלם אחד אחד, כאדם המרצה דינרי־זהב, ומתכוונת, שיפלו ישר לתוך החריץ, שנפתח במחרשתו של אליהו. וכך היא משארת אחריה בתלם חוט צהבהב שזור מזרעוני חומצה. אחריה הולך שמואל וצמדו, ומחרשתו מכסה את הזרעונים שנזרקו על ידי ג׳לילה בעפר המפורר והתחוח, שנופל מעל כנף מחרשתו.

פני אליהו הנרגזים, הכעסניים והקפדניים נעשו נוחים ורכים יותר. מביט הוא פעם בפעם על המענית ההולכת ונגמרת, על המרובע ההולך וצר, והוא שבע־רצון. הנה עוד שנים שלשה מטרים, עוד סבובים אחדים. עוד הקפות עשר — ותלם אל תלם יגיע, והחלקה כולה תהא חרושה וזרועה.

ודוקא ג׳לילה, שהיא עליזה תמיד, הולכת היום בפנים זועפים קצת. מפנה היא פעם בפעם בהתיפות את ראשה הסגלגל לאחור, מסתכלת במבט תַּאֲוָנִי וְתַבְעָנִי בפני ה„מוסקובי״ השחרחר ויפה־העינים, וכשהיא רואה, שאין הוא שם לבו אליה כלל, היא מתרגזת ומתרעמת. רגילה היא בכפר שלה, שהבחורים ישאו עינם אליה, יתאבקו בעפר רגליה. והלא למאושר נחשב הצעיר, שהיא חוננה אותו במבט מלבב, במחמאה, בקריצת־עין, בבת־צחוק! „גאים, גאים הם המוסקובים!״ — חושבת היא בלבה, ושוב היא מפנה את ראשה לאחור, ושוב תקוה נכזבה, מפח־נפש...

שמואל הולך והולך ועיניו שקועות בקרקע. המחשבות נדחקות לתוך מיחו זו אחר זו. הוא חושב על אותם הזרעונים, שהוא מכסה עתה בעצם ידו:

עוד מעט והשדה יהיה חרוש, ניר ישר, כקמטי גלים שעל הכנרת ביום־קיץ שקט, מונחים התלמים נשענים וסמוכים זה אל זה. ושום איש לא יכיר, שבחיקם של אותם התלמים חבויים זרעונים צהבהבים, אשר בסתר יכו שורש, יציצו ציץ ויכסו את כל השדה במרבד ירקרק, ישגשגו ויפרחו, וכעבור זמן־מה יתנו גם פרי — פרי למכביר!...

... אל אלהים! — חלפה פתאום מחשבה במוחו — היתכן, שעבודתי ועבודת האנשים שקדמו לי תלכנה לאבוד?... היתכן, כי לשוא כל עמלי פה, בארץ זו, שכל ימי התגעגעתי עליה ונכספתי אליה? — וכלום אלו הטפות העגלגלות, שלא פעם ירדו אל התלם הזה מעל פני המכוסים זיעה ושאני בעצמי הפכתי עליהן עפר, — תאבדנה בלי שום תועלת?... היתכן? —

רעד קל עבר בכל גופו. לא! — החליט בלבו — הפרי מוכרח לבוא! התועלת היא בטוחה! — ובצעדים מאוששים צעד אחרי המחרשה, בשעה שרגליו טובעות עד הקרסולים באדמה הרכה, ולא חש כל ליאות וכל כשלון. דבק, מחובר היה לאותה המחרשה, שאחז בידו.

ולא לשוא היו מבטי ג׳לילה נטויים כלפי שמואל: יפה היה צעיר זה. מבנה־גופו היה איתן, קומתו גבוהה, שכמו וכתפיו רחבים ומפותחים, פניו

השחרחרים־חומים מעולפים בתלתלים שחורים, שהוסיפו לו חן מורחי. עיניו השחורות היו סגורות במסגרת של ריסים ארוכים ושחורים והיו רטובות־מבריקות ואור היה יוצא מהן. דומה היה, שנסתתרה בהן דמעה עולמית, שהיא מוכנת להתפרץ החוצה בכל שעה ושעה... עינים חולמות היו העינים השחורות האלו, שמבעד הערפל הדק המכסה עליהן רמזו על סודות ומסתורין...

פתאום נשמע „או־הו־הא" ממושך יוצא מפיו של אליהו. הקשיבו זאת השורים, נטו ראשיהם למטה, נרתעו קצת לאחור ונשארו עומדים כנטועים במסמרים.

ג'לילה, שחכתה זה מזמן באי־סבלנות לשעה זו, זרקה במהירות את שארית החומצה שבידה, הסירה את הסלסלה מעל ראשה—ובין רגע כבר היא יושבת ברגלים מקיפלות מתחתיה על האדמה ונחה, יושבת ומסתכלת, ופוזלת באחת מעיניה לשמואל ההולך וקרב אליהם. וכשהגיע צמדו אל המקום, שעמד בו אליהו וישבה עליו ג'לילה, נזף גם הוא בשוריו ועמדו גם הם.

אליהו נגש אל צמדו של שמואל והתחיל מכה בידו על ערפם.

—נו, „מקרין", נו, יגעת?...

„מקרין" היה שור בריא בעל עינים כחולות וקרנים ארוכות ומסולסלות קצת בראשיהן. הוא הביט בפני בעליו במבט תמים, שרבב לשון ארוכה והתחיל ללקק את היד המושטת.

— יגעת, מקרין?—שנה אליהו את שאלתו והעביר בחבה את ידו על נחירי השור, שנשמו בחזקה.

— צריך לתת קצת מנוחה לשורים, הרבה עבדו המסכנים — אמר אליהו ובדברו משש את כיסי מכנסיו, כמבקש דבר־מה. שמואל הבין, שאדוניו רוצה לגלום סיגארה, ועשה תנועה כאילו רוצה היא לעלות אל העגלה ולהביא את מעילו של אליהו, שהשאירו שם בצהרים ושבו היתה מונחת קופסת־הטבק. הרגיש בזה אליהו והקדים ונתן אות לג'לילה. היא קמה בעצלנות ובאי־רצון, כאילו כפאה שד, ובצעדים מדודים, עקב בצד אגודל, עלתה לקיים את מצות אדונה.

ועוד הפעם נראה, כאילו נעשו פניו הקפדניים והנרגזים של אליהו נעימים ורכים. השערות של גבותיו הארוכות והסבוכות הורמו ועינו הכהה והזועמה האירה בטוב־לב.

בינתים שבה ג'לילה והביאה את הקופסה. אליהו ישב על גל־האבנים הצבור באמצע השדה, גלם סיגרה והושיט את קופסתו לשמואל. אבל נזכר, שזה האחרון אינו מעשן, והוסיף בצחוק:

—שכחתי... אינך מעשן... מקמץ אתה בהוצאות...רוצה לצבור הון רב בארץ־ישראל... האם לא כך הוא?...

—עקיצה!—חשב שמואל בלבו, ולא השיב כלום.

עשן אפור התאבק מבין שפמו של אליהו (שפתיו לא נראו), התרומם, נעשה דק, שקוף, כחלחל והתנדף באויר הצח. הוא עשן את הסיגרה בטעם מיוחד, בעקשנות, וכל גל של עשן, שיצא מפיו, דומה היה לענן כבד. ניכר היה, שרוצה הוא לדבר על ענינים, שמתוך ענן־העשן נקל לו יותר לנגוע בהם. אבל אף כך לא נעים היה לאליהו להתחיל דבורו. ובמשך רגעים שלטה דומיה בלתי־נעימה. כל אחד ישב שקוע בהרהוריו. דומה, כאילו גם השורים עומדים ומהרהרים.

—הרבה עבודה עשינו—הפסיק שמואל סוף־סוף את הדממה.
ידע אליהו, שדברי פועלו אמתיים הם, ואף־על־פי־כן מצא לנכון לענות אחרת.
—הם... הרבה, מעט, הכל אחת... הכל ילך לאבדון... הלא רואה אתה, עד־ראיה אתה... תמיד אנו ביחד... צועקים עלינו: נרפים, עצלנים אנו... נו?... מה תאמר עכשו? הלא עובדים אנו ממש כחמורים... אין מנוחה לא ביום ולא בלילה... ומה?.. ומה חלקי מכל עמלי?.. אמור אתה!... בני, הלומד בבירות, דורש נעלים... נעלים אינן מותרות, חס־ושלום—ואין... אין! ואתה צא וקרע את בשרך לגזרים... אין!...

ד׳ברי אליהו יצאו חטופים, מקוטעים ומגומגמים ונפלטו ביחד עם גלי־העשן, שהיה מגלגל מפיו. הוא המתין לתשובה או הערה מצד שמואל. אולם האחרון שתק, ושוב שלטה דומיה עוד יותר מעיקה וכבדה מן הראשונה. והפעם הפסיק אותה אליהו:

—כלום חושב אתה... כלום איני יודע מה בלבך ברגע זה? יודע אני!.. בני דורש כסף... כך... ולמה אין בני זה עומד עתה יחד עמי ונח מעבודה ממש על־יד אותו גל־האבנים ?.. ולמה יושבת בתי נחמה בבית ומתעסקת בכל מיני־רקמה של הבל, ולמה אינה ממלאת את מקומה של ג׳לילה זו?.. אמור, לא כך היא מחשבתך עתה?...

שמואל שתק גם הפעם ולא מלא את רצונו של אליהו, שיחל למענה מפיו. וג׳לילה, כששמעה את שמה יוצא מפי אדונה, התעוררה מהרהוריה העצלים והתפארה בלבה, שבודאי מדברים טובות עליה. והיא התחילה מישרת את שמלתה, מתקנת את הצעיף המכסה את חצי פניה ומשתדלת בכל מיני תנועות למשוך עליה את העינים. אחר־כך ישבה והסתכלה ישר בפני שמואל, ובלבה חשבה: נפלא! פרצופו הוא ממש כאותו של ערבי צעיר. אותם התלתלים השחורים, המתגנבים כנחשים מתחת למגבעת־הקש רחבת־השולים, אותם הפנים השזופים, אותה העין השחורה,—ממש פני אחד מילידי־ערב... אולם גאה, גאה הוא המוסקובי הזה! כנראה, מכיר הוא ביפיו...

—שתקנים אתם, צעירי רוסיה—קרא אליהו ברוגז אחרי שתיקה קצרה.— נזהרים אתם מפנינו כמפני מלשינים ומוסרים למלכות... שם, כשאתם מתאספים יחד, פוערים אתם פיותיכם בלי גבול וקץ ומספרים גם מה שנמצא בקדרות שלנו, אבל לפנינו אין אתם רוצים... מעין סתום... מתגאים אתם עלינו, הנרקבים, מקבלי־התמיכה, השנוררים... אלמים הנכם ... אבל כלום לדבוריכם אנו נזקקים?... כלום אין הבוז אלינו מבצבץ מכל תנועה ותנועה, שאתם עושים? כלום השתיקה כשהיא לעצמה אינה מראה, שאתם מתיחסים אלינו כאל „עוברים ובטלים", שאין כדאי להרבות שיחה עמהם ? לא כך?... וגם ברגע זה אתה אומר בלבך: לכאורה מדבר זה כמבין־דבר, ומחר, כשיאמר לו הפקיד: נשק את ידי, כרע ברך לפני!—הרי יהא מוכן ומזומן לקיים מצות פקידו!... אמור... אין אתה צריך להתבייש! רגילים אנו, רגילים בכמו אלה...

אליהו ירק מלוא־פיו: שפתיו כמעט נכוו מן הסיגרה שכלתה. הוא זרק אותה בכעס, גלם חדשה, הדליק אותה והוסיף לדבר. קשה היתה עליו רק ההתחלה, רק המלה הראשונה, אולם עכשו שטפו המלים מפיו, כזרם מי־נחל בימות־הגשמים, בשעה

שהנחלים מתגברים על־ידי המים הרבים, השוטפים ממורדי ההרים.

—רגילים אנו! כאילו משחת ימי בראשית נוצרנו רק לשמוע זלזולים... והלא היו ימים, שלא יכולתי, שאזני לא היתה יכולה לקלוט גערת אדון... שאל ויגידו לך...

—מסתכל אני לפעמים בך, בצורתך ובכל מעשיך,— ואתה מזכירני את אליהו,—לא זה, שאתה רואה לפניך עתה, אלא את אליהו מאז, את אליהו שלפני עשרים או שמונה־עשרה שנה...

—צעיר ורך באתי לכאן, מלא שאיפה־לחירות, אומץ ותקוה. שנים אחדות התגלגלתי כמוך היום... הפקידות של אז לא היתה צנועה כאותה של עכשיו... פקידות באַרונית—איזו גדלות, איזו גאוה!—ואף־על־פי־כן היו ימים, שהיה כח בידי לעלות אל לשכת־הפקיד ולהכות באגרופי על השלחן, שלפניו ישב הפקיד בכבודו ובעצמו, עד שצלצלו כל הכלים שנמצאו בחדר... אני נרדפתי מפני שלא רציתי לכוף את גבי ולהכניסה בעול, שרצו לשים על צוארי!... שאל ויגידו לך. הכל זוכרים את „אליהו המורד"—כמו שקראו לי אז—בשעה שעלה באספה אחת על הבמה והוציא אקדוח מכיסו וקרא: „מי שילך להתרפס, מי שרק יעיז לעזוב את ארבעת הכתלים האלה ויעלה אל הפקיד להכנע— ירה יירה!"..אולם, מה אומר ומה אדבר?... רווק אתה.. רווק הוא צפור־דרור... עדיין אינך יודע עול־משפחה מה הוא... ואני לא יכולתי להיות תליי כל ימי חיי בכל משגיח גם שבגנסים... ואז באה האכרות... הכל קבלו—וקבלתי גם אני... מוכרח הייתי לקבל...

—זכורני כשהייתי עוד פועל, זה לפני שבע־עשרה שנה. חרשנו בשדה כעשרים פועל ביחד. פתאום ו־אינו והנה הפקיד דוהר על סוסתו כחץ מקשת ועולה עלי ממש—כמעט שרמסה אותי הסוסה בפרסותיה. וכשנגש אלי התחיל מיד לחרפני ולגדפני על לא דבר... פשוט, הנאה היתה לו להתגרות בי, כי ידעני בתור אחד מן המורדים וקשי־העורף... בו ברגע קפא דמי בעורקי... כל חברי הפועלים עמדו ושתקו ונשמטו אחד אחד ונשארתי רק אני לבדי, יחידי... והוא מחרף בצרפתית ובז'רגון נלעג כתגרנית בשוק... רעד עבר בכל אברי... והמלמד שאחזתי בידי היה כבר מורם ומוכן להנעץ בלבו של ארור זה... אולם באותו רגע הופיעה לפני תמונת ביתי... שם, בבית־האבנים שעל מורד־ההר, יושבת אשתי, שארשתיה לי לפני שנה, יושבת ומיניקה את הפעוט שלה, מטלטלת אותו, משתקתו ומפייסת אותו בהבטחות, שאבא יבוא מן השדה ויביא לו כל מיני ממתקים. והוא, הקטן — זהו בני, שעתה הוא לומד בבירות, כי מה יכולתי לעשות? כלום הייתי צריך לעשותו אסקופה נדרסת, מטרה לזלזוליו של כל פקיד חצוף? — הוא, הפעוט, צוחק ועושה כל מיני תנועות יפות... ואז... כן, אז, בלי משים... כן, בלי משים נטה המלמד המורם הצדה ונגעץ בבשר השור,—ואני ברחתי עם מחרשתי ככל חברי...

—ואז חשתי, שחירותי נגזלה.. הרגשתי, שאני נרצע, שאני עבד נרצע לעולם! הרגשתי, שאני עבד, עבד־עבדים!...

פניו הקמוטים והמכווצים של אליהו נתכסו בזיעה קרה ונתכרכמו יותר משהיו. מעינו הכהה נשקף ברק ערפלי,—שריד קטן מאותה האש, שהתנוצצה בה לפני שש־עשרה שנה. וברק זה לא היה מתאים לפנים הללו, שנתגסו ונתגוונו כל כך.— וג'לילה ישבה ועיניה לטושות מרוב השתוממות. פעם הביטה על שמואל, שישב בראש מורד על החזה ומולל ברגליו, ופעם על אליהו המתרגש. מעודה לא שמעה

את אדונה מדבר כל־כך הרבה ובקול כל־כך רם. והשורים כאילו הרגישו, שעתה שוב אין איש מתעניין ומשגיח בהם, ועל־כן התחילו לטייל ארוכות וקצרות על פני השדה, הולכים ובודקים אחרי דשא ועשבים; רק החמה, המה זו של ארץ־הקדם, שהיתה עד־ראיה לכל אלה המאורעות, שספר אליהו,—היא לא מצאה חפץ להתעכב במהלכה ולהקשיב לשיחה זו. דומם ירדה ושקעה, רוחצת בים של אש בין גלי תולע וארגמן, ימה ימה...

ופתאום הוסיף אליהו לספר, אבל בקול יותר נמוך וכאילו היה מתבייש בדברי־עצמו:

—בו בערב נקראתי אל לשכת הפקיד. היא דבר עמי כאילו לא קרה כלום ביני ובינו, ופתאום אמר לי:

—שמע, אליהו! פֶּרֶץ הַכְּבִי התפטר. הגידו לי, שאתה יודע לנהג בסוסים ולהשגיח עליהם. ובכן אתה תמלא את מקומו של פרץ.

אני סרבתי. משרת עגלון אינה משרה נעימה. בארתי לו, שאני בעל־משפחה ואיני יכול לנסוע כל הימים והלילות ולעזוב את בני ביתי לגמרי.

—אין אני מכריח. אולם דע לך, שעבודה אחרת אין לי בשבילך, ומחר שמך מחוק מרשימת הפועלים. הברירה בידך.

—ושוב הופיעה לפני תמונת ביתי... ולי אין כל.

.הרכנתי את ראשי וקבלתי את ההצעה ... וכשירדתי מן המדרגות הרגשתי, שאני יורד, שוקע... יורד מטה, מטה... להיות עגלונו של הפקיד, להמתין עליו במסדרוני המלונות, לקנות כל מה שעולה על לבה של אשת הפקיד, להמתין תמיד לצוויו של ה„פריץ"—רעדה אחזתני למשמע כל אלה... אבל מה יכולתי לעשות?.

—ואחר־כך, יקירי, התחילה שלשלת ארוכה של סכסוכים והרפתקאות. המשפחה גדלה: בכל שנה—נפש נוספת ... ושנות־בצורת... ודבר בבהמות: לי היו כבר ששים עזים ואת כולן לקח השד ... ומחלות: קדחת, כאב־עינים ... צרות בלי גבול ... וכך חלפו הימים, חלפו בצרות ומכאובים. ועתה זקן אני, חסר אונים ... כך, יקירי, זקן אני... עובד מתוך הרגל. מושך כשור בעול... לאליהו אי־אפשר לשבת בטל ... אבל אפסו הכחות. חסר־אונים אני, יקירי ...

דמעה גדולה הופיעה בעינו של שמואל. גרונו כאילו נתכווץ עד כדי להחנק... והדמעה התפרצה מן העין השחורה, התגלגלה על לחיו ונפלה על האדמה הרכה.

—חורבה!—חלפה מחשבה במוחו—אבל חורבה קדושה!

וכשהזכירתם ג'לילה פתאום, כי השמש רד ועת לשוב הביתה, ואליהו התחיל לגמור את המלאכה המעטה, שנשארה עוד, במהירות של קדחת, מזרז את שוריו במלמד, שהוא דוקרם בו בלי רחמים, עד זוב דם,—הלך שמ־אל אחרי המחרשה בצעדים מאוששים, לבו מלא מחשבות על הזרעונים הללו, שהוא מכסה בכנף מחרשתו, ומוחו חוזר בלי הרף על הדברים, שעלו כבר על לבו במשך היום הזה:

—אל אלהים! היתכן, שעבודתי ועבודת האנשים שקדמו לי תלך לאבוד?... וכלום אלו הטפות העגלגלות, שלא פעם ירדו אל התלם הזה מעל פני המכוסים זיעה ושאני בעצמי הפכתו עליהן עפר, תאבדנה בלי שום תועלת? ... היתכן ?———

מתולה (גליל העליון), טבת תרס"ח.

מוֹת־הַתַּמּוּז.

והנה שם הנשים יושבות מבכות את התמוז
(יחזקאל, ח׳, י״ד).

צְאֶינָה וּבְכֶינָה,
בְּנוֹת־צִיּוֹן, לַתַּמּוּז,
לַתַּמּוּז הַבָּהִיר, לַתַּמּוּז כִּי מֵת!
הַיָּמִים הַבָּאִים יְמֵי עָנָן יִהְיוּ,
יְמֵי לִקּוּי־נְשָׁמוֹת וּסְתָו בְּלֹא־עֵת...

עִם הָנֵץ הַחַמָּה
בַּבֹּקֶר הַבָּהִיר
נַשְׁכִּימָה לַחוֹרְשָׁה, שֶׁהָשְׁכָה מִשְּׁחוֹר,
לַחוֹרְשָׁה הַחֲבוּיָה בַּחֲלוֹמוֹת וְרָזִים,
אֶל בָּמַת־הַתַּמּוּז, אֶל בָּמַת־הָאוֹר.

מַה מָּחוֹל נָחוֹלָה
מִסָּבִיב לַבָּמָה,
מַה מָּחוֹל נָחוֹלָה לַתַּמּוּז הַיּוֹם?
נֵימִינָה, נַשְׂמְאִילָה לוֹ שֶׁבַע וָשֶׁבַע,
נִקֹּדָה, נִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ: שׁוּבָה הֲלוֹם!

נֵימִינָה, נַשְׂמְאִילָה
לוֹ שֶׁבַע וָשֶׁבַע,
אַךְ רֶגֶל יְשָׁרָה—וּלְאַט—יָד אֶל יָד!
וְנֵצֵא וּנְבַקֵּשׁ הַתַּמּוּז אַיֵּהוּ,
הַנְּעָרִים לְבַד וְהַנְּעָרוֹת לְבָד.

השלח

בְּרָאשֵׁי הַדְּרָכִים
בִּקַּשְׁנוּ הַתַּמּוּז...
עַל אֵם־דְּרָכִים שְׁקוּעוֹת בְּשֶׁמֶשׁ וָאוֹר
הַנּוֹחוֹת לַלֵּבָב בְּשַׁלְוָתָן וְחָמָּן,
שָׁם מַפְלִיג הָאֲנָקָר, טוֹבֶלֶת הַדְּרוֹר.

בְּמִשְׁעוֹל צַר נִמְתָּח
בֵּין קָמָה וְקָמָה,
זָרוּעַ קִמְשׁוֹנִים וּפֶרֶג־הַבָּר,
עַל שְׂפַת מַעְיָנוֹת וּשְׂדוֹת־אַגְמוֹן נָעוֹת,
בְּמָקוֹם שָׁם סוּף רַעֲנָן וּקְנֵה אָבִיב שָׁר.

לַנַּחַל יָרַדְנוּ,
עָבַרְנוּ בַּבְּקָעוֹת,
בַּשִּׂיחִים, בַּחֲרִיצִים וּבְגֵיא בֶּן־עֲדוֹר...
הָרוּחַ הַמְשַׁטָּה בַּדְּשָׁאִים, עֲנֵנוּ!
הַתַּמּוּז רְאִיתֶם — הַקּוֹרֵא, הַתּוֹר?

בִּקַּשְׁנוּ הַתַּמּוּז...
בַּסְּבָךְ בַּשַּׁלֶּכֶת,
בְּיַעֲרוֹת גֹּפֶר, בִּמְסִבּוֹת הָאוּג,
פֶּן יִישַׁן, פֶּן יָנוּם לִקְטָרְתּוֹ שֶׁל אֶרֶז,
לְרֵיחוֹת פִּטְרִיּוֹת מִצְטָרְפוֹת לְחוּג.

בִּקַּשְׁנוּ הַתַּמּוּז —
וְלֹא מְצָאנוּהוּ!
עָלִינוּ בַגֶּבַע, יָרַדְנוּ לַגַּיְא,
יָצָאנוּ בְעִקְבוֹת כָּל רָז וְכָל פֶּלֶא,
כָּל מָקוֹם אֲשֶׁר אֱלֹהִים חַיִּים בּוֹ.

הַסְּבָךְ וְהָאֲשֵׁרָה —
הֵם הָיוּ לְבָעֵר,

תַּעֲלֻמוֹת הַחוֹרְשָׁה—לְמַאֲכָל לָאֵשׁ...
אַךְ שַׁוְעַת אֶפְרוֹחִים, שֶׁבִּטְנָם רְעֵבָה,
מִסָּבִיב לַבָּמָה, וְהַבָּמָה—גַּל שֵׁשׁ.

עַל אַשְׁדוֹת הַנְּחָלִים,
אֲשֶׁר שָׁם אָמַרְנוּ:
אַךְ רוּחוֹת מְסַפְּרוֹת בְּמַאֲמַר אַשָּׁף,—
חֲרִיקָה וּשְׁרִיקָה לְאַגְמוֹן, שֶׁיָּבֵשׁ
עַל שָׁרְשׁוֹ בַּשָּׁרָב הַקַּיִץ כִּי שָׁב.

וְלֹא נִמְצְאוּ עִקְבוֹת
כָּל שִׁדּוֹת בַּכָּרִים,
וּפָסַק קוֹל צַחֲקָן עִם רָוֵי הַגַּל:
הַכָּר- מִרְעֵה־בָקָר, וּתְיָשִׁים יְרַקְּדוּ
אֶל שִׁקְתוֹת הַמַּיִם עִם שִׁכְבַת הַטַּל.

צְאֶינָה וּבְכֶינָה,
בְּנוֹת־צִיּוֹן, וּרְאִיתֶן
אֶת צַעַר הָעוֹלָם הַשָּׁרוּי בְּלֹא נֵם,
אֶת צַעַר הָעוֹלָם, לִקְוּיֵי־נִשְׁמָתוֹ:
הַתַּמּוּז הַבָּהִיר, הַתַּמּוּז הֵן מֵת.

שאול טשערניחובסקי

הקונגרס הציוני־התשיעי והקונפירנציה העברית.

(השקפה כללית). ١

לא לחנם נזדרז הועד המרכזי של הציונים שברוסיה לשלוח מיד אחרי הקונגרס התשיעי מכתב־חוזר ארוך ולהשיא בו „עצה טובה" להצירים, שלא ידברו רק על הצד השלילי של הקונגרס האחרון, אלא יטעימו אף את המעשים החיוביים שנעשו בו: מרגישים הם ראשי הועד המרכזי, כי בשעה שהתוצאות השליליות של קונגרס זה מסמאות את העינים בבהירותן, אין למצוא את התוצאות החיוביות אלא אחר שישקיפו הצירים על עניני הקונגרס התשיעי מתוך שפופרת של אנשי־מפלגה רשמיים, שבעל־כרחם הם צריכים לומר תמיד: „גם זו לטובה!"—.

בקונגרס התשיעי תלו תקוות גדולות לא רק הציוניים, אלא גם המון היהודים הלאומיים הקרובים לציוניות ברוח. המהפכה בטורקיה והשאיפה לארץ־ישראל, שבאה בעקבותיה, מצד אחד, וההתפכחות מן השכרון הרוסי והתשובה אל היהדות, שגררה אחריה, מצד שני, היו צריכות למצוא להן הד חזק ב„פארלאמנט הישראלי", המתאסף זו הפעם התשיעית. ובקרב המפלגה הציונית גופה רבה היתה התכונה וגדולה היתה התסיסה. שאלות משאלות שונות נולדו במחנה הציוני. המהפכה בטורקיה עשתה את הדיפלומאטיה מחוץ לקושטא, שכבר צווחו עליה הציוניים הרוחניים והמעשיים בימי הרצל ולא השגיחו בהם, לדבר מיותר ומזיק כאחד; ובכן גולד הרעיון, שצריך לשנות את הפרוגראמה הבזילאית, שהושתתה על היסוד הדיפלומאטי, וחזקו התביעות לעבוד בקושטא עבודה מדינית לא רק במובנה המצומצם, כלומר, במובן המשא־והמתן המדיני עם הממשלה הקושטאית, אלא גם במובנה הרחב—במובן הכנת דעת־הקהל העברית־הספרדית והטורקית לקראת הציוניות. והתרבות היציאה לארץ־ישראל ביחד עם התרבות האפשריות של עבודה מעשית חזקו את הדרישות לעבוד עבודה יותר רחבה בארץ־ישראל. ונוספה על כל אלה העובדה המעציבה כל־כך, שלמרות ההכרה הלאומית, ההולכת ומתפשטת בין האינטיליגנציה העברית ברוסיה, שכבר נוכחה למדי, כי אין לה לצפות ל„חסד־ליביראלים", ושיצאה ממלחמתה הסוציאלית וידיה על ראשה,—שלמרות הכרה זו אין הציוניות צועדת קדימה ברוסיה, שבה יושבים רוב היהודים ובה היו תמיד רוב הציוניים. עובדה זו היתה אף היא צריכה לעורר את העומדים בראש המפלגה, שיבקשו דרכים להחיות את הרוח העברי הלאומי־ההיסטורי ולקרב את טובי בנינו אל האידיאל ההיסטורי שלנו, שאף ה„ריאק־ציוניות" שלו הולכת ופוסקת בעיני צעירינו מיום שטורקיה ה„חשכה" וה„אסיאטית" עולה בחירות הקונסטיטוציונית שלה על הרבה ממלכות „נאורות" ו„אירופיות".

ואחרי שההנהגה שלנו נצטמצמה רק בידיהם של שלשה אנשים, שהאחד מהם נשתקע בעבודה מעשית בארץ־ישראל בלבד ודבר אין לו עם העבודה המדינית והשנים הנשארים אינם מוכשרים לעבוד עבודה מדינית מפני שנשתקעו רק בעניני־הכספים של התנועה, ואת העבודה המעשית הם עובדים בהתרשלות גדולה מפני שהם מתאַמרים להיות יורשיו של הרצל, שומרי הציוניות המדינית, ושלשתם ביחד דבר אין להם עם העבודה העברית־הקולטורית, זה מפני מעוט ידיעותיו העבריות והללו אף מפני מעוט השכלתם הכללית, — הרי בעל־כרחם צריכים היו העומדים בראש המפלגה הציונית לחשוב מחשבות גם על שנוי־ההנהגה. מי שחושב את המלחמה עם ההנהגה הקולונית למלחמה אישית הוא ממש כמי שחושב את באַלפור לשונאו הפרטי של אֶסקוויט או כמי שחשב את קלימאַנסו בשעה שהוריד מכסאו את מילין לרודף אחר הכבוד ומבקש שררה לעצמו; כל העולם מבין דבר זה, — חוץ מן היהודים והציוניים, אף־על־פי שכל יהודי חושב את עצמו ל„פוליטיקוס" גדול והציוניים מרבים לדבר על ה„פאַרלאַמנט" שלהם ומקפידים כל־כך על ה„סדרים הפאַרלאמנטאַריים" ועל ה„נמוס הפארלאמנטאַרי".

על הפרק עמדו, איפוא, ארבעה דברים אלה: הטעמת העבודה המדינית בקושטא בלבד, רבוי העבודה המעשית בארץ־ישראל, חזוק העבודה הקולטורית ושנוי־ההנהגה.

ומה עשה הקונגרס התשיעי?

את העבודה הקולטורית הוציא מר וולפזון לכתחלה מן הפרו־גראַמה של קונגרס זה מטעם פשוט: בין הקונגרס השמיני ובין ההתשיעי היה ה„מזרחי", שבין הקונגרס הששי והשביעי נתגוונה לגמרי מפני „אוגאַנדיותו", לכח ידוע במערב־אירופה (ברוסיה לא היתה לו שום הצלחה בשנים האחרונות); ובמה יתרצה וולפזון אל ה„מזרחיים" אם לא ב„בטול־הקולטורה"? — וכך אירע בקונגרס התשיעי מה שלא אירע עדיין בשום כנסיה ציונית גדולה: דוקא בקונגרס זה, שנתכנס בשעה שכל העולם הישראלי הלאומי מתעסק בקולטורה הלאומית, לא היה זכר לא לבחירת קומיסיה קולטורית ואף לא להרצאה קלה שבקלות על הקולטורה העברית! ולא עוד, אלא שבקונגרס זה, שבא מיד אחר הקונפירנציה העברית ואחר אותו הקונגרס, שבו הוכרה הלשון העברית להלשון הרשמית של הקונגרס, מעטו הצירים לדבר עברית יותר מבכל שמונת הקונגרסים הקודמים וכמעט שהסתפקו רק במלות „קונגרס נכבד", שבהן התחיל וולפזון את דרשת־הפתיחה...

ולעומת זה הוקדשו לשאלה המדינית שתי הדרשות הראשונות של הקונגרס: של וולפזון ושל נורדוי. ויודע אני, שיתפלאו הקוראים על דברי הבאים ואף יתנגדו להם: לדעתי, היתה דרשתו של וולפזון (שנקראה תחלה לפני חברי הועד־הפועל הגדול והוגהה ונתאשרה על־ידיהם) דרשה מדינית יותר ראויה לשם זה. ארוכה היתה קצת יותר מדאי וגם נקראה מעל הגליון לא בהטעמה הדרושה, אבל בעיקרה היתה דרשת־פתיחה של תנועה לאומית ומדינית חשובה. ובכל הנוגע להשאלה, כיצד מתיחסים אנו להמשטר החדש בטורקיה ומה אנו חושבים לעשות במצב החדש של הממלכה העותמאַנית, שארץ־ישראל היא חלק ממנה, לא היה בה שום דבר יתר, שבדרשות מדיניות הרי הוא כניטול. ווזהי

מעלתה הגדולה של דרשה זו. בדברים ברורים, שאינם משאירים אחריהם שום מקום לוויכוחים, הכריז מר וולפזון מעל במת הקונגרס, כי „אחדות הממלכה העותמאַנית, מצבה בתור ממלכה גדולה ואשרה הפנימי של ממלכה זו, הנגתה וההתפתחות המוצלחת של כל מוסדיה,—הם ההנחה-הקודמת והמובנת-מאליה של כל עבודותינו. החוקים העותמאַניים יהיו קנה-המדה לכל מפעלינו וכל תכניותינו יושתתו על יסוד הקונסטיטוציה הטורקית מרובת-החירות. כי במצב המשפטי של עכשיו ובמוסדים המתבססים על החוקים היסודיים של הממלכה וההולכים ומתפתחים ברוח-ההתקדמות רואים אנו ערובה לבטחוננו האישי והלאומי". דברים כאלה מספיקים. יש כאן הכחשת הדבות השונות, שהוציאו עלינו שונאינו מקרבנו, מחברת כי"ח ועד דוד פריסקו,—והרי זהו כל מה שהיה נצרך עכשיו. לבאר בקונגרס ציוני, שהציוניות לא תבטל את עצמה—הרי זה דבר מיותר. ודבר זה עשה נורדוי. חסרונה הגדול של דרשתו הוא, לדעתי — מה שיש בה דברים יתרים. על כגון זה אומר הפתגם האשכנזי: Weniger wäre mehr gewesen (פחות מזה היה יכול להיות יותר מזה). וזה בא לו מפני שסר מדרכי הרגילה — לתנות פעם בשתי שנים את ענינו ולחצנו בארצות-הגלות ולהכות על קדקדם של צוררי-עמנו מחוץ ושל עוכריו מבית. הפעם נסה לדרוש דרשה מדינית חיובית — ובזה אין כחו יפה כל-כך. ונוסף על זה רצה ללמד בדרשתו זו סניגוריא על ההנהגה—אחת היא, אם הוזמן לכך או לא הוזמן— ועל-ידי זה לקתה דרשתו מכל הצדדים. כל מלחמה זו עם אלה, שהציעו לפני שנה ומחצה, שתעבור ההנהגה לקושטא והקונגרס יתכנס בארץ-ישראל,—הצעה, שאף בזמנה לא הוצעה ברצינות על-ידי שום ציוני בעל-השפעה ושעכשיו כבר נשכחה מלב,—למה באה בדרשתו של נורדוי? איזו תועלת היתה בה להציוניות?—והדברים הברורים למדי, שאין להציוניים לשמוח כל-כך על הצלחת המשטר החדש בטורקיה ושההנהגה הציונית וכל מוסדיה מוטב שיהיו „מחוץ לטורקיה, מחוץ למקום שיד הממשלה הטורקית מגעת", -- הדברים האלה אינם פוליטיים כל עיקר. דברים כאלה, פשוט, אין מן הצורך להשמיע: למה יאמרו האומרים, שיש לנו מה להסתיר מן הטורקים או יראים אנו מהם? — אין זאת אומרת, שלא צדקו הדברים; מיותרים הם, ובפרט עכשיו, כשלא יעלה על דעתו של שום בן-דעת לדבר על העתקת ההנהגה לקושטא או על התכנסות הקונגרס בירושלים. וכן, לדעתי, יתרים ומיותרים הם כל אותם הדברים, המטעימים והחוזרים ומטעימים, שלא נתן להטורקים להטמיע אותנו ושלא נלך לטורקיה כדי להטמע שם, ביחד עם החדוד— שעל כל פנים אין מקום לו בדרשה מדינית—, ש„אם היו היהודים רוצים להטמע, היו יכולים לעשות זאת יותר בקירוב-מקום ויותר בזול". כשהטורקים רוצים, שנתישב דוקא במוקדון ובאַסיה-הקטנה, יש להם חשבונות שונים לגמרי מן החשבונות של הטמעת היהודים בטורקים. מובן, שאי-אפשר לנו לעשות מה שיותר רצוי להם ולנו אינו רצוי כלל; אבל מה ענין טמיעה לכאן?—העם הטורקי הכיר אומה ישראלית זה כבר בעוד שבשאר ארצות-אירופה עדיין רואים ביהודים רק כנסיה דתית, הממשלה הטורקית נתנה לבא-כחה של האומה הישראלית, לחכם-בשי, זכיות ופריווילגיות, שלא נתנה שום ממלכה לרבני-ישראל,—ובארץ כזו עדיין צריך להוכיח, שאנו רוצים לחיות בתור אומה ושאין אנו רוצים להתבולל? — על הוכחה זו אפשר

לומר ביחד עם הצרפתי: Qui S'excuse—S'accuse (מי שמתנצל — מאשים את עצמו).

אין אני מתפלא כלל על מה שמביאים העתונים הציוניים, שאף העתונים האישפניוליים והטורקיים המתנגדים לציוניות מקדמים בברכה את דרשתו של וולפזון, ואולם לדרשתו של נורדוי הם מתנגדים תכלית נגוד: באמת לא היה צורך בדברים המדיניים המכוונים כלפי חוץ, שהוסיפה הדרשה האחרונה על הראשונה, „כל המוסיף גורע".

ערך חיובי יש רק לדברים המדיניים של נורדוי, שהיו מכוונים כלפי פנים, וקודם־כל — לדברים המבטלים את הטשארטר בטול גמור [1]. ה„טשאַרטריסמוס", שאף ציוני מדיני אדוק כנורדוי אמר עליו, ש„כבר עבר ובטל" (er hat sich überlebt), הריהו מעכשיו כמו שאינו. וכן הדבר גם בנוגע ל„המשפט הגלוי" (öffentlich-rechtlich) ול„הסכמות־הממשלות" (Regierungs—Zustimmungen). בתיר חבר הקונגרס הציוני הראשון אני מטיל ספק גדול בדבר, אם רוב הקונגרס ההוא—והרצל בראשו—חשב באמת, שה„משפט הגלוי" הוא זה של טורקיה בלבד ושיש לדייק „הסכמות הממשלה" בלשון־יחיד ולא בלשון־רבים. הד"ר נורדוי הראה כאן, שהוא תלמודי גמור בלי שלמד ב„בית־מדרש" ושהוא יודע לדרוש על הוי"ו של „בסוכות־בסוכת". אבל, איך שיהיה, אם ציוני מדיני אדוק כנורדוי אומר מעל במת־הקונגרס, שאין הכוונה במלות המובאות למעלה של הפרוגראַמה הבזילאית אל ראיונות בחצרותיהם של קיסר אשכנז, מלך איטליה והאפיפיור שברומי, — יכולים „אחד־העם" וסיעתו, שהרבו כל־כך להלחם בדיפלומאַטיה שמחוץ לטורקיה, להיות שבעי־רצון: מה שלא עשו דבריהם עשה הזמן, עשו החיים, שדבריהם קדמו להם והם לא הוכרחו להגרר אחריהם . . .

וכי יש להסתפק בביאור הפרוגראַמה במקום שנויה? — לעת־עתה אולי אפשר הדבר — מפני טעמים מעשיים. כי בגוף הענין הלא נורדוי עצמו הצריך בדבריו את שנוי הפרוגראַמה. הוא אמר: „אַל נא תרמו את עצמכם! מה שקראנו בלשון המודרנית של חיי המפלגות והאגודות בשם „פרוגראַמה" הוא באמת האידיאַל ההיסטורי בן שני אלפי השנים של היהדות, שנתלבש במלות פשוטות, המטרה, שהאירה לעם ישראל ככוכב מזהיר בליל הגלות, התקוה, שבשבילה סבלו טובי עמנו יסורים שלמעלה מכח אדם ומתו עליה כגבירים". אלה הם דברים נפלאים ביפים. ואולם, כלום „מקלט בטוח" הוא ה„אידיאַל ההיסטורי בן שני אלפים שנה"? כלום „מקלט בטוח" היה חלומם המזהיר של חולמינו ולוחמינו הגדולים? -- לא ולא! — תקות־הגאולה היתה זאת, שנתלבשה אף היא במלות פשוטות, אבל יותר יפות, עוד לפני עשרים ושמונה שנים—במלות: „תחית

---

[1] אעיר את הקוראים על עובדה מעניינת אחת. דרשתו של נורדוי נדפסה בעתון Die Welt שתי פעמים: ב„הוצאה הקונגרסית", גליון ב', ובאותה ההוצאה, גליון ו'; ואולם כל הדברים הנוגעים לבטול הטשאַרטר נשמטו כולם, בלי שנשאר שריד מהם, בהדפסה הראשונה של דרשת נורדוי, בעוד ששאר דבריו באו בשתי ההדפסות רק בשנויים קלים. כלום רק „שגגת־הטיליפון" היא, כמו שנאמר בגליון ד' של הוצאה זו?...

ישראל על אדמת אבותיו"!—זה הוא הנוסח הנכון של הפרוגראַמה הבזילאית,—הנוסח המתאים לה„אידיאל ההיסטורי בן שני אלפי השנים" ולהמצב המדיני של טורקיה החדשה כאחד!

אל שאלת שנוי הפרוגראַמה צריך יהיה עוד לשוב בזמן יותר שקט מבית ומחוץ, כששונאינו יחדלו להביט בעיני־חשד על כל שנוי בקרב הציוניות וכשהציוניים יחדלו לראות בציוניות עסקנות לאומית בלבד במקום הסתכלות־בעולם לאומית־היסטורית. לעת־עתה יכולים אנו לראות בביאורו של נורדוי להפרוגראַמה הציונית צעד חשוב קדימה על הדרך העולה אל ההבנה הנכונה של הציוניות מצד הציוניים המערביים עצמם ופזור החשדים הכוזבים, שהטילו עליה „מהרסים ומחריבים מקרבנו" בעיני העם הטורקי ועסקניו המדיניים מצד אחד ובעיני יהודי־טורקיה ומנהיגיהם מצד שני.

את הצעד החשוב הזה אפשר לזקוף על חשבון העבודה המדינית, שעבד הקונגרס התשיעי. אבל זהו הכל. אפשר היה להוסיף על זה גם את שתי ההרצאות של הצירים היהודים הספרדיים, מר דוד פלורנטין („המצב הקולטורי של היהודים בטורקיה") ומר משה כהן („האימיגראַציה היהודית בממלכה העותמאַנית"). ואולם שתי הדרשות הללו, שבקונגרס אחר היו יכולות להיות ל„מומנטים קונגרסיים גדולים", נתמזמזו הפעם ורשומם כמעט שלא היה ניכר כלל. לא היה נראה מצד הנשיאות אינטרס אמתי להרצאות אלו. ומה שנקראו לא עברית,—לשון, שהבין יותר מחצי הקונגרס,—אלא צרפתית, שהבינו רק עשרה אחוזים ממאה מן הצירים, גרם אף הוא הרבה להמעטת הרושם. והרי גם מר פלורנטין וגם מר כהן יודעים עברית, ומר פלורנטין אף תרגם את תחלתה וסופה של הרצאתה לעברית יפה וחיה; ואילו העירום מזומיני ההרצאות, שיחברו אותן עברית, היו עושים זאת בכל חפץ־לבם. אבל מסדרי־הקונגרס או לא הבינו את ערכה של דרשה עברית יוצאת מפי אחינו הספרדים מעל במת קונגרס ציוני בפעם הראשונה לקיומה או לא שמו לבם אליו, כי במה נחשב הוא?

רבים הושבים למאורע מדיני של הקונגרס את ה„דיקלאראציה" של סירקין, שהטיריטוריאליסטים־הסוציאליסטים שבים אל הציוניות. ואולם, ראשית, אין מחנהו של סירקין גדול כל־כך; ושנית, צריך לקרוא את הטון של ה„דיקלאראציה" כדי שתערוב כל שמחה. די שאביא פראַזה זו: „בשביל הציוניות בתור מושג מדיני וחברותי־כלכלי אין ערך לשאלת־הארץ (ist die Landfrage irrelevant). אבל הרפיון, העדר הכחות היוצרים בתוך עמנו האומלל עשו את הארציות לחלום, וברפיונה של האומה הישראלית כלול כחה של הפלשתיניות".

על „תשובה" מתוך טעמים כאלה קשה לנו לשמוח. ומכל־שכן קשה לנו לחשוב „תשובה" כזו ל„מאורע מדיני" בציוניות.

וגם בנוגע להעבודה המעשית בארץ־ישראל לא עשה הקונגרס התשיעי כמעט כלום. ההחלטה, שהבאנק יניח מעט מעט את כספיו בארץ־ישראל, אין לה כמעט שום ערך כל עוד שהבאַנק נמצא בידי אנשים כקויען, גרינברג, ד"ר נ. קאצנלסון — ומר וולפזון בראשם. וכן הדבר בנוגע להמון ההצעות המעשיות של צירי ארץ־ישראל ואחרים, שעל־פי הצעתו של מר אוסישקין הוחלט למסרן לראות־עיניו של הועד־הפועל המצומצם: אחרי שנשאר הועה"פ הקודם, ש„חלילה לו להתנגד להעבודה המעשית,

אלא שהוא מתנגד להעבודה הבלתי-מעשית" — וכל עבודה חשובה בארץ-ישראל אפשר לדחות בתור בלתי-מעשית, כי מופתים הנדסיים על הצלחתה, כמובן, אי-אפשר להביא. — אחרי שנשאר הועה"פ הזה על מקומו, בודאי יכיר בכל ההצעות האלה רק „חוסר-מעשיות", „חוסר הבנה בעניני-מסחר" וכדומה, ואף ההחלטה החשובה בדבר המלוה הקרקעית, שהרצה עליה הד"ר טשלינוב הרצאה יפה ושנבחרה בשבילה קומיסיה בעלת י"ב חברים דרים ב„ארבע כנפות הארץ", בודאי גם היא לא כל-כך מהר תתגשם במעשה, כי וולפזון, שחשב אותה ל„נארישקייט" עוד ארבעה חדשים לפני הקונגרס, לא יתחיל לחשבה פתאום ל„חכמה" ויעכב את התגשמותה ככל האפשר. נשארה רק המושבה הקואופיראַטיבית של פראנץ אופנהיימר. אבל אודה ולא אבוש, שדוקא בנוגע אליה מסופקני מאד, אם דבר מעשי כאן לפנינו או רק אוטופיה של חולם בעל נפש עדינה, שרוצה לעשות את הציוניות אמצעי לנסיונות נוגעים אל תקון-העולם... הלא הצעתו הורתה ולידתה לא בציוניות; וכבר עשה נסיון לגשמה באשכנז — ולא הצליח. כפי שאומרים, יש סבה נכונה לאי-הצלחתה. אפשר הדבר. אבל הרי אין הציוניות שדה לנסיונות חברותיים, אלא גאולת-עם וגאולת-ארץ. רק הלך-הרוח, ששלט בשעת הרצאתו של אופנהיימר ושהביאה לידי קבוץ סכום הגון מאד לטובת המושבה הקואופיראַטיבית, הוא רק הוא יכול וצריך לשמחנו מאד. ניכר היה, שלא מפני הצד החברותי-הכללי שבדבר קבלו הצירים את דרשתו של אופנהיימר במחיאות-כפים ונדבו נדבות הגונות לשם הצעתו, אלא מפני שגאולת-הארץ ועבודה בידי יהודים קרובים ללבם עד מאד. והלך-רוח זה נתבטא גם במשך כל היום הרביעי של הקונגרס, שבו נמשכו הווכוחים על העבודה המעשית בארץ-ישראל. מפי כמה צירים, וביחוד מפי הצירים שבאו מארץ-ישראל, נשמעו דברים חדים וחריפים נגד הרשלנות של ההנהגה בכל הנוגע להעבודה הארצישראלית, שלא שמענו כמותם בשום קונגרס אחר, וגם הוטעם הערך הגדול של עבודה זו בדברים, שלא היה סובלם שום קונגרס אחר, — והצירים מחאו כף לדברים אלה כמעט כאיש אחד. זהו בודאי דבר משמח מאד. אף הציוניים המערביים מכירים עתה בערך העבודה המעשית ומתיחסים אליה לא כיחוסם עוד לפני שתים שלש שנים. דבר זה עשה הזמן, עשו המאורעות בטורקיה. ודבר זה נתברר לנו בקונגרס התשיעי. לחשבו לתוצאה חיובית של קונגרס זה כשהוא לעצמו אי-אפשר: הוא הוכן מכבר והוכשר על-ידי המאורעות. אבל זוהי אחת מן ה„אימפונדיראַביליות", שהיא חשובה להציוניות בתור תנועה ובתור הסתכלות-בעולם הרבה יותר מכמה וכמה תוצאות חיוביות.

ועכשיו אנו נגשים אל התעודה השלישית של הקונגרס — אל שנוי-ההנהגה, שכפי שבארנו למעלה, לא היה ענין של קנאה או תחרות אישית, מפני שבו, בשנוי זה, היתה תלויה ממשותם או אפסותם של כל שאר השנויים הנצרכים. וולפזון לא הבין זאת או לא רצה להבין. הוא ראה בהחלטת-פטרבורג — להעתיק את המרכז לברלין ולהעמיד בראשו את וואַרבורג, לספח אליו את האַנטקי ואת סוקולוב, להשאיר את וולפזון בתור חבר הועה"פ המצומצם ולבחור להועד-הפועל המצומצם את אוסישקין, טשלינוב ושטאַנד, — „קשר" ו„מרד" והכין את עצמו למלחמה עם ה„קושרים". וההכנות היו הכנות

„כרבעי". הוא ידע, שהרוסים והאמיריקנים אינם שבעים רצון מהנהגתו, — ועל־כן היתה ראשית מעשהו לדחות את הקונגרס מאבגוסט לדיצמבר, בעוד שלכאורה צריך היה אחרי המהפכה הטורקית להקדימו ולא לאחריו. במקצת עלה חפצו בידו: גם מרוסיה וגם מאמיריקה נתמעטו הצירים עד כדי שליש. ולעומת זה, על־ידי מה שקבע את הקונגרס בעיר האשכנזית האמבורג, נתרבו הצירים האשכנזיים כמעט כפלים. וכדי שיהיו מאנדאטים לכל האשכנזים הללו השתדל בעדם באפריקה הדרומית, ששם לא נעשו בחירות כלל, אלא נתאשרה רשימת הצירים, שהמליץ עליהם וולפזון (את הדבר הזה הטעימה גם הקומיסיה הליגיטימאציונית, אלא שלא נועזה לפסול את הבחירות, שהרי גם וולפזון ואשתו היו „צירים אפריקניים"...); ובמקצת עשה כך גם בנוגע לרומניה. ועל כל המחנה הזה של מצדדים בזכותו של וולפזון נוספו גם חברי ה„מזרחי", אשר, ראשית, קנה את לבם על־ידי מה שהסיר את הקולטורה מעל הפרק של הקונגרס, כאמור, שנית, היו ה„מזרחיים" הפעם „מערביים", כלומר, נבחרו ברובם המכריע במערב־אירופה ולא ברוסיה, ושלישית, הרי בתור יהודים חרדים חייבים ה„מזרחיים" להיות נאמנים לכל „הנהגה" וחלילה להם להתערב עם „שונים"... וכך היה לוולפזון מחנה גדול של צירים. יותר נכון — של „קולות". כי רוב מוחלט לא היה לו גם אחרי כל מעשי־התעתועים האלה. בידי כותב הטורים האלה היתה ביום האחרון של הקונגרס רשימה של 132 צירים, שחתמו על הצעותיה של האופוזיציה בכל הנוגע לשנוי־ההנהגה; ובסוף הקונגרס לא נשארו בו אפילו 300 צירים. ההחלטה שלא למחוק את הפיסקא של ספר־התקנות בדבר בחירת הנשיא ע"י הקונגרס נתקבלה ברוב של 148 נגד 128, ובכן, אילו היו לאופוזיציה עוד קולות אחדים, היתה כל שאלת שנוי־ההנהגה מקבלת צורה חדשה; והרי בעד החלטה זו (שהנשיא יבחר ע"י הקונגרס דוקא) היו הגאליציים, שבשאר הדברים היו תמימי־דעים עם האופוזיציה. הרוב האמתי היה, איפוא, על צד מתנגדיה של ההנהגה הישנה. אבל וולפזון ידע בכל אופן, שיש לו על מה לסמוך. הוא ידע, שהצירים האשכנזיים יכולים לכוף את האנטקי (ואחר־כך — גם את סנדלר), שלא יכנס לתוך הועד־הפועל המצומצם. אנו, הציונים הרוסיים, מדמים, שרק בתוכנו יש מחלוקות וקטטות אישיות; באמת אין הציוניים האשכנזיים טובים בנדון זה מאתנו, אלא שהם יודעים לכסות על כל הנעשה בתוכם „לפנים מן הקלעים". החלטת פטרבורג לבחור בהאנטקי לועה"פ המצומצם היתה טעות גדולה. ראשית, האנטקי, שכל הציונית אינה בעיניו אלא שאלת האורגאניזציה, רחוק הוא מדעותינו הציוניות הרבה־הרבה יותר מוולפזון, באופן שווארבורג וסיקולוב לא היו יכולים לעבוד עמו במחיצה אחת, כי היה מפריעם מעבודתנו הרבה יותר מוולפזון; ושנית, מאחר שאין הוא עולה בשום דבר על פרידמאן וגרונימאן ובציוניותו הוא נופל הרבה מד"ר היינריך ליווי, למשל, נתקנאו בו חבריו אלה, פשוטו כמשמעו, והם השפיעו על הצירים האשכנזיים, שיתמכו בוולפזון וידרשו, שתשאר ההנהגה כמו שהיא: „גם לי, גם לך לא יהיה!" —. את הדבר הזה ידע וולפזון היטב והשתמש בו בכל משך־זמנו של הקונגרס, וביחוד בישיבה האחרונה. אבל הוא השתמש עוד באמצעים שונים. מי שיקרא בשום־לב את „דרשתו הגדולה", שדרש ביום ב' של הקונגרס, בתור

תשובה למבקריו, יכיר מיד, שהדרשה היתה מוכנת מראש: אין בה כמעט שום תשובה על פרטי טענותיהם של המבקרים (חוץ מתשובה נוגעת בענין פינאַנסי להד"ר ברוידא ומזלזולים אחדים כלפי פאַסמאַניק, שאמנם גדש את הסאה ע"י טענות פעוטות אחדות, אבל בעיקר טענותיו צדק מאד ועליהן לא השיב וולפזון כלל), ולעומת זה יש בה, כמו שאמר וולפזון עצמו, „סלוק של סוחרים" (Abrechnung kaufmännische) עם כל אלה, שבקרו את מעשיו קודם הקונגרס ומחוצה לו, וביחוד עם אלה, שהוצעו בתור חברי הועה"פ המצומצם. היהודים תמיד היו מתאוננים— גם על משה התאוננו—חלילה לו לוולפזון להשוות את עצמו אל משה (ואף־על־פי־כן השוה את עצמו אליו בישיבה האחרונה וקרא בקול עצוב את הפסוק: „איכא אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם!"), אבל הלא אותם המבקרים מררו גם את חיי הרצל. מובן מאליו, שלדעתו של מר וולפזון היו כל אלה, שהתנגדו להרצל, לא אנשים בעלי דעה אחרת, אלא נרגנים, „בני־קורח"— ולא יותר; להשגה יותר גבוהה של מלחמת הדעות אין וולפזון מסוגל בשום אופן. אילמלא כן, לא היה מזכיר בקונגרס התשיעי, בקונגרס האַרצישראלי הגמור, את אסיפת־חאַרקוב, שנתאספה אך ורק לשם הצלת הפרינציפיון הארצישראלי, בתור חטא גדול, דוגמת ה„כרוז של וויבורג" בפי הימניים. וכשקרא כותב־הטורים האלה, ש„חאַרקוב הציל את הציוניות", קבל את „ענשו", שהיה גם הוא מוכן לו מראש: „השלח" הלא התנגד למעשי־וולפזון, ומי שהוא מתנגד למעשי וולפזון בודאי יש לו חשבונות פרטיים, וכבר חרף עורך „השלח", אותו הד"ר קלוזנר עצמו, גם את הרצל, וכמובן, גם אז היו לו רק חשבונות פרטיים (כמובן, שכח מר וולפזון, שהדבר היה בימי־אוגאַנדה, כשכל הרעיון הציוני עמד בסכנה, ושגם אז באר הד"ר קלוזנר, שנתכוין לא לאישיותו של הרצל, אלא לשיטת־ביסמאַרק, שאחז בה הרצל כמה פעמים וש„השלח" לא יסכים לה לעולם). ממש קטנות־מוחין כזו היתה ניכרת בשאר דבריו. ברמז גם מאין כמוהו רמז באותה דרשה, שכל ההתנגדות אליו באה מתוך פניות פרטיות: „אכן, לשום נשיא לא תהא אפשרות לספק את כל התביעות לקבל משרות" (קולות קוראים: שמעו! שמעו!). דברים „נאים" אלה מזכירים את קריאת וולפזון: „אַהא", כשאָמר הד"ר כהן־ברנשטיין, שיהודי ארץ־ישראל היו רוצים, שגם בא"י יהיה חבר אחד של הועד המצומצם... אחרת אין וולפזון יכול להבין: הלא הוא הטעים וחזר והטעים, שהוא „סוחר", עד כי דורשי־רשומות יגעו ומצאו, שמלת „סוחר" ו„סחרני" חוזרה בדרשותיו י"ח פעמים,—והסוחר יודע לא מתנגדים, אלא מתחרים... יש אומרים, שדרשה זו היתה מוהרת ושוולפזון הראה בה, שגדל במשך ארבע שנות־נשיאותו; ואולם, ראשית, ברור הדבר כשמש בצהרים, שהדרשה היתה מוכנת מראש: ראיה נכונה על זה הוא לא רק מה שלא השיב על שום טענה פרטית של מבקריו, כמו שהזכרנו, אלא גם מה שדוקא על דברי ה„דברנים הכוללים", שביניהם הצטיינו דברי הד"ר טשלינוב בכל הנוגע להעבודה המדינית והמעשית ודברי הד"ר וויצמאַן בכל הנוגע לעניני הקולטורה והפרופאַגאַנדה, השיב וולפזון בדרשה קצרה וקלושה מאד. ושנית, אדם שגדל בתוך תנועה לאומית גדולה היה צריך להבין, כי לשפוך קיתון של שופכין או של לעג על ראשי אנשים כאוסישקין וטשלינוב (החדוד ה„נחמד" בדבר תאומי־סיאַם)

וכמורשה בית־הנבחרים האויסטרי ש ט א נ ד ולומר על וו א ר ב ו ר ג, שהוא חושב בתשובתו אל ק ו י ע ן את הציוניות המדינית ל„מקסם־כזב״ (פאַנטום), בעוד שבאמת אמר וואַרבורג, שהוא חושב ל„מקסם־כזב״ רק את השגת מטרתה של הציוניות בעזרתן של מ͏מלכות אחרות,—כי לעשות דבר כזה ולקומם נגדו את מבחר העסקנים הציוניים אינה „חכמה רבתי״ ביותר. ואולם את מטרתו הקרובה—לקומם נגד וואַרבורג וחבריו חלק גדול מן הקונגרס—השיג על ידי טכסיסי־מלחמה אלה, על־ידי התנפלותו הבלתי־צודקת על וואַרבורג מצד זה ומצד המעשה עם כתב־הזכרון של איק״א, שבו יש באמת דברים כנגד הציוניות, שבעלי איק״א לא היו רשאים לאמרם בפני הממשלה הטורקית, והפרופ׳ וואַרבורג לא מחה נגדם מפני שכפי הנראה לא קרא אותם,—עשה את בחירת וואַרבורג ע״י הקונגרס פה אחד לבלתי־אפשרית; וזו היתה אבן־הנגף היותר גדולה, שהתנגפה בה הצעתו של הועד־המתמיד בדבר העתקת ההנהגה לברלין והעמדת וואַרבורג בראשה. ואחרי שהודיע הד״ר היינריך ל י ו ו י בשם הצירים האשכנזיים, בני־ארצו של וואַרבורג, את החלטתם להשאיר את הכל כקדם, ואחרי שהצירים האלה הכריחו את האַנטקי ואת סנדלר להתפטר,— מה נשאר, איפוא, לוואַרבורג לעשות, אם לא שיתפטר גם הוא? — להיות ראש להסתדרות שלמה בנגוד לבני המקום, שהוא יושב שם ושהוא מתיחס על חבורתם,—הרי זה דבר שלא יעלה על הדעת. אם אפשר לאדם להיות נ ב י א מחוץ לארצו, אי־אפשר לו להיות נ ש י א מחוץ לארצו. הפרופ׳ וואַרבורג ראה, שבני־ארצו מכינים את עצמם להניח מכשולים על כל צעד וצעד מדרכו. דבר זה כבר נראה ברור בקומידיה המשונה, שערכו בישיבה האחרונה: מתחלה הודיע ל י ו ו י, שהצירים מגיני־ההנהגה ל א יעמדו למנין כלל— והצעותיו של הועד־המתמיד מתקבלות; ואחר־כך מתרומם ד״ר גאליצי ודורש עמידה־למנין מיוחדת בדבר בחירת־הנשיא על־ידי הקונגרס; ואז מתרומם פתאום ד״ר פרידימאַן ומודיע, שהצירים מגיני־ההנהגה י ע מ ד ו למנין — והצעתו של הועד המתמיד נדחית ברוב קטן; ואז מתאסף הועד־המתמיד לאסיפה חדשה — ומר וולפסון מבקש לעמוד למנין חדש בדבר ההצעה האחרונה; ועוד הפעם מודיע פרידימאַן, שהצירים מגיני ההנהגה ל א יעמדו למנין—וההצעה מתקבלת; ואז מודיע פרידימאַן בפעם השלישית, שהצירים מגיני ההנהגה ל א יעמדו למנין בדבר חברי ההנהגה, אף־על־פי שהם מביעים אמון לאישיותו של וואַרבורג. והקומידיה הולכת ונמשכת. האַנטקי וסנדלר מתפטרים, וואַרבורג מוכרח אף הוא להתפטר—ואז בא ה„פינאַל״ היפה: מתנגדי וולפזון מוכרחים לבקש „רחמים״ מלפניו, שישאר בהנהגה אף להבא: „שמלה לך—קצין תהיה לנו והמכשלה הזאת תחת ידיך״. אבל וולפזון באחת: אינו רוצה! והמתנגדים, כל אלה שנלחמו עמו וכמעט נצחו במלחמה, מוכרחים להתחנן אליו, לכרוע ברך לפניו, עד שהוא מסכים „להביא לציוניות גם את הקרבן הזה״—

זו היתה קומידיה, שהצחוק המר שעוררה נחנק על־ידי דמעות מתפרצות ועולות... בשעה שהשפתים התעוותו ללעג של בוז נקרע הלב לגזרים —

וכשעמדו הפרופ׳ ו ו י י ל והד״ר ב ו ד נ ה י י מ ר ודרשו את דרשות־הסגירה, שבהן השתדלו לעשות שלום ודברו על „אחדות״ ו„אחיה״ ועבודה משותפת,—בלי משים עלה על הלב, שאף הדרשות הללו הן לא רק שקר לשם שמים, אלא לעג מר.

ולשאחרי הדרשות הללו, אחר סיום הקונגרס, התחילו אנשים אחדים מ„מגיני־ההנהגה" לשיר את שיר „התקוה" ושירתם נפסקה באמצע מ א ל י ה, היה נראה להרבה מן הצירים, שהשירה היתה לא הימנון לאומי. אלא קינה על מת חביב, שהובל לקברות — —

וכי הציוניות היתה המת החביב הזה?

לא ולא! בשום קונגרס לא היו לנו ציוניים בעלי־הכרה במספר עצום כזה. בשום קונגרס לא הוגד עוד גלוי לכל, שהטשארטר הובל לקברות ושהפוליטיקה היחידה שלנו מקומה בקושטא, ובשום קונגרס לא הראו כמעט כל הצירים אהבה והתמכרות להעבודה המעשית בארץ־ישראל כבקונגרס התשיעי. הציוניות הלאומית וההיסטורית לא רק לא נתנזקה בקונגרס התשיעי, אלא צעדה בו צעדים חשובים קדימה. העתון הציוני האשכנזי: Frankfurter Jsraelitisches Familienblatt כתב לא בלי צדק את הדברים המצוינים האלה: „כתמוהים יהיו נראים הדברים, אבל אמת הם: ה א י ש אוסישקין נפל, אבל שיטתו נחלה נצחון. ולעומתו נצח וולפזון נצחון אישי, אבל שיטתו נפלה". יותר נכון: "לא שיטתו של אוסישקין נצחה, אלא שיטת הציוניות הארצישראלית והמעשית, שיטת „אחד־העם" ואוסישקין כאחד. ושניהם יכולים להתנחם: „הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו". ודבר זה, שנתברר בקונגרס התשיעי, חשוב הוא לנו עד מאד.

ועוד דבר חשוב אחד נתברר בו: כי טעות היתה בידינו עד עתה כשחשבנו את וולפזון לראש הציוניים המדיניים ואת אוסישקין וסיעתו — לציוניים מעשיים בלבד, למתנגדי הציוניות המדינית. באמת אין לבו של וולפזון נוטה כלל וכלל לא אחרי דיפלומאטיה ולא אחרי עבודה מדינית איזו שהיא. זהו באמת חובב־ציון מן הטפוס הישן—ולא מן הטפוס המעולה שבין חובבי־ציון, — אותו הטפוס, שהעיקר היה בעיניו—הכסף ולא הרעיון ושכל דבר, שלא יתפש בידים, אינו לו אלא „רעיון־רוח"; אלא שבמקום לעסוק בישוב קטן בארץ־ישראל אוהב מר וולפזון לעסוק בעסקי־הממונות של מוסדינו הפינאנסיים ולשמור עליהם. ודוקא הציוניים המעשיים הם הם שדרשו עבודה מדינית בקושטא ולהם היה הרעיון קודם לכסף. בירור זה, שאף אותו נתן הקונגרס התשיעי, יביא גם הוא תועלת מרובה לציוניות בימים הבאים. כשנדפסו ב„השלח" כמה מאמרים, שבהם הראו כותביהם, כי מן הציוניות של עכשיו סרה הקדושה, נתנדפו הרעיונות ופסקה השירה, ובפרט כשנדפס מאמרו של מר ש. ג ו ר י ל י ק „רעיון גוסס" („השלח", כרך כ"א, עמ' 289 ואילך), התמרמרו על זה כמה מקוראינו. ואולם עכשיו בא מר וולפזון עצמו והטעים וחזר והטעים, שהוא סוחר ושהציוניות נצרכת רק לסוחרים מנוסים, ודי לאדם שיהיה בקי בהנהלת־ספרים ובטיב־באנקים, כדי שיעמוד בראשה של תנועה לאומית גדולה, שלא היתה כמותה מיום גלות ישראל מעל אדמתו. „הודאת־בעל־דין" זו אי־אפשר ש ל א תעורר את טובי הציוניים ל„פשפש במעשינו" ולבקר את הציוניות בקורת מעולה. ובקורת זו בודאי תועיל להציוניות הרבה. ובכן הביא הקונגרס התשיעי תועלת להציוניות גם בזה.

אבל, אם הציוניות ב כ ל ל ה לא נחלשה על־ידי הקונגרס התשיעי, הנה התקוות, שתלו הציוניים בפרט והיהודים הלאומיים בכלל בקונגרס זה, לא נתקיימו ואין שום יסוד לקוות, כי מה שלא עשה הועד־הפועל המצומצם ה נ ב ח ר יעשה

אותו הועד־הפועל המצומצם, שאַך נ ש א ר „מאין ברירה". אמת מרה זו חייבים אנו לדעת ולזכור, ואז נביר ונ:ין, שאנו חייבים למלא בכחותינו הפרטיים מה שתחסיר ההנהגה שלנו. אם בעבודה המדינית במובנה המצומצם אפשר לעשות דבר רק להנהגה ולא לאיניציאטיבה הפרטית—ועל זה דוה לבנו: שבמקצוע זה לא תעשה ההנהגה כלום, ומי יודע, כמה כבר הפסדנו וכמה עוד נפסיד על־ידי זה!—הרי בכל הנוגע להפצת ידיעות נכונות על הציוניות בין הטורקים ובין אחינו הספרדיים אפשר לנו לעשות הרבה אף זולת ההנהגה: אפשר לנו לתמוך בעתונינו בקושטא וליסד הוצאות־ספרים לאומיות־ציוניות בעברית ובשאר הלשונות המתהלכות בטורקיה. והעבודה המעשית אף היא יכולה להבנות מאיניציאַטיבה פרטית אם אי־אפשר לה להבנות מן ההנהגה הזמנית שלנו. וכן הדבר גם בנוגע להפצת הציוניות ולהקולטורה העברית. נמלא־נא, איפוא, את חובותינו! נפיץ את הציוניות בכל מה שאפשר, נשתדל בדבר קיום עתונינו בקושטא, נמציא אמצעים בשביל מוסדינו המרובים בארץ־ישראל ונגאל את ארצנו מעט מעט. ואז לא נדאג כל־כך לגורלם של הקונגרסים ולתכונתה של ההנהגה. כבר הגיעה השעה, שנבין ונכיר, שהקונגרסים אינם באים אלא לשם מאַניפסטאַציה ובחירות ודבורים נאים ושהנהגה בעלת איניציאַטיבה אי־אפשר שתהיה לנו כל עוד אי־אפשר לנו להכריח את טובי עסקנינו, שיעזבו את כל עסקיהם ויתישבו בברלין או בפאַריז. ובכן אַל נא נשליך את יהבנו לא על הקונגרסים, ולא על ההנהגה. נעשה מה שנוכל—וזהו הרבה־הרבה יותר ממה שיכולה ורוצה ההנהגה של עכשיו. העיקר—שלא נרמה את עצמנו: מעתה אין לנו להשען אלא על עבודת עצמנו.

כדי למצוא חן בעיני „מזרחי" הוסרו שאלות־הקולטורה מעל הפרק של הקונגרס התשיעי. אבל רֶוַח והצלה עמדה לה לתרבותנו ממקום אחר. מיד אחרי הקונגרס השמיני עורר מר ש״י הורוויץ ליסד הסתדרות עברית־קולטורית ולכנס לתכלית זו קונגרס עברי. אליו נלוו טובי הסופרים ואחדים מחכמי־ישראל ומן העסקנים הציוניים שבברלין—ובעיר זו נוסד „ועד־מכין" לשם קונגרס זה. אבל על־פי עצתו של „אחד־העם", שרעיון ההסתדרות הקולטורית העסיק אותו עוד באסיפת־מינסק וקודם לה, היה הקונגרס לעת־עתה לקונפירנציה עברית־קולטורית. טעמו של שנוי זה ברר „אחד העם" בשעת קונפירנציה זו עצמה, כשהתחילו בה הווכוחים על נחיצותו של קונגרס לשם הלשון והתרבות העברית. הוא אמר, שקונגרס יכול לבוא רק אחרי שנצטברו הרבה גרעינים בריאים במעמקי האדמה ולא נשאר אלא להצמיחם, לעזור לצמיחתם—עזרה זו יכול הקונגרס להושיט. אבל לברוא יש מאין, ולברוא באופן מלאכותי, אין קונגרס מוכשר כלל וכלל. ואחרי שלא הוברר עדיין, אם יש גרעינים אלה במדה מספקת, עדיין שאלה היא, אם יש מקום לקונגרס עברי־קולטורי. ואולם שאלה זו נפתרה על־ידי כל הנאספים חוץ מאחד (מ. נ. סירקין) בחיוב. וכדי שלכל הפחות לא תהיינה התביעות מן הקונגרס הבא גדולות ביותר, עמד „אחד העם" על דעתו בקומיסיה לעריכת־ההחלטות ואחר־כך בשעת הווכוחים על ההחלטות הללו, שהועידה קוראת לא לקונגרס, אלא לכנסיה,—שם, שאינו מצלצל כל־כך ועל־כן אף אינו מחייב כל־כך. מטעם זה, ולא מטעם שיהא שם עברי

להקונגרס (כמו שחשב בטעות מר ספוג ב„הד־הזמן"), תקן אחה"ע בדברי המתווכחים פעם אחר פעם מלת „קונגרס" במלת „כנסיה": רוצה היה, שלא נלך בגדולות ולא נבוא אחר־כך לידי יאוש כשהתקיות הגדולות תכזבנה. על נקודה זו עמד אחה"ע בכל נאומיו: מוטב שנסתפק במועט—ובלבד שלא נרמה את עצמנו. מנקודת־מבט זו דרש, שהמסתדרים בחבורות יהיו דוקא מבינים עברית ולא רק מכירים בערכה הלאומי של לשוננו: אם כאלה יהיו הבוחרים לכנסיה הבאה, הרי אפשר שיבחרו באנשים, שהקולטורה העברית הלאומית־ההיסטורית לא היתה לחלק עצמי מנשמתם. מנקודת־מבט זו דרש, שבכנסיה ישתתפו רק נבחרים ולא מוזמנים: אלה מ„גדולינו", שלא יחשבו לכדאי והגון לפניהם לבקש מאַנדאַט אל הכנסיה, אפשר ש„גדולים" הם, אבל לא „גדולינו"; השתתפותם בכנסיה לא תהיה אלא למראית־עין ובה רק יביאונו לידי טעות בכל הנוגע להערכה האמתית של כחותינו. ומנקודת־מבט זו דרש, שתהא שפת־הכנסיה רק עברית: צריך שישתתפו בה עבריים שלמים ולא עבריים למחצה, לשליש ולרביע. מפני סבה טכנית אחת הוכרח לוותר על התנאי האחרון (אילמלא כן, לא היה הועד־המכין שבברלין יכול להשאר על משמרתו) והוחלט, שאך ההרצאות והנהלת הכנסיה מחויבות להיות בלשון העברית, אבל בווכוחים אפשר לדבר גם לועזית. זוהי, כמדומה לי, הפעם הראשונה, ש„אחד־העם" וויתר על השקפותיו. ומי יודע, אם וותרנותו זו אינה גדולה מעמידתו על דעתו במקרים אחרים? —יש מקרים, שבהם צריך להביא לקרבן על מזבחה של תועלת־הענין לא רק את הכחות הגופניים־החמריים והרוחניים, לא רק את החיים, אלא אף דבר יקר מן הכחות ומן החיים—את הדעות וההשקפות. ומר „אחד העם" הרגיש הפעם, כי במקרה זה, שלכשעצמו אינו גדול כל־כך, דורש קיום הענין הגדול קרבן כזה—והביא גם אותו. ובכלל צריך אני להעיר, לשמחתי, שמעולם לא ראיתי את „אחד־העם" משתתף בפרטי־פרטיה של עבודה צבורית בכל לבו ונפשו כמו שהשתתף בקינפירנציה זו. הוא הכנים לתוכה את אור הרעיון ואת הפרינציפיאַליות המודרגת, שהיא הולכת לשיטתה אף בכל פרט מעשי, שלכאורה אין לו שום יחס אל הפרינציפיון ואל השיטה העיונית.

ואת אור־הסדר ואת המעשיות הכנים אל תוך הקונפירנציה מר א. מ. אוסישקין, בהרצאתו הברורה והמסודרת על שאלות התוכן, המקום, הזמן והסדר של הכנסיה ברר את הצדדים המעשיים של כל אחת מן השאלות הללו, והשיב עליהן תשובות, שאחדות מהן היו כל־כך מעשיות והגיוניות, עד שנתקבלו בלי ווכוחים, ואחרות ישרו את הדרך בפני הווכוחים. לא אחזור כאן על הדברים הללו, שהם ידועים לקוראינו מתוך העתונים. אזכיר רק את הווכוחים בדבר המקום—ארץ־ישראל או גרמניה? — „אחד־העם" הראה על הנגוד, שיכול להתעורר כלפי הכנסיה מצד הטורקים־הצעירים, המתנגדים עתה להתאַרגנות לאומית איזו שתהיה. אחרים הראו על חסרונות אחרים: רחוק המקום, מעוט הכחות הנאורים, שיסכימו לעבוד בחבורה אחת, ועוד. אבל הכל הרגישו, שכל החסרונות הללו (חוץ מאי־האפשרות מצד התנאים המדיניים, אם יש כזו באמת—במה שאני מסופק מאד) כאין הם לעומת היתרון הגדול הזה—הסביבה של הדבור והתחיה העבריים. וכ"תב הטורים האלה הוסיף על זה כדברים האלה:

„אם אנו רואים, שלא רק העשירים המתבוללים שלנו, אלא גם המון־עמנו, המבזבז את פרוטותיו האחרונות כדי שבניו ילמדו להתפלל וידעו חומש ורש״י וגמרא, מתיחס עתה בקרירות אל למוד הלשון העברית כשהיא לעצמה ואל הפצת ספרותנו החדשה, הרי זה בא לנו מפני שהסירונו את הקדושה מעל לשוננו. מוכרחים היינו לעשות זאת, כי כל רעיון־התחיה צריך היה לקבל צורה חולונית כדי שיעסקו בהתגשמותו בני הדור הצעיר שאינו דתי. אבל—יהיה איך שיהיה—העם יכול להתלהב רק לשם דבר פועל על דמיוננו. הדת היתה דבר כזה; וכל זמן שלשוננו היתה קשורה בדת, היה היהודי נכון להוציא את פרוטתו האחרונה על הפצת הלשון וספרותה—על החזקת התורה ולומדיה. עתה אין הדת קשורה עוד בלשון ובספרות החדשה וקסם־הדת אינו מלהיב עוד את הדמיון של ההמונים הישראליים הגדולים לאהוב את לשוננו בכל חום־הלב. ואם אנו רוצים, שעוד הפעם יתקרבו ההמונים האלה אל לשוננו, שעוד הפעם יתלהבו לשמה ולזכרה, צריך למצוא מלת־קסם חדשה, שתהא פועלת על הדמיון העממי. ומלת־קסם זו היא: כנסיה לשם הלשון והתרבות העבריות בירושלים. השם „ירושלים" עדיין מלא־קסם הוא בעיני כל יהודי ומדבר אל לבו. ואם תתקשר הלשון העברית בשם הקוסם הזה, אין ספק, שעוד הפעם יתלהב הדמיון של העם ועוד הפעם תהא לו לשוננו הלאומית מעט מעט יקרה וקדושה כמו שהיתה. על־כן צריך לבחור למקום־הכנסיה דוקא בארץ־ישראל, ובירושלים דוקא".

ואמנם, הוחלט לכנס את הכנסיה בארץ־ישראל, ורק אם אי־אפשר יהיה הדבר—תתכנס בגרמניה. מי יתן והועד־המסדר לא ישתמש ב„אי־אפשר" זה בקלית יתרה...

שאר החלטות הקונגרס ידועות הן פחות או יותר ואני חוזר עליהן בקצור לתועלת הרוצים להתחבר לחבורות קולטוריות:

א) הקונפירנציה מחלטת לכנס כנסיה לשם יצירת הסתדרות לתחית הלשון והספרת העברית והתרבות הלאומית.

ב) הכנסיה צריכה להתכנס בארץ־ישראל. אם יהיה דבר זה אי־אפשר תתכנס באשכנז (כנ״ל).

ג) אם תתכנס הכנסיה בארץ־ישראל, תהיה בסוף מרחשון תרע״א, ואם באשכנז—באלול תר״ע.

ד) עד התכנסות הכנסיה נבחר ועד־מסדר, שמקומו בברלין ואליו נספחים חברים מארצות שונות (נספחו: מר אוסישקין וד״ר יוסף קלוזנר באודיסא. מר בן־אביגדור ואליעזר קאַפּלאַן [מהנהגת „אחיאסף"] בווארשא; מר ניידיטש במוסקבה; מר בן־יהודה ודוד ילין בירושלים; מר מרדכי בן הלל הכהן, ד״ר מוסינזון וד״ר לוריא ביפו, הרב ר' יעקב מאיר בסאַלוניקי, מר שלמה שילר בלבוב, ד״ר נאכט ברומניה, ד״ר מאַגנס בניו־יורק ועוד).

ה) גם עד הכנסיה מתיסדת הסתדרות להלשון והתרבות העברית, אבל בלי תקנות קבועות, כי מטרתה היא—להכין ולסדר את הכנסיה.

ו) להסתדרות זו שייכים כל המבינים עברית והמכירים את הלשון העברית בתור הלשון הלאומית של עם ישראל.

ז) בכל מקום, שיש חברים אחדים של ההסתדרות, הם מוסדים חבורה. את מספר החברים הנחשבים לחבורה יקבע הועד־המסדר.

ח) בכנסיה משתתפים חברי ההסתדרות הנבחרים לצירים ע״י החבורות הללו. חברי הועד־המסדר, שלא נבחרו לצירים, יש להם קול ולא דעה.

ט) כל חבר של ההסתדרות משלם עד הכנסיה לא פחות משתי מאַרק, רובל א״ד, $2\frac{1}{2}$ פראַנק ועוד.

כמו שהקורא רואה, היתה דוקא הקונפירנציה לעניני־הרוח מעשית לגמרי. לא נתעוררו בה שאלות עיוניות עמוקות ולא נולדו בה לא דבורים

מפוצצים ולא אמרות חדשות. החלטותיה היו מעשיות. ואף כל ההרצאות שנקראו בו מעשיות היו. הפרופ׳ מ י ט ו ו ך הרצה בלשון עברית יפה מאד על פעולותיו של הועד־המכין ומר מ ו צ ק י ן—על ההצעות האורגאניזאציוניות, שנתקבלו בועד זה. כדי לדעת את כמותם ואיכותם של הכחות הקולטוריים המצויים כבר, הרצה כותב הטורים האלה על מצב „ע ב ר י ה״, מר ס ו פ ר מ א ן—על אגודת־המורים ב ג א ל י צ י ה, הד״ר נ א כ ט על אגודת־המורים ב ר ו מ י נ י ה, הד״ר מ ו ס י נ ז ו ן—על אגודות־המורים ב א ר ץ־י ש ר א ל ומר ד ו ד פ ל ו ר נ ט י ן—הספרדי הראשון, שראינוהו משתתף בועידה עברית—על האגודה „קדימה״ ב ס א ל ו נ י ק י. ההרצאה האחרונה היתה מלאה ענין מצד מיוחד: בה ראינו, מה יכולה לעשות ד ו ג מ א חיה אחת של הדבור העברי—ביתו של ב ן־י ה ו ד ה בירושלים, שעורר כמעט תנועה שלמה בין היהודים הספרדיים שבסאלוניקי הרחוקה. אגב: כשיצא בקונפירנציה צעיר אחד ודרש, שבסעיף ו׳ של ההחלטות יהא כתוב „לשון לאומית״ במקום „הלשון הלאומית״, מאחר שהרבה מכירים גם את הז׳רגון האשכנזי ללשון לאומית, השיב מר פלורנטין זה בלעג, שאם כן יש לדרוש, שיכירו היהודים בלאומיותן של עוד שתי לשונות „יהודיות״: של הז׳רגון הספרדי (האישפניול) ושל הז׳רגון הערבי, שגם בהם מדברים רבבות ומאות־אלפים מישראל.—אבל דוקא בשאלות פרינציפיאליות כאלו נגעה הקונפירנציה רק דרך־אגב. הרצאות „מזעזעות את המוח״, מביעות רעיונות חדשים או נוגעות בשאלות חדשות לא היו בקונפירנציה זו, כי „הועד־המכין״ לא ה כ י ן כלום, וכפי הנראה, נתרחק בכוונה מ„תיאוריות״, שמא חס־ושלום יאשימוהו ב„אי־מעשיות״. רק הרצאה עיונית אחת קצרה ויפה (לצערנו, בלשון אשכנזית) הורצתה בקונפירנציה—זו של הד״ר מ א ר ט י ן ב ו ב ר. חוץ מן הדברים על חשיבותה של צ ו ר ת־ההכרה—הלשון—בשביל כל אומה ואומה. ראוי היה ביחוד ס ו ף הרצאה זו לתשומת־לב מיוחדת. שלא מדעת נגע בו בובר בפצע היותר אנוש של העובדים על שדה הלשון העברית. רובם ככולם רואים, שהמציאות—לכל־הפחות, המציאות הגלותית—היא נ ג ד תחית הלשון. הלשון העברית הולכת ומשתכחת: בחוגי־המתבוללים דוחקת אותה לשון־המדינה, בחוגים הלאומיים—הז׳רגון ובשדרות הרחבות—האינדיפירנטיות הנוראה,—ומה כחנו כי ניחל?—הכרח היסטורי הוא, שהלשון העברית תשתכח גם ברוסיה כמו שנשתכחה בארצות־המערב. כך חושבים הרבה אף מן המעולים שבנו. וכלפי מחשבות אלו היה מכוון סוף הרצאתו של בובר. „הכרח היסטורי״... אבל הכרח זה הלא הוא אינו ה„גורל״ העתיק של היונים. ה„הכרח ההיסטורי״ הוא תוצאתם של כחות פועלים ונלחמים. ואולם גם אנו—אנו המרגישים צורך בתחית־הלשון—כ ח אנו, כח חי ופועל. גם אנו חלק מן המציאות אנו וההיסטוריה נעשית אף על־ידינו, על־ידי עבודתנו. ומי יכול לדעת בבירור, איזה כח עלול להתנדף ברבות הימים ולהבטל על־ידי כח שכנגדו ואיזה כח ישאר חי ופועל בתוך שאר הכחות החיים והפועלים ב„הכרח ההיסטורי״? כלום היה מאפו, כשכתב את „אהבת־ציון״ שלו, יכול לדעת, שאהבתו ל„שפה היפה״, ל„שרידה היחידה״ תהא לכח היסטורי, שבהתאחדו ובהשתלבו עם כחות היסטוריים אחרים יהיה אחד ממולידי התנועה הציונית של עכשיו ויגרום לתחית־הדבור בארץ־ישראל?—והרי גם מאפו כבר שאל שאלת „למי אני עמל?״ וראה את ירידת לשוננו בימיו. אבל הוא עשה מה שלבו והכרתו הכריחוהו לעשות—והתוצאות היו מרובות וגדולות מכפי שהיה יכול

אפילו לחלום, נעשה, איפוא, גם אנו כך! נשליך גם את כחנו החי, שיתבטא בעבודה חיה, אל תוך כף-המאזנים ההיסטורית — ו„בהדי כבשי דרחמנא למה לן?" — וספורו של מר פלורנטין בדבר יסוד „קדימה" היה יכול להיות האשור היותר חזק לרעיון זה, שאמנם אך נרמז בהרצאתו של בובר ולא נתפרש בה ככל הראוי.

ואולם בעיקר הדבר עבדה הקונפירנציה רק עבודה מעשית והרצאתו של בובר היתה יוצאת מן הכלל. על-כן הורגשה בה „יבשות" ידועה, שאינה מתאמת עם מושגנו מקונפירנציה קולטורית ביחוד: „אימפונדיראַביליות" היו חסרות בה. ואולם דבר אחד מרחיב-לב היה בה: כמעט במשך שלשת ימים רצופים דברו עברית כשמונים איש (מלבד שנים שלשה) על שאלות מעשיות, שלא היה בהן מקום למליצות יפות ולמעשי-דימונסטראציה. וכמעט כולם דברו בלשון העברית כאילו היו מדברים בלשון חיה לגמרי, שלא נחשבה מעולם בין המתות: הלשון כשהיא לעצמה לא עמדה בקונפירנציה זו לשטן על דרך בטוי הרעיונות. וסדר והדרגה שלטו בקונפירנציה, שהקונגרס הציוני היה יכול לקנא בהם. ומה שנתאחדו בה איש-העיון הזהיר „אחד-העם" עם איש-המעשה הזריז אוסישקין, ומה שבראש הועד הברליני עמד סופר פורה כסוקולוב, — כל זה הוא סימן טוב להסתדרות החדשה.

„דברי-תורה עניים הם במקום זה ועשירים במקום אחר". הועידה הרוסית לא עסקה בשאלת-הקולטורה ונסתה לעשות פרסום להז'רגון [1]; הקונגרס הסיר את עניני-הקולטורה מעל סדר-היום שלו, ואפילו טלגראַמה של ברכה לא שלחו להקונפירנציה הקולטורית לא המרכז שבקולוניה ולא המרכז שברוסיה. ובזה הוברר לנו, שאף בעניני הקולטורה העברית אין לנו להשען אלא על עבודת-עצמנו. — הנה נוצרה הסתדרות זמנית חדשה, שמטרתה „להכין ולסדר את הכנסיה". להחבורות, שתתיסדנה לשם הסתדרות זו, יש, איפוא, עבודה מרובה. הן צריכות לבאר את כל הענינים, שהקונפירנציה נגעה בהן והכנסיה תעסוק בהן מחדש: אם ההסתדרות המתמדת תהא צריכה לעסוק רק בעניני הלשון והספרות העבריות או גם בכל עניני התרבות הישראלית, אם לתוך הסתדרות זו צריכים להכנס רק המבינים עברית או גם אלה, שמכירים בלאומיותה של לשוננו אף אם אינם יודעים אותה במקרה, והרבה כיוצא בזה. וחוץ מזה צריכות החבורות לעסוק ביתר זריזות אף בכל העבודה הישנה, שהיתה מוטלת על כל חברי „עבריה" ו„אגודות חובבי שפת-עבר".

הבה, „נשליך גם את כחנו החי, שיתבטא בעבודה חיה, אל תוך כף המאזנים". כח חי ועבודה חיה אינם הולכים לאבוד לעולם!

ד"ר יוסף קלוזנר.

---

[1] רק לפרסום דימונסטראציוני זה, שרצה מר גרינבוים לעשות לז'רגון (שמעולם לא נקראה בו שום הרצאה בועידות הרוסיות) התנגדתי אני וחברי ביום השני של הועידה הרוסית, ולא להדבור הז'רגוני בכלל. והראיה: מר מ. נ. סירקין דבר בשעת הווכוחים על הדין-וחשבון של הועד המרכזי ברוסיה (ביום א' של הועידה בערב) כשעה שלמה ז'רגונית, וכן התווכחו ז'רגונית עוד כמה וכמה צירים, — ואיש לא מחה בהם. אבל קריאת הרצאה ז'רגונית — וקריאה לא מתוך אונס, שהרי גרינבוים יודע לדבר עברית ועורך עתון עברי, — הרי זה כעין הכרת הז'רגון ללשון הרשמית של הועידה — ודבר כזה אי-אפשר היה להרשות. לחנם התנפלו עלי וחברי בזלזולים, גסים לא רק העתונים הז'רגוניים, שהם מבקשים רק מקרה כדי לזלזל בכבודו של סופר עברי „קנאי" כמוני (כן בדה ה„פריינד", שאקרא הרצאה רוסית בלודז, בשעה שכבר נתפרסם בעתונים, שאקרא הרצאה עברית), אלא גם העתון העברי האחד, שיש לנו ברוסיה, שאינו חש ואינו מרגיש, כי „מנסר הוא את הענף, שעליו הוא יושב".

מחשבות ומעשים.

(XXXV).

ובכן—!finita la comedia

ובכל היקר, ובכל הקדוש לכם משביע אני אתכם, חביבי, שלא תחשבו, שנתכוונתי כלפי הקונגרס התשיעי. אף־על־פי שאם מותר לומר את האמת, היה בקונגרס זה הרבה, הרבה מאותו החומר המשובח, שממנו קומידיות נבראות... ביחוד מצוין היה הסוף.—ממש סוף אַנקדוטי. הוא מזכירני איתו החתן המפורסם, שלא רצה לומר תחת החיפה את המלה „לי". באמת היה הדבר סוד גלוי והכל ידעו בעיירה, שהשדוך לא מצא חן בעיניו מלכתחלה, אלא שמפני כבוד הבריות ומפני דרכי שלום הסכים בעל־כרחו ונתפשר עם המחותנים בדבר מזונות, נדוניא ושאר ה„מכשירים". למראית־עין היה הכל מוכן לסעודה ולחופה: המחותנים היו כולם לבושים בגדי שבת ויום־טוב, „כלי־הזמר" מנגנים, השושבינים מובילים את החתן־כלה תחת החיפה הפרושה. הרב המסדר את הקדושין מתחיל לומר בקול רם את הנוסח הידוע והחתן חוזר אחריו מלה במלה: „הרי"—„הרי", „אַת"—„את", „מקודשת"—„מקודשת", „לי"... אומר המסדר—והחתן מחשה. „נו"—אומר הרב—והחתן מחשה. „נו, נו"—והוא מחשה. „לי"—העירו אותו השושבינים—והוא מחשה. „לי"—קרא אבי הכלה בקול.—אי־אפשי ב„לי",—אומר אז החתן.—אמרו אתם „לי", אני לא אומר...—היתכן, גזלן, בשעה האחרונה, ברגע האחרון, שחיק לבריות, והיכן היית קודם, מפני־מה לא הודעת קודם?—ועוד ועוד בסגנון הזה. אבל לכו ודברו אל העצים ואל האבנים,—הוא באחת: „לי" לא יאמר, לא יאמר. וכך היה—שלא אמר. ומה היה אחר־כך?—

בזה שונות הגרסאות. גרסא אחת אומרת, שהמחותנים חטפו בחור מן הבא בידם, שנאות לומר „לי", ודחפוהו אל תחת החופה—ואמר, והמחותנים יצאו במחול לקראתו ו„כלי־הזמר" נגנו והשמחה לא נשבתה... ויש גורסים גרסא אחרת גרועה מזו: „בטלה הכלה וחזרה הבתולה"—ובטל השדוך.

ויותר שאני מתבונן אל פרטי הקונגרס התשיעי יותר הוא מזכירני את האנקדוטה הזו: כמדומה לך, הכל היה מוכן ומזומן מראש, אבל דוקא ברגע האחרון לא אבו ה„חתנים" לומר „לי"... צעקו ה„מחותנים": היתכן? ברגע האחרון, שחוק לבריות, והיכן הייתם לפני שעה? ומפני־מה לא ידעתם מקודם?... אבל—לך ודבר אל העצים ועל האבנים: האשכנזים תקיפים בדעתם הם ועומדים בדבורם. לא אבו לומר „לי"—ולא אמרו—

„בטלה הכלה וחזרה הבתולה"!—ובטל השדוך.

ויודע אני מה שיספרו לי ואיך יבארו לי את החזיון הזה ויוכיחו, שיש בו הרבה מן הצער ומיסורי־הנפש של האם האמתית, אשר מרוב אהבתה ומסירות־נפשה לבן יקיר לה לא יכלה לומר: „גזורו"!—והפסידה את משפטה, בעוד שהאם המדומה לא חסה על הילד ובשויון־נפש אמרה: „גם לי גם לך לא יהיה—גזורו!"—ובאמת, אוי ואבוי לבעל־הדין, אם ברגע הדרוש, בעידן ריתחא, כשהוטל הגורל על כפות־המאזנים וצריך להכריע את הכף ויהי מה—אינו יכול להכריע מפני איזה טעם שיהיה, אינו תקיף בדעתו לומר: „גם לי, גם לך לא יהיה—גזורו!"—מראש אפשר להחליט, שלא יצא זכאי בדינו ויזכה בדין מתנגדו, שיש לו האומץ לבטא את ההברה החזקה ההיא: „גזורו!"—אבל יודע אני גם־כן, כי מאותו רגע, שבו הסכימה האם למסור את „הילד החי" ל„צרתה", כבר מחויבת היא על פי השכל, אם לא על־פי הדין, להחזיק בידה ולהיות זהירה בכבודה, שלא לקפח פרנסתה, שלא להקניטה ולהרעימה, כדי שלא יתנזק על־ידי זה בנה החי... והצער הזה, לנהוג כבוד ב„צרתה", שהשתמשה באמצעי בלתי־מנומס כזה כדי לזכות במשפטה, גדול הוא אולי מן הצער של ההחלטה הראשונה למסור לה את הילד

החי... אבל מה לעשות, והוא תולדה מחויבת מן ההסכמה הראשונה — שלא לגזור את הילד. מה לעשות? בן־דעת צריך להיות מתון ו„מודרג" אפילו בעידן ריתחא, אפילו בשעה שהפסיד את משפטו ויצא חייב בדין... ומטעם זה אין אני יכול להסכים לנוסח־ווילנא של המכתב החוזר אל צירי הקונגרס, שבו הטעימו העומדים בראשי הציוניים שברוסיה עוד הפעם בכל תוקף, „כי מדרכם, שהלכו בה לפני הקונגרס, לא יסורו עד אשר יעלה בידם למנות בראש התנועה הנהגה, שתהיה ראויה לשמה ולתפקידה" וכו'. כלומר: הם ימשיכו את ההתנגדות להנהגה של עכשיו... כמדומה אני, כי מכיון שהסכימו, שלעת־עתה ישאר „הכל כדאשתקד", כ„לפני מתן תורה", צריך להיות „הגיוני" ועד הקונגרס הבא אין מן הראוי אפילו להזכיר את כל הפולמוס הזה.

ובכלל מן הראוי היה שלא לדבר כלל על הקונגרס האחרון, מפני שגם הוא מאלה, שעליהם נאמר: aut вene, aut nihil... ומכיון שלטוב אי־אפשר להזכירו, בשום אופן אי־אפשר להזכירו, מוטב שלא לספר אחריו כלל. ובעצמי רציתי לקיים את הדבר הזה ושלא להעלות אותו הפעם על „מחשבותי" כלל, אלא שיש מקרים, שבהם, לפי דברי המשורר הרומי, „קשה ש ל א לכתוב סטירות". ובכל חפצי למנוע את עצמי מן ה„אזכרה" הזכרתיו בלי משים. הצד המגוחך שבו הוא כל־כך מרובה, עד כי מעצמו הוא מתפרץ על הגליון. העברתי קו תחת שתי המלים האלו, ובכוונה, כי לא הרי הצדדים השליליים שבקונגרס המשונה הזה כהגחכנות שבו. צדדים שליליים כבר היו, ברוך־השם, גם בקונגרסים הקודמים, אבל אין לך דבר המזיק למוסד כזה כהגחכנות. רוצים אתם לאבד מוסד כזה, לכלותו, להרסו, להחריבו — זלזלו בו, עשוהו לצחוק בעיני הבריות — ומאליו יבטל. והצד המגוחך שבקונגרס הזה — למה נכחד? — היה כל־כך עב וגס, עד שקשה שלא לכתוב סטירה. ובודאי היה המחזה עוד יותר מגוחך אילמלא היה כל־כך מעציב. „אבא, אתה צוחק? — אוי ואבוי לצחוקך!" —

אוי ואבוי לצחוק הזה, ומה גם לאיש כמוני, שראה את הקונגרסים הראשונים בשלותם, בכבודם, בכל זהרם, והוא אוהב אותם ומאמין בהם, מאמין בקיומם, בנחיצותם, בפעולותיהם, בכחם, בכח־המושך שלהם, וכמעט שהיו לו חטיבה בפני עצמה, מטרה בפני עצמה, „ציוניות" בפני עצמה, ובכל אופן עיקר אחד מעיקרי הציוניות. עלי לבי דוי עתה, דוי עד לחריקת־שנים, עד לדמעת־עינים:

איכה יועם זהב אצלנו!

יצחקו מי שיכולים עדיין לצחוק על ענינים כאלה — אני לא אצחק, ומוטב שלא אדבר על הקונגרס כלל, שלא אזכירהו לגמרי.

ובכן לא אליו נתכוונתי בפתיחת מאמרי: „סוף הקומידיה". אני נתכוונתי במלות אלו אל קומידיה אחרת של דברי־הימים — אל זו הקומידיה של התגלות הציר הצפוני, שנגמרה כל־כך במהרה ובאופן כל־כך מגונה.

עוֹד לֹא הִסְפִּיקָה לִפְרֹחַ
וּכְבָר נָבְלָה בַּאֲבִיב יָמֶיהָ, —

כמו ששרים ברומאנס אחד קדמוני. „אַפירה מדעית" זו עדיין לא הספיקה להתפתח כל צרכה, רק זה עתה התחילו לכרכר סביבה — וכבר נתנוולה. היה „קוק" — ואינו, היה „פירי" — ואינו. קוק, שפקח היה, בעל־אשה ובעל־תכלית, לקח ממאמיניו „אפותיקי" יפה ונתעלם מן העין. ואת פירי קרה „מעשה" עוד יותר יפה. מכיון שהיה רווק הביאה לו ההתגלות שדוך טוב (הוי, כמה טוב להיות רווק!) במושג האמיריקני: בתו של איזה מיליארדר, ש„נתלהבה" לציר הצפוני או מן הציר הצפוני. ויום־החתונה, כיאות לחתונתו של תייר הציר הצפוני, היה יום קר של חורף. והתייר שלנו, שיצא שלם בכל רמ"ח אבריו מן הקרירות הנוראות של ירכתי צפון ולא התקרר אפילו על הציר גופו, — כאילו להכעיס, הקפיא הפעם את... חוטמו. פשוט, חוטמו קפא כשנסע בעגלה פרסאות אחדות מחוץ לעיר — למקום חתונתו. ואם יפה אמרו חכמים, כי „מן הנשגב עד המגוחך רק צעד אחד", הנה מן הציר הצפוני עד... חוטם נקפא עוד פחות מזה.

כך נגמרה זו הקומידיה של התגלות הציר הצפוני, שהרעישה כל־כך את הלבבות, והעולם מרגיש עתה איזו ריקנות ושממון. ומה טוב שהזמין לנו הקדוש־

ברוך-הוא ענין אחר לענות בו — משפטה של יאַנינה בורובסקא בקראקא, מעין משפטה של מרת שטיינהייל הידיעה בפאריז, ואולי עוד יש יתרון למשפט האחרון על הראשון, כי בו, במשפט הזה של קראַקא, חוץ מ„הני מילי מעליותא" של כל משפטי-נאופים: דם ואש וסודות מחדר-המטות,—יש גם תערובת של פרובוקאַציה. והרי זמה ופרובוקאַציה הם שני עמודי-התוך, שעליהם עומד המשטר החברותי שבימינו. — פרובוקאציה בפני עצמה כבר היתה, אמנם, מעט לזרא, ומאז הרבה בורציב הידוע להשתמש בכלי-זינו ניטל ממנו חודו. הוא המליח את תבשילו יותר מדי—והופסד טעמו. אבל פרובוקאַציה מתובלת בזמה — שאני; התבלין האלה עוד גם עתה מוסיפים הם חריפות למשפטים כאלה. ולא יפלא, איפוא, אם המשפט הזה הפנה אליו את תשומת-לבו של הקהל וכל העתונים מלאים בו על כל גדותיהם ומספרים לבקרים את כל פרטיו ופרטי-פרטיו. ואפילו העתונות הכשרה שלנו גם היא, במחילה, מרקדת אחריהם. התחזק והתחזק, למשל, „הזמן" בימים הראשונים של המשפט ולא טפל בו — ולסוף לא עמד בנסיון והביא גם הוא מטעמים לקוראיו מפרטי ה„כרוניקה הסקאַנדאַלית" ההיא. ומכל-שכן העתונות הז'רגונית שלנו, שזוהי, כביכול, גאותה, כי עומדת היא על „פסגת העתונות" ואינה מחסרת, חלילה, אפילו כקוצו של יו"ד ממה שבא בעתוני העמים,— היא בודאי ש„מחויבת" היא לספר לקוראיה את כל פרטי-הפרטים של המעשה בנואף ונואפת. ואין אני מאשים, חלילה, את העתונים האלה. אפשר שהצדק אתם ועתון, אפילו לבני-ישראל, כך צריך הוא להיות. ומה לעשות—ונתקיים גם בנו ה„כתוב": „בני אדם אנו וכל מה ששייך לבני-אדם אינו מוזר גם לנו". ומכיון שרוב-העולם מתענין עכשיו ביותר בזמה ופרובוקאַציה— אף אנו חייבים להמציא לקוראינו „סחורה" זו מן המובחר. והיתה לי בימים האלה שיחה עם אחד מבני עמנו, עורכו של עתון פרוגריסיבי גדול, אחד מטובי העתונים בלשון-המדינה באחת מערי-הנגב, שהיא מרובה באוכלסי ישראל ובציוניים מכל המינים ורוב קוראיו הם „משלנו". שיחתנו נסבה על מאמר בדבר הועידה העברית-הקולטורית בברלין, אני דרשתי ממנו, שיתן למאמר כזה מקום בעתונו, והעורך פקפק בדבר והתנצל בחוסר מקום. בודאי, בחפץ-לב נכון הוא למלאות את דרישתנו הצודקת; אבל מה לעשות וחוסר-מקום בעוכריו? והרי אף אני מחויב להודות, שכמה שחשובה ועידה זו, יש ענינים יותר נחוצים ממנה.

—למשל,—אמרתי אני בלצון,—ענין-בורובסקאַ, שבכל יום ויום אתם מקציעים לו עמודים שלמים ונותנים עליו הרצאות מפורטות ואינכם מתאוננים כלל, כי צר לכם המקום בשבילו...

— האמנם? — השיב לי העורך—ומה דעתך אתה? איני מדבר על שאר הקוראים; אבל אפילו בין „ציוניך" מי הם המרובים: אלה המתענינים במשפטה של בורובסקאַ או אלה, שיש להם ענין בועידה העברית-הקולטורית? — בתור עורך מנוסה, היודע את „קהלו", יכול אני להבטיחך, שגם ב„ספירותיך" מתענינים יותר במשפט זה מב„ועידה" ובחשק יותר גדול יקראו את ה„הרצאות המפורטות" עליו משיקראו את הוויכוחים בדבר תחית הלשון העברית...

מובן שכחשתי לו, אבל התגרדתי בקרחתי ובגנבתי ובלבי חשבתי: הלא אפשר שהצדק אתו.

ואם רואים אנחנו, שהעתונים הפרוגריסיביים בלשון-המדינה בעיר הבירה ובערי התחום, שהרוב המכריע של קוראיהם הוא, כידוע, משלנו, מבטלים כל-כך את עניני היהודים, אינם משגיחים בהם, כמעט שאינם מזכירים אותם, או שמזכירים אותם פעם ביובל כמי שכפאו שד, לאחר-יד, ודוקא מה שנוגע למצבנו האזרחי והמדיני, כדי לצאת ידי חובת עתון פרוגריסיבי, בה בשעה שהם מרבים לדבר על כל דבר קל שבקלים שאירע בין הגויים. והקוראים מבני-עמנו אינם מתאדמים מבושת למראה יחס כזה אל עמם, אינם מרגישים את כל הבוז ו„הבטול" שבשתיקה זו ואינם משתדלים, שירגישו מוציאי העתונים האלה בהרגשתם שלהם...; אם רואים אנו, שהעתונים הז'רגוניים משתדלים אף הם להכניס לתוך „אוצרותיהם" את כל ה„חדשות האחרונות" מסוג זה... אם רואים אנו, שגם העתונות העברית שלנו אינה יכולה להתגבר על יצרה וגם היא עושה מעשי-

נערות ומחקה את „אירופה" כביכול, — אם רואים אנחנו את כל אלה, צריכים אנו לבוא לידי מסקנה, שמסתמא כך צריך להיות. טבע־עמנו כך הוא, שכל הנוגע אליו, אל נפשו, אל חייו, אל אינטרסיו היותר קרובים אליו, לא איכפת לו וחשובים לו דוקא אותם הענינים, שלכאורה אינם שייכים לו אפילו שייכות רחוקה. והרי באמת הדבר כן: משפטה של איזו „פרוצה", שהרגה את עוגבה במדינה רחוקה, תופס אצלו מקום יותר חשוב מאשר.. הועידה העברית, למשל...

ואם תמצא לאמר: גם זו לטובה. אחד מחסדי ה' עמנו, אחת מסגולות עמנו, אחד מסודות קיומנו הוא — הכשרון לשכוח את הרעות, את הפגעים, ולהתבדר, להשתעשע אפילו בשעה שחרב חדה מונחת על הצואר... ולפעמים מסיח היהודי פתאום, בלי משים, אולי גם נגד רצונו, את דעתו מכל פגעיו וצרותיו — ו„מתחיל לחיות". כאילו אין דבר, כאילו כך צריך להיות.

ועל דרך זו אני מבאר לי הרבה ממחזות חיינו בתקופה האחרונה. מכאן כל אותו הבולמוס של „עולם הזה", שתקף עתה את אחינו, — כל אותו הבולמוס של האהבית וההתאהביות וגם, פשוט, מעשי־הזמה, הרדיפה אחרי תענוגות, הקולטוס של גופניות גסה וההוללות, שיש אצל כמה וכמה מצעירינו, ואפילו — האמת הלא ניתנה להאמר אף על אבא — אצל הבינונים והזקנים שבדור...

אומרים, שזוהי אחת מתוצאות הריאַקציה של עכשיו ושהמחזה הזה כללי הוא, ואף אצלן, אצל אומות־העולם שאנו מתגוררים בתוכן, כך. אפשר. אבל כמדומה לי, שאין להביא ראיה מהן. ריאַקציה כללית לחוד ואנחנו לחוד. אומות־העולם אהבו תמיד לחיות חיים טובים, בשנים הרעות כבשנים הטובות. מעולם לא הפרישו את עצמן מתענוגי עולם־הזה; והראיה — דוקא השנים הטובות, „תקופות־הרי־נֵיסאַנס", היו מן היותר פרוצות, כידוע. אבל אנחנו, עם של נזירים, של פרושים, של מסתפקים במועט, — מהיכן בא לנו פתאום זה הבולמוס של עולם־הזה? —

ובכלל הגויים — כלום אנו יכולים, כלום אנו רשאים ללמוד מהם? — ובנדון זה עולה תמיד על דעתי „קושית־העולם": מפני־מה אומרים „שכור כלוט" ואין אומרים „שכור כנח"? לכאורה הלא הכבוד של השכרות הראשונה שייך כולו לנח: הוא היה השכור הראשון. שהשתכר עד כדי המקרה הבלתי־נעים של חם, שבכל אופן היא הרבה יותר אי־נעים מן המקרה של לוט... ואף־על־פי־כן תולים את הקלקלה בלוט ולא בנח; והעולם, כידוע, אינו משוגע ומסתמא יודע הוא מה שמדבר. — והתשובה על קושיא זו כך היא: נח אפשר שהיתה לו רשות לשתות מעט משקה. אמת הדבר, שעוד לא עברו ימים רבים אחרי המבול, טרם יבשה הארץ כדבעי, העולם חרב, הרבה ספינות נטרפו, הרבה ארמונות שקעו במצולות, כמה וכמה אוצרות וסגולות יקרות הלכו לאבוד ואלפי בני אדם נבלעו במי־המבול; שממון וחורבן מסביב, מסביב. כן, „העולם" סבל הרבה, אבל הוא בעצמו, „רבי נח", כמעט שלא סבל כלום. את אשתו ואת בניו ושלשת נשי בניו ו„כל החיה וכל הבהמה" שלו, את כל משפחתו ואת מעט רכושו הכנים עמו לתיבתו, ובשטף המבול לא נתנזק כלל. ארבעים יום וארבעים לילה ירד הגשם, וימח כל היקום, חרב העולם, — והוא, ה„צדיק התמים", לא ידע רע. וכשיצא מן התבה, אחר ששקטו המים, אפשר שזכר באנחה את כל אלה, שסבלו במי השטף, ואפשר שהצדיק עליהם את הדין, כדרך כל אלה ה„יוצאים יבשים מן המים", שאוהבים להצדיק את הדין על אלה, שלא הצליחו לצאת ביבשה מן הזרם וטבעו, ולומר עליהם, שהתחיבו בנפשם, שהם בעצמם אשמים הם באסונם, וכיוצא בזה; וגם זה אפשר, שלא זכר אותם כלל... איך שיהיה, נח הרגיש את עצמו בטוב: הוא נעשה בעל־הבית בסביבה ואת העולם חלק לבניו כפי ראות עיניו. שם הלמדן ישב על התורה ועל העבודה; יפת הפריץ עוסק בציד, ברכיבה, מתענין באמניות היפות: בציור, במליצה וב„פלירט קל"; וחם עושה ואוכל, עושה ואינו מרגיש... איך שיהיה, כל שלשת בניו התבססו כדבעי, כל אחד על־פי דרכו, וכל דאגה להם לא היתה לו. וכטוב עליו לבו שתה מעט מן היין, וכדרך הזקנים, חטף אולי „כוס יתרה" — „וישת וישכר", ולא עלה על לבו, שחם בנו יהיה כל־כך גס ומגושם, כל־כך מגוול, כל־כך „חם" במובן הפולני־הרוסי, עד כדי לעשות מה שעשה... לא, אין אני מאשים את נח על שכרותו.

לבו היה טוב עליו—ולמה זה לא ירשה לעצמו לעת זקנתו כוס יין? — מה שאין כן לוט, שרק בדרך־נס נשאר בחיים, כל רכושו היה לשלל בימי המהפכה וגם כל משפחתו סבלה הרבה. הסביבה כולה נחרבה, דם ואש ותמרות עשן. ונשארו לו שתי בנות בוגרות ואיש אין בארץ. כי הבחורים—מהם אבדו בימי־הרעש ומהם ברחו מחוץ לגבולות־סדום... ובמצב כ ז ה — לשתות עד כדי להשתכר זוהי ממש חרפה. ובשביל כך תולים את הקלקלה בו ואומרים „שכור כלוט" ואין תולין את הקלקלה בנח. זה היתה לו רשות לשתות וזה לא היתה לו שום רשות...

ואנחנו מלמדים זכות על עצמנו ואומרים: לא אנחנו בלבד הסחנו את דעתנו מכל הענינים הרוחניים ועוסקים רק בעניני עולם הזה, אלא אף העמים שכנינו; אלה תולדות הריאקציה... אבל אנו אין לנו ללמוד מהם. להם יש הרשות להתהולל ולנו אין הרשות. להם יש הרשות, ראשית, מפני שדרכם בכך: נזירות, פרישות, הסתפקות—לא ירשו כזאת מאבותיהם; ושנית, לבם טוב עליהם, ממש טוב עליהם, כי מה הפסידו הם ומה הפסדנו אנחנו? — ואם אולי הפסידו—בכל אופן אין ההפסד שלהם בזו המדה שהפסדנו אנחנו. איני מדבר על אנשים פרטיים— אנשים פרטיים אף משלהם אפשר שהפסידו הרבה—אבל העם כולו? — העם כולו, אף־על־פי שעדיין לא הגיע אל המנוחה ואל הנחלה, אין לכחד, שזכה הרבה, הרויח הרבה, הרויח בין בחומר ובין ברוח, ואם סבל—יצא הפסדו בשכרו. ואולם אנחנו, רק אנחנו לבדנו, הפסדנו כל מה שהרוחנו לפנים ויצאנו מן המהפכה בשן ובעין ובשבת ובצער, ואם תמצא לאמר גם... בבושת. אין לנו, איפוא, ללמוד מן הגויים ואין לנו ללכת בדרכיהם. מה שמותר ויאות להם אינו מותר ואינו יאות לנו. לבד מה שההוללות אינה לפי השמחה והשמחה אינה לפי המחותנים, הרי ההוללות היא גם נגד טבענו. אמרו מה שתאמרו: בני ישראל ביישנים הם וצנועים מטבעם, בירושה באו להם המדות המשובחות האלה, בירושה מכמה וכמה דורות. ומאין עבר עלינו פתאום „הרוח החדש" של התהוללות? —אין זאת כי אם היא אחת ממסתרי הטבע, מעין סיעתא בשמיא, להטרידנו מעט מדאגותינו, להשכיחנו את עצבותנו, לבדר אותנו, כדי שנוכל להבליג על יגוננו, כדי שלא תרפינה ידינו לגמרי. ומקבל אני באהבה גזרה חדשה זו, „גזרת החיים החדשים" בנוסח החדש. מסכים ל„מהלך החדש" הזה ואומר: גם זו לטובה. ובראותי את צעירינו וצעירותינו עוסקים בכמה וכמה דברים מגונים ומכוערים, משקעים את כל כחותיהם בענינים „ידועים", מבלים את כל עתותיהם במחול, במשתה ובהוללות ומניחים את כל השאלות ועוסקים רק ב„שאלות־המין",—מוחל אני להם מחילה גמורה מפני שיודע אני, שהם עושים את כל אלה לא מרוב טובה, מרוב נחת, מרוב עושר, אלא מעוני, מדחקות, מצרות, בכדי להתבדח, להתבדר מעט... ובראותי את „בעלי־הבתים" שבנו, את הסוחרים, את הקבלנים־ ובכלל את כל אותה „הבורגנות" שלנו, העשירים והמתעשרים, מבלים את עתותיהם בכלובים, בקלפים, בטיאַטראית, באכילה, בשתיה, ב„פלירט" וב„קומידיות של חתונה", ואינם חולים ואינם מרגישים כלל,—דן אני אף אותם לכף זכות: גם הם עושים את כל אלה לא מרוב טובה, מרוב שפע, אלא גם־כן מתוך צער, מתוך צרות, מתוך עוני מכוסה, בכדי להתבדר... ובראותי את האינטיליגנציה שלנו, שהיא כמעט אינה טובה מן הבורגנית, שגם היא הסיחה את דעתה מכל רוחניות ועיניה ולבה רק אל מעט ה„עולם־הזה", שהיא רודפת אחריו בכל כחה ובכל השכלתה ומתוך כך היא דוחקת את עצמה למקומות, שלא נדרשה בהם, ועוסקת בדברים של מה בכך, והולכת ומתנוונה, ואובדת את חנה וערכה בעיני קרובים ורחוקים, בעיני עמנו ובעיני זרים,—מבין אני, שגם זה הוא לא מרוב הצלחה, מרוב נחת, אלא גם־כן מרוב צער ויסורים ועגמת־נפש—בכדי להתבדר מעט... ובכלל, בראותי מה שרואים אנו כולנו עכשו—את כל ה„מהלך החדש" בחיינו—באתי לידי מסקנה, שהצער והצרות, שתכפו ותקפו עלינו, מכריחים את בני־עמנו לבקש דרכים איך להתבדר מעט—וכל אחד מתבדר כרוחו, כנטיותיו. זה שוכח את עצמו במחול ומשתה, זה—בקלפים, זה—בפלירט, זה—במחלוקת ודילטוריא, הלז ב„פילוסופיא של אשר יצר" או ב„שאלת־המין" והלה סתם בדברים של מה בכך, שאינם מעלים ואינם מורידים.

וגם זו לטובה. „ישתעשע הילד במה שישתעשע—ובלבד שלא יבכה".

וצעצועים להשתעשע בהם ימצאו תמיד. עוד לא נשכח משפטה של מרת שטיינהייל—וכבר נזדמן משפטה של בורובסקא. ותקוה להשם־יתברך, שגם בימים הבאים לא יעזוב את עמו חביבו בלא עסק, ומסתמא ישלח לי איזה ענין סקאנדאלוזי לענות בו כדי שלא ישתעמם חס־ושלום. ועל־פי־הדחק יצא ידי חובתו גם „בכוכב־שבט" שממשמש ובא.

זוהי, כמובן, סקרנות יותר חשובה ויותר טבעית מן הסקרנות אל משפטים סקאנדאלוזיים. כי אמנם, המאורות הגדולים והקטנים, כל צבא המרום במרום, כבר נתישנו כהוגן. זו השמש, זה הירח ואלה הכוכבים של אשתקד, של לפני כמה שנים, ממש כמו שהיו בימי אבות־אבותי, בלי שום התחדשות ובלי שום שנויים במהלכם, בסבובם, בסדריהם,—הכל כאשר לכל כמו שהיו בימי אדם הראשון, בלי התקדמות, בלי שכלול, בלי השתלמות... הגע בעצמך: האדם נשתכלל ונשתלם בשדרות־הדורות והולך ומשתכלל ומשתלם בכל שנה ושנה, בכל יום ויום, באופן שהמרחק בין האדם הקדמוני, האדם היערי או השוכן בשיחין ומערות,—זו החיה הגסה,—עד האדם המודרני של תחלת המאה הוא אולי עוד יותר גדול מן המרחק שבין כדור ארצנו ובין כוכב־השבט האלי,—מרחק, שהצופים בכוכבים קבעו אותו בעשרים ושלשה מיליון פרסאות,—והשמש והירח והכוכבים הם עדין אלה שהיו בימי האדם היערי, בלי שנוי ובלי שכלול כל שהוא! הלא נורא הדבר!—

איני יודע, מה אתם, חביבי, מרגישים—לי כבר היתה לגועל־נפש כל אותה החבריא. המאור הגדול, השמש, המושל בכפה ממשלה בלתי־מוגבלת ואינו משגיח כלל בדרישותיו ותביעותיו הצודקות של האדם השפל: יש שהוא יוצא מנרתיקו ומלהט בלא כל רחמנות ומהבהב ושורף כל צמח וכל בריה; ויש שהוא מסתתר פתאום בענניו ומאפיל על הארץ ולדרים עליה—וכל אלה בלא כל סדר ובלי כל שיטה, כאילו הוא עושה זאת להכעיס, כדי להטיל את פחדו ואימתו על הבריות—ועדיין יש טפשים, שמתפללים אליו ומקדישים ומעריצים אותו... וזו הלבנה הטפשית עם הסנטימנטאליות המעושה שלה, שאינה מעכבת בעדה מלהתרחק בכל מה שאפשר מן השמש ומן היום ולסבב ולכרכר תמיד סביב ה„ארץ"—זה הגוף הגס, העכור, המזוהם—בכדי לקבל השפעה ואור ממנו,—הוי, כמה שנאתי, מאסתי את זו הסנטימנטאליות המלאכותית של „הלבנות החורות", שכאילו מתביישות הן להביט נכוחה בפני איש,—ושבע תועבות בלבי, להתחכך דוקא ב„גופים העכורים", שיש לקוות לאיזו טובת־הנאה מהם... ואף להכוכבים הגדולים והמיוחסים בממשלת הלילה איני מרגיש חבה יתרה. זה ה„עיש־הדוב־הצפוני", שהתפשט מלא קומתו בחצי הכדור, כאילו קפל אותו תחתיו, והניח עליו את כפותיו הגסית כאילו רצה להדיקו, לרמסו ולכרסמו; זו ה„בתולה" הבלה והצבועה, המבקשת את קרבת ה„כסיל" וחברתו; זו „נוגה־ווינוס" היפיפיה, הקורצת ורומזת ל„דוב הצפיני" ומבקשת קרבתו מפני שהיא חושבת על־פי טעות, שהוא עשיר ותקיף; זה ה„כסיל" הנתן במרומים וחושב אני ואפסי עוד; ועל כולם—„הסרטן" הדוחף אחורנית את כל פמליא של מעלה, וכל שאר הבריות מן ה„זואולוגיה השמימית", שמשפיעים השפעה גדולה במלכותא דרקיע,—כולם, כולם כבר היו לזרא וכבר הגיעה השעה להפטר מהם. ולא יפלא, איפוא, אם בני־אדם מתענינים כל־כך ב„כוכב־השבט", עומדים על המשמר יומם ולילה ומצפים לראות, מתי כבר יגיע הקץ לכל אלה ביחד או, לכל הפחות, תבוא מפלה על אחד מהם. וכמו תמיד, בכל השנויים והחליפות המתרגשים ובאים, יראים לנפשם הפחדנים בעלי העצבים הרפים ומי שלבם חלש, שמא, פן ואולי יהרסו השתות, חלילה, ויבולע גם להם. ומכאן כל אותה ה„שניות" בכל פעם שמופיע על ה„אופק" איזה „כוכב־שבט": מצד אחד מתגעגעת נפשו של האדם לראות במחזות כאלה ושמחה היא לה לראות במפלתם של הכוכבים, שהיא נהנית ממנה הנאה משונה; ואולם מן הצד השני לבו של אדם נוקפו, מפני שהוא ירא לנפשו, שמא בינתים, חלילה, יבולע גם לו... לפנים חשבו, שהכוכבים עצמם בנפלם יגררו אחריהם גם אותנו. העת האחרונה הכניכה, אמנם, שנויים גם במושג זה מכובד הכוכבים שוב אין מפחדים. כבר באו בני־אדם לידי הכרה, שהכוכבים כשהם לעצמם כמעט שאינם ולא כלום. אין להם כובד מיוחד, ובכל אופן אינם כל־כך נוראים כמו שהבריות מדמות. וכמה שיפלו לא יהיה חסרונם ניכר והעולם לא

יחרב, חלילה, זולת מה שיש להם, לפי דברי ה„חוזים", כשרון להטיל בנפלם איזו זוהמא, שלפעמים יש בכחה להזיק; ולא הרי הם בעצמם כהרי הזנבות הסרוחים אחריהם, שהולכים וכלים במרחב ומפיצים סביבם ריח רע, שמביא לפרקים לידי עטישה.—

כך היא התיאוריה האחרונה בדבר „כוכבי-השבט".

כמו שאתם רואים, לשוא מאיימים עלינו בחורבן-העולם. לאיום זה אין שום יסוד, ועל כל פנים הוא מגוזם הרבה. איך שיהיה, כבר אמר נביאנו: „מאותות השמים אל תחתו—יחתו הגויים מהמה". להם הכוכבים, להם המזלות, הם צריכים לפחוד שמא יפלו, כי להם יש מה להפסיד. ואנחנו מה—מה יש לנו להפסיד עוד?—בודאי גם לא נרויח כלום מ„עסק" זה, אבל הלא ידוע הדבר, שהיהודי בכל מעשיו שואל לא „מה ירויח?", אלא „מה יפסיד?"—ואף אני שואל אתכם: מה יכולים אנו להפסיד ב„עסק" זה: את החיים הטובים שלנו? את החלק הגדול, שיש לנו בכדור הארץ? כמעט לא נפסיד כלום; ואם תמצא לומר גם נרויח: „תמות נפשי עם פלשתים" הוא גם-כן לפעמים דבר גדול. הלא תאמינו לי, חביבי, שאיני מן הפיסימיסטים, ומיזאַנתרופוס בודאי לא, ויש עוד בעולם קנינים שאני אוהב אותם; ואף-על-פי כן יש אשר למראה העול הגדול, שנעשה בעולם בכלל ולנו היהודים בפרט בפומבי, לעיני כל האנושיות — והאנושיות מחשה, עולה רעיון על לבי: אולי באמת כדאי היה, שתבוא איזו קאַטאַסטרופה לעולם כולו או לחלק ממנו, ומה שגם אנו נסבול ממנה—אין דבר. הבריות מה הן אומרות?—: „ינקרו את עיני האחת ובלבד שינקרו את שתי עיניך"...

אבל—מנוחה, חביבי. המקום ירחם. כמדומה לי, שגם התגלות זו היא מיסודה של התגלות הציר הצפוני. לך ובדוק את „כוכב-השבט", אם יזיק זנבו או לא. הרוצה לאיים ירחיק עדותו עד שמי מרומים או עד הציר הצפוני—והמאמין יאמין.

כי נשתנו העתים. פסקה האמינה באלהים והתחילה אמונה חדשה בכח החכמה ובמסתריה. לפנים—כל מי שרצה לבדות דברים מלבו בא ובדה אותם בשם האמונה: אלהים נגלה לי, מלאך בא אליו, ה„קדוש" הנראה אליו מסר לו סודות,—ולא היה דבר מתמיה שלא האמינו בו; ועכשיו נשתנו פני הדברים. האמונה ברוח הקודש פסקה—ונתגברה האמונה בחכמה; ובאים ומנבאים בשמה. דור-דור ובדאיו. קוק בשעתו הוא כאיזה נביא-שקר בשעתו. כמדומה לי, שדבר מוטל בספק יותר מהתגלות הציר הצפוני לא היה זה כמה; ואף-על-פי כן הרי נמצאו מאמינים בדבר זה. והאמין לא רק ההמון הפשוט, אלא דוקא בני הספירות הגבוהות, הגדולים והמלומדים, והפרינץ מדינימאַרק העניק לקוק סכומים הגונים מכיסו. ולפרינץ זה, שאינו דומה כלל להפרינצים מטפוסו של גיאורג הסרבי, אני הוגה חבה מיוחדת עוד מימי „האמלט", שאף הוא היה פרינץ מדינימאַרק. ואולם לפעמים אני מצדיק עליו את הדין. מה ענין פרינץ לאֶכספידיציות? פרינץ ועסקים! אילו הייתי אני פרינץ אפילו מאַרקאַדיה המפורסמת, לא הייתי עוסק במסחר. אני הייתי מוצא בשבילי עבודה יותר נעימה, שאינה קשורה באחריות כהמסחר. נראה, שהפרינץ מדינימארק נתקנא בליאופולד הבלגי, שיותר משהיה מלך היה סוחר, וסוחר כדבעי, ממדרגה ראשונה, ועל-פי בקיאותו בענינים אלה יכול היה להיות אפילו נשיא האורגאניזציה הציונית...

עד כמה היה מלך—איני יודע. שהיתי ימים אחדים בבריסל עיר מלכותו ולא הרגשתיו כלל. ואילמלא ידעתיו מתוך תמונתו החקוקה על כל אותות-הכבוד, שניתנו בהתערוכות הרבות שבבלגיה, לא הייתי יודע, שיש מלך בבלגיה. מתחלה התפלאתי: מהיכן „תערוכות" מרובות כל-כך בבריסל? אחר-כך נודע לי, שגם זה הוא מדרכי—המסחר. החלק הגדול מן התערוכות האלו כל עיקרן לא נבראו אלא בשביל אותות ומטבעות הכבוד, שהן נמכרות על-פי „תעריף" קבוע. בעד מטבע של זהב כך וכך, בעד מטבע של כסף פחות מזה, בעד דיפלום של כבוד מעט יותר, בעד צלב של כבוד — עוד יותר. ומכאן כל אותם החייטים, למשל, שזכו לאות של כבוד בשביל ידיעתם ב„חכמת המכנסים" (כמו שמתפארים החייטים במודעות אמיריקניות), ומכאן כל אותן ה„מטבעות של זהב" של כמה וכמה בתי-מסחר. ויודע אני „פירמא" אחת, שעוד קודם שהתחילה בעסק כבר זכתה למטבע

של זהב, לדיפלום של כבוד ועוד בעד סחורותיה הטובות, המצוינות... בבריסל היו, כנראה, „תערוכות" מסוג זה, כי רבו הקופצים על מטבעות־הכבוד, שהכניסו הכנסה הגונה לאוצר הממשלה והעיר, ועל־ידיהן נתפשטה תמונתו של ליאופולד בכל העולם. מהן ידעתי, שיש מלך בבלגיה, בעל חוטם בורבוני ארוך וזקן מגודל; זולת זה לא הרגשתי במדינה זו שום סמן למלכותו. הוא, כנראה, „התבודד" אז בפאריז, כדרכו, ומלך שם מלוכה אחרת, לגמרי אחרת, מעין מלכותם של „מלכי־ישראל" בלילי־פסח, שאם אולי אינה כל־כך תקיפה, היא יותר נעימה ופחות מסוכנת ממנה. ובלגיה התנהגה כמעט תמיד בלעדיו ויושביה אפילו לא הרגישו בדבר.

ואולם, אם המלך ליאופולד כמעט שלא היה מורגש במדינה, היה ליאופולד הסוחר, הקאפיטאליסט, מורגש בכל—בכל פנה ובכל קרן־זוית. ההיכלים היותר יפים היו שלו; הבתים היותר גדולים--שלו; המוזיאום היותר גדול—המוזיאום של מדינת קונגו—היה גם־כן עדיין שלו (אז היה שלו ולא של הממלכה). ואם האידיאל של מלך הוא—להעשיר את ממלכתו, היה המלך ליאופולד אידיאליסט גמור. כשלמה בשעתו (היתה להם איזו השתוות גם בהולשתם לנשים) נתן את הכסף כאבנים בארצו. בלגיה היא, כידוע, המדינה היותר עשירה. בבלגיה רואים בחוש, איך מדינה קטנה יכולה להיות לא רק מאושרת, אלא גם עשירה, כמו שמדינות אחרות גדולות לאין סוף יכולות להיות לא רק אומללות, אלא גם עניות... היו ימים, שהצטערתי על ארץ־ישראל, שהיא פעוטה כל־כך, רק מדן ועד באר־שבע. רגילים אנו במדינה המתפארת ברחבותה ותולים גם את טבע אנשיה ברחבות זו; ואחרי שהורגלנו בספרות זו של „הטבע הרחב", כמעט שהרגשנו איזה בוז להשטח הפעוט מדן ועד באר־שבע... ואולם אחרי שעברתי את הולאנד הקטנה ואת בלגיה הפעוטה והתבוננתי לחייהם השלוים, השקטים והשבעים של ההילאנדים ולההצלחה והעושר של הבלגים, באתי לידי מסקנה, שדוקא ה„פעוטות" האלו יכולות להיות מאושרות ודוקא על השטחים הגדולים — שעירים מרקדים. ומעתה אין לי שום טענות, חלילה, להקדוש־ברוך הוא על שארץ ישראל היא רק מדן ועד באר־שבע. מסתפק אני בנחלתי זו ואני חולם על בלגיה חדשה. צריך להיות במדינה זו כדי לראות את רוב עשרה... והלא הבלגיים הם בסך־הכל רק שני מיליון ומחצה! —

ובלגיה היתה, אמנם, עשירה גם־קודם שמלך ליאופולד, אבל הוא עוד הגדיל את עשרה. הוא היה סוחר בעל מעוף גבוה ועין צופיה למרחוק. אחד מן הסופרים הספדנים כתב עליו, שהיה בעל מעוף גבוה במסחר מעין זה של הרוטשילדים... אלו הייתי אני ממשפחת המלך, הייתי מזמין את הסופר הזה למלחמת־בינים, כי השפיל את ערך ליאופולד בתור סוחר. רוטשילד היה בורגני וליאופולד—כובש־ארצות. רוטשילד רכש מיליונים בספסרות, אבל את הארצות לא כבש ולא בקש־לכבוש אותי. הוא היה מעין יהודי ספסר אצל ה„פריצים". היהודי מספסר נחלאות לה„פריצים" ומרויח דמי־ספסרות—והם קונים נחלאות... רוטשילד כבר היה יכול לרכוש בממונו מדיניות שלמות מעבר לים, אבל חסרה לו „השגה" לכך. לו היו „השגות" מרכוש גדול, מקאפיטאלים גדולים, אבל לא מנחלאות גדולות. היה בין הרוטשילדים אחד, ש„השגה" יותר עליונה נצנצה בו — הנדיב שלנו — אבל לא לאורך ימים. הנסיון עלה לו ביוקר—כאלו דברים כאלה ניתנו להספר, להמדד, להערך... אחד היה הבארון הירש, שהיה לו מעוף יותר גבוה, אבל גם הוא לא התרומם מעל לעבים. רק אצל אומות־העולם ראינו „סוחרים", שהעשירו את עמם לא רק ברכוש גדול, אלא גם במדינות גדולות, למשל, סיסיל רודס האנגלי; אצלנו עדיין לא נולד „סוחר" כזה. עם עני ודל, עם בגלות, עדיין אינו מוכשר לגדל נשרים כאלה, המתנשאים במעופם עד השמים הבהירים ומגובה זה הם סוקרים את חיי עמם בעתיד הקרוב והרחוק... רק בן־בנו של איזה מיליארדר עברי אולי יזכה למעוף כזה. לעת עתה—רק עורבים מקרקרים מסביב לנחלתנו; ונשרינו-- אם יש כאלה—אינם מתנשאים למעלה מי הגדר הדחויה.

וככל זאת מתקותי איני מתיאש ואת חלומי אני חולם. ואת בלגיה העתידה שלנו אני רואה בחלום. ובהקיץ.

רבי קרוב.

השכלה נמוכה והשכלה עליונה.

מאת

פינחס שיפמאן.

א.

ידיעת היהדות הולכת ופוחתת; הבורות ו„עם־הארצות" הולכות ומתרבות. עובדה זו גלויה וידועה היא לכל. אמנם, בכל הזמנים והדורות היו לנו עמי־ארץ; ואולם לפנים היו רק מחוסרי־הכשרון רחוקים מדעת היהדות. אבל בעלי־הכשרון, אפילו בני השדרות הנמוכות, למדו תורה אם מעט ואם הרבה. בימינו פונה כל בעל־כשרון אל כל מקצועות החכמה והדעת חוץ—מדעת היהדות. ואוי לנו מאלה ומאלה. מחוסרי־הכשרון אינם יכולים לדעת את היהדות ובעלי־הכשרון אינם רוצים לדעתה. החזיון המעציב הזה הפנה אליו זה כבר את תשומת־לבם של כל אלה, המוקירים ומחבבים את היהדות ודואגים להפצתה. באשכנז נוסדו אגודות שונות לחקירת היהדות וספרים רבי־ערך בעניני חכמת־ישראל הוצאו לאור. הרבה כחות חמריים ורוחניים השקיעו בעבודה זו: בטפוחה ושכלולה של חכמת ישראל ובהסברתה והפצתה בין שדרות עמנו. אולם תוצאות העבודה הגדולה הן מעציבות מאד. התורה נשתכחה מן היהודים יושבי אשכנז שאינם רבנים, וכל עמל האגודות לחקירת היהדות ולחכמת ישראל לא הועיל להמעיט את מספר עמי־הארץ שביניהם. והנגע של עם־הארצות פשה מיום ליום והגיע עד ליהודי רוסיה ופולין. אבל הנסיונות המרים הללו של חכמי ישראל באשכנז השפיעו על יהודי מזרח־אירופה לבור להם דרך אחרת. הם נסו לתת לילדיהם חנוך עברי הגון, שיעשה את הבורות לאי־אפשרית. וכך התחילו לעסוק בתקון ה„חדרים" ובתי „תלמוד־תורה". וצריך להודות, שבכמה מקומות ובהרבה בחינות נשתכללו בתי־הספר העממיים שלנו. אולם למרות זאת חייבים אנו להודות, לצערנו, שהנגע לא רק במקומו הוא עומד, אלא עוד הולך ופושה מיום ליום. תלמידי החדרים ובתי־ת"ת המשוכללים שוכחים את תלמודם אחרי שהם עוזבים את בתי־ספרם. בתי־הספר הללו לא גדלו ואינם מגדלים גם עתה דור של יודעי־תורה וקוראי עברית; וספרותנו אבלה ומונחת בקרן זוית בלי דורשים אחריה. אז נעשה נסיון להשפיע על הסביבה של הילדים—על הגדולים: נוסדו אגודות „עבריה", „חובבי שפת־עבר". ואחרי כל העמל הרב הזה רחוקים אנו עדיין מלראות בהתמעטותה של עם־הארצות. ואנו עומדים אובדי־עצות: מה לעשות?—ויש שאף לבם של טובי־עמנו מתחיל מהסס ומפקפק, אם אפשר בכלל למצוא איזו תרופה לנגע זה בתנאי חיינו הגלותיים: הם מאשימים את התנאים החיצונים בכל.

ואולם טעות הוא הדבר האחרון. כמה שה־תנאים החיצונים משפיעים על חיינו

הלאומיים ומפריעים את מהלכם הטבעי, סוף סוף הרבה תלוי גם במדת התאמצותנו לשמור על רוחנו ולספק לעצמנו את כל צרכי קיומו. רגש השמירה העצמית של האומה היה תמיד מגביר התאמצות זו ומורה לנו דרך להסתגל אל תנאי החיים החדשים ולסגלם אל צרכי קיומנו הלאומי. ועכשיו כלום נתנסו כבר כל הדרכים ונשתמשו כל האמצעים כדי להמשיך את התפתחותו של רוחנו הלאומי?— על שאלה זו צריך להשיב, לצערנו, בשלילה. רוב עמנו לא הכיר עוד בהכרה ברורה בשנוי הנמרץ, שבא בתנאי חיינו, ובערך השנוי הזה, ומאשריו ומנהיגיו עדיין לא נסו את כל הדרכים, האמצעים והאפשריות של התפתחות רוחני בתנאים החדשים של חיינו. כל מה שנעשה אצלנו במובן זה, נעשה במקרה, בלי שיטה קבועה, וע"י יחידים, בלי שום הסתדרות עממית. וכיון שלא נעשה עוד כל מה שצריך ואפשר לעשות, כלום יש לנו עכשו רשות לצעוק ביאוש: אין תרופה למכתנו?—הרי זהו מין יאוש למפרע! אדרבה, הרגש הבריא אומר, שיותר שאנו מכירים בסכנה הצפויה לנו מבחוץ יותר חייבים אנו להתעורר ולעורר לעבודה נמרצה ומסודרת מבפנים. ובנידון עבודה זו, שאנו חייבים לעבוד עתה, יש לנו ללמד הרבה מן העמים האחרים.

הנה שמו האשכנזים, הנורוויגים, השווידים והשווייצים את לבם אל העובדה, שהרבה מן הצעירים, שגמרו את חוק-למודם בבתי-הספר העממיים, אינם יודעים קרוא וכתוב בשעה שהם באים לעבוד בצבא: שכחו „גירסא דינקותא" שלהם. ומעט מעט נתברר להעוסקים בהשכלה העממית, שכל הידיעות, שהתלמידים מן העם קונים בבתי-הספר הנמוכים, הולכות ומשתכחות מעט מעט, עד שבמשך ארבע-חמש שנים מיום שעזבו את ספסל בית-הספר הם שוכחים כמעט את הכל. ואז באו הרבה מטובי המורים „משכילי-הרבים" לידי מסקנה, שלהשכלה הנמוכה אין ערך בפני עצמה: היא—רק אחת מן החוליות של ההשכלה העליונה ויש לה ערך רק כשהיא אחוזה בחוליות האחרות, המגיעות עד לידי ההשכלה העליונה. ובית-ספר עממי, שלומדים בו רק ארבע-חמש שנים, אינו יכול לקשר את התלמידים אל הקנינים הרוחניים החשובים, שהם בעיקרם תוצאת ההשכלה העליונה. על-כן הולכות הידיעות ונמחקות מלבותיהם של תלמידי בתי-הספר העממיים. ההשכלה הנמוכה לכשעצמה אינה נותנת לבעליה לא די ידיעות ולא די התפתחות. היא יכולה רק להכשיר את ההמון לקבל את השפעת ההשכלה העליונה. והלכך בתי-ספר עממיים, שאינם קשורים באמצעות מוסדים שונים אל יסוד ההשכלה ומקורה—אל ההשכלה העליונה, אינם מכשירים את ההמונים לקבל את השפעתה של זו ואינם מביאים כמעט שום תועלת. ובכן התחילו מפיצי-ההשכלה שבין העמים הנזכרים, מצד אחד, להגדיל ולשכלל ולהרים את שעור הלמודים של בתה"ס העממיים, ומצד שני—ליסד מוסדים קולטוריים שונים בשביל לגשר בין ההשכלה הנמוכה ובין ההשכלה העליונה, בשביל לקשר את האוניברסיטה עם ביה"ס העממי. נוסדו בתי-ספר עממיים עליונים, שעורי-מלואים, אוניברסיטות עממיות, ספרות-מסבירה עשירה. ובמשך שנים אחדות נכרו התוצאות הטובות של כל העבודה ההשכלית הזו. בשנים האחרונות נתמעט מאד מספרם של שוכחי תלמודם בין הבאים לעבוד בצבא וירדו עד 5—4 %.

ואנו חייבים לדון קל-וחומר בעצמנו: ומה בני העמים הארופיים, שחייהם

נורמאליים הם. לשון בתי־ספריהם היא לשון־עמם ולשון־אמם של התלמידים, שוכחים את תלמודם, שרכשו להם במשך ארבע־חמש שנים בבת״ס מתוקנים ומשוכללים על־פי המלה האחרונה של הפדגוגיה,—בנינו, שלשון־בית־הספר ולשון־ההוראה שלהם אינה לשון־עמם ולשון־אמם, ושה„חדרים״ ובתי ת״ת שלנו אינם משוכללים כלל וכלל, לא־כל־שכן, ובכן אין להתפלא כלל, אם התלמידים מישראל שוכחים את תלמודם זמן־מה אחרי שעזבו את בית־הספר; וכמו־כן אין להתפלא, אם ההמונים שלנו אינם מוכשרים להבנת היהדות ואם הספרות העברית והיצירות העבריות המקוריות אינן מוצאות המונים של קוראים ומבינים,—אין להתפלא כלל, אם עם־הארצות הולכת ומתפשטת בתוכנו.—התנאים החיצונים מכבידים, אמנם, ומעיקים על המתעסקים בהפצת היהדות, אבל לא הם הביאו לידי המצב המעציב של ידיעת־היהדות בימינו. לא פחות מהם גרם לכך מה שהידיעות העבריות הנִתָּנות לילדינו ב„חדרים״ ובבתי ת״ת במשך ארבע־חמש שנים אינן יכולות להספג ולהקלט בדמם ונפשם ולהשתמר בזכרונם אלא אם יהיו לנו מוסדים בינונים ועליונים להשכלה עברית והחדר והת״ת יהיו בעין חוליה אחת בשלשלת של מוסדים כאלה ויהיו מקבלים תמיד השפעה בכל הנוגע לקניני־הרוח החשובים שלנו מן החוליות הגבוהות—מן המוסדים העליונים לחקירת היהדות ויצירתה. החדר והת״ת כשהם לעצמם, בלי שורה שלמה של מוסדים עליונים לידיעת היהדות וחקירתה, ליצירתה והפצתה, אין להם שום ערך בהשכלה העברית. כי המוסד ההשכלי הנמוך צריך לינוק תדיר מן המוסד ההשכלי התיכון והעליון: בלי יניקה תדירית כזו אי־אפשר לו למוסד ההשכלי הנמוך להביא כמעט שום תועלת למבקריו וכל עמל המתעסקים בו יהיה לשוא.

דבר זה הכירו העמים, שהצטיינו בעבודתם החנוכית. לנו, בני־ישראל, לא היתה הכרה נכונה מערכה ומקומה של ההשכלה העליונה ומהשפעתה הבלתי־פוסקת על ההשכלה הנמוכה. וכשיצאו אנשים אחדים והציעו ליסד אקדימיה עברית וכשהתחילו אחרים לדבר על אוניברסיטה עברית, באו „בעלי־ההגיון״ שבנו והוכיחו, שאי־אפשר לטפל ב„ענינים גבוהים״ כאלה בשעה שאין לנו בתי־ספר נמוכים משוכללים, שאי־אפשר להתחיל מבנין הגג בשעה שאין עוד היסוד. והגג, לפי דעתם, היא ההשכלה העליונה והיסוד—ההשכלה הנמוכה. ודבריהם נתקבלו בשעתם. אולם הגיון המעשים וההשתלשלות ההיסטורית של החנוך וההשכלה סותרים לגמרי את דברי־ה„הגיון״ האלה. מן ההיסטוריה יודעים אנו, שבכל עם ועם הופיעו האוניברסיטות הרבה מאות שנים לפני בתי־הספר העממיים. גם אצלנו היהודים קדמו בתי־המדרש לבתי־הספר. בהתפתחות החברה אין ההשכלה העליונה ה„גג״ של החנוך, אלא יסודו; ודוקא ההשכלה העממית הנמוכה היא גולת־הכותרת של ההתפתחות האנושית. את המדע, את יצירות־האמנות ואת ההמצאות השונות הולידה ההשכלה העליונה, ורק אחר־כך נעשו לקנין ההמון ועשו את ההשכלה הנמוכה אפשרית. ההשכלה העליונה היא אֵם ההשכלה הנמוכה, בתקופות שונות ובעמים שונים מוצאים אנו השכלה גבוהה (כמובן, לפי מצב התקופה ומדת־התפתחותו של העם) וגם מוסדים להשכלה זו בלי השכלה עממית ומוסדי־חנוך עממיים, אבל אין אנו מוצאים שום תקופה ושום עם, שיהיו לו מוסדים קבועים להשכלה עממית נמוכה בלי שיהיו לו מוסדים להשכלה עליונה. ההשכלה העליונה נולדה ומתקיימת בלי השכלה

נמוכה; ואולם להשכלה הנמוכה יש אפשרות להתקיים כראוי אך כשהיא ניזונה בלי הפסק מן ההשכלה העליונה. כך הדבר בכל העמים וכך היה הדבר אף בישראל.

כי אף בעמנו התפתחה והתפשטה ההשכלה הלאומית מלמעלה למטה. מתחלה באו הנביאים, שתורתם היתה נשגבה מבינת ההמון, ואחר־כך באו התנאים והאמוראים, הסבוראים, הגאונים והדרשנים והסבירו את תורת הנביאים והפיצו אותה ברבים. בבית־המדרש ובישיבות נתפתחה היהדות ומן הישיבות נפוצה על־ידי הלומדים והתלמידי־החכמים בין ההמון, שה„חדר" נוצר בשבילו. קשר תכוף ומתמיד היה בין ה„חדר" ובין ה„ישיבה" ו„בית־המדרש". ושפע של דעת התורה היה שופע ויורד מלמעלה למטה—מיוצרי התרבות העברית אל תוך ההמון העברי —דרך שלשלת של מוסדים להשכלה עברית. בתי־מדרש וישיבות ותלמידיהן, חברות ש"ס, משניות, עין־יעקב, מדרש, דרשנים, מגידים, חדרים ובתי־ת"ת—זוהי השלשלת הארוכה של המוסדים, שהיו צריכים „ליצור יהדות", להסבירה ולהפיצה ברבים. ועמנו מתוך רגשו הלאומי הבריא טפח ורבה את כל המוסדים הללו, וביחוד את המוסדים העליונים לתורה. מכל ארבע פנות העולם היו בני־ישראל משתתפים בהחזקתן ובכלכלתן של הישיבות ובהחזקתם ובכלכלתם של תלמידי הישיבות. וכך הלכה דעת היהדות (כמובן, בכל דור ודור לפי מושגו) ונתפשטה בין כל שדרות עמנו. עד שמספר הבורים ועמי־הארץ נתמעט יותר מבכל אומה ולשון שבעולם.—ואך משעה שהתחלנו לנטות מן המסלה ההיסטורית שלנו, שהיא ביחד עם זה המסלה ההיסטורית האנושית־הכללית, אך משעה שהסחנו דעתנו מן הישיבות ובתי־המדרש, באה עלינו הצרה הזאת—צרת שכחת־התורה. ועכשו, כשאנו עומדים נואשים למראה ההדיוטות המתרבה ושואלים: מה לעשות?— חייבים אנו להפנות את לבנו אל מה שתורנו ההיסטוריה הכללית והעברית בנדון הפצת קניני־הרוח בין ההמונים. היא תורנו לא רק כיצד מתפשטים קנינים אלה בהמון, אלא גם כיצד הם משתמרים בהמון, ויחד עם זה—כיצד מפיצים נבראים.

כי מחלתנו העיקרית עתה היא—העדר מפיצי התרבות העברית. אך במקרה, בתור חזיון יוצא מן הכלל, אנו מוצאים רב־מטעם, שהוא גם בן־תורה, או רב דתי, שהוא גם משכיל; במקרה אנו מוצאים „אינטיליגנט", שרכש לו השכלה גבוהה או בינונית והוא יודע גם את היהדות במקורה, או בן־ישיבה, תלמיד־חכם שפרש, שרכש לו השכלה הגונה ולא נתרחק מעמו. ואלה הם האנשים, שבדורנו יכולים הם להפיץ את ידיעת היהדות בין השדרות הרחבות של האומה, שבהן נכללים גם ההמון וגם האינטליגנציה. וכלום על מפיצים בודדים, יוצאים־מן־הכלל כאלה יש להשען בדבר לאומי גדול כהפצת דעת־היהדות?—צורך לאומי דורש ספוק מתמיד, בטוח ומסודר. ובכלל אי־אפשר להסתפק בנדון זה ברבנים משני המינים. אלה הם מפיצים שאומנותם בכך, שעל הפצתם פרנסתם. וכבר יודעים אנו מן הנסיון המר של כנסיות־ישראל במערב־אירופה, שלא ממפיצים מטפוסם של ה„ריוורינדים" תבנה היהדות. אנו נצרכים לחבורות של מפיצים בלתי־רשמיים, שאף־על־פי־כן הם מפיצים את היהדות בתמידות ובקביעות ממילא. את ההשכלה והתרבות מפיצים בעמים שונים לא שכירים מיוחדים לזה, אלא כל אלה, שיש להם השכלה במדה הדרושה. ומפיצים הם אותה לא בזמנים מיוחדים, אחת בשבוע או בחודש, אלא בכל יום ובכל שעה, על־ידי נגיעתם התכופה והתדירית עם ההמונים. נושאי

התרבות באירופה מפיצים איתה על-ידי חייהם ועל-ידי הצורך הפנימי, שיש להם לברוא לעצמם סביבה קולטורית מפותחת. דרישה טבעית זו — לחיות בסביבה קולטורית — דוחפת את נושאי התרבות לפעול ולעשות, להשתדל ולהפיץ את קניני התרבות בכל מקום ובכל זמן. ומפיצים כאלה, שהדחיפה להפצה תבוא להם לא ע"י משרתם המיוחדת, אלא מתוכם, מפנימיותם, מן הצורך הפנימי לברוא סביבה יהדותית, נצרכים גם לעמנו. כי רק כל מה שיוצא מצרכו האישי של האדם יש לו יסוד וקיום. לתלמיד-חכם יש תמיד צורך טבעי לברוא לעצמו סביבה של תלמידי-חכמים. וצורך זה הוא הוא שעורר את תלמידי-החכמים שבנו להפיץ את היהדות בכל האופנים: ליסד בתי-מדרש לתורה, ישיבות, חברות שונות למשניות, למדרש, לעין יעקב ולש"ס. הצורך של הת"ח לנשום תדיר באוירה של היהדות הכריח אותו תדיר לשוחח על עניני היהדות, לתבל אף את „מילי דעלמא" שלו בפתגמי-היהדות, לקבוע עתים לתורה ביחידות או בחבורה או „לומר שעור" בפני אלה, שידיעתם פחותה משלו. ורק צורך זה של תלמידי-החכמים בסביבה של יודעי-ספר ויודעי-תורה עורר את טובי עמנו ליסד את המוסדים השונים להפצת היהדות ועורר את המון בני-עמנו לכלכל את המוסדים הללו. וחוג מפיצים כמו אלה נדרשים לנו עתה, — מפיצים, שידיעת היהדות המושכלת תהא חלק מנשמתם, שהקולטורה העברית תהא להם כאויר לנשימה ושההכרח בסביבה מתאמת לרוחם יביאם לידי הפצה תכופה ובאה-מאליה של היהדות בסביבת חייהם היום-יומיים.

והמוסדים, שיוכלו לחנך לנו חוג של מפיצים כאלה, הם לא ה„חדרים" ובתי-ת"ת ובתי-הספר הרגילים, שבתור בתי-ספר נמוכים הם יכולים אך להכשיר את ההמונים לקבל השפעה מן המפיצים, ולא הגימנסיות ובתי-הספר הבינונים האחרים, הכלליים והמתקראים „עבריים", שהם הם שגדלו את האינטיליגנציה עם-הארצית שלנו, ומכל-שכן לא בתי-הספר העליונים הכלליים, שאין בהם זכר לעניני-היהדות, ואפילו לא בתי-הספר המיוחדים לחנוך רבנים, שלא הועילו הרבה ליהודי מערב-אירופה ואף קשה ליסדם ולכלכלם ברוסיה במספר מספיק, אלא — הישיבות הישנות בצורה חדשה ומתוקנת.

ב.

במשך כמה מאות שנה היו הישיבות משמשות אצלנו בתור בתי-ספר בינונים ועליונים לכל בני האומה. כל מי שהיה רוצה ויכול לקבל השכלה גבוהה מזו שה„חדר" נותן, היה נכנס אל הישיבה והיה ממשיך שם את השכלתו וחנוכו. הישיבה היתה המשך ההשכלה של ה„חדר" והמשך החנוך של המשפחה העברית. מה שנתנה המשפחה לבניה באה הישיבה ושכללה ופִּתְּחָה. הישיבה היתה עולה על המשפחה במדרגת ההתפתחות, שהיתה נותנת לחניכיה, אבל על-פי הרוח ותוכן החיים וההשכלה היתה האחת מתאמת אל השניה. כשהתלמיד היה עוזב את חוג-משפחתו והיה נעשה בן-ישיבה, היה מוצא בזו האחרונה כמעט אויר משפחתי. אכילת-ה„ימים" מפורסמת היא בינינו לגנאי, ובצדק; אבל בבחינה אחת הביא המנהג העצמי הזה טובה מרובה לבן-הישיבה. המנהג הזה של כלכלת בני הישיבה נתן להם אויר משפחתי, שהורגלו בו מימי

ילדותם. כל בן־ישיבה, שנכנס אל בית יהודי לאכול שם את „יומו", מצא בבית זה יחס של חבה, יחס של משפחה. הוא נמצא בין אנשים יהודים חיים; ועניני־המשפחה ועניני־החיים לא נעשו זרים לו. הוא לא נעקר לגמרי מקרקע המשפחה; הוא בא במגע ישר עם חיי המשפחה וחיי העם. הישיבה ינקה תדיר מחיי המשפחה ומן החיים הלאומיים הישראליים, ומה שענין את המשפחה ואת העם ענין גם את בני־הישיבה. אז עדיין לא נבדלה עוד הדת מן החיים. החיים החולוניים של היהודי היו גם־כן קודש, היו ג"כ יהדות. וכל מקרה, שקרה ליהודי, למשפחתו, לעדתו, היה נחשב בימים ההם לענין יהודי, לענין של כלל־ישראל, שהכל התענינו בו ודברו עליו. וממילא היה לענין גם לבני־הישיבה. כל שיחה חשובה או קלה, שעברה בין היהודים, היתה גם לשיחת בני־הישיבה. היניקה, ההשפעה, הזיקות והקשר ההדדיים בין הישיבה ובין המשפחה והעם היו מתמידים ותכופים. ולפיכך היתה הישיבה למוסד חנוכי־לאומי אמתי. הכל השתתפו בכלכלת הישיבה והחזקתה, והישיבה הפיצה דעת התורה בכל חלקי האומה. היא ינקה ונזונה מכל חלקי האומה הן בחומר והן ברוח והיא מצדה השפיעה מרוחה המפתח והמשכלל על כל חלקי האומה. היא היתה לאבר מגוף האומה, לאבר, שהוא זקוק תמיד לגוף כולו והגוף העממי זקוק לו. רק מפני שהישיבה נתבססה על יסוד המשפחה והעם יכולה היתה לתפוס מקום חשוב כל־כך בהתפתחות היהודים והיהדות. ולא רק בדרכי־החיים התאימה הישיבה לחיי העם, אלא גם בתוכן הלמודים. אותם הספרים, שקרא והגה בהם העם, קרא והגה בהם גם בן־הישיבה. ומה שפסול היה ליכנס אל הישיבה, לא נכנס גם אל בית יהודי. ממעין רוחני אחד שאב העם ובן־הישיבה. באחת: כל מה שמצא מקום בהישיבה התאים אל רוח־הזמן ואל דרכי־החיים של אבותינו בזמנם. כך נהג הדבר עד התקופה האחרונה בחיי עמנו.

עכשיו נשתנו הדברים. הישיבה רחוקה בתוכן־למודיה, בדרכי־חנוכה ובשיטתה הפדגוגית מכל מה שנעשה עתה בעולם ישראל מהלך ת"ק פרסה. לא רק בעולם הגדול, בעולם הכללי, אלא גם בעולמנו הקטן נעשו שנויים שונים בכל מקצעות החיים, וביחד עם זה—גם בדרישות מן החנוך וההשכלה — והישיבה במקומה עומדת!... ולפיכך נשתנה היחס של עמנו אל הישיבה. המשכילים שבנו, ביחד עם חלק גדול מן ההמון, חדלו לשלוח את בניהם להתחנך בישיבה, כי גם ההמונים שלנו אינם רואים עוד את עולמם הרוחני בתלמוד בלבד ומשאת נפשם אינו הלמדן, התלמיד־חכם, כמו שהיה לפנים. וגם האורתודוכסיה העשירה חדלה מלראות בישיבה את המוסד החנוכי היחידי לבניה. רק האורתודוכסים הבינונים במעמדם והקיצונים ברוחם, שהישיבה במצבה ההוה עדיין ממלאת היא גם בימינו את צרכם בחנוך ובהשכלה, משתמשים בה לחנוך בניהם. ובמקום שלפנים היתה הישיבה מוסד חנוכי והשכלי לכל חלקי האומה, היא בימינו רק מוסד חנוכי והשכלי לחלק אחד מסוים באומה—למפלגת האורתודוכסיה הבינונית. ובמקום שהיתה הישיבה לפנים מוסד חנוכי־לאומי, היתה עתה למוסד חנוכי־מפלגתי. ויותר שחלקי עמנו מתפתחים, יותר הם מתרחקים מן הישיבה ומהשפעתה. ואף הישיבה מתרחקת מחיי העם ומהשפעתם ומצטמצמת בחוג מפלגתי מסוים. ובאיתה שעה עצמה מתפתחים מוסדינו החנוכיים

וההשכליים הנמוכים. מתפתח החדר, בית-ת״ת ובית-הספר. משתנה המגיד והדרשן. שונה היא הספר, שהעם קורא בו. ולפיכך נעשית הישיבה בלתי-מוכשרת להשפיע על העם ועל מוסדי-החנוך הנמוכים שלו. נקרעו הנימין, שהישיבה היתה קשורה בהן אל מוסדים אלה, ונסתתמו הצנורות, שדרך בם היתה משפיעה עליהם. המוסדים הנמוכים שלנו נשארו בלי השפעת מוסדים חנוכיים עליונים. וחוץ מזה אין מוסד מפלגתי יכול למלא את תפקידו של מוסד לאומי. ומאחר שהישיבה נעשתה בימינו למוסד חנוכי-מפלגתי, שוב אינה יכולה למלא את תפקידה הלאומי— להפיץ את ידיעת היהדות בין כל חלקי האומה. ולפיכך אף היא עצמה הולכת ומתקלקלת, מתנוונה והולכת. בימינו לא רק נתמעט מספרם של בני-הישיבה, אלא גם נפחתה איכותם. אין עתה בין בני-הישיבה אותם ה„עלויים״ ואותם ה„מתמידים״ שהיו לפנים. אין עתה בין חניכי-הישיבה אותם בני-העליה ו„יחידי-הסגולה״, שהיו לתפארת בישראל. המדה הבינונית של הכחות הנפשיים—השכליים והמוסריים—של בני הישיבה פחותה היא עתה לא רק מאותה המדה של בני-הישיבה לפנים, אלא אף ממדת הכחות הנפשיים של בני האומה כלה. בני-הישיבה אינם עתה בחירי הכחות השכליים והמוסריים של האומה, כי החוג, שממנו באים בני הישיבה, אינו מקיף את כל חלקי האומה. החוג הזה נצטמצם הרבה מאד. הוא מקיף רק חלק אחד מן האומה—את המפלגה האור-תודוכסית-הבינונית. וגם מאותו החוג המצומצם עצמו מתפרצים בחירי הכחות ונכנסים לעולם אחר. אל הישיבה נכנסים רק אותם הצעירים בני האורתודוכסיה, שכל הדרכים האחרות להשכלה גדורות בפניהם מבית ומחוץ ושאין להם אותו האומץ המוסרי והשכלי לפרוץ גדר ולפלס להם בעצמם נתיב בחיים. וכך אין הפרצוף הרוחני של בן-הישיבה מתאים אפילו להפרצוף הרוחני הממוצע של האומה.

ומאחר שהאורתודוכסיה מרגשת, שהאטמוספירה היהודית, הסובבת את הישיבה ואת בן-הישיבה, שונה היא מאותה של האורתודוכסיה מפני שהיא כוללת גם את שאר המפלגות הישראליות, סוגרת היא את הישיבה במסגרת מיוחדת ומרחיקתה מהשפעת המפלגות השונות בישראל. וכך מתנכרת הישיבה לחיי היהודים ולעניני האומה כולה ומצטמצמת בחוג הצר של הענינים המיוחדים לאורתודוכסיה בתור מפלגה. וכך נעשית הישיבה זרה לחיים האנושיים והיהודיים. המשפחה העברית אינה מקרבת עתה את בן-הישיבה ואינה מכנסת אותו אל תוכה, לחשבו כאחד מבניה. וגם הישיבה גופה, ביראתה מפני ההשפעה של בתי-ישראל שאינם אורתודוכסים על בני הישיבה, אין דעתה נוחה מן המנהג של אכילת „ימים״ והיא משתדלת לכלכל את בני-הישיבה באופן אחר—בתמיכת כסף. באופן שבן-הישיבה שוכר לו דירה מיוחדת ואוכל על חשבון עצמו ועל שלחן עצמו. אבל על-ידי תקון טוב לכשעצמו זה מתרחק בן-הישיבה מחיי היהודים ומהשפעתם ונעשה ביחד עם זה תלוי בדעתם של מנהלי-הישיבה, הנותנים לו את ה„תמיכה״. וכדי לשמור על רוחו של בן-הישיבה, שלא יפגם חלילה מן הרוחות השונות המנשבות במחנה ישראל, מרחקת הישיבה את חניכיה מן החיים ומעניני החיים. כל מה שאינו נוגע ישר אל הלמודים בישיבה פסול הוא ואסור עליו להכנס אל הישיבה. העתון העברי, שבו באות ידיעות שונות מחיי היהודים, אסור הוא

על בן־הישיבה. כל חזיון חדש, שמתגלה בחיי האומה, אסור לבוא בקהל בני הישיבה: אסור להם לשוחח עליו ולדון עליו. ציוניות, לאומיות, שאלות־הקולטורה אסורים הם בישיבה ממש כאכילת טרפה. כל מה שיש בו ריח של החיים אַל לבן־ישיבה לגעת בו. הוא חייב לעסוק רק בלמודי הישיבה, כלומר בלמוד התלמוד ונושאי־כליו. והלמוד הזה—כמה רחוק הוא מחיי היהודי של עכשיו ומצרכיו!—ומאחר שסוף סוף אי־אפשר היה לספק את כל תביעות־הנפש של העלם הצעיר ע"י למוד זה, מוכרחת היתה הישיבה להמציא לו עוד למוד אחד, שהוא מעין „סורוגאַט", המשמש במקום עניני־הרגש האסורים על בן־הישיבה וביחד עם זה הוא נלחם עם שרידי עניני־החיים, המושכים את הלב הצעיר בחבלי־קסם. זהו ה„ מ ו ס ר" המיוחד במינו, המוסר במרכאות כפולות. „מוסר" זה מלמד את האדם להלחם עם החיים ותביעותיהם הטבעיות. „מוסר" זה הוא נגד טבעו של האדם, ומפני־כך מתנגדים התלמידים אליו בכל רמ"ח איבריהם. אולם על־ידי נפתולים שונים, ע"י שוחד דברים ושוחד־כסף, עולה ביד הישיבה להנהיג את המוסר המיוזר בישיבות ולתפוש את לב התלמידים. ומפני שמוסר זה אינו טבעי אפילו לנזירים, על־כן מרבה הוא בין התלמידים את הצביעות ואת החנופה ומקלקל הוא את נפשו התמימה של בן־הישיבה. עוד לא עמדו אצלנו כהוגן על החזיון של ה„מוסריים" ועל אפים ותכונתם. ואַל יחשוב אדם, שמעטים הם. כמעט רוב הישיבות הן עתה בידי ה„מוסריים", שמספרם גדול מאד ומגיע עד לשלשת אלפים איש, המפוזרים במקומות שונים: בקובנא, מיר, ראַדין, טלז, נובוהרודוק ועוד. ואלה בני־הישיבה, שה„מוסר" המיוחד רוצץ את נפשם ונעשו לבעלי־מום מוסריים ולנזירים, שהחיים זרים להם, נעשים אחר־כך למורי־העם: רבניו, חזניו, שוחטיו, מלמדיו ועוד!

יודע אני, שהרבה מקיראינו ומסופרינו יתרעמו על שבאתי בירחון בלתי־דתי להרבות דברים על הישיבה. לדעת רבים, הישיבות הן בבחינת „שבקא לרויא", יטפלו בהם האורתודוכסים, אבל לא אנו, המשכילים הלאומיים. ואמנם, העתונים העבריים אינם מזכירים את הישיבות ואינם מדברים עליהן זה כמה שנים, וקוראי־עתונינו יודעים יותר מן הנעשה ב„סימינאריות" הרוסיות משהם יודעים מן הנעשה בישיבות... אבל, אם נזכור, שרוב השריות הדתיות, כגון רבנים, מלמדים, שוחטים ועוד, באות כמעט רק מן הישיבות, שרוב סופרינו ומורינו החדשים אף עתה בני־הישיבות הם, אלא שמאסו בהן עד מהרה,—נבין מיד, מה גדול ועצום הערך, שיש לישיבות בחיי־עמנו. עד מתי נעצום את עינינו מראות את האמת! אם טוב הדבר בעינינו או לא—העם בכללו עדיין נשמע לרבניו יותר מלסופריו והשפעת „כלי־הקודש" על כל עניני־הקהלות—וממילא על עניני כלל־ישראל—עדיין היא גדולה ועצומה אף אחרי שנתמעטה הרבה והרבה.—ואלפי הרבנים ורבבות המלמדים והמורים העבריים, שמוציאה הישיבה, הרי הם הם שיכולים להיות וצריכים להיות מפיצי־היהדות, מפיצי הלשון והתרבות העברית במובנה הלאומי. ובכן גדול החטא, שחוטאים משכילינו הלאומיים במה שהם זונחים את עניני־הישיבות, וכבד העון, שעושים כתבי־עתנו במה שאינם מטפלים בעניני הישיבות ותקונן.

וכדי שנוכל לתקנן ולהשתמש בהן לצורך הלאומי של הפצת היהדות, אנו חייבים, קודם כל, להשיב להן את ערכן הלאומי: אנו חייבים להוציאן מידי המפלגה, שכבשה אותן לעצמה, ולעשותן עוד הפעם למוסד לאומי כללי. כ ב ו ש

הישיבות כדי לשכללן ולתקנן ולהעלותן עוד הפעם למדרגתן הקודמת, כדי שתהיינה יכולות לשמש מוסד להפצת היהדות על־פי דרישות חיינו הנוכחים, — כבוש זה הוא עבודה לאומית שהזמן גרם. ולאלה, העומדים ופורשים כפיהם ביאוש ומתאוננים: מה לעשות — והתורה הולכת ונשכחת מעמנו? — נשיב: זאת עשו: כבשו את הישיבות, תקנו אותן ושכללון לפי הדרישות הפדגוגיות ולפי דרישות החיים. השיבו לישיבות את ערכן ההיסטורי, ואז תפעול הישיבה גם עתה את פעולתה ההיסטורית ותקים לנו חוג של מפיצים עממיים, שהפצת היהדות תהא להם לשאלת־חייהם ולא לפרנסה בלבד.

אמרתי, שצריך לכבוש את הישיבות, ולא אמרתי, שצריך ליסד ישיבות חדשות, מטעמים שונים. ראשית, תתיחס האורתודוכסיה שלנו באי־אמון אל הישיבות, שתתיסדנה על־ידי המשכילים, ואז תהיינה הישיבות החדשות מועטות במספרן והישיבות של האורתודוכסיה תתקיימנה להלן בצורתן הישנה ותפעלנה את פעולתן הרעה על מפלגתן ועל העם. נמצא שלא נתקן בזה כלום. ושנית, ישיבות, שתוסדנה על־ידי המשכילים בלבד, תהיינה עוד הפעם מפלגתיות ועלולות הן ליהפך לסימינאריות־לרבנים — למוסדים ספיציאַליים, שאי־אפשר להם להקים לנו חוג של מפיצים עממיים, כמו שכבר ראינו במערב־אירופה. ושלישית, כדי להקים ישיבות חדשות ומיוחדות נצרכים כחות מרובים, כספיים ורוחניים. ואם אצל האורתודוכסיה פועלת המסורת על חלק מן העם לתמוך בישיבות, הרי אצל המשכילים אין מסורת כזו. ועל־כן קשה מאד לקבץ כחות, שיוכלו להחזיק ולכלכל רשת שלמה של ישיבות מתאימות לתעודתן, — מה שראינו במוסדים המודרניים האחדים, שנוסדו בשנים האחרונות. על־כן אני אומר, שהמשכילים הלאומיים צריכים לא לעסיק ביסיד ישיבות חדשות מיוחדות, אלא לכבוש את הישיבות הקיימות מכבר, — אותן הישיבות, שיש להן כבר שורש בחיי העם ושיש להן תלמידים. ישיבות כאלו צריך לעשות יותר משוכללות, יותר חיות, יותר קרובות אל חיי העם!

את הדבר הזה הבינה חברה חשובה כה„הילפספעראיין" של יהודי־אשכנז ביחס אל הישיבות שבארץ־ישראל. באספתה האחרונה החליטה לא ליסד בא"י ישיבות חדשות, אלא לתמוך בהישיבות הישנות בסכומים הגונים ולקבל תמורת זה את הרשות לתקן בהן תקונים ידועים ולהכשירן להיות מפיצות היהדות ומחנכות רבנים בטורקיה בכלל ובארץ־ישראל בפרט. מה שמבינים יהודי־אשכנז, שאי־אפשר להם להכיר את כל ערכן של הישיבות להפצת היהדות הלאומית, צריכים אנו, יהודי רוסיה ופולין, להבין יותר ויותר. הישיבות חשובות הן הרבה יותר מבתי־ת"ת; ואם מפלגותינו נלחמות לפעמים על איזה ת"ת, כל־שכן שצריכות הן לנהל מלחמה כזו על תקון הישיבות. אם רוצים אנו, שעבודת בתי־החנוך הנמוכים שלנו לא תעלה לתהו; אם רוצים אנו, שההמונים, שהתכשרו ע"י החדרים, בתי ת"ת ובתי־הספר, יהיו יכולים להמשיך את השכלתם העברית; אם דואגים אנו לכל העמל הרב, שעמלנו לברוא ולהפיץ השכלה עברית לעמנו, ורוצים אנו, שעמל זה לא יעלה בתהו, — אין לנו עצה אחרת אלא לכונן מוסדים עליונים בעלי מדרגות שונות להשכלה עברית. ומוסדים כאלה יכולים להיות במצב הנוכחי רק הישיבות המשוכללות. ומשום כך אין לנו דרך אחרת אלא לכבוש את הישיבות. אבל קודם־כל צריך להכיר אותו המוסד, שרוצים אנו לכבשו. צריך להכיר

את המצב הנוכחי של הישיבות, את מספרן ואת מספר התלמידים בכל אחת מהן ובכולן יחד. צריך לדעת, מי ומי הם התלמידים, מאין באו ולשם מה באו. צריך לעמוד על אפיו של בן-הישיבה בימינו ועל מטרתו בחיים. צריך להכיר היטב את מצב למוד-התלמוד בישיבות ואת הרוחות השוררות בהן וגם את המנהגים והסדרים שבהן ואת היחס השורר בין המנהלים ובין בני-הישיבות. צריך לדעת את הבידג'ט של כל ישיבה בפני-עצמה, את מקור הכספים ואופן הוצאתם. בכלל צריכים אנו לדרוש ולחקור אחר הישיבות ופעולתן מכל הצדדים, ועל יסוד החקירות הללו נדע, מה צריך בהן תקון ומה אפשר להשאיר בהן כמו שהוא. חלילה לנו להתיחס אל הישיבות כאֶל דבר ישן-נושן, שאין כדאי עוד לטפל בו ושאין לו תקנה! מוסד, שאלפי צעירים מקבלים בו חנוך עברי עליון, ראוי הוא לתשומת-לב ולבקורת. כמובן, צריכה הבקורת להיות מדעית ואוביקטיבית בכל האפשר. בקורת כזו תפעל אף על טובי האורתודוכסיה בעל-כרחם וסוף סוף ישימו את לבם על הקלקולים השונים, שיש בישיבות גם מנקודת-הראות של האורתודוכסיה. הבקורת הזו תהא הצעד הראשון לכבוש הישיבות. חוץ מזה צריך להשפיע על בני הישיבה. כמובן, צריך שהשפעה זו לא תחליש את יחוסם החיובי אל הישיבה, כדי שלא יעזבוה. שהרי אם זו תהא השפעתנו, נחטיא את מטרתנו — שהישיבות תתקיימנה ושיהיו להן תלמידים, אלא שתהיינה מתוקנות ומתאימות לצרכי הזמן. המשכילים צריכים להתקרב אל בני-הישיבה, להכניסם אל תוך חוג הענינים הלאומיים שלנו, וביחוד להמציא להם ספרים עבריים למקרא. בכל עיר, שיש שם ישיבה, צריכים המשכילים לכונן ביבליותיקה עשירה מיוחדת לבני הישיבה ולהשתדל בכל מיני שדולים, שיקראו את הספרות העברית. ספרות זו יש בכחה להכנים רוח חיים אל תוך לבותיהם של בני הישיבה.

וחוץ מזה צריכים המשכילים לעשות כמעשי ה„הילפספעראיין": לתמוך את הישיבות בכסף. כלל גדול הוא בעולם: מי שאינו נותן כסף אינו יכול לחוות דעה. מתוך שהמשכילים מתיחסים בשלילה אל הישיבות ואינם משתתפים בתמיכתן פסקה השפעתם על הישיבות. חברת „מפיצי-השכלה" וסניפיה בערים שונות, שיש להם השפעה פחות או יותר מרובה על החנוך וההשכלה הנמוכה בעמנו, אין להם שום השפעה על הישיבות, מפני שבתקציב של חברה זו אין אפילו שקל אחד קצוב בשביל הישיבות. מאחר שהישיבות נתמכות אך בנדבות האורתודוכסים, הנשלחות על-ידי ה„משולחים", אין מנהליהן משגיחים בתביעותיהם של המשכילים. רק אם ישתתפו המשכילים בכלכלת הישיבות מתחלה בלי שום תנאי מוקדם, יהיו יכולים להציע את תביעותיהם לפני ראשי-הישיבות ומנהליהן ולדרוש מהם, שישימו לב לתביעות אלו.

וכדי שהישיבות תהיינה עממיות ולא מפלגתיות, חייבים אנו להשתדל בדבר, שהישיבות תמצאנה בידי הצבור העברי. כמובן, אין אנו צריכים לשלול את האיניציאטיבה הפרטית מאת מי שיהיה בכל הנוגע ליסוד הישיבות ולכלכלתן. הרבה מעלות טובות יש לאיניציאטיבה זו, שאין כאן מקום לפרטן. אולם יש איניציאטיבה פרטית, שהיא מביאה בחשבון את התביעות הצבוריות, ויש שאינה משגחת בהן כלל. האיניציאטיבה הפרטית, הנוהגת עתה ביסוד הישיבות, אינה משגחת כלל בתביעות הללו. ולפיכך צריך הצבור שלנו לשום רסן על איניציאטיבה

זו ולהכניסה לתוך גבולות צבוריים. ודבר זה יהיה אפשר אך כשהצבור שלנו יקח בידו את התמיכה הכלכלית של הישיבות וידרוש ביחד עם זה דין וחשבון מן המיסדים והמנהלים גם בעניני ממונות וגם בעניני הלמוד והחנוך. אין ספק בדבר, שכשנזכה לקהלות עבריות מסודרות, תכנים כל קהלה וקהלה לתוך תקציבה סכום קבוע בשביל ישיבה זו או אחרת, וקהלות שונות תהאחדנה לתמוך בישיבות שבגלילן ולנהל אותן. אולם עד אז צריך שהמשכילים יעסקו בבירור המצב האמתי של הישיבות וחסרונותיהן ובהצעת פרוגראמה של תקונים. ודבריהם יהיה נשמעים—לכל הפחות בחלק מן הישיבות — אם יתמכו אותן גם תמיכה חמרית.

הנה נכלל ענין הישיבות בסעיף אחד של פרוגראַמת־העבודה, שנתחברה בשביל אספת־הרבנים, הקרובה להתאסף בפטרבורג. אף אם קשה לקוות, שרוב המשתתפים באספה זו יהיו מהאימים ברוחם לרוח המשכילים הלאומיים, אף־על־פי־כן מן הראוי לברר להמשתתפים האלה בהרצאה מיוחדת את החסרונות המרובים שבישיבות הנוכחיות ואת ראשי התקונים, שאפשר לתקן בהן מבלי לפגוע ביותר בהשקפות האורתודוכסיה המתונה.

אבל הנהלת המלחמה הארוכה, שאי־אפשר לו לכבוש־הישיבות זולתה, והטפול בפרטי המצב ובפרטי התקונים הרצויים,—זוהי עבודה גדולה ומרובת־צדדים, שאך הסתדרות קולטורית חשובה יכולה לעשותה. וכמדומה לי, שאין עבודה יותר רצויה ויותר מרובת־תועלת מזו בשביל ה„הסתדרות להלשון והתרבות העבריות", שנתיסדה בברלין ושעוררה תקוות כל־כך מרובות בתוכנו.

החטא

(רומאן. המשך).

מאת

י. א. לוּבֶצקי.

ב.

בווינא הם יושבים זה כחודש ימים.

אחרי הלילה ההוא החליטו שלא להשהות את הדבר ולנסוע מיד. בשעת ההחלטה לא ידעו עוד בבירור לאן יסעו וגם לא הרבו לחשוב על זה, די היה להם לדעת, שיסעו אל הרופאים הגדולים, הפרופיסורים המפורסמים, ולא יחוסו על שום הוצאה. ובמשך ימים אחדים נתבררה ההחלטה וקבלה צורה ברורה: הם יסעו לווינא להתרפאות אצל הפרופיסורים שבעיר זו. לדבר זה נתעורר הוא ביחוד. זה כמה, שבדעתו היה ללכת לווינא, כי יודע הוא, ששם ישיגו את מבוקשם לנכון, אבל לא רצה להגיד לה דבר זה, כי מי יודע... אולי... אבל עתה, כיון שגם היא רוצה לנסוע, אז אין טוב לפניהם אלא ללכת ישר לווינא. הוא בטוח, ששם ירפאו רפואה שלמה. וכשנודעה החלטה זו לבני המשפחה מהרו להשלים עם שרה. החמות לא היתה יכולה להתאפק ועוד באותו יום באה לבקרה. היא לא הזכירתה כלום מן התגרה, שנפלה ביניהן בנשף האחרון. היא נכנסה הביתה כאילו נפרדה מכלתה לפני שעות אחדות, ותוך כדי דבור התחילה לדבר על הנסיעה לווינא. לדעתה, נסיעת בנה מיותרת היא לגמרי. אבל שאשה תסע לבדה לכרך גדול גם־כן אי־אפשר. ובינתים ספרה לה הרבה מעשיות בהרבה ממכרותיהן, שהשיגו את ישועתן בווינא. ומיד זכרה, שהיא צריכה לבקר אחת מהן ולשאול אותה על מנהגי ווינא, על אכסניא טובה ועוד דברים כמו אלה. הגיסה באה רק ביום האחרון לפני הנסיעה והתחילה לעזור לה בהכנות־הנסיעה: היא אינה כועסת על שרה, שהרי יודעת היא את לבה המר.

והכנותיה לדרך ארכו מאד. צר היה לה המקום בחדריה ובשום אופן לא היתה יכולה לעשות את הכנותיה בדעה מיושבת: רוחה נרגש ולבה סער, וכולה היתה מלאה צפיה לאיזה שנוי. וכשהגיעה שעת הנסיעה הרגישה, כי שמחה מתפשטת בכל אברי גופה. ועל פני כל המלוים הכירה, שאף הם שמחים בשמחתה. בלבה נתעוררה אמונה כבירה, שהפעם לא תהא נסיעתה לריק. והשחוק, שרחף על פניו המגושמים של בעלה, אמר לה, שאף הוא חש ומרגיש דבר זה.

בעל האכסניא, שסרו אליה בווינא, רצה להוליכם אל הפרופיסורים. אבל הבעל לא הסכים לזה. רופא אחד בן־עירו גמר את חוק־למודיו בווינא ונשאר בזה; ובכן יסור תחלה אליו וישאל בעצתו. את הרופא בן־עירם זכרה כמו מתוך החלום.

בווינא הוא יושב זה כשבע שנים. וכשהיה עוד תלמיד הגימנסיון, בשנים הראשונות אחרי חתונתה, ראתה אותו פעמים אחדות, אבל לא שמה אליו את לבה. ואולם בנפשה הרגישה מעין נטיה נגדו. היא רצתה, שבעלה יניח את בקורו בבית בן־עירו לעת אחרת, ובינתים ילכו עם בעל האכסניא אל הפרופיסור: אין טוב לפניהם אלא להשתמש באדם זר להם, שלא יודיע את דעתו של הפרופיסור לאנשי עירם. אבל בעלה לא שמע הפעם בקולה. ולמחר, כשאך נחו מעמל הדרך, הלך לבקש את הרופא בן עירו, ועוד באותו יום הביאו עמו אל האכסניה.

אינה יודעת מדוע, אבל כשאך נראה הרופא הצעיר על פתח חדרה סר מעליה רוחה. הוא צעיר בריא, שיש לו החפץ וגם היכולת ליהנות מן החיים מלא לוגמיו. ומראיתו אינה מתאמת כלל להלוכו. בנחת הוא מדבר. ודבורו הוא כל־כך מתוק ורך, כאילו היה אומר להתגנב אל תוך הלב. מורגש, שהוא מכשיר את הלבבות לקראתו וממתין לשעת־הכושר... כשעה שלמה ישב עמהם וכולם דברו על מטרת בואם לווינא ועל המכרים שבעירם. הוא לא התרחק מעניני עירו וכאחד מחברתם הוא מתענין בעיירה זו. אבל מבטו בשעת השיחה גרה וצרב אותה. מבטו נח עליה בכל שעת שיחתם והקיף אותה מכל עברים, כאילו היה מתאמץ לחדור אל תוך צפונותיה ולהעמידה לפניו ערומה. ובשעה שנתכווצה ונסערה מחמת מבטו זה, חשה והרגישה, שהוא עצמו לא נסער ומבטו שלו כשהוא לעצמו היה לא סוער ותאֵוני, אלא חפשי ונוח, והביע צחוק של חבה ולעג ביחד. ובכל שעת־דבורו ראתה רק את שניו הלבנות והבריאות, שדי כח בהן לפצח ולגרם.

הוא נפרד מהם מתוך הזמנה, שיבואו אליו מחר בשעת בקור החולים, ואז יבקרם ואחרי־כך יוליכם אל הפרופיסור. היא התנגדה לזה: היא הלא לא נסעה נסיעה רחוקה כזו בשביל להתרפא אצל רופא צעיר ומתחיל. מוטב שילכו ישר אל הפרופיסור. למה לה, שיבקר גם הוא אחר סבת מחלתה?—הלא לא לשם עצתו באה הנה!—ואולם הבעל לא שמע בקולה ובכל תוקף עמד על דעתו, שמתחלה צריכים הם ללכת אל הרופא בן־עירם. אמנם, הם לא יתרפאו אצלו, אבל מן הראוי שיבקרם הוא קודם כדי שיוכל להורותם, אל איזה פרו־פיסור צריכים הם לפנות.—ולמרות נטיתה נגד הרופא בן־עירם לא היתה התנגדותה לדעת בעלה גדולה ביותר, ואחרי פתויים שונים מצדו הלכה למחר בשעה המיועדת אל הרופא.

דירתו היתה מרווחת ויפה ובעלה שבע רצון כאילו היתה דירתו שלו. חולים הרבה ישבו בחדר האורחים—והבעל שמח. במבטו ושחקו הרגישה כאילו הוא אומר לה: ומה? וכי גם עתה תתנגדי? אם חולי־ווינא מרבים לבקרו, אות הוא, שאף הוא אינו מ„קטלי קניא". וכשהגיע תורם נכנס הבעל תחלה אל חדר־הקבלה, ואחרי רבע שעה יצא שמח וטוב־לב. אחריו נכנסה היא. לבה היה סוער מאד. הרופא עמד אצל המַכְתֵּבָה ופניו הבריאים היו מוסבים אליה. נבוכה עמדה זמן מועט על־יד הפתח ונבוכה צעדה אחר־כך את צעדיה בחדר. ואף־על־פי שהרופא הסביר לה את פניו ודבוריו היו נוחים ומבטו מנחך, הלכה מבוכתה וגדלה יותר ויותר. זה כשנים אחדות, שהיא מרבה לבקר רופאים שונים, ולא פעם אחת חלצה בפניהם את בגדיה—ומעודה לא הרגישה בנפשה שום בושה. ועתה התיחדותה עמו בחדר אחד בלבד כבר הסעירה את נפשה והרתיחה את דמה.

והוא, כאילו הרגיש בדבר זה, מקיף אותה במבטו הציחק-הלועג. קשה היה לה להסיר מעליה את בגדיה. בבושה ובזהירות יתרה התירה כפתורים אחדים משמלתה ואיזו יראה, שבאה מתוך בושה פנימית, לא נתנה לה לגלות לפניו את בשרה. אבל הוא דורש בנחת, שתסיר מעליה את כל בגדיה, וכאילו כדי לסייעה בזה קרב אליה. היא הסירה את בגדיה, וכשנשארה בכותנתה ושמלתה התחתונה הרגישה, שהוצת איזה דבר בעיניו ובקרבה. והוא עומד בקרבתה ומביע את השתוממותו על גזרת-גופה וחטוב-אבריה. למה לה ילדים? — חבל על חטיבה נפלאה כזו, שתופסד על-ידי הריון ולדה. וכששכבה על הספה וידיו הרכות משֵשו את בטנה, צלעותיה וירכה, היה לה כאילו היו צובתים אותה בצבת וכווים אותה בברזל לוהט. לכאורה, עסוק הוא בבדיקת גופה; אבל לרגעים יגונב אליה מבטו,—ומבט זה מרתיח את דמה ומרעיד את קרביה. כשגמר את בדיקתו נשאר יושב על כסאו, סמוך אל הספה, ואת ידו לא הסיר מעל בטנה גם בשעה ששאל אותה שאלות אחדות הנוגעות למחלתה. היא הסירה את ידו מעל בטנה ומהרה לכסות את בטנה בכותנתה. אבל קשה היתה לה שכיבה משונה זו במסבתו. ולעמוד בפניו כשהיא חציה ערומה וללבוש בפניו את בגדיה גם-כן לא היה ביכלתה. והוא מוסיף לשבת על הכסא ולאכול אותה בעיניו. היא שוכבת ובאין ברירה היא מוכרחת להשיב על שאלותיו, ורק כשארכה עליה השעה לא התאפקה עוד ובקשה אותו, שיצא מעט אל בעלה אל החדר השני: היא רוצה ללבוש את בגדיה. כעין שחוק קל עבר על פניו. ומבלי דבר דבר יצא אל החדר השני. אז מהרה ללבוש את בגדיה, לתקן את שערותיה ולישב את מגבעתה על ראשה, שמחה, שבאותה שעה לא נכנס בעלה אל החדר הזה. וכחץ מקשת מהרה אל החדר השני, שבו עמד הרופא עם בעלה ושוחחו. וכשראה אותה יוצאת מחדר-החולים נדמה לה, שבמבטו התגבר אותו הצחוק הידוע לה, כאילו הוצתה אש בקרבה ורתח דמה בעורקיה. במהירות שמה עליה את בגדה העליון ובמבוכתה לא הכירה בדבריו, ששוחח עמה קודם שנפרדה ממנו. וכשיצאה החוצה ושאפה את האויר הרענן, הרגישה, כי דמעות חונקות אותה. בושה וכעס היו בלבה, והיא היתה בעיניה כאילו נפגעה בכבודה באופן גס.—ובעלה הולך על ימינה ומתפלא על כל מה שהוא פוגש על דרכו, וחוזר בשמחה על דברי הרופא. היא מביטה אליו בעין חודרת ומכירה עתה בכל אותה ה„גשמיות" שבגופו הגדול ובפניו השעירים. ונדמה לה, שאילו היתה יכולה להתנפל עליו ולהכותו, היה רֹוַח לה. היא מהרה הביתה ושכבה על מטתה: ראשה עליה כואב ומנוחה נחוצה לה.

בערב בא אליהם הרופא והזמינם ללכת עמו אל התיאטרון. היא לא נאותה באמתלא, כי ראשה כואב, והוא נשאר בחדרה לבלות שעה קלה בחברתם. הבעל הזמין אותו לשתות תה ובינתים שוחחו על עניני העיר שיצאו משם. התחילו שאלות וחקירות על כל אחד מבני עירם, ובינתים זכר הרופא „מעשיות" שונות במכרים שונים. ולשמע שיחה זו על ענינים ואנשים ידועים לה בתוך עולם זר לה נמחה מלבה הרושם הרע של בקורה בצהרים והתחילה להשתתף בשיחה. הרופא כאילו נתקרב אליה, ובשעה זו שכחה גם את מבטו, שענה אותה כל כך. בינתים עברו אל הענין החשוב להם — אל שאלת-הילדים. לדעתו נצרך לזה רק דבר קטן: לה נתוח קל ולו התרפאות במשך זמן קצר.

הבעל שמח מאוד לשמוע את דברי הרופא, וגם בלבה נתעורר איזה רגש של שמחה. היא קמה ממטתה וקרבה אל השלחן. הרופא היה למכרה, לידידה—איש רצוי ונוח, שאפשר לבלות עמו את העת. ובלבה נקוטה על מחשבותיה הרעות, אף-על-פי שהיא לא ידעה אף בעצמה את תוכן המחשבות האלו. ואז השתדל הרופא להכנים רוח-חיים לתוך המסבה. וחפצו עלה בידו. הבעל התענג על מראיתו ועל שיחתו וגם היא שמעה את דבריו ברצון. הוא שחק להם ולדאגתם-לילדים: הוא לא היה נוקף לשם זה אף באצבע קלה. למה להם ילדים וכל הדאגות הכרוכות בהם?— ישמחו בחלקם, שאפשר להם לחיות במנוחה. ואולם הבעל, שהגין על נסיעתו לווינא, התאמץ להוכיח את נחיצות הילדים בחיי הנשואין: הזקנה קופצת על האדם הערירי קודם זמנה והשעמום מטרידו מביתו הריק. רק הילדים מחזירים לך עוד הפעם את ימי-עלומיך.—והיא שומעת את דברי בעלה ולבה רועד: האמנם? ביתו היה נראה לו עד עתה ריק! ובכל אותו הזמן, שנחם אותה ודבר על לבה, שהיא טובה לו מעשרה בנים, ישב בחברתה משועמם ונרגז וחשב מחשבות, שזקנה קופצת עליו קודם זמנה; ואך עתה, כשהתחיל להאמין, שישיג בווינא את מבוקשו, לא התבייש וגלה את נגע-לבו. וגם היא מגינה על שאיפתם לילדים: נשואין בלא ילד אינם נשואין. האשה בתור נקבה בלבד תהא תמיד כאורחה בבית בעלה. הילד הוא הוא שמקשר אותה בקשר קיים אל ביתה והוא הוא שנותן לה את היכולת להתאזרח ולשלח את שרשיה עמוק עמוק בבית בעלה.— כחולמת דברה את דבריה אלה, ובדברה עברו בדמיונה עשר שנות חייה בבית בעלה, שהיו חיי אושר ושובע-רצון ועם כל זה חסר להם היסוד הממשי: בבוקר לא-עבות, כשיקוץ הבעל בריקנות השוררת בביתו, ישלח אותה, את העקרה, מעל פניו ואחרת יושיב על מקומה... אבל הבעל לא הרגיש את המרירות שבדבריה. נפשו היתה מלאה אותם הרגשות, שהעירו בו דברי הרופא, ולא היתה פנויה להרגיש בצרת-נפשה של אשתו. רק הרופא הביט אליה בשעת שיחתה, ובמבטו הרגישה עוד הפעם אותו הצחוק-הלעג, שהרגישה אתמול והיום בצהרים, וגם כעין תמהון ושאלה. רעד עבר בבשרה וכאילו זכרה דבר-מה הפסיקה את שיחתה באמצע...

הרופא הציע לפניה, שיסעו עמו יחד לטייל מעט, ובטיולם זה יראם את העיר הגדולה, והוסיף, כי בתור רופא אינו מבקש אותה, אלא מ צ ו ה אותה, שתטייל עתה כדי שירוח לה. היא לא סרבה כלל. בכל לבה היא נכונה לטייל, לשאוף רוח וגם לראות מעט בחיי הכרך. ואחרי רגעים אחדים כבר היתה מוכנת לטיול. בחצר האכסניא נזכר הבעל, ששכח איזה דבר, ומהר לחדרו, והרופא נשאר עמה לבדו בחצר. הם עמדו והביטו אחרי הבעל, שנעלם במעלות המוליכות לחדרו. ואז, כאילו אי-אפשר היה לו להרופא להתאפק, פנה אליה ואמר: „אמנם אינו „חריף" כל כך, אבל איש טוב וישר הוא. תמיד אהבתיו בעד ישרתו וטובו". היא כאילו שמחה לשמוע את שבחי בעלה, אבל באותם השבחים הרגישה כעין פגיעה: היא הבינה, שהרופא משקיף עליו מגבוה. אבל עוד לא הספיקה להשיב על דבריו— והבעל כבר שב מחדרו. אז הלכו שלשתם לטייל, ואחר-כך יעץ להם הרופא, שיקחו להם מרכבה ויסעו לראות בשוקי העיר התיכונה. וכן עשו.

אותו הזמן היה הד.לה הור-דבציר והערב היה יפה מאוד. האויר הרענן,

ששאפה אל תוכה, הרחיב את לבה והניח את דעתה, והיא התחילה להתבונן אל כל אשר סביבה. אתמול בבוקר, כשנסעה מן התחנה אל האכסניא, היתה כנדהמת. הרחובות הארוכים והבתים הגבוהים, שאך עתה התעוררו משנתם, הבהילוה מעט. נדמה לה, שנפלה לתוך יורה רותחת. ועתה, כשהיא נוסעת בלילה בלוית הרופא בן־עירם, אין מראה הרחובות מבהיל אותה עוד; אדרבה, מראה זה נוסך בקרבה רוח שמחה. הרחוב המרווח, שדרות האילנות ושפע־האור של פנסי הרחוב וחלונות החנויות — כל אלה נתנו להרחוב מראה של חג עלז. החנויות פתוחות וסחורתן מוצגת לראיה בחלונות רחבים ומוארים, אבל שאון התגרנות אינו מורגש לה ונדמה לה, שהסחורה מוצגת אך לנוי, כדי לשעשע את לבות העוברים ולקשט את הרחובות. והאנשים העוברים ומטיילים על המדרכה נראו לה כזרם גדול ואדיר, שמתעכב במרוצתו בפני איזה כח חזק ממנו. ועל־פני כולם שפיך רוח החג. וגם אותה תוקפים רגשות של חג והיא שואפת הלאה ומשתוקקת להעלם בתוך זרם־האנשים ההולך ונעלם בתוך תעלומת הערב העוטה את רחובות הכרך.

אחרי חצי שעה של טיול הכניסם הרופא אל בית־אוכל, ואף כאן הרגישה ברוח החג. באולם, שהיה טובע בים של אור, ישבו אנשים ונשים. ופני כל המסובים הם פני חוגגים. ובתוך האור הרב, הכלים הנאים ופני האנשים החוגגים התחילה להכיר באפסותה ואפסות בעלה, — ביחוד באפסות בעלה, שהובלטה על־ידי תנועותיו המוזרות ובגדי־החול שלו. נדמה לה, שהכניסו עמהם אל תוך האולם החוגג את החול המלא אבק־העצב. את סעודתם התחילו בשתיקה אי־נעימה. צר היה להם האולם המרווח ונדמה להם, שאלפי עינים מביטות עליהם: עיני המסובים, עיני המנורות, עיני הכתלים והכלים הצוהלים ואפילו עיני מטפחות־השלחן, שבנקיותן היתרה הרגישו כעין רעד־הבהילה של האציל כשהוא נוגע באיזו זוהמא. וגם כשהורידו את ראשיהם אל תוך הקערות או אל פרט־המאכלים הרגישו את העינים המרובות כאילו הן מביטות וחודרות אליהם דרך ערפם. צר היה להם המקום באולם המרווח, אבל הרופא וחדודיו והיין והמאכלים הטובים החיו את רוחם. היא נעשתה ערנית יותר מן הרגיל. היא מדדה במבטה את המסובים באולם ועמהם — גם את הרופא, והכירה את המרחק הרב שבינו ובין בעלה. והיא מרגשת במבטו המלא שחוק ולעג, אבל הפעם אינו מרגיז אותה — הוא מגרה אותה, והגרוי הזה נעים לה מאד. הוא מגביר את מרוצת דמה. ונדמה לה, כאילו יד רכה מחליקה אותה בשערותיה ובגופה, — יד רכה ונעימה, המלטפת אותה ומתאמצת לישנה.

בשעה מאוחרת שבו לאכסניתם. הבעל היה שמח. חיי הכרך מוצאים חן בעיניו. בני עירתם הקטנה אינם יודעים מה הם חיים. הטיול, הארוחה והיין פעלו עליו את פעולתם והוא מרגיש צורך להביע את רגשותיו. הוא שמח מאד בחלקו, ביחוד עתה, כשלבו אומר לו, שכאן, בווינא, ישיג את מבוקשו. ווינא היא עיר שאין דומה לה! מתי הם עובדים פה? מתי הם סוחרים? — והם חיים כבני־מלכים, וחייהם הוא חג ארוך. — ואף אחרי שכבר עלו על מטתם והנר כבה, לא היה יכול לישון והיה זוכר לרגעים פרטים קטנים ממקרי היום. מראה האיש, שישב לא הרחק משלחנם בשעת הארוחה, — מה דעתה עליו? — ובאותה שעה

הוא עובר אל החולים שבבית הרופא. על הרופא אינו יכול לגמור את ההלל. הוא מעריך את הכנסתו לשנה ונהנה על מצבו הטוב של בן־עירו. והוא זוכר את מראיתו של אחד מן החולים. הוא נתודע אליו בשעה שבדק אותה הרופא. גם החולה הזה הוא יליד רוסיה ואף הוא בא הנה מפני שאין לו בנים. הוא בא אל הרופא שלהם מפני שאחד מבני־עירו נתרפא אצלו והשיג את מבוקשו. — והיא שוכבת במטה, שומעת את פטפוטי בעלה ואינה שומעת. נעימות הערב עדיין חיה בקרבה והיא מרגשת צורך בשתיקה ובדידות, כדי להתעמק ברגשותיה. ובתוך נעימות זו היא מרגשת כעין גרוי. עתה אינה יכולה לסבול את פטפוטי הבעל: הם מעכבים אותה מלטעום את הנעימות הזו. חושך בחדר וערבוביה במחה ולבה. קול בעלה, השוכב לא הרחק ממנה, כאילו הולך ומתרחק ממנה. קיר של נקודות מהבהבות בתוך החושך הולך ומתעבה לפניה, והוא חוצץ בינה ובין כל אשר סביבה חציצה גמורה, שאינה נותנת לרשמי הסביבה להפריע את רקמת רגשותיה. והיום הזה, יום ראשון להתודעותה אל הרופא, גבר עליה ברשמו. אינה יודעת עוד את עצמה. ממש לאחרת היתה.

עם הרופא הלכה לבקר את הפרופיסור. בפני זה לא התביישה לפשוט את בגדיה. בחדרו הרגישה את עצמה רק כחולה ולא יותר, ומשוש ידיו לא עורר בה כלום. ורק כשהרגישה במבטי הרופא, שעמד מן הצד, חשה בקרבה מעין כויה. הפרופיסור מעורר בה תקוה. אפשר שיצטרך לעשות נתוח קל, אבל הוא מקוה, שאפשר יהיה להפטר בלי שום נתוח. והבעל גם־כן שב מן הפרופיסור שלו שמח וטוב־לב. המניעה היא גם מצדו, אבל הסבה קטנה מאד ובנקל יעלה בידו להתרפאות. אחת לשבוע יצטרכו לבקר אותו, את הפרופיסור, ואת דבר ההתרפאות מסר להרופא. היא תלך אליו בכל יום להתרפאות על־ידי האלקטרון והבעל ילך להתרפא אל בית־החולים. ולשמחת הבעל אין קץ. בפטפוטיו אינו יודע גבול. הוא יושב וחולם בהקיץ על הולד שיולד להם. הוא בטוח בזה, לבו אומר לו, שבקרוב ישובו הביתה והיא תהיה הרה. והיא יושבת ושומעת את חלומותיו ואינה מרגשת כלום. היא אינה יכולה להשתתף בשמחתו; כאילו היתה לאחרת. היא אינה עוד זו שנסעה מביתה. היא הלכה אל הפרופיסור מפני שבשביל זה באה הנה, אבל בלבה פנימה אין זכר לדאגתה, שדאגה לילדים. אינה יודעת מדוע, אבל לבה אינו שָׁלֵו, ושמחה היתה בכל לבה, אילו היה בעלה מסכים לשוב עתה הביתה. כעין יראה פנימית מרגזת אותה ושוללת ממנה את מנוחתה... הרופא הוא לה כעצם בגרון. היא יראה מפניו, אבל להפטר ממנו אי־אפשר לה. למרות רצונה מוכרחת היא ללכת אליו בכל יום ולהתרפאות. גם בעצמה אינה יודעת, מפני־מה היא יראה כל־כך את הרופא, ועל־כן קשה לה לבאר לבעלה, שיבקש לה פתאום רופא אחר. ומדי ערב בערב הוא בא אליהם ומשיאם ללכת בחברתו אל התיאטרון או אל מקום אחר. ואז היא מרגשת, שהרופא סובב אותה ומחזר אחריה, כאילו רוצה הוא לפרוש לפניה את רשתו. בשעה שהם יושבים בחדר אכסניתם או בתיאטרון היא מרגשת, שברכיו נוגעות בברכיה. מתחלה דמתה, שהדבר נעשה שלא בכוונה; ואף־על־פי־כן הבהילתה נגיעה זו ובאיזו התעוררות של רוגז משכה אליה את ברכיה. אבל מיד התחילה להכיר, שהדבר נעשה בכוונה מיוחדת. רגליו מחפשות אחרי רגליה ולוחצות אותן

לחיצה משונה. ובשעת מעשה עיניו מביטות בתמימות ומביעות צחוק נסתר, שהוא מורגש רק לה; יראה היא להתנגד לכך, שמא תסב עליה את עיני בעלה, והיא מניחה את רגלה בין רגליו ומרגשת, כי דמה מתפרץ ורותח. מה הוא רוצה ממנה ?—הלא אשה נשואה היא ! ובעלה יושב על־ידה ואינו מרגיש כלום. נהנה הוא מכל הנעשה סביבו. ובאותה שעה היא מרגשת כעין טינא בלב, כמעט כעין רגש של שנאה להמגושם התמים הזה, שאינו מבין כלום ואינו מרגיש כלום. והיא כועסת על הרופא ועל בעלה, ואילמלי היתה יכולה, היתה קמה ועוזבת את שניהם יחד ובורחת לחדרה--. ונפלא הדבר: דוקא כשהיא נמצאת לבדה עם הרופא בחדרו הוא נזהר בה מאד, הוא מקפיד גם על הנגיעה היותר קלה. ודוקא בשעה שהם יושבים בחברת הבעל הוא מגלה לה מה שבלבו בעזרת ברכיו ורגליו. אילו היה מדבר עמה דברים ברורים, או אפילו רק רמזים היה מרמז לה, לא היתה יראה ממנו. אז היתה אומרת לו, מה היא חושבת על מנהגים כמו אלה, אז היתה שופכת עליו קומקום של רותחים וקיתון של צוננים ביחד. אבל הוא אינו מדבר כלום, ועל־כן אינה יכולה להגיד לו את דעתה על התקרבותו אליה. והיא רואה ומרגשת, שהוא הולך ומתקרב אליה, ואחרי כל בקור, שהוא מבקר אותם במלונם, היא מרגשת כאילו כבר קנה חלק ממנה. והיא אינה יכולה להתנגד ואי־אפשר לה למחות. והבעל דוחפה שלא במתכוין לתוך זרועותיו של הרופא. הוא שומר עליה, שלא תחסיר אף פעם אחת מבקוריה. ובערב, כשאינה רוצה ללכת עמהם, אינו נותן לה מנוחה ומכריחה להיות בחברתם.

את בעלה אינה מכירה: כל־כך נשתנה בשבועות האלה. הוא, השתקן, שאינו מהיר בתנועותיו, אינו יודע עתה מנוחה. הוא תועה ומטייל ברחובות ווינא ובכל יום הוא מוצא לו מכרים חדשים. הוא יודע כמעט את כל החולים, שבאו אל רופאי ווינא לשם ילדים. ובשעה שהיא שבה מבקורה אצל הרופא, אין היא מוצאת אותו באכסניא: הוא הולך ומבקר את מכריו החולים או הוא מטייל ברחובות העיר. הוא מאושר. הפרופיסור שבע־רצון, והוא בטוח, שבקרוב ישיג את מבוקשו. אכן שעה מוצלחת היתה זו כשעלה על לבו הרעיון לנסוע לווינא! הלואי היה עושה זאת לפני כמה שנים!—ובשכרון־אשרו אינו שם את לבו למצב־רוחה, ההולך ורע. כשכורה היא כל היום. חסרה לה שלות־נפשה, שהיתה לה תמיד בביתה, ואי אפשר לה לסקור היטב את הענינים והאנשים ולשפוט עליהם ברוח נכון. שכרון נסוך בקרבה ודמה כאילו הורעל. וכל זה בא לה מתחבולותיו של הרופא. הוא כבר חדל להזהר. שפת רמזיו נעשתה יותר ברורה והיא אינה מרגשת בקרבה די כח להשיב את פניו ולהרחיקו ממנה. היא מכירה היטב בפח, שטמן לרגליה, והיא רואה, כי פח זה הולך ומתרחב ועוד מעט יבלענה.—ועם כל זה אינה מתנגדת וגם אינה מנסה לעמוד על נפשה. היא שכורה, אבל לא במדה כל־כך מרובה עד שלא יהא ביכלתה להרגיש ברקמת רגשותיה. היא שכורה, אבל היא מרגשת בשכרונה והיא יודעת היטב את מצבה. בתחלה היתה מתרעמת על עצמה: מפני־מה לא למדה דעת את הנבל הזה, ובכעסה היתה מכינה את עצמה ליום המחרת. מחר, כשתבקרהו, תבאר לו בדברים קשים את אופן־מנהגו הרע. אבל יום אחר יום עובר וחולף, היא מבקרת את הרופא והוא מבקר אותם— והיא אינה יכולה אף לפצות את פיה, אי־אפשר לה להוציא מפיה אף מלה אחת.

ולפעמים, כשהיא חוגרת את שארית כחה לומר לו מה שבלבה, נדמה לה, שהוא נכוה כבר במבטה והוא מתכווץ ומצטמצם עוד קודם שפתחה את פיה, כאילו נמצא במחתרת.—ואז אין ביכלתה לשאת במנוחה גם את מבטו, שנראה לה מלא תחנונים ובושה, ומה גם לדבר עמו דברים קשים.

ויום אחר יום עובר והרופא אינו מרפה ממנה. בסבובו הוא מלפף אותה ומישנה. יום אחר יום עובר והוא הולך ומתקרב אליה ועם זה היא מתרחקת מבעלה. לפעמים אי-אפשר לה לסבול עוד את קרבתו של בעלה ואת שיחתו, ביחוד בשעה שהם נמצאים בחברת הרופא: אז היא מרגשת, שבעלה עליה למשא עם כל מנהגיו ותהלוכותיו, עם צחקו ושמחתו. היא מכירה, שהיא הולכת ומתרחקת מבעלה—וכאילו נקרע דבר-מה בלבה. היא יראה מפני עצמה והיא חרדה לאשרה. ומאושרת היתה אילו היתה יכולה להמלט, אילו היה עולה על דעת בעלה לעזוב את ווינא ורופאיה ולשוב הביתה. ובשעות אלו היא משתדלת לשדל את בעלה. היא מתקרבת אליו ומתאמצת להסביר אליו את פניה בכל חנה. אבל בעלה אינו מכיר ואינו מרגיש בשנויים הפתאומיים שבהלך נפשה—כל-כך הוא שקוע ברפואותיו.

ובלילה, אחד, כשהם לבדם בחדרם, היא נדחקת אליו, ולפתע פתאום, בלי שום הכנה, היא פונה אליו בבקשה, כשהיא מחביאה את פניה בחזהו, כי ישובו הביתה: קשה לה ישיבתה בווינא. היא מרגשת, כי מבטיו המלאים תמהון חודרים אליה מבעד החשכה וכי פניה הוצתו באש צורבת. היא מחביאה את פניה בזקנו ובלחייו, כאילו היא יראה, שמא יִקרא מעל פניה את צפונות לבה. בקול רועד ונפסק מהתרגשות היא מוסיפה לבקשו, כי ישובו הביתה: כבר התרפאו דים. היא מוותרת על הילדים. לבה דואג, מנבא לה דבר מר, אינה יודעת מנוחה. היא מוותרת על הילדים, אם רק ישובו הביתה ויחיו בשלום שלמים ובריאים.—אבל הוא שומע את דבריה כמוכה-תמהון. האיך? עתה, כשמצאו סוף-סוף את הפרופיסורים הנכונים, עתה, כשכבר עזבו את ביתם ומסחרם ועשו דרך רחוקה כזו,—עתה ישובו הביתה מבלי שימתינו לסוף התרפאותם?—מרוב תמהונו התיק אותה מזרועותיו, וכשהאשו תמוך על ידו הוא שואף לחדור במבטו מבעד החשכה, לראות אך קו אחד מפניה. כדי להבין מה שבלבה. עתה, כשהרופאים שבעים רצון מפעולת הרפואות, עתה יעזבו את ווינא וישובו הביתה כלעומת שבאו! וכי יצאה מדעתה? ומה יאמרו בביתם על זה?—תמהונו עובר והוא צוחק לה ולפתיותה. הוא מבין, מפני-מה היא רוצה לשוב הביתה: לנכון היא יראה מפני הנתוח. אבל הוא דבר היום עם הרופא בן-עירם, וזה אמר לו, שכפי הנראה לא יהיה צורך בנתוח. התרפאותה אצלו מצלחת והוא ערב לו, כי מצדה לא תהיה שום מניעה.

היא נזדעזעה לשמוע הדברים האלה. אין כל מוצא. מפני הרופא היא רוצה לנום ובשבילו מעכבה בעלה... בעלה אינו מכיר במצב נפשה. נפסק החוט המאגד אותם. והיא נתכווצה בתוך עולמה הפנימי ופסקה מלהאיץ בבעלה. נשתתקה ביחד עם רגשותיה של חבה ויראה. התחמקה מתוך זרועותיו של בעלה וגם השתדלה להתחמק מקרבתו. קשים היו לה חבוקיו ונשיקותיו. ההתרחקות הולכת ונגמרת...

ג.

כל אותו היום הרגישה את עצמה כנרגזה. עד חצות לא קמה ממטתה, וגם את ארוחת הצהרים הביאו לה לתוך חדרה. הבעל הודרז באכילתו. הוא

מהר אל מכרו החדש, גם־כן חולה, כדי שילכו שניהם ביחד אל בית־החולים. לפני לכתו הזכיר אותה עוד הפעם, שתשתדל ללכת אל הרופא: הוא ירא תמיד, שמא תחסיר בקור אחד. בדעתה היה שלא ללכת היום כלל. אבל השעמום גבר עליה, קמה ממטתה, לבשה את בגדיה והלכה אל הרופא.

כשנכנסה אל הרחוב, שבו דר הרופא, הרגישה, שדפיקות לבה הולכות ומתגברות ורעד עובר בעצמותיה. וכשנכנסה אחרי רגעים מועטים אל תוך חדר־החולים גברה התרגשותה. דבר־מה הוצת בקרבה ודמה פרץ אל פניה. חולים לא היו בחדר־הביאה והרופא בעצמו פתח לה את הדלת. אף־על־פי שאחרה לבוא ושעת־הבקורים כבר עברה, עם כל זה חכה לה, היה בטוח, כי בא תבוא. ודבריו לעו, המלות זוחלות ונמשכות, ולפעמים הן יוצאות דחופות וטרופות כאילו נעקרו בחזקה ממקומן. הוא גם־כן נרגש—דבר זה הכירה ברעידת־ידיו, בשעה שעזר לה לפשוט את בגדיה, וגם בעיניו, שהיו מכוסות איזה ערפל, שבעדו נשקפה לה אש זרה.

שיחתם אינה שוטפת. בכבדות היא מתנהלת. הוא שואל אותה לשלומה והיא מתאוננת על כאב־ראשה. ובכל פעם שנפסקה שיחתם נדמה לה, שהם שומעים את הלמות לבם ומרגישים בגודל התרגשותם. כל־כך כבדה עליהםהשתיקה באותה שעה.

היא פונה אליו בשחוק עשוי, ששברי־צלצולו זרים גם לה, ואומרת, שלא היה בדעתה לבוא היום, והוא כאילו מתפלא לזה וחוזר על איזו מלה בלי שום תוכן... הוא יושב סמוך לה והאש הזרה שבעיניו עוברת אל תוך עיניה ולבה. והמדורה שבלבה הולכת ומתגברת והערפל שבעיניה הולך וכבד. את ידיו הניח על כתפה—וקור עובר בבשרה... ידיו מחליקות את שערותיה, ערפה, שכמה וצוארה, ובשרה מתכויץ ומצטמצם תחת נגיעות ידיו... שיחתם נפסקה ובשתיקה השוררת היא מרגשת ושומעת את התרגשות־לבה המתגברת. הוא לוקח את ידה בידיו. היא מתנגדת לזה, אבל התנגדותה הולכת ורפה. הוא מתקרב אליה יותר ויותר—ונשימתו הבוערת, שהיא חשה על לחיה יאזנה, מוסיפה עוד להגדיל את מדורת לבה. רעד נפשה גדול מאד. הוא נושק לה, והנשיקות בוערות ומדליקות־אש, חודרות בלבת־אשן אל תוך עורקיה, וכשכורה היא תומכת את ראשה בכתפו ומניחה את עצמו בידו לעשות בה כחפצו, בלי התנגדות...

היא התעוררה משכרונה, ובכעס של בושה דחפתו מעל פניה, והוא עומד לפניה כגנב במחתרת ומשתדל לשכך את סערת־רוחה ואי־רצונה. וגם בלבו מעין חרטה ובושה: הוא מכסה את זרועותיה בנשיקותיו ומגמגם איזו מלה, שתכנה אינו מובן לה. היא דוחפתו מעל פניה, אינה רוצה, שיקרב אליה, כל נשיקה צורבת אותה. והיא מרגשת, שעוד מעט תצא מדעתה.

בחפזון היא לובשת את בגדיה ובחפזון היא בורחת מביתו. גם כשהיתה כבר ברחוב לא הקטינה את מרוצתה. היא ממהרה לרוץ כאילו היו רודפים אחריה. סער בלבה, אבל הלב נתאבן מכעס ואף היא עצמה אינה יודעת מה לה. בנפשה פנימה ערבוביה של בושה, כעס וכאב עמוק על מעוות, שאי־אפשר עוד לתקן...

היא צועדת בצעדים מהירים בלי מחשבה, לאן היא הולכת והיכן היא עתה. אבריה רצוצים. עדין היא מרגשת את חבוקיו והם לוחצים אותה, ונדמה לה, כי לא יהיה ביכלתה להסירם מעליה לעולם. זוהמתם כאילו דבקה ונתרכבה בדמה ובשרה.

היא באה הביתה, ומבלי לברך ולשמוע את ברכת בעל־האכסניא והאורחים

היא ממהרת אל חדרה, ובבגדיה, כמו שבאה מן הרחוב, היא מטלת את עצמה אל תוך מטתה ומחביאה את ראשה בכר. כמאובנת היא שוכבת בלי תנועה. ריקות נוראה במחה ולבה, ורעיונות צורבים מבצבצים ועולים לפעמים מתוך הערבוביה שבנפשה. עתה, כשעיניה סגורות, שבים ומתבלטים לפניה רשמי־פניו והיא מרגשת בההרגשותו ושומעת את צחוקו־לעגו. והיא לא התנגדה, אף לא נסתה להתנגד לו! הפרי גמל והוא בא וקטף אותו בלי שום יגיעה. והיא מהדקת את ראשה אל הכר, כאילו רוצה היא לחנק את אנחותיה המתפרצות ואת התמונות, שעיניה רואות גם מבעד לכר. עמוק הכאב וגדולה הצריבה. היא בוכה, אבל הדמעות אינן יכולות לכבות את המדורה שבלבה.

צעדים נשמעים. הבעל נכנס אל תוך החדר—והיא אינה פונה אליו. הוא קורא לה בשמה, מניח את ידו על שכמה ומלטף אותה בחבה—והיא אינה מרימה את ראשה ואינה משיבה על שאלותיו. רק מתוך הכר היא צועקת, שיניח אותה עתה לבדה. הוא עומד אצל המטה וכל דבריו הרבים אינם פועלים עליה, שתפנה אליו את ראשה. וכשהבעל התחיל להציק לה בדאגותיו, לא יכלה עוד להתאפק, הרימה את ראשה מעל הכר ובפני־להבים ובעינים אדומות מבכי. אבל יבשות, אמרה לו בכעס ומרירות:

—בשם ה׳, הניחני לבדי! איני יכולה לסבול עתה שום איש! לך־לך אל כל אשר תרצה!—

אז מהר הבעל מלא דאגה אל הרופא והשאיר אותה לבדה.

השעות זחלו בכבדות. היא שומעת את קריאת בעלת־האכסניא, את צעקת השפחה ואת צחוק האורחים ואיזה חדוד בשעת שתית־התה. חודרים לתוך חדרה צלצולי־קולות שונים, בכי ילד קטן מן הדירה שכנגד חלונות חדרה וקריאת אשה לבתה הקטנה מתוך החצר, ומתוך המטבח היא שומעת את קשקוש הכלים בשעת המרקם: האורחים אוכלים עתה ארוחת־הערב. בחושך היא שוכבת כל הזמן, ורקמת רעיונותיה נסתבכה כל־כך, עד שפסקה מלחשוב. היא שומעת רק את הלמות־לבה ואת הקולות החודרים לחדרה מתוך החוץ, ומעט מעט נשתתקה הסביבה והתחילו מתרקמים ומתבלטים קולות הלילה. כפי הנראה, כבר כבו המנורות והאורחים הלכו לישון, וכבדות הלילה מורגשת לה בתוך החושך שנתעבה, והיא מקשבת אל נחרת השנה השפוכה על הס ביבה. וערבוב של זכרונות מתעוררים בתוכה,—זכרונות ילדותה, בגרותה וחייה בבית בעלה, ומקרה היום כאילו נמחה מזכרונה: שכחתו לגמרי. היא זוכרת או, יותר נכון, מרגשת, שקרה לה היום איזה דבר, אבל מה קרה לה אינה יודעת בבירור. כמדומה לה, שהיתה חולה ועתה היא הולכת ושבה לאיתנה, והיא מרגשת על פניה כנשיבה חמה ונעימה של אויר ביתה ורוח ילדותה. ועיפה, אבל שלוה, היא נמה את שנתה.

בשעה מאוחרת שב הבעל כשהוא „מבוסם״ מעט. הוא העיר אותה משנתה בנשיקותיו ולאור הנר היא רואה את פניו האדומים קצת. היא עיפה ואבריה כבדים מתוך מתיקות החלום. ומתוך תנומתה היא שומעת את נחומיו: הוא שתה היום בשביל שהיא חולה. הפתיה אל תבהל! זהו סימן טוב לפי דעת הרופא, פועלות עליה הרפואות. עוד מעט ויהיה ביכלתם לשוב הביתה. כאב־ראשה והתרגזותה—אלו הם סימני הדור החדש.—היא עיפה, אינה יודעת מה לה והיכן היא, והיא מקבלת במנוחה את כל הלפופים.

(המשך יבוא).

להפסיכולוגיה של הצבור.

מאת

י. טֶפּליצקי.

עברה תקופת־הפרעות של שנות תרס״ג — תרס״ו ואחריה — תקופת ה„משפטים הפוגרומיים״ בבתי־הדין שבמושבות ישראל. הפורעים נשתמטו ברובם ממדת־המשפט, ואלה מהם, שנתבעו לדין, מקצתם יצאו זכאים ומקצתם חייבים־במקצת וראויים לרחמים. וכנוהג שבעולם, בעקבות המעשה באה ה„הלכה״, שלכאורה היא רחוקה מהויות העולם ומפניות צדדיות, אבל באמת רצונה מלכתחלה להצדיק את הדין ולכסות על המעשה בשם האמת ה„מדעית״.

ספרות „מדעית״ מעין זו הולידו בשעתן הפרעות של שנת תרמ״א. נגונה היסודי של אותה ספרות היתה ה„אֶכספּלואַטאַציה הכלכלית״. עכשיו, כשזכינו לספרות חדשה „שלאחר הפוגרומים״, רואים אנו, שביחד עם שנוי התקופה נשתנה גם תכנה של הספרות: במקום „אֶכספּלואַטאַציה״ תוקעת ומריעה הספרות החדשה על הריסות יסודי המדינה על־ידי היהודים. מלבד זה מוצאים אנו עוד הבדל אחר בין ספרות לחברתה. בשנת תרמ״א הסתפקו הפורעים בהחרבת רכושם וקנינם של היהודים, ההמון „התהולל״ יותר משחטא באמת, באופן שמצאו אז לנכון לשפוט את הנאשמים על־פי הסעיף ל״ח מספר־העונשין הקטן, „משום דרכי שלום״. אבל בתקופה האחרונה נכנס ההמון ברוב המקומות לתוך גבול דיני־הנפשות וחטא חטאים, שמתן שכרם בספר־העונשין הגדול. מסבה זו מוכרחת גם ה„הלכה״, שכוונתה ללמד זכות על הנדונים, להתעטף בטלית שכולה „מדעיות״ ולהוכיח בראיות שאולות מן החקירה הפסיכולוגית, שההמון, אפילו כשחטא, נקי הוא מעוון ולכל העם בשגגה. ההלכה המחודשת מבקשת ביאורים מדעיים למעשי ההמון בכלל, ובמקום שהיא נוגעת במעשים פרטיים אינה נוגעת בהם אלא כלאחר־יד ועל־דרך־משל. מיסדי הספרות החדשה פותחים בשיטת הפסיכולוגיה המיוחדת של ההמון ומסיימים — בשלשלת ארוכה של רעיונות לקויים וסותרים זה את זה, בשיר מדעי חדש להאחריות הממועטת של אנשי ההמון, שהשתתפו בחטאו של הצבור.

משנתם של הסופרים הללו נשנית במספר קטן של הלכות פסוקות אלו: פעמים שאנשים טובים וישרים נעשים פתאום, תחת השפעת רצונם של אחרים, לפושעים. בהמון שחטא משתתפים לא דוקא אנשים פושעים מטבעם או מתוך ההרגל; לעתים קרובות אנו מוצאים בו, להפך, אנשים טובי־לב ותמימי־דרך, שלא עשו מימיהם שום רע. אם נסתכל, למשל, בפרעות האחרונות, נמצא,

שהשתתפו בהן במדה מרובה אנשים עובדי-אדמה ובעלי-מלאכה, שהיו אוהבי-עבודה ורודפי-שלום כל ימיהם. תחת השפעת המנהיגים והאטמוספירה המיוחדת של אותה שעה נהפכו האנשים האלה לחיות טורפות ועלו באכזריותם הנוראה על כל מה שנודע לנו בפרט זה מימי בראשית... יש תנאים ידועים, שנותנים לצבור יסוד להאמין באמת ובלב שלם, שהותרה הרצועה. משל לאלה—הפרעות האחרונות, שבשעתן ודאי נמצאו בקרב ההמון אנשים, אשר האמינו בשמועות, שעל-פיהן הוכרז על היהודים, כי במשך שלשת ימים הם עומדים מחוץ לגדר הדין וביחס אליהם הכל שרוי ומותר. אפשר לתמוה, שֶׁדַּי היה לאמונה זו בלבדה בכדי שילכו אנשים בהמון לרצוח ולעשוק; אבל אם נשים את לבנו אל הסימנים המובהקים של ה„פסיכולוגיה הצבורית" יעבור התמהון [1]). ומטעם זה באים הסופרים הללו לכלל דעה, שאם יש יסוד לחשוב, כי הנשפט אבד בשעת קלקלתו את ההכרה, שמעשהו רע ואסור על-פי דין, צריך השופט להעמיד את עצמו ב„יחס מיוחד" אל נשפט זה. אין להטיל על החוטאים שחטאו בהמון עונש גדול; הצדק דורש לשפוט אותם משפט שאינו קשה כל-כך [2]).

ובכן יש תנאים ידועים, שבהם מכסים הסימנים המובהקים של ה„פסיכולוגיה הצבורית" אפילו על מעשי רצח וגזל. ומצינו, שהלכת-הסופרים מן הדור החדש חוזרת ומתקרבת, אחרי מאה שנים של יגיעת-רוח ועבודה תמה של חכמים וסופרים לשם האמת והצדק, למשנתו הישנה של נפוליון: „חטאו רבים—הכל פטורים" (Les crimes collectifs n'engagent personne). ובכן הגיעה החקירה המדעית ל„שנוי-ערכין" יסודי... אבל מאימתי התחילה ה„מהפכה"?— השאלה דורשת תשובה; ומכיון שהספרות החדשה מדברת אלינו מתוך עב-הענן של ה„פסיכולוגיה הצבורית", מן הראוי שנסתכל קצת ב„חביון-עוזה" זה.

כלל גדול שנו חכמים: אינה דומה מהותו של הצבור לסך-הכולל של מהות היחידים הנכנסים לתוכו; במקום שהצבור מחובר מיסודות דומים זה לזה אנו מוצאים בו את פרי מהותם של היחידים, ובמקום שהוא מחובר מיסודות שונים ונבדלים זה מזה אנו מוצאים בו את הרכבת מהותם של היחידים [3]). כלל זה משמש אבן-פנה ל„פסיכולוגיה של הצבור". אבל דברי החכמים המובאים למעלה נאמרו בעיקרם על דרך משל, ותכנם הפסיכולוגי של השמות „פרי" ו„הרכבה" ודאי אינו ברור כל צרכו. העיון בספרות העוסקת בחקר נפש הצבור מביא אותנו באמת לידי הכרה, שאין החכמים תופסים את מושג הצבור במובן של עצם פסיכולוגי מיוחד, ואם יש משתמשים בשם „נפש הצבור" לא על דרך משל, אלא פשוטו כמשמעו, מתכוונים הם בו לפסיכולוגיה של היחיד הנמצא בתוך הצבור. אם נפנה, למשל, לספרו של אחד מן החכמים היותר מצוינים שבין חוקרי ההמון, סיגלי, נמצא, שסגולותיו המיוחדות של ההמון אינן מתחברות, לפי

---

[1]) Л. Зайцевъ: Отвѣтственность при массовыхъ преступленіяхъ, 1909, стр. 19, 41, 50.

[2]) Д. Безсоновъ: Массовыя преступленія въ общемъ и военно-уголовномъ правѣ, 1907, стр. 146.

[3]) Tarde: Etudes pénales et sociales, p. 296.

דעתו, למין נפש מיוחדת, נבדלת ועומדת ברשות עצמה, אלא הן נשארות קשורות ואחוזות בפסיכולוגיה של היחיד, בסגולות נפשו של כל אחד-ואחד מאנשי ההמון [1]. דבר זה עצמו אנו מוצאים אף בחקירותיו של חכם אחר (ליבון), שבכל פעם שהוא רוצה לברר את סגולותיו המיוחדת של ההמון הוא פונה אל מצב-נפשו של היחיד הנמצא בתוך ההמון.

נפנה, איפוא, למצב-נפשו של היחיד בתוך הצבור. הודות לחקירות החכמים הנזכרים וחבריהם נתקבלו במקצוע המיוחד הזה של הפסיכולוגיה איזו השערות קרובות פחות או יותר אל האמת. ודאי הוא, שמצב-נפשו של היחיד מקבל שנוי ניכר משעה שהוא נכנס לתוך הצבור. סמניו המובהקים של שנוי זה הם—חולשת ההכרה הפרטית ונטיה לקבל השפעה מן החוץ. בכלל נוטה היחיד ללכת במחשבותיו ובמעשיו אחרי הצבור, שהוא חי בתוכו. החקוי, שכחו גדול מאד בחיי יום-יום, כחו גדול ביותר בשעה שאנשים מרובים מתכנסים לצבור, כשהלבבות מתרגשים והרשמים עוברים, מחמת קרבת המקום והזמן, במהירות יתרה מאדם לאדם. במדה שמתרבה ההמון מתרבה גם כח-החקוי והשפעת האדם על חברו, שהם מגיעים עד למרום-גבהם בשעה שיש להמון איזה רצון ברור. בלשון-חכמים קוראים להשפעה זו השפעה נורמאלית של הרצון על הרצון ומבדילים בינה ובין השפעה ממין אחר, בלתי-נורמאלית, שהיא ידועה גם בשם היפנוזה. יש מוצאים צד-שוה בין זו וזו. בשביל להבין את החזיון הזה (את ההשפעה הנורמאלית)—אומר ליבון— צריך שנשים לב לחקירות החדשות במקצוע ה„פסיכופיזיולוגיה". יודעים אנו עכשיו, שעל-ידי אמצעים שונים אפשר להביא את האדם לידי מצב מיוחד, שבו כאילו עוברת ובטלה הכרתו הפרטית והוא נכנע לרצונו של אדם אחר... הנסיון מורה, כי יחיד, אחרי שנמצא זמן-מה בתוך ההמון, בא גם הוא לידי מצב-נפש מיוחד, שיש קורבה ידועה בינו ובין מצב-הנפש הנזכר.—אבל בכלל לא נתברר עדיין מושג ה„השפעה הנורמאלית" ע"י החכמים כל צרכו ולא נתקבל אצלם בתור אמת מדעית קיימת ועומדת [2]. אין הדבר מוטל בספק, שההשפעה יש לה ערך ידוע בפסיכולוגיה של היחיד הנמצא בתוך ההמון. אך צריך לברר עד היכן כחה של זו מגיע: אם מנצחת היא את הכרתו הפרטית של היחיד נצחון גמור ועושה אותו לשליחו וכלי-תשמישו של ההמון, או נצחונה אינו נצחון שלם ואפשר שימצא היחיד בנפשו את הכח הנצרך בכדי להתקומם נגדה ולמרוד בה?—אי-אפשר להעלים עין גם מזה, שמצב-נפשו של היחיד בתוך הצבור אינו תלוי בהשפעה בלבד, כי יש גם גורמים אחרים, הפועלים עליו במדה ידועה, למשל:

[1]) עיין: Sighele: *La* foule criminelle, p. 38.

[2]) בספרו של אחד מן החוקרים המפורסמים במקצוע זה אנו מוצאים את הדברים האלה: „עוד לפני שנים אחדות היה שם זה (השפעת הרצון על הרצון) ריק מכל תוכן מדעי ולא היינו משתמשים בו אלא בשיחות-חולין. רק בשנים האחרונות קבל השם הזה ערך מדעי... אבל כבר התחילו להשתמש בו לרע ויש רוצים לפרש באמצעותו דברים, שאין להם שום נגיעה אליו ושאינם ידועים כל צרכם להמפרשים". וחוקר זה מביא אחר-כך את התשובות, שמשיבים החכמים ברנהיים, פוריל, ליפיוור, ליווינפילד, מול, וואונדט וחבריהם על השאלה: מה היא השפעת הרצון על הרצון?—ומוצא את כולן „נוטות לצד אחד, בלתי-מדויקות וסותרות זו את זו פחות או יותר" (проф. В. М. Бехтеревъ: Внушенiе и его роль въ общественной жизни, 1904, стр. 6—8).

הכרת-הכח ורגש פריקת-האחריות, שמתעוררים בנפש היחיד משעה שהוא נכנס לתוך ההמון.

וכאן אנו נוגעים באותו צד של ה„פסיכולוגיה הצבורית", שיש לו ערך גדול ביותר בעיני חוקר חטאות הצבור. מה הן מדותיו של הצבור? לפי דעתו של סיגלי, בני-אדם כשהם מתכנסים לצבור הם נפחתים. אבל כמדומה לנו, שמשנתו של סיגלי מגוזמת קצת. בכל אופן יש להבדיל בשאלה זו בין פעולת הצבור על השכל של היחיד ובין פעולתו על המוסר של זה. בשעה שהצד השכלי—לפי דעתם של רוב החוקרים—פוחת והולך תמיד בתוך הצבור, הצד המוסרי אפשר שיפסיד ואפשר שירויח. החוקר טארד כותב במכתבי לסיגלי: מבדיל אני בפסיכולוגיה של ההמון בין הצד השכלי והצד המוסרי מפני שמצאתי, שבבחינת הטוב והרע נוטה ההמון להתרחק מן המדרגה האמצעית ריחוק שוה לשני הצדדים, אבל בבחינת הדעת והבערות הוא נופל תמיד מן היחיד ואינו עולה עליו לעולם בחכמתו. לפי דעתו של ליבון, אלה הן דרכי ההגיון של ההמון: הוא מחבר ביחד דברים רחוקים זה מזה, שאין ביניהם אלא קורבה חיצונית, ושופט בפזיזות יתרה מן הפרט על הכלל. השכל תופס בפעולות ההמון מקום בלתי-חשוב לפי ערך ובראיות מן ההגיון אי-אפשר לפעול על לבו. מראה אחר לגמרי אנו רואים בצד המוסרי של ההמון, אמת הדבר, שההמון נוטה יותר לצד הרע משהוא נוטה לצד הטוב, אבל ודאי הוא, שההמון מסוגל לא רק למעשים רעים, אלא גם למעשים טובים. בסגולותיו הטובות של ההמון לא יכפור לגמרי אפילו סיגלי, החוקר היותר פיסימיסטי שבמקצוע זה, האומר במקום אחד מספרו הנזכר: משל למה ההמון דומה? למין קרקע מיוחד, שזרע הרע נקלט לתוכו בקלות יתרה, בעוד שזרע הטוב אינו מוצא בו על-פי רוב את התנאים הדרושים לגידולו והולך לאיבוד. באמת אפשר לדבר אך על נטיה ידועה של ההמון לצד הרע, אבל באותה שעה עצמה צריכים אנו לזכור, שההמון מסוגל גם למעשים טובים, ופעמים שהוא מתרומם למדרגות גבוהות של אהבת-אדם ומוסר נפשו על אמונותיו ודעותיו. טעות עיקרית היא מה שרוצים למצוא בהמון בכלל מדות ומעשים, שאינם אלא בהמון זה או זה בפרט. מדות מגונות, מעין אכזריות, חוסר-סבלנות, קלות-דעת וכדומה, שהחוקרים מונים אותן לפי הרגיל בהמון, ודאי שמצויות הן בהמון זה או זה בפרט, אבל אין אנו רשאים לצייר את ההמון בכלל בתור בעל מדות מגונות אלו. מדותיו של כל המון והמון תלויות במדותיהם של היחידים שנתכנסו בחבורה, בסבות, שגרמו להתכנסותם זו, בחיי העבר וההוה שלהם,—בסך-הכל של כל אותם התנאים שהביאו את ההמון המכונס לאויר העולם. החקירה מבדלת בין שני מיני גורמים, שבהם תלויים מעשיו ומדותיו של ההמון: גורמים קרובים וגורמים מרוחקים. בכלל הגורמים המרוחקים היא מונה את הגזע, המסורת, מוסדי-החברה, החנוך וכיוצא בהם. בכלל הגורמים הקרובים היא מונה את הדרשות המגרות, את הדמיון, את הנסיון ועוד. ריבוי הסבות מוליד רבוי הפעולות, שהן נבדלות זו מזו הבדל עיקרי ומטביעות פעם בפעם על ההמון את חותמן המיוחד. ואם נבוא להוציא מתוך „אין-הסוף" של פעולות ההמון בכלל את הסימנים המשותפים לכולן, קרוב לודאי, שלא נמצא אלא זה: ההמון מצד עצמו נוטה הוא לקיצוניות, לשנויים פתאומיים ומעברי-רוח

מהירים. נטיה זו עושה אותו למין „עולם־ההפכים", שהטוב והרע משמשים בו בערבוביה: הוא הורס ואינו חומל בשעת רוגזו, חונג וצוהל כשדעתו מתבדחת ומוסר נפשו על טובת הכלל כשהוא רואה לפניו מטרה אידיאַלית.

אי־אפשר לעבור בשתיקה על פרט אחד חשוב בחיי ההמון, משעה שנתאספו אנשים מרובים ביחד לשם מעשה—מיד הם מרגישים את הצורך לתת לעצמם „ראש". הצורך במנהיג ומנהל, שאנו מוצאים אותו בכל קבוץ של בני־אדם, מעיד על עניות רצונו של ההמון ונטיתו להשתעבד לרצונו של אותו אדם, שיש לו כח ה ש פ ע ה במדה הדרושה. האמצעים, שבהם משתמשים המנהיגים כדי למשוך אחריהם את לב ההמון, פשוטים הם על־פי רוב עד מאד. אחד מן האמצעים היותר טובים לפעול על לב ההמון הוא ה ח ז ר ה ו ה ש נ ו ן: במדה שאנו חוזרים ושבים וחוזרים על רעיון ידוע, במדה זו עצמה אנו פועלים יותר על לב השומעים. לפי הרגיל משתמשים מנהיגי ההמון ב מ ע ש ה, שכח־השפעתו על ההמון גדול הוא יותר מזה של הדבור. לא תמיד אפשר להכיר ולהבדיל את המנהיג מתוך שאר הקהל. פעמים שהמנהיג ניכר רק עד שעה ידועה ואחר־כך הוא עובר ואובד בתוך שאר הקהל ונעשה סמוי מן העין, כאילו בלעו ההמון. בשעות אלו אין מנהיג להמון „כמו שאין שמרים בלחם שנאפה".

נעבור עכשיו לאותו ההמון, שהוא פורץ את הגדר ונעשה ב ע ל־ח ט א. למעלה ראינו, כי משעה שהיחיד נכנס לתוך ההמון מקבלת נפשו שנוי ידוע, תחת השפעת ה ר ו ב, המכריע את רצונו הפרטי. דבר זה כלום הוא מלמדנו, שאם פשע היחיד תחת השפעתו של ההמון—בעל־כרחו פשע ואין להטיל עליו את האחריות?—החוקרים מחולקים בדעותיהם בנוגע לשאלה, אם אפשר שיפשע אדם בעל־כרחו אפילו במצב ההיפנוזה. מקצתם חושבים את הדבר לאפשר ומקצתם—לנמנע. אפילו במצב ההיפנוזה—כותב הפרופ' ב י ח ט י ר י ב—אין סגולות־נפשו של האדם עוברות ובטלות לגמרי, אלא הן נחלשות לשעה קלה, וכשההשפעה הבאה מן החוץ מתנגדת להכרתו הפרטית של האדם הן פועלות פעולה פחות או יותר חזקה כנגדה [1]). ס י ג ל י מביע את הרעיון הזה באופן בולט עוד יותר: רק האנשים הנוטים מטבעם לפשעים יכולים לפשוע בפועל במצב ההיפנוזה [2]). ואם ההשפעה ה„בלתי־נורמאלית"—ההיפנוזה—כך, ההשפעה ה„נורמאלית", אם גם נניח, שכחה רב במדה הנצרכת בכדי לשנות את הפסיכולוגיה של היחיד שנוי עיקרי, על אחת כמה וכמה. אותם החוקרים עצמם, הרואים קורבה גדולה בין שני המעמדים האלה, מבדילים ביניהם בנוגע לשאלת האחריות. „כשאני לעצמי—כותב חוקר דיני־העונשין ג אַ ר ו פ אַ ל ו—איני מאמין בזה, שסער־האכזרות המתחולל ברגע אחד עוטף את נפש היחיד בלי הכרתו ורצונו ומשנה אותה עד היסוד. אדרבה, סבור אני, שהיחיד הנורמאַלי מתנגד תמיד למעשי־פשע, וכשאין כחו די להתנגד להמון הוא עוזב אותו. האדם הנורמאַלי לא די שאינו משתעבד להשפעתו הרעה של ההמון, אלא, להפך, הוא מתמלא רגש של כעס ומחאה פנימית, ורק הכרת חולשתו מעכבת בו מלגלות את לבו. הבריונים, שמוצאים תענוג בענוייו של אדם אומלל, שנפל לידם וכו', פושעים אמתיים הם,

[1]) עיין ספרו הנז', עמ' ע"ג.
[2]) שם, עמ' קל"ד ואילך.

שבנפשם היו לאחדים רגשי עול ואכזריות. כשאנסים מעין אלה מתכנסים לצבור אין להם שם אחר יותר נאה להם ולמעשיהם מלבד שם המון־פושעים. שאין שום שופט שבעולם רשאי להמעיט את אחריותם בפני הדין"[1]. ואפילו טארד, שלפי שיטתו גדול כחה של השפעת ההמון על הרגשתו ורצונו של היחיד יותר מהשפעת ההיפנויזה, אינו פורק גם הוא את עול־האחריות בפני הדין מעל הפושעים שפשעו בהמון.

לפי דעתו של סיגלי, ההשתתפות בהמון שחטא היא עצמה מוכיחה, שהיחיד המשתתף בהמון הוא אדם נשחת־המדות ומסוכן לחברה. בספרו הנזכר אנו מוצאים את פרטי הרצח, שרצחו הפועלים השובתים מעבודתם באחת מערי צרפת את המפקח על המחפרות בעיר זו [2]. את ספורו המחריד מסיים סיגלי בשאלה: מי היו הרוצחים? אנשים ישרי־לב ורודפי־שלום, שנהפכו פתאום, תחת השפעת ההמון, לפושעים? — והוא משיב על שאלתו: הרוצחים היו — ג., אדם שקנה לו שם רע מאד בעיר ובסביבה; ש., שנתבע קודם לזה ארבע פעמים לדין ויצא חייב; ב., בעל קדקוד מושפל ומלתעות גסות, שגם הוא עמד קודם לזה לדין והשופטים דנוהו לכף חובה; ואחרון אחרון חביב: ל. ב.־שעמד ארבע פעמים במעמד בי"ד ויצא חייב במשפטו. ל. ב. היה מתפאר, שיהרוג בשכר מועט את כל מי שיצווהו להרגו. הוא עשה הכנות ליסד חבורה של רוצחים שאומנותם בכך; מיד אחרי שרצח את המפקח על המחפרות הלך לבית־הקהוה לשחק בקלפים. כל האנשים האלה היו נוטים מטבעם למעשים ממין זה, והתרגשות ההמון שמשה להם רק מקרה טוב לגלות את לבם.

מצד ה„פסיכולוגיה הצבורית" דרוש מכל מקום להבדיל בין המון שנתכנס לשם מעשה ובין המון שנתכנס סתם. מצב־הנפש המשותף נולד רק בתוך ההמון מן המין השני. ולהפך, בהמון שנתכנס לשם מעשה גדול כח הרגשתו הפרטית של היחיד יותר מכח־ההרגשה של הצבור. בהמון ממין זה מתגלות סגולות־נפשו של היחיד באופן בולט וניכר לעין: אחד פועל פחות ואחד פועל יותר; אחד הולך את דרכו ישר ואינו חת מפני כל ואחד עומד ופוסק מהילוכו כשהוא נתקל במכשול הראשון; אחד שופך דם־אדם ומוצא בזה תענוג לעצמו ואחד מתמלא רחמים כשאָזנו שומעת אנחה. מצב־הנפש המשותף לאנשי ההמון קודם המעשה משתבר לאלפי שברים משעה שהתחיל ההמון במעשה. ההמון בורר לו דרך הילוכו מכל אלה את האֶלמנטים היותר נאים לו ויוצר מהם את „יצירתו" המשותפת, אך אין כחו מספיק להוציא מתוך תחום פעולתו את ההבדלים שבין אדם לאדם ומכל־שכן להכניס לתוך גבולו את האנשים, שההבדל ביניהם ובין רוב־הצבור מרובה הוא על הצד־השוה שבהם.

והנה גם ה„הלכה" שלפנינו מידה היא בעיקרה, כי מדת ההשתעבדות להשפעה הבאה מן החוץ, ובכלל זה גם להשפעה הנוטה כלפי פריצת־הגדר, אינה שוה אצל בני־אדם שונים וכי מלבד ההבדלים שבין אדם ואדם מצויים בנידון זה גם סימנים

1) עיין: Garofalo: Criminologie, pp. 135—136.

2) עיין ספרו הנז' La foule criminelle, עמ' קי"ב ואילך.

ידועים, שהם משותפים לבני הגזע בכללו. המעשים, שעושה האדם בהמון, הם לפעמים כל־כך משונים ורחוקים מאופן־חייו הרגיל, עד שאין אנו יכולים למצוא שום קשר ביניהם ובין רשמי־נפשו הבולטים וניכרים לעין. בכדי למצוא להם ביאור מספיק, שתהא הדעת נוחה הימנו, צריכים אנו לחדור לתוך חלק־נפש הסמוי מן העין, לתוך האינסטינקטים, שבאו לו בירושה מאבותיו ואבות־אבותיו, שלפי הרגיל הם נמצאים במצב של תרדמה ואך במקרים יוצאים מן הכלל, כשהשעה משחקת להם, הם מתעוררים מתרדמתם ומכריזים על קיומם [1].

ובכן יש הבדלים ידועים בין אדם לאדם במדת ההשתעבדות להשפעה, ובכלל זה גם לאותה ההשפעה, שהיא נוטה כלפי פריצת־הגדר. אם־כן אפשר שההבדלים האלה מתגלים בבהירות יתרה כשההשפעה הבאה מן החוץ נוטה כלפי מעשים המתנגדים להכרתו המוסרית של היחיד, ואם לא עמד היחיד בנסיון וחטא — סימן הוא, שנוטה היא מעצמו לחטא ו„זכות אבותיו מסייעתו" ? —

כאן פוסעת ה„הלכה" פסיעה לאחור ואומרת: אבל גם אם נניח, שאף האנשים הנוטים מטבעם לפשוע פושעים בפועל תחת השפעת רצונם של אחרים, עם כל זה יש להטיל ספק בתועלת דיני־העונשין בכלל בשעה שאנו באים להשתמש בהם בנוגע לאנשים שחטאו בתוך ההמון. העונש הוא אמצעי לחנך על־ירו את הפושע בהסכם לדרישות החברה, כלומר: לעכב אותו, שלא ישוב ויפשע. אבל הפסיכולוגיה מוכחת, שבאמצעות העינש אין אנו יכולים לעשות רושם ניכר על נפש האדם הנמצא תחת השפעה חיצונית, ואם־כן בטל ערכו של העונש במקרה שלפנינו. את השקפתה על העונש מבררת ההלכה יותר בדברים אלה: יש אומרים, כי משעה שאנו באים להלחם בפשעים צריכים אנו לשים את לבנו אל הסבות המולידות את הפשעים — כשיבטלו הסבות יבטלו גם התולדות. אך ספק הוא, אם העבודה התקונית הגדולה, המכוונת כלפי הסבות החברותיות של הפשעים, תביא פרי בזמן קרוב. ולפיכך יש מתקרבים אל השאלה מצד אחר וטוענים: אם באמת מעשיו של הפרט תלויים בסבות החיצוניות הפועלות עליו, הרי משעה שנפעול עליו באמצעות סבה חדשה — יראת־העונש — אפשר שנשפיע עליו באופן הרצוי לכלל. אמת מקובלת היא לרוב החוקרים, אפילו אם לא הכל מודים בה בפה מלא, שיסוד דיני־הנפשות היא הטלת־אימה על הפושעים, „לבל יזידו עוד", ובפרט זה מתאימים זו לזה החקירה המדעית והדין הקיים־ועומד [2]. אבל העונש עצמו צריך להתמעט בפשעי־ההמונים.

אם קבלה היא נקבל. אבל רוב החוקרים, שהעונשין משום הטלת־אימה אמת מקובלה היא להם, נוטים לכלל דעה מהופכת מזו של מיסדי ההלכה שלפנינו בנוגע לשאלת אחריות־ההמון. ה„פעולה המשותפת" כשהיא לעצמה נחשבת בעיניהם, מפני הסכנה המרובה הכרוכה בה לשמירת הדין או מטעמים אחרים, לא לתנאי הממעיט את האחריות, אלא, להפך, לתנאי הדורש עונש יותר מרובה. בספרו „שנים שחטאו" מבאר סיגלי, עד כמה מסוכנת מצד שמירת הדין יצירת חבורה אפילו של שני בני־אדם, שנוסדה לשם פריצת־הגדר. סיגלי רואה בפעולה המשותפת עובדה המרבה את האחריות [3], דעה זו

[1] שם, עמ׳ כ״א, כ״ה.
[2] שם, עמ׳ ל״ג.
[3] עיין: Sighele: Le crime à deux, 1893, p. 150.

עצמה, לכל הפחות בנוגע למנהיגי ההמון, מביע גם פ ר י נ ס, אחד מן החוקרים היותר מפורסמים במקצוע זה [1]). על רעיון זה חוזר גם ס ט י פ ן, האומר, כי דוקא בשעה שהנסיון לחטוא מתגבר ביותר צריך הדין להטות באופן היותר ברור ובכח היותר גדול לצד שכנגד. ספרי-הדינים לא כולם משתמשים בכלל זה במדה שוה, אבל ההתפתחות סוף סוף הולכת היא בדרך זו, ובספר-הדינים החדש של נורוויגיה כבר נתקבל במלואו.

ואין מן הצורך לבקש „אילנות גדולים" כדי לתלות בהם דברים, שהאמת שבהם מעידה על עצמה. מדת העונש שקולה, לכל הדעות, כנגד מדת-הפשע, כנגד מדרגת האלמות-שבגבורה, שאנו מוצאים אצל החוטא. ואולם כלום יש לנו מעשה-אלמות יותר גדול ממעשה ההמון הפרוע, המתנפל ברבוי אוכלוסיו על המיעוט שבישוב, על עזובים ועלובים, שאין ידם משגת להגן על עצמם? כלום יש לנו עוד מעשה-פשע, שבו תתגלה הגבורה-שבחטא יותר ממעשהו של ההמון, השופך דם אשה וילד? —

על כל פנים אין קשר ישר מצד ההגיון בין האחריות הממועטת והקלת-העונש. אדרבה, אם מקבלים אנו את שיטת הטלת-האימה לשם שמירת הדין, צריכים אנו להוציא מזה, שאין האחריות הממועטת גוררת אחריה דוקא עונש ממועט. הקלת העונש על יסוד האחריות הממועטת מובנת היא מנקודת-מבטם של החוקרים מן הדור הישן, שחשבו את העונש למין „מעשה-נקמה" או „תשלום-שכר" לפושע, שיצרו הרע נתגלה במדה פחות או יותר מרובה. אבל אין לה מקום במהלך מחשבותיהם של אותם החוקרים, הרואים בעונש אמצעי לחזק את הדין ע"י הטלת-אימה על הצבור. לפי שיטתם של אלה, העונש הוא מ ק ו ר האחריות, היא הוא המוליד בנפשו של האדם את מושג האחריות, שאינו בעיקרו „אלא הכרת היחס והקשר בין החטא והעונש על יסוד הנסיון הקודם" [2]). ואם-כן הדבר, הרי צריך להרבות את העונש בכל מקום שרגש האחריות רופף ודורש חזוק ובכל מקום שיש יסוד לחשוש, שבהקלת העונש כרוכה סכנה לשמירת הדין. עירוב הפרשיות בנידון זה בעל-כרחו צריך הוא להביא לידי תוצאות בלתי-רצויות למצדדים בזכות העונש לשם חזוק הדין, שהרי על-ידי הקלת העונש אפשר שיאבד הפושע את המעצור האחרון, המעכב בעד נטיתו לפשוע.

ואין להבדיל בנוגע לשאלת-האחריות בין ה„מנהיגים" הפועלים בתוך ההמון ובין ה„מונהגים" שבהמון זה. ההבדל בין ההמון ו„גבוריו" נוסד בעיקרו על הדעה, שבשעה שאנשי ההמון עושים את מעשיהם תחת השפעת רצונם של אחרים, המנהיגים פעולותיהם חפשיות הן ותלויות ברצון-עצמם. אבל התאמת הפעולה והרצון אצל המנהיגים מוטלת גם היא—אם נשפוט עליה מתוך הפסיכולוגיה של הצבור—בספק גדול. אפילו אם נניח, שהיו פעולותיהם של אלה „חפשיות" במדה ידועה מלכתחלה, הרי מאחר שהמנהיגים היו זמן מה בתוך ההמון, ודאי שנעשו אף הם מושפעים מצד הצבור וה„אטמוספירה" הסובבת אותם ופסקו מלהיות בעלי פעולות חפשיות. ועוד גם זאת: אם רשאים אנו להטיל על המנהיגים את האחריות בעד מזמתם הרעה, אין אנו יכולים לעשות אותם אחראים וערבאים

1) Prins: Science pénale et droit positif, 1889, p. 122.

2) Ferri: Sociologie criminelle, p. 482.

בעד אכזריות ההמון, המוציא אותה מן הכח אל הפועל, ובעד מ ד ת הרעה, שנעשתה ע"י ההמון.

וגם בפרט זה מסייעתנו הודאת בעל־הדין עצמו. מיסדי ה„הלכה" שלפנינו אף הם מודים בזה, שדיני־העונשין של רוב המדינות, המיוסדים על רעיון הטלת־אימה, באים לידי מסקנות „אחרות משלנו". והם מודים גם על זה, שדעתם „סותרת את דעת החכמים, שהם (בעלי־ה„הלכה" שלפנינו) מניחים את חקירותיהם ביסוד מחקרם"; ואף־על־פי כן „נ ר א ה להם, שכשהם באים לידי מסקנות אחו־ות משלהם (משל שאר החכמים), אינם חוטאים לא נגד ההגיון ולא נגד ההנחות היסודיות, שהניחו ביסוד מחקרם" [1].—ואולם „נראה" זה ודאי שאין לו יסוד והוא נופל מאליו. ואחד מ„חטאותיהם" של בעלי ההלכה שלפנינו נגד ההגיון וההנחות היסודיות של מחקרם בוקע ועולה מתוך חקירתם באופן בולט וניכר מאד. כוונתי למה שלא הכניסו לתוך מסקנותיהם פרט חשוב אחד, שנגעו בו פה ושם דרך מחקרם: שאלת ה מ נ י ע ה פ נ י מ י, ה„מוטיב", שיש לו חשיבות מרובה במעשי היחיד, כל־שכן שערכו גדול במעשי ההמון. המניע הפנימי, המחולל את פעולות ההמון, יכול להיות מעולה ומשובח או גרוע ופחות; ובהסכם לזה משתנה גם ערך מעשיו של ההמון. צא ולמד, מה גדול ערכו של המניע הפנימי, שנותן הוא צד של חיוב—לעומת תקופת־ה„פוגרומים"—אפילו לתנועה נוראה של תקופה אחרת, שעברה על אבותינו בסערת דם ואש—תקופת ת"ח ות"ט, שיש בינה ובין תקופת־ה„פוגרומים" כל מה שיש בין תנועה של ע ם נלחם על חירותו, שאינו יודע רחמים לאויביו האמתיים או המדומים, ובין „תנועה" של מרצחים וגזלנים, שהעיקר בעיניהם—רק לחמוס ולגזול, לרצוח ולאנס.—בנוגע לערך ה„מוטיב" עצמו יש חלוקי־דעות בין החכמים, ואם נוציא מן הכלל את המצדדים בזכות שקול־העונש כנגד י צ ר ־ ה ל ב, נהיה יכולים להחליט, כי לכל הדעות א י ן ה„מוטיב" האידיאלי מכפר בדרך כלל על החטא ואין שמים אליו לב אלא בשעה שבאים לברר את מ ד ת האחריות. אבל במקום שה„מוטיב" האידיאלי חסר לגמרי ובעל־החטא עומד לפני בית־הדין דל וריק מכל התנצלות שיש בה ממש, אין יסוד לפקפק לא בנוגע לערך מעשיו ולא בנוגע למדת ענשו. ואם במקום שחוטא אדם אחד כך, במקום שמתחברים הרבה אנשים ביחד לשם פריצת־הגדר על־אחת־כמה־וכמה. ממה נפשך: תשלום־שכר או הטלת־אימה. אם תשלום־שכר—חטאו של ההמון הוא הפשע היותר גדול שבעולם, ואם הטלת־אימה לשם שמירת הדין—פריצת־הגדר ע"י ההמון הוא המעשה היותר מ ס ו כ ן לדין, ומטעם זה או זה צריך להשתמש נגדו בכל חומר־הדין...

ואולם כשאני לעצמי נוטה אני לוותר על „תשלום־השכר" ועל „הטלת־האימה", בין שזו משמשת לשם שמירת־הדין ובין שהיא משמשת לצרכים אחרים. יודע אני, שהציביליזציה „אינה אלא מסך דק, שמתחתיו יכול יצר לב־האדם להתלקח בכל שעה ושעה כאש נוראה אוכלת על סביבותיה" (קארלייל). ויודע אני גם־כן, שמלחמת שומרי־הדין בפורצי גדר־הדין נמשכת כמה דורות ולא הביאה עד עכשיו לידי המעטת מספר החטאים. מאמין אני, שעתיד הדור הראוי לכך „להעביר חטאים מן הארץ" לא ע"י אמצעים המכוונים כלפי אלה, שפורצים את

[1]) שם, עמ' ל"ג.

הגדר, אלא ע"י אמצעים ממין אחר, שהם מכוונים כלפי אלה, שהגדר פרוצה בנגדם, ולא ע"י סתירה, אלא ע"י בנין: על־ידי חזוק ידיהם של המועטים והחלשים, על־ידי בצור־עמדתם, על־ידי בנין הריסותיהם. וכשיקָנה מגדל־עוזם של המועטים והחלשים האלה לא יוסיפו המרובים והחזקים לבוא לידי נסיון ו„לא יזידו עוד".

ואף־על־פי־כן רגש של מחאה מתעורר בלבי כשאני מסתכל בשיטתם של בעלי־ה„הלכה" שלפנינו. מחאה כפולה: כנגד ההלכה וכנגד המעשה, שהם פועלים זה על זה לשם הריסות יסודי האמת והצדק. כי לא רק המעשה פועל על ההלכה, אלא גם ההלכה פועלת על המעשה. אמת הדבר, שבימינו אין דעתם של יודעי דין מחייבת את בית־הדין ואין כותבי ספרי־הדינים מציעים למעיינים בהם לדרוש בכל הדבר הקשה בעצת יודעי־דין, כמו שהיו נוהגים בדורות הקודמים. איך מפני שהשופטים בדורותינו הם אנשים שקראו ושנו, הרי משפיעות עליהם דעותיהם של החוקרים ממילא, אף־על־פי שעל־פי דין אינן מחייבות אותם.

יש דברים, שאי־אפשר לעבור עליהם בשתיקה אפילו בימי רעה, שהשתיקה יפה להם. ובכלל אלה היא גם ההלכה המצדקת את המעשה. כי לא הרי ההלכה כהרי המעשה. המעשה נתמך על „יחס־הכחות" ואין חולקים עליו בראיות מן ההגיון. אבל ההלכה נזקקת מכל מקום להגיון וגם—last not least—ללב טהור. ובשעה שאנשים, שהגיונם אינו מספיק וטהרת־לבם מוטלת בספק, נכנסים לתוך גבול ההלכה,— זו מלכות האמת והצדק, שאין בתחומה לא שפיכות־דמים ולא חלול־קודש, לא אונאת־הדעת ולא עקום־הדין,—ולשם כוונות מעשיות הם מזייפים את המדע, מעקמים את הכתוב ומגלים בו פנים שלא כהלכה, רשאים אנו לעיין בשיטתם של מערבבי־התחומים, ליטול ממנה את עוקצה ה„מדעי" ולהחזירה כמו שהיא למקומה הראוי לה: למלכות ה„מעשה".

עִם עֲרוֹב הַיּוֹם

(רשימה).

כל היום הייתי שמח ועלז. כל קרן־פז של שמש־האביב הרכה, כל ניד־חן של פרחי־הבשם הנהדרים, כל צפצוף־קסם של כנפי־הרננים השובבות וכל נשיקה ונשיקה של הרוח הרך והחמים לעולם היפה והמלא־חיים — הרנינו את לבי ומסכו אל תוכו נחלי עונג. ואהלי הקטן, העומד כחולם, שקוע בתוך ציצים ופרחים ענוגים, היה לי כגן־עדן ומבעד לחלונו צהלו לי שדמות־ירק ויערי־חמד רעננים. אך עם רדת מלכת־היום מעל רקיע־התכלת לנוח בהיכלה אשר מעבר להררי־תכלת—התחילו רועדים בנשמתי תוגת־סוד ונעגועים חרישים...

שֶׁלָּמָּה?

עם בוא הערב באה גם צפורי בת־סודי ממסעה הארוך. באה, עמדה על סף חלוני וספרה לי ספור נוגה־נוגה. ספרה—ופרחה לה חיש מלאת עצב אל תוך קנה אשר על העץ שליד־חלוני.

—צפור, צפורי, איך?

—ציץ, צויץ! הנני!

היודעת אַת, צפורי, את אשר בלבבי עתה? — דבר יש לי לשלוח לזו, שממנה הבאת לי בשורה היום לעת ערב...

—ציץ, צויץ! הנני — שלחני!

„... את בין־השמשות האחרון, אשר בלינו יחד לפני ימים רבים, הזכירי היום לנפשך, יקירה, בעמדך בין ערבות־תוהו.—

וחשוב הוא לנו בין שמשות זה ונכבד הוא לנו מאד, באשר אז עשינו בפעם הראשונה וגם האחרונה את חשבונה של נפשנו אנו ואת חשבונו של כל העולם כלו. כי אז הוברר לנו, לאן פני מועדות ולאן מועדות פניך.

ימים רבים הלכנו יד־אֶל־יד וסללנו לנו מסלה ישרה ונעימה: את הרכסים ואת הבקעות שמנו למישור ומשני עברי המסלה שתלנו שטות יפות. כאשר צמאנו — מכוס אחת שתינו, כאשר רעבנו — בפת־לחם אחת השקטנו את רעבוננו וכאשר עיפנו—בצל אחד השתרענו להנפש. ואך הדבר הזה נעלם משנינו עד ערוב היום ההוא.

שעות רבות לקטו ידי שנינו אבן לאבן ורגלי שנינו בוססו בטיט ובחמר כדי להכין את כל הדרוש למקדש, אשר הקימונו לנו. — ואך דבר זה, אשר עליו הנחנו את אשיותיו, אך זה שכחנו לאַזן ולחקר היטב־היטב מראש כדי לדעת,

אם יתקיים הבנין לנצח או ערער יתערער ברבות הימים ויהיה למשואות!

ואת הדבר הזה—תני תודה—חייבים היינו לדעת עוד מן הרגע הראשון. חייבים היינו לברוו וללבנו עם הפגישה הראשונה, ואז היינו מקצרים הרבה־הרבה את דרכנו הארוכה, שהיתה סוגה בסלונים ממאירים וקוצים מכאיבים.

אילו ידענו, אילו ידענו!...

עם הצעד הראשון חייבים היינו לקרוע לקרעים רבים את חופת שמי־ידידותנו ולפזר את הקרעים לארבע רוחות השמים! האם לא כן, ילדה?

את מתפלאה: מה יום מיומים? הלא מים רבים שטפו מן העת ההיא עד העת הזאת מן הירדן אל תוך ים־המלח— ואתה החרשת. הן גם אור־שמש, גם חשבת־עבים הרבה בלעה הארץ מאז ועד עתה,— ואתה שתקת ולא דברת דבר. ומה יום מיומים?

הבי, אספרה־נא לך:

צפור־רון יפה יש לי. על דליות האלה, הנשקפות אל תוך חלון חדרי היא שוכנת. עם הפרדי ממך — היתה היא לרעה לי: מפתי תאכל, ממימי תשתה ושירים ערבים תשיר לי. את כל סודותי אני מגלה לה ואת כל חלומותי היא יודעת. בצרתי צר גם לה וסלסולים רכים, סלסולי־נחמה תשיר לי להנעים את חיי ולהשכיחני את צרתי. ובשמחתי תשמח גם היא, תרקד ותפזז ותרעיש במנגינותיה ארץ ושמים. כעלות השחר, כעלות השחר עוף תעוף לה אל ארבע רוחות השמים ועם בוא השמש שוב תשוב אלי ותשתפך לפני בשיריה הערבים על כל המוצאות במרוצת היום את כל חי ואת כל צומח. גם ממך היא מביאה לי פעם בפעם ידיעות ושמועות שונות. הן קרובה היית לי בזמן מן הזמנים ומתאוה אני לדעת מכל הנעשה אתך...

האם גם את היית עושה ככה?

והיום הביאה לי צפורי ממרחקים שירה נוגה זו: „ילדה אחת קטנה יש לך מעבר לים. בארצות רבות באה, ימים רבים עברה, ולפניה הלך תמיד עמוד־אשה להאיר לה את הדרכים האפלות והמסוכנות. ואולם עתה באה אל ערבה אחת גדולה—ועמוד־האש נעלם פתאם מנגד עיניה, חשך השמש בעריפיה ועמוד ענן וערפל עמד על דרכה—ואין היא יודעת איך לצאת ולאן תפנה———".

הרבה, הרבה התעצבתי גם שמחתי לשירת־תוגה זו, ואמרתי אני עם לבי: הנה בא היום, שאליו קויתי זה כמה! הנה שעת־כושר להזכירך נשכחות! עד היום גאה ותקיפה היית ואטמת את אזניך משמוע לי—והיום אולי שחה גאותך, כי על כן בין עננים ובתוהו־לא־דרך את עומדת. אולי תשמעי הפעם, תשמעי לדברי־לבי וגם הבן תבינים. ובחשבי כן אמרתי אל המשוררת־המבשרת:

—צפור, צפורי! עופי אל המקום אשר שם ילדתי והגידי לה כדברים האלה: האיש, אשר מאסת להתפלל במקדשו, אומר לך שלום רב ושולח לך את הנגוהות האחרונים של בין־ערבים אחד, המאירים גם עתה את נשמתו השוקקה... ואַת, צפורי—אמרתי לה עוד—עשי עמי גם את החסד הזה: אם תאבה הילדה לשוב אלי—הרכיבי־נא אותה על כנפיך היפות והביאיה חיש הנה, כי צמא אני מאד לראותה ולשוחח עמה, ובעופך עמה תלחשי לה באזנה, כי הרבה־הרבה דברים יש לי אליה, הרבה־הרבה נשיקות יש לי בעדה וכי רוצה אני לכרות עמה ברית

חדשה, ברית־נצח — — —

והצפור הבטיחה לי...

ואת, ילדה, דעי לך: עם בוא הצפור אליך ואם רק תחפצי בזה, ינוסו העננים מפניך ויגוז הערפל מעל דרכך ועמוד־השחר יעלה לך,— עמוד־השחר, המבשר הנץ־חמה יפה — — —

והעוד זוכרת את, ילדה, איך היה הדבר?

השמים היו אז כחולים־כחולים; השמש נטה לערוב וצללים רכים היו זרועים על פני־כל, ובצללים היה מכוסה גם הרחוב, וגם כל המגדלים והארמונות היו עטופים בהם, ורק בגולות־הפז הרמות שלהם השתברו קרני־השמש האחרונות והשתפכו באלפי צבעים נהדרים. והמוני־אדם היו נוהרים אל הגנים לשאוף אויר צח.

גם אנו היינו נועדים יום־יום בו בזמן והיינו רואים בדמדומי החמה השוקעת וברדת הערב על הארץ.

כל היום הייתי חולם ומתגעגע על הרגעים האלה; והחלום הזה והגעגועים האלה היו מקילים לי פי־שבע את נטל עבודתי והיו מוסיפים לי עוז ואומץ לשאת בדומיה את עול־סובלי. ויום־יום, כאשר הייתי מעיר שחר ללכת אל עבודתי, היתה נעורה בלבי גם תפלה: מי יתן ויהיה כבר ערב!

כאשר הייתי בא אל חדרך המכושף, הייתי שוכח מיד את כל צרותי ומצוקותי. בשמחה מסותרת היית מתגנב אל החדר הזה, שהיה לי למקדש. אַתּ היית יושבת אז על־יד הפסנתר והיית פורטת ופורטת — ובחלל היו מרחפים ונשאים צלצולי־מנגינה רכים ונעימים, צלצולי־חלום וגעגועים מעורבים בהדים קוסמים של שמש שוקעת...

זאת היתה לי תמיד „קבלת־הפנים" שלך.

בלחש ובנשימה עצורה הייתי נגש אליך מאחריך על בהונות רגלי והייתי עושה מעשה־שובב: בידי הייתי מאהיל על שתי עיניך היפות — ובו ברגע היו מתחילות שוטפות פתאם נשיקות אחרי נשיקות על שערותיך השחורות והרכות, על ערפך הַוָּרוֹד, על שתי לחייך הרעננות, ולאחרונה— גם על שתי עיניך הגדולות, עיני התכלת הבהירה. אחרי הקדמה קצרה זו היה כל אחד ואחד מאתנו מספר להשני את החלומות החדשים, אשר חלם במשך שעת־הפרידה, ואז היינו יוצאים שלובי־זרוע את חדרך אל תחת כפת שמים כחולים וטהורים למוץ עסיס כל פרח ולינוק לשד כל ציץ...

טובות ונעימות היו השעות האלה!

אז— אז היינו הולכים ומרפדים את דרכנו בפרחים מרהיבים וריחנים. אז היינו הולכים ומישרים את פני מסלתנו ונוטעים משני עבריה את הנטיעות היותר יפות; אז היינו עושים את השמים ואת הארץ, את השמש ואת הירח ואת הכוכבים, את הפרחים ואת האילנות ואת הדשאים למקדש אחד גדול ונהדר; ואז היה הכל נעשה טוב ויפה מבתחלה: השמים היו נעשים כחולים יותר, האילנות— יותר ירוקים ויותר רעננים וכל הארץ רחבה יותר ומלאה שמחה וגיל — — —

אני הייתי תמיד שמח וצוהל בשעות כאלו: הן אַתּ לי— ומה לי עוד?— ואַתּ גם אַתּ היית שמחה ועליזה וקול צחוקך ודבורך היה כקול מפל נטפי מים

זכים אל תוך פך־כסף טהור. יש, אמנם, שנדמה לי, כי איזה שטן נסתר מרקד בתוכנו ולועג לנו... יש, אמנם, שהרגשתי, כי איזה סוד כמוס מסתתר בחביוני־נפשך ומשליך צללים קלים־קלים אל קול צחקך וששונך. מצטער הייתי מאד בעתים כאלו והייתי פוצר בך להשיח ולגלות לי את הכמוס עמך. אך את היית מתחמקת ממני והיית ׳משקיטה אותי לאמר: „חזיונות־שוא והבל אתה חוזה בי, ובאמת שלוה אני שלות־השקט״. וכדי להפיג ממני כליל את צערי היית נסה ברגעים כאלה לעזרת תחבולה זו: ידיך הזכות כשלג היו מחבקות את צוארי ופיך הקטן היה מעתיר נשיקות חמות על מצחי. ומנהגך זה היה מרגיעני תמיד לזמן מועט—עד שהיתה באה שנית בלבי תולעת החשד בך...

הוי, ערומה! מדוע ידעת את חולשתי ותעשקיני בה?

רק פעם אחת לא עשית כן. אני באתי אל חדרך גם בשעת בין־הערבים ההיא כפעם בפעם. אבל ראיתי, כי שונו פני־כל: אל הפסנתר לא ישבת עוד, כדרכך מאז; בחדר לא רפרפו עוד קולות־המנגינה הנעימים. ורק בזוית התקרה לחשו דמדומי־ערב קלים, ואת היית שקועה ברפידתך הרכה ועל פניך היפים היתה שפוכה מחשבת־עצב עמוקה...

נפעמתי למראה זה והתיצבתי על־יד הפתח. הרגשתי, כי הדרכים הישנות, שבהן הייתי רגיל לגשת אליך פעם בפעם, נחסמו פתאום לפני — וחדשות לא ידעתי לבור לי מיד.

מה לעשות?

ואשתחוה, ואגש בלאט אליך, ואשק בזהירות־בזהירות את קצות אצבעותיך הענוגות—ואשאל:

— מה יום מיומים, יקירה?

תשובתך אז היתה: שתי עיני־תכלת גדולות, מלאות סודות וצללי עצב. ומבטך הביע: אי לך, בן־אדם! האם לא ירדת עוד לחביוני רוחי?

— מרחב ודרור יש אך מחוץ לעיר וכל אשר שם מה רך ונאה הוא! נלכה נא, יקירה, אל מקדשנו אשר שם, כדרכנו מתמול שלשום, וסר יגונך מעליך ורוחך תשוב אליך כבתחלה. אנא, יקירה, נלכה!

את שתקת: פסחת, כנראה, על שתי הסעיפים.

ובחדר השתררו דממה ושקט. וגדולה היתה הדממה ורב היה השקט, עד כי לא נשמע כל קול בלתי אם הד דפיקות לבנו אנו ורחש רפרופם של דמדומי־הערב במרחב הדומם.

מחרישה ולכודת צללי מחשבות עגומות הושטת לי לאחרונה את ידך הזכה.

נשיקה חמה חתמתי עליה ואשלבה בזרועי—ונעזוב את חדרך.

דומם הלכנו אז בתוך העיר ודומם באנו אל מחוץ לחומותיה. שם מצאנו את ההר היפה, אשר על מורדו וראשו משתרעת חורשה מבורכת בשיחים מתולתלים נאים ובאילנות עבותים ריחנים, שבין ענפיהם מקננות צפרים ושרות את שירותיהן המקוטעות והעצים מקשיבים לשירות אלו וחולמים את חלומם הטמיר. ובשפלה שוטף חרש נהר נחמד ומימיו הזכים רוחצים ומנשקים את כפות ההר.

ועל הסוללה אשר על שפת־הנהר הימנית, מול הר־החורשה, יושבים אנו שנינו ומסתכלים בחשאי בזרמת המים הנעימה, ומקשיבים אל המית דָּכְיָם

הקלה — ולבו של כל אחד ואחד מאתנו רוקם במסתרים את מחשבותיו ואת חלומותיו, ואין דובר דבר.

ומכוסה הנהר בצללים, ועטופים בהם גם אילנות החורשה, ורק את צמרותיהם המתולתלות עונדים עוד זהרי-חמה מבריקים. ובצללים אשר על פני המים מתערבות גם לשונות צרות של אורה, ובמים נשקפים גם השמים וכל צבאם וגם החורשה וכל אשר בה. ערבוביה של כשפים בנהר... ויש אשר על פני הארץ היפה מרחפת רגע אחד רוח-אלהים רכה,—ואז מתחילים גלי-ארגמן שובבים להתגלגל בנחת הנה והלום, הנה והלום על פני חלקת ראי-המים הטהור והומים הם בנחת ובנעימות. ויש אשר ינוחו המים מנוחת השקט,— ואז נגלות פה ושם על פניהם השלוים אַדוות-פז ורעידות-כסף קלות: אלה הם הדגים היוצאים מנבכי-הנהר ועולים למעלה על פניו ליהנות מזיו השמש השוקעת.

וכשאַת, ילדה, הבטת אל הנהר ואל שבלתו הקלה, חרדו הצללים אשר על פניו ונחפזו להחבא בתוך ערוגות גלי המים מפני פחד מבטך ומהדר גאונו.

ומבין מחלפותיו המתולתלות של אחד מעצי-החורשה מציצה בגנבה קרן-שמש זהב אל חברתה, אל קרן-אור-עיניך הנטויה אל הנהר,—והיא אורבת ומרטטת, ולבסוף היא נעתקת ממארבה, זונקת כחץ מקשת אל הנהר ומתגנבת אל המקום, אשר קרן-אור עיניך מתפוצצת שם, ובגנבה נוגה אחד מנגוהותיה היא פורחת ועולה בעליצות השמימה אל אמה השמש ומוסרת לה בתרועת-גיל את הגנבה.

והשמש עצמה משתובבת בשולי-השמים ועושה מעשה-להטים: את רקיע התכלת העמוקה הציפה בים של זהב בוער והיא שוחה בים זה וברעש של עונג היא טובלת בו טבילות של משובה: שכשוך, רחיץ! שכשוך, רחיץ!—ובעשותה כן היא זורקת וזולפת נחשולים, נחשולים של אש זהב מותך אל כל עבריו של ספריר-התכלת ומאדמת אותם... ואולם התכלת של הרקיע נלחמת על נפשה ואין היא נותנת להאודם למחות ולהשמיד אותה כליל: היא מכרחת אותו להתבולל ולהתמזג בה,—ומעט מעט מתכסה כל שדה-המלחמה ההוא, כל מרחב-האופק הלז ברבוא-רבבות של צבעי-ארגמן ותכלת—ואין קץ להוד וליפעה המעולפים בכל, ואין תכלה להיופי וההדר החופפים על פני כל.———

שורי: הנה נשקה הקוסמת השובבה בפעם האחרונה את בלוריותיהם המתולתלות של האילנות וצנחה חיש, מלאה בושה, אל מאחרי הרי התכלת והסוד...

וכאשר נעלמה החמה נסו גם הצללים שומריה ואיזה אופל קל של תכלת כהה התעופף בו ברגע על פני כל העולם והליט אותו ואת מלואו בצעיפו מרוקם הגעגועים והמסתורין... וכאשר ירד האופל על פני כל נדמה גם השירה הצוהלת של בעלי-הכנף אשר בחורשה ופסקו גם שעשועיהם ונתוריהם: סגר מלאך-השנה את פיפיותיהם הזעירים ושם אותם תחת כנפיו הרכות והחמות. ואולם יש אשר מפה ומשם, מקרוב ומרחוק, יתפרץ לעתים איזה צפצוף בודד, יתום, איזה סלסול רפה: צפור נחשלת קוראת „קריאת-שמע" על מטתה הרכה...

לאט-לאט הלכו הלהבה והצבעים שבשפולי הרקיע הלוך וכבות, הלוך והמחות. לאחרונה נמוגו כליל וערפל קל בא על מקומם. ומתוך ערוצי ההר ומתוך מחבואיו האפלים, המלאים רזים ואימה, התחיל מנשב ערביב *) רך ופושר והחליק בחבה את השמים ואת הארץ ואת העצים החולמים. וערביב זה בא ומתגנב גם

*) זיפיר (Zephyr), על-משקל „צפריר".

אל תוך מעמקי הלב העורג, משיב על נימיו, נוגע בהן ופורט עליהן, והלב מה מתעטף הוא ומשתוחח בקרבו!

„הה, אלי, אלי!"—דובבו שפתי ונשקו את ידך הקטנה.

אז התמלטה אנחה מלבך—ודומית־הקסם הנפלאה, השורה על פני כל, רעדה והתחלחלה. וכאשר הבטתי בו ברגע אליך—פחד ורעדה אחזוני: פניך העדינים היו נוגים וחורים כאור הירח, שחשב אז לבקוע מבעד למכסה העבים הקלות, בין קצות שפתותיך לנו צללי־עצב ומתוך עיניך נשקפו רזי חלומות והרהורים רעים.

כן, ילדה, נבעתי אז מפניך מאד. אז נשקתי ברעדה את מחלפות שערך המתולתל והרך והתחננתי לפניך:

—אנא, חמדתי, אם דאגה בלבך—השיחי אותה לפני: הן כל כמוס לאחד מאתנו לא היה נעלם מן השני עד עתה—ומה יום מיומים? אנא, הגידי!

שתיקה—ומסביב דממה עמוקה והמון־סודות.

ודמדומי־הערב הולכים ומתגברים, הולכים ומתרבים, והחורשה אשר ממולנו עומדת וסופגת אותם אל תוכה. והלילה הולך ובא. ופתאום התחילו משוטטים בחללו האלם של הסביבה צלילי קול רך ועגום, ובשיח צערם וערגתם עשו קרעים בלבושן היפה של דממת־הפלאים ותעלומות־ההוד, העוטות את פני כל... את היית זאת, אשר שפכת אז את מרי־רוחך לאמר:

„— — —עטופה ענני־חושך ספונה הייתי בפנתי וכמהתי לשמים חדשים ולכוכבים חדשים ונוצצים... לא ידעתי מנוח...ובשעת־כמיה כזו הכרתיך... בזרועות פתוחות קבלתיך ונשיקות בוערות נשקתיך... אמור אמרתי: את אשר יחסר לי – תשלים אתה. ואמנם, עם בואך התחלנו רוקעים שמים חדשים, התחלנו משבצים בתוכם כוכבים נוצצים. אני הייתי כל העת כקסומה ולא ידעתי נפשי מרוב אושר... הלא תאות־לבי נתנה לי—ומה לי עוד?!... ואולם זה היה לרגע, רק לרגע: עוד מלאכתנו, מלאכת השמים וכוכביהם, הולכת ונשלמת—ונפשי כבר התחילה מתקשרת שנית בעננים שחורים ובבהרות אפלות... ומאז התחילה מתרופפת בי גם אמונתי ביצירת רוחנו... אך כל זה נטוה בי בסתר—ואת הנעשה בקרבי לא גלה לבי לפי... היום בשבתי אל הפסנתר, כמשפטי תמיד לפני בואך, ובחרוזי על המנענעים את מרגליות געגועי ומחשבותי,—והנה אימה גדולה וחשכה נפלה עלי ומתוכה יד שלוחה אלי, והיד הורסת ומכלה בחמה שפוכה את השמים ואת כוכביהם אשר בראנו... וכאשר נפקחו עיני חשתי, והנה ריקה נפשי וצמאה שבעתים מאשר היתה לפני דעתנו זה את זה... ובעלות עלי רוח אשר כזה— חדלה היד מלפרוט והלב נמלא צער וגעגועים, וגם הנפש המתה והתיפחה וערגה עד כלותה...

„מה לי שמיך וכוכביך, פרחיך, וצפריך?—מה לי העולם המת, אשר אתה היית יוצרו ובוראו?—נביא היה לי! הגלה אלי בהמולת ברקים ורעמים מיד, ואם אין—בואי, הרוח, ופחי ברעש נורא, התפרצי וזעזעי ארץ ושמים והחריבי את העולם מיד!— — —"

כך גמרת אז את ודויך ואת תלונתך—ואת עיניך לא גרעת מחופו האפל השני של הנהר, אשר התחיל מאיר בה בשעה באִשים קטנים: מושבי־הרפסודות

אשר שם התחילו עורכים על יד סוכות־התבן שעליהן מדורות, מדורות של אש כדי לראות ולהתחמם לאורן; והאשים האלה קורצות ורומזות לחשכה המכסה את פני המים ועושות מעשה־כשפים: פעם הן הולכות ונדעכות, כמעט כבות לגמרי ורק ניצוצות־ניצוצות קטנים מהן מנצנצים מרחוק, ופעם הן עולות פתאום ומתלקחות לשלהבות גדולות, המאירות לזמן־מה את רצועת־החשכה ואת החוף וכל אשר עליו,—ושוב הן הולכות ופוחתות, הולכות וקטנות, ושוב הן מתגברות ומתלהטות, כאילו היו משחקות עם החשכה אשר על הארץ ועם הערפליות אשר בשמים במשחק־ה„מחבואים": פעם הן מופיעות ואומרות „הננו!" ופעם הן חוזרות ומתחבאות ולוחשות: „תפשונו!"—.ודממה רבה כובשת את פני כל ושקט גמור רובץ על פני כל, עד כי לא נשמע בלתי אם הד קול שיחך הנוגה בהתפשטו על פני כל וקול שאון קל של המים אשר למטה: בני־גלים קטנים נעורים לרגע משנתם ונרדמים שנית מיד תרדמה בת־רגע— — —

וברגעים ההם נודע לי הכל. אז נפתרה לי החידה וידעתי, מה העיק כל העת על לבך התמים. הכרתי לאָן פני מועדות ולאן מועדות פניך...

וזיק תקוה התרוצץ בי אז: עוד אציל את נפשך משרפה ואבריח מעליה את צללי הערפל!—הפרעתי את הדומיה ואמרתי:

—הקשיבי נא, חביבה, רגע גם לי ואגלה לך דבר־מה:

—באחת הארצות, באחת המדינות, היה היתה בת־מלכה רכה ועדינה. ותהי בת־מלכה זו יפת־תואר, טובת־לב וטובת־שכל וכל בני־עמה אהבוה והתברכו בה. ותכמה נפשה של בת־המלכה למקדש רם ונשא, אשר אלהים חיים בו להתפלל אליו ולעבדו בכל לבבה ובכל נפשה.

ובקצות תבל, באפסי הרי־חשך ישבו להם חכמי־חרשים ויודעי מלאכות־מחשבת. ישוב ישבו להם כל אחד ואחד בודד בפנתו החשכה והנסתרה ועשו להם אלילים. לאֱלילים האלה השתחוו, להם התפללו ואף השתעשעו בהם כל היום וכל הלילה: הלא על כן מעשה ידיהם הם!

ויהי כאשר שמעו חכמי־החרשים ויודעי מלאכות־המחשבת האלה, כי בת־מלכה מעבר להרי־החושך צמאה לאלהים ולמקדש, קמו ושמו את אלילי הישועה בתרמילים וטענו את התרמילים עם משא־הכבוד על שכמם, ובמתניהם חגרו שקים מלאים כלי־בניה וחומר־לבנין, ויבואו אל המדינה, אשר שם בת־המלכה שוכנת. והם לא ידעו לא את רוחה ונפשה של בת־המלכה ולא את הליכותיה ואת מנהגי־מקומה. אבל לא שמו לב לזה: מה שטוב לפני בני־מדינתם בודאי יהיה טוב ויפה גם לה.

וכאשר באו אל המדינה החדשה פרקו מעליהם את מטען־קדשם, בחרו כברת־ארץ טובה בעיניהם למקדש והתחילו לבנות במכשירי־הבניה שלהם ובחומר שלהם על־פי תכנית ידועה ועל־פי סדר קבוע, שהתוו הם ברוחם, ולא שעו ולא פנו לעזרת יושבי הארץ והמדינה, אשר בת־המלכה היתה אחת מהם, ולא נועצו אתם מתחלה לדעת אם גם נפשה תסבול בנין אשר כזה ואליל מושיע אשר כזה: הלא על כן חכמי־חרשים ויודעי מלאכות־מחשבת הם—ומה להם וליושבי־הארץ?...

ותעבורנה השעות ותהיינה לימים, ויחלפו גם הימים ויצטרפו לשנים, ובבוקר מעונן אחד התנשא בין חללה של הארץ הקרה ושל העבים השחורים בנין רם

ומוצק למראה וראשו היה נתון ברקיע־הערפל אשר ממעל.

ונורא היה הבנין הזה ומשונה בכל גם מבית, גם מחוץ: קירותיו סדורים מגוילי־קלף דקים, יבשים ומחוררים, ועליהם פרושה, במקום גג, כפה גדולה ורחבה של יריעת עור דק, אשר היתה שחורה בשפתה ואדומה, אדומה מאד בראשה. וכל גויל וגויל מגוילי קירות הבית מדובק אל רעהו במח גבורים, אשר נפלו חללים במלחמה. מטבורה של כפת הבית ירדו למטה גידים כחולים ויבשים ואליהם קשור פעמון גדול מאד עשוי מגולגולת־אדם גדולה וחלולה. על רצפת הבית, אשר היתה עשויה מעצמות גדולות, עומד כסא רם ונשא של נייר אדום ועליו יושב האלהים, אשר ברו החרשים מלבם. ושלשה זוגות של מלאכים עומדים מסביב לכסא־הכבוד על כפות־מאזנים של נייר בעל צבעים שונים ומראה מיוחד לכל זוג וזוג ולכל אחד ואחד מהם: רגלי הזוג האחד — רגל ישרה וקומתם—קומה אחת, ואולם בן־הזוג האחד הוא מלא ועבה ודמות של מחרוזות־פנינים על חזהו והשני צנום ודק ודמות של תרמיל על כתפיו; ובעמדם כן לא נעו כפות־המאזנים אחת הנה ואחת הנה ולא ירדה האחת מהן למטה והשניה לא עלתה למעלה. גם רגלי הזוג השני—רגל ישרה ומדתם—מדה אחת, ואולם בן־הזוג האחד הוא שרף־אש והשני—כרוב של שלג; ובעמדם כן—לא נעו גם כפות־המאזנים שלהם אחת הנה ואחת הנה ולא ירדה האחת מהן למטה והשניה לא עלתה למעלה. וגם רגלי הזוג השלישי—רגל ישרה, ואולם בן־הזוג האחד הוא—ענק וחסון והשני ננס ורפה־כח והננס כאילו תומך את הענק, מקשיב אל כל הגה היוצא מפיו ונכון לעבדו בכל כחו; ובעמדם כן—לא נעו כפות־המאזנים שלהם אחת הנה ואחת הנה ולא ירדה האחת מהן למטה והשניה לא עלתה למעלה. וגם מזבח אדום מוקם על יד כסא־הכבוד וכהן גדול קרוץ מח ונייר עומד לפני האלהים הנוראים לשרתם, להשתחוות ולהתפלל באשר תבוא השעה המיועדת לכך. וגם תמונות מתמונות שונות מפארות את כתלי הבנין: הנה עכביש משוקץ צד זבוב חלש בקוריו ומוצץ את דמו... לויתן נורא בולע דגים קטנים ממנו ודולח את המים הזכים בדמם הלבן... זאב איום מזרה רשפי־אש מתוך עיניו הגדולות ורגל יחפה ויד מפוחמת נתונות בתוך מלתעותיו החדות... שתי מחנות של דבורים, זקנות וצעירות, נלחמות ביניהן מלחמת־תנופה על המלכה ועל הממשלה בכוורת ובין בה וכה הן חדלות לתת את דבשן המתוק... ועוד כאלה וכאלה לאין מספר. וכפתור גדול יש תחת אחת מן התמונות הרבות. והיה בראות הכהן הגדול, כי באה העת לשרת בקודש, — ונגש, רואה ואינו נראה, אל הכפתור המסותר ונגע בו בלאט. ובעשותו כן—וקם שאון, רעש והמולה גדולה בכל אשר מסביב: פעמון־הגולגולת אשר בהיכל יצלצל, ומלאכים יחפזון וגם התמונות אשר על הכתלים תחרוגנה ממסגרותיהן וכל הבית יזדעזע וימלא עשן־קודש...

ובת־המלכה יצאה לראות בבנין ובאה אל תוכו פנימה, כי אמרה: אולי ממנו לי תוצאות־חיים ואולי יעבור כמהון נפשי מפני ברק־הנוגה היוצא מכסא־הכבוד של האל החדש...

ויהי כאשר ראתה את הרעש ואת התנועה אשר במקדש—אז הכה הכהן־הגדול בסתר על הכפתור—ואת המראות ואת התמונות המוזרים אשר בכל עבר ופנה ממנו, אחזוה חיל ורעדה מפני הבריאה החדשה והיא כרעה ברך והשתחותה

ושפתותיה לחשו לא תפלה ולא קללה, כי לא ידעה אז את נפשה וכל רוח לא היתה בה... ובימים הבאים נסתה גם להקריב קרבנות ולהקטיר קטורת לאל, אשר רק יראה מפניו ואשר מידי זרים בא לה...

אך כל זה ארך רק זמן קצר מאד: לאט-לאט הלכה התלהבותה מן המקדש החדש ויראתה מפני האל החדש הלוך ורפה, הלוך וכהה, עד כי התחילה להרגיש בסתר, כי החושך שוכן בלבה ונפשה ריקה וכמהה כקדם.

ובעת אשר כזאת התפרצה רוח סערה גדולה מהרי-החושך אשר בקצה השני של העולם, והביאה בכנפיה השחורות אש שחורה, והציתה את המקדש החדש—ואכלה גם את אלילו... וכל העם רואה את הלפידים ואת האש, אשר תאכל בלי חמלה על ימין ועל שמאל—ואין גם אחד חש להשקיע איתו ולהציל משניה את מקדשה של בת-המלכה שלהם, אשר הרבו לאהוב אותה כקדם.

וגם בת-המלכה התנחמה על המקדש, שהיה לגל של אפר: לא מחומר נצחי נעשה ולא ברוחה נבנה ואף לא נפשה יצרה את תכניתו.

ואולם בת-המלכה לא יכלה לחיות בלי אלהים ונפשה צמאה עוד הפעם לאל חי ולמקדשו. וכאשר ארכו הימים והיא לא השיגה את מבוקשה, התאבלה מאד. כל אוכל לא בא אל פיה וכל משקה לא טעמה, את לבושה שמה שק ואת משכבה הציעה אפר, ותהיינה עיניה למקור דמעה ולבה—למעין אנחות וגעגועים. ותתעצב בת-המלכה ותלך קדורנית—ואין איש מאנשי הארץ יודע על מה זה ולמה זה היא מתאבלת, כי כבר שכחו את אבדת המקדש, אשר אבדה ארצם לפני ימים רבים. ובין כה וכה ותשחת יפיה של בת-המלכה ויחשך גם מאור עיניה הנפלאות, וחנה וצחוקה הנעים אבדו כליל. אז החליטו הכל, כי חולה היא בת-המלכה מחלה מסוכנת. ויתאבלו המלך והמלכה על מחלת בתם האהובה ויתאבל גם כל העם על מחלת בת-מלכם, חביבת נפשם, ויחשבו זאת לארצם לאסון גדול ולעונש מאת אלהים. ויקרא המלך לרופאיו וישאל בעצתם—ולא יכלו למצא תרופה למחלת בת-המלכה. ויקרא המלך לחרטומיו וישאל גם בעצתם—ונבצר גם מהם להשיב את בת-המלכה לאיתנה בלהטיהם השונים. אז הוציא המלך פקודה להכריז בכל ערי מלכותו, כי האיש אשר ימצא רפאות-תעלה למחלת בת-המלכה האהובה לכל העם, יעשירהו המלך עושר רב ויעשהו לאחד מרואי-פניו. ויאספו מכל פנות הארץ אל עיר הבירה כל מכשף וכל נבון-לחש וכל איש, אשר הרגיש בקרבו איזה שְאר-רוח, ויבואו אל בת-המלכה ויתנבאו למחלתה, ואת פי החולה עצמה לא שאלו... ובעשותם כן לא הצליחו למצוא תרופה למחלת החולה ולעומת שבאו כן שבו. יש, אמנם, אשר נראה לפעמים איזה שנוי קל בהלך-רוחה ובמנהגה של בת-המלכה אחרי אשר בקר אותה אחד המכשפים או אחד הידעונים,— ואז היו שמחים המלך והמלכה וששים גם כל בני-הארץ. אך כל זה ארך רק זמן-מה ותחבולותיהם של המכשפים והידעונים עלו בתהו והיו כלא היו. ויהי בראות המלך והמלכה, כי כל מעשיהם הבל ותוהו ואין רפואה לבתם החמודה,— ויואשו הם וכל בני-הארץ וירבו להתעצב ולהתאבל. ובת-המלכה ישבה כלואה בארמונה, שוממה, בודדה ואבלה ומלאה המון געגועים.

ובארץ ההיא היה רועה-צאן אחד, אשר איש לא ידע את מולדתו ואת מוצאו: השחר היה אביו, תכלת-השמים—אמו, השמש—יונקתו, הירח וכוכבי-

הספיר—אומניו והשדה המלא פרחים ונצנים ריחנים—ערשו. ובגדלו בלה כל ימיו בין יערות־עד ובין דשאים וציצים רעננים. ויגיע דבר־מלכות גם אל הרועה הזה. אך מהיותו בשדה, רחוק מבני־אדם, אחרה השמועה לבוא אליו. ויהי בשמעו את פקודת־המלך ויאמר בלבו: הבה, אלך גם אני אל עיר־המלוכה ואנסה גם את כחי אני. וכדברו כן שם את תרמילו על שכמו ואת מקלו לקח בידו ויקם וילך לדרכו. ויהי בגשתו אל ארמון בת־המלכה לא נתנו לו השוערים והשומרים לבוא אל תוכו פנימה ויגרשוהו ממפתן הפתח. ולא הרבה הרועה לחשוב ויתגנב אל פרדס בת־המלכה ויסתר בצל אחד העצים. שם מצאו אותו עבדי בת־המלכה, ואחרי אשר דרש להביאו לפניה והבטיח, שירפא אותה, הביאוהו והציגוהו לפניה. ותשאלהו בת־המלכה למולדתו, למעשהו ולחפצו. ויספר לה הרועה על הכל מהחל ועד כלה ולא העלים ממנה דבר. ויהי בראות בת־המלכה את האיש ואת שיחו וימצא חן בעיניה ותספר לו את כל הקירות אותה ואת כל אשר עבר עליה מימי ילדותה ועד עתה וגם על המקדש ואלהיו אמרה לו. והיה כאשר תוסיף בת־המלכה לספר להרועה את מקרי חייה, כן יוסיף להבין את מחלתה ואת יסורי נפשה. וכאשר כלתה בת־המלכה לספר גלה לה סוד גדול בדבר מקום מקדש אחד במלכות־אביה, הנבדל ונפלה גם במראהו גם בערכו מכל אלה אשר היו לפניו: אלהים ומלאכים אין במקום ההוא, גם מזבח וכהן גדול אין שם, וגם תמונות וציורים של בלהות ואימה לא יראו ולא ימצאו בכל הבית, ורק מקדש יפה, יפה ונחמד, נטוי על מרומי המקום ההוא. וכשמע בת־המלכה את הדברים האלה הביעה את חפצה ללכת אל המקום ההוא ולראות את המקדש הנכון שם. ויהי כבוא בת־המלכה אל מקום־חפצה וכראותה את ההוד ואת ההדר השפוך על המקדש אשר שם, אורו עיניה וחכליל רענן החל לפרוח על לחייה החורות. כי שונה היה המקדש הזה מן המקדש הקודם בכל: אשיותיו—הרים וגבעות מרקיעים לשחקים ועוטים שלמת ציצים ונצנים מגוונים מרהיבי עין ולב; קירותיו—יערים פורחים ורעננים, מלאים ריח ומגד, צפצוף אלפי כנפי־רננים ותעלומות־עולמים; רצפתו—שדות־זהב של בר גאה וכרים נרחבים של רבבות פרחי־חן רכים, אשר ביניהם וסביבותם מפזזים והומים מעינות־מים זכים, ופלגי בדולח ותכלת מפכים ושוקקים, ודגי־זהב וכסף שוחים ומשתעשעים בגליהם השובבים ולוחשים דברי־אהבה וחן; ותקרתו—שפריר של תכלת יפה ובהירה, אשר מאור של פז גדול ונחמד צוחק מעליו ביום ומאור של כסף לבן וענוג חולם עליו בלילה... ואת המקדש הזה לא זנחה עוד בת־המלכה, ומאז החלה להתפלל בו שלש פעמים ביום: בבוקר, בצהרים ובערב. ומדי עשותה כן שבו אליה ששונה ושמחתה ויפו פניה וכולה שבה לאיתנה—. וכאשר ראו המלך והמלכה וכל העם, כי באה פתאום תמורה גדולה לטובה בהלך־רוחה של בת־המלכה וכי נרפאה כליל ממחלתה, ששו ושמחו גם הם ותמהו כולם על הנס הגדול הזה, אשר קרה לבת־המלכה. וכאשר נודע למלך, כי הרועה הוא הוא אשר הפליא לעשות ככה, גמל לו כמעשהו והפקידהו למשנה־למלך וגם את בת־המלכה נתן לו לאשה. ויחיו שניהם בשלום, בשלוה ובאושר, ומדי יום ביומו היו הולכים אל מקדשם הקרוב להם להתפלל בו ולהתענג על הדרו. אז היו נהנים מאורם הנעים והנפלא של מאור־הפז ושל מאור־הכסף אשר בתקרתם, היו שותים את טל פרחי־הבשם וקולטים אל קרבם את ריחם הנעים, היו שומעים את

שירות צפרי-הרון הנפלאות על כל נשגב ועל כל נעלה וגם היו מקשיבים לשאונם הרך והערב של המים אשר בפלגי-התכלת ולפטפוטם הנעים של דגיהם וגליהם הנחמדים, וגם את לחש האילנות וגם את סודות היערים ואה משקם הנפלא בלוע בלעו אל קרבם. ואז היו מתמלאים רוך, קסם והוד-הנצח, ולבם היה רוקם בחביוניו דמיונות וחלומות, סודות-פלא ורזי-נצח... ואז היו חשים ומרגישים, כי נעשו שותפים לאלהים ביצירת המקדש הגדול וכי אלהים חיים אלה לא מידי זרים באו להם, כי אם מגנזי-לבם שאבום ומאוצרות נשמתם הוציאום. ועל-כן ידעו, כי האל הזה אלהי-עדי-עד הוא והמקדש הזה יתקיים לעולם, כי על כן אלהי כל הטבע הוא אלהיהם ומקדש לבריאה כולה הוא מקדשם... והם גם ידעו, כי לא ישליכו ולא יעזבו את אלהיהם ואת מקדשם לעולם: האם יוכל איש להשליך את נשמתו ולעזוב את לבו?"

זאת היתה האגדה, אשר ספרתי לך אז.

והזוכרת אַת עוד מה שהיה אחרי-כן?

עוד מלתי האחרונה על לשוני—ואת כבר קמת והלכת ממני גם מבלי אשר אמרת לי שלום.

אני לא הלכתי אז אחריך. ורק עם עזבך אותי אסרו את נפשי חבלי עצב נסתר...

ומסביב היתה שפוכה על הכל דממה שחורה ועמוקה, דממה של סודות והרהורים, וחשכת הערב הלכה הלוך והתגבר, הלוך ורב מדי רגע ברגע ותכס בלבושה האפל את עין כל הארץ והשמים. ורק קול צעדך הנמהר על הגשר הנטוי על-פני הנהר וקול משק כנפותיה של צפור-מים תועה במרחבי ערפל השביתו לפעמים את דמי המנוחה האפלה... וכעבור רגעי-מספר ראיתיך בעבר הנהר השני הולכת ומחפשת לאור האִשים הקטנות של אנשי-המים...

ומאז לא ראיתיך עוד ורק שמוע שמעתי על-אודותיך מפי צפורי בת-סודי וחברתי.

הזוכרת אַת עוד את כל אלה?

אחלי, יקירה, את האגדה הזאת הזכירי לנפשך היום, בעמדך בין ערבות-תוהו...

יצחק נחום שפירא.

„בָּרְכִי נַפְשִׁי".

מִכָּל תְּפִלּוֹת עַמִּי, שִׁירָיו וּפִזְמוֹנָיו,
מִפִּיּוּטֵי־גִילוֹ בְּיוֹם חַג וּמוֹעֵד,
מִ„סְּלִיחוֹתָיו" נוּגוֹת, עֵת לִפְנֵי אֲדוֹנָיו
יוֹדֶה עַל חֲטָאָיו בְּקוֹל־בְּכִיָּה רוֹעֵד;
מִקִּינוֹתָיו מָרוֹת בְּיוֹם הַצּוֹם הַקּוֹדֵר,
עֵת יִבְכֶּה חָרְבַּן אַרְצוֹ וְחֵרוּתוֹ,
וּבְקוֹל מְרֻוֵּה־דְמָעוֹת וְלַנְּשָׁמָה חוֹדֵר
לִפְנֵי אֵל יִתַנֶּה פְּגָעָיו וְעֱנוּתוֹ, —
שִׁירָה אַחַת יָפָה אָהַב שִׁבְעָתַיִם,
שֶׁעִם צֵאת הַשַּׁבָּת, אַחַר סְעוּדָה שְׁלִישִׁית,
הִיא נֶאֱמֶרֶת תָּמִיד בְּכֵהוּת בֵּין־עַרְבַּיִם
בְּנִגּוּן עָצוּב־נָעִים, נוֹסֵךְ תּוּגָה חֲרִישִׁית:
— בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת אֲדֹנָי!

גָּדְלָה הָעֲלָטָה: שָׁקְעָה כְּבָר הַחֶרֶס.
רוֹעֲדִים הַצְּלָלִים וּמְטַפְּסִים חֶרֶשׁ
עַל הַכְּתָלִים... מַעְלָה... וַעַד עֶזְרַת נָשִׁים.
יַחַד שָׁם מִתְאַבְּקִים; חַד בְּחַד נִגָּשִׁים
וּמִתְפַּזְּרִים פִּתְאֹם כֻּלָּם בְּבֶהָלָה
וּמִתְלַבְּטִים שֵׁנִית בְּקַרְנֵי הַזָּוִיּוֹת.
דוֹמֶה: אֵלּוּ נִשְׁמוֹת־חוֹטְאִים שָׁם צוֹפִיּוֹת,
חוֹזְרוֹת לְגֵיהִנֹּם אַחַר הַהַבְדָּלָה...
תּוּגַת בֵּין־הַשְּׁמָשׁוֹת דֹּם וָאַט יָרְדָה,
וְנַעֲנוּעִים גְּדוֹלִים חוֹדְרִים אֶל הַנְּשָׁמָה,
מוֹשְׁכִים אֶת הַלֵּב לְקַצְוֵי־יַמִּים, שָׁמָּה,
אַחַר הָרֵי־נֶשֶׁף, לְאֶרֶץ הָאַגָּדָה...
דוֹמֶה, כִּי הָעוֹלָם כֻּלּוֹ הוּא שׁוֹקֵעַ
בְּנַעֲנוּעִים אֵלֶּה, בְּתוּגָה וּבַחֲלוֹמוֹת...

וְהַדָּם מִצְטַנֵּן... הָעֵינַיִם דּוֹמְעוֹת...
וְהַנִּגּוּן רוֹעֵד, עוֹלֶה וּבוֹקֵעַ:
— בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת אֲדֹנָי!

וַאֲנִי רוֹאֶה אוֹתוֹ: מְשׁוֹרֵר עִם כִּנּוֹרוֹ,
רוֹעֶה עִם תַּרְמִילוֹ, גִּבּוֹר חֲגוּר חֶרֶב...
פְּלָאִי זֶה הָאִישׁ, הָאֶחָד בֵּין כָּל דּוֹרוֹ,
שֶׁבְּדִמְדּוּמֵי עָבָר כִּבְאַשְׁמַנֵּי עֶרֶב,
רָחוֹק מֵאִתָּנוּ מֶרְחַק שְׁנוֹת־אֲלָפִים
נוֹצְצִים פָּנָיו אֵלֶּה, חֲבִיבִים כֹּה וְיָפִים,
כְּנֹגַהּ פַּנַּס־קֶסֶם, וְנַפְשׁוֹ הַמְּחוֹנֶנֶת
כֻּלָּהּ הִיא אַגָּדָה פְּלָאִית, אִי־מוּבָנֶת...
מַה נֶּאְדָּרָה הָיְתָה, גְּדוֹלָה וְנִפְלָאָה
נֶפֶשׁ זוֹ הַצְּנוּעָה, רַכָּה וְאוֹהֶבֶת,
שֶׁכֹּה רַבּוֹת יָדְעָה עֹנֶג וַעֲצֶבֶת,
שִׁלְטוֹן מֶלֶךְ אַדִּיר, מַחְסוֹר וּמַתְלָאָה!...
רַק בְּעַרְבוֹת אַרְצִי, אֶרֶץ, שֶׁבַּאֲוִירָהּ
נִבְרְאָה הַנְּבוּאָה וְגָדְלָה מְאֹד הַשִּׁירָה,
תַּחַת חֻפַּת־תְּכֵלֶת שֶׁעַל הָרֵי־יְהוּדָה,
יָכְלָה לִגְדֹּל נֶפֶשׁ יָפָה, כֹּה נִשְׂגָּבָה,
מְלֵאַת תֹּם וְאֹמֶן, גְּאוֹן בֶּן־הָעֲרָבָה,
גַּם בִּימֵי שַׁלְוָתָהּ, גַּם בִּימֵי נְדוּדָהּ...
וְרַק בְּדִמְיוֹן עַמִּי יָכוֹל כָּל הַיָּמִים
לִלְחוֹם בְּעַד עַמּוֹ, חָפְשׁוֹ וּגְדֻלָּתוֹ,
וּלְהַקְשִׁיב כְּאֶחָד תְּרוּעַת־הַנִּלְחָמִים,
רַעַשׁ כִּידוֹן וְאֶנְקַת חָלָל לְעֻמָּתוֹ—
וְסוֹדוֹת עֲצֵי־יַעַר עַל גַּבְנוּנֵי הָרִים,
נַהֲמַת גַּלִּים וְשִׁירוֹת הַצִּפֳּרִים,—
וְלָשִׁיר זֶה הַשִּׁיר, הַשִּׁיר שֶׁאֵין דּוּגְמָתוֹ:
— בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת אֲדֹנָי!

יוֹסֵף הַפְטְמָן.

ספר־דברים ותורת־כהנים.

מאת

אפרים ירושלימסקי.

כל מבקרי־המקרא עוד באו לפני עשרות שנים לידי החלטה, שהספר, אשר מצאו הכהנים בבית ה' בימי יאשיהו, הוא ספר דברים. אך מחלוקת גדולה פרצה בין המבקרים, אם ספר דברים נתחבר אחר תורת הכהנים או קודם לה. ווילהויזן [1]) ותלמידיו הוכיחו, על יסוד הסתירות שבין הספרים ההיסטוריים שבכתבי־הקודש ובין המסורות של תורת־משה מצד אחד והסתירות שבין ספר דברים ובין תורת הכהנים מצד שני, כי חוקי תורת־משה הם רק פרי התרכזותו של ה„מקום הנבחר" בירושלים בלבד, שנעשתה אפשרית אך אחרי שנהרסו הבמות,—מה שאירע אך ורק בימי יאשיהו. ולדעתם, ספר דברים הוא הספר היותר עתיק בין ספרי תורת־משה: הוא קדם להתרכזות זו ונולד בתקופת מלחמת כהני בית ה' עם כהני הבמות. ולפיכך החוקים שבספר־דברים עדיין לא נשתנו הרבה, לא התרחקו עוד מצורתה של תורת־ישראל העתיקה, שהיא מתאמת לחוקי הבמות. ולעומת זה, תורת־כהנים (ספר ויקרא רובו ככולו והחלקים המתאימים לו שבשאר ארבעת חומשי־תורה וספר יהושע) בכללה היא תוצאותיה של התרכזות זו והחוקים שבו נתבכרו רק בימי תקופת־עזרא.

הוכחותיו העיקריות של ווילהויזן, המקדים ספר־דברים לתורת־כהנים, אלה הן: תורת־כהנים מתארת את המשכן בתור המקום הנבחר והיחידי, העומד במרכז־האומה, ואת הכהן־הגדול בתור עומד בראש האומה, בעוד שספר־דברים אינו יודע כלום מן המשכן והוא דורש מרכז יחידי אך לחיים הדתיים של בני ישראל, ואולם בראש עניני־האומה המדיניים הוא מעמיד מלך ולא כהן־גדול. בספר דברים מועטות הן מתנות־הכהנים מאד, ולעומת זה הן מרובות מאד בתורת הכהנים. אך כל זה כאין הוא מול הנגודים הגדולים שבשתי תורות־משה אלו ביחס אל מתנות־הלויים, שהם צריכים לקבל מן העם. בספר־דברים נאכלים המעשרות על־ידי בעליהם במקום הנבחר והחוק אך רחמים הוא מבקש להעניק גם ללויים חלק מן המעשר ומעמיד אותם בנדון זה בשורה אחת עם היתום והאלמנה, ובכן מצבם הרי שפל הוא ורע מאד; ואולם בתורת־כהנים מצב הלויים איתן מאד: החוק נותן להם את המעשר ומוסר לידיהם שירות חשובה אצל המשכן. וזה ידוע לנו, כי ממשלת הכהנים הלכה שלובת־זרוע יחד עם מתנותיהם מאת העם, וכזו כן אלו התפתחו אצל האומה בפועל רק בתקופת־עזרא. וכמו־כן חסרים בספר־דברים

---

1) עיין ספרו: Prolegomena Zur Geschichte Jsraels, 6. Aufl., Berlin 1905

כל חוקי הזבח של החטאת והאשם, ועל־ידי־זה נעשית תכונת הזבחים שבספר־דברים קרובה מאד לתכונת זבחי־הבמה.—כל הנגודים והסתירות האלו שבשני ספרי תורת־משה מתבארים במה שספר־דברים הוא בן תקופת־יאשיהו, כשהתרכזותו של ה„מקום הנבחר" בירושלים ובמקדשו אך התחילה, בעוד שתורת־כהנים היא פרי התרכזות זו, שכבר שלמה ונתאזרחה בימי עזרא.

אלו הן הראיות „העיקריות" של ווילהויזן ותלמידיו. ואולם נגד ווילהויזן קמו כמה חוקרים, שמשתדלים להוכיח, כי תורת־כהנים קדמה לספר דברים, ומראים, שספר־דברים העתיק כמה חוקים מתורת־כהנים, מספר־הברית הראשון וספר־הקדושה, שהם מפוזרים בשאר ארבעת הספרים של תורת־משה, והוסיף עליהם הוספות, שהן עולות במוסרן הטוב על המוסר שבשאר הספרים, ובכן הרי התפתחותו היתרה מעידה על אחורו. ואחרי שכל מבקרי המקרא הניחו ליסוד מוסד, כי דברים הוא הוא הספר, שמצאו הכהנים בבית ה' בתקופת יאשיהו, יצא להם להמבקרים, שתורת־כהנים, הקודמת לדעתם לספר דברים, נתחברה עוד בתקופת הבמות. בדבר האחרון לא צדקו מבקרי ווילהויזן, כמו שננסה להוכיח למטה; ואולם בהחלטתם העיקרית—שתורת־כהנים קודמת— צדקו מאד, אם כי לא הביאו את כל הראיות, שאפשר להביא על זה, ואותן ננסה לברר אחת אחת.

א.

הסתירות.

1) ה„מקום הנבחר". תורת־כהנים מציירת את המשכן, אשר עשה משה במדבר, בתור המקום האחד, שאפשר היה לבני־ישראל החונים במדבר לזבוח בו, באופן שלפי ציור זה היה אסור־הבמות מתקיים כבר אף אז. השקפה זו הונחה ליסוד כל מעשה המשכן, חוקי הכהנים והלויים ותורת־הזבח שבתורת־כהנים מספר שמות כ"ה עד ספר ויקרא י"ז, ואחרי שבאו בת"כ כל החוקים האלה היא מטעמת את חוק אסור־הבמות באזהרה נוראה מאד ואומרת: „איש איש מבית ישראל, אשר ישחט שור, או כשב, או עז במחנה, או אשר ישחט מחוץ למחנה, ואל פתח אוהל מועד לא הביאו להקריב קרבן לה' לפני משכן ה', דם יחשב לאיש ההוא, דם שפך, ונכרת האיש ההוא מקרב עמו" (ויקרא, י"ז, ג'—ד'). נגוד גמור לכל זה הוא ספר־דברים, האומר על תקופת־המדבר: „לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום, איש כל הישר בעיניו, כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, אשר ה' אלהיך נותן לך; ועברתם את הירדן וישבתם בארץ, אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם, והניח לכם מכל אויביכם מסביב, וישבתם בטח,—והיה המקום, אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו וגו' עולותיכם וזבחיכם" (דברים, י"ב, ח'—י"א). סתירה זו בין שני ספרי תורת־משה גדולה היא מאד. ספר־דברים לא רק אינו מזכיר את המשכן, שתורת־הכהנים מרבה לדבר עליו, מספרת ממנו ספורים ארוכים וקובעת ביחס אליו את חוק אסור־הבמות, אלא גם מאריך הוא את תקופת התר הבמות עד בנין־בית־הבחירה. וסתירה גדולה זו היא היא שהכריחה את ווילהויזן להחליט, כי

ספר דברים נוצר באותה תקופה, שבה אך התחילה עבודת־הקרבנות להתרכז בבית־המקדש שבירושלים על חשבון אִסור הבמות, ואז עוד לא נודע דבר מן המשכן אשר במדבר. כי בתקופת יאשיהו עוד חיו חוקי הבמות בזכרון האומה עד כי ספר־תורה שנתפרסם אז לא היה יכול להכחישם כלל. אולם ספר תורת־הכהנים, שיצא לאויר העולם בימי־עזרא, כשהתרכזות בית־הבחירה כבר קנתה לה זכות־אזרח באומה, יכול היה להקדים את תקופת אסור הבמות עד תקופת משה במדבר ולמצוא את אחדות מקום־הזבח גם במדבר בצורת המשכן, שספר דברים לא ידע ממנו כלל.

ואולם החלטת ווילהויזן, שספר־דברים לא ידע מן המשכן כלום, אינה מתאמת להרשימות שבספר דברים על ארון־הברית, הכהנים והלויים ועוד. בספר דברים מתואר ארון הברית כלב האומה, כהמרכז, שסביביו נתקבצו כל שבטי ישראל, ולא לבד הכהנים משרתים אותו, אלא גם כל שבט לוי: „בעת ההיא הבדיל ה׳ את שבט הלוי לשאת את ארון ברית ה׳, לעמוד לפני ה׳, לשרתו ולְברך בשמו עד היום הזה" (דברים, י׳, ח׳). וברשימה זו נכללו בקצור כל חוקות המשכן ומוצאיו ומובאיו וכל תכונותיו, הכל כמו שמספרת תורת־הכהנים באריכות. ואף־על־פי־כן התכחש ספר דברים למשכן ואמר בפירוש, שבתקופת משה „איש כל הישר בעיניו עשה". נגוד זה לתורת הכהנים ביחס אל המשכן לא תתבאר בשנוי־הזמנים, כמו שדמה ווילהויזן לבארו, ולהלן נוכיח, שמפני שתכונתו של ספר־דברים מתנגדת לתורת־הכהנים, על־כן התעלם הראשון בכוונה מן המשכן: הוא רצה להרוס בזה את הבסים היחידי, שהכהנים תלו עליו את כל כבודה של תורת־הכהנים בכללה, ועל־כן הוריד את מעלת המשכן ותאר אותו בתור במה כשאר הבמות, שהיו מרובות גם בימי משה עד בנין בית־הבחירה.

2) בשר־תאוה. הסתירות שבין שני ספרי תורת־משה בכל הנוגע לבשר־תאוה הביאו במבוכה את כל המבקרים, האוחזים בשיטת ווילהויזן. לפנים חשבו, כי אותו בשר־תאוה, שאסרה תורת־הכהנים (ויקרא, י״ז), בא ספר דברים והתירו לבני ישראל (דברים, י״ב). אך ווילהויזן, המקדים ספר־דברים לתורת־כהנים, לא היה יכול, כמובן, לחשוב כך, ועל־כן בא לידי החלטה, שאסור בשר תאוה לא בא מתוך תורת־הכהנים, אלא הוא נובע ממילא—מתוך אסור הבמות. בתקופת הבמות לא היתה שחיטת־חולין נוהגת בישראל כלל: כל שחיטה היתה זביחה, דוגמת קרבן שלמים. חטאות ואשמות לא היו בתקופה זו כלל והיו רק זבחים בצורת קרבן שלמים: החלב הוקטר לה׳ והבשר היה לבני־אדם; ואם היו הזבחים מרובים, היו הקרבנות או הזבחים עולה וזבחים, ובאופן בלתי־רגיל היו גם עולות ושלמים או זבחים. ולפיכך, כשהוכרז אסור־הבמות בימי יאשיהו, נאסר בשר־תאוה ממילא; ומטעם זה מוכרח היה ספר דברים להבדיל בין שחיטת חולין לזביחת הקרבן ולהתיר בשר־תאוה, כדי שלא להכביד ביותר על העם, שאף בלא זה לא היה שבע־רצון באסור־הבמות החדש אז; ואך אחר־כך, כשהתחזקה התרכזותו של המקום הנבחר בירושלים, באה תורת־כהנים ואסרה כל בשר־תאוה.

החלטה זו, שבתקופת־הבמות לא היתה שחיטת־חולין נוהגת כלל, הוציא ווילהויזן מן המסופר בשמואל א׳(י״ד,ל״ב—ל״ה), שכשהתגברו בני־ישראל על הפלשתים במלחמה, עיפו מאד „ויעט העם אל השלל ויקחו צאן ובקר וישחטו ארצה ויאכל העם על

הדם. ויגידו לשאול לאמר: הנה העם חוטאים לה׳ לאכול על הדם וגו׳, ויבן שאול מזבח לה׳, אותו החל לבנות מזבח לה׳. כלומר: כשהתרחקו בני־ישראל מעל אדמת ה׳ שחטו צאן ובקר בתור שחיטת־חולין, בלי שקבלו את הדם בכלי לשם ה׳, ועל־כן בנה שאול מזבח אף בארץ־פלשתים, לא בנחלת ה׳—. ואולם כאן מצאו החולקים על שיטת ווילהויזן מקום רעוע להשתער עליו. רבים שאלו בצדק: אילו היה ספר־דברים קודם לת״כ ומתיר בשר־תאוה עוד בתקופת־יאשיהו, איך היתה ת״כ יכולה לבוא אחר־כך, בתקופת יסוד המעלה, לאסור דבר המותר, ובפרט דבר הכרחי כזה? — ובזה ראו אות ומופת, שתורת־כהנים קדמה לספר דברים. ואחד מראשי המתנגדים לשיטתו של וו., ד״ר ד. הופמאן, מוכיח [1], כי ע״י מה שאסרה ת״כ בשר־תאוה היתה להסבה מכרחת להתיר בשר־נבלה לעם, ורק ספר־דברים, שהתיר בשר תאוה, יכול היה לאסור בשר־נבלה גם על העם ולא רק על הכהנים בלבד. והד״ר הופמאן [2], שהשתדל להרוס את ההנחה, כי בתקופת הבמות לא היתה שחיטת־חולין נוהגת כלל, הרס גם את הראיה, שהביא וו. מספר שמואל א׳: הופמאן מפרש, שהחטא היה לא מה שהעם אכל את הדם עצמו, אלא מה שאכל „על (אצל, על־יד) הדם״, ולפיכך צוה שאול לגול אבן־גדולה (שמואל א׳, י״ד, ל״ג—ל״ד), ואף אחרי שגוללו את האבן ו„שחטו בזה״ היתה השחיטה שחיטת־חולין; ומה שנוגע להמזבח, ש„החל שאול לבנות לה׳ ״, הרי הוא ענין אחר ואינו נוגע כלל לענין אכילת העם „על (או „אל״) הדם״. ומתנגדי וו. הביאו מן המקרא הרבה מקרים של אכילת בשר, שמהם אין לראות כלל, שבכל מקרה של אכילת בשר היו מפרישים תחלה חלק לגבוה.—

ואולם, לדעתנו, הנחתו של וו. אמתית היא, אלא שהיא מיוסדת לא על הרשימות ההיסטוריות, שנסתייע בהם וו. ושיש בהן מקום לבעל־דין לחלוק, אלא על החוקים עצמם. בחוקים שניתנו לנח (בראשית, ט׳, ד׳) נאסר לאכול את הדם ואין למצוא לאסור זה שום יסוד אחר חוץ מן השאיפה, שהדם יוקרב לגבוה. וכן מוכח גם מן החוק שבדברים (י״ב, ח׳), שהתיר בשר־תאוה אחר שאסר את הבמות, כי בתקופת־הבמות לא היתה שחיטת־חולין, ועל זה מורים גם חלקי תורת־כהנים (ויקרא, י״ז), כמו שנבאר עוד. ואולם כל אותה סתירה שבנדון בשר־תאוה בין ספר דברים לתורת־כהנים והראיה, שמביאים ממנה לברר את השאלה הסבוכה מי קדם למי, ס״ד לת״כ או להפך, אין להן ערך כלל בעינינו, כי לדעתנו הותר בשר־תאוה ממילא משעה שנאסרו הבמות בין לת״כ ובין לס״ד, אלא שת״כ, שראה במדבר, בימי־משה, בתוך מחנה־ישראל את המשכן והעביר עליו את כל חומר הדין שיש לבית־הבחירה, הוכרח לציין, כי במדבר, בשעה שחנו בני־ישראל מסביב לאוהל־המשכן, לא היה כל בשר־תאוה וכי רק בנוגע לתקופה זו הזהיר החוק על בשר־תאוה (ויקרא, י״ז, ג׳—ז׳), אבל לא לדורות, שהרי רק בתקופת המדבר היה המשכן קרוב לכל העם. ואמנם, המחוקק מוצא לנכון להוסיף על זה: „ואליהם תאמר (חוק לדורות): איש איש מבית ישראל ומן הגר אשר יגור בתוכם (אם כן, כבר אחר כבוש הארץ), אשר יעלה עולה או זבח ואל פתח אהל־מועד

---

1) עיין: *D. Hoffmann*, Die wichtigsten Jnstanzen gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese. Heft 1. Berlin 1904, *S.* 23.

2) עיין ספרו הנז׳, עמ׳ 10—13

לא יביאנו לעשות אותו לה׳—ונכרת האיש ההוא מעמיו׳ (שם, שם, ח׳—ט׳). הכתוב נזהר בלשונו ודיק, שאסור להעלות מחוץ לאוהל־מועד רק עולה או זבח, אבל לא אסר לשחוט שור או כשב או עז, כמו שאמר למעלה בנוגע להמשכן (שם, שם, ג׳—ד׳). ראיה והוכחה נאמנה, שהמחוקק לא אסר בשר־תאוה לדורות, אנו רואים גם בזה, שהמחוקק מצוה ומזהיר כאן, בפסוקים המיועדים לדורות, על הדם עוד הפעם בדברים ארוכים ומוטעמים (שם, שם, י׳—י״ד), כאילו הוא אסור חדש מקרוב בא ולא היה להעם מושג ממנו. ובודאי הוא מדבר רק בדם בשר תאוה בתקופת אסור הבמות, שאז הרי היה הדם נשאר בלי צורך גבוה, ובמקרה כזה—כשאין במה להקטיר בה את הדם לה׳—הוחזק התר גם להדיוט, כמו שאנו רואים משמואל א׳ (י״ד, ל״ג—ל״ד), ולפיכך בא המחוקק לאסור את הדם להדיוט גם בשחיטת חולין. אך בקרבן כל עיקר הצווי על הדם אינו שייך כלל. ובכן התחיל התר בשר תאוה, לפי ת״כ, לא מתקופת אסור־הבמות בימי משה, אלא מתקופת יהושע בן־נון, כשעברו בני־ישראל את הירדן והתרחקו ממרכז מקום־הזבח.—לא כן ספר־דברים, שרואה את המשכן בימי משה כבמה בלבד ולא יותר ושעל־פיו התחילה אחדות עבודת־ה׳ רק מבית־המקדש שבנה שלמה בירושלים ולא קודם: על־פיו נמשכה תקופת התר הבמות עד בנין בית־המקדש ורק אז נאסרו הבמות והותר בשר תאוה. וכדי לציין את ההבדל העיקרי הזה שבינו ובין תורת־הכהנים שקדם לו הוא אומר: „כי ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך כאשר דבר לך (רמז על תקופת שלמה) ואמרת: ,אוכלה בשר׳,—בכל אות נפשך תאכל בשר; כי ירחק ממך המקום, אשר יבחר ה׳ לשום שמו שם, וזבחת מבקרך ומצאנך, אשר נתן ה׳ לך, כאשר צויתיך ואכלת בשעריך לכל אות נפשך׳ (דברים, י״ב, כ׳—כ״א). בזה רצה ס״ד להבליט, כי התר בשר־תאוה התחיל מאסור הבמות בתקופה, שבה „הרחיב ה׳ את גבול ישראל כאשר דבר לו׳—וזוהי תקופת־שלמה.

3) **גלגל והרי גריזים ועיבל.** בזה, שהתיר ספר־דברים את הבמות עד בנין בית־המקדש, נתן אפשרות לעצמו להזכיר את ערך הרי הברכה והקללה, הר־גריזים והר־עיבל, „אשר בעבר הירדן וגו׳ מול הגלגל אצל אלוני מורה׳ (דברים, י״א, כ״ט—ל׳), שתורת־כהנים נשמרה מלהזכירם. ואם נשים אל לבנו, כי יהושע מל את בני ישראל בגלגל (יהושע, ה׳, ב׳—י׳), יתברר לפנינו מה ילמדנו הספור הדתי החזיוני שבספר דברים—ספור קבלת השבועה, הברכה והקללה על הר גריזים והר עיבל. על ערך הגלגל לישראל מרמזת, לדעתנו, גם ברכת־משה: „שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך. עמים הר יקראו, שם יזבחו זבחי צדק׳ (דברים, ל״ג, י״ח—י״ט).

4) **מתנות הכהנים־הלויים.** בספר במדבר אנו רואים את הלויים בתור מפלגה גדולה מאד בהשתוות אל מפלגת הכהנים, שמספרם כאין—רק בית־אב אחד. ומצבם של הלויים איתן: להם נתן מעשר חלף עבודתם ומשמרתם באוהל־מועד. בודאי יש בשירות הלויים במשכן מעין עבודת־הלויים ההיסטורית במקדש ה׳ בתקופת תורת־כהנים. ספר במדבר מספר גם על מרד הלויים, שאמרו להתחרות עם הכהנים, עד שעשתה קנאת ה׳ שפטים גדולים ונוראים ב„מריבי כהן׳, וכפי הנראה, זהו מאורע היסטורי או מאורעות היסטוריים, שאירעו לאומה בתקופת יסוד־המעלה.—ממרום האושר של מצב הלויים בספר־במדבר אנו מביטים

בחרדה על מצב הלויים בספר-דברים. אף על-פי שבספר זה מועטות הן גם מתנות-הכהנים, אך בכל זאת יש שם מתנות כאלו: זרוע ולחיים וקיבה מאת זובח-הזבח, ראשית דגן, תירוש ויצהר וראשית הגז (דברים, י"ח, ג'—ו'). אך מתנות-הלויים מה הן לפי ספר-דברים—לא ידענו עד מה. המעשר, מעשר תבואת השדה ומעשר בהמה, וכן כל בכור—כל אלה הם, לפי חוקי ס"ד, לבעליהם, אלא שהחוק מחייב את בעליהם לאכלם בקדושה במקום הנבחר (דברים, י"ד, כ"ב—כ"ז; ט"ו, י"ט—כ"ג). ואחרי ששלל ס"ד את המעשר מן הלויים לא יפלא עוד בעינינו, שהלויים הם על-פיו עניים מרודים, אשר בכל עת מצוא יעיר רחמים עליהם: „כי אין לו חלק ונחלה אתכם" (דברים, י"ב, י"ב), „והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו, כי אין לו חלק ונחלה עמך" (שם, י"ד, כ"ז), „ובא הלוי, כי אין לו חלק ונחלה עמך" (שם, שם, כ"ט). בשנה השלישית, שנת המעשר—היא השנה, שהחוק מחייב את הבעלים לבער בה את הקודש מן הבית ולחלקו ככסף-צדקה לעניי העיר—מצרף ס"ד לחשבון העניים גם את הלויים (שם, שם, כ"ח—כ"ט; כ"ו, י"ב — י"ג). לדעת ווילהויזן, יש לבאר את הסתירות הללו שבשני ספרי תורת-משה כך: ספר דברים הוא בן תקופת יאשיהו, שאז אך התחילה העבודה להתרכז במקום הנבחר—בבית-המקדש שבירושלים; ובתקופה זו היו מתנות הכהנים והלויים באמת כמו שנקבעו בספר דברים; אך במרוצת הזמן שאחרי ההתרכזות נתפתחו ונתרבו גם מתנות הכהנים והלויים יותר ויותר ועלו עד למדרגות מתנות הכהנים והלויים שבתורת-כהנים (במדבר, י"ח), שבצורה זו היו נתנות בפועל להכהנים והלויים בימי יסוד-המעלה.—אך לנו קשה לצייר, כי שבט-הלויים, שחי בתקופת יאשיהו בתנאים קשים כעין אלה, שמצייר ס"ד, לא רק לא אבד ולא בטל, אלא אף מצא אפשרות להתגבר על כל המכשולים, להתפתח לאט לאט ולהגיע במשך שני דורות למצב איתן וחזק כמצבו בספר במדבר, י"ח, שהוא מצב-הלויים בתקופת עזרא. ואולם כשנעמיק עוד יותר בספר דברים נמצא בו גם רשימות, שהן מעידות למדי, שגם בתקופת-דברים עוד לא הגיעו הלויים למצב שפל ונדכא כאותו שאנו יכולים לשער על-פי סקירה שטחית בספר-דברים. בספר זה אנו מוצאים רשימה סתומה מאד, שרשם המחוקק דרך אגב, כשרצה לשנות חוק קדום לטובת מפלגת הלויים; ורשימה זו, שאמנם באורה קשה מאד, תכריחנו לשנות את החלטתנו הראשונה בדבר המצב הרע של הלויים בתקופת דברים. וזוהי הרשימה: „כי יבוא הלוי מאחד שעריך, מכל ישראל, אשר הוא גר שם, ובא בכל אות נפשו אל המקום אשר יבחר ה', ושרת בשם ה' אלהיו ככל אחיו הלויים, העומדים שם לפני ה'; חלק כחלק יאכלו, לבד ממכריו על האבות" (דברים, י"ח, ו'—ח'). באור המלות „לבד ממכריו על האבות" קשה הוא מאד. ואולם על-פי ספר מלכים ב' (י"ב, ו'—ט') אפשר לשער, כי בני ישראל בעריהם, שעמדו תחת השפעתו המוסרית של כהן או לוי זה או אחר, נקראו „מכריו" של כהן או לוי זה. אין אנו מבינים גם-כן, מה עשה הלוי ב„אחד השערים" קודם שבא „לשרת בשם ה' אלהיו"; אך אולי צדקו בעלי התלמוד, שבאורו כאן: כי יבוא הלוי לשבת לא בתוך משמרתו, ואם-כן היו משמרות ללויים כבר בתקופת-דברים. ואולם איך שנבאר את פרטי הרשימה הסתומה ההיא, על כל פנים אנו מבינים ממנה, שבתקופה זו היתה ללויים שירות ועבודה בבית ה' וגם אכלו

את חוקם חלף עבודתם בבית ה׳. על חלק הלויים בבית ה׳ ירמז הכתוב גם במקום אחר [1]). ואם היו ללויים חלק ונחלה בבית ה׳. הרי מובן, שלא יכלו לעמוד בפועל בשורה אחת עם הגר, היתום והאלמנה, כמו שמעמיד אותם ספר־דברים. ואם כן, במקום הסתירות, שמצאו המבקרים בין במדבר י״ח ובין דברים י״ד, ט״ו וכ״ו, אנו מוצאים סתירות בכל הנוגע למתנות הלויים ומצבם גם בס״ד גופו. וחוץ מזה, קשה להבין, מפני מה בכל ספר דברים דבר המחוקק דברים ברורים ודוקא ברשימה הנוגעת ללויים (דברים, י״ח, ו׳—ט׳) דבר המחוקק בלשון סתומה ומלאה חידות. וקשה לנו גם־כן, מפני־מה לא הזכיר ס״ד אף דבר ממתנות הלויים וחלקם בבית־ה׳, שהיו להם בלי ספק, גם לפי הרשימה הנזכרת. השאלות האלו דורשות תשובה אחרת מזו, שהשיב עליהן ווילהויזן. תשובה זו כך היא לדעתנו: מחוקק ספר־דברים נתן בספרו לא חוקים ריאַליים, לקוחים מן החיים ומן המציאות, אלא רק חוקים חזיוניים, שחזה בנפשו מנקודת־מבט מוסרית, שהיא מתנגדת לתכונתה של תורת־הכהנים, הדורשת תמיד, בכל חוקיה ומשפטיה, רק את טובת הכהנים. ובכן הרי אפשר הדבר, שבזמן ספר דברים לא לבד היו ללויים חלק ונחלה בבית ה׳, אלא להם היה שייך גם המעשר, אלא שבעל ס״ד העלים עין מזה בכוונה והעמיד אותם בשורה אחת עם היתום והאלמנה. אל סבת היחס השלילי של בעל ס״ד אל הכהנים והלויים עוד נשוב בהמשך מאמרנו זה. כאן נוסיף רק את הדברים האלה, הנצרכים לענייננו: אף־על־פי שמטרתו של ס״ד היתה להמעיט גם את ערכם של הכהנים, עם כל זה מצא בכהנים חפץ, מפני שרק על־ידיהם אפשר היה לשמור את אחדות מקום־הזבח. לא כן מפלגת הלויים; אותם ראה כאופן החמשי לעגלה ולא מצא כל חפץ בשירותם ועבודתם בבית ה׳. וביחוד לא ראה כל זכות ללויים על המעשר. כותב ס״ד מצא למעשר שמוש יותר נעלה לרגש הדתי והמוסרי כאחד: לפי השקפתו צריך להשאיר את כל המעשרות ביחד עם כל בכור בקר וצאן, שלפי חוקי תורת־כהנים הם שייכים לכהנים, בידי בעליהם והם יאכלו את כל אלה בקדושה במקום הנבחר (ובזה השאיר את הנמוס, שהיה נהוג בתקופת־הבמות, אלא שבמקום הבמות בא בית־המקדש שבירושלים). ובשנה השלישית, היא שנת הבעור, חייבים הבעלים לבער הקודש מן הבית ולחלקם לעניים,—ובתוך העניים מנה ספר־דברים גם את כל מפלגת־הלויים מפני „כי אין להם חלק ונחלה בתוך שבטי ישראל". ואולם בעל ס״ד לא לבד שלא השיג בזה את מטרתו—להקל מעל משא העם ולהמעיט את מתנות הכהנים־הלויים, אלא, להפך, עוד גרם לכך, שמתנותיהם יתרבו, כי החרדים על דבר ה׳ לא חסו על כל עמל להשוות את שני ספרי תורת־משה ובארו ע״י באורים דחוקים את חוקי המעשר שבספר דברים, וכך יצא להם, נוסף על המעשר הראשון, מעשר שני, שהוא ללויים, כידוע.

(עוד יבוא).

---

[1]) עיין דברים, י׳,ט׳: „ה׳ הוא נחלתו".

הזהיר

(ציור).

באודיסה כלו לבאַכר שעוריו והוא בא לעיירה נ. על־פי הצעת אחד ממכיריו, שהשתדל למצוא בשבילו שעורים הגונים, כלומר: שעורים, שאפשר יהיה לעבוד בהם מעט ולהרויח הרבה. הוא רווק כבן שלשים. ראשו הגדול ובעל־התלתלים מחובר על־ידי צואר קצר, שמן ועב לשתי כתפים בריאות ורחבות; חטמו, שהוא שרוע קצת ובעל נחירים רחבות, מוטל בין שתי לחיים נפוחות, שהן נראות כשני כרים קטנים. שפתים עבות לו וסנטר מגולח־בחול תלוי ויורד מתחתיהן כעין זפק של תרנגול. עיניו חבושות תמיד במשקפים כחולות עד כי לא ניכר צבען. וכרסו הגדולה והעגולה בולטת היא, וכשהוא ממהר ללכת היא מתפרכסת ומתנפחת בעליה וירידה. וכרס זו מסתמכת על שתי רגלים עבות וקצרות.

כל עבודת־מחו של באכר, כלומר כל דאגותיו, הוא ה„בשר־ודם" שבו; כל מעשיו מכוונים תמיד לנקודה אחת — שמירת גופו ומזונו. מכל ארבע עשרים השעות, שיש ב„מעת לעת", הוא מחלק לאחרים — לתלמידיו — רק חמש־שש, ובעדן הוא מקבל חמשים־ששים רובל לחודש; שאר השעות מוקדשות הן לו לעצמו, כלומר, לעניניםנוגעים בפרנסת גופו.

בקיץ הוא מקיץ משנתו בשעה הששית. מתחלה, כשהוא פוקח את עיניו, הוא מתמודד תחת השמיכה. אחר הוא מוציא לאט לאט את ידו הימנית, פושטה באויר, כופפה, פושטה שנית ומניחה על גב־המטה, אחר הוא עושה כך אף לידו השמאלית. במצב זה הוא שוכב רגעי־מספר, כשעיניו סוקרות את חלל־החדר, את הקירות, את הרהיטים ואת בגדיו המונחים מקופלים על ספסל־קצר, סמוך למטתו. כשבחנו מבטיו את הכל הם נשארים תלויים בספון זמן־מה. אחר־כך הוא מפשיל בידו הימנית את חצי השמיכה ומתגלה עגול גדול ומתנפח של בטן־מלאה, שהיא מעוטפת לבנים. הוא מסתכל רגע בבטנו המתנפחת ואחר־כך הוא מחליקה ביד אחת, ממששה בזהירות בטבורה, בצדדיה ובשפולה, כאילו הוא רוצה להוכח, אם בין לילה לא אירעה לה תקלה, חס־ושלום. אחרי בדיקת הבטן הוא מניח את ידו על לבו, מרים מעט מן הכר את אזנו הימנית ומקשיב... אחר־כך פושט הוא את צוארו הקצר ונח רגעי־מספר. כשהוא שב ל„מנוחתו", הוא מרים את חצי גופו, כלומר את גבו וכרסו, וכשהוא מיושב הוא משפיל את ראשו לאחוריו, מניע את תלתליו, משפשף לאט את עיניו ונח...

לפניו, על מטתו, משתטח פס לבן של שמש־בוקר, והוא נזכר בצורך הראשון:

—האָח, היום בהיר, צח—צריך ללכת אל הרחצה.

הוא מפשיל את המחצה השניה של השמיכה ומפנה את גבו אל הקיר באופן שרגליו תהיינה מופשלות על גב המטה לפני ספסל-ההלבשה. ואז הוא מכנים את גופו לתוך גלימה של בוקר ועומד בזקיפה על הרצפה. כחמשה רגעים הוא עומד עמידה מאוששת, ישרה, מתוחה, כשידיו פשוטות למטה על שתי צלעותיו. כשעבר הזמן הקבוע לעמידה זו הוא נגש אל החלון, זורק מבט החוצה ופותח את האשנב. הוא תוחב את ראשו לתוך חורו של האשנב, שיהה איזה זמן וחוזר ומכניסו. אחרי כל ה„הקדמות' האלה, הוא לוקח את מודד-המעלות שעל הכותל, את חתיכת הסבון ואת הספוג שעל שלחן-הרחצה, מוסיף עליהם אלונטית לבנה וסדין לבן והולך להתרחץ. וקודם יציאתו הוא מנגב היטב את הזעה מעל מצחו וצוארו, משום צנה...

כשהוא בא אל הנהר, אחרי חצי-שעה של הליכה, הוא מוצא לנחוץ לתת איזו מנוחה ל„גופו המסכן", שהיה במצב של „תנועה" זמן מרובה כזה, והוא יושב על קורות הגשר שאצל החוף לנוח מעט. קרירות נעימה, רעננה, מתגנבת בעד כנפי גלימתו ומלפפת במין רוך נעים את חזו, את גבו ואת כל גופו; אבל מיד הוא מרגיש בה, בקרירות זו, ומתבהל מפני הצטננות—והוא ממהר להתעטף ולהתכרך בגלימתו יותר ויותר. מיד הוא מוציא את מטפחתו ומנגב את צדעיו, את מצחו ואת צוארו. שטח-המים מתבעבע ונעשה שלפוחיות מזהירות, מתנפחות ומתפקעות לסירוגין. מצד אחד, למול עיניו של באכר, שופעת ויורדת מיילוני-התכלת של רקיע זך רשת של קרני-שמש, שהיא שזורה כולה נקודות-אור מזהירות ונוצצות; והנקודות הללו שופעות ויורדות ממרום ומשתקעות ואובדות בעומק התהום. ומן הצד השני מתאפלים המים ומשתחרים על-ידי יער של צללי-ערבות, שמשתטחים באי-סדר בעבר האחד של הנהר. הלאה, באמצע הנהר, שחים אֲוזים ובנות-אוז, שכרסיהם שקועות כולן במים וכנפיהם סוטרות לרגעים על-פני השטח-הנוזל, והם משקיעים את ראשיהם במים, שוהים שם רגע ומוציאים אותם משם, פושטים מעט את צואריהם, מפשילים את ראשיהם לאחוריהם ומנערים מהם את המים. באַכר מפנה את עיניו אל האוזים, משקיע את מבטו בגדולה שבכולם וכעין אנחה מתמלטת מחזהו: „אח, אוז כזה לארוחת-הצהרים! אך זוהי כנף! אם הכנף ארוכה כל-כך—האוז כמה הוא גדול?"...

וכשהוא גומר לבקר את האוזים אחד-אחד היא פושט את נעליו וגרביו ונח רגע. אחר-כך הוא פושט גם את גלימתו ואת מכנסיו — וגופו הכתפני-הכרסני מתגלה לעין השמש בכל מערומיו. מיד הוא ממהר וחוטף את המגבת ומשפשף בה את רגליו, בטנו, גבו, צוארו ומצחו ואת כל פניו. אחר הנגוב הוא מעביר את ידו השמאלית על-פני הכרס הבולטת ויושב על החוף. נוטל את מודד-המעלות, משקיעו בנהר, משכשך בו את המים אילך ואילך ומוציאו ומביט אל לוח-המעלות; כשהוא מוצא את המעלה הנצרכת לו — את המעלה החמש-עשרה—הוא מוריד את רגלו הימנית לתוך המים ומשהה אותה שם רגעים אחדים; אחר-כך הוא מוריד גם את השמאלית, משכשך בשתיהן במים ומוציאן. אחר נטילת-הרגלים הוא חופן בידיו חפני-מים, מרטיב בהם את גופו ויורד לאט לאט המימה עד חצי הבטן, מתעכב רגע ואחר הוא מוסיף לרדת

וּמשתקע עד הסנטר, שוהה שוב רגע — וטובל גם את ראשו. אחרי כל ה„מעשים" האלה הוא עולה על החוף, יושב מעט בלי תנועה ומתחיל להסתבן. קצף־סבוני מבעבע, נעשה שלפוחיות־שלפוחיות וזוחל על תלתליו ועל מצחו; והוא עוצם את עיניו, מגרד באצבעותיו את התלתלים, משפשף את צוארו, מותח את כתפיו אילך ואילך ועגול־בטנו מטלטל לפניו באויר. כשהוא גומר את הגרידה ואת השפשוף הוא יורד שוב המימה וטובל בהם שלש פעמים — לא פחות ולא יותר — ויוצא מן הנהר, מתעטף בסדין ונח רגע. איזו רוח קלילה מתחילה מנשבת והוא מתירא מפני הצטננות, חלילה. על־כן הוא ממהר להסתפג היטב בסדין ובאלונטית ומתלבש במהירות, ואז הוא מרשה לעצמו לשבת על הקורה ו„לנוח" כדבעי, עשרה רגעים רצופים — לא פחות ולא יותר. רעבון חזק מתחיל צובט את לבו ומזכירו צרכים אחרים: אכילה ושתיה.

כשהוא שב למעונו, אחר הרחיצה בנהר, הוא מוצא כבר על שלחנו, מוכנת בידי בעלת־ביתו, פת־שחרית: שתי חלות סופגניות, רקיקי־ביצים אחדים, לוג חלב ומיחם רותח. תיכף לכניסתו הוא מתפשט את גלימתו, לובש מעיל לבן וקצר, ואחרי שהוא נח רגעי מספר הוא מתחיל להתעסק בהכנות לסעודה: מוציא הוא מתוך התיבה אלונטית נקיה ולבנה ומנקה לו כוס לשתיה: רגעי־מספר הוא משפשף את הכוס באלונטית מבית ומחוץ, מעמידה מול קרני־השמש ומסתכל בה בעינו הימנית כשעינו השמאלית עצומה. אחר־כך הוא ממלא את הכוס מים רותחים עד למחצה, מסתכל במים, אם צלולים הם כדבעי, ואחר הוא שוטף מעט את הכוס, מריקה וממלאה שוב עד שפתה; אז הוא מרים אותה נגד עיניו מול החלון, מסתכל בה בעין אחת ומנגבה שוב באלונטית. וכשהוא גומר את „צחצוח־הכוס" הוא מרכין את אזנו אל המיחם, מקשיב רגעי־מספר לרתיחת המים שבו, מנקש באצבע על כסויו, מעיין כארובה ורואה מתוכה את הגחלים — ונח רגע. אחר־כך הוא מוציא מארגזו קופסת־תה וכף קטנה ולבנה, פותח את הקופסה, חופן ממנה כף־תה מלאה, מחזיק את הכף באויר, מניעה לאט מעלה־מטה כדי להוכח, אם יש לה המשקל הנצרך לו, ואחר־כך, אם המשקל הוא כדבעי, הוא מוריק את הכף אל תוך הקומקום הקטן, ממלא את זה האחרון „רותחין" ומציגו על־גבי ארובת־המיחם. — וכשהוא מסיים את „חליטת־התה" הוא מתחיל להתעסק בחלה: חותך אותה חתיכות־חתיכות, מסדרה על צלחת שטוחה, שהיא מוצגת באמצע השלחן על־גבי מפה לבנה, ומסביב לצלחת הוא מסדר את הרקיקים, ואת הסוכר הוא מעמיד סמוך להם, — וההכנות לשתיה נגמרו ...

כעין אנחת־הקלה מתפרצת מחזהו והוא מתמתח מעט, מתהלך בחדרו הליכה קלה, מגיש לו כסא אל השלחן ויושב לסעוד פת־שחרית: קודם־כל גומע הוא גמיעה אטית כוס חלב „טהורה". אחר־כך הוא ממלא חצי כוס־חלב ואת המחצה השניה הוא מחלק לשתים: רביעיתה הוא ממלא ברותחים „לבנים" ורביעיתה ב„מים אדומים" של תה חלוט; ולתוך כוס שניה זו הוא זורק עשרה גזרי־סוכר וממתיקה. אחר־כך הוא מעמידה רגע על השלחן להצטנן מעט, והוא מתחיל לועס מן החלה. אחרי שאכל פרוסה אחת הוא מתחיל גומע מן הכוס, גומע ומלפת ברקיק. אחר־כך הוא שותה כוס תה פשוט בסדר זה: כוס־חלב „טהורה", פרוסת־חלה, הפסקה, כוס ממוזגת חלב ותה ביחד, שרקיקים מלפתים אותה. והוא ממשיך את עמלו בסעודה של שחרית

עד תום כל החומר לאכילה ושתיה. לאחר שתי שעות של „עמל" נעשה השלחן ריק לגמרי: המיחם, הלוג והצלחת נתרוקנו, החלה והרקיקים נשמדו כולם, באופן שאין מהם אפילו שיירי־פירורים לסימן. באַכר מתחמם, מתאדם. הזעה מטפטפת מתלתליו, זוחלת על מצחו ובין כרי־לחייו היא מתכנסת לשלולית קטנה. אז הוא קם מעל השלחן, מוציא מן התיבה מטפחת גדולה ומתנגב יפה־יפה, מדליק סיגאַרה ומעשן דרך טיול בחדרו. — כשהוא מסיים את העישון כבר מגעת השעה התשיעית. אז הוא מתפשט את מעילו ומתמתח על מטתו לשם „שנה". שנתו זו נמשכת תמיד שתי שעות — לא פחות ולא יותר. כשמגיעות לאזנו אחת־עשרה דפיקות של השעון הוא מקיץ משנתו, מתמודד, יורד ממטתו והוא מכין את עצמו לקיים מצות־גימנאַסטיקה: הוא מוציא מתחת מטתו שני מטילי־ברזל, שמשקלו של כל אחד מהם כשתי ליטראות, מחזיק אחד בידו הימנית ואחד בידו השמאלית ועושה נענועים כלפי ארבע רוחות החדר: מזרחה, מערבה, צפונה ודרומה. אחר־כך הוא לוקח מטילים אחרים, של שמונה ושל עשר ליטראות, ומנענע בהם אילך ואילך, מעלה־מטה—ובזה מסיימת הגימנאַסטיקה. הוא שוכב על מטתו בלי תנועה עד השעה השתים־עשרה ואחר־כך הוא קם ומתכונן ללכת אל השעורים: תחלה מסתכל הוא דרך חלון הפתוח לראות את מזג־האויר של היום, אם הוא טוב למדי. אחר־כך הוא מעגל את קצות־שפמו, סורק את ראשו, מתלבש מעיל לבן־כהה, מתמתח, מפשיל את ראשו לאחוריו, מבליט את כרסו— ונגש אל הראי; וכשהוא מוצא את הכל בסדר הראוי, הוא עושה קידה כלפי הראי כאילו הוא דורש בשלומו של באַכר המשתקף מתוך הזכוכית, עושה העויה של שביעת־רצון ויוצא החוצה.

בשעה השלישית הוא שב הביתה. הליכתו בחזרה היא תמיד מהירה־פזיזית: הראש מזדקר לפנים, המגבעת שמוטה ממקומה וכנפות־המעיל מתבדרות אילך ואילך, על שני צדי הכרס, שהיא מתנפחת בעליה וירידה מרוב ריצה. הידים פשוטות וחותרות באויר כידיו של הסומא, שהן ממששות מה שלפניהן, והרגלים הקצרות והעבות רצות־טופפות בקלות, במהירות, כאילו אינן נוגעות בארץ.

—מְסִיֶה באַכר, מסיה באַכר! — פוגש אותו מכרו כ ה ן ומנסה לעכבו.

באַכר עושה עצמו כלא שומע ומוסיף לרוץ.

— מסיה באכר, לרגע! — מנסה הלה בכוונה.

באכר כלא שומע!

כהן מתעקש ומתחיל לרוץ, כדי להעבירו ולעכבו להכעים. ואולם כשרואה באַכר את מעשהו של כהן, הוא זורק לו לתוך החלל:

— סלח, מסיה כהן, אין פנאי! אין פנאי!

— לרגע! לרגע!

— אין פנאי, כבר שעה מאוחרת—ועדיין לא אכלתי ארוח — —

סיום הפראַזה אינו מגיע עוד לאזנו של כהן, כי באכר כבר הרחיק ללכת...

עם כניסתו לחדרו הוא מוצא כבר מוכנים על השלחן: כרכשאה ארוכה כרבע ארשין מקופלת בנייר כחול, פת־קיבר חצי־הככר, שתי חלות לבנות, רכות, חמות, סופגניות, בקבוק קטן מפוקק מלא קוניאַק אדמדם, מיני ירקות

שונים וספל של קהוה רותח ומתבעבע בעבוע-אטי על מכונת הבשול, שעומדת בפנת החדר על דוכן עשוי לדבר. בכניסתו עומד באכר רגע אחד, סוקר ובוחן את כל המזונות, סופר את כל המינים על-פי אצבעותיו, וכשמוצא את כולם במלואם, בגדלם ובשעורם, הוא מתאנח אנחת-הקלה, מתפשט את מעילו, מסיר את מגבעתו ואת משקפיו, יושב לו על הכסא שלפני השלחן, מפשיל את שרוולי הלוקו—ומתחיל סדר-האכילה: מוציא מכיס אפודתו סכין קטנה, מניח לפניו על צלחת מארכת את הכרכשאה, חותך אותה עגולים-עגולים ולכל עגול הוא מצרף פת-קיבר דקה. אחר-כך הוא מציג את הצלחת הצדה, פותח את בקבוק הקוניאק, ממלא ממנו כוס קטנה ומריקה אל גרונו בגמיעה אחת. ומלפת את הקוניאק בעגול של כרכשאות נאכלת עם פת-קיבר. וכך הוא גומע ומלפת עד שהוא מריק את הבקבוק ואת הצלחת עד תומם... אחרי „עבודתו" זו הוא מטייל בחדר אילך ואילך כעשרה רגעים, סגולה לעכול, מגהק ומצלצל בפעמון לקרוא את בעלת-הבית. זו האחרונה כבר מבינה מעצמה את חפצו בצלצולו, ואחרי רגעים אחדים היא נכנסת החדרה ובידיה—צלחת עגולה ושטוחה, שעליה מונחים שני חצאי תרנגולת צלויה. דומם, בחשאי, היא מציגה על השלחן את הצלחת וממהרת לצאת... באכר פונה מיד אל הצלי, בוחן אותו תחלה במבטיו ואחר הוא לוקח מזלג-כסף, המונח על השלחן, תוקע אותו פעם בחצי-תרנגולת זה ופעם—בשני, כדי לראות, אם הבשר צלוי כדבעי. אז הוא חותך את החלות, מסדר את החתיכות על סל עשוי לדבר ואוכל: חתיכת צלי ופרוסת חלה, חתיכת צלי ופרוסת חלה—עד גמירה. ואחרי שהשמיד את הכל, הוא מתחיל לטייל עוד הפעם בחדרו את „טיול-העכול" חצי-שעה—לא פחות ולא יותר. בשעת-הטיול הוא מעשן סיגארה עבה וריחנית „כדי לעשן מעט את השמנונית של מאכלי הבשר", שמלאו עתה את קרביו. ואחרי שהוא יושב עוד הפעם על הכסא, לפני השלחן, הוא מתחיל לועס מן הירקות לעיסה אבטומטית, לעיסה של עזים, והוא לועס ולועס כחצי שעה עד תום כל הירקות שעל השלחן. רק אז הוא נגש אל מכונת-הבשול: הוא מעלה את הפתילה ומסתכל ברתיחת הקהוה. זו האחרונה מתחילה להתבעבע ו„לעבור". אז הוא ממהר, מרכין ראשו למול חללו של הספל ומתחיל לנשב בפיו על הבעבועים ובזה הוא מכריחם להתקפל ולשקוע שוב אל תוך הספל. מצחו מתחיל להזיע—והוא מתעסק בנגובו, ובין כך עולים הבעבועים שנית, אבל הוא מזדרז ונופח בהם בחוקה עד שהם שוקעים מחדש. אחר זה הוא ממתין זמן-מה, נותן עוד הפעם לקהוה שתתרומם בחפצה, וכשהיא מתחלת „לעבור", הוא מסיר אותה במהירות מעל המכונה, מציגה על השלחן, שתשקע מעצמה—והוא נח רגע. וכשהקהוה מצטננת כדבעי, כלומר, כשהיא נעשית לא קרירה ולא חמימה, הוא ממלא כוס גדולה וגומע גמיעה עצלנית. אחרי שתית כוס אחת הוא מעשן סיגארה וגומע את השניה; וכך הוא גומע ומעשן עד שמתרוקן כל הספל. הדבר הולך ונמשך עד חצי השעה הששית. אז הוא מנקה את השלחן, מניח כל כלי על מקומו, מתאנח אנחת-הקלה, זורק מבט על בטנו ואומר: נו, חסל!

בשעה הששית הוא הולך עוד הפעם לשעוריו, שהוא מתפטר מהם בשעה השמינית. ואז הוא הולך מחוץ לעיר לשאוף אויר צח. הוא בוחר לו גבעה קטנה

מכוסה עשב רך בין שדרות של אילנות מצילים ונותני־ריח. שעה קלה הוא מתהלך בין האילנות ואחר־כך הוא משתטח על העשב ומעשן סיגארה.

וממולו, מן העבר השני, בין שדרות האילנות, תנועה ושאון. לפני באַכר חולפים ועוברים ראשי־עלמות נחמדים, פנים יפים וצעירים ועינים חיות... הנה חלף זוג: הוא—בחור צעיר לבוש בלווזה תכולה נוצצת, והיא—עלמה רכה, יפה וחסונה, עליזה ומלאת זיו־עלומים... הזוג נתעכב רגע בהליכתו, התלחשו בחשאי והחזירו את פניהם למולו... עיניו רואות את פניה, את ארגמן לחייה הרכרוכיות ואת צווארה הלבן והחלק. ותשוקה עזה לנשק אותו הארגמן הרך ולהחליק את חלקת הצואר צורבת את לבו. כמיה וגעגועים צובטים את כל קרביו... הוא אינו יכול לשכב במנוחה. בנפשו סוער איזה דבר מושך ותבעני... הוא מתרומם מעט מעל הקרקע, מכוין את מבטו אל העלמה היפה ועיניו איכלות את הפנים הצעירים... פתאום צלצל באויר קול צחוק צעיר—והזוג נעלם.

באַכר מרגיש מעין לאות בנפשו וכאב בלתי־ברור צובת את לבו. הוא צונח ונופל כמו מאליו על הקרקע ובקרבו סערה...

צעירים וצעירות עוברים לפניו, כולם עליזים ומלאים חיים ותאוות־החיים... ועולם־חייו שלו הוא כולו חולין. „פלג" בודד ועזוב, בלי „בית", בלי קרבת־נפש, בלי לטיפה וחבוב... ולבו מתמלא צער על עלומיו, שאבדו ללא־חיים וללא־שמחה. ניצוצות מהבהבים ומודלקים בנפשו, תיבעים ומשתתקים, משתתקים ונעורים... והוא חש ומרגיש, כי לא כך צריך להיות, כי באופן חייו חסר איזה דבר,—דבר טוב ונעים. אבל היכן היא נקודת־המוצא ממצבו זה? היכן יקח אמצעים לפרנס „בית" שלם אם אין לו מקור גם לפרנסת „גופו המסכן"? כמה התענה באודיסה בימים האחרונים, כאשר כלו לו שעוריו! וכאן? כלום יש לו בסיס חזק של פרנסה?... „לא, לא! על יסוד רעוע כזה אין לבנות „בית"... יחידי, יחידי אחיה ויחידי אמות... איני מאלו הבריות פזיזות־הדעת, שמפקירות את עצמן ואת אחרים, בונות בית וממלאות אותו מעונים וסובלים, קטנים וגדולים!.. די לי דאגות עצמי, שמירות גופי וטפוחו"...

הוא נזכר פתאום, שהגיעה שעת ארוחת־הערב, מוציא את שעונו ולוחש לעצמו: „אח, מחשבות ארורות! החמה שוקעת כבר—ואני סרוח כאן ועוסק בדברי־רוח!... הבל הבלים, כן היה וכן יהיה ... אחרת אי־אפשר שתהיה—נו, הביתה!".

עם דמדומי־ערב הוא נכנס לחדרו, מדליק את המנורה, זורק מבט אל השלחן—והוא מוצא שם כבר חצי־תריסר של ביצים, שתי חלות סיפגניות, לוג חלב ומיחם רותח. מתחלה הוא מתעסק בהבחנת הביצים: לוקח ביצה אחת, שוטפה במים קרים, מנגבה באלונטית, מרימה אל מול אור־המנורה, עוצם עין אחת ומסתכל בה בעינו הפקיחה, אחר־כך הוא מגיש את הביצה אל אזנו הימנית, מטלטלה—ומקשיב... כשהוא מוצא את הביצה „צלחה־למאכל", הוא ממלא מן המיחם ספל של רותחין וזורק בו את הביצה. כן הוא עושה לכל הביצים: שוטפן, בוחנן וחולטן ברותחים. כשהביצים חלוטות הוא עושה חיר קטן בקליפתן, גומע ביצה אחת, שותה כוס חלב וגומע את השניה וחוזר חלילה. אחר־כך הוא מעשן סיגארה, מטייל „טיול של עכול" ויושב לשתות תה.

ואז הוא מתחיל להכין את עצמו לשנה: פושט מתחלה את נעליו ואת

גרביו ומתהלך יחף רגעי־מספר, אחר־כך הוא משלב שתי ידיו לאחורי ערפו, מפשיל את ראשו לאחוריו, כופף את גבו ומבליט את כרסו לפניו—ומתמודד. במצבו זה הוא עומד זמן־מה עד שהוא שומע קול של „קשקוש עצמות" ואז הוא יודע, ש„ההתמודדות" היא כדבעי. אחר־כך הוא מתפשט עד כותנתו, מוציא ממטהו צנטימטר, מודד את הקף־חזהו ואת עגול בטנו—ונח רגע. הוא רושם את „המדה" בפנקס־היומי שלו וחוזר ומודד את עבי צווארו—ורושם אף את מדתו בפנקס. צוחק צחוק של שביעת־רצון ואומר לעצמו: נו, לישון!

חדשי־הקיץ עברו על באַכר בעיירה נ. בשלום. הוא מצא בה את כל צרכיו: אכל ושתה כדבעי וישן כדבעי. אך הנה הגיע סוף הקיץ, סימני־סתיו נכרו במזג האויר ומנוחתו של באַכר נגזלה: העיירה הקטנה לא הצטיינה ביותר בנקיונה, רחובותיה לא היו מרוצפים, וכשהתחילו גשמים תכופים ונתמעטו ימי־שמש—מיד נתרבו בה רפש ווזהמא בכל פנה. ובאַכר לא ידע, להיכן יסתיר את „גופו המסכן" מן הרפש, הקור והטחב: הרי שחפת, דלקת וכל מיני־מחלה אך בשלהם הן, אך בשלהם... הוא מהר לקנות לו מגפי־חורף, „ערדלים גבוהים", חושן עב, כרך את צווארו במעטפה כריכה כפלה ומכופלת ויצא החוצה.

שמים אמוצים, מעוננים ומטפטפים היו תלויים על פני כל העיירה. רוח חזקה התחילה מנשבת, מיללת, קרעה חתיכת גג בלוי מאחד הבתים, סגרה תריסים בנקישה וחזרה ופתחה אותם. בשוק, במרכז־החיים של העיירה, תנועה עצלנית; בטבור הככר, אצל עגלה יחידה טעונה חבילות־עצים, עומד אכר בודד, מכווץ ומקופל כולו בסגוסו העב, רגעים מספר בלי שום תנועה, כמנמנם, ואחר הוא קורא ברעידה מתוך הסגוס: „אַח, קר!"—ויושב על העגלה. יהודים בודדים, לבושי גלימות בלות, כפופים ורועדים, הולכים ברקידה על פני השלוליות המרופשות וטפות דלוחות של רפש נוזל נתזות מתחת לרגליהם. החנונים, קצתם חבויים בחנויותיהם וקצתם עומדים על פתחיהם מכווצים, חצים ערים וחצים מנמנמים. נשיבת־הרוח מתחזקת, מתפרצת, קורעת את העננים קרעים־קרעים ומנשבת בקרעים עד שהם מרחפים, נעים ורודפים זה את זה. ופעמים שהרוח מתגנבת בין ענפי השיטות שלפני הבתים, מטלטלת את ענפיהן באויר, מרשרשת את העלים הנושרים—ומתפרצת ביללת־עצב, או נוטלת עמה עלים כמושים רטובים, מגביהתם למעלה ומפזרתם לכל רוח...

באַכר זקף את צווארון־גלימתו, הוריד את מגבעתו מטה־מטה, נתכווץ אל תוכו והלך... הרוח מתפרצת ומרימה את קצה גלימתו—וקור רטוב חודר רגע אל „גופו המסכן".

— באויר רע כזה קל מאד להצטנן צנת־מות...—חולף רעיון במחו.

— איך חיים בני־אדם כאן? — הרי יש אומרים, שבכל ימות־הסתיו, כשלשה חדשים בשנה, שורר „עפוש" זה בעיירה!

מרכבה מרקדה עוברת במהירות לפניו ומתזת בפניו טפות של רפש נוזל וקר. באַכר מזדעזע בכל גופו ומפיו מתמלטת קריאה סתמית, כעסנית, כאילו פונה הוא אל הרפש: „אח, עפוש! איך אפשר לחיות כאן? — הרי אפשר בנקל ללקות כאן בשחפת"!..

והוא נזכר, שבקיץ זה מתו כאן אנשים אחרים בשחפת. אנשים צעירים; כן, צעירים, ואחד מהם היה, בסך הכל, כבן שמונה־עשרה. „בשבוע שעבר — נזכר הוא עוד — עברתי על פני בית אחד — והנה איש כבן שלשים, איש כמוני, כרסני, ועל פניו חורת־מות”... — אחר־כך נודע לו, כי עוד לפני חדשים אחדים היה האיש הזה בריא ובעל־בשר, ופתאום, באחד מימי־הסתיו, הצטנן... „נו, אדם מצטנן — ומה בכך? — קראו לרופא. הלה נתן רפואות, אבקות, נוזלים — לא הועיל כלום! הרופאים בעיירה קטנה הם בהמות גסות, במחילה. הוליכו אותו לאודיסה. נו, שם, באודיסה שלנו, רופאינו הכירו מיד... כי זה שחפת הגרון... כן, כן, כאן נקל לאדם ללקות בשחפת, בפרט בשחפת הגרון...”

ופתאום נדמה לו, שמרגיש הוא מעין כאב בצלעו השמאלית... והוא מהדק היטב מסביב לגויתו את הגלימה וממהר וחוזר הביתה...

בחדר הוא נח רגע אחד, נושם נשימה תכופה... הוא יושב על המטה, שולף את ערדליו, פושט את גלימתו ומתחיל להשתעל בכוונה, משתעל — ומקשיב לכל נשימה... רגע נדמה לו, שהשעול יבש יותר מדי — והוא מתאמץ להשתעל שנית. „לא, אין דקירה”... הוא ממשש את צלעו השמאלית, לוחצה היטב — ומשתעל שנית. „לא... „לא כלום, לא כלום!” — מתפרצת מפיו כעין קריאת שמחה. אך פתאום קור חודר את לבו: כמדומה לו, שגרונו כואב. כן, שם, בלוע, דחוק מעט... „שחפת־הגרון!” — חולף רעיון מבהיל את מחו... הוא מנסה לקרוא בקול ומקשיב ל„טון” שלו... כמדומה, שאין זה טון של חולה... „אנסה לבלוע דבר קשה”... הוא נוטל רקיק־יבש ואוכל... לועס, מקשיב... — לא יכאב... לא — כואב! — דמעות נוצצות בעיניו. הוא אינו יכול כבר לאכול; זורק את הרקיק ומתחיל לרעוד... והוא עושה בחינה חדשה: רוקק במלוא פיו אל תוך כף־ידו, מעיין היטב ברוק, אם אין דם... הוא אינו מוצא דבר. הרוק נקי, נקי, כרוקו של כל אדם בריא... הוא מתנחם רגע, רוקק שנית: הרוק, כמדומה, כהה הוא, ובגרון לחץ, כאב...

— שחפת הגרון! — מלות אלו מנקרות במחו ומקפיאות את דמו. הפנים החורים, המתים־למחצה, עומדים לנגד עיניו. חרדה בכל נפשו. לחץ בגרונו, מועקה בלבו, והוא כאן... כאן, בעפוש זה... יחידי, בודד... בעיירה בלי רופאים, בלי בית־חולים...

— לא כלום, לא כלום! — הוא מתנחם רגע — אך מפני־מה כואב הגרון? כמדומה לי, גם צלעי כואבת... צריך לנוס מן העפוש — וחסל! אם לא חליתי עכשו אחלה אחר־כך, בודאי אחלה — אמות כאן! ודוקא בשחפת!

והדבר נעשה לו ודאי. שאם ישהה עוד איזה זמן בנ., ילקה בשחפת וימות... והוא מתחיל לירוא מפני המות. בעין רוח קרה חודרת בכל פעם אל לבו ומכנסת קור של מות לתוך כל אבריו. ובכל רגע נדמה לו, שכואב לו אבר אחר... תמונתו של האדם השחוף מרחפת לנגד עיניו כצלם בלהות... עינים לאות, קמות, לסתות חורות, שנמצץ מהן כל דמן, צואר מקומט, דק ויבש...

— אימה! אימה!... וכי איזה חדוש בדבר? בעפוש כזה — אין זה דבר קשה כלל... גם אני אצטנן היום או מחר, אקבל את ה„מחלה הטובה” — וחסל... הרי גם עתה כבר חולה אני... הנה ארוחה על השלחן — טובה, ערבה, כבכל יום ויום, ואיני אוכל... באֵבר לא יאכל ארוחת־ערב — איך אפשר הדבר?... חולה אני... כן, חולה אני... אקרא לרופא. לא, לא! בידי בורים כאלה אמסור את חיי?! אם

אין לי מחלה עוד, „יעשוה" הם לי ברפואותיהם, כביכול! הוי, אימה! כמה אנשים מתים כאן בשחפת! בקיץ אחד—ששה, והשביעי—גם הוא על הפרק, היום או מחר... נו, בלי תירוץ, צריך לעזוב את נ. עכשיו עוד יש שהות...

—אבל—מזדקרת שאלה במחו — ממה אתפרנס באודיסה? הרי שם לא הרוחתי אף מחצה ממה שאני מרויח כאן, גם צרכי אוכל נפש הם כאן בזול־הזול,—ואי־אלה מאכלים, אי־אלו כרכשאות, עופות, ביצים, וכל־כך בזול!... והוא זורק מבט על השלחן, על סעודת־הצהרים, שהמתינה עליו,—ולבו מתכויץ בו מצער וכאב: עיניו רעבות, עיניו כאילו אוכלות—ותאבון אין... אף־על־פי־כן הוא מנסה לטעום מן הכרכשאות, מן הפת. אך הלוע כאילו הוא סגור... והוא מחליט, שהצטנן ולקה בשחפת־הגרון.

—מתחלה—לא כלום: עוד מדברים, עוד שותים... אך אחר זמן־מה מתחיל פרוצם ממושך של מיתה־אטית... הלחיים הולכות ומתחוורות; הלסתות נופלות; הגרון נחר... אימה, אימה, אימה!... הקבה מתקלקלת, אין אוכלים, אין שותים, גונחים, רוקקים דם—ומתים!... בור־אפל, שלד מדולדל וגל של עפר...

קור בלבו, חום בראשו... הוא רועד ומתחיל לבכות — — —

ביום המחרת נעלם באכר מנ.—הוא חזר לאודיסא עם מסע־הבוקר, היוצא מנ. עם הנץ־החמה...

ש. ווינגדרמן.

בְּנוֹת־גַּלִיצִיָּה

(קֶטַע).

כַּדְּמוּמִיּוֹת [1], הָעוֹלוֹת בֵּין שָׁמִיר וָשַׁיִת עַל עַרְבוֹת הַשָּׁרוֹן,
אֲבִיהֶן—עָב נוֹדֵד, הַנִּסְחָף בָּרוּחַ מִבְּלִי דַעַת אָנָה,
וְאִמָּן—אֲדָמָה שׁוֹמֵמָה, עֲזוּבַת־עוֹבְדִים, קְמוּטַת־גַּבְנוּנִים
וּרְוּיָה מִדַּם גִּבּוֹרֶיהָ, שֶׁנָּפְלוּ חֲלָלִים בְּחֵיקָהּ,
מֵינִיקָה בִּלְשַׁדָּהּ הָאַחֲרוֹן בְּנוֹתֶיהָ—אֶל דְּמוּמִיּוֹתֶיהָ:—
עֲלִיתֶן בֵּין חֲרוּלֵי־אֲנָשִׁים עַל אַדְמַת יְשִׁימוֹן־הַחַיִּים,
מֻקָּפוֹת וּגְדוּרוֹת בְּקוֹצִים לִבְלִי נְטוֹת יָמִינָה וּשְׂמֹאלָה
וּסְכוּכוֹת בַּעֲלֵי לַעֲנָה מִקַּרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ וָזִיווֹ.

— — — — — — — — — — — — — — —

וְהָיָה כִּי יְהַדּוֹר קַו־שֶׁמֶשׁ מִבַּעַד לְמַחֲטֵי הַקּוֹצִים
וְנָגַע אֶל לִבְּכֶן הַצּוֹמֵק וּמְשׁוֹמֵם לֹא יֵדַע מַדּוּעַ,—
וּפִרְפְּרוּ לְבָבוֹת וָנָעוּ, כְּפַרְפָּר בְּזֹהַר צָהֳרַיִם;
וּנְשָׂאתֶן עֵינֵיכֶן לְמַעְלָה, עֵינַיִם שְׁחוֹרוֹת וּכְחֻלּוֹת,—
שְׁחוֹרוֹת כִּשְׁחוֹר כָּל חַיֵּיכֶן, כִּתְכֵלֶת־שָׁמַיִם לָטֹהַר,—
מַשְׁקִיפוֹת עֵינַיִם וּמְצַפּוֹת, וּמְחַפְּשׂוֹת דְּבַר־מָה בַּשָּׁמַיִם...
אַךְ, דְּקוּרוֹת וּמְרוּטוֹת בַּקּוֹצִים, תּוֹרַדְנָה לָאָרֶץ רָאשֵׁיכֶן
אוֹ שְׂרוּפוֹת בְּלַהַט הַשֶּׁמֶשׁ תִּבּוֹלְנָה בְּטֶרֶם בּוֹא יוֹמְכֶן.

— — — — — — — — — — — — — — —

כְּיוֹנִים מִתְלַבְּטוֹת עַל סְבִיבְכֶן, הִתְעוֹפֵף וָשׁוֹב תְּעוּפֶינָה,
נִמְשָׁכוֹת לַמֶּרְחָק הַטָּמִיר, לְמֶרְחַב אֵין קֵצֶה וּלְהֹפֶשׁ,
וּבְלִבּוֹת מַרְטִיטִים מִפַּחַד דַּנֶּעְלָם וּבְרִפְיוֹן־כְּנָפַיִם
תָּשׁוֹבְנָה כִּלְעֻמַּת שֶׁעָפוּ אֶל מְזוֹנוֹתֵיהֶן הַדַּלִּים,—
אֶל תֵּבַת פֵּרוּרֵי הָאֹכֶל, אֶל מַיִם תְּפֵלִים בַּסֵּפֶל:—
תִּהְיֶינָה בְּבָתֵּי הוֹרֵיכֶן בְּאָבִיב שְׁנוֹת עֲלוּמֵיכֶן,
עֲדֵי תִמָּכַרְנָה לַבַּעַל, וּבְמַטְלִית אֲחוּזָה בִּכְלוֹנָס
תְּגֹרַשְׁנָה מִסֹּבֶךְ לְסֹבֶךְ לָשֶׁבֶת וְלִדְגֹּר בֵּיצֵיכֶן
אוֹ בֵּיצֵי זָרִים — — — — — — — — — —

— — — וְיֵשׁ אֲשֶׁר נֶשֶׁר בֶּן־אַלְפַּיִם

---

[1]) שם פרחים בא"י, שהם מכסים את השרון ביחוד בימות־הגשמים, עד שהרבה שטחים ממנו נראים אז כמכוסים בשטיחים אדומים. גונם כמראה הדם (ומזה נגזר שמם „דמומית") ועל־פי אגדת הערביים קבל פרח זה את גונו מן הדם הרב, שנשפך במקום גידולו ושספג לתוכו (המערכת).

1

השלח

תִּקְצַר נְשִׁימָתוֹ בָּאֲוִיר הַדַּלִּיל בֵּין קַרְחֵי־עוֹלָמִים,
אוֹ כַּדּוּר הַמַּשְׁחִית יְקַלַּע וִיפַלַּח אֶת אַחַת מִכְּנָפָיו,
וְיֵרַד הָאַדִּיר מִמְּרוֹמָיו לְחַדֵּשׁ כֹּחוֹתָיו וּנְעוּרָיו
אֶל עֵמֶק חַיֵּיכֶן־יוֹם־יוֹם, בְּלִי שְׁאִיפוֹת, מִלְחָמוֹת וּפְגָעִים,
וּבִקֵּשׁ לְחַמֵּם אֶת לִבּוֹ, שֶׁנִּקְשָׁה עַל סַדַּן־הַסַּעַר,
וְלַחֲבשׁ לִכְנָפוֹ, שֶׁנִּפְצְעָה עִם צְרִיחַת נִצָּחוֹן בִּגְרוֹנוֹ,—
אָז תָּקוּם חֲרָדָה וּתְנוּעָה בְּסִבְּכֶן וּבְסִבְּכֵי שְׁכֵנֵיכֶן
וּפַחַד לִבַבְכֶן וְרָחַב, וְנַפְשְׁכֶן תַּעֲרֹג לִשְׁמֹעַ
סִפּוּרִים מִמֶּרְחֲבֵי מַעְלָה עַל קְרָבוֹת וּמְעוּפִים לַמָּרוֹם,
עַל רָזֵי־תַעֲלוּמוֹת, שֶׁכָּלְתָה אֲלֵיהֶם הַנֶּפֶשׁ וַתֵּכֶל
וַעֲדֵיהֶם הַגִּיעַ לֹא יָכְלָה וּלְעוֹלָם לֹא תוּכַל הַגִּיעַ...
וּפוֹסְחוֹת עַל סְעִפֵּי צִפִּיָּה וָפַחַד לַנֶּשֶׁר תִּקְרַבְנָה,
נַתֵּר וָשׁוֹב וּסְחוֹר־סְחוֹר,—עַד יִמְשְׁכוּ קַוֵּי־עֵינֵיכֶן
הַשְּׁחוֹרִים־הַבְּהִירִים בְּלַהֲטָם הַתָּמִים מַבָּטוֹ הָאָיוֹם,
וְנִפְגְּשׁוּ גְבוּרָה עַזָּה כַּחַלָּמִישׁ עִם רֹךְ וַעֲדָנִים
בְּמַבָּטֵי עֵינֵיכֶן וְעֵינָיו וְשַׁאֲפוּ דִּתְלַכֵּד לָנֶצַח — — —
אוּלָם לִמּוּד־מֶרְחַבֶיהָ — הֲיִחְיֶה בִּבְקָעוֹת וַעֲמָקִים ?
הֲיִמְצָא לוֹ מְנוּחַת־עוֹלָמִים תַּחַת כַּנְפֵיכֶן הָרַכּוֹת ?...
אַךְ קָרַם הָעוֹר עַל פְּצָעָיו, אַךְ גָּדְלוּ וְחָזְקוּ אֶבְרוֹתָיו,—
וַיִּפְרֹשׂ אֶת כְּנָפָיו וַיִּדֶא אֶל צוּרֵי־מַחֲצַבְתּוֹ הַגְּבוֹהִים.
רַק נוֹצוֹת אֲחָדוֹת בְּנַפְיוּ, עֲנֻגּוֹת, רוֹעֲדוֹת וְרַכּוֹת,
תַּזְכֵּרְנָה לוֹ זְמַן־מָה לְטִיפוֹת חֲמִימוֹת וּנְעִימוֹת, כֹּה נְעִימוֹת !—
וְעֵינֵיכֶן הָרוֹאוֹת, וְאָזְנֵיכֶן הַשּׁוֹמְעוֹת אֶת מַשַּׁק כְּנָפָיו הָרְחָבוֹת,
וְלִבְּכֶן יִתְעַלֵּף וְיִיַבֵּב, וָדָם תִּשְׁאַרְנָה, תַּבֵּטְנָה
בְּעֵינַיִם כָּלוֹת, קְצָרוֹת־כְּנָפַיִם, עֲדֵי כִּי יֵעָלֵם— — —
וְשׁוּב יָמִים הַדּוֹמִים כְּאֶגְלֵי מֵי־בִצָּה וּכְמוֹהֶם עֲכוּרִים,
וְשׁוּב לֵילוֹת שֶׁל חֲלוֹמוֹת־עֲרָפֶל, דִּמְיוֹנוֹת מַצְרִיבֵי־הַמֹּחַ...
וְאַחַת, שֶׁרֹאשׁוֹ הַגֵּאֶה בְּחֵיקָהּ לוֹ מָצָא מַרְגֹּעַ,
תִּתְיַפַּח בַּלֵּילוֹת עַל פֶּצַע לְבָבָהּ הַנִּסְתָּר, הַבּוֹעֵר—
סִמַּן חַרְטוּמוֹ הַחַד... תְּבַקֵּשׁ מַרְפֵּא—וָאָיִן— — —

אניהו.

ילקוט קטן.

ו*).

ריב לשונות.

כשהרגישו אבותינו בימי הבית השני, שה„קרקע" הולכת ונשמטת מתחת רגלי האומה, עמדו וצמצמו את „הקרן הלאומית" ב„מטלטלים", שלא תאבד באבדן הארץ הלאומית. הדת, הספרות, וביסודן של שתיהן — הלשון, זה היה „החוט המשולש" הלאומי, שקשר ואחד מני אז כל חלקי העם המפוזרים וכל הדורות ההולכים ובאים. שלשת הקנינים הלאומיים האלה היו מתחלה „מחוברים לקרקע", ובשביל שיהיו מוכשרים להטלטל ממקום למקום, צריכים היו לְוַתֵּר על אלה משרשיהם, שלא ניתנו להעקר ממקום גידולם הטבעי. הדת מוכרחת היתה לותר על בית המקדש וכל המצוות התלויות בארץ, הספרות — על השירה החיה, הנזונת מ„ריח השדה" של ארץ אבות, והלשון — על השמוש בדבור פה, שאינו יכול להתקיים בתוך „סביבה" זרה על אדמת נכר. בחוש לאומי בריא, הרואה את הנולד ומקדים רפואה למכה, הזדיין רוח עמנו והכין עצמו לקראת המשבר הלאומי לפני בואו, כמי שיוצא לדרך רחוקה ומקדים להתקין לו את חפציו בעוד מועד, שיהיו עשוים לפי צרכי הדרך ונוחים לטלטול. עוד בזמן שבית המקדש היה קיים וישראל שרוים על אדמתם, התחילה אותה ההכנה לדרך. המרכז הדתי עבר לאט לאט מבית המקדש לבתי כנסיות ובתי מדרשות, „שיר השירים" ו„רות" הניחו מקומם לקובצי הלכה ואגדה, והלשון העברית הלכה הלוך והתרחק משיק החיים ונעשתה יותר ויותר לשון של ספרים בלבד. וכה הוכשרה שארית הפליטה של „הקרן הלאומית" לצאת „לדרך" יחד עם העם ולפרנס שם את חייו הלאומיים בימי האפלה של הגלות הארוכה. ה„פרנסה" היתה אמנם על הרוב רק בצמצום, לחם עוני, אבל ה„קרן" שמורה היתה היטב. ועל כן לא נתעוררה בכל אותם הדורות שום שאלה, אם ראוים עוד היהודים להחשב כאומה מיוחדת, ולא היה צורך „להוכיח" זאת בפלפולים וראיות, לפי שיותר מדי היתה ישותה של הקרן הלאומית, עם כל צמצומה, בולטת בחיי העם.

עד שבאה העת החדשה ועוררה שוב את ההרגשה בעמנו, שמשבר לאומי חדש ממשמש ובא. עוד גם עתה אמנם לא הגענו לעצם המשבר בכל מלואו, אבל זה מאה שנה ויותר הוא הולך וקרב מיום ליום, וכל אותן השנים „החוש הלאומי" מרגיש בכך ומבקש דרכים להצלת האומה.

כשנגלתה הסכנה ראשונה בארצות המערב, הביאה מבוכה נוראה ברוח

---

*) עי' „השלח" כרך כ'.

העם וגרמה לו לבקש הצלתו „בהסתר פנים": להכריז על האומה, שכבר בטלה מן העולם, ולהמשיך עם זה את קיומה, בהתנכרה בלבוש של „כנסיה דתית", שהורישה לה האומה את נחלתה. למטרה זו צריך היה להפשיט מעל הדת את צורתה הישנה, שלא תהא לאומיותה בולטת, ולהפקיר את הלשון הלאומית וספרותה ל„חוקרי קדמוניות". תוצאות ה„הצלה" הזאת גלויות עכשו לכל. מה שהפקירו—אבד להם, ומה שחשבו לשמור—אינו משתמר, ומה שרצו להצפין—לא יכלו הצפינו. לא היו ימים מועטים ונגלה הסוד, שלא היה כאן אלא שנוי השם בלבד: אין „כרוז" יכול לבטל קיומה של אומה, ואין „כנסיה" יכולה לרשת נחלתה של אומה...

ואחרי כן התחילו סימני המשבר להגלות גם במזרח. אבל פה היו תנאי החיים שונים מאלו שבמערב, ואחר תקופה קצרה של נסיונות ברוח מערבית, נקרע המסוה הזר ונגלו „הפנים הלאומיים" כמו שהם: דלים ורעים, מלאים מכות ופצעים, אבל „הצלם הלאומי" עדיין שורה עליהם.

ובכן התחילו פה לבקש אמצעים אחרים, יותר נאים, בשביל לעמוד בפני המשבר. הכל רואים, ש„החוט המשולש" הולך ונתק: הדת תש כחה, והלשון משתכחת, וספרותה נעזבת, וכך מתמזמזת וכלה שארית „הקרן הלאומית".—ומה יהיה בסופנו? רוצים אנו אמנם להאמין, שחפץ־הקיום עודנו חי בלב האומה, והוא ימצא סוף סוף תשובה נכונה לשאלה מרה זו. אבל עד עתה עוד לא נמצאה תשובה מוחלטת, שתניח דעת הכל, ורבו הדעות, ורבו הנסיונות—ואין נחת. הללו אומרים: חזוק הדת—זו היא התשובה היחידה. הדת היא ששמרה על קיומנו הלאומי עד עתה, והיא שתשמור עליו גם לעתיד, אם אך נקדיש כל כחנו לחנך את העם ברוחה. והללו משיבים: הדת תלויה באמונה, ואמונה—ברוח העת, ורוח העת לא בידנו הוא. לכן מוטב שנקדיש כל כחנו להתפתחות הלשון והספרות, אותם הקנינים הלאומיים שעזרו אף הם תמיד על יד הדת לפרנס חיי האומה, ועכשו שהדת רפויה, נוסיף חזוק לאלו, וימלאו הם מה שחסרה זו. ובאים אחרים וטוענים: מה בצע בכל העמל, אם הלשון אינה חיה—ואינה יכולה לחיות—בפי העם בגולה, ובהכרח תשאר מפני זה תמיד, היא וספרותה יחד, רק נחלת „המועט הנבחר",—והרוב מה יהיה עליו? לכן אין דרך אחרת להצלת קיומנו בלתי אם להשיב את „הקרן הלאומית" למקורה ולעשותה עוד הפעם „מחוברת לקרקע", כבשנים קדמוניות. למטרה זו אנו צריכים להקדיש כל כחנו, וכשתושג, יעבור המשבר מאליו. כל הקנינים הלאומיים יחליפו כח אז בדרך הטבע ולא יצטרכו לאמצעים מלאכותיים, בשביל להוסיף להם חזוק.

ובעוד הכתות האלה—שכל אחת מהן אף היא יש בה כמה חלוקי דעות—מדיינות זו עם זו ב„בית המדרש", והנה צמחה כתה חדשה „ברחוב", הפותרת שאלת קיומנו הלאומי בדרך פשוטה וקלה עד להפליא. „שוטים שבעולם!—אומרת כתה זו—למה אתם מכלים כחכם לבטלה, זה בכה וזה בכה, וכורעים תחת המשא הכבד של „סבל הירושה". שאין בו עוד כח להצילנו? הדת—תרי"ג מצוות לה, הלשון והספרות—צריכות למוד, ולארץ ישראל—הדרך רחוקה. וכל הטורח הזה למה? יכולים אנו להתקיים כאומה מיוחדת גם בלי עזרת הקרן הלאומית העתיקה, ואין הדבר חסר אלא שנעקיר מלבנו את „הגאותנות האריסטוקרטית" של אומה

בת תרבות מימי עולם ונצייר לעצמנו, כאלו פתאום, לפני ארבע מאות שנה, צמחה אומתנו מאדמת פולין וליטא ולשון יהודית־אשכנזית בפיה. וכי מחויבת אומה דוקא להביא כתב־יחס עד לתקופת הפיראמידות של מצרים? ובכן, הרי לכם, בלי יגיעה יתרה, בסיס חדש לקיומנו הלאומי: לשון לאומית! לשון החיה לא בספרים, כי אם בפי העם. ואם נקדיש כל כחנו לזו, לסלסלה ולרוממה ולהגדיל רכושה הספרותי,—נגיע ברבות הימים לברוא בה „קרן לאומית" חדשה מחודשת, שתפרנסנו בכבוד וברוח, תחת העצמות היבשות, שהורישו לנו „העברים" ללקקן עד סוף כל הדורות".

פשוט וברור! אלא שטעות אחת קטנה נשתרבבה בחלום נעים זה ועושה אותו דברים בטלים. „לשון לאומית" אין פירושה כלל: לשון שמדברים בה בני האומה. האשכנזים, הצרפתים, האנגלים, האיטלקים—כל אחת מן האומות האלה, הנושאות דגל הקולטורא האנושית בזמננו, נפלגת בדבור פה לכמה וכמה לשונות, הרחוקות לפעמים כל כך מן הלשון הלאומית, עד שהמון העם, שלא למד את זו מפי מורים וספרים, לא יבינה כלל. כי בשביל שתתרומם לשון למדרגת לשון לאומית, לא די לה להיות „לשון האם", אלא צריך שתכיל עם זה גם אוצרה הרוחני של האומה מדור דור. ככה, למשל, זכתה לשון הולנדית להחשב כלשון לאומית לעצמה, אע"פ שקרובה היא מאד ללשון אשכנז, מפני שמלבד שמושה בדבור, היא כוללת גם אוצרו הרוחני של העם המדבר בה. בעוד שבאשכנז עצמה עדיין שולט בהרבה מקומות „דיאַלקט" הקרוב להולנדית אולי יותר מלאשכנזית, ואעפ"כ אין האשכנזים המדברים בו חושבים אותו ללשונם הלאומית, כי אם אותה האשכנזית שלמדו בבית הספר, שבה נאצרו האידיאלים הלאומיים ועל ידה נעשו לקנין העם בכל דור.

ואם כך הוא הדבר באומות העולם, שמיום שעמדו על דעתן והכרתן הלאומית לא שנו את לשונן, ואותה הלשון השגורה עכשו בפי כל אחת מהן—שלה היא באמת מאז ועד עתה,—מה נאמר אנחנו?..

היתה לנו „לשון לאומית" במובן היותר שלם. בזה הכל מודים. אם ישנה עוד אתנו גם עתה או כבר בטלה מן העולם?—נניח, כי איננה עוד. אם כן לא נשאר לנו אלא לקרוא בלב דוי: „מתה לשוננו הלאומית! כלה האוצר הרוחני, שממנו היתה לאומיותנו נזונת.—ואין לנו תמורתו!" אבל אף אם יקומו כל ישראל בבקר אחד ויקראו בקול בוקע רקיעים: מתה הלשון הלאומית!—תחי הלשון הלאומית!—לא אמרו כלום. אין מושיבים לשון על „כסא המלוכה" על ידי הכרזה או „משיחה". לשון לאומית עולה לגדולה זו מאליה, על ידי עבודת כל הדורות האצורה בה. וכשמתה—רוח האומה מת עמה, ואין לו תקנה. אין „זווג שני" נוהג בחיים הלאומיים...

ולא לחנם, כמדומה לי, הורם דגל „הלאומית הז'רגונית" רק עתה, בעת שהז'רגון עצמו כבר התחיל להשתכח. גם „הכנסיה הדתית" שבמערב נולדה רק בעת שהדת עצמה כבר התחילה להתרופף. ושני החזיונות האלה סבה אחת להם. דבר הקרוב לעינינו ביותר—אין הדמיון שולט בו לשנותו, ורק כשהוא מתרחק מאתנו ואינו נראה לנו עוד בכל שרטוטי צורתו, יכולים אנו לקשטו בדמיוננו במה שאין בו. כל זמן שהיו היהודים מסורים לדתם באמת והיא היתה שלטת בכל הליכות חייהם, היתה תכונתה האמתית מורגשת להם מקרוב, בלי אמצעי, ואי־אפשר היה שיעלה על דעתם דבר משונה כזה, שדת יהודית יש בידנו להפרידה מן הלאומיות היהודית. ואימתי נעשה הדבר אפשר? כשחדלה הדת לחדור לעמקי חייו הפנימיים של היהודי המערבי ולא היתה לו עוד אלא „עולם עליון" הרחוק

מן החיים הרגילים,—אז נתעלמה גם ההרגשה הפנימית ביחס למהותה האמתית של הדת ולא קשה היה עוד לראותה מרחוק בצורה שלא היתה לה מעולם. גם הז׳רגון, כל זמן שהיה באמת הלשון המדוברת בפי כל יהודי המזרח, אבות ובנים יחדו, והיה קשור בחייהם התמידיים קשר אמתי,—לא יכלה להולד בשום מוח מחשבה כזו, שהז׳רגון הוא הוא „לשוננו הלאומית". מפני שיחד עם הז׳רגון עצמו חיה היתה גם הכרת ערכו האמתי ברוח העם. הכל ידעו והכירו מקרוב, איזוהי לשוננו הלאומית, שבה קשורה נפש העם ברגשות חבה וכבוד וגאון לאומי. בעסקי יום יום, בבית ובשוק, היו משתמשים בלשון „השאולה", אבל את מוחם ולבם, את רגשות-קדשם, ששונם ועצבונם, דמעותם ואנחותם, כל מה שנחשב בעיניהם להציב לו זכרון ולהשאירו לנחלה לדורות הבאים, — את כל אלה היו מכניסים לאוצרה של הלשון הלאומית היחידה. ואף הנשים ועמי-הארץ, שלא זכו לדעת את הלשון הלאומית ובשבילם היו מחברים „תחנות" וספרי מקרא בלשון המדוברת,—אף הם ידעו, שלשונם זו איננה הלשון הלאומית, והיו ממלאים חובתם ללשון הלאומית, אשר לא ידעו, בהשתדלם בכל כחם שיהיו ביניהם יודעים אותה, ואת הלשון האחרת, אשר ידעו, חשבו רק ככלי תשמיש לצרכיהם ולא הרגישו בלבם שום חבה יתרה לה[1].—רק עתה, כשתנאי החיים התחילו כבר להכרית את הז׳רגון מפי העם, ובהרבה מבתי ישראל (ביחוד באותם המקומות, שמשם יוצאת התורה הז׳רגונית...) אין קולו נשמע עוד, והדור הצעיר אינו משתדל אף להבינו,—עתה, כשהז׳רגון עצמו הולך ופורש מן החיים,—הולכת וכהה גם ההרגשה החיה ביחס למקומו וערכו שרכש לו בלב האומה, ועל כן אפשר עתה להסתכל בו דרך אספקלריא „רומנטית" ולקשור לו כתרים שאינם במציאות, כאלו היה באמת חביב ומכובד על העם, כדרכה של „לשון לאומית". וכשמתגלה מעט לעת היחס האמתי של „העם" עצמו, שבשמו מדברים, ללשונו זו,—מהפכים את הסדר ופונים אליו, אל העם, בתוכחת מוסר על שאינו מחבב את „הלשון הלאומית"[2]...

וצריך אני להודות, שכל „השאלה" הזאת על דבר „הלשון הלאומית", המעוררת בעת האחרונה „וכוחים נלהבים" בכה"ע ובאספות,—נראית לי יותר ראויה להיות נושא לפוליטון יפה. הגע בעצמך, אומה בת אלפי שנה אינה יודעת, איזוהי לשונה הלאומית. הללו אומרים: זו היא, והללו אומרים: לא כי זו היא, ובאים „רודפי שלום" ועושים פשרה: תהיינה שתי הלשונות גם יחד „לאומיות" ואל נא תהי מריבה בין אחים!.. פתחו ספרי ההיסטוריא של כל העמים והלשונות ובקשו היטב, אם תמצאו חזיון נפלא כזה![3]—

אלא שצד אחד יש בדבר, המגרש את השחוק מעל שפתינו, והוא—הפחד

---

[1] „שירי עם" הז׳רגוניים, שאספו והוציאו גינזבורג ומאַרעק, שירים שאין בהם אף צל של שירה או של רעיון, אלא פטפוטי מלים בלבד,—הם עדים נאמנים, שהעם בכללו לא חשב את הלשון הזאת לשפוך בה את לבו באמת ולעשותה אספקלריא של רוחו הפנימית. ומי שנזדמן לו לראות את המחברת המזוהמית של „פתגמי אהבה" ז׳רגוניים, שאסף ה׳ ברנשטיין מורשא והוציאם במחברת מיוחדת (כמדומה לי, שאך אֶכסמפלרים מעטים נדפסו ולא נועדו למכירה), כחומר לאֶתנוגרפיא היהודית,—הוא יבין, מי ומי היה „העם" שהוציא „רוחו" בז׳רגון ב„יצירות" ממין זה, הנחשבות בכל אומה כפרי הרוח הלאומי בכללו. „פתגמים" גסים כאלה, שאף עמנואל הרומי היה אוטם אזנו משמוע אותם, אי אפשר שנוצרו על ידי רוח עם ישראל בלשונו הלאומית.

[2] עי׳, למשל, המאמר: „וואו איז דער ווילען פון פאלק?" במכ"ע „דער פריינד", גליון 23, שנה זו.

[3] זכורני, שקראתי במכ"ע אחד „ראיה" לדבר, שיכולה אומה להיות בעלת שתי לשונות לאומיות, שהרי עם שווייץ יש לו שלש לשונות לאומיות! ואיני יודע אם רצה בעל הראיה לצחק בקוראיו, או שבאמת שכח, שעם שווייץ מחובר משלשה שבטים המתיחסים לשלש אומות שונות, וכל שבט משתמש בלשון אומתו בלבד.

אשר הפילה „התנועה הז׳רגונית״ על „ה ע ב ר י ם״, כאלו בעמקי לבם מאמינים אף הם באפשרות התעלותו של הז׳רגון למדרגת הלשון הלאומית ויראים הם באמת, פן „תירש השפחה את גברתה״. פחד־שוא זה, שמציאותו כשהיא לעצמה סימן רע הוא לנו, הוא גם אב לתולדות מעציבות ומוסיף ערבוביא בעולמנו. וכי יש לך, למשל, דבר זר יותר מזה, שבאספות יהודיות לאומיות, שכל הלשונות משמשות בהן בערבוביא, נשמעות מחאות נגד ה שמוש בלשון שרוב היהודים עדיין מדברים בה ועתידים בודאי לדבר בה עוד שנים שלשה דורות? והשנאה ל ס פ ר ו ת הז׳רגונית, והקנאה ב„הצלחתה״—אף הן חזיונות מתמיהים הם, ילדי ה„פחד״. הרבה רבבות מהמון בני עמנו אינם מכירים לקרוא בשום לשון זולת בז׳רגון השגור על פיהם. וכי בשביל כך הורעה זכותם לצאת מאפלתם ולהרחיב דעתם וחוג הסתכלותם בעולם? ואלו שמספיקים להם, לכל ההמונים האלה, את האמצעים להתפתחותם הרוחנית, וכי עוברי עברה הם, שנתיחס למעשיהם בשנאה ונעורר קינה על כי „דרך רשעים צלחה?״ ודאי, יותר נאה היה, אלו כל ישראל, אנשים ונשים וטף, היו יודעים לשונם ה ל א ו מ י ת וממלאים כל צרכיהם הרוחניים מתוך ספרותה. אבל מצב־אושר כזה הרי הוא מן הנמנעות בגולה. לא הז׳רגון הכרית לשוננו הלאומית מפי עמנו. „כורתים״ אחרים עלו עליה עוד לפני אלפי שנה, ולפי שנכרתה מפינו לשוננו הטבעית, העצמית לנו, לכן יכלו להאחז בתוכנו כל שבעים לשון וכל מיני ז׳רגונים, וגם זה בכלל, אבל אין שום לשון יכולה ל ה ש ת ר ש ב נ פ ש נ ו. לשון הולכת ולשון באה, הכל לפי צרכי השעה; בכולן אנו משתמשים, וכולן זרות לנו, ואחת היא לנו, איזו היא השלטת היום ואיזו תהיה שלטת מחר. הלשון הלאומית אינה מפסידה ואינה מרויחה כלום בחלופין אלו. היא אינה יכולה להתחרות עמהן בגבולן, ומפני זה עצמו אין אף הן יכולות להתחרות עמה ב ג ב ו ל ה. הקהל ה ע ב ר י בזמן הזה—אין „התחרות״ תופסת בו. הוא אינו מבקש בעברית „ראשית דעת״, כְּבִדוּר „ההשכלה״, בשביל לעבור אחרי כן לעולם אחר. הוא קורא עברית, מפני ש ע ב ר י הוא ומרגיש בנפשו קשר פנימי עם הלשון הלאומית וספרותה. צורך פנימי כזה אינו „סחורה״ שמתחרים בה בשוק על ידי הורדת השער. ואם נדמה לנו לפעמים, שהז׳רגון „גוזל״ מן העברית את קוראיה—אין זה אלא דמיון. „גזלנים״ יותר נוראים אורבים לה, וגם הם, מובטחני, לא יצליחו להעבירה מן העולם. אמנם, תקופה של ירידה היא עכשו לספרותנו הלאומית. אבל כך דרכה של אומה התלויה בדעת אחרים: אין להתפתחותה מהלך ישר, אלא קפיצות קפיצות, עליות וירידות פתאומיות, על ידי דחיפות מן החוץ. ותמיד בשעה של ירידה היה עמנו חי בתקוה לעליה חדשה, ולידי יאוש לא בא.

יודע אני, שלא תהא דעת חברי נוחה מדברי אלה, אבל חובתי להגיד גלוי מה שבלבי: א י ן „פחד הז׳רגון״ לנגד עיני! יכתבו ויכתבו ספרים טובים בז׳רגון, ויקרא ההמון ויוסיף דעת. „ספרות לאומית״ לא יבראו בו. מה שראוי להשתמר לדורות — ישתמר בתרגום עברי, כמו שכך נשתמרו ספרים שנכתבו ערבית וכו׳. וכל השאר ישתכח ביחד עם הז׳רגון והיה כלא היה. וכי יכול אדם להטיל ספק בדבר, שהז׳רגון עומד להשתכח בעוד שנים שלשה דורות? אחת היא, אם רוצים אנו בכך או לא—לשנות מהלך החיים אין בידנו. הדבור החי משועבד לצרכי החיים התמידיים, ואם אלה שמים בפי העם לשון אחרת, לא תועיל כל „תוכחת מוסר״ להציל את הלשון ההולכת למות. ובבוא יומו של הז׳רגון לחדול מהיות ל ש ו ן מ ד ו ב ר ת, לא יוכל להתקיים אפילו שעה אחת גם בתור ל ש ו ן ס פ ר ו ת י ת, כעין קיומה של לשוננו הלאומית זה אלפים שנה, כי לא ימצא אז אף יהודי אחד, שיחשוב לו ל ח ו ב ה ל א ו מ י ת ללמוד או ללמד לבניו

את הז׳רגון המת, כמו שנמצאו וימצאו תמיד יהודים המכירים בחובתם זו ביחס ללשוננו הלאומית האמתית.

ולא זו בלבד, אלא שבכלל נראה לי, שכל אותה „הלאומיות הצעירה" המתרכזת מסביב להז׳רגון ומגרשת בקול ענות גבורה את „העבר המת"—אין „סכנתה" מרובה כל כך. עכשו עדיין היא שכורת משמחה על „המציאה" הגדולה של „לשון לאומית חיה" ומאמינה באמת, שבקסם המלות האלה תהפוך עולמות ותבסס חיינו הלאומיים על יסוד נאמן, אבל לא יהיו ימים מועטים ותלמוד מפי הנסיון את האמת המרה, שעשתה חשבונה בלי דעת בעלים. „הלשון הלאומית החיה" לא תמשוך לב עמנו לעשותה מרכז לחייו הלאומיים ויסוד לחנוך הלאומי, וכל שכן שלא תביא את „שכנינו" להודות בזכיותינו הלאומיות בגללה, אם אנחנו נשכח, הם לא ישכחו, מתי, איך ומאין באה לנו „לשון לאומית" זו, ולא יחשבוה כ„תעודה" מספקת. כבר גם עתה, מתוך דברים מקוטעים הנשמעים לפרקים אף מפי הטובים שבגוים, יכולים אנו להכיר תכונתה של „התשובה הברורה", שאנו עתידים לשמוע, בבואנו לדרוש „זכיות לאומיות" לא על יסוד „העבר המת", כי אם על יסוד „הלשון החיה".

וזאת תהיה התשובה בקירוב:

„אם מודים אתם, שנפסק הקשר בינכם ובין הקנינים הלאומיים של אבותיכם, הרי גם לאומיותכם אינה כלום ואין לה זכות הקיום. לחנם אתם „מוכיחים" בכח של „גזרות שוות", שאפשר לאומה לחיות גם בלי „ירושת אבות", שהרי אומה פלונית ירושתה חסרה מצד אחד, והיא מתקיימת, ואומה אחרת ירושתה חסרה מצד אחר, ואף היא מתקיימת, וכן הלאה. בהוכחה כזו אפשר גם לבטל את „השאלה הסוציאלית" ולהראות ברור, שאף עני שבעניים יכול להיות עשיר לכשירצה. שהרי פלוני העשיר אין לו כלום במזומנים, ואלמוני העשיר אין לו כלום בקרקעות, ועשיר שלישי אין לו כלום בסחורה, וכן רביעי וחמישי וכו׳, ובכן אפשר להיות עשיר בלי מזומנים ובלי קרקעות ובלי שום מין אחר של נכסים. אלא שאם יבוא העני לבקש לחם מן האופה בכח ההוכחה הזאת, יענו ויאמרו לו: שיננא, עשיר הוא מי שיש לו, אחת היא אם כסף או שוה כסף, קרקעות או מטלטלים. ה„יש" יכול להתגשם בצורות שונות ומתחלפות, ורק תכונה אחת תמידית לו בכל צורותיו:—שהוא הפך האין. ואתה אמנם דומה אתה לעשירים במה שאין להם, אבל אינך דומה להם במה שיש להם, ולפיכך הם ראשים ליטול את השם, ולא אתה.—גם אומה אינה אלא זו שיש לה „קרן לאומית", הנקבצת על יד מדור דור ומשמשת בסיס לחיים הלאומיים. „קרן" זו אפשר שתהיה גדולה או קטנה; פעמים שהיא מתלבשת בצורה אחת ופעמים בצורה אחרת, פעמים שהולכת ומתרחבת ופעמים שהולכת ומתכוצת. אבל לא ראה עוד העולם אומה „פרולטרית", שבזבזה את קרנה הלאומית, „קרקעות ומטלטלים", עד השיור האחרון ולא נשאר לה כלום זולתי לשון ריקנית, ששאלה מאחרים, וידים ריקניות, שבהן היא מתעתדת להתחיל את העבודה מ„בראשית". בידם ריקניות הולכים ועובדים בבתי חרושת של אחרים"... [1]).

אחד העם.

---

[1]) בשאלת הז׳רגון נגעתי לפני כמה שנים גם במאמרי „תחית הרוח" (עפ"ד II, ע׳ 125—128), ושם ימצא הקורא דברים שלא נשנו כאן.

בתפוצות ישראל

(השקפה כוללת).

I.

חזות קשה. השנאה לישראל הרשמית והצבורית, הרוסית והאשכנזית והאויסטרית.— הועידה הקובנאית. הסתדרות הקהלה. כלים מלאים וכלים ריקים. תוצאות הועידה הקובנאית.—הבחירות לועד „מפיצי־השכלה". ועידת עסקני החנוך הפרופיסיונלי בווילנא. אספת הרבנים. אנשים אין.—מעט נחמה.—בין יהודי המערב.—„יום־היהודים" בברסלוי.—התאגדות החרדים באנגליה.—מעז יוצא מתוק.—ימי הזכרון למות סמולנסקין וריב"ל—ל: א. פראנקל.—חגי היובל של אג—סקי והפרופ. באכר.—אבדות: נפתלי הירץ אימבר, ר' צבי הכהן שרשוסקי ור' זאב שור. —ד"ר רובין ורמ"ל ליליענבלום. תקומת „הצבי". „המבשר".—שני עתונים ישראליים חדשים בלשון רוסית.—

זוכרים אתם את התמונה, שבה תאר המשורר יל"ג את בית ישראל המוכה לרסיסים? הבית הולך ונחרב, כתליו נוטים לנפול, השתות נהרסות ומן התקרה נעקרים בכל רגע גזרי עץ ורגבי־חמר, הנופלים בשאון ורעש ועושים את הנפגע מהם לבעל־מום עולמית; ובעלי־הבית הזקנים שוכבים למעצבה חסרי־חיים וחדלי־כח, ואולם הבחורים, המלאים חיים ועוז, מתגנבים בינתים ובורחים אחד אחד דרך החלונות והפרצות...

חזות קשה זו לא נשתנתה לטוב במשך הזמן האחרון; אדרבה, היא נעשתה עוד יותר נוראה ויותר מחרידה. מבין הנרדמים וחדלי־הכח קמו, אמנם, חבורות קטנות של עסקנים, העובדים בלב שלם לשם חזוק הבדקים ותקון הפרצות; מן הבחורים, שברחו דרך החלונות, שבו, אמנם, יחידים מועטים, ומלאים חרטה על מעשיהם הקודמים הם רוצים לעזור על־יד הבונים בלב שלם. ואולם חבורות העסקנים לא תמיד יודעות מה שלפניהן ומה שצריך לעשות בראשונה; ורע מזה הוא—מה שאין הרבה מהם מכירים כראוי את החומר, שממנו נבנה הבית, ואת היסוד, שהונח מתחלה לבנינו. הם לוקחים עתה אבנים מן הבא בידם, ומרכיבים אותן באבני הבנין הקודמות; ואולם הן אינן מתאימות אלו לאלו, ועל־כן אי־אפשר להן להחזיק מעמד. ואלה ששבו מן החוץ כבר, שכחו, או לא ידעו מעולם, את טבע יושבי הבית, צרכיהם ומשאלותיהם, פגעיהם ויסוריהם היותר גדולים...

והבריחה דרך החלונות גם היא לא חדלה, אלא, אדרבה, עוד התגברה על אחת אלף. יחידים חוזרים ושבים אלינו ועוזבים אותנו — המונים־המונים. ומר מזה, שכבר פסקה הבושה ולא עוד „דרך החלונות" ו„אחד אחד" מתמלטים הצעירים, אלא בגלוי ובלעג ובוז לעומת הנשארים...

ומחוץ שכלה חרב. השנאה והחמה מתגברות מיום ליום. הגרושים, הגזרות הרעות והענויים מגיעים לידי אכזריות, שכמוה לא עברה על ראשנו אלא בימי־הבינים הרחוקים. פעמים שנראה לנו, כאילו אין מתעסקים בשום דבר ורק חושבים מחשבות כל היום, איך להצר את צעדינו ולמרר את חיינו. כבר חדלו כל הטעמים והנמוקים ל„טובת הממלכה" ונשאר רק רגש פראי אחד: לרדוף באף ולהשמיד מתחת השמים! הגיע הדבר לידי כך, שרוצים לשלול את זכיות האזרה אפילו מן המומרים בדור הראשון, ונתעוררה שאלה, אם ראוי להטביל יהודים, שאין להם זכות הישיבה מחוץ לתחום. מצדנו בודאי לא נצטער אם גם העוזבים את דתם ועמם בשביל נזיד עדשים יהיו נעשים שותפים לצרותינו באונס. אבל מתוך העובדות הללו אפשר להכיר את מצב רוחם של שונאינו. בימי־הבינים היתה המגמה העיקרית של הרדיפות, שעברו על עמנו— השאיפה להשמיד את הדת הישראלית, את ה„כפירה"; ולפיכך, משעה שיהודי הביע את חפצו לעזוב את דתו, היו מקרבים אותו באהבה וחבה ועל־פי רוב היו מעלים אותו אפילו לגדולה. עכשיו כבר אין חפץ אפילו במומרים מקרבנו, כי לא הדת הישראלית שנואה ביותר, אלא האומה הישראלית, ורק משום ששונאים את האומה מבזים ומגנים גם את דתה... ושנאה זו היא כל־כך גדולה, עד שאין חפץ גם בטמיעתנו הלאומית. במקום השאיפה להטמיע את היהודים ברוסים ולקרבם אל הקולטורה הרוסית ואל האזרחיות הרוסית, שהיתה ניכרת בפעולותיה של הממשלה והאינטיליגנציה הרוסיות בימים שעברו, באה עתה שאיפה להרחיק את היהודים ככל האפשר מן החיים הרוסיים. הרי מרימים קול־צעקה על היהודים, ה„ממלאים" את הספרות, את בית־המשפט ואת כל מוסדות הצבור; הרי משתדלים בכל מיני השתדלויות לגרש את היהודים מבית־הספר הרוסי ואין חוששים אפילו אם יסגרו בתי־ספר שונים לגמרי מחוסר תלמידים נוצרים (כמו שקרה כבר). לפי זה, היה צריך לכאורה כל חזיון של התבדלות היהודים מרצון עצמם והתכנסיתם לתוך קליפתם המיוחדת להתקבל ברצון. אבל מה אנו רואים? — אך נוסדו בזמן האחרון חברות יהודיות אחדות למטרת התכנסות לאומית־קולטורית, לשם טפוח הקנינים הלאומיים הרוחניים — וכבר יצא צו למנוע בעד צמיחת אגודות כאלו ולשים אבני־נגף על דרכן של האגודות הקיימות מכבר. בינינו לבין עצמנו הרי יודעים אנו, כמה עלובה היא אותה ה„עבודה הלאומית", שנעשתה עד עכשיו ע"י האגודות הללו; ואולם אף עבודה זו כבר מבהילה ומפחידה, וכבר יצאה פקודה מאת המיניסטיריון לעניני־פנים לשים לב אל האגודות הלאומיות, שמטרתן לחזק את הרגש הלאומי בין בני־הנכר ושמביאות לידי התבדלותם של אותם בני־הנכר מעל החיים האזרחיים הכלליים, מצמיחות שנאה בלב התושבים איש לרעהו ומפריעות את השלום והמנוחה. האגודות העלובות של היהודים הלאומיים—בתיר מפריעי שלום המדינה!.. השליטים של עכשיו יראים מהתבדלות היהודים!.. ואם יחשוב אדם, שיש עוד מקום כל שהוא לחשש זה מפני שהאגודות הקולטוריות, ששדה־פעולתן היא ארץ רוסיה, יכולות אולי לעסוק באמת בדברים בלתי־רצויים למשטר של עכשיו,— תבוא החברה „פלישתינא" הוואַרשאית ותוכיח, שאין כאן אלא צרות־עין ושנאה עורת. אף על חברה זו, שמטרתה לישב את היהודים באחת ממדינות טורקיה,

מכריזים כעל מוסד מזיק לעניני הממלכה, „מפני שהיא שואפת להתבדלות" וכו', וכו' — ודנים אותה לכליה. וכי באמת חוששים בפטרבורג, שהחברה „פלישתינא" היא שתמנע בעד התקרבות היהודים אל החיים האזרחיים? וכי יש מי שרוצה שם בהתקרבות זו? — אלא שהדבר פשוט: יש עוד ליהודים „מקדש מעט" — חייהם הלאומיים הפנימיים; יש עוד ליהודים נוחם מעט בצרתם — האידיאלים המזהירים של העתיד המקווה, — צריך לשלול מהם גם את זה! משטמה ונקם...

אבל מה נתאונן על תופשי השלטון אם גם נ ב ח ר י ־ ה ע ם, כביכול, אין להם יחס אחר ליהודים מלבד משטמה ונקם? — יכולים אנו לפעמים להתפשט מעצמותנו ולהבין אפילו את האנטישמי, אם רק הוא אדם ישר פחות או יותר. „אדם קרוב אצל עצמו", ואם נראה לו לאיש־ריבנו, שאנחנו, היהודים, דוחקים את רגלי בני עמו אם במקצוע הכלכלה, מפאת היותנו יותר מוכשרים ויותר זריזים, או במקצוע הפוליטיקה (כמו בריב הלאומים שבגאליציה, שהיהודים בעל־כרחם מכריעים שם את הכף לאחד מן הצדדים), הרי יש לו רשות לדמות, כי חובה מוסרית מוטלת עליו להגן על עניני בני עמו ולהתקומם לנו. עם אנטישמי כזה אפשר לדון ולהוכיח לו, עד כמה הוא טועה בעיקר הדברים ועד כמה א י ן לו רשות לדרוך על ראש אומה שלמה, א פ י ל ו אם רואה הוא בזה איזו טובה מדומה בשביל בני עמו. ואולם הצוררים בדומת־הממלכה הרוסית אין להם בעולמם שום חשבון מדיני או כלכלי, ורק תאוה־נקם שפלה ביחס אל העם שנוא־נפשם נוהגת בהם. וכי אין ז א מ י ס ל ו ב ס ק י או ג ר י ם יודעים, שלפי מצב הענינים אין שום „סכנה", שיבחר יהודי לשופט? ואף־על־פי־כן הם משתמשים באמתלא זו לשפוך את עברתם על העם הבזוז והשסוי בדברים כמדקרות־חרב.

והשנאה הפראית לישראל היא לא לבד קנין הצוררים שברוסיה, אף־על־פי שכאן היא מקבלת צורה יותר גסה ויותר המונית משיש לה בארצות התרבות ו„ההתקדמות". הנה עלה איזה ד"ר ל ו מ ר על במת עתונו האשכנזי של ה אַ ר ד ן המוסר, „העתיד" — אחת מן הבמות הספרותיות היותר חשובות בגרמניה — ודורש תלי תלים דרשות של דופי על התכונה המזקת של היהדות ועל פעולתה ל ר ע ה, שהיא פועלת על הקולטורה הנעלה של עם הטייטונים. עם־האשכנזים — טוען ל ו מ ר — הם עם של אידיאליסטים ורק היהודים מכניסים לתוכו פיסימיסמוס שחור ונטיה לאֶגואיסמוס מזיק. היהודים תופשים מקום גדול מכפי ערכם המספרי בכל מקצעות החיים הקולטוריים: בעוד שמתוך עשרת אלפים תושבים אי־יהודים לומדים באוניבר־סיטאות רק מן 15 עד 25 איש, לומדים מתוך מספר כזה 160 יהודים. על־ידי זה רוכשים להם היהודים כל חלקה טובה בחיי המדינה ומרעילים את־החיים האלה ברעל היהדות. היהודים מעמידים פנים כקוסמופוליטים ונלחמים על הפרוגרס, אבל באמת הם אֶגואיסטים לאומיים צרי־עין ועושים בערמה להסב אליהם את ההשפעה על כל הקולטורה האירופית... ובכן — „הבה נתחכמה". כמובן, לא ישיא מלומד גרמני וסופר ה„צוקונפט" את עצותיהם של פורישקיביטש ומנשיקוב, אבל הפרינציפיון הוא אחד: היהודים הם עם רע מטבעו, מכתה של האנושיות, ומה טוב היה להפטר מהם בתנופת־יד אחת, אלא שאין הדבר אפשרי עתה, ועל־

כן צריך לבקש תחבולות אחרות. אולי טוב לבלוע את היהדות, ולמחות את שמה ע״י נשואי־תערובות—גם לזה יסכים הד״ר הגרמני טוב־הלבב, ובלבד שיפטרו האשכנזים מן הצרה הזאת !...

וכי היהודים הם אנשים גרועים במעלה מטבעם—הודה גם המיניסטר הגרמני לעניני מלחמה—כמובן, בלשון דיפלומטית זהירה. הדבר היה בבית־הנבחרים הגרמני ואחדים מן הצירים החפשים־בדעות צריכים היו לצאת ידי חובתם נגד הבוחרים היהודים וערכו שאלה, בשביל מה אין חיילים יהודים מתעלים למדרגת אופיצירים זה כשלשים שנה. על זה השיב המיניסטר בדרשה ארוכה על שווי־הזכיות ועל העדר כל הבדל בין האזרחים מאיזו עם ודת שיהיו,—ואף־על־פי־כן כמעט שאי־אפשר למנות אופיציר יהודי מפני שהתמנות זו אין די לה בסכום ידוע של כשרונות וידיעות; צריך שהנמנה יהיה גם מכובד על אנשי־החיל ועלול להכניע אותם למשמעתו, והיהודי הלא אי־אפשר שירכוש לו יחס של כבוד כזה מצד אנשי־החיל הנמוכים...

כיוצא בזה השיב ראש הבאנק הממלכי באוסטריה־אונגריה על טענתו של אחד מן האקציונרים, מר לוציאן ברונר (יהודי לאומי בווינא), מפני־מה אין אף פקיד יהודי אחד באחד מן הסניפים של הבאנק הגדול הזה, שכספי יהודים רבים מונחים בו. אף כאן שמענו דרשה ארוכה על ה„שויון״ המוחלט של האזרחים „בני דת־משה״, אלא שבשעת מנוי פקידים שמים לב לא למוצאו וגזעו של המשתדל, כי אם לכשרונותיו ולתכונת־רוחו. יוצא מזה—שבין היהודים לא נמצא אף אחד, שיהיה בעל־כשרון וישר־דרך עד כדי לקבל התמנות—נאמר—של שומר הסף באחת ממחלקות הבאנק, שהרי אף לשומר הסף אין יהודי מתקבל שם...

ובמצב כזה, בשעה שאנו מוקפים שונאים בנפש מכל עברים, אין עסקנינו יכולים להתרומם לידי השקפה יותר רחבה על מצבנו בין הגוים בכלל ועל המעשים, שאנו חיבים לעשות עתה כדי להציל את האומה מכליון. אין הם יכולים אפילו להתגבר על תאוותיהם הפעוטות לעמוד בראש ולהיות פטרונים לעם הזה למרות חפצו ולמורת רוחו. הנה הועידה הקובנאית. כשביב אור באפלת החיים הישראליים ברוסיה הופיעה הידיעה על־דבר ועידה זו. אחרי שהמיתה הריאקציה המדינית כל רגש של תנועה צבורית בכלל; אחרי שהכניסה ריאקציה זו קפאון נורא בחיים הצבוריים של היהודים בפרט; אחרי שנמחו ברחוב היהודים הרשומים האחרונים של התעסקות בענינים כלליים ונראה היה, שאין עוד שום תקוה להזיז אותו הרחוב מנקודת־הקפאון, שהגיע אליו מחמת יאוש ושממון,—באה פתאום ידיעה ע״ד ועידה של עסקני הצבור, שתתאסף לדון בצרכי הכלל היהודי! לא יפלא, איפוא, שקדמו אותה בשמחה כל המשתתפים בצרות הכלל. ואולם מיד נודע הדבר, שאופן קריאת הועידה אין בו כדי לשמח את הלבבות. במקום להעיר לחיים את כחות־הצבור הנרדמים השתדלו קוראי הועידה לסלק בכל האפשר את מבחר הכחות מהשתתפות בעבודת ההתעוררות. לא את עלבונו של הפרינציפיון הדימוקראטי אני תובע הפעם, אלא מעיר אני על ההפסד המרובה, שיצא מעלבון זה לעניני הצבור עצמם. הלא ברור הדבר, שרק אם היו שדרות־העם הרחבות יכולות לראות בועידה את בטוים הגמור של רצונן ושאיפותיהן,

היו רואות בהחלטותיה של הועידה רצון־העם במדה ידועה. אמנם, במצב השורר כמעט שלא היתה אפשרות לכונן בחירות אידיאליות. אבל להתקרב אל העם ולקבל השפעה ממנו באיזה אופן שיהיה—זה היה אפשר ואפשר. ואולם האדונים ווינאבר וסליוזברג, שאינם נמנעים מלקרוא לעצמם „מפלגה עממית" ושהתיחסותם על מפלגת „חופש העם" הרוסית נותנת להם גם את היכולת לשים עטרה דימוקראטית־קונסטיטוציונית בראשם, מצאו, שאין שום צורך בהשפעה ישרה מצד אותו העם, אשר לטובתו ולתועלתו באו לעשות דבר־מה. די לקרוא ע"י מכתב־ידידות פרטי את פלוני ואת אלמוני ותהיה זו ועידה של „באי־כח" צבוריים, שעל פני כל העם תכבד וכל העם ישמע בקולה.

ותכונתם האמתית של בעלי ה„קבוצה" נתגלתה בועידת קובנא בכל מלואה. רק אנשים זרים ליהדות ההיסטורית יכלו לדבר על עניני היהדות ברוסיה בשעה כזו מבלי לנגוע בעֹש המוסרי, האוכל את רוחנו בכל פה!—השאלה העיקרית, שהעסיקה את הועידה, היתה שאלת הסתדרות הקהלות. אין אנו מכחישים את חשיבותה המרובה של שאלה זו וכבר בררנו גם אנו, הלאומיים, את השקפתנו עליה מכמה צדדים. ואולם ברור לנו וברור היה צריך להיות לכל, שהקהלה היא רק צורה נאותה להשתמרות החיים הלאומיים בגולה, ומדרגת חשיבותה וערכה עומדת ביחס ישר אל מדרגת התפקיד שהיא ממלאה. הקהלה היתה כלי מחזיק ברכה לאומה כל עוד שהיה ב„כלי" זה תוכן לאומי חשוב, כל עוד שהיתה משמשת בטוי צבורי־חברותי לחיי־הלאום הקולטוריים, הפנימיים. ואולם אותה הקהלה עצמה נעשתה למקור קללה לאומית למן היום, שעל־ידי מסבות שונות נתרוקנה מתכנה הלאומי ונעשתה בית־מקלט לבעלי־אגרוף ומוצצי דמי עניים—ה„קהל" המפורסם. טובי העם בימים ההם עזרו הרבה לחורבן ה„קהלה" בתור מוסד צבורי אבטוריטטי ואנחנו עתה מתאוננים על קוצר־ראותם ושואפים להשיב למוסד זה את כל יפוי־כחו ואת כבודו בעיני העם. אנו מתגעגעים עתה אל האוטונומיה הקהלתית מזמן שלטונו של „ועד ארבע ארצות"; ואולם כבר שכחנו את ה„קהל" מזמן ה„חוטפים" ואת כל הקללה שהביא עלינו. ולמה לנו להרחיק נדוד אל העבר הרחוק? הנה לעינינו הקהלה המסודרת בגאליציה. הלאומיים נלחמים שם בכל כחם להבקיע את חומותיה של הקהלה ולהכנים אליה תוכן לאומי מתאים לצרכי העם. אבל אילו היה ברור להם, שחפצם זה לא יצלח בידם לעולם, כלום לא היו בוחרים להחריב את הקהלה לגמרי מלהשאירה במצבה של עכשיו? — כי במצבה של עכשיו חומה בצורה היא הקהלה היהודית בגאליציה לשונאי־העם היותר גרועים. משם יוצאת לא לבד שאיפת הטמיעה הרוחנית, המביאה סוף כל סוף לידי המרה, אלא אף כל הרעה החמרית המגעת ליהודים. תקיפי הקהלה, בחפצם להחזיק שלטונם בידם ובאין להם שום משען מוסרי בתוך העם עצמו, אין להם דרך אחרת מלהחניף לתופשי השלטון המדיני מצד אחד ול„רביהם" של החסידים מצד שני, ועל־ידי שתי הקצוות הללו הם בוחרים ונבחרים בכל העולה על רוחם, פוסעים על ראשי־העם ומחללים את כל קדשיו הלאומיים.

מכל זה נראה ברור, שלא ההסתדרות הקהלתית עצמה חשובה לנו, אלא אופן הסתדרותה והתפקיד שניתן לה למלאות בחיינו הלאומיים. וכדי שתהיה ההסתדרות העתידה מביאה ברכה ולא קללה לעמנו, היו הנאספים בקובנא

חייבים לדון בתחלה על השאלות היותר עיקריות,—על שאלות החיים הלאומיים בכל צדדי התגלותם. אילו התברר תחלה לנאספים בקובנא, מה הן הסבות שהביאו לנו את החורבן הלאומי השורר עתה בקרבנו, אילו היו מבררים לעצמם ולאחרים, על איזו יסודות אפשר לחיים לאומיים להתכונן ולהתקיים, והיו באים אחרי זה לתקן תקנת-הסתדרות מתאֶמת לצרכים הלאומיים ולחזוק האחדות הלאומית,— אפשר שהיו תקנותיהם מביאות לידי מעשים חשובים ולידי תחיה לאומית צבורית—כל כמה שזו אפשרית בתנאים האוביקטיביים המעציבים של חיי הגלות. ואולם בעלי ה„קבוצה", ששפכו את רוחם על האספה הקובנאית, אינם מבינים ואינם רוצים להבין את צרכי-האומה הרוחניים. להם אין פרובלימות לאומיות אחרות משאלת שווי-הזכיות מצד אחד ושאלת סדור המסים ומוסדי-הצדקה של העדה מצד שני. לשם ספוקו של הצורך הראשון הם הולכים ומיסדים אגודות „משיגים" בצורות שונות ולשם ספוקו של הצורך השני הם נגשים לסדר את הקהלות. באגודת ה„משיגים" נכשלו ע"י שנתנו להכנס לתוכה באי-כחן של מפלגות לאומיות אחרות,—מפלגות נשענות על שדרות הצבור הרחבות, שבשעה ידועה היו יכולות להשתמש בכח השדרות הרחבות הללו כדי להפוך את קערתם של ווינאַבר וחבריו על פיה. והילכך התחכמו עכשיו לסלק מתחלה את באי-כחן של אותן המפלגות מענין הסתדרות הקהלות והיה לבם נכון ובטוח, כי איש לא יסיג את „גבולם"...

לאיזו תוצאות יכולה להביא „עסקנות" ממין זה—לא קשה להגיד מראש. הנה רק בשלשה חדשים עברו מאספת קובנא—וכבר נמחו כל רשומיה ואין זכר לאיזו השפעה מצדה, מלבד אולי המחלוקת, שהתלקחה בסבתה בין העסקנים הפטרבורגיים ושגרמה, כנראה, למפלתו של ווינאַבר בשעת הבחירות הראשונות להועד של של „מפיצי-השכלה" בפטרבורג. הנה התאזרו סוף כל סוף חברי החברה ההיא עוז אזרחי והפילו משאתו את—ווינאַבר עצמו. דומה היה, שעסקן צבורי, שאירעה לו „תקלה" כזו, צריך היה לפשפש במעשיו. אבל בעלי-ה„קבוצה" אחרת עשו. אחדים מחברי הועד, בעלי-בריתה של ה„קבוצה", התפטרו בכוונה כדי שיהיה מקום לבחירות חדשות, ואז „נצח" האדון ווינאַבר ונבחר לחבר הועד. אבל אוי ואבוי לנצחון כזה...

ואוי ואבוי גם ל„נצחונם" של הז'רגוניסטים בועידה של עסקני החנוך הפרופיסיונאַלי בין היהודים, שהיתה בווילנא בסוף שנת-האזרחים שחלפה. לא נדון כאן בעיקרי השאלות, שבשבילן נאספה הועידה. אלו הן שאלות ספיציאליות וחזקה על המתעסקים בהן, שיודעים הם מה שלפניהם. כמו-כן לא אדון בזה על הפרינציפיון הראשי, שהעמידה האספה ההיא—להבדיל את החנוך הכללי מן החנוך הפרופיסיונאַלי, אחרי שסוף סוף נתקבלו לחובה גם הלמודים הכלליים, ולא עוד אלא שקבעו להם 27 שעות בשבוע,—מספר-שעות שיותר ממנו אין קובעים להם אפילו בבתי-הספר הכלליים. אבל ראוי לציין את יחס הנאספים שם אל הלמודים העבריים, שאף הם נכנסים לכלל הלמודים ה„כלליים", כלומר הבלתי-פרופיסיונאליים. היחס הזה היה שלילי לגמרי ורק ברוב עמל עלה בידי חלק אחד מן הנאספים להכניס את למוד האלפא-ביתא העברית ואת הספרות הז'רגונית (!) לכלל הלמודים המחויבים. סופרו של „הד הזמן" מתאר את העסקניות של החנוך

הפרופיסיונאלי שלנו כך: „רובן הן רוסיות גמורות ברוחן ובנפשן ולבן נמשך אחרי הקולטורה הרוסית ואין הן יכולות גם להשיג ולתפוס את רוח היהדות. הן מתבוללות שלא מדעת. ורגש כאב מתעורר בלב, כשאנו מתבוננים מקרוב אל הרוח השורר בקרב המחנכות את „בנות ישראל". ולא יפלא, איפוא, אם ה„רוסיות הגמורות" הללו העמידו פנים של חימה באמור להן, כי ילדי יהודים צריכים לקבל חנוך יהודי, עברי: „העבריות הזאת למה היא באה? פרנסה הלא אינה נותנת, השכלה ג״כ לא, שהרי זו נרכשת רק ע״י השפה והספרות הרוסית!"... ו„הרוסיות הגמורות" האלו הלא הן לא לבד מחנכות לילדי העם העברי, אלא הן גם מבחר בנותינו, שברובן הן עובדות את עבודת־עמן בלב תמים ובאידיאליות מרובה. היפלא, איפוא, אם למרות כל נאומו הארוך והמלא חבה ליהדות, שנאם הבארון דוד גינצבורג בזכות הלשון העברית בבית־הספר הפרופיסיונאלי, גורשה לשוננו ממנו?—זהו אחד מן החזיונות היותר מעציבים של מעמדנו היום ולהמציא רפואה למכה אנושה זו—זוהי אחת מן החובות היותר קדושות, המוטלות על עסקני הצבור בזמן הזה.

הנה תהיה בקרוב אספת־רבנים, שכפי הנראה, תעסוק לא רק בשאלות „רבניות" ספיציאליות, אלא גם בשאלות לאומיות כלליות, וביחוד בתקונים בחנוך הדור. אלו היו רבנינו ועסקנינו מה שצריכים היו להיות, היו מבינים, שהגיעה השעה להרים בראש וראשון קול מחאה נמרצה נגד החורבן הלאומי, ההולך ונעשה בידי עצמנו. כי הרבנים, הנחשבים בעיני הממשלה לאבטוריטטים ואינם חשודים בעיניה במינות, יכולים להשפיע על הממשלה ולתקן באיזו מדה את החנוך הלאומי הפרוץ בבתי־הספר הכלליים והמיוחדים לנו. הם יכולים גם להרחיב את גבולי היכולת של ה„חדרים המתוקנים" ולהביא סדר בת״ת ובישיבות. בקצור, יש המון ענינים חשובים בשביל בצרון החיים הלאומיים, שלא יפגשו התנגדות אפילו מצד הממשלה הרוסית הנוכחית ושאספה רבנית היא קרואה ומוכשרת לחוות עליהם דעה. ואילו היו הרבנים שלנו יודעים לכוין את הרוחות ולהסתגל לצרכי הזמן והמקום כמו שהיו הרבנים בישראל מאז ומעולם, היה קולם מוצא לו הד גם בקרב חלק חשוב מן הצבור עצמו, ובכחות משותפים היינו אולי נגשים לבנות מעט את הריסותינו ולגדור את הפרצות במדה שאפשר בתוך התנאים האוביקטיביים הסובבים אותנו. ובפרט שלפי הנהוג מכבר נבחרים אל האספה הרבנית לא לבד רבנים בעצם, אלא גם בעלי־בתים חשובים ועומדים בראשי העדות, שעניני היהדות קרובים ללבם ולרוחם.

אבל מן הידיעות שכבר התפרסמו בעתונים אנו רואים, שגם הפעם תצא האומה וידיה על ראשה. בהרבה מקומות לא בחרו היהודים כלל בבוררים, אלא האדמיניסטראציה המקומית מינתה אותם לפי ראות עיניה. כמובן, אין רשות כזו להאדמיניסטראציה, ואלו היה העוז בלב היהודים להרים קול כנגד ההתערבות הגסה הזאת בענינים הפנימיים שלנו, היו האדמיניסטראטורים הללו בודאי נרתעים לאחור. ואולם, אפילו במקומות שהיהודים בוחרים בעצמם, הם בוחרים או באותם הכחות החשוכים, שמשאת־נפשם היא להשיב את ה„קונא" לקדמותה, או באותן ה„בריות היפות", שהוכתרו אצלנו בימים האחרונים בעטרת „עסקני הצבור" בהשתדלות ווינאבר וחבריו. וסופו של דבר יהיה—זיוף נורא של דעת הקהל

העברי בזמן הזה. מצד אחד יהיו שם קנאים חשוכים, השואפים לקבל בידיהם רצועות ומקלות-חובלים לרדות בעם כבימים הראשונים ה„טובים", ומצד שני— „פרוגריסיסטים", כביכול, שנתחבבה עליהם ההתמנות היהודית אחרי שנדחו מכל התמנות בלתי-יהודית... ואותו החלק המובחר של הצבור היהודי, שהוא שואף באמת לחתחדשות לאומית, שיודע את צרכי הזמן והמקום, שיש בו די רגש הכבוד הלאומי להגן על היהדות אף נגד רוב הטובה, שרוצים להשפיע עלינו מגבוה ומחוץ,—אותו חלק-האומה יפקד מקומו לחלוטין בועידה הבאה או יהיה מעוט בלתי-ניכר וקולו לא ישמע.

וכשמתגבר בלבנו היאוש למראה כל העזובה שבחיינו ברוסיה זוכרים אנו—למרות כל התרעמותו של בעל „בעתונות היהודית" שבעתון „אונזער לעבען"— שהמושג „יהדות" הוא יותר גדול מן המושג „יהודי-רוסיה". דבר זה שוכחים סופרינו עתה, לצערנו, ועל-כן לא נחדל מלהזכירו הלוך והזכיר: העם היהודי אינם היהודים היושבים ברוסיה בלבד, אלא כל אשר בשם ישראל יכונה, במזרח ובמערב ובקצות-הארץ: האשכנזי והספרדי והתימני והנדחים בארץ-חבש. ובאמת יש בזה מעט נחמה: בשעה שחשך עולמנו בארץ אחת זורחת לנו שמש מרפא בארץ אחרת. „צדקה עשה הקב"ה לישראל, שפזרן בין האומות, שאילמלא כן לא היה נשאר משונאיהם של ישראל שריד ופליט". והלכך אנו מראים על התעוררות ההכרה הלאומית בקרב יהודי חו"ל כעל מחזה משמח-לב, שיש בו כדי לנחמנו מעצבנו ורגזנו על הקלקלה שבחיינו כאן. אמנם, עדיין עומדת היהדות הרוסית במובן הלאומי בראש כל יהודי העולם; אבל היא הנותנת לנחמנו: אם שם, בארצות המערב, שכבר נס כמעט הלח האחרון של הרגש הלאומי, יכלה היהדות להתרומם עוד הפעם משפלותה, אנו, שבתוכנו עדיין חזק הוא הרגש הלאומי בחלק גדול מן העם, כל-שכן שאין לנו להתיאש.—וכי גם במערב שבה ההכרה הלאומית לתחיה מעט מעט—על זה מוכיחות כמה וכמה עובדות. ה„אוניון הווינאית" ידועה בשאיפת-הטמיעה שלה. והנה מה שהגיד ראש החברה המתבוללת הזו באספה פומבית אחת בווינא לפני שני חדשים בערך: „אנחנו בעצמנו אשמים בכל הרעה אשר מצאתנו. חדלנו מלכבד את עצמנו בתור אומה בעלת קולטורה עתיקה, — ואיך יכבדו אותנו אחרים? — צריך לשים קץ להסתר-הפנים הלאומיים. הלשון העברית, שהיתה הקשר הלאומי היותר חזק בין יהודי הארצות השונות, צריכה לשוב לכבודה ולחשיבותה בתכנית הלמודים של בנינו. אנו צריכים לחחזיק ביהדותנו גלוי נגד כל העמים ונגד כל עדת בני ישראל. את פתחי בתינו ושערי ארמונותינו אנו צריכים לפתוח בשביל הרוח היהודי ולקבלו בזרועות פתוחות. ומעל הגגות של מעונות היהודים בכל ארצות התבל צריך שיתנוסס לתפארה הדגל היהודי המפואר ועליו תרוקמנה באותיות של זהב שתי המלים: „עברי אנכי!" —.

כמדומה לי, שבאופן חזק מזה לא יוכל להביע את הרגשתו הלאומית גם הציוני המושבע. וקול דברים כאלה הננו שומעים ממחנה ה„מתבוללים", חללי הטמיעה הקולטורית ושונאי הציוניות בנפש!

וקול דברים בדומה לזה מגיע אלינו גם מן הצפון הרחוק — מקהלת- קופינהאגן: המאורע המופלא במינו, שאירע שם עם רב הד"ר ליווינשטיין

וסכסוכו עם ראשי הקהלה אינו אלא אחד מן החזיונות המרהיבים של התעוררות ההכרה הלאומית אף אצל אחינו המערביים. גם הד"ר ליווינשטיין אינו ציוני, ואולי הוא גם אנטי-ציוני. ואולם ההכרה הלאומית המקננת בנפשו הביאתו לידי מעשים, שמצד אחד הקימו נגדו את ראשי הקהלה השואפים לטמיעה ומצד שני הולידו תנועה רבה בתוך „שארית-הפליטה" להחזיק בידו. הד"ר ליווינשטיין נסה לגדור את פרצות היהדות בארץ דינימארק וראשית מעשהו היתה — לחזק את היסוד העברי בחנוך בני הנעורים. תקוניו אלה בבתי-הספר של הקהלה לא מצאו חן בעיני הפרנסים, אבל שמו יד לפה — והחשו, שהרי סוף סוף לומדים בבתי-הספר האלה רק בני דלת-העם... ואולם הרב התחיל לעשות פומבי להפרינציפיון היהודי גם במקצועות אחרים. מתחלה הסתלק מלהספיד את היהודים העשירים, הנמנעים מלהקבר בקבר ישראל ומצוים להוציא את גויותיהם לשרפה בקרימאטוריון; אחר-כך נמנע מלערוך חגיגה בבית-הכנסת ביום-הצום של הנוצרים, כמו שהיה הדבר נוהג שם עד אז, — ולבסוף החליט שלא לקבל לתוך קהל ישראל את הבנים הנולדים מנשואי-תערובות, המגיעים שם עד כדי חמשים אחוזים מכל החתונות של היהודים. בדברים האלה העיר עליו את כל חמתם של פרנסי הקהלה וגדולי העשירים שם, אבל הוא לא נרתע לאחוריו והוא עומד על דעתו בכל תוקף. הדבר הגיע כבר עד למשפט הממשלה. אין לדעת, אם יצליח הרב להתגבר על מנהיגי הקהלה או יצטרך סוף כל סוף לעזוב את משמרתו. אבל עצם הסכסוך חשוב הוא למדי והוא מעיד בלי ספק על תסיסה לאומית-דתית אפילו בארצות הטמיעה היותר גדולה.

סימן טוב לשנוי הרוחות בקרב יהודי חו"ל הוא גם „יום היהודים" השלישי באשכנז. ב„יום היהודים" הזה הובלטה עוד הפעם אותה שאיפה, שהיא שוררת זה כבר בקרב יהודי אשכנז — השאיפה להתכנסות, לקבוץ הכחות הלאומיים. עדיין הם מתביישים לקרוא לילד בשמו האמתי, שמא יחשדום ב„ציוניות" ח"ו, ועל-כן הם מסתתרים תחת כנפיה של ה„דייטשע שטאאטסבירגערשאפט מאָזאישען גלויבענס". אבל בעצם הדברים כבר מדבר מתוך גרונם קול היהדות הלאומית, שבקרב הימים תתפוס את מקומה הראוי לה גם בתוך היהדות האשכנזית, כמו שכבר תפסה מקום בתוך יהודי אויסטריה. „יום-היהודים" השלישי נתכנס בברסלוי. מן השאלות המדיניות של יהודי אשכנז עלתה על הפרק שאלת יציאת היהודים ממחוז פוזנא. בימים האחרונים נתעורר הקהל על העובדה, שרוב הקהלות הקטנות בפוזנא הולכות ומתרוקנות מתושביה היהודים וכבר הגיע הדבר לידי כך, שהממשלה היתה מוכרחת לבטל לגמרי את מוסדי-הקהל בכמה ערים פוזנאיות ולספח את השארית היהודית לאיזו עיר אחרת. סבת הדבר היא — שהיהודים במחוז זה נלחצים משני צדדים. הפולנים, שרגש-לאומיותם נתגבר בימים האחרונים לרגלי הנגישות וההעקות מצד הממשלה הפרוסית, רואים ביהודים אָלימינט פרוסי, שמחזק במדינה הפולנית את הקולטורה הגרמנית ואת השררה הרוחנית של האשכנזים. ואולם האשכנזים עצמם מלאים גם הם שנאה כבושה ליהודים ומצירים להם בכל מה שאפשר. וכך נשארו היהודים קרחים מכאן ומכאן. אילו היו יהודי פוזנא בני עם חי ומרגיש היו צריכים להוציא מזה את המסקנה הטבעית היחידה:

אל נא יהיו לא אשכנזים ולא פולנים, אלא—יהודים כדרך שבחרו להיות יהודי גליציה, שאף הם נתונים בין הפטיש והסדן. אבל לידי הכרה כזו אינם יכולים להתרומם אפילו היהודים האשכנזיים המאוגדים כבר בהסתדרות היהדות הגרמנית. אם בלב שלם או מיראת הממשלה אינם רוצים לוותר על „אשכנזיותם" ובאים הם בטענות אל הממשלה, שתשים רסן בפי הפקידים האשכנזים האנטישמיים. וצריך להודות: הממשלה משתדלת באמת להקטין את מדת הרשעה הגדולה של פקידיה, אף־על־פי שספק הוא, אם תועיל לה השתדלותה, כי אפילו ממשלה אינה שלטת ברוח...

ואולם מרכז־הכובד של „יום־היהודים" הנוכחי היה לא הפוליטיקה ולא המצב הכלכלי והמשפטי של כנסת־ישראל באשכנז, אלא—מצבה הרוחני. הנואם הראשון באספה, הד"ר גוטמאַן מברסלוי, נשא משא על „רעיון הכפורים ביהדות" בהשואה אל רעיון סליחת־העון שבדת הנוצרית. בנאום זה השתדל החכם המפורסם הזה להוכיח, עד כמה רוממה תורת־המוסר של היהדות על מוסרה של הדת המתנגדת, ונכנס בפולמוס חריף עם המדע המזויף ועם התיאולוגים הפרוטסטאנטיים למיניהם, שהם מכרכרים כמה כרכורים כדי להשפיל ולבזות את הדת היהודית ולרומם על־ידי זה את דעתם שלהם. הנואם התלהב והגיע למדרגה של מוכיח בשער—וכאן בא לידי התגלות מרהיבה אותו ה„ניצוץ היהודי", שלפי הנראה לא כבה אף בלבם של יהודי גרמניה: גם הנאספים כולם, מלבד איזו „יועצים" חנפים, התלהבו למשמע הדברים האלה והביעו את אהבתם למורשת אבות בדימונסטראציה רועשת. ואולם כאן קרה מקרה „לא־טהור": נציב המדינה, שבא אל האספה, כפי דבריו, בשביל לשמוע את תלונותיהם של האזרחים בני דת משה וללמוד מהם דבר מן הדברים הנוגעים לחובות משרתו (אומרים על הנציב הזה, שהוא באמת איש ישר ולבו טוב ליהודים), ראה הכרח בדבר לעלות על הבמה ולהודיע בדברים מנומסים, אבל ברורים למדי, שהנאום הזה עשה עליו, כעל נוצרי אדוק בדתו, רושם בלתי־נעים.— כמובן, באו ה„יועצים" במבוכה והשתדלו בכל יכלתם למחות את הרושם הבלתי־נעים הזה. יתר על כן: אפילו העתון הציוני Die Welt מצא, שדרשתו של הד"ר גוטמאַן היתה שלא במקומה, כי באספות פוליטיות אין מדברים על „ענינים דתיים",—ואף הקונגרסים הציוניים נוהגים להמנע מענינים אלה. על זה השיב בצדק אחד מרבני־אשכנז, שתעודת־עניות נוראה היה הדבר ליהודי אשכנז אילו לא היו מדברים באספותיהם על הרעיונות הנצחיים של היהדות. רב אשכנזי אי־ציוני, ואולי גם אנטי־ציוני, מבין, שבלי „הרעיונות הנצחיים של היהדות" אי־אפשר לאספה יהודית; ואולם מכונני הקונגרס הציוני, מנהיגי התנועה של התחיה הלאומית, סוברים, שעיקר העיקרים הוא— לצבור כסף בקופת הלאום ולשמור עליו מפני עין־הרע, אבל „הרעיונות הנצחיים של היהדות"—אלה הם ענין למלמדים ובטלנים... וכי אין זו אירוניה מרה?!

לסוג החזיונות של התעוררות לאומית באשכנז שייכת גם ה„התאגדות החפשית של החרדים", שהיתה לה זה לא כבר אספה רבה בברלין תחת נשיאותו של הד"ר מאיר הילדסהיימר. החרדים האשכנזים, אמנם, זרים הם עדיין למושג הלאומיות המודירנית שלנו כמעט כהליבראַלים. אבל דבקותם במסורת־אבות היא עצמה כבר מרחקת אותם מן הטמיעה ומקרבת להלאומיות

והציוניות מעט מעט. פעולתה של ה„התאגדות החרדית" היתה, כפי שנראה מן הדין־והחשבון שלה, לא מועטת. האמצעים, שהיא משתמשת בהם לחזוק היהדות, הם כולם כשרים ואין בהם אפילו משהו של קלירִיקליות. הפצת חוברות מדברות בשבח המסורת היהודית ומבארות את דבר החגים והצומות, שעורים ללמודי תלמוד ושלחן־ערוך, השתדלות, שתנתן חופשה לחיילים יהודים בראש־השנה ויום־כפור, והשתדלות, שיהא מותר לסוחרים ובעלי־מלאכה שומרי־שבת לעשות מלאכתם ביום הראשון, — כל אלה הם דברים חשובים מאד גם מנקודת־המבט הלאומית שלנו. הלואי שילמדו החרדים ברוסיה להעמיד את הדברים האלה במרכז פעולותיהם והיינו יכולים לעבוד עמם שכם אחד בפרטים אלה.

בברלין שוררת עתה גם התעוררות מרובה ליסד אגודה, שמטרתה תהיה להלחם כנגד פעולת המיסיונרים, שהתפשטה בזמן האחרון מאד ושב„שעת־חירום" להיהדות כשעה שאנו עומדים בה היא מוצאת לה כד נרחב בין „מבקשי־האלהים" מן הצעירים. אם יצליחו הרבה קשה לדעת. ואולם העובדה עצמה של יסוד אגודות כאלו מראה, שעדיין לא תש כחה של היהדות אף במערב־אירופה, וכשהיא מרגשת, שסכנה מרחפת על ראשה, היא יכולה לאזור חול ולעמוד על נפשה בכל תוקף. וסכנה יש בלי ספק. הנה קלוד מונטיפיורי, אחד מטובי חכמי־ישראל באנגליה ועומד בראש ה„אגודה הדתית החפשית", הוציא ספר על האיוונגליונים, שבמבוא אליו הוא מדבר על לבם של היהודים להתקרב אל הנצרות ולהכיר את משיחה בתור נביא ליהודים; ומי שמקשיב לקול הדממה הדקה שבמחנה האינטיליגנטים שלנו, יודע, שהרבה חושבים כמותו אף בתוכנו, ואחד מהם, מר ח. ז'יטלובסקי, אף הביע דבר זה בקול רם בירחונו „דאָס נייע לעבען". יש, איפוא, אך לשמוח, שנמצאו בקרב יהודי־אשכנז אנשים נלבבים להלחם במגמה זו ולקרוא ביחד עם זה להמומרים המרובים בקול רם בשם „בוגדים" ושגם באנגליה התקוממו נגד דעותיו של מונטיפיורי החרדים מצד אחד והלאומיים־הציוניים מצד שני. וכמו־כן יש לשמוח על שב„אספת־הרבנים" האנגלית, שהיתה לפני חדשים אחדים, נראתה השתדלות רצינה לחזק את האורגאַניזציה הדתית על יסוד ההכרה הלאומית, להרחיב את ידיעת הלשון העברית בעם ולשמור על קדושת־השבת בתור מוסד לאומי ודתי כאחד.

ואולם יחד עם צדדי האור נראים בתוך יהודי חו"ל גם צדדי־אופל מרובים. אין מן הראוי לעבור בשתיקה על הדרישה המשונה, שדרש הפרופ' לודוויג גייגר, שהוא עתה עורך העתון Allgemeine Zeitung des Judentums, להכריח את ילדי העברים, שיחוגו בבתי־הספר ביחד עם ילדי הנוצרים את החגים הדתיים של אלה האחרונים. לידי טירוף־דעת כזה לא הגיע עדיין שום מתבולל. ולא יפלא, אם אפילו ראשי העדה הברלינית, שאי־אפשר לחשדם בלאומיות כלל וכלל, לא יכלו לעבור על זה בשתיקה, ולכל הפחות, הביעו בדברים רכים את מחאתם נגד דרישתו הפראית וחזקו את ידי המוחים המרובים נגדה מן הציוניים ומן היהודים הלאומיים מדעת ושלא מדעת.

ובימים כאלה, שבהם נלחמת הלאומיות העברית מלחמת־מגן ומלחמת־תגרה עם ההתבוללות, נעים מאד להעלות על זכרוננו את פרץ בן משה סמולנסקין, שהיה בין הלוחמים הראשונים בזמן ובמעלה עם בגידה זו

ביהדות הלאומית. סמולנסקין התחיל ואחריו הופיעו גבורי-לב אחרים, שגלו את כל כחשה של הטמיעה והכו לרסיסים את כל בניניה. פינסקר, הרצל ונורדוי הם השמות היותר מפוארים בשורת הגבורים האלו. כי בי"ז שבט ש"ז מלאו חמש ועשרים שנה מיום פטירתו של סמולנסקין. על ערכו של סופרנו זה בספרות העברית כבר נכתבו כמה וכמה מאמרים ארוכים ולא כאן המקום להאריך בזה, ורק זאת נזכיר בזה, שהוא היה הראשון לקרוא בשם הרעיון הלאומי המודרני וממנו לנו ההכרה הלאומית ההולכת ומתפשטת יותר ויותר. ומי יודע, אם היה סמולנסקין מגיע למחשבותיו הלאומיות אילמלי היה נשאר במסבות ה„משכילים" ולא היה רואה בעיניו, לאן הובילה הטמיעה את יהודי המערב! — ונעים היה לראות, כי חג-האזכרה לסמולנסקין הוחג בכל תפוצות ישראל—אם גם לא במדה הדרושה— וביחוד בארץ-ישראל, ששם התחילו הפועלים העבריים לשתול את „חורשת-סמו- לנסקין" בתוך „יער הרצל" שבבית-עריף סמוך ללוד. הבה נקוה, שהיסודות הלאומיים שבכל תפוצות הגולה יבינו את חובתם אל זכרו של „לאסאל הציוני" ויתעוררו להרחיב ולהגדיל את החורשה הזו כדי שיהיה לרפ"ס שם ושארית בארץ אשר אהב. באמת בושה היא, שעד היום לא יסדנו דבר בארץ-ישראל לשם סמולנסקין ולא קראנו דבר בשמו! —.

ויום-זכרון שני הגיע בימים האלה (כ"ב שבט ש"ז)—יום-הזכרון החמשים לפטירתו של ר' יצחק בר לווינזון. ערכו הגדול של החכם רב-הפעלים הזה הוכר זה כבר ועוד בחייו היו קוראים לו בשם „מנדלסזון הרוסי". אין אנו דנים עכשיו, עד כמה מכוונת היא השואה זו ואם לא היה ריב"ל בכמה בחינות עולה הרבה על מנדלסון כמו שבכמה בחינות אחרות היה נופל ממנו,—אבל זה ברור, שהתפתחות חיי היהודים ברוסיה הושפעה הרבה מאד ע"י פעולות האדם הגדול הזה—ולטובה. וכמה יכאב הלב על מצב היהדות הרוסית, שאת אחד מבניה היותר טובים כמעט שכבר שכחה! יש עתה, ביחוד בין האינטיליגנציה הצעירה, אנשים, שתמהים ושואלים: „מי זה הריב"ל?"—חרפה יותר גדולה מזו אי-אפשר שתגיע לעם!

ואולם אשמים גם אנחנו. כלום עשינו איזה דבר כדי לפרסם את שמות חכמינו וסופרינו בין העם? מה לעשות—והעובדה המעציבה קיימת: המונים גדולים מן האינטיליגנציה אינם יודעים לא עברית ולא ז'רגון, ואפילו אם הם יודעים מעט את הלשונות הללו אינם קוראים בספריותיהן. וכי לא יותר נאה למשוך אלינו את אלפי הצעירים האלה על-ידי ספרות הגונה וע"י הרצאות ודרשות בלשון הקרובה להם מלהשאירם מחוץ למחננו כל עיקר?—וזהי טראגידיה של הגלות, אבל אין לשנותה: אם רוצים אנו להשיב לנו את לב הבנים, חיבים אנו להשתמש בשבעים לשון, ואם שואפים אנו לבסס את הרגש הלאומי, צריכים אנו לעשות מעשים אי-לאומיים כבתיבה ודבור בלשונות זרות.

במצב הטראגי הזה יש לנו רק נחמה אחת: מי שמתקרב אל הרגש הלאומי ויהא אף באמצעותן של לשונות זרות, הוא ישוב סוף סוף גם אל לשוננו הלאומית. דבר זה ראינו בהרבה. עסקנים וסופרים, שהיו נוטרים הרבה שנים את כרמי אחרים ועתה שבו לנטור את כרמנו שלנו. וכזה ראינו גם במספר החשוב ש. אנ—סקי (ש. רפופורט), שחגגו זה לא כבר את יום מלאת כ"ה שנה לעבודתו

הספרותית. מתחלה נסחף גם הוא עם הזרם והתרחק מעמי. אפילו אם כתב אז דברים מחיי היהודים, הרי היו לו החיים הללו רק חומר ליצירה ועדיין חסר לו היחס הנפשי אל אחיו ואל חייהם. אחד־כך, כשמסבות העתים הביאוהו להרגיש את עצמותו הלאומית, הוא מתחיל לכתוב גם ז׳רגון, שלצערנו חושב הוא עדיין גם אותו ללשון לאומית של ישראל. אבל אנו יכולים להרגע: מי שאמר „אלף" יאמר בהכרח גם „בית" ו„גימל" עד „תיו", ולא רחוקים הימים, שגם אַנ — סקי וגם כל חבריו הישרים בלבותם כמוהו יגיעו במחשבתם הלאומית עד סופה ויבינו, שכשם שאין לנו אלהות לאומית אלא אחת, כך אי־אפשר שתהיה לנו לשון לאומית אלא אחת, והיא—השפה „השרידה היחידה", שחזו בה נביאינו, ששוררו בה משוררינו ושנשארה לנו כעד קיים על מציאותנו הלאומית. מצרפים אנו את ברכתנו לברכת ידידיו של הסופר החשוב הזה: שיזכה לחיים ארוכים ועוד נראהו עובד שכם אחד על שדה הספרות העברית עם טובי בניה־בוניה.

ובבודאפשט חגגו טובי יהודי־אונגאריה ביחד עם חכמי־ישראל שבכל העולם את יום מלאת ששים שנה להפרופיסור בנימין זאב (ווילהלם) באַכר.

הפרופ׳ באכר הוא טפוס מעולה בין המלומדים העברים שבדורנו. זהו „צנא מלא ספרי" בלי שום הפרזה. עבודותיו במקצוע חקירת הלשון והספרות, באוריו והארותיו לספרי ר׳ יהודה אבן־חיוג׳ ור׳ יונה אבן־ג׳נאח, שהופיעו בשמונה כרכים, שלשת ספריו הגדולים על האגדה (תופסים 3700 עמודים), שעמל בהם עשרים וחמש שנים רצופות, ספריו לתולדות הספרות היהודית־הפרסית ועוד,—מעמידים אותו בשורה הראשונה של המלומדים האירופיים. והוא גם אחד מן המלומדים היותר פורים. מספר ספריו ומאמריו מגיע לסך 611, מהם ארבעים וחמשה ספרים גדולים והשאר מאמרים גדולים וקטנים, שהופיעו בשבע לשונות שונות (וביניהן גם בעברית) ובכתבי־עתים שונים מן היוצאים בכל ארצות־תבל. הקאַטאַלוֹג בלבד של מאמריו וספריו הוא קונטרס של 38 עמודים. ובתור ראש בית־מדרש הרבנים בבודאפשט חנך דור שלם של רבנים ומורים חובבי היהדות ויודעיה. את עבודתו הספרותית התחיל לפני חמש וארבעים שנה בחבור שירים ומאמרי־מליצה בלשון עברית, כדרך המשכילים העבריים אז. הדבר הראשון, שהופיע ממנו בדפוס, היה תרגום השיר „הנער על־יד הנהר" של שילר. ומאז הוא מדפיס לפרקים במאספים שונים (למשל ב„הגורן") גם מאמרים עבריים, כי חבתו להלשון העברית גדולה גם היום כמו שהיתה בימי בחרותו והוא חש עונג מיוחד כשמזדמנת לו יכולת לפרסם דבריו בלשוננו הלאומית. הבה נקוה, כי עוד ימים רבים יחיה ויפעל החכם היקר הזה בתוכנו וכי יוסיף להעניק לספרותנו העברית לא רק מאמרים בודדים, אלא גם ספרים שלמים, ויעבוד בה לא רק עבודת־ארעי, אלא גם עבודת־קבע!

ועוד חג אחד מן הראוי לצרף לזה: ביום ג׳ לפברואר (ח׳ח) מלאו מאה שנה מיום־הולדתו של המשורר היהודי־האשכנזי לודוויג אויגוסט פראנקל, שספריו ידועים גם לקוראי עבֿרית ע״י תרגומיהם של לטרים, שטרן וגוטלובר. זו היתה נשמה עברית עדינה וטהורה, שידעה לשמור על טהרתה אפילו בדור ששלטה בו ההתבוללות שלטון בלי מצרים. שד״ל, שקרב אותו בשעה שהיה סטודנט בפדובה, השפיע עליו מרוח היהדות הצרופה ועורר בו את האהבה לאומה

ולקדשיה. אהבה זו בולטת ביצירותיו הפיוטיות המרובות, וביחוד בשיריו „נשיא בישראל" (תרגום לטרים) ו„רחל" (ה„אם הביבלית") ובספריו „ממצרים" ו„ירושלימה", שבהם הוא מתאר את נסיעותיו בארצות־הקדם בכלל ובארץ־ישראל בפרט. כבעל רבים מבני־דורו, עשתה גם עליו רושם מדכא עלילת־הדם, שנתעוררה אז בדמשק ושהוכיחה, עד כמה אין היהודים בטוחים מעלילות כאלו אפילו בדור ההשכלה וההומניות. בלבם של טובי היהודים בזמן ההוא נתעורר רגש הכבוד הלאומי, ועמו—גם החבה לארץ־אבות. הרעיון הציוני בתמונתו של עכשיו לא היה ידוע עדיין, אבל גרעיניו כבר התחילו לצמוח: ר' משה מונטיפיורי הניח את היסוד לעבודה מעשית, קולוניזציונית בארץ־ישראל ופראנקל היה ראשון לעובדי עבודת הקולטורה בארץ־תקותנו. בית־הספר על שם לימל, הקיים בירושלים עוד היום, נוסד על־ידו ועמד תחת השפעתו עד יומו האחרון. כמובן, לא היה—ואינו גם עתה—בית־ספר לאומי כמו שאנו מבינים את מהותו היום; אבל צריך לזכור את הזמן, שבו נוסד, את רוח הצבור היהודי באירופה ואת צורת היהדות הירושלמית בעת ההיא, כדי להבין, שעל כל פנים היתה בזה התחלה לאומית חשובה. בכל אופן ראוי שיזכר האדם המצוין הזה לטובה בין טובי אומתנו בדור שעבר.

בזמן האחרון נעדרו מאתנו כמה חכמים וסופרים, שהיתה פעולתם מרובה על העם ורשומם ניכר בספרות הלאומית שלנו.

המשוררים נפתלי הירץ אימבר ור' צבי הכהן שרשווסקי שהלכו לעולמם במשך החדשים האחרונים, לא עמדו, אמנם, בשורה הראשונה של המשוררים העבריים; ואולם שיר „התקוה" של אימבר נעשה להימנון הלאומי שלנו והוא קנה את עולמו בשירה אחת. ובשעתם פעלו הרבה שיריו (למשל „בוסר־אבות") ומאמריו של שרשווסקי, אף־על־פי שאינם לפי טעמנו היום. בכל אופן הראו שני המשוררים את אהבתם הנלהבה לעם ולשפתו והשפיעו על ספרותנו השפעה חיובית. ועל־כן יהיה זכרם ברוך בקרבנו לעולמים.

באמיריקה נפטר אחד מכנסית־ה„שחר", הסופר־הנוסע ר' זאב שור, בעל „מחזות־החיים" ו„מסעות שלמה" (ווינא, תרמ"ד ותרמ"ה) ובעל „נצח־ישראל" (מטרת הספר האחרון—להגן על היהדות כלפי הנצרות, שיקאגא תרנ"ז). הוא הרבה לכתוב ב„השחר", „המליץ" ו„היום". באמיריקה היה עורך במשך כמה שנים את העתון העברי השבועי „הפסגה" (התחיה), שהיה העתון הציוני הראשון באמיריקה והועיל הרבה להפצת הרעיון הציוני והחבה ללשוננו הלאומית.

ואחר מגדולי כנסית־„השחר" היה המנוח הד"ר שלמה רובין. הוא נלחם כל ימיו בבערות ובאמונות טפלות, ובפילוסופיה היה מתלמידי שפינוזה, אשר את דעותיו השתדל להפיץ בעברית ובשביל זה בא בפולמוס של סופרים עם שד"ל, שלדעתו זרה תורת שפינוזה להיהדות. ואולם, אם צדק הד"ר רובין בכל דעותיו או לא, אין ספק בדבר, שגם הוא הביא בעבודתו תועלת מרובה להשכלת בני־הנעורים. ומעלתו היותר גדולה היא—שהיה דבק בלשון העברית וכמעט כל מה שיצר לא יצר אלא בה. בשביל זה בלבד כדאי הוא להזכר בין חכמי־ישראל היותר מעולים וזכרו לא יסוף מקרבנו [1].

---

[1] עיין מה שכתב עליו „המשקיף" ב„השלח", כרך י"א, עמ' 486—487 (המערכת).

ואולם אין ערוך לאבדה, שאבדנו במות ר' משה ליב ליליענבלום. הוא לא היה סופר רגיל, אלא אחד מאבות הספרות העברית החדשה ואחד מן הבנאים המומחים, שעסקו בבנינני הלאומי. רמל"ל היה מן הראשונים, שהכניס מחשבה פוריה לתוך ספרותנו ושהתחיל לדבר בלשון העברית על צרכים לאומיים חיים. והוא היה אחד משלשת עמודי ספרותנו בדור שעבר: ביחד עם יל"ג וסמולנסקין הביא אותה לידי מדרגת ספרות לאומית, השואפת לעמוד בקשר אמיץ עם החיים הלאומיים ולהשפיע עליהם מרוחה. רמל"ל היה גם מראשי המדברים בשעה שנתעוררה התנועה הציונית המודרנית, והודות לעמלו הרב ולכשרונותיו המצוינים עשה לה נפשות רבות בקרב הקהל העברי. לרעיון התחיה הלאומית היה מסור בכל לבו עד יומו האחרון ולו הקדיש את כל חייו. — מאמר מפורט על ערכו הלאומי והספרותי בודאי יבוא במקום אחר [1]), וכאן אנו מציבים רק ציון קטן לזכרו היקר ומביעים את השתתפותנו עם המתאבלים עליו בכל תפוצות-הגולה.

לפני שלשה חדשים הודיע „המשקיף" של „השלח" בצער, שהעתון היומי הירושלמי „הצבי" פסק לצאת [2]). אנו שמחים עתה להודיע לקוראינו, שנתחדשה שוב הוצאתו של העתון הזה, וכפי הנראה, על יסודות חמריים יותר חזקים. אמנם, אין אנו יכולים להסכים להשקפתו ה„תמה" ביותר של העורך, שאין להקוראים שום עסק ב„אמונותיו ודעותיו" של המוציא, בעל-הכסף, ובלבד שלא יתערב בעניני המערכת. ראשית, הוצאת עתון עברי בארץ-ישראל הוא ענין כל-כך חשוב לאומה, עד שמן הראוי לדקדק מעט במקורות האמצעים להוצאה זו... ושנית, הלא גם אי-ההתערבות, שעליה נשען העורך, היא פרובלי-מאַטית למדי. הן ראינו כבר, שנולד סכסוך בין העורך והמו"ל בדבר מאמר אחד והיתה ידו של הראשון על התחתונה. נניח, שזה היה „משום דרכי שלום" בלבד ושהפריציפיון של „אי-ההתערבות" נשאר קיים כקדם; אבל מי יערוב לנו, שלא תהיה יד העורך על התחתונה אף בסכסוכים ע"ד מאמרים יותר פרינצי-פיאליים באופן ש„מפני דרכי שלום בלבד" ישאר תמיד הפרינציפיון של אי-ההתערבות קיים ועומד--על הנייר?

אבל האמת צריכה להאמר, שבכלל הוטב „הצבי" בהוצאתו החדשה: הבטלנות והפטפוט, אמנם, לא פסקו בו לגמרי והלשון היא גם עתה קשה לעכול; אבל חיים יש בו ובשביל זה כדאי הוא להזכר לטוב.

ומשפחתנו הספרותית נתעשרה בימים האלה: עוד חבר אחד נוסף לנו. בקושטא התחיל להופיע שבועון עברי בשם „המבשר", שנטל לעצמו תפקיד מיוחד—להפיץ את לשוננו הלאומית ואת רעיוננו הלאומי בקרב אחינו הספרדים. ראשי-המדברים בעתון זה היו עד עתה מר נחום סוקולוב, וול. ז'אַבוטינ-סקי, הד"ר מ. אהרנפרייז, יצחק אֶפשטיין ועוד. מן הגליונות הראשונים, שהגיעו לידינו, אנו רואים כבר, שאמנם שואפת המערכת להשיג את המטרה, שהציגה לפניה, ומצדנו אנו יכולים רק להביע את משאלתנו, שהעתון הזה ימלא את תפקידו החשוב—להעיר לתחיה רוחנית את אחינו בארצות המזרח.

כמו שאמרנו למעלה, אנו חושבים לעבודה לאומית מועילה, במצב שאנו

---

[1]) עיין המאמר שאחר זה בחוברת הנוכחית (המערכת).

[2]) עיין „השלח", כרך כ"א, עמ' 279—280.

נתונים בו, גם את ההוצאות בלשונות הזרות, אם רק מכוונות הן לקרב אלינו את בני־הנעורים, שאינם שומעים עברית או ז׳רגון, ומנקודת־מבט זו אנו מקדמים בברכה את הופעת שני העתונים הישראליים החדשים בלשון הרוסית: Еврейскій Міръ (שבשנה שעברה היה יוצא אחת לחודש ועתה נעשה שבועון) וה„וואסחוד החדש״. פניו הפובליציסטיים של „העולם היהודי״ ידועים להקהל וגם המערכת משתדלת שיכירו בהם. זהו אורגאנם של האינטיליגנטים מישראל, אשר את הפסדה של ההתבוללות ואת תועלתה של הלאומיות כבר הכירו, אבל עד לידי המסקנה הציוניות היוצאת מהכרה זו עדיין לא באו. ולעומת זה עדיין לא נתברר טיבו הלאומי של ה„ווסחוד החדש״. על־פי השם צריך הוא להזכיר לנו את ה„ווסחוד״ הישן של לאַנדוי וחבריו, צוררי הרעיון הלאומי ומטיפי ההתבוללות המדינית והקולטורית. ואולם בעתון עצמו מדברים גם על צרכים לאומיים ובכמה מאמרים (למשל, במאמר הראשי המצוין של גליון ב׳) מתגלית גם התלהבות לאומית. כפי הנראה, יהיה העתון הזה כלי־מבטאה של ה„קבוצה״ המפורסמת ומתיראים אנו, שלא תהא „לאומיותו״ ו„עממיותו״ של העתון כאותן של ווינאבר וסליוזברג בעליו: פסיחה על שתי השעפים, עבודה להאל של הלאומיות ולהבעל של ההתבוללות בנשימה אחת...

יהודי פשוט.

משה ליב ליליענבלום

מת־ענק הוטל לפנינו בליל־שבת, ג׳ אדר ראשון. וצלו של הענק המת פרוש על שתי תקופות גדולות בדברי ימינו.

לא בנקרולוג קצר אפשר לתאר את עבודתו של רמ״ל ליליענבלום בשתי התקופות האלו ולתאר את ערכו לשתיהן. ספר שלם צריך להקדיש לזה. ואנו מקוים, שספר זה יִכָּתב: בעל „חטאות נעורים״ ו„דרך לעבור גולים״ כדאי וראוי הוא לכך. אבל כתיבתו תהיה אפשרית אך אחרי שיודפסו כל כתבי מל״ל, שהם מפוזרים בעשרות כתבי־עתים שונים.

מה שאנו רוצים ב„אזכרה״ הקצרה הנוכחית היא—לנסות ולפתור את השאלה המורכבת, שנתחבטו בה הרבה מסופרינו וקוראינו: איך נעשה בעל „חטאות־נעורים״ לבעל „דרך לעבור גולים״? — מה היא „דרך־התשובה״, שהלך בה עד שהגיע אל הדרך המוליכה אל הגאולה ואל התחיה? — ולבסוף, השאלה האחרונה הכוללת את שתי השאלות הראשונות: אם ליליענבלום אחד היה לנו, או היו לנו שני ליליענבלומים, שבמקרה נזדווגו בגוף אחד: האחד היה ליליענבלום של שנות תרכ״ו־תרמ״א והשני—ליליענבלום של שנות תרמ״א־תר״ע.

I.

באחד מן העמודים הראשונים של „חטאות נעורים״ מספר „צלפחד בר חושים התוהה״ כדברים האלה:

„בשנת תרט״ז (כשהיה מל״ל בן י״ב) ספר רבי לפני כל תלמידיו, שקדוש אחד, ר׳ אברהם הלוי, אביו של בעל השל״ה הקדוש, נתעלף מרוב בכיו ובשעה שבטלו חושיו נראתה לו השכינה, פניה היו שחורים (מצרותיהם של בני ישראל) והיא היתה לבושה שחורים ומעוטפת שחורים ונחמה את הקדוש כאיש אשר אמו תנחמנו.— כל חברי שמעו את הספור הזה. הכניסוהו באוזן זו והוציאוהו באוזן זו. אבל אני נתפעלתי עמוק מן הדבר הזה. רחמי נכמרו על השכינה העגונה, אשר קדרו פניה על צרותינו ואין לאל ידה להושיע לא את עצמה ולא אותנו מפני חטאותינו. ופתאום השמעתי קול בבי מנהמת לב ובכיי ארך כרבע שעה, לתמהון לב רבי וחברי, שלא קבלו ממני תשובה מספקת על בכיי. פעמים רבות אחרי־כן הייתי מתבודד בחדר אבי־אמי אחר תפלת מנחה והייתי קורא בדברים הרעים שבירמיה והייתי מתמוגג בדמעות״

(ח״ג, ח״א, עמ׳ 14).

המאורע הקטן הזה, שלגלג עליו ליליענבלום ב„חטאות נעורים״ (ח״ב, עמ׳ 13 ועמ׳ 130), אחר שנעשה תלמידו של פיסארב, כמה פעמים, מציין

את עצם תכונתו של ליליענבלום. מי שבכה על גלות־השכינה ועל דברי־הפירענות של ירמיהו עתיד היה להעשות בעל־כרחו אחד מראשוני סופרי התחיה.

מי שמעמיק חקר בתכונותיהם של בני־אדם צריך לבוא לידי מסקנה, שכשם שאין קפיצות בטבע כך אין מהפכה מן הקצה אל הקצה באדם. האופי אינו משתנה שנוי גמור לעולם. הוא עלול להתפתח רק אותה התפתחות, שמצא גֶתֶה (בשנוי מתורת־ההתפתחות של דארווין) בצמחים: צורה ידועה, שהיא חבויה, כלומר מצויה בכח, בצמח זה, מתגלית מחמת סבות ידועות ונעשית מצויה בפועל באותו הצמח, שהוא רק נראה כאחר. וכך הדבר אף באופי של אדם: תכונה ידועה, שהיא חבויה, כלומר מצויה בכח, באופי זה במשך זמן מרובה, מתגלמת מחמת סבות ידועות, פנימיות וחיצוניות, ונעשית מצויה בפועל באותו אופן, שהוא רק נראה כאחר. ובכן, אם ראינו שנוי גדול ברוחו של ליליענבלום משנת תרמ"א ואילך, חייבים אנו לחקור, ראשית, אחרי התכונה החבויה, התכונה בכח, אחרי השפיר בנפשו של ליליענבלום הראשון, שממנו נתרקם ליליענבלום השני, ושנית, אחרי הסבות הפנימיות והחיצוניות, שהכריחו תכונה חבויה זו לבוא לידי גלוי ולהתגבר על התכונה הגלויה הקודמת, שעכשיו נתכווצה ונצטמצמה היא מצדה בפנה חבויה של הלב.

ליליענבלום ציין את אפיו של עצמו בעצם ימי „אפיקורסותו", בשנת תרל"ד, בדברים אלה: „הריני קאָנסערוואַטיף מאד בתכונתי ואינני מחליט דבר אלא על ידי התבוננות ארוכה" (חטאות־נעורים, ח"א, עמ' 39); את הדברים האלה הגיד וחזר והגיד („בהיותי קאנסערוואטיף באופן זר מאד", שם, ח"ב, עמ' 50) בספר ובתקופה, שהקונסירוואטיביות נחשבה בהם לא למעלה, אלא לחסרון גדול מאוד,—אות הוא, שהודאת בעל־דין זו נכונה היא. ראיות על זה הוא כמעט כל הספר „חטאות־נעורים". ליליענבלום אינו עושה בסופה ובסערה את דרכו, דרך ה„שלילה" וה„הריסה", כמו שרבים מדמים. במשך עשר שנים רצופות הוא נלחם לא כל־כך עם אחרים כמו שהוא נלחם עם עצמו על כל אמונה ודעה חדשה, על התר להדבר האסור היותר קל. אך בשחוק תהיינה להקוראים בני הדור החדש עובדות משונות כאלו:

בשנת תרכ"ח, כשכבר כתב את „ארחות התלמוד" וכבר התחילו הרדיפות הנוראות נגד ה„ריפורמי" הנורא, היה ביום־השבת בביתו של אחד מידידיו, שהראה לו את „שירי יהודה" (של י"ל גורדון), שיצאו אז, ומכתב מגורדון, שצוה לתת לו אֶכסמפלאַר אחד מן הספר הזה. ליליענבלום רצה לקחת אכסמפלאַר זה ועוד ארבעה אכסמפלארים כדי להפיצם בעירו, אבל רצה לקחתם דוקא בלילה; אך ידידו אמר לו, שבלילה לא יהיה בביתו. וליליענבלום מספר: „אז באתי במבוכה, כי מעודי לא טלטלתי בשבת בלי עירוב, ובעיר המחוז אין עירוב! בושתי להניח אצלו את העקז. ההם ולבאר לו, שמפני אימת שבת אינני חפץ לקחתם עמי, ובעל כרחי לקחתי אותם תחת מעילי. בלכתי ברחובות העיר צמצמתי לטלטל תמיד את המשא הזה פחות מד' אמות, כהלכות בני ישראל" (שם, שם, עמ' 84).

בשנת תר"ל, כשהיה כבר באודיסא, הוא כותב: „זה שבועות מספר, אשר כל מאכלי אך חלות לחם וטהע, מבלי אשר יבוא אל פי כל מאכל אחר, מאשר בספי המעט לא יספיק לי למאכלים כשרים טובים, אם גם יכול אני בעיר

החופש הזאת לאכול ברעסטויראַציאָן של נכרים במחיר זול כמחיר מאכלי הפשוט ואיש לא ימחה בידי, גם לא יראה לי פנים זועפות בעבור זה" (שם, ח״ב, עמ׳ 26).

ובשנת תרל״א, אחרי שכבר הסכים להשערתו של ר׳ אברהם קרוכמאַל, שהתורה בצורתה של עכשיו נכתבה בימי ירמיהו הנביא, היה מציג בלילי־שבתות את הנר בתנור כדי שלא יפריעהו משנתו, ו„בשעה שהתיר להצמו לטלטל נר דולק בשבת, לא התיר לעצמו לכבותו, מפני שכבוי הנר אב מלאכה הוא לדעת התלמוד" (שם, שם, עמ׳ 55 והערה אליו). ובשנת תרל״ב היא כותב: „בחודש האחרון לפני כתבי „זכרון" זה כלה ריח הטהעאָלאָגיע לפוג ממוחי, אך גם אז הלכתי לאט לאט. בעת ההיא לא עברתי עוד על לאו דהבערה בשבת, מכל מקום עברתי עליו ביום הכפורים, וטעמי עמי: שאיסור הבערה לא נזכר ביום הכפורים בתורה ובפירוש כתבה התורה, שהבערה אסורה אך בשבת. ממילא מובן, שהתעניתי גם באותו יום הכפורים כאחד שלומי אמוני ישראל, שהרי התענית כתובה בתורה" (שם, שם, הערה לעמ׳ 95).

כן היה הדבר בנוגע לקיום המצוות המעשיות, שאותן רצה „לתקן". רק צעד אחר צעד, ובהסכם להתפתחות־דעותיו, הרשה לעצמו לצעוד. כל התאוננותו על חוסר „חיים של חיים" לישראל, על רבוי הסייגים והגדרים, שגדרו את דרכי החיים בעד האדם מישראל, ביחוד בעד האדם הצעיר, לא יכלו לעורר אותו לפסוע פסיעות גסות בכל הנוגע להתרת דברים האסורים מטעם הדת, שהלב חומד לבטלם. כך דרכם של כל בעלי־אמונה חזקים: צורך־התקונים בא אף להם מתוך תביעת הלב, אך לא מתוך תביעתו של הלב החומד, שהתאוה מאפילה בו על ההכרה, אלא מתוך תביעתו של הלב המרגיש, שהרגש מתמזג בו עם ההכרה.

וכהדרגתו היתרה בכל הנוגע לקיום המצוות המעשיות כך היתה אף הדרגתו בכל הנוגע לאמונות ודעות.

ליליענבלום מעיד על עצמו: „בכלל לא הייתי מבין דבר מתוך דבר, לחדש לי דרכים חדשים באותה שיטה, שנגלתה לפני מתוך ספרי חכמי ישראל, שהיו חשובים בעיני. בשום אופן לא רציתי להיות ,אפיקורס׳. ובשעה שנולד בלבי ספק באמתות איזה דבר שנזכר בתלמוד, בקשתי לי איזה אויטאָריטאָט מגדולי ישראל לסמוך עליו, ומכיון שלא מצאתי אויטאריטאט כזה הכרחתי את שכלי להאמין" (שם, ח״א, עמ׳ 38—39).

את רגשו הדתי העמוק קשה לשער. צריך לקרוא את יסורי־נפשו הגדולים כשאחרי שלשה ימים של דבקות עצומה בה׳, שאין לנו, בני הדור הצעיר, שום מושג ממנו, נצנץ בלבו הרעיון הנורא: „מי יוכיח שיש אלהים?" (שם, שם, עמ׳ 40—41). וכשהראה לו בשנת תרכ״ה, כשהיה כבר „משכיל", אחד מן הבקיאים באגדה את דברי ר׳ יהושע בר מנחמה בבראשית רבה, שכל ל״א המלכים, שהרג יהושע, הם ושריהם היו קרואים להמשתה, שעשה אברהם אבינו ביום הגמל את יצחק, התחוללה סערה עזה ברוחו: „לא סערת מלחמה מפני שהיה הדבר ברור בעיני, שהוא שקר, אבל סערה של צער שאין מקום־מפלט ממנו: מה ראה הקדוש בעל המדרש לספר שקר נתעב כזה? באיזה אופן נרצה לדבר שקר בזה ולאיזה תועלת הגיד אותו?" — „התמכרותו להתלמוד והמדרשים באהבה פנימית" לא נתנה לו להתיחס אליהם כאל מגזמים ומשקרים, ומושג מן הכח־

היוצר של הדמיון הפיוטי לא היה לו, ועל-כן סבל יסורי-רוח נוראים (שם, שם, עמ׳ 50—51).

וביום הכפורים תר״ל, כשכבר הוכרח לברוח מחמת הקנאים, הוא מתפעל מאד מן ה„פיוטים שאחרי סדר העבודה״ ואומר: „מעודי לא אמרתי את הפיוטים האלה בלא דמעות על פני, וגם היום בכיתי עליהם מנהמת לבי״ (שם, שם, עמ׳ 144). ועוד בשנת תרל״א, אחרי שנתאמתה אצלו השערתו הנזכרת של ר׳ אברהם קרוכמאל, הוא כותב: „ביום הכפורים העבר הרביתי לבכות כ ל ה י ו ם, אם גם הייתי אז בעיני עצמי כמשוגע; על דעתי הפנימית אין לי לבקש ולבכות... א ך ר ג ש ו ת י י ע ל ו ע ל ת ב ו נ ת י ו ד ע ת י״ (שם, ח״ב, עמ׳ 58).

ובשנת תרל״ב, אחרי שבאמת כבר חדל מלהאמין בעיקרי הדת ומלקיים את המצוות המעשיות, הוא כותב בנוגע לשני לילות ראשונים של פסח: „גם תמול גם היום לא ערכתי סדרים ותלבשני רוח כהה!...סבת הדבר הזה יסודה ברוח האדם. חיים פראָזיים למשא הם על האדם. החיים טובים בשעה שהם פאעזיים על-ידי התפעליות שונות ממעשים מענגים, הבאים אחרי החשבונות הפראזיים״ (שם, שם, עמ׳ 111). והוא מוסיף: „הלילה הזה, שהיה לי ל פ נ י ם ליל שמורים ומלא פאעזיא במדרגה היותר גבוהה, היה לי ע ת ה לילה פראָזי במלוא מובן המלה, ככל הלילות! הלא אדם חי אני ואוהב פאעזיע, אך אנה הפאעזיע שלי? מה נורא הזכרון הזה ומה מר רעיון הפראזי!...״ (שם, שם).

ובשנת תרל״ד, בשעה שגמר לכתוב את ה„ודוי הגדול״ שלו, הוא כותב דברים ראויים לתשומת-לב אלה:

> „עונג רב היה לי בשעה שהתנשאה רוחי למרום בתפלה והודיה. מ ת נ ג ד אני בחנוכי ותפלתי בכלל לא הצטיינה בהתלהבות כתפלת החסידים. אף-על-פי-כן פעמים שנתעוררה בי דביקות גלהבה בתפלתי, וביחוד בתפלות ראש-השנה ויום-הכפורים, שאין ערוך לעונג לבי שהיה לי באמירתי תפלת „ובכן תן פחדך״, „ובכן יתקדש שמך״, פיוטים ידועים ו ש י ר-ה י ח ו ד המעוררים לב אוהב ה׳ באופן נעלה מאד. ליודעים עונג זה איני צריך לתאר אותו, ולאינם יודעים אותו הנני מגיד, כי הפוגע את אהובתו אחרי שכלו בדמעות עיניו לה וברוב שמחתו יחטפנה בזרועותיו וילחצנה אל לבו בכל להט רגשי האהבה, הוא לא יחוש תנועת-הלב יותר נעימה וסוערת ממה שאוהב ה׳ מרגיש באמירת תפלות ופיוטים כאלה. ומה אני עתה?—לבי קר, יבש היה כעץ. אחת היא לי יום השבת, יום הכפורים, חג-הפסח, תענית-אסתר ויום חול, וכו׳, וגם פאעזיע כל שהיא אבדה ונכרתה מלבי! אותו הקורא, שמעודו לא היה לבו קרוב אל ה׳, לא יבין כלל את דברי אלה וישתומם על איש שכמותי, האומר, שמוחו ולבו נתרוקנו מ כ ל ד מ י ו ן ש ב ע ו ל ם— שהוא מזכיר באנחה התנשאות-רוח של הבל, שבאה על-ידי איזה תפלה או פיוט; אבל מה אעשה ויודע אני, שהתנשאות הרוח הזו נתנה לי, ונותנת עוד עתה לאחרים, עונג שאין לשער ולתאר אותו,— — עונג רם, שלא אוכל להרגיש עתה אפילו חלק אחד מששים רבוא שבו!—בראשית שנת תרל״ב, אחרי שבאה לי עזרה מלחץ גדול ובאתי אל המנוחה, נקרה לי פעם אחת בליל רוח וגשם לשכב ער על משכבי. שמתי אל לבי, כי טוב חלקי מאד, שהרי כמה אנשים לנים עתה מבלי מחסה, ואני לחמי נתן ומנוחתי טובה. פתאום נתמלא לבי רגשי תודה... אך לא היה לי לפני מי להציקם ונשארתי שוטה בעיני עצמי. פעמים שאני חפץ לשכוח את דעותי כרגע ולהתמכר באותו רגע אל דמיון נעים כעין שהיה לי ב ה י ו ת י ק ר ו ב ל ה׳, ופתאום יהרידני קול: „שובו בנים ש ו ב ב י ם חוץ מ א ח ר, ש י ד ע כבודי!׳...״
>
> (שם, שם, עמ׳ 133—134).

כך כתב ה„שולל״ וה„מהרס״ הגדול בעמודים האחרונים של ספרו היותר קיצוני! — כמדומה לי, שלא היה מן הצורך להמתין עד אחר פטירתו כדי להוכח, שאדם כותב כדברים האלה ועושה כמעשים שפרטתי היה לא ניהיליסט, בעל־שלילה, אלא נפש בעלת רגש־אמונה עמוק—, אדם חיובי גמור, שכשאבד את חיובו הגדול האחד הוכרח לתפוס בשתי ידיו את החיוב הגדול הראשון שבא לידו.

.II

כי, אמנם, חיוב גדול היא דרישת התקונים־בדת שלו, שדרש ב„ארחות התלמוד״ ואפילו ב„נוספות לארחות התלמוד״, שהן נראות כקיצוניות הרבה יותר. ה„משכילים״ של סוף שנות־הששים ותחלת שנות־השבעים למאה שעברה היו בעלי עינים טרוטות ולא ידעו להבחין בין הצבעים הקרובים זה לזה. סמולנסקין, למשל, היה בעיניהם עד עצם הזמן, שבו נתפרסם רוב חבורו „עת לטעת״, נלחם ב„מורדי־אור״ ככל שאר הנלחמים—כגורדון, כליליענבלום, כברודס. הכל היו מפיצי „השכלה״, הכל היו נלחמים באדוקים, ובכן היו הכל שוים. את ההבדלים הדקים—ואפילו החשובים ביותר—שביניהם לא ראו. וכן היה הדבר גם בעיני האדוקים: כל ה„אפיקורסים״ היו שוים בעיניהם; „שוים הפנים של כל היונים״, כמאמר ההמון היהודי. לא לפלא יהיה, איפוא, הדבר, שה„משכילים״ כהאדוקים היו רואים בבעל „ארחות־התלמוד״ מתקן ו„ריפורמי״—ולא יותר. בין משה ליב הערר ליכטםזאהן (חתימת הראשונה של מל״ל, קודם שנרשם „בכתב־עמים״) ובין דניאל בגר (הפסיבדונים של יל״ג) לא ראו אף הבדל כל שהוא בנוגע לתביעת־התקונים ורק בסגנון נבדלו שני אלה זה מזה בעיניהם. ובעלי „הלבנון״ ו„נוגה הירח״ היו מעמידים בשורה אחת לא רק את גורדון וליליענבלום, אלא גם את ליליענבלום וגייגר. ואולם מי שקורא עתה את מאמריו של ליליענבלום חש ומרגיש, שתביעותיו של ליליענבלום היו רחוקות ממה שהיו מסמנים במלת „תקונים דתיים״ במערב־אירופה, ואפילו ממה שדרש גורדון, כרחוק מזרח ממערב. קודם־כל, היתה דרישת התקונים בדת שבמערב־אירופה תוצאה ישרה מן התשוקה למצוא חן בעיני העמים. כמובן, הורגש גם שם צורך פנימי להקל מעול המצוות; אבל אפילו צורך זה בא בעצם וראשונה מתוך המשא־והמתן עם הנכרים, מתוך ההתודעות אל הנכרים ומתוך הכרת ספרותם, דרכי־חייהם ושאיפותיהם הקולטוריות. וההשתדלות בדבר שווי־זכיות נוספה אף היא על השאיפה להתדמות להאשכנזים, שנעשו פרוטסטאַנטים על ידי תקונים בדת הקתולית; שהרי בהיותם „נבדלים״ מן הנוצרים על־ידי המצוות המעשיות אין היהודים יכולים להיות לעם אחד עם אלה האחרונים ואינם יכולים, איפוא, גם לצפות לשווי־זכיות. ובכן, כל אותה התנועה הריפורמית של מערב־אירופה לא נתכוונה בעיקרה אלא כלפי חוץ.—ליליענבלום נתכוין אך ורק כלפי פנים. בעיירתו הקטנה לא בא במגע עם נכרים כלל וכלל. בשעה שכתב את „ארחות התלמוד״ כמעט לא ידע עוד לקרוא רוסית. ושהיהודים יתדמו לרוסים בנידון התקונים בדת לא היה יכול לעלות גם על דעתו, שהרי לרוסים לא היו מתקני־דת מעין מאַרטין לותר. אמנם, לפעמים אנו מוצאים בתוך שאר המליצות הסבוכות של „ארחות התלמוד״ (אגב, זהו מאמרו היחידי של ליליענבלום, שלא נכתב עדיין בלשון פשוטה וקלה) גם טענות מעין „למה יאמרו

הגויים"; אבל מי שקורא את המאמר כולו יראה מיד, שהטענות הללו לא באו אלא לתפארת המליצה. ליליענבלום, שהשכלתו באה לו לא מן החוץ, מספרות־העמים, אלא מבפנים, מספרי הרמב"ם, הבדרשי, אבן עזרא, ר' יהודה מודינא, ר' משה חפץ ועוד, רצה להאיר את עיני העם ולהקל מן המשא הדתי, ששמו על שכמו המחמירים ה„אחרונים" בלי יסוד בתורת־משה ואף לא בתלמוד. ולתכלית זו יצא לא נגד התלמוד, כמו שיצאו רוב מתקני־הדת באשכנז, אלא הביע— וכמדומה לי, שהוא היה הראשון בזה—את הרעיון הנכון, שהתלמוד עצמו אינו אלא שורה ארוכה של ריפורמות. „ארחות־התלמוד" הן באמת דרכי המתקנים האמתיים, שיודעים, כי לכל זמן, שגוזרים גזרה על הצבור אך אם רוב הצבור יכול לעמוד בה, שמרשים לעצמם להתיר ולהקל כשיש צורך־השעה או צורך־המקום. הרעיון התלמודי „עת לעשות לה' הפרו תורתך" הוא באמת יסוד כל היסודות בתקון־הדת מצד מתקנים מאמינים. לא לשלול את התלמוד באו המאמרים „ארחות התלמוד" ו„נוספות לאה"ת", אלא לחייב אותו; לא להסיר את לבותיהם של בני־ישראל מאחריו, אלא להורותם את ארחותיו הנכונות, שבהן חייבים גם אנו ללכת. את הדבר הזה ברר ליליענבלום במכתב פרטי לגורדון, שלפניו לא היה צריך להתחפש ולהתנצל, עוד בשנת תרכ"ט[1]:

„התלמוד הוא מקור חיי העברים! חיי בני ישראל הרוחנים והחומרים דבוקים ואחוזים בהתלמוד בשרשרות ברזל זה כאלפים שנה; ואם נרצה להניע תנועה חזקה את העברים למען ירומו משפל מצבם, למען ילכו באור החיים והזמן, אין לפנינו רק שני דרכים: אם להרחיקם מן התלמוד, או לגלות את השיטה האמתית, אשר היא אבן פנתו. והנה הדרך הראשון (להרחיק את היהודים מן התלמוד), מלבד אשר יזיק הרבה לרוח היהדות, אשר אך הוא חיי לאומנו, עוד הוא נמנע בתכלית המניעה. על־כן לא נשאר לנו רק הדרך האחרון: לברר את שיטת התלמוד וארחותיו לעין כל, למען יראו הולכי חושך, כי דרכם לא דרך הקודש יקרא לה ולא בה בחר ה'!—זאת היתה מגמת פני במאמרי „ארחות התלמוד".

כמה רחוקים דברים אלה מ„הריסה" ומ„שלילה קיצונית"!

ואילו היה ליליענבלום נשאר בווילקומיר או אפילו עובר לעיר יותר גדולה, אבל לעיר בעלת קולטורה ישראלית ובעלת מסורת עברית־לאומית, ואילו היה מוצא בה את לחמו בכבוד, היה חיובו מקבל, אמנם, צורה אחרת, אבל לא היה נהפך לשלילה אפילו לזמן מועט. מעט מעט היה ליליענבלום רואה אף הוא, שבחייהם של יהודי־המזרח אין מקום לתקונים בדת מכמה סבות פנימיות, כמו שראה זאת סמולנסקין ב„עם עולם"; ותלמודי בעל שכל ישר ובעל ידיעות רחבות ועמוקות בכל פנות ספרותנו העתיקה כליליענבלום היה נעשה מעט מעט חוקר תלמודי חפשי כרא"ה וויים ודומיו והיה יוצר ערכים חיוביים במקצוע חכמת־ישראל. ואילו היתה אודיסא לליליענבלום מה שהיתה לסמולנסקין — אך מעברה למערב־אירופה, אילו היה מתקיים חלומו של ליליענבלום, שחלם קודם נסיעתו לאודיסא ואף בתחלת היותו באודיסא — החלום על הכניסה לבית־מדרש עליון באשכנז,—היה אף הוא מכיר מעט מעט את הזרמים החדשים, שהתחילו מתגלים במערב־אירופה בסוף שנות־הששים ובתחלת השבעים, ובתור בעל לב רגש וסופג מצד אחד ובעל כשרון מדעי מצד שני, היה נעשה אף הוא אחד מן הלאומיים הראשונים, ולא עוד אלא שהיה מאחד בקרבו כמה מעלות טובות של סמולנסקין עם כמה ממעלותיו של

[1]) נתפרסם ב„הד־הזמן", גליון 31 ש"ז.

שד״ל. אבל ליליענבלום בא לאודיסא ונשתקע בה. ומה נורא הוא הציור, שהוא מצייר עיר זו בכמה ממכתביו ובכמה מקומות מן החלק השני של „חטאות-נעורים!״—הפקרות והזיה מעורבות זו בזו — זהו ה„חופש הדתי״, שמצא בה. „חופש״ זה בא לא מתוך עיון והסתכלות, אלא מתוך תאוה גסה וקלות-ראש. וליליענבלום מתאונן: „בעיר החדשה (כנוי לאודיסא) אין איש המתאונן כמוני על פרעות עמנו, בעיר החדשה אין איש דואג על דעות לא-מועילות, אשר פרצו בקרבנו, בעיר החדשה לא יחיו את החיים, אשר הסכנתי אני בהם. על כן הנני פה כאלה נובלת״ (ח״ג, ח״ב, עמ׳ 14), והוא יושב בעיר ה„קלה״ הזו בלי סביבה ספרותית, בלי חבורה הגונה של חכמים וסופרים, ומה שגרוע מזה הרבה— בלי סביבה של קוראים תלמידי-חכמים ומשכילים. שום התעוררות חדשה אינה באה לו מתוך משא-ומתן חי. כל מה שהוא רוכש לו הוא מוצא אך ורק בספרים מתים ובמכתבים חיים-למחצה. ויחד עם זה מצבו החמרי נורא הוא מאד וכמעט שהוא סובל רעב. ואהבתו האומללה גם היא יש לה יחס אל מצבו החמרי: אילו היה מצבו יותר בטוח, היה יכול לחיות בתקוה טיבה... בעל-כרחו הוא מתחיל לחטט ולנקר בשאלות האמונה והנהגת-העולם. ומחשבותיו על הכלל—על מצב ישראל— עוברות בלי משים למחשבות על הפרט— על מצבו הפרטי (השוה „חטאות-נעורים״, ח״א, עמ׳ 137, אל ח״ג, ח״ב, עמ׳ 124). ובאותה שעה הוא מאבד אחת אחת את אמונותיו ודעותיו הקודמות. ובאותה שעה הוא רואה, שמלחמתו על תקונים בדת מלחמה בטלה היתה, שהרי בורים וגסים באודיסא עושים בלי שום התר הרבה יותר ממה שבקש הוא להתיר... החיים חזקים הם, איפוא, מן הדת ואינם מצטרכים למתקנים מתוך הספר... וחוץ מזה: בתור אדם ישר בתכלית הוא חש ומרגיש, שלדרוש תקונים יכול רק מי שמאמין במה שנשאר בלתי-מתוקן—והוא איננו קראי מאמין... ואולם, אף על פי שבא לידי מסקנה גמורה, „שלעולם לא יתחברו דת ישראל והחיים יחדיו״, עוד היתה תשוקתו לחיוב עברי מיוחד כל-כך חזקה, עד שהוא צועק מנהמת-לבו: „ערבו לי דברי הקנאים בארץ-מולדתי, אלותיהם וקללותיהם, אשר מלב טהור יצאו, מתהלות וקאָמפלימענטים, אשר אשמע לעתים, אם גם רחוקות, מפי חסרי כל רגש הדוברים בלב ולב, ואשר לבם ריק מכל הגות ורגש. עיני כהו מעשן החאָאָם הנורא והשאַרלאַטאַניזמים, אשר תועבת נפשי גם שניהם. ומה אמולה לבתי בראותי, כי שטף החאָאָם ישטפני גם אותי בעל ברחי...״ (שם, ח״ב, עמ׳ 41).

כך אין מדברים „מהרסים״ ו„בעלי-שלילה״. רק מבקשי-חיוב, מבקשיו בכל לבם ונפשם, יכולים לכתוב כך!

ומאז—כמעט מיום בואו לאודיסא—נעשה שנוי גדול בנפשו שלא מדעתו. עוד כשהיה בווילקומיר הוא מבסס את תביעותיו לתקן את דתנו לא רק על יסוד הצורך להקל מעל העם את משא המצוות המרובות, הקשות-להתקיים והבלתי-מיוסדות, אלא גם על יסוד הצורך לעכב בעד פריצת-הגדר הקיצונית של הדור הצעיר והחכם בעיניו (עיין ח״ג, ח״א, עמ׳ 63—64 וגם 78—80). ואולם מיום שבא לאודיסא נעשה לו הצורך האחרון כמעט להיסוד היחידי של דרישת תקונים-בדת. במקומות אין מספר הוא מדבר בצער גדול על ה„שארלאטאניזמוס״ וה„הפקרות״, שיביאו את הקץ לאמונת ישראל וגם לרוחו הלאומי: „לדעתי

נחוץ התקון הזה (תקון הדת) בימינו בטרם יגבר רוח השארלאטאניזמוס, שרירות הלב וחפץ פריקת העול, בטרם יגבר רוח הדרור לשים שמות בדת וביהדות (הלאומית) גם יחד, בעוד רבים מבנינו למודי ה׳ והרוח האירופי עוד לא נשב על לב רוב בחורינו להוביש בודמי אבותינו ולהפוך משורש כל רגש יקר בו: כל רגש דתי ולאומי״ (שם, ח״ב, עמ׳ 21, ועיין גם עמ׳ 36). וכשהוא נוכח, שהתקון הזה לא יצלח, הוא אומר בעגמת-נפש עמוקה: „רוח השארלאטאניזמוס והכפירה הנמהרה ישא את רוח-הלאום שלנו והיה ככלי אובד״ (שם, עמ׳ 70); ובמקום אחר: „נפלה נפלה בתולת בת ישראל! אין מנהל לה, אין תומך בידה ואין דואג להקים על סלע רגלה ולכוננה ברוח דרור ורגש דתי יחד מסערת הזמן החדש הסוער ובכנפיו סמי-מות: שארלא-טאניזמוס, אינדיפערענטיזמוס, כפירה נמהרה ושנאת הדת! — — — עתה יכרעו רוח לאומנו וקיום עמנו לפני רוח ההפקר. החיים, האורחות ושרירות-הלב ישאום על הררי נשף והיתה אחריתם — הריסות עולם!!״ (שם, שם, עמ׳ 74—75).

ומכיון שהגיע ליליענבלום לידי הכרה מרה כזו, הגיע לידי יאוש גמור בכל הנוגע למצב הכלל. הוא נואש מלמצוא לו עזרה ותרופה והוא מטעים דבר זה בתור הצרה היותר גדולה הממררת את חייו. והוא מנסה לבקש נוחם בחייו הפרטיים — ואינו מוצא. לאהבתו לא היתה כל תקוה, כי אשתו לא הרפתה ממנו ומצב בחיים לא כונן לו. ללמודיו לא היתה כל תקוה, כי בנפשו הביא את לחמו הצר ולא מצא פנאי ללמוד מתוך הרחבת-הדעת. גם מן הספרות נואש אחרי שראה, שכתיבתו לא הביאה לידי שום תוצאות ממשיות. וכך אנו רואים אותו כותב על עצמו בסוף שנת תרל״ד: „הנה לבי ריק, הנני כקרח הנורא וכאלון בשלכת! — — — אין לפני לא התרגשות הדמיון, לא התנשאות הרוח, לא תקוה נעימה ולא שעשועים רוחניים, שאנו רגילים לכנותם בשם „מזון לנפש״. ומה אני עתה? עם-הארץ עני, הכופר בכל רגש של דמיון ואמונת-נועם!״ (שם, שם, עמ׳ 123). ובמצב נורא כזה הוא שואף עוד הפעם לחיוב חדש: מתגעגע על האמונה והפואֶסיה שבה וחוזר על הדברים שכתב כבר: „טובים היו לי הימים הראשונים בהתאסף נערים קטנים סביבי לקרוא לי „אפיקורס״ מן הימים האלה, אשר כפאנאטיק הנני בעיני הולכי בשרירות-לבם״ (שם, שם, עמ׳ 134). הוא רוצה לפתות את עצמו, שהוא הולך לבקש אידיאל פרטי — חיים טובים בשביל עצמו. אך לא איש כליליענבלום ימצא אותו: הוא לא ימצאהו מפני שנפשו נתונה לאידיאל אחר, לאידיאל כללי. וכשהוא אוחז את החבל בשני ראשיו — מוצא לעצמו אידיאל אנושי-כללי על-פי תורתם של בעלי-„האמת״ ואידיאל אישי-פרטי על-פי תורתם שלבעלי-ה„השכלה הרי-אלית״ — הוא ממהר לאַבד את שניהם ונפשו שנתרוקנה עומדת להתמלא על-ידי אידיאל מורכב משניהם וכולל את שניהם — האידיאל הלאומי.

(סוף יבוא).

ד״ר יוסף קלוזנר.

מחשבות ומעשים.

(XXXVI).

קומידיה של דברי-הימים!

אף זוהי אחת מן ההברות היפות, שמכיון שבאה לידי קשה עלי לעזבה מבלי להשתמש בה,—מבלי לומר כלום על הקומידיות מסוג זה, העולות על הבמה בימינו ולעינינו ואנו בעצמנו הננו בקהל הרואים במחזה.

ואת האמת אגיד לך, חביבי, שהיה בדעתי לדחות את שיחתי זו לעת אחרת—עד שיורם המסך מעל אותו השחוק שמשחקים עמנו ונראה את ה„גבורים" בצורתם האמתית ולא מכוסים אותו הפרכום המלאכותי, שהם מפרכסים עצמם בו... אבל אין לי פנאי להמתין: גמר הבחירות לאסיפת-הרבנים, וביחוד הפרוגראמה של האסיפה, שנתפרסמה זה עתה, גרמו לי שלא לדחות את שיחתי זו לימים הבאים.

הבחירות נגמרו כמו שמחויבות היו להגמר וכמו שנגמרים בימינו כל מיני בחירות. ה„רז"ים" הטביע את חותמו על כל הבחירות המרובות והשונות שבמדינה, מן הבחירות של „זקן" הכפר „אביונה" עד בחירותיו של ציר לדומת-הממלכה בעיר-הפלך; ומן הבחירות של גבאי באיזו חברה ז"ק או פ"ק באחת מן העיירות הנדחות שבקצה התחום עד הבחירות לאסיפת-הרבנים בקהלה העברית היותר גדולה. כולן כאילו מחומר אחד קורצו. העיירה כולה, למשל, גדולה היא כזנב הלטאה, ד' על ד' אמות חסר אמה, או, לפי מליצת ההמון, אם תכנס בה בעגלה רתומה לסוס, תהיה העגלה בקצה-העיירה האחד והסוס עם מוט-הרתמה בקצה השני; ויהודים בה תריסר ומחצה וחברת ז"ק—מנין חסר מחצה. כמדומה לך, מה ענין קהלה כזו לאיזו השפעה הבאה מן הצד, השפעה הבאה מן „העולם הגדול"—והעולם הגדול אינו יודע אותה והיא אינה יודעת את העולם הגדול? ואף-על-פי-כן היו בטוחים, שהגבאי, שבודאי היה נבחר לפני „ימי-הרעש", בשום אופן לא יבחר עתה, ותחתיו יבחר דוקא זה, שבשום אופן לא היה נבחר אז...

ובעיני לא יפלא הדבר כלל: המשפט הידוע: Wie es sich christelt, so jüdelt sich es מתקיים לא דוקא בעניני אמונה ודת, אלא גם בכל מקצועות החיים ובכל פנותיהם היותר נדחות והיותר אפלות. ואם אצל אומות-העולם שבמדינה נבחרים עתה בכל מיני בחירות אנשים מסוג ידוע, אפשר היה לדעת מראש, שגם אצלנו יבחרו אנשים מעין אלה, ואפילו בלא איזו השפעה והתערבות מצד הרשות. לאסיפת הרבנים נבחרו רבנים; ומה שנבחרו דוקא הרבנים היותר שחורים—מנהג העולם עתה כך הוא, ובזה אין שום חדוש.

החדוש הוא רק בהפרוגראמה הגדולה והרחבה, שהתקינו הרבנים עצמם או שהתקינו להם אחרים. אני עובר עליה ומשתומם. לא אסיפת-רבנים, אלא סנהדרין, סנהדרין ממש! כי מה אין בפרוגראמה גדולה ורחבה זו?—סדור עניני הקהלות, שאלת הרבנים, שאלות הפרנסה והכלכלה, שבתות, חגים ומועדים, גטין, קדושין, חליצה, בתי-ספר, בקורת-ספרים, ועוד, ועוד. וחושב אני, שכל שאר האומות שבמדינה יקנאו בנו. להן, להאומללות, אין „הצלחה" מרובה כזו: הן לא זכו לאסיפות פומביות כאלו, לעניניהן אין דואגין כל-כך וחיות הן בלי שום טפול והשגחה, עזובות ושוממות, רחמנות, בנאמנות, עליהן! רק אנחנו, החביבים והמוצלחים, זכינו לטפול מרובה כזה, כי נתנו מהלכים לה„מכונה הגדולה" של הרשות וטרחו כמה טרחות לאסוף את רבנינו ואת „יהודינו הטובים" כדי שידאגו בשבילנו ושיערכו תכנית לחיינו. בשעה שישראל עושה רצונו של מקום, מלאכתו נעשית על ידי—הדיפארטמנט של הדתות הזרות. ו א י ך היא נעשית! „אגיל ואשמח"—חד וחלק. „לחסדים כאלה, תודה, לא חכיתי", כמו שאומר הרוסי.

ובאמת לא חכיתי. אני בתמימותי חשבתי, שהאסיפה תדין רק על עניניה הרגילים,—על איתם הענינים הפעוטים, שאינם מעלים ואינם מורידים ושיש להם רק נגיעה רחוקה אל החיים. אבל סנהדרין, שישנה את כל סדרי חיינו!—ומי גדל לנו כל אלה? למי אנחנו חיבים תודה בעד החסדים הגדולים ההם?— חידה היא בעיני.

הפתרון היחידי לעת עתה הוא—מה שעדיין לא נתברר ענין הפרוגראמה הגדולה והרחבה ההיא, אם היא של הרשות או רק של... הרבנים. „השדוך כבר עשוי למחצה—היה אומר תמיד שדכן אחד מכרי, שבכל ימי־חייו לא גמר אפילו שדוך אחד כרבעי—:בת תלמיד־חכם פלוני נשאת לבן הגביר אלמוני. הצד האחד, כלומר, תלמיד־החכם העני, כבר נתרצה לתנאים; צריך רק „לטעון" מעט עם הצד השני, כלומר, עם הגביר, שעדיין לא דברתי עמו. אבל — אין בכך כלום, הצד האחד כבר נאות—והשדוך עשוי למחצה"... וכמדומה לי, שגם השדוך הזה בין כנסת־ישראל, כביכול, ובין הדיפאַרטמנט לעניני הדתות הזרות גם־כן עשוי הוא למחצה. הצד האחד—כלומר הרבנים—כבר נאות; צריך רק „לטעון" מעט עם הצד השני, עם „הגביר", אבל אין בכך כלום. והפרוגראמה הרחבה ההיא היא זו של—תלמידי־החכמים שלנו: לפי דברי ה„היוצאה הפרטית" — העתון Россія— כבר יש במיניסטריון שתי מאות ועשרים ושתים תכניות... נקל להוציא מן הפה—שתי מאות ועשרים ושתים תכניות לשנוי סדרי החיים האומללים שלנו!— הרבנים וה„יהודים הטובים" שלנו למדו לכתוב. לפנים היו הרבנים כותבים חדושי־תורה והיהודים הטובים—דברי קבלה, ועכשיו עזבו את התורה ואת הקבלה ואינם עוסקים אלא בעריכת „תכניות" בשביל המיניסטריון. וכל אלה—בלא בתי־מדרש לרבנים, בלא בתי־ספר גבוהים לחכמת ישראל, בלא השכלה מרובה, בלא בקיאות בהויות העולם. באמת: מי כעמך ישראל עם חכם ונבון, שאינו זקוק כלל לבתי־ספר עליונים!

ומספרים מעשה במלמד עני אחד, שקצה נפשו בפרנסתו הדלה והלך אל „חבר ילדותו", שהצליח והגיע לעושר והיה בעל עסקים רבים, לבקש אצלו פרנסה ולהשיג איזו משרה בעסקיו הרבים. והעשיר דחה את בקשתו מפני שהוא, המלמד, אינו יודע כתב וחשבון. ואולם הלז השיב לו, שאין צורך כלל בדבר: אפשר לנהל עסקים גם בלא כתב וחשבון.

— היתכן?—תמה העשיר—הנה, לדוגמא, הואלת לתפור לך מכנסים חדשים. הלכת לחנות וקנית לך שתי אמות ורבע ארג לתפירה במחיר שני רובל ורבע האמה, ורובל אחד ורבע שלמת לחיט שכר־מלאכה; בכמה יעלו לך המכנסים האלה?... הלא צריך אתה לדעת זאת!...

התגרד מעט המלמד בגבחתו ואמר:

— אין בכך כלום! בעל מח טוב קונה לו מכנסים מן המוכן.

ו„בעלי־המחות" שלנו גם־כן קונים מכנסים ותכניות מן המוכן. נמצאים להם „סופרים" והם כותבים במס"ק תכניות ומעבדים אותן כרוחם, ונמצא, שאיזה „יהודי טוב", שלא זז כל ימיו מד' אמות של פדיונות ו„שירים", מקיף את כל החיים שלנו, סיקר אותם בסקידה אחת ואומר לשנותם על־פי דרכו...

שתי מאות ועשרים ושתים תכניות!—באמונה, שבעלי־מחות קונים מכנסים מן המוכן!

כשאני לעצמי הבהילוני, אמנם, התכניות הללו אך במספרן העצום, אבל איני מאמין כלל בחשיבותן. ברור הדבר בעיני, שהכל ישאר כדאשתקד. אולי יעשו שנויים קטנים ואולי גם זה לא. הנה, לדוגמא, יסוד היסודות, הנקודה התיכונה של האסיפה—מכס־הבשר. כלום אפשר להטיל ספק בדבר אפילו רגע אחד, שמכס זה ישאר כמו שהיה עד עתה?—אפשר שיתקנו אותו מעט, כלומר, יגזרו גזרה מטעם הרשות, שכל בני־ישראל מחויבים לאכול דוקא בשר כשר, כמו

שהם מחויבים להקרא דוקא בשם ישראל. ולדעתי, גזרת־הבשר יש לה יותר „טעם" ו„שכל" משיש לגזרת־השמות. כי שנוי־השם אינו גורם שום הפסד לאזרחים העיקריים — והרי רק את דאגותיהם דואגים — : מה מפסיד „האדם הרוסי", אם היהודי שכנו נקרא בשם רוסי? — אדרבה, השם הרוסי נוח לו יותר לבטא מן השם העברי. מה שאין כן אכילת־טרפה — היא מיקרת את מחיר הטריפה. ומתאוננים תמיד השכנים הטובים שלנו, וביחוד השכנות הטובות, שמיום שנתפקרו היהודים ויצאו לתרבות רעה עלה השער של בשר־החזיר ואין לקום בפני היהודים! — ומאוד אפשר, שמפני חזוק החברה ומפני חזוק הדת יאסרו על היהודים אכילת־טרפה וכל יהודי שיעיז לאכלה עקור יעקר; ולכל הפחות צריך יהיה לשלם דמי טכסה כפלים. — וכמה שיהיה מוזר לכם הדבר הזה — מסכים אני לגזרה זו. ה„אינטיליגנציה הטרופה" שלנו כדאית היא לכך, ראויה היא לכך. עד עתה היתה לה רשות לדרוש תשלומים מכלל ישראל בעד „זוללותה", כלומר, לדרוש בחזרה את דמי מכס־הבשר, שהיתה פטורה ממנו, וכל „חוכר" בעירו קופה של „שרצים" כאלה תלויה לו בצוארו: חבורה שלמה של רופאים שונים, עורכי־דין ומהנדסים ובנאים, שהיו דורשים ממנו תשלומים על אכילתם. העניים והאביונים גרמו את העצמות ושלמו מס גבוה — להרופאים והמודדים ועורכי־הדין, שהרי בדמי־הטכסה מפרנסים צרכי קהלות ישראל, שגם המדופלמים נהנים מהם. והמדופלמים לא היו מתביישים כלל ליהנות מפרוטת־העניים. ולפיכך, אילו הייתי אני חבר לאספת הרבנים ו„קרוב־למלכות" כמותם, הייתי גוזר עליהם לאכול דוקא משחיטה כשרה ולשלם „טכסה" כפלים. — אבל דבר זה הוא, כמובן, אך שנוי קטן. בגופה דעובדא הרי יהודים, בעזה"ש, ישארו יהודים והטכסה תשאר טכסה, כמו בשנים קדמוניות, מפני שכך צריך להיות, מפני שהיא כלי מחזיק ברכה — להפקידים...

והגזרה של שביתה בחגיהם ומועדיהם גם־כן תשאר בכל תקפה. ה„דת הישראלית" בודאי שהיא עכשיו חביבה מאד ב„ספירות" ונכונים לתמוך בה ולענוש קשה את כל אלה מבני־ברית העוברים עליה: להלקות על פי מורי־ההוראה ואפילו לחדש את ה„קונא" הקדמונית, בכדי להרבות משמעת בישראל. כל זה אמת. אבל במקום שנוגע להפסד־ממון — של הסוחרים האזרחיים — אין חולקין כבוד אפילו להדת „החביבה והמכובדת". ,Den Juden soll man ehren aber nicht ernähren. כבוד וחזוק־אמונה — כנפשך שבעך, אפילו עבודת־פרך בעד עבירה של „אשר יצר" וארבע מיתות בית־דין בעד „חתיכה אסורה", אבל פרנסה... דוקא לא. והמסחר והמעשה בימי החגים וביום־הראשון — זהו ענין של פרנסה. החנונים מעם־הארץ לא יסבלו הנחות כאלה ליהודים. לכל היותר „יפעלו" הרבנים לאסור על היהודים את מסחרם גם בשבתותיהם ומועדיהם שלהם, וכל חנוני יהודי, שיפתח את חנותו ביום השבת, יענש על־פי הרשות. ואף־על־פי שאין מדרך הממשלה להתערב בעניניהם הפנימיים של היהודים, כידוע, תצא הפעם, מפני חבה יתרה להרבנים, מגדרה ותאסור על היהודים את המסחר והמעשה בשבתות וימים־טובים. ומה אפשר לדרוש ממנה עוד? —

וה„רבנות־מטעם" גם־כן תשאר על מכונה, אלא שימעיטו את ה„צנז" של השכלה, שהרי זה כבר באו לידי מסקנה, שגם אנשים פשוטים כבר למדו את ה„מלאכה", מבינים את ה„עסק" של רבנות־מטעם וממלאים את משלחתם כדבעי... יותר על כן: אנשים פשוטים הם במובן ידוע יותר נוחים ויותר רצויים מרבנים בעלי השכלה גבוהה. סוף סוף Noblesse oblige, והשכלה גבוהה גם־כן מחייבת. אדם בעל השכלה גבוהה פעמים שאינו יכול, פעמים שאינו מסוגל, פעמים שהוא מתבייש לעשות דברים מגונים ביותר וצריך להתיחס אליו בנמוס ידוע. יש כמה וכמה מיני שירות, שאין גם לדרוש אותם בפירוש מאיש כזה. סחור, סחור ילכו ביחס אליו, רק רמז ירמזו לו, כי „שירות ידועה" היתה רצויה מאוד, מביאה לו

תועלת ומיטיבה אליו את יחס הפקידות... רמז ירמזו לו, אבל חושב אני, שאפילו הפקיד היותר גם לא יעיז להציע כזאת „בפירוש" לפני רב בעל־השכלה גבוהה. והלא תודו, ששמירת „נמוסים" כאלה אינה נעימה כל־כך. מה שאין כן רב־מטעם „פשוט". בפניו אין מתביישים כלל, כמו שאין מהביישים בבית־המרחץ. לו אפשר לומר דברים ברורים ומפורשים... כללו של דבר, רב כזה יהיה נוח ורצוי להפקידות. ובשביל זה אפשר שיעשו נחת רוח לה„רוחניים" שלנו ויורידו מן הצנז של השכלה, שדורשים עתה מכל רב־מטעם, כדי שתהיה רבנות זו דבר השוה לכל נפש...

כמו שאתם רואים, חביבי הקוראים, אין הפרוגראמה הרחבה „נוראה" כל־כך וחלקה היותר גדול הוא רק משום „דרוש וקבל שכר"...

אבל כמה שהיא רחבה חסר בה סעיף אחד, שצריך להוסיפו ושלשמו הייתי מוותר על כמה וכמה סעיפים אחרים.

ולמה אדבר ברמזים? — אני מתכוין לעניני גטין וחליצות של מומרים.

עברתי על פני כל הפרוגראמה, עיינתי בה ולא מצאתי אפילו רמז קל לתקונים בהלכה סבוכה זו.

יש כלל ישן־נושן אצלנו, כלל, שכבר פגו טעמו וריחו, ש„ישראל אף על־פי שחטא ישראל הוא", ואפילו במומרותו עדיין הוא־חשוב כיהודי לגבי הלכות אשות ואשתו היהודית אסורה וזקוקה לגט ולחליצה. זוהי אחת מן הטראַגי־קומידיות של בית־ישראל. הגיעו בעצמכם: הלז כפר בעיקר והכריז בקולי קולות, שנפרד מעל עמנו, זכיותיו לא זכיותינו וחובותינו לא חובותיו — ואנו מתעקשים ואומרים: יהודי, אף־על־פי שחטא יהודי הוא, ואשתו אשת־איש וזקוקה לגט, ואף לחליצה היא זקוקה אם הוא או אחיו מתו בלא בנים. ומה מכוער הוא המחזה, איך מומר נותן, ברשיון כהני דתו החדשה, גט וחליצה, ובכמה צרות, בכמה דמעות ושברון־לב ובכמה דמים — תרתי משמע — עולים הגטין והחליצות האלה להעלובות הזקוקות להם! ... וכי עדיין לא הגיעה השעה לאסיפת־הרבנים להתיר את האסורות האלו? אמת הדבר, שישראל אף על פי שחטא — ישראל הוא. בשתי ידי אני מחזיק בכלל זה ומוסיף עוד ואומר: אף על פי שחטא, ואיך שחטא, וכמה שחטא ובמה שחטא, כל עוד שלא הפיר את בריתו עמנו, כל עוד שבשם ישראל יכונה, — ישראל הוא ואנו חושבים אותו לישראל וסולחים לו הרבה־הרבה. אבל מכיון שהפיר את בריתו עמנו, אם להכעיס או גם שלא להכעיס, מפני אהבה או מפני שנאה, מפני מטרה זו או אחרת, אף־על־פי שהוא עצמו מתראה כיהודי, — אין לנו עסק בו וילך באשר ילך. לא נרדפהו, אבל גם לא נחשבהו כאחד מאתנו. בפעם אחת נקרעו כל אותן הנימים, שקשרו אותו אלינו, ושוב אין לו שום שייכות אלינו. ואם הדת החדשה שקבל חושבת אותו כקטן שנולד, בלא כל חטא ועבירה, כאילו אך זה עתה יצא לאויר העולם והתחיל לחיות, — הנה הדת הישנה, שכחש בה, והעם, שהתרחק ממנו, צריכים לחשוב אותו כמת מיתה משונה, כעבר ובטל מן העולם לגמרי, לחלוטין. — ואולם בהלכות־מומרים שלנו יש איזה נגוד פנימי: מצד אחד קורעים עליו קריעה ויושבים עליו שתי פעמים שבעה, על קבורת הגוף והנפש גם יחד; ומצד שני — הוא חשוב כיהודי חי ואשתו זקוקה לגט, או כיהודי מת, ואשתו זקוקה לחליצה מאחיו. אם כחי או כמת — אבל כיהודי. והיכן הוא ההגיון בזה? —

הענין של חליצה בכלל היה תמיד קשה לנו, ועתה נעשה קשה עוד יותר. אבל לפנים בישראל, בשעה שהיהודים חיו חיי־משפחה פשוטים וטבעיים, היה יהודי לכל המאוחר בן שמונה־עשרה לחופה, ובני־ישראל היו פרים ורבים בלא כל התחכמות, ו„עקרה" בת שבע־עשרה, שעברה עליה שנה אחרי חתונתה בלא „הריון", כבר פחדה לנפשה ונסעה ל„צדיק" שיתפלל עליה או בקשה תחבולות

ע״י „בעלי-שמות״ ומכשפים, וחשוכי-בנים היו בכלל בלתי-שכיחים בעמנו. אז לא היתה החליצה נוראה כל כך. בשביל מעוט שבמעוט, שהיו זקוקות לפעמים לחליצה, לא היה כדאי לעקם את הכתובים ולהוציאם מדי פשוטם. שייך לומר: „לא היה כדאי״; בודאי כדאי היה גם אז, כי להציל אפילו נפש אחת מישראל, אפילו בת ישראל אחת מדמעות וצרות גם-כן לא דבר קטן הוא. אבל מי שבא בתיקף החוק הכתוב ואמר: אי-אפשי בהתר.—אי-אפשר היה לבוא עליו בטענות יתרות, כי הסובלות מחומרה זו היו מועטות מאד. מה שאין כן עתה, שהכל נשתנה אצלנו. „בן שמונה-עשרה לחופה״ הוא עתה רחוק מן המציאות והלואי שיהיה לכל הפחות בן עשרים-ושמונה לחופה, כי על-פי-רוב מוסיפים אף על השנים האלו ובן שלשים-ושמונה לחופה. ואחרי החופה גם-כן אין מזדרזים כל-כך להמשיך את קיום המין. או שהוא, ה„אברך״ כביכול, אינו רוצה להכניס את עצמו מיד בעול משפחה—לא הורגל בזה, רוב שנותיו עברו עליו בחיים של פנוי וקשה לו עתה להתרגל לחיי-משפחה של בעל ואב, או שהיא, בת זוגתו, שגם-כן יצאה משנות-הילדות, אינה רוצה לנול את עצמה בהריון ולקלקל את „גזרתה״... ועל-פי רוב שניהם אינם רוצים בזה, הוא מטעמיו ונמוקיו והיא מטעמיה ונמוקיה, ובינתים השנים חולפות ועוברות ... לא הספיקו עדיין לסדר את חייהם כרבעי, לחשוב חשבונו של עולמם—וכבר זקנה קפצה על הזוג, או על אחד מן הזוג, וכבר אין תקוה ל„אבהות״. וחשוכי-בנים מתרבים בישראל, והחזון הזה חזון נפרץ הוא בימינו. החליצות מצויות עתה מאוד ודמעותיהן יצרותיהן מצויות גם הן. ובכן, כלום עדיין לא הגיעה השעה לתקן איזו תקונים בדבר?—זה לא יהיה תקון בדת, חלילה—מי מדבר עכשיו על תקונים כאלה? מי שם לב להם, מי דורש אותם, מי חושב עליהם בימינו?—זו תהיה רק הצלה קטנה, שתמחה דמעות רבות, שנשפכות שלא לצורך כלל. ואם התקינו פרוזבול לשנת-השמיטה ושטר-מכירה לחמץ, כלום אי-אפשר להמציא איזה תנאי ל„קדושין״, כדי שלא יהיו זוקקים אחר-כך לחליצה, על כל צרה שלא תבוא?—

אמנם, לא כאן המקום להאריך בזה. אבל רוצה הייתי לעורר את תשומת לבם של הנאספים, מחזיקי משוט התורה, מלחיה וחובליה, שישתדלו לבקש דרך כדי להפטר מן ה„נמוס״ הקשה הזה בכלל ומחליצת-מומר בפרט.

כי, אם קשה היא החליצה בכלל, עוד מאה פעמים, אלף פעמים קשה ממנה חליצתו של מומר. ומי שלא ראה חליצה כזו לא ראה מחזה עצב מימיו. החליצה בכלל עם נמוסיה ומנהגיה מזעזעת את העצבים עד היסוד, ואפילו מי שעצביו חזקים ועבים כעבות-העגלה, נרתע ונפעם מפניה; ואולם חליצה כזו מעלה על הלב שני מתים בבת אחת: בר-מינן אחד, שמת לאבותיו ולעמו, חולץ את רעיתו החיה של בר-מינן שני, שמת ביהדותו. ואיזו שייכות יש לו לה„גוי״ החי ולרעיתו של היהודי המת? ומפני-מה מוכרחת היא, האומללה, להיות זקוקה לזר ונכרי עד שיפטור אותה בחליצה?—

וגט של מומר—כלום אין גם הוא דבר שעבר זמנו?—הבעל המומר חפשי לנפשו לקחת אשה על אשתו העבריה, ואולם אשתו האומללה, שנשארה ביהדותה, אינה יכולה להפטר ממנו אלא על-ידי גט; נמצא, שהחוטא נשכר. וכלום יכולים הקדושין לתפוס במומר? כלום אדעתא דהכא קדש אותה? כלום אדעתא דהכא נתקדשה לו?—לא, חביבי, אמרו מה שתאמרו—יש איזה נגוד פנימי בהלכות מומרים. מצד אחד, קורעים קריעה על מומר ויושבים עליו „שבעה״ שתי פעמים, ומצד שני—אשתו זקוקה לגט ולחליצה... כלום יש איזה הגיון בדבר?—

ויודע אני ויודעים אנו כולנו, שחברי אסיפת-הרבנים ימצאו די-אומץ, יותר נכון—די עוזות, בלבם לוותר בפומבי על כמה וכמה מבני-הנעורים ולהוציא

אותם מכלל ישראל: את ה„חכמות" הללו כבר שמענו ב״ה פעמים הרבה, וקרוב לודאי, שנשמע אותן הפעם עוד ביתר שאת ויתר עז... אבל הם לא ימצאו די אומץ בלבם לוותר על המומרים שלנו, לעשות פומבי לדבר זה, להכריז עליהם בגלוי, בפומבי יתרה, שאבדו, שנכחדו מתוך הקהל, מתוך העם, ואין לנו עוד עמהם שום יחס דתי ולאומי, כאילו לא היו ולא נבראו או כאילו מתו, ונשידם העבריות פטורות מן הגטין ומן החליצות... ודוקא פרסום זה נצרך עתה ביותר, בתור דבר בעתו, והיה מביא תועלת מצדי צדדים. אבל מסופקני, אם ימצאו די עוז בלבם לפרסם דבר כזה. אלף פעמים יפלפלו בדברים של מה־בכך וידברו הרבה על הפריצות של בני הנעורים—ובנקודה המרכזית, ב„מקום־הפצע" לא יגעו.—והרי שאלת־המומרים היתה צריכה להיות ה„נקודה המרכזית" של ה„אסיפה הרבנית". אם מגינים הרבנים על הדת—יגינו עליה בכל תוקף! וכלום אינם יודעים, „שהנגע של ההמרה נראה בכל בית ישראל? — הותרה הרצועה, ועל כל מפריע קל, כמעט על לא־דבר, ממירים את הדת. ה„בנים" מקלים להם את הדבר—מהם אין לדבר, אבל מה שנרוע הוא—שגם האבות מקלים הרבה, והמומר ממשיך את חייו בחוג משפחתו כאילו אין דבר...

הנה מה שהיו צריכים להבליט באסיפה זו!—אבל מסופקני, אם אפילו יגעו בענין זה. ראשית, הרבנים שלנו הם דיפלומאטים גדולים, כידוע, ושנית, יש להם ענינים יותר חשובים משאלת ההמרה. למשל, הענין של „בקורת־ספרים". רבני פולין ו„יהודיה הטובים" משתדלים בדבר, שימסרו את בקורת הספרים הנדפסים עברית וז׳רגון לרשותם, והם, הרבנים בכבודם ובעצמם, יהיו ה„אדונים המבקרים"...

איני יודע, מי נפל תחלה על המצאה זו!—אבל צריך להודות, שההמצאה היא גאונית. ואם רוצים אתם באמת להשמיד ולאבד את שארית־הפליטה של ספרותנו,—מסרוה להאדונים האלה, היו בטוחים, שבמהרה, במהרה יכבו את גחלתנו האחרונה ואף ניצוץ אחד לא ישאירו בה. ומאד אפשר הדבר, שהרשות תעשה להם „הנחה" זו. כי, מדוע לא? — הרחבת הזכיות—שאני. זהו ענין מדיני, ה„דומה הממלכית" לא הסכים, ובכלל זהו ענין מסובך. אבל טובה כזו, בקורת של ספרים? — אדרבה, בכל הכבוד, יותר נכון, בכל „העדר־הכבוד", כפי מליצת ההמון. כי זהו דבר, שלא היה לעולמים: שיבוא האחד ויציע את שירותו בתור „תלין־מאהבה"—ולא יקבלו אותו. התליינות היא תמיד שירות נחוצה במדינה, תליינים יבוקשו, ותליינות־הרוח, לא־כל־שכן. ואם הרבנים או ה„יהודים" הטובים מוצאים את עצמם מוכשרים לכך—למה זה ידחו אותם? — את ה„בקורת" בודאי ימסרו להם. ובלחישה אומר לכם, שזו תהיה בקורת שבבקורת, „בקורת ממדינת הבקורת", כמו שאומר „שלום עליכם", בקורת, שכמוה לא היתה לעולמים. רב מבקר—הוא לא יקרא את דבריך: הוא יחטט, יפלה, ידייק וילמוד מה שכתוב בין השטין או מה שאינו כתוב אפילו שם. הוא יבקש סודות ורזים וסתרי־תורה בדבריך, שמא, חלילה, לדבר זה נתכוונת או לרמז זה. וקושיות יקשה ופלפולים יפלפל עד אין קץ! וכמה שאלות וכמה תשובות תבראנה,—ספרות, שלמה. ה׳ ירחם! ומתאר אני לי את פני ספרותנו בימים הטובים האלה...

סח לי המשורר פרוג, שמבקר עברי אחד לא רצה להתיר לו את המלה „גלות" בשיריו. „גלות"—זוהי „הברה מגונה" ובספר־החוקים של הממשלה אינה מצויה כלל, ומכיון שאינה מצויה במקום הזה מסתמא היא „חשודה"... ובקושי גדול עלה בידו להוכיח לו, שההברה „גלות", אף על פי שהיא מגונה ואינה מצויה בספר החוקים, אפשר לקבוע אותה בדפוס—והמבקר התיר את הדבר. זה היה מבקר פשוט. אבל רב מבקר, אם הוא לא יודה בגלות, לעולם לא יתיר מה שאסר!...ובאמת, אם כל ישראל שרוי בצער ובגלות, הרי ה„יהודים הטובים" בפולין,

ממציאי התכנית הגאונית של בקורת-הספרים, אינם שרויים בגלות כלל. ואפילו „גלות השכינה" אינה עוד גלות בעיניהם. כי לא היו עוד ימים טובים, ימי חופש ואושר לשכינה במושגם שלהם כימינו ובמדינתנו: רוצה אתה להתפלל כל היום, לצום הפסקות, לשבת בתענית, לעסוק בחסידות ובפרישות, לטבול ש"י טבילות בכל יום—אין מי מעכב בידך, אין מי רשאי, אין מי מעיז לעכב בידך. ולא עוד, אלא שהבא להתחסד, להצטדק, מסייעים לו מן הפקידות. כי הכל יודעים, שבספירות „אוהבים" דוקא יהודים כאלה, „אוהבים" ממש עד כלות הנפש, ומקרבים אותם בכל מיני קורבה. רוצים הם באסיפות—מרשים להם אסיפות, דורשים הם חזוק הדת—נותנים להם חזוק הדת ונכונים להפקיד פקידים על „נטילת-ידים" ומשגיחים על „אשר יצר"... ובכן, כלום אפשר לדבר עתה על „שכינתא בגלותא"?— אנחנו, בני-אדם פשוטים, מבינים, שלמרות השמירה המעולה על עניני הדת, ואולי דוקא בשביל זה, השכינה בגלות, כח-היצירה של עמנו לוקה... אבל הרבנים— למה יחטאו בדבריהם, והם אינם מרגישים בזה כלל?—להם השכינה אינה בגלות עכשו, ורב מבקר—לא ירשה לקבוע בדפוס את המלה המגונה „גלות"... ומתאר אני לי את פני ספרותנו בימים הטובים האלה!—

ומאחר שקרוב הדבר, שבקשתם זו תתמלא ובקורת הספרים העבריים והז'רגוניים תמסר להם, עצתי אמונה לחברי הסופרים, שימהרו ויחישו לכתוב ולהרפיס. איני יודע את יחוסם של הרבנים לספרות היפה, כי היא תמיד בת-מזל מיוחד, ואפשר שלא יניחו את ידם הקשה עליה ולא יקפידו הרבה בדבר, אבל בכל מה שנוגע לבקורת המחשבות והמעשים—ה' ירחם! וכל מי שיש לו מה להגיד יבוא ויגיד עתה, בעוד מועד, כי מה שנספיק לכתוב עתה יהיה אחר-כך כמציאה כשרה. שיננא, חטוף וכתוב, חטוף וכתוב!..

כי דוקא עתה העבודה היא כל-כך מרובה, כל-כך מענינת, והחומר כל-כך מצוין! קומידיות של היסטיריה חדשות לבקרים, כל אחת מגוחכת מחברתה. זה „צחוק-הפורים" של אסיפת-הרבנים גופה—כמה הוא שוה!—וגדולה ממנו היא זו הקומידיה החדשה, שזה עתה יצאה „מתחת המחט" ושהיא ידועה בשם: „משלחת מלאכי-השלום מן הפארלמנט הצרפתי להפארלמנט הרוסי".

יש כמה וכמה דברים—אמר ב ר נ ה—שלפנים הייתי מתפלא עליהם ועכשיו איני מתפלא עוד; אבל מדי ראותי שני דיפלומאטים מדברים זה עם זה בכובד-ראש, כביכול, ואינם צוחקים זה בפני זה—אני מתפלא עוד גם עתה.—ואולם, גם על זה אין להתפלא עוד. שני דיפלומאטים סוף סוף רק שני אנשים פרטיים הם ומדברים ביניהם לבין עצמם ביחידות; וביחידות, בין „ארבע עינים", כבר הורגל האדם לדבר ככל העולה על רוחו, מבלי להתבייש... ומה שדיפלומאטים מדברים בינם לבין עצמם—הכל מחול להם והכל אפשר. ואולם מחזה מגוחך באמת הוא—לראות, איך שני עמים לובשים פתאום „מצנפות של שוטים" ועולים על במת העולם לחוות קידה זה לזה ולעשות העויות משונות ומדמים, שהעולם מאמין בתומתם... מחזה כזה הוא מגוחך עד לגועל-נפש, ואפילו אם כוונתו לטובה— להרבות ש ל ו ם בארץ.

בעיקר הדבר, צריך הרעיון הזה, ר ע י ו ן-ה ש ל ו ם, להיות יקר ביותר לנו, היהודים, שהשלום הוא כמעט אחד מעיקרי יהדותנו, לנו, שנביאינו הורו רעיון זה כמעט לפני שלשת אלפים שנה ושאפילו לאלהינו לא מצאנו תואר יותר נאה מן התיאר „עושה-השלום". ואף-על-פי-כן אין אני מאמין בשלום, ולא עוד, אלא שאף מתירא אני ממנו. כי משער אני, מה היתה צורת „עולמנו" אילו היתה מתקיימת נבואת השלום. אילו היו התקיפים שבאומות בטוחים מכל קאטאסטרופה חיצונית והכל היה נקפא בגבוליו ונשאר כמו שהוא עכשיו... הלא נורא היה הדבר!

כי יש שלום ויש שלום. יש שלום-אמת ויש שלום מזויף. יש שלום בבחינת

„והשיב את הגזלה, אשר גזל, או את העושק, אשר עשק, או את הפקדון, אשר הפקד אתו, או את האבדה, אשר מצא, או מכל אשר ישבע עליו לשקר,— ושלם אותו בראשו וחמישיתי יוסיף עליו, לאשר הוא לו יתננו, ואת אשמו יביא לה׳—וכפר עליו הכהן ונסלח לו״; ויש שלום בבחינת „האוחז ביד היא התפלה היותר טובה״. השלום של „והשיב את הגזלה״ עם כל הרוחים זהו שלום של יושר, של צדק, שלום־אמת, שיתקיים לאורך ימים, שהרי על־ידו בטלה גם עצם הסבה של המחלוקת. ואולם השלום של „האוחז ביד״ הוא שלום מזויף; כאומר: „מה שכבר גנבתי וגזלתי ושדדתי ושמתי בכלי—זהו שלי ומה שהיה—היה, אלא שמעתה אסתפק במה שיש לי ולא אוסיף עוד לגנוב ולגזול ולשוד ולרצוח״. שלום כזה לא יתמיד... לשלום מן הסוג הראשון התפללו נביאינו ולשלום מן הסוג השני מתפללת עתה אירופה,—מתפללת לא מתוך עלית־נשמה, מתוך התפעלות של אצילות, אלא, פשוט, מתוך עקת־לב ומרוב פחד.

כי האריות והנמרים והדובים והזאבים ושאר ה„טורפים״ וה„דורסים״ גבלו להם את היער ואת האחו לגבולותיהם ותנאי התנו, שכל אחד מהם יהא שליט בגבולותיו, ירמוס ויטרוף כאות־נפשו, ובלבד שלא יסיג את גבולות חברו, מעבר לגדר, ולא יתערב בעניני־אחרים. ומה היה אז לצאן ולהעדרים?—מוטב, חביבי, שלא תשאל כלל!

ושלום כזה לא יתמיד. וכי יודעים אתם את הנוסח החדש של המשל בדבר הזאב, שנתקעה עצם בגרונו?—על־פי נוסח זה לא הסכים בשום אופן לבקש את החסידה, שתוציא את העצם בחרטומה הארוך. מוטב שיחנק ובלבד שלא יפלוט את בלעו. ובכן היה בסכנה גדולה, ובעמל רב ובענויים קשים ובסכנת־נפשות הצליח סוף סוף לבלוע את העצם. אבל גם אם נבלעה העצם קשה לעכלה והעצמות בבטן המלאה מתרוצצות, דוקרות ומכאיבות. ולפיכך אין לו תרופה אחרת אלא המנוחה, שהיא מועילה תמיד לעכול. במקרים כאלה מתפללים לשלום ולמנוחה.

וזהו הסוד של השלום הכללי, שאליו מיחלים עתה באירופה, שמרבים בה להשתדל לטובתו. ושלום כזה על חשבונם של העמים הקטנים, שנבלעו, אבל לא נתעכלו עוד, נוח לו שלא נברא משנברא.

מתפללים, למשל, האנגלים לשלום, ומיסדים חברות, ומדפיסים כרוזים וחוברות, שמדברים בשבחו. אבל ינסה־נא מי שיהיה להוציא את בלעם מפיהם, ויהא אפילו רק ד׳ אמות באחת מערבות־הודו או סלע אחד על אי בודד בלב ים,—ואת כל מלחיהם יאספו, ואת כל צבאותיהם יפקדו, ואת כל אניותיהם יזיינו, כדי להגין על כבודם ו„נחלתם״... והרי מחמת תביעת ממשלת־בית באירלאנד בלבד כבר נתמוטטו כמה מיניסטריאות, וכפי שנראה לי, יפול בסבתה גם המיניסטריון הנוכחי ומס־הירושה לא יהיה לחוק.

מתפללת גם צרפת לשלום ומתעטפת לשם זה ב„מצנפת של שוטים״ ושולחת צירים לארץ רחוקה מסדריה כרחוק מזרח ממערב. אבל ינסה נא מי שיהיה לגעת אפילו בערמת־חול אחת ממדבר־צחרא שעל גבול אלגיר,—כלום לא תוציא מיד למלחמה את כל מחנותיה!—

הטורקים הצעירים בודאי שמתפללים לשלום,—ונכונים למלחמה בכל רגע ורגע בשביל צל־צלה של ממשלה מדומה באי־כרתים, ורעד בא בעצמותיהם למשמע השם „ציוניות״, ומפחדים הם מפני האבטונומיה העתידה של ישראל בארצו, אף־על־פי שבסתר לבם מודים הם בנחיצותו של הדבר ותועלתו המרובה. ועל אחת כמה וכמה שאר התקיפים, שמשתדלים להצר ולהציק לכל ה„עמים הזרים״ ואפילו חברות של התפתחות וקולטורה בלי שום תערובת של פוליטיקה אינם מרשים להם ליסד.

אתם רואים, איפוא, מהו „השלום״, שאליו מקוים עמי־אירופה, וזהי מעין

חברה של אחריות משותפת, שהתקיפים האלה אומרים ליסד כדי להבטיח את רכושם על כל צרה שלא תבוא, על כל דליקה שלא תפול, על כל אסון שלא יקרה... ואת ה„פרם" ישלמו העמים הקטנים, החלשים, המשועבדים... הוי, מפחד אני מפני השלום הזה! כי יפה המליצו קדמונינו על כגון זה: „ברכושתא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גדא"...

שלום כזה לא יתקיים. כל עוד שיש בעולם אפילו רק אומה אחת, שעדיין לא נתעכלה כראוי, לא תהיה מנוחה בבטן המלאה של האנושיות. ואולם, אם נעשה „מאמינים" לרגע ונצייר בדמיוננו את העולם של עכשיו ב„עת-שלום": כל אחד מן ה„טורפים" שוכב סרוח במנוחה ומעכל את טרפו. שום דאגות אחרות אין לו. שלום לו מסביב. „מתחרים" מתקנאים לא יהרסו את גבולותיו ולא ירגיזו את מנוחתו והוא מסור כולו ל„רעיון העכול"... וכמה שנוראה המלחמה עם כל בלהותיה, נורא עוד יותר שלום כזה עם אשרו המדומה — נורא ומזוהם. הוא מזכירני את ציורו המפורסם של ר י ה ר י ך: „החזיר החוגג". הנה הוא שוכב, ה„דבר האחר", על אשפתו. שרוע לארכו בכל מלא גופו המזוהם, ומחמם את כריסו לנגד השמש; פיו המשוקץ פעור, עיניו בולטות ומפיקות „חזירות", נחיריו התרחבו והוא מנשם וחורק מתוך הרחבה פנימית, ומסריח באיזה תענוג מיוחד, כאילו הוא מתכוין לקלקל את האויר ולעפש את כל העולם כולו. ברר...

ואולם, כבר אמרתי, שאיני מאמין באפשרות התמדתו של רעיון-השלום בימינו ובמצב של עכשיו. מאמין אני בשלום רק על דרך: „והשיב את הגזלה— וחמישיתיו יוסיף עליו, לאשר הוא לו יתננו", אבל „שלום של עכול"—היה לא יהיה. ישלחו התקיפים צירים ומלאכים חד אל אחד, ידברו חלקות איש לרעהו, יחניפו כאות נפשם,—בידם לא יעלה כלום. ולעת-עתה אין כל הענין הזה אלא „קומידיה של דברי-הימים", לא יותר.

והימים ימי חג חצי-היובל של „ב נ י - צ י ו ן" במוסקבה, ואני ב„לב המדינה", כמו שאוהבים ה„מוסקביים" לקרוא לעיר-מולדתם וכמו שקראו לה „מלאכי השלום" בימי קבלת-הפנים, וראיתי את הקומידיה בכל הדרה, ושמעתי מדברים ראמות על „שני הלבבות", לב רוסיה ולב צרפת, שדופקים בהתאמה זה אל זה, ושמעתי שרים את שירת המארסיליוזה יחד עם ההימנון הרוסי, ואמרתי בלבי: כמה נאה וכמה יאה הזוג הזה! שני לבבות עדינים דופקים „בהתאמה" זה אל זה וקשורים זה בזה בקשר כל-כך חזק, ב„קרבת-נפשות",— ממש אידיליה עממית. וכמה היא עולה יפה—„מחיה נפשות"!.. ואולם „ימי-מוסקבה" באו אחרי „ימי-פטרבורג", ומרכז האידיליה של „שני הלבבות הדופקים בהתאמה" היה שם, במרתף של בית-האוצר לממשלה, במקום שבו מונחים שקי-הזהב; וכי „מקום קדוש" כזה, שבו מונחים תשע מאות מיליון בגרוטאות של זהב ובמטבעות, מסוגל הוא לעורר הרגשות „חזקות ועדינות" ולקשר את הלבבות—בזה אין איש מטיל ספק. כי לא זוג אחד של לבבות בלבד דפק בחזקה למראה שקים של זהב... Es ist eine alte Geschichte: הלב תלוי בכים... וה„בשורה הגדולה", שנתבשרו מלאכי-השלום על-ידי שר-האוצרות, שהמלוים הצרפתיים הרויחו שבעה עשר אחוזים, היתה בשורת-השלום היותר חזקה והיותר חביבה. טו"ב אחוזים (היהודי הלא אוהב הוא לדבר בראשי-תיבות כאלה) שאני. וכמה שאני „אפיקורס" ואינו מאמין בשלום הכללי—בשלום בין שני העמים, שהאחד לעת-עתה נותן והשני מקבל, אני מאמין. כי כל זמן שזה יתן וזה יקבל, יהיה „שלום-אמת" ביניהם. כמובן, אם יבואו ימים, שזה לא ירצה לתת, מיד יתחילו דבורים אחרים... אבל לעת-עתה השלום הוא בודאי בתקפו, לכל הפחות מצד הנותן. כי אין לך אוהב יותר נאמן, יותר מסור, מן המלוה. הוא באמת מברך בהצלחה את מעשי-ידיך וחרד לשלומך, לפרנסתך, לחייך. הלוה-עליו אי-אפשר

לומר כך. על־פי רוב אינו אוהב ביותר את המלוה, ובשעה שהוא מחויב לשלם את החוב, נכון הוא גם לשלוח אותו „לכל הרוחות"... ומצד זה איני יכול לערוב ערובה בעד רוסיה, שלבה ידפוק תמיד בהתאמה ללבה של „צרפת, שבעה־עשר אחוזים—הם החתיכה הראויה להתכבד, אבל אינם כל־כך נעימים לתשלומין, ואפילו למי שהורגל בכך. ולעומת זה, מצד צרפת בטוחה האהבה לאורך־ימים. ואיך שיהיה המצב המדיני והכלכלי במדינה זו, אם יתקיים בה צל של קונסטיטוציה או גם הוא יחלוף,—צרפת הנאורה, הריפובליקנית, תמצא תמיד טעמים לאהבתה ותמיד תדע לדבר חלקות, לחנוף, להלל, לשבח, לפאר ולרומם את העם הרוסי ואת סדריו ותאמר, כמו שאמרו „מלאכי־השלום" עכשיו במוסקבה: „אשרי מי שזוכה לחיות בארץ־חמדה זו". כי כך הוא מטבע המלוה.

ולדעתי, היתה הצרה היותר גדולה של עמנו—מה שתמיד הייגו מלוים ולא לוים. אם נעיין היטב ב„קורות הגזירות" על ישראל ובתולדות כל הגירושין הרבים והשונים, נראה, שכמעט בכולם יותר משגרמה להם שנאת הדת--גרמה להם קנאת הלוים במלוים: רצו העמים לזכות בממונם של ישראל—עמדו וגרשו אותם והפקירו את חובותיהם. אילו היו היהודים בספרד חייבים סכומים עצומים להספרדים, לא היו מסכימים לגרש אותם ביום אחד, כי היו חסים על ממונם. אבל מכיון שהספרדים היו חייבים להיהודים סכומים גדולים—הלא היתה זאת „מציאה כשרה": להרויח כסף כל־כך הרבה ויחד עם זה להפטר מן היהודים... ומספרים, שבימי הגירוש הגדול במוסקבה לא גרשו את בעלי־החובות היותר גדולים ומצאו אמתלאות להשאירם בעיר אפילו כנגד החיק, שהיה אז חמור כל־כך. אמנם, בחשאי הודיעו מבית־הפקידות לכל בעלי־החובות הרוסים, שהיהודי פלוני סוף סוף יגורש מן העיר, כדי שידעו בעל־חובות אלה לכוין את השעה ולקבל את חובותיהם הישנים וגם כדי שלא יוסיפו לתת הלואות חדשות; אבל לעת־עתה השאירו את הלוים מישראל בעיר, כי חסו על ממונם של האזרחים. ואולם כל מי שלא היה בעל־חוב—אותו גרשו בלא חמלה. וגם עוד עתה מי יודע, מכמה „גזירות" נצלנו בשביל החובות שהיהודים חייבים למוסקבה?—כללו של דבר: רוצה אתה לרכוש לך שונאים—לך והלוה להם, ואם רוצה אתה לרכוש לך אוהבים—לך ולוה מהם--אם רק יתנו—ויותר שתוסיף לקחת, יותר יאהבוך וידרשו בשלומך... כן הדבר באנשים פרטיים, והוא הדין במדינות ובממלכות, וצרפת תוכיח.

והתורה היוצאת לנו מזה רבה וגדולה היא וללמוד אותה אנו צריכים.

אם רואים אנו, שהיחסים בין „המיסדים הפינאנסיים" שלנו ובין ארץ־ישראל אינם על צד היותר טוב, מן הסתם דברים בגו, והסבה האמתית לכך היא—מה שהבאנק ממעט בהלואות. הגע בעצמך: אי־אלה יחוסים של התקרבות אפשריים בין הבאנק והארץ, שהוא צריך לעבוד בה, אם הארץ אינה חייבת להבאנק כמעט כלום?—מי שאינו חייב לך אותו לא תאהב. וכמו שכותבים לי מארץ־ישראל, יותר משארץ־ישראל חייבת להבאנק „בשטרות, חייב הבאנק לארץ־ישראל בפקדונות. וכי אפשר שהבאנק יאהב את ארץ־ישראל, אם היא כמעט אינה חייבת לו כלום?—

מונטסקיה ב„מכתביו" הידועים מספר מאשה רוסית אחת, שהתאוננה באזני אמה על בעלה, שאינו אוהב אותה, והראיה—שאינו מכה אותה: וכי אפשר שהבעל יחבב את האשה שאינו מכה?—והבאנק, לדעתי, גם כן אינו יכול לאהוב את ארץ־ישראל: וכי אפשר לחבב את הארץ, שאינה חייבת לו הרבה ואינה משמטת לו?

כל אלה הם, חביבי, סמנים של קרירות ויחוסים בלתי־רצויים. והאמצעי היותר טוב לחזק את הידידות ולהיטיב את היחוסים הוא—ההלואה. כל מה שארץ־ישראל תהיה יותר חייבת להבאנק יאהב אותה יותר, יחבב אותה, ידרוש בשלומה וידרוש טובתה.

כמדומה לי, הדברים ברורים.

רק שאלה אחת קטנה: מאיזו צד תהיה המניעה?...

רבי קרוב.

בטחון־שוא.

מאת

ד"ר יוסף קלוזנר.

מעולם לא שמחני ולא צערני בעת ובעונה אחת מאמר ממאמריו של „אחד העם" כ„ילקוטו הקטן" האחרון, „ריב לשונות" [1]). הרעיון היפה, שדוקא מפני שבימים האחרונים הולך הז'רגון למות, נתעלה ונעשה „קדוש" ו„לאומי" בעיני רבים; ההטעמה המוחלטת, ש„הז'רגון עומד להשתכח בעוד שנים שלשה דורות" ושכש„יחדל מהיות לשון מדוברת, לא יוכל להתקיים אפילו שעה אחת גם בתור לשון ספרותית", ולבסוף—ההחלטה הברורה, שקבלת הז'רגון בתור יסוד הלאומיות„ הישראלית תרוקן את עם ישראל מן הקולטורה ותוריד אותו מנכסיו הרוחניים,—„ובידים ריקנות הולכים ועובדים בבתי־חרושת של אחרים",—כל אלה הם תשובה נצחת להז'רגוניסטים שכורי־הנצחון, כביכול, של ה„פריינד" וה„היינט", שעולה בבהירותה ובמריצותה על כל מה ששמעו עד עתה. ודבר זה יכול אך לשמחנו. „אחד־העם" הוא ראש־המדברים בכל השאלות הלאומיות הישראליות, וכל זמן שלא דבר הוא עוד הפעם (אחרי מה שדבר ב„תחית־הרוח") על שאלת ה„לאומיות הז'רגונית", שקבלה בימים האחרונה צורה חדשה, היה כל הענין מחוסר־שלמות, אם אפשר לומר כך. ב„ריב לשונות" הושלם מה שהצטרך עוד להשלמה—ועל זה יש רק לשמוח.

ואולם גם צער גרם לי—ובודאי לא לי בלבד—המאמר הזה. „אחד העם" חוזה מראש, „שלא תהא דעת חבריו נוחה" מחלק מדבריו, אבל הוא טעה בסבת הדבר הזה. הוא מדמה, שהסבה תהיה—„הפחד, אשר הפילה התנועה הז'רגונית" על „העברים", כאילו בעמקי לבם מאמינים אף הם באפשרות התעליתו של הז'רגון למדרגת הלשון הלאומית ויראים הם באמת, פן „תירש השפחה את גברתה". פחד־שוא זה, שמציאותו כשהיא לעצמה סימן רע הוא לנו, הוא גם אב לתולדות מעציבות ומוסיף ערבוביא בעולמנו. וכי יש לך, למשל, דבר זר יותר מזה, שבאספות יהודיות לאומיות, שכל הלשונות משמשות בהן בערבוביא, נשמעות מחאות נגד השמוש בלשון שרוב היהודים עדיין מדברים בה ועתידים בודאי לדבר בה עוד שנים שלשה דורות? והשנאה לספרות הז'רגונית, והקנאה ב„הצלחתה"—אף הן חזיונות מתמיהים הם, ילדי ה„פחד". הרבה רבבות מהמון בני־עמנו אינם מכירים לקרוא בשום לשון זולת בז'רגון השגור על פיהם. וכי בשביל כך הורעה זכותם לצאת מאפלתם ולהרחיב דעתם וחוג הסתכלותם בעולם? וכו'. הקהל העברי

[1]) „השלח," הכרך הנוכחי, החוברת הקודמת (למעלה, עמ' 159—164).

בזמן הזה—אין „התחרות' תופסת בו. הוא אינו מבקש בעברית „ראשית דעת", כבדור ה„השכלה", בשביל לעבור אחרי־כן לעולם אחר. הוא קורא עברית, מפני ש ע ב ר י הוא ומרגיש בנפשו קשר פנימי עם הלשון הלאומית וספרותה. צורך פנימי כזה אינו „סחורה", שמתחרים בה בשוק על־ידי הורדת השער. ואם נדמה לנו לפעמים, שהז'רגון „גוזל' מן העברית את קוראיה—אין זה אלא דמיון. „גזלנים' יותר נוראים אורבים לה, וגם הם, מובטחני, לא יצליחו להעבירה מן העולם. וכו'. חובתי להגיד גלוי מה שבלבי: א י ן „פחד הז'רגון' לנגד עיני! יכתבו ויכתבו ספרים טובים בז'רגון, ויקרא ההמון ויוסיף דעת. „ספרות לאומית' לא יבראו בו. מה שראוי להשתמר לדורות—ישתמר בתרגום עברי, כמו שכך נשתמרו ספרים שנכתבו ערבית וכו', וכל השאר ישתכח ביחד עם הז'רגון והיה כלא היה" [1]).

הדברים האלה צערוני, ו ל א מן הצד הפרינציפיאלי שבדבר. גם לי ברור הדבר, שהז'רגון לא יאריך ימים ולא יהיה ללשון הלאומית של עם ישראל, כמו שברור לי, שאני חי ושעמי חפץ בחיים. וגם אני הטעמתי לא אחת ושתים, שצריך לתת להמון־העם מזון רוחני ע מ מ י ־ ל א ו מ י בלשון שהוא מבין, ודברתי על תרגום ז'רגוני חדש של התנ"ך, על תרגום הקלאסיקים העבריים לז'רגון, על ספרי השכלה, ספרי מוסר ומדות וספורי־עם בז'רגון, ולא ר ק ד ב ר ת י על זה, אלא גם נסיתי בעצמי ל ע ש ו ת זאת [2]). ומה שנוגע להדבור הז'רגוני באסיפות, שמדברים בהן בלשונות שונות, בארתי עוד זה לא כבר, שרק במקום שדבור זה בא לשם דימונסטראַציה אני וחברי רואים חובה לעצמם להלחם בו, אבל לא במקום שמדברים ז'רגון כמו שמדברים בלשון אחרת, בלי שום כוונות זרות [3]). מחלוקת פרינציפיאלית אין כאן, איפוא, כלל וכלל. הפחד, שהז'רגון יכול להיות ללשון הלאומית שלנו, אינה עולה אף על דעתי, כמו שאיני מאמין אפילו רגע אחד, שהז'רגון ל א י פ נ ה את מקומו ללשונות־המדינה—להרוסית ברוסיה, להפולנית בפולין, להרומינית ברומיניה ולהאַנגלית באמיריקה. ואם אף־על־פי־כן י ש „פחד הז'רגון" לנגד עיני, בשעה ש א י ן פחד זה לנגד עיניו של „אחד־העם"—הרי סבת־הדבר אחרת היא לגמרי מזו, שמשער „אחד־העם" במאמרו.

אחד מן ההבדלים העיקריים, שבהם נבדלים הציוניים מכל המינים מן הלאומיים שאינם ציוניים, הוא ה פ א ט א ל י ס מ ו ס של הלאומיים האלה. אחד מהם יצא זה לא כבר ודרש, שרעיון „נצח־ישראל" יכול וצריך להעשות להיהודים הלאומיים כעין עיקר־אמונה. ולא מקרה הוא זה, שדוקא לאומי בלתי־ציוני אחז בכל תוקף ברעיון זה כמו שאחז בו בזמנו אבי הלאומיות הרוחנית, ס מ ו ל נ ס ק י ן, ב„עם־עולם" קודם שנעשה ציוני. מכיון שאדם מישראל מאמין, שהיהודים יכולים להתמיד בגלותם, שהיהודים יכולים להשאר עם יוצא מן הכלל; מכיון שיהודי מחליט, ש ה ג ל ו ת ל א ת ח ד ל ל ע ו ל ם, שתמיד יחיו בני־ישראל בין עמים זרים,—בעל־כרחו הוא צריך להעשות פאַטאַליסט גמור, שהרי רואה הוא היהודי

---

[1]) שם, שם, עמ' 162—163.

[2]) עיין, למשל, מאמרי „על הז'רגון", שהדפסתי ע ו ד לפני שמונה שנים („השלח", כרך י"א, עמ' 381—383), ומאמרי „חובותינו להמון העם", שהדפסתי ר ק לפני שתי שנים („השלח", כרך י"ז ,עמ' 408—409).

[3]) עיין „השלח", הכרך הנוכחי, חוברת א' (למעלה ,עמ' 88 בהערה).

הלאומי ממין זה, שהכל נשתנה בימים האחרונים, שאין התנאים החיצוניים והפנימיים, שבהם היו בני־ישראל נתונים עד סוף המאה הי"ח, דומים כלל וכלל להתנאים, שבהם הם נתונים מסוף המאה הי"ח ואילך. ובכן הרי לכאורה היה צריך אף הוא לבוא לידי מסקנה, שאם עד עתה היתה האומה הישראלית יכולה להתקיים אף בלי ארץ מיוחדת ובלי סביבה חפשית, אין היא יכולה להתקיים בלעדיהן עתה אלא זמן ידוע ולא לעולם. אבל, אם היהודי היה בא לידי מסקנה כזו, הרי היה נעשה ציוני; ובכן הוא מחליט אחרת: הוא סומך על ה„היסטוריה" ואומר, שכשם שנתקיימה האומה עד עתה, למרות כל הצרות והרדיפות, כך תתקיים אף להבא באותה הסביבה הגלותית בלי שום שנוי עיקרי. בזה דומים הלאומיים הבלתי־ציוניים להאדוקים שבנו: „יהודים היינו תמיד, ובעזרת־השם נשאר תמיד יהודים: „נצח ישראל לא ישקר". מה שנשתנו כל תנאי־חיינו הלאומיים במאה וחמשים השנים האחרונות—זה אינו כלום: הרי כבר היו לעם ישראל זמנים מזמנים שונים! ומה ש ב כ ל הזמנים האלה היו שונים לגמרי מזמננו, מה ש ב כ ל הזמנים האלה היתה האמונה חזקה ברוב האומה הישראלית וברוב כל האומות האחרות וגם המשא־והמתן עם נכרים לא היה יכול להביא לא לידי טשטוש הצורה הלאומית ולא לידי התבוללות באותה מדה, שהוא מביא עכשיו, בימי מסלות־הברזל והטלגראפים והטלפונים,—כל זה אינו כלום! כשם שהיינו יהודים בגלות עד עתה, כך נהיה יהודים אף להבא! „נצח ישראל לא ישקר"!—

אנו עומדים כאן בפני פאטאליסמוס גמור או, במלות אחרות, בפני אותו הרעיון, שעליו אומר האשכנזי: „התשוקה היא אבי הרעיון".

זוהי נקודת־מבטם של הלאומיים הבלתי־ציוניים. ומנקודת־מבט זו הם אף מתנפלים על הציוניים וחושבים אותם ל„יהודים מגושמים": להציוניים אבדה האמונה בכחה הרוחני של האומה הישראלית ואינם יכולים לצייר לעצמם, שיהא ביכלתה להתקיים אף בלי ארץ, כמו שנתקיימה עד עתה. ובמדה ידועה צדקו בהתנפלותם: הציוניים אינם פאטאליסטים. אמנם, גם הציוניים מאמינים, שכחה הרוחני של האומה הישראלית הוא עצום ורב. אבל להאמין באופן פאטאלי ב„נצח-ישראל" אינם יכולים. בכל נפשם ובכל ישותם חשים ומרגישים הם, שאם הכל ישאר כקדם—תצעד האומה הישראלית לאט לאט לקראת האבדון המוחלט. ה„כח הרוחני" אינו להם איזה „אבסולוטום", שבכל התנאים שיהיה ישאר בעינו. הוא יכול גם להתמוטט ולבוא לידי אפיסה מוחלטת—אם לא נדאג בעוד מועד להשתמש בו לשם שנוי תנאי־החיים, שיעשה את קיום עמנו אפשרי. כי יודעים הם הציוניים, שאם האומה הישראלית כ ו ל ה לא נטמעה בעמים במשך אלפי שנות־הגלות, הנה ח ל ק י ־אומה שונים נטמעו ונטמעו: כלום לא נטמעו היהודים האלכסנדרונים כמעט כולם (חוץ משרידים מועטים, שנצטרפו אל חלקי־האומה האחרים) עד שלא השאירו ביהדות גופה זכר אפילו לפילון הגדול שלהם?[1])— ואם אפשר ל ח ל ק י ־יהדות להטמע, אפשר שתטמע גם היהדות כ ו ל ה (כמובן, לא מהיום ולמחר), אם לא נדאג לאחריתה ובהשתנות תנאיה הגלותיים לא נשנה את מרכזה ולא נעמיד אותה בתוך סביבה חפשית ומיוחדת, בארצה ההיסטורית. הציוני אינו—ואינו יכול להיות—פאטאליסט ולסמוך על ה„היסטוריה"

[1]) עיין „לשאלת־לאן?" (מכתב חמשי) מאת ב ן ־ י ש ר א ל („השלח", כרך י"ט עמ' 418—422).

ועל העבר בלבד, בלי שיביא בחשבון את התנאים החדשים, מפני שבאמת (למרות כל לגלוגיהם של ה„שאַנגייסטער" שלנו) אין הציוני מיטאַפיזי ואינו רואה ביהדות איזו „מהות" בלתי-נכחדת, ומפני זה אינו יכול לחשוב אותה לעומדת למעלה מחוקי החיים הכלליים כמו שחושבה ה„לאומי הרוחני".

וכיחוסו של הציוני לקיום הלאומיות הישראלית כולה כך יחוסו אף לקיום לשוננו הלאומית. אף כאן חלילה לנו להיות „פאַטאַליסטים" ולחשוב, ש„כל כלי יוצר עליה לא יצלח", כמו שחושב „אחד העם". כחה הרוחני גדול הוא, אמנם, ומאמינים אנו, שאפשר להשתמש בכחה זה לשם מלחמה עם איביה ולהביאה לידי נצחון אף עכשיו; אבל אין אנו מאמינים כלל וכלל, שכח זה פאַטאַלי הוא ואין לפחוד כלל, שמא יבוא לידי כליה ואפיסה מוחלטת. מה שעד עתה נתקיימה למרות כל ה„גזלנים הנוראים יותר", שקמו עליה, עדיין אינו מוכיח כלל, שאף עתה בתנאים החדשים והשונים כל-כך מן הישנים, תוסיף להתקיים למרות כל ה„גזלנים". שום „גזלנים" לא היו נוראים לה קודם מאותה סבה עצמה, שלא היו נוראים אף לכל לאומיותנו כולה: התורה הגינה עליה והלשונות האחרות—וביניהן גם הז'רגון—לא דחקו את רגליה, לכל הפחות, בתור לשון ספרותית כמו שהן דוחקות את רגליה עתה. אמנם, אף בספרד היו חכמינו כותבים ערבית; אבל הם היו כותבים, לכל הפחות, את שיריהם וחלק מספריהם הדתיים („היד החזקה" ועוד) בלשוננו הלאומית. באשכנז של מאת השנים האחרונות אין חכמינו כותבים עברית כלל; ובז'רגון נוצרות דוקא יצירות שייכות אל הספרות היפה—שירים וספורים. מר „אחד העם" מתנחם: „ספרות לאומית לא יבראו בו. מה שראוי להשתמר לדורות ישתמר בתרגום עברי, כמו שכך נשתמרו ספרים שנכתבו ערבית" וכו'. אבל „תנחומים" כאלה ראויים אך להלאומיים הבלתי-ציוניים. אסור לו להציוני להקיש תמיד מן העבר על העתיד; אם הוא עושה כך תמיד הרי אין לו צורך בציוניות: בעבר התקיימו היהודים בכל המצבים. וחוץ מזה הרי אין הנדון דומה לראיה. אינסטינקט לאומי עורר את ר' יהודה הלוי, למשל, לכתוב את ה„כוזרי" ערבית ואת שיריו עברית: אילמלי היה כותב את שיריו ערבית, ספק גדול הוא, אם היו מתרגמים עברית ונעשים לקנין האומה כמו שנעשה ה„כוזרי" המתורגם. טוב הדבר, שהסבא ר' מנדלי מתרגם בעצמו את ספוריו הז'רגוניים עברית; אילמלא כן מובטחני, שעל-ידי תרגומם בידי אחר לא היו משתמרים באוצר הספרות העברית. ואם פרץ לא יתרגם בעצמו את „פאָלקסטימליכע געשיכטען" שלו, לא יהיו לעולם ליצירה עברית-לאומית על-ידי תרגומו של זר.—ובכלל, כל הבטחון הזה של „אחד העם" אינו אלא הפאַטאַליזמוס של ה„לאומיים הרוחניים", שלהם יאה באמת השם „מיטאַפיזיים". הוא אומר: „גזלנים" יותר נוראים (מן הז'רגון) אורבים לה (להלשון העברית), וגם הם, מובטחני, לא יצליחו להעבירה מן העולם". אבל הרי ה„גזלנים" האלה העבירוה מן העולם באשכנז, בצרפת, באנגליה, באיטליה ועוד ועוד, במקום שאין כמעט אף חכם ישראלי אחד כותב עתה את ספריו עברית, בעוד שלפני חמשים שנה היו שם עוד ר' זכריה פראַנקל, שד"ל ועוד.—ומפני-מה אי-אפשר הדבר, שמה שפעלו בארצות אלו הלשונות הזרות (האשכנזית, הצרפתית, האנגלית, האיטלקית ועוד), יעשה ברוסיה הז'רגון?—להאמין, שבארץ גלותית אחת (על ארץ-ישראל אדבר

להלן) תתקיים ת מ י ד הלשון העברית, בעיד שאנו רואים, שבכל שאר הארצות היא מפנה מקום ללשון אחרת, הרי אין זה אלא אותו הפאטאליסמוס עצמו של הלאומיים הרוחניים, שמפני שהם רואים את האומה הישראלית מתקיימת בארצות אחדות הם שוכחים לגמרי, שבכמה ארצות נפסק קיומה, ובכן הלא טבעי הוא החשש, שמא תפסק אף בשאר ארצות אם לא נקדם את פני הרעה בעוד מועד...

אבל אה"ע „אין ,פחד הז'רגון' לנגד עיניו" מפני שלדעתו „הקהל ה ע ב ר י בזמן הזה אין ,התחרות' תופסת בו", „ואם נדמה לנו לפעמים, שהז'רגון ,גוזל' מן העברית את קוראיה—אין זה אלא דמיון". לצערי, החלטתו זו של אה"ע סתמית היא יותר מדאי. סטאטיסטיקה מן הקוראים עברית, שזה שנים אחדות קוראים הם ז'רגון ולא עברית, חותמים על עתונים ז'רגוניים ולא על עבריים וקונים ספרים ז'רגוניים ולא עבריים, אין לנו וקשה שתהיה לנו. אבל מן הנסיון המר אני יודע, ש„אחד העם" טועה כאן טעות גמורה. בחוג הקטן בערך של מכרי, שברובם הם יהודים לאומיים לכל דבר, מצאתי כבר, לצערי הגדול, כמה וכמה „עברים" גמורים, שהתחילו לחתום על עתון ז'רגוני וחדלו לחתום על עתון עברי, האחד—„כדי שתקרא גם אשתו", השני—„מפני ש נ ק ל י ו ת ר לקרוא ז'רגון מלקרוא עברית בלתי־מנוקדת" (קודם שנתפשטו העתונים הז'רגוניים לא שמעתי ממנו טענה זו) והשלישי—„מפני שאף הז'רגון הוא לשוננו, ולמה יקרא דוקא עברית?" —. עגמה נפשי לראות בחיצות ווארשא ולודז, איך „חסידים" צעירים, חובשי־בית־המדרש וחניכי ה„ישיבות", שעד עתה היו מתחנכים משעת „התפקרותם" על הספרות העברית, „חוטפים" ממש את העתונים ואת הספרים הז'רגוניים ונקשרים באהבה אל לשון זו. וכל יוצאי הישיבות הליטאיות מחליטים פה אחד, שבחורי־הישיבות של עכשיו מתחנכים על הספרות והעתינות הז'רגוניות, שהעבריות נעשות טפלות להן... האמנם אף בזה אין לראות שום „התחרות"?— ולא רק הקוראים כך. אם פ ר ץ חדל לכתוב עברית, אם ב ר י י נ י ן כותב ז'רגון יותר מעברית, הלא מגיע מזה ה פ ס ד לספרותנו הלאומית, אחת היא, אם „עובריי עבירה" הם או לא; והפסד זה בא על־ידי „התחרות" בלשוננו, שקודם לא היתה במציאות ועתה היא מצויה באופן שאין להכחישה.

על זה יכול „אחד־העם" להשיב ביחד עם מר יצחק ג ר י נ ב ו י ם [1]), שהלשונות הלועזיות מתחרות בלשוננו יותר משמתחרה בה הז'רגון, אבל באמת אין הדבר כן. אם הלשון הרוסית דוחה את הלשון העברית מפניה אצל אדם יודע עברית, הרי נעשה אדם זה מ ת ב ו ל ל, ושנוי־דעות עיקרי כזה אינו מצוי כל־כך. ואולם אם הז'רגון דוחה את הלשון העברית מפניה אצל אדם כזה, הוא מוסיף לחשוב את עצמו ללאומי. הז'רגון מתחרה בלשון העברית בגבול הלאומיות ואולם שאר הלשונות מתחרות בה מחוץ ללאומיות. האשים, הנוס־ברגים, הרוזנפלדים, הפרילוצקים ועוד ועוד—כולם, כולם מן הלשון העברית באו ועל הלאומיות הישראלית גאותם. דוקא מפני שהז'רגון אינה לשון שמדברים בה עמים אחרים, דוקא מפני שהיהודים קוראים לה „יידיש" (כמו שגם על הלובש קאפוטה ושטריימל הם אומרים „יידיש געקליידעט"), —דוקא מפני זה הוא מקבץ את מחנותיו אף בין העבריים ומאסף אל תחת דגלו אנשים מתוך השדרות הלאומיות.

[1]) עיין מה שכתב על זה במאמרו „לשאלת הלשונות" (העולם, ש"ז, גליונות ז' וח').

ומפני כן הוא מתחרה מסוכן בלשון העברית הרבה יותר מכל שאר הלשונות[1]. „משרנוביץ'‏ לשם הכרזת לאומיותה של הלשון הרוסית או הפולנית בתור הלשון הלאומית של עם ישראל לא יתואר בשום אופן. וכלום אין „אחד העם" רואה, שעתה כמעט אין שום סופר ז'רגוני משתמש בז'רגון אך בתור אמצעי להוציא את „הרבבות מהמון בני עמנו, שאינם מכירים לקרוא בשום לשון זולת הז'רגון, מאפלתם ולהרחיב דעתם וחוג הסתכלותם בעולם"? כלום אינו מבין, שלשון, אינה נעלי־יד, שמשתמשים בהם זמן ידוע ואחר־כך זורקים אותם לאשפה? — והרי שאלת־הז'רגון רצינית ועמוקה היא הרבה יותר ממה שאפשר לשפוט אך על־פי התורה העיונית, שהציע אח"ע במאמרו! השאלה היא מעשית וחיונית. הנה נלחמים באוסטריה כל העמים על הזכיות המדיניות של לשונותיהם, ומלחמה זו בודאי תתלקח בקרוב גם בשאר הארצות, שיש בהן לאומים שונים ויהודים הרבה; ומה יעשו אז היהודים הלאומיים? וכי יכריזו את הלשון הבלתי־מדוברת ללשונם הלאומית ויתבעו זכיות לה או יכריזו בתור לשון לאומית את הז'רגון המדובר? או אולי יקיימו את ההחלטה ההלסינגפורסית, שהיא באמת „ראויה להיות נושא לפוליטון יפה", ויתבעו זכיות לשתי לשונות לאומיות בבת אחת? — ושאלה זו כבר התעוררה בדומה הרוסית בנוגע ללשון העמים הזרים בבתי־הדינים והיא מתעוררת בענין החשוב של לשון בתי־הספר הנמוכים. משאלות כאלו אי־אפשר להפטר בתורות עיוניות ובמראה־מקום היסטורי. ה„היסטוריה אינה נשנית", ושאלות מעשיות כאותן שנמנו כאן לא נשאלו במשך אלפיים שנות ההיסטוריה הגלותית שלנו. אמנם, הן אינן יכולות לגרום לכך, שהז'רגון יחיה לעולם ויתעלה למדרגת הלשון הלאומית שלנו, כי החיים הם נגד הז'רגון; אבל לכבות את הגחלת הנשארת של לשוננו הן יכולות ויכולות. ולפיכך קשה לי להבין, מפני־מה „אין פחד הז'רגון לנגד עיניו" של „אחד־העם". הוי, מפחד אני מפני „אין פחד" זה! קול אבדן רגש השמירה העצמית של לשוננו מדבר הפעם מתוך גרונו של ראש־סופרינו הלאומיים...

ויש בדבר עוד צד מעשי וחיוני אחד, שלא נגע בו „אחד־העם" כלל; אבל נגעו ונגעו בו מצדדי־הז'רגון הציוניים מטפוסו של גרינבוים. בתור ציוני, מסכים אני להשקפתם של אלו החושבים, ש„עתידה של הלשון העברית תלוי בעתידה של הציוניות"[2]. כשם שאיני יכול להאמין בשום אופן, שהאומה הישראלית תוסיף להתקיים בגולה אם לא יברא בשבילה מרכז בארץ־ישראל, כך איני מאמין, שהלשון העברית תוסיף להתקיים בגולה אם לא תשוב לתחיה במקום־חיותה. ואולם, אם הז'רגון יתחזק ויהי „ללשון יהודית לכל דבר" בארצות־הגולה, יתגבר על הלשון העברית גם בארץ־ישראל. כי אין דברי אלה איום סוביקטיבי בלבד — הרי לפני הקוראים עובדה אחת מהרבה, שהובאה באותו הגליון עצמו, שבו צדד מר גרינבוים כל־כך בזכותו של הז'רגון בחוץ־לארץ ובזכותה של הלשון העברית בארץ־ישראל: „אגודת בעלי־המלאכה ביפו משתדלת להתחרות עם הבמה העברית והיא עורכת בקרוב עוד מחזה בז'רגון"[3]. אבל הנה עובדה יותר חשובה: הד"ר כהן־ברנשטיין התנצל

---

[1]) עיין מאמרי „על הז'רגון" („השלח", כרך י"א, עמ' 380).

[2]) „העולם", ש"ז, גליון ח', עמ' 6; [3]) שם, שם, עמ' 13.

בדרשתו, שדרש ביפו לפני בוחריו קודם יציאתו להאמבורג בתור ציר הקונגרס התשיעי, בדברים פשוטים אלה: „רבותי, אל תתרעמו עלי, שאני מדבר אליכם בז'רגון, זו שפת־הגלות, שהרבה שונאים אותה, ובצדק. די שמתרעם אני על עצמי, שאני מוכרח לדבר בה. אבל את האמת אגיד לכם: זה שלש שנים, שאני בארץ־ישראל, הייתי בהגליל וביהודה, ואני חי ברוך־השם בהז'רגון, הכל מבינים אותי והכל מדברים עמי בו. זה מראה, כי להז'רגון יש כח גדול בארץ־ישראל. אילו היו הכל מדברים כאן עברית, הייתי מוכרח לדבר גם אני עברית. הנה כי כן, בז'רגוניותי אשמים החיים הארץ־ישראליים" [1].

במקום אחר הבעתי את הדבר הנראה כפאראדוכס, ש„הז'רגון מסוכן לנו בארץ־ישראל יותר מבחוץ־לארץ": בחו"ל יש להז'רגון אויב נורא—לשון המדינה, שבלי ספק תבלעהו במשך דורות אחדים, כדעת „אחד־העם", ואולם בארץ־ישראל עוד האויב הזה להז'רגון—הלשון הערבית—חלש הוא לעת־עתה, ועד שיתחזק אפשר שתז'דרגן כל ארץ־ישראל, „באופן שיכול לבוא הדבר המוזר, שאחרי שימות הז'רגון בכל תפוצות־הגולה במלחמתו עם לשונות־המדינות, יחיה בארץ־ישראל בלבד" [2]. אחרי הראיות השונות לאמתות החשש הזה, שהבאתי במקום הזה ובמקום ההוא [3], ברור הדבר, כמדומה לי, שאפילו ההתגברות הזמנית של הז'רגון, החזוק המלאכותי שלו על־ידי הספרות המטפת ללאומיות ועל־ידי התפשטותו בשדרות הלאומיות שלנו דוקא, מסוכנים הם לעצם קיומה של לשוננו לא רק בהוה, אלא גם בעתיד הארץ־ישראלי. ובכן המלחמה, שהלשון העברית נלחמת עתה בז'רגון, היא באמת מלחמה לחיים ולמית. ובשעת מלחמה כזו, „בשעת־חירום", נלחמים אפילו „אערקתא דמסאנא". ולפיכך אין שום „זרות" בזה, ש„באספות יהודיית לאומיות — — נשמעות מחאות נגד השמוש" בז'רגון לשם דימונסטראציה ושהסופרים היודעים לכתוב עברית, שכותבים עתה ז'רגון, נחשבים ל„עוברי עבירה" ואי־אפשר שלא „להתיחס למעשיהם בשנאה". מי שחושב אחרת, אינו מרגיש בסכנה הקרובה, אם מפני שנתרחק ממקום־המלחמה או מפני שנחלש בו רגש שמירת־הקיום של לשוננו, שסופר שקוע בה צריך להרגיש אותו בכל עת ובכל שעה, וביחוד בשעת־הסכנה...

—אבל—שומע אני את קולם אף של הרבה מן ה„עבריים"—הז'רגון הוא תרים בפני ההתבוללות.

בשאלה זו עסקתי עוד לפני שמונה שנים ובאתי לידי מסקנה שלילית [4]. עתה יש לי להוסיף על מה שכתבתי אז דבר אחד, שנתברר לי רק בימים האחרונים.

בודאי כבר שאלו כמה קוראים את עצמם: מפני־מה גדולה ומצליחה האגיטאציה הז'רגונית בפולין יותר מברוסיה?—בווארשא יוצאים כל ארבעת העתונים הז'רגוניים הראשיים, משם יצאה האיניציאטיבה לאסיפת־טשרנוביץ ולא רק אש ונומברג, אלא אף גרינבוים משם הוא. התשובה על שאלה זו אינה

---

[1] עיין „הצבי" מיום כ"ב כסליו שנה זו, גליון נ"ו, במאמר הראשי „התנצלות" ובמאמר שאחריו „נשף הפרידה".

[2] עיין מחברתי „הדבור העברי, נחיצותו ואפשרותו" (הוצאת „עבריה"). אודיסא תרס"ט, עמ' 9—11; [3] שם, „עמ' 9—10.

[4] עיין „השלח", כרך י"א, עמ' 377 ואילך.

קשה עתה ביותר, לשוא מתפארים הז'רגוניסטים, שמתכוונים הם בז'רגון כלפי פנים: כדי להבדיל בין ישראל לעמים, כדי להכביד את ההתבוללות ועוד ועוד. באמת מתכוונים הם באגיטאציה שלהם לטובת־הז'רגון כלפי חוץ: כדי להפטר מהתנפלותם של הפולנים על היהודים, שמאשימים אותם (ממש כמו שמאשימים גרינבוים וחבריו אותי ואת חברי) ברוסיפיקאַציה. בלי הז'רגון נצבת תמיד לפני היהודי הפולני המשכיל שאלה קשה זו: רוסית או פולנית? — ועל־ידי הז'רגון הוא נפטר משאלה זו בנקל... וזהי הסבה, שבפולין הרוסית, ששאלת־הרוסי־פיקאציה היא בה בוערת ביותר, „פורח" הז'רגון ביותר. אחריה באה גאַליציה, שאף שם עומד היהודי בין שנים או שלשה מגניטים — בין הלשון הפולנית והרותינית או הפולנית, הרותינית והאשכנזית — אבל שאלת־הבחירה של הלשון אינה בוערת כל־כך, מאחר שהלשון הפולנית היא עתה שם השלטת. בעוד שבשאר ארצות, ששם אין שאלה כזו כלל, אין גם „התלהבות ז'רגונית"...

אני מדמה, שעל ה„מוסר" היוצא מזה לציוני אין אני צריך להרחיב הדבור...

— אבל — יוסיפו לומר אותם הז'רגוניסטים־העבריים עצמם — באיטליה, למשל, לא היה שום ז'רגון ולשון־המדינה נצחה שם את הלשון העברית, וכלום הרויחה בזה הלשון העברית יותר?

במקום תשובה אספר כאן רק עובדה היסטורית מלאה־ענין, שאינה ידועה לרבים:

כשנכבש חצי־האי קרים לפני הקיסרית יקאַתירינה השניה, מצא שם הנסיך פוטימקין קראים ו„יהודים קרימיים" („קרימטשאַקים"). הקראים, שאינם מודים בתלמוד, קבלו שווי־זכיות. ואולם ה„קרימטשאַקים" לא ידעו אף הם את התלמוד, כי לא היו שם „לומדים" אפילו בין רבניהם; יתר־על־כן: אף בתנ"ך לא היו בקיאים. ובכן הציע פוטימקין לפניהם, שימסרו מודעה, שאף הם מודים רק במקרא — ואז יקבלו שווי־זכיות כהקראים. על זה השיבו ה„קרימטשאַקים" תשובה קצרה זו:

— מה שאין אנו יודעים את התלמוד אינו אלא דבר שבמקרה. הוא קדוש לנו ואנו נשתדל לדעתו. ובכן אנו יהודים־רבנים. בין הקראים יש יודעים את התלמוד, אבל אין הוא קדוש להם, ובכן אינם יהודים־רבנים.

אחרי תשובה זו הניע פוטימקין בידו וכתב ליקאתירינה השניה: Все жиды — равно (אף אלה יהודים הם!) — ושווי־הזכיות נשלל מהם. אבל לא עברו ימים מועטים ובין היהודים הקרימיים קם ר' חזקיהו מדיני, בעל „שדה־חמד", אחד מגאוני הספרות התלמודית...

בין יהודי־אשכנז אפשר שיקום עוד זכריה פראַנקל אחד ובין יהודי איטליה — עוד שד"ל אחד; בין ה„יידישיסטים" אי־אפשר שיקום לא שד"ל ואף לא ביאַליק...

החטא

(רומאן, המשך).

מאת

י׳ א׳ לובֶּצקי

ד.

היא קמה בבוקר בהחלטה גמורה— להודיע לבעלה מכל מה שעבר עליה. אין בכחה להסתיר את הדבר — ויעבור עליה מה! — מה יהיה אחר־כך, אחרי שתתודה לפני בעלה על חטאה, אינה יכולה עתה לשער בנפשה. הכל עתה כל־כך מסובך ומכוסה בערפל, עד שאי־אפשר למצוא שום מוצא מערבוביה זו. רק דבר אחד היא מרגשת: היא צריכה לגולל מעל לבה את האבן הכבדה ולהתודות,—לא, רק לגלות. וכשההחלטתה זו נתחוורה אצלה נדמה לה, שמנוחת נפשה שבה אליה ובפנה נסתרה שבלבה התעורר איזה רגש בלתי־ברור, שבוודויה זה תסיר מעל נפשה את הכתם ותשוב להיות זו שהיתה קודם. ובשעה זו עצמה, שהיא נלחמת עם נפשה על וודויה, היא רואה בעיני הבעל איזה ברק חדש ובאבריו— איזו התעוררות של חבה וקרבה. הוא מחזר אחריה כאילו היתה עתה עלמה צעירה והוא כחתן חפץ קרבתה. האמנם הוא מרגיש, שהיא מתחמקת ממנו שנעשתה לו זרה ונכריה, ועל־כן הוא משתדל כל־כך להשיבה אליו? — ובאותה שעה היא רוצה לומר לו במנוחה: דע לך, שאשתך אינה שלך עוד. חשוב מה שתחשוב ואני איני מה שהייתי.— אבל מנוחת לבה גזה ודמה סער בקרבה אך לזכר שיחה כזו. וכמה שהתאמצה להרגיע את רוחה, לא היה אפשר לה לפצות את פיה ולמצוא את המלים המתאימות. הנה עברו כבר שעת הרחיצה ושעת ארוחת־הבוקר—והיא עוד לא ספרה כלום. הבעל מכיר בסערת־רוחה, אבל הוא שוחק כל הזמן שחוק של חבה. הוא שואל אותה, אם ראשה כואב עדיין, וכשנשארה כוס־הקהוה בלי ששתתה ממנה, שחק איזה שחוק מוזר ושאל: וכי כבר מעירים בה המאכלים געל־נפש? —היא נתאדמה לשאלתו זו והוא שחק מלוא פיו. בנשיקת־הפרידה, שנשק לה לפני צאתו הרגישה היום כעין חבה יתרה — ונפגעה מחבה זו.

והרופא אינו נותן לה מנוחה. שני מכתבים קבלה ממנו. שבהם הוא משביע אותה בכל השבועות שבעולם, כי תבוא אחר הצהרים אל גן העיר. בתחלה גמרה בלבה, שלא תלך אליו ולא תוסיף לראותו עוד. אבל כשקרבה שעת הראיון תקפו אותה געגועים משונים ולא היה ביכולתה להשאר בחדרה. היא שמה עליה את בגדיה והלכה אל גן העיר בכוונה תחלה לומר לו כל מה שבלבה,

לשפוך את כל חמתה על ראשו של הנחש־המסית, שהרעיל את חייה.

כשנכנסה אל תוך הגן ראתה אותו מרחוק כשהוא מטייל הנה והנה; וגם היא הכיר בה תיכף לכניסתה. על־פניו רחף צחוק קל ובשמחת עלומים מהר לקראתה, אבל כשהסתכל בפניה, שהביעו אבלות כבדה, נגוז השחוק מעל שפתיו ובשתיקה מלאה עצב קדם את פניה. גם היא לא אמרה לו דבר. כל הדברים החריפים והזלזולים העוקצים, שהיו מוכנים אצלה בשבילו, נגוזו וחלפו: ההכנות להליכה והדרך הפיגו את מרירות לבה והחלישו את כעסה... הם הלכו זה בצד זו, וביחד עם צעדיהם שמעו גם את דפיקות־לבם. השתיקה היתה קשה מנשוא, אבל לדבר גם־כן היה קשה להם. נראה לה, כי בפני האנשים המטיילים עתה בגן אי־אפשר לה להשיח את לבה. לו היו נמצאים לבדם! — הם מוסיפים ללכת הלאה, ובכוונה הם פונים אל השדרות שמן הצד. וכשהם נכנסים אל תוך שדרה כזו, שבתחלתה היא נראית ריקה, הם מרגישים, כי דפיקות־לבם הולכות ומתגברות. עתה הם נמצאים לבדם וצריך לשים קץ להשתיקה הכבדה. אבל הדבור קשה להם. במה ואיך להתחיל? — ובשעה שהם מאספים כח לדבר ומסדרים את רעיונותיהם, נראה מרחוק זוג מטייל, שאף הוא מבקש לו איזו פנה נסתרה באותו הגן — והדברים, שהיו מתרוצצים בלבם ומפרכסים לצאת, קופאים על השפתים. הם ממתינים עד שיעבור הזוג והם נכנסים אל תוך שדרה אחרת עבותה וחבויה, מתפתלת ונמשכת. רגעים אחרים הם הולכים זה בצד זו ולרגעים היא מבטת אליו — והתרגזותו ביחד עם שתיקת עצבונו פוגמות את כלי־זינה. באצבעותיו הוא מסלסל בשפמו בלי הרף, ומרעד ידו נכר, כי לבו סוער. והסער הפנימי הזה מקרב אותה אליו, ועצבונו עושה אותם אחים לצרה, ותחת כל המחאות והחרופים, שהכינה לו בלכתה, התמלטו מפיה הדברים: „הנני כי קראת לי". והוא ממלמל בפיו דבר, שאינו מובן לה ולו, אבל מורגש הוא לשניהם ומביע את הסער שבלבו.

הוא מציע לה, שיכנסו שניהם לתוך בית־הקהוה שבגן: בחוץ אי־אפשר לדבר. והיא נכנסת עמו אל חדר הקהוה והמשרת מראה להם חדר מיוחד. אחרי רגעים אחדים הביא להם המשרת קהוה וליקר ויצא, והם נשארו לבדם מבלי שהסירו את בגדיהם ומבלי ששתו. הוא ישב כנגדה והיא מרגשת, שהוא רוצה לומר לה דבר־מה, אבל אינו מוצא את המלה המתאמת, אינו יכול להתחיל. והיא יושבת ומקשבת בתוך השתיקה השוררת אל סער לבה ההולך וגדול משעה שנשארו לבדם בחדר. רוגז נפשה חלף. אינה כיעסת עוד לא עליו ולא על עצמה, אבל היא מרגשת, כי צער עמוק בלבה ונפשה כואבת איזה כאב נעים, שהיתה רוצה מאד, שיהא הולך ונמשך, הולך ונמשך. וכאבה החרישי הרעיד דבר־מה בקרבה ודמעות התפרצו מעיניה. היא כסתה את שתי עיניה בכפות־ידיה — ובכיה התגבר ונמשך. והיא חשה, שהוא מחליק את שערותיה, אוחזה לפעמים בזרועה וממלמל דבר־מה, כאילו הוא מבקש את סליחתה... הוא אימלל מאד. ובכיה הולך ונמשך... היא מרגשת בצערה וכאבה ונדמה לה, כי ברמעותיה היא מקילה את לחץ לבה... והיא מוסיף להחליק את שערותיה ואצבעותיו הרועדות הן חמות מאד. הוא מרכין את ראשו אליה. משתדל להרגיעה, והיא מרגשת את נשימתו הצורבת והסוערת. הוא נושק את אזנה, את שערותיה;

הוא אומלל, היא אוהב איתה ובלעדיה חייו אינם חיים. וגם היא אוהבת אותו: הלא אהבתה היתה מורגשת לו כל הזמן, אף־על־פי שהשתדלה להסתירה בלבה. למה היא בוכיה?—

וכאילו אד עולה במחה וערפל מחתל את מחשבותיה ורגשותיה. דמה הסוער והרותח התפרץ לתוך לחייה והיא מרגשת כעין צריבה מתחת העור. היא אינה בוכה עוד, אף־על־פי שכפות ידיה מכסות עדיין את פניה. החום, שהתגבר בה עתה, כאילו הוביש את מקור דמעותיה. והוא יושב על־ידה, מחבקה, מנשקה ומשנן לה בלי הרף: „אהבתיך, אהבתיך!" — והיא שומעת את המלים האלה והן לה כהשבעות וצרופי־שמות נגד תולעי מחשבותיה שורדות־מנוחתה. „אהבתיך, אהבתיך!"—והיא אוחזת במלות אלו כטובעת במצולה. נראה לה, שהן משיבות לה את כבודה והן מתקנות בה את צורת האשה, שנפגמה ושנתחללה בימים האחרונים. והיא משתדלת לפכח את צערה בסערת־לבה. היא רוצה בשכרות המתגברת עתה בקרבה וגם שמחה היא על שכרות זו. „אהבתיך, אהבתיך!"— חוזרת היא ומשננת בשעה שהיא מחבקת אותו ושפתותיהם מְדַבְּקוֹת בנשיקות צורבות; „אהבתיך, אהבתיך!" — והיא נדחקת אל לבו ונצרבת באש תאותו „אהבתיך, אהבתיך!" — והיא שכורה כולה, אינה רוצה ואינה יכולה לחשוב עתה הרבה ולבקר את מעשיה. „אהבתיך, אהבתיך!" — ובמלות האלו היא אומרת למצוא תרופה כנגד יסורי לבה; „אהבתיך, אהבתיך!" — ובעזרת המלות האלו היא מתרוממת בעיני עצמה מנפילתה הראשונה; „אהבתיך, אהבתיך"! — והיא סגורה בזרועותיו וסוגרתו בתוך לבה; „אהבתיך, אהבתיך!" — ועוד הפעם היא מוסרת את עצמה בידי הרופא...

וגם בשעה שהיא שבה לבדה אל אכסניתה היא חוזרת ומשננת את המלים: „אהבתיך, אהבתיך!"—בלבה פנימה מתרוצצות מחשבות בלתי־ברורות, דוקרות ומרגיזות. מצב־נפשה דומה הוא לאותו של פועל אחרי יום של בטלה, רוחה הוא כרוחו של שכור שנתפכח מיינו, והיא חוזרת בלבה על צרופי המלים „אהבתיך, אהבתיך!" —: יראה היא, שמא יפוג שכרונה, והיא משתדלת להגבירו אף באמצעים מלאכותיים.

וימים רעים באו לה, ימים, שבהם היתה שכורה ולא ידעה מכל אשר אתה, וימים, שבהם הלכה קדורנית מתגרת הנוחם ומלחץ יגונה, ימים, שערפל כסה בהם את עיניה וערבוביה משונה היתה במחה ולבה, וימים, שעיניה נתרחבו בהם ונפקחו ביותר והיא ראתה את עומק התהום הפתוחה לרגליה. וימים רעים באו לה בכלל. כי גם בשעה שצרבה את לבה באש־האהבה לא הרגישה את עליצות־הנוער של האוהבת הצעירה. לבת־אהבתה סולדת היתה, אבל לא מחממת. וגם בשעה שהיתה שכורה היה צערה כרוך אחריה ונכון לשעת ההתפכחות. ויראתה מפני שעה זו, הצפויה לה, הכריחתה להגדיל את האש המלאכותית בכל האמצעים; והיא לא ידעה ולא הבינה אז, שכל מה שתגדיל את האש המלאכותית תמהר זו לכבות.

על ודויה לפני בעלה אינה חושבת עוד. היא מניחה זאת לעת אחרת, לכשיתברר המצב. לעת־עתה היא מתאמצת להתחמק ממנו ולגנוב את דעתו כדי שלא יודע לו כלום. על כל פנים אינה רוצה, שיעמוד על תהלוכותיה מעצמו.

וימים יותר רעים באו לה. לבת-אהבתה, שהיא מתאמצת לפחת אותה, אינה מתלקחת, וכשהיא מתלקחת אינה נמשכת זמן מרובה. היו חסרים העצים, חסר היה השמן להמדורה הבוערת. רק זמן קצר עבר והיא ההחילה להכיר, כי פני הרופא אינם אליה כמו שהיו קודם. הוא מצא ספוק תאותו ועתה הוא רוצה להשליכה ככלי אין חפץ בו! — בכל כחות נפשה, שהתעוררו בה ביותר לרגלי יראתה, היא אוחזות ברופא. צערה ומוסר-לבה הולכים וגדולים וגם בשעה שעולה בידה לפכח את צערה בזרועות הרופא, היא חשה ומרגשת, שאין זו אלא תחבולה מלאכותית: נפשיות חסרה כאן. הריקות הבאה אחריה מכאבת לה עוד ביותר. ואף-על-פי כן אי-אפשר לה לעזוב את הרופא. דבר-מה דוחפה לתוך זרועותיו; היא יראה אפילו מפני הרעיון בלבד, כי ימים יבואו והיא תשאר לבדה עם כאב נפשה ומוסר לבה. ביחוד מבהיל אותה הרעיון, שהרופא הוא המתחמק ממנה והוא הוא הרוצה לעזבה. על סוף הדבר אינה יכולה ואינה רוצה לחשוב מחשבות. רק מחשבה אחת ממלאת עתה את כל הויתה: להמשיך את שכרונה. ובכל פעם שהיא מתועדת עם הרופא היא יושבת ומסתכלת בעיניו עמוק-עמוק ומכריחתו לשנות ולחזור את המלים „אהבתיך, אהבתיך!"—וכן הוכרח לשורר באזניה בכל ראיונותיהם את ההימנון המונוטוני והאין-סופי: „אהבתיך, אהבתיך!"—. אבל סוף סוף נראה לה הדבר בחוש, שכל הענין היה למשא על הרופא, הוא התחיל להתחמק ממנה. הוא מתרחק מחברתה ומשתדל להפגש עמה רק בשעה שהיא נמצאת בחברת בעלה. על-פי עצתו חדל הבעל להתרפאות בבית-החולים והתחיל להתרפאות אצלו. וביחודם בשעת הבקור היה נמצא גם הבעל באותו מעמד. ובשעה כזו אמר פעם אחת להבעל, שלפי דעתו אפשר יהיה להם לשוב לביתם בקרוב. היא מבינה את כוונת הדברים: להפטר ממנה רוצה הנבל הזה עתה. היא עליו למשא.— ובקושי עלה בידה להתאפק ושלא להתנפל עליו. בעלה מתקרב אליה בימים האחרונים והיא מכירה גם בזה את יד הרופא. וכעסה ושאיפתה לנקמה הולכות וגדולות. זה יותר משבוע, שלא יעד לה כל ראיון. ואם כי בימים האחרונים היה בעלה שומר עליה, לא שמה את לבה לזאת. היא הודיעתו, שהיא מצוה עליו לבוא אל הראיון היום: היא צריכה לדבר עמו. ולפנות ערב שמה עליה את בגדיה והלכה מבלי שים לב לתמהונו של הבעל.

הוא בא אל הראיון בשעה הקבועה, אבל בפניו הכירה כבר מה שבלבו— ובלבה פנימה הרגישה כעין דקירה. אותם הפנים היפים, אבל איזה גועל-נפש העירו בה עתה! ולאיש כזה מסרה את עצמה, ועל-ידי איש כזה טמאה את עצמה! והיא חשה, כי זרם של דם צף אל פניה, ובלבה הרגישה כעין כויה צורבת. היא רצתה לרוק בפניו ולומר לו בדברים חריפים כל מה שבלבה: כי היא משקצת אותו, כי הוא צודה-נשים מנוול וכי כל ימי חייה יהיה זכרונו בלבה כשקוץ נתעב. אבל דברים אחרים לגמרי נפלטו מפיה. היא מתאוננת עליו על שהוא מתרחק ממנה בעוד שהיא הקריבה לו את כל כבודה ומנוחת-נפשה. פתחה בתלונה וסיימה בבכי: חייה עתה אינם שוים כלום; בביתה אין לה מקום; אי-אפשר לה גם להביט בפני הבעל; אנה תלך?—אבל בכל הזמן שבכתה לא נע ולא זע. פניו נשארו בלי תנועה כאילו היו שיש, ורק הקוים שסביב השפם הביעו כעס. פתאום הוצתה בעיניו אש השנאה:

—כן, הוא שונא לה. אך עתה הבינה, שהוא אינו סובל אותה!

ופתאום נפסקה בכיתה. לבה נתאבן ועיניה נפקחו לרוחה. פתאום התחילה לחכיר הכרה ברורה מה שהרגישה עד עתה ברגש כהה:

— הוא לא אהב אותה מעודו ורק כדי למלא את תאותו היה מחזר אחריה וטמא את נפשה. ואיש כזה מתהלך חפשי ברחובות-העיר ויד המשפט לא תשיגהו!

והיא עומדת ומודדת אותו במבטה כמו שהוא עומד ומודד אותה במבטו, ומבטי שניהם מביעים שנאה ורוגז. היא שונאתו בעד העבר והוא — בעד העתיד. על שהיא דורשת תשלומים גדולים בעד הנאתו הקטנה והארעית.

הוא התחיל למלמל איזו פרזה: סוף כל סוף צריך לשים קץ לאותו המצב והיא צריכה להתרגל ברעיון זה. אבל היא מפסיקתו באמצע ובתנועת-ידה אינה מניחתו לגמור את דבריו. עתה היא אומרת לו כל מה שבלבה. אין לה צורך וחפץ בהתנצלותו. היא אינה בוכה על שהוא מתרחק ממנה עתה, אבל היא בוכה על שהתקרב אליה בעבר, על שהצעיד אותה לתהום עמוק כזה, על שהשקיע אותה בזוהמא. והוא גם-כן אינו שם מעצור לפיו. דבריה פצעוהו וגדשו את הסאה, שהיתה מלאה גם בלא זה. בהתרגזותו רעד קולו ודבריו היו מגומגמים. קשה היה לו הדבור מתוך רוב התרגזות, ויחד עם זה—מתוך שבקש את הבטוי היותר חד, את המלה היותר חריפה, כדי להעמיק את הפצע. ואמנם, מעט מעט נעשה דבורו יותר שוטף. הוא שונא לה בכל אש עלומיו. הוא שכח את הרגעים הנעימים המעטים כל-כך, שבלה בחברתה, וכל נפשו מלאה רשמי השעמום העז, שהפילה עליו במה שהכריחתו תמיד להתחפש ולשאת עליו מסוה של אוהב מהלהב. ובעד ענוייו אלה היא רוצה עתה לגזול את חירותו! — הוא אומר לה מה שבלבו בלי כל זהירות. בזמן הקצר, שהם מכירים זה את זו, הרגיש תמיד את עצמו כאילו הר כבד רובץ עליו. אף לשאוף רוח כראוי לא היה ביכלתו. תמיד היה חייב לעמיד ולשנות מבלי הרף: „אהבתיך, אהבתיך". ואם קרה, חס ושלום, פעם אחת, שלא חזר על המספר הנצרך של „אהבתיך", היתה היא אומללה ומררה את חייו בתלונותיה ובדמעותיה. אף שעה אחת בחייו לא הנעימה. והוא אינו חייב לה כלום. את רגעי העונג, שנתנה לו, שלם בדמי לבו. אהבתה צרבה אותו, הוא נכוה באשה ונחנק בחבוקיה, ואם היה נמשך מצבו זה עוד שבוע אחד, היה שם קץ לחייו. היא אשה-עלוקה, שבאהבתה היא מוצצת את דם אהוביה, והוא מתפלא, איך היה יכול בעלה לחיות עמה עד עתה.

היא לא נתנתו לגמור את דבריו. מכת לחי היתה תשובתה האחת. ובשלוה חיצונית פנתה לו עורף והלכה לה. הרמת-ידה וההכאה הרגיעו מעט את נפשה, ועל-כן יכלה להק שיב אל כל הנרקם והמתהוה בלבה פנימה. כאב על טומאתה אינה מרגשת עתה, אבל רגשות נקמה מתרוצצים בקרבה והיא שואפת להכחיד את שם הנבל הזה הלועג עוד לטרפו, לעשות אתה כלה! החלטתה הראשונה היתה לספר זאת להבעל: ידע גם הוא מזה וינקום את נקמתו!—אך כעסה הולך ונפוג במשך זמן הלוכה. אויר החוץ הוסיף להרגיעה. נרגעת, אבל עיפה ורצוצה, שבה הביתה. על שאלות בעלה, שפגש אותה בתמהון: היכן היתה ומפני-מה היא כל-כך נרגזה,—לא ענתה דבר. וכשהציק לה, הפסיקתו באמצע, כי יתן לה מנוח: היא עיפה ורצוצה.

ה.

וימים רעים ולילות מרים באו לה, ימים של אי־מנוחה ולילות של אי־שנה. קפדנותה ורוגזה הולכים וגדולים מיום ליום וכאבה הפנימי מתעמק ומהדהד. פעמים שבעלה פולט איזו מלה—והיא מרגשת, שמרתה נשפכת וקרביה מתהפכות. אילו, לכל הפחות, לא היתה מוכרחת להפגש עם בני־אדם ולהשיב על שאלות שאינן מעניינות אותה ולפעמים גם מרגיזות אותה—, אילו היה ביכלתה לברוח, להתחבא, כי אז, אם לא היתה מאושרת, לכל הפחות היתה יכולה לשאת בדומיה את מכאובה. אבל כמו להכעיסה ולהגדיל את כאבה שומר עתה בעלה את צלה ואינו עוזבה אף לרגע אחד. מה לה לעשות? והיא חשה ומרגשת, שהיא יוצאת מדעתה, שמרתה מתפקעת. פעמים שקשה לה לשאוף רוח: נפסקה נשימתה והיא נחנקת תחת סבל משא כבד. ויש רגעים, שבהם נדמה לה, שגם כותנתה היא לה כמשא כבד, והיא מוכרחת לחצוץ באצבעותיה בין הכתונת ובשרה: לולא זאת מרגשת היא, שלבה יתפקע.

את הרופא אינה מבקרת עוד, ולגודל תמהונה אין הבעל מאיץ בה לעשות זאת, ומתוך דבריו ותהלוכותיו היא מבינה, שהוא חושב, שהרפואות כבר פעלו את פעולתן. רק עוד זמן קצר יתמהמה בזה, להוכח, עד כמה גדולה פעולת הרפואות, ואז ישובו הביתה.—והוא רוצה להשתמש באותם הימים המועטים, שבדעתו להשאר בזה. הרי צריך הוא עוד לקנות כאן הרבה דברים בשבילה ובשביל בני־משפחתו. עד עתה לא היתה דעתו פנויה לזה. טרוד היה ברפואות, אבל עתה, שהוא חפשי לנפשו והם שבים הביתה בתקוות כאלה,—עתה הוא רוצה להביע את שמחתו על ידי המתנות, שיקנה בשבילה ובשביל בני־המשפחה. אבל היא אינה שמה לב לכל הקניות הללו. בעל־כרחה היא נגררת אחריו ובעל־כרחה היא נכנסת עמו לאיזו חנות. ובכל פעם שהמשא ומתן הולך ונמשך, היא משתמטת ממנו באמתלא, שהיא עיפה, שהתנועה קשה לה ושהיא מוכרחת לשוב הביתה. הבעל מפסיק את המשא־והמתן שלו וממהר למלאות רצונה. הם שבים לאכסניתם. ובחזורים, שהבעל מחזר אחריה באותה שעה, ובמבטיו, המודדים אותה ואת בגדיה, היא מכרת כעין שאלה, שמאדמת את פניה... ויש ימים, שגם התנועה היותר קלה היא למעלה מכחה ורצונה, ורק בקושי ואחרי הרבה פתויים ובקשות עולה בידי הבעל להוציאה החוצה כדי שתשאף מעט רוח. יותר נעים לה להשאר בחדרה ושלא לשים עליה את בגדיה כלל. כל היום היא יושבת על כסאה תפושה במחשבותיה ואף אינה מכרת במרוצת העת. ופעמים שהיא מתחלת להרגיש בלי שום סבה קודמת, שלבה מתכויץ ושדמעות חונקות אותה. היא רוצה להתאפק, אבל זהו למעלה מכחה. בכיה מתפרץ ונמשך, ואז היא כל־כך רגזנית, עד שהיא מתקוטטת עם בעלה על לא דבר—על איזו אמירה קלה, על שפלט מפיו איזו מלה לא לפי רוחה, על שהוא יושב, הולך או עושה דבר שלא כרצונה. הוא אינו משיב לה על תואנותיה כלום. הוא נושא בדומיה את קפדנותה הפתאומית ואת רוגזה המחוסר־סבה. הוא שותק לכל דבריה ורק מבטיו מגידים לה הרבה מאד. ומבטיו אלה, ביחד עם שתיקתו המלאה הכנעה, מרגיזים אותה עוד יותר. דמה סוער ורותח ולבה הפצוע שואף לנקמה.

— לא, לא! — צועקת היא אחריו וכל מלה ומלה, שהיא מוציאה מפיה, הרי היא כאילו היתה זורקת אחריו כדור מפוצץ — לא, לא! הוא טועה: לא הרה היא, אלא חולה. ובמחלתה אשם הוא. ילדים הוא מבקש, וביחד עם משפחתו הוא מענה אותה ושופך את דמה. לארבע כנפות הארץ הוליכוה, כאילו היתה פרתו, שכל מטרתה בחיים היא רק ללדת.

והמלים נפלטות ומתפרצות מאליהן. איזה כח נסתר דוחף אותה להציק לו בדבריה, ונדמה לה, שירוח לה אם תפגע בו, אם יעלה בידה לפצוע אותו פצע עמוק. ובאותה שעה היא חשה ומרגשת, כי עָוֶל הוא מצדה להתנפל עליו ולפגוע בו בדבריה. אדרבה, היא היתה צריכה ליפול לפניו ארצה ולהתוודות על חטאה. אבל במקום וודוי ממליט פיה תמיד חרפות וגדופים, והיא שופכת עליו קתון של רותחים. וכל מה שהוא מוסיף לשתוק ולשאת שגעונותיה ברומיה כעסה מתגבר ועקיצותיה מתחדדות. באותם הרגעים הוא נראה לה כשונאה ואויבה, המציק לה, המתענג על יסוריה והנהנה מענוייה. שתיקתו וצחוקו — זוהי שיטתו המיוחדת להגדיל את רוגזה. זהו זאב, המתחפש בעור של כבשה תמה. בידים ממש הביאה לידי כך. היא התחננה לפניו, שישובו הביתה, אבל הוא לא שמע בקולה ולא ראה את הרשת הפרושה לרגליה. בילדים הוא רוצה ומפני זה הפקיר אותה... וכעסה כל-כך גדול, עד שלפעמים היא מרגשת צורך להכותו, למרוט את זקנו ולתלוש את שערו. ובכל כחה היא צריכה להתאפק ושלא להרים עליו את ידה. ונקמתה האחת היא באותה שעה — לבטל את תקותו ולהפריע את משושו האחד:

— לא לא, הוא טועה! — היא קוראת וצועקת ברגעים האלה — הוא טועה: לא הרה היא, אלא חולה.

בדבריה אלה היא שולחת בו חצי נקמתה, ובדבריה אלה היא כאילו רוצה לחזק את עצמה ולמצא נוחם. רבונו של עולם, אם חטאה ישא פרי באמת, אז הלא היא אובדת לנצח! — וברגעים כאלה, כשכעסה והתמרמרותה מגיעים למרום קצם, עוזב אותה הבעל ויוצא אל החדר השני; ואז היא מרגשת לאחר זמן-מה, שכעסה חולף ועובר ואיזו מרירות תוקפה על גורלה המר, שהרע את לבה והחשיך את רוחה. היא עוד מעיזה להתקוטט עמו ולפגוע בו! — והיא בוכה אז בכי מר וממושך על מצבה זה, שאין לה ממנו כל מוצא ושאי-אפשר לו בשום אופן — כך היא מרגשת — שימשך עוד זמן-מה. — לא, לא. הוא טועה! לא הרה היא, אלא חולה! — היא מיסיפה לחזור ולשנות. אי-אפשר, שהרתה ותלד ממנו, מן הרופא. והיא מרגשת שרעד עובר בבשרה רק לזכר הדבר הזה: היא יראה גם מפני הרעיון בלבד!

ואולם לא הוא טעה, אלא היא. בשבוע האחרון נוכחה, שאמנם הרה היא. עבר חודש והיא רואה את השנוי שנתהווה בה. בפיה היא מנחמת את עצמה: אפשר שמפני מחלתה בא השנוי: דבר כזה יקרה לפעמים במשך זמן-מה; אבל בסתר-לבה היא מרגשת, שאין אלה אלא תנחומים של הבל. היא הרה. מה לה לעשות? — והרעיון הזה מעביר אותה על דעתה. אם עד עתה עוד היה ביכלתה לטמון בחובה את טומאת נפשה, מרגשת היא עתה, שהדבר הזה הוא למעלה מכחה: היא הרה, חטאה מורכב בה, הוא יצמח, יגדל ועוד תשא אותו תחת לבה! היתכן הדבר הזה! — והיא אינה מודה לבעלה, שצדק בהשערתו. עוד ביתר עוז היא קוראת לו בשעת הקטטות, שהוא טועה. בלבה מתלקחת עוד התקוה: אפשר

שהיא טועה ואפשר שעוד יצלח בידה להכחיד את פרי חטאה.

ובין כה וכה הולכת ומתגלית בה תכונה חדשה: היא נעשית מרושלת מאד. בבוקר קשה לה לקום ממשכבה. טרחה יתרה לה היא הרחיצה. היא מתרשלת בסדור בגדיה ושערותיה. היא מתעצלת לאכול ואפילו להתקוטט. היא רק מתחננת לבעל, שיעזוב אותה עתה לבדה; קשה לה חברתו בשעה זו. מחר, לאחר זמן, כשיוטב לה, אז ישב על-ידה, אז ידברו כמה שירצה, אבל עתה, בשעה זו, יעזוב-נא אותה לבדה. הוא שומע בקולה בצחוק של חוטא על שפתיו ועוזבה לבדה בחדר. והיא שומעת, איך בעלת-האכסניא מנחמתו: תמיד הוא כן. ההריון לא דבר נקל הוא. כשהרתה בבנה הראשון לא היתה יכולה גם להביט בפני בעלה.—את תשובתו אינה שומעת. נשמעים לה רק צעדיו, כשהוא יוצא מן החדר. אחרי רבע שעה היא שומעת עוד הפעם את צעדיו, הוא שב מטיולו. אינו יכול להתרחק מביתו: איזה דבר מושכו תמיד אליה. הוא מתקרב אל חדרה ולאט הוא פותח את הדלת. כדי שלא תהא מוכרחת לדבר עמו היא מסבה את פניה אל הקיר ועושה עצמה כישנה. והיא מרגשת, שמבטו מגפף את ערפה. הרגעים נמשכים כימים שלמים. נדמה לה, שאין לדבר סוף. והיא מתינעת בשכיבתה בעינים עצומות, בלי להתנועע. כאילו נמלים היו מרקדות על פניה. רק בקושי עולה בידה להתאפק ולשתוק, בתקותה, שעוד מעט ויצא. אבל הוא, כפי הנראה, אינו חושב לצאת כלל. הוא מוסיף לעמוד על-ידה ולמודדה במבטו. קרבתו מורגשת לה: הוא ישב על המטה ואת ידו הוא מעביר על שערותיה, מחליק איתן, מגפף את ערפה ואוחז בחבה יתרה בזרועה. חבתו זו מרגזת אותה עוד יותר, אבל היא מתאפקת בכל כחה: אולי ייעף ויצא. אבל הוא מוסיף לשבת על-ידה, להחליק את שערותיה. ופתאום היא מרגשת, שהוא מעביר את ידו על בטנה, ובאותה רגע הוא גוחן עליה ונושקה. עתה כבר נתמלאה הסאה! מרוגזת וסוערת היא קופצת ממטתה:

— מה הוא רוצה ממנה? מפני-מה אינו נותן לה מנוחה? האמנם רוצה הוא לשים קץ לחייה? יניח אותה בשלום, ואם לא—אינה ערבה בעד עצמה! אי-אפשר לה לשאת את קרבתו! מאום הוא עליה, פניו מעירים בה גועל-נפש!

והוא, כאילו לא שמע כלום, מוסיף לחבקה ולכסות בנשיקותיו את פניה וזרועותיה.

— למה היא מרוגזת כל כך? למה היא ממררת את חיי שניהם? הלא לשעה זו חכו ואליה התפללו זה כמה!—והוא מתאמץ להרגיעה בדבריו וחבוקיו: גם זה יעבור! ואז הלא תבוש בעצמה מהתעוררותה והתרגזותה.— אבל היא דוחפתו ממנה ואוטמת את אזנה:

— לא, לא, אל ידבר כלום! קולו נוקב את אזניה ופוצע את לבה!— ואת זלזוליה וחרופיה היא גומרת בדברי-נקמתה, שהוא טועה: היא אינה הרה, גבור שכמותו אינו טוכשר לכך.— הוא נבהל מצעקותיה וממהר לעזבה יחידית בחדר. והיא מוספת לכעוס ולהתמרמר. והכעס הגדול הזה מקים אותה על רגליה. אי-אפשר לה עוד לשכב על מטתה ואף להשאר בחדרה. היא רוצה לרוץ, לברוח. אבל קשה לה באותה שעה אף ההתלבשות. ואחרי שהיא מבקשת פעמים אחדות את בגדיה, היא נופלת בלי כח על המטה. ראשה כואב ולחץ-הלב הולך

וגדול. אילו היתה יכולה לבכות אפשר שהיתה מקילה מעליה. בודדה ועזובה היא בעיני עצמה. אין לה כל איש בעולם. את כאבה היא מוכרחת לקבור בלבה ולעולם לא יהא אפשר לה להשיח את יגונה ולהקל מעט את כובד הלחץ שבלבה.

בעלת־האכסניא נכנסה אל החדר. כפי הנראה, שלח אותה הבעל כדי להרגיע את רוח אשתו. ברעש נכנסה והביאה עמה את ריח הכירים והתבשילים. בידה האחת תקנה את שערותיה ואת שלמתה ובידה השנית אחזה את כף־המרק. היא הפסיקה באמצע סנון המרק ומהרה אליה לראות מה לה. אבל אחרי דבריה הראשונים, שהשמיעה בכניסתה, שכחה את העבודה המרובה המחכה עליה, ישבה על־ידה על המטה והתחילה לנחמה:

—מה יודעים הבעלים? להם תן הכל מן המוכן! הבעלים, אל ייסרה ה', גם אלו הן בריות. כלום יש להם השגה כל־שהיא מיסורי הנשים? כלום הם יודעים מה הם הריון, לדה, גידול הילדים וטרדות־הבית? — להם תן הכל מן המוכן!

היא שומעת את דברי בעלת־האכסניא, אבל אינה שמה את לבה לתוכן־דבריה: כאיזה זמזום הם נראים לה. היא לא השיבה עליהם כלום. אבל פתאום הרעיד קול זה, שהיתה בו השתתפות בצערה, איזו נימא נסתרת שבלבה. הלב התכויץ וההתכווצות הלכה וגדלה עד שהתחילה לבכות. מתחלה בכתה בחשאי, התאמצה לבלוע את דמעותיה ולהסתיר את בכיה, אבל אחר־כך חלש רצונה להתאפק והתחילה מרגשת, שנצרך לה לגולל מעל לבה את האבן הכבדה, שהיא צריכה לכבס בדמעות את פצעיה העמוקים. ובכיה הולך ונמשך, הולך וגדול. רחפו עצמותיה של בעלת־האכסניא ועיניה נתכסו בערפל. בהתעוררות יתרה התחילה מדברת על לבה ומשתדלת להשקיטה ולנחמה:

—למה היא בוכה?—הלא מאושרת ושמחה צריכה היא להיות. כמה נשים מקנאות עתה בחלקה!

ואולם יותר שבעלת־האכסניא מרבה לדבר על לבה, יותר הולך בכיה וגדול. לסוף רָוַח לה מעט והיא מרגשת בעצמה, שנעשתה ערה וחיה, אבל אינה רוצה לעצור בעד דמעותיה הנגרות, כמעט שהן מהנות אותה. והיא רואה, שגם בעלת האכסניא מרימה את סינורה כדי להוביש את עיניה. גם בה נתעוררה, כפי הנראה, אותה הנימא הנסתרת, ואחרי רגעים אחדים צריך היה לנחם גם אותה, כי גם היא בכתה. אבל בקול נפסק מבכי הוסיפה לדבר:

—גם זה יעבור! היא תלד ותהיה שמחה בחלקה. אבל, בכלל, מה כח וחלקן של הנשים! כשאינן יולדות הרי הן הבריות היותר אומללות שבעולם, ואם הן יולדות—כמה הן צריכות לשאת ולסבול! ההריון, הלדה, גידול־הבנים וחנוכם וכל טרדות־הבית—רבונו של עולם! אף רגע אחד של מנוחה לא ידעה בחייה! וכשהילדים גדלים הרי הם הולכים ומתרחקים ממך, ממש כזרים, ואַתְּ נשארת גלמודה בחיים. הבעל אינו מבין את רוחך והילדים זרים לך. אמנם, כדאי לסבול את כל היסורים האלה!

ושתי הנשים ישבו ובכו על רוע גורלן. ובעוד שיגון־לבה של שרה הוקל על־ידי בכיה, נתעוררו ביותר הפצעים הישנים של בעלת האכסניא. וכאילו היתה שמחה, שנזדמן לה המקרה לבכות מעט, התחילה לתנות את צרות לבה, להתאונן

ולבכות על חייה ההולכים וכלים בחדר אפל, אחורי התנור. אבל עוד לא עלה בידה להריק אף מחצה ממה שהעיק על לבה — וכבר נפסקו דבריה על־ידי קריאת השפחה מחדר־הבשול:

— בעלת־הבית, בעלת־הבית!

היא קפצה ממקומה כנשוכת־ערוד:

— רבונו של עולם, את כל עבודתי המרובה שכחתי ואני יושבת כאן ומפטפטת!

ובדברה את דבריה אלה מהרה ועזבה את החדר.

שרה נשארה בחדרה לבדה. עיניה עדיין הן רטובות, אבל בפנים־לבה היא מרגשת, כי רָוַח לה. המרירות פגה והלחץ הוקל. אינה זוכרת את העבר ואינה חושבת על העתיד. בכלל אינה חושבת עתה כלום. היא עיפה וצמאה למנוחה. היא שוכבת ולמרות כל אנחותיה העמוקות היא מרגשת, שכחות נפשה מרובים הם וגדולים, והיא מתעדנת עדן מיוחד, — אותו העדן, שהיא מרגשת ביום־קיץ כשמנשבת עליה רוח קרירה ומחיה־נפש.

הבעל נכנס בחשאי. על־יד הפתח נתעכב מעט לראות, אם כבר עבר הסער. וכשהכיר, שאשתו נחה מזעפה, נתקרב אליה וישב אצלה על המטה. הוא שואל אותה לשלומה, — וקולו מה רך ומה נעים! וכמה חבה ומסירת־נפש היא מרגשת במבטו ובכל תנועותיו! — והיא בגדה בו וחללה את כבודה! והיא עוד מעיזה בנפשה למרר את חייו בקטנותיה ורוגזה! כמה היא מגונה ושפלה! אפים ארצה תפול לפניו, תנשק את כפות־רגליו וסליחה תבקש ממנו!

היא מתקרבת אליו ומחביאה את ראשה בחיקו — ודמעותיה נגרות עוד הפעם. אבל הפעם אין בכיה בכי של כעס ורוגז, אלא של נוחם וכאב, על שבידים הרסה את אשרה הגדול ועל שהיתה יכולה לחטוא לאיש נעלה כזה. היא נלחצת אל לבו, כאילו היא אומרת למצא בו מחסה כנגד רגשותיה. היא — נחש צפעוני, היא ממררת את חייו — אומרת היא על עצמה. והוא מחבקה בזרועותיו, ובצחוק של גדול על תעלולי בנו הקטן הוא מנחמה ומדבר על לבה:

— שטיא! מפני מה הִיא כל כך מרוגזת! הוא אינו כועס עליה. הלא היא תמיד טובת־לב ו„בריה" גדולה. היא הרה ובקרוב תלד לו בן. כן, בן קטן, ועל־כן היא יכולה לעשות לו כל מה שהיא רוצה. רוגזה, כעסה וקפדנותה — את הכל הוא מקבל באהבה. אם היא רוצה, יושיט לה עתה את לחיו ותוכל לסטור עליה כמה שהיא רוצה.

ובדברו לקח את ידה וסטר בה על לחיו, ואחרי כל סטירה נשק את היד הסוטרת כדי להראות לה, כי מכותיה חביבות עליו. היא שוחקת לטובת לבו ותומת נפשו:

— לא, לא, אל ידבר הבלים! היא יודעת ומרגשת היטב מה שהיתה וכמה חטאה נגדו בימים האחרונים. הוא צריך לסלוח לה ולכפר על עונה.

הוא צוחק לדבריה אלה. הדבר הזה, שהוא צריך לסלוח לה, מעורר צחוק בקרבו. והוא מתחיל לצייר לה את האושר המצפה להם בעתיד. בעוד שני ימים, כשתרגיש את עצמה במצב יותר טוב, יסעו הביתה. הוא לא יוסיף לקנות כלום. למה להם כל ההבלים האלה? הוא רוצה למהר ולשוב הביתה. עירה, רחובה, ביתה ומכריה ירגיעו את רוחה וינעימו לה את חייה. והיה כאשר

יולד יורש-העצר... אבל היא מפסיקתו באמצע, בידיה היא סותמת את פיו, והוא ממהר להתנצל: אם אינה רוצה, לא יאמר כלום, אם לה לא נעים הדבר—יהא כדבריה... אבל היא סותמת בידיה את פיו: לא, לא, אל ידבר הבלים! והיא לא תרים את ראשה עד שיאמר: „סלחתי". והוא מרכין את ראשו ולוחש לה באזניה כמה פעמים מלת „סלחתי", וכל מלה ומלה הוא מלוה בנשיקותיו.

הוחלט הדבר, שהם שבים הביתה. כי מן הרופא נתקבל מכתב, שבו הוא מודיעם, כי נקרא לפרופיסור אחד, היושב עתה באחוזתו, וכפי הנראה ישאר שם שבועות אחדים; והוא יועץ להם, שישובו הביתה, כי, לפי דעתו, אין להם מה לעשות עוד בווינא: הוא מקוה, שפעולת ההתרפאות תהא ניכרת. המכתב הזה נתקבל עוד לפני ימים אחדים, אבל אז היה רוגזה גדול מאד, ועל-כן לא ספר לה הבעל כלום בדבר המכתב.

ובימים האחרונים לפני נסיעתה נתחבבה עליה כל החבורה שבאכסניתה. באור של ידידות הואר היחס שבינה ובין האורחים האחרים. בברכות-השלום שבפגישות התכופות היו ידידות ונועם. ביחוד נתחבבה עליה בעלת-אכסניתה. משעה שבכו אשה לפני רעותה נתקרבו זו לזו וכעין ידידות יתרה התפתחה ביניהן. בכל שעה שבעלת-האכסניא היתה יכולה להתחמק מבית-הבשול, היתה עוזבת את עבודתה ונכנסת אל חדרה לשוחח עמה. והשיחות האלה היו תמיד מכוונות כלפי העתיד. היא השתדלה למסור לה את נסיונותיה, כדי שתדע איך להתנהג ולא יקרה, חס ושלום, איזה אסון. ביחוד הזהירתה על עבודות גסות וגם—שתהא זהירה בהלוכה, שלא תקפץ ולא תפסע פסיעות גסות, והעיקר—תזהר ממשא כבד. היא שומעת את עצותיה של בעלת-האכסניא וצוחקת:

—הבלים!—היא חושבת ואומרת—כל הדבר הוא טעות. היא אינה הרה כלל, ובנוגע לאזהרותיה, אל תירא: היא עצלה ונזהרת, אף-על-פי שהזהירות יתרה היא לה לגמרי.

דעתה נחה עליה. היא בטוחה—בלי שתדע על יסוד-מה—ש א י נ ה הרה. רוגזה וקפדנותה באו לה מתוך איזה מחלה עוברת, והעיקר—מתוך מקרי הזמן האחרון: אמנם, גם אשה יותר בריאה היתה יכולה להשתגע. והיא מאושרת בבטחונה זה. יותר לא נצרך לה. הימים-הראשונים ישכחו. אמנם, צריבה חדה היא חשה בקרבה בשעה שהיא זוכרת אותם; אבל לאט לאט תשכחם לגמרי. גם עתה עוברות עליה שעות שלמות, שבהן אינם עולים אפילו על לבה.

והיא היתה לגבורת החבורה והשעה. העקרה שנפקדה נתפרסמה ברבים, ובלי הרף מבקרים אותה חולים וחולות, שבאו הנה להתרפאות בדבר ילדים. מאין נודע להם הדבר ומי הוליך את הקול?—ובכל יום ויום מרבים לבוא אליה חולים וחולות לראותה ולדבר עמה, להודע על-ידה, איך התרפאה ומי רפא אותה. אנשים ונשים, שאף פעם אחת לא ראתה אותם בווינא, בקרוה עתה. בעלת-האכסניא מתגאה בה, באורחת שנפקדה בביתה, כאילו היא היתה הרופאה, כאילו דירתה ומאכליה פעלו כך. ובכל פעם כשחולים באים לראותה ולדבר עמה היא מוליכה אותם אל חדרה של שרה ומראה להם עליה בגאוה יתרה ובשמחה פנימית: ראו,

הנה לפניכם המאושרת, בת-החיל! וכשהיא יושבת ושומעת את שיחות הנשים החולות, אנחותיהן ומבטיהן המביעים קנאה, היא שוכחת כל מה שעבר עליה, וכמאושרת, שאינה יודעת שום דאגה, היא מנחמת אותן, כי ה׳ עוד יעזור גם אותן; ובשעת נחומיה היא זוכרת את השנים האחרונות בביתה, שנים של קטטות וקפדנות, כאֵב-לב ורוגז-רוח, ונראה לה, שהר גדול נגול מעליה. ובכל אותן השעות, שהיא מקבלת את פני החולות ומנחמת אותן, עומד בעלה מן הצד, ובגאות עני שנתעשר חולף ועובר מבטו עליה ועל החולות, כאילו רוצה הוא להשוות אותה, הפוריה, אל האחרות, הלימונים הצנומים. הוא מאושר, ובאשרו הוא כל-כך חביב, כל-כך נעים, עד כי בשעה שהנשים עוזבות אותה אינה יכולה עוד להתאפק והיא ממהרת אליו לחבקו ולנשקו. וללפופיו אין קץ. וזהירותו בנוגע אליה עוברת כל גבול.

הם התחילו להכין את עצמם אל הנסיעה, לסדר את הבגדים ולחבשם. והבעל אינו מניח את אשתו אף לגחון, אף לעשות תנועה כל שהיא. הוא מכריח אותה לשבת על מקומה ולראות, איך הוא בעצמו יושב וחובש את הבגדים במלתחה. ובעלת-האכסניא אינה יודעת מנוחה. בכל רגע ורגע היא באה החדרה ומתחננת, שתטעום שרה מזה, שתאכל, שתשתה, ומלמדת את הבעל, איך יתנהג עמה. פטפטנית היא בעלת-האכסניא, אבל טובת-לב, וחס לה לשרה באותה שעה על שהיא עוזבת אותה. מפני-מה אי-אפשר לה להשאר תמיד עם האנשים האהובים לה?—ואף-על-פי-כן ארכו לה שני הימים, שנצרכו להמתין עוד בווינא, כשנים תמימות. בחדשים האחדים, שישבה בווינא, לא חשבה שום מחשבות על עירה וביתה. נראה לה, שנתאזרחה באכסניתה, כאילו נולדה כאן. מצבה הקודם נשמט מזכרונה, שכורה היתה ובכל נפשה היתה שקועה בחיי השעה ודאגותיה. רק בימים האחרונים, כשהתחילו לחבוש את בגדיהם ולהכין את עצמם לנסיעה, שבו חיי ביתה לחיות בזכרונה. דומה, כאילו הרגישה פתאום בנשיבתו של אויר עירה והתחילה להחיש את שיבתם. לאחרת היתה. שרה של קודם הנסיעה שבה לחיות בקרבה, והיא מאיצה בבעלה, שימהר לגמור את הכנותיו וימהרו לשוב. היא קותה, שביחד עם ווינא תעזוב אחריה את נסיונותיה המרים ותשוב להיות מה שהיתה קודם. די לה לשאוף לתוכה את אויר עירה, לעבור על סף ביתה, כדי שתשוב להיות טהורה ומאושרת. וכאסיר בימים האחרונים לשבתו בבית-כלאו סופרת היא את השעות והרגעים, שעוד מוכרחת היא להשאר כאן. וכל מה שהתקרבה שעת הנסיעה גברו התעוררתה ושמחתה. היא כבר הרגישה את עצמה בביתה, בחברת קרוביה ומכריה. עתה היא מרגשת, כמה יקרות לה חמותה וגיסתה, והיא מתפלאה על עצמה, איך היתה יכולה להתקוטט בהן!—והוא אינה נותנת מנוחה להבעל: התשורות, שקנה בשבילן, לא מצאו חן בעיניה, אל אלהים, איך אפשר להביא תשורות כאלו! צריך למהר ולקנות תשורות אחרות, כיאות לאֵם ואחות, וכשקנתה את התשורות האחרות לא היה קץ לשמחתה. היא צהלה כילדה. היא מרגשת כאן, באכסניתה, איך הן בעירן מכינות את עצמן לקבל את פניה. רבונו של עולם, אילו היתה מגעת כבר שעת הנסיעה!—ולרגעים היא נופלת על צואר בעלה בלי שום סבה וחונקתו בחבוקיה, או היא מתגנבת אליו בשעה שהוא חובש את הכלים, אוחזת בראשו וצוארו מאחוריו ולוחצת אותו אל לבה. והוא אינו מתפלא על זה, שמחתה

ועליצותה דבקו גם בו. ה׳ עוזרם, חפצם נתמלא והם שבים עתה אל ביתם. ואף־על־פי־כן הוא נוזף בה בחבה שלא תפריעהו מעבודתו, שהרי אם לא תתן לו לעבוד, יצטרכו להשאר עוד יום אחד,—דבר, שגם היא אינה רוצה בו. ואולם ברגעים האחרונים, כשכבר ישבה במרכבה ובעלת־האכסניא התחילה להוביש את עיניה בסינורה, הרגישה את צער הפרידה מבעלת־האכסניא ומן האורחים, שבאו ללוותם ולהפרד מהם. כולם נראו לה כאנשים קרובים אליהם. הזמן הקצר, שישבו תחת גג אחד בעיר זרה, קרבם הרבה יותר משקרב אותה הזמן הארוך, שהיא יושבת בעיר־מגוריה, לאנשי עירה. צר היה לה על שהיא עוזבתם ומאושרת היתה ברגע זה אילו היה ביכלתה לקחת את כולם עמה. אבל רגשותיה אלו לא נמשכו הרבה. כשזזה המרכבה ממקומה ופני המלוים נעלמו בחושך ונראה מרחוק רק לבלוב־המטפחות, נדחקה אל בעלה, כאילו היתה רוצה להוכח ולהוכיח, שעתה היא באמת כולה שלו. העבר הכבד והמעציב הוא מאחוריה, תסירהו מלבה ותשכחהו, ועתה מתחילים חיים חדשים, חיי אושר ושלוה, כאותם שלפני נסיעתה לווינא. היא נלחצה אל בעלה, וכשעמדו שניהם על־יד החלון, חבקו זה את ידה של זו לאות ברית חייהם המשותפים, שיוסיפו לחיות בביתם, בקנם החם והמלא אהבה. והפעם היה לבה מלא באמת אהבה וכבוד לבעלה. כמדומה לה, שגם בשעות היותר מאושרות לא הרגישה אף החצי ממה שהיא מרגשת עתה. אהבה טהורה ואמתית, שאין בה שום תערובת של שמץ תאוה, אהבה טהורה וחבה עצומה, שמלאו את לבה ברכות יתרה של התמכרות, מסירת־נפש והתבטלות־העצמיות, ובאותה שעה—גם גאוה עצומה על רגשותיה אלו ועל חלקה באיש הזה,—אלו היו רגשותיה, שסערו את לבה באותה שעה. והדרך הארוכה לא ארכה לה, אמנם, היו רגעים, שלבה כמעט התפוצץ מרוב שמחה ובקוצר־רוח התהלכה במרכבה הנה והנה, כאילו היתה רוצה לדחוף את המסע, שימהר את הלוכו; אבל מצב־רוחה זה נמשך רק רגעים קצרים. רובה של הנסיעה עבר עליה בלי משים. „שקשיק האיפנים היה לה כשיר־ערש, ששר לה על אשרה האין־סופי. שכחה ראשונות ולא חשבה על הבאות. הויתה היתה מלאה רק בשעות הקצרות־הארוכות של ההוה. דומה, כאילו הסתתרה עתה ביער עזוב ונעלם. הנוסעים האחרים שבעגלה כאילו אינם במציאות; רק הוא והיא הם היצורים החיים היחידים. וההוה הזה הוא כל־כך טוב ונעים! הוא משכר ומשכיח, מסער ומישן, ועל הכל מרחפת איזו עדנה יתרה, היא שכחה ראשונות! רק רגשות מטושטשים מפעפעים עוד בקרבה. נדמה לה, שהיא חולה שהחלימה. זכרונות המחלה הקשה מתעוררים בה לפעמים, אבל לא עוד את־רוחה הם עוכרים, אלא לידי התפנקות יתרה הם מביאים אותה ומעוררים אותה לקבל את הפנוק בתור חוב, שחייבים למי שהיה חולה. ואמנם, בעלה מפנק אותה כל הדרך... זהירות, שנזהר בה בעלה, אין נוהגים גם בכלי־זכוכית. את כל צעדיה הוא סופר ואינו מניחה לפסוע אף פסיעה גסה אחת. כשהיא רוצה לרדת באיזו תחנה מעל המרכבה הוא מזהירה ושומר עליה, שלא תקפוץ, שלא תמהר לטפס. ובכל שעות ישיבתם במרכבה לא זזה ידו מתוך ידה. כחתן צעיר אחרי כלתו, שבא לראותה בפעם הראשונה, הוא מחזר אחריה במשך כל הזמן. והוא שמח ומאושר כשהוא מרגיש בישותה ובקרבתה, והיא רוצה בכל לבה, ששעות־הנסיעה תהיינה נמשכות והולכות מבלי שתפסקנה לעולם.

ואולם לבסוף תקפה אותה עוד הפעם יראת־החכיון, — יראה פנימית מפני ששעות־האושר הולכת ועוברות וגם מפני שדבר בלתי־ברור מחכה לה בביתה. ואז לא היה עוד ביכלתה לשכוח את עצמה בקרבתו של בעלה. היא התחילה להתרגש, והתרגשות זו לא נתנה לה לשבת במנוחה על מקומה. כלב דופק ועצבים נרגזים התחמקה מקרבתו של בעלה, עמדה אצל החלון והתבוננה אל מראות הארץ, שהתחילו להצטבע בצבעי־העצב, שהיא רגילה בהם מימי ילדותה. מוטות־הטלגראף והעצים העגומים שטים וחולפים על פניה וכולם כאילו מלחשים לה איזה לחש של עצב. והשדות המכוסים שלג גם־כן אינם משמחים את הלב; ושומרי־הדרך העגומים והמכווצים עם הנס שבידיהם כאילו מתכוונים אף הם שלא לגרש את העצב המפעפע בסביבה כולה ובלבה כולו. ושקשוק־האופנים מעורר את הרגשות הבלתי־ברורים, שמתרקמים עתה בלבה, והתרגשותה הולכת וגדלה. החום בעגלה גדול מאד והיא לוחצת את מצחה אל החלון הקריר, והקור משיב מעט את נפשה ומניח את דעתה. ובכל רגע ורגע היא פונה אל בעלה בשאלה, אם רב הוא עוד הזמן, שיעבור עד שיבואו אל תחנתם? — ובכל רגע ורגע הוא מוכרח להביט אל השעון ולספור את השעות והרגעים, שהם מוכרחים להשאר עוד במרכבה.

והתרגשותה דבקה גם בו. אינו יכול לשבת על מקומו ואי־אפשר לו למצוא מקום לעצמו — כל־כך ארכו לו השעות האחרונות. עוד שתי שעות מוכרחים הם לנסוע, — והוא כבר הוריד את המלתחה, אסף את החפצים וחבשם. וכשגמר את מלאכתו זו לא ידע במה לבלות את הזמן הנשאר. הוא העביר את מבטו מן החלון אל השעון ומן השעון אל החלון. ואף הוא התחיל להרגיש את החום שבעגלה. אז יצא לעמוד על המעקה, כדי להתקרר מעט ולשאוף רוח. היא יצאה אחריו, וכשעה שלמה עמדו כנגד נשיבת הרוח, התבוננו אל המרוצה של הארמה, שהמסע מגמא אותה ברעש, ואל רקוד העצים, ושמעו את הנגינה הסוערת של אופני־העגלות.

לבסוף נשמע חליל המכונה, ומרחוק נראו בתי־עיירתם. הם נכנסו אל העגלה — ודפיקת־לבם נתגברה ביותר ורעד של קור עבר בכל אבריהם. צפופים הם עומדים על־יד החלון לראות את האנשים, שבאו לקבל את פניהם בתחנה. היא אינה רואה בלום וברגעים האלה קשה לה גם הדבור. והוא מעורר אותה: שורי, אמא באה לקבל את פנינו! נפתח החלון והיא מטה את ראשה בעד החלון ורואה גם את גיסתה.

המסע עמד על מקומו. עד שהנוסעים דחפו את עצמם לצאת מן העגלה עמדה היא אצל החלון מאחורי בעלה, כאילו היתה רוצה להרחיק ממנה עוד לרגעים אחדים את הפגישה המחרידתה עתה. עיני גיסתה תועות, כאילו הן מחפשות דבר־מה, ועיני חמותה נטויות אל המרחק. הזקנה קפצה עליה, ובגויתה הכפופה והדוממת הרגישה שרה את דומית המות המעורבת בהזית הזקנה. כזרה וקרה נראתה לה. פתאום התעוררה הזקנה. היא הרגישה במבטים השלוחים אליה, הרימה את עיניה ופגשה את מבטי ילדיה. לחייה הכחושות קרנו לרגע ואת ידיה הרועדות שלחה לקראת כלתה. וגם שרה התעוררה. התרגשותה הקודמת חלפה ודבר־מה נתק בלבה. היא מהרה אל הזקנה ולא שמעה אל צעקית הבעל על שאינה נזהרת בהלוכה, על שהיא נזקרת לתוך הנדחקים. היא מהרה וקפצה ממדרגות העגלה ונפלה על צוארי חמותה וגיסתה. שפע של רגשות חדשים נבע בלבה. היא הרגישה, שהזקנה

היא שלה, חלק מחייה — כל־כך היא יקרה בעיניה, אחזה בראש הזקן והכפוף ונשקה לו חליפות, כאילו רצתה להביע את שמחתה על אבדה חוזרת. אמנם, בשעת הנשיקות הרגישה את נשימת הזקנה, שלא היתת נעימה ביותר, וגם השומא שעל מצחה עם הקמטים, שאצרו בתוכן את חלאת הזעה, העירו בקרבה גועל־נפש; אבל כל אלה היו רק רגשות עוברים, שרק לרגע קטן הפריעו את שמחתה. הזקנה שמחה בה גם היא עד מאד. עור פניה הזקנים והקמוטים קרן באור של חבה, ובכל פעם שנשקה לה ירקה לה שלש פעמים — סגולה לעין־הרע. גיסתה מתפלאת על חזותה שאינה טובה, והזקנה מפסיקתה, שלא תדבר הבלים: כך צריך להיות, בימים הראשונים אובדים מעט מן המשקל. ושרה עומדת כנדהמת מרוב שמחה. שומעת היא את מבול השאלות, שגיסתה וחמותה ממטירות עליה, אבל אינה תופסת היטב את תכנן. על־פי עצת־הזקנה, לא הודיעו את יום־בואה לשום איש: יראה היא מעין־הרע. וגם עתה היא מצטערת, שנגלה דבר הריונה בעיר ומרבים לשוחח בו, אף־על־פי שהיא השתדלה להעלים את הדבר הזה. בשום אופן אינה מבינה, איך נודע הדבר בעיר במהירות כל־כך גדולה. הגיסה אינה יכולה לסיים את כל שאלותיה וספוריה, והחמות מאיצה בה, שילכו כולם הביתה ושם עוד ידברו כאות נפשם.

אף־על־פי שביתם אינו רחוק מן התחנה, שכרו להם עגלה, כי בשום אופן לא רצתה הזקנה, ששרה תלך רגלי עד הבית, שמא יפגשוה החנוניות מכרותיה ודומיהן. בעגלה יושבת גיסתה ומפטפטת. היא כבר הגיעה בפטפוטיה עד השמלות החדשות, שעשו להן המכרות, ושרה יושבת ומתבוננת אל פני חמותה ובעלה, שפניו נשתנו עתה לגמרי. בעד חלון העגלה היא סוקרת את בתי הרחובות הידועים לה מכבר. את ביתה לא היתה יכולה לראות, מפני שעגלתה היתה סגורה, וכמה שרצתה להוציא את ראשה בעד חלון העגלה, ביחוד בשעה שהכירה בין הנשים העוברות אשה ממכרותיה, לא נתנה לה הזקנה לעשות זאת. ורק בשעה שעמדה העגלה לפני פתח ביתה ראתה את השפחה, שעמדה וחכתה על המעקה, ואת חלונות ביתה, שכאילו הביעו לה ברכת־שלום. כשירדה מעל העגלה כבר קבלה ברכת „מזל טוב": רחל התגרנית עברה בסלה וברכה אותה. החמות כעסה מאד: הנחש! היא מחויבת להיות בכל מקום שאין דורשים אחריה! — ובשעת כעסה היא יורקת ומבטלת את כל החלומות על ראשו של ה„נחש" הזה.

שרה נכנסה הביתה. הכתלים וכלי־הבית מקדמים פניה בבת־צחוק, שיש בה מעין ברכה. היא אינה שמה לב להאנשים והחפצים. היא ממהרת לעבור מחדר אל חדר, כאילו היא רוצה לברך את כולם ולכפר את פני כולם על שהיתה יכולה להסיח את דעתה מהם. היא עוברת מחדר אל חדר ונכנסת גם אל אוצר המזון וגם אל חדר הבשול, כאילו היתה רוצה לבשרם, כי שבה אליהם ומעתה תשאר עמהם ולא תבגוד בהם. המיחם עומד ורותח על השלחן ומחכה לה, שתשתה תה, והחמות עומדת ומאיצה בה, שתאכל דבר־מה, שתשתה ותסעד את לבה אחרי טורח־הדרך, והיא כועסת על בתה, שאינה נותנת לה מנוחה בפטפוטיה. היא שותה חלב ומבטה עובר מעל פני חמותה וגיסתה אל פני בעלה, שעיפות־הדרך ושמחת־לבו ניכרות על פניו כאחת. הוא יושב עתה באותה הרחבת־הדעת, שאדם מרגיש בביתו, ובשמחת־גאוה הוא משיב על כל השאלות. ופתאום הפסיקה שרה

באמצע שתיתה והלכה אל החדר השני, במקום שהניחו את המלתחה, וכעבור רגעים אחדים שבה והמתנות בידיה. חמותה נוזפת בה בחבה: הלא תספיק לה שעתה לחלק את המתנות אחר־כך! אבל בפניה היה ניכר, שהיא שבעת־רצון ממה שכלתה מהרה להראות לה מה שהביאה בשבילה, והיא מברכת אותה, שתזכה לחלק מתנות ביום חופת בנה, שיולד לה. המסובין צוחקים לברכה זו והיא אינה מוחה ושבה לשתות את חלבה. ועתה אין היא מצדה נותנת מנוחה להגיסה והחמות. הן מחויבות לספר לה מכל החדשות, שהיו בעיר במשך היותה בווינא— לספר בפרוטרוט מכל הנוגע למכרותיה וחברותיה. החתול נכנס החדרה, מתמתח ומזדקף. מיד נטלה אותו בחיקה, העמידתו על רגליו והתבוננה אליו בחבה. גיסתה צחקה על מעשיה אלה: עתה צריכה היא לשכוח את החתול, בקרוב יהיה לה את מי לחבק.

היא גמרה לשתות את החלב, והחמות התחילה מגרשת את האורחים, כדי שהבנים יהיו יכולים לנוח מעמל הדרך. וכשיצאו כלום והיא נשארה לבדה בבית עברה עוד הפעם על כל החדרים, כאילו היתה רוצה להוכח, כי בהקיץ ולא בחלום היא רואה את ביתה. היא נכנסה גם אל חדר־הבשול כְּדי לשוחח מעט עם שפחתה. השפחה מספרת לה מכל מה שדברו כאן עליה ועל אשרה הגדול, וביחוד משמחת הזקנה. זה כשבוע ימים מצפים לשובה ואתמול היו פה מכרותיה ושאלו עליה. בערנותה ושמחתה היתה שרה מוכנת ומזומנת ללכת אליהן מיד, אבל זכרה את חמותה ואת עיפותה ושבה אל חדר־המטות. הבעל כבר ישן שנתו העמוקה. בעונג מיוחד חלצה את עצמותיה במטתה ועל כריה. היא אינה ישנה, אבל מתוך עיפות הולכות וכבדות שמורות־עיניה, ועם זה מתגברת הערבוביה שבמחשבותיה ורגשותיה. וכשנמה את שנתה נראה לה, למרות עיפותה, כאילו היתה עדיין עלמה צעירה ומלאת ששון־החיים.

(המשך יבוא).

שלילה וסתירה.

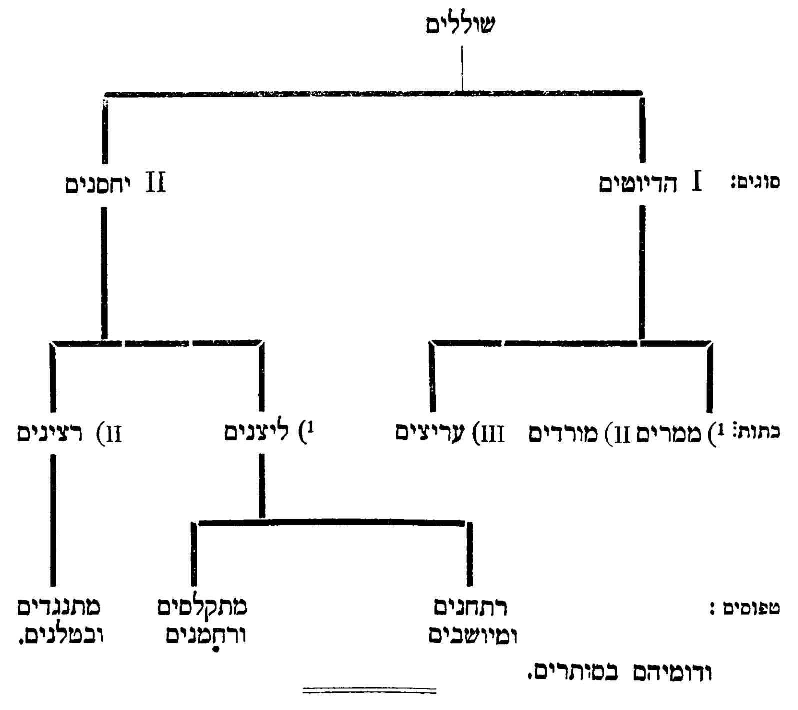
הסתכלות.

(סיף*).

מאת ש. ב. מכסימובסקי.

איכותה של השלילה משתנית: א) לפי כמותה—אם מרובה בה מדת התקיפות או מועטת; ב) לפי סביבתה—מה שיש בטבע-בעליה מלבד התקיפות; ג) לפי טיבו של העצם המשולל—אם ישן הוא או חדש.

לפי התנאים שבטבע-השוללים אתה מוצא בהם הסתעפות משולשת. המשפחה מסתעפת לסוגים, הסוגים—לכתות והכתות—לטפוסים; כזו:—

*) עיין „השלח", הכרך הנוכחי, חוברת א', למעלה, עמ' 48—57.

I.

סוג ראשון: הדיוטות.

הכנוי „הדיוטות" הונח על אלה, שהתקיפות היא היסוד השליט בנפשם — אם מפני שמעלותיהם האחרות פעוטות ביותר, או מפני שהתקיפות עצומה ביותר. מטעם התקיפות חובה עליהם לבקש ממשלה; ואין בקשת-ממשלה בלי שלילה — בין שיעמדו בשלילתם כל ימיהם, בין שיתרוממו על-ידה לעבודה אחרת. סולמה של ההדיוטות גבוה הוא: הוא עולה למן הבינונים המבקשים להפטר מעזרת אחרים עד הגבורים הרוצים „לעזור" לכל אשר נשמה באפו; אך מדה זו משותפת לעומדים ברומו כבתחתיתו: אינם ביישנים יתרים, ונאה להם להתנועע ולשלול אותה תנועה, כלומר, להשאר בחברה ולהתגרות בה מבפנים. ושלילתם בלתי-מורכבת היא, שהרי אינה מושפעת הרבה משאר תכונות-הנפש של בעליה. אך לפי כמות התקיפות שביסודה משתנית היא לשלשה פנים, שהם נראים בשלש כתות: 1) כת ממרים; 2) כת מורדים; 3) כת עריצים. הממרים והמורדים — שמם מעיד עליהם, שהם מוצאים להם מקום להתגדר בו רק במה שעומד וקיים ולא בהולך ומתהווה; והעריצים — שלילתם בכל.

כת ראשונה: הדיוטים־ממרים.

רוב מנין של שוללים, משני הסוגים, הם מן הרפים שבהדיוטות, שתקיפותם מועטת ומעלותיהם האחרות פחותות הימנה. התקיפות מכרעת בנפשם ואי-אפשר להם בעסק אחר, אך מועטת היא, ונמצאת הממשלה רחוקה מהם. החברה משפעת עליהם השפעה זרה והם נרתעים מפניה לאחוריהם, אך תיירים אינם ואין להם מקום להרתע ולפרוש מן החברה; ובכן מה יעשו שלא ישללו? — הם שווים לבני-העדר במצב ועולים עליהם בערך, דומים לרועים בזכות ונופלים מהם ברשות, ידיהם שלוחות לעבודה וידי אחרים מטלטלות אותם; ובכן מה ירחשו אם לא בושה בחברת המונהגים, קנאה במנהיגים ובחילה בתנועה? — וכך היא העובדה: הם רואים בנתינים את סמל העבדות ובזים להם, נדכאים על-ידי השפעתו של הרועה ומתנגדים לה, מאבדים עצמותם בתנועה ורוצים בבטולה.

בני-העדר הם עדיין: שוחים עם הזרם, מתאבקים בעפר-רגליהם של המנהיגים ואורחים לחברה עם המונהגים — ושלילתם אינה מפורשת; אבל בצנעא הם שוללים ושוללים. מקומם — בקצות המחנה, שמשם נוח להתנגד, ואומנותם — למשוך לצדדין, אך הם המעט — ובעל-כרחם נגררים הם אחרי הרוב. במקום שיש הכרח — יש כבדות ורוגז ואין חשק ואמונה. והילכך עצלים הם (חברותיים, כמובן), נרגנים, קשים-למשמעת, ממרים-להכעים, מטילים ספק בכל התחלה, מטילים דופי בכל מעשה, מהתלים בקדשי אחרים, מתעללים באמונת חברים, בועטים בתורת מורים, ואף את אמונתם גופה הם משפילים בצחוק-זדון. ואין להם צורך בנתינת טעם לְמֶרְיָם, בהבאת ראיה לכפירתם ובהמצאת היתר לקלות-ראשם: שרירותם היא טעמם המספיק, רצונם הוא ראיתם המכרעת והנאתם היא התרם.

ואין התנגדותם לבטלה: מ־ים מחליש את ההשפעה, כבדם מעכב את ההנהגה, ובשעת-כושר הם מטילים סם-הכפירה בדמם של שאר בני החברה —

ומרבים אומללים מתוך חקוי. לכל הפחות, הם עוגן לחברה—וחיובם הוא שלילתם.

השואה והבדלה בין שלילה וסתירה במדרגה תחתונה זו תראינה אולי כשטחיות: מנה מיעטת של עודף-אנרגיה דיה להרים את בעליה למדרגה ניכרת בשלילה ולא בסתירה, שכן כלל הוא, כי נקל לקלקל מלתקן. אולם הכח בן אל-מות הוא; ומי שנחן בעודף-מה ממנו בצירוף התקרבנות יתרה, שכרו להיות מן הנוהים אחרי הטוב שבחדש או מן הנאמנים לטוב שבישן—מחיל החלוץ או המאסף. לא כמוהם השוללים, שגדודם גדוד מדולדל.

כת שניה: הדיוטים מורדים.

בסוג הדיוטות כלולים גם בעלי מעלות-נפש מרובות וגדולות—אם הללו משועבדות ליסוד התקיפות שבמחיצתן, הם, ועמהם אחרים, שעלתה בחלקם מנה יפה של תקיפות נקיה, הם רוב בנין של שוללים מסוג ראשון. הריקנים שבהם מעמידים את כל העולם על התקיפות ולא נברא זה אלא בשבילם; והמשוכללים בשאר מעלות הם בבחינת „כל-בם"—ומי ידמה ומי ישוה להם?—אלו ואלו בעלי גאוה יתרה הם. ומן הגאוה נובעת עזות—ואין עז ירא-חטא. מה שמכביד עוונם הוא—עמידתם במדרגת מנהיגים, שיותר משחוטאים הם מחטיאים.

הצורך להיות „ראשון" פועל בם בהחלט. אם אפשר לשאת עין אל עטרתו של הראשון—מה טוב; ואם חסרי-אונים הם לכבוש את „רומי"—שאינה הפקר—הם פורשים לאחת משתי בנות-דרכים אלו: יש מהם נודדים ל„כפרים"—לפנה שאין יד גדולים מהם מגעת שם או שאין בה תוקף לדין „חזקה"—ומורישים מפניהם את ראשי המקום; ויש מהם שמפוררים את „רומי": קורעים להם מן המחנה חלקים חלקים ומולכים עליהם, אם אין בכחו של השלטון להדוך אותם תחתיו.—מרידתם שלא לשם-שמים היא; שהרי למונהגים אחת היא מי הוא מנהיגם ובלבד שיהא מוכשר להוליכם בדרך הרצויה להם, ואם מכריעים הם לאיזה צד, אין זה לצדו של המוציא-מחברו. נמצא, ששאלת-נצחונם, ככל שאלה של „מי ימשול", היא—שלילה.—בשעת מלחמה הם כולם מורדים. עם נצחונם קם הבדל ביניהם: שני הטפוסים הראשונים עולים למלוכה ומעתה אסור לקראם „מורדים" אפילו בחדרי-חדרים; ואולם ה„מפוררים" נקרא שם מורדים עליהם גם בהצלחתם, ואפילו לדעתם.

העומדים במרדם נשארים גם בשלילתם: פלגים חדשים חוללו ונתיבות חדשות לא פלסו להם, שהרי אין ביניהם ובין מוליכי הזרם הראשי שום שנוי, בדעות או בצרכים, חוץ מן הצורך למלוך,—ועל-כן הם אך מתחרים בזרם הראשי. ומהו פרי עבודה שכזו?—התפוררות-הכחות, שכשהיא לעצמה דיה לבטל את הכחות המתחרים ולהעמיד את המהלך בראשית דרכו. אולם עמוקה וקשה ממנה היא שנאת-החנם המתרגשת ובאה אחריה ומתוכה: כי, כדי שתהיה זכות-קיום להתחרותם, בודים הם חלוקי-דעות במקום שאין כאלה, ועל-ידי זה פורצים מדנים בין אחים והם נעשים שונאים זה לזה, שאי-אפשר להסיר סבת שנאתם ומדניהם, מאחר שאין לה שורש בנפשם—. ואולם לא בימי שמשון בלבד יצא „מתוק—מעז". פעמים שבגדוד המתחרים נולד, מתוך הצורך בו, חיוב חדש וממציא זכות נכונה לקיומה של הכתה החדשה; ופעמים, שבשעה שהמתחרים באים

לבקש תומכים לעצמם, הם מתקרבים לאחרים, שמערערים על אותם הסדרים מטעם חיוב י.—ואלה ואלה נעשים שותפים בעבודה: המתחרים מתוך פניה פרטית ניתנים כח־הנהגה והמערערים מכניסים זכות־החיוב. ובשכר זה, שהאחרונים מסייעים להמליך את הראשונים, נלחמים אלה בעדם ולשם חיובם. אולם למראה־עינים אין אדם קצר־ראות רשאי לשפוט ואין לו אלא כוונתו של העושה. המורדים הללו—תבוא כוונתם ותעיד עליהם: אם בעד דגל זר הם נלחמים—הרי לא נשבעו לו אלא להנאתם; ואם בגדודם נולד החיוב—לא בזכותם, אלא באשמתם קרה הדבר. על כל פנים לא היתה כוונתם טהורה, ואין מצרפים מחשבה רעה למעשה טוב. חיובם של הם — פירוד־הלבבות — אין מי שיסתפק בערכו השלילי.

ביניהם ובין הסותרים, המורדים לשם־שמים — לשם גאולת עשוקים מידי עושקיהם או לשם פדיון דברים־שבקדושה מן השבי—יש סימני הבדל, שנקל להרגישם מלמסרם. בכתבי דברי־הימים, ששם שמורות „תעודותיהם" של אלו ואלו, מובאים בני שני המינים כאחד ונשפטים בבחינה אחת. לעירוב־תחומים זה מסייעים לא מעט, בכוונה ושלא בכוונה, המורדים עצמם; כי מתוך הצורך, שיש להם להיות זכאים בעיניהם ובעיני אחרים, דרכם להמציא טעם מוסרי למרידתם. אולם למרות הצניעות, שהם, ואחרים עמהם, נוהגים בפניתם,—אפשר לגלותה על ידי ההתבוננות בתנאי הזמן, שבו הם מתקוממים: מרידה לשם שמים מתהווה — אם לא פורצת בפועל — בשעת הצלחתה של ההנהגה, בשעה שעולה של ההנהגה כבד ביותר; והמורדים שלא־לשם־שמים מחניפים לה להנהגה בשעת הצלחתה, ורק בימי כשלונה, כשיש תקוה לבא במחתרת, הם יוצאים לפעלם.

תקופת החורבן השני, שלא זכתה לגבור מדיני יחיד, שהכל יהיו נשמעים לו ברצון או באונס, היתה עשירה בשרי־גדוד וכל קנאי היה ל„ריש־בריוני". ואף בזמן הזה, שאין במחננו אף אחד, שיהיה כבודו גדול בעיני כל העובדים לעמם, נתרבו בנו שרי־מאות ושרי־עשרות וכל העם מפורד ל„מניניו".

וכשם שהסותרים והשוללים ניכרים בדרכי־החטא, כך הם ניכרים אף בשעה שהם מגיעים לדרכי־תשובה. הסותרים שוקלים ומכריעים לפי שאלת־„מה" ומכיון שקבלו עליה תשובה רצויה,— יהיה ה„מי" מי שיהיה; והשוללים— שאלת־„מי" בלבם, ופעמים שפיהם מכשילם והם פולטים אותה בפירוש: „מי בראש? אם בן־ישי— איני מסכים".

כת שלישית: הדיוטים־עריצים.

אלה מן המורדים שעמד להם מעשה־האלמות ועלו למלוכה—יהיה במקום שיהיה—אינם יכולים עדיין לשבת בשלוה: רבים הם נתיניהם, שהם טוענים השמרה מפני שהם שומרים אמונתם לממשלה הקודמת. הצליחו לבער את אויביהם—הרי זה סר הפחד מעליהם ואפשר להם להתקיים בלי מרת־השלילה. אולם אהובי ההצלחה מועטים הם ורובם לוקחים את שלילתם גם אל קברם.—דוד מלך ישראל והורדוס האדומי: זה הכרית שוטניו—וכונן ממשלה, וזה לא גמר מלאכתו—ולא עלתה בידו אלא עריצותו.

בשורה אחת עם מורדים שנתמלכו עומדים מלכים שמרדו אחרים בהם

עריץ בכח הוא כל מושל בלתי־חסיד; ודי לו לחלום, שהתנודד כסאו או שנשמטה עטרתו, כדי שתצא העריצות אל הפועל. כי העריצות היא השלילה בצורתה היותר קשה, היותר פרוצה—והיותר נכוחה.

ועד כמה שיהא הדבר מעציב—אין להתעלם ממנו: גם לשוללים מבחינה זו יש דומים להם בין הסותרים. ולא זה בלבד, אלא שהסתירה קיצונית היא בעריצותה יותר מן השלילה: שזו קוברת יחידים וזו מחריבה עולמות; זו גוזרת על אבות ובנים ביחד וזו מנפצת אבות אל בנים; זו מתעללת בגוף וזו שולטת בנפש; זו מענה וממיתה וזו מענה לבלי קץ... ולעומת זה מאבדים השוללים נפשות, והסותרים—אם אין בהם מום—מכלים חמתם ב„עצים ואבנים"; אלו הם מבעלי־האגרוף או משותפיהם והללו—מבעלי־הלשון. קשה, לפעמים, לשונם של סותרים, אך מה־רכות ידיהם. הביטו אל מעשיהם ואל תאמינו בדבריהם, כי אין ממש בקללות אוהב.

.II

סוג שני: יחסנים.

היחסנים שבכאן הם אלה, שנוסף לתקיפות מחוננים הם בכשרון־מכריע לדבר שמחוץ להנהגה חברותית. התקיפות מאפשרת להם את השלילה והכשרון פותח לפניהם שערי־הצלה: יכול הוא כשרונם להשתמש ביתר־הניטול ולהעמידם בשורת הבונים או לשמש לו ולהביאם במחיצת השוללים, — הכל לפי התנאים החברותיים, שבהם הם נתונים.

כשרונם דורש, שיתעסקו במקצוע המיוחד להם, ותקיפותם—שיחשבו בו כמלאכים. בימי מנוחה ובתנאים כשרים, כשחברתם מכרת בטיבם, מבינה את ערכם ויכולה לשלם שכרם והיא מיחדת לפי זה לכל אחד מהם חדר־עבודה, שבו ימלוך, וקונה ממנו את תעשיתו במחיר הכרת־טובה וכמדומה מן הפרסים הרצויים לאוהבי־הצטיינות,—בימים כאלה הם לברכה. הנאה להם והנאה לעולם. הנאה לעולם—כי מתוך כשרון־המעשה שלהם והצורך־בהצטיינות הם שוקדים על מלאכתם, החביבה עליהם. מהם בוגים בנינים חברותיים על־פי הגזרות, שהכינו בנאים יוצרים לפניהם, ומהם מכינים חומר ולבנים בשביל בנאים־גאונים, שיבואו אחריהם; הם הם שמספקים „נמלים" לטכניקה, „דבורים" למדע, „צפרות" לאמנות וכל מיני שמשים לישובו של עולם; ומהם יוצא גם מספר הגון של משכילי הרבים, מחנכי הדור ושאר „כהנים" להפצת אידיאות בספירות העניות. ואל תתמה על הדבר: אין רוחם סובלת להיות נושאי־כלים של אנשים בעלי־אידיאות, אך— כל זמן שאין סכנה בדבר — ששים הם להיות נושאי־דגל של אידיאות, שאין להן בעלים, אינה דומה זכיה מן ההפקר לקבלת־נדבה.—והנאה להם—כי, מטעמה של מדת־הקוממיות שבהם, נוטים הם להאמין, שמקצוע עבודתם הוא המניע היותר חשוב—אם לא היחידי—בתנועת החברה, ושהחכירה הראשית של אותו מקצוע להם לבדם היא,—ונמצא שהם מרכזו של עולם. ובאמונה זו הם יוצאים ידי חובת־שררה, משקיעים באומנותם (שאינה חברותית אלא בדרך בלתי־ישרה) גם את עודף חברותיותם ונפטרים בשלום ממנו ומן החניקה, שהיתה צפויה להם על־ידו. זה שכרה של חברה, שהיא יודעת ויכולה לגרוף בזרמה אנשים בעלי־עצמיות, מבלי לטשטש את צורתם!

אבל אוי להם מן החברה ואוי לחברה מהם בימי תסיסה ומהפכה,— ימים, שבהם נדחה התדיר מפני שאינו תדיר וכח־האבטוריטט ניטל מן המתונים, העובדים עבודת־קבע, וניתן ללוחמים; וכמו־כן בימי שלוה, אם מקומם אינו מכירם או אין לחברה חפץ בהם והיא טועה לשעבדם לרשות — להפוך בני־יוצרים לחומר־יוצרים! גדול עלבונם מנשוא וכשרונם מתעורר לנקום נקמת כבודו המחולל. אגב אוצל הכשרון מזיוו על שאר כחות־הנפש, שיתגאו אף הם עמו; וכאן כבר תוקף את הנפש גאון מופרז, שהוא מתגלה גם במקומות שאין לו יסוד. יתר על כן: הכשרון מכיר בערכו ויש לגאונו קצב, ואולם „קרוביו" סומים הם ואין לגאותם גבול. הכרת ערכו של הכשרון מניחה את היסוד ליהירות ואוסרת על בעליה ליהנות מן החברותיות: מונעת אותם מלהיות „זנב לאריות" כממרים, שהרי זה אינו לפי כבודם של בני־מלכים שבכמיתם; מפרעתם מלהיות „ראש לשועלים" כמעשה רוב המורדים,—שהרי זה אינו לא לפי כבודם ולא לפי טעמם של נקיי־הדעת; ומה שלא יפחית כבודם ולא יפגום בטעמם — להיות ראש לאריות,—אינו לפי כחם של בני־תורה.

ולעלבון המגיע להם מן החברה נוסף לפעמים קרובות כח־דוחה של המנהיג. כי מפני הסייגים המקיפים את הממשלה קשה לבעלי־הטעם להגיע אליה, והמנהיגים ברובם אינם מן המהדרין־שבמהדרין; ולהגדיש את הסאה—אין מנהיגים אלה מן השמחים־בחלקם ולא די להם בממשלה בלבד: הם אינם סובלים שום בעל קומה־זקופה זולתם, ביחוד מן היחסנים, המחפירים פניהם במדות אחרות. לא יתכן, איפוא, לבעל טעם, כשרון וכח, שיעשה את כל מה שבו בסים ל„קופת־השרצים" של סתם־מנהיג, שהוא נופל ממנו במדות בכלל ובכשרון ביחוד ושאף־על־פי־כן הוא גוזר גזרות ועובר על חוקים ככל מה שעולה על לבו, זורק מרה באנשים שאינם צריכים לתורתו ומבקש לעקור כל אישיות, שאינה מסכמת להיות חומר לכח־רצונו. והואיל שלהיות מונהגים אין להם צורך, להיות מנהיגים באיזה אופן שהוא נשללה מהם האפשרות וללכת לבדם חסרים הם תכלית,—לפיכך הם נשארים מחוץ למחנה, עומדים ומסתכלים אף מתגרים בו מן הצד. ואז אוי להם ואוי לחברתם: אוי להם, שהם מאבדים כחם בבטול מעשי אחרים אך ורק מפני שאחרים ועושים הם; ואוי לה לחברה, שהיא מקימה לה לאויבים את החרוצים שבבניה!

כלי־זינם של אנשי־שלום מהו?—דין! ובמה הם מגיעים אליו!—באמצעות חטאם וענשם. „חטאם" הוא—הרגשת־יתרון: תקיפות וכשרון; ענשם—נדוי: עלבון ופרישות. ואין לך מוכשר למנות עצמו שופט כמנודה המרגיש ביתרונו: התקיפות מזיינתו בעזות, הכשרון—בתחבולות, העלבון—במדת־דין קשה והפרישות מסייעת לכולן. ולשפוט אותם אין אנו יכולים. כי אנו, החיים את החיים, שכורים אנו מהם—ואיך נביאם במשפט? אלא על מה אנו דנים הלכה למעשה?— על סעיפי החיים; וכיצד אנו דנים אותם?—לפי ערכם בגזע; וזה הרי עומד הוא למעלה מן המשפט, מחוץ לרצון החיוני ומעבר להשגה החיונית. חיים אנו בתוך הגזע, וממילא יקר לנו כל חלק ממנו, אף הקל שבקלים, כל זמן שמוחש לנו הקשר שבינו ובין הגזע כולו. התמימים שבנו אינם מפלפלים בשאלת־ההויה כל עיקר; והפקחים שבנו אומרים, ביחד עם גיבון, ש„כל הדתות (ודתות אינן

אלא משל) כוזבות ומועילות במדה שוה": מועילות בשעתן וכוזבות כשאין בהן צורך. „את הכל עשה יפה בעתו" — מחליטים ואומרים המתחילים מ„סך־הכל". אבל המסתכלים בחיים, ש„פרשו" קודם ש„שנו", סדר אחר להם: אותו חזיון מקיף־כל, שאחדותו מוחשת ואינה נראית, מתגלה להם, שמבקשים לראות מה שרחב מחוג מבטם, בצורת פרטים בודדים; ולא את הפרטים השלמים — את הערכים ואת המעשים—תופסת ההסתכלות תחלה, אלא את חלקיהם—פירורי־ערכים ואטומי־מעשים. בוחנים הם כל פירור ואטום לבד ומוצאים, שתפל הוא, כאבר זה, שאין לו ערך מחוץ לגופו, ובגזרה־שוה הם קופצים אל הכלל ובאים לידי מסקנה, שאין בו יותר מבפרטיו.—מי שאינו שותה מן הבאר—מה מעכבו מלרוק אל תוכה?—ועל פי החשבון בקרתם של המסתכלים נכונה היא: האפס אפס הוא בכל צירופיו. אולם עלוב הוא החשבון, שאבד את נושאיו, ועלובה היא הבקורת, שחתרה תחת נקודת־תמיכתה, שהרי שניהם באים לבטל ונמצאים בטלים. הדין מלח־העולם הוא, והמלך הוא,כידוע, דבר, שמעוטו יפה ורבויו מקדיח. אם יש להתנגד להליכה בעצימת־עינים, שמביאה לידי עולם מעופש, מה נאמר לבקורת של עמידה, שרוצה במלח בלי עולם?—

שוללים הם היחסנים כבני־מינם מן ההדיוטות, אלא שאלה שוללים מכפנים וההללו מבחוץ. שלילתם מורכבת היא, שהרי היא מושפעת מן התכונות שבמזגה עד כדי שנוי־אופי. התכונות הנותנות לה את גוניה היסודיים אלו הן: 1) הליצנות; 2) הרצינות.

כת ראשונה: יחסנים־ליצנים.

מתמדת וניכרת ביותר היא שלילתם של אלה מן היחסנים, שהם מחוננים בכשרון להתלוצץ. הליצנות כשהיא לעצמה יש בה כבר מן היצר והיכולת־לבטל: יצר לבקש את הצד הפרוע שבדברים ויכולת להתענג ולענג על גלויו של צד זה. זכה אדם־ליצן לצאת בשלום מעניני „רכוב־ומנהיג", הריהו מטאטא בלעגו את הפרוע באמת: חסיד מבער את הרע—וסותר, וצדיק מטאטא את המגוחך—ומבדח; חטא, או נפקד עליו עוון אחרים, ונפגם—הרי עלבונו מקלקל את השורה, ובמקום המדות הנפסדות או המגוחכות הוא מטיל עוקצו בנמוסי החברה בכלל, בקלים כבחשובים. דופי לא יחסר בשום דבר; אולם החם על מעשי־יצירה מוציא מזה, שיש לשקול שכרם של דברים כנגד הפסדם, וזה — דיה לו אחיזה בחסרון אחד כדי לבטל את כל הדבר לחלוטין. ואת הכל הוא מעביר תחת שבטו—גם את עצמו; יוצא מן הכלל הוא רק ערך אחד—הליצנות: היא דנה ואינה נידונה.

יובינאַל, המוכיח־בזעם, זכה לליצנות עם חסידות—ונעשה סותר. מוליר, שלא היה מן הסובלים על קדוש־השם, זכה למצוא דרכו--ונעשה בדחן מולך־בכפתו; מצפה היה לשולחן מלכו, אך כשהתעורר בו „חוש המשירר" איים על מגינו ש—יעזבהו. סוויפט לא זכה—והוציא רוב חריפותו על דברים, שהיו למטה מן הלעג או למעלה ממנו. היינה השתמש בשלשה עטים—באחד סתר, באחד בדח ובאחד שלל: כשנחה עליו רוח־הסתירה התגדר בחרב־גבורים יותר מבכתר של שירה; כששב לעצמותו אסף סממנים—„שמש, עצים, פרחים, מים ואהבה"—וצר מהרכבתם צורות נפלאות; וכשנסתלקה ממנו האהבה היה ה„שמש—ענין

לחכמי-השעור, העצים — טובים להסקה, הפרחים — לקלאסיפיקציה והמים — לחים". ולא מעטים הם הליצנים, שבמקומם הם נוחים ומבדחים, וכשהם תועים לשדות זרים — לשאלות-היום — הם מקנטרים ומאררים.

אחד מכהניה של הליצנות הגדיר אותה, אמנם, באופן אחר: לדעתו, אין היא אלא האמנות „להגיד בגלוי לבני-אדם את מגרעותיהם, ללעוג למעשיהם, שהם הבל, ולמחשבותיהם, שהן הבל-הבלים". אבל נוגע-בדבר היה בעל הגדרה זו: את השבח ראה ואת הנגע לא ראה. כי רק חלק מהם — הזוכים — מכוונים למטרה מופשטת כמחשבות ומעשים; האחרים פונים אל החושבים ואל העושים. ומה נקל מלעבור את הגשר שבין המעשים לעושיהם? כל המעשה — הבל, רדיפה אחרי הצל; והטרודים בו? — שוטים-גאים יולדי תהו-ובהו, שמחאמרים לעושי-מעשה-בראשית. טורחים-לבטלה שכאלה למה הם ראויים? — לא לחמלה, שהרי החמלה באה רק במקום שיש תקוה לתקן — ולשוטים-גאים, שאינם מודים במומם, אין תקנה; הוה אומר, שאינם ראויים אלא להיות לצחוק בעיני הפקחים. והילכך דנים הם, הרואים אפסות במה שאחרים מרגישים ישות, את החברה בצחוק, שבו משקיעים הם את עודף-הכח, שנשאר להם מכשרונם המיוחד.

קול עלבונם הוא, הקורא: חצי-נקמה!

חצי נקמה — כי יש בצחוק שני סממנים: האחד הוא לעג מוחץ ומרעיל והשני היא בדיחות, שהיא מרשנת גם בשעה שהיא מכאבת. הלעג נראה ככסות לנקמה והבדיחות — כחנופה נאה של רודף-אחר-השלטון. ושתיהן, הנקמה כהחנופה, באות שלא-מדעת: הנקמה — שאין הליצן מכיר בכח הדוחפו להתלוצץ, והחנופה — שאינו תמים עד כדי להאמין, שיוציא ממנה תועלת. ואיך יאמין — והצחוק מעיד על התיאשות מן הממשלה ועל פרישה מן המחנה! זכר לדבר: שהציירים שבהם מטפלים בחיצוניותן של בריות בחבה יתרה. וכך יאה להם: החיצוני רואה את התוך בגון ובדמות של צעיפו; ואף מי שהסתכלותו עמוקה כדי לראות את הנפש וכל סתריה, כשהוא מנסה להראותה לאחרים, אינו מראה עד שילביש אותה גשמיות יתרה.

מליצנים בעלי כשרון פעוט אין לפחוד: הקהל מכיר מיד, כלפי מי מלגלגים אלה מתכוונים לירות — ומתרחק מעליהם. ממי צפויה סכנה? — מבעלי הכשרון הגדול: שבעים ושבעה חבלי-קסם ניתנו להם בשביל לאסור את הקהל, האוהב חיי-שעה; ובעונג, שהם מביאים לו, הם נוטלים ממנו את כח התנועה לגמרי. מיתה-בנשיקה.

ארבעה טפוסים בליצנים: רתחנים, מיושבים, מתקלסים ורחמנים. השנים הראשונים הם לפי בריאות הנפש והשנים האחרונים — לפי גדולתה.

טפוס א': ליצנים-רתחנים.

לקויים שבליצנים לועגים — וכאבם במקומו עומד. הגלמידות מאונם כבדה מנשוא לחלשים, ואפילו בלעג אין כדי לפכח את צערם ולהמציא להם נחמה. הם מתחכמים, אמנם, וגוזרים על ה„ענבים" שיהיו „חמוצים", אבל תאבונם אינו יודע „חכמות" ואינו משגיח בגזרה; הרעבון דורש שבר. כדרך כל תאוה-לבטלה, כן מתהפך תאבונם הריקן לאש של רוגז על המעצורים ומרתיח עמו את בן-אונו הלעג, ממלאהו התמרמרות על אותם רעי-הלב, שהם הולכים בשלוה לדרכם ואינם

משגיחים בעומדים שלא ברצונם. שני הקולות - קול הצחוק וקול כאבם הפרטי— בוקעים ועולים פעמים ממוזגים יפה ונשמעים כאחד ופעמים מעורבבים זה בזה ונשמעים זה אגב זה; והם מרעימים על הכל, שהוא תוהו-בוהו של רע ומכוער מעציב ומגוחך, בלי שיטרחו בסדור הפרטים. העקיצה היא כלי-זינם המיוחד, כי מרוב כאב נטרפות עליהם דעתם ובדיחותם, ולעגם פורץ פנים, קטוע ומבולבל— ונעשה לעקיצה מארת.

טפוס ב׳: ליצנים-מיושבים.

הבריאים שבכת הליצנים, כשהם באים לידי נסיון ונכשלים, נשאר בהם די כח להשתיק את קול הכאב הפרטי, שמגיע להם על ידי הפרישה, ולהבליע את תביעת-עלבונם בצחוק; רק שריטתם מורגשת, אבל צפרניהם אינן נראות. מכירים הם בבריאותם כבשאר מעלותיהם, ומשום זה דעתם מיושבת עליהם ומעשיהם בסדר נעשים. מגבוה הם משליכים חכתם אל תוך-ה„בצה" שלרגליהם, וכל מה שהעלו בו מן המגוחך הם מפשיטים עירום ועריה, בודקים בסדקיו, מנתחים אותו לחלקי-חלקים, מתבוננים בכל פרפור וממששים כל תא; ותוך כדי-מעשה הם מערבבים את כל הבתרים ומתנפלים בקשי-לב על כולם כעל גוף אחד. ונקמתם משככת את חמתם וממתקת את דינם על המציאות; באין שבח אחר רואים הם לה זכות במה שהיא חזיון המשעשע את הלצים. „דיינו, שאנו חיים בעולם, שאין כמוהו כשר לבדח את הדעת"—אמר אחד מהם.

אזמיל של לעג בידיהם של אלה,—התול מנתח.

טפוס ג׳: ליצנים-מתקלסים.

אלה ואלה יש מהם מיוחסים לדבר אחד, שכל רכושם הרוחני אינו אלא בעטם ואהבת-עצמם גדולה מעצמם. מקנאתם לנפשם נבצר מהם להסיח דעתם מן החברה מקניאתם ולסקור אותה במלוא הקיפה; ומפני צרות-השקפתם נעלמות מעיניהם כל השלשלאות, שבהן היא רתוקה, ואפילו אותם היודעים פרק בתורת-הדיטרמיניסמוס ופוסקים כמותה להלכה,—כופרים בה במעשה, מפני שעם היותה מקובלת בהכרתם אין לה שורש מתחת ל„סף-ההכרה". במעמקים שוררת בהם הנטיה להתיחס אל החברה כאל בעלת בחירה גמורה, שברשותה לעסוק בדברים חשובים מאותם שהיא עוסקת בהם (וחשוב הוא כל מה שאין היא עוסקת בו); ואם אינה נוהגת כך, אלא שמה לה לעיקר דוקא את הטפל, היא ראויה לנזיפה, והנזיפה באה בצורת עקיצה מלאה ארס או בצורת התול מר ואכזרי.

לעגם מלא בוז ושמחה-לאיד—הם מתיחסים אל החברה בקלסה.

טפוס ד׳: ליצנים-רחמנים.

ויש בהם בני-עליה, שיחוס-העט הוא רק חלק מיחוסם והכשרון משועבד בהם לשאר מעלות-הנפש. חסידים אינם — ולהקריב עצמם בשביל הצבור לא יתכן להם; אבל נדיבים הם—ויאה להם להעלות עצמם עם הצבור. האצילים הללו משתחררים מקנאותם ומתרוממים מעל לעצמיותם ומעל לחברה. משם הם מתבוננים בה ומכירים במשטר ההכרחי שבפנים; משקיפים הם על סביבותיה ורואים את הגבולות הצרים הסוגרים בעדה ואת העול הכבד

שעליה,—גבולות־ההשגחה ועול־החיים. הכרתם אומרת להם, שאין להרוס את הגבולים ולהסיר את העול; ואליה נלוית ההרגשה, שהם אין בכחם אף להרחיב את הגבולים ולהקל מעל העול. מהזדווגותן של הכרה אוביקטיבית והרגשה סוביקטיבית אלו נולד בהם ההקש, שהם מקישים מנפשם על אחרים, שכשם שאין בהם כח זה, כך אינו בשום אדם. ולמראה האבנים, שהן אסורות אל אדמתן מתוך הכרח והן נתעות להאמין, שמאהבה הן חובקות אותה, למראה בני־האדם אסירי־החיים, שהם מתהדרים בשלשלאותיהם, מתעורר, אמנם, לעגם ורוצה למלא את תפקידו, אבל לבם לא ימלאם לשפכו עד שימתיקוהו במדת הרחמנות. ובשעה ששפתותיהם מתעוותות בצחוק מבטל, מתמלאות עיניהם דמעה רותחת, והצחוק והדמעה מתמזגים זה בזו,—ואז מתפרץ אותו הקול, שכל השומעו בולע דמעותיו וצוחק.

לעג מהול ברחמנות, אם אופי של עקיצה או של התוללו, אינו מנסח: „מה פתאים גאים הללו עושים?", אלא: „מה פתאים־אומללים הללו חיים?"—כך שואלים הם ברוגז מלא־רחמים, ונדים לבני אדם־וחוה, רמה ותולעה, שהם נולדים ואוכלים ושורצים ומתים—והכל בלי טעם.

לעג מר הוא, שממרר את חיי המלקים כמו שהוא ממרר את חיי הלוקים בו.

אלה הם ארבעת הטפוסים שבכת הליצנים. שנוי־המזג מפרידם לטפוסים שונים והתקיפות הכבושה מאחדתם למין אחד,—למין של שוללים, שחריצותם מכוונת לרפות ידי אחרים. ההבדל שבין שני הטפוסים הראשונים—בין עוקצים ובין מנתחים— ברור ונפרץ הוא ואין לשוב אליו; לא כן ההבדל שבין המתקלסים ובין הרחמנים. זה צריך בירור:

למתקלסים קשה למצוא משל ודוגמא; ומן הדין הוא: אם יקרה, שהחיים מקימים בעל־כשרון, שהוא בלתי־שלם, שכשרונו אחוז בעצמות חולפת, אין מה שיציל שמו משכחה. בשעת הדחק מותר אולי לחשוב ל„מתקלס" את הגדול שבליצני אנגליה,—את יונתן סוויפט, שעטו היה אדון לאמת ועבד לתאוה; שמכר כשרון גדול ופורה במחיר השבעתה של נפש קטנה וזוללה; שכרע לאשר בז ובזה לאשר כרע לו; ששמש כל מפלגה ומפלגה בזמן שהיתה היא השלטת ושלח אחריה לשון מיד כשהכיר בה סימני־כשלון או הסחת־דעת ממנו; —אדם, שכל המנבל כבודו היה לפי טעמו. מדוה ושאר מיני פורעניות מימי ילדות, תהפוכות אחר תהפוכות בארץ מולדתו, תאות־השררה, אהבת־הבצע וצמצום־הרוח,—כל אלה כבשו את יחסנותו ושעבדו לזמן־מה את כשרונו למושל זה או אחר, שבידו היו המפתחות למלוי תאותו. אבל—יחסן, שמחל על כבודו, אין כבודו מחול; וכשהיה משיג את האפשרות, היה כשרונו מתנקם במיטיביו על השעבוד־לשעבר והיה מבזה ומחרף אותם בכל מה שאפשר לו לבעל־כשרון ובעל לב־רע, שפגעים רעים סבבוהו וניוולוהו.

„ראויה הצדקנות לאהבה ולכבוד; אבל מה נעשה, ובעולם השפל הזה היא מקור־רעה למחזיקיה",—כך אמר אותו הפכפך; והנסיון המר דבר מתוך גרונו.

גם מן הרחמנים קשה להביא דוגמאות, קשה, אבל אפשר. הקושי בא משתי סבות: האחת, מפני שבני־עליה מועטים הם; והשנית, מפני שאין אדם

עולה שמה בדרך ישרה וגלויה. קודם־כל מנסים הרחמנים את מזלם במעשים לישובו של עולם: אולי ינצלו... אבל הגדולות הן למעלה מכחם והקטנות—למטה מכבודם; ולפיכך הם מניחים את העבודה החיובית ויוצאים לעמוד מן הצד ולהסתכל משם ברחישתן של נמלי בני־אדם. ראשית פעולתם שם היא לפצות פה בצחוק עולב; אבל מעט מעט הם גדלים ומתרוממים, ומגחוך פשוט לאחרים הם יוצרים איתו לעג, שמרירותו שבה אל מקורה.—מי שמבקש ראיה לדבר ילך אצל סירוואנטס, שבימי עלומיו עשה בעצמו מעשי־דון־קישוט, ולעת זקנתו הציגו לראוה. ולאיש עברי אי־אפשר שלא להזכר כאן בר׳ מנדלי עם סוסתו ונמליו אשר מק״ק קבציאל עד כרך שיחור ומעשי תקפן וגבורתן, עֻנְיָן ומרודיהן.

בין הליצנות והחסידות רובצת תהום בלתי־מגושרת; ואף־על־פי־כן אין הזדמנותן מן הנמנעות. בכל אופן, לא מועטים הם הסותרים, שיודעים להשתמש בליצנות בשעת הצורך. ביחוד דומה השלילה הליצנית לסתירה כשהיא במדרגת אצילותה; ואף כאן יש דמיון ומאחריו—רקיע מבדיל. התוכחה של בן־הנביאים קשה היא ומרה ומוסרו של הרתחן קשה ומר הוא; מלשון סותרים מפכה חמלה ושפתי ליצנים נוטפות רחמנות. עד כאן דמיון; מכאן ואילך הבדל: התוכחה קוראת לזעומי־נפשה בנים־טועים, שסופם לחזור ועוונם יכופר, ואילו הרתחנות קוראת להם עבדים־שוטים, שאין להם גאולה; החמלה מוחצת ומבקשת רפואה, והרחמנות יוצאת ידי חובתה בספיקת־כפים; החמלה מנחמת וגם חובשת, והרחמנות אף דברי נחמה אין עמה, כי כל כחה אינו אלא בפקיחת עיני העורים, שיראו באסונם שאין ממנו מפלט, ולכל היותר היא משתתפת עמהם בשתית כוס הלעג שמסכה להם.

אלו הם גואלים מצרה, והללו הם לא יותר מאחים לצרה.

כת שניה: יחסנים־רצינים.

פחות מן הליצנים נוטים הרצינים שביחסנים אל השלילה: תש בהם יצר־הבטול, אף משוללים הם כלי־זין זה, שהוא חד וקל לטלטול. כנגד הישן—אזרח זה, שהכל חיבים בכבודו—אין כובד־ראשם יפה כל עיקר; ולפיכך הם מראים גבורתם כלפי החדש,—גר זה, שהוא מסיג גבולם בשעה שהוא צריך להתרם. ובזה מהישבת התמיה, שכת המשכילים, שהיא עשירה בכחות יותר מן ההמון, מתנגדת לחדושים חברותיים יותר ממנו: אין לתלות את הדבר בספקנות, שהרי מאמינה היא בתועלת מעשיה שלה לא פחות מן ההמון בשלו. משמרת יותר מן ההמון ודאי שאינה ואי־אפשר לה להיות: החקירה בטבעה מוכיחה, שהיא נוחה לקבל, וההתבוננות במעשיה—שהיא זריזה להכיר בערכן של חדשות בכלל. רק בשעת התחדשות חברותית מחזיקים המשכילים בנושנות,—אין זה, אלא מפני שכבוד שררותם נוגע בדבר.

יחסני בני־ישראל לא נסחפו בהמונם בשום תנועה חברותית, שקמה באומה, למן מלחמות הקנאים ועד הציוניות. וישראל אינו מיוחד בנידון זה.

יחידים מן היחסנים „בוגדים" במפלגתם: תלמידו של נחום איש־גמזו נעשה נושא כליו של בר־כוכבא; מילטון „לב־אשה" קושר כתרים לקרומוויל איש־הברזל; נורדוי הפקח יהשנון כפוף להרצל ההוזה. אך אלה וכיוצא בהם יוצאים מן הכלל הם, ואת סבת יציאתם יש לבקש ואפשר למצוא בתנאים

יוצאים־מן־הכלל: א) באהבה „בלתי־תלויה־בדבר״ לאישיותו של המנהיג ביחוד; ב) באהבה שכוו לזולת בכלל. אהבה למנהיג — כש„התלמידים״ מוצאים ב„רב״ מה שחסר לנפשם או מה שממלא אותה והולכים אחריו על יסוד קרבת־הנפשות או שותפות; אבל אהבה כזו אך מקרה היא. ולעומת זה, אהבה ממין שני — אהבה לזולת — יותר ממקרה היא: היא אחד משני יסודות החיים; אבל במה דברים אמורים? — במדה בינונית. התקרבנות במדה יתרה — כזו של נשיאת־עול בהתמדה — סגולתם של יחידים היא, והיא היא שמהפכת שלילה לסתירה.

שני טפוסים ברצינים: א) מתנגדים; ב) בטלנים. מתנגדים — לחדש ובטלנים — מפני הישן; והגורם הפנימי לשנוי־הצורה הוא כח הסתגלותם אל הסביבה או חוסר־כח־ההסתגלות.

טפוס א׳: רצינים־מתנגדים.

תלמידי־חכמים, שנסתגלו אל סביבתם או שיש בהם כח לסגלה אליהם, דרכם נכונה לפניהם ושלום ביניהם ובין החברה. אימתי? — בימי שלוה, שאז הם אדוני המצב. אבל בשעת־חירום, כשחדשה חברותית מתרגשת לבוא וצרכי יום־יום נדחים מפני צורך־השעה, רואים אנשי־השלום סכנה לכמשלהם: ובעת־לעשות כזו הם מבטלים עצמם מן התורה וקמים ואומרים גם הם: גבורים אנו! — אף לומדים הם להשתמש בכלי־זינם של אויביהם ואוסרים מלחמה על המלחמה: גוזרים עליה מפני הטומאה, בודקים ומגלים בה דרך־כסל, צופים לה אחרית רעה ובכל כח האבטוריטט, שנשמר עוד בידיהם מימי השלום, הם מחרימים אותה. ותלמידי־חכמים — חכמתם יורדת עמהם גם למערכות־המלחמה והיא עומדת להם להפריז על עוון החברה ולהצדיק את נפשם: הם טוענים בשם האמת והצדק ומעלימים את הפניה העצמית, שיש להם בדבר. נוסף לזה יש להם שכנים טובים: חסידים, שהם קמים על אותה תנועה מתוך קנאה לאמונתם, שנפגעה על ידה, ולוחמים עמהם בשורה אחת ובאופן אחד — בהריסה. ובכן איך אפשר להכיר במדרגה זו בין שוללים ובין סותרים? — בדרכי מלחמתם ובטיב כלי־זינם: הלוחמים בו, בחדוש, מלחמת־מצוה — לוחמים ב„שגעון״: בהתלהבות ובהתמדה, בהפקרת־טובה ובמסירת־נפש, „בכל נפשם ובכל מאדם״. והלוחמים בו מלחמת־כבוד עושים מלחמה ב„תחבולות״: דוחים אותה לשעות הפנאי, לאחר שיעשו כל צרכיהם, ונזהרים מלהעמיד את טובם — וקל־וחומר את נפשם — בסכנה. ומסתבר הדבר: זה שליחות מוטלת עליו, לגבה בטלה עצמיותו וחייו ערבון הם לשלומה, והלה טובת־עצמו מפעמתו, היא סבת התקוממותו והיא היא שמשגחת עליה, שלא תביא רעה תחת טובה. הכהן מכבה בדמו את שרפת בית־מקדשו — ואינו מחזיק טובה לעצמו; והפניה שוקלת את הסכנה הפרטית כנגד השכר הפרטי, ובחשש של הפסד היא קוראת: הרף! —. וכן הדבר גם בנוגע לכלי־זינם: של אלה שנונים הם, ושל הללו — משוהים ברעל. „יש [דבר מאת ה׳]: ביד מלך בבל תנתן״ — רועם האחד; „יעלו עשבים בלחייך ובן־דוד עדיין לא בא״ — מתרעם השני.

ואף־על־פי כן יש מקום לטעות בהם, לפי שבמדרגה זו קרובים השוללים לסותרים קורבה כפולה, חיצונית ופנימית: חוץ מדמיון בעודף־כח ושאר־רוח,

אף תקיעים הם בגלגל אחד: אויב אחד משותף לשניהם, במערכה אחת הם נצבים כנגדו ובאמצעי אחד הם אוחזים, ואלה ואלה משקיעים באמצעי כל מאודם,— אלה לשמו של האמצעי והללו לשם המטרה שמאחוריו. היפלא, איפוא, שאין הרואים מבחינים ביניהם, ובעוד שהדנים-מרחוק רוקדים כנגד השוללים ומכבדים אותם בשם „סותרים", מתקשרים הנוגעים-בדבר עם קרוביהם וידידיהם על הסותרים ומגנים אותם בשם „שוללים"!... בשר-ודם קצר-ראות,—מי זה יתרעם על שאינו צופה למרחוק או על שהוא רואה באחרים מהרהורי לבו?—

ולא אחרים בלבד טועים בהם אז; גם בעלי-הדבר עצמם אינם מכירים, לפעמים, ב„יראתם" ומחליפים אותה בצרתה. אבותינו שמרו לנו דוגמא של גלגול כזה בתולדותיו של ש מ ו א ל ה ר ו א ה,—אחד מאלה, שוקנותם ביישה את ילדותם. בעודנו נער ונר-האלהים הדולק על ראשו טרם יכבה, הוא מגיד לעלי את המראה הקשה מבלי לכחד דבר. הוא עושה אז מעשה סותר. אחרי הסתירה בא בנין: בנין-עם; ומבנין הוא עובר לשמירתו: ממשלה. ולעת זקנתו, כשניטלה ממנו ממשלתו ונגדרה בפניו הדרך לבנין ושמירה,—הופרדה הסתירה ליסודותיה: מפני הרוגז נמוגה ההתקרבנות ונשאר אך צורך הממשלה; ואז נשתפכו שלילותיו השונות לשלילה אחת—שלילת ההנהגה של יורשו, שמרד באפיטרופסותו. לחכם ונביא שכמותו לא קשה לכסות על פניתו בתורה נעלה: „החפץ לה' בעולות וזבחים?—כי הנה שמוע מזבח טוב!"... זה כחם של גדולים, שהם מוציאים מים אף מן הסלע...מצד התועלת המוסרית המ ו ח ש ת, אפשר שנוח היה לנו כיום הזה אילו נעלם מאתנו המקור ההיסטורי האגדותי הלז, כמו שקרה, בלי ספק, להרבה מרגליות אחרות; לא כן מן הצד הפסיכולוגי: היא מחייבת אותנו להחזיק טובה לאבותינו על שצרפו דברים אלה לספור המלחמה הכבושה בין שמואל ושאול. „כי הנה שמוע מזבח טוב"—אבל מה שקדם למצ"ה מלמדנו, כי חובת-השמיעה, שהנביא מטיל על המלך, לא מפי הגבורה יצאה; המסתכל ב„קנקן" זה רואה לפניו טובת אלהים והתוהה עליו מריח בו ריח הפרטיות... אמנם, תוכחתו טעם סותרים נשאר בה, שהיא נכוחה ואינה משתדלת למצוא חן; אבל אימתי הוא משתמש בה?— כל עוד שבטוח הוא בכח שלטונו מלפנים; כשנפוג אותו כח, הריהו מפחד פן „ישמע שאול והרגהו". נ ת ן ה נ ב י א, שקבל עליו עול מלכות-הארץ פחות מעול מלכות-השמים, לא כך הוכיח (לפי הציור, שיש לנו-ממנו באותו ספר שמואל): הוא קורא באזני מלכו החוטא את הקריאה „אתה האיש!—ואינו יודע פחד, או יודע הוא—וכובש אותו: „אלהים דבר—מי לא ינבא!"—

טפוס ב': ר צ י נ י ם-ב ט ל נ י ם.

תלמידי-חכמים, שסביבתם פולטתם גם בימי שלותה מפני שאין בהם לא כח-ההסתגלות ולא כח-הסגול, מחוסרים הם תנאים כשרים לגלות את כשרונם בימי שלוה חברותית בדרך טבעית, ובדחקם הם אוחזים בשלילה גם בשעה שהם רחוקים ממנה תכלית ריחוק. אך הזמן גורם, שתחול הקללה על ראשי עצמם: כי, מכיון שהם יושבי-אוהל ובחברה אין פרץ, אין כחם כנגדה אלא בתרעומית ודברי-בטול, שהם נאמרים על-פי-רוב אך בשפה רפה; ומעכשיו—במה תתפרנס תאות-נקמתם, שהוצתה וחומר לשרפה אין לה?— בנפש בעליה. גאים שבהם מתבודדים ב„חבית" בתוך המונה של עיר, ומשם הם מסיחים את צערם על

רוע ההנהגה, קלקול המעשים ואפסות היש. והענוותנים שבהם נעים ונדים מצבור לצבור, מתארחים שעה קלה פה ושם—ושבים בלתי־מרוצים אל אהלם. בחביונו הם מנסים לעסוק בתורה, כי היא חייהם, אבל גם היא אינה משקטת את געגועיהם, מפני שיותר משיונקים הם צריכים להיניק—ודרישה אין. מחוסר מטרה רפויה גם התורה בידם, הם נודדים מהשקפה להשקפה ואין להם אחיזה אף באחת מהן. ורק סגולה אחת נשארת להם לנחלה—הקללה.

הנה כי כן, הם בעלי כשרון, בעלי תורה ובעלי רצון טוב,—ואין להם חלק לא בעולם־הזה ולא בעולם־הבא. אין נכנסים לטרקלין כשהפרוזדור נעול. ומאחר שהם סובלים, במה זכתה חברתם לרחמים?—במה שהיא שכולה. צערם וצערה—הראשון הוא יותר מוחש; אולם כל המחשב ומוצא, מאין באים כשרונות וכחות ליחיד ולאן הם צריכים לשוב, אי־אפשר לו שלא יכיר בשלילתם של אלה. האובדים: הכח פקדון הוא עם בני־חלוף; מי שנחל מדור הולך ולא הנחיל לדור בא, גזלת הכלל בתוך נפשו—ובטלנותו היא שלילתי.

הבטלנים מתקרבים עוד צעד אל הסותרים אף בזה, שהם מתיאשים מן העושים ומוחים נגד המעשים. אבל כשתאזין להם לא תשמע מעין אותה מחאה נמרצת, היוצאת מלבותיהם של קוראי־התגר הקרואים מבטן, קריאה, שסותרים מחרידים בה נפשות, כשהיא נשמעת על שפתותיהם של השוללים אינה מעוררת אלא רחמנות ומנוד־ראש.

בכמה ממדרגותיהם נראים בעלי־השלילה כבעלי־יאוש; וראוי לעמוד על הדבר.

הפיסימיסמוס הגמור קֹסמי הוא, דורש לגנאי את סדרי־הבריאה כולם, עד עֶלת־העלות; ואולם פיסימיסמוס זה של בעלי־השלילה חברותי הוא בלבד. וגם בחברה מוגבל הוא על־פי רוב באותו חלק, שאליו רותקו בעליו. הפיסימיסטים הראויים לשם זה מנבאים לרע בין בעניני הכלל ובין בעניני עצמם, בעוד שהללו „עורבים" הם רק בעניני הכלל ובמה שנוגע לעצמם ובשרם הרי הם כבני־אדם, ואפילו בני־העליה שבהם, שמתרוממים מן החברה אל העולם ומלואו, מוציאים את עצמם מן הכלל. אלה רואים את החברה בגון אחד, שחור; ולהללו צבעים שונים: צבע שחור לחברה וצבעים־כהלכתם למה שמחוצה לה... זאת ועוד אחת: אלו כופרים בדמע והללו—בבת־צחוק.

אמת, שאין הדמיון מחוסר־יסוד: חלק מהם—הבטלנים—עומד ממש על הגבול שבין שלילה ויאוש, במקום ששלילה ויאוש נושקים זו לזה; ובכלל מקופל בהם, בשוללים, גרעין של פיסימיסמוס, שכשהוא מוצא לו קרקע ליניקה בצורת חולי המקנן בנפשם או פגעים חיצונים כבדים מנשוא, הוא מתפתח וגדל ופורש עליהם את צלו השחור. אך היא הנותנת: שלילה מביאה לפעמים לידי פיסימיסמוס, ובכן הרי דברים שונים הם.

ג.

כדי להוציא מלבם של חובבי־הטעות, יש להטעים את המובן מאליו: כל החלוקים והדקדוקים, שנאמרו בזה, אינם אלא ציונים, שיקלו את ההתבוננות

בענין המדובר, ולא נשתטה אדם לקבוע דפוסים ולהתיך בהם את הבריות השונות. לא הרי המחשבה האנושית הרפה כהרי המציאות המגוונת, שזו מדמה ומבדילה בזה אחר זה וזו מדמה ומבדילה כאחד. ומכאן שתי תשובות לטוענים: ראשית, יש יסוד אחד משותף לסתירה ולשלילה. פעמים שאדם פותח בסתירה, ממזגה בהמשך עבודתו בקרובתה, ולסוף, כשההרגל לסתור נעשה אצלו טבע ובנין לסתור אין, היא מסיים בשלילה גמורה. ולהפך: פעמים שהשוללים מבקשים בסתירה רגלים לשלילתם כדי שיקנו לה את לבותיהם של בני-אדם תמימים, ובשביל טובת-הנאה זו הם שוכחים להפרד מן הסתירה ומחזיקים בה לשמה.—אוליבר קרומוויל פתח בסתירה: פנה בנין נפסד והקים על מקומו בנין נהדר; ובינתים, כשחזה מזלו, שעתידה ממשלה להנטל משושילתו ושבכלל סתר ובנה לשוא, יצא לתרבות-אכזריה. ודויד בן ישי פתח במה שפתח, אך השעה שחקה לו— והוא מצא מכון-עולמים לעמו, ממשלה לזרעו ושם-טוב לעצמו.

ושנית, היסודות של שלילה וסתירה משמשים בערבוביה. בעיון אנו מכריעים לצדו של יסוד זה או אחר, לפי רבות מנתו ממנת חברו, ומונים את בעל שני היסודות על צד האחד; אך במציאות אין בעלי שלילה מוחלטת, כמו שאין עסקנים לשם-שמים, שלא יהיה ביניהם מקום לקנאה ותחרות כלל, כי על כן בשר-ורוח גם שניהם. ואם ילגלג אדם ויאמר: וכי לא מגוחך הדבר ליחס את הטוב שבליצנים-היוצרים ואת הקל שבמחרחרי-ריב לשורש-חברותי אחד?—תשיב לו:

לא, לא מגוחך הוא החזיון, אלא מעציב. מעציב הוא ליצור בן-דעת לפרות ולרבות בתוך „סדר" של חיים, שבו יש תקומה רק לשודדים או לשדורים, שמשעבדים ומשועבדים פועלים ונפעלים בו ובונים משהו, ומי שאינו לא מאלו ולא מהללו גורלו—התרשלות או עמידה, ולא עוד אלא שמכשיל גם אחרים בדרך.

ואף זה מעציב מאד: כשאנו רואים סותרים, שנוטלים חלק חבריהם בהתקרבנות ונוחלים קלון ומכות בחייהם, יש לנו מקצת-נחמה באמונה, ששכרם צפון לעתיד-לבוא; אך במה נתנחם על אבדן השוללים,—אלה החוטאים, שאין להם לא משלות הרשעים ולא מיסורי הצדיקים?...

חרטה

(ציור).

מאת

גרשון שטרן.

א.

מבעד לראשי האילנות הגבוהים והענפים של החורשה שלחה השמש את קרניה האדומות—קרני הפרידה—לחדרו של מ ש ה פ ר ל ש ט י י ן. הבריקו בכל צבעיהם השונים גבי-העור בעלי האותיות המוזהבות של כריכות הספרים, העומדים באצטבה התחתונה של הכוננית ממול החלון היוצא אל החורשה, והתיזו ניצוצות אין-מספר לכל עבר ופנה. מן האצטבה התחתונה עבר פס של אור בהדרגה אל האצטבה האמצעית והגיע עד לאחרונה. התנוצצו הראי הקטן ומכסה-העששית הכחול, שעמדו על האצטבא העליונה. רגעים אחרים נפפו ונשקו הקרנים הפזיזות של השמש הממהרת למנוחתה את המטוטלת הנוצצת של השעון התלוי כמעט מתחת לתקרה—ונעלמו מן החדר כשנגעו בדרכן בשערו ובפניו של בעל-הבית. השמש ירדה אל מתחת לאופק. רגעי בין-השמשות התחילו ממשמשים ובאים. השמים הטהורים היו בלי עב קל. האויר היה בלי תנועה. ליל סתו קריר ושקט בא. משה פרלשטיין היה יחיד בחדרו. הוא הניח על הכוננית את כל הספרים והמחברות, שהתגלגלו במשך כל היום בלי סדר על השלחן, על הספה ועל כל הכסאות, ישב על-יד החלון, נסתמך על מסעד הכסא, פשט את רגליו על סף החלון, העלה את מקטרתי, הקיף את עצמי בענן-עשן כבד והתעמק במחשבות. הוא אהב מאד את השעות האלו של בין-השמשות, שבהן היה נשאר יחידי, יחידי לגמרי. לפעמים היה סיגר את דלתית-חדרו בשעות הללו כדי שאיש לא יפריע איתי מהתבודדותו. והוא היה מביט בלי הרף בעינים קפ-אית ובלי תנועה אל החורשה הסמוכה לחלונו, שבכל רגע ורגע היתה נעשית אפלה יותר ויותר והיתה מתמלאת רזי-לילה, רזים בלתי-מובנים לבני-תמותה, והוא היה מקשיב לכל שאון קל, שהיה מגיע מן החורשה, והיה נראה לו, שהוא מבין את החורשה, שהיא קרובה לו ברוחה ובמחשבותיה. בשעות כאלו היה שוכח לגמרי את תלמידיו, את חבריו, את כל אשר מסביב לו. פנה חבויה אחת היתה בנפשו, שהיתה נסתרת מעיני כל רעיו ומכיריו, ואל תוך פנה זו היה מתכנס בשעות כאלו באיזה רגש מעורבב של פחד ושמחה.

הוא העביר פעמים אחדות את ידו על מצחו מלמעלה למטה, כאדם שרוצה

לזכור איזה דבר, —וברגע אחד כאילו נעלם ממנו כל ההוה וקמה לנגד עיני־רוחו תקופה שלמה של חייו, שנראתה לו, מצד אחד, כעבר כל־כך רחוק ושהורגשה לו, מצד שני, כהוה כל־כך קרוב... הפנטסיה שלו העבירתו בטיסה אחת על כנפיה הקלות והמהירות אל התקופה הבלתי־נשכחת של אשרו הגדול, אל הזמן, שבו היתה עוד בחיים מ אַ נ י ה אשתו, שאהב והעריץ בכל חום נעוריו. מתהום נפשו עלו על זכרונו רגעים שונים של האושר הגדול והיפה הזה. ובאיזה שמחה חולנית מסר את עצמו בידי הזכרונות המרים־הנעימים האלה.

...הוא יושב בחדרו ומכין את עצמו אל השעורים של מחר בבית־הספר. הוא מתעמק בעבודתו. מן החדר השני נשמעו שאון תריסר קולות צעירים ועליזים של ה„חברים", שמתאספים בביתו, כנהוג, ועל כל הקולות האלה מנצח קולה הצלול והמלא ששון־החיים של מאַניה אשתו, שהוא היא המחוללת של כל השעשועים ומעשי־הילדות, שעושים החברים. פתאום נפתחת דלת־חדרו בלאט, איזה אדם מתגנב מאחוריו כחתול על ראשי־אצבעותיו, ועד שהוא מספיק להפנות את ראשו ולראות מי הוא—סוגרות שתי כפות־ידים רכות, קטנות וחמות את עיניו.

—מאַניוסיה, אַת היא? שובבה! תני לי מנוחה, צריך אני להכין את עצמי למחרת.

היא מתאמצת לדבר בקול גס של גבר:

— לא מאניה היא זו, אני הוא זה.

ידיו של משה משוטטות באויר. היא רוצה לתפסה. אבל היא כופפת את גופה בחריצות ומסתלקת לצדדים—וידיו ריקניות. לבסוף הן מסתבכות בשערותיה והוא מושך אותה אליו. מאַניה מסירה את ידיה מעל עיניו, יושבת על ברכיו, נוטלת את ראשו בין שתי ידיה, מכרחת אותו להביט ישר בפניה ואומרת לו בטון כל־כך רציני:

— יודע אתה, משה, למה באתי?

— איך יכול אני לדעת זאת?

—אני אומר לך: הוא כל־כך רוצה בנשיקה עד שלא יכולתי, פשוט, לשבת שם.

— מי „הוא" זה?

— איך זה אינך מבין, „בעל" טפש כזה?! — הסנטר! יכולה אני להראות לך גם את המקום בדיוק, הנה הוא, הנהו. זה יותר משעה, שמרגשת אני כאש בוערת כאן—כל־כך הוא רוצה בנשיקה. מה אתה צוחק, אדם רע? מהר נא לנשק, מהר, מהר! כאן, כאן!

היא מראה בידה על מקום אחד בסנטרה. משה צוחק עד לדמעות ומנשק במקום המראה.

— נו, מאניוסיה, כבר אינו בוער?

— מעט בוער הוא עוד. נשק עוד. כן, שכחתי, גם פה בוער מעט.—היא מראה עוד על מקום תחת האוזן.

—רואה אני, כי רמאית גדולה את. רוצה את, פשוט, לקבל נשיקות בערמה— אומר משה ומנשק לה תחת אזנה.

— תוף! „בעל" נמאס אתה!

שניהם צוחקים.

—משה, לך נא עמי לשם, משועממת אני בלעדיך! — אומרת מאניה ושפתיה משתרבבות כשפתיו של ילד ופניה נעשים עגומים ובכיניים.

— וכי מעטים הם מעריציך שם בלעדי?

— אַהאַ, אתה מקנא איתי! זה טוב מאד!

היא משרבבת לשון לעומתו, סוטרת פעמים אחדות על חטמו, נושקת לו נשיקות חטופות על מצחו ובקפיצה אחת היא נעלמת מן החדר.

...חורף. שמונה שעות בערב. הוא עומד על־יד המחם ומכין תה. מאניה תבוא מיד משעורי־הערב. הוא שומע, שפותחים בלאט את דלתית המסדרון וחדר־האוכל ובצעדים קלים, כמעט בלתי־נשמעים, מתגנבים לתוך החדר האחרון. על פי הרשרוש הקל של השמלה הוא מכיר, שמאניה היא הנכנסת.

—מאַנקה, אַת היא?

שתיקה.

— מאַניוסיה, את היא?

— אין קול ואין עונה.

— צפורי, אַת היא?

הוא שומע צחוק חנוק מחדר־האוכל. הוא רץ לשם. אין נר דולק בחדר זה, ורק אור חלש חודר לתוכו מחדר־המבשלות. בתוך האפלולית הוא מבקש את מאַניה בכל פנות־החדר. והוא מוצא אותה אצל הקולב מעוטפת באדרתו...

שניהם צוחקים כילדים.

הוא מזדקף מלא קומתו וידיו הפשוטות מתוחות לשני צדי גופו, ובקול נכנע כעבד הוא אומר:

— גברתי הנכבדה! אני מתכבד להודיע להוד מעלתך, שהתה מוכן.

— מהר ותן שתי כוסות־תה, לחם וחמאה! השמעתָ?

— שומע עבדך!

מאַניה מחליפה את בגדיה ומניחה בארון את הספרים ואת המחברות, שהביאה מבית־הספר. משה בא ובידו טס ועליו שתי כיסות־תה, לחם וחמאה.

—הכל מוכן, גברת נכבדה! — אומר הוא בטון הקודם ומעמיד את הטס על השלחן.

— קרב־נא הנה, נער, ותקבל את שכרך.

הוא נגש אליה. היא נושקת אותו על מצחו וראשו ולוחצת אותו אל לבה. הם יושבים לאכול ומפטפטים בעליצות — — — — — — — —

הם קוראים ביחד איזה ספר. אחר הקריאה מתחילים הוויכוחים, כנהוג. מאניה אוהבת מאד להתווכח. ומתווכחת היא בהתלהבות ורוצה היא דוקא להעמיד על דעתה. בבן־מחלוקתה היא רואה את אויבה בנפש. ובשעה שמשה רואה, שהיא מתחלת להתלהב יותר מראי, הוא משתדל להפסיק את הוויכוחים:

— נו מאַניוסיה, צעקנו דינו. גרונך כבר נחר. סוף לוויכוחים! שתיקה! תני לי את ידך—ושלום על ישראל!

— איני רוצה בשלום שלך! אתה—איש רע, שאי־אפשר כלל לדבר עמו. תמיד אתה מתנגד במתכוין לדברי!

— אני נותן לך את הבטחתי הקדושה, כי מהיום הזה והלאה אסכים תמיד לכל מה שתאמרי—משיב משה בקול רם וחגיגי ובטון של הלצה כשהוא מרים את ידו הימנית וכשהוא מבטא כל מלה ומלה בנחת, כמונה מעות.—מה, שבעת־רצון את עתה? תני לי את עיניך ואשקן ונשלים. נו, מהרי ותני את עיניך! הלא „בעל" אני ויכול אני לצוות.

—ואני „אשה" ויכולה אני שלא לשמוע בקולך.

—האשה מחויבת לשמוע תמיד בקול אישה—משיב משה בקול נגיד ומצוה ומעמיד פנים רציניים.

—האמנם!?

את המלה הזאת מבטאת מאניה בנגון כל־כך משונה ובשעת בטוי היא מעמידה פנים כל־כך משונים, עד שבעצמה היא פורצת בצחוק. משה גוחן אליה ורוצה לנשק אותה. היא בורחת מפניו. מתחלת מרוצה מחדר אחד למשנהו. בדרכה מהפכת מאניה את כל רהיטי הבית ובונה מהם באריקאדות. כל מה שבבית מושלך על הארץ, ושניהם רצים וקופצים על־פני המטות, השלחנות, הכסאות ועל כל מה שהם פוגשים בדרכם. לבסוף היא מסתבכת בשמלותיה ונופלת. משה מתנפל עליה, לוחצה בתוך זרועותיו, מנשק לה על מצחה, עיניה וכתפיה, מנשק ואומר: „עתה תדעי איך לברוח מבעלך"! היא מתאבקת, מגינה על עצמה בכל כחה, מנשמת בכבדות וצוחקת כילדה.—

...בין השמשות. משה שוכב על הספה. מאניה יושבת למראשותיו. ראשו מונח על לבה ואת ידיה הרכות הוא מעבירת בנחת על שערותיו ועל פניו. היא שרה בחשאי בקולה החלש, אבל הנעים מאד והיוצא מן החזה, אף נוטה אחת אינה הולכת אצלה לאבוד. בכל אחת ואחת מהן היא כאילו מטילה חלק מנשמתה. משה שומע את הרעידות היותר קלות של קולה ומרגיש בכל רטט ורטט של חזה ושל כל גופה ונראה לו באותו רגע, ששניהם נעשים גוף אחד ונפש אחת. הוא לוחץ את עצמו אליה וכולו מקשיב אל שירתה בנשימה עצורה. רגע השירה בוכה, מיללת, מתפללת, רגע שני—והיא מתמרמרת, מתיאשת ומקללת; עוד רגע—והיא מלאה אמונה ושמחה, משלימה עם הכל וסולחת לכל. שניהם שוכחים את כל אשר מסביב להם ומתנשאים לעולם אחר, עולם רחוק מאד, עולם נסתר ומלא־קסם, והשירה הולכת אחריהם ושרה להם על האהבה, התקוה והאושר... השירה נפסקה. קמה דממה. משה מחבק בהתרגשות את מאניה, לוחץ בהתלהבות את ידיה עד לכאב ונושק את אצבעותיה.

תודה רבה לך, יקירתי! מה טוב ומה נעים לאהוב! גם יגון־החיים מתרכך מעט על־ידי האהבה. כל צרות החיים נעשות לדבר יקר וקדוש, אם נפש אחרת קרובה לנו לוקחת חלק בהן. מה צר לי על האנשים, שמנעו מהם החיים את המתנה היפה הזאת! מה גדולה הריקנות והשממון שבנפשם! אמרי נא לי, מאניוסיה, וכי את היית יכולה לחיות בלי אהבה?

היא שמה את ידה על פיו ומשתיקה אותו...

בין השמשות הולכים ומחשיכים. משה פרלשטיין יושב בלי כל תנועה שקוע במחשבותיו. פניו נעשים רצינים וקודרים יותר ויותר. ביחד עם הזכרונות הנעימים עולות מתהום הנשיה שורות־שורות של מחזות מעציבים, שורות שלמות של ימים נוראים ולילות עוד יותר נוראים, שעברו עליו בשעה שישב אצל מטתה של אשתו החולה. הוא נלחם עם המחזות האלה ורוצה לגרש אותם מעל פניו. בכל כחו הוא מתאמץ להשקיע את עצמו בזכרונותיו הנעימים. אבל חלש הוא במלחמתו נגד זכרונו. על אפו ועל חמתו מתפרצים מעט מעט לתוך ההכרה שלו הרגעים היותר איומים מחיי אשתו בימיה האחרונים. עוד רגע וכולו הוא ברשותם ושלטונם של הזכרונות האלה:

...מניה יושבת על מטתה מעוטפת ברדידה הכחול והחם ותמוכה בכרים מאחוריה. משה יושב על כסאו ממולה. ידיה הרזות והחִורות־הכתומות מונחות מדולדלות על גבי הכרים כידי מתה. פניה רזים, חורים וקטנים, לחייה בוערות באדמימות חולנית ועיניה מלאות אש.

—למה אתה כל־כך קודר? כסיל אתה, משה! שב־נא על־ידי וספר לי איזה דבר מענין, משמח, אבל משמח מאד. הלא יודע אתה, שאני אוהבת דברים כאלה. נו, ספר! למה אתה מחשה?

משה קם מכסאו ויושב על מטתה של מַאניה, מחבק בידו את גופה הרזה, לוחץ אותו בנחת ומעיניו נושרות דמעות גדולות וחמות על שערותיה. פתאום תוקף אותה שעול חזק. כל גופה רועד ומפרכס; משה עומד על־ידה חור ונרעש ואוחז את ראשה בין שתי כפות־ידיו. השעול עובר לאט לאט. בידיה הרזות חובקת מאניה את צוארו של משה, את ראשה היא תומכת על חזהו וכך היא יושבת בדממה ובלי כל תנועה כמה רגעים, נלאה מן השעול. כשהיא שבה מעט למנוחתה היא מרימה את פניה, מתאמצת להראות למשה פנים שוחקות ואומרת בקול רפה, כמעט בלחישה:

—נו, רואה אתה, משה, הִנה כבר עבר. כסיל אתה, אל תדאג כל־כך. הדבר אינו כל־כך נורא.

... הפנטסיה של משה הולכת ומתעוררת. היא מציירת לו מחזה אחר מחזה, והמחזות נעשים מעציבים ואיומים יותר ויותר. הסערה שבנפשו הולכת וגדלה. הוא אינו יכול כבר להשאר על מקומו בלי תנועה. הוא מתחיל לפסוע פסיעות מהירות הנה והלום בחדרו המעוטף באפלה. כך עובר כמה זמן. עיף מן העבודה המרגיזה של דמיונו ומן ההליכה המהירה הוא נופל על הספה, חובק בשתי ידיו את הכר הקטן המונח למראשותיו ומשקיע בתוכו את ראשו ואת פניו. חושך בחדר. כמה רגעים הוא מונח בלי תנועה. דומה לו, שמַאניה היא כאן, בחדרו, שהיא נגשת אליו ומעברת את ידיה על־פני כל גופו,—וידיה כל־כך רכות, עד שכמעט אינן נוגעות בו... תשוקה עזה ומשונה מתעוררת בו לקרוא לה בשם ואין בכחו להתגבר על תשוקה זו:

—מַאניה! מַאניוסיה! מַאניצ'קה!

רטט עובר בכל גופו. קולו השפל והרועד נדמה לו כל־כך זר, עד שכל

גופו מורעוע מפחד. בקפיצה אחת הוא קם מעל הספה, חוטף את מקלו ואת כובעו ובורח אל ה„חבריא".

ב.

—הנה גם החבר משה!—צעקו עשרה קולות בבת אחת בשעה שמשה פרלשטיין נגש בצעדים חרישים, כמתגנב, אל חלונה של התופרת דבורה גולדשטיין, שבביתה היו מתכנסים בכל ערב וערב כל הציוניים הצעירים ה„אקטיביים ובעלי־ההכרה" של העיירה נ.—.משה קפץ דרך החלון אל תוך החדר וברגע אחד נמצא במרכזה של ה„חבריא", כמו שקרא בחבה לחבריו. הכל מפטפט, צועק, צוחק ושמח.

—חבר! נלך נא לשוט בסירות—צעקו בשתי אזניו משני צדדיו שני חברים, ובתוך כך טפחו לו בחבה על כתפיו.

—לא, חברים! אני מציע ללכת היערה לשוח—צועק בקול דק וצפצפני ה„משורר", כשהוא מסלק בשתי ידיו את החברים לצדדים וכשהוא מרים למעלה את ראשו המסורבל־שער.—את השם „משורר" קבל מחמת השיר, שחבר ליום נסיעתו של חבר־האגודה לארץ־ישראל.

—מוטב שנשוט בסירות!—צועקים כמה קולות.

—בסירות!

—היערה!

—חברים!—צעק משה בקול רם ואבטוריטטי של יושב־ראש והכה במקלו על השלחן להשתיק את החברים.—עד שנגשים אנו להחליט בדבר השאלה החשובה ורבת־הערך הזאת רציתי להכנים הצעה אחת קטנה ומועילה, ובטוח אני, שהצעתי זו לא תמצא לה אף מתנגד אחד.

—אני מתנגד למפרע להצעתך, צעק ה„בדחן".—זה היה „חבר" צעיר מאד, כמעט נער. הוא אהב תמיד לדבר דברי הלצה והתולים כדי לבדח את ה„חבריא", ומחמת תכונתו זו קבל את התואר שלו.

כל החברים פרצו בצחוק.

—ובכן, חברים—המשיך משה את דבריו—איך שתהיה החלטתנו בדבר השאלה העיקרית, הרי צידה לדרך נצרכת לנו על כל פנים. בשים לב לזה אני מציע, שכל אחד מחברינו הנכבדים יואיל להרים את תרומתו, ובכחות משותפים נערוך סעודה, שעוד תעלה על סעודתו של שלמה המלך בשעתו. בתור חברי הקומיסיה לשם עריכת הפרוגראמה של הסעודה אני מציע שלשה אנשים: את המשורר שלנו, שיש לו טעם טוב גם בענינים גשמיים, ואת שתי החברות שרה ומרים, שכבר הראו את כחן לא פעם במקצוע זה. לגזברית אני מציע את החברה דבורה, שהצטיינה זה כבר במשרה זו באגודתנו.

„הצעתו" של משה נתקבלה במחיאות־כפים סוערות. אנשי ה„קומיסיה" נסתלקו לזוית אחת ושם ערכו את—ה„פרוגראמה". דבורה, בעלת־הבית, ישבה אצל משה וקבלה מן החברים את תרומתם. כשנתקבץ הכסף וה„פרוגראמה" נערכה, נתעוררה השאלה: מי ילך לקנות?—

—חברים!—צעק המשורר בהתלהבות—אני מציע לפתור את השאלה על־

פי גורל, היינו על ידי „קשרים".

—ע"י קשרים!—צעקו הרבה קולות אחריו.

הגורל נפל על המשורר ועל החברה שרה.

—שרה, אל תלכי עמו. הוא משורר!—צעק אחריהם הבדחן כשיצאו מן הבית.

התפוחים, האבטיחים והענבים הובאו ונמסרו לידי הגזברית דבורה. וקרבתם של הפירות המשובחים גרתה מאד את „יצר-הרע" של ה„חבריא". אחדים לא משלו ברוחם, התגנבו בלאט מאחורי הגזברית וחטפו מן הצרורות את כל הבא בידם.

—חברים!—קראה דבורה—במצב כזה איני יכולה לקחת עלי את האחריות בעד הפקדון, שהפקדתם בידי. אני מציעה לערוך את הסעודה כאן—ומיד. מי בעד זה ירים נא את ידו.

—כולנו! — צעקה ה„חבריא".

החברים ישבו באשר יכלו: על המטה, על הכסאות ועל הרצפה. דבורה הלכה לארכו ולרחבו של החדר ושתי נערות וטסים מלאים פירות בידיהן מאחריה, ובאיזו דומיה חגיגית ומלאת-סוד מסרה לכל אחד מן החברים את חלקו. במשך כמה רגעים שלטה הדומיה בכל החדר. הכל היו עסוקים. אך שאון הלעיסה, ולפעמים גם צחוק עצור, הפריעו את הדומיה הזאת.

—חברים! — קרא משה, כשנגמרה הסעודה והחבורה התחילה להכין את עצמה לדרך — מתחלה צריך לנקות את הבית. מי מכם רוצה לנקות?

—על-פי גורל--ענו כולם.

הגורל יצא על משה ודבורה.

—לעזאזל! צאו כולכם! לעזאזל! — צעק משה וגרש את החברים מן החדר במטאטא שבידו. — לכו אל היער! אנחנו נבוא אחריכם.—

—אנחנו נהיה על-יד הבאר — נשמע מן החוץ קולם של החברים המתרחקים.

ומשה ודבורה, כשגמרו את נקוי הבית, סגרו את החלון ואת הדלת והלכו בדרך העולה אל היער.

— אין לי חשק ללכת עתה היערה—אמר משה.—רוצה אַתְּ, דבורה, שנטייל טיול גדול? נלך לטייל חוץ לעיר, בשדה. רוצה אַתְּ בזה?

—בעונג רב—השיבה דבורה.

—טוב!

משה לא היה יכול לסבול עתה את השאון העליז של ה„חבריא". התאמצותו להפיג את צערו, לגרש את תוגתו ושעמומו על-ידי השתתפות בתעלולי ה„חבריא" עוד הגדילה את יסוריו, עוד הבליטה ביותר את הנגוד הגדול שבין עולמו הפנימי ובין העולם החיצוני הזר לו, בין מצב נפשו וסביבתו; הוא התגעגע עתה על דממה ושלוה וצורך גדול היה לו בקרבתו של אדם, שיהא יכול לשפוך לפניו את נפשו המרה לו, ויהא אפילו אך מעט וברמזים. והוא הרגיש, שדבורה היתה יכולה להיות אדם זה. —

דבורה, שהיתה בת יהודים פשוטים, נשאה לאיש כשהיתה עוד צעירה לימים. אך רוח הזמן עבר עליה ולא נתן לה מנוחה בתוך משפחתה הצר. אי-אלו שאיפות בלתי-ברורות לחיים אחרים, יותר רחבים ויותר מלאים התעוררו בקרבה.

אחרי הרפתקאות שונות קבלה גט מבעלה, למדה אומנות ובאה לעיר נ. כדי להתפרנס שם מיגיע־כפיה ולחיות חיי־חירות. באגודה הציונית התודעה אל משה. מראשית התודעותם הרגישו איזו נטיה זה לזו ובמשך הזמן נעשו לידידים. משה כבד מאד את דבורה בעד אפיה המצוין. היא היתה אשה בעלת מרץ גדול, עושה הכל על דעת עצמה ובלתי תלויה בדעתם של אחרים, ביחוד ידע משה להעריך בדבורה את דקות־הרגש שלה. הוא אהב לבלות בחברתה שעות שלמות, לבאר לה את השקפותיו על החיים, את תקוותיו ואת חלומותיו. הוא כאילו היה הוזה בקול, והיא היתה שומעת לדבריו בשים לב. היתה משיבה עליהם אך מעט, אבל מתוך הערותיה הקצרות וביחוד מתוך פניה, עיניה וכל מראיה נראה היה, שאשה פשוטה, חצי־משכלת זו משיגה באותה ההרגשה האינסטינקטיבית, שהיא מיוחדת לנשים, את רעיונותיו ואת מצב־רוחו. ונעים היה לו למשה בקרבתה.— ודבורה מצדה הוקירה מאד את חברתו של משה. סגורה על־פי תנאי חייה בחוג הצר של עניני־יום־יום הקשיבה באיזו יראת־כבוד מעורבת בשמחה פנימית למחשבותיו ולהזיותיו של משה. דבריו החמו את לבה, רוממו את נפשה והוסיפו לה אומץ וגבורה. היא כאילו נגרפה בזרם רעיונותיו והזיותיו, עברה עמו יחד לעולם אחר — וברגעים כאלה נדמו לה החיים יותר יפים, יותר מלאים ומענינים. —

הם נטו מן הדרך המובילה אל היער ושמו פניהם אל השדה. בדממה עברו דרך הרחובות הצרים והמבואות המטונפים והאפלים של העיירה.

—מה יפה כאן!—קראה דבורה כשיצאו מן העיר ולעיניהם נגלה מישור גדול ורחב, שהתפשט לאין סוף מואר באורה של הלבנה המלאה ומכוסה ערמות־ערמות של חציר רענן. והם התחילו לשאוף מלא חזיהם את האויר הרענן והנקי של השדה.

—כן, טוב מאד.

הם הקטינו את צעדיהם והלכו זה בצד זו בלי דבר דבר. —

—אוהב אני מאד את לילי הסתיו — אמר משה אחרי רגעים מועטים. הוא דבר לאט לאט כאדם שקוע במחשבותיו ומדבר לעצמו.— בלילות האלה יש איזה נועם מיוחד, נסתר. אוהב אני גם את האביב. בכל אביב ואביב מרגיש אני, שאיזה דבר מתחדש בקרבי, קם לתחיה, איזה ניצוץ חדש מתחיל בוער בנפשי, איזה דבר סוער שוטף בכל אברי. אבל באביב יש איזה כח משכר, מרגיז, שהוא מעורר בנו אי־אֵלו שאיפות בלתי־מובנות לנו, אי־אֵלו תאוות, שאין ביכלתנו למלאותן, ועל־כן הוא נראה לי לפעמים לזר, לשונא אכזרי, שמתגנב אל תוך נפשנו פנימה ועושה בה כאדם העושה בתוך שלו. לא כן הסתיו. הוא יותר קרוב לנו, יותר רך, הוא כאילו משתתף בצערנו, לוקח חלק בתוגתנו ומתמלא רחמים עלינו, ובזה הוא כאילו מנחם אותנו מעט. ביחוד מרגיש אני בלילי־הסתיו מין געגועים חרישים, מין יגון עמוק, אבל יחד עם זה אני מוצא בהם איזה נועם מיוחד, שהוא ממתיק גם את המרירות שביגון. הסתיו מעורר בי איזה רגש מעורבב של תוגה ונחמה, של צער ושמחה, כרגש שמעורר בנו האושר שאבד לנו.

—כן, אפשר—השיבה דבורה שקועה במחשבותיה.—מי שהיה לו אביב

בחיים יכול למצוא איזה נועם גם בסתיו.

איזה עצב נסתר נשמע בקולה.

וזרם דק של שמחה עבר בכל נפשו של משה כמעט בלי הכרתו: הלא גם הוא בין המאושרים האלה, שהיה להם אביב בחייהם. הוא נעשה יותר רך ונוטה להשתפכות-הנפש.

—כן, צריך אני להודות, שאיני יכול להתאונן על מולי. גם לי היה אביב, אביב יפה וחם. עתה צריך להשלים גם עם הסתיו...

הם הלכו דומם כמה רגעים, כל אחד שקוע במחשבותיו. פתאום פנה אליה משה:

—יודעת את, דבורה, איזה רעיון עולה על לבי לפעמים, בשעה שאני חושב על העבר שלי? בכל העבר הזה בולטים ברור רק מומנטים של שמחה גדולה או של צער גדול. זולתם היה בו הכל כל-כך עני, כל-כך תפל, עד שלא נשאר בזכרוני ממנו כלום. ושואל אני את עצמי: כלום לא היה יותר טוב אילו היינו יכולים להשליך מן החיים את כל המשא הכבד והמיותר הזה, אילו היינו יכולים לקרוע מספר-החיים את כל הגליונות האלה, שאינם מוסיפים כלום על תכנו ורק מלאים את הקורא, אילו היינו יכולים לצמצם את כל החיים באותם הרגעים המועטים, שבהם אנו חיים באמת?—למה לנו ה„נקודות המתות" האלו של מכונת-החיים? למה לנו כל ימי-החול האלה?—צריך שנערוך את חיינו באופן שלא יהיה בהם אף רגע אחד של חול, באופן שהכל יהיה בהם יום-טוב!

—וכי אפשר הוא הדבר?—שאלה דבורה בלחש.

—כמובן, לא כל אדם זוכה לחיים כאלה, לעשות מכל חיינו יום-טוב אחד ארוך—זהו האידיאל של האושר, שאליו אנו שואפים. וחושב אני, כי יותר שהאדם גדול, יותר הוא קרוב אל האידיאל הזה. העולם הפנימי שלו הוא כל-כך עשיר, עד שבנפשו שורר חג תמידי. האדם צריך להיות נבל מרובה-מיתרים, שבשעה שאחדים מן המיתרים שלו משתתקים ושירתם נפסקת משמיעים שאר המיתרים את שירתם החדשה והנעימה. מבשרי אחזה זאת. היו ימים ונימה אחת בלבי כל-כך היטיבה לנגן, עד ששירתה מלאה את כל נפשי ובצלצולה הנעים והחזק החרישה את כל שאר הנימים. וברגע שנקרעה נימה זו ושירתה נפסקה, השמיעו הנעימים האחרות את שירתן שלהן, והשירים החדשים היו לי למקור חיים חדשים, למקור אושר חדה...

—צריכה אני להודות, משה, שאני מקנאה בך.

—האמנם? וכי את אינך שבעת-רצון מחייך? בידיך בראת לך חיים חפשיים ובלתי תלויים במי שהוא, והעבודה הצבורית, שאת עוסקת בה, כלום היא אינה מספקת לך? הלא את כל-כך מתעניינת בה ומסורה לה!

—את האמת אומר לך: עבודה זה אינה מספקת לי. הלא לכל אדם צריך שיהא אף מעט אושר פרטי! הלא קור גדול שורר בלב בלי האושר הזה...

משה הרגיש רטט קל בקולה של דבורה בשעה שדברה את דבריה האחרונים, ורטט זה הרעיד איזה מיתר בלבו. דבריה הפשוטים, שנאמרו בתום, נגעו במקום-הפצע. גם בלבו היתה ריקנות נוראה מיום שאבד את אשרו הפרטי,— ריקנות, שהתאמץ בכל כחו למלאותה, ועוד יותר התאמץ להאמין, שבאמת נתמלאה

בעבודתו הצבורית בבית-הספר ובציוניות. והנה באה דבורה ובלי כוונה נגעה בפצע האנוש... לבו נתכויץ וגעגועים בלתי-ברורים תקפו אותו.—הם הלכו בדומיה זה בצד זו. הלבנה שפכה עליהם את אורה החור. משה הסתכל מן הצד בתמונת דבורה, הצועדת צעדים קטנים שקועה במחשבותיה. שמלתה הלבנה, המהודקת היטב אל בשרה, הבליטה בחשכת-הלילה את כל רשמי גופה הצעיר והרענן; שערותיה המעובות והשחורות היו כזר יפה למצחה הגבוה ולאזניה הקטנות, ולפניה השחרחורים והמוארים באור-הלבנה היה איזה גון מיוחד, גון פנטסטי ומקסים. בכל מראיה היתה איזו אֲשות רכה, איזו חלומיות נעימה, איזה קסם, שאי-אפשר להגדירו. ופתאום תקף את משה איזה רגש מוזר של קרבה לאשה זו והרגש הפתאומי הזה היה כל-כך חזק, עד שנתעוררה בלבו תשוקה חזקה למשוך אותה אליו, לגפף ולסלסל אותה. על-פי איזה פלא נעלמה ממנו באותו רגע דבורה הרגילה, הידועה לו, דבורה-החברה, ועל מקומה באה דבורה אחרת—דבורה האשה, המשתוקקת לאושר, לאהבה,—ולדבורה זו הרגיש בלבו משיכת-לב וחבה עמוקה. דבורה הרגישה על עצמה את מבטו של משה, היא הפנתה אליו את פניה. עיניהם נפגשו לרגע—ושניהם הרגישו, שאיזה דבר מוזר, בלתי-ברור להם, היה במבטם. שניהם נבוכו מעט.

משה התעודד ראשון. השתדל לעבור לטון אחר,—לטון עליז וחסר-דאגה:

—אל נא תעשי את עצמך לאומללה,—אמר והצהיל קולו. אל נא תתאונני! צריכה רק מעט סבלנות. יבוא היום הגדול—וניצוץ אלהי יבער בלבך, ולא יהיה לו עוד קר, אלא חם יהיה לו, חם מאד, אפשר יותר ממה שתרצי.

—אתה נאה דורש ומטיף מוסר לאחרים—השיבה דבורה בגחוך קל והביטה עליו במבט של ערמה.

—מה! אין לך סבלנות?—המשיך משה את דבריו בטון הקודם.—אינך רוצה להמתין? רוצה את תיכף-ומיד, בזה הרגע, בתחבושת חמה ללבך הקר, כלומר, באהבה, אושר וכדומה? טוב! אני מוכן ומזומן למלא גם את רצונך זה. אני מציע את עצמי ל„אוביקט" של אנחותיך ונאקותיך וכל שאר הדברים הטובים, השייכים לרגש הנשגב והאידיאַלי הזה של המין המכובד והמהולל, הנקרא „אנושיות". אני כורע לפניך על ברכי, יפתי: חוסי-נא עלי וקחי-נא את לבי וכל מה שיש בו!—גמר משה את דבריו בקול-בכיה, ובתנועה משונה ומגוחכת כרע לפני דבורה על ברכיו.

שניהם צחקו כילדים.

הם היו כבר רחוקים מאד מן העיירה. מסביב להם השתרע מרחב השדה לאין גבול וסוף, ממעל לראשם—שמים טהורים מחוסרי-עבים וזרועים כוכבים נוצצים. הלבנה הגלמודה כאילו הקשיבה לפטפוטיהם כדי לגרש מעט את שעמומה.

—ראי-נא, מה יפה כאן!—קרא משה בהתפעלות והביט כה וכה. באיזו פנה חבויה שבנפשו התעוררו זכרונות-העבר, וכאב חזק לחץ פתאום את לבו. הוא התאמץ לגרש ממנו את הזכרונות האלה:

—כדאי לחיות בעולם כל זמן שיש בו לילות כאלה!—אמר בקול, שקשה היה להחליט על-פיו, אם מתלוצץ הוא או מדבר באמת ובתמים.—אוהבת אַת, דבורה, להזות? נהיה הוזים ביחד. בלילות כאלה נעים מאד להזות. כל החיים,

האמיני לי, הם רק הזיה גדולה ולא יותר. ובכן אנחנו הוזים. על מה אנו הוזים? כמובן, על האהבה. אנו אוהב ואוהבת, מטיילים אנו ביחד רחוק רחוק מן העיר. הלא הנאהבים מסתתרים תמיד מעין זר. בחיק הטבע אנו מרגישים יותר בקרבתנו. נשמותינו כאילו מזדווגות ונעשות אחת. אין אנו מדברים כלום—אנו מבינים זה את זו גם בלי דברים. בלבנו כל־כך נעים וחם, הכל בו כל־כך חגיגי ! אנו אוהבים כל־כך את עולמו של הקדוש־ברוך־הוא! את כל עשב, את כל פרח, את כל צפור, וביחוד את כל הכוכבים הקטנים האלה, הטהורים, המזהירים והחביבים. וכל העולם איהב אותנו, שמח באשרנו, ואנחנו כל־כך מאושרים, כל־כך מאושרים, עד...

—סלח־נא לי, משה !—נכנסה דבורה לתוך דבריו. היא עמדה מלכת, הפנתה את פניו אליו והסתכלה ישר בעיניו:—כרעה אני שואלת אותך—אם רוצה אתה, אמור לי את האמת: מפני־מה אתה מרבה כל־כך להתלוצץ בערב זה?

—מפני שלבי עלי דוי—השיב משה כמעט למרות רצונו.

שתיקה מעיקה נמשכה כמה זמן. שניהם הלכו שקועים במחשבותיהם העגומות.

—עת לחזור. האויר נעשה קריר וגם השעה כבר מאוחרת—אמרה דבורה בלחש והביטה לאור הלבנה על שעונה הקטן.

משה לא השיב כלום.

בכל דרך שובם העירה לא הרבו שיחה ורק לרגעים החליפו ביניהם אי־אלו הערות קטנות על שאלות שונות של העבודה הציונית באגודתם. בשתיקה זו היה איזה דבר בלתי־ברור להם, בלתי־מבוטא במלים, בלתי־תפוס ברעיון, ודבר הזה הגדיל באופן מופלא את רגש התקרבותם יותר ויותר. נימים בלתי־נראות־לעין נתרקמו בין נשמותיהם וחברו אותן, ולכל אחד ואחד מהם נדמה, שהוא לא רק מבין ומשיג, אלא גם ממשמש בידיו את כל רעיונותיו והרגשותיו של השני. לרגעים הביטו איש אל רעותו בהחבא ולפעמים נפגשו עיניהם—ועוד הפעם נדמה להם, שאיזה דבר מוזר, חדש, שלא היה קודם לכן, איזה דבר בלתי־ברור להם יש במבטם.

—תבוא מחר?—שאלה דבורה כשהגיעו אל ביתה ומשה פשט לה׳ את ידו לברכת־הפרידה.

—כן. מתי את חפשית מעבודתך?

—עבודתי מועטת היא עתה. לפעמים אני מפסקת את עבודתי כבר בשש שעות.

—טוב.

משה צעד כמה צעדים לפניו. אבל הוא החזיר את פניו לאחוריו — איזה כח אינסטינקטיבי הכריחו לכך. דבורה עמדה על מפתן חדרה ולותה אותו במבטה. אבל כשהרגישה בתנועתו של משה הסבה את פניה ובצעדים מהירים נכנסה אל חדרה. —

(סוף יבוא). •

בַּלֵּילוֹת הַלְּבָנִים.

לֵיל-לוֹבֶן עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה
וָרֹךְ. נִשְׁכַּח עֶצֶב הַיָּמִים.
מְרִימִים בְּנֵי־אָדָם פְּנֵיהֶם
לַסַּהַר—וְהוֹרִידוּם נִחֻמִים.

מַלְבִּינִים הַכְּתָלִים הַנְּמוּכִים,
מַכְסִיפִים הַגַּגּוֹת הַיְשָׁנִים,
וּשְׁרוּיִם בְּאֵין מַחֲרִיד הַצְּלָלִים
עַל גְּדוֹת אַגְמֵי־זֹהַר לְבָנִים.

לֵיל לוֹבֶן עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה...
נוֹגֵעַ בַּכֹּל שְׁלוֹם־הַנְּהָרָה,
וְרוּחוֹת שֶׁל חֶסֶד וָטֹהַר
מְרַחֲפוֹת עַל פְּנֵי הָעִירָה.

רַק אַתְּ, יַלְדַּת־חֵן, פֹּה יוֹשֶׁבֶת
בְּסֵתֶר הַצֵּל לֹא־נֶחָמָה;
עֵינַיִךְ לְמֶרְחַק הַלַּיְלָה
וּלְבָבֵךְ מַה יַּעֲרֹג וְהָמָה!

הֵרָגְעִי! רַק לָךְ צַמֶּת־תֹּם זוֹ
וּמֶבָּט—עֵין־בְּרֵכָה, תְּהוֹם־סְתָרִים;
מִי פַּעַם בּוֹ זָכָה, וְחַם לוֹ
מֵאוֹרוֹ בְּכָל חַיָּיו הַקָּרִים.

וְלִמְדִינַת־הַיָּם גַּם אִם יַרְחִיק
וְעַד קְצוֹת אֶרֶץ כִּי יָבֹא,—
סוֹד תְּמֵךְ יְלַוּוֹ, וְעַד עוֹלָם
לֹא יִמְצָא עוֹד מְנוּחָה לְבָבוֹ.

וּבְלֵילוֹת יָרֵחַ כִּי יִפֹּל
קַו אֶחָד מֵאוֹרַת־הַקְּסָמִים
אֶל נַפְשׁוֹ, וְתָעָה עַד בֹּקֶר
שְׁטוּף זֶרֶמֶת מַאֲוַיִּים נֶעֱלָמִים.

וְגִלּוּ אֶת סוֹדוֹ רַק פָּנָיו
הָרַכִּים וְחִוְּרֵי־גַעְגּוּעִים—
לֹא יַסְתִּיר אִישׁ חֲלוֹמוֹ בִּלְבָבוֹ
בְּלֵילוֹת־הַסַּהַר הַגְּלוּיִם...

יעקב פיכמאן.

למהות־החסידות.

מאמר שלישי*).

א.

חיי־הנפש הם עולם נסתר, שאי־אפשר היה לנו כלל לחדור אל היכם ולהבינם אילמלא היו הם עצמם מתגלים לפנינו על ־ידי גלויים נפשיים שונים, שכל אחד מהם חושף לפנינו את חייו הפנימיים של האדם מצד אחר. — אף התפלה היא אחד מגלויי־הנפש, שדרך בה משתקפים הנשמה וחייה הפנימיים, פרכוסיה וגעגועיה־הבלתי־ברורים. ימיה הם כימי האדם בעל־ההכרה; והיא מתגלית בחברה האנושית עם דמדומי־החמה של הכרתו האלהית. בשחר ילדותו, כשהתחיל האדם להרגיש איזו הרגשה אלהית מתוך הכרה מדומדמת, — מיד בטא הרגשתו זו על־ידי מלמול בלתי־ברור, על־ידי לחש התפלה. ולפיכך יש לחשוב את התפלה לאחד מן הסימנים היותר קדומים והיותר מובהקים, שמסמנים את מדרגת התפתחותו התרבותית של האדם. היא מעידה לפנינו, שהאדם המכיר בה כבר יצא מכלל בריה פראית ונעשה לבריה תרבותית; שהגיע למושגים ידועים, יהיה תכנם מה שיהיה; שרכש לו איזה רכוש תרבותי, — שיש לו אלהים...

תכונתה העיקרית והטבעית של התפלה היתה בימים הקדמונים אצל כל המתפללים ובימינו אלה — אצל ההמון הבלתי מפותח — הבקשה והתודה. שתי הסגולות האלו עוברות כחוט שני בכל תפלה ותפלה ועושות אותן ראויות להקרא בשם זה. אבל שתי הסגולות אינן משמשות בערבוביה — בתפלה אחת; לכל אחת מהן יש התור המיוחד לה והיא ממלאת תפקיד מיוחד. הראשונה, תפלת־הבקשה, מלאה רחמים וחנינה והיא משיחה תמיד את צרותיהם של הפרט או הכלל לפני „הכל־יכול" כשהפרט או הכלל האלה שרויים בצער; אם יארע איזה אסון פרטי או חברותי, פונה האדם לאלהיו בפיוסים ובתחנונים ומבקש ממנו רוח והצלה... תפלה כזו אין מתפללים מתוך מצוה דתית־חוקית, כלומר, מתוך מה שהאדם מצווה ועומד מפי הגבורה לעמוד ולבקש רחמים; תפלה כזו היא מצות־הלב, — תפלה טבעית, שנובעת מתוך אמונתו התמימה של הלב ביכלתו הבלתי־מוגבלת של האלהים ומתוך צרותיו הפרטיות או הצבוריות של המתפלל. תפלת־הבקשה היא התפלה היותר קדמונית ואת מקורה אפשר עוד לגלות בצעקה הפראית של האדם הקדמון הצועק מעצמת מכאוביו, שהתפתחה

---

*) שני המאמרים הראשונים נדפסו ב„השלח", כרך י"ז, עמ' 219—230, וכרך כ', עמ' 38—46 ועמ' 161—171.

אחר־כך, כשהגיע האדם למדרגה תרבותית, למשהו של השגה אלהית, לתפלה מתוך כוונה. והצורה השניה של התפלה היא תפלת־התודה. מלאה היא שבח ותהלה ומתנה על־פי־רוב את רוב גדולתו של האלהים ואת נפלאותיו, שהוא מפליא לעשות עם בריותיו. היא מקריבה את תודתו של האדם לאל־מושיעו על העבר, על מאורעות ומעשים, שכבר אירעו ונעשו. תפלה זו היא תפלת החוק והמצוה הדתית, והיא מתגלית וקיימת בקביעות בו בזמן, שיש לה לחברה כבר דת קבועה או, לכל הפחות, הרגשות דתיות מסוימות. הדת הטילה את התפלה הזו לחובה על בני־האדם מתוך שהיא יודעת, שרוב בני־האדם מתרשלים בה. כי באמת אין האדם ההמוני—ואליו משגחת הדת המעשית ביותר—מרגיש שום זיקה לאלהיו שלא בשעת צרה. ולפיכך תפלה זו היא, על־פי־רוב, תפלת־חובה, תפלת הדת, בנגוד לאותה התפלה הלבבית, תפלת־הבקשה, שהיא נובעת מלבו של המתפלל מפני שסבתה היא—המצב האישי או החברותי, שהוא נתון בו. ובשתי הצורות האלה מתראה לפנינו התפלה בכל הופעותיה, אף אחרי שהתפתחה והיא יוצאת לקראתנו מקושטת בקשוטים רוחניים אחרים, נוצצות מתוך פנימיותה הסגולות העיקריות האלו—הבקשה או התודה. הן הולכות ומלוות את התפלה על דרך התפתחותה הארוכה נפרדות, אבל לבסוף הן משתפכות ומתאחדות בשעה שנולדת התפלה החדשה, תפלת־הדבקות. התפלה היא בגלוייה הראשונים דבר־שבלב: היא מסורה ללבו של כל יחיד ויחיד, הנשפך לפני האלהים. כל אדם התפלל כפי סגנון נפשו. ומפני־כן התפתח תוכן התפלה בתמידות והיה מותאם לצרכי הלב: התפלה הביעה תמיד את הרגשותיו האלהיות ואת דרישותיו של המתפלל. לא כן בתקופות המאוחרות, שהדת כבר נעשתה בהן לכח צבורי, ותפסה מקום בחברה: אז יוצאת התפלה מרשות היחיד ונכנסת לרשות הרבים. מעט מעט היא נכבשת על־ידי ההסתדרות הדתית, שהיא פורשת עליה את כנפיה ומתחלת לתקן את „התפלה" ולקבוע בשבילה נוסח, שיבטא את הגות־לבו של האדם החי, המרגיש והמתפתח. בימים הראשונים לקביעת הנוסח אין מרגישים שום נגוד וסתירה בין הנוסח הדומם־המאובן ובין דרישות הלב החי, כי מותאם הוא הנוסח הקבוע למצב הרוחני של הדור שבו נקבע והוא מבטא את דרישותיהם היותר עיקריות של בני הדור ההוא. אולם, כשעוברים דורות אחרים ומתחילים להרגיש את הבטוי הלקוי שבתפלה המנוסחת ואת אי־ההתאמה שבין הלב החי ובין הנוסח המת, מתעוררת המחאה, שמוחה תמיד ההרגשה כנגד הנוסחאיות שבחיים, וההרגשה מבקשת לה דרכים אחרות לבטא את משאלותיה. ובמרוצת הזמן משתנית התפלה הנוסחאית, אמנם, לא בצורתה החיצונית—שנוי כזה אינו אפשר כלל מחמת קדושת־הזמן החלה עליה—אבל בתכנה הרוחני. עיקר התפלה אינו הנוסח, אלא הפירוש, הכוונות. הפשט האמתי אובד את ערכו וכל התפלות המנוסחות נעשות כעין סמלים בשביל הלב החושב והמרגיש. ועל ידי זה ניתנה אפשרות לכל יחיד ויחיד לכוין בתפלתו את כוונת נשמתו היחידית, אף־על־פי שהוא מתפלל מתוך הנוסח הקבוע.

גם בתולדות התפלה העברית ובקביעת־הנוסח שלה אפשר לראות התפתחות מעין זו. התפלה היא מצות־עשה שלא הזמן גרמה. כל אדם מתחנן

ומתפלל בכל יום ויום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא, ואחר־כך שואל צרכיו, שהוא צריך להם, בבקשה ובתחנה, ואחר־כך נותן שבח והודיה להשם על הטוב שהשפיע לו, כל אחד לפי טובתו" [1]). ומפני כן לא התפללו בני ישראל במשך זמן ארוך מתוך איזה נוסח קבוע, כי „אין מנין התפלות מן התורה, ואין משנה התפלה הזאת מן התורה" [2]). „כלומר — כמו שמבאר בעל „כסף משנה" — מטבע התפלה הזאת" [3]). כל יחיד ויחיד שפך את נפשו לפני אלהיו כמו שמצא לנכון לפניו. התפלה נמסרה ללבו של המתפלל, היודע ומרגיש את צרכיו היותר הכרחיים, ו„אם היה רגיל, מרבה בתחינה ובקשה, ואם היה ערל־שפתים, מדבר כפי יכלתו ובכל עת שירצה, וכן מנין התפלות כל אחד כפי יכלתו, יש מתפלל פעם אחת ביום ויש שמתפללין פעמים הרבה" [4]). ומשנתנסחה התפלה — מסבות לאומיות דתיות, שאין כאן המקום לחקור ולדרוש אחריהן — התחילו אותם הנגודים הנפשיים, שמקורם בסתירה שבין החי והמתפתח ובין המאובן והבלתי־משתנה. ואת בת־קולה של אותה ההתנגדות להתאבנותן של התפלות, שהיא כעין מחאה חשאית נגד המעשה הזה, אפשר, לדעתי, לשמוע מתוך כמה מאמרי המשנה והתלמוד [5]). אמנם, כל זמן שלא עבר מימי ה„קביעה" זמן מרובה ביותר וכל עוד שהנוסח היה בכלל דבר חדש, אפשר היה עוד לאחדים מגדולי־הרוח, שהרגישו את אי־הנעימות שבדבר, להרהר אחרי טיב המעשה הזה, שלא להתפלל כפי תקנת־חכמים ואפילו למחות לפעמים כנגד זה ולהזהיר „שלא לעשות את התפלה קבע, אלא רחמים ותחנונים". אבל כשנתרחקו מזמן קביעת הנוסח ריחוק מקום וריחוק־זמן והקדושה התחילה לחול על הנוסח כמו שהוא, באופן שאי־אפשר היה עוד להטיל שום דופי וספק בטיבן ובצדקתן של התפלות המנוסחות אף אם לא התאימו כלל לצרכי הנפש, — התחילו לפרש ולדרוש אותן כאת התורה. אין התפלה בקשה או הודיה מוגדרת בתוך נוסח בעל תוכן ידוע, אלא היא אוצרת בתוכה סמלי־תפלה שונים, וכל יחיד ויחיד וכל דור ודור יכולים למצוא בה את מאוויי־נפשם בהתאמה לכשרונותיהם הפרטיים.

הטבעת מטבע־התפלה לדורות מצד אחד, ומצד שני — עצם מהותה של התפלה, שהיא מטבעה דבר שבלב, שאינו סובל נוסחאות קבועים, הכריחו את הדתיים בעלי־ההרגשה להוציא את התפלה מידי פשוטה ולדרוש אותה כמין חומר, כדי לשלב בתוכה אותן המחשבות וההרגשות, שהן מתאימות להלך־הנפש של כל דור ודור ומתפלליו. עוד זמן מרובה קודם הופעת החסידות גרפו והרסו הזרמים הדתיים־הרוחניים, ששטפו בתולדתנו, את הגדר, שגדרו הראשונים מסביב לתפלה, ושחררו אותה מתוך כבלי המובן המשמעי, כדי להפיח בה נפש חיה. ומימי המקובלים והפילוסופים הראשונים עד סוף החסידות נקלטו בתוך עיקרי כוונות התפלה רעיונות שופעים ובאים מתוך הזרמים הרוחניים האלה: כל אחד מן המקובלים והפילוסופים לקט מתוך מחשבותיו פרחים נאים וקשט בהם את תוכן התפלה, ואחרת אי־אפשר היה להם לעשות, שהרי בעיניהם אין התפלה חובה דתית

---

[1]) עיין רמב"ם, הלכות תפלה, פרק א', הלכה ב'; [2]) שם, פרק א', הלכה א'; [3]) שם, כסף משנה, ד"ה ואין משנה התפלה וכו'; [4]) רמב"ם, הלכות תפלה, פרק א', הלכה ג'.

[5]) עיין ברכות, י"ד, ד'; אבות, ב', י"ג; אבות דרבי נתן, פרק ט'; גמרא ברכות, כ"ט ע"ב ול' ע"א וע"ב; ר"ה, ל"ה ע"א; תענית, ב' ע"ב, ועוד בכמה מקומות.

סתם, שאין לה שום יחוסים אל השקפותיו הפרטיות של המתפלל, אלא מקושרת היא עם הלך־מחשבותיו של זה ובמובן ידוע היא גם נובעת מתוך מחשבות אלו. אך גם בעלי הפילוסופיה הדתית שלנו וגם המקובלים, אף־על־פי שהרגישו את ההתאבנות שבנוסח והשתחררו מעולו על־ידי מה שהוציאו אותו מידי פשוטו, לא יכלו לחדור לתוך־תוכה של מהות התפלה. אי־אפשר היה להם להגיע לאותה הפנה החבויה בלב האדם, שממנה נובעים געגועי השירה האלהית, שממנה נובעת אותה כלות־הנפש, שהתפלה האישית, התפלה העליונה, מתרקמת ממנה. אין ביכלתם של הפילוסופים והמקובלים (לבד מבעל „חובת־הלבבות", שהוא יותר בעל־מוסר מפילוסוף) להשיג את הערך האמתי של התפלה בתור ענין עומד בפני עצמו, שאין לו שום שייכות ישרה אל שיטות והשקפות ויש לו יחס ישר רק אל הלב המחפש והמתגעגע... כי בעיקר הדבר אין התפלה בעיני הפילוסופים והמקובלים דבר־שבלב, כליון־נפש, שהוא מתבטא על ידי פיוסים ותחנונים שונים בהסכם למדרגת שלמותו המוסרית והתרבותית של הפרט, אלא היא צורה קבועה, שקבלו אותה בירושה מאבותיהם והם משלבים בה את מחשבותיהם־כוונותיהם, שיש להם כבר מן המוכן: הקבלה הכניסה לתוך אותיותיה ותיבותיה של התפלה את ספירותיה, שמותיה, יחודיה וגימטריאותיה והפילו־סופיה—את רעיונותיה. ובזה הכבידו על מעופה החפשי וקצצו את כנפי דמיונותיה. על־ידי זה בטל עיקר התפלה הלבבית, הגעגועית... אין בכחה של התפלה כפי שהבינו אותה הפילוסופים והמקובלים להתרומם לאותה המדרגה הגבוהה של חירות־היחיד, שבה „מוצא כל אחד את אלהותו לפי כוונתו והכנתו" ושממנה נובעת תפלה, שהיא יצירה מקורית אישית, בלי שום ספחת של כוונות מלאות צירופי־שמות או מחשבות הגיוניות קרות, שכאלו כן אלו כתובות בתוך איזה ספר,—תפלה מתוך מחשבות־הרגשות, שהן חרותות באש שחורה על גבי אש לבנה על קירות־לבו של האדם.

ב.

ומה שלא עלה בידי הקבלה והפילוסופיה נתרקם מתוך עצמותה הרוחנית של החסידות בלי שום כוונה. מתוך תהום נשמתם שאבו החסידים את התפלה, אף על־פי שחשבו וסברו, שכל עיקריה מרומזים בתפלה המסורה. כי אף־על־פי שהיו משוחררים מן ההשקפות הקודמות על עצם התפלה, לא שחררו את עצמם מנוסחה הקבוע. וכיצד אפשר היה להם לאנשים, שהיו שקועים בראשם ורובם, בנפשותיהם ולבותיהם, במסורת הקדומה ובירושת־אבות, לחשוב בכלל, שאפשר להפטר מנוסח קדמון קבוע, שמגילת־היוחסין שלו מגעת עד אנשי כנסת הגדולה? — אולם אין הנוסח בעיני החסידות עיקר התפלה. הנוסח הוא לה השלד, שכל נפש ונפש קורמת עליו עור ומעלה עליו בשר וממלאתו ברוח־החיים שלה. „המתפלל על פי פירוש המלות—אומר מיסד החסידות—אינו אלא כמעתיק התפלה מלשון ללשון. ולא עוד, אלא שהוא מורידה מקדושה חמורה לקדושה קלה, מלשון הקדש ללשון־חול; אלא על המתפלל להחיות בכוונתו ומחשבתו דבורי התפלה ואותיותיה". ואין הפרש בדבר, באיזה תוכן ימלא המתפלל את תפלתו; העיקר הוא — שיטביע בה את חיות נשמתו, כלומר,

„שיכנים בתוך התיבה שהוא מדבר את כל גופו, לבבו ומחשבותיו" [1]). הנוסח המקובל אינו אלא כעין בית־קבול בשביל הרגשותיו האישיות, שאינן מוכנות מראש. כי אין העיקר בתפלה — לכוין כוונות ידועות מכבר: העיקר הוא — ההתקשרות הנפשית עם אלהים. „המכוין בתפלתו כל הכוונות הידועות לו — יושב ודורש ברבים אחד ממיסדי החסידות — אינו מכוין רק (אלא) אותן הידועות לו, אבל כשאומר התיבה בהתקשרות גדולה, נכללו בתוכה כל הכוונות מעצמן ומאליהן ... לכן יראה האדם להתפלל בהתקשרות והתלהבות גדולה" [2]). ומטעם זה אוסרת החסידות — אף־על־פי שהיא בעיקרה בת הקבלה הלורינית ונולדה על ברכיה — למחזיקים בה להתפלל בכוונות האר"י „אפילו — לאיש, שהוא תלמיד־חכם ויודע כל כוונות האר"י ז"ל, לפי דעתו, ומתפלל מתוך סדור האר"י" [3]). כי העיקר הן הכוונות הלבביות, ואותן אי־אפשר כלל לכוין מתוך איזה ספר, ויהא מחברו אפילו האר"י הקדוש. לבו של אדם — זה ספרו, וכל יחיד ויחיד מחויב להגות בו יומם ולילה בין בתורה ובין בתפלה. ומעשיה אחת, שמוסרת לנו החסידות — כדרכה תמיד בכל מקום, שהיא רוצה להבליט את נגודה לאיזה דבר — מבארת לנו את הטעם העיקרי להתנגדותה אל כוונות האר"י. „בימיו של הצדיק רבי פנחס הגדול מקוריץ — מספרים החסידים — נדפס סדור האר"י ז"ל, ובקשו ממנו תלמידיו, שיתן להם רשות להתפלל בסדור האר"י, והרשה להם לבקשתם אותו. לאחר זמן באו לפניו בקובלנא לאמר: כי מעת שהתחילו להתפלל בסדור האר"י ז"ל אבדו הרבה טובה מהרגשת החיות, שהיתה להם תמיד בעת התפלה, וירדו עשר מעלות אחורנית. השיב להם הקדוש: היא הנותנת, וזה גרם לכם, כי הכנסתם כל הכוחות ומטרת עיוניכם רק לכוונות השמות והצירופים וסרתם מן העיקר — ליחד את הלב להשם יתברך באמת ובלב שלם, ובעבור זה נאבדה החיות ורגש הקדושה באמת" [4]). מעשיה זו מגדרת לנו הגדרה מדויקת את התפלה החסידית ומראָה לנו את ההבדל העיקרי שבין כוונות הקבלה הלורינית ובין הכוונות החסידיות. הכוונה בתפלה החסידית אינה שאובה מכלי שני, מתוך צירופי־שמות שהכניסו אותם אחר־כך לתוך התפלה. כוונות כאלו אינן נובעות ממהותה העיקרית של התפלה, כלומר: יחוסן אל התפלה הוא חיצוני, הן כעין פרפראות בשבילה, אבל לא פנימי, אורגאני, באחת: אין הן — התפלה עצמה. כוונת התפלה, שדורשת החסידות, נמצאת בפנימיותה של התפלה ולא מחוצה לה; היא אינה קודמת לה כמו שאינה מאוחרת לה; היא — אחד מן הסממנים הרבים, שעצם התפלה מורכב מהם. עיקר כוונה זו הוא — אי־הכוונה, כלומר, הכוונה

[1]) „חסד לאברהם", בסוף הספר: „לקוטים" מאת הצדיק רבי ברוך, נכד הבעש"ט, פרשת נצבים, בשם הבעש"ט.

[2]) „אמרי צדיקים" מאת המגיד ממזיריטש, דף ס"ד, דבור המתחיל: המכוין בתפלתו; ועיין ג"כ בספר „הנהגות ישרות וצוואת הבעש"ט".

[3]) „לקוטי עצות", מהדורא בתרא, ערך „תפלה", אות י"ב; ועיין גם בספרו של הצדיק רבי מאיר מז'יטומיר.

[4]) „קבוצת יעקב", עין ו', בחלק „לקוטי אורות", דף מ"ו ע"ב; ועיין בספר חנו', שבו מדובר ברחבה ומובאים לקושים מתוך ספרי־חסידים שונים.

אינה צריכה לבוא מראש, לכתחלה, מחוץ להתפלה. הכוונה צריכה להולד ולהגמל בלבו של האדם יחד עם צורך התפלה. בו בזמן שמתחילים להתרקם במעמקי הנפש געגועי ההתקרבות אל איזה „מה" נסתר, בלתי-נתפס, אבל מורגש—באותו זמן עצמו כבר נטוים חוטי-המשי של כוונת התפלה. הכוונה היא השפיר, שממנו מתרקם ההוד השמימי של התפלה החסידית. ותפלה כזו היא חתיכת נשמה, שנפלטת לתוך אור העולם הבלתי-מוגבל מתוך פנימיות עצמותו של המתפלל על-ידי קולמוסו של הלב—ה ל ש ו ן, או אף על-ידי ה ד ׳ מ י ה. כשהלב מתמלא שירה אלהית והנפש מרגשת את כבודו של האין-סוף ההולך ומתפשט בחללו של עולם, נפתחות שפתי האדם ממילא ומהן נשפך סוד שיח השירה הנפשית-האלהית—התפלה. „כי הנה כשהאדם מדבק מחשבתו באהבת הבורא והוא מתמלא כוסף ותשוקה לעבודת השם בתורה או בתפלה, אז מכח אותה התשוקה הוא מוציא קול פשוט מקירות לבו. ובאותו ההבל, היוצא באותו הקול, נרשמת בו למעלה כל בחינת מחשבתו וכל בקשתו, שיש בלבו כפי בחינת מחשבתו. כן נכלל(ת) הכל באותו ההבל העולה מפיו" [1]). כי התפלה האמתית אינה אלא הבטוי העדין של תשוקת הנשמה ולחשה הצנוע ועל-ידיה משתפכים געגועי-אלהים הנמצאים בלב האדם פנימה. ו א ו ת ו ל ח ש-ה נ ש מ ה ה ו א חוט-המשי הדק, שהולך ונטוה בהעלם ובלי הפסק בין היוצר ובין יצוריו. וכל מה שהאדם מתחבר ומתקרב ביותר במחשבותיו והרגשותיו להשגה האלהית תפלתו מתעדנת ביותר והרגשתו האלהית מתדקקת ובתוך נשמתו מתחיל להאיר אור אלהי ממש. „כל מה שמוסיף האדם בעסק עבודתו, בהתקשרות מחשבתו ולבו למעלה, בכל דבורו ואותיותיו הקדושות היוצאים מפיו—בשעת התפלה— בכל כחו ותשוקתו לדבקה בו יתברך באמת לאמתו, בלי שום פניה חס ושלום, בודאי מרגיש תענוג גדול ובהירות נפלאה בכלות-הנפש ממש. אך לית מחשבה תפיסה בבהירות ההיא הבלתי-מושגת. וכשיזכה להתמיד עוד בעבודתו, לעלות על הר השם מדרגא לדרגא, מיום ליום, תהיה אצלו הבהירות דאתמול בגדר ההשגה ותאיר לו בהירות חדשה יותר דקה, שאין שכלו משיגה, ומתענג עליה תענוג נפלא, וכן מיום ליום" [2]).—וכך הולכת התפלה החסידית ואורגת לאט לאט את הזיקה האישית שבין הנברא לבוראו על-ידי טיסת המחשבה הבלתי-מוגבלת בכל אותם העולמות הדמיוניים, שאין האדם יודע לשער לא את התחלתם ולא את סופם. ואותה ההבלטה הרוחנית וההתבטלות הגופנית, שסבתן—השכל החודר ומעוף-הדמיון ושהן מובילות את האדם אל השגה אלהית חסידית, הן הן בעצמן מביאות אותו להבחינה החסידית של תפלה חשאית, חדרנית ומעמיקה. ובאמת מה היא התפלה הרצינית אם לא אותו הרצון הכביר והחפץ הנמרץ להתאחד עם עצם העולם ולהתבטל בתוך האמת המוחלטת,—אותה האמת, שאין מבקשים אותה בכוונה ואף-על-פי-כן היא מורגשת על כל צעד וצעד בהליכות העולם? — . כש„האדם לומד ומתפלל—אומר ר' נ ח ו ם מטשרנוביל [3])—הרי הוא נכנס באותיות השם יתברך, שהיא ממש בהיכלו של מלך" .

---

[1]) „מאור ושמש", בראשית, ד"ה: ו כ ל ש י ח ה ש ד ה וכו' ט ר ם י ה י ה ב א ר ץ וכו'.

[2]) „חסד לאברהם" מאת הצדיק ר' אברהם מקאליסק, הפטורת כי תצא, ד"ה: פ ת ח ה ר ב: ד ת נ ה כ ל ל ה א מ ו ר ב ס פ ר י ם וכו'.

[3]) „מאור עינים", לקוטים בסוף הספר, דף פ"ד, ד"ה: ו נ ד ע ה נ ר ד פ ה ל ד ע ת, וכו'.

החסידות חוצבת את תפלתה מעצם האלהות, מאור אלהי השופע וזורח בכל פנות העולם. ולפיכך, כשאדם „עוסק בשירות ותשבחות ותפלה, יקדש קודם את מחשבתו, שהיא ענף מעולם המחשבה, ויעלה את עצמו בהתאמצות הדבקות כאילו הוא ועולם המחשבה כולא חד, וכאילו האותיות שמדבר יורדות מאת פני המאציל, וכאילו נחתכין מעשת אור העליון״ [1]. תופסת היא את קרני מחשבות־אל, שעולם ומלואו ניזונין מהן, ורוקמת אותן לתפלה, שהיא מלאה שירה לחשית ותחנה לבבית. מפוזרות הן המחשבות וההרגשות האלהיות בכל מלוא רוחב העולם ומתגלות לפני האדם בצורות שונות, ו„כל הדברים, שמזדמנים לאדם, אלה הם ניצוצי השכינה, שנתלבשה במלבושים ודברים בטלים להוציא יקר מזולל. והדבורים רודפים אחרי האדם, שיעלה אותם ויבררם מתוך הפסולת״ [2]. וכל יחיד ויחיד סופג בתוך נשמתו ניצוצי־אלהים אלה ורוקם מהם שירת־געגועים לאלהיו. ומפני כן מתאמת היא התפלה החסידית לתכונת־רוחו של כל מתפלל ומתפלל, כי היא אינה אך פליטת נשמתו ממה שבלעה ממחשבות והרגשות פורחות בסביבתה. כפי כשרון נשמתו של אדם כך היא מדרגת תפלתו. כל תפלה נפשית מקורה בהתגלות־אלהים חדשה, כאילו ברגע זה נגלתה השכינה האלהית וממנה נוצרה התפלה החדשה. ו„בכל יום ויום והתפלה תהיה ביחוד חדש, כמו ראשית דעת... כמו שלא עשה את העבודה מעולם ביחוד זה. כי באמת מעולם אינה עושה תפלה זאת הפעולה, שעשתה התפלה האחרת, וכל תפלה שמששת ימי בראשית כל אחת עושה תיקון חדש, כי מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית״ [3]. הנשמה המרגשת את „חדושם של מעשה בראשית״ בכל יום יוצרת לה בכל יום יצירה תפלתית חדשה, שהיא בהסכם עם דרישותיו של אותו יום. ותפלה כזו, שהיא תפלת היחיד, היא שיחה נשמתית חשובה, שאפילו באלף אינה בטלה: „והנה, הגם שמתפללים אלף ביחד בצבור, מכל מקום אינה דומה תפלת זה האדם לזה האדם; כי כל אחד מוצא אלהותו לפי הכנתו וכוונתו״ [4] ומבטא את משאלותיו הפנימיות כפי סגנון נפשו שלו.

והסגנון של תפלות הנפשות שונה הוא. יש נפשות, שסגנון תפלתן הוא התמימות והפשטות הטבועות בהן. מבטאות הן בתמימותן הטבעית את כל ההוד והגדלות האלהית האצורה בתוכן ומרעישות בהד תפלתן־שירתן התמימה את נימי־האלהים, שהלב האנושי מרוקם מהן. קורעת היא התפלה התמימה את גזר־הדין השמימי וגורמת אף להעלאת התפלות של אחרים. כחה של תפלה כזו הוא טהרתה וטבעיותה, הבאות מתוך אי־הכרה ואי־כוונה: היא בלתי־מעושה וטבעית כהטבע עצמו ומתפרצת מתוך הלב בכח טבעי ופראי, שאין דוגמתו אלא בטבע. ומעשה באיש כפרי אחד—כך מספרת האגדה—„שהיה לו ילד אחד אטום־לב מאד, ולא היה יכול לקבל אף צורת־האותיות ובפרט לומר דבר שבקדושה. ולא היה אביו לוקחו עמו בימים נוראים העירה יען כי אינו יודע מאומה. וכאשר נעשה לבר־מצוה לקחו עמו על יום הכפורים,

---

1) „אור הגנוז", פרשת בוא", ד"ה: והנה מפני שנראה קצת פירוד וכו'.

2) „לקוטים" מאת הצדיק רבי ברוך, בסוף הספר „חסד לאברהם", בדרוש ליום־כפור.

3) „מאור עינים", לקוטים, עמ' 182, ד"ה: כתיב יראת השם ראשית דעת וכו'.

4) „מאור ושמש", ואתחנן, ד"ה: ובקשת משם את השם אלהיך וכו'.

שיהיה אתו עמו לשמרו, שלא יאכל ביום הקדוש, לחסרון ידיעתו והבנתו. והילד היה לו חליל, שהיה מחלל תמיד בעת ישבו בשדה לרעות את הצאן ואת העגלים, ולקח אתו עמו את החליל בכיס בגדו ואביו לא ידע מזה מאומה. הנער היה יושב כל המעת־לעת הקדוש בבית־המדרש ואינו יכול לומר מאומה. בעת תפלת מוסף אמר לאביו: אבי, יש אתי עמי החליל שלי ואני רוצה מאד ליתן קול על החליל. ונתבהל אביו מאד וגער בו ואמר לו: השמר לך ושמור נפשך מאד לבל תעשה את הדבר הזה. והוכרח להתאפק". וכן חזר הדבר בשעת המנחה והאב עצר בעדו וגם „החזיק ידו על הכיס והחליל לשמור לבל יקחנו לחלול עליו". אולם „באמצע תפלת נעילה שמט הנער בחווק רב את החליל מתוך הכיס ומתוך יד אביו ונתן קול עצום בחליל. ותמהו כל השומעים. והבעש"ט, אחרי הקול הזה, קצר מהרגלו ואמר אחר התפלה: הנער הזה עם קול חלילתו העלה כל התפלות והקל מעלי" [1]. והאגדה מבארת בשם הבעש"ט את סבת גודל ערכה והשפעתה של תפלה זו: הנער הכפרי לא ידע „לומר מאומה, וכאשר כל היום הקדוש ראה ושמע תפלת ישראל וניצוץ־קודש בער בו כמו אש ממש. והיודע יכול להלביש תבערת הקדושה והתשוקה בתיבות התפלה לפניו יתברך. אבל הוא לא ידע מאומה ולא מצא בעצמו לרוות את צמאונו רק לחלל בחליל לפניו יתברך, רק שאביו מנעו ואש התשוקה בערה בו בכל פעם ביותר עד כלות נפשו ממש. ובחווק תפלתו חלל באמתת נקודת לבבו בלי שום פניה, רק נקי לשמו יתברך, ורחמנא ליבא בעי, והבל־פיו הנקי נתקבל מאד לרצון לפניו יתברך, ועל ידי זה העלה כל התפלות" [2]. — זה כחה של התפלה ה ת מ י מ ה, הטבעית, הכפרית, שנודף ממנה ריח השדה, שהיא מתפרצת מן הלב לא מתוך מחשבות־כוונות ופניות, אלא משתלהבת ועולה מאליה!

ואולם יש נפשות, שתפלתן ה י א ה ה כ ר ה ה א ל ה י ת ה ב א ה מ ת ו ך ח ק י ר ה. תפלה כזו אינה באה מ ת ו ך ה ת פ ר צ ו ת פ ת א ו מ י ת. אלא היא משתפכת לאט לאט והיא סך־הכל של השתלשלות הרעיונות והתגבשות הרגשות, שתססו בקרב האדם פנימה. תפלה זו היא עדינה כהרעיון האלהי עצמו, שהיא טוויה ממנו. והיא נולדה בתוך נפשות בני־אדם בשעה שלבם מתרוקן מהבלי הזמן: מן הצרכים הפעוטים, שאין להם שורש בנצחיות האלהות ואין להם. יניקה ממנה. אז מתמלאת הנפש החולמת והמתגעגעת מין רטט פנימי, מיני הרגשות רכות ודקות ומחשבות זכות כבדולח, ומהן מצטרפת ומשתלהבת התפלה הזכה, שהיא הסולם הרוחני, שהנפש עולה עליו ומתאחדת עם קונה. ואמרו עליו על הבעש"ט, שמרוב התעמקותו בפנימיות נפשו והתדבקותו באלהים בשעת התפלה התחיל לרעוד רעדה פנימית, עד שכמעט אבד את חושיו ולא ידע מה היה לו, פניו בערו כלפידים ועיניו בלטו ו„היו פתוחות ועומדות בלי תנועה כמו גוסס" [3]. כי „עיקרה של התפלה הוא הדבקות בבורא עולם יתברך שמו, ועיקרה של הדבקות הוא התפשטות הגשמיות, שהיא כעין יציאת נשמה" [4].

אולם גם התפלה התמימה וגם התפלה המחשבתית אינן משתפכות לפני

---

[1] „אמונת צדיקים", עמ' 12, מעשיה י"ח; [2] שם, שם.

[3] „שבחי בעש"ט", עמ' 23—24, דפוס לבוב.

[4] „קהל חסידים", דף מ"ז ע"ב.

אלהים תמיד במדה שוה ובצורה שוה, שהרי החיים עם חזיונותיהם השונים והמשונים הם המקור האמתי של התפלה והם משפיעים על מצבו הנפשי של המתפלל ומסגננים את התפלה והשתפכותה לפני המקום. ולפיכך מלאה היא התפלה לפעמים המיה ורעש כגלי ים־החיים ולפעמים היא מלאה לחש פנימי, סודי, אלהי, כהחיים עצמם, המלאים סודות־אלהים. אמרו עליו על בעל „קדושת לוי", שהיה מטבעו חם־המזג ובעל־התלהבות, ש„דרכו היה בשעת התפלה להתפלל בפחד ורעדה ולא היה יכול לעמוד על מקומו מחמת פחד וכשאדם מניחו בזוית זו מצאו בזוית אחרת, וכל העומדים בשעת תפלתו—סמר שערות בשרם ונמס לבבם ונתפשטה כל העקמומיות שבלב מקולו" [1]. ולעומת זה שומעים אנו, ש„הרב הצדיק הקדוש מו"ה פנחס מקוריץ היה מתפלל בחשאי, כמעט לא נראה, כי אם שפתיו נעות" [2]. ולא אצל אנשים שונים בלבד מתגלית התפלה בפנים שונים; אפילו אצל אדם אחד, שמזגו קבוע, היא גם־כן משתנית ומשתפכת באופנים שונים. פעמים שהתפלה מלאה צעקה ורעש, עד ש„כל עצמותיו תאמרנה" ותספרנה גדולת־האל,—ולפתע פתאום כל עצמותו שקועה בתוכיותו, בעמקי נשמתו, באיזה מין שתיקה נשמתית, בלי שום נדנוד קל, ודומה כאילו מת אדם זה מיתת־נשיקה; ולפעמים, להיפך, תחלתה של התפלה היא בחשאי, כמעט בלי שום קול, אך היא מצרפת את המחשבה שבלב עם עצם האלהות, וכשהאדם מתלהב על ידי התחברותו עם השם, „אזי גם כן מתעוררת אהבת האדם להשם יתברך בדבקות עצומה, ומשבא למדרגת אהבה שוב יכול להתפלל בקול" [3]. אולם התפלה בקול אינה חשובה כל־כך בעיני החסידות. ואף־על־פי שהולכת ונשנית בה מאה פעמים ואחת הדעה, שצריך להתפלל דוקא בקול ובחתוך הדבור ולא די במחשבה בלבד, „כי על ידי מבטא הדבור וכו' הרי הוא כאילו מחתך מאור הפשוט שבמחשבה וכו' לעשות קשוט ויופי ואדרין ולבושין לשכינה הקדושה",—מכל מקום התפלה העיקרית, הרצינית, היא תפלת הדומיה. ו„פעם אחת אמר—הצדיק רבי ברוך—לנכדו, שהיה דרכו לצעוק בתפלה: בני, התבונן נא החלוק שבין פתילה של צמר־גפן ובין פתילה של צמר־פשתן, שזו דולקת בחשאי ובנחת וזאת צועקת ומשמיעה קול. ואמר לו: תאמין לי, שתנועה אחת של אמת אפילו באצבע קטנה שברגל די" [4]. כי העיקר הוא בתפלה—הצורך הפנימי והצמאון הנפשי; ומי שעומד להתפלל מתוך כמיהה אלהית ומשער „בשעורא דלביה עד היכן הדברים מגיעים, דבורי התפלה הקדושה", אי־אפשר לו כלל „להוציא דבור לפניו יתברך ולאלהרים קול", אלא הוא מתפלל „בקול דממה דקה כעבודת המלאכים, שהוא ברעש וחיל ורעדה וקול דממה דקה" [5]. ותפלה זו, תפלת הדומיה, שהיא נובעת מתוך מחשבות הלב, או „משעורא דלבא" בסגנון החסידות, היא התפלה היותר

[1] „סדר־הדורות החדש", עמ' 35—36, אות כ"ה.
[2] „קהל חסידים", דף מ"ז; ועיין גם כן ב„סדר־הדורות החדש", עמ' 14.
[3] „פתגמין קדישין", עמ' 62, בתורותיו של הצדיק רבי אהרן מז'יטומיר, אות א'.
[4] „בוצינא דנהורא", עמ' 54, ד"ה: פעם אחת אמר לנכדו וכו'.
[5] „פתגמין קדישין", עמ' 26, בשם הצדיק מז'יטומיר.

רכה והיותר עמוקה, כי היא מבטאת בתמימות דומיתה את המחשבות היותר דקות, התוססות בתוך נפש האדם.

הדומיה שבתפלה היא השירה הנשמתית האין־סופית, המלאה זועה אלהית ורטט פנימי אישי; היא—„עבודת הנשמה". „לפעמים יש לעבוד להשם יתברך בנשמה לבדה, דהיינו במחשבה, והגוף יהיה עומד במקומו וכו'. יכול האדם לומר את התפלה באהבה ויראה והתלהבות גדולה בלי שום תנועה, והיה נראה לאדם אחר, שהוא אומר אותם הדברים בלי שום דבקות. וזה יכול האדם לעשות כשהוא דבוק בהשם יתברך: אז יכול האדם לעבוד אותו בנשמה לבדה באהבה רבה וגדולה. וזאת העבודה היא יותר טובה והולכת במהירות יותר ומדבקה להשם יתברך יותר מתפלה שנראית בחוץ על פני האברים,— שכולה היא בפנימיות" [1]. הדומיה היא שיחת הנשמות העדינות והדבור אינו אלא הלבוש הגשמי של הגיוני הלב והרגשותיו; הדומיה אוצרת בתוכה את כל הנפש והבטויים אינם אלא בת־קולה של זו... ולפיכך התפלה, שהיא שיחה נפשית בין האדם ליוצרו, אם היא מתלבשת בדבורים מוגבלים וקצוצי כנף־הדמיון ואינה מתבטאת על־ידי התעמקות פנימית בלי אומר ודברים, היא תפלה יתומה. ותפלה יתומה וחטופה כזו אי־אפשר לה כלל להביע את כל ההרגשות האלהיות, המתרגשות בתוך נשמת האדם; ומה שהיא מבטאת אינו אלא צל־צלם של רחשי הלב, אבל לא אותם הרחשים עצמם. ואותן התסיסות הנשמתיות, שהן עיקר מהות האדם ונושאי תפלותיו, אותו הסוד הנפשי האלהי, שאינו מורגש אלא ללבו של אותו אדם, שמוטבעת בו ההכרה האלהית הברורה, אפשר להם למצוא את הבעתם לא על־ידי בטויי־השפתיים, אלא על־ידי הדומיה, — אותה הדומיה, שהיא טסה על כנפי דמיונותיה בכל חלל העולם ומגלה שם את מקומו של עולם. ודממה זו היא מין צעקה־בלחש, שהיא קורעת את הלב אף שאינה נשמעת לשום אוזן. כי באמת „יכולין לצעוק בקול דממה דקה בצעקה גדולה מאד ושום אדם לא ישמע כלל. כי אינו מוציא שום קול לחוץ, רק הוא מצייר היטב את הצעקה במחשבה" [2]. „וכן בתפלה יכול לעבוד עבודת התפלה לשם יתברך, שלא תהא עבודתו נראית בחוץ בפני בני אדם, שלא יעשה שום תנועה באברים, רק בפנימיות נשמתו, ויהי צועק בלחש מחמת התלהבות, בענין שתהא עבודתו בפנים יותר גדולה משתהא עבודתו נראה באברים" [3]. ותפלה כזו, תפלת הצעקה־השתיקה, היא המדרגה היותר גבוהה שבתפלה: על־ידה משוטט האדם בעיני רוחו בכל הספירות ואינו רואה שם כלום זולת אלהים. בשעת התפלה האלהית, העליונה, מטהר מוח האדם מחרולי המחשבות שנסתבכו בו, והרגשותיו מזדככות מן החולין של החיים שנשתקעו בהן, ובלב מתמזגות טהרת־ההרגשה ובהירות־המחשבה, והאדם שרוי במנוחה פנימית, ונפשו משתפכת לפני המנוחה הנצחית, שהיא מאחדת בתוכה את הארציות עם השמימיות ובוראת מהן הרמוניה שלמה: ההתאמה שבטבע. ובו

[1] „אמרי צדיקים" מאת המגיד ממז'ריטש, עמ' 130, ד"ה: פעמים יש לעבוד וכו', ועיין גם כן „צוואת הריב"ש".

[2] „לקוטי עצות", אות כ"ב, ועיין גם בשיחות הר"ן, אות ט"ז.

[3] „אמרי צדיקים" מאת המגיד ממז'ריטש, עמ' 134, ד"ה: אמרו רז"ל וכו'.

בזמן שנשמת האדם מתגלית לפני אלהים על־ידי התפלה, שהיא נובעת מתוך צרכי־הלב ומתוך צרכה של החיות האלהית השרויה בתוך חלל עולמו הקטן, משתקף בתפלה כל הוד פנימיות נשמתו. כי מקושטת היא התפלה בכל הקשוטים הרוחניים, שנשמתו של המתפלל מקושטת בהם: מצטרפת היא מן ההסתכלות המעמקת והחותרת לתוך האין־סוף; מחריפות המחשבה ההגיונית, המתאמצת לפתור את שאלת מהות העולם ומלואו; מרכרוכית ההרגשה האלהית, הממלאת את לב האדם המאמין, ומאותה התמימות המוסרית, שהיא מצויה במהותו העיקרית של האדם והיא מבצבצת ועולה מכל מעשיו, בין האנושיים ובין האלהותיים...

(סוף יבוא).

מרדכי בן יחזקאל.

מוסיקה.

(ציור).

גדליהו בראוורמאַן, יהודי כחוש וגבה־קומה, אשר יבלת על חטמו וסודר תמיד על כתפיו, צועד בחדר הנה והנה.

כשהוא רואה את אסתר אשתו שבה מן השוק וחבילות של סחורה תחת אצילות־ידיה, הוא עומד רגע—כנראה, כדי להתמלא כעס—, מתחיל שוב לפסוע, מגביה את הסודר למעלה סמוך לראשו, צעדיו נעשים מאוששים יותר ויותר והוא ויבלתו וסודרו כאילו מתלחשים זה עם זה, מוסרים זה לזה דבר־מה. — ופתאום עומד בן־אדם זה, ראשו כפוף ופיו פולט מלים באויר ולמטה. דומה: מפקיר הוא מלים ומפריחן. וצלילי קולו מתערבים בהד הצעדים, ולהם עונה כהד צלצול הכוסות העומדות על המזנון. כי רעוע הוא הקרש של הרצפה שמתחת להמזנון, וכשצועד גדליהו ונוגע במזנון ברגלו, מתנועע הקרש, הכוסות משמיעות קול,—ואז מתמזג הכל כאחד ואינו ידוע, מי הוא המדבר, אבל מי־שהוא עומד וטוען:

—רוצה אני רק לשאול: כמה שבקשתי, כמה שבקשתי. הלא כן דברתי: לכוס הזו מקום מימין ולכוס השניה—משמאל. כוס זו צריכה לעמוד בבזיך הגדול והכוס השניה—בקטן.

אסתר, אשה בעלת פני־גבר בריאים, אבל מפיקים ענוי ויסורים, ובעלת שערות־שיבה, מחשה ורק שפתיה נעות. רוצה היא לומר דבר־מה, אבל פתאום היא מרגשת בדבר, שהכסא, העומד אצל הפסנתר, אינו עתה במקום המיועד לו, כלומר, אינו עומד ישר נגד ספר־הנוטין, —ושפתיה נבלמות ועיניה מתמלאות בהלה ותנועה, וכשהיא מעמדת את הכסא על מקומו, היא ממלמלת:

—רבקה!

רבקה, ילדה בת שמונה שנים, היא עתה בחצר, כי הלכה לשאול מטאטא מן השכנה. תהא היא טעונת־החטא.

—מה לי רבקה כאן? הלא אַתּ בבית! והספסל?

—הספסל?

—כן, כן! יש לו מקום בבית או לא? וכי כאן מקומו?

—כבר שמתי לב... בעצמי... כלום יש אפשרות לשים לב לכל דבר?

— מה זאת — אפשרות? — כשיש בית לאדם צריך שתהיה לו אפשרות—שתהיה לו אפשרות להשגיח על הכל—על הכל. ועל הבעל צריך להשגיח—על הבעל החולה. כשאני צריך לנסוע לא אעשה הכל בעצמי—יחידי.

— שכחתי. לא עלה על הדעת.

—מן הדעת תצאי!

—הלא תמיד אני מסדרת — את הכל אסדר, הכל על מקומו.

—בשאול-תחתיה מקומך!

—הנח!... אל נא תדבר!...

—אבל לשאול יכול אני? אני רוצה לדעת: וכי נמצא אני בביתי או לא? מפני-מה אין השגחה? מי זה צריך לסדר את החפצים בשעה שאני צריך לנסוע? מי זה הפכם מלמעלה למטה? מי זה הפך את השמיכה? מי?

—מה אתה רוצה?

—עדיין את שואלת? בהמה! חיה רעה! מי זה עשה את הבית לחרדה? מי זה הנהיג, שהאב אינו אב?

—ואני מה?

—את מה? הלואי שלא היית בעולם כלל, מכשפה!

—הלואי, רבונו של עולם. הלואי, אב-רחום! הלואי הוצאתני כבר באמת מן העולם הזה! אתה לא היית מפסיד כלום ואני על אחת כמה וכמה.

—נו, זוגתי, הבלים למה? וכי אני רוצה בזה? פשוט, שטף-הלשון, נו, אמרי את: וכי כך צריך להיות? כלום טוב לעזוב את הדבר עד הרגע האחרון של הנסיעה ולהיות עתה אץ ומבוהל?

אסתר מוציאה את הצקלון מתחת המטה, וכשיותר ממחצית החפצים כבר סדורים, מוציא גדליה בחזקה את הצקלון מידי אסתר.

—אין צורך! בכלל איני צריך לעזרה. יחידי אעשה את הכל. רק שואל אני: האיך אשה משתחררת לגמרי מחובותיה לבעלה? לא, אין צורך!

—גדליה!

—אין צורך.

—אסדר.

—יחידי!

הולכתלה אסתר, נכנסת אל בית-הבשול, נגשת אל בנה הצעיר, מ נ ש ה האידיאוט-למחצה, היושב שם בבית-הבשול, על-יד הכיריים.

—כבר פטורה היא, כבר!—רץ אחריה גדליה, הוא ויבלתו וסודרו, רץ וצועק, עד שמגיע עד המפתן:—ברחת—ודי! נפטרת!

ושפתו התחתונה של גדליה באה לעזרה לבעליה: הוא פולט מלה והיא—רוק, הוא—צעקה והיא—שריקה. וכשגדליה נגש עד המפתן, עמד שם זמן-מה וחזר לאחוריו, נתכווצה השפה מכפנים ויצאה ערבוביה של מלים וחרפות על ה„מכשפה הזקנה". וכשהוא חזר כבר למקומו ונשתתק, עדיין היתה רועדת שפתו התחתונה במשך זמן מרובה.

באחד מן הרחובות העזובים שבתחתית העיר עומד הבית, שבו דרה עתה משפחת בראוורמן. דרך החלונות נראית חצר שחורה ומזוהמת ודרך הבקיעים שבין זגוגית לזגוגית יוצא וחוזר ריח-רע של מי-שופכין ומתמזג עם הקור השורר בבית ועם ריח של לפת, שנתבשל לפני שלשה ימים, או של לבנים המונחים לכביסה ביורה רותחת. תיכף לכניסה יש איתון, שהוא משמש גם בית-מבשלים.

באיתון זה יש ספה, שהיא משמשת גם מדף, שעליו עומדים כפות, קדרות ושאר צרכי-בשול. אך שלוש רגלים לספה—הרגל הרביעית רעועה היא; אך גם הרגלים ה„בריאות" משמיעות לפעמים שריקה — רמז, שבעתיד הקרוב תהיינה נעשות רעועות אף הן. על הספה—מטלית ממה שהיה שטיח. נעה וזעה היא מטלית זו תמיד ויורדת מטה-מטה. דומה, שיש לה געגועים אל המטלית השניה, שהיא שטוחה כבר על הרצפה.

ובאיתון זה קנה שביתה מנשה, הבן הצעיר, כבן שמונה-עשרה, שזה שתי שנים יצא מדעתו. כאן יושבת לה תמיד בריה משונה זו, כמי שקפא על מקומו, ומבטה קפא ונתרתק אל הכירה. מנשה אינו נע ואינו זז עולמית, וכשעובר לפעמים איזה רשרוש באויר, ברור הוא, שלא הוא גרם לו, אלא מסביב לו בא; והיה זה כאילו בקש מי-שהוא צליל, שעבר וחלף ואבד, והלז שוב בקש אותו והתיאש מלמצאו... מבטו של מנשה תקוע בשלהבת שעל גבי הכירה בשעה שהיא בוערת. דממה וקור מסביב. רק השלהבת מבלחת, נעה ונדה, מרקדת, עושה העויות משונות כאילו יצאה מדעתה. כי ישר נגדה יש בחלון זגוגית שבורה, שנסתמה במטלית, והרוח האוילי מתפרץ דרך המטלית ומאיים על השלהבת.

פעמים שהדממה מופרעת:

—אוי, בני, בני החולה! — טוענת אסתר—קח-נא, קח טפה קלה של חלב! לרפואה לך, לרפואה כשרה! בני החולה!...

עומדת אסתר ומבקשת ומתחננת. הנה כף של סמי-רפואה. ישתה נא! יבריא! הכף כבר סמוכה אל השפתים. עוד מעט... לאט, לאט... השפתים כבר נעות—ונע לבה של האם. ואולם מנשה מרים את ידו ומעבירה באויר—והכל נשפך...

ועוד חדר אחד יש בבית: מטה עומדת שם וממולה ספה, שהיא מוצעת בכרים ובשמיכה בין ביום ובין בלילה. ועוד ספה אחת יש שם על-יד המזנון, שעליו מונחים ספריו של הבן הבכור מ א י ר. הכל רעוע ושבור בחדר זה. המטה מוציאה פעם בפעם שריקה ולהספה די בנגיעה כדי שתהא מתנועעת ומפריחה קרש, ואז נופל יחד עם זה גם אחד מן הספרים. ויק הפסנתר יוצא מן הכלל. בגאון הוא עומד לו על-יד הכותל, מעוטף שחורים ומלא איזו הכרת ערך עצמו. צוחק, צוחק הוא על הכל—על כל העניות המקפת אותו, ואפילו על הכסא, העומד נגדו, שאם אמנם לפנים היה אף הוא כלי יקר, סוף סוף הוא כבר מלא פגימות ונקבים.

בחדר זה צועד לו גדליה מן הבוקר עד שעה מאוחרת בערב, צועד ומשמיע קול. דומה גם הוא לאחד מן הרהיטים, שלפנים היה יקר-ערך ועתה הוא מתנועע ומשמיע שריקה. בעל-בית הגון היה לפנים, רהיטים טובים היו נמצאים בביתו וגוף בריא היה לו, — עתה ירד מנכסיו, נעשה ל„קולקטור" נוסע בכל ה„סביבה", נע-ונד כל השבוע, משתעל וסובל ממחלת-הקיבה. — פעמים שהוא מתירא מפני הצנה,—ואז אינו עוזב עוד את הבית במשך כל השבוע או במשך שבועות שלמים, והמחסור נעשה גדול ביותר.

—מה יהיה, בעלי? — הכל עלי! הכל! — כך שואלת אותו אסתר אז

בלשון של תחנונים. הוא שותק, דוקא עתה, כשהיא מדברת, מחריש הוא. וכי באמת מחויב הוא לדבר בשעה שאחרים רוצים? — והיא מדברת וחוזרת על הראשונות: וכי לא בעל אתה? —

פקעה הסבלנות:

—מה זאת? אשה כזו! —

אסתר מבינה כבר, שעוד מעט ויפתח הצנור. היא משתתקת וממהרת להמלט אל בית הבשול. הוא צועד במרוצה ובכעס, עובר על-יד המטה, נוגע בה והיא משמיעה קול. אחריה החזיקה הספה, נפל ספר, נשמע קול. הוא החיש את צעדיו, התיק את הכסא ממקומו ואסתר נכנסה לקול הרעש.

—מה אירע? צריך להעמיד את הכסא על מקומו.

—מה אירע? — אם אני רץ, אין זה עסקך...

הוא עומד. שניהם מביטים זה על זו, נגשים אל הכסא ומעמידים אותו על מקומו.

היא יוצאת שוב אל בית-הבשול ומשם היא הולכת אל השוק. היא צריכה למהר: את רבקה השאירה על מקומה בשוק. והוא צועד עוד הפעם לארכו ולרחבו של החדר.

בשני החדרים האלה יש שני דיירים: האב והבן. חדר, חדר ובעליו. האחד אינו נכנס ברשות חבירו.

אך הנה נפתחה הדלת: רבקה שבה מן השוק. נשמעה שריקה, יבב הרוח, קפצה השלהבת, נשמע שעול מן החדר השני וקול צעדים מן החדר הראשון, והשעול והקול עוברים מחדר לחדר ומתמזגים זה בזה, כאילו מתלחשים הם שני החדרים על איזה דבר, כאילו הם מספרים זה לזה את סודות בעליהם ואת סוד חייו של כל אחד ואחד מהם.

כאור הבוקר. אך הכסיפו זגוגיות החלונות. גדליה כבר מתהפך במטה מצד אל צד. את הראש השפיל למטה ואת השמיכה העלה למעלה. כך טוב. אבל גם בזה בחלה נפשו עד מהרה. והוא קם, יושב ומתלבש וקורא:

—אסתר! אסתר!

אסתר עדיין היא ישנה עיפה ויגעה, בת-צחוק חורת מרפרפת על פניה מסביב לפיה, היא נוחרת וממלמלת איזה דבור מרוסק, שיש בו מעין תשובה, ומתהפכת על צדה השני.

—אסתר! אסתר!— צועק הוא שוב והשעול שלו עוזר על-ידו.

—מה? מ—מה?

—ישנה אַת עדיין, אסתר, או אינך ישנה? אולי לא?—

—ומה בכך?

—אני רק שואל. כן, ורבקה ישנה עדיין?—כבר הגיעה חשעה. כמדומה, הגיעה השעה. המסורת הקטנה — חמין—

רבקה ישנה במטה עם אמה. הבאת-החמין מוטלת עליה. החובות בחנות-המכולת מרובים ביותר, ואסתר אינה מעיזה ליראות את פני החנוני.

—אוי לי!—מתאנחת אסתר—תינוקת כזו, השעה כל-כך מוקדמת. מה

אתה רוצה? תינוקת כזו—אני שואלת אותך.

—איני שואל אותך! האיר היום זה כמה! אינך רוצה—טוב. לא צריך. אשכב, אצטמק ואתכמש בלי חמין — יהי כן! כל הלילה שעול—יהי כן! אין זה נוגע לך. לא את צריכה להשגיח—מה איכפת לך, אם...?—מה אני כאן, בבית הזה? כלום משגיחים עלי?—אשה, מה אני כאן?—וכי לא בעל אני?—

אסתר מפסיקתו. מה הוא רוצה?—תעורר אותה. יהי כן! עוד מעט. רגע קל, דק. אדרבה, היא בעצמה גם־כן תתלבש כבר. אמנם, הגיעה כבר השעה!—כן, עוד מעט. לאט, לאט תעיר אותה. הלא היא תינוקת כל־כך טובה. נגיעה קלה—ודי. רק רגע! היא רק תלבש את שמלתה. — אבל לא! הוא אינו רוצה להמתין, אינו יכול.

— רבקה, רבקה! — צועק הוא—התעוררי, התעוררי! כבר הגיעה השעה! קחי את הקומקום, שפשפי אותו, שפשפי אותו היטב, ולכי לקנות חמין, לכי לקנות חמין — רבקה, הוי, רבקה — התעוררי!

רבקה מתאמצת לקום, מתחלת ללבוש את בגדיה, משפשפת בתוך כך את עיניה האחוזות שנה. אבל החליפה את הפוזמק. זהו אחר לגמרי — זהו הפוזמק השמאלי. רוצה היא להפכו — ומתהפכת בעצמה ונופלת על הכר. רוצה היא לשפשף עוד הפעם את העינים, אבל קצות האצבעות נתיבשו וצריך להרטיבן—והיא מגשת אותן אל השפתים. אבל גדליה כבר עומד עליה, מעוטף בטליתו־ותפיליו, אוחז באצבעה ושואל, רק שואל:

—שהיה זו למה? למה את מארכת כל־כך? אני רק רוצה לשאול—

לא! הוא אינו שואל. הוא קרב אליה יותר—האם מרגשת, שעוד מעט ותבוא „מכת־לחי", ורוצה היא ל'דגן על בהה. מיד היא קופצת מעל הכמה, אומרת לרבקה: מהרי!—רבקה ממהרת ואחריה נגררת השמיכה. השמיכה נוגעת בדרך גרירתה בכוס עם מי־שחרית, העומדת על הספסל הקטן שסמוך למטה, והכוס נשברת ברעש.

קופץ גדליה וצועק:

—היתכן? — הוא רק שואל! לעזרה הוא צועק!...

נשמטת התפלה של ראש ממקומה והוא רוצה להעמידה באמצע הדרך, והמקום, שזה עתה נשפכו עליו מים, חלקלק הוא, ולפיכך כמעט שהוא נופל...

אסתר נשארה עומדת על מקומה נדהמת, כאדם שעומד ואינו יודע בעצמו שהוא עומד,—והמבטים מזדווגים זה בזה שלא ברשות בעלים, כאילו נעלמו הבעלים או נאלמו.

—בע—בע—מבעבע הוא...

אבל די. תלך לה הכוס לעזאזל. אדרבה, הוא שבע־רצון. תדע איך להתערב בעניני הבעל. אב הוא לבנים ויש ברשותו ל„קיים פסק", אם רק ירצה.

כשהחמים כבר מוצגים על השולחן נעשית דעתו צלולה קצת והשפה התחתונה פוסקת לרעוד. בת־צחוק של נחת־רוח מפזזת אז על גבותיו, מתגנבת מבין הגבות, זוחלת־זוחלת, ועוד מעט ותרד אל השפתים,—אך שם נחה עליה רוח קרירה, היא נקפאה ומתה והובלה לקבורה על ידי פשוק השפם, שגדליה רגיל בו ברגע של נחת־רוח.

וכשגדליה גומע את החמין, הולך וגומע, צועד וגומע, הוא מדבר בתוך כך

מתוך הרחבת־הדעת קצת:

—רבקה׳לה! רבקה׳לה!—קר היה לך בלילה? גדול היה הקור? חה־חה־חה! — דומה הדבר, כאילו ישנת, צחוק. כלום שמעת כששעלתי הלילה?—הרבה שעלתי. מן המטה ירדתי פעם בפעם וכסיתיך. אַת ישנת. נחרת כסוס. רק אני היחידי סובל יסורים, מעונה ומדוכא—אין מאמין לי ואין משגיח עלי. והקור נורא—כך רוצה היא, האם שלך...מה זאת? חמים אלה מה טיבם? כלום אלה הם חמים?

אין צבע החמים נראה לו. חור הוא יותר מראי. זה מזיק לקיבה.

—אני רק רוצה לשאול: כמה שאני מדבר וטוען ומבקש וצועק: קנו קומקום קטן, קנו קומקום קטן, יהיה נא קומקום קטן בבית—כשיש קומקום קטן בבית, מלבד הגדול, הרי זה ענין אחר לגמרי: אינך צריך לשים את התה בגדול. מים בלבד ותה בלבד.רוצה אתה בחמין עזים—הרי עזים, רוצה אתה בקלושים—הרי קלושים. ובכלל אני רק רוצה לשאול: יהודי נוסע עם ב י ל ט י ם, משחיר את פניו, סובל הרפתקאות, ולבסוף אין לו אפלו כוס־חמין מהוגנת! — כלום בית הוא זה? —

ובשעה זו עדיין ישן הבן הבכור מאיר ואינו נוטל חלק בשיחות אלו. מאיר הוא מורה־עברי, מלובש כהוגן, משלם לאם שכר־דירה ושכר אכילה ושתיה. שפם מפותל לו, פניו חלקים, בריאים ומביעים טפשות יתירה, עיניו זעירות והן רצות ושבות כעיני אדם שעצביו נרגזים—. בני־הבית אינם צריכים להמתין בשתית החמים על מאיר, שעדיין הוא ישן עתה, כי בין כך ובין כך אינו שותה תה. תה קלוש מזיק לקיבה, תה עז--מזיק ללב, ואתה צא וצמצם את המדה!—ולפיכך אינו שותה תה כלל. אבל חלב הוא שותה מדי בוקר בבוקר. זהו לו, פשוט, צורך הכרחי. לפני שנתים היה עובד בצבא, חלה ויצא לחירות, ומאז אינו מאמין בעצמו שכבר הבריא. הוא צריך לכלכלה יתרה. והוא שותה חלב, הרבה חלב, שותה „קפיר", שותה סמים לרפואה ואוכל ביצים. הוא אוהב לאכול לחם בחמאה בכוונה יתרה: פורס מן הלחם פרוסות דקות ומושח עליהן שכבות עבות של חמאה. והוא אוהב לישון. הוא כבר התעורר משנתו, אבל לא קם, אלא מתהפך הוא מצד אל צד.

—אימתי יקום?— כבר חצות־היום. אימתי?— שואל גדליה וממתין לתשובה. אסתר גומעת את החמים ואינה משיבה כלום.

— אני שואל ואת גומעת!

— מה אתה רוצה? —

— אני שואל: אימתי יקום? אימתי יקום לבסוף?

— מה אתה רוצה? מה איכפת לך, אם הוא עדיין ישן? מה הוא נוטל ממך בזה? וכי בכסף עולה לך הדבר?

—-אשה! לי אחת היא—יישן אפילו עד יום המחרת—אבל אני רק שואל: מתי יקום? —אימתי? — אמרי אימתי!—גדליה כועס כבר ושפתו התחתינה כבר רועדת.

—כלום אני יודעת אימתי? מנין אדע דבר זה?

— אינך יודעת—זהו ענין אחר. אבל להשיב הרי רשאית את!

ובשעה זו מתעורר כבר מאיר משנתו. הוא מפריח מבט מאחורי השמיכה אל תוך החדר, מגלה מתחילה את ידו האחת ואחר את השניה ולבסוף—גם קצת מגופו, ומפהק פהוק עז, שהוא מפעפע ועולה דרך כל החדר עד החלונות. דומה, שצר לו המקום בחדר, והוא מתמתח ומתמודד לאורך ולרוחב. כך טוב. עוד! מה טוב ומה נעים! מועיל לבריאות.—הוא מתרומם על הכר, מוריד את השמיכה, לובש את בגדיו, קופץ מן המטה ישר אל החלון ורוצה לפתוח את האשנב: קשה לו האויר פה וגם מזיק... אבל קפץ עליו רוגזו של אביו, שנתמלא כעס כולו, באופן שאף שפתו התחתונה כאילו קפצה מלמטה למעלה, ואמר:

— לא! — עמוד!

ואחר:

— משומד להכעיס! לקררני אתה אומר—ובזה אשמה רק האם! לא אדון אני עוד בבית הזה!—

מאיר מתמלא חמה אף הוא, נוטל בחטיפה את מעיל-החורף שלו בידו הימנית, ובידו השמאלית הוא משיג מתחת למטה את צקלונו:

הנה ילך לו. יותר לא יראו את פניו—כבר נתמלאה הסאה—

ובאותה שעה עומדת האם בבית-הבשול וכך היא מדברת אל מנשה:

—קר לך, בני? קר? כן, קר, מנשה'לה? הגידה! מעט חלב אתה רוצה? מעט שבמעט. לחדר השני תכנס? תכנס? כן? קר פה, בני—קר—רוח—רוצה אתה שאמות?

האם מביטה ישר בעיניו ההדיוטיות במבט מלא אהבת-אם ומכאובי-אם מדברת אל האישונים הכבויים, כאילו מתחננת אליהם ומבקשת אותם: נא הדלקי, הדלקי-נא! — אבל מנשה בשלו. היא מגביהה את ידו האחת והוא מוציאה, היא מקרבת את הכף אל הפה והוא שופך מה שבתוכה—ועוד יותר הוא משתקע בשתיקה האלמת—

—אויה לי, בני, אויה לי! ראשי תחת ראשך, נפשי תחת נפשך, מנשה'לה בני... עוד זה לא כבר היית שר כצפור כל היום. היכן היא הנגינה המתיקה שלך? אוי לי, בני—זה שתי שנים—שתה, שתה עוד, עוד הפעם.

עומדת האם ומדברת ומתחננת על נפשה ונפש בנה, וטפה של דמעה יורדת לתוך טפות-החלב שבכף...

אך הנה מאיר. עובר הוא דרך בית-הבישול, עם הצקלון הוא רץ.

נבהלה האם ונשתקקה. העבירה עליו את המבט המלא אהבת-אם ומכאובי-אם, שעד עתה היה תקוע במנשה, וכשהיא כולה רועדת וקולה רועד כך היא מדברת אליו:

—מה קרה, בני? עוד הפעם? מה עבר ביניכם? מה?—

—איני יכול! — צועק מאיר וקולו כאילו יוצא מבין שפמו— איני יכול!—

—מה? מה? הגידה נא!

—איני יכול לשהות יותר בבית הזה. גרוי-עצבים אני, גרוי-עצבים. אחלה! אלך לי מזה! אנוסה מן הבית הזה! אחלה! אמא, אחלה!

—מה? מה? מה אתה שח, בני! מה יעשה הבן כשאב מטורף לו? וכשאם אומללה לו?

—להתפטם צריך אני, אמא, ולהתפטם איני יכול.

—אל־נא, בני, אל נא תחריב את הבית! המתן! תלך לך לעת אחרת. אל־נא תעזוב אותנו עתה! כשירות—יעזור אלהים, הפדיון יתרבה במקצת בשוק. מנשה ירפא—רפואה כשרה ישלח לו המקום, עוד הפעם ינגן כאז—כקדם— והבית עוד הפעם יעמוד על תלו... אל נא תחריב את הבית!

—אמא, הביטי: הלחיים נפלו, הפנים חשכו משחור. אחלה!

—אלהים יעזור, בני, המתן! אוי, אוי, בני, אלהים יעזור—כן, יוציאני מן העולם הזה, תפטר ממני, ואז...

—אמא, אחלה! אמות!

—לא, לא תלך מזה! לא אתנך! מתחלה תראה אותי מתה, ואחר־כך תלך.

מאיר מפקפק. הוא כועס ורוצה ללכת—ומיד מתישב הוא בדעתו וחוזר לאחוריו. עוד רגע—והוא יושב כבר בפנה על־יד השולחן, כדרכו, מושח פרוסות דקות של לחם בחמאה ומגביה פעם בפעם קצה אחת משפמו כדי שלא תפסיק בין הלחם ובין השפתים: אוהב הוא קודם־כל את נגיעת הלחם בשפה החשופה, שאין חציצה בינה ובין הלחם. אחר כך הוא קורא: רבקה, רבקה!— תכנס־נא החדרה, תוציא את הסמים מן המזנון ותגישם לו אל השולחן.

(סוף יבוא).

אליעזר שטיינמאן.

וִדּוּי.

עָשָׁן עוֹלֶה מֵאֲרֻבּוֹת כָּל הַבָּתִּים,
וְעִגּוּלֵי־קִטּוֹר תּוֹךְ הָאֲוִיר שָׁטִים,
נָדִים וְתוֹעִים...
מֵחֲוֵר עַל חַלּוֹנוֹת רוּחַ־עֶרֶב נָעִים,
הִנֵּה הָעֲדָרִים מִן הַמִּרְעֶה בָּאִים,
הוֹלְכִים וְגוֹעִים.

רְאֵה: עֲנָנָה נוֹסְעָה—גֶּשֶׁם אִתָּהּ תָּבִיא!
שֵׁב עַל בִּרְכַּי, בְּנִי, הִלָּחֵץ אֶל לְבָבִי,
הֵיטֵב, הֵיטֵב—כָּכָה!
וַחֲבַקֵנִי, בְּנִי, חַבְּקֵנִי וּשְׁקָה־לִּי,
בְּבֵין־הַשְּׁמָשׁוֹת זֶה לְךָ אַמְתִּיק סוֹד־גּוֹרָלִי,
גּוֹרַל אֵם נִדָּחָה.

מוֹץ בִּנְשִׁיקָה צַעַר־אֵם מִפִּי לְפִיךָ—
אוֹהֵב הָיָה לִי וְאָהוּב—לֹא אָבִיךָ...
מַה תִּשְׁתּוֹמֵם, חָבִיב?
יָפֶה הָיָה זֶה הָאוֹהֵב וּמְשׁוֹרֵר—
רְאֵה: אָחִיךָ בָּעֲרִיסָה כְּבָר מִתְעוֹרֵר,
מַבִּיט, סוֹקֵר סָבִיב.

צִלּוֹ רוֹעֵד עַל הַקִּיר—וְהוּא רוֹאֵהוּ...
הַנַּח הַתַּפּוּחַ, בְּנִי, וְאַל תֹּאכְלֵהוּ,
כִּי עוֹדֶנּוּ בוֹסֶר——
כֵּן, נַשְּׁקֵנִי שֵׁנִית, בְּנִי, נְשִׁיקַת־סְלִיחָה,
יָפֶה הָיָה זֶה הָאוֹהֵב מֵאָבִיךָ—

וַאֲהַבְתִּיו יוֹתֵר.

צַר, אַחֲרוֹנֵי קַוֵּי־שֶׁמֶשׁ בְּתֹהוּ כָּלִים!
רְאֵה־נָא: עַל הַקִּירוֹת צָרִים עֲדָרֵי־צְלָלִים,
נוֹפְלִים וְרוֹעֲדִים—
לֹא, אַל תִּבְכֶּה—אָסוּר לִבְכּוֹת פֹּה בָּעוֹלָם!
אָסוּר לַתִּינוֹקוֹת לְהַשְׁמִיעַ קוֹלָם,
פֶּן יָבוֹאוּ שֵׁדִים.

אוֹרְבִים הֵם וְחוֹטְפִים הֵם כָּל תִּינוֹק־בּוֹכֶה,
וְנֶעֱלָמִים אָז—וְלֹא כָּל יֶלֶד זוֹכֶה
לָשׁוּב אֶל הוֹרָתוֹ...
רְאֵה־נָא: חָתוּל שְׁחוֹרָה רוֹבְצָה עַל מִשְׁכָּבִי—
חַבֵּק אוֹתִי, בְּנִי, הִלָּחֵץ אֶל לְבָבִי,
הַקְשֵׁב לִדְפִיקָתוֹ.

מֵת כְּבָר זֶה הָאוֹהֵב, מֵת,—אַךְ לִפְנֵי מוֹתוֹ
שָׁלַח אֶל בֵּית־אָבִי אִישׁ שֶׁאָהַב אוֹתוֹ,
שָׁלַח אֶת אָבִיךָ!
אַךְ אַל תִּבְכֶּה, אַל תַּפְרִיעַ אֶת הַדְּמָמָה—
הֶאֱמַנְתִּי בְּגִלְגּוּלָהּ שֶׁל נְשָׁמָה
וִילִדְתִּיךָ...

סְלַח לִי, לֹא פְּרִי־אַהֲבָה אַתָּה, לֹא פְּרִי־אַהֲבָה!
אַךְ אַל תִּבְכֶּה, בְּנִי, אַל תֵּבְךְּ—אֲנִי מְצַוָּה,
אָסוּר לִבְכּוֹת, חָבִיב!
יָפֶה הָיָה זֶה הָאוֹהֵב וּמְשׁוֹרֵר—
רְאֵה: אָחִיךָ בָּעֲרִיסָה כְּבָר מִתְעוֹרֵר,
תּוֹעוֹת עֵינָיו סָבִיב.

ש. פינסקי.

ברלין.

מכתבים מארץ־ישראל.

(* III

אלהי ציון הוא יודע, אם הגשמים האחרונים, שעוררו את כל הישן במעבה האדמה לצמיחה ופריחה על עמקינו היפים ועל הרינו הנהדרים, הם הם שעוררו גם את יושבי ארצנו, וביחוד את אנשי ירושלים, או רוח ממרום באה והפיחה ביושבי ציון נשמה חיה ומרגשת,—איך שהוא: ירושלים בכלל וזו שלנו בפרט הקיצה משנתה ועבודה צבורית קודחת ורותחת תקפה את הכל.

בראש הדברים המעסיקים עתה את טובי אזרחינו עומדת הבחירה לועד ה„בלדיה" (בית־מועצות־העיר) בהמטרפולין שלנו, שהתחילה בח' אדר ונגמרה בי"ח בו.—

אף קודם הכרזת הקונסטיטוציה היה כח גדול למוסד זה, שבסיסו היא—האבטונומיה של הערים. אך אבטונומיה זו ניטלה מן הערים בימי המשטר הקודם על־ידי הפחות בכח־הזרוע, ואם למראית־עין עשתה ה„בלדיה" את מעשיה על דעת עצמה, הרי ידעו העומדים בתוכה פנימה, שגם המניע וגם המפריע הוא הפחה ששלטונו בימים ההם היה כמעט בלתי־מוגבל.—

המשטר הקונסטיטוציוני החזיר לשלטון־הערים את כחו ועשה אותו לשליט על כל הענינים הצבוריים־הפנימיים של העיר ושל הסביבה הנכנסת בתחומיה, ולא עוד אלא שמסר לו גם את הזכות לתת קינצסיות על סלילת מסלות־ברזל עובדות בכח קיטור וחשמל, על המשכת מים לתוך העיר מן המעינות והנחלים של הסביבה ועל הארת העיר במאור חשמלי, ואף הרשתה לו לקבוע לצרכים אלה מסים חדשים.

והשלטון העירוני הוא כמעט דימוקראטי לגמרי. כי המדרגה הרכושית המזכה את העותמאני העירוני בזכות בחירה היא רק שלום של חמשים גרוש שח (לערך 13 פראנק) של „ווירקה" (מס הקרקעות והבנינים) בעד נכסים בלתי־מטלטלים שבתחום העיר, ואך כפלים מן הסכום הנזכר צריך לשלם הנבחר. זולת „צנזוס" זה אין הבוחרים והנבחרים מוגבלים בשום הגבלה דתית, לאומית או מעמדית.—בועד העירוני יושבים עשרה חברים, שאחד מהם נחשב לראש העיר.—הועד מתקיים במשך ארבע שנים, ואולם אחת לשתי שנים נפטרים חמשה חברים ונבחרים חדשים למלא את מקומם.

בבחירה הנוכחית יבחרו חמשה חברים, שאחד מהם יהיה ראש ועד־העיר, ובשביל כך חשובה בחירה זו ביותר. ומאחר שאין שום הבדלה דתית ולאומית בבחירה זו, תלויה היא, איפוא, רק ברוב־דעות ומי שזוכה למשוך אחריו את הרוב הרי היא עילה לגדולה זו, שהיא חשובה מצד עצמה ומשום שהיא נותנת את היכולת ליפות ולשפר את ה„עיר־הנצחית", שהיתה מאז ומעולם חמדת־

העמים וגאון־ישראל כאחד.—לא לפלא הוא, איפוא, שכל עם ועם משתוקק ומשתדל להעמיד בועד־העיר מנהיגים מתוכו. מאחר שכאן נקראים העמים—ביחוד בנירון זה וכיוצא בזה — על־שם דתיהם, הילכך נחלקים בוחרי ירושלים למושלמים, הודים ונוצרים. מספרם של שלשת סוגי הבוחרים האלה זהו:

להמושלמים	יש כשמונה מאות	בוחרים
להיהודים	כשלש מאות ושלשים	
ולהנוצרים	כמאתים וחמשים	

במחצית־הועד הנשארת יש ארבעה מושלמים ונוצרי אחד, ולפיכך הדין נותן, שבמחצה הנבחרת עתה יכנסו, לפחות, שני יהודים ונוצרי אחד. ולא רק שורת־הדין אומרת כך, אלא גם טובתה של העיר דורשת, שיכנסו בה אנשים הגונים משלש הדתות גם יחד, מכל אחת לפי מספר התושבים הנמנים עליה.

חוקי־הבחירה של שלטון־העיר לא נשתנו. ואמנם, גם בימי המשטר הישן היו זמנים, שהשתתפו בו גם אחד או שנים מאחינו. אולם בשנתים האחרונות לא זכינו לכך, כי המחלוקת המגונה בדבר רב ראשי (חכם־באשי) הגדילה עוד יותר את הפירוד השורר מכבר בין העדות השונות והכוללים השונים, באופן שאבדנו בידים את שארית כחנו הלאומי והמושלמים כהנוצרים לא השגיחו בנו בימי־הבחירות כלל וכלל.

אין ספק, שגם מן הבחירות החדשות היינו יוצאים וידינו על ראשנו כמו שיצאנו מן הבחירות להפארלאמנט. ואולם הפעם עמד ועד היהודים העותמאניים בפרץ ואזר את כל כחותיו לאחד בדבר זה את הנפרדים. וגם התאחד עם העומדים בראש הבוחרים מן המושלמים והנוצרים, שלא יקפחו את זכיותינו.—ואמנם, בשעה האחרונה נתקבלה הידיעה, שהיהודים נחלו נצחון גדול: מחמשת העומדים להבחר נבחרו שלשה יהודים (הסופר דוד ילין, מר רחמים מזרחי ומר יוסף אלישר) ושני מושלמים, שאף הם ידועים בהשקפותיהם הפרוגריסיביות וביחוסם הטוב ליהודים. לראש ה„בלדיה" נבחר מושלמי. מן הנוצרים לא נבחר אף אחד מפני שהרבה מן המושלמים בחרו ביהודים ולא בנוצרים, השנואים עליהם הרבה יותר מן היהודים. על נצחון זה ודאי יש לשמוח. ואולם עוד יותר יש לשמוח על השתתפותם הערה והחיה של בני־עמנו נתיני־טורקיה בענין צבורי חשוב: זהו סימן טוב של תחית־הרוח.

והבחירות לשלטון־העיר חשובות הן כל־כך מפני שבועד עירוני הגון תלוי מצב־הבריאות של „עיר־העולם". הרי הקדחת, מחלות־העינים ושאר המחלות, שנתפשטו בירושלים בימים האחרונים, מקורן במים הבלתי־צלולים כל צרכם ובאי־הנקיון והאבק שברחובות העיר ובשכונותיה. שלטון־עיר הגון ילחם עם כל שליחי־הקטב האלו עד כלותם ומעט מעט ישיב לעיר־האלהים את האויר הבריא והרענן, שמגיע לה בצדק מתיך שהיא יושבת בראש הרים יפים ומבריאים. תקונים למאות יכול לתקן „חבר־עיר" הגון. ואם ירושלים תגדל ותפרח, יוטב לכל ארצנו בעבורה, כי ירושלים היא לב־הארץ.

ובחירות חשובות לבני־עמנו ביחוד הן הבחירות לועד יהודי כללי, שלכל העיר ירושלים. אמנם, ועד כללי זה יטפל קודם־כל בעניני ה„חלוקה", ואולם אף אלה, שאינם מקבלים „חלוקה", תלויים ועומדים הם בפרנסתם ובכל מצבם

בראשי ה„מחלקים", ולא יק"א ברבבותיה ולא חברת „כי"ח" ו„חברת-העזרה" באלפיהן הצליחו עד עתה לבטל את ה„חלוקה" הישנה-הנושנה, ומכל-שכן לא הצלחנו לעשות זאת אנו, ה„ציוניים" וה„חובבים", בפרטותינו הדלות.

בשם „ראשי-המחלקים" היו מתארים בשנים כתקונן את ה„ממונים", כי הם הם היו ראשי העיר, כלומר, ראשי העדות הישראליות שבירושלים. עכשיו אין הדבר כן. הממונה כשהוא לעצמו אינו עוד „תקיף" כשהיה וכל עז-פנים יכול לדבר על הממונה ככל העולה על רוחו. כמו-כן אין ה„ממונים" של עכשיו מוסד קיים ובעל יפוי-כח אמתי. הנה העמד שטח קטן שעל-יד „קבר רחל", שהיה שייך לעזבונו של מונטיפיורי, למכירה פומבית מפני שלא היו נזהרים לשלם בעדו מס-ה„ווירקה"; וסוף סוף הוכרחנו אנו, היהודים, בעצמנו לקנות שטח זה שלנו בשעת המכירה הפומבית. ועל-ידי התרשלות כזו יצאו מרשותנו קברי-נביאים אחדים. ואולם ינסה נא יהיה מי שיהיה, אפילו רב גדול בתירה וביראה, לשנות אפילו שנוי קל באופן חלוקת הכספים כדי שיהיה מתאים לרוח הזמן, או יעשה אפילו שנוי כל שהוא ב„מסור" וב„מקובל" — ומיד ירגיש את היד החזקה והנוראה של ה„ממונים", של ה„ועד-הכללי". הנה נסה אחד מן הגבאים של בית-תלמוד-תורה אחד לקבוע חלק מת"ת זה, שהיה ברחוב צר ובחצר צרה ומעופשת של העיר הישנה, בחצר יפה ורחבה ונטועה אילנות מחוץ לעיר, — ומיד נשמעה צעקה גדולה ומרה, ש„חלל את הקודש", אף-על-פי שגבאי „מחלל-קודש" זה מדפיס בכל שנה ושנה קונטרס, שבו הוא מוכיח, כי הארץ עומדת והשמש סובבת אותה... יש, איפוא, אדונים ליהודי-ירושלים. ואולם אם תשאל מי הם, יראה לך כל אחד מאנשי-ירושלים על אנשים אחרים. על-פי רוב חושבים לראשי ירושלים היהודית את „ועד כל הכוללים". אותו מאשימים בימים האחרונים בכל אי-הסדרים שבעדות הירושלמיות ובו מתגרים עתה הרבה מחשובי ירושלים.

את „ועד כל הכוללים" יסד בשנות-השלשים למספרנו ר' יוסף ריבלין, שזכרו עתה לברכה גם בפיותיהם של הרבה מן המשכילים. תעודתו של „ועד כל הכוללים" היתה — לאחד את הכוללים השונים, שמספרם יותר מעשרים, לעבודת אחת צבורית וכללית ולהגן על הכלל והפרט ממקרים רעים ומאורעות משונים. צורתם של הכוללים נתמעטה אז באופן שהגיעו לידי כך, שאף ענינים, שהיה בהם משום „פקוח נפשות" להכולל האחד, לא נגעו כלל להכולל השני. וממש אם מת ברעב יהודי מכולל-וואהלין, למשל, לא היה הממונה של כולל אחר רשאי לפרנסו מסכומי כוללו. וכל-שכן שהענינים הצבוריים היו עזובים אז באופן נורא. ובשעה כזו עמד ר' יוסף ריבלין ויסד בכחו של ר' שמואל סאלאנט את ועד כל הכוללים. בשעתו ובזמנו היתה בקורת חדה מתוחה על הועד הזה ועל מיסדו, ואילמלא ראינו את בניו של ר' יוסף ריבלין כשהם עניים מופלגים, היינו מאמינים גם עתה, שאמנם אוצרות-קורח אצר האיש הזה. ובכלל היה „ועד כל הכוללים" במשך כמה שנים מגן ומחסה לכל עני ומר-נפש, שאין לו כולל (כי יש רבים כאלה), וגם עמד בפרץ בענינים כלליים חשובים. — מובן, שלא נקה הועד הזה גם ממעשים, שנעשו מתוך השקפה אובסקוראנטית; אבל רוב מעשיו, שנרשמו בחשבונו השנתי „שמש וצדקה", היה מעשים טובים במובן

הפילאנתרופי ורוב תקציבו השנתי, ושעלה בערך לרבע המיליון פראנק, יצא למעשי חסד וצדקה.

ואולם שמשו של ועד זה התחיל לשקוע מיד אחר פטירתו של ר"י ריבלין. בסבת פטירתו של רש"ס ירד עד הדיוטא האחרונה, ועכשיו הגיע לידי כך, שנקרעו מעליו לא רק כולל אונגאריה, שאין לחשדו כלל בהתקדמות ופרוגריסיביות, אלא גם כולל־חב"ד, ועל צד האמת כולל עתה „ועד כל הכוללים" רק כשמונה כוללים, שהחשובים שבהם הם כוללות ווילנא־ז'אמוט, ווהלין ווארשא. — הכנסותיו של „ועד־כל־הכוללים" באות בעיקרן מאמיריקה ומן המקומות ש„חוץ־לתחום" והוצאותיו התדירות הן סכומי החלוקה, שהוא מחלק לבני אמיריקה — כי עדיין אין להם כולל מיוחד — ועוד איזו הוצאות כלליות בלתי־ברורות כל צרכן, כי זה שנים אחדות שפסק מלהופיע החשבון השנתי של המוסד הזה, שהיה יוצא בשם „שמש וצדקה", ואין לנו מקור נכון אחר, שעל־פיו נדע לשפוט את מעשיו. חושב אני, שגם העומדים עתה בראשו של „ועד כל הכוללים" אינם משלשלים את הכסף לתוך כיסם כמו שלא שלשל אותו לתוך כיסו גם ר' יוסף ריבלין, שחשדוהו בחנם. אבל רבים מבני־העיר עומדים ושואלים: „מי שמך?" —

שאלה זו סוף סוף שאל, כנראה, „ועד כל הכוללים" אף את עצמו, ובבוקר לא־עבות אחד הודיע, שיערוך בחירות כלליות, כדי שיבחר ועד כללי — לעת־עתה מן האשכנזים — לעמוד בראש הצבור. ועוד יתרה עשה: היא נתן זכות בחירה גם למי שאינו מקבל חלוקה. זהו באמת פרוגרס גדול, שלא נשמע עוד כמוהו בימינו ובעירנו. — ואולם אותו הבוקר הבהיר חלף ועבר ואחריו צללו בתהום־הנשיה ימים, שבועית וחדשים, ועדיין לא יצאה הבחירה לפעולה, ואין להציל דבר־אמת, באשמת מי לא יצא לפועל הדבר הטוב והנצרך הזה.

אלהים הוא יודע, כמה היה נמשך המעמד השפל הזה אלמלא באה פתאום רוח־תחיה באחדים מחשובי ירושלים ויקיריה: בימים האחרונים התאחדו חברות חשובות הרבה: „בני ברית", „אחוה", „המכבים הקדמונים", „אחי־סמך" ועוד, והן יסדו עתה את „ועד הועדים", שהוא בא בדברים עם „ועד כל הכוללים" ודורש ממנו, שיערוך בחירות בעצמו או יתן לאחרים לערוך בחירות לשם ועד כללי של כל העיר.

קשה לנבא מראש, מי ינצח את מי? המלחמה היא, אמנם, חשאית, אבל חזקה מאד, ותוצאותיה יכולות להיות מרות מאד. כי אנשים פרטיים, הנאנקים על ירידת הצבור הירושלמי, כותבים למכיריהם בחוץ־לארץ ויועצים להם לעכב את כסף הקדשים הנאסף במקומותיהם בשביל עניי־ארץ־ישראל עד שיתכוננו סדרים בירושלים. אולם דרך זו אינה טובה בעינינו. היא יכולה לגרום לכך, שיסתמו הצנורות לגמרי, ומכיון שיסתמו פעם אחת אפשר שלא יפתחו עוד לעולם — וירושלים עדיין לא הגיעה לאותו מצב, שתהא יכולה לפרנס את עצמה, וכל־שכן לפרנס את צרכיה הצבוריים והכלליים. ולפיכך היועצים לעכב את הכספים עתידים ליתן את הדין. כדי להסיר את התקלה צריך לא לעכב את הכסף, אלא לשלוח לירושלים צירים מטובי בני־הגולה ומן החברות התומכות את שני

ישובינו—את הישן ואת החדש—כדי שיארגנו את הצבור הירושלמי. ולהם ישמעו, כי הכח בידם.

על כל פנים נראה לי, שהוטב המצב בירושלים מכפי שהיה: מכיון שיש התעוררות יש חיים. מכיון שרבים כבר הכירו במהותן של המחלות, הידועות בשם „פירוד הלבבות" ו„פיזור־הכחות", בודאי ימצאו להן גם תרופה.

ובעוד שהבחירות ותביעת־הבחירות גרמו לתסיסה חזקה מ ב פ נ י ם, באה תסיסה גם מ ב ח ו ץ—מצד הקונגרס התשיעי. הרבה אזנים קשובות יש בארץ־ישראל לנאומי צירינו, ששבו מהאמבורג.

מובן, שלא שכורי־נצחון שבו צירי ארץ־ישראל מן הקונגרס. הם הלא הלכו להאמבורג כדי להעביר, לפחות, חלק מן ההנהגה להארץ, שבשבילה עמלים הציוניים,—ודבר זה לא עלה בידם כלל: קולם בנידון זה לא נשמע כראוי אפילו בין הציוניים שבמזרח. אך מתנחמים הצירים הללו בנצחונו של הישוב המעשי. מתנים הם תהלות קונגרס זה, שבו עבר ענין ישוב ארץ־ישראל כחוט־השני דרך כל הענינים, ואומרים צירים אלה לבני־הארץ: רוצים אתם להעביר את הנהגה כולה או מקצתה לכאן—לכו וקחו „שקלים" והיו בטוחים, כי הפידיראציה האחת שלכם תנצח ארבע שבמותה בחו"ל, כי לבותיהם של אחינו בני־הגולה נוהים עתה אחרי ארץ־ישראל וכמהים ומתאוים הם, שתנצחו אותם.

כנגד הצירים האלה יש ציר אחד, שהשמיע מעל במת־המדברים וגם מעל עמודי „הפועל הצעיר", שכל ההסתדרות הציונית הנוכחית אינה אלא „אבסורד", ודרש בשם ה ר ע י ו ן להפרד לגמרי מעל ההסתדרות הציונית. ושוכח הוא לגמרי, שהרעיון הנשגב שלנו דורש דוקא אחדות ושרעיון זה לוחש לנו בלי הרף, שמעשים ש ל מ י ם ו מ ת ו ק נ י ם יהיו נעשים בארץ־ישראל אך כשחלק מן ההנהגה יקבע את מקומו בארץ ויעשה את מעשיו ביחד עם יושביה—ודבר זה יהיה אך ורק כשמספר השוקלים בארץ־שאיפתנו יתרבה, ובהיות ציוני ארץ־ישראל לפידיראציה מיוחדת יהיו יכולים להכריע את הכף לצד שאיפותינו אף בנידון זה.

וההתעוררות הכללית פתחה את הפיות, ונואמים עומדים ומדברים מדי שבת בשבתו לא רק ב„בית־העם" ולא אך בבית־הספרים הכללי ובקלובי־הפועלים, אלא גם בבתי־הכנסיות ובתי־המדרשות. לעת־עתה פתחו רק העדות הקטנות את דלתות בתי־התפלה לנואמים כאלה; אך יש תקוה, שמעט מעט תפתחנה בשבילם את דלתות בתי־הכנסיות גם העדות הגדולות, והקולות הקוראים לעבודה מעשית פוריה ומועילה, לחיים ולאחדות, לסדר ולהתארגנות צבורית, ישמעו גם מעל במות ה„חורבה" וכנסת „בן זכאי". ונגעו ה„קולות" האלה בהד דברי הנביאים ונכנסו אל הלבבות והחיו אותם, ושבו וחיו כבימי קדם.

וכשרואים את ההמון הרב, הנדחק והעומד צפוף לשמוע את דברי הנואמים, אין מן הצורך להיות חולם או חוזה כדי לראות, שקרובים הימים, שבהם תתכונן בירושלים א ו נ י ב ר ס י ט ה ע מ מ י ת ו מ ל ו מ ד י ם מ ו כ ת ר י ם מ ש ל נ ו יטיפו בה לקח ב מ ק צ ו ע ו ת ש נ ת מ ח ו ל ה ם, ואז תרבה הדעת בירושלים והתורה תחזור לאכסניא שלה ותקיף את כל ערי־ציון ואת כל מושבותיה.

ובעיד שהעסקנים והנואמים עמלים לעורר את הצבור ולארגנו, התעוררו צעירינו בני־ה„חלוקה" מעצמם, ודוקא בני הכולל היותר חשוך מיסדים חברה ליסוד מושבה בסביבות ירושלים. „קצה נפשנו בלחם העצבים; אדמה תנו לנו!" — צועקים הצעירים האלה, שהתאגדו לאגודה בשם „קהלת יעקב", שמספר חבריה קרוב לששים. אמנם, אין להעלים עין מן העובדה, שמלבד חוסר האמצעים החמריים (כי משלהם יש להם רק כאלפיים פראנק למשפחה) הרי צעירים, שמיטב ימידם עברו על ספסלי התורה או החכמה, אינם חומר אנושי מן המובחר בשביל עבודת־האדמה הקשה. אולם „אין לך דבר העומד בפני הרצון". גם פתח תקוה וגם גדרה הראו, מה הרצון הכביר יכול לעשות. ולשבחם של בני „קהלת יעקב" צריך לומר, שרצון חזק יש להם. ועל־כן חייבים אנו לא רק לומר להם: „תחזקנה ידיכם"! — אלא גם לעזור להם עזרה חמרית ומוסרית כדי שיוכלו להוציא את חפצם הטוב לפעולה. —

יש, איפוא, תנועה וחיים בארץ־עתידנו. והדבר הזה מורגש לא רק לנו, אלא גם לשלטון־המדינה, הוא מכיר ומבין, שהיהודים אינם quantité négligeable בארץ־אבותיהם, והם מביאים אותם בחשבון אף במוסדות הצבוריים הרשמיים. הנה הדפיסה הפוסטה הטורקית את ה„תקציב" שלה „למשלוח מכתבים, עתונים, ניירי־מסחר וחפצים שאין להם ערך" — בלשון עברית. זהו דבר חדש לגמרי, שלא נשמע בארצות אחרות. על חותם־הפוסטה הטירקי יש גם מלת „ירושלים" באותיות עבריות ובפנים הארץ אפשר לשלוח מכתבים, שהכתובת שעל־גבם עברית היא. — ורוצה אני להאמין, שכשם שהבינה הפוסטה הטורקית, שמפני השמוש המרובה של עם־העברים בדואר היא צריכה לדבר אליו בלשונו, וכשם שה„בלדיה" הבינה גם היא, שלטיבת הבחירות צריך להדביק את המודעות בעיר גם בעברית, — כך יבינו אף שאר מוסדי הרשות — בית־המכס, הטבו וכיוצא בהם — שמכיון שהיהודים מרבים ומגדילים את ההכנסה ומשכללים ומיפים את המדינה, צריך לפנות אליהם תמיד בלשונם ולכתוב ולדבר אל העברים — עברית.

יהושע ברזילי.

בתפוצות ישראל.

(השקפה כללית)

II.

ועד־הרבנים ו„אסיפת־היהודים". שמועות פורחות. אורתו־דוכסיה מגוהצת. הרוחות המנשבות והתוצאות המקוות. הסכנה הקליריקאלית היכן היא באמת ? — עתוני־הרחוב. שנוי בא מן החוץ. ראדיקאלים־אנטישמיים. עוד הפעם „חוץ מן היהודים". הצעת בטול תחום־המושב. „מעיקרא מאי קסברי ולבסוף מאי קסברי?" — הסכנה הנשקפת לעשרים אלף משפחות ישראליות בגאליציה. הרועים, הרועים את עצמם. חוסר הגיון. מיתתו של לוענר והספדה של קהלת־ישראל בווינא. קרן־אור מן המזרח. בשורה משמחת מירושלים. — פטירתו של רי"ל זוסניץ. — חג חצי־היובל של אגודת „בני־ציון".

בשעה שאני כותב את הטורים האלה כבר יושבים הרבנים שלנו בפטרבורג ועטרותיהם — עטרות ראשי העם, מדריכיו ובאי־כחו — בראשיהם. ישיבות האספה והקומיסיה אך התחילו ודבר ברור על הלך־רוחם, מגמותיהם ושאיפותיהם עדיין אין אנו יודעים. שמועות מבהילות עפו אל מערכות העתונים — או מתוכם — ע"ד איזו שאיפות נעלמות ומועצות־סתרים, ע"ד התכוננות לאיזו מעשים, אשר לשמען סערה ה„נפש היפה" וחרדו החררים לקול עלה נדף... ביחוד „התקדם" בבחינה זו ה„פריינד", שהעביר שמועה, כאילו מתעתדים הרבנים לגלות דעתם כנגד הרחבת תחום־המושב וכנגד קבלת יהודים לבתי־הספר של הממשלה. שמועה זו, שכ־פי הנראה לא היתה אפילו קלוטה מן האויר, אלא נולדה במחו החולה של איזה כתבן פטרבורגי, עוררה חרדה בחוגי הצבור היהודי. ה„פריינד" כבר כתב מאמר ראשי באותו הסגנון והטון, שהם מיוחדים לסופרי העתון הזה, והאדון הלל צייטלין, הנושא עליו, הוא האומלל לבדו, את נטל צרות הגלות החל הזה כולו, יצא כבר במכתב גלוי אל הרבנים, שהיה כתיב באותן הסגנון והטון של מדברנא דאומתא, שיחד האדון הזה לעצמו בימים האחרונים...

והנה, אם נברר מתוך כל המון הידיעות העתוניות, ה„שיחות" עם רבנים ידועים והשמועות הפורחות, שהעתונות שלנו מלאה וממולאה בהן, רק מה שמתקבל על הדעת, — יצא לנו, שאמנם באו הפעם הרבנים שלנו לפטרבורג בהחלטה קודמת שלא להסתפק במלחמת־מגן על זכיות האורתודוכסיה כלבד, אלא לערוך מלחמת־תגרה על ה„השכלה" בכל גון שתתראה. בבחינה זו צעדה האורתודוכסיה שלנו צעד גדול לפנים: היא אינה מבטלת עוד בלבה את החדש וגם אינה מניחה עוד את דעתה בזה, שהיא שופכת חמתה על ראש ה„אפיקורסים" ומקללתם קללות נמרצות, אלא היא מושיטה ידה לכלי־זינו של הזמן החדש

ומתעתדת להלחם באויבה בנשקו המלוטש של הזמן הנוכחי. אמנם, במובן ידוע יש כאן בודאי חקוי להנעשה מבחוץ, שהרי גם השחורים שלהם אינם נמנעים מלהשתמש בפרי הקונסטיטוציה כדי להלחם ב—קונסטיטוציה. הם משתמשים בבמת הפארלאמנט, שהיא משאת־נפש לכל מבקשי־חירות, כדי להלחם באותה חירות עצמה. ואולם אין ספק, שכבר נראית פה השפעתם של הרבנים בעלי־הצנזוס, אשר „שרו עם ההשכלה ויוכלו לה", והם נתנו בינה בלב האורתודוכסיה, שאין להפרד מעולם המעשה לגמרי ואין תקוה להחרדים להשיג את מבוקשם אם לא יצאו מתוך ארבע האמות הרבניות ולא יעבדו כאנשים מן הישוב. מטעם זה אנו שומעים כבר את הרבנים מסכימים לאיזה צנזוס—ולא יהיה אלא קטן מאד—בשביל הרבנים הרוחניים, מציעים ליסד קומיסיות־בוחנות למלמדים וכיוצא בזה. מעט מעט מתילדת גם בקרבנו זו האורתודוכסיה המגיהצת, הידועה לנו מן המערב, שיש בה גם הרבה מן הצביעות ומאונאת־הדעת. גדולה ורוממה היתה האורתודוכסיה הישנה, שלא ידעה ולא רצתה לדעת שום פשרות עם החיים, שהיתה יוצאת ליהרג אפילו „אערקתא דמסאני" ושהיה עוז בלבה להתיצב באופוזיציה גלויה אפילו כנגד גזרת דממשלה כל עוד שהשבה, שגזרה זו נוגעת בעיקרי הדת ואפילו במנהגיה. זכרו את ההמרמרותה של דאורתודוכסיה כנגד תכנית־הלמידים, שהציע ריב"ל בספרו „תעודה בישראל" ושבאמת לא הרחיקה ללכת ממה שבאה עליו עתה הסכמת הרבנים שלנו. זכרו את יחס החרדים לבתי־הספר הרבניים, שהקימה הממשלה בווילנא וז'יטומיר, שאילו היו הרבנים של אז אך רוצים בזה, היו יכולים לעשות מהם בתי תורה וחכמה ממין אותן ה„ישיבות המתוקנות", שרוצים בהן הרבנים עתה. האורתודוכסיה של אז היתה שלמה ברוחה, ועל־כן—יפה ונהדרה. ואפילו בשעה שהיינו נלחמים בה בשאון ורעש היינו מוכרחים לכבדה בלבנו. ואולם בזו של זמננו כבר ניכרים אותות הכליון ואפיסת הכח האלהי הפנימי. לפנינו כבר—אנשים מסוגלים לפשרות. ואפילו אם יש להם איזו מגמה קבועה, הרי נכונים הם להגיע אל התגשמותה גם בדרכים מעוקלים, ללכת סחור סחור ולפעמים אפילו לזחול על גחון לפני התקיפים. ולמה נכחד?—לבנו מתמלא איזו געגועים כהים על העבר...

מן האמור יראה הקורא, שאין אנו מאמינים בעוז־רוחם של רבני האספה והקומיסיה ואין אנו מקוים, שיתרוממו למדרגת לוחמים עזים בעד הפרינציפים הקבועים שלהם. יותר קרוב לודאי, שיהיו זהירים מ„להקניט את האוזים" יותר מדאי וישתדלו ל„החזיק את השלום". כן יהיה בנוגע ליחוסים הפנימיים שלנו ולהתרת השאלות המכוונות ליחוסים אלה. ואולם בנוגע ליחוסים החיצונים—ליחוסים אל הממשלה—אין ספק, שתהיינה החלטותיהם מכוונות „למצוא חן וחסד". ובשים לב אל הרוחות המנשבות עתה בעולמנו אנו יכולים למצוא את הפתרונים, שיתנו הרבנים לשאלות ידועות, שהוצעו לפניהם. והרוחות המנשבות כיום ידועות לנו: אל ליהודים להתחזק אפילו חזוק רוחני בביתם. אף־על־פי שאורחים רצויים אינם אפילו בעולם־הרוח שלנו, אבל הם צריכים להרגיש תמיד את מרותה של הקולטורה השולטת ולהכנע בפניה. יכולים הם לבנות להם בתים לתפלה בצבור, אבל אל־נא יעיזו לחשוב, שנתן להם גם לבנות בתי־ספר לעצמם ולהשליט בהם את הקולטורה הלאומית שלהם. ייסדו להם חברות לרפאות את חוליהם

ולקבור את מתיהם (כמובן, תהיינה עינינו צופיות גם על מקצוע זה), אבל לאט להם ביסוד חברות קולטוריות, שמטרתן לטפח את האמנות והתרבות הלאומית שלהם. יכולים הם להכניס סדרים במוסדות־הצדקה שלהם, ובתנאים ידועים אפשר אפילו לתת להם את מבוקשם—לאחד את המוסדות הללו בהנהגה כוללת, ובפרט שדבר זה נצרך הוא גם לנו, כדי שיהיה לנו מוסד קבוע בתור בא־כחה של הקהלה,—אבל צריך יהיה לשמור את הגבול, כדי שלא תצמח מזה ה ס ת ד ר ו ת ל א ו מ י ת חזקה. ורק בדבר אחד אפשר למלאות את חפץ היהודים הללו ב ש ל מ ו ת, שהרי חפצם זה מתאים בכל למגמתנו שלנו: לתת להם מקל ורצועה לרדות בעמם. שלטון הכהנים—כך חושבים שם מפני שאין יודעים את התכונה האמתית של היהדות, שאין לה בהני־דת בעצם — היה תמיד תרים בפני הפריצות וההתפרצות של ההמון...

ובכן תקות־שוא היא, שיתקנו הרבנים תקונים חשובים—חשובים ל נו ולא לאחרים—בסדרי הקהלה והחנוך. יותר קרוב להאמין, שהתולדה החיובית האחת, שתצא מאספה זו, תהיה — מה שהרבנים יקבלו יפוי־כח מן הממשלה וישובו להיות גם הם בבחינת־מה „רבנים מטעם". אם יועיל דבר זה להרמת ערכם גם מבפנים, באומה גופה — בזה אפשר להטיל ספק גדול. הדבר מובן: רבנים כהגאון מלודז אין ערכם נפחת על־ידי מה שהם מאושרים מן הממשלה ועוז־שלטון בידם; אבל אותם הרבנים, שתורתם ויראתם אינה מכרחת אותנו לקום בפניהם, ודאי שלא יגדל כבודם אף אם ישיגו את ה„אשור" ויהיו ל„בני־בית" בבתי־הפקידות; אדרבה, על־ידי זה ימחה מעל פניהם הרושם האחרון של הקדושה התורנית, שאנו משתדלים לגלות בהם על־פי הרגל ישן... ואולם מה שנוגע לנו—ליהודים, שיש להם השקפת־עולם משלהם—,אין אנו צריכים להתירא מהתחזקות זו, כי ממנה לא יגיע לנו שום נזק. ימי אוריאל אקוסטה לא יתחדשו עלינו: חסר לכך להרבנות בימינו האבטוריטט המוסרי הפנימי, הנובע מעוז־הרוח ומן השלמות הנפשית; ואת האבטוריטט הזה לא ימלא האשור הרשמי בשום אופן ואפשר שימעיט אותו עוד יותר, כאמור. ובשאר הבחינות הרי על כל פנים, לא יהיו לנו הרבנים המאושרים רעים מן ה„רבנים־מטעם" הנוכחים (הכתוב מדבר ב כ ל ל ולא באיזו פרטים יוצאים מן הכלל), שאין בהם לא דת ולא השכלה, אלא — קאריירזמוס מכוער ותקיפות של מקורבים־לפקיד.

אמנם, סכנה קלריקלית נשקפה לנו, אבל מצד אחר לגמרי. בצעדים מהירים מתקרב אלינו צלם־בלהות אחד, השואף לכסות בכנפיו השחורות על הרחוב שלנו ולהעיב עוד יותר את האפלה השוררת שם. הסרסורים לדבר־עבירה זה הם—עתוני־הרחוב שלנו. די להעיף עין על עמודי העתונות הז'רגונית בימים האחרונים, כדי לראות, כמה מביאה ההתחרות בין העתונים האלה והחפץ לחנוף להמון הקורא לידי תגבורת הצביעות ולידו נתינת חזוק מדעת לאמונית הטפלות של ההמון. בפולין, ששם מרכזה של עתונות זו, עדיין שוררים החסידות ו„בעלי־המופת" שלה בכל תוקף, והעתונים היוצאים שם לא לבד שאינם משתדלים לגרש את החושך ולפעול על קוראיהם ברוח השכלה ודעת, אלא משתדלים עוד לעבור זה את זה בעשית־חונף לאינסטינקטים הגסים של ההמון...ועל־ידי זה הם מגבירים את כחם של ה„צדיקים" ונותנים להם קרנים לנגח. אפשר שיש בזה

חשבון טיב. ה„קדושים", שסבלו הרבה מן העתונות העברית ושבשביל זה הם שונאים אותה ואת הספרות העברית כולה תכלית שנאה, נוטים, כנראה, חסד, ואולי גם אהבה, להעתונות הז'רגונית המחנפת להם, ואפשר, שבקרב הימים יוציאו „מאניפסט" להכיר את הז'רגון ללשון לאומית, וה„לאומיים הז'רגוניים", שלבם מהסס בדבר ה„שכנות הרוחנית" עם הציוניים, ימצאו להם מסבה יותר מתאמת לשאר-רוחם ולעוז-ההכרה שבלבם—בחצרות הקדושים הפולניים. כל זה נכון. אבל אין זה פוטר את הסופרים, שעדיין לא שכחו את יחוסה של ספרותנו אל הבערות ואל החושך, מלהרים קול מחאה כנגד החנף והצביעות, המתכסים באדרת של „ההקדמות. וידעו-נא גם הצעידים שלנו, התועים לבקש את דבר ה', שלא ימצאוהו במקום ששוררות החנופה והצביעות, כי שונא שקר ה'...

ומה שמענין ביותר הוא—שהולכים ונסחפים בזרם הקלירקלי הזה גם אלה, שבשעתם היו מן התוקעים בחצוצרות על הריאקציוניות, רחמנא ליצלן, של חבורה ידועה מן הסופרים העבריים. אז טענו: הספרות העברית היא מטבעה ריאקציונית, שהרי היא מתבססת על הישן ומטפלת בטפוח הערכים הישנים. ולעומת זה, הספרות הז'רגונית היא מטע צעיר ומלא חיים, שקרקעו היא העממיות, ועל-כן היא דימוקראטית ומתקדמת. כך טענו אז. וכשבאים עכשיו ומסירים את המסוה מעל פניהם הפונים לקאנוסה, יש להם תשובה מוכנת: בהתבוללות הפולנית אנו נלחמים. הטמיעה—אומרים הם—היא עתה הנגע היותר קשה של חיינו, וכדי להצליח במלחמתנו, שאנו עורכים עליה, אין לנו דרך אחרת מלהתאחד עם האורתודוכסיה. בטענה זו יש צד אמת; אבל כמה רחוקה הדרך מהתאחדות לשם הפלת אויב משותף עד אותה ההתרפסות לפני תקיפי-הרחוב, שבה מצטיינת עתה הפובליציסטיקה הז'רגונית!

אכן אין זה חדש כלל. ההתרפסות לפני תקיפי-הרחוב היתה תמיד תכונתה המיוחדת של פובליציסטיקה זו, אלא שבינתים עברה התקיפות מצד שמאל לצד ימין. ב„ימים ההם" היה כל ראדיקאל, ובפרט כל סוציאליסט, קודש-קדשים להעתונות הז'רגונית. במפלגות הפרולטאריות לא היה אדם רשאי לנגוע אף במלה חריפה אחת; התורה הסוציאליסטית, בעיון ובמעשה, היתה מן העיקרים, שכל המעיז להרהר אחריהם אחת דתו להסקל, מפני שכך היה מעמד הרוחות ברחוב. עכשיו נשתנה המעמד. הרחוב שלנו הוא עתה לא בידי השמאליים, אלא בידי ה„רביים" וחסידיהם, ועל-כן נשתנה גם הטון של הפובליציסטים הז'רגוניים.

כן, נשתנה. אילו היה מביא „השלח", למשל עוד רק לפני שתים שלש שנים עובדות מעידות על אנטישמיותם של סוציאל-דימוקראטים וסוציאל-ריבולוציונרים כדי למצוא בזה סיוע לדעתו, שאין עם-ישראל יכול לסמוך אלא על כחות עצמו בלבד, בודאי היו רוגמים אותי באבנים: איך אפשר ליחס שנאת יהודים למפלגות דוגלות בשם החירות המוחלטת?—ועכשיו מביא דוקא ה„פריינד" סטאטיסטיקה כזו: מתוך אלף ועשרים תלמידי האינסטיטוט הטכנולוגי בפטרבורג, שהשיבו על השאלה בדבר התיחסותם אל שווי-הזכיות של היהודים, השיבו בשלילה—4 אחוזים ממאה ס"דיים; 12 אחוזים ממאה ס"ריים; 35 אחוזים ממאה ק"דיים וע"ד. לאוביקטיביות כזו מצד ה„פריינד" באמת לא פללנו, כי רגילים אנו למצוא בו אוביקטיביות ממין אחר ובמקצוע אחר. הקוראים הנבונים של העתון הזה בודאי

שמו לב לזה, שכפרק „חדשות מא״י מובאות תמיד הידיעות הרעות המגיעות מארצנו. איזה סכסוך נפל בין יהודים וערביים, איזה אסון קרה, איזה צד רע נתגלה—מיד מביא ה„פריינד״ על זה ידיעה מפורטת ורחבה. ואולם מן הדברים הטובים אין הוא יודע לספר כלום. מה שם קורין למנהג כזה?

אבל נניח את מנהגיו היפים של ה„פריינד״ ונשוב אל הסטאטיסטיקה שהזכרנו. אמנם, אין אנו נוטים להוציא ממנה מסקנה, שגם המפלגות השמאליות לקויות באנטישמיות הגסה. השמאלי אפשר שירגיש רגש־דחיה אל בני העם העלוב, אבל לא יתכן כלל, שאפילו הק״דיים, ואין צורך לומר הס״דיים והס״ריים, יביעו בגלוי את שנאתם לעם ישראל בכלל ויהיו במתנגדי השוויון האזרחי. אנו נוטים להאמין, כי אלה, שהביעו את יחוסם השלילי ליהודים ויחד עם זה חתמו בשם ס״ד ו„ס״ר״ ו„ק״ד״, אינם אלא ריקים מכל אמונה צבורית ומחוסרי הכרה מדינית לגמרי. או אפשר הם מאלה ה„סוציאליסטים״, שביניהם היה מונה את עצמו גם קרושיבאן... ואולם על־כל־פנים מעידה סטאטיסטיקה זו על התגברות השנאה ליהודים אפילו בקרב הצעירים הלומדים, שהם עתידה של רוסיה ושבידיהם יהיה גורלנו לאחר שנים מועטות. רע ומר גורלנו בארץ בזמן הנוכחי: הגזרות מתרבות והגירושים נעשו לחזיונות־היום הקבועים; ואולם, כשאנו שמים לב לרוחם של בני־הנעורים, חותכי גורלנו בעתיד, תאחזנו רעדה ממש...

ואף כאן נתקיים הכלל המפואר „חוץ מן היהודים״. אי־אפשר להכחיש, שבכלל הולך המצב ברוסיה וטוב. הרעיון הקונסטיטוציוני הולך ומשתרש בהכרה; המתנגדים המוחלטים לקונסטיטוציה הם המועט אפילו בין הבירוקראטים, וגם ב„ספירות״ נראה הדבר, שההתנגדות נעשית יותר ויותר עיונית, פרוגראמתית, ואם תמצא לומר—פסיבית, אבל לא הלכה למעשה. ובכן יש תקוה, שמעט מעט ישתנה הרבה לטוב. הרבה ההרגל עושה, הרבה—החכמה המדינית עושה ויותר מכל—ההכרה המשפטית, הנטועה באנשים מדיניים. וכל עין חודרת רואה, שגם רוסיה מתקרבת בצעדים אטיים למצב החדש. בודאי עוד שנים הרבה תעבורנה עד שהבירוקראט הרוסי ואיש־הספירות הרוסי ירכשו להם אותה ההכרה המשפטית, שיש כבר אפילו להפרוסי; אבל הם הולכים ומתקרבים לזה בלי ספק. ואולם ביחס אל היהודים לא לבד שאין אנו רואים התקדמות, אלא להיפך, משנה לשנה הולך המצב ומתקלקל יותר ויותר. מתירא אני לומר, שהדומה הרביעית תהיה עוד יותר אנטישמית ויותר ארסית בשנאתה אלינו מן הנוכחית. ולפיכך נראה לי, שצדק הדיפוטט ניסֶילוביץ במה שהשתדל עור בסיסיה שעברה להכנים הצעת־חוק בדבר בטול תחום המושב, והבל, שאנשי הקבוצה הווינאברית־הסליוזברגית המפורסמת עכבה בדבר. כי בימים ההם עוד היתה הדומה יותר נוחה לקבל חוק כזה. אמנם, משווי־זכיות גמור אין אפילו האוקטובריסטים השמאליים רוצים לשמוע כלום. רוסיה לרוסים, ואל ליהודים „לדחוק את רגלי העקריים״ במוסדות הצבור והממלכה. אפשר שלא היו מסכימים גם להתרת הישיבה בכפרים. אבל על כל פנים יש הבנה מדינית לאוקטובריים באותה מדה, שהם מכירים, שאם „רוסיה לרוסים״, הרי אותם חמשה־עשר הפלכים, שבהם מותר ליהודים להתישב, אף הם שייכים לרוסיה—ולמה זה יהפכו אותם בידים למדינה יהודית? אם כבר „יסר״ ה׳ את „רוסיה הקדושה״ במספר כך וכך של יהודים, הרי מוטב

שיתפזרו במדינה כולה משידחקו לפנה אחת ויעשו על־ידי זה לחטיבה מיוחדת. ומלבד זה הלא ידוע גם לאוקטובריים, שעל־ידי הגזרה סובלים ביחוד העניים המתפרנסים ממלאכת כפיהם, בעוד שהעשירים, שהאוקטובריים יראים את התחרותם ביחוד, מוצאים להם אלפי דרכים לעבור את התחום; ובכן רק הפוליציה מתעשרת ע"י גזרה זו. ומעז אפשר שהיה יוצא מתוק. מנקודת־המבט האנטישמית הזו אפשר שהיו האוקטובריים—ועמהם אולי גם הרבה מן הימניים המתונים, שעדיין לא היתה אז יד מנשיקוב נטויה עליהם—מסכימים לבטל את התחום ולהיהודים היתה הרוחה מעט.

התערבו בדבר אנשי ה„קבוצה", שיש להם זה מכבר „פאטנט" על עסק ה„השגה", והרימו קול צעקה. איך אפשר, שילך אדם ל„השיג" ואת פינו לא שאל?—והם העתירו דברים על הדיפוטאט האומלל והרעישו עליו את מפלגת הק"דיים ואת העתונות העומדת לפקודתם ואף איימו עליו, שאם יעשה את הצעד „המסוכן" הזה (להכנים אז הצעת חוק להרומה בדבר בטול־התחום), קללה ולא ברכה יביא על עמו וכו', וכו'. נפל לבו של ניסילוביץ ורפו ידיו. שהרי באמת קשה לאדם בעל רגש־אחריות להעמיד על דעתו היחידית בענין גדול ורב־תוצאות כזה. ניסילוביץ נסה למצוא בדרכים שונים את דעת־הקהל האמתית, את דעת עם ישראל עצמו, אבל לא הצליח. כל ה„אנקיטות" שנערכו וכל המאמרים שנכתבו לא יכלו, כנראה, לחזק את לבו ולתת לו מושג ב ר ו ר מרצון העם. ועל־כן נרתע לאחוריו.—ובינתים חלה ויצא לחו"ל להתרפא. וכך נשתקע הדבר עד היום. עכשיו נתעוררו בעלי־הקבוצה—ה„משיגים" עצמם, וכבר הם עורכים—או כבר ערכו—הצעת־חוק כזו. לפי דבריו של ניסילוביץ (שכבר שב מחו"ל והוא ממשיך את עבודתו בדומה) מתאמת ההצעה הנוכחית בכל לזו שערך הוא תחלה. והוא שואל בצדק: למה התנגדו הסליוזברגים אז התנגדות כל־כך נמרצה להכנסתה ומפני־מה נהפך עתה לבם לטובה אל הצעה זו? הלא המצב בדומה לא לבד שלא הוטב, אלא עוד הורע הרבה. האוקטובריים הספיקו בינתים לחוות דעתם פעמים אחדות בהתגלות לב כ נ ג ד זכיות ליהודים (בשאלת־הנורמה ובנוגע למנוי יהודים לשופטים ועוד). הימניים המתונים התאחדו בינתים עם הלאומיים תחת שרביטו של מנשיקוב וקבלו אל הפרוגרמה שלהם סעיף מ פ ו ר ש כנגד זכיות ליהודים. ובכן מהו הדבר, שהפך את לבם של בעלי־הקבוצה בשאלה זו?—בעל־כרחנו נאמר, שהשנוי הוא—מה שהפעם יהיו ה ם ה„משיגים" ואחרים לא יגזלו מהם את ה„פאטנט".

ואם רע ומר מצבנו ברוסיה מבחוץ ומבפנים, אף בשאר ארצות־הגולה אין נחת הפעם. בפארלאמנט האויסטרי יושבים שמונה־עשר יהודים ובועד־המדינה של גאליציה—חמשה יהודים. והנה עברה הסיסיה האחרונה של ועד־המדיני הגאליציי ולא שמענו אף קול יהודי אחד, שיקום לריב את ריב עמו. והשעה היא רעה מאד ליהודי גאליציה. בתחלת השנה הנוכחית נגמר זמנה של האמנה בין ממשלת־הארץ ובעלי האחוזות בדבר הזכות למכור משקאות חריפים. עד הנה היתה זכות זו נתונה לבעלי־האחוזות והם היו מהכירים אותה לחוכרים. החוכרים היו ב ר ו ב ם יהודים, ומיד החוכרים היו מקבלים את המשקאות מחזיקי־בתי־המשתה, שהם כ ו ל ם יהודים. בסך הכל מתפרנסים מזה בגאליציה כ ע ש ר י ם א ל ף

משפחות ישראליות. כשאנו לעצמנו בודאי אין אנו שבעים רצון מעובדה זו ומשאת־נפשנו היתה להגיע ליום, שבו לא יהיה אף חוכר יהודי אחד ואף מוזג יהודי אחד. ואולם אנו צריכים לשים לב להעובדה המעציבה, שלעת־עתה אין ליהודי־גאליציה פרנסות יותר טובות ויותר כשרות ושבעלי־הכח ובעלי־המשרה בגאליציה אינם עושים דבר כדי לתת יכולת ליהודים לעזוב מעט מעט את עסקיהם הבזויים ולעבור למשלח־יד יותר מכובד ויותר נושא־פרי לעם ולמדינה. ארדבה, הם עשו ועושים הכל כדי שלא יוכלו היהודים להתפרנס באופן אחר חוץ מבעסק הנבזה הזה... ועתה, כשבטלת האמנה וזכות־המכירה שבה ליד ממשלת הארץ, התעוררה השאלה: למי תשוב הממשלה לחלק את הקונצסיות להחזקת בתי־משקה?—הממשלה צריכה לדאוג להמעטת השכרון, ועל־כן היא צריכה להמעיט את מספר הבתים הללו. ואולם בתי־המועצה של ערי־גאליציה משתדלים להפוך את הבתים האלו למוסדים עירונים, שיעמדו תחת השגחתם של השלטונים העירוניים, ו„מפלגת העם" מצדה "דורשת במפגיע להת את הקונצסיות בכפרים להחברות „קולקי רולניטשי" (אגודות האכרים), שמוציאות זה מכבר את פרנסת היהודים מפיהם מאחר שהן מיסדות אסמים וחנויות בכל הכפרים. בכל אופן הוברר להיהודים, שאם כה ואם ככה יצאו וידיהם על ראשם, וביום־עברות אחד יכרת אוכל מפיות אלפי יהודים וילדיהם. המוזגים ראו מראש את הצרה המתחוללת על ראשם, ועל־פי התעוררות מצד העתונות היהודית־הלאומית התאחדו לאגודה והתחילו לנהל אגיטאַציה רחבה ולהלחם מלחמת־מגן על אינטריסיהם: אספו אספות־מחאה, הוציאו החלטות, שלחו דיפוטאציות לנציב־המדינה בגאליציה ואל הממשלה המרכזית בווינא. לא נמנעו מלהשתדל אפילו אצל הקלוב הפולני של הפארלאמנט האויסטרי, שהשפעתו מרובה גם על ממשלת־הארץ בגאליציה. כמובן, לא פגשו שום השתתפות ועזר מצד היהודים העבדים היושבים בתוך הפראקציות השונות של הפולנים והאשכנזים והס"דיים בפארלאמנט, ורק חברי ה„קלוב היהודי" עמדו לימינם והשתדלו בעדם כל כמה שהשיגה ידם. השתדלות גדולה זו והשאון הגדול, שהרימו העתונות היהודית ודעת־הקהל היהודית, הועילו מעט. הם הכריחו את נציב המדינה להודיע גלוי, שבשעת חלוקת הקונצסיות לא יהיה לפניו שום משוא־פנים ולא יבדיל בין עם לעם ובין בעלי דת אחת לאחרת. אבל אנחנו הלא יודעים זה כמה, שחלקת־לשון זו עשויה אך לכסות על דעת הלב, וסוף כל סוף ישארו היהודים מאחורי הדלת. הלא גם שר־הצבא הפרוסי וראש הבאנק האויסטרי אינם יודעים שום הבדל וכו׳, ואף־על־פי־כן אין יהודי יכול להשיג אף משרת שומר הסף בבאנק של הממשלה[1]). ואמנם, נתפרסמה עתה פקודת הנציב אל ראשי־הגלילות בדבר חלוקת הקונצסיות ושם נאמר, כי זכות הבכורה צריכה להנתן למוסדות הצבור. והרי זהו רמז דק למלאות את חפץ שלטוני הערים וחברות „קולקי רולניטשי"—.אמנם, אין היהודים מתיאשים עדיין. הם מתעתדים לנהל את מלחמתם ביתר עז עד שישיגו את מבוקשם—שלא יגרע חלק היהודים, שהתעסקו עד עתה במסחר זה. אבל בשעת הסיסיה של ועד־המדינה, כשדנו בענין זה, הרי היו. זמן ומקום לחמשת הצירים הישראליים להעמיד דרישה זו

[1]) עיין „בתפוצות־ישראל" בחוברת הקודמת, למעלה, עמ׳ 168.

בכל תוקף ואפשר מאד, שהמפלגה המושלת היתה אנוסה למלאות את דרישתם מתוך שלא היתה רוצה לקומם כנגדה אף את היהודים הכרוכים אחריה ומכריזים עצמם לפולנים על־פי לאומיותם. ואולם היהודים היושבים בועד־המדינה הגאליצי עיניהם ולבם אל הסדי אדוניהם, שמידם להם כל הכבוד וכל העושר שעשו,—ומה להם לאלפי משפחות יהודיות, שהן עתידות לסבול רעב ומחסור ?!

הוי על הרועים, הרועים את עצמם!

ואף בפארלאמנט המרכזי של אוסטריה כולה יושבים יהודים ורועים את עצמם. חוקים מוצעים, שעלולים לגרום נזק ליהודים; אינטרפילאציות מתעוררות על עול ועושק־משפט הנעשה ליהודים; נאומים נשאים, שבהם שופכים על ראשי היהודים לעג ומהתלות,— והיהודים הללו מחשים. הם רואים את העול הנעשה לאחיהם—ומחשים, שומעים את חרפתם—ואינם משיבים. לא היהודי־הפולני ולא היהודי־האשכנזי ולא היהודי־הסוציאליסט, שכולם נבחרו על־ידי יהודים, אינם רואים חובה לעצמם לעשות דבר לתועלת עמם. וזה האחרון עוד הרע לעמו בידים. הנבחר היהודי ממפלגת הסוציאליסטים בגאליציה, ד"ר ליברמאַן מפרמישלא,—זה היחידי בין היהודים הפפ"סיים, שבשעת הבחירות העיז להכיר בגלוי במציאות הלאום העברי ושהוא בכלל המעולה שבין חבריו,—חבר הצעת חוק ליסד בית־דין פארלאמנטארי, שישפוט על הסכסוכים שנפלו בשעת הבחירות להפארלאמנט, כדי למנוע בעתיד בעד כל אותו העול ועוות־הדין, שנעשה שם בשעת הבחירות הללו על־ידי האדמיניסטראציה וע"י המפלגות השולטות. בהצעת־חוק זו ניתן מקום להשתתף בבית־דין זה לבאי־כחם של הלאומים השונים במקום שהמלחמה מתנהלת בין לאומים שונים, ולבאי־כחם של הצדדים השונים—במקום שהסכסוך הוא בין מפלגות שונות של לאום אחד. לכאורה היה צריך המחבר את ההצעה, שהוא יהודי ומודה במציאותו של הלאום העברי, לכלול על כל פנים גם את היהודים בתוך הלאומים. אבל הוא לא כן עשה. בפירוש מנה את הלאומים האויסטריים במספר שמונה וקרא לכל אחד בשמו— ורק את היהודים לא זכר. וכך יהיו היהודים הלאומיים בגאליציה יכולים, לכל היותר, לשליח באי־כחם לתוך המחלקה הפולנית, ששם יבטל בא־כח זה בששים—וזכות היהודים תהא אף בזה קצוצה וגרועה. והלא יודע ליברמאַן זה, שדוקא הלאום היהודי סובל בגאַליציה ענויים קשים וגזל־משפט בבחירות הפאר־לאַמנטאַריות באופן אכזרי מאד!

רק ארבעת הצירים הלאומיים שיש לנו בפארלאמנט האויסטרי, שהם מאוחדים בתור „קלוב יהודי", ממלאים את חובתם הלאומית בשלמות. למרות שמועות־השוא, שהפיצו אויבים מבפנים ומחוץ על בטולו של ה„קלוב", הוא מראה בימים האחרונים סימני חיים זריזים ועובד בחריצות. בזמן האחרון נשאו נאומים חריפים נגד גזל־המשפט של האומה הישראלית כל ארבעת הצירים, והיותר קרב אלינו ברוח, מר אדולף שטאַנד, לא הסתפק בצד הכלכלי והמדיני בלבד, אלא רב בחזקה גם את ריב הלשון העברית, הסובלת רדיפות מצד ממשלת הארץ בגאַליציה ומצד שלטון בתי־הספר.

מציאות ה„קלוב היהודי" פועלת פעולה לטובה על היהדות האויסטרית בכלל והווינאית בפרט ומקרבת את הנדחים לאומתם. ואולם יותר שבוקע ועולה האיר בתוך היהדות הווינאית יותר נראית נבלותם של ראשי העם ו„מנהיגיו". בווינא מת בימים האלו צורר־היהודים המפורסם, ראש־האזרחים ומיסד המפלגה

האנטישימית, ד"ר ק א ר ל ל ו א ֶ ג ר. בן-אדם זה, שהיה מתחלה ליבראל ו"אוהב ישראל", נתהפך אחר-כך לשונאם-בנפש ובמשך ימי פעולתו הצבורית הרעיל את האויר הווינאי ברעל השנאה ליהודים וגרם לבני-עמנו רעות רבות, שלא במהרה ירפאו מהן. רבבות משפחות מישראל הגיעו ע"י פעולתו המשחתת וע"י פעולת בני-סיעתו עד ככר-לחם. וגלוי וידוע היה, שבעיקר הדבר באה לנו רעה זו בשל היהודים העשירים ורבי-ההשפעה, שנדחקו לספירות החברה העליונה ועוררו קנאה ומשטמה בלב ה"עיקריים". והנה עתה מת לואֶגר זה והשאיר אחריו בכיה לדורות לישראל יושב-אויסטריה בצורת מפלגתו האנטישמית. ועתה חודו נא חידה: מי הרים ר א ש ו נ ה את הדגל השחור על ארמונו לאית-אבל על מותו של ראש צוררי-היהודים? — הלא רותשילד! — ומי שלח ראשונה טלגרַמה של תנחומין למועצת העיר והביע "רגשי צער עמוק" על ה"אבדה הגדולה", שאבדו עיר ווינא והממלכה כולה? — הלא הקהלה ה"ישראלית" הווינאית! ומי כתב את ההספד היותר חם והיותר מעורר לדמעות? — הלא הארדיכל ה י ה ו ד י סטיאַסני, חבר הקהלה הישראלית! והיכן הופיע המאמר הנלבב הזה? — הלא בעתון ה י ה ו ד י Neus Wiener Tageвlatt ואחריו "החרו החזיקו" גם שאר העתונים היהודיים... "לא נחת ביעקב"!

קרן אור משמחת-לב בוקעת ועולה אלינו רק מן ה מ ז ר ח, מן המקום שבו מתרקמות עתידותינו ושבכל פעם, שנפשנו מתמלאת מורך ודאגה, אנו מבקשים שם נחומים ומרפא: קרוב הדבר, שהיהודים יקבלו בטורקיה אותן הזכיות הלאומיות, שעליהן נלחמים יהודי-אויסטריה, שאליהן שואפים יהודי-רוסיה ושאלו ואלו רחוקה תקותם להשיגן. שם בטורקיה יהיו ליהודים בתי-ספר לאומיים, שלשון-ההוראה שלהם תהיה הלשון הלאומית ה ע ב ר י ת, שתקבל יפוי-כח בתור הלשון הלאומית של הלאום העברי בטורקיה; ובתי-הספר האלה לא יהיו פרטיים, אלא יהיו נתמכים על-ידי הממשלה, ככל שאר בתי-הספר הלאומיים שבמדינה. כל זה יוצא מתוך השיחה, שהיתה למיניסטר-ההשכלה הטורקי עם מר מ. י. כ ה ן. דבר, שנתחבטו בו אפילו היהודים המדברים בז'רגון האיספניולי ושהוא סלע המחלוקת בין היהודים המדברים בז'רגון האשכנזי, הוא כל-כך ברור ופשוט לאדם מן החוץ כאותו שר-ההשכלה הטורקי: איזו לשון צריכה להיות להחשב ללשון הלאומית של עם ישראל? — מה שאלה יש בדבר? — בודאי הלשון העברית! כלום יעלה על דעתו של אדם בן-דעת ל ב ח ו ר לשון לאומית לעצמו? לכפור בלאומיותה של לשון, שבה יצרה האומה את מבחר יצירותיה? או להכתיר בכתר לאומי איזה דיאלקט, שנשתרבב בתוכנו באשמת גלותנו בלי הכרתנו הלאומית?

ובכן למרות כל השמועות הרעות בדבר יחס שלילי מצד הממשלה הטורקית אל הציוניות, יש לנו די מקום לעביד עבודה לאומית בארצות העותמאנים, — עבודה, שהיא מובילה י ש ר אל המטרה הציונית. נצרכות רק ידים חרוצות, בינה והשכל במצב הענינים ודעת והבחנה מה לעשות וממה לחדול, מה לדבר ועל מה לשתוק. אבל זוהי העקה, שידים כאלו אין לנו עכשיו ודעת והבחנה — עוד פחות מזה. בעולם הציוני שוררת עתה אפלה נדחת, ובתוך האפלה עולים צלמי-בלהות להחרידנו, כאותם הנאומים והמאמרים האחרונים של מאכס נ ו ר ד ו י, כאותם המעשים הידועים מצד ההנהגה וכאותו המאמר ה"יפה" של פראנץ א ו פ י נ ה י י מ ר. כל זה הוא ענין רב למשקיף סוקר את המאורעות, אבל מפני שכבר ארכו הדברים אניחו לעת אחרת.

ומירושלים הגיעה עוד בשורה משמחת אחת. היו שם בחירות למועצת־העיר והיהודים נהלו שם אגיטאציה גדולה לטובה שנים שלשה קאנדידאטים יהודים (ההוספה „לאומיים" היא, תודה לאל, מיותרת בארץ־ישראל). ידוע, שיהודי ארץ־ישראל בכלל ויהודי ירושלים בפרט אינם יכולים להגיע לידי אותה ההשפעה על עניני הצבור, שמגיעה להם לפי מספרם ולפי מדרגת השכלתם, מפני שברובם הם נתיני ארצות אחרות. ובכן היתה התקיה, שינצחו היהודים במלחמת הבחירות העירוניות בירושלים, לא כל־כך גדולה. ואולם בשעה האחרונה התאחדו, כנראה, היהודים עם המחמדיים כנגד הנוצרים והעמידו רשימה משותפת של שלשה יהודים ושני מחמדיים. והצליח חפצם—רשימה זו נצחה נצחון שלם. מצד היהודים נבחרו האדונים דוד ילין, רחמים מזרחי ויוסף אלישר ומצד המחמדיים—שני אנשים ערביים מתקדמים, שלבם טוב ליהודים. ממספר הדעות בעד רשימה זו (392, 385, 367) נראה, שהבוחרים המחמדיים שמרו את הבטחתם לישראל ונתנו את דעותיהם בעד היהודים, כי ליהודים יש רק 300 בוחרים ולא כולם השתתפו בבחירות. וכמובן, חוו היהודים את דעותיהם בעד המחמדיים ונגד שונאיהם המשותפים, שמהם לא נבחר אף אחד [1]).

מניו־יורק הגיעה ידיעה מעציבה, שנפטר שם ביום כ"א אדר ראשון החכם ר' יוסף ליב זוסניץ, שזה כשמונה־עשרה שנה קבע דירתו באמיריקה, בשנת ע"ג לחייו. חכם זה, שהדור הצעיר אינו יודע אפילו את שמו, היה מפורסם מאד בשנות השבעים והשמונים. הוא הוציא בשנת תרל"ה את ספרו, „אבן יש ה'", בשנת תרל"ח—את ספרו „השמש" ובשנת תר"ם—„שחוק השאך", כתב לוחות נצחיים ומאמרים בהגדסה ב„הצפירה", „האסיף", „הקול", „העברי" ועוד והשתתף בעריכת האנציקלופידיה העברית „האשכול". כותב הטורים האלה נתודע אל החכם המנוח ימים מועטים קודם שעזב את רוסיה ומצא בו טפוס מעולה של משכיל עברי מן הדור הישן: תלמיד־חכם גדול בתורה ובידיעות כלליות, טוב־לבב ובעל מדות תרומיות. הדלות היהודית "מה מקל הנודדים בכפו והכריחתו להרחיק נדוד לארץ־קולומבוס, שבה לא היו תורתו וחכמתו שוות כלום; וכך נתדלדל כשרונו—וספרותנו אבדה כח־פורה חשוב. יהי זכרו ברוך!

וכדי לסיים בטוב נזכיר עוד את חג חצי־היובל של חבורת „בני־ציון" במוסקבה. בזמן הנוכחי נראית אגודת „בני ציון" לרבים רק כאגודה ציונית בין שאר האגודות, אבל מי שבקי בתולדות התנועה הלאומית בקרבנו יודע, שהיו ימים ואגודה זו השפיעה על תנועת „חבת־ציון" השפעה עצומה. פעולתה בתור מפיצה את הרעיון הציוני ובתור עסקנית חרוצה בכל עניני הישוב עד יסוד הועד באודיסא וזמן מרובה אחרי שנוסד היתה מרובה מאד וראויה להכתב זכרון לדור אחרון במחברת מיוחדת, שתוסיף כמה אבנים יקרות לבנין ההיסטוריה של תחית האומה בארץ אבותיה. כי מתוך „בני־ציון" יצאו לנו הרבה מאותם הכחות הפורים והרעננים, שעוד גם עתה הם עוסקים בעבודת הישוב והתחיה וגם עתה הם עומדים בראש התנועה הלאומית, ולעת־עתה אין אנו רואים את אלה, שיהיו ראוים למלא את מקומם. ולפיכך אנו מברכים את חברי האגודה מקרב לב, שיוסיפו לעבוד את עבודתם המצוינת ועוד יזכו לראות בנחמת־ציון כמו שזכו לראות ולהשתתף בהנחת אבן־הראשה לבנינה.

יהודי פשוט.

---

[1]) עיין על זה „מכתבים מארץ ישראל" מאת יהושע ברזילי, למעלה עמ' 273 (המערכת).

מחשבות ומעשים.

(XXXVII).

על הפרק—שני ענינים יוצאים מן הכלל: נדבתו הגדולה של רוקפילר ומשפטה של מרת טארנובסקה.

העשיר האמיריקני הגדול רוקפילר נדב מיליארד שלם — נדבה שלא נשמעה כמוה!—לדברים שבצדקה שבאמיריקה; ומרת טארנובסקה אף היא הקדישה להריגה אחד מעוגביה על-ידי אחד מעוגביה.

ואם רוצה אתה להכיר את פני הדור ודעותיו, צא ולמד „מה עמא דבר".

יש פתגם ידוע: הגידה לי, מי חבריך, ואגיד לך מי אתה—. כמדומה לי, שראוי לשנות מעט את הנוסח הזה ולמר: הגידה לי, על מה אתה מדבר, ואגיד לך מי אתה.

כי אין אדם מדבר אלא מהרהורי לבו. ברוסיה אומרים: „נשותח על יי"ש". אם יש מעט משקה או אין—לאו דוקא, אבל נעים לדבר על המשקה. ומדברים ומטעימים את המלה „יי"ש" הטעמה מיוחדת, כאלו היא לפני המדברים על השלחן, בבקבוק, בכוס. ואם רואים אנו, שמרבים כל-כך לדבר על „ענין טארנובסקה" — חביבי, מהרהורי הלב בא דבור זה!

ושייך לומר „מרבים לדבר" על ענין זה—ממש מצלצלים בכל הפעמונים. אין לך עתון בכל כדור הארץ, מן הגדולים והחשובים שבהם עד הפעוטות, שלא יהא מדבר עליו, שלא יבאר אותו לפרטיו ופרטי-פרטיו, שלא יטעים בהטעמה מיוחדת את פרטי ה„מעשה" המכוער הזה. והגיע הדבר לידי כך, שאין לך תינוק מוטל בעריסה ודרדקא בבית-הספר, שאינו בקי בהרפתקאותיהם של „גבורי-המטות" האלה, ושלא ידע בפרטות ובפרוטרוט, איך סבבו בכחש איש את רעהו ואיך הגיעו הדברים לידי כך... וגדולי הפילוסופים והחוקרים נכנסו בחקירות עמוקות על ענין „חשוב" זה ובפסיכולוגיה מסיבכת של ה„נואפים והמנאפת" ודרשו את הענין כמין חומר. ותמלא כל הארץ את טארנובסקה ומשפטה.

ועל נדבתו הגדולה והנפלאה של רוקפילר אין דובר דבר. —

והשומת-הלב המיוחדת למשפט זה אופית היא, מציינת היא את דורנו. כי אין אדם מדבר אלא מהרהורי לבו, והרהורי-הלב של האדם שבימינו מצומצמים, כנראה, ב„טארנובסקות", אם אפשר לומר כך.

תלמידי בית-המדרש הישן של מארכס סוברים עדיין, שאין העולם קיים אלא על „הכלכלה". אין חכמה, אין תבונה, אין אמנות, אין הרגשה. אין דברים שבלב — אין כל, זולת תורת-הכלכלה וחוק-הברזל של קיבה רעבה הדורשת תפקידה. ובאים החיים ומכחישים שיטה זו: מיליארדו של רוקפילר אינו מעניין עוד את האדם, וכל הרהורי-לבו סובבים על משפטה של טארנובסקה...

ואם תרצו, שאומר לכם את האמת, חביבי, גם אני איני מתלהב כל-כך לנדבתו הגדולה של רוקפילר. וחושב אני, שאלה היודעים, שכבר חגגו את „יובלי" הספרותי,

לא יחשדוני עוד בחבה יתירה למשפטה של מארנובסקה. כי עד היובל עוד רשאי „אדם משלנו" לעשות לפעמים מעשי־נערות, להתלהב לדברים של מה־בכך; אבל אחרי היובל—ה' ירחם. הסוד של זקנהך כבר נתפרסם בין הבריות ואתה פסול לכל עבודה ואינך רשאי אפילו לחשוב מחשבות זרות... ואם אין אני מתפעל מן הנדבה הגדולה ההיא — הרי זה לא מפני שאני מתפעל ממארנובסקה, אלא, פשוט, מפני שאין אני מתפעל משום נדבה גדולה. לכאורה היו נדבות גדולות, ענקיות, בנות עשרות ומאות מיליונים, ומכל־שכן נדבה של מיליארד, צריכות בימינו, ימי המשטר הקאפיטאלי, שבו הכסף הוא הכל, יסוד־היסודות של סדרי־החיים, שעליו, כעל אבן־השתיה, העולם עומד, העולם קיים, — להסיע את כל החיים כהמנוף של ארכימדס, לעקרם משורש ולשנותם תכלית שנוי, ולכל הפחות, להזיז אותם ממקומם. והלא רואים אנו, שאין הדבר כן. הנה זכינו בימינו לנדבות גדולות, שלא היו כמותן לעולמים, ואף־על־פי־כן לא גרמו לשום מהפכה בסדרי החיים. נובל השווידי, למשל, השאיר אחריו ירושה של כמה עשרות מיליונים להרחבת המדעים והספרות ולהפצת רעיון השלום הכללי, ובכל שנה ושנה מתחלקים פרסים להחכמים, הסופרים ורודפי־השלום היותר מפורסמים, שהביאו תועלת להאנושיות כל אחד במקצוע שלו. וכמה הועיל להרבות שלום בעולם הרי יודעים אנו כולנו. באמת לא רק לא הרבה שלום בפרסיו, אלא במדה ידועה גרם על־ידיהם להמעיט את השלום ולהרבות שנאה בין העמים. נוסף על השנאה הכבושה, שיש בין העמים הרבים זה כבר מחמת השגת־הגבולים וקנאת־הדת, נתוספה עתה עוד סבה אחת לשנאה: קנאת סופרים וחכמים. וקנאת־סופרים אפשר שתרבה חכמה, אבל, בכל קנאה, תרבה גם שנאה. כי העמים של עכשיו, חוץ ממה שהם בעלי־אגרופים ובעלי־זרוע, הם גם בעלי גאוה משונים ורודפים אחר הכבוד, ומעט להם „כתר מלכות"—הם מתאוים גם לכתר־תורה וכתר־שם־טוב. בודאי זו אינה עולה יתרה. אדרבה, יתאוו ויתאוו. תאוות כאלה הן מן הכשרות, מן המותרות, מן המעולות. אבל זוהי העקה, שהם אומרים להשיג גם את הכתרים האלה כמו שהשיגו את כתרי־מלכותם: בכח האגרוף, בתקיפות, במשיכה. כל העולם כולו הוא שלהם וכל־התורה כולה היא שלהם, ורוב־חכמות הן שלהם, וכל הכבוד שייך להם, רק להם. וצרה עינם לראות בכבודם של חבריהם. חכם ומלומד אינו עתה סתם חכם ומלומד, אלא חכם ומלומד של עם זה או אחר. וחכם ומלומד זוכה עתה בפרס לא בזכות עצמו, אלא מתוך זכיות אחרות. ולא טפה אחת של שנאה וקנאה לאומית כבר נפלו לתוך הים הגדול של שנאת־העמים מחמת הפרסים האלה... כמה וכמה גדולים באמת לא זכו עדיין לפרס, בעוד שכמה וכמה פעוטות, ננסים—כבר זכו. כי לא בחכמה ובגדלות ובכשרון תלוי דבר־הזכיה, אלא בפוי־ליטיקה... למי שיש חשבון לתת—נותנים ומזכים אותו בפרס, ולמי שאין חשבון לתת אין נותנים אפילו אם יהיה יחיד בדורו. לדוגמא: כמה משוררים שלא בחסד אלהים כבר זכו לפרס, ומשורר עברי, אף אם יהיה כתריסר ביאליקים ביחד, מובטחני, שלא יזכה לו—מפני שאין שום „חשבון" לתת פרס למשורר עברי...

זהו ה„פועל־היוצא" מ„הרחבת השלום"—שהיא מרבה שנאה וקנאה. וחישב

אני, שגם החכמות והמדעים לא צעדו אפילו צעד אחד לפנים על־ידי הפרסים האלה. פעמים שמסכים אנו לדעתו של בוקל האנגלי, שהחסד, שנדבנים ותקיפים עושים עם האמנות, הספרות והמדעים, הוא יותר מזיק ממועיל, ואם לפעמים מרויחים האמנות והמדעים על ידי־זה בכמות, מפסידים הם באיכות. הרחבת הספרות והמדעים צריכה שתבוא מבפנים ועל־ידי העם גופו, ולא מן החוץ—על־ידי איזו השפעה של יחידים. ואם רואים אנו עתה, שהספרות והמדעים מתפתחים, האמינו לי, שלא בזכותו של נובל הם מתפתחים וגם בלעדיו היו קיימים. ועד כמה שום פרס אינו מרחיב את הדעת אם אין לו יסוד ושורש בחיים, בעם גופו,— הפרסים של חברת „מפיצי השכלה" שלנו יוכיחו, שזה כמה הם מונחים כאבנים שאין להן הופכים וחכם אין, שיבוא ויקחם... הפרסים של נובל יש להם, כמובן, מזל יותר טוב. לשמונים אלף רובל עולה כל פרס ופרס, וסכום כזה הוא, לכל הדעות, חתיכה ראויה להתכבד אפילו לסופרי־אירופה. פרסים אלה אינם מונחים כאבנים שאין להן הופכים. אדרבה, יש עליהם „בעלנים" יותר מדאי, יותר מדאי... ואולם גם הם לא יביאו ברכה מרובה לעולם, גם הם אינם אלא צעצועים. צעצועים יפים, אמנם, צעצועים של נפש גדולה, נפש נדיבה, משכלת, אבל רק צעצועים ולא יותר.

וגדולה מזו: נדבתו המצוינת של הבארון הירש, שהיא גדולה גם בכמותה — במספר מיליוניה — ובאיכותה — במטרתה להציל עם עני ודל—כלום הועילה הרבה להטבת מצבנו? והלא אפשר היה לחשוב — כמו שבאמת חשבו רבים מתחלה—כי מכיון שעם ישראל יזכה להון עצום כזה, יושע תשועת־עולמים. ואנחנו כולנו הלא יודעים אנו עכשיו את אחריתה של ה„תשועה הגדולה" ההיא ובבטחה אנו יכולים לומר, ש„עמה" ו„בלעדיה" — כמעט אחת היא. ואם נושעו כמה משפחות, ויהא אפילו כמה מאות משפחות,—סוף סוף מה הן משפחות אלו כולן לעומת ה„צרה הלאומית" שלנו?—אין ואפס.

ויודע אני מה שתאמרו לי: הקאפיטאל כשהוא לעצמו הוא דבר טוב מאוד, אבל כשם שכל דבר טוב הוא בעתו ובמקומו, כך אף קאפיטאל גדול טוב הוא בעתו ובמקומו; וקאפיטאלו של הבארון הירש היה, אמנם, בעתו, אבל לא במקומו: פשוט, לא השכיל, יותר נכון, לא הצליח, לא זכה, למצוא את המפעל הנאות, את המקום הנאות למיליוניו, ולכתחלה השקיע אותם בעסקים, שאינם יכולים לשאת פירות. מה שאין כן אילו היה זוכה ומניח אותם באותו ה„עסק" הלאומי, באותו המפעל הלאומי, שפירותיו היינו אוכלים מיד והקרן קיימת לעולם ועד... בודאי מקצת אמת יש בדבר. ואולם מקצת אמת אינה עוד כל האמת.

אמת הדבר, שהשקיע את כספו בעסק ביש, שאינו יכול להביא פירות. אבל מטיל אני ספק בהצלחתו המרובה אפילו אם היה משקיע אותו במקום הראוי לו — בארץ אבותינו. בודאי היה מביא יותר תועלת, מאה פעמים יותר מעתה, אבל לא בזו המדה, שהיה אפשר לצפות על־פי גדלו של הקאפיטאל. וכשם שאני מטיל ספק בתועלת המרובה של עזבון־נובל, כך אני מטיל לפעמים ספק גם בתועלתה המרובה של ירושה זו... ואיך הבריות אומרות? —: „נדוניא וירושה עם השד בחברותא". נדוניא וירושה אין הברכה שורה עליהן ואין להן הצלחה, כי כל קאפיטאל הבא מחוץ אין לו אותו הערך, שיש לקאפיטאל, שבא בשביל העם על־ידי עבודת העם עצמו.

קאפיטאלים גדולים, אמנם, נצרכים לנו מאד, ביחוד נצרך להם הישוב החדש, כי בעזרתם אפשר לכונן באנק קרקעי, ליסד בתי-ספר ובתי-עם וכדומה; אבל יקר בעיני שקל אחד עממי ממאה שקלים באים מן החוץ...

ואף-על-פי-כן, אף-על-פי שאין אני תולה תקוות גדולות בנדבות הגדולות הבאות מן החוץ ובירושות גדולות מ„דודים עשירים", אף-על-פי-כן מקנא אני בהן, באומות-העולם, שיש להן מנדבים גדולים לצרכי העם ו„מיצינאטים" לספרותם. אם יביאו את התועלת המקווה או לא יביאו—על כל פנים זהי סימן של חיים. סימן טוב הוא לעם, אם יש לו בנים, שחושבים מחשבות על צרכי עמם ועתידותיו ובעודם בחיים מעמידים הם את צרכי עמם למעלה מצרכיהם שלהם. כי, אם יש בני-אדם—ומספרם רב—, שממונם חביב עליהם יותר מגופם, הנה כמעט כל בני-אדם ממונם חביב עליהם כגופם, ובכל אופן חביב הוא מאוד; וסימן טוב הוא לעם, שיש לו בנים, שהם מוכשרים לקחת את הדבר החביב עליהם בלי ספק ולמסור אותו מתנה. לעמם. אות הוא, שעמם חביב עליהם עוד יותר. סימן של חיים, סימן של תחיה הוא לעם. עם, שאין בו רוח-חיים, אין לו גם מנדבים גדולים לצרכי האומה. דבר זה הוא, איפוא, קו-המדה למוד בו את כח-החיים של כל עם ועם... רוצים אתם בראיה לדבר—ערכו, למשל, את הנדבות העממיות של האנגלים ושל הרוסים... והטורקים, מכיון שאך התחילו לחיות, מיד נמצא האחד בהם, שנדב מיליון ליסוד אקדימיה לאומית. כדבר הזה עדיין לא שמענו ברוסיה עד היום.

אשרי העם, שיש בו מנדבים כאלה, ואוי לו לעם, שלא נמצא בו אף נדבן אחד גדול!

כמו שאמרתי, אין אני מאמין הרבה בתועלת היוצאת מנדבות כאלו ואין אני מאמין גם-כן, שיש בכחם של הקאפיטאלים הבאים מן החוץ לשנות את פני עולמנו וספרותנו. טובות בעיני הפרוטות, שסופרינו מקבלים בדרך טבעי מן העם באלפי קוראיו, מן הנדבות הגדולות הבאות מן החוץ. אבל לבי עלי כואב בשעה שאני רואה, כי מין זה של „מיצינאטים" חסר הוא עכשיו לעמנו כמעט לגמרי. דבר זה, חביבי, אינו סימן טוב, אלא סימן-דלות, דלות-הרוח, דלות-הנפש, דלות-הכחות. בעם חי אין מחזה כזה אפשרי כלל. חובב-הספרות בן עם חי אינו חושב הרבה; מרגיש היא, שצריך לנדב לטובת הספרות—ומנדב, מרגיש הוא, שהוא צריך לנדב לטובת האומה—ומנדב... וכל מה שעם חי ביותר—מרבה הוא לנדב לצרכי עמו החמריים והרוחניים גם יחד. והעם האנגלי-האמיריקני, שהוא היותר חי בימינו, אף נדבותיו לצרכי הצבור, לצרכי הכלל, הן היותר גדולות. הוא מנדב נדבות של מיליונים, של עשרות מיליונים, לצרכי האוניברסיטות. כבר נסה ק א ר נ י ג׳ י המפורסם לנדב מאות מיליונים לצרכי ביבליותיקות במלוא רחבי המדינה, והנה זה בא רוקפילר להתחרות בו, וכמנהג אמיריקה, הוסיף מיד הוספה הגונה עד כדי מיליארד!—

נשימתי נעצרת למקרא הסכום הנורא הזה.

מיליארד באמיריקה מהו?—במדינה זו כבר הורגלו במספרים כאלה. שם כבר מדברים על ביליארדים. מיליונר הוא שם בבחינת „בעל-בית בינוני", כמעט „יורד", רדמנא ליצלן, ופעמים שמתביישין בו לענין-שדוך... מיליונר במשפחה—סימן דלות. אין הדבר כדאי להתחתן באיש אשר כזה. בזיונות, חרפה למשפחה, למחותנים.

מיליארדר—זהו עשיר, אין להתבייש בו; אבל המיוחס האמתי, שכדאי להתחתן בו, שיש להתפאר במשפחתו, זהו הביליארדר.

והנה בא הלז, כלומר רוקפילר, ונדב מיליארד לצרכי הצבור—ומאי קמשמע לן במדינה זו?—שמא סבורים אתם, שמיליארד זה ישנה את פני אמיריקה?—אף לא במקצת! אמיריקה תהיה מה שהיתה, מה שצריכה להיות, עם המיליארד ובלעדיו. אלה בתי-הספר מכל המינים, מכל הסוגים: נמוכים, בינונים וגבוהים—יתקיימו כמו שהתקיימו עד עתה. אלה בתי-החסד וכל מוסדי-הצבור הראויים להיות—יהיו. המיליארד הזה לא ישנה אפילו כקוצו של יו"ד מן החיים הצבוריים והעממיים במדינה, שניתן לה במתנה, ותושבי-המדינה אפשר שגם לא ירגישו בנדבה זו. מה שאין כן אילו נפל המיליארד הזה בידי עמנו, עם עני ודל. כמה שאין אני מאמין בכחו של קאפיטאל הבא מן החוץ לעשות נפלאות,—מיליארד שאני. למיליארד יש גם לי „יצר-הרע". הוא לא היה מביא לנו את הישועה המקווה, אבל היה נותן לנו אפשרות לעבוד במשך שנים אחדות. והעיקר—אפשר היה אז, שישלימו ה„מורחיים" עם ה„מערביים". חושב אני, שהמערביים, בכל האנטיפתיה, שיש להם לעבודה מעשית בארץ-ישראל, ובכל הסימפתיה שיש להם להמתנה עד שיבוא משיח, סוף סוף היו מסכימים לגשת אל העבודה במיליארד, להרויח בארץ-ישראל ולהפסיד בחוץ-לארץ... בקצור: הרבה היה אפשר לעשות.

ובאמינה, טפשים הם העשירים הגדולים: יודעים הם אך להרויח, מבינים הם רק איך לעשות עושר, לאסוף, לצבור, אבל אין הם יודעים, אין הם מבינים איך לחלק את כספם. ואילו היו שואלים בעצתי, הייתי משיא להם עצה טובה. איזו „צורה" יש לו לרוקפילר, למשל, באמיריקה? את מי הפתיע?—את אמיריקה העשירה! תבן הכנים לעפריים!—הרי לא יעברו ימים מועטים וגם את שמו ישכחו. מה שאין כן אילו היה מכנים את המיליארד הזה לנו!— יכולים אתם לשער את רוב הכבוד, שהיינו אנחנו מנחילים אותו! ומה אלה, שנדבו בשבילנו רק ח"י פרוטות של נחושת, אין אנו יודעים מה לעשות בהם ובמה לכבדם, ומתופפים לכבודם בכל התופים, וכסא כבודם מרום מראשון,—נדיב גדול כזה על אחת כמה וכמה, שהיינו מעריצים ומקדישים אותו.

הוא אשר אמרתי: טפשים הם המיליארדרים ואינם יודעים למי כדאי לנדב.

וטפשי היא גם סדר-העולם, שכי „בהר עשירא אזלא עשירותא ובתר עניא אזלא עניותא". אמיריקה העשירה, שיש לה כל-כך הרבה משלה ושאין בה אפילו מוסד צבורי אחד, שלא דאגו לו על צד היותר טוב,—מנדבים לטובתה מיליארדים, ועם ישראל, שאין לו אפילו ההצטרכות היותר הכרחית לעם—ארץ, מנדבים לטובתו נדבות של פרוטות!

וקובל אני על סדר משינה זה—ומתרעם.

כי, אם עוד אפשר להמתין מעט בשנוי הסדרים בכלל ושנוי סדר ה„חלוקה" בפרט, הנה בענין זה של נדבות וקבצנות—בנאמנות שאין עוד פנאי. ואם העשירים ובעלי-היכולת עדיין אינם מסכימים לעת-עתה לחלק את עשרם שוה בשוה עם אלה שעמלו בו, הנח להם: יש שהות להמתין ואפשר לתת להם ארכא עד שיקלקלו את קיבתם לגמרי וירגישו גועל-נפש בעשרם, ובעצמם יבואו ויבקשו לקחתו,—ואז נהישב בדבר, אם כדאי לנו לטפל בו או אינו כדאי. וזהי שירת-העתיד. אבל מי שכבר בא עכשיו לידי בינה ואומר לתת מעט לאשר אין לו, יתן, לכל הפחות,

להעני היותר מדוכא, להנצרך היותר גדול. ומי — אני שואל אתכם — עני כעם-ישראל עם עני ודל ומדוכא בתכלית, ומי נצרך גדול יותר מאתנו, שאין לנו ההצטרכות היותר ראשונה, היותר הכרחית — ארץ, ארץ, ארץ?...

אי"ה על הקונגרס "העולמי" הבא של "פועלי-ציון" אבוא בהרצאה על שאלה חשובה זו ואשתדל אצלם, ואכפה עליהם הר כגיגית, שיפתרו אותה לטובה לתועלת עמני; אבל לעת עתה "הענין שפל". לעת-עתה חבל, שלא נפלה בגורלנו הירושה הרוקפילרית. אמת הדבר, ש"נדוניא וירושה — עם השד בחברותא" ו"תכלית גדולה", מסתמא, לא היינו "עושים" גם בה כמו שלא "עשינו תכלית גדולה" בהבאַנק הלאומי. ובהקרן הלאומית ובשאר ה"קרנות" שלנו. אבל מיליארד שאני. מיליארד כשהוא בפני עצמו כבר הוא "ענין", וכדאי היה לטפל בו...

וירושה גדולה זו מלאה היא ענין גם מצד אחר — מצד הפסיכולוגיה של ה"מורישים".

כיצד מנחילים ירושה לצרכי-צבור? — שאלת קשה זו כבר נשאלה והיא דורשת פתרונים.

כי שלש מדות יש במורישים, בנדבנים: יש מי שמנחיל את ירושתו לצרכי-הצבור בעודו בחיים והוא רואה את "עולמו הבא" בחייו, ויש מי שמנחיל אותה רק לאחר מיתה, ולבסוף, יש מי שאינו מנחיל אותה לא בחיים ולא לאחר מיתה.

והנה על אותם הטפשים והמשוגעים, שחסים על כספם גם אחרי מותם, אין לדבר כלל. ובאמת, הלא צריך אדם להיות טפש גמור, סתום-מוח, אדם פגום, שאינו מוכשר לחשוב את חשבון-הנפש, כדי שלא יבין, כי "מצבה של זהב" לא יקימו לו גם היורשים היותר חביבים. ואם גם יקימו מצבה כזו — מחירה לשוכני-עפר — פרוטה ועור פחות מפרוטה. — טובים מהם הם אלה, שמנחילים את הצבור, לכל הפחות, לאחר מיתה. אבל הטוב והפקח שבהם הוא מי שמנחיל את ירושתו לצבור בעודו בחיים ואינו סומך על יורשיו, שיקיימו את דבריו — שמא לא יקיימו.

כי, בכלל, מי שאומר לעשות טוב וחסד רק אחרי מותו הרי היא בבחינת "חסרא לגנבא — נפשיה לשלמא נקיט". כל עוד הוא חי קשה לו להפרד מכספו, ורק אחרי מותו, כשכבר אין לו אפשרות להשתמש בעשרו, מתרצה הוא ברחמים רבים לתת חלק גם לאשר אין נכון לו. כאומר: "הא לך, אלי, מה שלא יסכון בשבילי"... והוא כותב "צוואת שכיב-מרע", ומצוה את יורשיו לקיימה, ומביא את היורשים לידי נסיון, וגורם להם חטא... וכמה מרובים הם הנדבנים, שלא היה די אומץ בלבם לעשות את הטוב בחייהם וסמכו על יורשיהם אחריהם, שהם יעשו טוב וחסד בשבילם ויקיימו את דבריהם, — והיורשים מבקשים אמתלאות ומשתדלים דוקא שלא לקיימם — ואינם מקיימים. ואילו הייתי אני שופט בפמליא של מעלה, הייתי שולל מבעלי-צדקות כאלה את חלקם בגן עדן, שבאמת אינו מגיע להם בעד צדקות שלאחר מיתה, והייתי אומר להם: "לפום צערא אגרא". מי שצער את עצמו והתגבר על יצרו היותר קשה — יצר-הרע של ממון — ובעודו שלם בגופו ובתאוותיו נתן מהונו לאחיו האביון, לעמו האומלל, — הרי הוא אורח הגון במלכות-השמים, ושערי גן-העדן פתוחים לפניו, וחתיכת-לויתן מוכנת בשבילו; ומי שלא יכול להתגבר על יצרו, לא רצה לצער את עצמו ולהפרד מכספו, ורק ליורשיו אחריו צוה לעשות זאת, והביא אותם לידי נסיון, וגרם להם צער ועגמת-נפש, — לא יכירנו מקומו בגן-עדן... ומשפט זה היה בודאי מִשפט-צדק. ובאמת, רוצה אתה לתת לדברים שבצדקה — תן בחייך, כמו שנותנים באמיריקה. שם

לא רק מנדבים נדבות הגונות כאלו, אלא גם אין סומכים על היורשים ומקיימים בחיים את המחשבות הטובות והגדולות.

וכמה היו בני־עמנו בכלל והציוניים בפרט יכולים ללמוד מאמיריקנים אלה!

בעולם הציוני סובבות שמועות ומתהלכית אגדות על פקדונות ועזבונות, שציוניים מפורסמים, ציוניים נלהבים אומרים להפקיד ולעזוב „לטובת הרעיון הקדוש"... אומרים, שכבר כתבו, או שכותבים עתה, או שיש בדעתם לכתוב צוואות ו„להעשיר את הרעיון"—לאחר מיתה... ואת האמת אגיד לכם, שכשאני לעצמו אני מטיל ספק באגדות אלו, כי בדבר זה „קראנו שמיטה" זה כבר. תנועתנו עניה ב„עזבונות" עד כדי בזיון. אולי יש בנו אנשים, שציונותם חביבה עליהם לפעמים מממונם והם מקדישים לה איזה סכים,—אבל עדיין לא היה לעולמים ציוני וחובב־ציון, שציונותו תהיה חביבה עליו מממונם של יורשיו. איני מדבר כמובן, על העניים, שחוץ מנפשם היהודית וכשרונם היהודי אין להם מה להוריש לבניהם אחריהם,—אפילו אלה בעלי־היכולת המעטים—אף הם אינם יכולים להתגבר על יצרם אפילו בשעה שהם באים לסדר את העסקים לאחר מיתה. אני עובר על חשבונותיהם של כסף־הפקודים בספרי־החשבון, שמוציא הועד של „חובבי־ציון", ובפרוטוקלים, שמוציא הקונגרס הציוני—ומתבייש. והבריות מה הן אומרות?—הן אומרות: המיתה מגלה את כל האמת; המיתה מראה לא רק מי היה עשיר בנכסים, אבל גם מי היה עשיר בדעות. רוצה אתה להכיר את הציוניות האמתית—צא ולמד לא מספרי החיים, אלא מספרי המתים. וכי רבים הם אלה, שגלו את ציוניותם בעזבונותיהם, בפקדונותיהם?... ואם היו אולי כאלה—סמכו על יורשיהם, שיקיימו את דבריהם, והיורשים הציוניים, ככל מיני יורשים, הם עם ערום כנחש והם מבקשים תמיד אמתלאות שלא לקיים את דברי המת. ומי שיש לו אפילו ידיעה כל שהיא בהלכות אלו, יודע ברור, שנקל מאד למצוא מאה „פסולים" בכל צוואה וצוואה, אפילו אם היא כתובה כדת וכדין ומאה עדים חתומים עליה, ומה גם באלו ה„צוואות הבייתיות", שאין להן כמעט שום ערך והן תלויות רק ברצונם הטוב של היורשים,—והרצון הטוב של יורשים הוא ידוע.

הנה מספרים לנו העתונים עכשיו מעזבון אחד בסך חמשה־עשר אלף רובל, שעזב לקרן הלאומית ציוני נלהב, אחד מן האנוסים החדשים, בסאמארקאַנד העיר. ומראש אפשר לומר, שהיורשים ישתדלו בכל כחם, שהרשות לא תאשר את הצוואה, שהרי ה„קרן הלאומית" עצמה אינה מאושרת ברוסיה ואין לה, איפוא, הזכות לקבל ירושות ועזבונות—והכסף, שהיה מוקדש לציוניות, יפול—למה או למי שיפול, אבל לא לאוצר הלאומי שלנו... וכעזבון זה הלא יש הרבה עזבונות לאומיים. ומי ימנה ומי יספור את מספר הירושות הלאומיות והציוניות, שהלכו לאביד או הלכו לטמיון?...

ואם יש מי מן הציוניים, שרעיונו חביב עליו מממונם של יורשיו, שהוא דואג באמת לעתידות רעיונו הקדוש והוא רוצה ויכול לעשות דבר ממשי לטובתו, ילמוד נא אל דרך האַמיריקנים וישתדל ב ע צ מ ו לקיים את מחשבתו הטובה, ולא שיסמוך על יורשיו...

אמרו מה שתאמרו, חביבי: מלאי־ענין הם היאַנקים הללו ומלאות־ענין הן גם נדבותיהם הענקיות.

וכמה הלכות גדולות יש ללמוד מהם!

רבי קרוב.

מבוא לפילוסופיה של משפטי־ישראל.

מאת

התוספאי.

א. שיטה וסדר.

אם נעיף עין על הספרות־המשפטית שלנו מזמן המשנה עד התקופה שאנו עומדים בה, על הכמות המבהילה ברבויה של החומר הצבור לפנינו, על איכותה הרוחנית המפתעת אותנו בברק־חריפותה, על שויה הפנימי וערכה המוסרי, ואם נביא בחשבון את כל עבודת־הרוח הגדולה והפוריה הזאת ונערוך גם את התנאים ההיסטוריים, שבהם עשתה את דרכה וסללה מסלותיה, אז בהשתוממות ובגאון נהא יכולים לקרוא: „אכן עם הספר, עם הרוח אנחנו". בדעת נוחה ובקורת־רוח אפשר לנו להביט על ירושת־דורות זו.

אבל המדע בכלל והמקצוע הזה בפרט לא רק תכשיט הוא לנו, ענין דיקוראַציוני לשיש ולהתפאר בגונים שלו. מדע זה הוא בעיקרו ענין שמושי, שהוא מסור בידי שופטים ודיינים להשתמש בו כדי לסדר את החיים הסוציאַליים על־פי חוקי הצדק והמשפט.—לא אדבר בזה על תכלית המשפט בכלל, אם הוא רק אמצעי לתכלית „ישוב העולם", או אם יש לו תכלית מוסרית אחרת גבוהה מזו, או הוא—אמת־מוחלטת, שאין לה שום תכלית אחרת אלא זו של ה„אמת"; זוהי שאלה עמוקה, שאין מקומה כאן, ועליה אדבר במקום אחר. אבל, תהיה תכלית המשפט בכלל איזו שתהיה,—המדע הפורמאלי המסור בידי הדיינים הוא ענין שמושי בלי שום ספק, וכל עוד שאינו מסודר ומתוקן באופן שיהא ראוי ונוח להשתמש בו, לא השיג תכליתו ומטרתו ממנו והלאה.

ואפשרות זו להשתמש בחומר המשפטי באופן נוח וקל יש להשיג רק על ידי סדור מושכל, שעל ידו יתגבשו ויתבלטו חלקי החומר ויהיו נראים מיד לעיני המבקשם, ועל־ידי הרצאה מדעית נוחה ומובנת מן הכלל־המשפטי אל הפרט־המעשי. שני אלה—הסדור וההרצאה—מלבד ערכם הכלכלי הגדול בחסכון־הזמן־והמחשבה, כי על־ידיהם מרויחים המתלמדים הרבה בזמן והכחות הנפשיים אינם מתנדפים על־ידי יגיעה יתירה במקום שאין בה צורך, באופן שאפשר להשתמש בזמן ובכחות אלו לילך בהם הלאה, ומלבד תועלתם הגדולה להרחבת החכמה בין השדרות הרחבות של התלמידים, כי הם—הסדור וההרצאה—נותנים את אפשרות־סגול־המדע גם לבעלי כשרונות בינונים, בעוד שבלעדיהם אין שערי החכמה נפתחים אלא לבעלי כשרונות מצוינים ובלתי־מצויים,—מלבד כל התועליות האלו שמביאים שני אלה לבעלי המדע העוסקים בסגולו וגם לאלה שכבר רכשוהו להם, מרויח מזה הרבה גם המדע עצמו. כי על ידי הסדור וההרצאה פוסק ערבוב־המושגים והכל מקבל צורה בהירה וברורה, ועל־ידי זה מבצבצות ועולות תוצאות ומסקנות חדשות, שהיו מכוסות וצפונות בתוך המושגים, בהכרח הגיוני.

והנה, אם נתבונן בספרותנו מתוך השקפה זו, אם נבקש בה את סימני הסדור, נראה, שלא הרבה עשו גדולי החכמים בזה, באופן שלכאורה אפשר לחשוב, שהם לא השגיחו כלל בערכו של הסדור. כי כל הספרות הרבנית שלנו, מן הספרות הקדומה עד זו של אחרוני זמננו, אינה מצטיינת בסדר והרצאה. כמעט בכולה שורר עירוב־פרשיות, הענינים פזורים ומושלכים בה הנה והלום וחוקי מוקדם ומאוחר אינם שולטים בה הרבה. ולא רק הספרים, שמחבריהם יסדום מתחלה בלי שום משטר וסדר—והספרים האלה הם חלק גדול מספרותנו, ואולי גם החלק היותר גדול: ספרי השאלות־והתשובות השונים ואלה הספרים שנתחברו על הש"ס,— אלא אף אלה הספרים, שמחבריהם סדרום על־פי איזו תבנית— ומהם ספרים הרבה, שהם מצטיינים בסדרנות נפלאה, כספר „היד" להרמב"ם וספרי ה„טורים",—אף הם אינם עומדים על אותו הגובה, שאנו דורשים ממחבר מסדר ספר־חוקים, אף הם לא השיגו את מדרגת הסדרנות האידיאלית של ספרות־מדעית והרבה פעמים נמצא בהם ענינים קבועים לא במקום הראוי להם על־פי טבעם ואפים ההלכותי, אלא במקום שנראה לו להמחבר ראוי לכך על־פי איזו סבה חיצונה. הלכות כבוד אב ואם נמצאות ב„יד החזקה" בספר „שופטים" ובהלכות „ממרים", שהרמב"ם שלב בהן הלכות כבוד אב ואם בהלכות בן סורר ומורה ואת אלו—בהלכות „זקן ממרה" וסדר אותן אחרי הלכות „עדות" ואחריהן קבע הלכות „אבילות" וסדר גם דיני גמילות חסדים בסיף „אבילות" בצירוף לניחום אבלים. וה„טור" סדר דיני כבוד ואבילות ב„יורה דעה", דין ענבים העומדים להבצר, אם דינם כמטלטלים או כקרקעות לענין גזל ואונאה, הביא ה„טור" בחושן־המשפט בהלכות שבועת הטענה (סימן צ"ה), ובסדר הקנינים (סימן קצ"ג) הביא דין קנין ו„אונאה" והשמיט „גזל", ובהלכות „אונאה ומקח טעות" ובהלכות „גזילה" לא הביאם. והמחבר ב„שלחן ערוך" (בסימן צ"ה) לא הביא בפירוש גזל ואונאה ויש להם רק רמזים בלשונו, ובסימן קצ"ג הביא קנין ואונאה. כל זה ידוע, וראוי רק להתבונן אל סבת החזיון הזה.

חוקרי־תולדתנו רגילים לתרץ חזיונות כאלה על נקלה בדבור: „ישראל אינם סדרנים מטבעם ובכלל אינם אוהבים משטר וסדר, והסדרנות והדיסקיפלינה במדע זרות ל„רוח־האומה". אבל מאד צריך להזהר ממשפטים כוללים כאלה. ובכלל אין לזקוף הרבה על חשבון הנפש של האומה,—זה המושג הרחב והבלתי־מוגדר, זה המושג העלוב, שכל אדם רואה בו מהרהורי לבו, שהוא כולל הכל ולא כלום בבת אחת. שהרי אין לנו לתאר את רוח־האומה כעין איזו בריה־נפשית, שהוא כלולה בשלמותה—בסגולותיה, במגרעותיה וביתרונותיה—ומונחת באוצר הנשמות בשמי־מרום ובכל פעם, כשנולד איש מאישי האומה, יורד חלק מן ה„הכל" הזה כעין רוח ממרום ושורה על הרך הנולד ושוכן בתוכו, וכיון שאין ב„חלק" אלא מה שיש ב„הכל", ממילא נמצאות בכל איש מאישי האומה—במדה פחותה או יתירה, גדושה או קמוצה—כל סגולות האומה, שהן מתגלות במחשבתו, בדבורו ובמעשיו. הלא ידוע, שהאופי או הרוח של כל אומה ואומה הוא פרי ההיסטוריה, הוא דבר המסתגל ונרכש על ידי טפוח וגידול, דבר המתהוה ומתרקם מחוטים היסטוריים־סוציאליים רוחניים וגם כלכליים. הרבה הקולטורה עושה, הרבה הארץ גורמת; האקלים, הסביבה ועוד מעבדים את ה„אופי" ומתכנים את ה„רוח" והוא אינו אלא סך־הכל של כל

הסכומים הגורמים האלה ומשתנה תמיד בכל זמן שיוסיפו עליו או יטלו ממנו איזה סכום, באופן שהוא תמיד במצב נוזלי. וכשבאים לבאר איזה חזיון תולדותי, איזו עובדה קיימת—ובפרט חזיון העובר כחוט השני בכל התולדה הארוכה של איזה עם—במושגים כ„רוח־האומה", „נפש־העם" ו„אופי־העם", מהפכים את המסובב לסבה. ואם יש מקום למושגים מבארים כאלה, הוא רק בענינים ומאורעות מימי זקנותה של האומה, בשעה שאפיה של האומה כבר נסתיים והלך־רוחה מתנועע בדרך הסלולה לה ע"י תולדה ארוכה. אז גם האופי, שבעיקרו הוא רק „סך־הכל" של הגורמים ההיסטוריים, מתהפך ונעשה כאחד מהם, „גורם" פחות או יותר חשוב. לא כן כשבאים לחקור על חזיון היסטורי בתחלת צמיחתו כמו בענין שאנו עומדים בו— בתולדת הספרות הרבנית, שעיד בתחלת־ברייתה, שהיא המשנה (שהרי גם התנאים הראשונים מזמן בלתי־נחקר עוד בודאי שנו וסדרו משנותיהם באופן זה, כמו שמוכיחים אותות ודאיים, שהראה עליהם ר' י"א הלוי בספרו „דורות הראשונים"), כבר אנו רואים בה תכונה זו: אז אי־אפשר עדיין לעמוד כלל על אפיה של האומה ולידע תכונותיה. וגם אין לומר, שתכונה זו היתה לאומתנו כבר בענינים אחרים של החיים הצבוריים והמדיניים וכדומה, כי, ראשית, גם זה עדיין אינו ברור, ושנית, אי־אפשר ללמוד מדיסקיפלינה אחת על חברתה, כי כל אחת קובעת חוקים לעצמה כפי התנאים שנולדה וגדלה בהם. ובכלל מושגים כוללים ובלתי־גדורים כאלה יותר משהם עלולים לבאר ולגלות את המניעים והגורמים התולדתיים הם עלולים לכסות ולהליט עליהם בצעיף ערפלי וסודי, ועל־כן לא יקדמו אותנו בכל הנוגע לחקירה מדעית. הארכתי בזה אולי יותר מן הצורך לענייננו בשביל שחוקרי זמננו רגילים להחשיב מושגים מופשטים אלה יותר מדי ולהשתמש בהם הרבה. עתה אחזור לשאלתנו.

לדעתי, סבת העדר־הסדר היא זו: הסדור, שאנו דורשים מכל מחבר, אינו כולל רק את הסדור החיצוני, כלומר, חלוק הענינים לסוגים ומינים ועריכתם לתכניהם זה אצל זה וזה בצד זה: דיני שומרים בפני עצמם והלואה לעצמה וגזל לעצמו וכו', וכו', בלי שום חבור הגיוני וקשור אורגאני כעין תערוכה של מוזיאון, שבו מציגים לראוה אברים שונים של איזו מכונה בלי החוט של חיים המאחד אותם. כי כשם שיש בין המרגליות הללו, שנחרזו במחרוזת ע"י חוט אחד והן תלויות זו אצל זו בלי שום חבור טבעי ביניהן וגם החוט המאגד אותן ומקשרן זו לזו אינו קרוב להן ברוחו, רק קירבה־שכנית אבל לא קורבה מזגית, כך אף ההלכות המסודרות בסעיפים זו אצל זו אינן נותנות לנו גוף מאורגן אחד, אלא הלכות בודדות ובלתי־תלויות זו בזו, שהן מונחות בקופסא אחת: הן רק חומר, שנאסף ונצבר וגם נסדר, באופן שבנקל יוכל הבונה לברר לו את הצריך לבנינו, אבל לבנות בנינו מוכרח הוא בעצמו. ואולם הסדור שאנו מבקשים אינו הסדור החיצוני הזה. אנו מבקשים את הסדור הטבעי הפנימי, שהוא מציג לפנינו את הבנין כלול בשלמותו כגוף מיצק אחד. סדור כזה אינו רק נותן את החומר; הוא גם מעבד אותו [1]; ועבוד זה נעשה על־ידי הנחת יסודות־ראשיים, עיקרים ושרשים ובירור המושגים, שאחר־כך יפתחם המסדר וימצה תמציתם ויוציא מסקנותיהם.

---

[1]) מובן מאליו, שכל זה נאמר רק במובן יחוסי, לא החלטי, כי אין לך מסדר, שלא עבד מעט את החומר ע"י הסדור והעריכה, ואין לך מסדר, שלא הניח אחריו מקום לעבד ולבנות.

שהן—ההלכות המיוחדות, הפרטיות, היוצאות מן היסודות הראשיים בהכרח־הגיוני טבעי כענפים הגדלים מן העיקר ושולחים פארותיהם ומסתעפים לסעיפים, שמשגשגים ומוציאים פרח ופרי־תנובה, וכולם יחד נותנים לנו תמונה מרהיבה של גוף אחד בעל אברים שונים. באופן כעין זה סדר רב האי גאון את ספרו „מקח וממכר": בתחלה באר את מהותו של המקח והממכר, שהוא כעין הגדרת המושג בקצור נמרץ, כיאות לספר, שהוא ספר־חוקים ולא ספר תיאוריה, ואחר־כך באר את מהות אישיותם של הנושאים, שהם המוכר והלוקח, ואחר־כך—את מהותו ומשפטיו של הנשוא, שהוא הדבר הנמכר והנלקח, וגם את מהות האמצעים, שבהם קונים, וכן הלאה מן הכלל היותר רחב עד פרטי־הפרטים בהדרגה נכונה ונפלאה. גם הרמב"ם בתחלת הלכות גירושין נסה לסדר את ההלכות באופן כזה: מתחלה הביא את המקרא בתור המקור הראשון, שממנו נובע כל הענין, והוציא ממנו—עשרה עיקרים, ונסה להראות לנו, איך יוצאות מעיקרים אלה כל ההלכות הפרטיות בענין זה. ועוד יותר עשה בהלכות אישות: הניח מתחלה עיקרים הרבה לכל עניני הלכות אישות. ואולם בתוך הפרקים עזב לפעמים דרכו זו ושנה הלכות שונות בפרק אחד ולפעמים גם בהלכה אחת [1]. אמנם, דבר זה בלבד לא היה נחשב בעינינו לחסרון מורגש כל־כך, כי יש ענינים והלכות, שגם בלא זה אין מקורם באיזה עיקר מן העיקרים ואינם מסקנה הגיונית מיסודי ההלכות. אדרבה, העיקרים והיסודות מעכבים בעד ההתפתחותם הטבעית של הענינים וההלכות האלה, כמו שיש לראות ביהם אל התקנות שתקנו חכמים והדינים שנולדו ע"י המנהג, כמו קנין „סתומתא" ועוד ועוד. וכבר ביאר איהירינג [2], ש„תהא זו הטעאה לעבד את כל „החומר המשפטי" בתור „נאצל" מן המושגים, שהם חשובים ודים לעצמם ונמצאים בשביל עצמם, כי תמיד יש ענינים יוצאים מן הכלל והם נקראים אצל הרומיים „משפט פרטי" (jus singulare), שאינם יוצאים מ„כלל־המשפט" (regula juris)". ואף־על־פי שהוא הולך בזה לשיטתו, הנוטה לשיטת „ההיסטוריים", יסכימו בהרבה לדבריו גם אלה שאינם נוטים לשיטה זו. אבל על זה נדון עוד במקום אחר. על־כל־פנים ראינו מזה, שאם ערבב הרמב"ם לפעמים הלכה פרטית אחת בין הלכות שאינה שייכת להן, אין זה עוד חסרון עיקרי. אבל בהלכות אישות, במיטב סדורו, לא הביא את הסדור עד לידי שלמותו האחרונה, כי לא ביאר ולא הגדיר כלל את המושג של גירושין בכלל ואת העיקרים בפרט באופן חד וחלק, וכידוע, הגדרה נכונה של המושגים הוא תנאי הכרחי להתגבשות הענינים. אבל אילו היה הרמב"ם הולך, לכל הפחות, בדרכו זו בכל ההלכות, היה מגדיל לעשות. אבל לא עשה כן בשאר הלכות: הוא פותח בהן מיד בהלכות, שהן רק סעיפים,—כאילו העיקרים ידועים מכבר.

והנה סדור פנימי הגיוני אפשר רק במקום שיש תיאוריה ו„שיטה" שלמה ומסוימת, שהיא באה מתוך השקפה בהירה, מקפת וכוללת, הבוראת והיוצרת את התיאוריה־השיטתית ואת השיטה־התיאורית, שמגמתן היא הכרת החוקים והפרינציפים העליונים השוררים במקצוע שהוא עומד בו. כי רק העומד על נקודת־מבט גבוהה באותה מדה, שהוא יכול להשקיף על כל עניני ולסקור בסקירה כללית ומקפת את כל אופקי

---

[1] עיין הלכות אישות, פ"ד, ה"א.

[2] בספרו: Geist des römischen Rechts, § 4.

המקצוע—שזהו עיקרה של השיטה—רק הוא יכול להכליל כללים מרעיים ולקבוע הנחות, שתהיינה כעין אכסיומות קבועות ושהן היסודות, שעליהם הושתת כל הבנין, נקודות־המוצא, שמהן הוא מתחיל, והצירים שעליהם יסוב. אם כבר נתבררו ונתלבנו הפרינציפים העליונים, אפשר לסדר את החוקים על סדר השתלשלותם. אבל במקום שהפרינציפים לא נתבררו, אי־אפשר לדבר כלל על סדר הגיוני. היוצא מזה: רק במקום שיש „שיטה" יש „סדר" ובמקום שאין שיטה אין סדר. כי הסדר הוא תולדת השיטה ואי־אפשר לתולדה בלי אב.

ואל יטעה הקורא, שכוונתי היא—להכנים את התיאוריה לתוך ספר־החוקים, כי באמת לא יכירנה מקומה שם. ספר־חוקים הוא ספר שמושי, שנועד בשביל השופטים והדיינים, שהם אנשי־מעשה, החייבים רק לחתוך ולגמור הדין, אבל לא לחוק חוקים, ועל־כן הם צריכים רק לה„עולה" מן התיאוריה בתבנית קבועה וקיימת ושוה לכל, שאותו יוציאו לפעולה; ואם נתן להם את התיאוריה, יותן מקום לכל מיני ההקשים, שכל אחד מהם יקיש ככל העולה על רוחו, והמשפט יאבד את השויון ואת הקביעות, שהם עיקרו ועצמותו של כל משפט, כידוע. התיאוריה היא ענין רק לחכמים העוסקים ביצירת המשפט. השופט, אף־על־פי שהוא בבחינה ידועה גם מחוקק ויוצר וקובע צורה במשפט, הרי הוא כך רק בתוך הספר ובאמצעות הספר—עד כמה שדעתו יכולה להתאים עם דברי הספר על־פי חוקי־הפירוש והביאור [1]. לא כן כשהשופט יקיש מן התיאוריה; אז יהיה חפשי יותר מדי וכמספר השופטים יהיה מספר המשפטים. ולפיכך בודאי אין מקום לתיאוריה בספר־חוקים והוא צריך להיות חתוך וגמור. אבל כוונתי היא, שמסדר ספר כזה מוכרח שתהיה לו לעצמו שיטה שלמה—ואין הבדל בדבר, אם הוא בעצמו יצר את השיטה או אם לקח אותה מן המוכן ונוצרה כבר ע"י אחרים—והיא תשוטט לפני עיניו ותהיה ככוכב־מנהל, שעל־פיו יסדר את ספרו.

והנה, אם נתבונן אל תולדת השיטה התיאורית, התהוותה והתפתחותה, נראה, שהיא אינה ילידת־רגע ולא בפעם אחת תולד. יציר־המחשבה הגדול הזה לא נוצר בצביונו ובקומתו כמו שהוא עומד וחי לפנינו. גם הוא נתהוה ונתעבד לאט לאט מגרגרים ואַטומים שכליים, שקבצם יוצרם מעט מעט בעמל ויגיעה רבה במשך זמן מרובה. אף־על־פי שלפעמים מבריקים פתאום ברקי־מחשבה ומופיעים שביבי־רעיונות במוחו של החושב, בלי הכנה בלתי־אמצעית וקידמת כלל, ולפעמים הברקים־הרעיונות הם גם שלמים, מקיפים וטובים, אבל מהם לא תבנה עוד שיטה שלימה, לזה עדיין אינם מספיקים. הם—רק גרעינים בריאים, פורים וטובים למזרע, שאנו יכולים לקוות בנוגע אליהם, שאם נזרעם במקומם ובשעתם הראויים להם ונטפחם ונגדלם ולא נחשוך מהם עמל ויגיעה ככל הנצרך להם, אז יפרו ויצמחו ולא יכזיבו את תקותנו. ובכן, המחשבות והרעיונות האלה הם החומר, שעל־ידי עיון והתעמקות ושקול־הדעת והבחנת אמתותם ע"י התאמתם עם האמתות הקבועות—שזהו הקריטריון ההגיוני, כידוע—הם יכולים להעבד ולהנתן במקום הראוי להם, וכשיתוספו עליהם עוד כמה וכמה רעיונות ויתמזגו ביחד, יפרו ויולידו מחשבות חדשות—ואז רק אז תבנה השיטה, וכל זה אינו עבודת שעה או שתים, אלא עבודת חיי־

[1] עיין אונגר בספרו: System des österreichischen Rechts, בפרק: Juristen-Recht ובפרק: Interpretation.

איש ולפעמים עבודת אנשים הרבה, עבודת דורות, שהרי אנו רואים הרבה שיטות, שהמורים יסדו אותן והתלמידים באו ומלאו אחרי מוריהם והציבו דלתותן. ורכוש רוחני כזה, שנצבר ונאסף בשנות-עמל רבות, כשהוא צריך להמסר לדורות כדי שיכנם לתוך האוצר הרוחני הכללי, יכול להמסר בשני אופנים: א) בעל-פה, על-ידי המורה מעל הקתדרא, וב) בכתב, ע״י הספר. בכל האופנים, המורה הרוצה למסור שיטתו לתלמידים, אי-אפשר לו לתת לפניהם רק את ה„שורה האחרונה״, את „סך-הכל״ שלה, כעין עיקרי-אמונה, כדוגמא שאין להרהר אחריה, אלא הוא צריך לשטחה, לגולל ולבארה באורך וברוחב לכל פרטיה ודקדוקיה והוא מוכרח להורות להם את כל התפתחות רעיונותיה, יסודותיה וראיותיה, מוצאיה ומובאיה, עד שכמעט תשתקף מתוך הרצאתו השתלשלות-מחשבתו והדרכים שבהן נתגלגל ובא לידי מסקנותיו אלו. וכל זה—בדרשות ארוכות הרבה, יום אחר יום, בלי הפסקות בינתים, כדי שלא יאבד לתלמידים החוט ההולך ונמשך על פני כל הענין.

מובן מעצמו, כי דבר זה אפשר לו רק להחכם, שבנה את שיטתו בעצמו והיא עומדת תמיד לנגד עיניו בכל בהירותה, בתור חלק מעצמותו, באופן שבכל דרש ודרש הוא מוסר לנו חלק מנשמתו ומאישיותו. אבל תלמיד הבא להשקות מתורת רבו לאחרים — אפילו אם יהיה בקי בה ומבין אותה באופן נעלה — יכול לתת על-פי זכרונו מן הדברים שבעל-פה, לכל היותר, את הרעיונות המתבטאים במאמרים קצרים, בפתגמים שנונים, כלומר, את המסקנות העולות, והכל באופן פראגמנטארי, אבל לא המשך כל הדרושים הארוכים ששמע מרבו. ועל הרשמים האישיים מעצמותו של הרב, שגם הם עושים הרבה, אין לדבר כלל. בקצרה: הוא יכול לתת רק חלק מתורת-רבו ולא את ה„הכל״ בשלימותו, בכל עמקו והיקפו. ובהכרח שבמשך הזמן יאבדו עקבותיה של תורה זו. על התפתחות והשתלשלות של דורות אי-אפשר אף לחשוב בדרך זו. רק קטעי-שיטות והלכות בודדות, העולות מתוך השיטות, יכול היה כל דור להוריש לדור נולד. כך הוא הדבר גם אצל כמה מפילוסופי יון הקדמונים, שלא העלו את דבריהם על הספר או שספריהם אבדו ולא באו לידינו: אף-על-פי שהעמידו תלמידים ותלמידיהם מביאים מאמרים ופתגמים משם רבותיהם, אף-על-פי-כן גופי שיטותיהם אין לנו.

מכל זה רואים אנו, שלא נשאר בשביל התלמידים אלא האופן השני, הכתב. הוא—האופן האפשרי האחד, עורק-החיים של השיטה. אדם מעלה דבריו על הספר והם מסורים לדורות. רק במקום שיש ספר יש שיטה ובמקום שאין ספר אין קיום והשתלשלות של שיטות ותיאוריות.

והנה ידוע, שלפני התנאים והאמוראים היתה דרך שניה זו סגורה, כי מפני האיסור הידוע: „דברים שבעל-פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב״ [1]), נמנעו מלהעלות דבריהם על הספר, וכתוצאה מוכרחת מזה—לא יכלו להנחיל שיטותיהם לדורות. מן ההלכות המרובות, הנפוצות בש״ס, ספרי, ספרא ועוד, ומן המאמרים המרובים, שנאמרו בשמם, אפשר להחליט כמעט בבטחה, שהלל ושמאי, ר׳ אליעזר ור׳ יהושע, ר׳ עקיבא ור׳ ישמעאל ודומיהם היו להם שיטות שלמות, מקיפות ומסויימות. כלום תעלה על דעתנו, שבשדרש הלל את ז׳ המדות לפני בני בתירה

[1]) גיטין, ס׳ ע״ב, תמורה י״ד ע״ב.

ו„דן לפניהם כל היום" [1]), נתן לפניהם רק את הפורמולות היבשות,—את המדות הערומות כמו שהן לפנינו, בלי שום נימוק וטעם, בלי שום ביאור ופירוש לדבריו? ר' ישמעאל הרחיב והרבה את מספרן של המדות והעמידן על י"ג ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי הרחיבן עוד יותר—עד ל"ב; כלום עשו דבר זה בלי אריכות דברים, רק כעין גזירה מוטלת על הצבור? בעליל נראה הדבר, שכל אלה הם רק הסכום הכולל של תיאוריות־שיטתיות. וכן נמסרו לנו הרבה פלוגתות בין החכמים, שהן שנויי־דעות כל־כך יסודיים, עד שאי־אפשר כלל לחשבן לחלוקי־דעות שבין חכמים עומדים על בסיס מדעי אחד, שהם מחולקים רק בפרטי הענינים, באופן שדעות שניהם הם שני ענפים היונקים מגזע אחד. בעל־כרחנו אנו מוכרחים לומר, שהיה לכל אחד מהם בסיס מיוחד, השקפה־יסודית שונה מזו של חברו. לדוגמא: המחלוקת של ר' שמעון ורבנן לענין „גורם לממון כממון דמי או לא" [2]). כגון אם אחד הקדיש בהמה לעולה והיא עדיין בביתו וחייב באחריותה, שאסורה בהנאה ואינה ממון, אבל היא „גורם לממון", כיון שאם תגנב או תאבד חייבים הבעלים להעמיד אחרת תחתיה, אמר ר"ש: גורם לממון כממון דומה, וגנב, שגנב אותה מבית בעליה ונתפס, חייב לשלם כפל כמו בעד שאר כל דבר; וחכמים סוברים, שגורם לממון לאו כממון דומה ואין הגנב חייב כפל. וכן חולקים ר' מאיר וחכמים [3]), אם אחד שרף שטר־חוב של חברו: ר' מאיר דן „דינא דגרמי" ומחייב את השורף לשלם כל ההיזק: אף־על־פי שהשטר כשהוא לעצמו אינו שוה כלום, כיון שעל־ידי השטר יכול הוא לגבות את חובו וזה הפסידו, חייב לשלם; וחכמים פוטרים ואינם דנים „דינא דגרמי". בגמרא לא נמסר לנו שום הסבר, שום טעם ונימוק לדברי כל אחד מן המחולקים, אבל לאחר העיון נראה, כי שורש מחלוקתם הוא עמוק בתפיסת ענין החפץ, הממון והקנין. בשעה שהאחד—רבנן של ר"ש—סובר, שאך דבר שיש לו שווי אֶפקטיבי וגם ערך חיובי ויש להבעלים זכות מיוחדת להשתמש בו וליהנות ממנו כחפצם וכרצונם,—רק דבר בזה חשוב „ממון" ועם זה הוא קנין של הבעלים, ולפיכך הוא יכול להיות לנושא־משפטי ומי שמפסיד לבעלים יכולת השמוש בו וההנאה מקנינו חייב בתשלומי נזקו, כלומר, צריך להעמיד לבעלים ערך כזה או כפלו; אבל במקום שחסרים תנאים אלו, כגון קדשים, שאין להם ערך חיובי, כי אין לבעלים זכות מיוחדת עליהם ואין להבעלים בהם הנאה של כלום, שהרי הם אסורי הנאה, אינו חשוב ממון ואין יכולים „למיקם עליה בדינא ודיינא"; ור"ש סובר: כיון „שעיקרו ממון" [4]), כלומר, כיון שיש להחפץ שווי אפקטיבי, כיון שיש לו ערך שלילי, אף־על־פי שאין לו ערך חיובי, והבעלים חייבים באחריותו ואם יגנב או יאבד חייבים הבעלים להשלים חסרונו, הוא חשוב ממון והגנב חייב עליו כפל; ור' מאיר יש לו שיטה שלישית בזה, ואומר, שאין השווי האפקטיבי עיקר ורק הערך החיובי גורם, וגם במקום שאין שום שווי אפקטיבי להחפץ, כגון בשטר, שאינו שוה מצד עצמו כלום, אף־על־פי־כן, כיון שיש לו ערך חיובי, היא חשוב ממון והמפסידו חייב משום „גרמי" [5]). השקפות

1) ירושלמי פסחים, פ"ו, ה"א.

2) בבא קמא, ע"ד ע"ב.

3) בבא קמא, צ"ח ע"ב; 4) שם.

5) חילוק זה בין ערך חיובי לשלילי הובא ב„שיטה מקובצת", בבא קמא, צ"ח, בשם המאירי, אף־על־פי שאין זו לשונו ממש; ובזה מיושבת קושית התוספות בבא קמא, ע"א ע"ב, ד"ה וסבר.

יסודיות כאלו אינן נקנות באמירה בעלמא והן דורשות עומק ורוחב, שאינם מתבטאים בפתגם כולל. רק אחרי עמל ויגיעה עלה הדבר בידי גדולי הקדמונים לגלות את טעמי הסברות ולברר את הדברים—ועדיין לא באו לידי גמר בירורם. על־כל־פנים אין ספק, שכל אחד מן התנאים והאמוראים בסס דעתו על בסיס תיאורי־שיטתי ורק עדינו לא הגיעו השיטות השלמות מפני שהחכמים האלה לא העלו דבריהם על ספר. ואף־על־פי שהיו להם מגילות־סתרים [1], שבהן כתבו את שמועותיהם, אבל אף שם היו רושמים את דעותיהם רק ברמז ובקצור ולא לשם ספר [2], ועל־ידי זה ניטל מהן עורק־חייהן, ונשמטה קרקעית־גידולן מתחתיהן, ונשארו פורחות באויר, והלכו ונתכווצו, והלכו ונצטמקו עד שלא נשאר לנו מהן יותר ממסקנות יבשות.

כך היה הדבר נוהג מימות עולמה של הלכה—כל עוד היתה בלי כתב ובלי ספר—עד חתימת התלמוד, כי גם חתימת המשנה ע"י רבי, אפילו אם נאמר כדעת הסוברים, שקבע אותה בכתב, לא הביאה שנוי בזה. כי רבי סדר ספר־חוקים, שבו אין מקום לתיאוריות, כמו שכתבתי למעלה, וגם זאת עשה רק מדוחק, משום „עת לעשות", וקצר בכל מה שאפשר, כמו שכתב הר"ש [3], „שמקודם היה להם ת"ר סדרי משנה ובא רבי והעמידם על ששה". ובעיקר הדבר המשנה היא רק „מגילה גלויה", סדורה ומסורה לרבים, לעומת „מגילות־הסתרים", שהיו בלתי־סדורות ומצויות רק בידי יחידי סגולה; עיקר עבודתו של רבי היתה—לברר את ההלכות ולקבען בתוקף חוק.—וכך נמשך המצב הזה של „בלי כתב וספר", המצב של מסורת ולמוד בעל־פה, עד חתימת התלמוד. ואולם, אף־על־פי שבתלמוד, שבעיקרו אינו ספר־חוקים בפני עצמו, אלא פירוש על המשנה, יש כבר חומר הרבה ורמזים גלויים ונעלמים לשיטות ותיאוריות, אף שם אין השיטות שלמות ומסוימות. רק לאט לאט, צעד אחר צעד; הלכו הדורות הבאים בהגדרת המושגים ובבירור השיטות, עד שלאחר זמן מרובה, אחר שעלה בידם הרבה בנידון זה, צלח הדבר בידי רב האי גאון לסדר, לכל הפחות במקצוע אחד, ספר „מקח וממכר" בסדור הגון ויפה. ואחר שנתבררו התיאוריות יותר ויותר יכול היה הרמב"ם לגשת אל עבודתו ולסדר ספר כולל את כל המקצועות שבתורה על־פי סדר ותכנית. אבל עד תכלית השלמות האפשרית עדיין לא בא אף הוא, כי גם בשעתו לא היו עדיין השיטות מבוארות כל צרכן, כידוע, וגם החומר המעובד לא נאסף ולא נתחבר לספר כולל שיטת־משפט שלמה, באופן שיהא יכול להסקר בסקירה אחת ומחבר ספר החוקים יהא יכול להשתמש בו, והרמב"ם הוכרח לחפש ולחטט אחר ביאור המושגים במקומות פזוריהם. ועוד גם זאת: הרמב"ם היה הראשון בזה לסדר ספר כולל את הכל, וידוע, כי בנסיון הראשון אי־אפשר גם לכח גאוני וענקי להשיג את תכלית השלמות, והרבה הרבה השיג

וכו', שהם סברו בקושיתם, שמי שדן „דינא דגרמי", כל שכן שמחייב בגורם לממון, ולדעת המאירי הנז' זה אינו, כי ר"מ דן „דינא דגרמי" רק במקום שיש להחפץ ערך חיובי, אבל לא במקום שיש לו רק ערך שלילי, עיי"ש; ואולי מחלוקת ר"מ וחכמים אינה תלויה בזה בלבד ויש לה שורש גם בהשקפותיהם השונות על „ההיזק". כן היא גם מחלוקת חזקיה ור' יוחנן בענין היזק שאינו ניכר בגיטין, נ"ג ע"א.

[1]) שבת, ו' ע"ב; [2]) רש"י שם.

[3]) ספר כריתות, כלל ש"ב, סי' נ"ת, והוא משנ"ם חגיגה, י"ד ע"א.

יותר מן המדה הרגילה. ואילו היו כל הגדולים עוסקים אף הם בחבור ספרים, כלומר, בחבורים העומדים ברשות עצמם, ולא היו עוסקים רק בחבור פירושים או קצורים מן הש״ס, שאינם דורשים תכנית וסדור פרטי, כידוע, כי עתה בהכרח היו ממציאים להם כל אחד תכנית כפי השקפותיו, והכרח זה היה מרגילם בסדר עד שבודאי היה הסדור מתפתח ומשתכלל ועתה היה לנו הסדור היותר אידיאלי. ואולם מפני שעיקר עסקם לא היה בחבור ספרים כאלה, כמו שנראה מן הגאונים, שאך מעטים מהם חברו ספרים ורק שו״ת ופירושים נשארו מהם, כמו מרבנו נסים גאון ורבנו חננאל, וגדולי הצרפתים, האשכנזים והאיטלקים מעט מאד הם הספרים שחברו, ורק מהספרדים שאחר הרמב״ם מצאנו אחדים, שחברו ספרים,— על־כן לא היה הסדור יכול להתפתח אצלנו ולהגיע לשלמותו גם אחרי שהרבה מן החומר של המושגים והתיאוריות כבר הוברר ונתעבד.

ומצב זה נשתרש ונתאזרח בספרותנו, עד שכמעט אפשר לומר, ששורר אצלנו הסדר של אי־סדר. ומזמנו של ר׳ יעקב בעל־הטורים ור׳ ירוחם תלמידו של הרא״ש לא נסה איש לסדר ספר בדיני־ממונות על פי תכנית אחרת: כולם או שחברו שו״ת או שהלכו בעקבותיו של ה„טור״. ויש בזה עוד כר נרחב לפעולה, כי „מקום הניחו להתגדר בו״.

ומתוך הצעתי הקודמת משתלשלת ויוצאת שאלה אחרת לגמרי—השאלה על פילוסופית־המשפט. לפי ההגדרה, שהגדירו מושג זה פילוסופי־המשפט, לא רב הדרך משיטת־המשפט לפילוסופית־המשפט[1]). וכיון שלפי הצעתי למדו החכמים והורו לתלמידים את המשפט בשיטות מדעיות ורק על־פי סיבה חיצונה אבדו מאתנו, אם־כן למה לא מצאנו להם לחכמי ישראל, שיהיו מצויים גם אצל פילוסופית־המשפט?—.אף־על־פי שיודע אני, שמעולם לא עסקו חכמי־ישראל הקדמונים בפילוסופיה כללית, הרי על כל פנים מצאנו בש״ס ומדרשים חומר רב, שבו נגעו, לכל הפחות, בקצה הפרובלימות של הפילוסופיה הכללית. את השאלות, הספקות, החקירות והתשובות בנידון זה נתנו לנו במאמרים גלויים ומוחלטים[2]), באופן שאין להסתפק כלל, מה דעתם בכל הענינים הנוגעים לדתיות ולמוסריות, כגון בחירה, השגחה, שכר ועונש ועוד. לא כן בענין המשפט: מרובים הם המאמרים, המראים על חשיבותו וערכו הדתי, החברותי והמוסרי, אבל מעטים מאד הם רמזי־התשובות על הפרובלימות שבו בדבר הקנין הכללי והפרטי, בדבר מטרת המשפט ותכליתו, אם חוקיו הם קבועים ומוחלטים או הם יחוסיים וכו׳, וכו׳. וביותר קשה לנו הדבר בשעה שאנו רואים, שאף בכל הפילוסופים, שעמדו להם לישראל מימות רב סעדיה גאון ואילך, לא היה פילוסוף־משפטי אחד, ואז הלא כבר היו להם ספרים מסודרים על־פי שיטה מדעית כספר „מקח וממכר״ שהזכרנו. רק קטעי ענינים אחדים אנו מוצאים, שמתוכם אנו רואים, שעסקו במשפט מצדו המוסרי והדתי, אבל לא מצדו המשפטי, למשל הר״ן בדרשותיו בפרשת המלך ור״י אברבנאל בפרשת שופטים וכדומה, ואף דברים פילוסופיים אלה באו באופן דרושי ולא באופן מדעי־פילוסופי.

---

[1]) עיין: Larson, System der Rechtsphilosophie, Kapitel II.

[2]) כמו בּמאמר: „הכל צפוי והרשות נתנה״ באבות, ג׳, ט״ו.

לכאורה באתי לומר, שסבת הדבר היא—מה שחכמי ישראל קבלו את כל ידיעותיהם בפילוסיפיה מן הערביים, ואם הערביים לא עסקו במקצוע זה, ממילא לא יכלו גם חכמי ישראל לעסוק בו. אבל אין זה מספיק, כי הערביים היו מתרגמים ספרי חכמי יון העוסקים גם במקצוע זה ופירשו גם אותם—ויותר הרי לא עשו גם במקצועות אחרים. ובאמת לא את הכל קבלו בני־ישראל מהם: רק את הדחיפה הראשונה ואת האפשרות לעסוק בחכמה קבלו מהם ואחר־כך עסקו בחכמה מכח־עצמם [1]).

לדעתי אפשר לפתור את החזיון באופן זה:

גם מקצוע המשפט, ככל המדעים, מתחלק לחלק עיוני, תיאורי, ולחלק שמושי, מעשי. החלק השמושי הוא חלקם של המחוקקים, שהם חכמים מעשיים במובן זה: הם מבררים ומלבנים את החוקים, קובעים את ההלכות ועורכים את ספרי ה„שלחן־הערוך" וכו'. והחלק העיוני הוא חפוש המקורות והסבות, טעמם ונימוקם של החוקים וביאור חזיונות החיים וחוקי־התפתחותם— שהם יוצריו של המשפט, לפי השיטה ההיסטורית של סאוויני ופוכטא וסייעתם—, או ביאור חוקי־ההגיון, אם נלך בעקבותיו של קאנט, שהמשיך וחדש את שיטת אפלטון ואריסטו' והעמיד את הכל על בסיסה של התבונה השמושית, או— ביאור טבע האנושיות, לפי השיטה הטבעית; ומובן מעצמו, שלחכמי ישראל יש שיטה אחרת לגמרי בנידון זה, שהיא משתלשלת ויוצאת מן ההשקפה התורית. חלק עיוני זה הוא פילוסופית־המשפט בעיקרה. אבל לא הרי פילוסופית־המשפט כהרי החקירה העיונית בשאר המדעים השמושיים. בשאר המדעים התיאוריה היא אם־השמוש ובמובן ידוע היא יוצרת ובוראת אותו על־ידי מה שהיא כובשת וסוללת את הדרך ומגלית איזה חוק חדש, איזו הרכבה, איזו קומבינאַציה חדשה: היא נותנת חומר חדש ביד חכמי השמוש והם רק משתמשים באידיאה המופשטת, שניתנה להם מיד בעלי־העיון. נמצא, שאלה קודמים להשמושיים. הם, העיוניים, עוסקים ב„עולם המחשבה" והשמושיים עוסקים „בעולם המעשה" וביחד הם יוצרים את החיים ועושים את ההיסטוריה. הראשונים עושים את ה„נפש", את „נשמת" החיים, והאחרונים באים ואורגים עליה את לבושה החמרי—וכך הם מגלמים את המחשבה במעשה. לא כן במדעים עיוניים כפילוסופית־המשפט וכיוצא בה: בהם אין לפילוסופיה השפעה בלתי־אמצעית על השמוש, היא תמיד עומדת לפני עובדות קיימות ומסוימות והיא צריכה להכיר ולהבין אותם ע"י נתוח והפרדת־היסודות. לדוגמא: הנפש הרואה והשומעת איזה דבר מתפעלת ומרגשת וחוזה חזיונותיה ועורכת ציוריה השכליים בלי שתשאל את הפסיכולוגיה של בתי־המדרש השונים, האיך תרגיש ותתפעל ותשמש בכוחותיה על־פי שיטותיהם השונות: היא עושה את דרכה על פי חוקים קבועים, והפסיכולוגיה בתיר מדע צריכה להסתפק בהכרה ובהבנה. וכן אין ההיסטוריה שואלת את פילוסופית־ההיסטוריה, האיך תתפתח והאיך תסול מסלותיה: היא עושה את שלה ע"י גורמים שונים והפילוסופיה מחויבת להבינה. ובמדעי הטבע וההנדסה, אף־על־פי שבהם בודאי אין התיאוריה אלא „הכרה" של חוקים הנמצאים מכבר, הרי שם ההכרה מתהפכת מיד לכלי־אומנות לכבוש

[1]) כבר האריך בזה ד. נוימאַרק בספרו: Geschichte der jüdischen Philosophie des Mittelalters, Berlin 1907.

את הטבע ולמשול בו ואין היא מסתפקת בהכרה בלבד, ובמובן זה היא יוצרת ובוראת. אבל במדעים עיוניים כפסיכולוגיה ופילוסופית־המשפט הכל נעשה כמו מאליו וגם חוטי־הארג, שמהם המשפט בכללו נארג, כבר נמצאים מקופלים בחיים, באדם ובטבע (ולחכמי ישראל העיקר נתון בתורה), החכמים השמושיים באים ומלקטים את החוטים האלה ואורגים ורוקמים ועושים מהם את המשפט, והפילוסיפיה צריכה להכיר את הנמצא והנגמר כבר, לתפוס את היש ולבקרו באופן נמרץ וגם לחפש את המקורות. היא מתעמלת להבין את המשפט שהתפתח בעולם ומתאמצת לחפש ולגלות את רעיון הצדק העולמי המתבטא במשפט השורר, ועל־ידי זה יכולה היא לפעמים להועז ולשער את הדרך, שבה יתפתח המשפט לפי מהלכו הפנימי. וגם דבר זה היא עושה על חשבונה ואחריות עצמה. „ובכל מקום שפילוסופית־המשפט עברה את תחומה ויצאה מגדרה זה ורצתה להתוות דרך למשפט, יצאה מוזה וידיה על ראשה, כמו שרואים אנו אצל פילוסופי־יון" [1]. נמצא, שחומר־המשפט נתון מכבר, ורק החכם המעשי, שהוא המחוקק העורך ספרי־חוקים ובמובן ידוע—גם הדיין, כמו שראינו למעלה, רק הוא הוא היוצר העומד על האבנים, שיש לו השפעה בלתי־אמצעית ביצירת תבניתו של המשפט. היחס שבין החכמים המעשיים ובין העיוניים הוא כיחס שבין ה„אמן" ובין ה„מבקר": כמפסל־אמן, העומד על גלמי אבנו ופטישו ומפסלתו בידו והולם בכח ותבונה וגלמי האבן מקבלים על ידו צורה שלמה, צורת נשמתו של האמן,—כך אף המחוקק עומד על סדן־התולדה וכלי אומנותו בידו ועושה את החיים. „דיין, הדן דין־אמת לאמתו, נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית" [2]. והפילוסוף עומד אחריו ורואה את מעשיו ומבקרו ורוצה להבינו ולעמוד על שרשו, ואם לפעמים הוא מגלה ע"י בקרתו מגרעות וחסרונות במעשיו ועל־ידי זה הוא סותר ומהרס מה שבנה המחוקק־האמן, סוף סוף אינו בונה כלום על חרבות המחוקק. מובן מעצמו, שאין אני רוצה בזה להוריד את הפילוסוף מגדולתו. המבקר הנבון הוא האומן המטפח והמגדל את האמן. ולפיכך צריך המחוקק להפילוסוף, שהרי זה האחרון מורה לו דרך והוא מיישר אורחותיו, מעוררו ומראה לו אופקים חדשים. ואולם סוף סוף אי־אפשר להכחיש, שהאמן עומד למעלה מן המבקר, ופעולת הפילוסוף על המחוקק היא לא ישרה ובלתי־אמצעית, אלא כללית ואמצעית. המציאות מוכיחה, שאמן־גאון אינו מבקר־גאון ומבקר־גאון אינו אמן־גאון, כי הם שני כחות נפשיים מתנגדים למרות מה שהם משלימים זה את זה: היצירה היא כח סינתיטי, רכוז כל כחות־הנפש וכוון אידיאות שונות לנקודה אחת, שמזה נולדת הסינתיזה, שהיא היא, מניע היצירה ונשמתה, והבקורת היא נתוח הסינתיזה והפרדתה לחלקיה וליסודותיה הפשוטים והיא כח אַנאַליטי, ולפיכך אי־אפשר להם לשני הכחות המתנגדים האלו—אם שניהם כחות גאוניים—לדור בנפש אחת, שהרי אי־אפשר לו לאדם להרכיב ולהפריד בעת ובעונה אחת. וממש כך אי־אפשר לחכם־המשפטים, שהוא יוצר ופורה והוא בעל־כרחו אדם סינתיטי, להיות יחד עם זה פילוסוף־המשפט, שהוא אדם אַנאַליטי.— וחוק־נפשי זה של אדם פרטי שורר גם בעמים שלמים. הרומיים—זה העם

---

1) לאַרסון, בספרו הנז' § 2—23.
2) שבת, י' ע"א.

הקלאַסי של חכמת־המשפט—לא העמידו פילוסופי־משפט כלל וכלל, וכבר עמד על זה לארסון (בספרו הנז' בהערות), אבל הוא לא עמד על סבת החזיון ולא ראה, שגדולתם במקצוע זה היא הגורמת: בשביל שהיו פורים ביותר אי־אפשר היה להם לנתח ולבקר; והיונים, שהעמידו פילוסופים גדולים בתורת־המשפט, באמת לא היה המשפט ביניהם מפותח כלל.

ועתה נפתרה השאלה בדבר העדר פילוסופית־משפט עברית. כל המסתכל בדמות־דיוקנם של חכמינו, המצטיירת בספרות המשפטית שלנו, יראה, שכל הסגולות של מחוקקים־משפטיים וכל כשרונותיהם היו להם במדה גאונית והם קלאסיים ממדרגה הראשונה במקצוע זה ויכולים הם להיות למופת לעמים התרבותיים: רק מרוצת התולדה בכלל ומצבנו בגויים בפרט ביחד עם סבות טכניות הם שגרמו למעט את דמותנו ועכבו את השפעת המשפט התלמודי, כמו שמעידים על זה גדולי החכמים. וכיון שהיה כחם סינתיטי ופורה כל־כך, אי־אפשר היה להם לבקר ולהתפלסף. הם לא הרסו, אלא יצרו, הם לא סתרו, אלא בנו.

הַחֵטְא

רומאן.

(המשך).

מאת

י. א. לוּבֶצקי.

ז.

שמחתה ואשרה נמשכו רק זמן מועט.

חמותה, שדרה בביתם כל זמן שהיו בווינא, נשארה לדור אצלם אף להבא, והנהגת־הבית נשארה בידיה. עוד ביום השני לביאתה אמרה שרה להתערב בעניני הבית, אבל החמית דחתה אותה מזה בצחוקה שכולו נופת, ואמרה לה, שעוד יספיק לה הזמן לדאוג את דאגת הבית: עתה היא צריכה לנוח ולאסוף כח.— היא התרחקה מחדר־הבשול. אבל בלבה הרגישה כעין התרגזות: החמות נשארה כאן אף בלי ששאלו אותה, כאילו אינה עוד בעלת־הבית. והמאכלים אינם נעימים לחכה. המרק הוא כולו מים ובצלי מעט השומן. היא אינה מתאפקת ובשעת־הארוחה היא מעירה בדרך צחוק, כי יותר טוב היה אילו היתה החמות מקמצת במים ולא בשומן. החמות צחקה גם־כן, אבל צחוקה העיד על מבוכת לבה. היא אינה יודעת איך לבשל באופן אחר. בכל חייה לא ידעה לבשל באופן אחר ומאכליה היו טובים בעיני בעלה וילדיה, וגם בנה זה לקק תמיד את האצבעות׳ ממאכליה. בווינא לא היתה.—היא לא השיבה על זה כלום, אבל מתוך השתיקה שהושלטה אחר־כך הרגישה, כי נפטר המדון. אחרי ימים אחדים לא היה עוד ביכלתה להתאפק ואמרה לחמותה, שתוכל להשאר בביתה כמה שתרצה, אבל הנהגת הבית שייכת לה. החמות נפגעה מזה. היא דרה אצלה לא משום הנאת־עצמה, אלא משום שהיא רוצה לעזור לה, לכלתה, ואם היא כפוית־טובה, אז תשוב למקומה. ואמנם, החמות עמדה בדבורה ושבה לגור אצל בתה—. ובאותו יום גבר רוגזה של שרה עוד יותר. היא הרגישה, שלא כהוגן התנהגה עם חמותה הזקנה, שכוונתה בכל אופן לטיבה. אבל כל מה שגדלה הרגשתה זו גדל גם רוגז־לבה. כל היום לא ידעה מנוח. היא התחילה להעתיק את כלי הבית ממקומם ולסדרם באופן אחר, כאילו רצתה להראות בעבודתה, שצדקה במנהגה עם חמותה: הרי כל מה שעשתה זו לא עשתה כהוגן. וכל היום לא פסקה מלספר לבעלה ולמכרותיה מקמצנותה של החמות, שלא נתנה להשפחה לאכול כדי שביעה ושהביטה עליה תמיד בעין זעומה בשעה שאכלה. היא ספרה וחזרה

וספרה דברים אלה מפני שהיה לה צורך בהצטדקות אף כלפי עצמה, וכשחזרה כמה פעמים על האשמות האלו, שכולן היו רק השערות פורחות, ששערה לעצמה על פי מבטים ורמיזות, צחוק נסתר ועקימת־שפתים, היו בעיניה לוודאיות ולבה לא נקף אותה עוד. — הבעל שמע את דבריה ולא התערב בהם: לא הגין על אמו וגם לא עמד לימינה. בשעה שהיתה באה להתאונן ולשפוך לפניו את שיחה היה שותק. והדבר הזה הועיל לגרותה. בודאי היא חושב אותה למרשעת, ובמבטיה, שירתה בו, כבר הביעה את זעף לבה. הוא, כאילו הכיר בזה, השתדל להפנות את לבה לענינים אחרים, אבל בדבר הזה עוד הוסיף לגרות אותה. תמיד הוא כן. הוא דואג מאד למנוחתו, שמא תפרע. אח, כמה הוא שונאת את האנשים הקרים האלה, שאינם מרגישים וגם יראים הם מכל רגש! היא אשמה כנגדו, אבל באותה שעה אינה מרגשת בלבה כל אשמה. לה נראה, שאדרבה, הוא עוד אשם כנגדה. היא בטוחה, שאם גם יודע לאדם הקר הזה, שאין לו לב ואין לו נשמה, מיחוסה להרופא, לא יתעורר ולא יתרגז וגם ישתדל להסב את הדבר לענין אחר, כדי שלא יהא מוכרח להתרגז. היא מביעה לו את רגשות הבוז, שהיא מרגשת אליו, והוא צוחק לדבריה וזלזוליה. כילדה קטנה היא בעיניו. ועל מה שהיא אומרת או עושה הוא צוחק. והתיחסות זו אינה יכולה לסלוח לו. נראה לה, כי את נפשה הוא חובל בהנהגתו זו.

כעשה עבר. ואחרי שעה הכירה, שלא צדקה במנהגה עם בעלה. והכרתה זו מררה את רוחה מאד. היא נוכחה, שבימים האחרונים נשתנתה לגמרי. חסרה לה שלות־הרוח, שהיתה לה קודם. לאחרת היתה: או היא שמחה או היא עצובה יותר מדי, או היא ערנית או היא עצלה ביותר. והמעבר במצב רוחה הוא כל־כך פתאומי, עד שעל־פי רוב נדמה לה, כי צחוקה ובכיה, ערנותה ועצלותה מעורבים זה בזה. פתאום היא מרגשת כעין לחץ בלבה — ודמעות נגרות מעיניה. ובאותה שעה היא מבינה היטב את מצבה. היא רואה, שכל האנשים סביבה טרודים ועסוקים רק בה, כולם דורשים את טובתה ודואגים לשלומה. אבל היא אינה יכולה לשאת ולסבול אותם בקרבתה. מראיתם בלבד מרגזת אותה, סביבתם ואוירם מרעילים אותה. והלב מתכויץ עד לכאב, והיא בוכה ובוכה בלי שהבכי יקל מעט מעל לחץ לבה. ובימים האחרונים התחילה להרגיש כעין דבר מחניק בתוך גרונה. נדמה לה, כאילו איזו שערה נתעכבה בתוך הלוע וקצותיה מגרדות ומגרות. והיא רוקקת ורוקקת בלי יכולת לפלוט אותה שערה. וגועל־נפשה גם־כן הולך ומתגבר עד כדי הקאה. נפשה גועלת את המאכלים וגם את קרבת־בעלה. מתחלה לא הבינה עוד היטב את מצב־נפשה זה. אבל אחרי זמן־מה, כשהספיקה לה שעתה לברר לעצמה מה שהיא מרגשת, הכירה, שמורגש לה מין ריח מיוחד בקרבת בעלה — וריח זה מגרה אותה עד להקאה. מה היה לו? לפתע פתאום נודף ממנו רוח מיוחד! והיא אינה יכולה להתאפק ושואלת אותו, מאין בא לו ריח משונה זה. הוא צוחק לה ולדבריה ומשתומם בעצמו על ריחו הפתאומי. היא מכריחתו להתרחץ ולטבול, לכבס את עצמו ולהחליף את בגדיו, אבל הריח המיוחד אינו סר ממנו. די לו לעבור באיזה חדר — ואין עוד ביכלתה לשבת באותו חדר. וכשכל הרחיצות וחלופי־הבגדים לא הועילו, התחילה להבין, שגופו של בעלה מעורר בה הרגשה משונה זו, ואז התחילה להכריח את עצמה לקבל את לפופיו וחבוקיו של

בעלה. אבל הדבר הזה היה למעלה מכחה. היא היתה מתחמקת מחבוקיו ומתחננת לפניו, כי יניח לה: היא חולה. על-פי רוב היתה מקדמת ללכת אל חדר-המטות ועושה את עצמה כישנה בשעה שהוא היה נכנס לישון, והדבר הזה היה מועיל לה. הוא היה נזהר מאד בתנועותיו, כדי שלא יפריע את שנתה. אבל גם להיות עמו בחדר אחד אי-אפשר לה. ריחו המיוחד מגרה אותה, מהפך את קרביה בקרבה, וקשה לה גם לשאוף רוח. כל הלילה היא מתהפכת על משכבה בלי שום אפשרות לישון. וכמה פעמים היתה קמה ממשכבה ומתגנבת--בלי להביט עליו—אל החדר השני, ושם היה רווח לה, האויר היה נראה לה יותר צח והיא היתה ישנה את שנתה על הספה בבגדיה. היא היתה מתביישת וכמעט יראה לומר לו את הסבה האמתית, מפני-מה הלכה לישון בחדר השני. רע היה לה בלילה ולא רצתה להפריעו משנתו, ועל-כן יצאה אל החדר השני—זו היתה תשובתה האחת על שאלותיו בדברים ובמבטים.

ואולם בעלה אינו שם לב ליחוסה המוזר אליו, הוא הולך ונעשה כרוך אחריה יותר ויותר. את עינו אינו גורע ממנה ומשתדל למלאות את כל משאלותיה, כאילו רוצה הוא בזה למעט את כאבה. ולפופיו הולכים ומתרבים. אין בהם עוד אותה הצריבה המשכרת: הם רכים ושלוים ומורגשת בהם חבה פנימית; אבל הם מכאיבים לה עוד יותר. בכל פעם שידו נוגעת בשכמה, רועדת היא ממש, כאילו דבר מאוס נגע בה ואדים רעים העכירו את רוחה. אבל אין ביכלתה לומר לו דבר זה: היא מרגשת, כי בדבריה תפגע בו ותפצעהו עמוק עמוק. ואולם הוא בעצמו התחיל להבין, שבמצבה עתה לפופיו עליה למשא כבד, והוא נזהר גם בזה, אם כי קשה לו מאד להמנע מהם. בנטיתו הפנימית הרגיש, שהיא צריכה למנוחה, צריך שתשאר לבדה עם כאבה ויסוריה. והוא משתדל לצמצם את ישותו ושלא להיות עליה למשא בחברתו. במטתו הוא מתכויץ ומשתדל לתפוס את המקום היותר קטן. אינו נוגע בה ונזהר מלהפריע את מנוחתה בשאלותיו, ורק את עיניו הגדולות ואת מבטו המלא-שאלות היא מרגשת נטויים אליה גם מבעד חשכת הלילה. פעם אחת קמה ממשכבה אחרי חצות הלילה. ואחרי שטיילה בחדרה פעמים אחדות לארכו ולרחבו, יצאה אל החדר השני ושכבה על הספה. הוא לא התנועע ורק בעיניו הגדולות לוה אותה ואת צלה. ואך אחרי שעברו רגעים אחדים נראה בפתח החדר ושאל אותה, אם לא נצרך להביא את הרופא. ואולם היא אינה רוצה גם לשמוע שם של רופא. היא מבקשת שיתן לה לנוח; בחדר-המטות רע מאד האויר ועברה לחדר זה. והוא שומע בקולה ושב לחדרו, נזהר לפול עליה למשא אפילו בחבתו, שנתגלתה בדאגה יתרה.

והיא מתרחקת ומתחמקת גם משאר בני-הבית. כמדומה לה, שאילמלי היה ביכלתה להחליף את מקומה ולנסוע למקום אחר, רוח לה הרבה. את חמיתה וגיסתה היא יראה, אף-על-פי שהן דואגות לה ומשתדלות להראות לה את דאגתן זו. היא יראה, שמא יכירו ברגשותיה לבעלה, ואז אולי יתחילו לחשוד בה... ומקרה אחד גלה להן את הרגשות האלה וגלו לה, שהן לא תחשודנה בה כלום. במרוצת איזו שיחה רצתה להראות להן איזה דבר, שהיה מונח בחדר-המטות. וכשנכנסה עמהן אל החדר ראתה את מכנסי בעלה תלויים אצל מטתה,—ומיד הרגישה, שאיזה גועל-נפש פנימי מרעיד את כתלי לבה. וגועל זה היה הפעם חזק מאד.

עוד לא עבר רגע אחד וקרביה כאילו התהפכו בקרבה—והיא התחילה להקיא ולהקיא. אין-אונים, בלי יכולת לדבר דבר, נשענה אל מטתה והקיאה בלי הרף. וגרוי ההקאה היה כל-כך גדול, עד שנדמה לה, כי קרביה, בטנה ולבה הולכים ונעקרים. הן נבהלו מאד והתרוצצו בחדר אנה ואנה, מבלי דעת במה לעזור לה. ואולם לסוף קראה בשארית כחותיה: „המכנסים!"—ובידה הראתה עליהם. חמותה הבינה מיד את חפצה ומהרה והשליכתם לחדר האחר. ובו ברגע רוח לה ופסקה מלהקיא; היא התביישה בפניהן, והן הבינו את רגשותיה ושחקו לה: דבר זה הוא טבעי מאד. יש הרבה נשים כמותה, שאינן יכולות לסבול את הבעל בחדשי ההריון. וגיסתה מספרת לה, איך היא בעצמה לא היתה יכולה גם להביט בפני בעלה בחדשים הראשונים להריונה עם בנה הבכור.

אחרי המקרה המשונה הזה התחילה מחדש לחטט ולנקר במצבה. רואה היא עתה, שהיא הרה. העבר שלה אינו מאחוריה: הוא מורכב בבשרה ובדמה. היא מכירה עתה, כי כתם דבק בה ולא בנקל תסירנו מעליה. חטאה נשא פרי ואת הפרי הזה היא נושאת תחת לבה. ורעיון זה מחרידה ומוציאה מדעתה. זכר-חטאה אינו צורב אותה עתה כבתחלה, כבימים הראשונים לנפילתה, אבל גועל-נפשה הוא עתה יותר גדול. גופה אינו שבור עתה. עקבות חבוקיו של הרופא כבר נמחו מעליה. אבל לעומת זה נשמתה היא עתה רצוצה. ובכל פעם שזוכר מחזה אחד מיחוסה אל הרופא מתעורר בדמיונה, מתגבר גועל נפשה, וכשפרטי ה„ראיונות" מתבררים לפניה אחד לאחד, היא מרגשת, שעוד עתה בוערות לחייה מבושה. היא זוכרת את שכרונה, את הנשיקות ושבועות-האהבה, והיא זוכרת, שגם בשעה שנשקה לו וחבקתו בזרועותיה הרגישה, כי אינה אוהבת אותו וכי זר הוא לה. והיא היתה יכולה ליפול מפלה כל-כך עמוקה ולטמא את עצמה! רבונו של עולם, מה היה לה אז?—.

ועם גועל-נפשה להעבר שלה מתגברת יראתה מפני עתידותיה. היא יראה, שמא נודע לבעלה מה שעשתה. כמה פעמים עולה על לבה הרעיון להתוודות לפניו מאליה ולגלות לו כל מה שאירע לה; ואף-על-פי-כן, כשעובר הרעיון במחה, שהדבר יכול להודע לבעל מאליו, היא כהלומת-רעם: הבושה והיראה מפני בעלה, מפני משפחתו ומפני המכרים שוללים ממנה את בינתה, וסוף סוף הלא ידעו דבר זה—בזה אין שום ספק. הילד הנולד הלא יפקח את עיניהם: הרי צורתו תהא דומה לצורת אביו הרופא. והיא כבר רואה את עצמה, איך היא חובקת בן, שברשמי פניו יהיה דומה להרופא. בן, שיזכיר לה במשך כל ימי חייה את הנחש המסית ואת חטאה העצום ויגלה את חטאה זה גם לאנשים זרים על-ידי צורתו... ואל שנאתה להרופא מתלוה שנאה עצומה גם לאותו הבן, שלא נולד עדיין... היא שונאתו בכל לבה, ובמחה כבר מתרוצצות מחשבות שונות איך להפטר ממנו. כל אותן התחבולות הידועות עוברות לפניה: פסיעות גדולות, קפיצות, עבודה גסה ומיעוך. היא זוכרת את כל התחבולות האלה ומכינה את עצמה להשתמש בהן, ונדמה לה, שהיא מזדיינת נגד איבה המוזר לה, וכשתתנקם בו תכלה את נקמתה גם ברופא, שונאה מאז.

היא התחילה לישון בחדר אחר, שבו היא ישנה לבדה, וגם בצהרים היא אוכלת לבדה. אינה יכולה להריח את ריח המאכלים. החמות שבה לנהג את הבית.

ראשונה, מפני עצלותה והתרשלותה, שהתגברו בימים האחרונים, ושנית, מפני שלא היה ביכלתה לשהות בחדר־הבשול, כי קשה היה לה גם לדבר על בשול. הגרוי להקאה התגבר בה עוד יותר, ובאותה שעה הולך ומתגבר גם הכוסף לאכילה. היא אוכלת ומקיאה, אוכלת ומקיאה. רק בשעה שהיא אוכלת קל לה מעט, אבל כיון שהיא בולמת את פיה ופוסקת מללעוס, היא מרגשת בשערה שבגרונה, החונקת ומגרה אותה להקאה.

ופעמים שאינה חושבת כלום לא על העבר שלה ולא על עתידותיה. כל הנעשה סביבה בטל ומבוטל אצלה בשביל רגשותיה הפנימיים. חמותה וגיסתה מנחמות אותה, שגם זה יעבור, אבל היא אינה שומעת את נחומיהן. נדמה לה, כי למצבה זה לא יהיה סוף: הוא ימשך וימשך עד שתצא נפשה. ובשעה כזו מרגשת היא רק גועל־נפש; וגועל זה בא לה, לדעתה, ממחלתה וגם מן האנשים הסובבים אותה. עתה היא מבינה היטב אותם ואת צפונות לבם. הבעל, החמות והגיסה, למרות דבריהם הרכים והמתוקים, גלויים לפניה. הם יודעים... כן, זה נעלה מעל כל ספק. את הכל הם יודעים; את סידם זה היא קוראת מעל פניהם, מכירה מתוך מבטם וצחוקם. אתמול, בשעת שתית התה, כשהתאוננה על מצבה, פנה הבעל אליה בצחוק ואמר: הלא היא בעצמה אשמה ביסוריה. הכל צחקו לדבריו אלה צחוק מיוחד. והיא הבינה היטב את כוונתו: הוא רמז לה בזה, שהוא יודע את הכל. ולא לחנם הוא נותן לה מנוחה בימים האחרונים וגם הניח לה לצאת לחדר אחר. בכוונה הוא מתרחק ממנה. הוא יודע את הכל, אף פרט אחד לא נעלם ממנו. הדבר, שהוא מרבה להלל את הרופא ולדבר עליו, הוא לה סימן מיוחד, שהוא יודע מכל מה שעבר בינה ובין הרופא. זוהי נקמתו, נקמת נפש קטנה. הוא רוצה לענותה, להציק לה ולהנקם ממנה מעט מעט על־ידי עקיצות של רמזים ושיחות לפי תומו. ביחוד מרגיזתה תומתו. תומתו השלוה—זוהי השפלות היותר נוראה! עתה היא מבינה את רוחו היטב! בכוונה מיוחדת הוא מתרחק ממנה וגם מתקרב לה. הוא ירא, שמא יפלוט איזה דבור, שיכריחו לגלות כל מה שבלבו, ואז הלא תפרע מנוחתו, ובאותה שעה הוא רוצה להראות לה, כי חייה ומיתתה בידיו הם. לאט לאט הוא שולח בה את ארסו. וכמה היא שונאתו, אותו ואת צחוקו הנבזה, את תמימותו השפלה ואת תנועותיו האטיות והעצלות! כן, היא שונאתו ואינה יכולה גם לראות את פניו בלי שדמה ירתח בקרבה. אילו היה בא ואומר לה פעם אחת כל מה שהיא יודע, אז היה יכול גם להכותה, למרוט את שערותיה ולרמסה ברגליו,—והיא היתה מקבלת עליה את כל היסורים באהבה והיתה מכבדת אותו, ואפשר—גם אוהבת אותו. אבל עתה, בשעה שהוא צובת את אבריה ואת גידיה אחד אחד ועושה את עצמו כאילו אינו יודע ואינו מרגיש כלום,—עתה הוא שנוא לה עם כל תנועותיו השפלות. ביחוד אינה סובלת את צחוקו התמים והנבזה. רבונו של עולם, כמה ערמה וארס בצחוקו זה!—.ואף חמותה וגיסתה מתחפשות בכוונה להרעימה ולענותה. בדברים טובים ורכים הן רוצות לקרב את קצה. כלום הוכתה בסנורים? כלום יצאה מדעתה? היא רואה ומבינה היטב את כל תנועותיהן וכוונותיהן! היא מתאפקת, אינה רוצה להתקוטט. אבל הסאה כבר נגדשה, אי־אפשר לה עוד לחשות!

היום נכנסה אל חדר־האוכל לסעוד עמהם ביחד. קשה היה לה לשבת

בחדרה ולהקשיב מרחוק את קשקוש הקערות וצהלת המסובים. ובשעה ששמעה מרחוק את קול בעלה וחמותה וצחוקם נדמה לה, כאילו הם שמחים על שבחייה היא מקברת את עצמה. לא, היא עודנה חיה והם צריכים עוד להביא גם אותה בחשבון!—והיא הלכה אל חדר־האוכל: כשנכנסה הסבירו לה פנים כולם, כאילו באמת שמחים הם על ביאתה. החמות היא כולה ממתקים. אבל במתיקות דבריה מכירה שרה כבר את הסער, שהטילה כניסתה: כמעט כל מלה וכל תנועה הן עקיצה ועקימת־לעג. החמות קמה ממקומה ובאיזו טרדה יתרה פנתה לה מקום והזמינתה לשבת,—כאילו היא אורחה זרה בביתה! לא, דבר זה הוא למעלה מכפי כחה! ובשלוה אי־טבעית, שהוכיחה את רוגז לבה, פנתה אל החמות ואמרה, שאין לה להטריח את עצמה: הלא בביתה היא יושבת ועם משפחתה היא רוצה לסעוד. ובעלה הביט אליה במבטו הרגיל, המביע איזה צחוק, שתחתיו מסתתר איזה דבר. היא מבינה את סוד המבט הזה. כמובן, רוצה הוא לומר לה: ראי, אני צובעת את בשרך וצולה אותו ואני מתענג על פרכוסיך. היא ישבה על מקומה ובאותה שעה הביאה השפחה את הדגים. מה, וכי גם השפחה בקושרים? את הקערה העמידה לפני החמות והיא, בעלת־הבית, היתה אנוסה להמתין עד שהחמות תואיל בטובה לתת לה את חלקה. מתחלה נתנה את החלקים לבנה ולהאורח שסעד בביתם, ואחר־כך כאילו נכמרו עליה רחמיה ונתנה גם לה איזה חלק; והחלק הקטן והגרוע הזה היה חלק של רחמנות, כדי לסתום את הפה. הדבר הזה היה למעלה מכפי כחה, וכדי שלא לפטור מדון קמה ויצאה אל חדר אחר. בהליכתה הכירה, שהחמות רמזה להבעל. ואמנם, מיד נכנס הבעל אחריה אל חדרה לשאול מה היה לה, אם עוד הפעם גבר הגרוי להקאה? בפנים מעוותים מרוב כעס שפכה עליו את כל חמתה. מתחלה התרעמה בדברים קצרים ונפסקים מבלי שהביטה אל עבר פניו. אבל לאט לאט התפרצה המרורה שבלבה והתלקחה והיתה ללבת אש וגפרית.—מהו רוצה? מפני־מה הוא מענה אותה? למה הוא מקצר את ימיה? אם חטאה לו—ייסרנה, אבל לא יקרע ממנה את עורה ולא יניח אותה כשהיא מפרכסת. היא מבינה את רוחו ואת מנהגו עמה!... הוא קרב אליה והתחיל להרגיעה ולפייסה בדבריו: כי תחוס על בריאותה ולא תתרגז. הלא ההתרגזות מזקת לה ולהעובר—.ובדברו הניח את ידו על שכמה והתחיל ללפף אותה. בנרעדה ממגע־ידו קפצה ממקומה: אל יגע בה! הוא מאוס עליה ואינה יכולה לסבלו! הוא, אמו ואחותו הם מלאכי־המות שלה!... הזקנה, כפי הנראה, עמדה מאחורי הדלת. וכששמעה את הדברים האחרונים לא היה עוד ביכלתה להתאפק, וכאילו נשך אותה נחש קפצה לתוך החדר והתחילה לשפוך עליה את חמתה על קפדנותה, התרגזותה, ובכלל על כל הנהגתה. היא, הזקנה, היא—אצלה שפחה חרופה והיא אינה מכירה תודה. בצעקותיה וחרופיה הגדילה הזקנה את המרורה עוד יותר. ראשית, התרגזה שרה על שהחמות עמדה מאחורי הדלת ורגלה.—מה זאת, וכי גם בביתה אינה יכולה לדבר שום דבר?—ושנית, תוכן דבריה של הזקנה פגע בה מאד. וכי להתלוצץ בה אומרת הזקנה?—באמת היא, הזקנה, הרי היא הגברת השלטת בבית,— וכאילו כדי לעקצה היא אומרת, שהיא כאן שפחה משמשת. היא אינה מבקשת ממנה שתשמש אותה, בכלל היא מוותרת על כל טובותיה. הזקנה היתה כמטורפת מרוב כעסה, והבעל עומד ביניהן ואינו אומר כלום ורק משתדל הוא לפיים את

אמו ולהרגיע את רוחה. הדבר הזה פוגע בה עוד יותר מחרופי האם, ובכעסה היא בורחת מן החדר הזה וסוגרת את עצמה בחדר אחר. עתה היא רואה, עד היכן הגיעו הדברים. הוא ירא מריב כדי שלא תפרע מנוחתו, וכשנתעורר הריב למרות חפצו, הוא דואג לאמו היקרה, ולה אינו שם את לבו... ובלבה מתגברים רגשות השנאה וגועל-הנפש לו ולכל תהלוכותיו. על חטאה כנגדו אין לבה נוקפה עוד, שהרי חטאיו כנגדה הם יותר גדולים. תמיד היה כן. הוא לא הבין לרוחה ולא הרגיש בצרותיה ובאבה. תמיד, מן היום הראשון שאחר חתונתה עד עתה, התחפש במסיה. הוא שותק, ושתיקתו זו היא היא שמרגיזתה ביותר. הוא יודע זאת, על-כן הוא מחזיק במדתו זו. בכוונה היא עושה זאת. ואבירות-לבו זו היא היא שדחפתה לתוך זרועות החטא.

פעמים אחדות דפק על דלת החדר—כי כל אותו הערב לא יצאה מחדרה— אבל היא לא השיבה על דפיקותיו. ואפילו לא על תחנוניו, שתדבר דבר-מה, שתשמיע את קולה, כדי שידע, לכל הפחות, שלא קרה לה אסון, שהיא חיה. והיא לא ענתה גם אחרי שנגשה הזקנה אל הדלת והתחילה להתדפק עליה ולצעוק: מה היא רוצה מן האברך? מפני-מה היא מקצרת את ימיו? כצל הוא נודד כל היום. היא לא ענתה כלום, מפני שהרגישה, שאם רק לא תתאפק לגמרי, תפתח את הדלת ותרוק עליהם מלא-פיה.

למחרת, כשקמה בבוקר משנתה, לא היה כל איש בבית. כשהביאה לה השפחה את הקהוה הודיעתה, שהחמות הלכה לה אתמול בלי לשוב. על זה אינה מצטערת כלל, הלואי לא היתה באה לכתחלה. גם הבעל הלך לו בבוקר אל מסחרו. ובלי משים נזכרה בחייה קודם נסיעתה לווינא. גם אז היתה מתקוטטת לפעמים עם החמות, אבל הקטטות לא פעלו עליה לרעה: כיון שהחמות היתה יוצאת מן הבית, שוב לא היתה מרגשת שום מרירות ושום רוגז. יחוסו של הבעל אליה היה רך ונעים, ואף בבוקר אחד לא התעורר משנתו בלי שיחשוב עליה, ואף פעם אחת לא יצא מביתו בלי שלקח ממנה ברכת-הפרידה. ועתה היה אפשר לו ללכת מבלי לראותה! היא יודעת את הכל, בזה אין שום ספק; הוא רק מתחפש כאלו אינו יודע. טוב מאד: אם הוא מרוצה נוח גם לה, ידע כמה שירצה—היא אינה יראה. כל עוד שאין בידו סימנים וראיות אינה יראה דבר. ואת הסימנים אינה יראה, היא כבר תשתדל להעבירם מן העולם.

היא קמה משכבה ולבשה את בגדיה. כבכל בוקר כן גם היום רוח לה מעט אחרי שקמה משנתה: הגרוי להקאה לא היה גדול ובשביל זה נח גם רוחה. בקצת ערנות פנימית, אבל בשלוה חיצונית, סדרה את בגדיה ויצאה לעזור להשפחה בהנהגת-הבית, והיא נתנה צו, שירחצו היום את קרקע הבית: בעלת-בית טובה היתה הזקנה, אבק וחלאה בכל מקום. רק גרעה את עיניה לזמן-מה— וכל הבית הפוך. הלבנים מתגוללים בפנות שונות, קרקע הבית ופנות החדרים מלאים אבק ורפש. על דפי המזנון, שנגעה בהם באצבעה — שכבת-אבק עבה כאצבע. רבונו של עולם, איך חיים האנשים האלה! לא, מתחלה צריך לנקות ולרחוץ. ומיד, בלי שעשתה שום הכנות, התחילה להעתיק ממקומם את התבות, הארגזים, המטות ושאר הכלים. השפחה מזהירתה, שלא תעבוד עבודה קשה כזו, שהרי במצבה עתה תזיק לה גם עבודה יותר קלה, אבל היא עושה את עצמה

כאילו אינה שומעת כלום: אי אפשר לה לראות דברים כאלה, לדור בבית הפיך על פיו.

העבורה קשה עליה מאד. בכלל אינה רגילה בעבודות קשות, ועתה קשה עליה גם התנועה היותר קלה, אבל היא משתדלת בכל כחה לעשות את כל העבודות האלו: ביחד עם השפחה העתיקה את הכלים הכבדים ממקומם, ועתה השתטחה על הקרקע לכבס ולמרק את החלאה ביחד עם השפחה. להכעיס היא עושה את עבודתה זו: ראשית, יראה! הלך ולה אינו דואג!—ושנית, היא עושה זאת בתור תרופה: אפשר, שעל־ידי זה תפטר מן העובר. והיא עובדת כבר כחצי שעה. היא מרגשת לחץ במתניה עד כדי שבירה, שדרתה מתפוקקת, אבל היא אינה שמה לב לזה. היא עובדת ומשתדלת להתחרות עם השפחה. השפחה רגילה בעבודה והיא ממהרת לעבוד, אבל לעומת זה עבודתה של שרה היא יותר שלמה: החלקים, שמרקה היא, הם כמגוהצים. אף נקודה אחת, אף כתם אחד אין עליהם, ממש כראי הם מתנוצצים. יאולם פתאום היא שומעת מאחוריה כעין צעקה ומרגשת, כי ידים חזקות אוחזות בזרועותיה. היא מפנה את ראשה ורואה את בעלה עומד ואוחז אותה בזרועה. מרוב כעס חורו־פניו ורעדה שפתו התחתונה, ורק בקושי עלה בידו להוציא מפיו: משוגעת, מה את עושה?

היא קמה מעל הקרקע וכעין צחוק של הנאה רחף על שפתיה. לא, הוא אינו יודע כלום, הוא נשאר אותו שהיה קודם. וכשעמדה וכסתה את זרועותיה החשופות וישרה את שפולי שלמתה המפושלת, התבוננה אליו במבט של צחוק, והוא מוסיף לגמגם בקוצר־רוח: הלהרגנו את אומרת בשגעונך?—כעסו הוא כל־כך גדול, עד שהמלים יוצאות מפיו מסורסות ונפסקות. ובאותה שעה כעסה שלה חלף ועבר. הוא כל־כך יפה בכעסו וכל־כך חביב, עד שאילמלא היתה מתביישת בפני עצמה, היתה מחבקת ונושקת אותו. וגם הכאב, שגרם לה בלחצו את זרועה, היה נעים לה. היא מפייסת אותו בנהימה קלה: נו, נו, אין רע. מה עשתה? וכי היא כלי חרס! ולפתע פתאום כל הדאגה הזאת! אכן זהו בעל טוב!—הפראזה האחרונה נתמלטה מפיה בעל־כרחה. היא לא רצתה לפגוע בו, אבל על־פי רגילותה בימים האחרונים היתה מוכרחת לומר זאת. דבריה אלה, שנאמרו בנהימה קלה, היו כעין הכנה לשלום:

—אם בעלת־הבית חולה, דומה, כאילו נפסק הראש מן הבית כולו. ובדבריה אלה נכנסה עמו אל החדר השני.

כעסו כבר חלף ודבריו נאמרו בנחת ובאותה החבה הידועה לה: מצדו אין מניעה, שכל הבית יתהפך ויחרב, ובלבד שהיא לא תעיז לעבוד עבודות כאלו. יש שפחה בריאה, ואם מרובה העבודה אף מכפי כחה, תקח לה עוזר. והיא מתנצלת קצת לפניו. היא מרגשת היום, שהיא בריאה, ועל־כן יצאה לפקח על עניני הבית; והעבודה הקלה לא תזיק לה כלל. ושניהם הרגישו, שהצללים השחורים, שנתעבו אתמול והיו כעין מחיצה ביניהם, נתדוקקו היום. אבל איזה דבר מעכבם מליפול איש בזרועות רעותו. ביחוד הרגישה היא, שיש עוד איזו מחיצה, אם גם דקה מאד, החוצצת ביניהם. הרגישה כעין בושה על יום אתמול והימים הקודמים. ובכלל הרגישו שניהם, שיש עוד התרגזות קלה בלב, התרגזות, שיכולה לחלוף, אבל גם יכולה להתגבר, אם רק תשמע עתה מלה אחת שלא כהוגן, ביחוד

הרגיש הוא באותה ההתרגזות הקלה, ועל־כן לא התמהמה בחדר ואחרי רגעים אחדים קם והתעתד לצאת. אבל כשעמד כבר אצל הפתח נתעכב מעט. כאילו היה רוצה לבחון ולדעת דבר־מה. ופתאום, כשנפגש מבטו עם מבטה, קפץ אליה בקפיצה אחת וחבק אותה בזרועותיו:

—את—פתיה, אבל גם אני איני שוטה קטן.

ועיניו וכל הויתו הביעו שמחה ואושר על המוצא הטוב הזה. ואף נטיתה הראשונה, כשקרב אליה, היתה—לחתדבק בו ולחנקו בחבוקיה. אמנם, כששפתיו תפשו את שפתיה הרגישה בקרבה רגש בלתי־נעים: נשימתו ושפמו פעלו עליה לרעה; אבל היא השתדלה להתגבר על הרגש הזה, וכדי ליסר את עצמה על הרגשתה הרעה, השתדלה להדביק את שפתיה אל שפתיו ולנשקן ולשאוף לתוכה את נשימתו, שהיא לה עתה כל־כך אי־נעימה. היא אוחזת אותו בזרועו וראשה חבוי בחזהו. כעין רגשות מתנגדים מתרוצצים עתה בקרבה. מצד אחד הוא חביב לה חבה נפשית ויקר לה עוד יותר מחייה. כבוד־אלהים היא מכבדת אותו, וכל ימי חייה היתה כורעת לפניו ומתפללת אליו. ומצד שני היא מרגשת, שהוא אינו נעים לה אי־נעימות גופנית ובקושי היא יכולה לסבול את קרבתו—. ורגשותיה הכפולים האלה מכריחים אותה להכפיל ולהלהיב את נשיקותיה, כאילו היא אומרת לכפר בזה את פניו בעד רגשותיה אלה—. ובאותו יום הלכה אל גיסתה והשלימה עם חמותה. בערב, כשישבו יחד מסובים סביב השלחן, הכירה בפני הבעל ומבטיו, שהיה יורה בה לרגעים, שהוא שמח בה. וגם היא הרגישה את עצמה שמחה ומאושרת. היא יושבת בחוג משפחתה והכל כל־כך טובים לה. אמנם, בשטף השיחה היתה חסרה המרוצה הטבעית. עוך היה מורגש באויר הרושם של אתמול והיה ניכר, שכל אחד מן המסובים משתדל לשכוח דבר־מה; ובאותה ההשתדלות היתה מורגשת כעין יראה. אבל הסברת הפנים היתה עתה יותר חזקה,—דבר, שהעציב ושמח אותה ביחד.

ושלום־הבית לא הופרע גם להבא. מצב בריאותה הוטב מעט. הגרוי להקאה הלך ורפה ועמו נחלש גם גועל־הנפש, שעוררה בקרבה קרבת בעלה. אמנם, גם עתה הוא מביא עמו איזה ריח מיוחד, אבל ריח זה אינו מגרה אותה עוד כל־כך ואפשר לה להתחפש ולכסות על אי־נטיתה. והוא, הבעל, מאושר הוא מאין כמוהו. הוא מזניח את מסחרו בדי שימצא בחברתה. וכאל דבר קדוש הוא נושא תמיד את עיניו אליה ונזהר, שלא יפול עליה אף גרגיר של אבק. הוא מאושר, וחבתו הולכת ומתגברת לה יותר ויותר. אין עתה בחבתו זו אותה הצריבה האוכלת, שגרמה לה תמיד רעד של תענוג, אבל באותה שעה גם הפחידה אותה; אין עתה במבטו אותה הערפליות, שתמיד מצאה בה סודות הלב והנפש, ואין בהתקרבותו עתה אליה אותה מסירות הכלב והכנעתו, שעל־ידה היה מתרומם למשול עליה. שלוה ושובע־רצון מרגשת היא עתה בכל תנועותיו. אין בו הכנעה, אבל אין בו עתה שאיפה לשלטון. הוא כמו נתאחד עמה והיו לבשר אחד ונפש אחת. מבטו הוא עתה בהיר ומלא־אור ומראה לה את טוב־לבו; עיניו כאילו נפקחו ונתרחבו כדי לראות עתה מחדש את כל הנעשה סביבו וגם להראות את כל הנרקם בתוכו. והוא הולך ויקר בעיניה מיום ליום. היא שבה למצוא בו את אהוב־נפשה מקודם, ובאותה שעה היא מוצאת ומגלה בו אדם חדש לגמרי, שאף על־פי כן אינו מפתיע

אותה בחדושו ורק משביע אותה רצון ומעורר תקותה, שעוד גדולות מאלה תגלה בו. שלות־לבה הולכת ומתגברת והמנוחה שוררת בכל הבית. והכל שמחים ומאושרים בחיים השלוים, המתרקמים ומתפתחים במשפחה הקטנה. בחשאי היא עוסקת לפעמים בתחבולות ובאמצעים הידועים. כשהיא שוכבת במטתה או כשהיא לובשת את בגדיה היא ממעכת לפעמים את בטנה, ותמיד, כשהיא עושה זאת, נראה לה, שאדרבה, הבטן הולכת ומתכווצת. היא רואה זאת על פי בגדיה. כמדומה לה, שהם עתה רחבים ביותר, על כל פנים אינם צרים. כן היא מנסה לפעמים, כשאין איש בבית, לרחוץ את רגליה באמבטאות חמות. אבל אין ביכלתה להתמיד בתחבולות אלו: ראשית, קשה מאד לעשות דברים כאלה בסתר, ושנית, היא מתעצלת. אמנם, יודעת היא שהיא הרה, ובכל כחה היא רוצה להפטר מהריונה; אבל בלבה פנימה עוד חיה התקיה, שכל זה אינו אמת ורק מחלה עברה עליה, ובכן למותר כל האמצעים. ביחוד היא נוטה להאמין בזה משעה שנקטן הגרוי להקאה. היא קלקלה את הקיבה ולא יותר. ועתה הוטב מצב בריאותה וגם מצב נפשה, ובכן למה לה להכריח את עצמה ולהתגבר על עצלותה. אמנם, המקרים החיצונים מזכירים אותה תמיד את הריונה. בעלה מזכירו אותה בזהירותו היתרה בנוגע לבטנה, כאילו היתה מקדש אלהים. ובימים האחרונים, כשהיתה אצל גיסתה, מצאה את הילדה הקטנה, בת־גיסתה החביבה עליה מאד, יושבת ורוקמת דבר־מה. ועל שאלתה מה היא עושה, השיבה הילדה, שהיא רוקמת כסוי בעד הילד החדש, שתקבל הדודה בקרוב. גם חמותה בשעותיה הפנויות התחילה לארוג ולרקום פוזמקאות קטנות ושביסים קטנים, ובכל פעם שהיא גומרת את הדברים הקטנים האלה, היא מריקה עליהם את ברכותיה הגדולות. הזקנה כבר רואה בדמיונה את האברים הקטנים המפרכסים, ובשעה שהיא סורגת את הפוזמקאות נדמה לה, שהיא חשה בין אצבעותיה את הרגל הקטנה. הרכה והחמה של התינוק העתיד להולד. וברגעים כאלה נעשה בשרה של שרה הדודים, והיא מחלטת בלבה להתגבר על עצלותה ולהתמיד בעשית האמצעים. אבל לאחר זמן־מה היא שוכחת את כאבה ואת החלטתה. בלבה פנימה היא מרגשת את עצמה אותה שהיתה קודם, והילכך אינה יכולה להאמין בשום אופן בהריונה, למרות ההכנות הרבות, שמכינים את עצמם לקראת לידתה כל האנשים הקרובים לה. ואף היחס שבינה ובין החמות הולך וטוב. הריבות נשכחו והן חיות עתה כיונים, כאילו מעולם לא היו ביניהן שום טענות ומענות. הזקנה כאילו היתה לאחרת. אף־על־פי שבתה זכתה אותה בהרבה נכדים וכולם יקרים וחביבים עליה, אף־על־פי־כן היא נרעשת עתה משמחה, שתזכה לראות בנים לבנה יחידה, ובימים האחרונים היא מרגשת, כאילו לבשה את הזקנה רוח חדשה, כאילו שבה לימי עלומיה. במבטה, דבורה והלוכה מורגשות רכות וחבה יתרה. אמנם, כל אלה מתגלים בצורה המיוחדת להזקנה, ועל־כן הם מרגיזים לפעמים במקום לענג ולפייס, אבל עתה, בשעת שלותה, מכירה שרה את רצונה הטוב של הזקנה ואינה מקפידה לפעמים גם על רוגזה, שאף בתוכו מורגשת לה עתה איזו חבה. ובשעות הפנויות, כשידי הזקנה אורגות וסורגות, היא זוכרת תמיד ראשונות מחייה, מנערותה. דברים, שעד עתה לא הזכירה בפני כלתה, התחילה פתאום לספר לה. על־ידי הריונה נעשתה לה שרה חביבה עוד יותר מבתה, —לכל הפחות במשך ימי־ההריון. היא לה בת ובאותה שעה גם רעיה דומה לה: יסורי

האשה הקריבוה לה. היא מספרת לה על בנה, על ילדותו, מחלתו ועוד דברים כאלה, שנראו לשרה מגוחכים כשזכרה, שהילד הזה הוא בעלה, ונראו מגוחכים גם להזקנה כשזכרה היא, שאותו הילד הוא עתה בעל לאשה, ובקרוב גם אב לילד. ויקרים היו להזקנה רגעי עבודה זו מפני שבהם ראתה את בנה בצורה כפולה. די היה לה לעצום את עיניה—והילד הצועק, שסבל ממחלת השנים מרחף לפניה; ובאותה שעה היא רואה לפניה גם את בנה הגדול, שהוא בעל לאשה ואב לילד. יקרים היו להזקנה אותם הרגעים, ועל־כן היתה שמחה לספר את זכרונותיה. הם השיבו לה את ימי־עלומיה, ועל־ידיהם נדמה לה לפעמים, שעדיין היא אשה צעירה, וזמן קצר אחרי החתונה. ובשעה שהיא נזכרת בבעלה היא נאנחת על שלא זכה להעונג הזה,—לראות ילד לבנו, והיא מספרת על בעלה המנוח: על ראיונם הראשון, אופן השתדכותם, אהבתו ושנאתו, מנהגו והלוכו,—ועור פניה קורן, הקמטים כאילו נתישרו והפנים הוארו. ושרה מרגשת קרבה יתרה להזקנה. היא שומעת בבת־צחוק את זכרונותיה של חמותה, ומה שזו מחסירה משלימה היא בעצמה. אמנם, היא יודעת, שגם חמותה היתה צעירה והיתה נשואה, אבל המושג, שיש לה ממנה, נצטמצם ונתרכז בזקנה וקפדנות, במצח מלא קמטים ושפתים דקית, ומגוחך היה הדבר להקביל כל אותם הדברים לזכרונות־העלומים. מגוחך היה הדבר בעיניה, ואף־על־פי־כן נתקרבה ביותר אל חמותה על־ידי אותם הזכרונות והספורים. וגם חבת הזקנה אליה נתגברה אחרי שיחות כאלו. היא התחילה לראות בה את האשה האוהבת, את האם הסובלת, ובספיריה כאילו שתפה אותה בחייה ויסוריה. והיא התאמצה למסור לה גם את נסיונותיה בחיים וביחוד את נסיונותיה בגידול הבנים וחנוכם. ומצב־רוחה של שרה היה טוב מאד. רק לעתים רחוקות נדמה לה עוד, שהשערה עדיין היא תקועה בגרונה, אבל עתה אינה מחנקת אותה ואינה מגרה אותה להקאה. כחותיה הגופניים הולכים ומתרבים. הכוסף לאכילה מתגבר בה והיא אוכלת ואוכלת בהנאה מרובה. הרזון חלף ומראה פניה הוטב. ויחד עם זה היא חשה בקרבה גם כעין פריחה פנימית, כעין התעוררות כחות־החיים. וכחותיה הרוחניים גם הם מתרבים: ערנית ושמחה היתה כל הימים האחרונים. חייה בווינא כאילו נתקו מזכרונה. נדמה לה, שכל זה אירע באיזה זמן רחוק ולאשה אחרת וזרה לה. וגם התרגזותה וקפדנותה בימים האחרונים נשתכחו. אמנם, היא זכרה היטב את כל הפרטים, אבל הם לא צרבוה עוד והיא לא התביישה בהם, כי נראה לה, שאירעו לאשה אחרת. ועל־ידי ערנותה לבש גם הבית כולו רוח חדשה, רוח של חיים צוהלים. הזקנה אינה גורעת ממנה את עיניה ופעם בפעם היא רוקקת בתור סגולה לעין רעה.—היא אמרה תמיד, שהאשה, שאינה ממלאה את תפקידה, אינה אשה. עוד לא נולד הקטן—וישותו כבר שנתה את הבית כולו. רוח אחרת שוררת בו. עתה אפשר לבקרם בלי פחד מפני רוח־העצב ויגון־הבדידות.—ואף הבעל מגלה לה תמיד מה שבלבו: עתה הוא טועם את טעם תענוגי החיים. גם קודם אהב אותה מאד, ומעולם לא היה ביכלתו להשאר אף רגע אחד יתר מחוץ לכתלי ביתו. אבל רגשותיו אז היו רגשות אחרים לגמרי. אז היה מתירא להפגש עם אנשים אחרים, כי בחברתם היה מרגיש תמיד ביבשותו ועריריותו, וסבה זו, נוספת על רגשות הרחמנות לה ולהויתה המלאה־עצב, משכה אותה תמיד הביתה; אבל הבית עצמו היה עליו למשא. כתלי הבית חנקוהו, שתיקה מלאה

עצב של בדידות לוחצת הרגיש בתוך ביתו והיה רוצה לברוח ממנה ולהמלט מביתו, אבל צר היה לו על אשתו, וגם לא היה לו מקום־מפלט. עתה, להיפך, חברת האנשים מושכתו. בשמחת משפחתם הוא טועם כבר את שמחתו העתידה, — ואף־על־פי־כן להשאר בחברתם אינו יכול. איזה דבר מושך איתו אל ביתו, — למקום שכל פנה ופנה ממנו מלאה את אשרו ושמחתו. גם עתה נראה לו, כי כתלי ביתו כאילו חונקים איתו, אבל זהו רוב האושר, שמצר לו את המקום. היא נשתנתה בימים האחרונים. היא היתה לרגזנית וקפדנית. אבל תמיד הוא מרגיש ברוגזה רוך ונועם הרבה יותר מבשלותה הקודמת. וגם זה יעבור: הנה עתה היא כבר יותר שלוה ובריאה, וכמה הוא אוהב את הקטן המפרכס ומתפתח בבטנה! רוצה היה לדעת כמה התפתח כבר; מה מוזר הדבר: מבטן סגורה זו תצא נפש חיה. ונפש זו תתן אושר בלי מצרים לשניהם;

כך היה מדבר לפרקים בשעה שרוחם היה טוב עליהם; והיא שמעה דברים אלה בעונג גדול. היא נחה והיתה בריאה ושלוה. כח הייה לא נתן לה לעסוק בחטוטים יתרים בנפשה. העבר שלה נדחה מפני ההוה.

(המשך יבוא).

ספר־דברים ותורת־כהנים.

(המשך) *).

מאת

אפרים ירושלימסקי.

5) יום־תרועה ושבת־שבתון. העובדה, שבספר דברים לא נזכרו לא יום־תרועה (ראש־השנה) ולא שבת־שבתון (יום־הכפורים), היא אחת מן הראיות היותר חזקות, שמביא ווילהויזן על אמתות השקפתו, שספר־דברים קדם לתורת־כהנים. ווילהויזן מוכיח, שבכל הספרים ההיסטוריים אין זכר ליום־תרועה ולשבת־שבתון; אדרבה, יש רשימה מפורשת (עיין דברי־הימים ב׳, ה׳, ג׳ וז׳, ח׳—י׳), שהיא מספרת, שבזמן חנוכת־הבית בימי שלמה חגגו בני ישראל בחודש השביעי שבעת ימים ושבעת ימים וביום השמיני היתה עצרת וביום עשרים ושלשה לחודש זה שלח שלמה את העם לאהליהם. ובכן חגגו בני־ישראל את חג חנוכת בית־המקדש גם ביום־תרועה ובשבת־שבתון. ואחרי שבספר דברים אין זכר לשני החגים האלה בעוד שבספר תורת־כהנים הם מפורשים ומוטעמים הרבה, הרי זה, לדעת ווילהויזן וסיעתו, אות ומופת, שספר דברים, שבזמנו לא ידעו עוד משני החגים, קדום הוא לתורת־כהנים, שבזמנה כבר נקבעו לדורות.

ואולם, אם נשפוט על־פי רשימה זו, הרי נצטרך לאחר את קביעת צום־העשור עד ימי אלכסנדר מוקדון: הלא בספר דברי־הימים אנו מוצאים כבר את היחס של כמה דורות אחר זרובבל, ואם כן נתחבר לא קודם תקופת אלכסנדר מוקדון—והוא אינו יודע מצום־העשור. וכן אינו יודע ממנו ספר נחמיה, שלדעת החוקרים החדשים היו הוא וספר־עזרא רק המשך מדברי־הימים ונסדרו על־ידי בעל דברי־הימים מתוך רשימות שונות. כי פרסום התורה בימי עזרא ונחמיה (נחמיה, ח׳—י׳) התחיל גם־כן ביום אחד לחורש השביעי ונמשך עד עשרים וארבעה לחודש זה, ובינתים נזכרה חגיגת חג הסוכות, אבל אין שום זכר לצום־העשור. ובכן, אם נחזיק בדעתו של ווילהויזן, מוכרחים נהיה להחליט, שצום העשור הוא יותר מאוחר אפילו מתקופתם של עזרא ונחמיה ותקוניהם הדתיים, ורק בתורת הכהנים נתגלגל ובא צום זה, כאילו נפל מן השמים. ואולם קשה מאוד להחזיק בדעה כזו ולחשוב את תורת־הכהנים למאוחרת כל־כך; ועוד יותר קשה להסכים, שצום העשור הוא כל־כך חדש מקרוב בא לגבול ישראל. באמת צום זה, ככל חגי החודש השביעי, הוא עתיק מאד. כהרבה חוקים ומנהגים אחרים, באו גם חגים אלה לגבול־ישראל על־ידי שנוי גדול ברוח דת־האחרות, שנשתנו חגי הכנענים, שמהם קבלו בני ישראל את עבודת־

*) עיין „השלח״, הכרך הנוכחי, חוברת ב׳ (למעלה, עמ׳ 141—147).

הבעל, היא עבודת־השמש, בתקופת הבמות, — שנוי, שנעשה אחרי שנצחו הנביאים את עבודת־הבעל וגרשוה מגבול ישראל.

החודש השביעי היה נקרא לפנים בשם „ירח האיתנים" (מלכים א', ח', ב'), על שם ריב כחות הטבע, איתני־העולם, הלא הם השמש והחושך. מלחמה זו נמשכת כל ימות השנה. בקיץ מתגבר האור או השמש, ועל־כן היו כל ימות־הקיץ ימי שמחה ומועדים טובים, ובחורף מתגבר החושך, ועל־כן היו חדשי החורף, שעת ירידת השמש, ימי אבל, בכי ואנחה. ימי הצומות האלה וזעקתם נזכרים במקרא: „צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי" (זכריה, ח', י"ט). רק בתקופת נצחונה הגמור של דת־האחדות הוסבו צומית אלה לימי־אבל על מאורעותיה המעציבים של האומה בימי נבוכדראצר. ראיה על אמתות השערתנו בדבר מקור הצומות האלה אנו מוצאים במה שיחזקאל הנביא ראה בחזון את „הנשים יושבות מבכות את התמוז" (יחזקאל, ח', י"ד) קודם שסמך מלך בבל אל ירושלים. הצומות האלה נהפכו בתקופת האחדות „לששון ולשמחה ולמיעדים טובים" (זכריה, ח', י"ט); ואמנם, המשנה (תענית, ד', ח') אומרת: „לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכ י ו ם ־ ה כ פ ו ר י ם". ויש יסוד לשער, שגם חנוכה, חג המכבים, מקורו „בצום העשירי" (עשרה בטבת), שנהפך „לששון ולשמחה".

אבל אנו חוזרים אל „צום העשור" או „צום־השביעי" כדי להתבונן בו ולראות, איך פשטו המנהגים והנמוסים של „ירח האיתנים" בתקופת־הבעל את צורתם האלילית ולבשו צורות אחרות מתאימות לטעמה ונמוסיה של דת־האחדות, כמו שהן עתה לפנינו בתורת־כהנים.

בשעת פרסום התורה על־ידי עזרא, — פרסום, שהתחיל, כמו שהזכרנו כבר, באחד לחודש השביעי, כלומר, ביום שחל בו יום־התרועה (ראש־השנה, לפי תורת־כהנים), — הפכו עזרא ונחמיה את יום־התרועה ליום חג ושמחה: „ויאמר נחמיה הוא התרשתא ועזרא הכהן הספר והלויים המבינים את העם לכל העם: היום קדוש הוא לה' אלהיכם, אל תתאבלו ואל תבכו' — כי בוכים כל העם בשמעם את דברי התורה. ויאמר להם: ,לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו, כי חדות ה' היא מעוזכם'. והלוים מחשים לכל העם לאמר: ,הסו, כי היום קדוש ואל תעצבו'. וילכו כל העם לאכול ולשתות ולשלח מנות ולעשות שמחה גדולה, כי הבינו בדברים אשר הודיעו להם" (נחמיה, ח', ט' — י"ב). כלומר: בדברים ברורים הסבירו („הבינו") לעם, מדוע ולמה הם חייבים לחוג את היום הזה לא כאבותיהם לפנים בבכי ובענוי־נפש, אלא בשמחה ומאכלים ערבים. ובאותו ספור (שם, ח', י"ג — י"ח) אנו מוצאים, כי עזרא הנהיג את חג־הסוכות: „וביום השני נאספו ראשי האבות וגו' אל עזרא הסופר וגו'. וימצאו כתוב בתורה, אשר צוה ה' ביד משה, אשר ישבו בני ישראל בסוכות בחג בחודש השביעי ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלים לאמר: צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סוכות ככתוב וגו'. ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות, כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא, ותהי שמחה גדולה מאד". לדעתנו, לא המציאה, שמצא עזרא בתורת־משה, גרמה להחוק, אלא, להפך, החוק החדש גרם למציאותו בתורה; ועוד נשוב אל זה בסוף המאמר הנוכחי.

ולפי זה נראה לנו, כי עזרא, שעשה את יום־התרועה ליום־שמחה, הפך את חג־האסיף לחג־הסוכות. כי, לדעתנו, נקרא חג זה בשם „חג האסיף" לא על שם אסיפת פרי־השדה, שהיתה נגמרת בו, כמו שמדמים כל החוקרים, אלא על שם אסיפה וכליון, שמתחילים בו בטבע יחד עם ימות החורף והחושך. ואף חג זה הלך ונתפתח במרוצת הזמן, באופן שיש שנויים ניכרים בין חג־הסוכות שבספר נחמיה ובין זה שבתורת־כהנים ובספר־דברים, ולבסוף, בין אלה ובין חג־הסוכות, שחגגו הפרושים בתקופת בית שני במקדש ה'. כי בנחמיה (ח', י"ג - י"ח) כתוב בפירוש, שהחוק היה ל ע ש ו ת א ת ה ס ו כ ו ת מעלי זית ועלי תמרים ועלי הדס ועוד; ולעומת זה מורה החוק שבתורת־כהנים (ויקרא, כ"ג, מ') לעשות את הסוכות מכל מה שיעשו ומצוה ל ק ח ת „פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל" ואינו מבאר מה לעשוה בענפים אלה, אלא יאמר סתם: „ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". בספר דברים (ט"ז, י"ג—י"ז) נזכר חג־הסוכות בלי שיהיה זכר כל שהוא להענפים האלה. ובמציאות אנו רואים בימי בית שני, שהפרושים הנהיגו—ובודאי עוררם לכך זכר־המעשים, שהיו נעשים בענפים בחג־האסיף לפנים— את נטילת הלולב („עלי הדס"), וחוץ מזה—היו נוטלים את הערבה ביחוד: מנהגי נטילת הערבה היו מרובים ומצוינים מאד ו„חבוט־הערבה" הנזכר בתלמוד אינו נמצא בכתוב ונחשב בעיני התנאים ל„יסוד־נביאים" (סוכה, מ"ד ע"א). ואחרי שאנו מוצאים בתורה (שמות, ל"ד, כ"ב): „חג האסיף תקופת השנה", אפשר לשער, כי „חג־האסיף" הזה, כשהיה עוד חג־האיתנים, היה צום השביעי עצמו, ורק עזרא הפך את הג־האסיף לשמחת חג הסוכות. כל מעשי הפרושים, שהוסיפו על הכתוב, היו, איפוא, געגועים על העבר ותשוקה עזה לחקות את מעשה אבותיהם לפנים: גם באסיף הקדום היו עושים בזמורות ובעלים מעין המעשים, שעשו הפרושים במקדש ה' בערבה, אבל אז היו עושים זאת לא לסימן של שמחה, כמו שהיו עושים הפרושים בבית שני, אלא לסימן של אבל ויגון על ירידת השמש. שהרי רואים אני מתוך ישעיה נ"ח, שביום צום וזעקת האומה לפנים היו אבותינו נוהגים „להכות באגרוף־רשע (על לב עצמם ועל לבותיהם של אחרים) ולכוף כ א ג מ ו ן ראשם ולהציע שק ואפר" (ישעיה נ"ח, ד'). ויחזקאל (ח', י"ז) אומר על בני דורו: „כי מלאו את הארץ חמס וישובו להכעיסני והנם ש ו ל ח י ם א ת ה ז מ ו ר ה א ל א פ ם", כלומר: אחרי מעשיהם הרעים הם שבים אל ה'—ובתשובתם הם מכעיסים אותי עוד יותר, כי הם מכים בזמורה על פניהם.—ומן המעשים האלה, שהיו עושים בענפי־עץ שונים בחג האסיף בהתאמה אל טעמו ונמוסיו של צום־השביעי הקדום, התפתח בתקופת עזרא החוק לעשות בענפים האלה סוכות. תורת־כהנים (ויקרא, כ"ג, ל"ט—מ"ג) חקקה לעשות סוכות סתם, מכל עץ שיהיה, ולעומת זה צותה לקחת גם ענפי־עצי־פרי וערבי־נחל. וספר־דברים (ט"ז, י"ג—י"ז) צוה על הסוכות סתם, בלי להזכיר את הענפים כלל.

ואחרי כל מה שאמרנו על מקור החגים יום־תרועה, שבת־שבתון וחג־האסיף לא יקשה עוד לבאר את מקור הסתירות שבין רשימות הספרים ההיסטוריים— מלכים ודברי־הימים ובין שני ספרי תורת־משה—תורת־כהנים וספר־דברים—בנידון החגים האלה וגם—את מקור הסתירות שבין שני ספרי תורת־משה אלה ביניהם

לבין עצמם. לדעתנו, לא הזכירו הספרים ההיסטוריים את יום־תרועה ואת שבת־שבתון לא מפני שספרים אלו לא ידעו ממציאותם, אלא להפך, מפני שידעו על אודותיהם הרבה יותר ממה שאנו יודעים: הם ידעו, שבני ישראל חגגו את הימים האלה בטעם ונמוסים, שהם מתנגדים לחוקי דת־האחדות. ספרי מלכים ודברי־הימים, שעל־פיהם חגגו בני־ישראל בשעת חנוכת הבית בימי שלמה „בירח האיתנים, הוא החודש השביעי", „שבעת ימים ושבעת ימים", שנמשכו והלכו גם במשך צום העשור לחודש השביעי שבתורת־כהנים, ספרו דבר זה לא מפני שלא ידעו מצום העשור, אלא, להפך, מפני שידעו, כי החגים, שחגגו בני־ישראל לפנים בירח־האיתנים, לא היו מתנגדים לצום העשור כלל; ובעלי שני הספרים האלה כתבו, שחג חנוכת־הבית נמשך „שבעת ימים ושבעת ימים" לרמז בזה, שהחג, שהוחג בשבעת הימים הראשונים, אינו כחג, שהוחג בשבעת הימים שאחריהם, כי רק האחרונים בלבד היו חג של שמחה בטעמי ונמוסיו של חג־הסוכות שבתורה. ואף צום העשור לא נזכר במפעלות עזרא לא מפני שעזרא לא ידע ממציאותו או מפני שרצה לבטל צום זה לגמרי, כמו שחושבים רבים, אלא מפני שבו לא עשה עזרא שום שנוי ותקון והוא נשאר כמתכונתו לפנים.—ואף הסתירה שבין ספר־דברים לתורת־כהנים מתישבת כך: בספר־דברים לא נזכרו יום־תרועה ושבת־שבתון לא מפני שספר־דברים לא ידע ממציאותם של החגים האלה; הוא ידע ממנה ובכוונה התעלם מחגים אלה כמו שהתעלם ולא הזכיר אף כמה וכמה חוקים ומצוות דתיים אחרים, שלא היו חשובים בעיני בעל ספר־דברים כלל וחשב, שאם יפקד מקומם בספרו הדתי יבטלו ממילא. והרי לתכלית וכוונה כאלו השמיט גם בעל תורת־כהנים הרבה חוקים ומשפטים, שאינם מתאימים להלך־רוחו. וגורל השמטותיו של בעל ספר־דברים היו כגורל ההשמטות של בעל תורת־כהנים: כולן או רובן באו אחר־כך בתורת־הפרושים, בחוקי תורה־שבעל־פה, מאחר שהיו בידיהם על זה מסורות־אבות אמתיות.

הנה כי כן הסתירות והנגודים, שמצאו החוקרים בין שני ספרי תורת־משה, הם סתירות ונגודים באמת, אלא שהם מתישבים לא ע"י שנויי התקופות, שחוללו את התורות האלו, אלא על־ידי שנויי התכונות של שני ספרי־התורה האלה ועל־ידי המגמות והמטרות, שהיו למסדריהם בשעה שחקקו את החוקים והמשפטים בשביל העם.

6) **מלך וכהן.** בכל מה שנוגע להציור, שנותנים ספר־דברים ותורת־כהנים מהנהגת האומה, שעל־פי הספר הראשון היא מצויה בידי מלך ועל־פי הספר האחרון—בידי כהן, אנו מוצאים בין שני הספרים האלה לא סתירה ונגוד בלבד, אלא גם הבדל עיקרי חשוב, שמתוכו נכיר את תכונת ספר דברים ואת נטיתו להתנגד למגמות־הכהנים, שהיו חמריות מאד. תורת־כהנים מעמדת בראש האומה את הכהן־הגדול, באופן שהמלך או השופט הראשי נמצא תחת השפעתו של זה. תורת־כהנים אומרת: „ולפני אלעזר הכהן יעמוד (המלך בסמל יהושע בן נון) ושאל לו במשפט האורים לפני ה', על פיו יצאו ועל פיו יבואו, הוא וכל בני ישראל אתו" (במדבר, כ"ז, כ"א). ולעומת זה הובלטו בפרשת־מלכים שבספר דברים (י"ז, י"ד—כ') נטיתו של ספר זה להתנגד לממשלת הכהונה ושאיפתו ליסד בישראל ממשלה מדינית תחת הנהגת המלך, שלא יהיה כפוף תחת הכהן הגדול

כלל. ספר־דברים אומר: „שים תשים עליך מלך וגו', מקרב אחיך (ולא כהן) תשים עליך מלך, וגו'. רק לא ירבה לו סוסים—ולא ישיב את העם מצרימה וגו', ולא ירבה לו נשים וגו' וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" (שם, י"ח, ט"ו—י"ז). הדברים האחרונים נאמרו כלפי המלכים בתקופת בית ראשון, שהיו נוטים למצרים והיו משתדלים תמיד לעשות כמעשי מלכי־מצרים בנוגע לנשים, לסוסים ולכסף וזהב. שאר הדברים מכוונים למעט את דמותו של שלטון הכהנים. כוונה זו מבצבצת ועולה גם מתוך פרשת ערי־המקלט (שם, י"ט, א'—י"ג). בפרשה זו נשמט בכוונה החוק, שהרוצח צריך לשבת בעיר־מקלטו „עד מות הכהן הגדול" ושאחרי מותו של זה יכול הרוצח לשוב „אל ארץ אחוזתו" (במדבר, ל"ה, כ"ח). בדבר אחד נשתוו שני ספרי־התורה: שניהם נזהרו מלגלות, כי ערי־המקלט היו ערי־הכהנים־הלויים כדי שלא יודע הסוד הכמוס, כי מקור קדושת ערי המקלט הוא רק— המזבח או הבמה, שהיו בתוכן לפנים, בתקופת הבמות (עיין שמות, כ"א, י"ד).— ויש לשים לב, שפרשת ערי־המקלט באה לא בתוך תורת־כהנים גיפה, אלא בתוך פרשות הנוספות על תורת־כהנים, שכנראה נגמרה בפרשה כ"ח של ספר במדבר ושאחרי פרשה זו באה לפנים פרשה ל"ד של ספר דברים. ומזה יוצא לנו, שמתחילה רצתה תורת־כהנים לכסות על חוקי ערי־המקלט כדי שלא יתגלה על־ידי זה, שהיו במות בישראל,—מה שיזיק לאחדות מקום הזבח.

הנה כי כן, בכל הסתירות והנגודים, שמצאו המבקרים בשני ספרי תורת־משה, לא מצאנו שום יסוד מוצק לקבל את החלטת ווילהויזן, שספר־דברים קדם לתורת־כהנים.

ב.

היתרונות.

1) **פרשת מרגלים ופרשות אדום, עמון ומואב.** פרשת־המרגלים מצויה גם בתורת־כהנים וגם בספר־דברים. ואולם יש יתרון לספורו של ספר־דברים, כי הוא מתאים יותר לרוחה של דת־האחדות מספורה של תורת־כהנים.

בתורת־כהנים נאמר: „וידבר ה' אל משה לאמר: שלח לך אנשים ויתורו את ארץ כנען" (במדבר, י"ג, א'). ואולם ספר דברים נזהר מאד ליחס לה' את שליחת המרגלים, שנהפכה לרועץ לכל שבטי ישראל. ספר־דברים אומר: „ותקרבון אלי כולכם ותאמרו: נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וגו'.—וייטב בעיני (ולא בעיני ה') הדבר" (דברים, א', כ"ב).

וכמו־כן נטה ספר־דברים מהרצאת הספור ההיסטורי, שבני־ישראל נטו מעל לגבול אדום כשיצא אדום לקראת ישראל בעם כבד וביד חזקה (במדבר, כ', י"ד— כ"א). כן נמנע בעל ס"ד לספר, שלא כבשו בני ישראל את ארץ בני־עמון מפני „כי עז גבול בני עמון", כמו שאומר בעל ת"כ (שם, כ"א, כ"ד). לפי בעל ס"ד נעשה כל זה רק על־פי רצון ה': „ויאמר ה' אלי לאמר וגו': ואת העם צו לאמר: אתם עוברים בגבול אחיכם, בני עשו היושבים בשעיר, וייראו מכם ונשמרתם מאד. אל תתגרו בם, כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל, כי ירושה לעשיו נתתי את הר שעיר, וגו'. כי ה' אלהיך ברכך

בכל מעשה ידיך" (דברים, ב׳ ג׳—ח׳). הדבר ברור, שאילו היה בעל ספר תורת־כהנים קורא בספר־דברים את הקורות האלו, לא היה משנה את פני הספורים האלה באופן שיכאיבו את הרגש הדתי והמוסרי של בני־ישראל ולא היה כותב, שבני־ישראל רק מיראתם את האדומים אחיהם, שיצאו לקראתם „בעם כבד וביד חזקה", לא התפרצו לעבור בגבול אחיהם. והרי הדעת נותנת, שאותם הספורים, שהם יותר קרובים לנקודת האמת ההיסטורית המרה,ואולם מכאיבים ועולבים הם את הרגש הדתי והלאומי,הם יותר קדומים.וזוהי עדות נאמנה,שספר־דברים מאוחר הוא לתורת־כהנים.

2) **עשרת הדברות.** בעשרת הדברות שבספר־דברים נותן המחוקק טעם זה למצות־שבת: „למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת, כי עבד היית בארץ מצרים" (דברים, ה׳, י״ד—ט״ו). ואולם בעשרת הדברות שבספר הברית אשר בתורת־כהנים נותן המחוקק למצות־שבת טעם אחר: „כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ" (שמות׳ כ׳ י״א). וידוע, שההשקפה על חוקי השבת מתוך השפופרת של תורת־כהנים הביאה את האומה לידי הרבה אסונות היסטוריים ולידי סייגים וגדרים מעיקים בחיים, שהשתקפו בספור החזיוני של מקושש־העצים (במדבר, ט״ו, ל״ב—ל״ו), בעוד שההשקפה של ס״ד על השבת הביאה את האומה „לקרוא לשבת עונג"—אידיאל נבואי, שנכנס לתוך החיים רק ברוחק גדול ולא התגשם בהם לגמרי אף בימינו אלה.

והנה, אם נשפוט על שני הטעמים שיש לחוק־השבת בשני ספרי־התורות האלה, לא מתוך נקודת־מבט מוסרית, אלא מתוך נקודת־מבט היסטורית, נצטרך להחליט, שההשקפה על השבת שבתורת־כהנים היא ההשקפה הדתית, שהיה לה עבר רחוק ושתפסה בפועל מקום גדול מאד בחיי האומה, בעוד שהשקפת ספר־דברים היא השקפה אידיאלית, שרק מקרוב באה. ואולם אף־על־פי־כן יתבאר בזה רק הלך־רוחו של בעל ספר־דברים ולא זמנו של ספר זה לעומת תורת־כהנים. שהרי אפשר לשער, שהאידיאל המוסרי שבספר־דברים בכלל ובחוקי השבת בפרט היה ידוע גם בבית ראשון ועל־פי אידיאל זה נכתב ס״ד הרבה דורות לפני ת״כ, שנכתבה כפי הטעם והמוסר הדתיים, שהיו לעברים מימי־קדם.

3) **מאכלות אסורות.** כל האסורים והאזהרות שלא לאכול בהמות טמאות, נבלות וטרפות (ויקרא, י״א) יש להם יסוד דתי. אכילת נבלה וטרפה נאסרה רק לכהנים; בנוגע לשאר העם יש רק חוק כזה: „וכי ימות מן הבהמה, אשר היא לכם לאכלה, הנוגע בנבלתה יטמא עד הערב והאוכל מנבלתה יכבס בגדיו וטמא עד הערב" (שם, י״א, ל״ט). ולעומת זה מעמיד ספר־דברים את כל האסורים הללו על היסוד: „לא תאכל כל תועבה" (דברים, י״ד, י״ג); ולפיכך הוא מתיר לאכילה רק „כל צפור טהורה" ואומר: „וכל שרץ העוף טמא הוא לכם, לא יאכלו"—להוציא את הארבה ואת הסלעם ואת החרגול ואת החגב, שמותר לאכלם לפי ת״כ (ויקרא,י״א, כ״ב),—ולבסוף, הוא מזהיר את כל בני־ישראל, לא רק את הכהנים בלבד: „לא תאכלו כל נבלה וגו׳, כי עם קדוש אתה לה׳ אלהיך" (שם י״ד, ג׳—כ״ד). כאן ברור הדבר כשמש בצהרים, שתורת־משה האחת קבלה והעתיקה את דבריה מתורת־משה השניה, והשאלה היא רק זו: מי קבלה ממי. וגם שאלה זו אפשר לפתור בנקל. לא יעלה על הדעת, שאחרי שכבר אסר ס״ד את הנבלה לכל העם, וכן גם את הארבה ועוד, תבוא ת״כ ותתיר כל אלה

לעם. ולעומת זה אפשר מאד הדבר, שספר־דברים בא אחר־כך להוסיף על החוקים הקודמים ואסר על כל העם את הארבה ואת הנבלה, שבתורת־כהנים עדיין הם מותרים. את הנבלה אסר ס״ד מפורש: אחרי שגם לפי ת״כ טמאה הנפש האוכלת את הנבלה עד הערב בא הוא ואסר אותה לאכילה לגמרי מטעם „כי עם קדוש אתה״ ואל לך לטמא את נפשך בכלל; ואולם בנוגע להארבה נזהר אף בעל ס״ד ואסר אותן לא בפירוש, אלא ברמז: „כל שרץ העוף טמא הוא לכם, לא יאכלו״.

4) חוק כסוי־הדם. תורת־כהנים מזהרת על אכילת־הדם, „כי הדם היא הנפש״ (ויקרא, י״ז, י׳—י״ד); והיא מזהרת גם על כסוי הדם של חיה או עוף. בנגוד לזה אומר ס״ד על הדם שבבשר־תאוה: „לא תאכלנו, על הארץ תשפכנו כמים״ (דברים, י״ב, ט״ז). ואת החוק לכסות דם חיה ועוף השמיט לגמרי. ואף כאן נראה בעליל, שהתורה האחת לקחה דברים מן התורה השניה. ולנו נראה לדבר ברור, שההשקפה הדתית על הדם שבתורת־כהנים קדמה הרבה להשקפה הריאלית על הדם שבספר־דברים [1].

5) החוקים המוסריים. אם נשים עין על החוקים המוסריים, שבאו גם בספר־דברים וגם בתורת־כהנים, נראה בהם את ההפך מן החוקים הדתיים, שבהם מחמיר בעל ת״כ יותר מבעל ס״ד: את החוקים המוסריים יגביל ויצמצם בעל ס״ד ויקרבם יותר אל טבע־האדם. בספר־הברית שבתורת־כהנים כתוב: „אם כסף תלוה את עמי, את העני עמך, לא תהיה לו כנושה וגו׳. אם חבול תחבול שלמת רעך עד בוא השמש תשיבנו לו״ (שמות, כ״ב כ״ד—כ״ו). ולעומת זה בא ספר דברים להגביל מעט את החוק המוסרי הזה ואומר: „כי תשה ברעך משאת מאומה (אתה יכול להיות לו כנושה, רק) לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו. בחוץ תעמוד וגו׳. ואם איש עני הוא, לא תשכב בעבוטו״ (דברים, כ״ד, י׳—י״ג). עוד יותר יגביל בעל ס״ד את החוק המוסרי להשיב את השור הנדח ולעזוב להקים את השור או את החמור הנופל בדרך: ספר־הברית שבתורת־כהנים מזהיר גם על שור־האויב וחמור־השונא (שמות, כ״ג, ד׳—ה׳). ואולם בעל ס״ד דקדק לכתוב בשני החוקים האלה, העומדים זה אצל זה (דברים, כ״ב, א׳—ד׳), „שור אחיך״ ו„חמור אחיך״, כלומר אוהבך, במקום „אויבך״ ו„שונאך״. ואף כאן גלוי לכל מתבונן, שהתורה האחת שאלה מחברתה, אבל קשה להכריע, מי שאל ממי. לנו נראה, שספר־דברים קרא את החוקים האלה בתורת־כהנים ולא להפך, שהרי רואים אנו, שספר־דברים האריך לבאר את החוקים המוסריים האלה והוסיף עליהם את השבת־האבדה: „ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו, ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרוש אחיך אותו והשבותו לו״ (דברים, כ״ב, ב׳—ג׳). וגם בחוק המוסרי שלא לעשוק שכר שכיר הוסיף בעל ס״ד את המלים: „ביומו תתן שכרו״

---

[1] לפי הדברים שאמרנו, שפרשה י״ז בספר ויקרא מזהרת על הדם שבבשר־תאוה, קשה הדבר, שבעל ספר זה מזהיר לכסות דם חיה ועוף ואינו מבאר, מה לעשות בדם בשר שחוטה לשם בשר־תאוה, שהוא מזהיר שלא לאכלו. וכן קשה הדבר מה שבדברים י״ב, אחרי שאמר בפסוק ט״ז: „על הארץ תשפכנו כמים״, חזר ואמר בפסוק כ״ג: „רק חזק לבלתי אכל הדם, כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר״. ולי נראה, שיש תקון־סופרים בשתי התורות הללו כאחת: בת״כ החסירו את חוק־הדם של בשר־תאוה ובס״ד הוסיפו בפרשה י״ב את הפסוק כ״ג, כדי להתאים את שתי התורות זו לזו.

והמליץ על החוק בדברים מוסריים נעלים מאד (שם, כ״ד, י״ד—ט״ו), ואנו חושבים לנכון, שספר דברים מצא לטוב לפניו להגביל מעט את החוקים המוסריים ולקרבם יותר אל טבע האדם והזהיר לעשות חסד רק עם ה„אח״ והאוהב ולא עם האייב והשונא, ובכן ס״ד הוא המאוחר. כן אנו רואים, שגם ביחס אל הנכרי ירד מעט ספר־דברים ממדרגת המוסר שבתורת־כהנים במה שהוא מטעים יותר מדאי את החוק: „לנכרי תשיך״ (שם, כ״ג, כ״א); וכן מצאנו בו: „את הנכרי תגוש״ (שם, ט״ו, ג׳) וגם: „והעבטת גוים רבים״ (שם, ט״ו, ו׳). ודברים אלה כתב בעל ס״ד לא מפני שהוא נופל במוסריותו מבעל ת״כ, אלא מפני צורך־השעה והכרח החיים המאוחרים, שהרי רואים אנו אותו מוסיף במקום אחר חוק מוסרי נעלה מאד בלי שעשה בו שום הגבלה מיסרית: „לא תסגיר עבד אל אדוניו, אשר ינצל אליך מעם אדוניו. עמך ישב וגו׳. לא תוננו״ (שם, כ״ג, ט״ו—ט״ז).

הנה כי כן יעידו רוב החוקים, שהוכפלו בשני ספרי תורת־משה, שספר־דברים הוא האחרון והוא ינק והשתלם מתיך ספר תורת־כהנים, שהיה לפניו.

ג.

הזמן.

עד כאן עסקנו רק בשאלה, מי משני ספרי־התורה קדם למי; ומתיך איכות הסתירות והשנויים שבשניהם הוצאנו משפט, שספר־דברים, מאחר שהוא יותר מפותח ויותר מושלם, הוא המאוחר. עתה ננסה להגביל את זמנם של שני ספרי־התירה האלה בחיוב.

מבקרי־המקרא החדשים יסדו את משפטם בדבר זמן־חבורה של תורת־הכהנים רק על החוקים בלבד. המבקרים ראו, שחוקי ת״כ נתגשמו בחיים רק בתקופת עזרא, והוציאו מזה משפט, שהתורה שלפנינו היא בת התקופה ההיא. ובמיתודה זו— לשפוט מן החוקים על הזמן—השתמשו גם בנוגע לספר־דברים: כשהתבוננו בחוקים שבספר זה וראו, שרובם אינם מתאימים לחוקים, שהיו בני־ישראל מקיימים בתקופת עזרא, באו לידי החלטה, שס״ד קדם לת״כ וזמן חבורו היא תקופת־יאשיהו. ואולם על־ידי זה נפלו המבקרים החדשים בפח, כי החכמים המחזיקים במסורת (למשל, הופמאַן, הנזכר בראש המאמר) הוכיחו בצדק, שאי־אפשר להקדים את ס״ד לת״כ. ואמנם, אם צדקו המבקרים החפשיים בדעתם על ת״כ וזמן־חבירה, שגו מאד בכל הנוגע לזמן־חבורו של ס״ד. כמו שנוכיח למטה, משתקפים בחוקים שבס״ד לא החוקים, ששלטו בתקופה שבה נתחבר ספר זה, אלא חוקים מתקופה קדומה הרבה יותר, שאפשר שקדמה אף לתקופת־יאשיהו, ועליהם נוספו חוקים חזיוניים, שהם מתנגדים לחוקי ת״כ תכלית נגוד ולא שלטו בשום זמן בחיי העם.—ובכן, אם רוצים אנו להגביל את זמנו של ספר־דברים, אין אנו צריכים לשים לב אל ה ח ו ק י ם, אלא אל ר מ ז י ה מ א ו ר ע ו ת שבו. והרמזים הללו מוכיחים, לדעתנו, הוכחה ברורה, שאף ספר־דברים נתחבר הרבה דורות א ח ר י תקופתן יאושיהו.

ואלה הם רמזי־המאורעות היותר חשובים:

1) ספר־דברים מרמז על תקופת החורבן והגלות ואת הרמזים הגלויים הוא שם בפיו של הדור האחרון: „ואמר הדור האחרון, בניכם, אשר יקומו מאחריכם, והנכרי, אשר יבוא מארץ רחוקה,

וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלואיה וגו׳, ואמרו כל הגויים: על מה עשה ה׳ ככה לארץ הזאת? מה חרי האף הגדול הזה ?—ואמרו: על אשר עזבו את ברית ה׳ וגו׳, ויחר אף ה׳ בארץ ההיא להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה, ויתשם ה׳ מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה״ (דברים, כ״ט, כ״א—כ״ז).—חורבן־האומה מתואר גם בשירת „האזינו״ (שם, ל״ב, כ״א—ל״ד). וקודם לשירה זו (שם, ל״א, ט״ז—כ״א) בא באור רחב, שבו מתפרשת שירה זו רק על תקופת החורבן הראשון.

2) בספר־דברים נושא משה את משאו על אחרית הימים: „והפיץ ה׳ אתכם בעמים ונשארתם מתי־מספר בגויים, אשר ינהג ה׳ אתכם שמה וגו׳. ובקשתם משם את ה׳ אלהיך, כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים, ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו״ (דברים, ד׳, כ״ז—ל״א). כאן משתקף כמו בראי מה שאירע בימי עזרא ונחמיה, שאז שבו היהודים היושבים בגולה, מתי מספר בתוך עמים זרים, אל ה׳ בכל לבם ונפשם בצר להם.— ואותם הדברים עצמם שנויים בדברים (ל׳, א׳—ו׳) עוד הפעם: „והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה, אשר נתתי לפניך, והשבות אל לבבך בכל הגוים, אשר הדיחך ה׳ אלהיך שמה, ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו וגו׳, ושב ה׳ אלהיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים, אשר הפיצך ה׳ אלהיך שמה. אם יהיה נדחך בקצה השמים—משם יקבצך ה׳ אלהיך ומשם יקחך. והביאך ה׳ אלהיך אל הארץ, אשר ירשו אבותיך, וירשתה והיטיבך והרבך מאבותיך. ומל ה׳ אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך״—. חזיון כזה, שאין דוגמתו בקורות העמים: שישוב עם בארץ גלותו אל אלהי־אבותיו, שעזב אותו במשך ימי שבתו על אדמתו, אי־אפשר שיבוא בספר, שקדם להמאורעות היחידים־במינם, שאירעו לבני־ישראל בימי החורבן הראשון ובתקופה הראשונה שאחריו. ואותו החזיון עצמו בא כולו גם בפרשת־התוכחה שבתורת־כהנים: „ונתתי את עריכם חרבה והשימותי את מקדשיכם ולא אריח בריח־ניחוחכם. והשמותי אני את הארץ, ושממו עליה אויביכם היושבים בה. ואתכם אזרה בגוים והריקותי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה. אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה—ואתם בארץ אויביכם; אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה. כל ימי השמה תשבות, את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה וגו׳. ואבדתם בגויים, ואכלה אתכם ארץ אויביכם וגו׳. והתודו את עונם ואת עון אבותם במעלם אשר מעלו בי ואף אשר הלכו עמי בקרי. אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אותם בארץ אויביהם. או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם״ (ויקרא, כ״ו, ל״א—מ״ו). בתוכחה זו שבתורת־כהנים מדובר על חורבן האומה ועל חורבן המקדש הנהרס בפירוש ואנו מוצאים בה גם רמז קל על תשובת ישראל בארץ אויביהם אל ה׳ אלהיהם (שם, כ״ו, מ׳—מ״א), ואולם לשיבת־ישראל מן הגלות אין בה זכר. היא מסיימת בדברים הללו: „ואף גם זאת: בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם וגו׳, וזכרתי להם ברית ראשונים״ (שם, כ״ו, מ״ד,—מ״ה). ובכן, על־פי הרשימות המרמזות על מאורעות היסטוריים שבתוכחה זו אין בידנו להקדים את ת״כ לתקופת גלות־בבל.

ואולם התוכחה שבספר־דברים מכרחת אותנו לאחר ספר זה עוד יותר. כי שתי התוכחות שבשני ספרי תורת־משה מחקות זו את זו בלי ספק. שתיהן מטעימות, שכל מה שתסבול הארץ מפגעי־הטבע: בצורת, רעב, דבר ועוד, תסבול באמת מיד ה׳. — ואולם בדבר אחד נבדלות שתי התוכחות זו מזו: בעוד שהקצה האחרון של התוכחה הראשונה הוא — חורבן הארץ וגלות האומה לארצות אויביה (ויקרא, כ״ו, ל׳—מ״ד), נזכר חורבן האומה בתוכחה השניה רק דרך אגב: „יולך ה׳ אותך ואת מלכך, אשר תקים עליך, אל גוי, אשר לא ידעת אתה ואבותיך, ועבדת שם אלהים אחרים, עץ ואבן" (דברים, כ״ח, ל״ו) . — ומן המאורע האיום הזה עוברת תוכחה זו עד מהרה אל תאור מצבה של האומה תחת עול זרים, שהיא מתארת אותו בצבעיו השחורים ובכל בלהותיו האיומות, שחותם החיים והמציאות טבוע עליהם. המצב הזה יעיק לאומה לא בארץ גלותה, בקרב הגויים, אלא בארץ־מולדתה, בערי־מושבותיה. תוכחה שניה זו אומרת: „פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת והיית רק עשוק ורצוץ כל הימים" (דברים, כ״ח, ל״ג). ולהלן: „הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה־מעלה ואתה תרד מטה־מטה וגו׳, הוא יהיה לראש ואתה תהיה לזנב וגו׳. תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה וגו׳, ועבדת את אויביך, אשר ישלחנו ה׳ בך (כלומר, ישלחנו עליך בארצך ולא בגולה), ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר־כל ונתן עול־ברזל על צוארך עד השמידו אותך" (שם, שם, מ״ג—מ״ח). כל זה באמת לא היה יכול להאמר על תקופת גלות־בבל, בשעה שבני־ישראל ישבו מחוץ לארצם. ואולם הפסוק הבא: „ישא ה׳ עליך גוי מרחוק, מקצה ארץ, כאשר ידאה הנשר, גוי, אשר לא תשמע לשונו" (שם, שם, מ״ט), — לא היה יכול להאמר על כבוש אשור או כבוש בבל, שהרי שתי הארצות הללו אינן רחוקות כל־כך מארץ־ישראל ולשונותיהן הן לשונות־שם, שהיו מובנות פחות או יותר לבני־ישראל: דברים כאלה יכולים היו להאמר רק על עם פרס, שאמנם ארצו רחוקה מארץ־ישראל ולשונו אינה שמית כלל. וראיה לדבר: אין בעל ס״ד אומר כלל, שהעם הרחוק ובעל הלשון הזרה הזה יחריב את הארץ, אלא רק: „ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך עד השמדך, אשר לא ישאיר לך דגן, תירוש ויצהר, עד האבידו אותך. והצר לך בכל שעריך עד רדת חומותיך הגבוהות והבצורות, אשר אתה בוטח בהן בכל ארצך, והצר לך בכל שעריך, בכל ארצך, אשר נתן ה׳ אלהיך לך" (שם, שם, נ״א—נ״ב). לכאורה נראה מן הכתוב האחרון, שהאויב יתוץ את חומות העיר, שבני־ישראל בוטחים בהן. אבל כנראה, כוונת הכתוב היא — שהאויב יצר ויציק לישראל באופן שיגרום ל„רדת החומות הגבוהות והבצורות", כלומר, לא יתן להרים את חומות העיר ולחזק את מגדליה כדי שלא תעלינה על לבות בני־ישראל בארצם מחשבות מרד. וזה מתאים לרשימות ההיסטוריות שבעזרא ובנחמיה, שמתוכן נראה, כי מלכי פרס לא נתנו לבני־ישראל לבצר את חומות ירושלים עד שהשיג נחמיה הפחה ומשקה־המלך רשיון על זה מן המלך (עזרא, ד׳, י״ב—כ״ג, ונחמיה, א׳—ב׳). — ובכלל מתארת פרשת־התוכחה שבספר דברים (ביחוד כ״ח, כ״ט—מ״ב) חיי גוי היושב על אדמתו תחת עול אויב החזק ממנו, שמציק לו מאד. וזוהי תמונה היסטורית נכונה מחיי בני־ישראל תחת עול מלכי פרס, שהיא מתאמת מאד לרשימה ההיסטורית שבנחמיה (ט׳, ל״ו—ל״ז): „הנה אנחנו היום עבדים, והארץ, אשר נתת לאבותינו

לאכול את פריה ואת טובה, הנה אנחנו עבדים עליה ותבואתה מרבה למלכים, אשר נתת עלינו בחטאיתינו, ועל גויותינו מושלים ובבהמתנו כרצונם, ובצרה גדולה אנחנו". ומה שהתוכחה מסיימת בתאור תפוצת ישראל „מקצה הארץ ועד קצה הארץ" ומדברת גם על „השבתם למצרים באניות" (שם, שם ס"ד—ס"ח), מוכיח גם־כן, שספר־דברים מאוחר הוא לתקופת־יאשיהו, שהרי כאן מדובר על התרחקות בני־ישראל מארץ־מולדתם ברצונם,—מה שאירע בתקופת מלכי־פרס, שיש לנו עתה ממנה כתבות ארמיות, שנכתבו על־ידי יהודים, שבאו למצרים כנראה, בתור אנשי־צבא שכירים ואולי גם הובאו בתור עבדים באניות על־ידי מלכי־פרס.

ספר־דברים אינו קדום, איפוא, לתקופת־עזרא ואינו קדום לתורת־כהנים בשום אופן.

(סוף יבוא).

„שמעון־גמל"

(ציור מחיי הישוב הארץ־ישראלי).

מאת

ש. צמח.

היתה שנת־ברכה, ובמושבה לא היה דבר זה מוטל בספק: יגמר ה„גורן" כשורה—ובכיסו של „ש מ ע ו ן־ג מ ל" יהיו מקשקשים כתריסר דינרי זהב, ואז סוף־סוף יזכה לכנוס את נ ע מ י,—בתולה זו, שזה שלש שנים הוא מחזר אחריה בחשאי. היו, אמנם, אחדים, שהיו מרננים אחר בת הפונדקית והיו אומרים, שנתנה עיניה באחר, ואולם הרוב חשב את הדבר לבדות ולרכילות של אותם צרי־העין, שאינם יכולים לראות בטובתם של אחרים.

ולפיכך, כשנתפרסם בתור ודאי גמור, כי ח י י ם, אכר עומד בשנות־הארבעים, גרוש מאשתו הראשונה, תקיף־המושבה ובעל־נכסים, שקנה לו שם בין האכרים על־ידי קרונו היפה ושני סוסיו האמוצים והאבירים, הרתומים לקרון זה, עתיד לבוא בברית־הנשואים עם נ ע מ י, ריבה נאה זו כבת תשע־עשרה, יתומה בבית אמה הפונדקית, שעל שלחנה היו סמוכים פרחי האכרים ובתוכם גם חיים מיום שגרש את אשתו והתחיל לחיות חיי־רווק, אלא שמשום טעם כמוס עדיין מחזיקים את הדבר בסוד,—נראתה שמועה זו כדבר זר ומפתיע ועוררה תמיה והשתוממות. עד מהרה נהפכה השמועה המוזרה לנושא השיחות במשך כל היום, ובכל מקום, בשדה ובבתים, דברו רק על מקרה משונה זה.

ולאחר הצהרים, כשהופיע חיים בגורן עם קרונו, נראה לריבות ולבחורים, שהיו מתעסקים בגורן זה, כחדש, כמלא־ענין, כאילו נתהוה בו איזה שנוי עיקרי. נתלו בו כל העינים וסקירות של חשד, רמזים וחצאי־הברות התחילו עוברים מפנה לפנה. העבודה נפסקה כמו על־פי פקודה והפועלים עמדו נשענים על קלשונם או על המזרה שלהם, עומרים ומסתכלים בהנאה ובסקרנות בחיים, שהיה מפרק את העמיר מעל קרונו. וכשנגמרה מלאכתו והוא נעלם ביחד עם קרונו הרתום לשני סוסיו היפים והאבירים מעין הרואים, וכל אחד מן הפועלים חזר אל עבודתו מורגז במקצת ומלא אי־רצון, שקשה היה לו לבאר מהותו וסבתו אף לעצמו,— פנתה אחת מן הריבות אל הצעיר שעמד סמוך לה בדברים הללו:

— בוא וראה, כמה צבועים ורמאים הם בני־האדם! תמיד הלא הגינה על שמעון, תמיד הלא צדדה בזכותו—ואף־על־פי־כן... אף על־פי־כן ידו של חיים בעל־הסוסים על העליונה והוא...

אבל הצעיר הפסיק את דבורה:

— כלך-לך, כלך-לך! הוא בעצמו חייב בדבר... מי לא הבין?... יש לחיים אחים ואחיות כאן והוא סועד דוקא אצל פונדקית... בכל לפנות-ערב הרי נעמי יוצאת לטייל עמו בקרונו... כלך-לך! לית דין בר-נש... „מזמן" [1]) היה צריך לשבר את שניו... כך, שם זה יאה ונאה לו: „גמל"—ולא יותר...

שמעון, שעמד לא הרחק משני המתווכחים, שלא נזהרו בדבריהם מפניו כלל, הרגיש כאילו דוקרים את בשרו במחטים. נכלם ועלוב עמד הצעיר בעל הגוף הבריא והחסון והרגיש גועל-נפש לעצמו. דומה, כאילו היו סוטרים על פניו, סוטרים ורוקקים. קבר אילו היה מוצא באותו רגע, היה סותם בעצם ידיו את הגולל על עצמו.

הוא רצה לעזוב מקום זה מיד, אלא שחשש, שמא ימשוך עליו את העינים. ובכן נשאר זמן-מה, עוצר ברוחו ומחטט בהתרשלות בתוך הערימה. ורק כשקבל הגורן את צורתו הרגילה והאכרים נעשו יותר טרודים ושקועים בעבודתם, נשתמט ויצא, כשהוא מתחכך סביב הגרנות, והתחיל לעלות אל המושבה.

הוא הלך לאט, בצעדים מדודים, שחוח וכפוף, וכל גופו נתון לפניו, כאדם הצועד מאחורי המחרישה על אדמה תחוחה. כך עשה בחשאי את דרכו עד לביתו. וכשנכנס לתוך חצרו הריקה והשוממה, שרק תרנגולות מרוטות-נוצה חממו בה את עורן החשוף בתוך גל-האשפה לאור השמש, עמד רגעים אחדים כמהרהר ואחר נגש אל השער.

שמעון היה צעיר גבה-קומה, כבן עשרים ושתים, בעל-גרם ובעל-אברים. צדו השמאלי היה קצת „יוצא-דופן" מחמת הכפיפה התמידית בימי החריש, ובפרצופו הבריא והרענן היו רשמים ניכרים של שעבוד, וותור והתרשלות. הכנוי „גמל" נזדווג אל שמו עוד מקדמת נעוריו, ובאמת, כל מבנה-גופו האיתן עשה רושם של בהמת-משא כבדה, למודת-עול ורגילה במשמעת. הוא היה ענק בגופו, אבל בעל אופי חלש, נכנע, שקט וותרן. הגוף החזק והמוצק והתכונה הרכה והרפה היו „שני הפכים בנושא אחד". הפעם התרעם הוא עצמו על רפיון-רוחו. וסמוך לשער עמד שעה יפה. הוא עבר כאן במצב של צפיה, כחייל על המשמר, מוציא ראשו פעם בפעם כלפי חוץ בזהירות, מציץ ומסתכל בכל אשר מסביב בעד חרכי השער באחת מעיניו כשהוא קופץ אגרופיו בתוך כיסי מכנסיו, חורק שניו מחמת כעס ומכאובים חשאיים כמכרסם אבני-חצץ בתוך הפה וממלמל לעצמו.

— טוב הדבר... טוב! עתה אראה... לכולם אראה...—

ומפסיק דבורו ואינו גומרו כאילו הוא מפחד, שמא יוליך עוף השמים את קולו. מבטו מתמלא חשד ואיבה, והוא מגמגם ומבליע חצאי-מלים בלתי-ברורות ומשמיע נהימות קטועות, שהן דומות לגניחה ארוכה אחת.

היה יום בוער. הכפר שלפניו עדיין היה בשעה זו קפוא ומשמים. תריסי-החלונות היו מוגפים לאורך הרחוב משני הצדדים. והשקט היה שלם. אף רשרוש כל-שהוא נקלט בתוך האוזן. אילן לא נע. נתעכבה נשימת-העולם. דומה, כאילו פרחו החיים מתוך בתי-החומר, נסתלקו לתוך שדמות בר בין ימי-הקמה, במקום שהכל שואן, מפעפע ואומר שירה, ולא השאירו אחריהם אלא אותם המדורים המסכנים כמצבות-אבן קרות על קברי החיים. בכל שלטה מנוחה שלמה, מוחלטת, מאוימת, ממש כמו בעונת-מגפה.

[1]) כך אומרים בא"י במקום „זה כבר".

פתאום—נשמעה חריקת דלת וקולות התחילו מתפרצים ויוצאים מתוך הבית הסמוך. שמעון נזדעזע והתחיל סופג וצד כל קול וכל הברה. אזניו כאילו נשתרבבו ונעשו מחודדות ביותר וכאילו כל חושיו נצטמצמו בשמיעה בלבד. והוא שמע קול רך ורועד במקצת, כמתחנן,—זה הקול המיוחד רק לעלמות צעירות,—כשהוא אומר:

— אמא!.. אני יוצאת אל השדה. החום ירד.

והאם משיבה:

— טוב! תבואי ביחד עם חיים.

והדלת הוגפה.

על האכסדרה שלפני הבית הופיעה נעמי. זו היתה עלמה יפה, רעננה, בעלת פנים מארכים וחומים וגדולה יותר מכפי שנותיה. היא היתה לבושה שמלת־פשתן לבנה ומגוהצת, ובשתי צמותיה השחורות, שהיו מדולדלות על שכמה אילך ואילך, היו קלועות עניבות אדומות, כמנהג הכפריות בימי־חג.

וכשהספיקה נעמי לעבור את סף ביתה והתחילה יורדת מטה לאורך הרחוב וכשנראתה לעיני שמעון לבושה פאר, כולה חוגגת ועליזה,— מה שהבליט ביותר את החוט של חן, שהיה תמיד מתוח על פניה,—תקפוהו קנאה עזה והתמרמרות עצומה. מתחלה קפץ קפיצה אחת כמתעתד לרדוף אחריה, אבל מיד נצח את עצמו ונשאר על מקומו, נושך שפתיו וממצמץ בעיניו כבולע טפה מרה.

הוא עמד כולו מרטט, נרגז, כחיה פצועה, וצער עמוק פעפע בלבו. פתאום כאילו נצנצה איזו מחשבה במחו. הוא שרבב את ראשו והכניסו אל פנים החצר, עמד רגעים אחדים כמתעמק במחשבות ואחר עקר את רגליו ועבר את החצר בריצה. וכשהגיע לפשפש ומצא אותו נעול, בעט בו באחת מרגליו, נשמעה חריקה משונה של מסמרות חלודים—והפשפש נפתח. אז הרכין שמעון את ראשו, יצא מן החצר והתחיל מהלך בפסיעות גסות ובטוחות, כשהוא מדלג על הגדרות והקרפפים שמאחורי הבתים, ומכוין דרכו ישר אל האילן, שהיה נראה למזרחה של המושבה.

הוא עבר את הדרך באלכסון ובמהירות ואחרי רגעים אחדים ראה את עצמו סמוך לאילן. כאן נתעכב ועמד. האילן היה עתיק, בעל ענפים מרובים ועבותים ובעל הקף של עשר אמות. סמוך לאותו אילן נתפתלו הדרכים והמשעולים לימין ולשמאל; פרשת־דרכים היתה כאן.

שמעון בחר לו מקום בין הענפים הסבוכים והתחיל מציץ בגניבה ובחשאי אל המסלה, שהיא מתפתלת ובאה במורד המדרון. שום דבר ברור לא היה לפניו. מין עלבון חריף לחץ את חזהו והוא חש והרגיש, שעכשיו הגיעה השעה האחרונה שהוא חייב להביע את מחאתו במעשה של ממש, שהוא חייב לעשות איזה דבר מבהיל ויוצא מן הכלל, ואם לאו—יהיה ללעג ולקלס בעיני כל וגם בעיני עצמו.

קול צעדים נשמע. איזה דבר חם נצח בקרבו. הוא נלחץ אל גזע האילן, מתחבא בעבי הבדים, ולבו התחיל דופק במהירות ובחזקה דפיקה אחר דפיקה.

אל האילן התקרבה נעמי במהלכה הרגיל, הקל והטופף כשחצי־גופה נטוי במקצת לאחוריה וכשהיא מאהילה באחת מידיה על גבי העינים. שתי צמותיה

נתפשלו עכשיו על גבי החזה.

דמו של שמעון התחיל רותח והוא הרגיש בהלמות־רקותיו. רגש מוזר, חדש, תקיף ופרא התחיל מתגבר עליו. הוא חש, שאיזה כח כביר וטמיר שולט בו ואין הוא עוד אדון לעצמו ולמעשיו. נעמי היתה כבר סמוכה לאילן עד מאד. קפיצה אחת—והוא יפגש עמה פנים אל פנים... שמעון נלחץ אל הגזע, חבק אתו בשתי זרועותיו בכל כחותיו הענקיים, כמתעתד לעקרו משורש...

וקול הצעדים התקרב יותר ויותר, ושמעון כבר יכול היה לראות כל רשום קל מרשומי פניה.

ופתאום, כשנעמי היתה כבר כל־כך קרובה אליו, עד שרשרושי שמלתה כאילו היה לוחשים באזניו, זנק כארי, כמעט למרות רצונו, כאנוס על פי דבור פנימי, מתוך מחבואו ובכל רוחב גופו האיתן סגר את הדרך לפניה וצעק בקול גס, זר ומאוים:

—נעמי, להיכן?

נעמי נרתעה לאחוריה ומפיה נתמלטה צעקה, שהיתה דומה לגעיה ושנפסקה באמצע. פניה נהפכו לסיד ובקושי גדול אמרה בגמגום, כששפתיה החורות מרתתות:

—אתה הוא זה! אתה! ש־מ־ע־ו־ן!..

ובעיניה הקורצות והמרפרפות מתוך בהלה ופחד תרה לה בלי משים מקום־מפלט.

—כך, אני הוא זה...

ובדבריו אלה לא עוד נשמע הקול הפראי והמבעית הקודם. ברגע אחד כאילו נשתתקו כל אבריו ומראהו נעשה עלוב ומסכן. הוא עמד מורד־ראש כפושע וידיו הארוכות תלו מעל כתפיו בהתרשלות כאברים מדולדלים.

—כך, אני הוא... אני... הלא תכירינִי... אני... אני...—שנה בגמגום.

נעמי הטילה בו את עיניה הבולטות והמשתאות. היא מדדה את כל גופו במבטה, ובחוש הדק של בת־חוה הכירה מיד את השנוי, שנעשה בקרבו ברגעים האחרונים: לפניה עמד שוב שמעון הרגיל, השקט והנכנע,—זה הוותרן התמידי והרך כדונג, שכל־כך היתה רגילה למשול בו. וכלאחר־יד ובלי חמדה, כמו שאדם מסיר איזה דבר מאוס, שנתקל בו בדרך, זרקה לו בפניו, כשהיא מתאמצת להשתמט וללכת הלאה, את הדברים:

—בבקשה, הרף!.. נו... מה רצונך הימני?..

כצליף של אש פעלו הדברים האלה על שמעון. בו ברגע הורם ראשו וקומתו נזדקפה, נתמתחה ונעשתה מטלת־אימה. בעיניו נצנץ שוב מין ברק משונה וזר. פניו נתעוותו ונתכרכמו, וכשהוא מסנן בין שניו המהודקות כל מלה ומלה צעק:

—נעמי, למה רמית אותי?.. אני רוצה לדעת!..

היא נבהלה שנית. נסתה להשיב והתחילה מגמגמת:

—מי? אימתי? מה אתה רוצה?..

אולם הוא לא נתן לה לדבר ולא שמע לדבריה. חושיו נתבלבלו עליו ובהקפדה, בקול לא־לו, הרעים עליה:

—אי־אפשי... אי־אפשי! אני יודע: את תהיי אשתו של זה... אני יודע: לו יש ממון רב, יש סוסים... יש הכל, ואני... ואני...—ופסע פסיעה לקראתה,

תפס את ידה והתחיל מושך אותה אחריו בכח. היא התחילה לפרפר בין זרועותיו, להתנגד לו, אולם ידו היתה חזקה, חזקה מאד...

אבל באותו רגע הופיעה עגלה על שפועי הגבעה שמאחוריהם ונשמע ברור קול שקשוק הגלגלים כשהם מסתובבים מאליהם מעל המורד. שמעון נרעד וידה של נעמי נשמטה כרגע מבין אצבעותיו. הקולות, שהלכו והתקרבו במהירות, התחילו מפיגים את שכרונו.

נעמי מהרה להעיף עיניה בקרון והכירה בו מרחוק. מיד שבה אליה רוחה ובכעס אמרה:

—לעבור תנני! לעבור, גם...—ולא גמרה. היא נבהלה מפני קול-עצמה: זאת הפעם הראשונה בחייה, שמלה זו עלתה על לשונה.

שמעון התחלחל ועיניו מלאו דם. הוא הרים את אגרופו ורצה להורידו על קדקדה, אבל לא יכול, לא יכול... רגעים אחדים עמדו איש מול רעותו ואחר-כך העיף בה מבט מלא בוז, נטה הצדה ועבר בפסיעות מאוששות ורחבות אל המושבה. במוחו התרוצץ המון מחשבות ומתוך כולן נסתמנה יותר ויותר המחשבה האחת, שהביאתו לידי חריקת-שנים:

—והכל בשביל הסוסים!... אילמלא הקרון והסוסים...

היה כבר סמוך לשקיעה והחמה זרקה אל הארץ קוים אלכסוניים. פה ושם נראו קרונות מתנהלים לאטם אל הכפר ומשאירים אחריהם ענני אבק. האויר נתמלא קולות ובנות-קולות קרובים ורחוקים ובכפר גופו התחילו החיים מתעוררים. אויר חריף של תבשילים מתובלים נתערב בריחות הרכים והנוחים של שחת ודשאים יבשים. וסמוך לבתים השתעשעו תינוקות ועפרו בעפר זה על זה, והריבות הצעירות רצו עסוקות ממקום למקום.

שמעון עבר את הרחוב מבלי שהתבונן סביבו. לא הקדים שלום לאכרים, שנתקלו בו בדרך, ובכל פעם נפנף בידו מסביב לו כמבריח יתושים מעליו. וכשנכנס החדרה עיף ונרגז הגיעה כבר החמה לראשי האילנות והצללים התחילו מתמשכים ופורשים את ממשלתם. ומבלי שהדליק נר צנח על מטתו, השתרע ושכב מבלי להניע יד או רגל.

בחוץ התגבר החושך ושלות-רוחו של שמעון שבה אליו מעט מעט. כל המאורע נעשה רחוק, מטושטש, ונתנדף בתוך ערפל של הרהורים וזכרונות, שבאו מאליהם דחופים ומביהלים ומלאו את מחו. וכמה שיגע לצמצם את מחשבותיו, היו מתרוצצות ומקפצות קפיצות משונות, עד שעמד על מחשבה אחת עיקרית: התבוא נעמי, כדרכה תמיד, לקראו לסעודת-הערב?

זה שלש שנים כסדרן, מיום שמת עליו אביו והוא התחיל מתאכסן בבית הפונדקית, רגיל הוא בכל לפנות-ערב לשמוע את זו הדפיקה הקלה והזהירה בתרים חלונו ואת שלש המלים הללו הבאות אחריה:

—שמעון, הרי תכנס!

ותמיד נדמה לו, ששמו יוצא מפיה של נעמי בהטעמה מיוחדת, שיש בה חמימות וחבה; נדמה לו, שמתוך קולה הרך, האמהי, נשמעת איזו קורבה יתרה, איזו הבטחה לעתיד. והדבר נעשה לצורך הכרחי. בכל לפנות-ערב היתה היא מ ח ו י ב ת לבוא. ואף כשהיה גומר את מלאכתו בהקדם, לא היה בא מעולם אל

האכילה מאליו. בכוונה היה נשאר בחדרו. נשען על אדן החלון ומצפה באי־סבלנות עד שהוא מאזין את קול צעדיה המתקרבים ובאים ואחר־כך את זו הרפיקה בתרים החלון ביחד עם הקריאה:

—שמעון, הרי תכנם!

קול דפיקה בדלת חדרו העירה איתו מהרהוריו. בלבו כאילו ניתקה איזו נימא. הוא ידע ברור, שאין זו נעמי: מעולם לא היתה מתדפקת על הדלת. הוא נתן רשות להכנס וכעבור רגע הופיע בפתח ראשה של הפונדקית, שאמרה לו בחטיפה ובקול טרחני:

—הרי הכל כבר מסובים... כאחרי תינוק צריכה אני לחזר אחריו... זקוקה אני לסובב על הפתחים? הא?—

—אני בא—ענה בקול נחר וחנוק.

—בוא מיד!

והדלת הוגפה.

שמעון קפץ מעל משכבו כנשוך־עקרב. הכעס החם את לבו ודמו פרץ אל ראשו והלם ברקותיו. כוס עמדה סמוכה לו--תפס אותה והשליכה לפניו עד שנתפוצצה לרסיסים, ואחר התחיל מתהלך בחדר הלוך ושוב כשהוא ממלמל לעצמו:

—טוב הדבר.. טוב! עתה אראה... לכולם אראה...—ויצא מן החדר.

כשנכנס לתוך הפונדק ישבה כבר כל החבורה סמוכה אל השלחן. כל הפועלים ישבו פשוטי־מעיל לשני צדי השלחן כשראשיהם מורדים ופרצופיהם השזופים נתונים בתוך הקערות ומעוטפים אד חורור העולה ומתמר מן התבשילים החמים. הופעתו עשתה רושם. כל הראשים הופנו אליו בבת אחת והוא הכיר על פניהם אותית של השתוממות ולעג, כאילו היו אומרים: „כמה אדם זה לא חולה ולא מרגיש!"—ואף חיים, שישב מן הצד מתכויץ כולו כקפוד, כאילו עלבון הוא לו, שהעמידו אותו ואת שמעון בשורה אחת ושנעשו הם שניהם לנושא משותף של שיחות־הכפר,—לא היה יכול להתאפק והסתיר את בת־צחוקו באגרופו. אולם שמעון לא השגיח בזה. פניו היו דוקא בשעה זו גלויים ומבטו סקר באין מעצור סביבו יותר מבשאר הימים. ודבר זה הגדיל את ההשתוממות.

את נעמי לא ראו. הפונדקית שמשה יחידה לפני האורהים. וכשישב שמעון על מקומו הקבוע ותורו הגיע, נתן אות לפונדקית וצוה להביא יין.

בחדר השלך הס. הלעיסות והלגימות נעשו תכופות ומהירות ביותר, כאילו הרגיש כל אחד מן המסובים, שאיזה דבר פתאומי ומרעיש מתרחש לבוא.

וכשבקשתו נתמלאה התחיל מוזג את כוסו במתינות ואחר־כך קם, הכה בכפו על השלחן, השתיק את המסובים וקרא בקול:

—הריני מרים, רבותי, כוסי לחיי הזווג הנחמד „חיים־ונעמי". יבלו את חייהם בנעימים!

וקודם שהספיקו המסובים לתת דין וחשבון לעצמם על הנעשה, ראו את שמעון מניח את מקומו בקומה זקופה כשהוא מוסיף:

—ועכשיו הריני משאיר לכם לשמח חתן וכלה!—ויוצא בצעדים מאוששים.

וכשעבר לפני החלון ראה את כל המסובים עומדים באמצע החדר בכנופיא, קורצים בעיניהם ומדברים במהירות, וגם נעמי ביניהם. חיים עמד מן הצד

כהלום-רעם מבלי לדעת מה לעשות. פניו היו מכורכמים ואי-רצונו ניכר בהם.

שמעון מהר ללכת לביתו. כשבא השתרע שוב על מטתו בתוך החדר האפל ובחזהו רתחה חמת נקם.———

כשקרא התרנגול הראשון בחצרו קפץ שמעון ממקומו וצחוק רע עות את פניו הרחבים. קמט עמוק התמתח באלכסון על המצח עד שאבד בין השערות הפרועות. והיתה בקמט זה איזו תנועה נסתרה, שהכריזה על מבוכה ואי-בטחון פנימיים, למרות ההשתדלות להעלימם ולכסותם תחת המסוה של אומץ-רוח מעושה.— הוא הוריד את הרובה, שהיה תלוי מעל למטתו, והזדיין בו, ואחר נגש אל אחד מן הארונות, הוציא משם מלוא קומצו ח ב ו ת זעירות ועגלגלות, מאלו, שהאכרים משתמשים בהן כדי להמית את העכברים בשדות, שם גם אותן בכיסו, התעטף במעילו ויצא החוצה.

הוא נגש תחלה אל השער, עמד והקשיב. וכשהגיע לאזניו קול דברים והכיר, שחיים ונעמי יושבים עדיין על האכסדרה ומתעלסים באהבים, כדרכם בחדשים האחרונים,—התחיל עובר את החצר בצעדים חשאיים, כצעדי השועל, כשהוא מלחית ויוצא דרך הפשפש שבחצרו. אז נשאר שוב עומד ומקשיב ומבחין בחשכה.

היו חצות-לילה וסוף חודש. בכפר שררה שליה כבדה. דומה, כאילו מתו כל התושבים. אף נביחת כלב לא נשמעה.

שמעון התחיל צועד הלאה כשהוא נדחק אל הכתלים, מתחכך בהם וממשמש באצבעותיו הרועדות. פתאום עברה צמרמורת בכל אבריו. נדמה לו, שהוא שומע קול צעדים מאחוריו,—והפסיק את הלוכו. פניו נעשו חורים ונחיריו רעדו והתרחבו כנחירי הסוס בהריחו חשש של סכנה. באזניו היה שאון רב ולעיניו הבולטות נראו זיקי-אש. הוא עמד רגעים אחדים רועד ומתכויץ וקומתו נעשתה בלתי-מוחשת, כאילו נבלעה כולה בתוך האפלה,—אבל דממה היתה מסביב. נשמעה רק הלמות לבו בלבד. ואחרי פקפוקים ושהיות מועטים פסע קדימה בפסיעות גסות.

מאחורי אחת מן החצרות נתעכב. הוא כרע על ברכיו, שם את אזנו על חור המנעול והקשיב רב קשב. מבפנים לא היה איש. נשמעו רק לעיסות הסוסים, שעמדו אצל ערמת השחת כשהם אוכלים שלא לתיאבון. שמעון הוציא מתחת בגדו פצירה קטנה והתחיל מטפל במנעול. בכל רגע היה מפסיק את עבודתו, בוחן ובודק: כל שריקה, שיצאה מתחת הפצירה, הביאה אותו לידי רתת וזיע. הוא העביר את הפצירה בזהירות, מעט מעט, אבל היה מהדק אותה בכל כחותיו.

עברו רגעים אחדים בהולכה והובאה—ופתאום נשמעה דפיקה. שמעון פסע פסיעה אחת אחורנית ולבו מת בקרבו. חיש הוריד את רובהו מעל שכמו והתחיל מצפה, אדרבה, הוא היה רוצה, ש,הוא" יופיע ברגע זה. דחיק אחד—וחסל.

אולם איש לא בא. נסרה באויר איזו גניחה חדה ורגזנית—והפשפש נפתח לפניו מאליו. הכניסה לחצר היתה אפשרית בלי עכוב.

בצעד רחב נכנס פנימה. ובלי פקפוקים יתרים התחיל מבצע את מעשהו. שכלו נעשה ברגע הזה בהיר, קל, בריא ונוח לתפוס. מיד הריק מתוך כיסי-בגדו את החבות, הוציא מתוך הערימה שלפניו מעט שחת, חלק אותה לשתי ערימות קטנות, שם בכל אחת מהן את החבות העגלגלות ונגש אל הקרון, שעמד סמוך לו

ושאַליו היו קשורים שני סוסיו של חיים.

עוד בתחלת כניסתו חדדו הבהמות את אזניהן והתחילו מסתכלות בעיניהן הגדולות מבוהלות מפני אורח בלתי־קרוא זה. ועכשיו, כשנגש קרוב להן, נרתעו שתיהן בבת אחת לאחור עד שהקרון נזדעזע. דמו של שמעון קפא בעורקיו. רגע חשב לחזור על עקביו. נראה לו, שהעין הגדולה והכחולה—זו העין הבהמית התמימה—אורבת לו מן הצד ומטילה עליו אימה ופחד. אולם הוא לא היה יכול לחזור. איזה כח פנימי רב ושליט פעפע בתוכו וכמוכה־ירח נשמע לו שמעון בלי חשבונות רבים.

הוא הגיש את השחת עד לחטמיהם של הסוסים. הסוסים הריחו בשחת, התעטשו ופנו הצדה. לאחר רגע התקרבו שנית, הריחו עוד הפעם ובלעו את המוגש להם...

ובו ברגע, שנתרוקנה ידו של שמעון, עקר את רגליו והתחיל בורח במהירות בלי דעת לאן. פעמים אחדות נתקל בשיחין ובבורות שבתוך הקרפפים—ולא השגיח בזה. בגרונו היבש והנחר התחיל צובט דבר־מה ושערות ראשו כמעט נסתמרו. פניו היו נוראים ברגע זה כפני־הפרא ועיניו היו בולטות ונדעכות כעיני מת.

רק אחרי ריצה במשך שעה שלמה הגיע אל חצרו ונכנס לתוכה בפסיעה לאטית כשהברכים נוקשות זו לזו וכשהוא מתלבט בהלוכו, ונעל את הדלת אחריו.

הוא היה עיף ומדוכא, ובראשו לא היתה שום מחשבה. כמו שהוא, במלבושיו ומזוין ברובהו, צנח על המטה ואחרי רגעים מספר נרדם תרדמה כבדה ועמוקה.

וכשהקיץ אחר שעות אחדות חש תשישות־הכחות בכל אבריו. כל גופו היה מכוסה זיעה עד שאפילו בגדיו היו טפוחים. איזה תולעת היתה מוצצת במחבואי־לבו ופניו היה כפני אדם, שנזכר זה עתה בחלום רע, שנראה לו בשעת שינה.

כשקם התמודד בעצלות ובהתרשלות בלי שהבחין היכן הוא, ורגעים אחדים עמד בלי שום מטרה וכוונה. רק באיזו פנה נסתרת שבלבו שכן פחד מטושטש והיה מוצץ את הלב, מוצץ ומוצץ...

לסוף יצא החוצה, נגש אל הפשפש והתחיל מציץ דרך בו כלפי הקרפפים. השעה היתה עדיין מוקדמת. רק עמוד־השחר, המבשר את הנץ־החמה, התחיל להתחויר. במרחק לא־רב מביתו ראה חבורה של אכרים עומדים, טוענים ומתוכחים בהקפדה ומנפנפים בידיהם. סמוך לחצר אחת שכבו שתי נבלות סוסים ואנשים היו באים ובודקים איתן; נבלות הסוסים היו גדולות וכרסם היתה נפוחה כחבית. ומסביב טיילו אנשים אחדים הנה ושוב במחפשים איזה דבר אבוד.

שמעון עמד והסתכל בלי שבירר לעצמו מה שהוא רואה. הכל היה כהה וחסר־צורה ועיניו כאילו נעשו סמויות. פתאום שמע קול־קריאה חזק. הוא הפנה את ראשו—והנה צעיר אחד רץ במהירות אל חבורת האכרים ובידו אחז כובע.

ושמעון הכיר את הכובע במעוף־העין ראשון: זה היה כובעו, שנפל מעל ראשו בשעת בריחתו מן האורוה ושלא הרגיש בנפילתו. הכל נעשה לו ברור ופשוט. הוא התכנס מיד לתוך חצרו ועמד בה רגעים אחדים מבלי לדעת את נפשו.

מעבר למחיצה, מחצר הפונדקית, נשמעה בכיה אחת ארוכה וממושכת.

שמעון קרב אל הקיר והקשיב. צחוק משונה רחף על שפתיו החורות, כאילו היה נהנה מקול-הבכי ומצטער עליו בבת אחת. אבל פתאום חש כאילו רעם הלם את ראשו. הקול הדק והגועה בבכי התחיל דוקר כמחט את כל גופו, כאילו היו קודחים את מחו במקדח, כאילו היו עומדים על גבו ותיקעים עשרות מסמרות חלודים בקדקדו.

כמטורף התחיל לרוץ בחצר הנה והנה כשהוא מכה באגרופיו לימין ולשמאל ולכל העברים, ואחר התפרץ החדרה, נעל את הדלת אחריו. לקח את רובהו בידו ועמד הכן.

ובאותו רגע נשמעו דפיקות וצעדים מבחוץ. המון פרצופים נדחקו בבת אחת דרך הפשפש הצר והנמוך. חיים בעצמו הלך בראש וצעק:

—היכן הוא? היכן הוא?

ושמעון ראה, איך חפשו אותו בכל פנות החצר. הוא ראה כשחיים הוציא את צמד שוריו מתוך האירוה,—אלה השורים, שנפלו לו עוד בירושה מבית אביו,— והכה על גבם במוט שבידו, הך-והך, בלי חמלה, עד זוב דם. איזה דבר התקומם בקרבו. הוא רצה להתנגד, להגן על בהמותיו, שהיו כל-כך חביבות עליו. אולם פתאום תקף אותו זה הפחד הטמיר, שהיו קבור עמוק בלבו: נראתה לו עין בהמית גדולה ומתחננה... הוא נרעד—והדק באצבעו את קנה הרובה...

צליף של אש אדומה פרחה לעיניו, הרובה נשמט מידו ונפל והוא—אחריו...

כשנשמע המפץ מבחוץ פנו כל הראשים כלפי החדר. הדלת נפתחה בכח הזרוע והראשון, שעבר על סף החדר, נרתע לאחוריו חור כסיד.

שמעון שכב באמצע החדר בפשוט ידים ורגלים. ראשו היה שקוע בתוך כרי קטן של גרעיני זריעה, שהיה מפוזר על רצפת החדר, ורגליו העקומות והכבדות, שנתמעכו מחמת לישה תמידית בבוץ ובאדמה תחוחה, היו פשוקות אחת לכאן ואחת לכאן. ומתוך החזה הרחב, שהיה עולה ויורד כמפוח, היה קולח ושותת דם חם...

בחדר שררו אי סדרים וריח מחניק היה נודף ממנו. על השלחן עמדה איזו תיבה מלוכלכת. שיירי-מאכלים וקליפות-בצלים התגוללו פה ושם. ועל הטבלא המכוסה שכבת אבק עבה היו חרותות באצבעו הגסה של שמעון, כעין כתובת על גבי מצבה. ארבע אותיות מסורסות, ככתובות ביד רועדת:

נ-ע-מ-י.

ירושלים.

למהות החסידות.

מאמר שלישי.

(סוף).

ג.

גורמי התפלה שונים הם ומקורם בנפשותיהם השונות של בני-האדם. ומפני כן אף התפלות עצמן שונות הן זו מזו. יש תפלה המונית, אנכית, שגורמיה הם תנאיו הגשמיים של המתפלל ופשטות אמונתו המסורתית: תפלה זו היא ערבוביה של תמימות המונית ואמונה פשוטה, אמונת-המורשה הדתית, שחציה מאובנת, מצות-אנשים מלומדה, וחציה הרגשה וצורך-הלב; היא פרי הזדווגותו של רגש דתי טבעי-המוני אל חובה דתית מסורה ומקובלת—. ויש תפלה אחרת, תפלה אצילית-רוחנית, שהיא נובעת מתהום הנפש, שהיא הרגשה-מחשבה דקה, שאין המחשבה ההגיונית בלבד תופסת אותה כלל. גורמיה הם עריגות נפשיות טמירות, הממלאות את לב האדם וממריצות אותו להתקרב ולהתיחד עם קונה שמים וארץ; והתפלות השונות האלו, עם כל ההבדלים שביניהן, הן אחוזות ומשולבות זו בזו וסופה של הראשונה היא תחלתה של האחרונה. הראשונה, התפלה ההמונית, משתפכת לפני בורא-העולם מתוך לב תמים ומאמין, שמרגיש את מכאוביו הפרטיים-הגשמיים של האדם, אך לא ממעמקי הנשמה וצערה העולמי-הדתי. היא אינה הצורך הפנימי של אדם, שהתפתחותו הדתית הגיעה לידי אותה מדרגה של עדנת-הנפש, שבה נעשית התפלה עצם נשמתו וחלק מהכרתו הדתית, אלא היא הסכום הכולל של האמונה התמה המסורה ושל המצב הגשמי. ואולם דוקא מפני שתפלה זו אינה תוצאה מהכרה דתית חוקרת ומנקרת, היא מלאה יופי ופשטות ומגיעה לפעמים בתמימותה הילדותית להמדרגה היותר גבוהה של ההכרה האלהית. מלאה היא התפלה ההמונית קטנות ואמונה גסה ומגושמת, ואף-על-פי-כן היא מפתיעה אותנו ברגעים היותר נעלים שלה בקדושתה הטהורה ובעמקות הרגשותיה הדתיות ומזכרת אותנו את האדם הקדמון, עם השגותיו הפשוטות-הענקיות. ותפלה זו חשובה היא מאד אצל החסידות, אך לא מטעם העממיות שבה—כמו שהרבה מדמים—אלא מחמת שפעת האמונה התמה והחיים האלהיים הסוערים בקרבה. „בר ישראל הולך כל היום על יומא דשוקא— אומר הבעש"ט—ולעת ערב, שנוגה לו, נתחרד ואומר: אוי לי, שאעבור זמן מנחה!—והולך בבית אחד ומתפלל מנחה ואינו יודע מה שמדבר, ואף-על-פי-כן נזדעזעו שרפים ואופנים מזה". — והעמקנות הפשוטה, שהתפלה החסידית מלאה ממנה, אינה אלא התפתחותה של אותה התפלה ההמונית עצמה,

שהגיעה על־ידי התמזגותה עם הרגשות קבלתיות ומחשבות פילוסופיות לאותה הבחינה הגדולה שבתפלת־החסידות, שנקראת בשם „תפלת־הדבקות״... היא לקחה את התמימות הבלתי־מעושה ואת האמונה השלמה והטהורה, שלא נכתמה עוד ולא נתרופפה על־ידי פקפוקי הנפש, של התפלה העממית וטותה מהן את מטוה התפלה האלהית, התפלה האצילית־הנפשית. ותפלת־נפש כזו אין מקורה באנכיות גסה, אלא בהכרח הנשמה—הכרח, שהוא נובע מן הנפש, שנשתפרה על־ידי חנוך מכוון לכך. יש נפש עדינה בעלת שירה דתית, סודית, מתלהבת ומתעמקת, שמרקיעה שחקים בדמיונותיה; נפש, שהיא אוהבת את ה„אין־סוף״ ואת ה„בלי־ראשית״ שבמעשה בראשית, מפני שהיא טוויה מגעגועי־אלהים אין־סופיים. תפלת נפש כזו באה לאדם מתוכו, מתוך חיי נפשו, ולא מתוך סבה חיצונית: היא—תפלת־האלהים־שבאדם לאלהים־שבהויה, היא השתפכות נפש־האדם לפני נפש־העולם. ו„כשאדם מאמין, שהבורא ברוך הוא מלוא כל הארץ כבודו ולית אתר פנוי מיניה—אומר הצדיק ר׳ נחום מטשרנוביל—אזי, בעשותו שום (איזו) מצוה, או בתפלה, כשמדבר הדבורים בכל כחו ובהתלהבות, אזי מתדבק בבורא ברוך הוא על ידי הדבור...וכשמשים חיות בהדבור אז מתדבק החלק (האלהי), ששוכן בקרבו, בהקדוש־ברוך־הוא״[1]). והשתפכות־נפש כזו אינה תפלה ובקשה, שימלא הקב״ה אי־אלו משאלות פרטיות של האדם המתפלל, כי באמת אין כאן לא בקשות ולא משאלות, אלא התפרצות פנימית, שבאה מתוך הכרח הנשמה להתקרב אל עצם העולם ולהתיחד עמו, משיכת הניצוצות הנשמתיים אל המדורה האלהית, התדבקות המשהו בכל, בטול ה„יש״ האישי ב„אין״ הנצחי. „כי מקורה ויסודה (של הנפש) הוא בהררי קודש, שהוא חלק אלהי ממעל ממש, לכן היא טבע בה להבטל ולהתפלל להשם. וכמו כל חלק קטן טבעו להבטל במקורו הגדול שנלקח ממנו, כמו ניצוץ אש, שטבעו להבטל במקורו—אש היסודי(ת), בלי שום טעם ודעת,—כן הנפש האלהית טבעה להבטל בלי טעם ודעת במקורה האלהי״[2]). וכשהאדם משתקע בתפלתו „בלי טעם ודעת במקור האלהי״ ומתדבק ביוצרו, אין הוא שט בעולמות אלהיים, שהם מוגדרים על־ידי מחשבות הגיוניות, כלומר, אין הוא מתקשר על־פי ההגיון עם איזו אלהות, שהיא ילידת השכל־החוקר בלבד, אלא הוא נבלע בתוך העולם האלהותי־השמימי בלי מחשבה מכוונת ובלי צירוף של כוונות הגיוניות. כל מחשבותיו והרגשותיו, כל מהותו הרוחנית, בין שמקורה במוח ובין שמקורה בלב, מתרכזות ונקלטות ברוחניות הנצחית, המקפת את כל העולמות הנראים ושאינם נראים. וכשהאדם מתדבק בשעת „התפלה, שהיא לשון התחברות וכו׳, שהיא מקשרת אותו ואת החיות שלו בברוך הוא״[3]),—בנשמת־העולם, באמצעות ההתלהבות, הנובעת מן ההכרה האלהית הפנימית ומתוך הכרחיות הנשמה, אז נבלעת ומתבטלת אישיותו הפרטית בתוך הנצחיות המקפת את כל היקום,—בתוך אותו העצם, שהוא בלתי־מושג מפני שהוא למעלה מן הזמן. „דהנה ידוע

[1]) מאור עינים, בסוף הספר, ברכות, ד״ה: ועל מטתי שתהא נתונה וכו׳.

[2]) מצרף העבודה, ז׳טומיר תרכ״ה, עמ׳ 32.

[3]) אורח לצדיק, מאת הצדיק רבי ליפא מחמילניק, פרשת ויגש, ד״ה: או יאמר ויגש אליו וכו׳. ועיין גם ב„נועם אלימלך״, וישלח, ד״ה: וישלח יעקב מלאכים וכו׳, ובפרשת בראשית, תחלת הפרשה.

מדרכי הצדיקים, ההולכים בדרך השם בהתאמצותם בתורה או בתפלה בגודל ההתלהבות, בהרגישם עריבות ומתיקות אלהותו יתברך, עוד מעט אשר אינם בטלים לגודל התשוקה לדבק בהשם יתברך בעלותם מהיכל להיכל ומעולם לעולם עד בואם למקום העליון, אשר שם אין משיגים שום השגה, רק כמאן דארח ריחא. וגם זאת היא בדרך השלילה, כי שם אינו נתפס כלל בשום רעיון"[1]).

ותפלה כזו גורמת לעלית־נשמה, לטיול בהיכלי השמים ובעולמות העליונים. כחותיו הגופניים של המתפלל הולכים ומתרפים או וחושיו הולכים ומתנמנמים, עד שכמעט הם פוסקים מלקלוט את רשמי החיים ההולכים ומתרקמים בסביבתו,— אותם החיים, שאינם אלא חיי־הרגע, החיים־המתים. ובמקום הכחות הגשמיים שנתדלדלו וחושי החיים, שפסקו לעבוד את עבודתם התדירה, לספוג בתיכם את חיי־החולין של כל דק ודק, מתחילים להתגבר כחות־הנפש: מתחילים להקר ולזרום בפנימיותו של האדם החיים הרוחניים, ההרגשות הרכות והזכות, הרגשות אלהים. וההרגשות העדינות האלו, הנטועות בלב האדם מיום הולדו, כשהן מתעוררות, קולטות הן את החיים העולמיים, חיי הנצח, חיי אלהים, שהם זורמים מעבר להזמן המוגבל. „ועל דרך זה הוא סדר התורה, התפלה והעבודה: בהתקשרות עצמו אל מוצא הדבר, אשר ממנו נסתעף": האדם צריך אז „לאסוף כל הרגשותיו וכחותיו אל שרשם בלב, כעין כל החיות המתקבצת בשעת השינה בלב ואינו מרגיש בחושיו הגשמיים. ואז האפשרות ללב להתיחד אליו יתברך, כי השגת הגשמיות מפסיקה, ואזי ,ולבו ראה הרבה חכמה', שהוא האחדות ושורש־הכל"[2]). וכן הולך האדם ונבלע בתוך אותם החיים האמתיים, „שהם האחדות ושורש־הכל,—בתוך האלהות, שהיא תוססת וזורמת בתוך חלל־העולם הריק ומזלפת רסיסי התחיה מזמן שנתפזרה ונשתפכה בשעת היצירה לתוך התהו־ובהו האין־סופי. האדם שורה בשעת התפלה בתוך ההויה האלהית ומתאחד עמה אחדות מוחלטת לזמן ידוע, ואחרי־כך הוא מתעורר מתרדמתו הרוחנית, מן השינה של דבקות־באלהים, וחושיו הגשמיים חוזרים וסופגים בתוכם את החיים הרגילים, חיי־החולין, חיי הרגע... ודבקות זו אינה משאירה, אחרי ההתעוררות, בפנימיות נשמתו של המתפלל־המתדבק אלא צל של דבר־מה בלתי־ברור, אלא געגועים, געגועי הנשמה, אחרי איזה עצם נסתר שהיא מרגשת את נשימתו סביבה והיא חשה, שהוא סם החיים והויתם היסודית והעיקרית...

התפלה האמתית היא, איפוא, התמכרות הלב עם כל כמיהותיו הסודיות אל אותו הכח העולמי, שהוא המרכז של ההויה הכללית, אל אותו הכח המהוה, שהוא הסוד של כל היקום. על כן אין העיקר בתפלה—הבנת פירוש־המלות של התפלות וגם אין עיקרה „התקשרות המחשבה בפירוש־המלות בכוונותיהן". עיקר התפלה הוא—הרגשת הלב. הלב הוא אוצר התפלה, ולפי שעיקר העבודה הוא בלב, צריכה התפלה לבוא „מעומקא דלבא ולהיות בתשוקה וחפץ עז, בלב נשבר ושפלות רוח. והתפלה, שהיא מהמחשבה

---

[1]) מאור ושמש, רמזי שבועות, ד"ה: ואמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: לחייו כערוגות הבושם וכו'.

[2]) פרי הארץ, פרשת תצוה, ד"ה: שאלתי את מאמרי רז"ל, וכו'.

לבדה, היא רק מהשפה ולחוץ" [1]). ותפלה לבבית, תפלת הרגש, מכניסה את האדם לתוך ספירה חדשה, לתוך ספירה מוסרית ואלהית. „כי על ידי תפלתו הזכה והצלולה הוא ממשיך את הבורא ברוך הוא לזה העולם" [2]), והמתפלל דר במחיצתו של הקב"ה. בשעת התפלה ואחריה נח האדם באַטמוספירה מלאה קדושה וטהרה מוסרית, ואז מתרומם האדם על סביבתו הדלה ומשתחרר מהשפעתם של החמריות הגסה ושל כל הכרוך אחריה. הוא משליך מעליו את כבלי עול החיים,—אותם חיי־החולין המלאים קטנות ופעיטות,—ונעשה בן־חורין, שהגיע להרגשה העליונה של חירות פנימית וחיצונית, חירות ההרגשה והמחשבה. ואחרי שנשתחרר האדם מן הפעיטות שבחיי יום־יום ומן הרגעיות שבחיים, הוא מתפלל את תפלתו מתוך צורך נשמתו, ואז הולכת ומשתלהבת האש האלהית שבלבו, עד שהיא מתפשטת בכל עצמותו, והוא שרוי כולו בהתפשטות הגשמיות, והוא מרוקם בתוך הנצחיות של החיים המתהוים תמיד. וכשהגיע האדם לאותה מדרגה, שהוא יודע להתפלל מין תפלה כזה, שוב אין לו צורך דוקא בזמן קבוע או במלות קבועות באיזה נוסח, אלא אפשר לו לשפוך את נפשו אפילו בשעת עסקי־החולין שלו. מקדש הוא את החיים החולוניים ומטהר ומזכך אותם עד שהוא מעלם למדרגת הקדושה שבתפלה. „ולאו דוקא בתפלה (הקבועה)—אומר אחד מתלמידי בעל „נועם אלימלך"—אלא אפילו בדברים אחרים, שאינם מעניני התפלה, רק שמדברים דברים אחרים מעניני העולם, יכולים לקשר מחשבתם ולהעלים בתוך הדברים (של חול) את תפלתם" [3]).

וכשם שהצדיקים מעלימים ומשלבים בתוך ענייני־חול את התפלה, כך משכחת התפלה האמתית, היוצאת מצרכי הלב, את עסקי־החול של המתפלל ואת פניותיו הפרטיות. כי התפלה היא היא התפשטותה של הרוחניות בכל מהותו של האדם, ו„צריכין להתפלל במסירות הנפש, שיבטל כל ישותו וגשמיותו ולא יכוין בשביל תועלת עצמו כלל, ולא יחשוב לכלום את עצמו, ויתבטל כאילו איננו בעולם" [4]). ואף־על־פי שהרבה מגדולי החסידים מתירים להתפלל—בשעת הרחק, כשאי־אפשר לו לאדם להשתחרר מפניותיו הפרטיות—על צרכי חייו, הרי אינם מתירים דבר זה אלא על־פי מין „היתר עסקא": „שלא יתפלל על עצמו רק על חלק אלהי שבו, שהוא חסר לאותו הדבר" [5]). ובעלי המחשבה ההדרגית שבין החסידים לא התירו דבר זה כלל וכלל. כי יודעים הם, שכל זה אינו „אלא בחינת נחש המסית את האדם, שיתפלל לתועלת עצמו, כמו: „הב לנו חיי ומזוני", או שאר תועלת, וצריך להתגבר על זה, להשתדל לזכות לתפלה בלי שום כוונת תועלת עצמו כלל" [6]). יודעת היא החסידות את התפלה הגסה תפלת התועלת הגשמית, ואת ההפסד המוסרי, שהיא גוררת אחריה,—והיא נלחמת

[1] מעשה צדיקים, חלק „דברי צדיקים", מבוא התפלה, אות כ'.
[2] נועם אלימלך, פרשת ויחי, ד"ה: או יאמר ויחי וכו'.
[3] מאור ושמש, תולדות, ד"ה: ויגש יעקב וכו', ויאמר הגישה וכו'; [4] שם, שם.
[5] לקוטי עצות, ערך תפלה, אות כ"ו ועיין בספר הנז', הערך הנז', אות פ"ז ואות כ"ד. ועיין גם בספר „דברי צדיקים" מאת המגיד ממזיריטש, דף כ"ה, ד"ה: אל תעשה תפלתך קבע וכו', ודף ל"ג, ד"ה: אין עומדין להתפלל וכו'.
[6] דרכי צדק, פרק א', אות י"ב, ועוד בכמה מקומות בספרי החסידים.

בתפלה זו בכל כחה בגלוי ובסתר, כדי לשרש אותה מתוך ההמון הגס, רוב מחזיקיה. „וענין התפלה דימים נוראים—מספר „צדיק" אחד באירוניה עוקצת—אם תשאלו את ההדיוטים: למה מתפללים כל־כך בכוונה?—ישיבו: מפני שבימים הללו נידונים על כל השנה הן דיני ממונות לפרנסה וכו' והן דיני נפשות, ע"כ אני מתפלל בכוונה עצומה, כדי שאזכה בדין" [1]).—אם עלה בידי החסידות לרומם את תפלת ההדיוטות ולגרום לתחית התפלה על־ידי תחית־הלבבות?—בודאי הועילה הרבה להחיות את לב ההמון, אבל להחיות את התפלה לאעלה בידה אלא אצל יחידי סגולה. וכמדומה לי, שהיא בעצמה נכנעה מפני ההדיוטות—בכוונה או שלא בכוונה—והושפעה מהם הרבה ובימי התנוונותה נשתקעה גם היא ביון־המצולה של התפלה החמרית. אולם בימים הראשונים לקיומה, בימי צמיחתה וגידולה, נלחמה עם התפלה ההדיוטית בכל כחה וחום־נפשה, אף־על־פי שדבר זה גרם לה הרבה התנפליות מצד מתנגדיה. החסידים הראשונים דרשו כנגד התפלה התועלתית בכל מקום ובכל מאורע ובחרו לדרוש בגנותה ברגעים מסוגלים לעורר את הלב ביותר. האגדה מספרת, ש„פעם אחת בראש השנה בא (הר"ש מניקולשפורג) לבית הכנסת קודם תקיעת שופר בבכיה גדולה, ואמר בזה הלשון: רבונו של עולם! כל עמה נאנחים, שהם בוכים ומתחננים וצועקים לפניך. אבל מה לנו בתחנונים כאלה, שהם מבקשים לחם בגשמיות ולא על גלות השכינה?" [2]).

דברים פשוטים ועממיים, שאולי אינם נאים לרב וגדול בישראל, שמלא כרסו בש"ס ופוסקים, אבל יורדים וחודרים אל לב השומעים המיחלים למוצא פיו...

האיך אפשר להגיע לידי תפלה בלתי־תועלתית כזו, שאין לה שום יחס וקשר עם האנכיות הגסה?

לדעת החסידות, אי־אפשר להגיע לידי תפלה כזו אלא על־ידי הכנה מוסרית והתעמקות בתורת־ה'. חייב אדם לחנך את עצמו על־ידי התעמקותו בתוך נפשו ובתוך התורה. התורה מטלת חובות על כל אדם ואדם לפי מדת ההשגה, שהוא משיג אותה, ומתוך התעמקותו בתורת־ה', שהיא אוצרת הכל, יגיע להשגת התפלה האמתית, כי הלמוד „מביא להשיג את ענין התפלה" [3]). התפלה והתורה שתיהן משפיעות זו על זו ויונקות זו מזו לפי ששתיהן תלויות ואחוזות זו בזו כשלהבת בגחלת; ו„התפלה במדרגה מקבלת מהתורה, ותפלה בלי תורה אין תפלתו שלמה, וכן תורה בלי תפלה אין תורתו שלמה, וכל אחת היא פלג גופא" [4]). התורה מטלת נשמה בגוף התפלה ומחיה אותה. „תורה ותפלה—אומר ר' נחמן מבראסלאב—הן מחזיקות ומאירות זאת לזאת" [5]). ואולם העסק בתורה אינו אלא הפרוזדור, ששם מכין האדם את עצמו ומתחנך כדי להכנס לטרקלינו של הקב"ה, שהוא—התפלה. כי העיקר הוא התפלה, ו„בודאי על ידי עסק התורה לשמה יכול לבוא לקדושה גדולה כשלומד לשמה ומדבק את עצמו בנפשו, רוחו ונשמתו באותיות התורה. אמנם אף־על־פי־כן לא יכול

[1]) אור הגנוז, תצא, ד"ה: ענין התפלה דימים נוראים וכו'.

[2]) שמן הטוב, חלק שני, קנ"ט.

[3]) אמרי קדוש, מאת הצדיק רבי אורי מסטריליסק.

[4]) מאור עינים, בסוף הספר, לקוטים, דף פ"ו, ד"ה: כנפי יונה נחפה בכסף וכו'. ועיין גם בספר „אמרי קדוש" בכמה מקומות.

[5]) לקוטי עצות, ערך תפלה, א' ת"ז.

לבוא לעקר היראה והאהבה והשתוקקות לעבודתו יתברך שמו ולהשיג אלהותו רק על ידי התפלה במסירות נפש והתלהבות" [1]. כי „על ידי התפלה יוכל להבין יותר התגלות אלהות ממה שהשיג עד עתה על ידי התורה לחוד" [2]. שהרי תפלה כזו היא התנוצצות אור האין-סוף שבקרבו, היא התגלות החלק האלהי השוכן בלב האדם פנימה. למוד התורה והחנוך המוסרי העצמי, החסידותי, מצרפים ומטהרים את נשמת המתפלל קודם התפלה ובשעת התפלה עד שהם מסירים מתוך פנימיותו את כל הסיגים והפסולת המעורבים בה. הם משחררים את האדם מהשפעת סביבתו ומקילים מעליו את העול הכבד של ממשיות החיים, הרובץ עליו ומכבידו ומושכו אל הארציות המזוהמת ונוטל ממנו את מעוף הדמיון האלהי. ורק על-פי החנוך הזה מטהר האדם מחלאת האנוכיות והארציות ומתרומם למדרגת הרגשת התהוות-החיים והתבטלותו בתוכם. ואז, כשהגיע למדרגת „התבטלות", בטלה הויתו הפרטית של המתפלל והיא מתערבת ונבלעת בתוך אותו ה„אין", הבורא והמחדש בכל יום ויום מעשה בראשית. „האדם צריך להגיע בתפלתו קרוב להתפשטות הגשמיות, אך צריך לכח עצום להסיר את המחשבות הזרות" [3], ו„אזי בשעת התפלה (בלי מחשבות זרות) בקל יוכל לבוא להתפשטות הגשמיות וכו'. ועיקר הכל—שיבוא ל„אין", מפני שכשחושב את עצמו לכלום אזי, אין-סוף ברוך הוא [אין] מתלבש בו, שאין כלי יכול לסובלו, אבל כשהוא „אין" ושוכח את עצמו יכול לבוא למעלה מזמניות" [4]. וברגע זה, כשבא האדם למדרגת „למעלה מזמניות", עיניו הרוחניות שטות בחלל העולמות האין-סופיים וצופות ורואות שם מה שלא ניתנה רשות לשום בריה לראות. קרני אור נשמתו חודרות אז בזמן התפלה, שהיא מלאה הסתכלות נפשית, לתוך מסתרי הבריאה ורואות שם את האלהות ממש כביכול, איך היא הולכת ומשתפכת, הולכת ומתפשטת בכל העולם ובמקומו של עולם. ומתוך דבקות-התקשרות זו, שנשמת האדם מתקשרת עם קונה, ומתוך התרקמותה מן האלהות ככל שאר ההתרקמיות של ה„יש" העולמי מן „האין" האלהי, היא נעשית ממילא שותפת במעשי בראשית, ההולכים ומתחדשים בלי הפסק בכל הרף-עין...

ומפני שהתפלה החסידית במדרגתה היותר גבוהה אינה אלא ההתבודדות מבני-אדם וההתאחדות עם העולם ואלהי העולם, לפיכך „טוב מאד להתפלל ולפרש שיחתו לפני השם יתברך בשדה בין עשבים ואילנות; כי כשאדם מתפלל ומפרש שיחתו לפני השם יתברך בשדה, אזי כל העשבים וכל שיח השדה כולם באים בתוך תפלתו" [5]. הניר הנאה והאילן המלבלב אינם גורמים לאדם „שיתחייב בנפשו", אלא הם מסייעים לו להכיר את מי שאמר והיה העולם: „ואם היה האדם זוכה לשמוע את השירות והתשבחות של העשבים, איך כל עשב ועשב אומר שירה להשם יתברך בלי שום פניה ובלי שום מחשבת-חוץ כלל, — כמה יפה ונאה השירה שלהם! על כן טוב להתבודד על פני השדה בין גידולי הארץ ולשפוך

---

[1] מאור ושמש, פרשת ויצא, ד"ה: ויחלום והנה חלום וכו'. ועיין גם בספר זה בפרשת במדבר, ד"ה: או יאמר בזוהר הקדוש וכו'; [2] שם, שם.

[3] כתבי הקודש, דף כ"א, ד"ה: ואתחנן אל השם וכו'; [4] שם, עמוד 14, ד"ה: מחמת שאדם פשוט וכו'.

[5] לקוטי עצות, ערך התבודדות, אות י"ב.

שם את שיחתו ביניהם" [1]). שירת השדה היא שירת הרעננות, שירת הצמיחה והפריחה, והיא משפיעה הרבה על הלך־רוחו של המתפלל־המרגיש. ואף כשאין אוזן האדם זוכה להאזין את שירת העשבים ומנגינת הטבע, כי לא כל אדם זוכה לכך, מכל מקום טוב ויפה ללכת לשוח בין העצים והירקות; ובפרט „כשבא הקיץ, שהוא בחינת לידה, ואז כולם מתעוררים לחיים, בודאי טוב ויפה לשוח בשדה, שיחה זו תפלה ותחנונים ותשוקה וגעגועים להשם יתברך, — ואז כל שיח השדה המתחיל לחיות ולצמוח, אז כולם נכספים ונכללים בתוך שיחתו־תפלתו [2]). נשמת הטבע ונשמת האדם מתאחדות ומתחברות ושופכות יחד את נפשותיהן, את תפלותיהן שירותיהן לפני אלהים יוצרן... ואחרי התאחדות זו עם אלהים על־ידי הטבע, כל העולם כאילו מתחדש, כאילו קם לתחיה. ההתבודדות התפלתית בחיק הטבע הצומח והפורח מעוררת ומחדשת את קדושת פנימיותו של האדם, את כל כחותיו הנפשיים, וכל היקום מתראה ומתגלה לפניו בפנים אחרות, בפנים חדשות: „האדם הזוכה להיות רגיל להתבודד ולפרש שיחתו לפני השם יתברך כראוי, בפרט אם זוכה להתבודד בשדות ויערות, הוא מרגיש בכל פסיעה ופסיעה טעם גן־עדן. גם אחרי־כך, כשהוא חוזר משם, כל העולם חדש בעיניו ונדמה לו כאילו הוא עולם אחר, חדש לגמרי, ואין העולם נראה בעיניו כלל כאשר מקודם" [3]). המנוחה והשלוה הפנימיות, שהאדם קולט לתוכו מן הטבע השקט והשאנן, משפיעות עליו והוא רואה את כל העולם כולו כאילו הוא פורח לפניו וממנו נודף ריח השדה אשר ברכו ה', ריח גן־עדן...

ד.

התפלה האמתית היא, כפי המבואר עד עתה, ההתאמצות הרוחנית של הפרט להתקרב אל מנהיג הבירה ולהתאחד עמו. אולם מה היא התקרבות והתדבקות זו ועד היכן היא מגעת? — על שאלה זו משיב אחד מגדולי החסידים, שהתקרבות האישית של האדם לאלוהו של עולם היא הקריעה של כל המסכים והוילונים הרוחניים, שהם מפסיקים בין האדם לאלהיו. האדם הולך ותועה בין רוכסי המחשבה, מחפש ובודק בין סבכי הרגשותיו הגדלים על גדות תהום נפשו עד שהוא מגיע דרך השתכללותם של עולמות הרעיונות והרגשות אל הנעימות האלהית, אל אור האין־סוף, ו„עומד אצלו יתברך ממש כביכול" [4]). וכשהשיג במחשבותיו־הרגשותיו את מקומו של עולם והתאחד בחייו הרוחניים־הנפשיים, חיי התפלה, עם האין־סוף, „אז אין לו ללכת יותר, אך צריך האדם לצייר בשכלו ולהיות דבוק במחשבתו דבקות אמתית, האיך הוא עומד לפני יתברך לבדו ומקיף אותו ומתחנן אליו כבן המתגעגע לפני אביו ומסדר בקשתו לפניו" [5]). ובה בשעה

---

[1]) לקוטי עצות, מהדורא בתרא, ערך התבודדות, אות ז'; [2]) שם, שם, אות ה'; [3]) שם, שם, אות ט"ו.

[4]) דברי תורה, בסוף הספר, דרושים של הגאון הצדיק ר"ש מניקולשפורג, דף ס"א, ד"ה: הנני עומד שם על הצור וכו'; [5]) שם, שם.

שהתרכזותו הנשמתית של המתפלל הגיעה לאותה מדרגה, שהוא „עומד אז בעולם האצילות ואין שום מסך מבדיל וחלל מפסיק בין האדם לקונו, רק האור האין-סוף מקיף אותו מכל צדדיו ולפני השם ישפוך שיחו", מתאחדת המחשבה האישית עם המחשבה האלהית, והן נעשות לאחדות שלמה ומוחלטת. ואותה התפלה, שלא היתה מתחלה אלא שיחה נפשית של בשר-ודם פשוט, ששפך לפני יוצרו, מתעלה על-ידי השתלשלות המחשבה והזדככות ההרגשה לרצון האלהות עצמה: „וכמו שאנו עומדים לפניו ומדבקים את כל מחשבותינו אל הנקודה האמצעית, שהיא אלהותו יתברך, שהוא השורש לכל והנקודה הפנימות המחיה את הכל, כך הקדוש ברוך הוא מצמצם את עצמו ועומד על נקודת עושי רצונו, שהיא נקודת מחשבתו" [1]). כי „כל הדבורים, שאדם משיח ומדבר בינו לבין קונו, הם בחינת רוח הקודש, כי על-ידי שנכנס לזה ומכריח את עצמו ומכין עצמו לדבר לפני השם יתברך, הוא שולח לו הדבורים בפיו, שהם בחינת רוח הקודש, וכו' וזה זוכין על ידי טהרת הלב ועל-ידי תנועת השכל שבקדושה" [2]). ומםילא מובן, שתפלה כזו, שמניעיה הם—„טהרת הלב ותנועת השכל שבקדושה", נערכת לא לפי אורך זמנה וכמות פרקיה, אלא לפי איכותה ופנימיותה. כי „לפעמים יכול לומר את התפלה במהירות, מחמת שבוער[ת] בלבו אהבת השם מאד והתיבות יוצאות מעצמן בלחש כשהוא מדבק את עצמו למעלה" [3]). ולפעמים תזל כטל תפלתו לאט לאט. התפלה הנפשית לא ניתנה לשעורין ואין לה זמן קבוע. כי „עבודה שבלב הרצויה היא כפי המקום והזמן. ואף שזמן התפלה קבוע מדברי חז"ל ומסור לכל, עם כל זה יש זמן בתוך זמן המסור ללב" [4]). דבר המסור ללב אי-אפשר לקבוע בו מסמרות ולקשרו לזמן ידוע: כשהלב מתעורר לשפוך את שיחו לפני אלהיו—זה זמנו. „בעת אשר יש לאדם התעוררות כוונת התפלה—אומר ר' אורי מסטריליסק [5])—יכול להתפלל אפילו בין אלף אנשים ואפילו באמצע בית התפלה, ובעת אשר אין לו התעוררות הלב הכל אינו מועיל לו, אפילו אם ילך לחתפלל בהתבודדות בחדרי חדרים". ומסבה זו לא היה לצדיקים הראשונים זמן קבוע לתפלה, אלא כל אחד ואחד התפלל באותו הזמן, שהיה יותר מותאם למצב נפשו, באותו ה„זמן בתוך זמן המסור ללבו". והמסורת מספרת על היהודי הקדוש מפשיסחא, „שלא ראו אותו מתפלל תפלה בזמנה בצבור רק לעתים רחוקות, אבל רוב פעמים היה דרכו בקודש להתפלל בביתו ביחידות" [6]).—כי הזמן הוא הגורם היותר גדול בתפלה. יש זמן מטעה ומסיח את האדם מדעת קונו ויש זמן מעורר ומשרה את ההתעוררות האלהית על בני-האדם. ואף ר' פנחס מקוריץ אמר: „אני אוהב להתפלל באור הבוקר קודם שנתמלא העולם בדברי שטות והבל" [7]). מכאן

---

[1]) שם, שם.
[2]) לקוטי עצות, התבודדות, אות ב'.
[3]) צוואת הריב"ש והנהגות ישרות, לבוב תרל"ג.
[4]) בסוף הספר תפארת חיים, הנהגות של הצדיק רבי אשר וכו'.
[5]) בספרו „אמרי קדוש" הנז'.
[6]) התגלות צדיקים, דף י"ד, בפרק: „התגלות רבינו היהודי הקדוש מפשיסחא".
[7]) מדרש פנחס, ווארשא תרל"ו, פרק ב', אות נ"ז.

אתה למד, שהזמן גורם. ואולם אל יאמר אדם: כיון שלא הגעתי עוד אל ההתעוררות הלבבית, שממנה התפלה נובעת, לא אתפלל כלל, ואפילו כשיעברו עלי ימים וחדשים בלי תפלה; אל יאמר כך, כי „צריך האדם להכריח את עצמו בכל הכחות ובכל מיני עצות לכל הדברים שבקדושה, ובפרט לתפלה, שהיא גבוהה מאד מאד" [1]. העצלות היא מדה מגונה מאד וכל אדם צריך להלחם בה עד שיעקור אותה מנפשו, כי הרשלנות בתפלה מקורה על־פי הרוב בעצלות המחשבה וההרגשה. על כן מחויב האדם להכריח את עצמו לתפלה „וחלילה לו לומר: כשאוכל להתפלל בהתלהבות ובהתפעלות אתפלל, ואם לא—לא אתפלל ולא אאנס את עצמי. אלא, אדרבא, אז צריך האדם להתחזק ביותר לתפלה" [2]; ועל־ידי כך יבוא לידי התלהבות והתפעלות: „דיש שני מיני התלהבות בתפלה: אחד מה שאדם עושה לעצמו הכנה והשני מה שמתפלל בלא שום הכנה, רק הזמן הוא הגורם" [3]. כי כשהאדם יכין את עצמו לקראת התפלה על־יד הזדככות גופנית ורוחנית יתעורר לבו, וממעינות אלהים המצויים בתוך נפשו תקר תפלת ההתחטאות וההשתפכות לפני אלהים, אף אם מתחלה לא היה בו שום חשק להתפלל כלל.—ומה יעשה האדם ולא יגיע כלל לידי אותה קהות־הנפש ואוהן טמטום־הלב, שבהם אין שום התעוררות תפלתית?—יתעמק במהות העולם ובסדרו הטבעי. אם רוצה האדם לדעת את קונו ידקדק במעשה בראשית ובסדרי הטבע— והגדלות האלהית תתגלה לפניו על כל פסיעה ופסיעה. צריך אך להרגשה דקה והבנה חדה — ואת אלה אפשר לו לאדם לסגל לעצמו על־ידי התבוננותו בסדרי הטבע. על ידי כך תהא נפשו נכספת לאלהים. „וכשמגיע היום להיות נגמר ונפסק (שאז הוא זמן תפלת מנחה) אז צריך האדם להתעורר בהתעוררות גדולה ולהזכיר את עצמו, איך שלב העולם והמעין מתחילים ליטול רשות זה מזה ואומרים חידות ושירות נפלאות זה לזה באהבה רבה והשתוקקות גדולה מאד. ובכן צריך גם הוא להשתתף עמהם ולהתעורר אז בהשתוקקות וכיסופין גדולים אל השם יתברך ולהתפלל בדבקות גדולה, כי הבריאה של כלל זה היום כבר נגמרה ונפסקה, ומי יודע מה יולד יום. וכן אחר כך צריך להכין את עצמו לקבל את קדושת הבריאה החדשה של היום הבא ולהזכיר את עצמו היטב, שכל יום ויום, כשהוא הולך ממקום שבא, אז הוא הולך בחידות ושירות נפלאות, שיש בהן כל החכמות. ויש שנויים בין הימים, כי כל יום משונה מחברו וכו'. ובכן צריך האדם לשתף את עצמו גם־כן לזה ולהתפלל בכל יום ולומר לפניו שירות ותשבחות בחשק חדש והתלהבות דקדושה" [4]. האדם צריך אך להכשיר את עצמו, שתהא מהותו מסוגלת לספוג בתוכה את שירת העולם הטבעי, ואז תבלע ותספוג נפשו את כל אותם הקולות הדקים, הדי היצירה, ואזנו תבחן את צלילי נשמת העולם, ההולכים ומתפשטים בחללה של ההוה, ואז גם נפשו תהמה ותאמר שירה־תפלה.

ותפלה כזו, שהיא נובעת מתוך הנפש המכרת בגדלות האלהית, שכל העולם כולו מלא ממנה, אינה יכולה להיות נוסחאית. הרעיון האלהי הנשגב

---

[1]) לקוטי עצות, ערך תפלה, אות צ"ו.

[2]) צוואת הריב"ש.

[3]) אמרי צדיקים, מאת המגיד ממיז'ריטש, דף י"ב, ד"ה: נשאת ונתת באמונה וכו'.

[4]) לקוטי עצות, מהדורא בתרא, ערך תפלה, אות כ"ה.

וההרגשה העדינה והזכה ממלאים אותה בתוכן חדש, בדרישות שיש להן נגיעה בנשמת היחיד. 'געגועי הנשמה האישית וצערה מסגננים בשביל כל יחיד ויחיד את סגנון התפלה שלו, סגנון של נשמה מתלבטת לפני קונה... ולפיכך צריכה כל תפלה ותפלה להעשות, לדעת החסידות, ליצירה מקורית, עצמית, נפשית, אף אם היא מקושרת בנוסח קבוע, מפני שבאמת העיקר בתפלה אינו הנוסח הקביע, אלא הלב החי והמרגיש, והתפלה המנוסחת אינה אלא אותו החוט המסורתי, המאגד את האדם עם העבר הלאומי שלו ומנהלו, שלא יתעה מן הדרך. רק „כשהאדם במדרגה קטנה — אומר המגיד ממז'ירעטש — אז טוב ביותר להתפלל מתוך הסדור, שמכח שהוא רואה את האותיות מתפלל בכוונה; אבל כשהוא דבוק יותר בעולם העליון, אז טוב לסגור את עיניו, כדי שלא תבטל אותו הראיה מלהיות דבוק בעולם העליון" [1]. ואף אם מתפלל אדם את תפלתו מתוך טופס קבוע, חייב הוא לדעת, שהתיבות הפשוטות הן רק גלמי־תפלה, ורק התביעות הנפשיות האישיות, ההרגשות־הכוונות הן המחיות את התפלה, וההרגשות־הכוונות הללו הן הן עיקרי התפלה: „כמו שרוב העשן מהעצים הנדלקים עולה למעלה, אבל החלקים העבים נשארים למטה והוא האפר, כן מכל התפלות של המתפללים עולה רק הרצון והכוונה למעלה, שהן פנימיות התפלה, אבל לא חיצוניותה, הן האותיות, שהן בחינת אפר" [2]. כי באמת אין ה„סדור" אלא בשביל „האדם במדרגה קטנה", אבל בני־אדם, שהתפלה היא מקור חייהם, אינם יכולים להסתפק בתפלת הנוסח. וכל מי שנשמתו מדברת מתוך תפלתו, תפלתו היא יצירה אמנית־דתית. לפעמים אין הוא יכול אף לבטא אותה כלל במלים, ואז היא שירת־השתיקה, ולפעמים אף שיחות־חולין שלו הן תפלה, ואז היא תפלת־החיים והתגלות האלהות שבהם...

ה.

התפלה החסידית היא, איפוא, שירת הלב החם והסוער ופילוסופית־המוח הקר והמתבונן כאחד, והיא מביעה את היחס הנשמתי שבין האדם המשיג והמרגיש ובין האלהות המושגת והמורגשת. מעורבת היא תפלה זו בפייטנות דתית תמימה, טבעית, ובמחשבות מגששות, בודקות, מחפשות. מעוטפת היא באותה הענוה החשאית, ששרשה הוא הבטול העצמי הבא מתוך ההכרה האלהית ונוצצת מתוכה אותה הודאות הפיוטית של לב האדם המאמין, שבכח אמונתו הזכה והתמימה הוא מגיע אל הוילון השמימי, שתחתיו נמצאת האמת המוחלטת — האלהות בכבודה ובעצמה. בתוך התפלה החסידית שולטות הדממה הדקה, הדממה התהומית והבלתי־נשמעת, שבה מתגלה השם לעבדיו היותר נאמנים, ושאגת־הלביא, ש„היא רוקעת רקיעים עד למעלה מעלה ומישרת את העקמומיות שבלבב בני אדם". מלאה היא סערה נשמתית־נבואית וחרדת ההכרה האלהית עם כל אותו הנוי והיופי הרוחני הכרוך בהן, ומקושטת היא בכל אותם פרחי־הנפש, שהם כמוסים בתוך מהותו העיקרית של האדם ואינם נגלים לו אלא מתוך צער פרפורי הנפש ועריגותיה. הרעננות שבתוך שושני־תפלתו אלה וטפות טל־התחיה שעליהן דולפות עליה את החיות העולמית ואת הגעגועים והתשוקה

---

1) דברי צדיקים, דף פ"ד, ועיין גם „הנהגות ישרות וצוואת הריב"ש", לבוב תרל"ג.

2) אור מאיר, בשם הבעש"ט.

להתקרב אל הטבע היפה ולהתיחד עמו ועם כל אותם הכחות הטמירים והסודיים, שהם מהוים את הטבע ושולטים בו. וכך היא מובילה את האדם המתגעגע־המתפלל לאותו ההיכל המפואר—היכל המלכות האלהית—שבו יושב עתיק יומין על כסא המשפט ודן את כל העולם, ומחברת היא את האדם, שסופו לעפר, עם אותו הכח הנצחי, שהוא הוא החותך חיים לכל חי...

התפלה היא זמרת הנפש: צירוף של קולות ושברי־קולות, שהם יוצאים מתוך נימי הנשמה. בלבו של האדם המרגיש־החושב מתרוצצים משאלות ומאויים שונים ובפנימיותו מתנגשים עולמות שונים ומתנגדים; והתפלה אינה אלא בת־קול של אותם הרטטים הפנימיים, הד של פרכוסי־הנפש, שהם חבויים בתוך קפולי מהותו האישית של האדם. ומפני שכל תפלה ותפלה הוא ילידת הנשמה, על־כן החבור הנפשי שבין המתפלל והתפלה, כלומר, שבין דבורי התפלה ובין מהותו הרוחנית של אומרם, הוא חבור בלתי פוסק. ואף שלא בשעת התפלה משפעת זו על הלך נפשו ועל מנהגי חייו, שהרי „ודאי זהו דבר שאי אפשר, שיהיה אדם מתפלל בכוונה, בלב, שיש בזה בחינת גלוי־אלקות ממש, וכמעט רגע יהיה לבבו נמשך אחר שום דבר רע אפילו בתערובת. ואם נמשך לבו לרע, כמו שאנו רואים, שיוכל אדם להתפעל בכעס ורציחה וגזל, או תאות נאוף ותאות כבוד, מיד אחר התפלה וכו׳... ודאי שקר גמור עשה בנפשו האלקית והטעה את עצמו, וקרוב הוא אל כת הצבועים״ [1]). בין התפלה ובין חייו הגשמיים של האדם יש השפעה חוזרת: נפשו של המתפלל מתרככת ושבה בפועל מאותן העבירות, שהמתפלל מתודה עליהן ומבקש סליחה. ודבר זה גורם, שכל דבור ודבור וכל מחשבה ומחשבה, שמוציאה נשמת האדם מפיו בשעת השתפכותו התפלתית, אחוזים ומלופפים הם באדם אף לאחר התפלה. כי דבורי התפלה—חלומות הנפש שפרחו מתוכה—מלאים געגועים על הנשמה אמם־יולדתם כמו שהיא, הנשמה, מתגעגעת עליהם. „וכשהדבור יוצא מהנפש—מספר פייטן הנשמה—ובא ונשמע לאוניה, אזי הדבור מבקש מהנפש, לבל תפרד ממנו. ותיכף כשיוצאה האות הראשונה מהתיבה, אזי האות מחזקת בה ואינה מניחה אותה לילך יותר, ומכל־שכן כשנגמרת תיבה שלמה, שאז [היא] אוחזת בנפש ומחבקת ומלפפת אותה לבל תלך ותפרד ממנה, כי איך תוכלי ללכת ממני? הלא את רואה את יקר יפיי וזיוי ותפארתי וכו׳, ואיך תוכלי לילך ולהפרד מאתי? והן אמת, שאת צריכה ללכת הלאה כדי ללקוט עוד סגולות יקרות וחמודות, אבל איך תוכלי להפרד מאתי ולשכוח אותי?—על כל פנים תראה (תראי), שבכל מקום שתלך (שתלכי) ותבוא(י) לשם, לא תשכח(י) אותי ואל תפרד(י) ממני״ [2]). בלשון כל־כך פשוטה הולך ומתאר לפנינו נכדו של מיסד החסידות את שיחת־הפרידה שבין הנפש השופכת את שיחה ובין התפלה, העומדת על פתחי לב האדם להפרד ממנו פרידה עולמית—והיא מלאה געגועים כל־כך מרובים. קשה להם להבטויים, שהם עצם הנפש, להפרד מעל המבטא אותם, כמו שקשה לו לילד להפרד מעל אמו החביבה. כי מה הן התפלות אם לא צמחי־הלב ופרחי־הנפש, שהם צצים וגדלים בתוך פנימיותו של

---

[1]) „שער התשובה״ מאת הצדיק דובער בן בעל ה„תניא״, פרק שער התפלה, ז׳יטומיר תרכ״ד, עמ׳ 115.

[2]) לקוטי עצות לר׳ נחמן מבראסלאב, ערך תפלה אות נ״ט.

האדם:—בשעה שהאדם חושב את חשבון עולמו הפנימי, את חשבון נפשו, מתעוררות בקרבו כמיהות שמימיות ועריגות אלהיות, שהן מצטרפות לאט לאט לאותיות, תיבות ומשפטים שלמים, האוצרים רעיוני־אלהים מזהירים, ומהם קולע האדם מקלעת של תפלות—חבצלות לבנות ונאות. „כי כשאדם עומד להתפלל ומדבר דבורי התפלה, אזי הוא מלקט ציצים ופרחים ושושנים נאות [בתוך נפשו] כאדם ההולך ומלקט שושנים נאות אחת אחת עד שעושה אגודה אחת, ואחר־כך מלקט עוד אחת אחת ועושה אגודה אחרת ומחברן. וכן הולך ומלקט כמה וכמה אגודות יפות ונאות" [1]). ואגודות השושנים־התפלות הללו מגוונות הן בגונים רוחניים שונים ועל עליהן הדקים והיפים נוצצות מרגליות, שיש להן זיוו של אור־הגנוז. . . בשעת התפלה שרוי האדם בין גל של אורות, שמשפעת עליו השכינה האלהית. הזוהר האלהי מתרכז אז בתוך פנימיותו ונשמתו טובלת בים של אש זה ומטהרת מכל אותם הכתמים הרוחניים, שדבקו בה בבצת־החיים. התפלה הזכה והתמימה מזיזה ועוקרת את מחשבות האדם מתוך ההקף הצר והמוגבל של חיי־יום־יום, מתוך קרקע הממשיות, ומביאה אותן לתוך הספירה של אור־הקדושה, שמאיר את כל המבואות האפלים שבתוכו: „בהתקשרות, שאנו מיחדים ומקשרים אותו (את הקב"ה) אלינו בתפלתנו, על ידי זה מאיר אור אלוהותו בנו, ובזה מאיר עליו כביכול במבואות האפלים"[2]). האלהים מתיז על בעל התפלה סילון של זיו־נצחי, באופן שנשמתו מזדככת ומגעת עד לידי התאחדות עם האלהים... וכשהגיע האדם לבחינת תפלה כזו, אז אין עוד התוכן שלה סתם כוונות או תחינות ופיוסים לאיזה עצם נבדל, שבידו לשנות סדרי בראשית ולמלא את משאלותיו של המתפלל, אלא תוכן זה הוא—האלהות בכבודה ובעצמה. התפלה, שהיא נובעת מתוך כלות־הנפש האלהית והיא הבטוי של החלק האלהי המחיה את האדם, היא האלהות עצמה כפי מובנו ומושגו של המתפלל: „העולם סוברים—אומר ר' פנחס מקוריץ—שמתפללים לפני הקדוש ברוך הוא, ואינו כן, כי התפלה היא עצמות אלהות ממש"...[3]). התפלה הגעגועית, הצדיקית, אינה מופרשת ומובדלת מאלהים, כלומר, אין מתפללים אותה לפני איזו „מהות" מחוצה לה, אלא היא היא האלהות, שנתגבשה בלב האדם והיא מתגלה לפניו באותה התמונה הנעלה והנשגבה של השתפכות האלהות שבנפש, ששמה שירה־תפלה. תפלה זו היא הפיוט והזמרה האלהיים, שאלהי האדם מפייט ומזמר מתוך נשמתו; היא הצורה האלהית העולמית, שדרך בה מתגלה ומתבטא אלהי־העולם, אל עליון. ושמא למין תפלה כזה נתכוין אותו זקן, רבי מנחם מנדיל מפרימישלאן, אחד מחלוצי־החסידות הראשונים שבימי הבעש"ט, בבקשתו התמימה: „יהא רעוא שאזכה בימי חיי להתפלל תפלה אחת כתיקונה"[4]). תפלה קצרה, אבל תפלת צדיק תמים, היודע עד היכן יד התפלה מגעת...

לבוב. מרדכי בן יחזקאל.

[1]) לקוטי עצות, שם, שם.

[2]) „אורה לצדיק", מאת הצדיק ר' ליפא מחמילניק, פרשת נח, עמוד 12.

[3]) מדרש פנחס, וואַרשא תרל"ו, פרק א', אות כ"ב, דף ז' ע"ב.

[4]) סדר־הדורות החדש, עמ' 16.

מוסיקה

ציור.

(סוף).

שעת ארוחת הצהרים. רבקה באה זה עתה. אסתר מגישה לגדליה בעלה על המזלג את חתיכת-הבשר היותר טובה והיותר יפה ואומרת בלשון של שאלה:

—מה יהיה? בעלי, מה יהיה?

—כפרתי תהיי!

—הבית יחרב! צא לדרך! אל תזניח את עסקך! בלא זה יחרב ביתנו, לתל-עולם יהיה.

—את תהיי לתל——

—נו, חדל! אכול חתיכת-בשר זו. טובה היא, אכול!

—יאכלוך התולעים, מכשפה!

—הנשמע כדבר הזה? הכל עלי, על האשה! הכל אני היחידה! אנא, צא לדרך. עזור!

—לקברך אעזור!

—איכה אשא לבדי? איכה? כלום לא בעל אתה?

—חולה אני!

—צא לדרכך. אי-אפשר כבר לנשוא. אמות.

—חולה אני!

—ואני כמתה. חרס נשבר.

—אשה, בעלך חולה!

—ואילו מתי כבר?—שער נא בנפשך, שכבר מתי. הלא אב אתה! הלא בנים לך! מה יהיה?—

גדליה נשתתק. מה יהיה? מה היא יכולה לעשות? עוד מעט ותתפרץ אל המטבח ותקרא להבן החולה ותטלטלו בחזקה ותביאו הנה. יטעון-נא בעדה! הלא בן חולה לגדליה, שהוא צריך רפואה. אולי מראה פניו של בנו האומלל ירכך את לבו—ויצא לבקש פרנסה.

— מנשה'לה בני, בוא-נא, בוא. כאן קור, כאן רוח, שם--שם חם, שם, בבית—

אבל מנשה אינו זז ממקומו. היא רוצה לטלטלו בעל-כרחו, אבל מבטה נח על עיניו התועות והמעוררות רחמים—והיא שוכחת את מטרת-בואה ומתחלת להתחנן אליו:

—מעט חלב, בני, מעט שבמעט! טפה אחת! קח—עוד .. עוד... רפואה כשרה!

זמן מרובה היא עומדת עליו, מבקשת ומתחננת כדרכה.

— אשה!—צועק גדליה — בואי הנה! הבשר מתקרר! המסורת הקטנה, הזוללת, אינה יכולה להמתין: היא שולחת אצבעות.

אבל אסתר נזכרה פתאום, שכבר אחרה היום לילך לשוק. והיא ממהרת ושמה עליה את חבילותיה—ויוצאת.

ערב של חורף. אסתר כבר שבה מן השוק והיא יושבת ומתחממת על-יד התנור. גדליה צועד על פני החדר כמחפש דבר-מה. רבקה הקטנה יושבת על-יד אמה ומחזקת ספר בידה, שהיא מבטת בו בעיניה המצמצניות ושקראה בו בקול-נגינה עד שהיא נרדמת. ואולם האב השתעל בקול והיא התעוררה מתרדמתה ומבטה נח על הספר, והיא מתחלת לבקש בו את המקום שעמדה בו. בחדר שורר קור נורא. דומה, כאילו הקור צף ועולה מבין כרי המטה. העששית מפיצה אור כהה כנר של חלב בן-פרוטה ושלהבתה מבלחת.

—אמא!—נשמעה מלה זוחלת כצפור אומללה, שכנפיה מודבקות בחתיכות נייר על-ידי נער שובב. מפי רבקה יצאה מלה זו.

—מה?—

—לא כלום, אמא!

—אסתר!—פוסק גדליה מלצעוד ומגביה את סודרו.

—מה, גדליה?

— מה דעתך? כמה זוגות של מנורות היו לנו אז?—

—ששה זוגות.

—מכשפה! וכי מתלוצצת את בי? כלום חושבת את באמת, שאיני מבחין בין — שעובר-ובטל אני? מה?—

—וכמה?—

—לא משוגע אני! הרבה יותר מששה! וכי מוח של התול לך ואינך יכולה לחשב? ואת אדרתך, שנתפרה ליום-החתונה, את זוכרת?—

—אני זוכרת. כפתורים ירוקים היו לה. כן?

—אי-אלו ירוקים? רמאית! אפילו מלה אחת של אמת אינך מוציאה מפיך! רמאית! תמיד את מרמה אותי! שקרנית!

הדלת שרקה ומאיר נכנס בחפזון. השלהבת של העששית כאילו קפצה לעומתו וכבדתו בברכת-הערב. כל הנמצאים זזו ממקומותיהם ונראה, כאילו נתמעט הקור ועמו—גם הרוח הכהה, שעטתה את החדר. רק גדליהו בלבד מתרעם:

— כבר בא? בא כדי להשיב רוח...

מאיר נרתע צעד אחד לאחוריו ונתקל באביו. אבל נזכר, שהוא צריך ללכת עוד לאיזה מקום,—והוא חזר ויצא.

רבקה הקטנה מנסה שוב את מזלה:

—אמא! אמא!

—מה?—

—אני רעבה.

המלות גוועות בלי הד.

—מאיר, להיכן אתה הולך?—שואלת האם.

מאיר נחן עליה ולחשלה באזנה דבר־מה.

—לאן? מה?—צועק גדליה—גם אני רוצה לדעת, גם אני צריך־לדעת! מה אני בבית? מה?

ואף המלות האלו גוועות בלי הד.

מאיר יצא. שוב דומיה חרישית, שנמסרת לישותו של השעול.

והקור שולט. מאיזו פנה מסותרת זוחלת ובאה שורה שלמה של צללים ויוצאת במחולות. פורשים הצללים את ממשלתם על דרי־הבית, על הנשמות ועל המלות והדיהן. דומה, כאילו בצבץ פתאום לפתע איזה פלאי מתוך תוכם של הצללים וספר להיושבים כאן אגדה יפה ונפלאה על אושר־החיים, על חדר חם ועל צחוק ההולך ונשנה, אבל איש מהם לא הטה את אזנו, איש לא האמין ואיש לא צחק. רק הלבה התעקמה קצת, קפצה לרגע כדי שישגיחו בה ושקעה...

נכנס מאיר וגומר את הסעודה. הכל כבר שוכבים על המטות. מתחלת מחלוקת חדשה:

—מאיר, כבה את העששית!—מצוה האב.

מאיר מוריד את העששית במקום להשפילה.

—כבה לגמרי!

מאיר אינו רוצה.

—נו, איזה הבדל יש בדבר—מתערבת האם בכדי להפסיק את ראשית־המדון—אם יכבה לגמרי או לאו?—

—אשה, לך אחת היא!—צועק גדליה—ואם העשן מפעפע בקרבי, מתפשט בריאתי ומוצץ את לשדי?

—לך אחת היא—מתחטא מאיר—אני איני יכול לישון בלי אור, גרוי־עצבים אני.

— ואם אביך חולה?—

— ירא אני. האפילה מאיימת עלי, חלומות מבעתים אותי.

עוד מעט ונרדם הבן. האב יורד מעל מטתו, מתאנח וגונח: אח... אח—קור!—ומכבה את העששית לגמרי. החושך מתרבה ועמו גם הקור, והבית מתמסר בידי הצללים...

פעמים שמאיר מאחר בערב לשוב הביתה. אז שוכבים לישון לפני בואו. גדליה אוכל ארוחת־הערב. פתאום הוא פוסק, נשקע במחשבות. אסתר מתאנחת:

— גדליה!—אומרת היא.

— ? !

מבטו של גדליה, הנח על אסתר, מלא תמהון וכעס כאחד, אבל הוא שותק.

— גדליה!—שונה אסתר—מאיר היכן הוא? מפני מה לא שב עדיין?

גדליה שותק. הוא תומך את לחיו האחת על כף־ידו. לב־האם רועד וקובל בחשאי: למה זה הוא מחשה?

—גדליה! בבקשה ממך, ענני: מפני־מה לא שב עדיין? הרי השעה כבר מאוחרת היא!

גדליה קם ממקומו, צועד ורועד וכועס, אחר הוא יושב, תומך שוב את

לחיו בכף-ידו, משתקע במחשבות וקופץ ממקומו: —

—מפני-מה? מפני-מה, מכשפה, אינך שואלת אותי: למה זה נשקעתי כל כך במחשבות?

—למה, גדליה? —

—אהא, מכשפה! להזכירך צריך אני? אני חושב, אני חושב, מפני-מה אני כל-כך אומלל? מפני מה מוכרח אני ללעוס עולמית רק בצד האחד ואין לי רשות לעביר אל הצד השני?—על השינים אני חושב, מכשפה!

—ומאיר, גדליה?

—ושיני, אשה?!

———

ליל שבת. מאיר אוהב לשמוע את מנגינותיו של החזן והוא מאחר לבוא מבית-הכנסת. כבר מחכים לבואו.

—הבן שלך, „הקדיש" שלך!—מתמרמר גדליה—והיכן היא הממזרת הקטנה?

—העלוב!—מנסה האם להגן על מאיר—כל השבוע הוא מושך בעול,— תהא לו קורת-רוח.

—תהיה-נא מיתתו מיתה חטופה ביחד עמך ועם עוד אלף מכשפות כמותך ועם הממזרת הקטנה—היכן היא?

—היתכן? יהודי! שבת-קודש! מעשי שטן!

—את היא השטן! יעמוד-נא השטן על דרכך לאורך ולרוחב, למזרח ולמערב, פה ושם—הנהו!

נכנס מאיר.

—והיא?—והיא, הקטנה?

—ישנה—מכחשת האם.

—היכן? היכן היא ישנה? נא, נא!—

אך אסתר כבר איננה. היא התחמקה והלכה לבית-השכנה להביא משם את רבקה. בין כך מכין גדליה את עצמו לסעודה. הוא מסלסל את ה„שלום עליכם". ב„שנים הטובות" היה הוא „סגן-החזן" שלא על מנת לקבל פרס בבית-הכנסת שלו. רגיל הוא אצל הנגינה וגם חוש יש לו. והוא מושך בחזקה בקצות השרוול של בנו:

— מרגיש אתה את המתיקות? את ה„תוך"? — נו, מרגיש אתה? פרא-אדם, למה אתה מחשה? — לא חלי ולא מרגיש האי בר-נש... אהא, כבר באת, ממזרת קטנה? „נפש" שכמותך אינה יכולה לשבת בית — מתנפל גדליה על רבקה.

— מה? — אמא, למה כועס אבא? —שואלת רבקה נבהלה.

— אני רק שואל, אני רק שואל: אינך יכולה לשבת בית?

—אמא, למה כועס אבא? קר לי פה—הלכתי שמה.

בין כך וכך עובר זמן מרובה. כשמגישים את הארוחה נצטמק כבר הרוטב והדגים אינם ממולאים. וגדליה טוען:

— אני רוצה רק לשאול: כלום איני אוכל, לא כלום. הכל מזיק לי. איש חולה אני. נו. מה לעשות? מזלי גרם! אבל דגים ממולאים — חתיכת דג

ממולא למה זה שוללים ממני ? למה ? נו, מילא, אין דגים ממולאים — יהי כן! לאו—יהא לאו! אבל קצת רוטב—פשוט, חיי נשמות—גם זה לא? נשמה מיותרת אני בבית זה... רבקה, רבקה! מים אחרונים! הוי, מים אחרונים!

—רבקה נבהלה מקול צעקתי, רצה בפזיזות יתרה ונטלה את הכוס הקטנה, שנפלה להם בירושה, למלאותה מים. אבל חפזונה אינו מספיק לגדליה והוא מזרזה:

— נו, מהרי, מהרי! —

והכוס נשברה...

שבת בבוקר. בשעת הארוחה. אטמוספירה של שלום ונחת שורה עתה בבית. גדליה הוא תמיד שבע-רצון ממאכלי שבת. ה„פיצ'א" אינו רע כלל וכלל. הרוטב של שבת—ראה זה פלא!—הוא עוד יותר חם מבשאר הימים. הכל טוב וישר, אך רבקה איננה. היא בחוץ.

— יקראו-נא לרבקה—מפקד גדליה, אבל בלי כעס.

— היכן היית, רבקה?—שואל גדליה, פשוט, מתוך סקרנות.

— בחוץ!—משיבה רבקה.

— למה ומדוע?—

— כך. בבית קר לי. שם החמה מחממת.

— רעיתי, בימים האחרונים אינך אוכלת כלום. מדוע? — מעיר גדליה.

— להיפך: אני אוכלת.

— אני אומר: לאו, ואת אומרת: הן?

— יהי כן!

— יודעת את, רעיתי? נחשי!

— מה לנחש?

— נחשי, מה, למשל, הייתי בוחר לאכול עתה?

— איני יודעת.

— האיך אינך יודעת?

— ומנין אדע?

— זהו כל האסון, שאינך רוצה לדעת כלום. אין זה נוגע לך... להשגיח...

הסעודה נגמרה. שוכבים לנוח. מאיר משתטח על הספה ועל-ידו ספר „דברי ימי ישראל" של גרץ. דומה: חייל שעיף שכב לנוח ועל-ידו חניתו.—בכלל נחה עתה דעתו של מאיר והוא מדושן-עונג. משעורים הוא פטור היום ולדאגות אחרות אינו נותן לחדור עתה ללבו. בת-צחוק רפה מרחפת על שפמו, בת-צחוק, שהיא דומה לזו שעל-פני אמו כשהיא ישנה.—אבל פתאום נשמע שעול, ומזוזם של מלים ואחר—פיהוק, ולסוף—קריאה:

— מאיר! מאיר! —

— מה? —

— אתה טרוד? אין לך פנאי? —

— בשביל מה? —

— כך. אני רק שואל: מפני-מה אינך נכנס בשיחה עם האב, לכל הפחות, פעם בשבוע. ולצחוק מה זה עושה? אדרבה, גש הנה. גשה-נא, בני!

האב מבקש. גשה-נא! איני יכול לצעוק בקול. איני רשאי. חולה אני. שמע נא: האב החולה מבקשך, מתחנן: גשה-נא. —

מאיר מתרכך. דבר-מה רעד בלב ועל השפם. הוא ירד מעל הספה.

— רוצה אתה לשמוע? — אומר גדליה — אני רוצה רק לשאול.

— שאל-נא, אבא, שאל!

— כן, בני! אתה, בני, כבר בן עשרים וחמש אתה היום. האף אין זאת? עשרים וחמש שנה אתה כבר מפרכס בעולם הזה. צא וחשוב. הגידה-נא, כן, הגידה: כלום יכולת למצוא משרה באיזו „קונטורה", באיזה בית-מסחר? —

— בודאי יכולתי. אבל —

— כן. יכולת. שער נא בנפשך: אתה „בוכהאלטר", מרויח לחודש מאה רובל ויותר — אתה חי, אתה מתענג! לעזור לאביך החולה יכולת — לא, שטות! אין צורך! אבל את טובתך אני דורש. הביטה וראה: כמה נפלו פניך! — ועתה מה? מורה אומלל אתה. חולה אתה. שעורים של פרוטות יש לך, רץ אתה כל היום כמשוגע, מבזה את עצמך, את כבוד אביך, את כבוד המשפחה בראוורמאן. ראה-נא, פניך ירוקים כשעוה!

מאיר עומד כמרותק אל מקומו, מאזין לדברי אביו. עיניו משתפלות, ידיו מתעקמות, כל גופו מתפתל, שפמו נעשה מבודר אילך ואילך והרי הוא דומה כולו לחייל שסרח ונתפש... קולו מתנמך והוא שואל:

— אבא, מה אתה רוצה?

— איני רוצה כלום! רוצה אני רק לשאול. אולי אינך רוצה לשמוע? — אשתוק. אני יכול להשתתק לכשארצה. תמיד אני שותק. אני יושב יחידי ושותק. כך נטל עלי. אבל לא זה העיקר. בן אתה ורשאי אני לומר לך: בן עשרים וחמש אתה. כשהיית אך בן חמש כבר נבאו עליך גדולות. „עלוי" היית אז. גם לנגן ידעת. אילו נעשית לרב והיית יושב על כסא הרבנות — היה טוב לך ולי ולכל משפחת בראוורמאַן. ועתה מה? — אתה מורה נבזה. בכל תנועותיך ניכר, כי מורה אתה. זה ניכר גם במלבושך ובהלוכך. בריה עלובה... אתה הולך ברחוב — והעוברים והשבים מכירים בך — ומביטים עליך ברחמנות. וכי טוב הדבר, שמרחמים עליך? — וההוראה מזקת אף להבריאות. עוד מעט ותחלה — ותשעל כמוני. עוד יותר ממני: לי היו שנים טובות ואתה — נו, אני רק שואל אוֹתך: חשוב חשבון: עשרים וחמש שנים — כמה תקוות היו קשורות בך ובכשרונותיך! ומהו הסוף? מה השגת? מה יש לך? זקן מגולח ושפם ארוך. אני איני רוצה לדבר כלל, אבל רואה אני בחוש, פשוט, אני ממשש בידים את עתידך. השמעת? האף אין זאת? וכי אינך אומלל? נא, הגידה: אומלל אתה או לא? למה אתה מביט עלי ככה? נו, ומה אחרית אביך? — בבקשה ממך, אל נא תביט עלי כך. ולצחוק מה זה עושה? צוחק אתה עלי?

— איני צוחק, אבא.

— אתה צוחק, כן.

— לאו!

—לא די, שאתה צוחק, אלא שאתה עוד משקר. מה זאת? למה זה חברו עלי? כולם—עלי! זר אני בבית! יחידי! האשה צוחקת, ה„קדיש" צוחק, ואפילו המסורת הקטנה—מה זאת? הנני אליך! אעקור מן השורש את קווצתך הארוכה והצמוקה—הנני אליך!

בוקר של יום ראשון. הכל הולך למישרים. על-פי מקרה לא החליפה רבקה את הפוזמק בקומה. מאיר שכח—גם-כן על-פי מקרה—לפתוח את האשנב. שתית החמין עברה גם היא בלא תגרה. יש להאמין, שהיום יעזוב גדליה את הבית ויצא לדרך בעסקי-ה„קולקטוריה". והראיה: הוא כבר הסיר מעליו את הסודר. מאיר נזדרז והשיג בשבילו מקום בעגלה ההולכת לעיירה הסמוכה. העגלה תצא בשעה שתים-עשרה בדיוק. יהיה-נא מוכן. והכל מוכנים ומצפים לנסיעתו. אפילו רבקה שומרת עתה את הבית ולא יצאה החוצה. אסתר עומדת בפנה, ידיה משולבות והיא מפריחה מבטים מבקשים, מתחננים ומפקדים: אנא סע-נא, סע!

כשהגיעה השעה השתים-עשרה נזכר גדליה פתאום, שהערדלים עדיין לא נתנקו. מיד שרתה עליו רוח של כעס:

—אין זה נוגע כלל לשום אדם להשגיח—אפילו על אחד מהם לא באה הקדחת, אף את אחד לא אחז בולמוס למהר ולהכין הכל. יחידי אני, תמיד יחידי!

—הנה הולכים, נגשים אל העבודה! — קוראים שלשה פיות בבת אחת.

—מה זה „נגשים"? ל ע ש ו ת צריך, לא לגשת! עוד קודם שנגשים צריכה העבודה להיות נגמרת!

—תיכף ומיד! בזה הרגע!

רבקה לוקחת בחטיפה את הערדלים ומנקתם. אבל הוא עדיין עומד וצועק:

—מן הידים היו צריכים להוציא, לחטוף, לבקש: אבא, תן! מן הידים— והוא מוציא את הערדלים בחזקה מידיה של רבקה:

—בעצמי אעשה, יחידי—תם ונשלם! אין צורך!

הקול הגיע לאזני אסתר, שהיתה ברגע זה במטבח. במרוצה התפרצה אל תוך החדר ושאלה במבוכה:

—מה? מה?

הסודר כבר טעון על כתפיו של גדליה והוא צועד כבתחלה ושותק. שניהם נצבו כמו נד זה לעומת זה ומבטיהם קפואים. חטמה של אסתר משתרבב ונחיריו מתרחבות, עיניה מושפלות, שפתיה מתהדקות ושיניה הנחשפות מוציאות במסתרים קול חריקה. היא תאמר דבר-מה, איזו מלה חריפה — היא תצעק בקול: תבוא-נא המלה כרעם בקרבו, תהלמו. היא תסיר מעליו את הסודר בחזקה. ידע נא. — אבל היא שותקת, היא עומדת כנגדו והוא עומד כנגדה. שניהם חורים ושותקים וכל אחד מהם דומה לאדם, שמתו מוטל לפניו...

—סע! סע! — צועקת היא לבסוף וחורקת שינים — סע! ענה: תסע או לא?

—סע, אבא! — צועק מאיר.

—אמא, יסע אבא! — צועקת רבקה.

—פלונית, מה את רוצה? — משיב גדליה בנחת. — הוליכי את הסודר.

אליעזר שטיינמאן.

מַעֲשֶׂה בְּמָרְדְּכַי וְיוֹכִים.

מַעֲשֶׂה בְּמָרְדְּכַי וְיוֹכִים, שֶׁהָיוּ מְסֻבִּים בְּסֻכָּה
וְנֶהֱנִים לִכְבוֹדוֹ שֶׁל יוֹם־טוֹב עַד כְּדֵי אֲפִיסַת הַכֹּחַ.
וְעָמְדוּ עֲלֵיהֶם לֵיצָנִים, כִּבְשׁוּם וְהוֹצִיאוּם הַשּׁוּקָה,
וְאֵירַע לָהֶם מַה שֶּׁכָּתוּב בְּפָרָשַׁת „בְּרֵאשִׁית" וְ„נֹחַ".

„נָשִׁים מְגֻלּוֹת מִנַּיִן—וּסְתַם רִיבָה—נָאָה שָׁנִינוּ?"
נִתְקַשָּׁה בְּאוֹתָהּ הַשְּׁאֵלָה יוֹכִים בֵּי־קוֹרִיטָה הַפַּעַם,
וְהָיְתָה מְנַקֶּרֶת בְּמֹחוֹ כְּיַתּוּשׁוֹ שֶׁל טִיטוּס בְּשַׁעְתּוֹ.
וּכְנֶגֶד מִי הָיָה מִתְכַּוֵּן?—כְּנֶגֶד זוּגָתוֹ דּוּמַחָה,
רַבַּת הֶחָיִל וְהָאֶגְרוֹף בְּיוֹם קַלְקָלָתוֹ בַּיַּיִן.
צוֹפֶה הָיָה יוֹכִים בְּאַסְפַּקְלַרְיָה, הֲגַם לֹא מְאִירָה,
יַעַן לֹא שָׁתָה לְשָׁכְרָה וְאַף „מָלֵא" עַל כָּל גְּדוֹתָיו הָיָה,
וְנֶעֶלְמָה מִמֶּנּוּ הֲלָכָה וְלֹא מָצָא בָהּ יָדָיו וְרַגְלָיו:
נָשִׁים מְגֻלּוֹת מִנַּיִן—וּסְתַם רִיבָה—נָאָה שָׁנִינוּ?
וְהָלַךְ מַעֲמִיק בַּהֲלָכָה, מַסְבִּירָהּ לָעֵצִים וְלָאֲבָנִים,
לְגָדֵר דְּחוּיָה, לַבְּאֵר וּלְכָל אֲשֶׁר פָּגַע בַּדֶּרֶךְ.
וְאוֹתָהּ הֲלָכָה לֹא יָדַע וְעוֹד דָּבָר נִפְלָא מִמֶּנּוּ:
דַּרְכּוֹ מֵאָז וְעַד הֲלוֹם, נַעֲשׂוּ לוֹ נְסִיגוֹת שֶׁל דֶּרֶךְ
וְהָיָה מִתְהַלֵּךְ מֵאָז הַבֹּקֶר וְלֹא בָא עוֹד עַד בֵּיתוֹ.
וְדַרְכּוֹ בְּיוֹם כְּתִקּוּנוֹ הֵן דֶּרֶךְ יְשָׁרָה וּכְבוּשָׁה,—
עַתָּה נִשְׁתַּנְּתָה וְנַעַשְׂתָה מְלֵאָה חֲרִיצִים וּגְלִידִים,
מַמָּשׁ הָרִים וּבְקָעוֹת, וּרְכָסִים וְצוּרִים לְמִכְשׁוֹל.
עוֹלֶה יוֹכִים נִכְחוֹ־נִכְחוֹ—חוֹזֶרֶת הִיא אֲחוֹרַנִּית;
פּוֹנֶה לוֹ אוֹתוֹ אָדָם לְיָמִין—כְּלַפֵּי שְׂמֹאל הִיא תַּטֶּנּוּ;
נִשְׁמְטָה פִּתְאוֹם מִתַּחַת מַגָּפָיו, שֶׁהֶעֱלוּ עִטְרוֹן,—
וְקָרוֹב הוּא לִנְפִילָה, שֶׁיֵּשׁ בָּהּ רִסּוּק־אֵבָרִים.

וְיֵשׁ לֹא בִזְמַנָּהּ תִּזְדַּקֵּף וְתַכְבִּיד אֶת הֲלִיכָתוֹ,
וְהָיְתָה מַחֲרֶזֶת עִקְבוֹתָיו כְּדֶרֶךְ אַרְנֶבֶת בַּשֶּׁלֶג.
וּמִשּׁוּם זֶה הָיְתָה רָעָה בוֹ פְּגִיעַת אִילָנוֹת הָרְחוֹבוֹת
וְשַׁעֲרֵי הַחֲצֵרוֹת, לְרַבּוֹת כְּלוֹנְסָאוֹת הַגְּדֵרוֹת וְהַבָּתִּים.
וְקִלְּלָם קְלָלוֹת נִמְרָצוֹת, זָכַר לָהֶם „זְכוּת אִמָּהוֹת",
עַד הַדּוֹר שְׁלִישִׁי וְעַד בִּכְלָל, וְלֹא חָס עַל דִּבּוּרוֹ:
„תִּפַּח רוּחָהּ אִמּוֹתָן שֶׁל אוֹתָן הַבְּרִיּוֹת הַטִּפְּשׁוֹת,
תּוֹקְעוֹת יְתֵדוֹת וַעֲמוּדִים, מַגִּיעוֹת בַּיִת בְּבַיִת,
עַד אֵין מָקוֹם לְאִישׁ יָשָׁר עוֹד לַעֲבוֹר בָּאָרֶץ..."
וְאוּלָם הֶבֶל! חֲבָל עַל אוֹתָם הַנִּיבִים הַנָּאִים:
נִפְסְקוּ בְּאֶמְצַע הַדִּבּוּר בְּאַשְׁמָתָם שֶׁל כַּלְבֵי הַקַּצָּב.
עָמְדוּ הַכְּלָבִים בְּחֻצְפָּה וְעִטְּרוּ לַ„גּוֹי" מֵעֲבָרִים,
נוֹבְחִים, בּוֹכִים וּמְיַלְּלִים, כָּל אֶחָד בְּנִבְחוֹ הַמְיֻחָד.
וְעָמַד עַל עָמְדוֹ יוֹכִים מִסְתַּכֵּל בְּפַרְצוּפֵיהֶם הַחֲצוּפָה,
נֶהֱנֶה לַמַּרְאֶה, הֱיוֹת בְּרִיאֵי־בָשָׂר כֻּלָּם וְקוֹלָנִים.
בּוֹשׁוּ הַכְּלָבִים וְסָרוּ מִמֶּנּוּ וְנֶחְבְּאוּ בַּחֲצֵרוֹת,
אֶפֶס הָאֶחָד לֹא נָס, עוֹמֵד בְּנִבְחוֹ מִשִּׁעֲמוּם.
וְנִכְנַס עִמּוֹ הַ„גּוֹי" בִּדְבָרִים וְכֹה אָמַר: „וַאֲטוּטִי!
תִּינוֹק לְאִמְּךָ הַחֲצוּפָה הָיִיתָ וַאֲנִי יְדַעְתִּיךָ,
קָטֹן כָּזֶה, הֵן אֲנִי — וְשִׁמְךָ „בּוּקֶט" אוֹ „קַשְׁטַנְקָה"...
וַדַּאי „קַשְׁטַנְקָה"... וּבְכֵן, אֱמוֹר: מַה נִּזְעַקְתָּ הַפַּעַם?
שֶׁמָּא אֵינְךָ „בּוּקֶט"? — אֶכָּנֵס וְאֶשְׁאַל בְּעָלֶיךָ..."
נִתְבַּיֵּשׁ הַכֶּלֶב וַיֵּשֶׁט וַיְשַׁבֵּב בִּפְשׁוּט לְשׁוֹנוֹ,
שׁוֹאֵף רוּחַ בִּכְבֵדוּת לְנֹכַח הַחַמָּה בְּחֶמְדָּה.
וּבִלְבּוֹל שֶׁל זְמַנִּים מְשֻׁנֶּה לְצַעַר יוֹכִים שֵׁשׁ נוֹסָפוֹת:
שִׁלְשׁוֹם עָלְתָה לוֹ שִׁמְשׁוֹ שֶׁל אֶתְמוֹל, וְאֶתְמוֹל כְּבָר שָׁקְעָה
אוֹתָהּ שֶׁל הַיּוֹם, וְהַיּוֹם זָרְחָה חַמָּתוֹ שֶׁל מָחָר,
חַמָּה בְּאֶמְצַע רָקִיעַ, מַזְהִירָה וְנוֹחָה לַבְּרִיּוֹת.
וְסוֹף יְמֵי קַיִץ בָּאָרֶץ, שֶׁעוֹד לֹא נִתְרוֹקְנָה מִבְּרָכָה,
וְחַמָּה עוֹמֶדֶת עוֹד בְּתָקְפָּהּ, אַךְ רַכָּה הִיא, צְנוּעָה וַעֲנֻגָּה.

וְחֵן יוֹפִי גוֹסֵס מִסְתַּלֵּק, וַעֲגָמָתוֹ מִשְׁתַּפֶּכָה מִסָּבִיב,
שְׁרוּיָה בְּאִילָנוֹת עֲלוּבִים—בִּירַקְתָּם הַהוֹלְכָה וְכֵהָה,
בְּזָהָב הַנּוֹשֵׁר, הַנִּשְׁפָּךְ בַּשְּׂדֵרוֹת שֶׁל לִבְנוֹת־הַכֶּסֶף,
בְּאַשְׁכְּלוֹת צְחוֹרִים, הַנִּתְלִים בְּשִׁטִּים שָׁבוֹת וּפוֹרְחוֹת.
וְחָשָׁה אַדְמַת הַחוֹרֶף בְּסִלּוּק שִׁמְשָׁהּ, שֶׁהוֹלֵךְ
וְנַעֲשֶׂה קַר, וּבְנִתּוּק עֲבוֹתוֹת־הָאַהֲבָה, בָּהּ רֻתְּקוּ,
פּוֹרְשָׂה לוֹ רֶשֶׁת לְצוּדוֹ בְּחוּטֵי הַזָּהָב שֶׁתִּשְׁזוֹר.
תְּשַׁלַּח אֶת חוּטֵי הַזָּהָב וְעַל כַּנְפֵי הָרוּחַ תִּפְרְשֵׂם
בְּחֹרֶשׁ מֵצַל בַּגַּנִּים, בַּגְּבוּלִים הַסְּמוּכִים לַשָּׂדוֹת:
שׁוֹטְטוּ, נִימֵי הַזָּהָב, נִימֵי־הָאַהֲבָה הַדַּקּוֹת,
מִצְאוּ בְּחִיר־נַפְשִׁי וְכַפְּתוּהוּ אֶל לִבִּי הַנּוּגֶה, הַיָּתוֹם...
וְשֶׁמֶשׁ־צָהֳרַיִם בַּגַּלְגַּל—וְיוֹכִים עוֹד מִתְהַלֵּךְ בָּרְחוֹבוֹת.
פָּגְעָה בְּיוֹכִים עֵדָה גְדוֹלָה—יְהוּדִים הַשָּׁבִים הַבַּיְתָה,
פְּעוּטִים נִגְרָרִים בִּנְהִימָה, אוֹחֲזִים בְּשִׁלְמוֹת־אִמּוֹתָם,
בִּגְדֵי שַׁבָּת וְיוֹם־טוֹב, וְנַעֲרֵי הַחֶדֶר הַפְּזִיזִים
נוֹשְׂאִים „קָרְבַּן־מִנְחוֹת" וְתִיקֵי טַלִּיתוֹת מַלְבִּינוֹת
וְיָדָם הָאַחַת בַּכִּיס נְתוּנָה לְמִשּׁוּשׁ אֱגוֹזִים.
יְהוּדִים הוֹלְכִים לְאַט: הֵם פּוֹסְעִים פְּסִיעוֹת מְדוּדוֹת.
כְּרוּכִים אַחֲרֵי נְשׁוֹתֵיהֶם, מְגֹהָצוֹת וּמְשׂוֹחֲחוֹת־בְּיַחַד.
כֻּלָּן בְּבַת אַחַת, כְּנָהוּג, נַעֲנוֹת וְשׁוֹאֲלוֹת כְּאַחַת.
„סְכּוֹת לַיְּהוּדִים הַיּוֹם", נִזְכַּר יוֹכִים לְאַחַר מַעֲשֶׂה,
יִשְׂמְחוּ לָמוֹ בֶּחָג... וְיַעֲבֹר הֶחָג וּכְלֹא הָיָה...
וְהַכֹּל עוֹבֵר כֶּחָג, וְחוֹלְפִים הַחַיִּים וְאֵינָם...
וְכֵיוָן שֶׁבָּא בֵּי־קוֹרִיטָה לְאוֹתוֹ כְּלָל הָלַךְ בְּדַרְכּוֹ,
הוֹגֶה מַחְשְׁבוֹתָיו הַנּוּגוֹת, מִצְטַעֵר בְּצַעֲרוֹ שֶׁל עוֹלָם,
עַד שֶׁנְּשָׂאוּהוּ מַגָּפָיו וְהִכְנִיסוּהוּ לַחֲצֵרוֹ
שֶׁל רַבִּי מָרְדְּכַי פְּלוֹ' וְנִתְקַל בְּדָפֶן סֻכָּתוֹ.
נִתְקַל—וְעָמַד כָּעֵץ, כִּי נִכְנְסָה בוֹ רוּחַ מֶרֶד:
יָפָה לוֹ מָקוֹם הַלָּז! — וּבְמִרְדּוֹ עָמַד עַל מְקוֹמוֹ.

וְסָכַּת רַב מָרְדְּכַי נִזְדַּעְזְעָה כְּשֶׁנָּגַע יוֹכִים בִּדְפָנֶיהָ ·
אַרְבַּע אַמּוֹת עַל אַרְבַּע וְהַסְּכָךְ הִמְטִיר אַרְצָה מְטַר־פֵּירוֹת ·
וְאָמַר רַב מָרְדְּכַי לָדַעַת בְּשֶׁלְּמִי כָּל הַחֲרָדָה ·
מָרְדְּכַי אָמַר לְאִשְׁתּוֹ, וְאִשְׁתּוֹ הִבְהִילָה הַשִּׁפְחָה,
רָמְזָה הַשִּׁפְחָה לַבָּחוּר, וְהַבָּחוּר גָּעַר בַּנַּעַר ·
פָּקְעָה סַבְלָנוּת רַב מָרְדְּכַי—יָצָא בְּעַצְמוֹ וְרָאָה,
וְנִכְנַס עִם יוֹכִים: יַהֲנֶה גַּם זֶה מִשִּׂמְחַת־הַתּוֹרָה ·
חוֹלֵם בְּהָקִיץ יוֹכִים. מִבֵּין הָעֲנָנִים הוּא רוֹאֶה
יְהוּדִים נִדְחָקִים בַּסֻּכָּה לְהוֹטֵי־הַפָּנִים; מִתְחַכְּמִים
תַּקִּיפִים וּ„מְחַדְּדִים", וַעֲנָוְתָנִים מִתְכַּוְּצִים בַּפִּנּוֹת ·
עֻגּוֹת וְדָגִים מְמֻלָּאִים וְיֵין־דָּגָן בְּצִנְצָנוֹת וּבְכוֹסוֹת ·
פְּנֵי רַבִּי מָרְדְּכַי הָאָרֹךְ כְּאֶרֶךְ הַגָּלוּת מְזִיעוֹת ·
וְהָיָה יוֹכִים שׁוֹנֶה וּמְשַׁלֵּשׁ לִכְבוֹד יוֹם־טוֹב אֶת כּוֹסוֹ,
וְנַעֲנָה בְּרֹאשׁוֹ לִשְׁכֵנוֹ: „לְחַיִּים, רַב שָׁכֵן, לְחַיִּים!"—
— תּוֹרָה הִיא, יוֹ־יוֹכִים... בְּרֵאשִׁית בָּרָא הַיּוֹצֵר
אֶת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ תֹּהוּ וָבֹהוּ,
תּוֹרָה אַחַת הֵן לָנוּ וְאֶחָד אֵל בַּשָּׁמַיִם ·
מַבּוּל הֵבִיא עַל הָאָרֶץ, אַךְ הִצִּיל אֶת נֹחַ וּבָנָיו ·
כִּי אֶת הָאָדָם בָּרָא בְּצַלְמוֹ: זָכָר וּנְקֵבָה
בְּרָאָם... נִזְדָּרֵז יוֹכִים וְשָׁאַל לְרַבּוֹ קוּשְׁיָתוֹ:
וְנָשִׁים מְגֻלּוֹת מִנַּיִן—וּסְתָם רִיבָה—נָאָה שָׁנִינוּ?
אֶפֶס קוֹדֶם שֶׁזָּכָה לִתְשׁוּבָה נִמְשַׁךְ בְּרִקּוּד,
וְאַחַר הָרִקּוּד שׁוּב יַיִן, וְלֹא הוֹסִיף יוֹכִים לִהְיוֹת מַבְחִין
בְּדַבְּרוֹ הוּא אוֹ מִשְׁנֵהוּ... וּלְאַחַר שָׁעָה אוֹ שְׁתַּיִם
וְשִׁפְחַת הַבַּיִת מַכְנִיסָה אֶת יֶתֶר הַפְּלֵטָה לַשֻּׁלְחָן,
מָצְאָה שְׁנֵי גוּפוֹת מוּטָלִים פַּרְקְדָן וְאֵימָה נַחֲרָתָם.

וְחֶבְרָה מִבַּת־הַלֵּיצָנִים, שֶׁנֶּחְבְּאָה בְּפִנַּת הַסֻּכָּה,
קָפְצָה תּוֹךְ כְּדֵי דִּבּוּר וַתְּצַר עַל שְׁנֵי הַנַּחֲרָנִים,
חָבְטָה עַל פְּנֵי עֲקֵבָם, — וְקָמוּ הַשְּׁנַיִם נִבְהָלִים

וְעָמְדוּ כְּמַסְמְרוֹת נְטוּעִים, מִסְתַּכְּלִים בַּלֵּצִים הַפְּזִיזִים.
— „עַתָּה, רַבּוֹתַי, מַרְשׁ, מַרְשׁ!" — וּשְׁנַיִם מִכַּת־הַלֵּיצָנִים
תָּפְשׂוּ בְּכַנְפֵי מְעִיל מָרְדְּכַי, הָאָרֹךְ עַד כְּדֵי כַּפּוֹת רַגְלָיו,
וְנָשְׂאוּ רַגְלֵיהֶם כַּגַּלְגַּל, כַּגַּלְגַּל לִפְנֵי הַסּוּפָה.
בְּרֵירָה לֹא הָיְתָה לְמָרְדְּכַי—וַיָּרָץ אַחֲרֵיהֶם כַּנִּרְדָּף,
תָּפְשׂוּ עוֹד שְׁנַיִם בַּחֲגֹרֶת יוֹכִים הַבַּשְׁרָן—וְלֹא יָכְלוּ,
תָּחֲבוּ לוֹ בַּקְבּוּק בֵּין רַגְלָיו—וַיְהִי לְסוּס דַּוָּי וּמְעֻפָּשׁ,
קוֹפֵץ וְדוֹהֵר וּבוֹעֵט, וּמַפְנֶה רֹאשׁוֹ לִצְדָדִים.
נִבְהַל מָרְדְּכַי וְרָץ, וְעוֹלֶה הוּא הָרִים וּבְקָעוֹת
גּוֹבֵר עַל גְּדֵרוֹת וְשִׂיחִים, עַל סִבְכֵי דְּבִדְבָנִים וְעַצְבּוֹנִית [1],
דֶּרֶךְ קַרְפֵּפִים וְגַנּוֹת, וְנִתְקַל בְּזָהֳרוֹת [2] אֲבֵלוֹת
כְּרוּתוֹת־רֹאשׁ וְעוֹמְדוֹת בְּגַלּוּתָן, וְלֶפֶת מַתְלִיעָה עַל תַּלְמַד
מֵנִים בְּרוּצוֹ מִנִּינִים שֶׁל עוֹרְבִים מְנַקְּרִים בְּזֶבֶל,
וְנִתְקַל בְּשַׁיָּרוֹת אַוָּזִים, שֶׁבּוֹרְחִים בְּ„גַע־גַע" מְשֻׁנֶּה —,
עַד שֶׁבָּאוּ לַסּוֹף לְתוֹךְ בִּקְעָה נָאָה וְשָׁם עָמְדוּ
תְּמֵהִים וּמַחֲשִׁים לְמַרְאֵה עֵינֵיהֶם יוֹכִים וְרַב מָרְדְּכַי.
הָיְתָה הַבִּקְעָה כַּגַּן, כַּיְּעָרוֹת הַסְּמוּכוֹת לַדְּנֶפֶּר
לְאַחַר יַבֶּשֶׁת הַמַּיִם, עֵת הֲדַר תּוֹר הַזָּמִיר הִגִּיעַ.
וְאִילָן וְאִילָן מְלַבְלֵב, וְכָל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה פּוֹרֵחַ,
וְרֵיחַ נִיחוֹחַ מִתְפַּשֵּׁט עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וְהַמַּיִם.
וְחַיּוֹת וּבְהֵמוֹת מִתְהַלְּכוֹת, וְהַצִּפּוֹר תֶּרֶב בָּאָרֶץ,
וְכִתּוֹת מַלְאָכִים... שָׁם כַּת מְזִיעָה וְעוֹשָׂה בַּחֹמֶר,
מְמָרְקָה בְּכֻתּוֹנוֹת לְבֵנָה, מְדִיחָה הַמָּאוֹר הַקָּטָן
וְאוֹרוֹ הוֹלֵךְ וְגָדוֹל, כִּנְחֹשֶׁת בְּעַרְבֵי־שַׁבָּתוֹת.
וְסָבִיב אֲרָיוֹת כְּחוּשִׁים, רוֹעִים בָּקָר וְאוֹכְלִים תֶּבֶן,
פְּתָנִים דַּלִּים וְחוֹלָנִים, הָשִׂים בִּמְעֵיהֶם מִתְעַנִּית,
וּנְמֵרָה רָעַת־הַמַּרְאֶה מוֹצֶצֶת בַּחֲסִידוּת גְּרוֹגֶרֶת.
וּבְתוֹךְ אוֹתוֹ עֵמֶק יֵשׁ בּוֹר וְכַת שֶׁל מַלְאָכִים מְזִיעָה
רוֹמְסָה וְלָשָׁה בַּטִּיט, טוֹבַעַת בַּבּוֹץ עַד בִּרְכַּיִם,
אֵלֶּה מְסַיְּעִים בַּחוֹל וְאֵלֶּה—בַּחֹמֶר וּבַמַּיִם.

1) מין סבך — Hagedorn, боярышникъ

2) מין צמח — Sonnenblume, подсолнечникъ

— מַה אוֹתוֹ עֵמֶק וּבוֹר, וּמַה מַּעֲשֵׂיהֶם שֶׁל אֵלּוּ?
בִּקְעָה זוֹ — פָּרָשַׁת „בְּרֵאשִׁית", וְהַטִּיט — לְתוֹלְדוֹתָיו שֶׁל אָדָם.
עָמַד מִסְתַּכֵּל יוֹכִים: עַל שׁוּם מָה מַחְסִירִים הַמַּיִם?
יָבֵשׁ הַטִּיט מִכְּדֵי צָרְכּוֹ וִיהֵא נִצְרָךְ לְהָבָא לְנוֹזְלִים!..
וְעָמְדוּ מָרְדְּכַי וְיוֹכִים מִסְתַּכְּלִים בִּפְלוּגַת מַלְאָכִים
זְקֵנִים, מִרוּנִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם, מִשְׁקָפַיִם עַל גַּבֵּי חָטְמֵיהֶם,
וְהָיוּ עֲסוּקִים בִּגְרָמִים נוֹרָאִים וּמְשֻׁנִּים בְּמַרְאָם:
פִּילֵי־בְרֵאשִׁית וְכָל מִשְׁפַּחַת דָּאִיכְטִיאוֹזַבְרִים [1],
אֶלֶפַּס פְּרִימוֹגֶנֶס וְהַדִּינוֹזַבְרוּס הַגָּדוֹל,
אַרְכֵיאוֹפְּטֶרִיקְס מְעוֹפֵף, וְהָאִיגוּאַנִידוֹן לְמִינֵהוּ,
פְּטֶרִיגוֹדַקְטִילוּס קָטָן וּבְרוֹנְטוֹזַבְרִים מְשֻׁנִּים.
— אֵלֶּה מִי הֵמָּה? — שָׁאֲלוּ, וְנַעֲנוּ: אֵלֶּה הַמְּפֻגָּרִים,
כָּל הַמַּלְאָכִים שֶׁזָּקְנוּ, הָיְתָה מְלַאכְתָּם עוֹד נַעֲשִׂית
וְרוּחַ הַחַיִּים לֹא נֻפְּחָה בְגֶרֶם, — וְנִשְׁאֲרוּ לְדוֹרוֹת
גָּלְמֵי־אֶבֶן, לְנַחֲלָה לְחוֹקְרֵי הַדְּמוּנִיּוֹת־טֶבַע...
וְעוֹדָם מִשְׁתָּאִים לַמַּרְאֶה וּדְפָקוּם הַשֵּׁדִים: סְעוּ הָלְאָה!
וְהָלְכוּ בְּמִישׁוֹר וּרְכָסִים וּבְקָעוֹת וּבְנַחֲלֵי־בְלִיַּעַל,
עַד שֶׁהִגִּיעוּ לְבִקְעָה עֲרוּכָה בְּסֵדֶר וּבְמִשְׁטָר.
כְּתוֹבֶת עַל שַׁעַר הַבִּקְעָה: כָּאן פָּרָשַׁת נֹחַ וְהַמַּבּוּל.
רָצָה מָרְדְּכַי לְהִכָּנֵס — הִצְעִידוֹ הַמַּלְאָךְ עַד שֻׁלְחָן,
„שֻׁלְחַן־הַיְּהוּדִים", וְשָׁם בָּדְקוּ בִכְתָבָיו שֶׁל מָרְדְּכַי.
לְאַחַר מַשָּׂא־וּמַתָּן אָרֹךְ וּבְעֶזְרַת מַזִּיקִים
הֵאִיר הַמַּלְאָךְ הַמְּמֻנֶּה עַל לַהַט הַחֶרֶב, הַמִּתְהַפֶּכֶת
לְמַרְאֵה שֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ, פָּנָיו לְמָרְדְּכַי — וְנִכְנַס.
זָכָה בְּמַכָּה יוֹכִים וְנִכְנַס בְּלִי בְדִיקַת כָּל כְּתָבִים.
פָּרָשַׁת נֹחַ שְׂמֵחָה וְהַיָּמִים מְעֻנָּנִים וְחַמִּים,
אוֹמֵר מָרְדְּכַי: זֶה אִיר וְיוֹכִים — כִּי זֶהוּ מַרְחֶשְׁוָן,
אֶפֶס לֹא יָצְאוּ לָרִיב, מִסְתַּכְּלִים בְּמוֹדָעוֹת וּכְרוּזִים:
„לִהְיוֹת יָדוּעַ לָעָם: הַמַּבּוּל יִהְיֶה בָאָרֶץ!" —
וְחָתוּם בְּרִשְׁיוֹן הַפְּקִידוּת הַמְּקוֹמִית... הַכֹּל כַּהֲלָכָה...

1) אלו והבאות אחריהן הן בריות מן התקופות הגיאולוגיות הקדומות שלפני תקופת האדם על הארץ. שרידיהן נמצאים במעבה האדמה בתור „מחצבים" (המערכת).

וְעָמְדָה עַל גִּבְעָה נִשָּׂאָה הַתֵּבָה, עֲשׂוּיָה עֲצֵי־גוֹפֶר,
וְהַחַיָּה, וְהָעוֹף, וְהָרֶמֶשׂ, וְהַבְּהֵמָה, וַאֲפִילוּ הַשֵּׁדִים,
זָכָר וּנְקֵבָה נִדְחָקִים, הַטְּהוֹרִים וַאֲשֶׁר אֵינָם טְהוֹרִים,
קָהָל גָּדוֹל מְאֹד, נִצִּים וּמְרִיבִים עַל פִּתְחָהּ.
וְשׁוֹטְרִים רַגְלִים וְעַל סוּסִים עוֹמְדִים בַּפֶּרֶץ בַּתָּוֶךְ,
עוֹשִׂים סְדָרִים בַּחַי וּבְכָל הַבָּשָׂר לְמִינֵהוּ,
לִהְיוֹת כְּפָרָשַׁת הַחוֹק: שִׁבְעָה שִׁבְעָה הַטְּהוֹרִים,
שְׁנַיִם שְׁנַיִם – אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ – הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהוֹרָה.
וְקוֹלְטָה הַתֵּבָה וְקוֹלְטָה, וְנֹחַ מַכְנִיס הַחַיָּה.
וְהָלְכוּ שַׁיָּרוֹת־שַׁיָּרוֹת, וְסִיעוֹת, וּכְנוּפְיוֹת וְכִתּוֹת...
פָּרוֹת צְנוּעוֹת וְשׁוֹר־פָּר, הַגּוֹעֶה מִתּוֹךְ אַהֲבָה רַבָּה
לְאֵלֶּה מִנָּשָׁיו, אֲשֶׁר לֹא עָלָה בְגוֹרָלָן „לְהֵחָיוֹת",
וְחָסִיד עַכָּבִישׁ יְרַקְרַק וְאִשְׁתּוֹ יְרַקְרֶקֶת וַחֲסִידָה
אָצִים עַל בְּהוֹנוֹת רַגְלֵיהֶם הַדַּקּוֹת, נִפְרָשִׁים לְחַיִּים.
צוֹעֵד לוֹ חֲזִיר צַדִּיק וְתָמִים בְּכָל מִכְלְאוֹתָיו,
מַרְאֶה טְלָפַיִם כְּשֵׁרוֹת וּמַפְשִׁיל אָזְנָיו בַּעֲנָוָה.
וְחַיּוֹת וְעוֹפוֹת וְרֶמֶשׂ... וְהִכִּירוּ יוֹכִים וְרַב מָרְדְּכַי
בְּחַיּוֹת הַבַּיִת וְהָעוֹף, וְהַשְּׁאָר – לֹא יָדְעוּ מַה־שְּׁמוֹתָם.
אֶפֶס עָמְדָה לוֹ לְמָרְדְּכַי בְּאוֹתָהּ שָׁעָה תּוֹרָתוֹ,
זֵכֶר תּוֹרַת־יַלְדוּתוֹ, אַחַת מִפָּרְשִׁיּוֹת – „דְּבָרִים":
נֶשֶׁר, פֶּרֶס וְעָזְנִיָּה, הָרָאָה, הָאַיָּה וְהַדַּיָּה;
עוֹרֵב לְמִינוֹ, בַּת־הַיַּעֲנָה, הַתַּחְמָס, הַשָּׁחַף וְנֵץ לְמִינוֹ;
כּוֹס וְיַנְשׁוּף וְתִנְשֶׁמֶת, קָאָת, רָחָמָה וְשָׁלָךְ;
חֲסִידָה וַאֲנָפָה לְמִינָהּ, דּוּכִיפַת וַעֲטַלֵּף. וְהַחַיָּה:
גָּמָל, אַרְנֶבֶת וְשָׁפָן; אַיָּל וּצְבִי וְיַחְמוּר
וְאַקּוֹ וְדִישֹׁן... וּבְכֵן כָּלָה וְנֶחֱרָצָה: הַמַּבּוּל!
שָׁמְעוּ מָרְדְּכַי וְיוֹכִים – וְלֹא נוֹתְרָה בָהֶם כָּל נְשָׁמָה,
פָּקוּ בִרְכֵּיהֶם וְכָשְׁלוּ מֵאֵימַת הַדִּין וְהַמַּיִם,
וְחָשׁוּ כְּבָר בְּמֵי הַמַּבּוּל, כְּאִלּוּ מֵי־מָטָר צוֹנְנִים
יוֹרְדִים עַל כְּתֵפָם עֲרוּמָה, נַחְשׁוֹלִים קְטַנִּים וּפְזִיזִים.

וְעָמְדוּ מְבַקְשִׁים עַל נַפְשָׁם לִפְנֵי בַּת הַמַּזִּיקִים וְהַשֵּׁדִים,
אֶפֶס לְלֹא־הוֹעִיל דִּבְרֵיהֶם, שָׁוְא תַחֲנוּנֵיהֶם וְשַׁוְעָתָם ;
הֵמָּה בְּאַחַת: הַדִּין!—וַיֵּרֶד רַב מָרְדְּכַי לְכִיסוֹ,
וַיַּעֲלֶה מִשָּׁם שֶׁקֶל אֶחָד — וְנִתְרַכְּכוּ הַלְּבָבוֹת וְהוֹרוּהוּ
עֵצָה, שֶׁיִּדְפּוֹק עַל פִּתְחָהּ שֶׁל אוֹתָהּ פַּמֶּלְיָה יְדוּעָה,
יַגִּישׁ בַּקָּשָׁה לְהַפְּקִידוּת עַל עִסְקֵי יְשִׁיבָה בַּתֵּבָה.
בָּהוּל לֹא הָיָה מֵעוֹלָם רַב מָרְדְּכַי עַל מָמוֹנוֹ, חָלִילָה,
וְנִמְצָא לוֹ סַרְסוּר לַדָּבָר, מוּמְחֶה לִדְבָרִים־בְּצִנְעָה,
וּמָרְדְּכַי יָשַׁב לְחַכּוֹת לְהֶתֵּר יְשִׁיבָה בַּתֵּבָה.
וְסוֹף סוֹף הִגִּיעַ הַכְּתָב, וּפְנֵי מָרְדְּכַי חָפוּ מִצַּעַר.
עִיְּנוּ בִּישִׁיבַת פַּמֶּלְיָה יְדוּעָה, וְנִמְנוּ וְגָמְרוּ
לְגַבֵּי בַּקָּשַׁת רַב מָרְדְּכַי: הֱיוֹת שֶׁתִּמָּצֵא
תֵּבַת־נֹחַ עַל הָרֵי אֲרָרָט, אֵין לוֹ בָּהּ זְכוּת־יְשִׁיבָה...
חָפוּ פְּנֵי מָרְדְּכַי. אַךְ לְאַחַר שֶׁהִתְחִיל דּוֹפֵק עַל פְּתָחִים
עָמַד וּבָדַק הַחַיּוֹת וְהָאוֹפַנִּים הַצְּרִיכִים לִמְשִׁיחָה,
וְהִגִּישׁ קוּבְלָנָה עַל פְּסַק־דִּינָהּ שֶׁל אוֹתָהּ פַּמֶּלְיָה.
וּלְאַחַר מַשָּׂא־וּמַתָּן זָכָה בְּדִינוֹ רַב מָרְדְּכַי:
תֵּבָה שָׁטָה בַּמַּיִם פְּטוּרָה מֵהֶתֵּר־יְשִׁיבָה.
אֶפֶס לֹא אָרְכָה שִׂמְחָתוֹ וְעַד רֶגַע הָיָה שְׂשׂוֹנוֹ:
נִמְצָא מַחְמִיר בַּדִּין בִּישִׁיבַת פַּמֶּלְיָה אַלְמוֹנִית,
וְעוֹד בְּאוֹתוֹ יוֹם קִבֵּל כְּתָב חָתוּם בְּחוֹתָם הַגָּלִיל:
„הֱיוֹת שֶׁעֲתִידָה הַתֵּבָה לְהַפְלִיג בַּיָּם לִכְשֶׁיִּהְיֶה
מַבּוּל בָּאָרֶץ וְיֵשׁ חֲשַׁשׁ הַסַּכָּנַת־הַגְּבוּלִים, חָלִילָה,
וּבְהִלְכוֹת פַּרְסָאוֹת שָׁנִינוּ: חֲמִשִּׁים הַסְּמוּכוֹת לִגְבוּלִים
פְּטוּרוֹת מִמַּכַּת יְהוּדִים"... וּפָרַח לוֹ הֶתֵּר־הַיְשִׁיבָה!
וְאוּלָם מָרְדְּכַי—יְהוּדִי, וְעָמַד מָרְדְּכַי בְּמִרְדּוֹ...
וְאַחֲרֵי הַכְּתָב שִׂיחָה דַקָּה, וְאַחֲרֵי הַקּוֹל מְשִׁיחָה גְדוֹלָה,
קִבֵּל מָרְדְּכַי הַהֶתֵּר! וּזְכוּת הַנַּגָּרִים לוֹ עָמְדָה:
נִמְצְאָה תְעוּדָה בְּיָדָיו, שֶׁעָסַק בְּבִנְיַן הַתֵּבָה,
נַגָּר וְנַפָּח כְּאֶחָד וְעוֹשֶׂה בְנוֹפֶר וּבְכוֹפֶר.
וְאוּלָם אֵין מַזָּל לְמָרְדְּכַי, וְעוֹד בְּאוֹתוֹ דַק בָּאָה שִׁטְנָה

וְיָצָא וְיָדָיו עַל רֹאשׁוֹ: „הֱיוֹת שֶׁ„פְּרִינְצִיפּיוֹן" לְנֹחַ
לְבִלְתִּי קַבֵּל פּוֹעֲלִים־יְהוּדִים בְּכָל עֲסָקָיו הָרַבִּים"... —
וְטַעֲנוֹת מָרְדְּכַי נִסְתַּתְּמוּ וּפָרַשׁ לְזָוִית וּבָכָה.
וְגַלֵּי הַמַּבּוּל הַקָּרִים כְּבָר עוֹבְרִים עַל רֹאשׁוֹ וּמְכַסִּים
גּוּפוֹ הָרָצוּץ וְהֶחָם. אַךְ עֵינָיו אָרוּ וְנִזְכַּר
הִלְכוֹת סוֹחֲרִים יְהוּדִים — וּבְעוֹד חֲצִי־שָׁעָה וּבְיָדָיו
תְּעוּדָה שֶׁל סוֹחֵר יָדוּעַ בַּעַל „גִּלְדִּיָה" רִאשׁוֹנָה,
רְשׁוּמָה וַחֲתוּמָה כָּהֹק: „כְּבוֹד רַבִּי מָרְדְּכַי בֶּן יָאִיר!
מְמַלֵּא אֲנִי אֶת יָדֶיךָ לִקְנוֹת בִּתְקוּפַת־הַמַּבּוּל
בַּתֵּבָה וּבְחֶבֶל אֲרָרָט, וְרַק בְּכֶסֶף מְזֻמָּן,
זְרָעִים מִכָּל מִין וּמִין; זְמֹרוֹת לְפִילִים, וּפוּלִים,
לֶפֶת וְגֶרֶשׂ וְקִטְנִיּוֹת, וְכָל זֶרַע הַשָּׂדֶה הַנִּתָּן
לְאָכְלָה לַחַיָּה וְלָעוֹף...

וּכְתוֹבֶת נוֹטַרְיוֹן לְמַטָּה:
„אֶלֶף וְתַרְנַ"ו לִיצִירָה, פָּרָשַׁת נֹחַ וְגוֹמֵר..."
וְהָיְתָה לְמָרְדְּכַי הָרְוָחָה? וְנִגְאַל מִשֶּׁטֶף הַמַּבּוּל?
טָעוּת הָיְתָה בְּיָדוֹ, וְעָמְדוּ עָלֶיהָ הַפְּקִידִים:
„מַתָּן וּמַשָּׂא וְעוֹד אֲסוּרִים בַּתֵּבָה כַּנֶּאֱמָר,
וְאֵין בָּהּ דִּין יְשִׁיבָה לְסוֹחֲרִים".

וְעָמַד מָרְדְּכַי וְכִתֵּת
רַגְלָיו עוֹד תַּרְפַּ"ט אֲלָפִים פַּרְסָאוֹת וְלֹא חָס עַל מָמוֹנוֹ,
וְחִפֵּשׂ וּבָדַק בַּדִּינִים, וְגִלָּה כָּל רָז וְכָל סָתוּם,
וְעָלְתָה בְּיָדָיו תְּעוּדָה — תְּעוּדָה שֶׁל רוֹפֵא־בְהֵמוֹת
חֲתוּמָה בְּחוֹתָם כַּחוֹק וּבְצִדָּהּ גַּם זְכוּת־יְשִׁיבָה
בְּרַהֲבֵי הַתֵּבָה וְהַקִּנִּים תַּחְתִּיִּים, שְׁנִיִּים וּשְׁלִישִׁים.
וְהָיְתָה לְמָרְדְּכַי הָרְוָחָה — אִלְמָלֵא הַפְּקִידוּת הַפִּלְפְּלִית.
עָיְנָה הַפְּקִידוּת בַּכְּתָב, וְהַכֹּל כַּדִּין וְכַשּׁוּרָה —
הַכֹּל — לְרַבּוֹת הַשֵּׁם? — וַתֵּצֵא הַגְּזֵרָה הָרָעָה:
הֱיוֹת שֶׁשֵּׁם „מָרְדְּכַי" הוּא בַּבְלִי אוֹ הוּא גַּם פַּרְסִי,
הֲגַם שֶׁיֵּשׁ „מָרְדּוּךְ" „וּמָרְדְּקָה" בְּסֵפֶר פְּקוּדֵי־הַיְּהוּדִים,
נִפְסְלוּ תְּעוּדוֹתָיו עַל סֶמֶךְ דִּין זֶה וָזֶה... וְעַל הֶחָתוּם..."

ועד שרב מרדכי מתדפק על פתחי הפקידים והשוטרים,
מכתת רגליו ונמלך בספרי הדינים והפקודות,
ישב יוכים והמתין לבואו של פקיד כפר מושבו,
קונה דחיפה במבואות ונהנה מכנם בתפיסה,
מוזג יי"ש לזקנים וקונה יין להקהלה,
קורא בעצרה „הן! הן!" — וחוזר בתשובה הלילה,
וסוף סוף שחרר ופרש, וקבל תעודת „מהגר".
ועמד על פתח התבה וכובעו תחת בית־שחיו.

ואשתך איה? — ובלתה? — לאו, כתוב מפרש בפקודה:
איש ואשתו, זכר ונקבה... ויקרע יוכים את התעודה:
„מוטב שאטבע הפעם ו"ו אפול ביד אותה בת־כלבה!" —
נואשו מרדכי ויוכים...

ועלה באזניהם קול גדול:
הפנו השוטרים סוסיהם אל מול פני המחנה החדש,
בא הוא מפנות הבקעה — דימונסטרציה ערוכה כנגד
נח וסיעתו וכנגד המשטר שלפני המבול.
והלכו החיה והעוף, והרמש, והנפילים, והשדים,
והשרץ הגדול והקטן, איש איש על מחנו ועל דגלו.
בעצם היום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה
וארבות השמים נפתחו — ויהי הגשם בארץ,
ויגברו המים מאד ותרם התבה ותצף.
וראה מרדכי את קצה חטמו של עוג ואת פאתו,
וישטפו המים על פני יוכים ועל פניו של מרדכי,
מים קרים וטורדים — — —

ומתוך אימת מות חיש פקחו
שניהם עיניהם: והמה בסכת מרדכי בתוך,
וגשם שוטף בחוץ ושלוליות על פתח הסכה...
וטפות הגשם נגרות דרך הסכך והנצרים,
ורפש ושמים עכורים נבטים מבעד הסכה...

שאול טשרניחובסקי.

מיכאילובקה.

משה ליב ליליענבלום

(סוף *).

III.

את „חטאות נעורים" כתב ליליענבלום בתקופה היותר אפלה של חייו. לבו נתרוקן אז, כמו שראינו, ושום אידיאל לאומי לא קנן בו עוד. בצר לו בקש מתחלה אידיאל אנושי-כללי. הוא נואש מחבור הדת והחיים — ושם פניו אל החיים בלבד; הוא נואש מתקון חיי-ישראל המיוחדים — ושם פניו אל תקון החיים החברותיים הכלליים. את „מה לעשות?" של טשרנישובסקי הרוסי קרא אז, וספרי פיסארב הרוסי לא משו מעל שלחנו, והסוציאליסמוס חדר אז עד לבותיהם של הצעירים העבריים, באופן שבשנת תרל"ז עלה בידם גם ליסד ירחון מיוחד בשם „האמת", וכשנפסק זה — הצליחו לחדור אל „הקול" ואל ירחון-ההוספה שלו „אסיפת-חכמים". ליליענבלום, שבכלל היה נוח להתפעל מרעיונות חדשים ושבזמן ההוא היה לבו ריק מרעיונו הקודם, דבק ברעיון חדש זה וכתב את „משנת אלישע בן אבויה" ב„אסיפת חכמים" וגם מאמרים שונים ברוח זה ב„הקול". נגד „מבלי-העולם" התקומם ליליענבלום באליגוריה זו ובמאמריו אלה, נגד האוכלים ואינם עושים, נגד אלה, שאינם חיים בעצמם מפני שאינם עובדים, ונגד אלה, שאינם נותנים לאחרים לחיות מפני שאינם עובדים בעצמם. אבל דבקותו ברעיון הסוציאליסטי לא היתה גדולה וגם לא ארכה הרבה, אף ב„משנת אלישע בן אבויה" הוא מדבר יותר על שאלת חובשי-בית-המדרש, שאינם עוסקים במלאכה ובחכמה מעשית, מעל שאלת נותני-העבודה ומקבלי-העבודה. יותר מדאי היה ליליענבלום שקוע ביהדות, ועל-כן אי-אפשר היה לו להתמכר לגמרי לאידיאל אנושי-כללי; ויותר מדאי היה בעל שכל ישר ומעשי, ועל-כן אי-אפשר היה לו להתמכר לרעיון, שלא היה לו כמעט שום יסוד בחיי עמנו בשנות השבעים. הריקנות שבלב, שבאה אחרי שנתרוקן מן האידיאל הדתי-הלאומי הישראלי, לא נתמלאה על-ידי האידיאל החברותי-הכללי.

וכשלא מצאו בזה את ספוקם לא היהודי הלאומי ולא האדם הצבורי

---

*) עיין „השלח", הכרך הנוכחי, חוברת ב' (למעלה, עמ' 181—188).

שבליליענבלום, נסה לספק את האדם הפרטי שבו. באמת כל ספר „חטאות-נעורים" אינו אלא הרגזת האדם שבו על היהודי שבו בפרט ועל האידיאליסט שבו בכלל. ספר זה, שהוא נפלא בסגנונו אולי עוד יותר מִבְּתָכָנוֹ, הוא כולו שאגת-לביא של האדם המרוכא על הצביר המרכא. ועוד בשנת תרל"ח כותב מליל לי"ל גורדון, שהוא מבכר את ידיעות-הטבע אפילו על חכמת ישראל מטעם זה: „עם הטבע יש לי יחס טבעי, שלא ישתנה גם אחרי מותי, ועם עמי יש לי התיחסות מקרית או הסכמית, שכל עצמה של עממות אינה אלא או מקרה או הסכמה; ועל כן, וגם לפי מבטי עתה, הנני אדם ואחר-כך עברי" (דרך התשובה, עמ' 23)—.יבכן הוא מחליט להשתלם בידיעות כלליות לשם תקון מצבו החמרי: כדי לעמוד למבחן בגימנסיון ולבוא אל האוניברסיטה או, בלשונו, „לגמור איזה שטודיום". חוץ מזה לא נשאר לו כלום בחייו... וזהי סבת-הדבר, שהשקיע את כל נפשו בתקוה אחרונה זו והוא מדבר עליה כעל הדבר, שהוא יקר לו מעבודתו הספרותית, מחייו, מחיי ילדיו, מנפשו. שנה אחת קודם כותב הוא לאשתו: „בידי על לבי... עד טפת דמי האחרונה, נחוץ לי לגמור איזה שטודיום! אם גם יגידו לי הרופאים, כי בסבת הלמודים והיגיעה בהם התקפני מחלת השחפת ובמשך שני ימים אחרי כְּלותי את הלמודים אמות—גם אז לא ארף מעבודתי. הלא טוב למות כאדם מלחיות ככלב... האין חיי אבודים?"... (שם, עמ' 21). דברים נמרצים כאלה מדבר ליליענבלום על למודיו לשם גמר-האוניברסיטה. ולא עוד אלא שרוב הספר „דרך תשובה" משמש התנצלות לא כל-כך על ששנה את דעתו על הצלת האומה כשנעשה חובב-ציון כמו—על שלא „גמר איזה שטודיום". מי שיש לו עוד איזה אידיאַל לאומי או צבורי, אינו יכול לראות בכניסה לאוניברסיטה ובתקוה לפרנסה יותר מכובדת אידיאַל גדול כל-כך, ענין יקר מן החיים וחשוב מכל.

ואולם לב של אידיאַליסט, שנתרוקן מאידיאל מטופח ומרובה במשך כמה שנים, הוא כלי-קבול לכל רעיון יפה, שיש בו מעין האידיאל העזוב; ובפרט לב רגש ונוח להתפעל כלבו של ליליענבלום [1]. אל מה שאף במשך חמש השנים הראשונות לעבודתו הספרותית? — להיטיב את מצב עמו על-ידי הסרת הכבלים הדתיים, שאינם נותנים לו ליהנות מן החיים. אל מה שאף במשך חמש השנים הבאות אחריהן? — אל הטבת מצב עמו על-ידי הרחקתו מן ה„ספר" וקירובו אל חיי-עבודה ואל כשרון-המעשה. החיים הבריאים והטבעיים נעשו לו, איפוא, לעיקר; ולהם הטיף אף אחרי שנוכח באודיסא, שהדת „מְתֻקֶּנֶת" מאליה על-ידי הפרוצים והמופקרים, שמתרבים והולכים על-ידי תנאי-החיים.—ופתאום הוא קורא בעתונים, שהמיליונר חיים גדליה מלונדון, שנשה חוב עצום בשולטן הטורקי, נכון לקנות את כל ארץ-ישראל ולהושיב עליה יהודים. רוחו היתה לרגע: הרי

---

[1]) עד כמה היה אדם טהר-לב זה בלתי-עלול לחשוב מחשבות אך על מצבו החמרי בלבד תוכיח עובדה זו, שהיא ממש יחידה-במינה: בשנת תרל"ח נורע להבארון יוסף (יוזיל) גינצבורג, שליליענבלום התחיל להכין את עצמו לקראת האוניברסיטה, ובהשתדלותו של י"ל גורדון הציע לפניו, שיתמוך אותו בסך 25 רובל לחודש במשך כל ימי למודיו, אבל בתנאי שיכנס למחלקה המזרחית של האוניברסיטה. וליליענבלום, שכל הכנסתו היתה אז—28 רובל לחודש, שמהם היה שולח 12 ויותר לאשתו בווילקומיר, דחה הצעה מזהירה (לפי מצבו אז) כזו אך ורק מפני שלא רצה לתת את הבטחתו, שאחרי שישתלם יבכר דוקא את הלשונות המזרחיות על פני למודים אחרים, שהיו יותר לפי רוחו באותה שעה!

זהי האפשרות היותר גדולה לתת חיים טבעיים לישראל ולהצילו ביחד עם זה מן ה„אורחות" בארץ-זרים, שכפי שראינו כבר למעלה, ראה בה לילינבלום עוד ב„חטאות-נעורים" (ח״ב, עמ' 75) סכנה עצומה ל„רוח לאומנו וקיום עמנו". שמחתו היתה גדולה והיא, המתקן „הנורא", לא ראה בעניני תרומות ומעשרות ושאר המצוות התלויות בארץ אותה סכנה למדינת-היהודים בארץ-ישראל, שראה בהם אז אחד מסופרי „הצפירה". הוא היה אז כבר אותו לילינבלום עצמו, שבמשך שנות השמונים היה נכון לוותר כמה וויתורים לרבנים ולהדת המסורה,—ובלבד שינצל עמנו מחייו הבלתי-טבעיים בגלות... לצערו הגדול, נשתקעה עד מהרה השמועה בדבר קנית ארץ-ישראל, „והחושך שב כבתחלה" (דרך תשובה, עמ' 7—8).

אֶפּיזודה קצרה זו ראויה לתשומת-לב. וכן ראוי לתשומת-לב עוד מאורע אחד בחייו הספרותיים של לילינבלום: מאמריו הנלהבים בשבח הרעיון ליסד ברוסיה מושבות של עובדי-אדמה מבני-ישראל, שנתעורר בסוף שנות השבעים. הוא כותב על רעיון זה מאמר אחר מאמר גם בעברית וגם ברוסית והוא שמח שמחה גדולה כשהוא רואה, שמאמריו אלה פעלו את פעולתם ונמצאו אנשים, שנדבו סכומים שונים לתכלית זו (שם, עמ' 32—33, 35—38). וכפולה היתה שמחתו: מצד אחד, ראה בזה התקרבות עמנו אל החיים הבריאים והטבעיים, שנתרחק מהם לא רק על-ידי הדת, אלא גם על-ידי הגלות (את הדת בלבד לא האשים עוד בימים ההם), ומצד שני—השפעה ישרה של הספרות על החיים,—דבר, ששאף אליו מראשית צאתו על במת-הספרות ושלא השיג איתו בכל משך הטפתו לתקונים בדת.

כי לילינבלום לא כתב מעולם לשם הכתיבה—לשם הצורה הספרותית היפה או אפילו לשם יפי הרעיון וחריפותו. כל מה שכתב היה מכוון לתכלית ידועה—להיטיב לעמו, לתקן את מצבו החמרי והרוחני. במובן זה היה אף לילינבלום הסופר יותר עסקן-העט מסופר במובן המדויק של מלה זו. הוא לא ידע, מה היא עבודת-הכנה ספרותית ולא לאידיאלים רחוקים הטיף במאמריו; הוא שאף, שכל מאמר ומאמר שלו יתגשם מיד במעשה ידוע. ואולם מאמריו על תקון-הדת לא נתגשמו בשום מעשה - ונתיאש מזה; ומאמריו על תקון-העילם אף לא יכלו להתגשם במעשה תכוף—ועזב גם אותו. ברעיון יסוד מושבות לבני-ישראל ברוסיה ראה רעיון מעשי, ממשי, ויחד עם זה—רעיון, שאפשר לגשמו במעשה מיד, אם מעט ואם הרבה, ועל-כן דבק בו בכל לבבו ובכל נפשו. והטפתו לישוב ישראל ברוסיה היתה כעין הקדמה להטפתו לישוב ארץ-ישראל על-ידי יהודי-רוסיה.

וכי נתמלאה הריקנות שבלבו על-ידי זה לגמרי?—קשה להחליט את הדבר. סכנת ה„אורחות" „לרוח לאומני וקיום עמנו" הרי לא עברה אף על-ידי יסוד מושבות ישראליות ברוסיה. ואת רעיון-ההתבוללות, שמעולם לא הכה שרשים חזקים בלבו של לילינבלום הבקי בכל חדרי-תורה, דחה אז כבר בשתי ידים (עיין „דרך תשובה", עמ' 34). מי שבכה בילדותו על גלות-השכינה ובבחרותו—על „הרוח האירופי... ההופך משירש כל רגש יקר בו (בעמנו): כל רגש דתי ולאומי", אי-אפשר לו להסתפק בימי-עמידתו, כשהאדם נעשה יותר קונסרוואטיבי על פי טבעו, בהטבת המצב החמרי בלבד של עמו הנענה. הריקנות, שנתהוותה בלבו של לילינבלום ע"י אבוד האידיאלים הקודמים, לא יכלה, איפוא, להתמלא

לגמרי על־ידי האידיאל של הפצת עבידת האדמה בין בני־ישראל ברוסיה. מן ההכרח היה, כי לאידיאל זה יתלווה צד רוחני ידוע, שיספק גם את הכמיה הנפשית להטבת המצב הרוחני של בני־ישראל.

וכלום צריך לקרוא בשם צד רוחני זה של רעיון הישוב בסוף שנות השבעים?...

.IV

— על ידי הפרעות משנת תרמ"א בא רוחו של ליליענבלום עד משבר. על־ידיהן נשתנה ליליענבלום והיה לאחר.

מי יכול להכחיש את הדברים האלה, שליליענבלום עצמו אינו מכחישם? במשך לילות־נדודים הרבה נמשך „חשבון־הנפש" שלו מן היום שהגיעו השמועות הראשונות על פרעות ביהודים. הרבה ערכים ישנים פסל והרבה ערכים חדשים יצר. מצד אחד כאילו נתחדשו נעוריו והוא כותב מאמר אחר מאמר בהתלהבות בחורים, ומצד שני נעשית מלחמתו שונה בעיקרה ממה שהיתה קודם: היא אינה מכוונת עוד כלפי מפלגה אחת ידועה בעמנו וכל מגמתה היא מעתה לא לדחות, אלא לקרב, לא להטעים את מעשיהם הרעים של מחריבינו מבית, אלא אותם של אויבינו מחוץ.

כן, ליליענבלום נשתנה בשנת תרמ"א. מעוף־הנשר שלו נעשה יותר רם, אבל צפרניו אבדו חלק, הגון מחודן והוא תיקע איתן בלבבות אחרים, אחרים לגמרי...ואף על פי כן לא היה ל„אחר". באיפן ראדיקאלי לא נשתנה.

„השתנות ראדיקאלית" זו רואים הרבה במה שעזב את תביעת התקינים בדת. אבל עד כמה לא נכון הדבר תוכיח עובדה אחת: הוא נעשה חובב־ציון בשנת תרמ"א—ועוד בשנות תרמ"ב ותרמ"ג הוא מרפיס בירחון Восходъ שורה ארוכה של מאמרים „על נחיצותם של התקונים בדת הישראלית", שהוא מזכיר את כתיבתם עוד במכתבו למר קאמיונסקי מיום 20 נובימבר הרמ"ג (עיין „דרך לעבור גולים", עמ' 12). במאמריו אלה הוא מתנפל כבר על „רעיון־התעורה", מראה, ששונאים את היהודים לא על אמונתם ולא על חוסר־השכלתם, אלא על לאומיותם המיוחדת, ומטעים, שאין התקונים בדת סגולה לשווי־זכיות: „ברור הדבר לכל מתבונן בעין בלתי־משוחדת, כי את היהודים רודפים עתה לא בתור מחזיקים בתורת־משה או בתלמוד, אלא בתור „בני־שם", כלומר, בתור אומה זרה, וכי הרדיפות הללו תחדלנה אך כשהיהודים יחדלו להיות זרים, כלומר, כשירכשו לעצמם קרן־זוית מיוחדת להם או כשעל־ידי בגידה בדתם ובלאומיותם יתבוללו לגמרי בין הגויים הסיבבים אותם"[1]. ואף־על־פי־כן הוא דורש גם אז, אחרי שכבר הרפיס כמה מאמרים על רעיון ישוב ארץ־ישראל בעברית (ב„השחר"), ברוסית (בעתון Разсвѣтъ הישן) ובז'רגון (בעתון „יודישעס פאלקסבלאטט"), תקינים בדת לא פחותים בכמותם ובאיכותם מאותם שדרש בתקופתו הראשונה, בימי „ארחות התלמוד".

היכן היא ה„השתנות הראדיקאלית" בנדון זה?

ואחר חמש שנים; בכ' כסליו תרמ"ח, הוא כותב במכתבו לי"ל גורדון כדברים האלה:

1) עיין: Восходъ, Мартъ 1882, Стр. 21, 31.

„עוד עתה חפץ אנכי בתקונים, אבל בתקונים שיעשו על יסוד ההגיון והבקורת וברוח ישראל ולא ברוח זר לנו, ברוח היופי והטעם של ההעלענים, שאין לנו עסק עמהם. על־כן אמרתי לך במכתבי הקודם, שלא שניתי את דעתי. כי גם בדרשי לפני איזה שנים תקונים שמתי עין על ההגיון והבקורת ולא על היופי. אם אין עתה לפני שאלה אחרת לבד שאלת ישוב ארץ ישראל, הנה זה לא כמו שאתה אומר: „מפני שהייתי לנציב קרח, נקפאו כל המחשבות בלבי ואין מוחי תופס רעיון אחר", אבל מפני שהשאלות שעסקתי בהן, שאלות הדת והחיים, כפי שנוכחתי, אין להן פתרונים פה. באירופא לא תתוקן דתנו ובאירופא אין ברשותנו וברצוננו חיים, שאפשר להביא עמם תקונים מתאימים לצרכינו ורוחנו. כל הפתרונים, שנמציא להשאלות, לא יוכלו להסכים פה לרוחנו ולנטיותינו אשר מדור דור או להצרכים והתנאים והמקיפים אותנו פה" („דרך לעבור גולים", עמ' 110).

וכי יש בזה השתנות ראדיקאלית בדעות לעומת „חטאות־נעורים" או לעומת המאמרים הרוסיים „על נחיצותם של התקונים בדת הישראלית"? — לדעתי, אין זו אלא הרחבת הדברים על סכנת ה„אורחות" שבספר „חטאות־נעורים", שאף בו כבר נואש ליליענבלום מתקונים בדת בתור תרופה גמורה למחלת־עמנו, ומכל־שכן, שנואש מזה במאמריו הרוסיים.

השתנות ראדיקאלית רואים סופרים שונים ביחוסו המאוחר אל הרבנים, ש„הכשירו" כביכול את חבת־ציון, ובמאמרים מעין „מהופכת השיטה", שבו התיחס ליליענבלום יחס חיובי אל כמה מן המצוות המעשיות. אבל צריך לדעת את מלחמתו הקשה עם שאיפת ר' שמואל מוהיליבר לשעבד לו את ההנהגה בתנועת חבת־ציון ואת דבריו הקשים על הרבנים והסופרים אוסרי העבודה בשנת־השמיטה במושבות ארץ־ישראל, כדי להכיר, שעל השתנות עיקרית אין לדבר כלל. סבת הסבלנות, שנתגלתה משנת תרמ"א ואילך ביחוסו אל הרבנים ואל המצוות המעשיות, היתה — השקפתו המעשית על ערך הספרות. כבר הזכרתי למעלה, שליליענבלום לא ראה בספרות עבודת־הכנה ממושכת לשם הכשרת הלבבות. „שלח לחמך על פני המים — באחרית הימים תמצאנו" — דבר זה לא היה מובן לליליענבלום. מסבה זו לא קדם ליליענבלום לדורו בשום רעיון לאומי. הספרות לא היתה בעיניו קנין רוחני אנושי או לאומי, שיש לו ערך עצמי; הספרות — ואף הספרות היפה בכלל — היתה לו כלי־שרת להחיים; וכלי־שרת צריך להראות פעולתו מיד. ובכן, אם הרבנים, בתור מכובדים על ההמון בה בשעה, יכולים להביא תועלת לעבודה המעשית של חבת־ציון, אין מן הראוי להתגרות בהם ולדחותם באותה שעה. „אין מערבין שאלה בשאלה" — קרא ליליענבלום לזה. וכן הדבר בנוגע למצוות המעשיות. אם, מפני מסבות־הזמן, יכולות מצוות אלו לתת חזוק לקיום האומה ולהתבדלותה לשם התרכזותה בציון, — הרי מביאות הן בשעה זו לא נזק, אלא תועלת; ולמה זה תלחם בהן הספרות לשם איזה רעיון מופשט, שאפשר שבעתיד יהיה נצרך ומועיל אף הוא, אבל בשעה זו אינו אלא מזיק? —

הנה כי כן אין אף כאן לא נסיגה־לאחור ולא שנוי עיקרי בדעות, אלא תשומת לב למסבות־הזמן ולתועלת המלחמה או הזקה, תשומת־לב שהיתה מונחת בעצם טבעו של ליליענבלום ושנתגלתה בכל משך עבודתו הספרותית, בתקופה שלפני הפרעות כבתקופה שאחריה.

וכי צריך אני לומר, שאין זכר ל„השתנות ראדיקאלית" אף במלחמתו של

ליליענבלום עם „הציוניות הרוחנית" של „אחד העם" בזמן שלפני הרצל ובמלחמתו עם „הציוניות הקולטורית" בזמנו של הרצל?

עסקן־העט הזה, הסופר־המעשי היותר מופלא שבדורנו נלחם בכל משך תקופתו הראשונה בשאיפת הספר לדחות את החיים. בשנות הששים והשבעים היה „ספר" זה ספר דתי. חבת־ציון היתה מעשה, מעשה רב. עתה בא „אחד־העם" ורצה עוד הפעם לכפות את ה„ספר"—אמנם, את הספר החולוני—על החיים המעשיים, שהלכו ונתהוו בארץ־ישראל: לבכר את עבודת־הרוח על־פני העבודה המעשית. בליליענבלום הזקן נתעורר ה„ריאַליסט" וה„מאַטיריאַליסט" משנות השבעים, תלמידם של פיסארב וטשרנישבסקי,—והוא מתנגד בכעס ובחימה „לשומרי־רוח ורואים בעבים". אין מחובתי לברר כאן, מי צדק ומי לא צדק במלחמה זו; מגמתי אך להוכיח, שליליענבלום אף כאן הלך לשיטתו בשנות השבעים ובעצם יחוסו אל עבודת־הרוח בחבת־ציון היה נאמן לטבעו.

וממש כך היה יחוסו אף לשאלת „הקולטורה בציוניות". לא שונא־הקולטורה נעשה בימיו האחרונים ולא בוגד־בהשכלה, כמו שהיו מחליטים בימים ההם כמה וכמה סופרים בלשונות שונות; אך נאמן היה לשיטתו, שאין לתת להספר ולהרוח למשול על החיים, להכריע את העבודה המעשית. והרי אף בתקופת־ההשכלה היה מתקומם נגד כל מין של השכלה, שאין בה ידיעות מדויקות ושיש בה „דברי־זמר" או מליצות נאות בלבד, ואם בעצמו כתב שירים, ואפילו דראַמה „זרובבל" הרי היו אף הם מכוונים לתכלית ברורה—לשחרר את החיים מעול הספר, מעולו של אותו למוד ישן־נושן, שאין בו תועלת בחיים; והדראַמה „זרובבל" נכתבה לתכלית מעשית וזמנית, והילכך נכתבה דוקא בז'רגון.

לא שני ליליענבלומים היו לנו, אלא ליליענבלום אחד, — אחד מתחלתו ועד סופו —: ליליענבלום הבונה אף בשעה שהוא סותר, ליליענבלום הסופר המעשי.

ו„מעשיותו הספרותית" (אם אפשר לומר כך) של ליליענבלום היא המפתח להתמכרות הגדולה, שהתמכר לרעיון חבת־ציון, ולכל עבודתו הציונית במובנה הרחב.

כל ימיו שאף להתגשמות מאמריו במעשה. יתר על כן: הוא שאף, שכתיבתו כולה יהא בה מעשה. ואת שאיפתו זו השיג אך—בחבת־ציון. גדולה היתה שמחתו כשראה לפניו רעיון, שהוא יכול להביא לו תועלת לא רק במאמרים בלבד. עד חבת־ציון היה סוף־סוף רק סופר; משנת תרמ"א ואילך נעשה סופר־עסקן. צריך לקרוא את „דרך לעבור גולים" כדי לראות, כמה זריזות נתגלתה בעסקנותו בחבת־ציון. שום דבר לא נראה לו קשה יותר מדאי. את פינסקר היה מעורר ומזרז, מאות מכתבים היה כותב, בחשבונות הפעוטים והמלאים „דקדוקי־עניות" היה עוסק, לריב היה יוצא, טענות ותרעומות היה סובל, נסיעות היה נוסע—הוא, שכל נסיעה היתה לו מפעל־גבורים ממש—, ואפילו ב„פוליטיקה" חשודה היה עוסק [1]—והכל מפני שהריח בכל אלה את התגשמות רעיונו במעשה מיד, בלי אחור. ועוד הפעם נתגלה כאן ליליענבלום הישן—ליליענבלום הנלהב,

[1] למשל: את צדרבוים רכש לענין הישוב על־ידי מה ששלח ל„המליץ" את המכתב הפרטי, שכתב לו מרדכי בן הלל הכהן ושבו דבר בשבחו של צדרבוים...

המתפעל, הקיצוני. שכלו הישר (בשני המובנים) לא עמד אף כאן בפני שום מסקנה קיצונית מרעיונו המעשי החביב. בנידון זה מצוין היא סוף מכתבו הנזכר ליל גורדון:

„לא אובה בשום אופן, כמו שאתה חפץ, שיסעו בני-ישראל לארץ-אבותיהם דרך אמעריקא, וטוב לי למטרתנו קנאי אחד מי-רושלים, אשר בשום אופן לא יאציל מרוח בטלנותו על אחד מן העולים העובדים, ממאה עדים אן מאמעריקא... אתה היית מיעץ לבן-דוד, אם היה שואל אותך, לבוא לא כעני ורוכב על החמור, כי אם כרומהשילד במסלת-הברזל במרכבה מיוחדה, ושיוליכנו באניות-הקיטור מיוונות בכל מיני מטעמים וצרכי אוכל נפש, ואני, אם היה שואל את פי, הייתי אומר לו: בואה, אדוני, דרך החלון, דרך הארובה, על החמור או על הגמל, ובלבד שתבוא ותגאלנו. ואנחנו בעשירינו ובענייננו נלך אחריך, העשירים באניות-הקיטור בתאים מיוחדים ובכל צרכי אוכל נפש והעניים על ספון האניה ובספינות של משא ולחם נקודים בידיהם. נאמן לרוח עמי הנני מביט על המטרה ולא למראה העין" („דרך לעבור גולים", עמ' 111).

והישוב הקטן, והיהודים הבאים להתישב בארץ-ישראל באיזה אופן שיבואו, היו לו לא רק אמצעים למטרה במובן המצומצם של מלה זו. הם לא היו לו, אמנם, המטרה עצמה—רק בעיני הפילאנתרופים נעשה הישוב מטרה בפני עצמה—אבל הם היו לו התגשמותה המודרגת של המטרה. דברים נפלאים בנידון זה כתב ליליענבלום להמנוח מיכאל ארלנג'ה במכתבו מיום כ"ח אלול תרמ"ז: „אנכי מביט על ענין הישוב לא כעל דבר שבצדקה, כי אם כמו על השתדלות לבנין בית-ישראל ותחית-הלאום. אלפי שנים עברו עלינו בכל צרה ואנחנו לא ראינו את מזורנו במה ירפא לנו. לאושר עמנו מצאו בחירי-העם עתה את הדרך הטוב לו, לקומם הריסות ארצו וחיי-לאומו— —אם הנדיב וכבודו הרם לא יסירו את חסדם מדבר הישוב, אז בעוד איזה שנים תבוא לנו תקופה חדשה בתולדות ימי ישראל... בהגיגי זאת יפחד וירחב לבי והנני מאושר, כי נולדתי במאה הזאת" (שם, עמ' 91). כך יכול לכתוב רק אדם, שהעבודה הישובית היא אצלו לא אמצעי בלבד ולא מטרה בלבד, אלא אמצעי ומטרה כאחד, כלומר, התגשמותה של המטרה במעשה. הרצל ו„אחד העם", כמה שהיו שונים זה מזה בהשקפותיהם, ראו שניהם בעבודת-הישוב רק „תנאים", האחד—תנאים, שיקלו את יסוד „מדינת-היהודים" אחרי קבלת „הטשרטר" והשני — תנאים, שיעשו את יצירת ה„מרכז הרוחני" אפשרית. לליליענבלום אין עבודת-הישוב רק תנאים מקילים או תנאים מאפשרים בלבד: היא היא יסוד מדינת-היהודים, אמנם בהדרגה, מעט מעט, אבל במעשה, בפועל[1]. רעיון חשוב זה, שלא הובן כל צרכו לא בתקופת הציוניות הרוחנית ולא בתקופת הציוניות ההרצלית, גרם לכך, שהרבה היו מלעיגים על חבת-ציון של ליליענבלום ואומרים עליו, שהעיקר היא בעיניו „פרה או עז, שנקנו בארץ ישראל". אם נעמיד מאמר ליצני זה על אמתותו, יהא נוסחו כך: „כל יהודי, שמתישב בארץ ישראל, וכל רכוש יהודי, שמתוסף בה,

---

[1] אחרי שכתבתי את הדברים האלה מצאתים רמוזים גם במאמר „האחרון" של „אחד-העם" („העולם", ש"ג, גליון ט').

הרי זה מגשם חלק מתקות-התחיה שלנו. ובכן אין לבוז לקטנות כאלה". ועתה, אחרי נצחון העבודה המעשית בארץ ישראל בקונגרסים הציוניים האחרונים ואחרי המהפכה בטורקיה, כלום אין הרעיון הזה—רעיוננו? כלום אינו רעיונם של כמעט כל ציוני רוסיה ואף של רוב הציוניים בשאר הארצות—חוץ מ„מנהיגיהם"?...

ואת חשיבותו של רעיון ליליענבלומי זה קשה להעריך. אם העבודה המעשית בארץ ישראל היא התגשמותה המודרגת של המטרה הציונית, הרי אי-אפשר לציוניים לבוא לידי יאוש לעולם. ציוני מדיני יכול לבוא, כשהוא רואה, שאין תקוה ל„טשארטר" או לרכישה דיפלומאטית של ארץ-ישראל, לידי יאוש, או — מה שאחת היא בעצם — לידי „המתנה" בחבוק ידים, כמו שהורה נורדוי בקונגרס האחרון והוא מוסיף להורות במאמריו. ואולם ציוני מעשי לא יבוא לידי יאוש לעולם. כל עוד שיעבוד בארץ-ישראל את העבודה המעשית האפשרית באותה שעה—לא תהא לו שום סבה להתיאש. כי כל זמן שהוא עובד — מטרתו הולכת ומתגשמת מאליה. כל זמן שהוא מעשי — הוא מדיני מאליו. „כי לא הממשלה העיקר — מחליט ליליענבלום עוד בי"ב תשרי תרמ"ב — אך האזרחות ההיסטורית, הישיבה על ארץ-המולדת לעם כולו" („דרך תשובה", עמ' 46).

ה„אזרחות ההיסטורית" היא הצלה מסכנת ה„אזרחות" בארצות-הגולה. ולרכוש את ה„אזרחות ההיסטורית", לבוא לידי „ישיבה בארץ-המולדת" צריך בכל האמצעים שאפשר, „דרך החלון או דרך הארובה", „באניות הקיטור בתאים מיוחדים או על ספון האניה ובספינות של משא"—ובלבד שנשב בארץ-המולדת.

כך חושב וכך כותב אדם, שאינו יכול להתיאש לעולם. וכך עושה, כך צריך לעשות עם, שרק דרך אחת לפניו: דרך הגאולה, ורק ארץ אחת לפניו: ארץ-המולדת.

וזהי הצוואה הלאומית הגדולה, שהשאיר אחריו ר' משה ליב ליליענבלום אותה נשמור והיא תשמור את זכרו לעולמים!

ד"ר יוסף קלוזנר.

בתפוצות ישראל.

(השקפה כללית)

III.

חודש של אסיפות. אסיפת־הרבנים בפטרבורג. פחד־שוא. שאלת הרבנות. פתרון פרינציפיאלי ופתרון מעמדי. ההחלטות החשובות. הדיפוטאציה הרבנית. — אסיפת החברה „מפיצי־השכלה". מחלוקת של מה־בכך. אסיפת הנלחמים במסחר־בנשים. „יש הבדל". התרופה הכללית של מרת ליליען. במה אשמים הציונים והחסידים כאחד? — אסיפת ציוני־גאליציה. הפוליטיקה של הציונים הגאליציים ושל מר וולפסון. החלטה „חשובה" ו„מקורית". אסיפת ציוני אוסטריה המערבית. „מזרח" ב„מערב". מר וולפסון בלונדון. דרכי־פולמוס חדשות.

חודש של אספות היה החודש שעבר: אספת־הרבנים, אספת „מפיצי־הה שכלה" אספת הנלחמים במסחר בנפשות חיות, אספות ציוניות בפטרבורג ובברלין בווינא ובלבוב ובלונדון, — כמעט רוב טובה שאין אנו יכולים לקבל.

החשובה שבין כל האספות היא, כמובן, אספת־הרבנים. וכמו שחזיתי מראש [1], כן היה: הפחד, שעורר חלק מן העתונות הישראלית בדבר ה„סכנה" הכרוכה בעקב אספה זו, פחד־שוא היה. „הזהרו, הרב בא!" — קראה אותה העתונות, וחוגים ידועים מן הצבור הישראלי רעדו לקול־הקורא הזה וכבר התכוננו למלחמת מצוה בעד ה„קנינים הקולטוריים של היהודים המודרניים".

עתה הכל רואים כבר, שלא היה ממה לפחוד. סוף סוף אין רבנינו שיחיו „גזלנים" כל־כך נוראים, ובפרט בשעה שהם רואים בחוש, שתביעותיהם אינן נושאות חן בעיני „תקיפיא דעלמא הדין" — אותם „האפיקורסים" עצמם, שעליהם הם יוצאים למלחמה. הרבנים וויתרו על שתי תביעות עיקריות, שהעמיד בתחלה והודיעו, שיגינו עליהן בקשיות־עורף: בשאלת הצנזום הלמודי ובשאלת כחו של הרב במועצת הקהלה. אילו היו הרבנים השים באמת, שיש להם איזה כח, היו צריכים לעמוד בכל תוקף על דרישתם, שיהא האבטוריטט הרבני תלוי לא בידיעת בר־בי־רב מחכמת הגויים אלא בידיעתו המרובה בחכמת־התורה, וכמו־כן היו צריכים להחזיק בדרישתם השניה, שיהיה דבר הרב חותך לבדו בענינים הדתיים של הקהלה. ואולם הרבנים נרתעו לאחוריהם לקול הגערה הראשונה, שגערו בהם מתנגדיהם, והפרוגרסיסטים פרצו אל מבצריהם כבוא אל עיר מבוקעה..

---

1) עיין החוברת הקודמת (למעלה, עמ' 278—280).

אפילו הרבנים הפולניים, שגלו את צביונם והלך-רוחם החשוכים באספתם הווארשאית ושנהגו כל אותו הזמן מנהג קושרים, כביכול, העושים מעשיהם במחשך ובסודי-סודות,—אף הם הראו לבסוף חולשה ראויה לחמלה וויתוריהם נעשו תכופים. לא בדבר ההשגחה על בתי-הספר והמלמדים, לא בדבר הצנזורה על הספרים החדשים ואף לא בדבר סדר מנוי רבנים לא עצרו כח להעמיד על דעתם, להגן עליה בתקיפות ולהביאה לידי החלטה, אלא, אדרבה, הסתלקו מדרישותיהם תיכף ומיד כשאך הרגישו, שהאופוזיציה כנגדם היא חזקה ותקיפה בדעתה ...

מכל זה נראה, שאין הרבנים חשים בנפשם פנימה שום תקיפות מוסרית, ועל-כן אין מקום לפחוד מפני תנועה יהודית „קליריקאלית", שראו פחדנים אחדים בדמיונם. תנועה כזו אי-אפשרית היא בטבע הדת היהודית, שאינה יודעת דבר משלטון הכהונה באותו המובן, שאנו רגילים בו אצל עמי הדת הנוצרית, וגם אי-אפשרית היא בטבע הרבנים שלנו, שסוף סוף אינם אלא יהודים מרודים, דוויים וסחופים ונושאים עליהם את עול הגלות המרה ככל שאר בני העם העלוב והנרדף.

ולא זו בלבד, אלא שהרבנים שבים עתה מפטרבורג עוד יותר נחלשים ממה שהיו לפני לכתם שמה. שהרי נתברר מה שיש בו די, כי לא על עניני הרבנות הגינו שם, אלא על עניני הרבנים. רצוני לומר: בכל דבריהם הרגשנו לא את החפץ להרים את כח הדת ואת עוז שלטונה על בני הכנסיה, אלא את החפץ לבסס את מעמד הרב בתוך הקהלה. על-ידי זה קבלו הרבנים בפטרבורג צורה של כתה פרופיסיונאלית, השואפת להיטיב את מצבה. שאיפה זו צודקת היא בבחינה כלכלית וחברותית, אבל יחד עם זה היא מחלשת את האבטוריטט המוסרי של הרב, בתתה מקום לבעל-דין לומר: הרי זה „מעמד" סוציאלי המגין על עניניו הפרטיים כדרך שעושים כל בעלי המעמדות למיניהם ולמה ילבש גאות לדבר בשם התורה והדת? פלפולו של הרב צירלסון, כי בסוס מעמדו של הרב יש בו, לפי השקפת האורתודוכסיה, משום הערצת כביר התורה, לא יועיל כלום לשנות את השקפת ההמוני על עצם שאיפותיהם של הרבנים, כי אין להמוני אלא מה שעיניו רואות, ועיניו רואות רק שאיפה להחזקת מעמד— ולא יותר ...

כי, אמנם, אם נביא במשפט את החלטות-האספה היותר חשובות בנוגע לשאלת הרבנות, נראה בחוש, ששאיפה זו היתה הרוח החיה והגורם הראשי בהחלטות הללו. הרבנים דרשו את אשורה האופיציאלי של הרבנות הרוחנית וטענו טענה צודקת, שהמוסד של „הרבנים מטעם" לא היה מעיקרו אלא טעות שטעתה הממשלה, וע"י טעות זו הגענו למצב מוזר זה, שאורחים-פורחים מופיעים בתור מנהיגים רוחניים לעדה, בעוד שהמנהיג הרוחני האמתי—הרב התלמודי— משולל הוא את הזכות להחליט בעניני הדת ואף אינו רשאי למלאות אחרי מנהגי הדת הפומביים, כמו גיטין וקדושין וכדומה. מצב כזה הוא באמת מוזר מאד ואינו מתאים לא לצרכים הדתיים של בני-עמנו ולא להשקפות העם על תפקידם של הרבנים משני המינים. ואולם המסקנה ההגיונית, שהיו צריכים להוציא מזה, היא: שצריך להשיב לרבנים הרוחניים את כבודם הראשון. הרבנים שלנו לא היו מעולם פקידי הממשלה. הם היו לעדתם רועים רוחניים, שלפעמים פנתה גם הממשלה

אליהם בשאלות הנוגעות לדת ומנהגיה. מדרגת הלמודים, שצריך להם מי שרוצה להבחר לרב, היה תלוי אך ורק בשקול דעתם של בני העדה או באי-כחה. יש שמבקשת הקהלה רב למדן ואינה משגחת כל-כך בחכמתו וידיעותיו בהויות העולם, ויש, להיפך, שהעדה מוותרת מעט על הלמדנות ובלבד שיהא רבה איש מן הישוב וחכם במילי דעלמא, כדי שיוכל לדון בין איש לרעהו. כך היה נוהג אצלנו תמיד ומעולם לא עלה על דעתו של אדם לפחוד, שמא יבחרו ראשי-העדה ברצען לרב, אף-על-פי שמצד הממשלה לא היה עכוב בזה. להממשלה היתה דיה העובדה, שפלוני נבחר מן הקהלה לרב, כדי להכיר בזכיותיו. על בסיס זה היו יכולים גם עתה להעמיד את שאלת הרבנות אצלנו, ואז היתה הרבנות רוכשת לה שוב את האבטוריטט הגדול שלה, כקדם. ואולם מה עשו הרבנים בפטרבורג? — הם אשרו וקיימו את המוסד של ה„רבנים מטעם", כלומר של רבנים-פקידים, כמו שהוא עתה, אלא שדאגו לתת גם לרבנים תלמודיים את היכולת להעשות פקידים כאלה, ולתכלית זו פיחתו להם ממדרגת ההשכלה הדרושה לכך. ותוצאת הדבר — אם יצא אל הפועל — יהיה רק זה, שעל כסא „הרב מטעם" ישב לא וויטירינאר, אלא רב מוסמך, שיהיה על-פי רוב לא מן הגדולים בתורה ויראת-חטא, מפני שאלה אינם עלולים לרכוש להם אף את הצנזוס המוגבל של הידיעות החיצוניות, שקבעו בפטרבורג. אותו הרב המוסמך יהיה גם הוא פקיד וחובות משרתו יביאוהו להתודע לרשות ממש במדה שהתודעו אליה עד עתה הוויטירינארים — וע"י יחס זה אל הרשות לא לבד שלא יגדל כבוד הרב בעיני בני עדתו, אלא יתמעט עוד יותר. ואף מן הזרות של עכשיו לא ננצל, — מאותה הזרות, שלפעמים משמש ברבנות אדם בלתי-גדול בתורה ולפעמים — אפילו קלוש מאד במדות טובות, ועל ידו יושבים רבנים גדולים בתורה ודעת היהדות בתוך מורי-הוראות, שהם כפופים להרב הראשי; שהרי כבר העירו, כי לפי החלטותיה של האספה הפטרבורגית יתכן, שאיזה „ערב-רב" יעמוד בראש העדה בתור רב ראשי ורשמי ועל-ידו יעמדו רבנים בעלי אבטוריטט תלמודי גדול, כר' חיים סולובייטשיק ודומיו, בתור מורי-הוראות נכנעים לאותו הרב-הפקיד, אף על-פי שאין הוא מגיע אפילו לקרסוליהם של אלו במה שנוגע לדעת התורה. ומה הועילו, איפוא, רבנים בתקנתם? במה יבדל המצב החדש מן המצב השורר?

אנו רואים, איפוא, ששאלת-הרבנות נפתרה לא פתרון פרינציפיאל בהסכם לתביעת הרגש הדתי של היהודים, אלא פתרון המתאים להאינטרסים המעמדיים של הרבנים. וראוי להעיר, שבעד הפתרון הזה חוו דעתם כל אותם ה„רבנונים", שהם כבר עתה חצי-פקידים או שואפים הם להגיע ל„משרה רמה" זו, בעוד שכנגדו חוו דעתם מעט הרבנים בעלי-קומה רוחנית מטפוסו של הגאון מבריסק, ועמם — ה„יהודים הטובים" (האדמו"ר מליובאוויטש וסיעתו), שעל-פי מצבם בתוך היהדות אין להם אינטרסים מעמדיים או יש להם אינטרסים, שהם ההפך מאותם של הרבנים, בהיותם שולטים באלה האחרונים...

עמדנו יותר על ענין זה לא כדי לכפור בערך חשיבותן של החלטות האספה, אלא רק כדי לסמן את מדרגת הכח הפנימי, המוסרי, של הרבנות בזמננו. להעין הבוחנת הראתה האספה עוד ביתר בהירות את החורבן הפנימי של המוסד רב-

ההשפעה הזה, שנתחבב עלינו במשך מאות בשנים והשאיר לנו לברכה דפים כל-כך יפים בתולדותינו. הטפוסים המאירים של הרבנים מן העבר הגדול שלנו, שיזהירו אף להבא על שמי היהדות, לא היו לא פקידי הממשלה ולא בני-מעמד עם אינטרסים מעמדיים מיוחדים. הם היו טובי האומה, בניה היותר נאמנים ומורי-דרך לעם במובן היותר נעלה של מלות אלו. את מקומם של רבנים אלה לקחו עתה במדה ידועה תופשי-העט, עסקני הספרות, אלא שלצערנו גם שדה זו נעשית הפקר ושדים מכרכרים בה... בכל אופן אי-אפשר לרבני זמננו לחשוב את עצמם ליורשיהם הרוחניים של מהר"ם מרוטנברג, מהרי"ל מפראג ודומיהם, ועל-כן אי-אפשר להם גם-כן לתפוס אותו מקום בתוך היהדות, שתפסו הרבנים הקדמונים: כי לתפוס מקום כזה אפשר על-ידי כח אחר, לגמרי אחר, ולא בכחם של סטוליפין וחארוזין...

ואולם האספה הפטרבורגית קבלה גם החלטות חשובות, אלא שספק גדול הוא, אם תצאנה אל הפועל; אנו נותנים בזה אותן ההחלטות, שיש להן בעינינו חשיבות מיוחדת:

א) לבטל את ה„רבנות מטעם" ולתת הרשות לכל רב מוסמך, אם רק יודע הוא, רוסית, לעמוד על הבחירה בתור רב-העדה.

ב) אלה שאינם יודעים רוסית יכולים להבחר לא בתור רבנים, אלא בתור דיינים ומורי-הוראה. רבנים כאלה אין כחם יפה לעמוד ב ר א ש העדה ולהיות לה לפה לפני השלטונים, אבל כחם יפה להשגיח על עניני הדת ולמלאות אחרי מנהגיה (סדור קדושין, ברית מילה וכדומה), אלא שהם מחויבים להודיע את הדבר תיכף לרב-העדה, כדי שירשמו ה„אקטים הדתיים" בסדר הדרוש.

ג) רב העדה נבחר לזמן לא פחות מחמש ולא יותר מעשר שנים. הדיינים ומורי-ההוראה נבחרים לזמן בלתי-מוגבל.

ד) מי שמשמש עתה ברבנות רשאי לעמוד על הבחירה בתור רב-העדה, אף אם אין לו שום ידיעה בלשון המדינה.

ה) אספת הרבנים ראויה שתתאסף אחת לשלש שנים. זכות הבחירה לאספות אלו צריכה להנתן לכל היהודים ה מ כ ו ב ד י ם (טרמין, שנותן מקום להפקידים לבחור בטוב בעיניהם); להבחר יכולים רק רבנים.

ו) ההצעה ליסד אינסטיטוט לרבנים נדחתה. ולעומת זה הוחלט להשתדל בדבר בטול הגזרות, שנגזרו על הישיבות ע"י צירקולארים שונים ולהשאיר ליהודים את הזכות לפתוח ישיבות על סמך החוק מן 13 נובימבר 1844.

ז) בדבר הת"ת הוחלט להשתדל, ש„תרבינה בו השעות הקציבות להלמודים העבריים ושיהיו המלמדים בו פטורים מכל צנזוס השכלתי-כללי.

ח) את הלמודים העברים בת"ת צריכים ללמד ב ל ש ו ן י ה ו ד י ת.

ט) בנוגע להיהודים הלומדים בבתי-הספר הכלליים מבקשת האספה לפטור את התלמידים היהודיים בשבתות וימים טובים מן הלמוד או, לכל הפחות, מן הכתיבה. לרבנים ניתנת לרשות לבקר את הלמודים העבריים בבתי-הספר הכלליים ולרשום את חות-דעתם על מצב הלמודים האלו בספר זכרון מיוחד לזה, שימצא בידיהם של מורי הדת היהודית בבתי-הספר הללו.

י) בנוגע להסתדרות הקהלות נתקבלה בעצם התכנית, שערכה אספת קובנה, אלא שעל-פי דרישת הפקיד הוכרחה אספת-הרבנים להסתיר ככל האפשר את

התכונה הלאומית של הקהלה העברית. השם הרשמי Приходъ (עדה דתית), שניתן להקהלה, כבר מעיד על המגמה לצמצם את פעולתה רק בגבולי הדת ומוסדות-החסד הדתיים. ואף-על-פי-כן, אילו היתה תקוה, שהממשלה תאשר לכל הפחות, תבנית זו בשלימותה, היינו יכולים לקבל בשמחה אפילו את התקון המצומצם הזה, שהרי בכל אופן היה טביא איזה סדר בעניני הקהלה, שהם עזובים עתה באופן נורא מאד ונותנים מקום לכל „תקיף" עז-פנים לפסוע על ראשי העם. כי, לפי תכנית זו, נבחרים מנהלי הקהלה ע"י כל חברי הקהלה באין הבדל, אם רק משלמים הם איזו הערכה קהלתית או תרומת-חברים למוסד של צדקה. הרב נמנה על הועד המנהל את עניני העדה בלי בחירה מיוחדת רק בכח משרתו בלבד. כחו יפה ככחו של אחד מן המנהלים האחרים. ואך כשהדבר נוגע לענינים דתיים, הרשות בידו להתאונן על החלטות הרוב של הועד המנהל ולדרוש, שיקראו לאספה את באי-כחם של בתי-הכנסיות כולם כדי לדון בדבר עוד הפעם. ואולם אם גם אז ישאר הרב בתוך המועט, אין לו אלא להכנע בפנו החלטת הרוב. אמנם, הרבנים דרשו מתחלה, שיהיה להרב כח מכריע בענינים הדתיים, אבל לבסוף וויתרו על דרישתם. ובזה הראי', שהם מבינים ומכירים, שאין בקרב היהדות מקום לדיקטאטורה דתית, שהרי לפי רוח הדת הישראלית כל אדם מישראל נאמן על שמירת מצוותיה לא פחות מן הרב.

יא) מכס הבשר לא נתבטל; ולא מפני שמצאה האספה את המכס הזה לטוב ולצודק, אלא מיראה, שמא יחרבו מקורות ההכנסה הצבורית שלנו קודם שיעלה בידינו להעמידה על מקורות מבוססים אחרים. מכס-הבשר ישאר, איפוא, גם להבא, אבל העדה המסודרת תטיל מלבד זה על בעלי הבתים היותר אמידים גם מס-הערכה, באופן שבמרוצת הזמנים תוכל העדה להתקיים על מס זה בלבד, ואז יבטל מכס הבשר לגמרי.

יב) ילדים שלא נמולו אינם נכתבים במספר בני העדה הישראלית.

כנגד החלטה זו נלחמו הפרוגריסיסטים בכל כחם, ומה שמפליא ביותר הוא— שעל מתנגדי החלטה זו נמנו גם מזא"ה וטיומקין. לדעתי, היתה קנאותם של האדוקים במקומה ובזמנה. האינסטינקט הלאומי הבריא שלהם נחה אותם בדרך האמת והועיל לנו יותר מן ההתחכמות המעוקלה של „הפרוגריסיסטים". שהרי ברור לכל בן דעת שקולה, כי בימים האלה—אולי יותר מכל הזמנים—אות-הברית היא האות היחידה בין ישראל ואלהיו, ומי שהוציא את בניו מכלל ברית זו הוציא את עצמו ואת בניו מכלל האומה הישראלית, ואחת הוא לנו, אם הלך וטבל לשם דת אחרת או לא. בן-ברית, שיצא לתרבות רעה, חוזר בתשובה ואנו מקבלים אותו; אבל מי שלא בא בברית כל עיקר—לא מאונס, אלא בזדון-לב—הרי אינו שלנו מלכתחלה...[1].

---

[1]) אם אפשר לנו להסכים לדעתו של בעל-המאמר על חשיבותה הדתית-הלאומית של מצות-מילה, אי-אפשר לנו לחשוב כמותו, שהיתה רשות להרבנים—רשות דתית או לאומית— להוציא מכלל ישראל את היהודי, שאביו לא מל אותו, ואפילו את מי שהפר את בהיותו של

ואם נוסיף לזה את ההחלטות:

יג) על מחיקת המקומות הפוגעים בכבודנו הלאומי שבשבועת הדיינים (בערכאות);

יד) על הרשות להכתב בספרי המטריקאות גם בשמות נכריים;

טו) ועל אשור ה„חתונות הנעלמות" (על־פי דת משה וישראל בלבד) והכשרת הבנים הנולדים מנשואין ע"י קדושין בלבד, בלי חופה,—

תהיינה לפנינו כל ההחלטות היותר חשובות של האספה הרבנית.

בנוגע לפולין הוחלטו החלטות מיוחדות: שהרב נבחר שם לכל ימי חייו, שלמוד הלשון הרוסית בחדרים אינו חובה, שיש לתת את זכות הבחירה למוסדות־הקהל לכל חברי העדה, בלי הבדל, אם רק משלמים הם איזה סכום שיהיה לטובת מוסדות הקהל, ובווארשא ולודז—לאלה, שמשלמים, לכל הפחות, שלשה רובל לשנה; ולבסוף—לבטל את המכס המחפיר, הנקרא „רודל" (מס על ה„עליות"...).

כמו שהקורא רואה, יש בין ההחלטות המובאות כמה וכמה, שיש להן חשיבות מרובה, ולאחדות מהן יש אפילו ערך פ ר י נ צ י פ י א ל י חשוב מאד. כמובן, לא העיזו הרבנים לצאת אף במלוא השערה מגדר הדינים והפסקים המקובלים, ועל־כן הניחו בלי פתרון שאלות קשות הרבה (כמו שאלות העגון והחליצה), אבל בשביל זה לא נדון עמהם בודאי. לא עת עתה להעמיד על הפרק תקונים דתיים מכריעים,—עתה,בשעה שאין לנו שום אבטוריטטים דתיים מקובלים על האומה כולה, הלואי שישארו הרבנים בגדרי הדינים והפסקים וישתדלו לחזק את הדת מ ב פ נ י ם. הדבר האחר, שבשבילו יש לנו רשות להתרעם עליהם, הוא: השתדלותם לתת חזוק להדת בכח תקיפי העולם מחוץ, שאיפתם להשען על הכחות ה ח י צ ו נ י ם כדי להטיל בהם אימה על העומדים בפנים... הרי הדיפוטאציה אל סטוליפין. מצבנו הנורא בגלות עושה את ההשתדלות בחצרות שרים ל„רע מוכרח". והרי בכל הארצות, ואפילו ברוסיה, אינם נמנעים אפילו סוציאל־דימוקראטים מלהשתדל לפני הריאקציונרים שרי־הממשלות, שיעשו הנחות חלקיות לאנשים פרטיים או גם לצבורים שלמים ושום בן־דעת אינו רואה בהשתדליות אלו אות־הסכמה מצד המשתדלים להמשטר השורר או פגיעה בכבוד הרעיון המפלגתי של המשתדלים. ואולם יש הבדל גדול בין השתדלותם של אנשים פרטיים — ואפילו אם הם תופסים מקום חשוב במפלגה או בעם—ובין השתדלותם של באי־הכח הרשמיים של אותה מפלגה או אותו עם. אם יבואו, למשל, מיליוקוב או רודיצ'וב לפני סטוליפין להשתדל בדבר־מה, הרי תהא זו השתדלותם של מיליוקוב ורודיצ'וב ויחוסו של סטוליפין אליהם יהיה יחס פרטי של ראש הממשלה לאנשים האלה. הרשות בידי אנשים פרטיים למחול על כבודם הפרטי בשעה שהם רוצים להיטיב למי שיהיה. אבל אילו היו מיליוקוב ורודיצ'וב באים ב ת ו ר נ ב ח ר י ה מ פ ל ג ה ש ל „ח י ר ו ת ־ ה ע ם", וראש הממשלה היה עולבם, הרי היה העלבון לא עלבונם, אלא עלבון המפלגה כולה. — ואת

אברהם אבינו ברצוננו. מצות המילה יקרה וחשובה לנו וחייבים אנו להטיף בכל כחנו, שכל יהודי ימול את בניו. אבל מנקודת־הדת הרי אין מצוה זו משלש המצות, שעליהן נאמר „יהרג ועל יעבור", ומנקודת־הלאומיות נחשב ליהודי—אמנם, ליהודי חוטא, ליהודי בלתי לאומי—כל מי שלא הוציא את עצמו מכלל היהודים, מי שלא עבר אל מחנה אחר. (המערכת).

כבוד המפלגה אינם רשאים לסכן בלי ידיעתה, רצונה והרשאתה של זו
ואם במפלגה אחת כך, באומה שלמה על אחת כמה וכמה. אספת הרבנים — יהיה איך שיהיה — נחשבה גם מצד הממשלה וגם מצד דעת הקהל ל„ריפריזינטאציה" של כנסת־ישראל שברוסיה. ואם רצתה האספה ללכת לסטוליפין, היתה צריכה להכין מראש תכניה מדויקת ממה שיאמר האחד וממה שישיב השני. ועל־ידי כך היו בטוחים, שלא יבואו לידי עלבון. אבל הם לא הבינו את הדבר הזה — והעלבון בא, „עלבון שלא לצורך ושלא מתוך הכרח. ועכשיו משתדלים עוד ראש האספה הרבנית ורבים מחבריו להעמיד פנים כאילו אין להתחרט כלל על הצעד המיותר, שנעשה מתוך אי־הכנה ומתוך תשוקה להצטיין ולהראות, שאף הרבנים אינם „בטלנים מבלי־עולם" ואף הם יודעים לעסוק בפוליטיקה...

אוי, ה„פוליטיקה", ה„פוליטיקה"! כעש היא אוכלת בנו: אנו נצרכים לה כל־כך ואנשים אין, שידעו לעסוק בה כהוגן, ועל־כן הכל עוסקים בה שלא כהוגן.

הנה היתה בפטרבורג אספת החברה „מפיצי השכלה בישראל", באספה זו השתתפו גם אחדים מ„שלנו", כלומר, מן העסקנים, שכבר הגיעו לידי הכרה לאומית פחות או יותר נכונה, ואפילו ציוניים. אילמלא היו אותם האנשים עוסקים בפוליטיקה מפלגתית, כלום היו מבזבזים את כחותיהם המעטים על שאלה מחוסרת־חשיבות בערך כשאלת הלשון, שבה תוציא החברה ירחון פדגוגי בשביל המורים?

כמדומה לי, שאיש לא יעיז לשלול ממני את הזכות להקרא בשם הכבוד „עברי־לאומי", ומתרשה אני להעיד על עצמי, שאיני פחות קנא ללשון העברית ובבחינה ידועה גם להיהודית, מכל אלה שכתתו חרבותם שם ב„מלחמת מצוה" זו. ואף־על־פי־כן אני מודה בגלוי, שאילו הייתי שם הייתי מחוה את דעתי בעד הוצאת הירחון בלשון רוסיא דוקא — אם הייתי מסכים בכלל, שיש צורך באורגאן החדש הזה לשם אותה התכלית, שהציבו לו, ואם לא הייתי מוצא אפשרות להוציא ירחונים פדגוגיים מיוחדים גם בעברית וגם בז׳רגון, שלכל אחד מהם היו צריכים להציב תכלית מיוחדת לו ולשים עליו תפקיד מיוחד לו. הדבר פשוט: הירחון הפדגוגי, לפי התכנית, שנערכה לו באספה זו, תכליתו היא — להביא דעות והשקפות נכונות בלבות המורים בבתי־הספר של החברה ובבתי־הספר הישראליים האחרים על מהות הלאומיות העברית ועל הנחיצות להכנים יסוד לאומי בדרכי־חנוכנו האבלות. בלבו של מי צריך להכנים דעות והשקפות באלו: בלבותיהם של המורים העבריים או בלבותיהם של אותם ה„מורים" (אם יש כאלה), שאינם יודעים לקרוא לא עברית ולא רוסית (כטענתם של אחדים מן הנאספים)? הלא הראשונים הם כבר לאומיים יותר מאלה שיכינו בשבילם את האורגאן הפדגוגי, והאחרונים, אם ישנם במציאות, צריכים להגרש בכלל מגבולי ההוראה, שהרי אין אנו יכולים להניח את חנוך ילדינו בידי בורים והדיוטים. והאמת הלא ניתנה להאמר: תכלית זו תושג על־ידי הלשון הרוסית ביותר. אורגאנים פדגוגיים בלשון העברית ובז׳רגון הם צרכים חשובים מצד עצמם, אבל דבר אין להם עם אותו הצורך, שאותו בא למלא האורגאן, שהציעה האספה. ועל־כן חושב אני את כל אותה המלחמה בעד לשונו של הירחון הפדגוגי העתיד לצאת ע"י החברה לדון־קישוטיות מגוחכת.

וזולת זה לא הביאה האספה הפטרבורגית של „מפיצי ההשכלה" שום תוצאות חשובות, מלבד אולי התוצאה הבלתי-אמצעית—התגלות לבם של „אנ״ש" מטפוסו של האדון מ. נ. ס י ר ק י ן (בנאום, שנאם באגודה הספרותית הפטרבורגית), שהז׳רגון הוא מקור היינו הלאומיים וכו׳, וכו׳. על הנאום הזה מצד צ י ו נ י ידוע בודאי ישישו ויגילו גבורי הז׳רגון בפטרבורג ובווארשא. ואנחנו לא נשבית את שמחתם. גם אנו שמחים בהתגלות-לב כזו, כי יותר מסוכן הוא לנו האורב היושב בחדרנו. ומי יתן ויצאו גם יתר הציוניים בני-דעותיו של סירקין בעקבותיו של זה. אין כחנו במספר האנשים העונים אמן אחרינו, אלא בהבנת האמת ההיסטורית, שאין לפניה לא משוא-פנים, לא חנופה וצביעות ולא רדיפה אחרי הסכמת-ההמונים ונובעת היא מתוך רגש לאומי בריא והשגה ברורה במהלך ההתפתחות של הקולטורה הלאומית שלנו. דעת האנשים, שכל ציוניותם אינה אלא פוליטיקה קולנית ומתיפה כדי למצוא חן, אינה יקרה לנו ביותר. ואף אין אנו מאמינים, שהם יודעים „לעשותן פוליטיקה" כהלכתה.

„לעשות פוליטיקה" כהלכתה יודעים לא אנו, יהודי-רוסיה, אלא אחינו המערביים, או אף המזרחיים-המערביים. הנה הואילה „האשה החשובה מרת ל י ל י ע ן מלבוב, אשת באנקיר יהודי ומטרונה חשובה בתוך „עמה" הפולני, לרדת אל המון העם הישראלי ול„הלחם" בפריצות ובמסחר בנפשות חיות. „מה טיבה של „מלחמה" זו, כלומר, באיזו אמצעים אוחזת הגבירה ליליען כדי להתם או, על-כל-פנים, להמעיט את הזוהמה הנוראה, שדבקה בנו בימים האחרונים,—זאת אין אנו יודעים אל נכון. מה שאנו יודעים בבירור הוא, שמרת ליליען היא „יושבת-ראש" באיזה „פעראיין" בלבוב הבירה ובזכות „ישיבה" זו זכתה להיות—באת-כחה של היהדות הגאליצית" באספת ה ל ו ח מ י ם ב ס ח ר-ה נ פ ש ו ת ב י ש ר א ל...

באספה זו הודיעו הצירים על מצב הדברים איש במקומו וכל אחד הציע מה לעשות. כבוד היהדות המזרחית נעלב שם פעמים אחדות באופן גס מאד. למרות הוכחותיהם של כמה צירים מן המערב ומאמיריקה, שסחר-הנפשות עושה שמות בתוך יהודי שאר הארצות בערך שוה לזה של יהודי-המזרח, לא נמנעו האדונים קלוד מונטיפיורי וחבריו להטיל את הקלקלה כולה על ראש יהודי המזרח ודרשו לשלוח קול קורא דוקא אל רבני-המזרח בלבד ולא אל רבני-המערב, מפני שאלה האחרונים יראו בזה „פגיעה בכבודם". וכשמחו כנגד זה הד״רים ג א ס ט ר ו ד י י כ ס והוכיחו את המציע על שהוא מבדיל בין יהודים ליהודים קפץ קלוד מונטיפיורי כנשוך-נחש והודיע בקול רם, שאמנם יש הבדל כזה ויהודי המערב כלם קדושים, בעוד שיהודי המזרח רעים הם וחטאים...

הדבר הזה, כמובן, לא הפליאנו ביותר. כלום טובים הם מאופנהיימר הציוני, שגם הוא ראה הבדל רוחני כזה—לרע ליהודי-המזרח ולמצבם הקולטורי? וכמו-כן לא התפלאנו על יחוסם ל ז נ ג ב י ל בשעה שנסה להראות על מקור-המקורות של כל מכותינו—על הגלות והטלטול המר, שאנו נתונים בהם, על הדלות הנוראה השוררת בקרבנו ועל החושך והבערות הבאים ב ע ק ב י ה. אבל מה שהפליא אותנו באמת הוא כשרונה העצום של הגברת ליליען מלבוב להשתמש באספת יהודים שבלונדון בשביל... פרופאגאנדה פולנית!

הגברת ליליען יודעת אל נכון, שמקור כל הרע, שכנגדו היא נלחמת",

הוא—העדר ידיעת הלשון הפולנית. שהרי אילו היו בנות־ישראל בגאליציה יודעות כולן את הלשון הפולנית ומחונכות על הקולטורה הפולנית, לא היו „הסוחרים" הידועים יכולים להגות אותן ממסלת־ישרים, שהרי אז לא היו מצבן כמצב בהמות אלמות המובלות לטבח ואין מציל, כי אפילו לעזרה אינן יכולות לקרוא מפני שאינן יודעות את לשון־המדינה—אותה הלשון הפולנית, שאין מדברים בה אלא עד לעבר קראקא! ... ובכן צריך ללמד את בנות ישראל בגאליציה פולנית, להכניסן תחת כנפי שכינתה של הקולטורה הפולנית,—ואז תושענה תשועה שלמה.

אלא מה מעכב?

—מעכבים—הציוניים והחסידים!

הודעה תמימה זו של האשה החשובה מרת ליליען, שבודאי לא נתכוונה אלא לטובת „ארץ־המולדת החביבה", הטילה סערה גדולה בספירות הצבור הישראלי בגאליציה. לא הציוניים והחסידים בלבד, אלא אף הרבה מן הנאורים, שאינם מתחשבים לא על אלה ולא על אלה, יצאו כנגדה במחאה נלהבה והם תובעים אותה לדין על שעלבה את כנסת־ישראל שבגאליציה. ואולם מרת ליליען מבטת בודאי על כל השאון הזה בעינים תועות ושואלת: למה רגשו יהודים? הלא אני רק השתמשתי באספה שבאה לידי לטובת „לשון־האם" החביבה, הלא רק לטובת „ארץ־המולדת" נתכוונתי! כלום נאסר כבר להשתמש באספות אפילו לשם „עשית־פוליטיקה"?

ואדם אחד יש בתוכנו, שהוא יודע להשתמש באסיפות ו„לעשות פוליטיקה" כמובן, על־פי דרכו, לכל משפטה וחוקתה: זהו—מר דוד וולפסון, הנשיא בחסד אלהים של ההסתדרות הציונית העולמית. הדבר הזה הובלט בימים האחרונים במה שהופיע על אספת־ציוני־גאליציה, שנתאספה בלבוב בימי 27—28 למרץ (ח"ח).

זוהי הפעם הראשונה, שראש המפלגה בא להשתתף באספה ארצית. ועל התחלה טובה זו אפשר רק לשמוח. כבר הגיעה השעה, שראשי המפלגה יצאו לעתים קרובות מחדריהם ויתערבו בתוך ההמון הציוני כדי לשמוע את דבריהם ולהתבונן אל מאויי־לבם ואל הרוח המחיה אותם. אבל האמת דורשת, שיעמידוה על מכונה: לא זהו הדבר, שעורר את מר וולפסון ללכת—כמובן, על־פי הקריאה—ללבוב. אסיפה שנתית היתה באותו זמן עצמו גם בווינא, אסיפת ציוני אויסטריה המערבית, ומר וולפסון עבר עליה, הקרובה לו, והרחיק נדוד עד לבוב שבגאליציה. הדבר, שעורר אותו לבוא דוקא לגאליציה, הוא—חשבון־צדק, שבתור סוחר מתפאר בסחרנותו ובמעשיותו ידע מר וולפסון לחשב אותו לכל פרטיו.

הציוניות הגאליצית היתה בימים האחרונים למין „הורא־ציוניזמוס" מן הטפוס היותר גרוע. השטחיות הנוראה בהבנת הערכין הלאומיים והציוניים, שבה מצטיינים מנהלי התנועה בגאליציה (מלבד שנים שלשה), מצד אחד, והמלחמה התדירית, הקשה מאד, שהיא נטושה שם בין הציוניות ובין שוטניה, אנשי „הקהל" הישראלי ותופשי־השלטון הפולנים, לרגלי הופעת הציוניות בתור מפלגה מדינית, שיש לה השפעה על מהלך הפוליטיקה הארצית, מצד שני,—שתי אלה אשמות במעמדה הנוכחי של הציוניות הגאליצית, ושאין לשבחו ביותר.

שטחיות־השגתם של המנהלים הביאה לידי כך, שהציוניות נעשתה שם לענין מפלגתי בלבד. הדיסקיפלינה המפלגתית, ההכנעה בפני הראשים היתה ליסוד־היסודות בהערכת טיבו של איש־המפלגה. אם חטא איזה ציוני למשמעת המפלגתית, אחת דינו להסקל ולא יועיל לו אפילו מה שעבד עבודה ציונית תמה ובבירה במשך כמה שנים, ויהא אפילו מן המעולים שבמחנה, שפעל את פעולתו הציונית בכשרון־רוח וחריצות יתרה. אנשי־הרוח, תופשי־העט ובוני התרבות הלאומית הם שם בכלל במדרגה של נכנעים לפקודותיו של השלטון הציוני. המתיחס אליהם כמו שמתיחסים פרנסי הקהלה ברוב הקהלות המערביות אל הרבנים „שלהם". העומדים בראש העתונות המפלגתית, ואפילו הז'ורנאליסטים העובדים בעתונים אחרים, אם רק אנשי־מפלגה הם, הרי מרות השלטון הציוני עליהם, ואם שאר־רוח להם ורוצים הם לפעמים להשתחרר מעולו של שלטון זה, מוכרחים הם לבוא בסכך של מלחמה עצומה ולקבל עליהם יסורים ועגמת־נפש הרבה... להניף שבט־בקורת על מעשי השלטונים, להוכיחם על פניהם ולגלות את מומיהם, הרי זה עלבון להמפלגה כולה, כמעט מרידה, שהיא ראויה לעונש היותר גדול. „אסור להרהר"—זהו הכלל לעתונים המפלגתיים ולכל ציוני. ולעומת זה הכל חייבים לקרוא „הידד!" לכל אדם קטן, אם רק גרם מצב הדברים, או מצבו הפרטי בחברה, שיבחרו בו לראש ומנהל. והיה מעשה, שאחדים מן „המנהלים" השתדלו שלא להכיר בזכותו של אחד מן המאנדאטים לאספה ציונית כללית בשביל שבעל אותו המאנדאט התרים בגלוי נגד ההנהגה...

משמעת מפלגתית הוא בודאי דבר טוב מאד וגם בגאליציה יש לה השפעה מועילה בבחינות ידועות. אבל עם כל הצדדים הטובים שבה עלולה היא להביא, אם היא נעשית לאליל כמו שנעשתה בגאליציה, גם הפסד מרובה. היא מכנסת רוח נפסדת לתוך חיי המפלגה ומרגילה את הצעירים לשטחיות נפרזה, להמרת הרעיון המפלגתי ברעיון־המפלגה, כלומר, היא מרגילה להעמיד במרכז לא את הרעיון, שבשבילו הסתדרנו, אלא את ההסתדרות עצמה בתור פיטיש. בקצור: היא מרגילה למה שאנו מכנים בשם „ציוניות של קוראי־הידד"...

והמלחמה התדירית עם שונאינו יושבי הארץ ועם חבר הבוגדים מבני עמנו העוזרים על ידיהם מביאה אפילו את המעולים שבין הציוניים הגאליציים לידי חרדת־תמיד, שמא יסבול, חס־ושלום, כבוד המפלגה, שמא ישמחו שונאינו מחוץ על המחלוקת שבפנים המפלגה. וכדי למנוע דברים כאלה נכונים הם לוותר על כמה עיקרים חשובים, נפשיים, של הציוניות ולתת כח ועוז־שלטון להדיוטים במובן הלאומי, ואפילו לאנשים, שיש מקום לחשוד בהם, שאין תוכם כברם ושכל מגמתם היא— להתחמם בנחלתנו. העיקר הוא—שלא לתת פתחון פה לפלוני המתבולל או לאלמוני השונא מחוץ לגולל חרפה על הציוניות כולה ולהכריז, שאין למפלגה הציונית דעה אחת ואין בה הסכמה כללית... יש בין הציוניים הגאליציים, בין הצעירים ובין הזקנים, אנשים נלבבים הרבה, שמשיגים את הציוניות בכל מלוא עמקה ולבם ער לרעיון תחית האומה בכל המיבנים במדה שאין דוגמתה הרבה בשאר ארצות; יש שם גם הרבה בני־דעת ומשכילים בכל חכמה נוגעת להיהדות התורנית והלאומית,—ואף אלה נותנים חזוק לאותה ה„ציוניות של קוראי־הידד" מחמת אותה החרדה מפני „מה יאמרו אחרים" שהזכרנו... והרי ברור הדבר,

שמצב כזה של הציוניות רצוי הוא מאד למר וולפסון. הלא ציוניותו, כלומר: אותה הציוניות, שהוא דורש מאתנו ושהוא מתרעם על שאינה אצלנו, היא „הורא-ציוניזמוס", ציוניות של „אסור להרהר", של חרדה תמידית, שמא יגיע הדבר לאזני שונאינו; ציוניות של דיסקיפלינה ומשמעת, של תגבורת רעיון ההסתדרות על הרעיון שבשבילו הסתדרנו. ולא יפלא, איפוא, שהריח מר וולפסון מרחוק את המצב הרצוי לפניו בגאליציה ומהר לקול-הקריאה של ציוניים טובים, שאף הם רוצים בשלום מחמת יראה מפני „למה יאמרו". מר וולפסון מכין כבר את עצמו, כנראה, אל הקונגרס הבא והוא מקבץ מעט מעט את מחנותיו. באמת צריך היה להיות סוחר גרוע מאד אילו לא היה משתמש בהזדמנות זו לבוא לגאליציה. ואמנם ממשלת ה„הורא" לא חדלה שם מיום בואו ועד עזבו את העיר. העבודה! אין אני מתקנא בכבודו של מר וולפסון והלואי היה נוחל כבוד עוד אלף פעמים ככה. אבל כי בקורו בלבוב הגביר את השטחיות ואת החנופה הציוניות בגאליציה והחזיר את הציוניים שם שטח גדול אחורנית,—בזה אין ספק ועל זה אנו מצטערים בודאי!

ואם תשאלוני: מה נתנה אותה האספה הלבובית, בהשתתפות נשיא ההסתדרות, אהיה מוכרח להשיב לכם למרות רצוני: לא כלום. הכל נשאר כדאשתקד, מלבד שנויים קלים באופן ההסתדרות (אוי, ההסתדרות!). בודאי נתקבלו גם החלטות אפלטוניות אחדות בנוגע לארץ-ישראל ולהקולטורה הלאומית, אבל במעשה יהיה להם ממש אותו הערך, שהיו לאותן ההחלטות עצמן או להדומות להן, שנתקבלו בשנה שעברה. כמובן, בנוגע להצעות ממשיות „אין להיות נבהלים", „צריך להיות מתונים", „צריך עוד להתישב בדבר" וכו' וכו', בנוסח הקלני הידוע.

אבל, כמעט שכחתי! החלטה אחת „חשובה" מאד ו„מקורית" מאד נתקבלה שם:

—האספה מבעת אמון מוחלט במעשי מנהלנו ומדריכנו הגדול הגבור והנורא, „הנשיא" הנעלה על כל התהלות והמפואר בכל מיני-פאר, ומבטיחה לעמוד על יד ימינו תמיד ובכל שעה—הידד!

ועל החתום: „הועד המרכזי של הציוניים בגאליציה".

ואולם נשתנו הפעם סדרי-עולמנו: באותם הימים עצמם, שהציוניים הגאליציים, המזרחיים, ישבו וקשרו כתרים לראש הנשיא ולא עצרו כח לראות את המצב הנוכחי של הציונית, שבאה עד משבר, ישבו דוקא ציוני אויסטריה המערבית ודנו על המצב כמו שהוא, מפני שהבינוהו כמו שהוא.

אספת ציוני אויסטריה המערבית, שנתאספה אף היא בימי 27—28 למרץ, אבל בווינא, מקומו של המנהיג הציוני הראשון, שעדיין לא קרא לעצמו „נשיא" ודרכו לא היתה לחזור אחרי „הסכמות", דנה בכובד-ראש על השאלות המרכזיות של הציוניות וגלתה הבנה עמוקה בשאלות אלו. ובשביל כך החלטותיה חשובות מאד. אמנם, אף בידה לא עלה לפתור פתרון שלם את פרטי השאלות המטרידות אותנו; אבל היא הביעה בבהירות נפלאה את הרעיון העיקרי, שצריך להניח ביסוד פתרונן. ורעיון זה הובלט בהחלטה זו, שקבלו ציוני אויסטריה המערבית:

„מצב התנועה עכשיו דורשת הנהגה מרכזית, שתעכוד בהסכם גמור עם הציונים שבכל הארצות על יסוד קוליגיאלי תמידי. לבאי-כחה של היהדות המזרחית, שהיא רוב בנינה ורוב מנינה של התנועה הציונית, צריך להשיב את השפעתם על מהלך התנועה. כמו-כן צריך להשיב להועד-הפועל הגדול את כחו המכריע, שהיה לו לפנים ושצריך להיות לו לפי הרעיון האמתי, שהונח ביסודו.

„במרכז כל הפעולה הציונית צריך להעמיד את העבודה הכלכלית והמדינית-הקולטורית בארץ-ישראל. עבודה זו צריכה להיות רחבה ומלאה איניציאטיבה חיה. התנאי העיקרי להגשמת הרעיון הציוני הוא—יצירת מעמד של אכרים עבריים בא"י. ועל-כן מחלטת האספה לשים לב ביחוד להמוסדות העוזרים ליצירה זו, כהקרן הלאומית, חברת הכשרת הישוב, אגודת המתישבים והבאנק הקרקעי.

„האספה מקדמת בשמחה רבה את הנצנים הראשונים של תחיה לאומית-קולטורית, שפרחו בארץ אבותינו באופן מפליא במשך זמן קצר בערך. האספה מכרת בתור עובדה קיימת את התהוותם של הערכים הלאומיים החדשים בא"י ורואה בהם סימן טוב לתחיתנו הרוחנית וגם אמצעים טובים ביותר לחזוק הלאומיות בגולה".

וכי מה יכלה להוסיף על זה אפילו אספה של הציונים המזרחיים היותר נלהבים?—זה לנו לאות, שהכנויים „מזרח" ו„מערב" הם רק מושגים הגיוניים, לא ממשיים, שהם לא הגדרה גיאוגראפית ואֶתנוגראפית, אלא הלך-רוח ציוני, שהוא אפשרי גם בין יהודי-המזרח וגם בין יהודי-המערב, אם רק הציוניות אינה להם רק הסתדרות לשם הסתדרות ופוליטיקה לשם פוליטיקה. שהרי בווינא עומדת הציוניות בקשרי מלחמה מדינית-מקומית לא פחות מבגאליציה: הלא מווינא יצאה תורת „עבודת-ההוה" ומשם נשתלה גם על אדמת גאליציה!

אבל גם מר וולפזון לא ישקוט ולא ינוח. אחרי ש„כבש" את גאליציה הלך „לכבוש" את אנגליה, וביום 17 לאפריל (ח"ח) נשא נאום ארוך בלונדון. אחרי דברים קשים מאד נגד זנגוויל, שאמנם ראוי הוא להם בשביל מאמרו הגם האחרון על ה„ציוניות והטירימוריאליות", אבל ספק הוא, אם וולפסון יכול וצריך להיות „איש-הבינים" שלו, התנפל וולפסון על האופוזיציה. רוב הטענות הן ישנות-נושנות: חברי האופוזיציה אינם „אנשי-מעשה", ואיש-מעשה הוא רק—הוא. אבל שני דברים חדשים השמיענו מר וולפסון. קודם-כל—והדבר הזה בא בפירוש בעתון Die Welt—ש„הרוסים" דרשו, כי „משבעת חברי הועד-הפועל המצומצם יהיו חמשה משלהם". התלמוד אומר: „במילתא דעבידא לאיגלויי לא משקרי אינשי"—ובדבר שנתגלה זה כבר?... הרי הכל יודעים, שבאמת דרשו „הרוסים" להכנים לתוך הועה"פ רק את אוסישקין, את ד"ר טשלינוב, ואת סוקולוב, על עצמו אמר וולפסון באותה אספה, שהוא „אשכנזי"—והיכן הם החמשה?—. אבל הקורספונדנט הלונדוני של העתון הציוני האשכנזי Frankfurter israelitisches Familienblatt (ש"ז, גליון ט"ז) מספר לנו עוד „מעשה יפה": מר וולפסון האשים את אנשי האופוזיציה, ש„הכניסו את אי-רצונם הפרטי, שהוא תוצאת אי-הצלחתם בעניניהם הפרטיים, לתוך התנועה הציונית". והקורספונדנט מוסיף, ש„אחד-העם" והפרופ' וויצמאן, שבאו לשמוע את דרשתו של וולפסון, נענעו בכתפיהם בתמהון". ובאמת, מה מעוררות דרכי-פולמים כאלו אם לא תמהון על האיש, שהמקרה העמיד אותו בראשה של התנועה היותר גדולה אשר להאומה היותר עתיקה, והוא מדמה בגודל-לבבו, שהכל שרוי לו והכל מחול לו?...

יהודי פשוט.

מכתב אל העורך.

הרשני נא, אדוני העורך, להעיר הערות אחדות על „הדבר אל הקוראים העברים", שנדפס בימים האלה בכמה עתונים וגם שמך חתום עליו ביחד עם שמותיהם של „א ח ד ה ע ם", ב י א ל י ק ועוד, ועל־כן, כמובן, אתה, „אחד־העם", ביאליק ועוד אחראים בעד כל הכתוב בו:

א) אתם אומרים, ש„הספרות העברית מתנערת עתה מ ע ט מ ע ט מ ש פ ל ו ת ה ורק העתונות העברית עודנה נמצאת במצב הגסיסה שלה".—על זה אני שואל, ראשית: האמנם טוב מצבה של הספרות העברית בכלל ממצבה של העתונות היומית? ושנית: האמנם עמדה ה ע ת ו נ ו ת ה י ו מ י ת א ז, בימים הטובים של „הצפירה" ו„המליץ", במצב טוב מאד ורק עתה „כמעט שפסקה לגמרי"?

ב) אתם אומרים: „השפה העברית הולכת ונשכחת, הספרות העברית הולכת ומתנונה, סופרינו העברים אנשי הרוח והלב העברי, שהשפה העברית בפיהם והמחשבה העברית במוחם והרגש העברי בלבבם, הסופרים העברים, שיש ל ה ם מ ה ל ה ג י ד ו ל ה ו ר ו ת א ת ע מ ם, הולכים בעל כרחם לרעות בשדה זרים וספרותנו מתדלדלת דלדול גמור". ועל זה אני שואל: מ י ה ם ה ס ו פ ר י ם ה ע ב ר י ם אנשי הרוח, ש„יש להם מה להגיד ולהורות את עמם" ושאין להם מקום בעתונות העברית?—. יש לנו ברוסיה שלשה אורגאנים מתעסקים ב„שאלות הזמן": „השלח", „העולם" ו„הד הזמן", ולצערנו מעטים בהם הדברים הבאים „להורות את עמנו". והיכן הם הסופרים בעלי הרוח והמחשבה והרגש העבריים? האמנם צר להם המקום בשלשת האורגאנים הנזכרים? או אולי יש סופרים שאינם רוצים לעבוד אף באחד משלשת האורגאנים האלה?—אני איני יודע את הסופרים ההם.

ג) ב„קול הקורא" הנזכר עברתם בשתיקה על העובדה שיש לנו עתון עברי יומי אחד, שמשתתפים בו ר ו ב ה כ ו ת ב י ם עברית, וגם מר נחום סוקולוב בכלל. אין ספק בדבר, שחרפה היא לעמנו להסתפק בעתון יומי עברי אחד ושהעתונות שלנו תהיה תלויה ב„קאפריז" שלמו"ל פלוני ופלוני; אבל על כל־פנים אי־אפשר לעבור בשתיקה על עתון, שהוא נפוץ בכל בתי הקוראים העבריים.

ד) ב„קול הקורא" הודגש הדבר, שיש ערך מיוחד ל„הצפירה" בשביל שיש לה ע ב ר מ ז ה י ר ובשביל שהיתה „כלי־מבטא כל־כך נ ה ד ר ל כ ל צ ר כ י נ ו ה ר ו ח נ י י ם". אחרי שעל „קול־קורא" כזה באו חתימתך וחתימת „א ח ד־ה ע ם" איני יכול לבלי להביע את צערי על זה, שגם א נ ש י־ה א מ ת שלנו אינם יכולים להתרחק מ א ב ק ח נ ו פ ה במדה לא יפה. בודאי לא שכחת מה שכתב „המשקיף" ב„השלח" על ערך „הצפירה" בשעה ש„הזהירה". וכמדומה לי, שגם „א ח ד ה ע ם"

לא ראה ב„הצפירה" „כלי-מבטא נהדר לכל צרכינו הרוחניים", שהרי כפי שאני זוכר לא כתב הוא בעצמו מימיו אף שורה אחת ב„כלי-מבטא נהדר" זה—.

ואיככה זה באתם פתאום לידי הכרה, כי „שאלת עתון יומי עברי (כלומר, שאלת התחרשות „הצפירה") היא, במדה ידועה, שאלת הקיום הרוחני(!) של עמנו"?—.

ואם חושבים אתם באמת, שיסוד עתון יומי עברי הוא אפילו רק במדה ידועה פתרון לשאלת הקיום הרוחני של עמנו,—למה החשיתם בשעה שלעיניכם נפל חלל העתון „הבוקר",—העתון העברי השני שהיה לנו, שבכל אופן לא היה גרוע מ„הצפירה" בשעתה, ולמה לא השתדלתם בכלל לעורר את העם, שיחזיק בעתונים עבריים יומיים, שאז אולי לא היינו באים לידי מדרגה כזו?—

חושב אני, כי לפזר פראזות של גוזמא כאלו ולהחליט עכשיו, בשעה שאנו דלים בחומר וברוח ובשעה ששאלת הקיום הרוחני שלנו היא שאלת החיים שלנו, כי דבר פלוני ופלוני יביא „במדה ידועה" „פתרון לשאלת הקיום הרוחני של עמנו",—הוא חטא גדול.

ברגשות כבוד

ווילנה ———— בן-ציון כ"ץ.

תשובה.

מן הצד הפורמאלי צדק מר כ"ץ בלי ספק. יש ב„קול-הקורא" הנדון הפרזה מרובה. „הצפירה" לא היתה מעולם עתון שלם בתכלית השלמות ומר סוקולוב לא היה עורך אידיאלי. אבל בעצם לא צדק מר כ"ץ. לא על פרטי הפראזות (שהן מגוזמות באמת) צריכים היו לעמוד אלה הסופרים, שחתמו על ה„קול-הקורא", שנתחבר על-ידי אחרים, כי הכל יודעים, שתכליתו של „קול-קורא" היא—לעורר את הלבבות, והמעוררים והנוקפים נוטים להפרזה בלי משים. החותמים על ה„קוה"ק" עמדו רק על שתי השאלות האלו: ראשית, אם יש נחיצות יתירה בעתון עברי-יומי שני, ושנית, אם יש נחיצות כזו דוקא בעתון נערך על-ידי מר סוקולוב. ועל שתי השאלות האלו—כך נראה לי—אפשר היה להשיב בחיוב גמור. כי אין להסתפק בעתון יומי אחד—בזה מודה גם מר כ"ץ. אבל על זה יש להוסיף, שלא „הד-הזמן" ולא „הבוקר" לא יכלו לתפוס מקומו של עתון נערך ע"י סוקולוב. אמנם, לדעתי יש חסרונות מרובים לסוקולוב וחסרונות מרובים עוד יותר היו ל„הצפירה", ואיתם פרט ה„משקיף" ב„השלח" (כרך י"ג, עמ' 483—386) לענין חניכת חג-יובלו של סוקולוב; אבל גם שם הוטעם למדי, כי „מר סוקולוב הוא ז'ורנאליסט בעל-כשרון: מתרשם, מהיר ופקח", „בעל סגנון עשיר וחי ובעל ידיעות הרבה", ו„הצפירה" היתה—סוקולוב: בכל יום ויום היה כותב בה ולא היתה שום שאלה עברית וכללית, שעבר בה עליה בשתיקה. וסגנונו המזהיר היה עומד לו, שדבריו יעוררו את הלבבות להסכים או להתנגד להם, וממילא היו מאמריו מכניסים רוח חיים ותנועה לתוך קהל הקוראים והסופרים. וזהו מה שנצרך בעתון יומי ושאינו ב„הד הזמן" מפני שאין בעורכיו ובסופריו אדם נוח להתרשם ונוח לעורר את הלבבות, שיהא מתמיד בפעולתו הספרותית, וגם לא היה ב„הבוקר",

למרות כל מעלותיו הספרותיות, שעלה בהן על „הצפירה", ולמרות זהירות-העריכה, שהצטיין בה הרבה יותר מן „הצפירה", מפני שחסרו לעורכו ולסופריו חוש צבורי והתמכרות לרעיון-התחיה, שכמעט כל הקוראים העבריים הם מן המחזיקים בו. כמובן, אי-אפשר היה להביא ב„קול-קורא" דברי-בקורת, ועל-כן לא הזכירו מחבריו לא את „הד-הזמן" ולא את „הבוקר". הם הטעימו בצדק רק את הצורך הגדול, שיש לנו בעתון עברי, שיהא נערך על-ידי סופר בעל חוש צבורי מפותח, שרעיון-התחיה יתפוס מקום הגון בעבודתו הספרותית. עם סופר כזה—ומר סוקולוב הוא סופר כזה—אין לדקדק יותר מדאי בשעה קשה כזו, ו„קול-קורא", הבא כדי לעורר את הלבבות, על-פי עצם טבעו אינו עלול לדקדק יותר מדאי. בשעה כזו, שבה שואפים העתונים הז'רגוניים לבלוע את העבריים לגמרי (מה שלא היה בימי „המליץ" ו„הצפירה"), טוב עתון עם חסרונות מהעדר-חסרונות בלי עתון...

ד"ר יוסף קלוזנר.

כָּל עוֹד לֹא עָבַר הַמּוֹעֵד!

מאת

ק. ל. סילמאַן.

בארץ-ישראל התחילה מתפתחת ספרות ועתונות ערבית, עתונים ומאספים ערביים יוצאים בבירות, בחיפה, ביפו ובירושלים. והיודעים הציוניים את הסכנה הרוחנית, הנשקפת לנו מהתפשטותה של הספרות הערבית? איני מדבר בזה על סימני האנטי-יהודיות המתגלים באחד או בשנים מהם. ממנה לא נפטר בארץ-ישראל. לצמיחתה גורמת עבודתנו בארץ. היא מעירה את קנאת הערביים, ומתוך קנאה מדברים הם מה שמדברים וכותבים מה שכותבים. ואני נוטה לחשוב, שהסכנה הנשקפת לנו מאנטי-יהודיות ערבית זו אינה גדולה ביותר. כי בכל התנפלות מצד הערביים מורגש תמיד פחדם שלהם — של המתנפלים. הם מתנפלים — ובתוך לבם שולט פחד תמיד מפנינו, מפני עם היהודים, ההולך ומתחזק, ההולך ומסדר את חייו בארצו. אבל סכנה אחרת נשקפת לנו מהתפשטות הלשון, העתונות והספרות הערביות: סכנה רוחנית.

זכורני, שעוד לפני שלש שנים הביע מר „איש עברי" ב„השלח' 1) את „חששו" ביחס להפצת הלשון הערבית בין היהודים. אז לא היתה עוד הסכנה מורגשת כל-כך, אבל מאז צעדה הספרות הערבית בארץ-ישראל צעד הגון לפנים. ואולם הועד האודיסאי—לא יאמן כי יסופר!—עוד מצא לנחוץ לעזור להפצת הלשון הערבית בין הגדולים על-ידי שעורי-ערב, שנוסדו על-יד הגימנסיה העברית ביפו, ונימוקו עמו: הלשון הערבית נצרכת לאֶמיגראנטים הבאים לארץ. ואולם הדבר מובן מאליו, שלא האמיגראנטים, שלטובתם דואג הועד, הם התלמידים של שעורי-הערב, שהרי לאמיגראנטים אלה, הצריכים ללשון הערבית המדוברת, לשון המסחר והקנין, טוב לשמוע שעה אחת בשוק את לשון-החיים של הערביים מללמוד במשך כמה חדשים מפי מורים את לשון-הספר של הערביים, שהיא רחוקה למדי מלשון-השוק הערבית. כי על-ידי למוד זה מקרבים את היהודים אל הקולטורה והספרות הערביות—דבר זה לא הבין הועד של „חובבי ציון" שבאודיסא. שעורים ללמוד הלשון הצרפתית לא היה הועד תומך בכספו, אף-על-פי שהלשון הצרפתית נצרכת כאן במלחמת-הקיום לא פחות מן הלשון הערבית. ומה יש, איפוא, להתפלא, אם בחוגים של סופרים ועסקנים ציוניים שבארץ-ישראל התחילו

---

1) כרך י"ז, עמ' 374—376.

לדבר ואף להתיעץ באספות על יסוד עתון ערבי־יהודי ?—הציוניים הטובים האלה רוצים, שישָנה גם בארץ־ישראל מה שנעשה בחוץ־לארץ בתקופת־ההשכלה. המשכילים העבריים הראשונים ראו צורך בדבר ליצור בלשון שונאינו עתון מליץ, כלי־מבטא מיוחד, שישמש לנו כלפי חוץ, בכדי שנוכל „לדבר את אויבינו בשער", בכדי שנכתוב תשובות חריפות על ההתנפלויות, שהאנטישמיים מתנפלים על התלמוד וישראל. ואחרי שיוצא עתון ערבי בחיפה ושמו ה„כרמל", שמשליך שקוצים על אכרי היהודים במושבות ועוד, רוצים הציוניים הארצישראליים ליצור גם־כן עתון ערבי, שישמור את צעדי ה„כרמל", באופן שעל כל אשמה שלו תביא התנצלות שלנו ואת כל עלילותיו נכחיש ונזים. ואולם, כלום אין הציוניים הטובים יודעים, שבכל ארץ ומדינה היתה ראשית מעשינו בספרות הזרה רק לתכלית זו ? התחלנו לכתוב בלשון נכריה רק מחמת שהרגשנו בנו את שלטון הפחד מפני עלילות אויבינו ורק מפני שנתאוינו להיות זכאים בעיני יושבי הארץ; וכך הלכנו ויצרנו לנו ספרויות של „הגנה" בכל הלשונות שבעולם. אולם הרי יודעים אנו גם סופו של דבר, סופי המעציב: אנחנו עברנו לאט לאט מן הכתיבה בלשון זרה בתור אמצעי אל הכתיבה בלשון זרה בתור תכלית בפני עצמה. התחלנו לאט לאט לעזוב את מקורנו ולתת את מבחר כחותינו וכשרונותינו לספרויות ולעתונויות הזרות שבכל מדינה ומדינה אשר על פני כל הארץ. לאט לאט נעשה התחום העברי־הנכרי צר בשבילנו — ועברנו אל התחום הנכרי לגמרי. העשרנו את הספרות הזרה ורוששנו את ספרותנו העלובה. והאנטישמיות ? וכי אותה עקרנו משורש? וכי פעלנו כנגדה אף מעט ? כלום לא חזקנו אותה עוד יותר ופתחנו אותה ביותר ? וכלום כל התנצלות מצדנו לא הולידה ולא גדלה מאמרים אנטישמיים ועלילות חדשות לבקרים ? וכלום לא היתה הצטיינותנו בספרויות הזרות עצמה חומר למין אנטישמיות חדשה—לאנטישמיות הספרותית ?—חסר לנו, איפוא שאף בארץ־ישראל, בפנה האחת על כדור הארץ, שבה מצאנו את האפשרות להתפתח לפי רוחנו, לכנס את כחותינו המפוזרים לתוכנו, להכין קרקע לנו, ספרות לנו, חיים לנו,—שאף בה נתחיל לבזבז את כחותינו על עבודה סיזיפית זו—מלחמת־דברים עם שונאינו, כאילו לא למדנו כלום מתוצאות עבודתנו המשונה הזו בגלות,—עבודה, שבה אבדנו כמעט את כל עצמותנו מפני שעל־ידה הורגלנו להביט לא אלינו, לא אל מקורנו העצמי, לא אל פנים־נפשנו ואל סגולותינו המיוחדות, אלא אל החוץ, תשוקותיו ופניותיו, טבעו ומנהגיו!

אבל הרי חוץ ממה שעתון ערבי־יהודי מ י ו ת ר הוא, הוא גם עלול ל ה ז י ק. כלום אין הציוניים בכל מקום שהם יודעים, שהעתונות הערבית ניזונה כבר ע כ ש י ו על חשבון היהודים היודעים לקרוא ערבית ? כלום אין הציוניים יודעים, שכמעט כל הספרדים ה ק ו ר א י ם מקבלים עתונים ערביים מאלה החדשים, שהתחילו צצים מזמן החירות, והם קוראים ומעמיקים בהם על־יד שלחנות־בתיהם ועל־יד פתחי־חנויותיהם ? וכלום אין הציוניים יודעים, שאף מספר ידוע (אמנם, לא גדול לעת־עתה) מן האשכנזים קוראים וקונים את העתונות הערבית? ובכן, כלום רשאים הם לחשוב, כי ביסודם או בתמיכתם של שנים־שלשה בתי־ספר עבריים טהורים מסתיימת העבודה הלאומית הרוחנית הגדולה, שחובה מוטלת עליהם לעשותה מ י ד לשם התחזקותנו בארץ ? כלום כל חניכי בתי־

הספר לא יטמעו סוף-סוף בסביבה הז׳רגונית, הערבית, הצרפתית ועוד, כאשר יגדלו ולא ימצאו שום מזון לנפשם העברית?

הגיעה השעה, שנדע ונכיר כולנו, שאם לא תהיה לנו ספרות, כלומר, אם זו לא תברא מיד בעזרת סכומים גדולים ועצומים, שאנו צריכים להשיג בשבילה אם מן הקופה הציונית ואם מקופתם של „מיצינאטים" יחידים,—נשקפת סכנה לכל קיומנו גם בארץ-ישראל בתור עברים מהפרנסים כמקורם!

כל זמן ששלט החושך בטורקיה וכל זמן שהחיים בגלות לא הביאו עד לידי המומריות-בלי-בושת, רשאים היינו „להמתין" ולעשות את מעשינו „במתינות", כלומר בעצלתים. אולם עכשיו מתחילים חיים חדשים בארץ-ישראל. מצד אחד מפיקים העמים האחיים היושבים בארץ שעה שעה את כל התועלת, שאפשר להפיק מן המצב החדש והחפשי שנתהוה בטורקיה. ומצד שני סוף-סוף מתחיל להתהוות בארץ ישראל איזה כנוס של עם עברי. מתחילים לבוא אלינו כחות שונים, מתחילים הם להתאחד ולהתחבר, וקבוצים אלה דורשים וידרשו את מזונם. כי מכיון שיש סימני-עם צריך למלא את כל צרכיו של עם זה. אם לא יתמלאו צרכיו הרוחניים, תהא כל העבודה הישיבית מאפע, ואם לא נברא לו ספרות גדולה ומקפת, לשוא יהיו כל העבודה והעמל, שאנו משקיעים בבתי-הספר ובשאר „בתי-היוצר לנשמת האומה".

וכלום לא נבין אנו הציוניים, ראשי עם חכם ונבון, מה שמבינים הערביים, שעדיין הם כל-כך שפלים בתרבותם ובחייהם? כלום לא נרגיש אנו את ההפך ממה שהם מרגישים כשמתיסף איזה חותם עברי על עתונם החדש? וכלום לא נבין ולא נרגיש, כי מה שהם עושים הם הם המעשים המוליכים אל הכבוש הרוחני ואל השלטון האמתי?!

ציוניים, לאומיים אי סתם יהודים טובים בכל מקום שאתם—דעו לכם, שאין לנו פנאי! עד עכשיו היינו בבחינת „עם יכול להמתין"; עכשיו, כשם שאין אנו יכולים להמתין בעבודה המעשית בארץ-ישראל כך אין אנו יכולים להמתין בעבודה הרוחנית, הנצרכת בארץ זו ביותר. המלה-המפוצצת „המתנה", ששמעתם בקונגרס האחרון, מפוצצת היא באמת רק אותנו ואת כחותינו ואת שארית האנרגיה, החבויה באיזו פנה בנשמתנו. להמתין—על מה? עד אימתי? עד שיגדלו חניכינו ויתרעמו עלינו, המתעים אותם מדרך החיים, המסגרים אותם בתחום התרבות העברית ואינם מכשירים להם שום קרקע להתפתחות, לגידול ועליה? להמתין עד שיבלו פרחינו החיים והרעננים היום ויכמשו לנצח?

אין מה להמתין! הלשון העברית צריכה לפסוע קדימה בארץ-ישראל בצעדי-און, חלילה לנו מכל פקפוק, מכל נסיגה-לאחור ומכל הטיה-לצדדים! חלילה לנו לוותר לערבית אי לז׳רגון! — והלשון העברית יכולה לנצח—ובנצחון העברית תלוי נצחון העם העברי בתור עם אחד—רק אם נהיה ליחמים אמיצים על קיומה ומקריבים קרבנות על מזבחה, אם נהיה קנאים ועקשנים גם להבא, כמו שהיו אלה שעמדו לה בראשית תחיתה! בלי עקשנות לא נעשה כלום. כי גם בארץ-ישראל יש לפחוד מפני הלשון הערבית ומפני הז׳רגון. וגם בלי קרבנות עצומים לא נעשה כלום.

מהיכן יובאו הקרבנות?

„מן הגורן או מן היקב", מן ההסתדרות הציונית או מן ההסתדרות הקולטורית, מעשירים או מעניים, מן הצבור או מיחידים, — אבל מוכרחת להברא תנועה עצומה בעם לשם בנין הספרות העברית, מוכרחים להברא תנועה עצומה וסכומים עצומים של ממון. כי אנו, היושבים במקום המעשה והעבודה הלאומית בארץ ישראל, רואים אנו בחוש את הנשקף לנו בעתיד מעניותה ואפסותה של ספרותנו...

ואל־נא תשכחו אף רגע, כי ארץ־ישראל הוא המקלט האחרון שלנו!

זכרו תמיד: ארץ־ישראל היא המקלט האחרון לעם העברי ולרוחו, והלשון והספרות העבריות הן המקלט האחרון לתרבותו ולאחדותו הלאומית!

כיצד נבנה את הספרות? —

כשם שבימי הבית השני הושיבו „שבעים זקנים" לתרגם את ספרותנו יונית, כך צריך להושיב בימינו שבעים צעירים לתרגם את ספרויות העמים עברית; קודם־כל צריך להתת בלשוננו את מיטב היצירות העולמיות שבכל מקצועות הספרות. בארצות הגלות חשבו תמיד במעות, שאין הדבר כדאי לתת לפני קוראינו את שכספיר, את גתה ואת איבסן בעברית. הרבה מטובי סופרינו היו אומרים, כי מי שרוצה לקרוא ספרות זו ודאי יודע הוא גם לשון אירופית וימצא את הספרות ההיא בלשון הזרה הידועה לו. זו היתה תמיד דעה מוטעית. כי מלבד שבכלל חרפה היא לספרותנו, שלא הוכנסו אליה עד עתה גאוני הספרות הכללית, ובשביל זה בלבד כמעט שאין ספרותנו ראויה לשם „ספרות", — הרי היה בתרגומים ממין זה גם צורך ריאַלי. כל זמן שיש עוד ליהודים, לאשרנו, חדרים, בתי־ספר מתוקנים, ישיבות ובתי־מדרש, שבהם מסתופפים רבבות בנינו, הקשורים בחוטים נפשיים חזקים ללשון העברית ולרוחה, צריכה היתה בשבילם ספרות רחבה ומקפת בעברית, ספרות עמוקה ומשוכללת וכוללת. ואילו היינו יוצרים ספרות כזו, לא היו החדרים ובתי־הספר המתוקנים והישיבות ובתי־המדרש מספיקים חומר אנושי לכל מיני התנועות הזרות, תנועות־הבהלה, שאכלו את לשדנו, ולכל אותן המחלות הצבוריות, שהתפשטו בתוכנו ואכלונו בכל פה. אותו הקבוץ היהודי, השומר על ה„ניצוץ האחרון של האלהים", היה משתמר יפה יפה אצלנו והיה ממזג בתוכו את ההשכלה האירופית מבלי שהיה בז למקורו ומתכחש לעצמותו. וכשהיה לומד לשון זרה ומתודע לספרות זרה, לא היו עיניו מסתמאות משפעת ה„אורה": הוא היה אז כיליד עם אחר, הלומד ויודע לשון עם זר לו. — אנחנו לא עשינו זאת ואשמים אנו בכל הבא עלינו. בגאות־דלים אמרנו: אנחנו נתחם לנו תחום של ספרות עברית מיוחדת־במינה, מקורית, אבל אכזב נעשה המקור שלנו ביום זעם וחרון!

ובאמת, עד אימתי נרמה את עצמנו בכחותינו המקוריים הדלים? עד אימתי ניסד ונחזור וניסד הוצאות מוקדשות אך לספרות מקורית בלבד? אילו היינו מיסדים במקום אלו הוצאות עוסקות בתרגומים, היו כחותינו הרוחניים והממוניים מספיקים יותר וכל תנועות־הבהלה לא היו יונקות את חיותן המרובה מבית־המדרש. אז לא היה נראה גופנו הערום מתחת ה„שיראים וכלי־המילת", שנתקשטנו בהם.

אבל, אם אלה היו חטאותינו בעבר ואם אפשר היה לדעות המוטעות

הקודמות להשמע בארצות־הגלות, — חלילה לנו לחטוא אף להבא, כשאנו באים להתחיל חיים עבריים חדשים בארץ־ישראל. כי החיים העבריים החדשים שלנו דורשים ספרות שלמה ורחבה בעברית: לתת לחניכינו כאן, שיתפתחו על־ידי ספריות זרות בלשונות נכריות, הרי זה להרוס בימין מה שבנינו בשמאל. מורי־ארץ־ישראל מצמיחים את נצני התחיה העברית, מטפחים אותם, מטפלים בהם ושומרים עליהם כל זמן שהנצנים רכים הם. אבל הנה הולך וקרוב היום ואנחנו מרגישים כבר את בואו—והוא יהיה יום היסטורי מכריע—היום, שבו יגדלו בנינו ויתבעו ממנו מזונות!

גורו לכם מפני היום ההוא!

אנחנו מפרנסים את בנינו לפי שעה במה שהוא: במעט מזון מבריא ומעט מזון מקולקל, ומעת לעת אנחנו משאירים את בנינו רעבים וצמאים או—אנו מפטמים אותם בתקוות (אוצר זה אינו מתדלדל אצלנו!); וכך אנו „דוחים" את החיים. אבל הן בוא יבוא הקץ להשלאות־הנפש, וחניכינו יתנערו בבוקר לא־עבות אחד ויזקיפו קומה לעומתנו ובכל רעבון־העלומים יתבעו מזונותם!

ורוחות מסביב לנו ולהם ינשבו ויסערו, והרוחות האלה יגעו בנטיעים הרכים שלנו וירעידום ואחר־כך גם יעקרום ויטלטלום לארץ אחרת או—לעם אחר בארצנו... עתה עוד לא עבר המועד להתבונן ולעבוד. אבל אם לא נמהר עתה—בודאי נאחר את המועד...

כי, אמנם, כבר הגיע המועד להבין, שלא על בתי־הספר בלבד אפשר ליסד את קיומנו העברי בארץ־ישראל. אנו צריכים לפתח ולהכשיר את רוח הגדולים מכל העדות הישראליות, את רוח העם, ואנו צריכים לברוא מסביב לבתי־הספר אטמוספירה עברית־אנושית. וגם עבודה זו אינה סובלת דחוי. כבר הזכרתי את הספרדים, החותמים על עתונים ערביים; וראוי להזכיר עוד דבר אחד: הרבה מן הספרדים והתימנים, ביחוד מאלה הנמצאים ביחוסים קרובים עם האשכנזים, מדברים ז'רגון אשכנזי, ויש ביניהם שמצטיינים כל־כך בדבור הז'רגוני, עד שאין להבדילם מן האשכנזים 1). ובין הספרדים הצעירים יש הרבה, שמאחרים שבת בבתי־הקהוה בלוית מקורביהם הערביים ושבכלל היחוסים ביניהם ובין הערביים מרובים מן היחוסים שביניהם ובינינו,—ודבר זה מעורר פחד... לא מעטים הם גם נשואי־התערובות בין הספרדים והערביים (חזיון זה מצוי ביותר בסוריה). ובשביל הספרדים האלה, לא פחות מבשביל האשכנזים חניכי הישיבות המתחילים להתעורר לחיים, צריך ליצור ספרות מדעית־פופולארית, שתהא כתובה בעברית קלה 2).— ואולם צורך הכרחי עוד יותר גדול ויותר תכוף הוא—יצירת עתון עברי יומי בארץ־ישראל.

עתון עברי יומי בא"י, שיהא ערוך כהוגן ובטעם טוב, היה מחיה את כל הסביבה העברית שבארץ: הוא היה נעשה להבריח התיכון בין העדות והמפלגות.

---

1) זוהי ראיה מעציבה למדי להחלטת המאמר „בטחון־שוא", שבא בחוברת הקודמת (עיין למעלה, עמ' 204—205), כי, אמנם, יש „פחד הז'רגון" אפילו בארץ־ישראל (המערכת).

2) לשם יצירת ספרות כזו נוסדה עתה אגודה של מניות על־יד „הפועל הצעיר", ואולם אמצעיה מצומצמים הם מאד.

הוא היה יכול לרכז סביבו את טובי הכחות שבארץ ולטעת בקרב העם רגשי כבוד והערצה לכל דבר חשוב ומועיל לכלל־ישראל. ארץ־ישראל בכל היקפה לעת־עתה תלויה היא הרבה בחוץ־לארץ, ועל־כן מעניינים המ"ה הנדפסת ופרסומו של כל דבר את כל יושבי ארץ־ישראל הרבה יותר, ועל־כן יש בה קוראי עתונים בין היהודים במספר יחוסי יותר גדול מבארץ אחרת; ובדבר זה אפשר היה להשתמש ולהפיק ממנו הרבה תועלת לעניננו הלאומי, אילו היינו רק יודעים להעמיד את העתון במעלה חשובה, באופן שיהא מכובד בעיני כל העדות והמפלגות והכל ישגיחו בדבריו ודעותיו ואף הערביים והנוצרים ועתונותם יתיחסו אליו ביראת־הכבוד.

ומה גדולה החרפה, שעד עתה לא באו למלא צורך זה כל משכילי א"י וסופריה ולא באו לעשותו כל המטיפים לתחית הרוח והספרות במקום חיותם, — כל אותם הועדים והמוסדות הציוניים, שמקדישים סכומים עצומים ל ע ת ו נ ו ת ציונית בכל לשון שהיא ובכל ארץ שהיא! הועדים והמוסדות האלה עזבו את ארץ־ישראל ולא באו לעזרת העתונות העברית המקומית, אף־על־פי שהם מבינים היטב, כמה יכולה עתונות מקומית הגונה, רחוקה ממשוא־פנים, ערוכה כהוגן ומבוססת כהוגן, לברר כמה וכמה טעויות, שהן מלפפות אותם תמיד בעבודתם בארץ־ישראל. כי מי לא יבין דבר פשוט כזה, שבשביל לדעת איך לעבוד בא"י צריך להתבונן גם אל תביעות החיים, אל מצב־רוחם של תושביה, אל עניניה המדיניים המתחדשים ומתחלפים עכשיו לפרקים תכופים, אל שנויי אקלימה ותקופותיה, אל חיי הערים והכפרים, אל חיי העדות הישראליות בפרט ואל חיי שאר העמים היושבים בארץ בכלל, אל סדריה ואל מנהגי הממשלה המקומית והמרכזית וגם אל מאורעות יום־יום שלנו? ומי לא יבין, שעתון מקומי ערוך כהוגן ומבוסס כהוגן הוא צורך הכרחי לא רק לכל הרוצים לעבוד לטובת הארץ והעם שבארץ, אלא גם לטובת העם העתיד לבוא לארץ? שהרי עתון יומי בארץ ישראל, שיהא נותן תמונה נכונה מחיינו ומעבודתנו, מהצלחותינו וגם ממפלותינו, יכול להעשות הכח האנטיאַציוני היותר גדול בתוך עמנו בגלות, — כח אנטיאציוני הרבה יותר גדול ויותר חשוב מכל העתונות הווכחנית, שיצרנו בכל מדינה ומדינה, — אותה העתונות, שהיא מועילה רק לחזק את הצד המתנגד ולעצמו במלחמתו נ ג ד הציוניות (עיין תולדות מלחמתו של פ ר י ס ק ו בציוניות בעתונות ה ק ו ש ט א י ת, שהתחילה ל א ח ר שבראנו שם עתונות ציונית...). אבל כלום ראיתם מימיכם, שההנהגה הציונית תענה מ י ד על דרישת החיים, שתתפוס את הדבר המורגש באויר ותכוין את זמנו? ההנהגה הציונית — ובאמת אשמה זו חלה גם על ראשי הציוניים והיחידים הגדולים בהשפעה או בממון הנמצאים במחננו — יודעת לפתוח סניפים לבאנק לא בזמן שאפשר היה ל ה ק ד י ם אחרים ובזמן שהעירו על נחיצותם, אלא דוקא לאחר זמן, ל א ח ר שנפתחו שם באנקים גרמניים, צרפתיים ואפילו טורקיים. עתונות עברית? — מקידם תחזור הציוניות על כל מדינה ומדינה שעל פני כל כדור הארץ ובכל מקום תגרום בתמיכת כספה או בעתונותה הציונית החדשה לצמיחת כת של מתנגדים ווכחנים עם הציוניות (כמובן, מאלה ש ל א קבלו את תמיכתה); ורק לסוף, כשידל אוצרה ותתבזבז האֶנרגיה שלה, תתחיל לשים פניה אל ארץ האבות, וכמובן, כלום לא יעלה אז בידה...

אפשר, אמנם, להשיב על זה, שבארץ־ישראל יש עתונים עבריים די והותר.

ואולם כלום לא „סוד גלוי" הוא, שהפסדם של רוב העתונים האלה גדול פי שבע משכרם? כלום לא הכל יודעים, שאם נביא קטעים מן העתונות ה„בולוואַרית" הזו יתאדמו פני כל הקוראים? ... כלום לא הכל יודעים, כמה מן השקר והאינטריגות לשם פניות פרטיות יש בה וכמה רעל יצוק בה לקוראיה הצעירים עם הזקנים כאחד? וכלום לא הכל יודעים, שכל סופרי א"י, המוקירים פחות או יותר את עצמם, מתרחקים מעל עתונות זו בבוז ובה משתתפים רק איזה אורחים-פורחים, ואם ישתתף בה לפעמים איזה סופר הגון אינו עושה זאת אלא מתוך הכרח?

הגיעה השעה, שנאמץ את כל כחותינו החמריים והרוחניים ונברא מזון ספרותי בשביל הדור הצעיר, ההולך וגדל בארצנו ומדבר בלשוננו, ועתון הגון בשביל כל העם העברי, המתקבץ מעט מעט לארץ-אבותיו! והשעה אולי היא השעה האחרונה ...

כל עוד לא עבר המועד הבה נמלא את חובותינו למקלט האחרון של עמנו ושל לשונו הלאומית!

ירושלים.

חרטה

ציור.

(סוף)*).

מאת

גרשון שטרן.

ג.

עבר כמה זמן. כמעט בכל ערב וערב היה משה מבקר את דבורה. איזו קרבה מיוחדת היתה ביניהם מן הערב ההוא, קרבה, שסבתה לא היתה ברורה גם לעצמם. לכאורה שום דבר חדש לא אמרו איש לרעותו, שום מאורע יוצא מגדר הרגיל לא אירע; ואף על פי כן הרגישו שניהם שהערב הלז הוליד יחס מיוחד ביניהם. בתוך כל המהומה והרעש של ה„חבריא" היו מחליפים ביניהם לפעמים אי-אלו הערות קטנות ופשוטות, שהיתה גלומה בהן כוונה מיוחדת, מובנת רק להם ולא לאחרים. כשהיו הולכים לטייל ביחד עם כל החבורה היו נפרדים ממנה, מקדימים ללכת לפניה או נשארים מאחריה, והיו הולכים זה בצד זו. איזה כח טמיר ונעלם היה בנפשם, שמשך אותם זה לזו, — והם נכנעו לכח זה. —

מצב-נפשו של משה היה בכל הימים האלה מוזר והפכפך מאד. לפעמים היתה תוגה שחורה ממלאת את כל רוחו. כזר היה יושב אז בחוג חבריו, בקרירות-רוח היה מביט מסביב לו ובשויון-נפש גמור היה שומע לבדיחותיה והלצותיה של החבורה ואף גחוך קל לא היה נראה על שפתיו. שעות שלמות היה מטייל ביחד עם החברים בלי לקחת חלק בוויכוחיהם ורק תשובות קצרות בעלות מלה אחת היה משיב לשואליו. אבל במצב כזה היה נמצא רק לפעמים. על-פי רוב היה שורר בנפשו איזה מצב חגיגי, התעוררות-הנפש ועלית-נשמה. אז היה מדבר הרבה מאד. התוליו היו מבדחים את כל ה„חבריא" העליזה. הוא היה אז הראש והראשון לכל

---

*) עיין הכרך הנוכחי, חוברת ג' (למעלה, עמ' 238—248).

השעשועים ולכל ההמצאות הקונדסיות. או היה מתרחק מן ה„חבריא" עם דבורה והיה משוחח עמה שעות שלמות בהתפעלות ובהתלהבות יתירה. הוא היה מדבר על העושר והיופי של החיים ועל העושר מרובה־הצדדים שבנפשו של האדם.

—החיים הם עשירים, יפים ומרובי־גונים—אמר פעם אחת באיזה פתוס מיוחד לדבורה כשטיילו בשעה מאוחרת בלילה ביער האפל והבודד. —ובכדי להשיג את כל העושר, את כל היופי ואת כל רבוי־הגונים של החיים, אנו צריכים לנפש גדולה ורחבה. ומאמין אני, כי נפש כזו ניתנה לכל אחד ואחד מאתנו. אבל לא כל בני־אדם משתמשים ב כ ל נפשם. איני יודע, אם אפילו את החלק העשירי מהונני־נפשנו אנו מוציאים על החיים. כקמצן זה את ממונו, אנו סוגרים בארון את נשמתנו, שומרים עליה שמירה מעולה כדי... כדי שתבלה בלי תועלת לנו ולאחרים. מה גדלה ויפתה נפשו של האדם אילמלא היו שומרים עליה כל־כך, אילמלא היו מחזיקים אותה „תחת המנעול", אילו היו נותנים חירות גמורה להתפתחותה!

—אבל בודאי יש סבה לדבר, שבני־האדם נוהגים כך, — השיבה דבורה בקול נמוך.

—כן, סבה יש בודאי—ממשיך משה את דבריו עוד ביתר התלהבות. —הרבה מאות שנה חיו בני־אדם בעבדות נוראה, בעברות דתית ומוסרית. ביחוד גדלה עבדות זו אצלנו, היהודים. שונאינו בנו גטו חמרי כדי להבדיל אותנו מן העולם הגדול ואנו הוספנו על זה גטו רוחני. וכך חסמנו בעדנו כליל את הדרך העולה אל החיים הרחבים ומרובי־הצדדים של כל האנושיות כולה.

—אבל לגטו רוחני זה נצטרך קיומנו הלאומי.

—איני כופר בזה, אך העובדה נשארה בתקפה. גטו זה עם תורתו המטיפה לסגפנות, להמתת־הגוף עשתה אותנו לבעלי־מומים רוחנים, לאנשים בעלי חשגה קטנה, שאין בכחם לחפוץ הרבה ועוד פחות מזה יש בכחם להוציא לפועל את חפצם. נפשנו נתכווצה ונתקטנה תחת עולה של תורה זו. מפחדים אנו מפני כל רגש חזק, מפני כל תשוקה עזה, בלתי־רגילה. מפחדים אנו מפני החיים.

—לא מפני החיים אנו מפחדים, אלא מפני יסורי החיים וצרותיהם,— השיבה דבורה בחשאי, שקועה במחשבותיה, כמדברת אל עצמה.

—אחת היא. כלום היסורים אינם חלק מן החיים? חוק הוא לחיים, שאין מקבלים מהם בחנם כלום. בעד הכל צריך לשלם. בעד עונג גדול משלמים על־פי־רוב בצער גדול. ואדם, שיש לו עושר רוחני, יכול להרשות לו מותרות כאלו. כמובן, יש גם עניים־ברוח, שגונבים מן החיים, כלומר, שמכריחים אחרים לשלם בצערם בעד תענוגיהם. על אנשים כאלה איני מדבר. גונבי־החיים אינם גבוריהם. מי שיודע לכבד את עצמו אף מעט לא יתן אפילו להאנשים היותר קרובים לו לשלם את חובותיו לחיים.

דבורה הפנתה פניה למשה ובמשך כמה רגעים הביטה ישר בעיניו במבט עמוק.

—דבורה! את יודעת מעט את חיי בעבר: — המשיך משה את דבריו אחרי דומיה קצרה.—הרבה רגעים של אושר גדול היו בחיי, אבל עוד יותר היו

בהם רגעים של צער ויגון. ואילו היו שואלים אותי: רוצה אני לחיות עוד הפעם את החיים האלה? — לא הייתי מפקפק אף רגע והייתי משיב: „הן!" — . גם ביסורים יש נֶאמה שלמה, גדולה ועשירה של הרגשות שונות. ואף בהרגשות האלו אני מוצא איזה יופי מיוחד. איזה נועם ואיזה — כמעט רוצה אני לומר: — אושר מיוחד. ואם האושר השני הזה מלוה כמעט תמיד את הראשון, אין כל סכנה בדבר. כל נימי נשמתנו צריכות להשמיע את צלצילן, כל שירי החיים צריכים למצוא להם הד בלבנו ...

— הביטי נא, דבורה, מה יפה הדבר! — קרא משה פעם אחת בשעת טיולם והראה בידו על מקום אחד ברקיע, ששם כוכב נופל עף כחץ ומשאיר אחריו רצועה ארוכה של אש. — הכוכבים האלה הם גופים קטנים והם כל־כך ממהרים לעוף דרך האויר, עד שהם נשרפים כליל בשעת מעופם. מה טוב היה אילו היינו יכולים לעבור כך את דרך החיים: כל החיים צריכים להיות רצועת־אש אחת!

— איהב אני מאד להביט אל הגלים — אמר משה פעם אחרת כשישב עם דבורה על שפת היאור הזועף. — הגלים באים והילכים. אין מנוחה ואין דממה. מה מעניינים היו החיים, מה יפים, אילו היו דומים לגלים האלה שעל פני המים!...

דבורה הרגישה בהלך־רוחו המשונה וההפכפך של משה. שתיקתו העגומה והמלאה־תוגה עוררה בה איזה פחד בלתי־ברור. בשעות כאלו היתה עוזבת אותו לנפשו ורק בהחבא, מן הצד, היתה מסתכלת בו פעם בפעם, ובעיניה היה כל־כך רוך, כל־כך השתתפות־בצערו, עד שמשה לא היה יכול לנשוא את מבטה והיה מסב את פניו כשעיניו היו פוגשות בעיניה. וכשהיתה מרגשת, שהלך־רוחו נשתנה, שתחת התוגה המדכאה בא זרם של התעוררות והתפעלות, היתה מתקרבת אליו והיתה שותה בצמא את דבריו. הודות לדקות־הרגשתה לא יכלה דבורה שלא לראות בעיניו של משה את הצער הפנימי המשתקף בהן ושלא לשמוע בקולו הנלבב את הרטט הקל של נפשו המעונה. דומה היה לפעמים, כי לא אליה הוא פונה בדבריו, אלא לעצמו, כי בנפשו פנימה מתחוללת איזו מלחמה, אפשר מלחמה בלתי־ברורה אף לעצמו, כי בכל דבריו הוא מתאמץ בלי משים להוכיח לעצמו דבר־מה ומתענג הוא על מחשבותיו ועל דבריו בשעה שנראה לו, שהשיג את מטרתו זו. דבורה התאמצה בכל כחה להבין את כל אלה — ולא עלה בידה. משה הקודם נעלם ממנה ומקומו ירש אחר. משה הקודם היה יותר פשוט, יותר ברור לה. את משה הלז כבדה והעריצה, אבל הוא נשאר זר לה. משה החדש היה בלתי־מיבן לה. איזה דבר נסתר היה בו; אבל — כמה מוזר היה לה דבר זה: את משה החדש הרגישה כל־כך קרוב לה, כל־כך יקר לה. ומשה זה, הקרוב והיקר לה, משך אותה אליו באיזה כח כביר, מלא אותה רגש של יראת־הכבוד. דבריו הרגיזו את כל נפשה, הרתיחו את דמה וכאילו הקיפו אותה כולה רשת גדולה של אלפי חוטים בלתי־נראים; והיא לא רצתה לצאת מן הרשת הבלתי־נראית הזאת: כל־כך חם ונעים היה לה בה. ובשעה שהיתה יושבת עמו לפעמים בחשכת הלילה על שפת היאור, ביער או בשדה, והיתה שומעת לדבריו המלאים אש־החיים, היתה כל־כך מתלכדת ומתאחדת עם רעיונותיו, עם הרגשותיו, עם כל מצב־רוחו, עד שכמעט היתה מאבדת את הכרת

ה„אני" המיוחד שלה. אילו היה אומר לה ברגעים כאלה: דבורה, נקפוץ אל תוך הנהר! —„לא היתה מפקפקת אף רגע והיתה קופצת עמו אל תוך הנהר. ורגש כהה התחיל להתעורר במעמקי נפשה, שאיזה דבר גדול וחדש, ואולי גם דבר נורא, שלא ידעה אותו עד עתה, מתהוה בחייה; אבל לעמוד בחצי הדרך לא היה ביכלתה. איזה כח טמיר, יותר חזק ממנה, דחף אותה קדימה על דרכה ובכל נפשה היתה משתוקקת למהר ולבוא אל נקודה חדשה זו של חייה, שהיתה בלתי ברורה וידועה לה, ועל־כן גם לוקחת־לב...

ד.

שבת. כמעט כל היום היה משה עסוק. בשבת היו כל החברים חפשים ועבודה מרובה היתה לו. בשבת היו קריאות במחלקות שונות: על הציוניות, בהיסטוריה הישראלית ועוד, ועידות של קומיסיות שונות, אספות המוניות. לעת ערב, אחרי אספה גדולה ומיגעת של הרבה שעות, שנתאספה בחדר של ארבע על ארבע, אשר הנאספים היו מוכרחים לשבת בו צפופים ודחוקים כדגים־מלוחים בחבית, הלך משה ביחד עם ה„חבריא" לטייל.

—חברים, על סירות!—פקד משה את חילו כשר־צבא.

—על סירות!—ענתה ה„חבריא" בשמחה.

הלכו בהמון אל היאור ונטלו כמה סירות. משה ודבורה לקחו להם סירה קטנה מיוחדת. מתחלה שטו כל הסירות ביחד. הבדחן כבר הספיק להמציא בשבילן את השם: ה„ארמאדה הציונית הבלתי־מנוצחת". המשורר קשר את מטפחת־האף הלבנה שלו, שהיתה לה שפה של תכלת, אל מקלו, לשם דגל ציוני. הכל צעקו וצחקו, הכל היו עליזים ומלאי־חיים. החברים טלטלו את הסירות כדי להפחיד את החברות, והאחרונות יבבו וצחקו כאחת. אבל עד מהרה נתחלקה ה„ארמאדה" לשני מחנות: מחנה אחד תחת שלטונו של משה, ומחנה שני תחת פקידותו של המשורר. התחילה התחרות של ריצה, כעין מלחמה בין שני „ציים". משה עמד בקומה זקופה בסירתו. עבד בכל מאמצי־כחו וצעק בקול גדול לזרז את חילו למלחמה על שונאיו. ה„צי" שלו גבר על ה„צי הפיוטי", הקיף אותו מכל עבריו ולקח אותו שבי.—בשעת בין־השמשות נתקבצו כל הסירות עוד הפעם אל מקום אחד. הכל היו עיפים ויגעים מן ה„מלחמה" הארוכה. השמש שקעה תחת הגבעה הסמוכה. גלי־המים לקקו בנחת את כתלי הסירות והתיזו לכל עבר ופנה אלפי ניצוצות אדומים, בני קרני־הפרידה של השמש. רוח קלה התחילה מנשבת. החברים שרו במקהלה שירים שונים. השירים היו נשאים על פני היאור והד־קולם החלש היה נשמע עד למרחוק...

משה אבד פתאום את כל ההתפעלות וההתלהבות הקודמות. הוא ישב על מקומו בלי תנועה, שקוע במחשבותיו, ואיזה יגון קודר היה הולך וחודר לתוך נפשו.

—רוצה אַתְּ, דבורה, לשוט אל האי?

—כן, נשוט—השיבה דבורה והביטה עליו בעינים בוחנות.

האי היה רחוק מן העיר; הוא היה מכוסה עשב גדול וצפוף וקבוצות קבוצות

של אילנות היו מפוזרות עליו פה ושם. זה היה המקום היותר חביב ל,חבריא ובקיץ היתה מבלה שם לפעמים את כל הלילה. גם אספות גדולות היו לפעמים נערכות על האי.

משה ודבורה נשמטו מן החבורה בחשאי, כדי שלא לעורר את תשומת-לבה. הם ישבו על השרפרף האמצעי של הסירה זה אצל זו; הסירה שטה עם הזרם. שניהם הרימו והורידו את משוטיהם בנחת ובהרמוניה. משה שתק כל הדרך ורק זמזם לפעמים אי-אלה נגונים עצובים ועגומים; דבורה הסתכלה בו פעם בפעם בהחבא מן הצד. איזה רגש סוער התחיל חודר לתוך נפשה. כשהגיעו אל האי, קשרו את הסירה לאחד מן השיחים שעל שפת היאור, הניחו במקום-סתר את משוטיהם והלכו לטייל באי. כשעה שלמה תעו בו בעברם בין סבכי אילנות, שהיו מעורים זה בזה בענפיהם המרובים והגדולים; במקרה באו אל המקום, שעל-פי רוב היו נערכות בו האספות. המקום הזה היה שטח קטן מכוסה עשב צפוף ומוקף אילנות מכל צד. במקום הזה ישבו לנוח. דבורה ישבה על העשב. משה השתטח בקרבתה; ראשו היה תמוך על-ידו וכמעט היה נוגע בשכמה של דבורה. שלות-השקט שררה על האי, ורק המית-המים המונוטונית והד-קולם החלש של שירי החברים חדרו פעם בפעם אל המפלט הבודד והפאַנטאַסטי הזה. רגעים אחדים ישבו בדומיה. הם הסתכלו בסקרנות בכל אשר מסביב להם והקשיבו בתשומת-לב מיוחדת לכל רשרוש קל של האילנות והעשבים הסובבים אותם.

—למה אתה כל-כך עצוב, משה?—שאלה דבורה וקולה רעד מהתרגשות מסותרת.

משה שתק. בלי משים היה תולש פעם בפעם עשבים מלוא-חפניו והיה ורק אותם באויר.

—מפני-מה אתה שותק?—שאלה דבורה עוד הפעם כשפניה נטויים אל פניו של משה ועיניה מבקשות את עיניו, ובקולה הרועד מורגש רוך מיוחד. משה הפנה אליה במהירות את פניו, הסתכל רגע בעיניה — וראשו נפל על חזה... רגעים אחדים נשארה בלי תנועה. אחר-כך התחילה ללטף לאט לאט בידיה החמות והרכות את פניו ואת ראשו ולחצה אותו בנחת אל לבה.

—גלמוד אתה! — אמרה כמעט בלחישה כשנרגעה מעט מהתרגשותה הראשונה.

משה לחץ בחזקה את ראשו אל חזה וחבק אותה בשתי ידיו — וכאילו נקפא במצבו זה: לחישתה הרכה והנעימה של דבורה, לטיפות ידיה הרכות והלחצו אל גופה החם—גוף אשה צעירה,—כל ההרגשות האלו, שזה זמן מרובה לא הרגיש אותן משה, עוררו בנפשו סערה חזקה, ובמהירות הברק חלפו ברגע אחד במחו הנלהב אלפי זכרונות ישנים ויקרים, זכרונות אהבתו הראשונה ובתענוגיה... ובאין-אונים נסחף בזרם זכרונותיו... רטט עבר בכל גופו; עד לכאב לחץ את דבורה בזרועותיו ובתאוה סוערת נשק את שערותיה, את מצחה, את עיניה, את צוארה, את כתפיה ואת חזה; ושניהם שכחו את כל העולם אשר מסביב להם וגם את עצמם. רגש אחד גדול וחזק מלא את נפשם—והם טבעו בגליו הסוערים והעצומים...

ופתאום התחלחל משה: האמנם לא את מאַניה נשק עתה,—את מאַניה

חמדתו בליל-האהבה הראשון, כאשר פרצה סערת-נפשם החוצה ?... האמנם לחץ בזרועותיו לא את הגוף הנחמד, שרחף לפניו בדמיונו ושמלא את כל נפשו ?... וכאילו כדי להשתיק את ספקותיו המרים הוא מוסיף לכסות את כל גופה של דבורה בנשיקותיו, עד שאינו יודע עוד להבדיל בין דבורה ובין מאַניה ושתי הנפשות מתלכדות לנפש אהובה ויקרה אחת, שהוא נכון להערות לה את כל נשמתו, את כל רוחו, את כל חייו...

בשעה מאוחרת בלילה שבו לביתם. משה נהג את הסירה. דבורה נלחצה אליו ואת ראשה הניחה על ברכיו. אף רגע לא גרעה ממנו עין. וכמה רוך, התמכרות ואושר, ויחד עם זה—כמה צער נסתר היה בעיניה!... פתאום לחצה בהתרגשות גדולה את ראשה אל לבו של משה, חבקה אותו בתאוה בזרועותיה והתחילה בוכה בחשאי:

—אני כל-כך מאושרת, כל-כך מאושרת! האושר הוא גדול יותר מדאי... אני יראה, שמא לא יאריך ימים, שמא אאבד אותו. איך אחיה בלעדיו ?...

משה העביר בחבה את ידו על שערותיה ופניה—ולא השיב כלום.

ה.

הסתו היה שולט בכל תקפו. רק לעתים רחוקות היה השמש נראה על פני הרקיע. עבים קודרים, עבי-עופרת, נשאים על כנפי רוח קר וחודר בשורות ארוכות בלי גבול וסוף, זה אצל זה וזה על גבי זה, היו מכסים את פני השמים הנמוכים של העיירה נ. לעתים תכופות היו גשמים יורדים. הכל בחוץ היה כל-כך אפור, כל-כך שמם ועצוב. ובלילות היו הרחובות המלאים בצה ורפש ריקים מאדם; הכל היו נשארים בבִיתם, שם היה חום, אור ואיזו בֵּיתָנִיּוּת נעימה ושלוה; —

השעה התשיעית בערב. משה פרלשטיין מתהלך הנה והנה בחדרו שקוע במחשבותיו. לפעמים הוא עומד על מקומו במשך כמה רגעים, מביט בעינים פקוחות לרוחה וקפואות על איזה דבר, שחל עליו מבטו במקרה, מקשיב בתשומת-לב להמיתו וליללתו של הרוח, לדפיקה התכופה של טפות הגשמים על שמשות חלונו, ועוד הפעם הוא מתחיל לצעוד בצעדים מדודים לאורך המרבד של חדרו. זה כמה פעמים נגש אל הקולב, נטל בלי המדה את כובעו ומקלו, פסע כמה פעמים בחדרו פסיעות קטנות הנה והנה, אחז את הכובע ואת המקל בידו, נגש עוד הפעם אל הקולב ובלי חמדה, כקדם, תלה אותם על מקומם. כששמע דפיקה בדלת התחלחל ואמר כמעט בצעקה:

—יכנס! —

ונגש אל הדלת ופתח אותה.

—אח! את היא זו, דבורה ?—קרא במבוכה והשתדל שלא להביט בפניה.— טוב עשית שבאת. כן, טוב מאד.

דומה היה, שרוצה הוא לומר עוד איזה דבר, אבל קשה לו למצוא את המלים המתאימות לחפצו. דבורה ראתה את מבוכתו — והרגישה, שאיזה דבר קר חודר לתוך לבה.

היא הרגישה בימים האחרונים, כי משה נעשה שתקני ועציב. הוא בקר אותה בכל ערב וערב, אבל תמיד היה מביא עמו איזו מרירות מסותרת, איזה יגון כבד, שהעיק על נפשה ומלא איתה פחד פנימי ודאגה עמוקה למרות איתות החבה הגדולה, שלא חדל משה מלהראות לה. היא הרגישה, שהוא סובל הרבה, אבל יראה לשאול אותו על סבת יסוריו. היא המתינה בסבלנות עד שהוא יגלה לה בעצמו את לבו. והנה לפתע פתאום פסק מלבקר אותה. אי-מנוחה מציקה תקפה אותה ומחשבות נוגות התחילו לקנן במחה. הוא התאמצה לגרש מלבה את המחשבות האלו. אבל הן חזרו פעם אחר פעם להכרתה באיזו טרחנות ועקשנות מיוחדת והביאו עמהן לתוך נפשה קור ואימה. לרגעים היתה מרגשת את עצמה אומללה באיתה מדה, שהיתה מתמלאת חמלה גדולה על עצמה. שני נשפים נוראים ישבה בביתה והמתינה המתנה של קדחת לבואו של משה, רועדת בכל פעם שנפתחה דלת חדרה. בערב השלישי, עיפה ויגעה מכל מה שסבלה בשני הימים האחרינים, הלכה אל משה. ואיזה רגש אינסטינקטיבי לחש לה במעמקי נפשה, כי דבר נורא יקרה בנשף זה.

דבורה הסירה את מגבעתה ואת גלימתה, ישבה על הספה והתחילה לעלעל מתוך פזור-נפש בספרים המינחים בלי סדר על השלחן. משה עמד אצל הכוננית ובהתרכזות גדולה הסתכל בכתבית שעל גבי הספרים, כמבקש ספר ואינו מוצא.

— וכי היית עסוק כל הימים האלה? — שאלה דבורה בהתרגשות נסתרת בלי שפסקה מלעלעל בספרים.

— כן, לא יכולתי לבוא — השיב משה במבוכה, ובאותו רגע נטל בלי שים צורך איזה ספר מן האצטבא העליונה והעביר אותו אל האצטבא התחתינה. אחרי רגעים מעטים, כשעברה מבוכתו הראשונה, נגש אל הספה וישב אצל דבורה. ברוך ובחבה הניחה את ראשה על כתפו, לקחה את ידו ולחצה אותה אל לבה בנחת, בנשקה אותה פעם בפעם.

רגעים אחדים שררה דומיה.

— משה, למה אתה מחשה? אמור נא לי דבר-מה. כל-כך הרביתי לסבול בימים האחרונים! — אמרה דבורה בקול מלא אהבה, רכות ואיזה צער עמוק ולחצה את כל גופה אל משה.

משה הפנה אליה את פניו והסתכל רגעים אחדים ישר בפניה.

— אַתְּ הרבית לסבול? — אמר בקיל נמיך, שקוע במחשביתיו, כמדבר לעצמו. קולו נפסק.

הוא הסיר בנחת את ראשה מעל כתפו, קם מן הספה והתחיל פוסע פסיעות קטנות בחדרו הנה והנה. דבורה שרטטה באצבעה הקטנה קוים ארוכים בעלי רֶוַח שוה ביניהם על פני הסיפג האדום, שהיה מונח על השלחן, וכמתגנבות לוו עיניה את משה בלכתו. צעדיו נעשו יותר ויותר מהירים. דומה היה, שנסחף בזרם מחשבותיו ושכח את כל העולם שמחוצה לו. כך עבר כמה זמן. פתאום קמה דבורה בהחלטה ממקומה, נגשה אל משה, הניחה את שתי ידיה על כתפיו ובמבטה הכריחה אותו להביט ישר בפניה.

— מה לך, משה? הגד לי את הכל! אל תסתר ממני דבר!

בקולה היה איזה כח נסתר, כח של יאוש עמוק וגאון פנימי, ואי־אפשר היה לבלתי שמוע בו. משה נעשה כולו חִוֵר. פיו התעוות באופן משונה. לסתו התחתונה רעדה רעידות קטנות ותכיפות. גרונו נִחר.

—דבורה! את הלא אינך רוצה בחמלה! הלא כן?—אמר בקול צרוד והסיר את ידיה של דבורה מעל כתפיו.

דבורה נענעה בראשה לסימן של שלילה.

—נהיה חברים טובים ורעים כקדם...—הוסיף משה כמעט בלחש. קולו נפסק.

בצעדים אטיים, כחולמת, נגשה דבורה אל הספה, ישבה עליה, כסתה את פניה בידיה והתחילה בוכה בקול נמוך וכל גופה רועד כאחוז השבץ. משה ישב אצלה חִוֵר ומבוהל, הביט עליה בעינים קפואות ומלאות צער עמוק ולא הזיז אף אחד מאבריו.

—דבורה, שמעיני נא, אם אפשר לך!—אמר לאחר כמה זמן, כשנפסקו יללותיה של דבורה והיא נחה מעט מהתרגשותה הראשונה.—חושב אני, שלא רק צערי, אלא גם צערך יוקל מעט, אם תביני אותי כראוי.

—דברה־נא—השיבה דבורה בלחש.

—את יודעת, דבורה, כי חיי־משפחה מאושרים מאד היו לי, אבל גורלי המר הרס את החיים האלה—התחיל משה את ודויו בקול נמוך יוצא ממעמקי הלב ומלא רוך וצער ותפש בידו את ידה הימנית של דבורה, מגפף ומלטף אותה בנחת.—כן, זאת את יודעת. אבל מסופקני, אם יכולה את להבין, איזה רושם השאירו בלבי החיים האלה. אפשר שטעות היא בידי, אבל דומה לי, שהיה באשה שאהבתי איזה דבר מיוחד. איני יכול לקרוא את הדבר הזה בשם ידוע, לסמן אותו במלה ברורה, אבל היה בָה דבר, שהוציא אותה מכלל הנשים הבינוניות, הרגילות. באהבה, כמו בחיים, יש הרבה אילוזיה. כן, אבל אילוזיה זו בורא כל אדם לפי טעמו,—ו דומה, שהאילוזיה, שבראתי לי אני, היתה יפה ונהדרה מאד. האילוזיה־האהבה הזאת מלאה את כל ישותי. כל ׳ עיני וכל הרגשותי היו אך בה. את כל חיי מלאתי באהבתו—והחיים קבלו על־ידי זה איזה חום נעים, איזה חן־קסם... וכשמתה האשה האהובה, נשארה תמונתה חקוקה בלבי. כבר עברו שתי שנים מיום פטירתה—והתמונה לא נִטשטשה אף במשהו. והיא היא שהצילה אותי מן היאוש המר. אני הוספתי ללכת בדרך שהתויתי ביחד עם מאניה בעודה בחיים, ונראה היה לי, שהיא מלוה אותי על דרכי זה, שהיא שמחה בשמחתי ומצטערת בצערי. כאילו שומע אני מפיה את שבחי כשאני עושה דבר טוב ואת תוכחתי—כשאני עושה דבר רע. כן, אפשר שכל זה מוזר בעיניך. צריך להרגיש כזאת בשביל להבין זאת כראוי.

משה שתק במשך כמה רגעים ונשתקע בזכרונותיו.

— איש לא ידע את צערי—המשיך את דבריו בטון הקודם.—בעיני אחרים נשארתי משה הקודם, החרוץ, העסקן והמלא שמחת־החיים. רק אני ידעתי את פצעי־לבי הפנימיים, העמוקים. בשעה שהייתי נשאר יחידי היתה תוקפת אותי תוגה שחורה ומרה. בימים הראשונים הייתי מתירא להשאר יחידי, הייתי

מתירא ממחשבותי הקודרות... כשהתודעתי אליך חדר חום נעים לתוך לבי הקר והשמם. הרגשתי, שאת מבינה לרוחי יותר משאר האנשים הסובבים אותי, ונעים היה לי בחברתך. עמך יכולתי לדבר כעם רֵעה נאמנה, לפניך יכולתי לשפוך את לבי ולך יכולתי לגלות את חלומותי ואת תקותי בחיים. הלא כל-כך גלמוד אני!

קולו נפסק.

— יש בלבי איזו אהבה מיוחדת לנשמתה של האשה—המשיך משה את דבריו בנחת, בהתקרבו אל דבורה ובהעבירו מתוך חבה את ידו על שערותיה הפרועות.— נשמתה של האשה היא, כמדומה לי, יותר רכה, יותר חמה, יותר קרובה לָנו. כל מה שהתקרבנו יותר זה לזה הרגשתי יותר נועם בהתקרבותנו. איני יודע, אם תביני לרוחי, אם אומר לך, שאַת היית בעיני כחלק ממאניה. ולחלק זה נתתי, אפשר גם בלי ידיעתי, מעט מאהבתי למאניה. התמכרותך אלי, שראיתי בעיניך, בפניך, בכל דבריך ויחוסך אלי, עוררו בי את כל הזכרונות הנעימים-המרים של העבר וביחד עמהם—את הצמאון החזק לחיים ולאושר. תמונתך כאילו נתאחדה עם התמונה הקרובה והיקרה שנשאתי בלבי— ונעשתה לי קרובה ויקרה אף היא. אני הפקדתי את עצמי ביד זרם רגשותי וגם אותך משכתי אחרי. אני לא ראיתי שום סבה לעצור בעד הזרם הזה. בשם מי או בשם מה?... אבל מיד ראיתי, כי טעות היתה בידי. אמת, דבורה, בחברתך בליתי הרבה שעות נעימות, בקרבתך נחה נפשי מעט מצערה, באהבתך הרכה גרשת את תוגתי השחורה. אבל—צריך אני להודות: כל זה אינו מספיק לי. אני ידעתי אהבה גדולה וחזקה, אהבה סוערת, שתוקפת את כ ל האדם, חודרת לתוך כ ל גופו ונפשו ואינה משאירה אף חלק קטן ממנו מחוץ לממשלתה. ולמרות רצוני הייתי מעביר תמיד קו-מקביל בין ההוה שלי ובין העבר. ואין אני אשם בדבר, אם מוצא אני בהוה זה מעין עלבון גם לי וגם לך. מי שהיתה לו פעם אחת בחייו אשה אהובה, שנשמתה היתה לו למקדש,—שוב אינו יכול לעולם לראות באשה אך מקלט בטוח מיסורי-החיים. אני מכבד אותך מאד, דבורה, ואיני יכול ואיני רוצה לראות בך מקלט כזה. בימים האחרונים נדמה לי לפעמים, כי ביחוסינו יש איזה דבר לא-טוב, שהוא משפיל גם אותי, גם אותך וגם את זכרונה של מאניה...

קולו נפסק. שתי דמעות גדולות ועגולות נראו בעיניו ונתגלגלו לאט על לחייו.

— יודע אני, דבורה, כי גורם אני לך הרבה צער — הוסיף משה אחרי הפסקה קטנה— אבל איני יכול לבקש ממך סליחה, כי איני מוצא בי אשמה. כל דבר שפל ונקלה, שיעלוב אותך, לא היה בְיחוסי אליך. ומאד יצר לי, אם את, רעותי הקרובה לי כל-כך, לא תביני אותי.

— הרגע, משה— ענתה דבורה בלחש, עוצרת בבכיתה המתפרצת מגרונה.— איני יכולה להאשים אותך. אילו ידעת כמה אני מאמינה בך, בלבך הטוב והטהור! כן, מר לי, מר מאד. מרגשת אני ריקנות נוראה בלבי, כאילו עשו שם נתוח והסירו ממנו כל מה שהיה בו מן היקר והקדוש לי. הלא אתה יכול להבין לרוחי! אבל להאשים אותך? במה?—אני מודה לך מקרב לבי על מה ששוחת לי

דומיה שררה במשך רגעים אחדים. דבורה בכתה בחשאי.

—תזכור אותי לפעמים? — שאלה פתאום בהרימה את פניה אליו ובהביטה עליו בעינים דומעות ומלאות אהבה בלי גבול.

משה משך את ראשה אל חזהו ונשק בחבה את מצחה ואת עיניה:

—למה תשאלי? כלום אפשר לשכוח את הלב, שביחד עם לבנו ידע עונג וצער החיים אפילו אך רגעים אחדים?

הוא נשתתק ונשתקע במחשבותיו, כמתישב בדעתי על איזה ענין חשיב.

—כן, דבורה—הוסיף אחרי הפסקה קטנה—אפשר, מוטב שתשכחיני. אם כן הדבר, עשי כטוב לך: התאמצי לשכוח אותי כליל. צר יהיה לי מאד לאבד רֵעה קרובה כזו. הלא יודעת את כי גלמוד אני, גלמוד...

—לשכוח אותך! — השיבה דבורה מתוך דמעות, ולחצה פתאום בהתרגשות סוערת את ראשה אל חזהו של משה—אני הייתי כל־כך מאושרת, כל־כך מאושרת! אתה נתת לי חיים חדשים, את הרגעים היותר יפים בחיי... איני רוצה לשכוח איתך—ולא אשכח אותך כל ימי חיי...

דבורה נשתתקה. היא הסירה את ראשה מעל חזהו של משה, הורידה אותו על מסעד־הספה והוסיפה להוריד מעיניה בדממה דמעות גדולות וחמות. משה ישב על־ידה וכשהיה מרגיש בזעזועי־גופה, שהבכי הרעיד אותו כולו, היה מעביר בנחת וברוך את ידו על ראשה, שכמה וידיה...

אחרי ימים אחדים עזבה דבורה את העיר נ.

בין השמשות. משה פרלשטיין יושב יחידי בחדרו אצל חחלון שקוע במחשבותיו. הוא מביט בעיניו הקפואות על העצים הערומים והעצובים של היער, על העלים הצהובים והרטובים, המתגוללים חמרים חמרים על פני הארץ, על השמים הקודרים והמכוסים עבים אפורים. גלי זכרונותיו שוטפים בחזקה. הוא עובר מן ההוה אל העבר והוא שוכח את בדידותו. תמונתה של מאניה מרחפת לנגד עיניו וממלאה את לבו חום ורוך. ואולם ביחד עם תמונתה עולה לפניו לפרקים תמונת אשה אחרת. רגע הוא מרגיש, שתמונה זו קרובה לו כל־כך, אהובה לו כל־כך, ברגע השני נראית לו התמונה רחוקה וזרה וברגע השלישי מתערבבות שתי התמונות הללו ונעשות לתמונה אחת יקרה וחביבה. ולבו מתכוייץ מתוך געגועים עזים ומתוך תוגה עמוקה...

ברן, חמשה עשר בשבט, תר"ע.

2

אַחֲרֵי מוֹתִי.

וְהָיָה כִּי יִדְעַךְ הַנִּיצוֹץ הָאַחֲרוֹן בִּלְבִּי
וְאַחֵר לֹא יֻצַּת לְהָאִיר אֲפֵלַת חֲדָרָיו;
וּכְקֶרַע עֲנָנָה יְתוֹמָה בְּעַרְבוֹת הַשַּׁחַק
תְּשָׂרֵךְ נִשְׁמָתִי עֲנִיָּה בֵּין חוֹמוֹת־עֲרָפֶל;
וְיוֹמִי וְלֵילִי יִתְמַזְּגוּ בִּשְׁתִיקָה זוֹעֶמֶת
וְהָיוּ לְמִדְבַּר שִׁמָּמוֹן בְּלִי רֵאשִׁית וְאַחֲרִית,—
אָז אֶפְרֹשׂ, עֲרִירִי וְנֶעְכָּר, לְזָוִית נִשְׁכָּחָה
וְאוֹצִיא בִּדְמָמָה אַחֲרוֹנַת־אַנְחוֹתַי —וְאֶדֹּם...
וְחָתְרוּ אֲנָשִׁים וּבָדוּ פִּתְרוֹנִים לְמוֹתִי —
וְקָבְרוּ אֶת סוֹדוֹ אֲחוֹרֵי הַגָּדֵר הַדְּחוּיָה...

יעקב לֶרנר.

ספר-דברים ותורת-כהנים

(סוף).

מאת

אפרים ירושלימסקי.

ד.

הכוונה.

במאמרינו הראשונים בארנו את הסתירות שבין ספר דברים לתורת הכהנים והוכחנו, שהשתדלותו של ווילהויזין לבאר את הסתירות שבשתי תורות-משה רק על-ידי שתי התקופות השונות, שבהן נכתבו שתי התורות השונות, לא עלתה בידו כלל. וחוץ מזה הוכחנו, שסתירות ידועות אינן יכולות להתבאר רק על-ידי מה שתורה אחת (ספר-דברים) קדמה לחברתה (תורת-כהנים), אלא שיש לראות כאן כוונה מכוונת מצד ספר-דברים לתאר את הענינים שלא כתורת-כהנים. הנה, למשל, הסתירה בדבר מתנות הלויים. בספר-דברים אין ללויים שום משרה ועבודה בבית-ה׳ ושום מתנה אינה ניתנת להם, באופן שהם עומדים שם בשורה אחת עם הגר, היתום והאלמנה; ואולם מתוך רשימה אחרת (דברים, י״ח, ו׳—ז׳) רואים אנו, שהלויים היו משרתים בבית ה׳ וגם אוכלים את חלקם. עוד סתירה מעין זו נביא בזה: ספר דברים עורך אחרי התוכחה, שמשה מוכיח את העם (דברים, א׳—ג׳), חוקים ומשפטים,— ובכל החוקים והמשפטים האלה נעדרו כמעט כל חוקי תורת-הכהנים שבין ה׳ ובין העם; לפי זה חייבים אנו, לכאורה, לבוא לידי אותה ההחלטה, שבאו אליה המבקרים החדשים: כי בתקופת ספר דברים עדיין לא ידעה היהדות כלום מכל החוקים האלה. ואולם מתוך רשימה אחרת אנו מכירים, שהחוקים האלה ידועים היו בתקופת דברים במדה מרובה: „כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם, בין דין לדין ובין נגע לנגע, דברי ריבות בשעריך" (שם, י״ז, ח); הרמוזים לחוקי תורת-כהנים ברורים הם כאן למדי. —

וכך מתחדדת השאלה על יחוסו של ס״ד אל ת״כ. דעת המאמינים, שהתורה שבס״ד באה אך להוסיף על החוקים שבת״כ ולבארם אבל לא לבטלם, מופרכת היא, שהרי אנו רואים, שקודם שהתחיל ס״ד לערוך את חוקיו,

השתדל לבטל דעה זו מעיקרה ואמר: „ועתה, ישראל, שמע אל החוקים ואל המשפטים, אשר אנכי מלמד אתכם לעשות וגו׳, ל א ת ו ס י פ ו ע ל ה ד ב ר, א ש ר א נ כ י מ צ ו ה א ת כ ם, ו ל א ת ג ר ע ו מ מ נ ו לשמור את מצות-ה׳ אלהיכם, א ש ר א נ כ י מ צ ו ה א ת כ ם" (שם, ד׳, א׳ — ב׳). ואנו רואים גם-כן, כי חוקים ומשפטים הרבה, שמתאימים להלך-רוחו של בעל ס״ד, הוא מעתיק מתורת-כהנים, משנה ומוסיף בהם פרטים שונים כפי תכונת נפשו, ולעומת-זה הוא משמיט לגמרי את החוקים המתנגדים לתכונתו. הדבר ברור הוא, איפוא, שמגמתו של ס״ד לא היתה אך להוסיף על ת״כ, אלא ללמד תורת-מעשה אחרת, שנכנס לתוכה מת״כ, שקדמה לו, אך מה שנראה לו מועיל לתכליתו. ולפיכך נראה לנו כדבר ברור, שספר-דברים בא לעולם אחרי שכבר נתפרסם ספר ת״כ בעולם ואחרי שנעשו חוקיו ליסודם של חיי-האומה הדתיים והכלכליים כאחד. בית-המקדש היה אז כבר לב האומה, וראשה היה אז כבר הכהן הגדול, וממשלת הכהנים ומתנותיהם העיקו על העם מאד. ואז בא ס״ד להורות תורה אחרת, שתחליש את ממשלת הכהנים ותמעיט את מתנותיהם מאת העם ואת מפלגת הלויים תבטל לגמרי, והעיקר—תורה, שעל-ידי חוקיה תֵעָשה היהדות יותר ויותר דת מוסרית גמורה. אלו הן כוונתו ותכליתו הרצויות של ס״ד. הוא נכתב בתור משנה-תורה, שהורה משה את בני-ישראל בערבות-מואב, לעומת ת״כ, שהורה משה בחורב, והוא שאף לבוא במקום תורה ראשונה זו, שנתפרסמה קודם. ואולם שאיפתי זו לא הצליחה כלל. הכהנים והעם ספחו גם ספר-דברים אל תורת-משה מפני שראו בו ביאור מצד משה רבינו לחוקי-חורב הראשונים והוספת חוקים חדשים, שלא הספיק משה לתת אותם לפני העם בחורב. והילכך לא די שלא הקל ס״ד את עול הדת, כמו שעלתה במחשבה לפני מחברו, אלא הכביד את העול עוד יותר. בעל ס״ד רצה להלחם בכהנים בכלי-זינם: הכהנים יסדו את כל חוקיהם ומשפטיהם על תורת-משה, ועל-כן פרסם בעל ס״ד גם-כן תורת-משה, שהתנגדה לכל חוקיהם ומשפטיהם; וכדי שיתקבל באומה, נזהר שלא להבליט כוונתו זו יותר מדי. ואמנם, על-ידי זה עלה בידו להתקבל ולהתקדש באומה, אבל על-ידי זה עצמו גם לא השיג את מטרתו, כי נעשה בעיני הרוב לא ל נ ג ו ד אל הישן, אלא ל ה ו ס פ ה על הישן.

השערתנו זו בודאי תהא נראית לרבים כזרה. אבל היא תתאמת לנו כשנסתכל בהשקפות ובחוקים החדשים של ס״ד ונראה, שבאמת כולם מתנגדים לת״כ:

1) רעיון אחדות-האלהות. מושג אחדות-האלהות שבתורת-כהנים אינו צרוף ומזוקק כלל ויש בו הגשמה מרובה: „ויחזו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר" (שמות, כ״ד, י׳). ת״כ לא עברה הלאה מן הכתוב: „לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם" (שם, כ׳, כ״ג), כלומר, לא תעשו לכם אל אחר ביחד עם ה׳ בסמל הכרובים, וזה מתאים ל„יהוה" ול„אלהים" שבספורי האבות, ל„כרובים" שעל ארון-הברית ועל יריעות-המשכן ועוד. להאחדות המוגשמת בתואר ודמות איזו שיהיו התנגד ס״ד. הוא מטעים את האחדות הצרופה, שאין לה תואר ודמות, בדברים נמרצים אלה: „וידבר ה׳

אליכם מתוך האש, קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים, זולתי קול" (דברים, ד', י"ב); „פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל" (שם, ד', ט"ז); „כי תוליד בנים ובני־בנים ונושנתם בארץ והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל" (שם, ד', כ"ה). בדברים אלה שומעים אנו מחאה נסתרה נגד הכרובים שעל הארון במעשה המשכן. ולפי זה עורכת כל פרשה ד' שבספר־דברים מלחמה על עיקר חשוב מאד שבתורת־הכהנים, אך בזהירות יתרה ובסתר־פנים.

ועוד בעיקר חשוב אחד נלחם ספר זה: אחרי שהוא מעמיד (דברים, י"ז, י"ד—כ') בראש האומה מלך במחאה נגד שלטון הכהן־הגדול, הוא בא אחר־כך (שם, י"ח, א'—ה') להגביל את כח הכהנים וממשלתם בכלל: „לא יהיה לכהנים־הלויים כל חלק ונחלה עם ישראל" (שם, י"ח, א'),—ובזה נתכוין לא לבד נגד ערי הכהנים־הלויים ומגרשיהם, אלא יותר מזה—נגד „כל חרם בישראל", שהיה לכהנים כפי ת"כ (במדבר, י"ח, י"ד); הוא ממעיט את מתנות הכהנים מאת זובחי הזבח: תחת „חזה ושוק" שבתורת־כהנים (ויקרא, ז', ל"א—ל"ד), מצוה הוא על זובחי הזבח לתת לכהן את „הזרוע והלחיים והקבה" (דברים, י"ח, ג'); והוא מוציא חוק חדש על הלוי שיבוא „מאחד שעריך" (שם, ו'—ח'), כמו שאמרנו למעלה. אחרי כל אלה באה פרשה שלמה, שמזהרת שלא לנחש ולכשף, — דבר, שתורת־כהנים עונשת אותו במיתה (שמות, כ"ב, י"ז; ויקרא, כ', כ"ז), — ובעל ס"ד מוסיף על אזהרה זו: „תמים תהיה עם ה' אלהיך, כי הגוים האלה, אשר אתה יורש אותם, אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך; נביא מקרבך מאחיך כמוני יקם לך ה' אלהיך, אליו תשמעון" (דברים, י"ח, כ"ב); כל המעוטים האלה: „מקרבך", „מאחיך", „כמוני", באו, לדעתי, רק למעט את השאלה באורים ותומים מפי הכהן, — דבר, שנצטוה בתורת־כהנים: „ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה', על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה" (במדבר, כ"ז, כ"א). וכוונת הדבר הזה — ככוונת ההתנגדות להכרובים—היא: לצרף את מושג אחדות־האלהות, שאף בת"כ דבקו בו עוד סיגים מגשימים.

וכן הדבר לא רק בנוגע למושג־האלהות, אלא גם לעבודת־האלהים.

עבודת־האלהים שבתורת־הכהנים מגושמת היא עוד למדי; היא יכולה להתגלות רק בקיום החוקים. מקום בראש תופסת עבודת הזבח, שהתפצלה לסעיפים שונים: קרבנות לכפר—חטאת ואשם, קרבנות לטהר—אשם מצורע, חטאת היולדת, פרה אדומה ועוד, — וחוץ מזה גם „החרם", שעוד לא הכריעו החכמים, כמה יש בו מסוג הקרבן וכמה — מסוג מדת־המשפט ליסר את המורדים והפושעים. נוסף על המקומות המסופקים יש מקום אחד בתורת־כהנים (ויקרא, כ"ז, כ"ח—כ"ט), שהוא מכריע יותר את הכף כלפי הדעה, שהחרם היה קרבן, וקרבן בצורה מעוררת זועה: „כל חרם, אשר יחרם מן האדם, לא יפדה, מות יומת". — לא כן עבודת־האלהים שבספר דברים. לקרבנות־תמיד, חטאות ואשמות אין בו זכר; הוא יודע רק זבחי שלמים. ביחד עם הטעמת יראת־ה' שבתורת־כהנים מטעים ס"ד ביותר את אהבת־ה' ואת

הצורך לעבדו בכל לב ובכל נפש (דברים, ו׳, ד׳—ט׳ וי׳, י״ב). חכמי התלמוד אמרו בצדק, כי „עבודה שתלויה בלב זו תפלה״; וס״ד קבע אמנם לרחשי־שפתים מקום חשוב בעבודת־ה׳: ודוי־המעשר וההודאה על הארץ בזמן הבאת בכורים (דברים, כ״ו).

2) החוקים הדתיים והמוסריים, החוקים שבספר־דברים מצטיינים בקנאתם היתירה להרחיק את העם הנבחר מעבודת אלהי הגוים, לשמור על טהרת־המשפחה שלו ולטעת בלבו אהבת־הבריות. אחרי שאוסר ס״ד בפרשה י״ב את כל הבמות, מזהיר על אחדות המקום הנבחר ומתיר בשר־תאוה בכל מקום, היא בא בפרשה י״ג לשפוט את נביא־השקר ואת דמסית ולהחרים את העיר הנדחת. כל החוקים האלה, שאינם הומניים ביותר, אינם חוקים הדשים באמת, אלא רק הרחב־באור אל דחוק: „זובח לאלהים יחרם״ שבתורת־כהנים (שמות. כ״ב, י״ט). ופרשה י״ד מס״ד מעתקת בהוספות הרבה את כל חוקי מאכלות אסורות שבתורת־כהנים (ויקרא, י״א). על יסוד האזהרה „לא תאכל כל תועבה״ אוסר ס״ד (י״ד, כ״א) את הנבלה גם על העם, נגד ת״כ, שעל־פיה מוזהרים על הנבלה רק הכהנים בלבד [1]. ולזה מתאים גם החוק החדש, שהמעשר הוא לבעלים ורק צריכים הם לאכלו בקדושה במקום הנבחר, שבא במקום החוק שבתורת־כהנים (במדבר, י״ח, כ״א—כ״ד), שעל־פיו המעשר הוא ללויים פרשה ט״ו של ס״ד הוא כולה מוסרית. תחת שמיטת קרקע מזהיר ס״ד על שמיטת כספים ומצוה להלוות לעני ולשלח את העבד העברי לחפשי אחרי עבודת שש שנים וגם להעניק לו מכל מה שיש לאדונו. לא מבואר הוא רק טעמו של הכותב, הסומך לכל זה את החוק החדש, שגם הבכור כהמעשר לבעלים הוא. פרשה ט״ז היא פרשת חגי השנה ובה לא הוסיף ס״ד על ת״כ (ויקרא, כ״ג) ולא כלום. ולעומת זה אין בס״ד אפילו זכר להעומר ושתי הלחם, כדרכו שלא להזכיר קרבנות־צבור; וגם בפסח שנה בחוקת־הפסח ואמר: „וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר וגו׳ ובשלת ואכלת במקום אשר יבחר ה׳ אלהיך בו, ופנית בבוקר והלכת לאהליך״ (דברים, ט״ז, ב׳—ד׳), וכוונת השנוי היא— להסיר מעל קרבן הפסח את החוקים, שהקקה עליו ת״כ, ולעשותו רק כזבחי שלמים. כן אין בו זכר ליום־התרועה ויום הכפורים, לתכלית שבארנו למעלה [2]. חג־הסוכות הוא בס״ד רק שבעת ימים והעצרת של היום השמיני חסר. כמו־כן אין כאן זכר לחוק לקיחת „פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ אבות וערבי־נחל״ שבתורת־כהנים (ויקרא, כ״ג, מ׳) [3]. כל החגים, כהשבת (דברים,ה׳, י״ד—ט״ו), הם חגים חולוניים, שנקבעו לשם המנוחה מעמל החיים. — אחר־כך מזהיר ס״ד להעמיד שופטים ושוטרים בשערי ישראל בכל השבטים ומזהיר אותם לשפוט משפט־צדק (שם, ט״ז, י״ח—כ׳), מזהיר שלא לטעת אשרה, שלא להקים מצבה ושלא לזבוח שור ושה בעלי־מום (שם, ט״ז, כ״א—כ״ב וי״ז, א׳),—אזהרה לכהנים, שכנראה ממלאכי (א׳, ח׳) היו חשודים על זה, ואחרי־זה הוא מצוה

---

[1] עיין מה שנאמר על זה בחוברת הקודמת (למעלה, עמ׳ 324—325).

[2] עיין בחוברת הקודמת (למעלה, עמ׳ 319—322); [3] עיין שם, עמ׳ 321.

לשפוט את העובד אלהים אחרים בסתר (דברים, י״ז, ב׳—ז׳), ומשתדל להסיר כל ריב ומחלוקת בענינים הדתיים, ולתכלית זו הוא מצוה לענוש „זקן ממרה״ (שם, י״ז, ח׳—י״ג). מיד אחר־זה אנו מוצאים את המצוה להעמיד בראש האומה מלך— ולא כהן־גדול, כמו שכבר הטעמנו, ואת המלך מצוה ס״ד, ש„יכתוב לו משנה התורה הזאת (ולא ספר תורת־הכהנים) על ספר מלפני הכהנים הלויים״ (שם, שם, י״ד—י״ח), וכנראה, אין כאן המלות „מלפני הכהנים הלויים״ אלא הוספה מאוחרת, בשעה שכבר נשטשטה הכרת תכונתו של ס״ד והתנגדותו לכהנים הלויים.

פרשה י״ח מכוונת מתחלה ועד כלה נגד הלויים: „לא יהיה לכהנים הלויים כל חלק ונחלה״ וגו׳ (שם, י״ח, א׳—ג׳), ובמקום החזה והשוק תהיינה מתנותיהם רק הזרוע, הלחיים והקיבה, כמו שכבר בארנו. אמנם, יש בו חוק חדש לטובת הלוי, שיבוא מ„אחד השערים״, אך לא נתבאר מה היתה מטרתו בחוק זה. את התנגדותו להאורים־והתומים גם־כן בארנו כבר.—בפרשה י״ט הוא מבאר את חוקי ערי־מקלט שבתורת־כהנים (במדבר, ל״ה, ט׳—ל״ד), אלא שספר־דברים משמיט מן החוקים האלה את ישיבת הרוצח בעיר־המקלט עד שימות הכהן־הגדול (שם, ל״ה, כ״ה וכ״ח).—האזהרה הבאה אחר זה: „לא תסיג גבול רעך, אשר גבלו ראשונים״ (דברים, י״ט, י״ד), מכוונת, כנראה, כלפי המלך או הכהן־הגדול. פרשת עד זומם (שם, שם, ט״ו—כ״א) לא נתבאר לנו פירושה: בתחלה יאמר: „לא יקום עד אחד באיש לכל עון״—משמע, שעד אחד הוא כמו שאינו, ואולם אחר־כך הוא אומר: „כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה ועמדו שני האנשים אשר להם הריב״— משמע, שעדותו של עד אחד היא עדות מצטרכת להזמה ושאף עד אחד, אם הוא עד זומם, חייב מיתה.—

חשובים בעינינו ביותר הם חוקי־המלחמה בספר־דברים (פרשיות כ׳—כ״א), שהם חוקים מוסריים נעלים מאד. בחוקים האלה מגביל ומצמצם ס״ד את אכזריות המלחמה כלפי פנים—ביחס אל יוצאי הצבא — וגם כלפי חוץ—ביחס אל האויבים הנלחמים. ביחוסו אל הראשונים ממעיט המחוקק את מספר המוצאים למלחמה ומוציא מכללם את כל מי שבנה בית, נטע כרם או ארש אשה, יתר על כן — אף את הירא ורך הלבב (דברים, כ׳, א׳—ט׳). לפי ספר דברים צריכים לצאת למלחמה כמעט רק הגבורים המתנדבים בעם. אך עוד יותר נשתומם על רגש המוסר של ס״ד כשנסתכל בהשתדלותו להגביל ולהמעיט את האכזריות ביחס אל האויב. הוא מזהיר לקרוא לשלום קודם המלחמה והמצור, ואם כבר נלכדה העיר במלחמה, הוא מזהיר שלא להכות את הנשים והטף (שם, שם, י׳—ט״ו) ושלא להשחית כל עץ־מאכל (שם, שם, י״ט—כ׳); ובדין „אשת יפת תואר״ הגיע רגש המוסר עד מרום קצו: היא מזהיר שלא לקחת את האשה השבויה לאשה אלא אחרי שתתנחם על אבדן מולדתה, ואם לא יחפוץ בה, הוא חייב לשלח אותה לנפשה ולא למכור אותה בכסף, כמנהג העולם העתיק בנוגע לשבויות מלחמה: „לא תתעמר בה תחת אשר עניתה״ (שם, כ״א, י׳—י״ד). בחוק פרשת המלחמה בא גם חוק עגלה ערופה (שם, שם, א׳—ט׳), כנראה, לא חרש ס״ד את החוק הזה, אלא היא מחוקי־ישראל הקדמונים, ואולם ת״כ השמיטה אותו מיראה שמא יזיק החוק לערוף את העגלה בנחל איתן לאחרות־האלהות ולאחרות מקום־הזבח כאחת, אבל ס״ד הביא אותו כדי להוכיח בו, כמה גדול עון שפיכת דם נקי, כמחאה נגד המלחמה. ויפה השיגו את הדבר הזה חכמי התלמוד, שאמרו

באגדה: „וירב שאול בנחל" (במלחמת עמלק): שאול דן ק"ו מעגלה ערופה. והפסוק „ונגשו הכהנים בני-לוי, כי בם בחר ה' אלהיך לשרתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" (שם, שם, ה'), הוא הוספה מאוחרת, כי, ראשית, ההטעמה היתירה שבו מוכיחה על זה, ושנית, הרי באמת אין בעגלה הערופה להכהנים הלויים שום פעולה ומעשה.

ואחרי שהגביל ס"ד את ממשלת המלך אף בשעת-חירום בא להגביל גם את ממשלת האב: „לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור" (שם, ט"ו—י"ז). בן סורר ומורה אינו יכול להשפט משפט-מות על-ידי אביו בלבד, אלא „ותפשו בו אביו ואמו" (דייק הכתוב, שדוקא שניהם כאחד צריכים להגישו למשפט, כמו שהבינו דבר זה לאשורו חכמי-התלמ"ד) ורק זקני העיר יכולים להוציא עליו משפט-מות (שם, שם, י"ח—כ"א). ואחר זה הוא מזהיר, שאסור להתעלל בגוף הנשפט אחרי מותו: „לא תלין נבלתו על העץ". (שם, שם, כ"ב—כ"ג).—בפרשה כ"ב מעתיק ס"ד מת"כ את חוק השור הנדח והשור שנפל בדרך (דברים, כ"ב, א'—ד'), שכבר בארנו למעלה[1]. ואחרי החוקים האלה באים בס"ד חוקים מוסריים, שתכליתם לשמור על טהרת המשפחה: „לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה" (דברים, כ"ב ה'); ואולם באמצע נפסקו על-ידי החוקים שנפרטו בפסקים ו' - י"ב, שאין שום המשך ושייכות ביניהם. לדעתנו, תקוני-סופרים לפנינו כאן: הרבה חוקים נשמטו מגוף הספר, ועל-כן נראים החוקים שנשארו כבודדים ומוזרים לתכונתו של ס"ד. ראיה על זה הם חוקי-הכלאים, שחסר בהם החוק הראשון והחשוב, שכולם הובאו בשבילו: „בהמתך לא תרביע כלאים" (ויקרא, י"ט, י"ט).—לא מובן לנו, מה בא ללמדנו החוק לעשות „גדילים" לכסות לילה (דברים, כ"ב, י"ב): אם רצה בעל ס"ד באמת לבטל את ה„תכלת", למה, איפוא, בא להוסיף „גדילים"? — ואחרי שאין אנו יודעים כלום ממהותם של ה„גדילים", נעבור מהם ונתבונן יותר, אל החוקים המוסריים החדשים, שתכליתם היא רק טהרת-המשפחה. מצוין הוא משפטו של המוציא שם רע על אשתו וענשו הגדול בערך, אך עוד יותר מצוין הוא עונש האשה, אם באמת זנתה בבית-אביה (שם, י"ג—כ"א): כאן חקק בעל ס"ד חוק חדש אכזרי מאד, והכל מתוך שהוא חרד ביותר על טהרת המשפחה. וראוי להעיר, שהחוק הזה לא נתגשם בחיים מעולם, כי גם בעלי-התלמוד פירשו את החוק לא כפשוטו ודרשו עדים והתראה בזמן שהאשה שזנתה היתה ארושה. מצוינים הם גם עונשי הנואף והמאנס, בעולת-הבעל והפנויה (שם, שם, כ"ב—כ"ט), ואך לפלא בעינינו, כי מכל העריות שבת"כ העתיק ס"ד רק את אשת אביו (שם, כ"ג, א').—הוא מרחיק פצוע-דכה וממזר ועמוני ומואבי מקהל ה' ובהומניות יתירה הוא מצוה שלא לתעב אדומי, „כי אחיך הוא", ושלא לתעב מצרי, „כי גר היית בארצו" (שם, שם, ב'—ט). הוא מזהיר, שגם במחנה היוצא למלחמה לא ימצאו כל טמא מקרה-לילה וכל ערות-דבר (שם, שם, י'—ט"ו). אחרי שהזכיר את מחנה המלחמה יצוה שלא להסגיר עבד אל אדוניו,—מה שיקרה בימי מלחמה,

[1] עיין בחוברת הקודמת (למעלה, עמ' 325).

ומצוה, שלא יהיו קדשה וקדש מבני־ישראל ושלא יובאו אתנן זונה ומחיר־כלב בבית ה'. הוא מזהיר לשלם את הנדרים, אבל יחד עם זה הוא מטעים: „וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא; מוצא שפתיך תשמור" (שם, שם, ט"ז—כ"ג) [1]. חוק חדש חקק ס"ד—שהאיש המגרש את אשתו אינו רשאי לשוב ולקחתה אחרי שהוטמאה (כ"ד, א'—ד), ואף זה היה צריך להיטיב את חיי־המשפחה ולמנוע את הבעל מלשלח את אשתו בקלות יתרה. ועד כמה היו חשובים חיי־המשפחה בעיני בעל ס"ד אפשר לראות מן החוק שחקק: „כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא וגו', נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו" (שם, שם, ה').

מוסריים מאד הם החוקים: „לא יחבול ריחים ורכב". „גונב נפש" (מה שנהפשט אז מאד, כי היו גונבים אנשים ומוכרים אותם לשם עבדות, וזוהי כבת קשי העונש). „השמר בנגע הצרעת" (מה שגם־כן היה חשוב מאד בימי־קדם ובארץ־הקדם, ובזה נעשתה הנחה לכהנים־הלויים). וביחוד החוקים הבאים אחר זה: „כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו, בחוץ תעמוד". „לא תעשוק שכר עני ואביון". „לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על עון אביתם" ו„לא תטה משפט גר יתום ולא תחבול בגד אלמנה" (שם, שם, ו'—י"ח). ס"ד מזהיר על מתנית עניים מתבואות השדה, שבאו בת"כ (ויקרא, י"ט, ט'—י'), ומוסיף עליה חוק חדש: „כי תקצור קצירך ושכחת עומר בשדה, לא תשוב לקחתו, לגר, ליתום ולאלמנה יהיה" (דברים, כ"ד, י"ט—כ"ב).

בפרשה כ"ה הוא מגביל את עונש הגוף: „והכהו לפניו כדי רשעתו במספר ארבעים יכנו, לא יוסיף להכותו על אלה מכה רבה ונקלה אחיך לעיניך" (שם, כ"ה א'—ג').והוא מוסיף חוק מוסרי נפלא מאד—לרחם גם על נפש הבהמה במדה שלא הגיעה אליה ת"כ: „לא תחסום שור בדישו" (שם, שם, ד').—ובס"ד בא גם חוק־היבום, שכנראה מבראשית (ל"ח, ח'), היה נפרץ מאד בישראל, אך ת"כ השמיטה אותו מפני שראתה בו נגוד לאסור אשת־אח, וס"ד השיב אותו על מכונו והזהיר ליבם את אשת האח, שמת בלא בנים, כמו שהיה לפנים בישראל; אך על הכוונה הישנה: „והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו בישראל", הוסיף הוא כוונה חדשה: תקנת האלמנה, שתשתחרר משעבודו של היבם, שהרי אם היבם לא ירצה לקחת את יבמתו, „תחלוץ נעלו מעל רגלו", כדי לקיים את דבר חופשתה („וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו, וזאת התעודה בישראל", רות, ד', ז', כלימי תעידת שחרור) ו„ירוק בפניו", כדי להראות קבל עם את חופשתה, שיצאה מרשותו לעולם (דברים, כ"ה, ה'—י'). וראוי לציין את הדבר הזה: אף על־פי שנראה מכל החוקים שבספר־דברים, שלבו של בעל הספר הזה היה מלא אהבה לבריות ורחוק מאד מאכזרות—אף־על־פי־כן בנוגע לטהרת חיי־המשפחה אנו רואים, איך חרדתו היתרה עליה מקלקלת את השורה, באופן שעל מעשה קל לפי ערך הוא אומר: „וקצות את כפה, לא תחוס עינך"

---

[1]) בדבר „לנכרי תשיך" עיין מה שבא בחוברת הקודמת (למעלה, עמ' 326).

(שם, שם, י"א—י"ב).—ואת חוקיו מסיים ס"ד באזהרה על אבני המשקל והמדה, שהעתיק מתורת-כהנים (ויקרא, י"ט, ל"ה—ל"ו), ובהזכרת מעשה עמלק (דברים, כ"ה, י"ז—י"ט). האזכרה האחרונה ראויה לתשומת-לב. בתורת-כהנים (שמות, י"ז, י"ד—ט"ז) אנו מוצאים: „ויאמר ה' אל משה: כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע, כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים". סגנון הדברים האלה נותן מקום לחשוב, שה„זכרון בספר" בא כדי שיזכור ה' ולא ישכח למחות את זכר עמלק,— וזוהי הגשמה גסה, שעוד נוספה עליה ההגשמה שבפסוק שאחרי הבא: „כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור" (שם, שם, ט"ז). ס"ד לא יכול לסבול הגשמה כזו, ועל-כן נתן לדברים סגנון אחר, שעל-פיו צריכים לזכור ולא לשכוח את מעשה עמלק ולמחות את זכרו—בני-ישראל ולא ה'.

ה.

התוצאות.

עברנו על כל חוקי ס"ד וראינו, שהשערתנו, כי ס"ד אינו אלא ספר חזיוני, שנתחבר בנגוד לת"כ שקדמה לו, מתאמת מאד לתוכן החוקים שבספר-דברים כמו שהיא מתאמת להנגודים והסתירות שבין ס"ד ובין ת"כ. בנגוד לספר האחרון רצה ס"ד לתת לבני-ישראל רק חוקים מוסריים. ולפיכך העתיק את כל החוקים המוסריים שבתורת-כהנים והוסיף עליהם כהמה וכהמה. הוא הפשיט במדה ידוע מעל חוקי הקודש את צורתם הדתית והלביש אותם צורה חולונית: הוא בטל את התמיד, המעיט את מתנות הלויים והכהנים, בטל את כל חוקי טומאה וטהרה ועוד. רק בכל מה שנוגע לעבודת אלהים אחרים וטהרת המשפחה נטה ס"ד אל הקצה האחרון,—מה שנתגלה במשפטו על העיר הנדחת ועל האשה שזנתה בבית-אביה ועל זו שבאה להציל את אישה באופן מגונה. תכונתו החזיונית והבלתי-מעשית של ספר זה בולטת מאד בחוקי המלחמה: הוא מצוה להכריז, כי „מי האיש הירא ורך-הלבב ילך וישוב לביתו",—חוק, שמעולם לא נתגשם ולא יכול להתגשם במעשה. והתנגדותו לת"כ בולטת מן הדברים, שהקדים לכל החוקים ושכבר הבאנו אותם למעלה: „לא תוסיפו על הדבר, אשר אנכי מצוה אתכם, ולא תגרעו ממני, לשמור את מצוות ה' אלהיכם, אשר אנכי מצוה אתכם" (דברים, ד', ב'). כאן בולטת הכוונה להזהיר את בני-ישראל, שלא יוסיפו על ס"ד גם מה שכתוב בת"כ, כמו שאירע באמת. ובאותה כוונה עצמה מטעים ס"ד את ההבדל שבין חוקיו שלו ובין חוקי ת"כ ואומר על הראשונים: „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו: רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה וגו'. ומי גוי גדול, אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת, אשר אנכי נותן לפניכם היום" (שם, ד, ה'—ט'). על הקרבנות התופסים מקום רחב כל-כך בת"כ אי-אפשר להעמים לומר כך, כמו שהבינו זאת כבר אף חכמי-התלמוד.—אך האזהרה וההטעמה האלו היו ללא הועיל וס"ד לא בטל ואף לא דחה את ת"כ כחפצו: שתי התורות הללו, שבתכונתן הן מתנגדות כל-כך זו לזו, נתקבלו ביחד ונתחברו זו לזו, כאילו היתה התורה האחרונה, שהורה

משה בערבות מואב, אך מוסיפה על דברי התורה הראשונה, ששם לפני בני־ישראל בחורב.—ואולם, אף־על־פי שספר־דברים לא רק לא הצליח להמעיט את השפעת הכהנים־הלויים ולהקל את עולם מעל העם, אלא אף גרם למתנות הכהנים שיתרבו ולחוקים שיוכפלו,—אף־על־פי־כן הביא גם רב טוב להיהדות. כי על־ידי השפעתו של ס״ד התפתחה בישראל עבודת־הלב, עבודת הידאה והלל לה׳ בדמית שירי הלויים ואנשי־המעמד גם בבית ה׳. הגרעין הטוב הזה התפתח ועשה פרי ופריו היו „מיעדי־אל״—בתי־התפלה, שנתפשטו עוד בתקיפת בית שני. ועל־ידי השפעת ס״ד הסירו הכהנים מקודש־הקדשים את ארון הברית, גנזו את הכרובים, בטלו את משפט האורים והתומים ועוד.

ואולם, אם ת״כ היא, לפי דעתנו, פרי תקופת עזרא וס״ד הוא מאוחר לת״כ, אם כן הלא ישאלו רבים: מה היא התורה, שנמצאה בבית־ה׳ בשמונה עשרה למלכות יאשיהו?

גבולות מאמרי אינם נותנים לי להרבות דברים בתשובה על שאלה זו,— תשובה, שהיא תלויה בהשקפתי המיוחדת על התפתחות רעיון אחדות־האלהות בישראל. רק בקצור יכול אני לגלות דעתי על זה. לדעתי, היתה התורה עד לימי עזרא מגילות מגילות, כמאמרם של בעלי התלמוד (גיטין, ס׳ ע״א); ואחת מן המגילות הללו היתה ספר־התורה, שנמצא בימי־יאשיהו ושאינו לא ס״ד ולא ת״כ.

עזרא, שהיה „סופר מהיר בתורת ה׳ ״, הוא וסיעתו, התחיל לברר וללבן, אי־אלו מן המגילות יש לקיים ואי־אלו יש לבטל. דבר זה אנו למדים מן הרשימות שבנחמיה, שיש בהן הבטוי „וימצאו כתוב בתורה״ (נחמיה, ח׳, י״ג) על חוקים, שאם היה ס״ד מצוי כבר בתור ספר מקובל באומה מימי יאשיהו, אי־אפשר היה לומר עליהם כך. ובכן סדרו עזרא וסיעתו את תורת משה, שהיא באמת פרי תקופת־האחדות מימי יאשיהו ועד ימי עזרא. לתוך ספר־הספרים הזה נאספו ונקבצו ספרים וספורים ומגילות, שחברו הכהנים בכל משך התקופה הגדולה הזאת, ובתוכן גם ספר־התורה, שנמצא בבית ה׳ בימי יאשיהו; וכך היו לארבעת ספרי תורת־משה: בראשית, שמות, ויקרא ובמדבר עד כ״ח ביחד עם דברים ל״ד. לא כל המגילות נתקבלו לתוך ספרי התורה, כי הרבה מהן, שלא מצאו חן בעיני הכהנים מסבות שונות, נשארו מחוץ ומקצת מהן נספחו לתורת משה מבמדבר כ״ח ואילך; ואלה, שלא נספחו לת״כ, אבדו לגמרי במשך הזמן או הכהנים בערו אותן כתורות מזויפות. בתקופה זו, שנות־מספר אחרי שנתפרסמה ת״כ, הופיע ס״ד, שמטרת חבורו נתבארה למעלה. ס״ד לא עורר רעש גדול, אחרי שאז עדיין היו כמה וכמה מגילות, שנחשבו ל„ספרי־תורות״ שונים. ביפיו, בנועם נאומיו ובמוסרו הטוב לקח ספר זה את הלבבות—ונספח גם היא, כמשנה תורת־משה, אל ספרי־התורה אחרי שכבר נספחו מגילות שונות לסוף ת״כ (במדבר, כ״ט—ל״ד). בתור משנה תורת־משה, שנאמרה בערבות־מואב, נספח ס״ד לסוף ספר־התורה, אבל לפני פרשה ל״ד, ובו חתמו את התורה כולה.

עֲזִיז

(הגדה מורחית).

אין כעזיז מצביא: נאמן בברית, גבור במלחמה, עשוי לבלי חת בנקמה. כסער על אורחה הוא מתנפל על השיכים: את הממרים הוא מעניש, את הרפים הוא מרומם, את גבורי החיל הוא מנַצח.

אין כעזיז אדון. אלף גמלים נושאים את רכושו; האלף השני—את בניו, את בניתיו, את עבדיו ואת אהליו; אלף סיסים דוהרים תחת אדרות הבדואים אשר לו, המזוינים בכידונים, שהוחדו וגם מורטו.

אַללה ומחמד אינם אוצלים ממנו אף אחת ממתנותיהם, כי עזיז אינו מאַחר אף זמן תפלה אחת, אינו מחמיץ אף מצוה אחת שבאה לידו לקיימה, ואינו מקמץ בצדקה. יודעים כהני הדת אשר בְּמֶכָּה ובמדינה את צדקת פזרונו, וכל פַקיר חסיד מתנה את תהלת רוחו הנדיבה.

עזיז אינו יכול להליך בטל. בהשקט הארץ מִמלחמה ומהומה הוא מרים פעמיו עד אפסי המזרח, נוסע עד ים ערב-הידו, מחליף רכולתו עם סוחרי הינדוסטאַן ושב משם, בחסד אללה, עשיר וחכם משהיה.

ותסע האורחה.

ויהי היום, ותיעף האירחה מעמל הדרך. וצללי ערב נטו, ורוח משובבת נפש נשבה ממזרח וקרני-אלכסון של השמש הבאה קרעו לרגע את הערפל, ויראה מרחק-התכלת של הים, ותט האורחה את האהלים.

ויהי בשכב אנשי האורחה לישון, ויעל עזיז על סוסו, ויאחז דרכו להתבונן מסביב, כדי לראות, אם לא נתקלקלו הסדרים ואם אין שומרי האורחה מתרשלים בחובתם, כי היה עזיז מנהל שוקד וזהיר.

הוא שַב שקט ושבע-רצון אל אהלו, ועין-הנשר אשר לו ראתה על ראש גבעה רחוקה תבנית אשר לא ראה אותה בלתי הפעם. וידפוק את סוסו ויעף עד המקום ההוא. ויהי בהגיעו שמה, ויעמוד מרכוב וישקוט, כי ראה שם איש זקן—פקיר. ובלי חשוב הרבה שלח את ידו אל כיסו כדי להוציא ממנו נדבה הגונה אך פתאום הפליאהו המַראה המוזר אשר לעיניו: הפקיר עמד מלוא קומתו כתומר מקשה, בלי נוע, ועיניו נשואות השמימה, בלי שמיע את דהרות רגלי הסים ובלי פנות והסב עיניו ימין או שמאל. ויתבונן עזיז אל הזקן, וירא—והנה קומתו זקופה וראשו—כראש הר גבוה, לבן וקפוא.

ובכל זאת—לא היה זה גוף מת. נראה, שהנביא נתן מרוחו עליו, כי עור פניו קרן.

ויגש עזיז אל הפקיר, ויגע ידו על שכמו, ויאמר:

—אבא, בשם הנביא, בוא עמי האוהלה.

ויראה רטט על פני הזקן, כמו על פני איש, שנעור מתרדמה עמוקה.

—הנביא? מי זכרהו פה? אין נביאים—יש אך רוח-נצח, עולם אחד ומחשבה אחת...

—מה אתה אומר: אין נביא?—רגז עזיז. אך ברגע ההוא עלה הרעיון בלבו: מי יודע, אם לא משוגע הוא הזקן הזה?

—מי אתה?—שאל.

—הנני—השיב הזקן בהדביקו בו את עיניו היושבות עמוק עמוק בחוריהן—לנוכח פניך פקיר, בודד, נודד, אך לנוכח הַנִּירְוָנָה הנני—רוח!

—הערבי אתה או איש לועז?

—הנני רוח—שנה הזקן את דברו במנוחה.

אז שער עזיז, את מי אִנה אללה לידו הפעם, כי שמוע שמע מאז על דבר הלועזים אשר בהינדוסטאן, המאמינים בסוסים ובכלבים והמתפללים אל הכוכבים. על-כן, למרות גועל נפשו אל בריאה בזויה כזאת, גמר בדעתו להתחקות על הזקן ולראות, אם משוגע הוא; ואולי תצלח בידו להשיבהו מדרך פשעו.

—נלך—אמר—אל אהלי. רצוני לדעת, איך יוכל אדם להעשות רוח.

—לא לי ללמדך. חקור את נפשך ותאמר לך, מה עליך לעשות.

—כבר חקרתי—ענה עזיז—היא מחרישה.

—מחרישה—שנה אחריו הזקן בחשיבות—כי לא חקרת במקום הראוי. אולי חקרת במקדש האמונה התפלה של נביאיך, או לקול רעש מלחמה... עזוב את כל אלה! צלול בתוך האין-סוף, והוא יגיד לך הכל.

—אנסה—ענה עזיז בקול רך—ולעת עתה בוא אחרי! אגמלך.

—תגמלני?—השיב הזקן בלי רגש—במה אתה יכול לגמלני?

ויישר עזיז את קומתו לכל גבהה:

—האם לא ראית את האורחה החונה בעמק? וגם אם לא ראית—השמוע לא שמעת מפי הפקירים, הסוחרים והבדואים את שם עזיז—אני עזיז! באורחתי יש אלפים איש מקשיבים לכל קריצת עיני, אלפים גמלים טעונים, אלף סוסים יקרים—, ואתה שואל אותי, במה אגמלך!

—עשיר אני ממך—ענה הזקן בהרימו את שתי ידיו הרזות—הנה כל אשר מסביב, כל המקום אשר שמה תגיע המחשבה, הוא מושב רוחי... נחלה בלי מצרים. מה אתה יכול לתת לי ומה מידך אקח? האורחה הזאת—מה היא? חומר עכור, שמדביק אותך אל האדמה! ונביאך—מה היא? חזון שוא!

—אל תחרף, זקן! בוא אחרי—קרא הערבי בכבשו את רוחו—איני סובל אף את מרי החזקים ממך: יכול אני לסחבך בזרוע.

אז מדד הפקיר בסקירת-עינו את הַמִּדְבָּר ולחש:

—הרעם הוא חזק ממך—והחרד לא החרידני מעודי. כחות הטבע עומדים להבטל ושלטון אין להם על הרוח.

—הנח, איפוא, את רוחך הנבער על הגבעה הזאת ובוא אחרי—קרא הערבי בחמתו. וימשוך את הזקן בכח.

וישא אליו הזקן את עיניו המפיקות תמהון וילך אחריו אל האורחה בלי דַבֵּר דָבָר.

ובבואם אל האורחה אמר עזיז:

— חלצת נפשך מרעה. שם, על הגבעה, יכולתי להענישך, אך פה, באהלי, עלי למשול ברוחי, כבעל־הבית.

והזקן לא שם את לבו לדברי עזיז וישב אל יד הפתח, מקום שם ראה בעד החור את השמים ואת הכוכבים.

עיני עזיז רבו ברקים בחמתו, אך כעבור רגע אמר:

— שמעתי, שעובדי־הכוכבים יודעים את עתידות בני־האדם. הגד לי, מה הן עתידותי!

ויסב הפקיר את פניו ויאמר:

— לבהמה תהיה.

ברק־זעם הבריק מעֵיני עזיז.

— מדוע יחול בי עונש כזה?

— לא עונש הוא זה, כי אם מוצא חייך והלך רוחך. עתיד אתה ללבוש את הצורה האהובה לך יותר מכל.

— וגם אני יודע להתנבא ולהגיד מראשית אחרית — ענה הערבי בלצון — ולך אני אומר, שתהיה לסלע.

— כבר הייתי סלע...

— כבר היית סלע? — קרא עזיז כמשתומם, וכרגע השקיט את רוחו, באמרו עם לבו: מה יש להשתומם על איש, אשר אין נכונה בקרבו. — ויוסף לשאול:

— האמנם ימים רבים היית סלע?

— ימים רבים... וזוכר אני, כי מסביב היו החיים סוערים והומים בכל תקפם. ראיתי דאגות, סכסוכים, אהבים וקרבנות. ראיתי צער, יסורים, פורעניות, חדוה, עבדות ונצחון. שמעתי הלולים ומספד, מחולות ואבל, רננת־עליזים וזעקת־נכאים ראיתי איך הכל רוחץ בטל שחר ובקרני אור השמש ואיך הכל משחק עם הרוח המנשבת. השתוממתי על יגיעותיהם הקטנות של הגמדים. עמדתי בגאון שלות השקט ואנער מעלי עד תחתיתי את הנטפים הנוזלים הנמאסים אשר נפלו עלי, ואת קרני השמש הלוהטות אשר ירו בי נפצתי לרסיסים כנפץ עצים יבשים, וגם את הסערות אשר פרצו אלי נשאתי ואעמוד לקראתן הכן בעוז עד אשר שבו נהלאות ומיללות. לא היה דבר אשר יניעני ולא היה דבר אשר ימשכני אחריו. פעם אחת רגזה הארץ. וראה זה פלא הוא: תחת אשר היה עלי לפחוד פן ימוט מעמדי, תחת התעצב כהתעצב עצם אשר ידאג לנפשו, צר היה לי אך בצרת האדמה האומללה. לב־החלמיש רעד בקרבי ופלצות אחזתני, עד כי כמעט התבקעתי מכאב. מן העת ההיא נהפכתי לאחר. בתוך חובי הקרוע התלכדו האבקים המבקשים מנוח, וכאשר לא הדפתים ולא הרחקתים מעל פני, נצמד עליהם גם האזוב. בתחלה הפח הפחתים או זרקתי בהם צנה, אך עתה נדתי לקטנים האלה ואתן להם מקלט: אספתי נטפי טל להשקותם, קלטתי את קרני השמש לחממם, אף חדלתי להלחם עם הרוחות.

בכל יום השלכתי הלאה את שיני החדות, וביגיעותי אלה הייתי למסום נוסם — ואבדתי.

— ומה היה אחרי כן? שאל הערבי.

— אז עבר רוחי לתוך גבעול צמח... הייתי קטן ודק, כמעט סמוי מן העין, ואדבק היטב הדק אל האדמה, ואקנא בעשבים הגדולים, אשר בהם טבעתי כולי, ככה רפה ודל הייתי, עד כי חשבתי, כי עוד רגע—ואינני. ואז, פעם אחת, התגולל אצלי רמש קטן, פצוע, כי לא יכול לעלות על צמח גבוה ויתחכך אצלי. ויצר לי בצרת החולה הגווע ברעב, ואגש אליו את עלי הדקים, וישוך ויכרסם ויחי... מה חשבתי אז בנפשי — קשה לתאר במלים. השמחה אשר שמחתי, כי החייתי בעל-חי זה. הכאב וחבלי-המות, התלכדו ויהיו לרגש אחד עמוק מאד. ובתוך הרגש העמוק ההוא — חדלתי מהיות.

ועזיז שאף רוח, ויאמר:

— אמנם זהו ספור יפה!... ומה היה אחרי כן?

— קמתי לתחיה—ואהי רמה קטנה. אלה היו רגעי אושר! יכולתי למלא בנקל את כל משאלות לבי, אף את הנשגבות והקשות. כל צמח היה מספיק לי מזון. בכל גביע פרח היה שִׁקוי למדי. תחת כל עלה מצאתי ידידות ואהבה. לפעמים אחזתני רעדה בעת אשר צפור מן הצפרים האוהבות לשים בגו שמות צפצפה בקרבתי. אך כרגע שכחתי הכל... זוכר אני... השחר היה יפה מאד. השמש עלתה ותשלח את קרניה להחריב את הטל, למען נוכל ללכת בלי מעצור אל כל אשר היה רוחנו ללכת. אז טפסתי ואעל על צמח גבוה. פתאום והנה שאון, צפצוף... צפור קטנה, שנמצאה בתוך הקן, נפלי בפי עיט. ואביט למטה וארא בקן שתי צפרים קטנות מאד, אשר זה אך התבקעו מביציהן, פוערות את פיותיהן השוקקים, מיללות ומבקשות אוכל. שכחתי הכל, ולכל רעדה אשר רעדו רעדתי גם אני. והנה מכאב או מצער — קפאתי, נתקתי מן הצמח, וכמעט שלא ידעתי בנפלי לתוך הלוע הרעב.

— לא עונג גדול הוא להספות? — שאל הערבי בלצון.

— לא תמיד... חשבתי, כי אחרת לא תוכל היות — לא הרביתי מחשבות.

— אין זאת כי אם אחרי כן עבר רוחך לתוך צפור כנף?

והפקיר פנה אל הערבי ויבט אליו בחן ובתום, ואחרי כן-נשא עיניו למרחוק, ויאמר:

— שמח אני, כי החלות להבין את חוקי הטבע... כן, הייתי לצפור כנף. אלה הם חיים יפים! הרבה דאגות, הרבה יגיעות. אך מה גדולה החדוה! יש אשר אנו מתאספים לשֶׁיָרָה אחת — להתחרות במעוף או לשורר במקהלות, ואחר — לעבודה. ובפנות היום והיה ערב, מה מתוקה השינה ומה נחמדים החלומות! יש אשר חלמתי והנה אני מגביה, מגביה לעוף, ואני הולך הלוך וגדול... וכבר הנני כה גדול, עד כי כל הצפרים הקטנות יכולות להסתר תחת כנפי מחמת העופות החומסים והדורסים... וביום אחד... זה היה יום-עברות! — ואני שבתי אל קני—ואתפליץ, כי טרם יהיה סיפק בידי לבוא עד הקן, — והנה נחש עקלתון מתפתל וזוחל לאט אל עוללי... והפחד הסיר את כל כחי, אך לא נסתי ולא נמלטתי... להפך, בלב דופק יצאתי לקראתו. מי ילחם עם

שתקיף ממנו? אך מה יכולתי לעשות? גמרתי בדעתי להונות אותו ולהוליכו שולל: הורדתי את כנפי הינעות ואתגולל אצלו, כי חפצתי שיתנפל עלי. הוא זע אחרי, אך בקפצי ממנו שב לזחול אל הקן. הנה הוא פוער את פיו לבלוע את הקטנים. נואשתי ואומר: אם ישבור רעבונו בי, אולי יניח אותם. ואפול לתוך לועו.

—ותהי לנחש?—שאל בעל-הבית.

—לנחש?—קרא הפקיר כמשתומם — חשבתי, כי לבך כבר הבין... הן לא אהבתי את הזולל ההוא... לאריה הייתי.

—לאריה? ומדוע?

—יען כי מָתַי בגבורה, כאריה.

עזיז הניע את ראשו, מקשיב בשים-לב. והפקיר הוסיף לספר:

—מה נהדר מעוז וגבורה? בצאתי ממערתי ושאגתי והתגלגל קולי מסלע לסלע, מהר להר, מגיא לגיא, בכל המדבר, חרדו החיות ונמוגו בני-האדם מפחד, אתה חש את נפשך כמלך על כל אשר מסביב; השחלים החנפים מתרפסים ומרהיבים אותך בעיניהם הנוצצות תפלת-הכנעה ותחנת-עבדות, מצפים ומיחלים לפרפראות, אשר תשליך להם כגודל חסדיך, ויש אשר כטוב לבך אתה מניח להם נתח—האח, כמה הם נובחים וכמה הם נושכים איש את אחיו!... באחד הימים, ואני שבתי מְשַׁחֵר לטרף אל ילדי... מֵמרחק קול-יריה... מה זאת? אין זאת כי אם בן-אדם צודה שעירים... אני נשאתי אז על שכמי צבי כבד... לא יכולתי לרוץ מהר, אך רצתי ככל אשר יכולתי. אני בא אל המרבץ—והנה הוא ריק; אין זאת כי אם יצאו הילדים אחרי אמם—לצחק. שאגתי—אין קשב... פרצתי לימין, לשמאל... והנה—דם הלביאה ושערותיה. חשבתי שאשתגע מחימה. רצתי אל אשר נשאוני עיני—אמרתי, אולי אציל עוד את ילדי משביה—אין איש, אין דבר! כל היום וכל הלילה תעיתי לריק. ממחרת היום בבקר רבצתי במארב—נקם שאפתי. פתאום—מה זאת? על-יד הדרך יונק משעשע, בן-אדם קטן, שאמו הניחתו שם. התנפלתי, הנחתי עליו את פרסתי ומביט אני מסביב: אין ספק, כי בקרבת המקום ההוא עומדת אמו—בטרם ימות תרא נא בטרפי את העולל הזה. אני עומד ומצפה—אין איש ואין אשה. זה הוא מין ערום וארור—אמרתי בלבי בהביטי על העולל. לביאתי לא עזבה את גוריה עד אשר ספתה ברעה בעצמה, אך אמך עולל, מסתתרת באחת הפנות ומפחדת לנפשה. ועד כה ועד כה קטנטניית זו מסתכלת בי ומצחקת ומחליקה בכף ידה הקטנה את פרסתי. שטיא—אמרתי בלבי, ואלך לי. אך כעשרה צעדים הספקתי לצעוד, ופתאום נפלתי באין אונים מכאב ורעש. כנחל דם פרץ ממני—ואפול. האדם עשה בי כלה.

— ובכן סוף סוף לאדם היית ותחל להמית אריות בעצמך?—שאל הערבי בצחוק קל.

— לאדם הייתי.

— הגדה יפה — אמר עזיז — חבל, שאינה ארוכה יותר.

— הגדה! — קרא הפקיר בקול קשה — ראשית, אין זאת הגדה, ושנית, עוד לא נגמרה.

—ובכן הנני שומע—וגם מאמין— ענה בעל-הבית בקצת-ההול— כה היה עוד?

— הייתי בן יחיד למצביא עשיר ממך שבעתים.

— ואיה עשרך ?

— העושר, כצבי ההוא שנשאתי על שכמי בעד ילדי, נשאר בעד השחלים: בהתגלגלנו מחיים לחיים אין אנו יכולים לשאת עמנו את השלל הזה... אם חושב אתה, כי זאת אך הפעם הראשונה, שאני חי חיי-אדם, שוגה אתה מאד —

— היתכן ? — שאל עזיז.

— אני אז צעיר, כמעט שהתפתח הסמדר, ותדבק נפשי באחת השבויות, בין הרבות שנועדו לי. ויהי היום ואצו את עבדי להביאה אלי. הוא הלך לו— ואני יושב ומחכה ומחכה — איננה! אני קורא לעבדי השני ושולח אותו — והוא שב בבהלה וצועק: עבדך הראשון ברח והנערה עמו! קפצתי ממקומי. נפשי כמעט יצאה מכעס וחרפה. מאה סוסים התעוררו לרדוף אחרי הבוגדים — השיגום! אותה לא הוספתי לראות, כי בראותה את הרודפים טרפה נפשה בכפה. אך אותו הביאו ויגישוהו אלי. פניו היו לבנים כשיד, אך עיניו הביטו אלי בעוז. האצוה לענותו, לשסעו בסוסי? לא! בידי ארצחהו. לאט לאט אצמיתהו, אענהו, אכריעהו, אתענג, אשכר בחמתי! חטפתי מאכלת ואגש אליו ואעבירנה על פניו — ויזנק פלג דם... ופתאום זכרתי, זכר רגעים אשר עברו. נער קטן הייתי — ובעת ציד התנפל עלי נמר עז, והעבד הזה אז צעיר וגבור, ויתנפל ביני ובין הנמר ויחף עלי וכמעט שנפל לתוך לוע הנמר. אך הוא בבלי נשקו הכריעהו, ואז נפל הנמר, וגם המנצח נפל, כי פצוע היה, ופניו זבו דם, ומראה פניו אז היה כמראה פניו עתה... ובזכרי זאת — רפו ידי... מעיני התמלטו עוד כידודי-אש, אך את ידי לא יכולתי להרים. והעבד לא הבין זאת, ויקרע את המאכלת מידי ויתקענה בתוך לבי.

וישמיע הערבי קול צחוק גדול:

— הודה-נא, כי ראוי היית לכך. העבד בוגד בך, ואתה עומד עליו ומחשבות אתה חושב! — לוא היתה נפשי תחתיך, כי עתה ידעתי מה לעשות לו... ועקב אשר לא ידעת להתנהג כאדון, הייתי מוכר אותך ממכרת עבד.

— ואמנם לעבד הייתי.

— האמנם כן ? — שאל עזיז בצחוק — כך עלתה לך בימיך! זה נכון

— לעבד הייתי באחד המקומות, בארץ רחוקה, לעבד בין אלפי עבדים. מצבי היה טוב ממצב העבדים האחרים, כי לשוטר שמוני על חברי האומללים יותר ממני. אמנם, לא נעים הדבר לאיש לשים כבלים וחרציבות על חבריו... רעבים, ערומים, סגופים ומרוטים, אנוסים היו, כדי לתת עונג לבעליהם, להתנפל על חיות רעות ולהאבק עמהן... שמעתי אנקות, הבטתי על אברים פצועים וקרועים, ראיתי את המות, ראיתי את קהל המתבוננים אל הבהלות האלה — ודמי בי קפא. בבלי יכולת לראות און ולהחריש עוררתי את האומללים להתנפל — לא על החיות הטורפות, כי אם על האדונים הצמאים לדם. אך הוכינו, נפלנו! בענויים קשים מתי.

והערבי הניע את ראשו ויאמר:

— ועקב אשר בגדת באדוניך נהפכת לתנין ?

— אילו היה היאוש בגידה, כי אז נהפכתי לתנין... לא על העול שנעשה לי נלחמתי, לא נקם דרשתי, אך משפט. על כן־היה עלי בחיי החדשים לדרוש משפט, ועל־כן הייתי לחכם. במשך שנים רבות חפשתי את מוסדי החיים וכל אשר מצאתי רשמתי בספרים... ויהי כאשר הוצאתי לאור־עולם את האמת אשר מצאתי, היו אנשים אשר ברעו לפני על ברכיהם, והיו גם אשר השליכו בי אבנים וימיתוני, ואחרי אשר רב היה מספר האחרונים מן הראשונים, השליכו את כל עבודת רוחי אל האש ויכלוה.

— זאת היתה לך על עשותך ספרים אין קץ ובלותך את הימים ברעיוני־רוח. ניצוץ אחד דיו לכלות את כל עבודתך.

והפקיר הניע את ראשו ויאמר:

— אין דבר כָּלֶה בטבע. הן גם לעבודת רמה קטנה יש תוצאות ומה גם לעבודת רוח חכם. על פגרי הצמחים יגדלו העצים, על פגרי הרעיונות יציצו המעשים.

— נגיח—שסעהו הערבי בדבריו—כי אחד המשוגעים אנשי־הרוח יזכור את תורתך ויתאמץ להוציאה לפעולות,— לך מה בצע ומה יתרון? כל ימי חייך עמלת, יגעת, והכל עלה בתהו, וגם שמך בחושך יכוסה.

— לי לא אבד אף גרגיר. בעבודתי ההיא נעשה רוחי חפשי מעבדות החומר וימשול על הגוף. על־כן הנני בחיי החדשים איש חפשי, אסור רק לפי שעה לחרצובות הגשם, ואולם כאשר אך אסיר מעלי את החרצובות האלה אעמוד על־יד המטרה.

— עמוד, ואני לא אקנא בך—השיב עזיז בהתול—לפי שאני זוכר, לא הייתי אבן וגם פקיר לא אהיה. אדם הייתי ואדם אהיה.

והפקיר לא חש את הלצון ויוסף לאמר:

— גם בהיותי בן הקאַדי לא זכרתי דבר בלתי אם את גופי ואת הוני; גם בהיותי חכם לא זכרתי את גלגולי אָני, אף כי אז כבר העמקתי לחקור את סבות הדברים ואת תולדותיהם. את הקשר הפנימי ואת התכלית האחרונה. זכר אני, כי יש אשר נתתי עיני במרחב אין־סוף ותשוקה כמוסה היתה בי לראות הכל ולדעת הכל, ורוחי כבר שער אז הרבה, אך לא ידעתי. רק מעת אשר הייתי לפקיר זכרתי את כל אשר הייתי מכבר ואדע את כל חליפותי.

— הן לא פקיר נולדת! נולדת ככל האדם. אין זאת כי אם במשך חייך בא הרגע, אשר אז נפקחו עיניך.

— לא רגע—השיב הזקן ועיניו נשואות אל הכוכבים — האם לא קרה מקרך, כי כברוק ברק יזרח בקרבך רעיון ויחולל בך את ההרגשה, שהדברים הנעשים כעת מסביב לך כבר היו וכבר נעשו מכבר גם־כן מסביב לך? ולי קרה כזה לא אחת גם בהיותי עוד עבד, וגם בחיי עתה ירובו בי ברקים כאלה לעתים קרובות מאד והם מביאים אותי לידי דמיון. השאון והצפיפות החלו להציק לי, ואתבודד במקומות שקטים, ואתבונן ימים רבים אל הכוכבים, ואז התעוררו בי מחשבות מלאות הוד וקסם... עד בוא הרגע, אשר אז זכרתי, כי כבר צללתי פעם בעשתנות־אין־חקר כאלה, כי כבר הייתי חכם. בתחלה היתה

המחשבה הזאת רפה וכהה כקורי עכביש, אך כאשר הוספתי להגות בה הבהיקו פניה ותתברר ותתלבן, וכל ימי אשר עברו נגולו לפני כספר.

—ההשתוממת על זה?

—אחוז־קסם הייתי, מלא חרוה ואורה, אך לא לימים רבים. כעבור עת לא ארוכה התבוללו עוד מחשבות והרגשות אחרות... צללתי עוד הפעם באין־סוף, ויגלו לעיני חיי־העבר אשר חייתי, ובשובי ככה אחורנית ואחורנית הגעתי עד המדרגה השפלה שבשפלות, שעמדתי עליה בחיי הקודמים.

—ולמה אתה תועה עוד באין־סוף – שאל עזיז—אחרי אשר כבר ידעת הכל?

—עוד לא ידעתי הכל. סוד לא־היות עודנו צפון ממני. עוד לא אדע למה השלכתי משמים ארצה, לאיזו מטרה פשטתי צורה ולבשתי צורה ועד מתי יהיו האותות האלה. אינני יודע, ועל כן אני מעמיק ומחפש. הנשמה חושקת ומתאוה לחכמה נסתרה. גם עתה מתגלים לי דברים, שלא נתגלו לי עד היום. מתברר לי יותר ויותר דבר נצחיות הרוח, כמה גדולה חשיבותו, כמה הכל לו כאסקופה הנדרסת, כלבוש נאה או מכוער, שלובשים או פושטים אותו, כיצד כל החיים נעשים מרכבה לזה, מה בא מהיכלו של זה ומה בא משער הקליפות, מה הוא מלגו בעולם ומה הוא מלבר, מה חזיון אמתי ומה דמיון כוזב...

הזקן נאלם דום והערבי צלל במחשבות.

— זה הוא פלא — חשב עזיז בלבו — מה גדול כחו של האיש הזה למשוך בספוריו את הלב! לולא הייתי נכון וחזק באמונתי, מי יודע אם לא נפתה גם לבי אחריו. ובכן—אולי לא משוגע הוא? הבה אנסהו, למען דעת, אם חכם הוא, אשר יעטה את רעיונותיו במעטה המשל, או נוכל בליעל. אנסהו נא..:

—שמע נא, זקן — אמר עזיז—הנה חרצת עלי משפט, כי אחריתי להתהפך לסוס. אך הידוע ידעת, כי כבר הייתי סוס־הוד במלחמה? אולי מצאת את החידה, כי על שדה־קטל נשאתי את אדוני הפצוע ואציל את נפשו במחיר חיי, ועל כן הייתי לאדם, ואוהב את החיות יען היותן קרובות לי.

— יוכל היות — ענה הזקן בתום־לב — אך גאותך בהליכותיך עם בני־אדם מעידה בך, כי אין אתה איהב אותם כאהבך את החיות, והדבר הזה יהיה לך למוקש בדרך קנין השלימות. ואולם אין לדעת ברור את עתידותיך. אולי יקרך אסון—ורוחך יתנשא.

— האסון אינו מרומם את האדם, אך משפילהו. מחלה ומדוה, רעות ונגעי בני־אדם מביאים אך קלון ושמצה. האמנתי, כי ידבר פיך אמת ואמונה — והנה התלת בי! מה אומר ואדבר לך על אודות אסונות? באחת אדבר: יצפנני אללה בסכו, לבל אדע אסון:

— כל מקרה ועלילה, אשר מהם יחלש הגוף, הנפש תתחזק בהם; והנפש אשר לא תוסיף אומץ, אות הוא, כי היא רפה מן החומר.

— לא משוגע הוא זה — אמר הערבי בלבו — גם אעות משפט, אם אחשבהו לנוכל בליעל. אין זאת כי אם חכם הוא.

את המלים האלה השמיע הערבי בלי התלוצץ בזקן וגם בלי הבט עליו מגבוה בעיני חנינה וסליחה, ויוסף לאמר בתום-לבב:

— שמעתי את משאותיך ואת חזונך בחמדה וארא, כי פיך יהגה תבונות ובמליצת חידותיך יש רעיון אמת כספיר משובץ בזהב. המשלים אשר משלת עדויים הם עדי דמיונות וכלילי יופי. רצונך להביע, כי כל יצירי תבל הם מסובכים ומתלכדים יחד. ואמנם, נכון הוא הרעיון הזה, יען כי כל היצורים הם מעשי יוצר אחד וממקור אחד יהלכון, גם רמזת לי בספוריך, כי הארון הגבור והעשיר ועבדו הנרצע והנקלה, הרש השבע קלון וחרפה—שניהם בני־אדם קרוצים מחומר הם, ואם נבדלים הם בכבוד תולדתם ובמדרגת אשרם ומצבם עלי אדמות, ביסודם נשתוו ואב אחד לשניהם. גם בזאת צדקת, וכבעל הבית—אם קצר־יד אנכי מכפר פניך במנחה, כי במנחה לא חפצת, תנני נא להביע לך תודה בעד חן פיך. אך נניח את הדברים האלה ונדבר נכבדות! שם, על הגבעה, כאשר חרפת את הנביא ותבז לתורתו, אמרתי, כי סר טעמך ואין ברוחך נכונה. אך עתה רואה אני, כי איש חכם אתה וכל מלה ומלה אשר תדבר תשקול במאזני דעת. אם כן אין זאת כי אם לא ידעת את הנביא, וגם את חיי העתיד, אשר אנחנו צפויים להם בשמרנו את תורתו, לא ידעת. על כן שמע נא לדברי ואחוך דֵעַ.

והערבי החל לספר, ויהיו דבריו כאש, ויפעמו רגש, ויחצבו להבות, ויפוצצו סלעים כאשר תאר כמו בשרד צייר את חיי הנביא ואת הנפלאות אשר עשה ואת גן העדן המלא סגולת כל יקר ושכיות החמדה,—חזיון עדנים, אשר כמהו יכול אך כח־הדמיון של הערביאים לחזות.

והפקיר הקשיב בשים־לב, אך על פניו, שהיו בהירים כרקיע ביום צח, רבצה עננה, שהלכה הלוך והתקדר, ונראה היה, כי רוחו מרחפת על פני תהום שעיפים לא־נעימים וכי מנוחתו חלפה. ויהי אך כלה הערבי לתאר את חזיון חמודו ולהביע את בטחונו, כי דתו תכבוש בחרב כל יושבי־תבל ותכניע את כל העמים ועוד ועוד, והזקן קפץ ממקומו כנשוך־עקרב ויקרא:

— לא, לא, שגיתי! לא לבהמה תהיה, כי אם לנמר, לנמר נהדר בשלל צבעי חברבורותיו וצמא לדם. כי הנה כל רוחך שוקק לטרוף, לחנוק, לדכא כעפר נפש האדם באכזריות ובזדון. פנמר אתה שוקד על הרעה וכנמר אתה נוהם להעוות פני אדמה ולבוקק ארץ. וכל הנפלאות והנצורות, אשר ספרת על אודות נביאך, לא היו ולא תהיינה, כי אך לצים רודפי־קדים ורועי־רוח, המדברים הוות נפשם, בדו את כל הדברים האלה מלבם! בהבלים אתם מסתוללים, בנפלאות, אשר לא ראיתם ואשר באו מתעתועי דמיון ומקסם כזב!

ויקם ויעזוב מהר את האוהל.

ועזיז התחלחל מרגשי זעם ופלצות וירץ אחריו והכידון בידו, וכבר שִכֵּל את ידו לקלוע אליו את הכידון, אך כרגע זכר כי לא טוב המעשה אשר הוא אומר לעשות, כי תועבה היא להרוג עובר־אורח בקרבת האורחה. ויעמוד נפעם ומשמים, ויבט אחרי הזקן. וקומת הזקן נראתה כהולכת הלוך וגבוה בלכתו לנוגה הילל בין שחר, שהחל להפיץ את שביבי הספיר. עזיז חכה עד אשר יגיע הזקן אל האהלים האחרונים, ואז אסר את סוסו ויחש אליו.

— עמוד! — קרא בקול נחר מועם בעמדו על ראש הזקן — השב אחור

את גדופותיך אשר גדפת; זכור, כי לא בצל קורת-ביתי אתה עומד כעת וחוס לא אחוס עליך!

והזקן עמד מלכת ויאמר במנוחה:

— למה אתה מבעיתני? הלא כבר הגדתי לך, כי חזק אני ממך ואימתך לא תבעתני! מה אתה יכול לעשות לי?

— השמר—שרק הערבי בעברה—לבל ימוג כחך תחת פרסות סוסי!

— אינני חפץ להכעיסך במאומה—ענה הפקיר—כי טוב עתה חלקי מחלקך, יען כי כל רעה, אשר תעשה לי—אך לך תביא שואה.

— סכל אתה!—אתה חושב, כי כשפיך יבעתוני?

— לא בעל-כשפים אנכי, אך עליך לדעת, כי טוב היות שדוד משודד, טוב היות נגזל מגוזל, טוב היות נרצח ממרצח...

ויירק עזיז בכעס ויאמר:

— רב לי מוסר-הבליך! השב אחור את גדופותיך!

— לא גדפתי. אני אך אמרתי, כי כל נפלאות נביאך אותות-בדים הן וכל גני-עדנך הבל ודמיון-תעתועים, תהפוכות ערמה ונכלי בצע של כהנים וסכלים, כי עִוֵּר אתה ב...

הזקן לא כלה לדבר, כי עזיז הניף ברגע הזה בנחרת זעם נורא את הרומח. הברזל החד בִּתֵּק את גוית הפקיר הדלה והכחושה. הפקיר נפל.

— רואה אני—קרא הפקיר בהתלהבות גדולה—את רז הראשית והאחרית. חן, חן לך, אחי, יחנך רוח-הנצח!... הנני רואה... הבינותי...—לחש בקול, שהלך הלוך והחבא, הלוך והתנמך.

והערבי הוציא את הכידון מחזה הזקן, ובהסבו את סוסו הביט עוד הפעם על פני הגוֵע וירא, כי שמחה גדולה נחה עליהם, ויתמה מאד.

ועזיז שב ממסעו עשיר וחכם משהיה.

בספרו בצל התמרים לבעלי בריתו הנאמנים לו את פלאי הארצות הרחוקות, בתארו את הליכות העמים ואת מנהגיהם, נאלמו המקשיבים מתשואות רגש; ואולם המקרה הנפלא בכל קורות מסעו היה להם כספר החתום: איש לא ידע, למה הומת הפקיר. הבדואים אמרו, כי גדף הרש האומלל ההוא את שם הנביא, והיו אנשים שאמרו, כי באזניהם שמעו את המלים הנוראות כשדים וכמלאכי-זעם במקום שם מרחף השטן על כנפי-צלמות, אך עזיז לא הזכיר את הדבר, ומדי בהל איש על שפתיו לשאלהו על ככה—נאנק דום.

עברו ימים, שנים חלפו, ומקרים חדשים טרדו את לבות הערביאים וימעטו לדבר על מסע עזיז, ואולי היו שוכחים את כל המסע ההוא, לולא ראו, כי מן העת ההיא נהפך עזיז כמו לאיש אחר. הוא יצא למסעו ההוא — כולו כאש אוכלה, נוהם ככפיר, קל כצבי, גבור ואיום, תחת רגליו רעדה הארץ, רגזה הערבה, והוא כולו מלא תאוה וכליון-נפש למשול ולרדות, וישב—שקט, צולל בנבכי מחשבות, ולפעמים—גם נכא-רוח;

כי הולך אדם הלוך ונבול, והכח ידל, והאש הבוערת בהגיגו שוקעת,

וקרני אור החיים, כקרני אור השמש, בבוקר יפוזו כקרני-פז מחיות ומ בבות,ש בצהרים — הן מתרוצצות ולוהטות כשביבי שרב ולפנות היום הן מתקררות; אך התמורה הזאת תעשה מעט מעט, כמעט לא יכירנה איש — בלתי אם בעלות עננים לכסות את אור השמש. ההתחולל סער תחת שמי חיי עזיז? הנתקו טבעות טבעות ברתוק הגדול הזה של אושר וגבורה, ששון ועדנים? ההעפיל לעלות אל מטרה אשר שגבה ממנו וימצא את מלכודתו בסולם אשר עלה בו? דמיונות שוא! — הלא יודעים הבדואים את כל מעשי ידיו, את כל צעדי רגליו ואת כל דבר שפתיו. או אולי היה הפקיר ההוא מכשף? על הנקודה הזאת עמדו כל ההשערות, היא נראתה כנכונה יותר מכולן.

ועד כה ועד כה הרבה עזיז לצלול במחשבות, ויעתק את אהלו הרחק הרחק מן המחנה, במקום שם נאסף כל רגש-חיים וקול המולה, כי היה לו השאון למשא, ויבחר לבנות אהלו בנקיק סלע, ואחרי-כן מאן גם להשתרר ולהצביא, ויעבר את שלטונו אל בנו בכורו, וישב יום יום תפוש בשרעפיו ובלילה בלילה היה תועה במדבר בודד לו. ויתעצבו אוהביו ורעיו, ויבקש תחבולות לשעשעו, לשמחו ולהסיר את רוחו הרעה מעליו, אך בראותם, כי כל עמלם לשוא, עזבוהו לנפשו.

עברו ימים, שנים חלפו, וחליפת דור-הבדואים ההוא באה, ובני עזיז ובנותיו זקנו ויבולו ויאספם הנביא תחת צל כנפו, — ועזיז לא חלש ולא חלה, אבל יבש כעשב-המדבר והשערות הלבנות שעל ראשו הפכו צהובות-אפורות, כחול אשר על שפת הים. ויש אשר בני נכדיו, שעמדו לפניו על משמרתם לסוכך עליו, חשבו, שהם שומרי שלד מת; אך בגשת איש מהם אל הזקן ובעורר אותו המולת הצעדים מדמיונותיו נפקחו עפעפיו האפורות והענוגות ותבטנה אל פני הנער — כעפעפי שחר.

ויהי ערב צח ושקט. ובתקוע השמש השוקעת את קרן-אורה האחרונה בחול הציה כתקוע את היתד האחרונה וכסתום את הגולל בארון מת, ובנוצץ הכוכבים באור-תוגה כמנורות, אשר יעלו בהלוית מת, — קם עזיז ויצא מאהלו ויהלך אט בצעדים רועדים, וישב תחת התומר אשר על ראש קבר ישן, ויבט אל המרחב העמק והכֵּט.

ובערב ההוא חש את נפשו כאילו היה זית רענן. כל עצב ויגון לא השיגוהו וכל רפיון לא עממהו, כאילו קרוב היה אל מקור חייו וכאילו נקרע שם למעלה, במכון-שחקים, הוילון הזרוע-כוכבים ונגלה לו רז החיים בכל גאון הודו.

— כבר נוצצו הכוכבים גם אז — צפצף לאט. — ככה הכסיפו ממרחק אהלי הבדואים... איכה עז הייתי! אמרתי: כבר מצאתי את כל האמת, — והיא רחקה ממני. חשבתי, כי הדברים אשר ספרו לי בני האדם. בילדותי כולם נכונים וכל אשר זולתם הבל ותהו. רק אשר ספרו לי הוא אמת לאמתה, ואשר ספרו לאחרים — כזב! ואלף דברים כאלה מספרים בני האדם איש לרעהו, ודור לדור — ורבה המשטמה! ואני לא שערתי, כי גן-העדן של הנביא אך כראי מלוטש הוא, אשר בו נראה את יצרי בני האדם ואת אשר הם חושבים לעונג ולאושר, כי את חיי-

הנצח הם מתארים להם כדמות חיי־אדמות, איש איש לפי השגתו, לפי חנוכו ומנהגו. הנה תומר! הלא חיה היא ומרגשת--היודעת היא את אשר יחשוב האדם? היודעת היא, כי אני עומד פה אצלה? היכול תיכל לשער, כי בני־האדם יסופו מן האדמה? לא,,, כי נפש העץ לא תבין דברים רבים, אשר שכל האדם ישיגם. ובכל זאת—אם יש גם לתמרים נביאים משלהן, הלא יבטיחו גם להן גן־עדן אחרי המות—ואם יבטיחו להן גן־עדן, מה יהיה משפטו? אין זאת, כי אם ילחשו להם ברוח חרישית:

—אדמה פוריה תהיה לכם ואביב־עולמים. לרגליכן ישתקשק פלג קטן זך כבדולח ונחפה בכסף וילחש לכן הגדות, ועל ראשיכן תזמר רנה צחה צחה וזמירות אהבים. על הגרזנים תעלה חלודה ותצמיתם, האש תצטנן ותכבה, והרמשים והזבובים, הזוחלים לכרסם את העלים ואת הפרחים, ימותו לעד.

כזה יהיה גן־העדן של העצים. כזה. . . ואם יש פה על הארץ הזאת, אצל האדם, עצם גבוה ממנו, נשגב מהשגתו? ואם האדם הוא כנגד העצם הזה בעץ זה כנגדי אָני? . . . וברגע הזה כשאני חושב על דבר גן־העדן של העץ, העצם הזה, לצדי, לא נראה, לא־מורגש, גבוה מעל שלטון חושי, מרכין את עצמו אל מדרגת השגתי הקטנה וחושב על גן־העדן של האדם כמחשבתי אני על דבר גן־העדן של העץ. אח, נביא, איכה קטנים היינו! . . .

גם הפקיר לא התיר את הספקות. נדודי־תועה, נדודי־מקרה עלי אדמות ואחרי כן, בהתבכר דעת האדם את נפשו, צלל באין־סוף? — לא אבינה.

גן־הָעדן של הנביא קרוב הוא יותר אל הדעת; חבל, שהטלתי בו ספק ושדברי הפקיר: רוח אנכי — רודפים אותי תמיד!

באתי עד קצה המסע. מה קצי: הנירוַנָה הכמוסה, או גן־העדן? את הראשונה לא ידעתי, על־כן לא אדע גם את אשר תוכל לתת לי — ומה יתנו לי שמי הנביא?

כל מה שהם מבטיחים לתת לִי כבר היה לי על האדמה הזאת, אשר אני הולך לעזוב.

היתנו לי נצחון על אויבי? ביום לא ירנינני זה, ועוד: כבר הסכנתי באלה, כידוני לא החטיא את מטרתו, חרבי לא שבה אחור! כל מקום ששמה מגיעה רוח מנשבת, נזכר שם עזיז באימה ובכבוד: קניתי כבוד, ולא כבוד, שנופל בחסד הנביא. כעצם מושלכת לכלב, אך כבוד קנוי בעמל, בזרוע, בשים נפש בכף, בנדוד שנה מעין, בזעת־מצח, ברעב—בידי עשיתי לי את החיל הזה! היתנו לי את עלמות השמים? היתה לי עלמה שלי, בה נפגשו לי השמים והארץ, בה נצפנו כל רגשי נעורי, כל שעשועי דמיוני, כל מחמדי חלדי. . . הנביא לא יתן לי עלמה כמוה! ולוא גם יתן, לא יתן לי את הגילה־ברעדה, את התקוה והתשוקה, את געגועי האושר ואת קסם הפרחים, את היצר הרע—והקדוש, את העון והחסד—בבת אחת. כן! את העונג יוכלו לתת לי, אך לא את האושר. ומה יתנו לי עוד? את מגן הנביא? האמנם יהיה לי הנביא כאם אוהבת? היתחלחל כמוה בהמעד כף רגלי הרועדת? היתגאה במעללי, היכסה את נבלותי לעיני יושבי תבל, היסלח, היכפר? היצלול כולו בתוכי להרגיש את אשר ארגיש אני, לנחמני ולחזקני? היחשוך אוכל מפיו למען האכילני? ואם עשה יעשה את כל אלה, הלא אך אך ידמה אל אמי, ועלה לא יעלה עליה ברגשותיו.

ובכן לא יוסיפו לי השמים על אשר כבר נתנה לי הארץ.

היתנו לי עושר? ההייתי מאושר לו התהפך כל חול המדבר והאהלים המכסיפים ממרחק והקבר הישן הזה, אשר אני עומד עליו, לעפרות-זהב? ההיה הייתי אז חכם וגבור יותר? האהוב אהבה אותי אמי יותר? הצפה צפתה לי אהובתי בכליון-עינים יותר בשובי משדה המלחמה? ההוכפלו דפיקות-לבה? העמדתי עד היום הזה בכח עלומי? הבלוע לא בָלַע אז הקבר את בני ואת בנותי? הפגוש לא פגשתי אז פקירים בזים לכחי ולזהבי?...

שאלת-שוא: אף דבר קטן השתנות לא השתנה בגבול ההרגשה והרוח. רק עלה עלה מספר העבדים והחנפים — רק ראה ראיתי תועבה ונבלה יותר מסביב לי... לא אחפוץ בעושר!

ככה הגה הזקן הבודד תחת שמי-ערב הזורעים כוכבים.

פתאום... וירא הנער, שומר הזקן, כי ראש עזיז מוטה על חזהו וכאילו נטה כל גוף הזקן לנפול. וימהר לגשת אליו. ויגש וירם את ראש הזקן המתעלף וישא בזרועותיו החזקות את גוף הזקן, ויאמר להביאו האוהלה.

ועזיז לחש:

— אל תשאני מן הקבר הזה, ילד... אני חש בנפשי, כי לא רבים הם הרגעים אשר נותרו לי... חפץ אני למות ועיני נשואות אל השמים ואל כוכביהם... מהר יפול המסך וסוד החיים והמות יגלה לי את פניו.

ויעמוד הנער, ויסר את אדרתו מעל בשרו, וירפדנה על פני הקבר, וינח את הזקן, ויכרע לפניו על ברכיו.

— חן, חן לך, ילד. היכול אתה לאהוב?

—אני אוהב אותך, אבי.

—היכולת לאהוב לולא הייתי אביך?... האוהב אתה אותי כאהוב איש את רעהו?

ויחשוב הנער רגע ויען:

—הנני אוהב.

—טוב—ילד; אהוב את הכל: את השמים, את הארץ, את המרחב, את הכוכבים, את החיים, את המות, את העשירים ואת העניים, את הידידים ואת השונאים—התוכל?

—גם את השונאים?...—לחש הנער כמשתומם, אך הזקן, כאילו לא שמע, הוסיף לאמר, ואור פניו היה בהיר מאד:

—שמע, עול-ימים! אם תראה אצל אהלך כלב פצוע, רעב—חבוש את פצעיו והאכילהו, כי אני אני אהיה בו; אם תראה במדבר גמל גווע—גש אליו, החלק את ידך על פניו, כי אני אהיה בו; אם תראה עבד מוגש לחרצובות או שונא נכנע—התר את חרצובותיו, שקה לו והעניקהו, כי אני אהיה בו...

ויקשב הנער בתמהון ובחרדה לדברי הגווע עד אשר קפאו פניו המאירות.

דורות עברו, והדברים אשר דבר עזיז עודם עוברים מפה לפה. ספר יספרם הפקיר העומד אצל שערי מֶכָּה והבדואי העומד על עין-המים במדבר. תהלת גבורתו, חסידותו וחכמתו מלאה הארץ. אך את מליו האחרונות לא הבין איש; חושבים, כי מתוך חבלי-מות דבר תהפוכות או כי לא הבין הנער את דברי הזקן—, כי מי יעיז לשער, שבודדה נצח את מחמד והפילוסוף—את הנביא?

נחום סוקולוב.

המדה „בנין־אב".

מטרה חשובה הציב לו הפרופ' א. שווארץ, מורה התלמוד וריקטור בבית־המדרש לרבנים שבווינא, שהקדיש כל ימיו לחקירות על שדה ההלכה, חוקיה והתפתחותה: הוא משתדל למצוא את חוקי ההגיון, שהונחו ליסוד המדות, ש„התורה נדרשת בהן".

השתדלות זו כשהיא לעצמה כבר ראויה היא לתהלה. כי הדעה הקדומה, שהתלמוד עם קושיותיו והוויותיו מתנגד לכל הגיון אנושי, עדיין לא נשרשה מלב האנשים ועוד יש אלפי יהודים משכילים, החושבים, שהתלמוד מקלקל את ההגיון הישר של העוסקים בו. „תלמודי" הוא להם סמל של אדם, שמחשבתו הולכת תמיד בארחות עקלקלות, רחוקות מן ההגיון הישר. ואולם חוקר־התלמוד, שמתנגד להשקפה שטחית זו על ההגיון התלמודי, יכול לבוא בלי משים לידי אפולוגיה, באופן שיעזוב, מדעת או שלא מדעת, את החקירה האוביקטיבית ויעסוק בתהלות ותשבחות להתלמוד: הרי גם אהבה מקלקלת את השורה. לתהלת המחבר יכולים לנו לומר, שהוא יצא מנסיון זה בשלום. על יסוד חקירה אוביקטיבית במקורות הראשונים הוא בא לידי מסקנא, שהמדות אינן אלא חוקים הגיוניים אריסטוטליים, שהשתמשו בהן חכמי התלמוד כבאמצעים כדי לפרש מקומות סתומים בתורה ולדין מן המפורש על הסתום. על ענין זה כבר כתב המחבר שני ספרים מרובי־ערך: על ה„קל־וחומר" ועל ה„גזרה־השוה", ושניהם כבר נתרגמו עברית. כפרו השלישי, שיצא זה לא כבר, מוקדש להמדה השלישית: „בנין אב"[1]. את תוכן הספר הזה, שהוא כתוב אשכנזית ושסגנונו קשה מאד, אני חושב למועיל למסור לפני הקוראים העבריים, שביניהם יש יודעי־תלמוד הרבה יותר משיש בין הקוראים האשכנזיים.

קודם שהפרופ' שווארץ משיב על השאלה: מה טעם המדה „בנין אב"?,— נותן הוא בפרק הראשון מספרו את דעותיהם של כל חוקרי־המדות (Methodo-logen) מימי ר' סעדיה גאון עד ימינו אלה על מדה זו.

בפירוש על הברייתא דר' ישמעאל, המיוחס לר' סעדיה גאון[2], אנו מוצאים פירוש נכון על מדת „בנין אב", שהוא מתאים עם החקירה המדעית: „המדה השלישית מב"א וכתוב אחד הוא עיקר ידוע מפסוק אחד והוא אב לכל מציה או לכל דבר, שהוא מענינו להתלמד ממנו". על „בנין אב משני כתובים"

---

[1]) Die hermeneutische Indukton. Jaresbericht der Israel.-theol. Lehranstalt. Wien 1909.

[2]) נדפס ב„ישורון" לקובאק, שנה ו', עמ' ל"ח.

אומר רס"ג כדברים האלה: „דע, שצוה הקב"ה במצוה דבר אחד ובמצוה אחרת מענינה דבר אחר, ואח"כ יבוא הדבר ללמד, שמה שחייב בכאן חייב בכאן". דבריו אלה אינם מובנים, כי מה שהוא מציין כאן בשם „ב"א משני כתובים" הוא יותר דומה ל„גזרה שוה". ועל-כן נכונה היא השערת המחבר, שצריך להגיה את דברי רס"ג אלה ולקרוא: „שמה שחייב בכאן ובכאן לכל דבר שהוא מענינו" במקום: „שמה שחייב בכאן חייב בכאן". אבל בכל אופן צריכים אנו לומר, שהדוגמאות המובאות ל„בנין-אב" בפירוש רס"ג אינן מתאימות עם טעמה ההגיוני של מדה זו ועם הפירוש, שהוא בעצמו נותן לה. והמחבר מוציא משפט בצדק, שהפירוש הזה לא מעטו של רס"ג יצא או שעל-כל-פנים חלו בו ידי האחרונים, שעשו בו כאדם העושה בתוך שלו. — הפירוש על הברייתא הנזכרת, המיוחס לרש"י 1), גם-כן אינו נותן מושג נכון מ„בנין-אב". ונפלא הדבר, שבפירוש רש"י על התלמוד אין אף מקום אחד, שבו יחוה הפרשן הגדול את דעתו על מדה זו בפרטות ובדיוק. — והראב"ד בפירושו על ה„ספרא" מחלק בין „בנין אב מכתוב אחד", שהוא מתאים עם הלמוד „חדא מחדא", ובין „בנין-אב משני כתובים" או הלמוד „חדא מתרתי". כל מקום שחכמי התלמוד דנים ב"א משני כתובים הם משתמשים בהפורמולא: „לא הרי... כהרי... ולא הרי... כהרי... הצד השוה שבהן..." הם משתדלים למצוא את ההפרש שבין שני הכתובים כדי שלא יהיו שני כתובים הבאים כאחד. דברי הראב"ד, עם כל אמתותם, אינם מדויקים. „ב"א משני כתובים" אינו — כמו שחושב הראב"ד — הלמוד „חדא מתרתי", אלא הוא הלמוד „כולי מתרתי", כמו שנראה להלן (עפ"י הירושלמי הן „סגין מלין", שעליהן אנו דנים באמצעות „ב"א משני כתובים"). ראויה לתהלה היא השתדלותו של הראב"ד לישב את הדוגמא ל„בנין-אב מכתוב אחד", שבאה בה„ספרא": „לא הרי המשכב כהרי המושב ולא הרי המושב כהרי המשכב, הצד השוה שבהן...". — דוגמא, שעל-פי האמת וגם על-פי שיטת הראב"ד עצמו היא דוגמא ל„בנין-אב משני כתובים" ומוכרחים אנו לומר, שאך על-פי טעות-סופר מובאת היא כדוגמא „לבנין אב מכתוב אחד". אבל הראב"ד, שלא רצה להגיה את ה„ספרא", משתדל להראות, שזהו באמת „ב"א מכ"א", ובא לידי סברה דחוקה, שה„ספרא" דן ממשכב בלבד וממושב בלבד, ויש לנו אם-כן שני בניני-אב מכתוב אחד בברייתא זו. אין כל ספק, שהחקירה המדעית אינה יכולה להסכים בזה לדעתו (עמ' 29).

וכך מביא לנו המחבר אחת לאחת את דעות כל גדולי הראשונים והאחרונים על „בנין-אב" ומראה לדעת, שכמעט כולם הלכו תועה במשפטם על מדה זו מפני שלא הכירו את טעמה ההגיוני וביחוד מפני שלא ראו את ההבדל שבין „בנין-אב הגיוני" ובין „בנין אב באורי" (exegetisch). הבדל זה יש לו, לפי דעת המחבר, ערך גדול מאד ורק מי שהכיר אותו יכול לבוא עד תכונתו של „בנין-אב". ב„ב"א ההגיוני" השתמשו חכמי התלמוד כדי לדין מפרט אחד על פרטים הרבה, שהם דומים זה לזה, או יותר בדיוק — כדי לדין מן הפרט על הכלל. ה„ב"א הבאורי" היה להם לאמצעי כדי לפרש מקראות או בטויים סתומים בתורה ולדין מן המפורש על הסתום.

1) נדפס ב„בית תלמוד", שנה ג' עמ' רל"ה ואילך.

אחרי הפרק הזה, שהוא כעין הקדמה לכל הספר, בא המחבר לדבר על טעמה ועל התפתחותה של מדת „ב״א״. ה„ב״א״ הוא הדין ההגיוני הנודע בשם „אינדוקציון״. קדום בזמן ובצורה ההגיונית לה„ב״א״ הוא ההקש או ה„אנאלוגיה״. ולפיכך, קודם שנתחיל לדבר על ה„ב״א״, צריכים אנו לדעת ידיעה מדויקת, מה מהותו של ההקש התלמודי.

חמש צורות יש להקש בספרות התלמודית והן חמש מדרגות של התפתחות המדה הזאת: הקש מקוצר, הקש של שאלה, הקש שלם, הקש של גזרה־שוה והקש של סמוכים. כל מקום שנמצא בתלמוד: „כשם... כך״... לפנינו הקש מקוצר. אבל שונה היא האנאלוגיה של התלמוד מזו של היונים. לאלה האחרונים היה ה„אנאלוגון״ אך דמיון המושגים של שני דברים. חכמי התלמוד מציינים ב„כשם״ לא דמיון־המושגים, אלא שִׁוּוּיָם. הפורמולא של האנאלוגיה האריסטוטלית היא:

מ׳ הוא פ׳,
ש׳ דומה למ׳.

―ש׳ הוא פ׳.

בתלמוד מקבלת פורמולא זו צורה אחרת. ש׳ בהקש התלמודי היא לא רק דומה למ׳, אלא היא שוה לו בנקודה אחת, שממנה נדע, שהיא סבת פ׳ אצל מ׳, ועל־כן אנו יכולים לחרוץ משפט בצדק, שאותה סבה בעצמה גורמת, שגם ש׳ הוא פ׳. הפורמולא של ההקש התלמודי היא, איפוא:

מ׳ הוא מסבת „א׳״―פ׳
ש׳ שוה ב„א׳״ למ׳

―ש׳ הוא פ׳.

לדוגמא נקח את המשנה ברכות, ט׳, ה׳: „חיב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה״. חכמי התלמוד מדמים את הרעה להטובה ומוציאים משפט, שכשם שחייב אדם לברך על הטובה, כך הוא חייב לברך על הרעה. זהו הקש מקוצר, שהרי לא נאמר בו בפירוש, במה שוות הרעה והטובה ומה היא הסבה, שחייב אדם לברך על הטובה, ורק אנו בעצמנו יכולים למלא את החסר ולומר, שסבת הברכה על הטובה היא―מפני שהטובה היא מה׳ ושבנקודה זו הרעה והטובה שוות, כי גם הרעה היא מה׳. ובדרך זו נבוא לידי הקש שלם:

מ׳ הוא מסבת „א׳״―פ׳―על הטובה חייבים לברך מפני שהיא מה׳,
ש׳ שוה ב„א׳״ למ׳―הרעה כהטובה היא מה׳.

ש׳ הוא פ׳―על הרעה חייבים גם־כן לברך.

הצורה השניה של ההקש היא „הקש של שאלה״ או „הקש של מה מצינו?״―. מדרך השופט הוא, שכשבאה לפניו שאלה, שאינו מוצא לה תשובה בספר החוקים, הוא מחפש ומבקש דבר דומה לזה, שעליו הוא צריך לדין עתה, ושואל את עצמו: „מה מצינו״?: איזה מן החוקים הנמצאים בכתובים עמי יכול לשמש לי בתור הקש ודמיון בשביל השאלה המעסקת אותי עתה?―וכשהוא מוצא דבר דומה, הוא מקיש מן הכתוב על שאינו כתוב, מן המפורש על הסתום. כך דנו גם חכמי־התלמוד. דוגמא לזה היא המשנה מנחות, י״ב, ה׳: „מתנדב יין

יין ואין מתנדבין שמן, דברי ר' עקיבא; ר' טרפון אומר: מתנדבין שמן. אמר ר"ט: מה מצינו ביין, שבא חובה ובא נדבה, אף השמן בא חובה ובא נדבה. אמר לו ר"ע: לא אם אמרת ביין, שכן הוא קרב חובתו בפני עצמו, תאמר בשמן, שאינו קרב חובתו בפני עצמו". השאלה, שעליה דנים ר' עקיבא ור' טרפון, היא: אם מותר להביא קרבן-נדבה משמן? ר"ט דן הקש של „מה מצינו". הוא מבקש בין הדברים, שמותר להביא אותם בתור נדבה, דבר דומה דומה לשמן ומוצא, שהיין דומה להשמן מפני ששניהם הם חלק הנסכים בקרבנות חובה. והוא בא לידי הקש כזה: היין (מ'), משום שהוא בא חובה (א'), הוא בא גם נדבה (פ'). השמן שוה להיין בנקודה זו, הוא בא גם-כן חובה: ש' שוה ב„א'", ל„מ'". ואם-כן יכולים אנו לחרוץ משפט, שגם השמן בא נדבה: ש' הוא גם-כן פ'. ר"ע אינו מסכים לזה. הוא מוצא, ש„א'", סבת פ' אצל מ', אינה אצל ש', כי אף-על-פי שהשמן, כהיין, בא חובה, אבל היין נקרב בפני עצמו בנסכים („קרב חובתו בפני עצמו"), בעוד שהשמן בא רק עם סולת; ועל-כן אין ליין ושמן צד-שוה ואין לנו רשות לדין, כי ש הוא פ', כלומר, כי השמן בא נדבה.

ההקש בצורתו השלישית יקרא בשם „הקש שלם" מפני שבצורה זו מפורטים כל חוקי הפורמולא הנזכרת. דוגמא לצורה זו היא המשנה זבחים, א', א': „אמר ר' אליעזר: החטאת באה על חטא והאשם בא על חטא; מה חטאת פסולה שלא לשמה, אף אשם פסול שלא לשמו". החטאת (מ') מפני שהיא באה על חטא (א'), היא פסולה שלא לשמה (פ'). האשם (ש') שוה להחטאת (מ') בזה, שאף הוא בא על חטא (א'), ואם-כן יכולים אנו לומר בצדק, שאף האשם פסול שלא לשמו: ש' גם-כן פ'. שתי הצורות האחרונות של ההקש שונות הן משלש הנזכרות בזה, שבהן השתמשו חכמי התלמוד רק כדי לפרש ולבאר מקראות סתומים בתורה, ועל-כן מכנים אנו את ההקש התלמודי בשתי צורותיו האחרונות בשם „הקש באורי". שתי הצורות האלו מאוחרות הן בזמן לשלש הצורות הראשונות, שהרי הסברה מחייבת, שהשמוש בחוקי-ההגיון כשהם לעצמם קדם להשמוש בחוקים אלה למטרת ביאור התורה ופירושה.

הצורה הרביעית נקראת בתלמוד בשם „גזרה שוה". הוראת שם זה אינה, כמו שחושב הפרופ' ב א כ ר, „דין שוה או חוק שוה" בשביל שני המדומים, כי דין שוה בשביל המדומים יוצא לנו גם ב„בנין-אב" וב„הקש השלם". „גזרה שוה" היא כמו מבטא שוה או מאמר שוה. אם נמצא בתורה מאמר או מבטא אחד שתי פעמים, דנים חכמי התלמוד גזרה שוה ולומדים מן האחד על השני. לדוגמא תשמש הברייתא בברכות, ט' ע"א: „תניא: „ואכלו את הבשר בלילה הזה", ר' אליעזר אומר: נאמר כאן (שמות, י"ב, ח') „בלילה הזה" ונאמר להלן (שם, י"ב, י"ב); „בלילה הזה", מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות". המבטא: „בלילה הזה" נמצא רק שתי פעמים בתורה: במכת בכורות ובאכילת הפסח. ממכת בכורות יודעים אנו, שהיא היתה בחצי הלילה, ואנו דנים „גזרה-שוה" ואומרים, שגם ל„בלילה הזה" האמור באכילת הפסח יש הוראת בחצי הלילה ולא כל הלילה. ערכה ההגיוני של „ג"ש" הוא פחות מערך ה„הקש השלם", כי ב„ג"ש" אנו מדמים

שני מאמרים זה לזה רק על יסוד שוויון חיצוני, אף־על־פי שהצורה החיצונית של המאמר האחד אינה בו סבת פ׳, באופן שנהא יכולים לומר, כי פ׳ זו מצויה גם במאמר השני. ב„ג״ש״ אין להמשפט האחרון: ש׳ הוא פ׳ („בלילה הזה״ שבאכילת הפסח הוא בחצי הלילה) שום יסוד הגיוני, ועל־כן מוכרחים אנו לומר, ש„ג״ש״ מאוחרת היא בזמן לה„הקש השלם״. אך אחרי שהתפתחות ההקש אחזה בארחות עקלקלות וחכמי התלמוד לא הסתפקו עוד בהגיון בלבד, אלא לקחו להם לעזור את הקבלה, ש„דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר״,— אך אז התחילו להשתמש גם ב„ג״ש״ כְּבְמִדָּה לדרוש בה את התורה.

הצורה החמישית היא ה„הקש של סמוכים״ או ה„הקש העצמי״[1]. שני דברים באים בכתוב אחד זה אצל זה או שני כתובים סמוכים מדמים חכמי התלמוד זה לזה ודנים מן האחד על השני. לדוגמא נקח את התוספתא פסחים, ב׳: „ר׳ עקיבא אומר: נאמר (במדבר, ט׳, י׳): „טמא נפש׳ ונאמר: „דרך רחוקה׳. מה טמא נפש אם רצה לעשות אין יכול, אף דרך רחוקה אם רצה לעשות אין יכול״. אף־על־פי שההקש נוסד על הקבלה, כי התורה עצמה רמזה לנו על שווי שני הדברים במה שסמכה אותם זה לזה, ומפני זה אמרו (בבא קמא, ק״ו ע״א): „אין משיבין על ההיקש״, אף־על־פי כן אפשר להלביש אותו צורת אנאלוגיה הגיונית:

מ׳ הוא מסבת „א״=פ׳=טומאת נפש, משום שהיא מעכבת מלעשות את הפסח, היא עכוב כזה, שאף אם רצה לעשות אין יכול;
ש׳ שוה ב„א״ ל„מ׳״=דרך רחוקה שוה בזה לטומאת נפש, שהיא גם־כן מעכבת מלעשות את הפסח.

=ש׳ הוא פ׳=דרך רחוקה צריכה להיות עכוב כזה, שאף אם ירצה לעשות את הפסח לא יהא יכול.

ערכו ההגיוני של ההקש העצמי הוא גדול מערך „גזרה שוה״, ועל־כן לא מנה הלל את ההקש בין המדות שהתורה נדרשת בהן. הוא חשב זאת לדבר מובן מעצמו: אם „ג״ש״ היא מדה, ההקש העצמי על אחת כמה וכמה.

ואחרי שהראנו הפרופ׳ שווארץ את ההקש התלמודי לכל צורותיו, בא בפרק האחרון מספרו לדבר על „ב״א״ בפרטות. מדה זו מתאמת עם האינדוקציה ההגיונית. בה השתמשו חכמי התלמוד כדי לדין מפרט אחד על פרטים הרבה, מן הפרט על הכלל. „בנין־אב״ מאוחר הוא בזמן להקש, שהרי ראשית, הסברה מחייבת, שהלמוד מפרט אחד על פרט שני קדם להלמוד מפרט אחד על פרטים הרבה, ושנית, לידי „ב״א״ באים רק על־ידי הקש. דבר זה תורנו העובדה, כי מצורת ההקש אנו באים בנקל לצורת „בנין־אב״, שהרי במשפט האחרון של צורת ההקש: ש הוא פ, יכולים אנו, אם נניח, כי ש׳ אינו פרט, אלא קבוץ של פרטים הרבה דומים זה לזה, במקום ש׳— $ש_א$ $ש_ב$ $ש_ג$ $ש_ד$ $ש_x$ — ואז נקבל את הפורמולה של „בנין־אב״:

---

[1] בשם „הקש״ נקראת בתלמוד האנאלוגיה, וביחוד אנאלוגיה זו, מלשון „דא לדא נקשן״ (דניאל, ה׳, ו׳).

שא שב שג שד שx — הם פ'
שא שב שג שד שx — הם ש' (הכלל).

== ש' (הכלל) הוא פ'.

„בנין-אב" יפרד לב"א עממי ולב"א בית-מדרשי. את הב"א העממי אפשר להכיר בנקל על-ידי מה שהצד-השוה בין המדומים בו אינו סבת פ' אצל האחד, באופן שנהא יכולים לומר בצדק על כל פרט ופרט, שיש לו צד-שוה זה, שהוא גם-כן פ'. ועל-כן אין לו בסים הגיוני. האדם הפשוט נוטה בכלל לדמות דבר לדבר. הוא עוד לא הורגל לחקור אחר תוכן הדברים ולמצוא שנויים בין דברים נראים כדומים זה לזה בסקירה הראשונה. לדוגמא נקח את המשנה סנהדרין, ב', ב': „ר' יהודה אומר: נושא המלך אלמנתו של מלך, שכן מצינו בדוד, שנשא אלמנתו של שאול". הצד השוה שבין דוד וכל המלכים הוא אך זה, שהוא מלך והם גם-כן מלכים, אבל כתר-המלכות אינה הסבה לזה, שדוד נשא אלמנתו של שאול, ועל-כן אין לנו שום רשות הגיונית לומר, שכל המלכים, מפני שניתן כתר-מלכות בראשם, נושאים אלמנתו של המלך שקדמם. יש הרבה דוגמאות בתלמוד לצורה זו של „בנין-אב", אבל כמעט כולן יש להן צורה אגדית, ומכאן ראיה, שדיני ב"א אלו לא מבית המדרש יצאו, אלא הם פרי חקירתו של האדם הפשוט, שהשתמשו בו בעלי-האגדה.

הב"א הבית-מדרשי יכול להיות ב"א מכתוב אחד ומשני כתובים. הראשון הוא דין של אינדוקציה סוגית (Speziesinduktionschluss), בו דנים מפרט **אחד** על **כל** הפרטים מן הסוג הנדון. ה„ב"א משני כתובים" הוא דין של אינדוקציה מינית (Genusinduktionschluss), בו דנים **משני פרטים של שני סוגים** שונים על **כל** סוגי המין או על **המין כולו**. הוראת השם „בנין-אב" הוא תואר הסוג או צורתו: „אב" הוא היחיד מן הרבים „אבות", שהוראתו סונים (כמו „אבות-מלאכה", „אבות-הטומאה"), ואת המלה „בנין" אפשר לפרש בשם תואר או צורה, כמו שאומרים בהוואילוניה על תואר היצורים או על צורתם, שעל-פיהם נכיר מאיזה סוג הם: „בנין הגוף". „דן מבנין אב" זה הוא כמו דן מן הצורה הסוגית או מסימני הסוג של פרט אחד על כל הפרטים מסוג זה. אנשי לשכת-הגזית היו הראשונים, שכנו את המדה השלישית בשם זה. במשנה ותוספתא עדיין אין אנו מוצאים את השם „בנין-אב", אף-על-פי שגם שם נמצאים הרבה **דיני** ב"א. כל מקום שנאמר במשנה: „מה... אף כל"—זהו „בנין-אב". בתור דוגמא לזה יכולה לשמש לנו המשנה בבא-קמא, ה', ה': „אחד החופר בור, שיח ומערה, חריצין ונעיצין חייב; אם-כן למה נאמר בור? — מה בור שיש בו כדי להמית עשרה טפחים אף כל שיש בו כדי להמית עשרה טפחים".

שא שב שג שד שx — הם כל אחד בפני עצמו פ'==על בור, שיח ומערה, חריצין ונעיצין, אם יש להם עשרה טפחים, חייב.
שא שב שג שד שx — הם ש'==בור, שיח ומערה — — הם הכלל: „כל שיש בו עשרה טפחים".

== ש' הוא פ' == על כל שיש בו עשרה טפחים חייבים.

„ב״א מכתוב אחד" יכול להיות הגיוני או באורי. דוגמא לה„ב״א־מכ״א" ההגיוני היא המכילתא, שמות י״ט, י״ד: „מנין שכל העליות, שהיה עולה, בבוקר היה עולה? תלמוד לומר: ,והיה נכון לבוקר', שאין ת״ל ,כאשר צוה ה' את משה', אלא בנין־אב: כל זמן שהיה משה עולה בבוקר היה עולה". מעליה אחת של משה על הר סיני אנו יודעים, שהיא היתה בבוקר: שא הוא פ'. סבת הדבר היא: מי שזוכה לעלות על הר קדוש כזה צריך לזרז את עצמו. סבה זו מצויה גם בכל העליות האחרות, ויש לנו אם־כן הצדק להחליט, שגם הן היו בבוקר. שב שג שד — הם גם־כן פ'. כל העליות נכללות בשם הסוגי „עליה" = ש', ועליו יכולים אנו לומר, שהוא פ' או—שהיא היתה בבוקר. בדוגמא זו, כמו כמעט בכל הדוגמאות ל„ב״א מכ״א" ההגיוני, אין חכמי־התלמוד מסתפקים בהגיון בלבד, אלא מביאים לדבריהם סמך מן הכתוב („שאין ת״ל ,כאשר צוה ה' את משה'). הסמך על הכתוב הוא תוספת לה„ב״א" ההגיוני ומוצאה מבית־מדרשו של נחום איש־גמזו. בבית־מדרש זה דרשו רבוי ומעוט במקום כלל ופרט והשתדלו ללמוד מן המלות המיותרות שבכתוב את הדין, שאליו באו חכמים אחרים שקדמום על דרך ההגיון בלבד.

דוגמא לה„ב״א־מכ״א" הבאורי הוא ה„ספרא", קדושים, י״א, כ״ד: „,מות יומתו באבן ירגמו אותם, דמיהם בם'. זהו בנין־אב לכל ,דמיהם בם' האמורים בתורה בסקילה" [1]. הרבה פעמים נאמר בתורה „דמיהם בם" ו„דמיו בו" ואין אנו יודעים איזו הוראה יש למלות אלו; אבל במקום אחד פירשה התורה, שזהו עונש־סקילה, ואנו דנים מן המקום המפורש על כל „דמיהם בם" שבתורה, שזהו עונש סקילה: ש' הוא פ'.

„ב״א משני כתובים" יפרד גם הוא לב״א הגיוני ובאורי. בו דנים משני סוגים שונים ממין ידוע על כל סוגי המין הזה. הפורמולא של „ב״א משני כתובים" היא:

שא שב שג שד . . . הוא פ'=כל סוג וסוג ממין ידוע הוא פ',
שא שב שג שד . . . הם נ'=כל הסוגים עושים את המין נ'.
―――――――――――――――
נ' הוא פ'=המין הוא פ'.

המבטא השגור בפי חכמי התלמוד בשעה שהם דנים „ב״א משני כתובים" הוא: „לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהן..." אם נתרגם את המבטא הזה ללשון ההגיון המדעי, יקבל צורה כזו: סימני־הסוג של פרט אחד ידוע אינם דומים לסימני־הסוג של הפרט השני וסימני־הסוג של זה האחרון אינם דומים לאלה של הראשון, אבל לשניהם יש צד־שוה: סימני־המין הכולל אותם, וצד־שוה זה מצוי גם בכל סוגי המין הזה, ועל־כן יכולים אנו לומר, שכל סוגי המין הזה הם כשני הסוגים הידועים לנו פ', או שהמין נ'

---

[1]) בתלמוד בבלי, סנהדרין (נ״ד ע״א) וכריתות (ה' ע״א) דנים בענין זה לא „ב״א", אלא „ג״ש". החלוק בין הספרא והתלמוד הבבלי הוא — שזה האחרון דן רק על „דמיהם בם", שהוא בסקילה, והמלות „דמיהם בם" נמצאות רק פעמים אחדות בכל התורה, ואם־כן זוהי „ג״ש"; ואולם ה„ספרא" דן לא רק על „דמיהם בם", אלא גם על המבטא: „דמיו בו". ועל־כן הוא מוכרח להשתמש ב„ב״א". בזה מתורצת קושית הרשב״ץ, המקשה מן התלמוד על ה„ספרא".

הוא פ׳. „ב״א משני כתובים״ אינו, כמו שסובר הראב״ד, „חדא מתרתי״, אלא הוא „כולי מתרתי״. ב„ב״א משני כתובים״ אנו דנים משני סוגים על המין כולו, הכולל את שניהם, ואחרי שאנו יודעים, שהמין כולו הוא פ׳, הרי מובן מאליו, שכל פרט ופרט שאַף יש לו סימן-המין, הוא פ׳. דוגמא ל„ב״א משני כתובים״ היא המכילתא, שמות, י״ד: „שלם ישלם המבעיר את הבערה׳—למה נאמר? אין לי אלא המבעה וההבער, שאר כל המזיקין מנין? — הרי אתה דן ב״א מבין שניהם: לא ראי המבעה כראי ההבער ולא ראי ההבער כראי המבעה, הצד השוה שבהן — שדרכן להזיק ושמירתן עליך, אף כל שדרכו להזיק״ וכו׳.

שא שב שג שד... הם פ׳=על מבעה והבער ועל כל היזק אחר, אם דרכו להזיק וכו׳, חייבים.

שא שב שג שד... הם נ׳=מבעה והבער וכל היזק אחר, שדרכו להזיק וכו׳, הם הכלל: „כל שדרכו להזיק״.

נ׳ הוא פ׳=על כל שדרכו להזיק חייבים.

אף מקצור התוכן של הספר על „בנין-אב״ שהבאנו יכול הקורא לשפוט על ערכו החשוב של ספר זה במקצוע החקירה התלמודית. מי יתן ויתורגם הספר הזה בקרוב ללשון עברית כדי שיוכלו לדין עליו וללמוד ממנו גם אלה התלמודיים המרובים, שכל הכתוב בלשון אשכנזית היא להם כספר החתום.

ווארשא ד״ר אברהם ציפרינוביטש.

הַחֵטְא.

רומאן

(המשך).

מאת

י. א. לוּבֶצקי.

ח.

עוד הפעם שנוי בבריאותה של שרה ובמצב-רוחה. לעתים תכופות היא חשה בראשה, ולפעמים היא מרגשת גם דפיקת-לב וחמימות צורבת שגורמות להתעלפות. ועם זה הולכים ונעשים אבריה כבדים עליה כעופרת. אף התנועה היותר קלה קשה היא לה. וכבדות אבריה מִתְלַוָּה בעצבות מעיקה: כאילו משא כבד, הר גדול לוחץ אותה, עד שלפעמים נכונה היא לצבוט בידיה את בשרה ולמרוט את שערותיה. והלילה אינו מביא לה מנוחה ומרפא. אדרבה, השינה מיגעת אותה ביותר. חלומות קשים, בלתי-ברורים, אבל מדכאים מאד, מענים אותה עד לכאב. איזו ערבוביה משונה של צורות בלתי-ידועות, מקרים מבהילים, אנשים נוראים, חיות איומות, מתים, קברים, פיות פתוחים, תהומות נוראות, פחד הענוי, אימת הרדיפה, כאבו של העומד על עברי פי-פחת וצלו של המות, — כל אלה מיגעים ומענים אותה כל הלילה ומכסים את גופה זעה קרה. בלב דופק ונשימה עצורה וכבדה היא מבקשת לה מחבא על חזה בעלה הישן ובאימה מעיקה היא מצפה לאור היום. רק בהיות הבוקר היא ישנה שעה קלה, ואחר-כך היא מתעוררת עיפה ורצוצה בכל אבריה, ורק בהתאמצות כל הכחות היא לובשת את בגדיה. העבר הגיח עליה לשלם לה כגמולה, לאט לאט פשט את זרועותיו הצובתות וקפלן סביב צוארה, והוא חונק אותה בלי חמלה ורחמים. היא הסיחה ממנו את דעתה, השתדלה לשכוח אותו, אבל לפתע פתאום התפרץ והתיצב לפניה בבל כלי-זעמו...

בערב אחד ישבו כל בני-המשפחה בחדר האוכל ושתו תה. היא עיפה ושאפה מנוחה ושינה, אבל יראה את חלומותיה ואת ענויי-הלילה. הרי ידוע לה הדבר: כיון שתשכב במטתה, מיד תחלוף עיפותה והיא תתעורר ע"י ההרהורים הרעים, שביחוד מענים הם אותה בלילה, ולא תישן עוד. היא משתדלת להעלים את פיהוקיה ואת עיפותה ויושבת בתוך המסובים.

בעלה מאיץ בה, שתלך לישון; אבל היא אינה שומעת בקולו ומתנצלת, שבכוונה היא מאחרת לשבת כדי שתישן היטב בלילה. ופתאום נבהלה, עצרה בנשימתה ופניה הביעו התרכזות בדבר אחד. פניה חורו וכנציב־שיש עמדה על מקומה בעינים קמות מרוב פחד. הבעל והמסובים קפצו ממקומם ונבהלים מהרו אליה: מה לה? — ידיה רועדות וקרות, זעה קרה מכסה את גופה, עיניה קמות ושיניה נוקשות. היא נבהלה: כאן, במורד הבטן, הרגישה כעין פרכוס, כאילו איזה דבר מכה שם, דוחף בידו או בועט ברגלו. החמות ירקה שלש פעמים בתור סגולה לעין רעה. אין מה לפחוד; זהו הילד המתחיל לחיות חיי עצמו. בחצי ההריון מתחילים להרגיש את הילד. ואולם, למרות דברי־הנחומים של חמותה, אינה יכולה להרגע. רעידתה הפנימית נמשכת ובכיה שהתפרץ הוא כעין בקשה ותחנונים, שיושיטו לה עזרה, שיצילוה, וגם כעין בכי אובד־מתיאש, היודע כי בא קצו. הפרכום בבטנה היה קל ומקוטע, אבל היא הרגישה בו היטב. הילד. שעד עתה חשבה ושמעה על מציאותו, אבל לא האמינה בה,—ילד זה הוא כבר במציאות וכבר הודיע לה מישותו. רבונו של עולם, מה לה לעשות! ולפתע פתאום התעוררו בדמיונה כל הזכרונות על יחוסה להרופא בכל תוקף. כאילו זה עתה היה הדבר,—וגועל־נפשה מתגבר ויראה עצומה תוקפתה. היא מרגשת בחבוקיו ונשיקותיו, בחכוך זקנו ונשימתו החמה... והיא משתדלת לגרש מלבה את כל הרעיונות האלה; אינה רוצה לחשוב כלום; אבל הדבר מורכב בדמה ובשרה ולמרות חפצה אי־אפשר לה להסיח ממנו את דעתה אפילו רגע אחד. ונדמה לה, כי הסוד הזה, שהיא נושאת בלבה, הולך וגדל, ועוד מעט ויתפרץ ברעש החוצה, והכל יֵדעו את חרפתה. רבונו של עולם, מה לה לעשות? איך להנצל?

ושנאה עצומה להילד, שעדין לא נולד, אבל הוא צומח ומתפתח בקרבה, תוקפת אותה כולה, שנאה מעורבת ביראה. אילו היתה יכולה, היתה חותכתו מבטנה ומטילתו לכלבים. והיא יראה אותו גם מפני שהיא יודעת שלא תעשה לו כלום: עוד קודם שיצא לאויר־העולם כבר יש לו עוזרים ומגינים. והיא יראה אותו ואת נקמתו הגדולה. היא אובדת. אסונה וחטאה שבו לחיות בקרבה בכל כח החיים המתפתחים.

קפדנותה אינה גדולה עתה. היא פסקה מלשים את לבה לכל הנעשה סביבה, היא מרגשת באשמתה ואינה מעיזה גם להרים את קולה, אבל כאבה הולך וגדול. כהלומת־רעם היא יושבת בלי שום תנועה וכגלומה היא יושבת ומקשיבה לִהדקירות הפנימיות שבלבה. נפסקה רקמת מחשבותיה ורגשותיה והיא קפאה בנקודה של חטאה וענשה.

וימים ארוכים באו לה, שהיה לה בהם די זמן להרגיש ולהקשיב ברקמת רגשותיה, בצמיחת הילד ובהתגברות כאבה. . . בביתה פסקה אף לנקוף באצבע. ויש ימים, שאינה קמה ממטתה, הרופא מאיץ בה, כי תקום, תתנועע ותלך בכל יום לטייל, כי השכיבה תזיק לה ולהילד. אבל בעיניה אין הדבר כדאי גם לחשוב עליו. ואולם בעלה, כיון ששמע, שתנועה נצרכת לה, לא נתן לה עוד מנוח. הוא מאיץ בה בכל יום, כי תתעורר, כי תצא לטייל; ובאותה שעה היא חשה ומרגשת ויודעת ברור, שלא כל־כך לבריאותה הוא דואג כמו שהוא דואג לבריאותו של הילד. מר לה הרגש הזה, אבל אינה אומרת כלום

כדי שלא להתקוטט. היא שומעת בקולו ומטיילת על-פי-רוב בחברתו, שברגעים האלה היא קשה לה מאד, ולפעמים היא נמלטת ממנו ומטיילת לבדה, ובשעות-הטיול האלו או בשעות-השכיבה, כשהיא לבדה, היא מתרכזת בתוך עולמה הפנימי ומקשבת לכאבה ולגידול הילד בתוכה. זה שבועות אחדים, שלא הרגישה שום פרכוס בבטנה. אמנם, הכובד שבבטנה הולך וגדול, היא מרגשת כאילו היא נושאת איזה משא כבד, אבל הכובד הוא זה של דומם, של חתיכת-בשר. נדמה לה, שפתאום נשתתק הכל בבטנה, וכעין שמחה מפעפעת בפנה נסתרה שבלבה: מי יודע? אולי נחנק, אולי מת. ואת שמחתה זו אין ביכלתה לעצור בתוכה והיא מגלה אותה לבעלה בשעת-טיול. הוא נבהל וממהר אל הרופא ואל אמו. אבל בעוד זמן קצר שבה להרגיש בפרכוסים ובדחיפות. והפעם במקום אחר, למעלה תחת הלב, והדחיפות הן יותר חזקות ויותר תכופות. ונדמה לה, כי אויבה זה קורא שם מעל לוח לבה את רגשותיה ומאוייה, ועל-כן הוא מתגרה בה. מתחבא הוא ועושה את עצמו כמת, כדי להעיר בה תקוה טובה—ואחר-כך הוא יוצא ממחבואו ובועט בה בחמת-נקם, ובודאי הוא שוחק ולועג לה בה בשעה... וימים ממושכים ועצובים באו לה. את טיוליה היא מזניחה למרות גערות הבעל: פשוט, אי-אפשר לה לטייל, כי בקושי עולה בידה לסובב בחדרה פעמים אחדות. רגליה צבו כבולי-עץ ואי-אפשר לה גם להניען. ובשעות הארוכות, שהיא מבלה במטתה, היא כולה שקועה בעולמה הפנימי מפני שאי-אפשר לה להסיח את דעתה מצמיחת הילד ומיסוריה המתגברים. אמנם, לפעמים היא מנחמת את עצמה ואומרת בלבה: מה בכך? הדבר כבר נעשה; וכי בשביל זה תוציא את עצמה מן העולם? הלא היא אינה הראשונה וגם לא היחידה!—והיא זוכרת הרבה עקרות, וביניהן הרבה ממכרותיה, שאחרי לידתן רננו אחריהן: איך חיות הנשים האלו? וכי גם הן סובלות כל-כך?.—מכרותיה אלו הן בודאי כמותה. לא לחנם מדברים בהן. גם הרופא בווינא, כשהיה שואל עליהן, היה צוחק תמיד בצחוקו המיוחד. מסתמא ידע גם הוא דבר-מה. אחרי מכרותיה מרננים—ומי יודע מה אומרים עליה? בודאי גם אותה אין מנקים.

ושנתה אינה מבריאתה ואינה מחיה את רוחה. כמשא כבד מעיק על לבה, וכאילו נסתתמו עורקיה היא מרגשת תמיד שאון עמום באזניה וראשה. לרגעים היא מתעוררת ורוטטת כולה מאימה. חלומות מבהילים מציקים לה, חלומות, שאף בהקיץ היא מרגשת את רשמם הכבד והלוחץ. בדידות נוראה לוחצת את לבה, בדידות, שמורגשים בה מסתרי הכליון של צל המות והתוגה העמומה והנואשת של נרות שחורים ומטת-מת. ובתוך הבדידות נדמה לה שאון כהמית המון גדול, והיא רואה את עצמה מוקפת המון אנשים ונשים, שבראש כולם הולכת חמותה; ידי כולם מורמות כנגדה, פני כולם מעוותים ופיותיהם פתוחים. ביחוד מצטיינת הזקנה: היא נוהגת את כל ההמון הגדול ובשן הרקובה האחת שבפיה היא אומרת לנשכה. והבעל עומד מן הצד, עומד ודן אותה במבטו, והמבט נוקב וחודר לתוך לבה וכליותיה; כמו בסכין חדה הוא חותכה ופולחה. היא מכסה את פניה בשתי ידיה ועוצמת את עיניה כדי שלא לראות כלום. מבט זה מכאיב לה עוד יותר מנשיכות הזקנה, אבל גיסתה ממהרת אליה בקפיצה אחת ובידיה הכחושות היא מסירה בחזקה את כפות ידיה... וכשהיא מתעוררת מחלומותיה אלה היא כולה

רועדת. אי־אפשר לה עוד לישון. היא מרגשת, שאבריה רצוצים, היא חשה בלחץ־הלב ובכאב־הראש, אבל היא יראה אפילו להתנועע. להוציא את ידה מתחת השמיכה ולנגב מעל מצחה את הזעה. וחורת היא מביטה באימה אל החושך העב, המחתל אותה והמעיק על לבה. והנקודות המהבהבות מתעבות ומתרכבות לצורות מבהילות של בני־אדם וחיות. רק לאור הבוקר התגברה עליה עיפותה, וכשנמה את שנתה הרגישה כנשיבה נעימה של רוח קרה על מצחה ושערותיה והתחילה לחזות בחלומה חזיונות נעימים: שלום ברוחה וברוח מקורביה ועל־פני כולם שפוכה שלוה מיוחדת וחבה יתרה, ופני כולם כל־כך טובים לה. היא מכירה את הפנים: זהו הרופא והלז הוא בעלה. פני הבעל משתנים והיא רואה, שהוא הבעל והוא הרופא, והיא—אשתו המאושרת, עקרת ביתו, המתענגת על הילדים הרבים שילדה לו. ופתאום היא רואה, שפני הרופא הם פני בעלה. הוא חביב לה, אבל היא יראה אותו. הוא רוצה לחבקה והיא מתחמקת ממנו. הוא נושקה והנשיקה צורבת אותה וגורמת לה כאב. וכל הפנים נעלמים ונמסים באיזה תהו וערבוביה משונה.

וחלומותיה אלה מעסיקים את מחה גם בהקיץ. נפלא הדבר: בימים האחרונים שב לחיות בקרבה זכרון הרופא ומה שמפליא אותה ביותר, וכמעט גם מחריד אותה, הוא — שהתחילה להרגיש כעין געגועים עליו. רק לעתים רחוקות היא זוכרת את פגישותיהם האחרונות ואת הפרידה המוזרה. על־פי־רוב עולים על זכרונה מקרי פגישותיהם הראשונות. והיא רואה אותו בצחוקו ובכל חנו עומד חי לפניה, עד שהיא מרגשת בנשימתו החמה ובחבוקיו הצורבים. ושעות ארוכות היא יכולה לשבת ולהזות ולטעום בנעימות־ההתרשלות את הטעם של חטאה. היא יראה את הרהוריה אלו, אבל אין בכחה להרחיקם ממנה. לפעמים היא מתעוררת מהתרשלותה. היא מכרת שאופן־חייה מזיק לה מאד, והיא מתעוררת ומתגברת עליו. בדידותה ואויר־ביתה הם הם שגרמו לה שתהא עצובה ומצטערת, והיא מבקשת לה מפלט ברעות וחברה, מתחלת לבקר את מכרותיה. מרבה לשבת בביתן ולשוחח עמהן. ביחוד היא נמשכת לבית אותן ממכרותיה, שילדו זמן מאוחר אחרי חתונתן, — אותן העקרות, שנתעברו על־פי נס או על־פי תרופות הפרופיסירים. והיא מתבוננת אל הילדים, משוה אותם אל פני הבעלים והיא חשה ומרגשת בכל נפשה, שהבעלים אינם האבות. ואף־על־פי־כן צוחקות האמות הללו והן עליזות, שלוות ומאושרות, מתרפקות על הבעלים, אוהבות את הילדים ושבעות־רצון בחייהן. איך השיגו זאת? ולמה לא יהיה גם ביכלתה להשיג זאת? היא מרבה לשבת עמהן ולרגל מן הצד, כלאחר־יד, את חייהן, כאילו היתה רוצה לגלות את המסך מעל צפונותיהן. את כל אשר לה היתה נותנת אילו היה ביכלתה לדבר עמהן בלי שום בושה, לגלות לפניהן מה שבלבה ולשמוע גם את סודותיהן שלהן, אבל בשום אופן אינה יכולה לעשות זאת. והיא יודעת, כי לעולם, אף אם תהיינה יותר קרובות לה וידידותן תהא יותר גדולה, לא תבואנה לגלות לה את צפונותיהן...

ובין כך וכך הולך רגש העיפות וחזק בה יותר ויותר. אבריה היו לגושים כבדים, שקשה לה אף לטלטל אותם; ויחד עם זה היא חשה, שאויבה הפנימי הולך ומתגבר עליה ונצחונו עליה הולך וקרב בכל רגע. הוא חי, צומח ומתפתח

והיא נובלת ומתנוונה. והיא יודעת ברור, כי בשעה שיצא הוא לאור־העולם תרד היא אל הקבר. היא תמות כשיפקח את עיניו. ובכן הרי אין לה עוד לירוא מפני בני־אדם. היא תקבל כפלים ככל חטאתה. וכשהיא חושבת על זה עיניה מתמלאות דמעה, כאילו היא חסה בעצמה על ימי־עלומיה. היא מתארת לה את שעת־הלדה והיא רואה כבר בדמיונה, איך הילד הקטן והבריא פועה במטה, והיא שוכבת על־ידו מתה, — ובשעות כאלו היא מתמלאת רחמים על עצמה ורכות יתרה רוחש לבבה אל בני־ביתה. בלי דַבֵּר דָבָר היא נופלת לפעמים על צוארי בעלה, ומתוך בכיה היא מבקשת את סליחתו ומתחננת, כי יזכרנה לטובה; ואולם בלבה פנימה היא מרגשת, שאין לה על מה לבקש סליחה, שהרי עוונה כבר נמרק על ידי יסוריה הגדולים.

ואולם פעמים שמתגבר עצבונה עד כדי מרירות, ואז אי־אפשר לה לשאת במנוחה את טפול הקרובים לה. היא תמות והוא ישא אשה אחרת. הם יודעים זאת, בזה אין שום ספק. דבריה המתוקים והרכים של הזקנה מעידים על זה. בודאי כבר הכינו את היורשת אותה; לא לחנם רכה עתה חמותה כשעוה. וברגעים כאלה היא מגרשת בחרפות את כל בני־הבית. בעלה, חמותה, גיסתה והקרובים האחרים — כולם אינם רשאים לגשת אליה. היא אינה יכולה לראות את פניהם הצבועים והמלאים מרמה. הם מצפים למותה ולהכעיסם לא תמות ולא תפנה את מקומה לאחרת! אבל התמרמרותה זו לא היתה נמשכת זמן מרובה. על־פי־רוב היה עובר עליה הזמן האחרון או באפתיה גמורה, באופן שהיתה נראית כאדם שמצפה לאיזה דבר או שרוצה להקשיב איזה דבר נסתר הנעשה בתוך עולמו פנימה, שכל חושיו מכוונים רק לנקודה אחת ומצומצמים רק בנקודה זו, או היתה נמוגה כולה בדמעות והיתה מרבה לבקש סליחה מבעלה ומקרוביה. אמנם, היא הרגישה עתה את עצמה נקיה מכל עוון; אבל באותה שעה הכירה גם בטוב־לבם של האנשים, המרבים כל־כך לדאוג לה. וברגשותיה הרכים הכירה טובה גם לשפחתה הנוצרית. — ובשעות כאלו לא היתה יכולה להתאפק אפילו חמותה הזקנה, שבטלה את כל ההתרגזות והשתפכות־הנפש ב„פטור, נו" וב„כבר היה לעולמים, שאשה הרה"..., והיתה בוכה בלי הרף. וכשיצאה פעם אחת מחדרה, החזיקה את ידה הצנומה, שנתעקמה ושנתיבשה מרוב עבודה וזקנה, ופנתה אל בנה בדמעות:

— את ידי נשקה... הלב נקרע לגזרים לראותה ולשמוע מה שהיא אומרת בשעה שהיא בוכה והיא נפרדת.

הבעל הזניח את עבודתו ולא סר ממנה אף רגע אחד. עיניו מפיקות יראה, אהבה, תמהון ושאלה ונפשו מקולעת בין צער על היסורים שגרם לה ובין שמחת־חרדה על הסוד העומד להגלות לו. הוא אינו מדבר כלום. בלחיצת־ידו הוא מנחמה לרגעים, ובחרדת קודש הוא מביט אליה. וברגעים האלה, כשהוא יושב עמה לבדו ומרגיע אותה במבטיו, היא חשה בנפשו את האפשרות לגלות לו את חטאה. הוא כל־כך טוב, כל־כך מסור לה! בודאי יסלח לה! רבונו של עולם, מאין תקח די עוז בלבה כדי להתודות לפניו! וכל מה שנמשכים אותם הרגעים היא מוסיפה להרגיש, שאותה האפשרות היא לה צורך מוחלט. היא צ ר י כ ה להתודות. אחרת א י־א פ ש ר לה. מה שיהיה אחר־כך — על זה אינה רוצה לחשוב כלל. העיקר הוא עתה —

לגלות לו את חטאה כנגדו. אז תוכל למות במנוחה ואפשר גם לחיות. היא מרגשת, שאם תגלה לו כל מה שהיה, אפשר יהיה לה לקוות, שתצא בשלום ממצבה הנורא ותשוב לחיות את חייה מאז, שהיו מלאים שלוה ואושר. עתה היא מבינה, שהחטא שהעלימה ממנו הוא הוא המפריע את שלומה ומצעידה אל הקבר. היא מוכרחת להודות לו. בזה יכופר עוונה וגם ירוח לה.

היא מפריעה את הדממה בקריאתה, שהיא קוראת לו בשמו... אבל כשהוא גוחן עליה לשמוע מה בפיה, אין לה די עוז לומר לו מה שבלבה — ואינה משיבה על שאלתו.

ט.

בכליון-עינים כבר מצפים לאותו הרגע. כבר פקעה הסבלנות. שתי פעמים נדמה כבר, כי חבלי-לדה אחזוה, ובלילה מהרו אל הרופא והמילדת; אבל אחרי שעות אחדות של חבלים נח הכאב והיא לא ילדה. חשבון הרופא, המילדת והזקנה לא היו נכונים וכנבוכים חכו לאותו רגע. וגם היא בעצמה כבר אבדה כל חשבון וכל תקוה. נדמה לה, כי אין לדבר סוף.

אבל סוף-סוף בא היום. היא הרגישה את עצמה במצב מיוחד. הלחץ במתניה גדול מאד ובפניה חשה חום צורב. נשימתה כבדה וכל גופה היה רצוץ, ולא יכלה למצוא לה מקום בבית. היסורים נראו לה יותר מכפי כחה, ונדמה לה, כי יותר אין ביכלתה לשאת. האכילה והשתיה היו עליה למשא, ורק בקושי, אחרי רוב הפצרות, עלה ביד חמותה להכריחה, שתטעם מעט מרק. לשכב בחדרה יראה, ועל-כן התאמצה לבלות את השעות במסבת בני-הבית; אבל קשה היתה לה הישיבה ביניהם. החום, שהרגישה בעור-פניה ובכל חדרי לבה, הכריח אותה להתנועע ולשנות את מקומה לרגעים. בלילה ישנה את שנתה בשעה מוקדמת ואך כשעות אחדות אחרי חצות נתעוררה משנתה. כאב חד הרגישה, כאילו נקרע או נחתך דבר-מה בקרבה. והלחץ במתנים גדול מאד והחום צורב אותה. על-פי הכאב ועל-פי מצב נפשה הרגישה, שהשעה המקווה קרובה לבוא. והפעם לא נבהלה. שלוה פנימית תקפתה, מעין אותה השלוה הנסוכה בנפשו של האדם בשעה שהוא עומד פנים אל פנים עם סכנה מוכרחת, שאי-אפשר להרחיקה. אחרי רגעים אחדים קמה ממשכבה והדליקה את הנר. ואחרי שנדדה בחדרה פעמים אחדות הנה והלום, התחילה להכין את עצמה: עשתה את שערותיה, החליפה את הלבנים וגם את שמלת-הלילה לבשה. במנוחה עשתה את כל מעשיה אלה, כאילו יודעת היא מה מחכה לה. — מחמ; אור-הנר ומפני קול-צעדיה התעורר הבעל משנתו. הוא נבהל. מה, וכי כב־ הגיעה השעה? צריך למהר אל המילדת! — והיא מרגיעתו. לא, אין דבר עוד יכול הוא לישון, עוד אפשר להמתין עד אור הבוקר. היא תעיר אותו משנת כשיהיה הדבר נחוץ. ומפני שכבדה עליו יד השינה נתן לישן את עצמו וכמעט ששכב עוד הפעם. אבל פתאום כאילו נזכר באיזה דבר: לא, כך אי-אפשר להניח את הדבר. ובחזקה הסיר את השינה מעל עפעפיו והתחיל ללבוש בחפזון את בגדיו. באנחותיה ובקולה, שהיה רך ביותר, הכיר את מצבה והבין,

שצריך להזדרז הפעם. אבל מפני השינה הכבדה השפוכה על אבריו או מפני פחד מוזר קפא פתאום באמצע התלבשותו: הוא יושב בלי תנועה כגולם והסנדל בימינו—כאילו הוא מנמנם או הוא תפוש במחשבות. ואולם, כשהגיעו אנחותיה לאזניו, התחיל להזדרז ולהרגיע אותה, שהוא ממהר אל הרופא והמילדת תיכף ומיד. ואמנם, הוא מזדרז ומתגבר על עצמו, אבל מרוב מבוכתו אינו מוצא את תלבשתו ובקושי עולה בידו להתלבש. הוא מוכן, גם את מעילו כבר שם עליו— ואף־על־פי־כן אינו הולך, מראיתה מרתקת אותו אל מקומו... אנחותיה מתגברות— והוא נחפז ומתרוצץ הנה והנה, הוא רוצה ונכון למהר וללכת. אבל אז התיצבה נגדו בכל צערה וכאבה, תפשה את ידיו, את ראשה תמכה על חזהו ואת ידיה קפלה סביב צוארו: לא, אל ילך, אל יניחנה לבדה!—מנוחתה חלפה ועוד הפעם תקפתה היראה. הוא מרגיש את נשימתה הצורבת והכבדה, וכאובד־עצות, בלי דעת מה לעשות, הוא עומד ומחבקה; ובלפופיו העזים ובלטיפת שערותיה הוא רוצה להרגיעה. אבל כאבה מתגבר, פניה מתעוותים ונשימתה מתעכבת. היא דוחפתו ממנה: לא, אין עוד ביכלתה לשאת ולסבול!—ואז הוא מתעורר ובקפיצה אחת הוא נגש אל השפחה, מעורר אותה ושולחה אל המילדת ובעצמו הוא ממהר אל הרופא, ובינתים הוא הולך אל החדר השני להעיר את אמו. השינה סרה מעליו ובכל אבריו היא מרגיש נעימות של חיים כבירים. שמחה של שביעת־רצון מפעפעת בלבו. ואך כשמגיעות לאזניו צעקותיה של אשתו הוא נדהם במשך רגעים אחדים.

אמו נתעוררה לקול צעדיו הראשונים. היא מוכנת, כאילו כבר חכתה לו:

— ומה, כבר התחיל הדבר?

בתפיסתו נקלט רזון הזקנה; ביחוד תפס היטב את רקמת עורקיה מסביב לצואר ואת הַיֵּרוֹנָה הגדול, שבצללי האור הקטן של החדר נראה כְּחִוָּרוֹן של מת. אך נשמעו צעדיו מיד ישבה על מטתה והיה נראה, כאילו היא מזדרזת; ואף־על־פי־כן נשארה אף היא יושבת על מטתה כתפושה במחשבות או כמקשבת עתה סוד גדול, שלוחשים לה הרגעים הבאים. הוא רוצה לזרזה, אבל כשמבטו פוגש בלחייה החורות ועיניה הקמות אין לבו נותנו לעשות זאת. והוא הופך את פניו לצאת מן החדר. אבל הזקנה נתעוררה עוד הפעם לקול צעדיו וקראה אחריו, כי תבוא מיד.

ועוד הפעם מגיעות לאזניו צעקותיה של אשתו בלוית אנחות תכופות, ולשביעת־רצונו מזדווגת איזו מבוכה. נדהם הוא ממהר אל חדרה לומר לה, שאמו תבוא תיכף ומיד, ואז ימהר אל הרופא ואל אחותו. ולבו ממהר לדפוק למראה פניה החורים והמתעוותים. היא אינה שומעת את דבריו. לֵךְ!—היא קוראת לו. ונבוך הוא ממהר לעזוב את הבית. אבל אחריו רודפות אנחותיה וצעקותיה וכל אנחה וצעקה היא לו דקירה בלב. ואך כשהגיע אל המסדרון לא שמע עוד כלום. שתיקה מסביב — זוהי השתיקה הָרְגוּנִית של שחרית. אבל שתיקת־שחרית זו אינה דומה לשתיקות־שחרית של הימים האחרים. נדמה לו, כאילו כל היקום נשתתק עתה משום ילדו העומד להולד. והוא מצמצם את כל חושיו כדי להקשיב דבר־מה מן החדר, שבו נמצאת אשתו. אבל הס, אין קול... אפשר שכבר ילדה—חולף רעיון במחו—והוא חוזר במהירות

אל אותו החדר. אמו כבר נמצאת שם, מבקשת דבר בארגז הלבנים ומדדה בחדר בצעדים כבדים ופנים מעוותים. כשראתה אותו רמזה לו בידה, שילך לו. והוא ממהר החוצה.

דפיקות־לבו מתגברות. עוד הפעם הוא מרגיש מבוכה ביחד עם שביעת־רצון, ואל אלו מתלוה כעין יראה מפני יחידותו ברחוב בשעה מוקדמת כזו. קור עובר בבשרו, אבל לבו מתרחב ונשימותיו העמוקות מביאות לו כחות חדשים. בדרכו פגש את המילדת. השינה עדיין שפוכה על פניה, אבל בהבירה אותו הוארו פניה העיפים בקרן של אור, עיניה מצמצו וצחוק הבריק מתוכן; והוא מרגיש, כי קרן אחת מן הצחוק הזה מתפשטת גם על שפמו. מפני־מה?—אינו יודע גם בעצמו. היא מנחמתו ומרגיעתו, שלא ידאג ולא יירא, ונדמה לו, שהיא אומרת לו בעיניה הצוחקות: גם בלעדי נחומי אינך מתירא. בביתו של הרופא פגש אותו גם השוער בצחוק על שפתיו. ואף הרופא קדם את פניו בצחוק קל. וכשבא אל אחותו פגש אותו גיסו הלץ בהתולים וחדודים; ולמרות התאמצותו להעמיד פנים רציניים, לא היה ביכלתו להתאפק מצחוק.

—השעה הצפויה כבר באה—פנה אליו הגיס, כדרכו, באיזו הלצה—,אמנם, בן־חיל אתה!—ובדברו הכה אותו על שכמו—אשה חדשה לא תקח עוד, נוּדרוּה ללדת בשנה העשירית בדיוק.

איש טוב הוא גיסו האוהב תמיד להתלוצץ. האחות הבטיחה לבוא מיד, והוא שב הביתה בלי להמתין עליה. אויר־השחרית מבריא והוא מרגיש, שכל קרביו מרננים. אבל לפעמים תוקפו רגש של פחד ואז הוא מחיש את צעדיו.

כששב הביתה שמע עוד על המעקה את צעקותיה של אשתו ובלב דופק עלה בקפיצה על המעלות האחדות. בבית עתה ערבוביה משונה. הכל נבוכים ונחפזים ופני כל הם כל־כך רצינים. המילדת יצאה מחדר־המטות. על שאלתו לשלום אשתו הרגיעתו ואמרה לו, שהכל יעבור בשלום. וגם הפעם נסתה לצחוק, אבל הצחוק לא התאים לפניה הרצינים. אשתו קוראת לו לבוא החדרה. היא תופשת בידו ומתחננת לו, שיציל אותה: אין עוד בכחה לשאת את מכאוביה. המילדת לועגת לה באיזה לעג עשוי: עוד תשא ותשא! וגם השכנה, שמהרה הנה, מרגיעתה. כל הפנים רצינים, ורק פני שכנה זו הם שלוים בשלוה הרגילה. המילדת מאיצה בה, בשרה, שתחדל מלטייל בחדר ומוטב שתשכב במטה.

הוא יצא מחדר־אשתו ונכנס אל חדר־האכילה. על השלחן עמד המיחם הרותח וכן גם כד מלא חלב חם. והוא נזכר, שלא טעם עוד היום כלום. הוא לוקח לו כוס תה, מוזג חלב לתוכה ומעומד הוא שותה אותה, כאילו הפסיק באמצע עבודתו והוא צריך למהר ולשתות ולחזור אל עבודה זו. בתוך כך נכנסה אחותו החדרה והוא הפסיק באמצע השתיה במתבייש: הוא הרגיש, כי בשעה כזו אין זה נאה להתעסק בדברים כמו אלה. האחות שהתה בחדר רגעים אחדים.

— כפי הנראה — פנתה אליו — ימשך עוד הדבר שעות אחדות.

ובדברה יצאה מן החדר, והוא נשאר לבדו, צועד הנה והנה.

היום יום־אביב יפה, שאורו מבהיק ביותר. קסם האור הזה הוצק בכל אבריו. מחדר־אשתו מגיעות אליו לפעמים צעקות עמומות והן פועלות על מצב

נפשו. אבל מיד הוא שוכחן: המון־רגשותיו מתגבר עליו. הוא מטייל בחדרו הנה והנה, ומבעד החלון הוא סוקר על חיי העיר הקטנה, כשהיא מתעוררת לעבודת היום. חנויות נפתחות, עגלות עוברות במנוחה ונשים נושאות את סליהן המלאים פת־שחרית. מכר אחד עובר ותיק־הטלית בידו לבית־הכנסת. הוא רוצה לעכבו ולדבר עמו, אבל נזכר, שבשעה זו אין מן הנאה להתענין בדברים צדדיים, והוא מניחו לעבור; ומעט מעט עוברת ההתרגשות ואי־סבלנות תוקפתו. ההתעוררות היתירה הוגיעתו. השעות נמשכות בלי סוף. השעה העשירית עתה ולו נראה, שהוא נמצא במצב כזה ימים ושנים. פעמים אחדות עמד על פתח חדרה ושמע את צעקותיה, ששוב לא היו כל־כך תכופות. פעמים אין־מספר נכנס לתוך חדרה וראה אותה שוכבת במטתה, שעמדה עתה באמצע החדר. פניה שנתעוותו נתכסו באודם ארגמן, ועיניה שנתרחבו ונתפקחו היו תועות בחדר. כשראתה אותו רמזה לו, שיצא מן החדר; וגם המילדת שלחה אותו בהבטחה, שכשיהיה צורך בו ישלחו אחריו. והוא שב אל חדרו ומוסיף לטייל הנה והנה. והשעות הן כל־כך ארוכות, עד שלפעמים נדמה לו, כי נפסקה מרוצת הזמן.

בא גיסו בלוית שכן אחד, והם יושבים בחדרו ומשוחחים עמו. מספרים לו חדשות מעניינות, מתלוצצים על מצבו באותה שעה. וגיסו מספר הלצות מ„עניני־היום״. ביחוד הוא יודע לספר הרבה ממצבם המגוחך של הבעלים בשעה שתוקפים חבלי־לדה את נשיהם: מכר אחד, כשאשתו יולדת, בורח אל בית־המדרש, מכר שני מתחבא במרתף. ביחוד הרבה להתלוצץ על שכן אחד: חבלי־הלידה של אשתו נמשכו ימים אחדים. לסוף, כשילדה, ראו, שהבעל איננו:—היכן הוא הבעל? היכן הוא הבעל—החמות, הגיסות — הכל מחפשות אותו. ובתוך כך נזכרו, שאף בשעת חבלי־הלדה לא ראה אותו שום איש. הדבר הבהיל מעט את המשפחה. מה זאת? לפתע פתאום נעלם הבעל! שמא, חס־ושלום, קרהו אסון... כשעברו שעות אחדות והבעל איננו, התחילו להרעיש את העיר ואת כל הסביבה. וכבר נמצאו אנשים, שראו אותו בסביבות טחנת־המים ואכרה אחת נמצאה, שספרה, כי היום בעלות השחר ראתה אדם ביער, שסימניו מתאימים לסימני הבעל,—והאדם עשה עליה רושם מדוכא', כמי שיש מחשבה רעה בלבו. להיולדת לא ספרו כלום, אבל את מצב המשפחה אפשר לשער. פתאום נעלם הבעל!... ומה גדל פחדה של אחת מן הגיסות כשבאה להציע את מטתה ונתקלה ב— ראשו של אדם! לקול צעקתה נבהלו ובאו כל בני־הבית. לתמהונם הגדול ראו, כי מתחת גלי הכרים והכסתות יוצא בזחילה — הבעל ששאל' בקול רפה — כשני ימים התענה העלוב!— אם כבר ילדה אשתו. שני ימים רצופים התחבא בבגדיו וסנדליו תחת גל גדול של כרים!—. בעלה של שרה שומע את הלצותיו של גיסו ואינו שומע. הוא צוחק להן מפני שגם האחרים צוחקים, אבל באמת אינו תופס כלום מכל הספורים ההלציים האלה. הוא יושב על הכסא ופעם בפעם הוא קופץ ממקומו ומרכין את ראשו, כדי להקשיב את כל הנשמע שם, בחדר אשתו. גיסו מתלוצץ לתנועותיו: אח, לא כל־כך מהרה יהיה הדבר הזה! הוא כבר מכיר זאת בצעקות. כשתגיע השעה תהיינה צעקותיה אחרות לגמרי. הגיס מצא משקה וממתקים והעמידם על השלחן, וביחד עם השכן ברך את הבעל על הכוס. גם זה האחרון התחיל לשתות את כוסו, אבל

באמצע השתיה נשמעה צעקה ארוכה. כנקרש עמד על מקומו. אחר־כך נתעורר מתמהונו וברח מן החדר שישב בו אל חדר־אשתו. עתה קורעות וזעקותיה את הלב. הדלת סגורה ולפני הפתח עומדת אמו ובוכה: היא בקשה ממנה סליחה כאילו היא מרגשת, כי קרב קצה. כשראה את אמו בוכה הרגיש כאילו נתק איזה דבר בלבו וכאילו עלה איזה דבר בגרונו וחונקו. הוא נכנס אל החדר. המילדת רמז רמזה לו, אבל הוא לא שם לבו לזה, קרב אל מטת אשתו ועמד אצלה. היא הרגישה בזה מיד וחדלה מלצעוק ולהאנח, אבל נשימתה הנפסקת פלחה את לבו עוד יותר מאנחותיה. היא לא דברה שום דבר; רק הביטה עליו ועיניה היו כל־כך גדולות והבריקו באיזה ברק לח ורטוב, באותו הברק, שראה לפעמים בעיני־העגלים סמוך לשחיטתם. בלחיו השמאלית הרגיש רעידה ובעיניו—ניצוצות. הוא לקח בידו את ידה החמה ולטף את מצחה המכוסה זעה. ופתאום התעוררה בצעקה איומה, התהפכה על המטה ותפשה בידו, ומשכתו אליה, ובכתה וצעקה על חזהו,—וכעבור רגע דחפתו ממנה, כי ילך לו ויעזבה לנפשה.—דחוף ומבוהל יצא מן החדר, והוא שומע ומרגיש בדפיקות־לבו התכופות ומבוכתו הולכת וגדולה. אבל מצבו זה נמשך רק בזמן שעבר את החדרים הסמוכים לחדרה; וכשאך נכנס לתוך חדרו, במקום שישבו גיסו ושכנו והמתינו עליו, חלפה מבוכת פחדו וקרני השחוק שבו להאיר את פניו ואת שפמו. גיסו מוסיף להתלוצץ והוא משתתף בשיחתם, שעברה עתה לעניני־מדינה. הגיס קם ממקומו והציץ בשעונו: הגיעה שעת ארוחת־צהרים; והוא קורא לו, שילך לאכול עמו: עתה אינו נצרך עוד, העבודה תעשה גם בלעדיו. הוא שוחק להלצה זו, אבל אינו הולך, אינו יכול ללכת עתה, בשעה זו. הוא נשאר בחדרו ושעותיו ארכו לו. מבוכתו ועיפותו מתגברות, והיום נראה לו כאילו אין לו סוף. היה רוצה לדעת מה נשמע שם בחדרה, אבל הוא מוסיף לטייל ולמודד את החדר ומכין את עצמו ללכת אל חדר אשתו, — ומפני איזו סבה א י נ ו הולך.

נכנס מנהל־מסחרו להציע לפניו דבר־מה ולשאול בעצתו. כמדומה לו, שהוא שומע כל מה שהלה שואלו. אבל בשעה שהמנהל מדבר הוא מרגיש רק דבר אחד: הנבל, בעיניו ובפניו מסתתר איזה צחוק, כאילו הוא רוצה לומר לו: אמנם, בעל־הבית אתה ואני מוכרח לשאול בעצתך, אבל יודע אני, שהיום אין לבך פנוי לדברים כאלה וסוף סוף אצטרך לעשות הכל על דעת עצמי. ועל־כן אמר, כשגמר המנהל את דבריו, שימתין בענין זה עד למחר. לסוף, כשהלך, פנה אליו המנהל עוד הפעם — והפעם צחקו עיניו ביותר:

— ומה, בעל הבית, וכי כבר אפשר לברכו בברכת מזל־טוב?

— הברכה אינה מזיקה—השיב לו—אבל לעת עתה אין ידוע כלום.

ובדברו רחף הצחוק גם על שפמו. הנבל, לא היה לו צורך בשום עצה, ואך אמתלא בקש כדי להכנס ולהודע בדבר הילד. והוא מוסיף לצעוד בחדרו הנה והנה, סוקר על הפרחים המצוירים שעל־גבי הכותל ומתבונן לרגעים אל השעון התלוי על כותל זה. המיחם והכוסות עדיין הם עומדים על השלחן, שעליו מפוזרים פתותי הממתקים, שאכל ביחד עם גיסו, ומחנה של זבובים מכסה כמעט את כל השולחן. הוא מגרש אותם ואחדים הוא צד בידו; אבל

אחרי רגעים אחדים שבים הם אל השיורים המתוקים. כמדומה לו, ששכנתם נכנסה ושואלת אותו דבר־מה. מה היא רוצה? — מאז הבוקר לא־אכל עוד. היא תביא לו מארוחתה, הלא אנשים שכנים הם! הוא האיר לה פנים ומלמל את תשובתו המיכנית: אינו רעב, אין לו צורך באכילה. וכעבור רגעים אחדים ערכה לפניו את השלחן והביאה לו מרק, בשר ולפת. והוא יושב אל השלחן ואוכל באופן מיכני, וחושב בשעת־מעשה על שכנה זו, העומדת ומספרת לו על אשתו, כי בשביל שלא ילדה זמן מרובה קשה לה עתה הלדה. בינתים הוא זוכר את ילדיה, שבתור עקר הראה להם תמיד חבה יתרה. עתה יעביר בודאי את חבתו על ילדו שלו. וכאילו כדי לכפר את פניהם, הוא שואל אותה עליהם וגומר בלבו, שכשתלד אשתו בשלום יקנה להם היום דבר־מה. ובתוך כך הוא זוכר את הלדות של שכנה זו. כמדומה, שלא עמדה עוד מלדת, ובודאי כשתלד היא, תבשל אשתו בעד בעלה. היא מדברת ומתנצלת על המאכלים שאינם טובים. השעה מאוחרת והם כבר קרים. והוא אומר, להיפך, שהמאכלים הם טובים מאד. ובאמת נראה לו, שהיא מבשלת טובה מאד. כמדומה לו, שמעודו לא נהנה כל־כך באכילתו. — וכשהוא יושב ולועס נשמעת זעקה איומה, זעקה חדה וקורעת־לב, שלא שמע עדין כמותה, זעקה של אפיסת הכחות האחרונים... חתיכת־הבשר נשארה תקועה בתוך גרונו. כחץ מקשת רצה השכנה אל חדר היולדת: עתה הגיעה השעה, אלו הם החבלים האחרונים. והוא מהר אחריה, כמדומה לו, במזלג שבידו ובעוד הלחם בפיו. הזעקות תכופות וגדולות. בקפיצות אחדות הגיע אל החדר. הדלת סגורה ואין מניחים להכנס. אמו עומדת אצל הדלת וסופקת כף. וגם פנים אחרות נראו אצלה: השפחה ועוד שתי נשים, שכולן הביטו עליו במבט של תמהון ועצב; לו אין מניחים להכנס. השכנה דחקה את עצמה לתוך החדר, וברגע שפתחה את הדלת ראה את אחותו העומדת וגוחנת על המטה והמילדת עובדת במרץ ופניה מעורפלים. פתאום נפסקו הצעקות... שתיקה... רק דקים אחדים נמשכה השתיקה, ולו נראה, שכבר עבר נצח; עיניו התמהות נפגשו בעיני אמו, שגם הן הביעו צפיה לפתרון. פתאום נשמעה צעקת קול דק וצלול, — פְּעִיַּת ילד, שזה עתה התפרץ אל חלל־העולם. אמו הזקנה, כששמעה את צעקת הילד, התחילה לבכות. הודות לאל, הודות לאל! — קראה וחזרה וקראה. והוא לא יכול עוד להתאפק — ונדחק אל תוך החדר.

אחותו, המילדת והשכנה כולן מזדרזות, ופקודות המילדת הן קצרות ופסוקות, כפקודת מפקד מלחמה. ופני כולן חורים ועיפים, ועיני כולן מביעות אותה האימה, שמרגיש האדם כשהוא עומד קרוב לסוד החיים והמות... החבורה כולה דוחקת את עצמה למרגלותיה של היולדת. ראשה מוטל על הכר, פניה חורים מאד ומביעים שאלה ותמהון; רשמיהם אינם מעוותים כל־כך, אבל ניכרות מתוכם עיפותה ואפיסת־כחותיה; שערותיה נופלות מתוך השבים על המצח המכוסה זעה וידה החורת תלויה ונפשלת מעל המטה. היא שוכבת בעינים עצומות בלי תנועה; רק נשימתה ועוות־פניה לקול הילד מעידים, כי עודנה חיה. הוא נטל את ידה ולחץ אותה בחבה; אבל היד קרה ככפור וכיד מתה היא מוטלת בידו. הילד צועק בקול חד וצלול והמילדת מטפלת בו ומשדלתו

בדברים. פניה עיפים, אבל עיניה צוחקות, וכמפקדת מנצחת לקחה את הילד בידה האחת, מפייסת ומרגעת אותו בדבריה: נו, נו, אל נבכה! אנחנו בריאים ואמנו שלמה ובריאה; ראו נא את האדון הקטן הזה, הצועק כל־כך! בחור יפה ותמונתו ממש כתמונת אביו. — הוא הרגיש כעין רעידה בידה לשמע הדברים האלה, והוא מוסיף ללחוץ את ידה ולהביע לה את רגשותיה. המילדת רוחצת את הילד ומוסיפה להרגיע אותו: צריך להתיפות ולהתקשט, כדי להתיצב כראוי לפני האב והאם הזקנה. נו, נו, אל נצעק, רק את הבגדים נלבש ונלך אל אבא—. וכשגמרה לחתל אותו לקחתו בידה האחת והעמידתו לפניו.

בראש כפוף, מצח גבוה ופנים מקומטים כפני זקן חלש התיצב לפניו בנו. ואינו יודע, איך לכנות את הרגש, שהרגיש בשעה שראה את חתיכת־הבשר הצועקת, שהציגוה לפניו בתור ילדו. הוא לקח בידו את היד הקטנה, שהיתה אדומה כאילו שכבה כל העת במים חמים, ונשק אותה. אי־נעימה היתה לו נשיקתו זו, כמעט שהעירה בקרבו גועל־נפש, וביחוד לא נעים היה לנשוק את הצפרנים הרחבות ואת בשר־האצבעות המרוכך; אבל באותה שעה נבעו בלבו רגשות של רחמים לבריה עלובה זו.

נכנסה האם הזקנה. גם לפניה התיצב האדון הקטן וגם היא הכירה, שהוא דומה לבנה, ביחוד במצחו הגבוה. הזקנה לא יכלה לדבר מרוב שמחה. היא קרבה אל המטה, ומבלי דבר דבר נשקה לאשתו הרבה פעמים. נכנסה השפחה ועוד אשה אחת, וגם הן מוצאות, שהילד דומה לו. והוא מרגיש, כי בשעה שהוא שומע מדברים על־אודותיו, מפכים בלבו רגשות־אהבה מעין אותם הרגשות, שהיה מרגיש בכל ימי ההריון, כלומר, בכל הזמן שהכין את עצמו להיות אביו של הילד הנולד. ואולם בשעה שהוא רואה את הילד עצמו חולפים מלבו אותם הרגשות הנעימים והמשכרים, והוא מרגיש בלבו, כי רחמיו מתגלגלים על הילד ועצב תוקפו.

והיולדת שוכבת במשך כל הזמן בעינים עצומות ואינה משיבה כלום על כל הברכות והנשיקות. המילדת והסבה התחילו מגרשות את הנמצאים בחדר: מנוחה נצרכת להיולדת. ואף הוא מוכרח לעזוב את החדר. קשה היה לו עתה לעשות זאת, כי איזה דבר משכהו להשאר כאן; אבל באותה שעה היה שמח על שהוא עוזב את החדר, כי הרגיש נחיצות בבדידות, כדי שתהא לו אפשרות לתת דין וחשבון לעצמו על כל רשמי היום. וכשאך עבר את סף החדר ופגש באנשים, שידעו והרגישו בשמחתו ואשרו, חלפו מלבו רגשות העצב והרחמים, ורגשות אהבה חמה מלאו את לבו.

(סוף יבוא).

עִם הַדִּמְדּוּמִים.

לְנֹגַהּ־אַרְגָּמָן שֶׁל מְדוּרוֹת־הַשְּׁקִיעָה
אֲיֻמִּים פָּנַיִךְ,
כִּי אֵצֶל הַיֹּפִי הַנִּצְחִי, הַנּוֹרָא
מֵהוֹדוֹ עָלַיִךְ...

וְאַתְּ נוֹגָה שׁוֹתֶקֶת, כִּי שָׁלַח הָעֶרֶב
אֶל לִבֵּךְ בַּחֲשָׁאי
הַחֲלוֹמוֹת הַגְּדוֹלִים וְגַם הַגַּעְגּוּעִים
לַמֶּרְחָק הַפִּלְאִי.

וּרְאִי עַתָּה, יַלְדָּתִי, מַה־גְּדוֹלִים יִסּוּרַי,
מָה־אֻמְלָלָה לִבָּתִי!
כִּי נָתוּן אָנֹכִי בֵּין מְדוּרוֹת־הַמַּעֲרָב
וּמְדוּרַת־אַהֲבָתִי.

וּלְחִנֵּךְ, יָפָתִי, וּלְהוֹד הַמֶּרְחַקִּים
אֲנִי מִתְגַּעְגֵּעַ...
וּלְאֵיזֶה מֵהֶם יִהְיֶה מִשְׁפַּט־הַבְּכוֹרָה,
אֵינֶנִּי יוֹדֵעַ...

יוסף הַפְּטמאַן.

„ביבליותיקה גדולה"

(בקורת).

רעיון יפה ומשובח עלה על לבו של מר בן-אביגדור, בעל „תושיה", — זה המוציא העברי, שאינו יודע לאות.

אומרים אנו, שהלשון העברית לאומית היא מפני שבא נוצרו ונאצרו כל היצירות הלאומיות הרוחניות של עם ישראל, ומחליטים אנו, שהיצירה הלאומית בלשון העברית לא פסקה מיום שהתחיל עמנו להכיר את עצמו, כמעט במשך ארבעה אלפים שנה. ואולם הרי בפועל הדברים האלה רק נאמרים הם ולא מורגשים. היהודי בן הדור הישן, אם הוא מן „התורניים המעיינים", עדיין הוא קורא לא רק בתורה ובתלמוד ובמדרש, אלא גם בספרות ימי-הבינים; ואולם היהודי הצעיר, אפילו אם הוא יודע עברית, יש לו „קפיצת-הדרך": מן התנ"ך והתלמוד (שגם אותם כבר לא למד אלא מעט, ואם למד הרבה — למד בעל-כרחו) הוא עובר אל הספרות החדשה, בלי שום אמצעי. שוטטו בין הקוראים העבריים הצעירים ותראו, אם יש ביניהם אחד ממאה, שיש לו ידיעה כל שהיא בספרות ימי-הבינים. על ר' יהודה הלוי עוד קרא דבר-מה ואולי קרא גם אותו: הרי שיריו יצאו בהוצאת „אחיאסף". ואולם כל העושר הרוחני העצום, שנצטבר במאות ספרים חשובים מזמן התלמוד עד הזמן היותר אחרון, פרי-עטם של חוקרים ישראליים עמוקים, של סופרים מהירים, של משוררים נשגבים, של ווכחנים חריפים, של פאטיריקים שנונים ושל היסטוריקים מצוינים, — כל העושר הרוחני הזה הרי הוא לקוראים העבריים הצעירים כמו שאינו. הספרים העתיקים שלנו נמצאים אחד בבית-עקד ושנים בעיר, ואף הם יש להם מראה של „שמות". חוץ מן הנייר הנושן ומן האותיות הרצוצות הם גם מלאים וממולאים ברובם שבושים גסים של המעתיקים ושל המסדרים. תולדות מחבריהם ומבוא על תכנם וערכם אל תבקשו בהם, כי לא תמצאו. ולפיכך אף אין להתפלא כלל, אם הדור הצעיר אינו מרבה לקרוא אותם. והלא בזה — במה שספרינו החשובים, שנבראו בכל משך ימי נדודינו הארוכים, אינם נקראים — אנו עושים את ההחלטה, שהלשון העברית יקרה לנו ביותר מפני שקלטה את כל יצירותינו הרוחניות שבכל הזמנים, לדברים בלבד. מה מועילתנו מציאותן של היצירות הרוחניות, אם אינן ידועות עתה אפילו לרוב סופרינו ואינן משפיעות על חיינו בהוה יותר משמשפיעים עליהם הומירוס והוראציוס ואולי עוד פחות מזה?

אם ספרות בת-יומה יכלה כמעט לדחות מפניה את הספרות בת-ארבעת אלפי-השנה, אם לשון נכריה אפילו אך נועזה לשאוף, שיתנו לה לרשת את הלשון העברית, שבמשך אלפים וחמש-מאות שנה של חיי-ספר בלבד לא נועז

שום אדם להטיל ספק בלאומיותה, — הרי זה מפני שהקשר בין ספרותנו הקדומה ובין ספרותנו החדשה נתק בשבילנו באמצע. בשלשלת הארוכה של ספרותנו חסרות לקוראינו החוליות החשובות, המחברות את המקרא והתלמוד עם יצירתנו הספרותית החיה בימים האחרונים. ועל-ידי כך עמדו זו לעומת זו שתי לשונות חדשות ושתי ספרויות צעירות, ולא הכל ראו — כי לא הכל יכלו לראות —, שהאחת מהן אינה אלא נראית כחדשה, ובאמת שרשיה עמוקים ורחבים והם הולכים ומתפשטים ומגיעים בלי הפסק עד ראשית היות ישראל לגוי. . .

ועל-ידי כך אף נתדלדלה יצירתנו החדשה ונתרוששו צעירינו המשכילים. מי שבא עתה ליצור חדשות בתוכנו ובתור מצע, בתור כן משמשות לו כל הַיְשָׁנוֹת המעולות, שיצרו כל הדורות שקדמו לו, הרי הוא מתרומם עד לידי גובה בלתי-משוער ויצירתו יכולה להרקיע לשחקים חדשים. הוא מתעשר עושר רב, שהרי הוא מוסיף את עשירותו העצמית על עשרם העצום של כל עשירי-הרוח שלנו בכל הדורות. לא כן מי שצריך להתחיל את הכל מ„בראשית". לידי גובה אמתי, גובה לאומי-מקורי, לא יגיע לעולם. כי בתור מצע וכן תשמש לו רק היצירה הזרה, ישמש לו רק עושר-הרוח של בני האומות האחרות, ובעל-כרחו ידכא בו העושר הזר את העושר העצמי והמקורי, שצובר כל יוצר של אומה ידועה שלא מדעתו. כל ימיו ילחמו בו שני היסודות הללו — הזר והעצמי — וסוף סוף או היסוד הזר יתגבר ויצירה לאומית לא תִּוָּצֵר או היסוד העצמי יתגבר ויצירה גדולה לא תוצר.

זה לא כבר דן מר י. ל. פרץ (בעתון „פריינד") בארבעה מאמרים יפים ועמוקים על השאלה: „מה חסר לספרותנו?" (כמובן, לספרות הז'רגונית). במאמר זה הראה בצדק על דלדול-המקוריות ועל צרות-האופק, שניכרים בספרות הז'רגונית. אבל הוא לא ראה, או לא רצה לראות, שבספרות הז'רגונית הכרחיים הם דלדול זה וצרות זו: אין לה יניקה ישרה מספרות לאומית ארוכה ומקורית, ועל-ידי יניקה מכלי שני הרי יכול גם הנכרי היודע עברית לכתוב על ענינים עבריים לאומיים חשובים. כלום „דניאל דירונדה" הוא יצירה ישראלית-לאומית?

רק להיוצרים הכותבים עברית יכולה להיות יניקה ישרה מן הספרות הלאומית המקורית והבלתי-נפסקת מפני שהם כותבים באותה לשון עצמה, שבה נכתבה כל ספרות-העבר הזו, ומפני שהם ממשיכים אותה השלשלת הרוחנית, שכל יצירה עברית חדשה היא אחת מחוליותיה; ורק ליוצרים אלה אפשר מפני-כן להתגבר על דלדול המקוריות ולהתרומם על צרות-האופק. אבל לתכלית זו צריך, שכל ספר חשוב וכל מאמר חשוב מן הספרות העברית שבכל הזמנים יהיו מצויים בידי היוצרים העבריים.

ולא רק היוצרים; היוצרים הרי הם יוצאים מתוך קהל-הקוראים. קהל-הקוראים לא רק משפיע על היוצר שלא מדעתו, אלא אף מְתַנֶּה את אפקו הרוחני, את רומו הרעיוני ואת טעמו הספרותי. צריך, איפוא, שאף צבורנו לא יהא עני, שאף קהל-הקוראים שלנו יתעשר על-ידי היצירות הרוחניות החשובות, הצבורות ומונחות בבית-גנזינו מימי-הבינים ומן העת החדשה. עשירות זו תרומם את רוחו של הקהל. כי אין בעולם קורת-רוח יותר גדולה מלראות את העולם ומלואו דרך עיני-הרוח של ר' שלמה אבן גבירול או ר' משה בן מימון. ומי שקלט אל תוכו

את עשירותם של המעולים שבעשרים דורות עבריים, שוב אי־אפשר לו להיות עני־ברוח עד כדי להתפעל מן הגמגומים העלובים של כמה וכמה מן הצעירים, שיודעים לחקות בקופים סופרים אירופיים ממדרגה שלישית ואינם יודעים כלל, שעל הרבה מן הרעיונות הנראים להם כחדשים כבר עברו חכמינו לסדר היום לפני כמה מאות שנה ...

יותר מדאי קל הוא הזיון הרוחני, שאנו מזוינים בו עתה, ועל־כן אין לנו אותו אומץ־הרוח, שהוא נאה לעם מנוסה; על־כן אין מעמד לרוחנו, אין בטחון לספרותנו, אין יסוד לשאיפותינו ונפשנו נקלעת תמיד כבתוך כף־הקלע. אין לנו משלנו כלום, כי זנחנו את שלנו, ועל־כן כל־כך מתדבקים בנו דברים זרים. על־כן כל־כך נקל להשפעה הזרה היותר שטחית להעבירנו על דעתנו ולהעם היותר עני־ברוח—להטמיע אותנו אם מעט ואם הרבה.

כובד חסר לרוחנו, כובד, לא סבל־ירושה. משקל חסר לנפשנו כדי שלא נהיה קלים ונקלים בעיני עצמנו. ודבר זה יכולה לתת לנו במדה מרובה קליטת העושר הרוחני־הלאומי, שצברנו בכל הדורות. ודבר זה רוצה לתת לתת לנו ה„ביבליותיקה הגדולה".

ואולם „ביבליותיקה" זו אינה צריכה להעשות סניף לחברת „מקיצי־נרדמים". מוציא חי ביותר הוא מר בן־אבינדור ולא הוא ידאג רק לספרות־העבר בלבד. ה„ביבליותיקה הגדולה" תקלוט גם קבוצות־מאמרים, שבאו בכתבי־עתים ובמאספים משנת תקמ"ה ועד היום ושכמעט אי־אפשר להשיגם בימינו, גם קבוצות־כתבים של הסופרים החדשים, מימי רמ"ה לוצאטו ועד אחרוני האחרונים, וגם—ספרים וכתבים חדשים לגמרי. הפרוספקט המפורט, שהוציאה „תושיה" בדבר ה„ביבליותיקה הגדולה", מחלק את הספרים העתידים לבוא בביבליותיקה זו לארבע מחלקות: א') הספרות הישנה, ב') הספרות החדשה, ג') הספרות הצעירה, וד') ספרים חדשים. הספרים החדשים לגמרי, לצערנו, אינם מרובים ברשימה שבפרוספקט מטעמים מובנים, רוחניים וחמריים. ואולם מה שנוגע לשלש המחלקות הראשונות, הרי ההגיון נותן, שהמחלקה הראשונה (הספרות הישנה) צריכה להיות יותר גדולה מן המחלקה השניה (הספרות החדשה), וזו האחרונה—מן המחלקה השלישית (הספרות הצעירה): הלא בעיקרה לא באה ה„ביבליותיקה הגדולה" (כמו שהוטעם בכל לשון של הטעמה בכל המודעות והפרוספקטים) אלא כדי לתת לקוראינו את הספרים שכלו מן השוק; ומובן מאליו, שהספרים הישנים הם יותר יקרי מציאות מן הספרים החדשים (מימי רמ"ח לוצאטו עד שנות השמונים) ואלה—מספרי ה„צעירים", שיצאו זה לא כבר (משנות השמונים ועד ימינו אלה) ואי אפשר שיכלו כל כך מהר משוק הספרים. חוץ מזה: מאחר שלכל הביבליותיקה יש צורת אוצר היסטורי של ספרות ישראל, הוצאת הקלאסיקים העבריים, מן הראוי, שאף הספרים החדשים שיבואו בה יהיו מאלה, שכבר הכיר הקהל הגדול בחשיבותם פחות או יותר ושמחבריהם כבר תפסו מקום ידוע בספרותנו. הספרים החדשים לגמרי יכולים להיות אפילו ספרים של סופרים חדשים לגמרי, שאינם מפורסמים כלל, ואם תרבה ה„ביבליותיקה הגדולה" לתת ספרים טובים כאלה—תבוא עליה ברכה. לא כן הספרים הישנים של הסופרים ה„חדשים" ו„הצעירים". על ידי הופעתם ב„ביבליותיקה הגדולה"

הרי הם מתקבלים לתוך אוצר ספרותנו ומועמדים בלי משים בשורה אחת עם הקלאסיקים שלנו,—ודבר זה צריך זהירות יתרה. לצערנו, אין לראות זהירות כזו ברשימת הספרים העתידים לצאת על ידי ה„ביבליותיקה הגדולה". לא נעים הדבר לקרוא בשמות, אבל הכרח הוא לעשות זאת. אין אני בא לשפוט כאן, אם יש כשרון מרובה או מועט למר י. א. ליזרוביץ או למר דוד שמעונוביץ, למשל, אבל כמדומה לי, שהם עצמם יודו, שעדיין לא תפסו מקום חשוב בספרותנו, שעדיין אינם אלא מתחילים. אילו היתה ה„ביבליותיקה הגדולה" מכרזת על ספרים חדשים משלהם, אפשר היה רק לשמוח על זה ולקוות, שנקבל בקרוב סימנים חדשים להתפתחות כשרונם; אבל קובצי כתביהם הישנים של צעירים, שאך עתה יצאו לאויר העולם הספרותי, ב„ביבליותיקה גדולה", שהיא אוצרת את כל המפורסם והמקובל באומה,—זה אינו אפשרי אלא בספרותנו. מר בן אביגדור מחקה הפעם את ההוצאות הז'רנו־ניות, שכל נער מדפיס בהם „געזאממעלטע שריפטען". אבל מה שנאה לספרות בלי שום עבר לא נאה לספרות, שה„ביבליותיקה הגדולה" באה להראות את העבר הגדול והעשיר שלה.

ואולם אפשר שאין מן הראוי לשפוט על־פי הרשימות הגדולות של הספרים, שמר בן אביגדור נכון להוציאם ב„ביבליותיקה הגדולה",— רשימות, שאולי באו אך כדי להרבות בשמות, כדרך המוציאים המנוסים,—וראוי לדון רק על הספרים שיצאו כבר ב„ביבליותיקה הגדולה" מיאנואר שנה זו ועד היום.

ארבעה־עשר הם הנומרים של ה„ביב. הגדולה" המונחים לפנינו, והם כוללים שמונה ספרים של שבעה מחברים. בהם יש שלשה קובצי ספורים (חלק ראשון מכל כתבי בראנדשטטר ומן ה„כתבים החדשים" של המנוח י. ברשאדסקי וקובץ „ציורי מסע" של מר ג. זיליקוביץ), קובץ אחד של שירים חדשים („דמדומים" של יצחק קאצנלסון, חלק ראשון), שני ספרים מכל כתבי המנוח הד"ר שלמה דובין („ספר־המדות" ו„גאון יהודה וירושלים"), ספר אחד של מ. ברדיטשובסקי („בערב", טפוסים ספרותיים) ורק ספר אחד של שירים קדמונים („כל שירי ר' שמואל הנגיד", ספר ראשון, [הוצאת הד"ר חיים ברודי). על־פי המחלקות מתחלקים שמונת הספרים האלה כך: ארבעה ספרים שייכים להמחלקה השלישית, שלשה ספרים להמחלקה השניה ורק ספר אחד להמחלקה הראשונה, ומן המחלקה הרביעית אין אפילו ספר אחד. אי־אפשר לומר, שיש התאָמה בחלוקה זו. הרי כבר ראינו, שדוקא הספרים מן המחלקה הראשונה היו צריכים להיות הרוב של ה„ביבליותיקה הגדולה" מפני שאינם מצויים ביותר. ובאמת, כתבי־בראנדשטטר יצאו מקובצים בשני חלקים גדולים רק בשנת תרנ"א ואינם יקרי־מציאות כלל וכלל. „בערב" של ברדיטשובסקי הוא קובץ מאמרים, שכמעט כולם נדפסו רק בשנה שעברה ב„הבוקר", ובכן עדיין הם מצויים למדי, חוץ ממה שספק גדול הוא אם על־פי תכנם ראויים היו להנתן בתוך האוצר־הלאומי של ספרותנו. בר־טוביה, למשל, כותב רק זה שנים אחדות וצורתו הספרותית לא נקבעה עדיין; האמנם ראוי למהר ולקבוע מאמר על סופר מתחיל כזה בקובץ נכנס לתוך „ביבליותיקה גדולה"? —. גם לקבץ את כל שירי יצחק קאצנלסון ולהדפיסם על־פי שנות חבורם, כאילו היו

שירים היסטוריים. שחשוב לדעת בדיוק את השנה שבה נתחברו, נראה לי גם־כן כדבר מוקדם. ברובם נדפסו השירים האלה בכתבי־עתים ובמאספים, שעדיין הם מצויים בידי כל אדם. ומשורר צעיר זה עדיין מבקש את דרכו בספרות, עדיין האמנות אינה לו אלא „משחק", עדיין הצורה חשובה אצלו מן התוכן, עדיין „לא נתבקעה בו הרצינות של היצירה"; יכלום ראוי והגון הוא למהר ולתת את שיריו במסגרת של קובץ?—אפשר, שאילו, מצד אחד. לא היתה ה„ביבליותיקה" עוסקת בהפצת הספרים המקובלים באומה ואילו, מצד שני, לא היו האמצעים החמריים שלנו, המופרשים לספרות, מצומצמים כל־כך, לא היה כדאי להקפיד על זה. ואולם התכנית המיוחדת־במינה של ה„ביב." מטלת עליה חובה להיות בחרנית ובוררת. ואם היא באה להדפיס ספרים, שאין כל־כך הכרח בהדפסתם עכשיו, הרי אין היא מספקת להדפיס ספרים נצרכים ביותר.

ובשים לב לדבר האחרון יש לטעון אף על הדפסת כתביו של הד"ר רובין ואפילו על זו של שירי ר' שמואל הנגיד. אני אהיה האחרון, שלא יכיר בחשיבותם המרובה של כתבי־רובין בשעתם. בודאי ובודאי היתה השפעתם מרובה על הקוראים וכל כותב דברי־הימים להשכלת־ישראל בשנות הששים והשבעים צריך לשים אליהם לב. ואולם גם לזה צריך היה מר בן־אביגדור לשים את לבו: בשביל ההיסטוריה ספרי־רובין חדשים הם עדיין יותר מדאי ובשביל ההוה הם כבר ישנים יותר מדאי. בספריו של הד"ר רובין באו ההקש במקום החקירה המדעית, ההשוואה החיצונית במקום ההתאמה הפנימית וההשערות הפורחות באויר מובאות בהם כמעט תמיד בתור עובדות מדעיות. כל זה לא הזיק כלל לקוראי שנות־השבעים, שלא למדע היו נצרכים, אלא להשכלה— להסחת הקדושה היתרה מעל המנהגים הדתיים והאמונות התפלות; ודבר זה עשתה ההשוואה על צד היותר טוב 1). עתה אין כבר צורך בהשכלה ממין זה; וערך מדעי טהור אין לספריו של רובין, — ולשם מה ראוי היה להזדרז ולמהר בהוצאת כל כתביו? האמנם מדמה מר בן־אביגדור. שהקוראים יראו שיטה בהודעתו המוזרה, שה„ביבליותיקה" תוציא ראשונה כל ספר שיהיה מוכן ראשונה לדפוס?

ואף הספר האחד של המחלקה הישנה — שירי ר' שמואל הנגיד — אינו זה, שהיה צריך להדפס ראשון. — אם הסדר הכרונולוגי היה כאן המכריע, מפני־מה לא באו קודם דונש בן־לברט ובני־דורו? — ואולם, לדעתי, בכלל אי־אפשר לשים לב לסדר הכרונולוגי ב„ביבליותיקה" זו. ספרותנו מימי־הבינים היא רחבה מני ים, ואף אם עשר שנים יתמיד בן־אביגדור בהוצאת ה„ביבליותיקה הגדולה" לא יספיק להדפים את כולה. לא נשאר איפוא, אלא לבחור ביצירות המעולות שבה. והרי ראוי להודות, כי שירי ר' שמואל הנגיד אינם מן המעולים. אם מטרתו של מר בן־אביגדור לא היתה — להרחיק מספרות ימי־הבינים את קוראינו הצעירים, לא היה צריך להתחיל את ה„ביבליותיקה הגדולה" בהדפסת שיריו של ר' שמואל הנגיד בשום אופן. הרי אין בשירים אלה אפילו חרוז אחד, שאפשר לקרותו בלי הערה, —כל־כך הם קשים ועשויים; ומה טעם יש בקריאה זו לצעירים משכילים, שאינם מומחים להבנת שירים קדמונים? — זאת אינה אומרת, שאין להדפים אף שירים אלה ב„ביבליותיקה"

1) עיין על זה בפרטות במאמרו של הד"ר יוסף קלוזנר: „ד"ר שלמה רובין", שנספח ל„כל כתבי ד"ר שלמה רובין", עמ' V—VIII.

בזמן מן הזמנים: ר"ש הנגיד אינו צריך להעדר באוצרנו הלאומי; אבל להתחיל בשיריו לא היה מן הנאות. וסוף סוף הרי הוציא רא"א הרכבי את רובם ככולם בהערות עבריות, ולמה היה נחפז מר בן־אביגדור להדפיסם מחדש? — והלא משורר קדמון גדול באמת, אחד מן הגדולים ביותר, ר' שלמה אבן גבירול, לא זכה עד היום לקובץ כל שיריו. אילו היה מר בן־אביגדור מתחיל בו, אין ספק בדבר, שהקוראים הצעירים היו נמשכים בכל לבם אחרי הקסם שעל שפתי המשורר הגדול והעמוק הזה, ששיריו מובנים הרבה יותר בנקל ושתכנם קרוב ללבנו לאין ערך יותר מאותו של שירי הנגיד.

הערותי אלו לא ללמד על הספרים הנדפסים כבר בלבד יצאו, אלא ללמד על כלל ספרי ה„ביבליותיקה הגדולה" כולם יצאו. אין דבר חשוב בעיני מלהשיב לתחיה את ספרי קדמונינו, אבל דבר זה צריך להעשות בתבונה ובשיטה קבועה וברורה.

מן הספרים, שיָצאו כבר ושלא דברתי עליהם למעלה, ראוי להזכירו את „ציורי־המסע" הנחמדים של ג. זיליקוביץ, שנדפסו ב„המליץ" תרמ"ו ולא נודעו להקוראים הצעירים כלל. זהו אולי הספר העברי היחידי, שמכניס את קוראו לעולם חדש ובלתי־ידוע לו לגמרי — לעולמם של חצי־הפראים; ועם כל זה מרגיש הקורא העברי, שעולם זה רק אינו ידוע לו, אך זר אינו: פה יגונב אליו דבר מכתבי־הקודש, מספורי האבות, המלכים והנביאים הקדומים ביותר... והלשון המקראית הרכה, אבל לא הנשגבה — זו הלשון המקראית של פרישמאן, של מרדכי בן הלל הכהן, של ד"ר י. ל. קאצנלסון, שהיא מקראית, אבל לא מליצית — עוד מגברת אילוזיה זו ועושה אותה כמעט למציאות.

שתי הדוגמאות מן הספרות המצרית העתיקה, שבאו בסוף „ציורי־המסע", שלא במקומן הן ולא באו כאן אלא „כדי שלא להוציא את הנייר חלק".

ה„כתבים האחרונים" של בּרשאַדסקי המנוח, אמנם, נדפסו גם הם בכתבי־עתים שונים רק בימים האחרונים; אבל ברשאַדסקי מת זה לא כבר וצריך לקבץ ולסדר את הנחלה הספרותית החשובה שהשאיר לנו. תולדותיו, שנכתבו על־ידי מר פ. קאפלאַן, והכאַראַקטיריסטיקה שלו, שכתב מר בן־אביגדור, נקראות בעונג מפני שהן מלאות חבה — אולי גם חבה יתרה[1] — להסופר המנוח. הפרוזה מרובה יש בשבחים, שמפזרים לו מר קאפלאַן ומר בן־אביגדור גם בתור אדם וגם בתור סופר, אבל אמת מרובה יש במה שהם מגלים מן הכפילות והטראַגיקה של נפש רצוצה ומתהדרת זו, שבטעות נתגלגלה ובאה אלינו מתקופת טשרנישבסקי ופיסאַרב.

ראוי להזכיר, שכמעט לכל ספר מספרי ה„ביבליותיקה הגדולה" מצורף

---

[1]) אין אני יודע, אם יש לחשוב יתר עם מר בן־אביגדור, שמעלה גדולה היא מה שהיו זרים לברשאַדסקי לגמרי „אותו הצער העלוב, אותה האנחה הטפוסית של רבים מן הסופרים העברים על עלבון־האומה, על גלות השכינה, על חיי הדלות והשפלות" („כתבים אחרונים", עמ' כ"ג).

מאמר ביוגראפי אי מבוא, ובמקום הדרוש—גם הערות ובאורים. על הביוגראפיה של בר־שדסקי כבר דבר־תי ו ל הביוגראפיה של הד״ר רובין לא ב„השלח״ המקום לדבר. הביוגראפיה של מ״ד בראנדשטטר, הכתובה בידי הד״ר מ. רבינזון, מפורטת ומספקת היא למדי, אבל היא יותר מלאכה מספרות. לספרו של ד״ר רובין „גאון יהודה וירושלים״ נספחו גם מבוא והערות מאת מר א״ש הרשברג, שלכאורה הם מיותרים לגמרי אחרי שהוא מבטיח במבוא לכתוב ספר שלם על „ההלבשה העברית הקדומה עד חורבן הבית הראשון״ מפני שלדעתו נתישן ספרו של רובין. הדבר האחרון הוא אמת. ואולם המבוא וההערות נותנים מקום לחוש, שמא גם ספרו של מר הרשברג יהיה לא כל־כך חדש. למשל: במבוא (עמ׳ X) מחליט מר הרשברג בודאות גמורה, ש„שיר־השירים״ נכתב „בימי ילדות האומה״, — מה שהוא עתה מוטל בספק גדול וּבהערות היא לא רק מראה על טעיותיו של הד״ר רובין, אלא גם נלחם עמו בדברים קשים, כאילו יָצא הספר „גאון יהודה וירושלים״ לא בשנת תכ״ט, אלא לפני חדשים אחדים... מי שמוציא ספר ישן ומעיר עליו, צריך קודם־כל לנהוג בו כבוד מתוך הכרה היסטורית, שבזמנו לא היה ספר זה יכול להיות אחר. ומי שאין לו הכרה היסטורית זו, כל מדעיותו חשודה בעינינו.

אעיר, שההקדמה („דף ראשון״), שנתן מר יצחק קאַצנלסון לה„דמדומים״ שלו, עושה רושם של העויות־החן, שעלמה יודעת שהיא יפה עושה כשהיא מתקשטת לפני הראי... אילו הייתי אני במקומו של מר בן־אביגדור, לא הייתי נותן למשורר נאה זה להדפיס „דף ראשון״ זה ולא היה מועיל לו אפילו מה ששיריו הם כל־כך רעננים, כל־כך מלאים ששון־החיים, עד שאפיל דבר נורא כ„הפרעות שהתחילו״ מתואר בהם בחרוזים מצחיקים ומבכים כאחד.

ועוד שתי הערות.

ראשית, אסור למוציא ספרים ישנים לתקן אותם על־פי רוח הזמן החדש. ובדבר זה יש לי יסוד לחשוד את בעל ה„ביבליותיקה הגדולה״ או את עורכיה. הרי אני מוצא, למשל, בפירוש ל„ספר־המדות״ של רובי („תוכחת מוסר״) את הפראזה: „ודרך לאומים תרבותיים לא תבחרנה״ (ספר־המדות, עמ׳ 76). אין בידי ההוצאה הראשונה של „ספר־הִמדות״ כדי לעיין בה, אבל בטוח אני, ששם־התואר „תרבותיים״ שבזה נולד רק בבית־חרשתה של „תושיה״. וכדבר הזה לא יעשה, כי בזה מטשטש הצבע ההיסטורי של הסגנון השליט בספר הישן ושוב אין אנו יודעים, מה שייך לשנת תרי״ד ומה — לשנת תר״ע.

ושנית, אף למוציא־סוחר אסור להתפאר במה שאין ב„סחורתו״. ומר בן־אביגדור מתפאר בכל המודעות בהדור הנייר והדפוס של ה„ביבליותיקה הגדולה״ וכמעט שהוא רואה בהדור זה סבה מספקת להוציא כמה ספרים ישנים, אף מן המצויים בשוק־הספרים, אם אך נדפסו על נייר גרוע, — ובאותה שעה עצמה אין הנייר של ה„ביבליותיקה הגדולה״ מהודר כלל וגם האותיות אינן מהודרות כל־כך (מה שגם כמעט אי־אפשר שתהיינה כשהספרים נדפסים על־ידי

מכונת־סדור), ואף טעיות־הדפוס וגם מלות חסרות מרובות הן למדי ברוב הספרים שיצאו עד עתה.

וכי צריך אני להטעים, שלמרות כל החסרונות המנויים כאן צריך לקדם בשמחה את ה„ביבליותיקה הגדולה" ושמר בן־אביגדור עושה דבר גד״ל לא רק לספרות העברית, אלא גם לקולטורה העברית כולה? — הדבר הזה יוצא מאליו מכל מה שבררתי בראש המאמר הנוכחי. ומי יתן ולא יהיה אף בית עברי אחד בכל העולם, שלא ימצא בו האוצר הרוחני הזה, ואז אולי תחדלנה גם התלונות והיבבות, כי דלים וריקים אנו, ותחדל גם הקלות, שבה אנו מחליפים את דינר־הזהב שלנו אפילו בפרוטות־נחושת של אחרים.

איש עברי.

היהודים והיהדות ברומניה.

מאת

ד"ר יעקב נאכט.

ה [1].

רומניה חוקקת חוקים חדשים לבקרים, שיש בהם „שיטה" אחת ברורה: לקפח פרנסתם של „הזרים", כלומר, של היהודים. נדבר על איזה מהם כידוע, אין ליהודי רומני רשות להיות עורך-דין, מורה בבתי-הספר הגבוהים והנמוכים, ובכלל אסור לו להסתפח אל אחת הכהונות — גם קטנה שבקטנות במשמע — אם שם רשמי נקרא עליה. דבר זה מותר רק לאזרח. נשאר לו להתלמיד העברי, שנפשו חשקה בתורה, רק מקצוע אחד, שהרבה מן היהודים קופצים עליו: הרפואה. והנה מציעים חוק חדש, הבא לשלול מן היהודים גם זכות דלה זו. החוק הפ"ג של חוקי-הרפואה אומר: תעודות לחכמת הרפואה מאוניברסיטה שבחו"ל אינן משמשות אלא לרומנים; להזרים אין תעודות אלו מועילות כלום. כמו-כן אי אפשר לשום רופא לעסוק ברפוי אם לא יקבל תעודה המגדת ישרו מפקיד-המחוז. כל מי שבקי בחוקי-רומניה ובעקימת הכתובים המדברים על „הזרים" ידע עד היכן הדברים האלה מגיעים. הם מכוונים אך ורק כלפי היהודי. זהו ה„זר", שהוא מוכרח על-פי רוב להשתלם בלמודיו בחו"ל. בארץ-מולדתו צר לו המקום בבית-הספר והוא מוכרח לנדוד לארץ נכריה. ברוב עמל ויגיעה הוא גומר את למודיו בווינא או בפאריז. הוא שב הנה ותעודתו בידו. רוצה הוא לעמוד על המבחן בפעם האחרונה לפני הפרופיסורים הרומניים, כמו שהיה הדבר נוהג עד עתה, — ואין לו רשות. דבר זה היא זכות מיוחדת, שרק הרומני יכול ליהנות ממנה. אבל גם ליהודי, שגמר למודיו בארץ, קשה יהיה מעתה להיות רופא, אחרי שהתנאי החדש קודם למעשה הוא: להביא „הכשר" מפקיד-המחוז... ודבר זה אינו קל כל-כך. הפקיד הלז, כשיבוא יהודי לקבל ממנו תעודה, בודאי ידחה אותו בלא כלום, ואם יקבול עליו לפני השרים הגבוהים, יהיה מן הצועקים ואינם נענים. הדבר מסור בידו והוא יכול לעשות ביהודי כטוב בעיניו. הלא לשם זה נברא החוק בעיקרו. — ועוד רעה רבה צפונה בהצעה זו, שאוסרת לה„זרים" להשתמש בתעודות חו"ל. אפשר — וחשש זה אינו רחוק כל-כך — שמפני איזה טעם יחוקו חוק, שאסור לה„זרים" ללמוד חכמת-הרפואה

---

[1]) עיין „השלח", כרך י"ז וכרך כ'.

באוניברסיטה הרומנית. ולפי שגם תעודות חו"ל אינן כלום בשביל ה"זרים", ישאר "הזר" — כלומר היהודי — קרח מכאן וקרח מכאן. ברומניה אסור לו ללמוד ומה שלומד בחו"ל אינו שוה פרוטה ברומניה.

חוק כיוצא בו הציעו גם בנוגע להאינדוסטריה הלאומית. וזה הדבר: בשנת 1887 שקדו על תקנת בתי־החרושת הלאומיים ונתנו זכיות מיוחדות להמחזיקים בהם; ועל ידי זה נוסדו הרבה פבריקאות. ותנאי התנו עם בעלי הזכיות: שני שלישים של האנשים העובדים בהפבריקא או במקצוע אחר של החרושת הלאומית צריכים להיות רומנים. אם יקיימו תנאי זה מוטב, ואם לאו יחזרו הזכויות לתהו ובהו. עד היום פרשו דברי התנאי כפשוטם: שני שלישים צריכים להיות רומנים בכלל; כלומר: אם יש, למשל, תשעים עובדים יהיו ששים מהם רומנים דוקא ושלשים יכולים להיות גם זרים. וכך הורו בעלי האינדוסטריה הלאומית הלכה למעשה. ראו, שאין הרומנים עדיין מסוגלים למשרות גבוהות; מה עשו? — את המלאכות שאינן דורשות השכלה, נתנו על שכם הרומנים (על־פי המספר הדרוש, שני שלישים) ואת המשרות הזקוקות לבינה יתרה נתנו לראויים לכך, בלי הבדל לאום. במרוצת־הזמן קמו בין היהודים פקידים בעלי־כשרונות, שהביאו תועלת מרובה למקצוע זה, שעדין היה מותר להם כלכל האדם. עתה מפרשים חוק זה פירוש חדש ומציעים: שני שלישים יהיו רומנים לא בכלל, אלא מכל סוג וסוג ועל־פי השכר המשתלם. כלומר: אם יש, למשל, תשעים איש, שעובדים בפבריקא, ושלשים מן התשעים הם אינז'ינרים, אין אתה יוצא ידי חובתך בששני שלישים מן העובדים האחרים הם רומנים, אלא צריך ששני שלישים מן האינז'ינרים (כלומר עשרים מן השלשים) יהיו רומנים. וכן הדבר בכל סוג וסוג. ובנוגע להשכר אומר החוק: בעלי האינדוסטריה הלאומית, שרוצים ליהנות מן הזכיות שזכתה בהן האינדוסטריה, חיבים בימי בראשית של עבודתם לתת 25/00 מן השכר לרומנים, אחר חמש שנים — 50/00, ואך כשיגדילו את השכר בעד הרומנים עד 75/00, — אך אז יהיו נהנים במשך עוד שבע השנים הבאות מן הזכיות הללו; והאינדוסטרויאלים, שאחרי הזמן הזה יתנו 80/00 מן השכר לרומנים, יאריכו להם זכיותיהם במשך עוד שבע שנים אחרות. — מובן מאליו, שהזכיות האלו נבנות מחורבנן של המשרות היהודיות. היהודים הם לא רומנים אלא זרים, וכל מי שרוצה ליהנות מן הזכיות, שזכתה בהן האינדוסטריה הלאומית, חייב להעסיק רומנים במספר הנזכר ולא יהודים, האינז'ינרים, המזכירים, המנהלים היהודיים יודחו ממשרתם, אחרי שעל־פי החוק החדש היחס הפרוצנטואלי הוא על־פי השכר וע"פ כל סוג וסוג. — העתונים הישראליים מחליטים פה אחד, שאם יצא חוק זה אל הפועל, לא תהיה להיהודי המשכיל שום אחיזה בפבריקאות ולא ישאר לכל היהודים אלא המסחר בלבד, שכבר נעשה בימינו משענת קנה רצוץ לעמנו. אמנם, ברגע האחרון חזרה הממשלה הרומנית מהצעת חוק זה — כמובן לא מאהבת ישראל, אלא מיראה שמא יזיק הדבר לאינטרסים הכלכליים והמדיניים של הרומנים העיקריים. אבל הרי בכל זמן שתמצא את השעה מוכשרת לכך, היא יכולה להכניסה שנית וחרב חדה זו מונחת הוא ממש על צוארי היהודים הרומניים.

גם חוק השביתה של היום הראשון, שרוצים עתה לקבעו בבית המחוקקים, יצר מאד לישראל. עד עכשיו היו שובתים את היום הראשון אך למחצה. עתה רוצים לשים לחוק, שכל היום יהיה אסור בעבודה. הפועלים מטיפים לקבלת חוק זה, ובצדק. בני־ישראל היו מן הראשונים, ששקדו על תקנת הפועלים כמו שנאמר: „למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". אלא שהחוק הזה, לפי הנוסח, שמציעים אותו ברומניה, הוא אליה וקוץ בה. הרבה יהודים נחים ביום השבת ואינם עוסקים בו לא במלאכה ולא במסחר. כשהיה היום הראשון אסור בעבודה רק למחצה, עדין היתה להם הצלה מועטת. עתה שיום ראשון יהיה יום שכולו אסור, הרי יהיו היהודים שומרי־השבת מחויבים לשבות שתי שבתות, — גזרה, שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה. וסוף דבר? — מוכרחים יהיו לחלל את השבת ולנהוג בה חול. ועד כמה יש בחוק זה להזיק לדת וללאום ידע כל אדם מישראל, שהתענג על השבת ונהנה מן „הנשמה היתרה", שמקבל בה היהודי. יפה אמר „אחד העם": „יותר ממה ששמרו ישראל את השבת שמרה השבת אותם". ובאמת, כל המחלל את השבת כמעט כל ההרגשה הישראלית לקויה ופגומה בו. בטול השבת — והחלול מביא לידי כך — היא סכנה גדולה לכל ישותנו הדתית והלאומית. והחוק החדש יכריח לחלל את השבת, ועל־ידי כך סכן את כל קיומנו. ובכן, בעוד שהחוקים הראשונים שואפים להעיק עלינו מועקה חמרית, בא זה האחרון לקבוע אותנו נפש, גוף ונשמה נדונים כאחד...

וחוקים כאלה אינם מקריים ואינם פרי שרירות־לבה של הממשלה הרומנית בלבד. מקורה בשנאה הכבושה לישראל, שמתפרצת בכל שעת־כושר ושאתה מוצא אותה בכל פנות שאתה פונה: בפוליטיקה, במסחר ובספרות. „סדנא דארעא חד הוא": מה שאירע לשלום אש בשעת קריאת ה„יחוס" שלו, כשבא טשיריקיב לכלל כעס וקפץ ונשבע, שאין היהודים מסוגלים להבין את יצירותיהם של הרוסים, אירע גם לסופר יהודי־רומני.

אחד מן הסופרים הישראליים הכותבים רומנית, הצעיר בעל־הכשרון מר פ א ר ן, כתב מאמר־בקורת על המשורר הרומני P. Cerua. במאמר זה דבר דרך אגב על הסופרים הבינונים הרומניים והעיר על פגימותיהם. קפץ עליו רוגזם של הסופרים הרומניים והכריזו עליו ברבים, שהוא מתכבד בקלון הקולטורה הרומנית. אחד מן הסופרים האלה (Gheudi) שואל: „וכי מה לו לה„זר" להתערב בספרותנו? אין לו לא האהבה הדרושה לכך ולא ההרגשה. צריך לשקוד על טהרת הגזע בספרות הרומנית". פתחו בזכותה של הקולטורה הרומנית וסיימו בגנותו של היהודי. אגודת הסופרים הרומניים הגישה בקשה להסינאט שלא לתת זכות אזרח למר פארן, שהשתדל בדבר זה כבר, ובין שאר הדברים הם מאשימים אותו, שגנה את הקולטורה הרומנית. הספרות תעובד רק על־ידי רומנים־ וה„סינאט בודאי לא יסכים להכנים אלימנטים כאלה לתוך התרבות הרומנית".

מר פארן הוא צעיר, שזה עתה יצא טבעו ברומניה, ואולי מקנאה עשו הסופרים הרומניים מה שעשו. אבל גם סופר חשוב ונודע למדי היה בימים האחרונים לסלע המחלוקת של האנטישמיים.

משורר מצוין אחד בלשון רומנית היה לנו ברומניה, ר ו נ י ט י ר ו מ א ן, שכדאי היה להקדיש לו מאמר מיוחד. הוא היה יליד־רומניה, כי נולד בעיר

בוטושאַן [1]. הוא נתחנך בחדר ובבית־המדרש כרוב ה„משכילים" ולמד תלמוד. אבל כשהיה בן י"ח שנה החליט ללכת לברלין ולהיות לרב. בברלין בא במגע עם משכילי הדור, שהכירו בכשרונותיו הכבירים, וביניהם היה גם הד"ר איגר. אחרי שקנה רומאַן הרבה ידיעות והשכלה מרובה חזר מדעתו להיות רב ועסק בחכמת הרפואה, ואחר־כך שקד על הפילולוגיה המודרנית. בהיותו בברלין (בשנות 1869—1873) קנה לו גם דקדוק לשון רומנית והתחיל ללמוד לשון זו, כי בדעתו היה לחזור לרומניה, שאהב אותה מאד. — ועד אז לא ידע מן הלשון הרומנית כלום; וכששב אחר שנים אחדות לבוקאַרסט, היה לאחד מן המשוררים היותר מצוינים בלשון זו. מספריו המצוינים יש להזכיר את ספרו „שתי מדות" (doua moseri), שבו הוא מדבר על מצב היהודים ברומניה ומראה באותות ומופתים, שהמצב היוצא מן־הכלל, שנמצאים בו היהודים הרומניים, מזיק הרבה להתפתחות רומניה בהרבה פנות. ספרו האחרון הוא „מנשה", שעליו נדבר מיד. — בשנת 1908 מת המשורר בן נ"ח שנה. גדולי העתונים בארץ ובחו"ל הספידו אותו וספרו בשבח כשרונו הספרותי והפיוטי.

אבל גם בחייו זכה רומאַן לתהלה מבחירי הסופרים הרומניים. פ. פ. קארפ, מי שהיה ראש המיניסטריון הרומני, בקר אחד משירי רומאַן וגמר עליו את ההלל; בשנים האחרונות הוציא המשורר לאור את הדראַמה שלו „מנשה", שבה הראה את כל כשרונו הפיוטי הכביר. אין גם אחד מן המבקרים, שלא היה מוכרח להלל ולשבח אותה אפילו בעל כרחו.

המשורר מציג בו זה לעומת זה דור הולך ודור בא. דור הולך הוא מנשה, „ישראל סבא". הוא איש תם וישר ויָרא־אלהים. אינו הולך ד' אמות בלי תורה. הוא לומד ולומד עד אין סוף. אינו שואל: זו תורה וזו שכרה? — הוא היהודי האינטיליקטואלי, שהלמוד הוא לו התענוג היותר גדול. הוא אידיאליסט במלוא מובן המלה, בן לעם־הספר, שאומר בכל יום: „ותלמוד תורה כנגד כולם". הוא בן העם „הנבחר" ויש בו מכל המדות המשובחות שמנו חכמים באומה זו: גאון לאומי־דתי, אהבת־משפחה בכל טהרת קדשה, צניעות, ביישנות, רחמנות.

כעין מעבר מן הדור ההולך אל הדור הבא הוא בנו של מנשה, ניסן כהנוביץ. ניסן הוא מתבולל גם לשם הנאת הגוף. אביו נקרא מנשה כהן והוא משנה את שמו ל„כהנוביץ". אבל הכל הוא עושה למחצה, עד מקום שכח עשרו מגיע. יש כסף לאדון זה, והכסף יענה לו את הכל. יש לו ידידים „משלהם" בשביל הכסף, חביב הוא להם אך בשביל כך. ניסן אינו יודע מיסורי־הגוף, שסובלים אחיו היהודים: לו יש כסף, וכסף וזהב מטהר אפילו יהודים. ביסורי־הנפש אין בריה שפלה זו מרגשת כלל. אין לבן־אדם זה שום אידיאַל. הכל בא אצלו לשם הנאה ולשם תועלת גופנית, שיש למשמשה בידים. הוא רוצה, שבנו אליעזר יעזוב את הפילוסופיה, שהוא הוגה בה כל הימים: אין זו חכמה שתחיה את בעליה, ובכן כל הטורח הזה למה? — ולניסן כהנוביץ זה אין שום דבר, שמקשר אותו אל היהדות. רגלו האחת היא כבר מחוץ לתחום. אבל עדין קשה

---

[1]) הרבה מכותבי תולדותיו נבוכים בדבר זה, אבל באחד ממכתביו (כ"י) הנמצאים תחת ידי הוא אומר בפירוש, שנולד בבוטושאַן.

לו לעזוב את התחום לגמרי. לבו נוקפו, שמא ידחפו אותו, שמא יתביישו בו בני־בניו, שהם נוצרים מלדה והוא יהודי שהתנצר... אנכיות גסה זו אינה נותנת לו לצעוד את הצעד האחרון ולעזוב את עמו ביחד עם דתו.

את הצעד האחרון הזה צועדים בניו של ניסן: בתו לאה ובנו אליעזר— דור בא. הם כבר למדו הרבה, אבל למודיהם שונים מאותם של מנשה זקנם. חולמים הם על עולם שכולו טוב, שבו אין הבדל בין דת לדת, שבו „יגור זאב עם כבש" וכו'. ביחוד היה אליעזר ליורשו של זקנו מנשה בנוגע להשקפותיו האידיאליות, אלא שבעוד שמנשה החזיק באידיאלים יהדותיים שואף אליעזר, שאין לו אף מושג קל מן היהדות, להתגשמות אידיאליו באופן אחר לגמרי: בהתבוללות מוחלטת. מנשה הוא יהודי תם בלי שום קרע ופגימה, יהודי שלם. אליעזר הוא אדם שלם, כלומר, מתבולל לגמרי, בלי שיור כל שהוא. וכך הוא מורה הלכה למעשה. בשעת־הכושר הראשונה מזדווגים הוא ואחותו לאה עם אינם־יהודים. בתחלה הם עושים את הדבר בחשאי. חוששים הם לכבודו של זקן, לצערו של מנשה. אבל סוף סוף נודע הדבר. מנשה התגבר כארי, הוא עומד ומוחה בחרף־נפש, בכל עוז יהדותו התמה. נכדיו מעתירים עליו דברי פיום ורצוי והוא באחת: לא! הוא לובש קנאה כמדו. היהדות העתיקה וכל העבר הגדול והנפלא של עם־הפלאות מדברים מתוך גרונו. קולו חוצב להבות אש: „שאלי זקניך, אומר מנשה ללאה, חפשי בעפר מתים, הסתכלי בפני החיים, באשר יפוח הרוח הטי אזנך ושמעי היטב—ותשמעי אנחות האומה הישראלית. אין אני מדבר אליך בתור זקנך. אני השופט שלך. אני לפה לכל עם ישראל הנאנח. אני מדבר אליך בשם ה' אלהי אבותיך, אשר אַת רוצה לעזוב אותו".—אבל לשוא שחת מנשה את דבריו הנעימים—אין שומע לו! מנשה מת מתוך צער והזווג נכנס לחופה. המשורר הוא מן המתבוללים היותר קיצונים ואינו מוצא פתרון יותר טוב לשאלת היהודים מן הטמיעה המוחלטת. מנשה מת—היהדות עברה ובטלה 1). הזוג (נשואי־התערובות) נכנס לחופה—נצחה ההתבוללות ושאלת־היהודים „נפתרה".

את הדראַמה הזאת העלו על במת התיאטרון הלאומי הרומני בבוקארסט הרבה פעמים ונחלה כבוד גדול. אבל בימים האחרונים ערכו הסטודנטים האנטישמיים מתלמידיהם של יורגה־קוזה (פרופיסורים צוררי־ישראל נודעים) מחאה נגד דראַמה זו והתרו במנהל התיאַטרון בבוקארסט, שאם יוסיף להציגה על הבמה מרה תהיה אחריתו. מחאה זו, אמנם, היתה למורת־רוח לאחדים מידידיו של המשורר. פניהם אדמו מבושת למראה חזיון מוזר כזה. אחד מן

---

1) יש מן המבקרים, שמטילים ספק בדבר, אם מיתתו של מנשה היא סימבולית; אבל די לקרוא את ספרו „שתי מדות" שהזכרתי למעלה, כדי להוכח, שכך היתה כוונת המשורר. בספרו זה כבר אנו מוצאים את רמזי הרעיון, שהונח ליסוד החזיון „מנשה". הוא מדבר שם על היהודי מן הדור הישן ואומר: „היהודי הישן, אותו היהודי, אשר בדרכו הארוכה והאפלה מדור דור לא התרחק מעולמו אף כמלוא נימא——; היהודי הזה, שהיה שמח בחלקו וקשור בעבותות־אהבה אל העבר, היהודי הזה, שהיה מחבב את הצרות בהוה לפי שלבו היה מלא תקוה לעתיד שלו ומקור חייו היתה הקולטורה שלו,—היהודי הזה מת ועמו מתה היהדות" (עיין ספרו „שתי מדות", עמ' 21).

הסופרים המפורסמים, עורך הדין המצוין ק. ג. קוסטה פורו (מי שמחה ביחד עם המניסטר פ. קארפ בשנת 1893 נגד החוקים המעיקים לישראל), ערך מכתב גלוי אל הסטודנטים. בין שאר דבריו הוא אומר: ברומניה יש חוק של גרוש, שהוחק נגד ה„זרים". אתם רוצים לגרש את „מנשה", לפי שהוא יהודי. אבל דעו לכם, כי „מנשה" לא יוכל לחיות בארץ אחרת. לא יבינו אותו כשיוצג על במה זרה, לא יוכל להתרגם ללשון אחרת. אם תחרצו עליו משפט גָלות, הרי זה אומר: משפט מות. אבל העונש הזה כבר בטל ברומניה (עיין העתון Adeverul מיום 28 אוקט. 1909). הדברים הישרים האלה לא מצאו אזנים קשובות ובטלו ברוב־הדעות של האנטישמיים—ו„מנשה" ירד מעל הבמה. וכיון שירד שוב לא עלה. זה חלום המתבוללים וזה פתרונו. אף ההתבוללות היותר קיצונית אינה כתרים בפני הפורענות.

לרגלי המקרים המעציבים האלה התעוררה השאלה לקרוא לקונגרס של יהודי־רומניה. צריך להתישב בדבר ולהתיעץ איך לקדם את פני הרעה. והעתונים הישראליים ברומניה התחילו לשאת ולתת בשאלה: לקרוא לקונגרס או לא, עד—שנתבטל כל הענין...

כי מחלוקת פרצה בנידון זה בין העתונים. על השאלה: אם כבר הגיעה השעה לקונגרס כזה?—, השיבו אחדים מהם: אפילו הרגע הגיע. צריך למהר ואם לא עכשיו אימתי? — ואולם אחרים השיבו: מתון, מתון. הדבר צריך הכנה, ובאין הכנה אין כלום. ובאמת קונגרס נצרך מאד, אלא שגם זה אמת: בלי הכנה אין דבר. צריך לקבוע מראש תכנית מסוימת, לבחור באנשים מומחים פחות או יותר להענין שנושאים ונותנים בו. אבל צורך ההכנה אינו סבה לדחות את הדבר עד עידן ועידנים. אולי הקונגרס הראשון — וקרוב לודאי שכך יהיה—לא יעשה דבר שלם, אבל יתחיל והקונגרסים הבאים ישלימו מה שהתחיל. כך מנהגו של עולם. לשבת בטל בחבוק־ידים בודאי אין הדעת נותנת. כל מי שמיאש את עצמו ואינו עושה, גם אחרים מיאשים אותו. אם אין אני לי מי לי? — זהו כלל גדול במלחמת הקיום, וכל הפורש מכלל זה כאילו פורש מן החיים.

ואולם שאלת הקונגרס נולדה בקולי־קולות ונקברה בחשאי. צוררינו חששו, שמא יִוָדע קלונם ברבים, ביחוד בחו"ל, והזהירו ואיימו והתרו ביהודים שלא לקרוא לקונגרס, ואם לא ישמעו — „אז", — כך אומר הצורר יורגה — „אין אנו ערבים בדבר, אם העם הרומני יצא מנדרו"... והאיומים האלה ביחד עם רמיזותיה של הממשלה פעלו את פעולתם. שהרי אם דעת־הקהל באירופה מתעוררת באמת על איזה עול שיהיה, הנעשה ברומניה, מיד מאשימים בזה את היהודים. הרי דוגמא אחת. לפני שתי שנים פעל ברומניה סופר מצוין אחד, ד"ר ראַקובסקי, ראש הס"ד. הממשלה הנוכחית עוינת את הס"ד, ולפי שראקובסקי הטיח דברים כלפי מעלתה גרשה אותו מרומניה. ועומד הלה וצווח: היתכן? הלא חוק הגרוש הוחק רק בשביל הזרים, ואני איני זר? והממשלה באחת: ראקובסקי הוא יליד־חוץ.—וכותב ראקובסקי מאמרים ועורך מחאות ומדבר משפטים עם הממשלה, וכבר יצא טבעו ברבים בפאריז ובודאפשט, כי סופר חרוץ הוא ולשון מדברת גדולות. ובשעה שצועק ראַקובסקי

על החמס שנעשה לו ורב את ריבו הוא נוגע גם במצב היהודים ברומניה וסופר ומונה את כל החוקים שחקקו נגדם. ובכן ממהרים ומחליטים, כי יד היהודים בהתקוממותו של ראַקובסקי נגד הממשלה וכי כל אלה המצדדים בזכותו של ראַקובסקי, למשל, העתונאי הדימוקראַטי ק. מיל (C. Mille), עורך „האמת" (Adeverul), ועוד, משוחדים ע"י חברת „כי"ח". העתון האופיציאלי „הרצון הלאומי" (Vointa nationala) אומר: „ק. מיל, שליח חברת „כי"ח", משוחד הוא על-ידי היהודים, הכופים אותנו לתת להם זכיות אזרחיות, אף-על-פי שמדי יום ביומו הם מראים, עד כמה הם שונאים אותנו, והם מדברים תמיד בפני הקהל הגדול רעות עלינו". וזהי לשונו של האורגן האופיציאלי של הממשלה!

אבל שנאת-היהודים אינה „הפריוויליגיה" של הממשלה הרומנית" או של המפלגה-הליבירליות, העומדת עתה בראש. עד לפני שתי שנים היו רק שתי מפלגות מדיניות, הליבירלית והקונסירוואטיבית, — שתים שהן אחת בנוגע לשנאת ישראל[1]). עתה נבראה כת חדשה: קונסירוואטיב-דימוקראַטית. סברו היהודים, שיש להם לקוות לטוב ממפלגה זו. „דימוקראַטיה" הרי זו מלה קוסמת, חצי-נחמה להנרדפים והנענים. ראש הכת הזו הוא מי שהיה מיניסטר לפנים, טאַקי יוניסקו. ובכן תלו היהודים באילן גדול זה, אחד מן הדברנים היותר מצוינים שברומניה, הרבה תקוות טובות: בודאי יעשה איזה דבר לשנות את החוקים בנוגע „להזרים", כלומר להיהודים, שהרי „דימוקראַטי" הוא. אבל באמת לא השם הוא העיקר ושם-הלואי „דימוקראַטית", שיש לכת החדשה, אינו גורע כלום משנאת-ישראל. אמנם, הליבירלים חושדים בקונסירוואטים-דימוקראַטים, שהם ידידי היהודים, והעתון האופיציאלי הנזכר אומר: ראַקובסקי הוא „חבר הטאַקיסטים (כלומר, המחזיקים במפלגת טאַקי יוניסקו) והיהודים, אף-על-פי שלמותר הוא לאמר „יהודים" ו„טאַקיסטים", שהרי ידוע הדבר, כי הטאַקיסטים הרומניים הם כלי-שרת להיהודים, שכל מגמתם לכבוש אותנו במסחר, בפוליטיקה ועוד". ואולם, בעוד שהליבירלים חושדים את הקונסירוואטיב-דימוקראַטים במה שאין בהם, אומרים אלה האחרונים בפרוש, שאין ביניהם להראשונים בכל מה שנוגע לשנאת-ישראל אלא שנוי השם בלבד. ומעשה רב: מת אחד מן היהודים, נדבן מפורסם לשבח. העתון „Opinia", הזכיר את המת לטוב והשתתף בצערם של המתאבלים עליו. ראה זאת אחד מראשי המפלגה ה„קונסירוואטיב-דימוקראַטית", א. ד. כסינופול, וגער בעורך בדברים אלה: „העתון מביע את צערו על מית יהודי. אבל מי ינוד למות אדם זה? הרומנים? בודאי לא, רק יהודים. אם כן העתון עומד תחת השפעת היהודים כשהוא כותב דברים כאלה. אני אדבר על לבך דברי כבושים, לפי שהצלחת המפלגה שלנו תלויה בכך. היא לא תשיג את מטרתה לעולם ולא תכה שורש בלב הצעירים כל-זמן שיחשדו בה, כי לבה טוב ליהודים. העסקנים

---

1) על טיבן של המפלגות האלו עיין הפרק הראשון ממאמרי הנזכחי ב„השלח", כרך י"ז, עמ' 76—77.

המדיניים צריכים על־פי־רוב להביא בחשבון את הזרם״... ולפי שהזרם הוא אנטישמי, אף המפלגה ה,,קונסירוואטיב־דימוקראטית״ אינה רשאית לשחות נגדו...

ומה שמעציב ביחוד הוא — שהזרם האנטישמי חדר, הודות להסתתיהם של הפרופיסורים צוררי־ישראל הנזכרים למעלה יורגה וקוזה, גם אל תוך הדור הצעיר והנאור — הסטודנטים הרומניים. וכל־כך הרחיקו ללכת בשנאתם לישראל עד שאחד מן הסופרים היותר מצוינים ברומניה, ג. פאנו, מצא לנחוץ להעיר את הקהל והממשלה על הרעה שנגד פנינו. במאמרו ,,להעיר דבר״ (בעתונו: Septamana, 23 Jan. 1910) הוא כותב ,...ביאסי מפיץ האדון יורגה את דעותיו: לרדוף את היהודים ולאבדם. אל נשכח, שלצערנו יושב בקתדרא באוניברסיטה שביאסי הפרופיסור קוזה, שתחת ללמד הוא מטיף להסטודנטים יום יום שנאה ליהודים. האדון יורגה הוא אדם, שאינו נותן דין וחשבון לנפשו על מעשיו. הוא חשוד על מעשי רצח... היהודים שם (ביאסי) מלאים דאגה. אימרים לי, שהם מכינים את עצמם למלחמת מגן, כדי לקדם את פני האויב. אם אמת הדבר, אז עתידים אנו ליום רע. יורגה וקוזה וכל סיעתם יעשו שמות בארץ וטרם נדע אחרית דבר. יוכל היות כי בבוקר לא־עבות אחד יעשו מעשים אשר לא יעשו..., אשר הם לחרפות ולדראון־עולם לאנושיות... והדבר היותר מפליא הוא — שאנשי־הממשלה מחפאים על הדברים ואינם גוערים בעושי־רשע אלה. הדבר הזה אין לו ערך מקומי בלבד, אלא יש לו ערך כללי. סוף סוף, אם היהודים אינם אזרחים רומניים, הרי הם תושבים. שאלת־היהודים נוגעת להממשלה ולהמפלגות ולא להסטודינטים, יורגה וקוזה! אם חושבת הממשלה, שיש יהודים יותר מדאי, תעשה מה שבידה להמעיט את מספרם. אבל אין אנו יכולים להרשית בשום אופן, כי יורגה־וקוזה יפיחו ריב ומדנים בשוקים וברחובות ויכריחו את היהודים לעזוב את הארץ כדי להנצל מאויביהם אלה. אעיר את הממשלה על הדבר הזה. אירא יום מוכן לפורעניות. נקדם את פני הרעה...״ אלה הם דבריו של סופר וסינאטור רומני, שאינו — כמו שמעיד חלק מדבריו — מאוהבינו, אבל גם אינו מצוררינו הקיצוניים. ומה יש לנו להוסיף עליהם?...

(סוף יבוא).

בתפוצות־ישראל

(השקפה כללית).

IV.

גזרת יום־ראשון. ה„זמסטבה" בחבל המערבי. מועקה ועלבון כאחד. אבל אשמים גם אנחנו. — הפוליטיקה היהודית באויסטריה. — עלבון הלשון העברית על יד קברה של אליזה אוז'ישקו. מהרסינו ומחריבינו. —התגלות האור. מטיף ריפורמי כנגד הריפורמה. — הכרעת העם בשאלת הלשון הלאומית. — חסידי אומות־העולם. אלכסנדר פאסובר. — יובל החברה „כל ישראל חברים". — יובל החברה הציונית „עזרא" בברלין. — למלאת מאה שנה להולדת אברהם גייגר. — יובל החמשים להולדת תיאודור הרצל. —

המאורע היותר חשוב של הימים האחרונים הוא בודאי—החלטת הדומה הממלכית לקבוע את היום־הראשון ליום־מנוחה מוחלט בשביל כל האזרחים, באין הבדל ובאין יוצא. החלטה זו, לכשתצא אל הפועל — ובדבר זה כמעט אין להטיל ספק כלל, אף־על־פי שעוד ימשך עד שימלאו ימי־תמרוקיה הקונסטיטוציוניים, ששה חדשים בבית התחתון וששה חדשים בבית העליון — עלולה היא להמיט שואה על היהודים והיהדות ברוסיה. אמנם, בערים הגדולות— ואף שם לא בכולן — כבר „נזדרזו" היהודים לחלל שבת ומועד; שם התחילו היהודים למצוא חפציהם בימי־המנוחה הלאומיים, — בתחלה מרצונם הטוב, כי חשבו זאת לסימן של „התקדמות אנושית" ו„השכלה", ולסוף גם מאונס, כי בינתים הנהיגו כמה משלטוני הערים ופקידי־הארמיניסטראציה תקנות חמורות בנוגע למנוחת היום הראשון. ודבר שאינו צריך להאמר הוא, כי שביתת שני ימים בשבוע אי־אפשרית היא בתנאי החיים הכלכליים של זמננו וגם לפי היחס אל הדת מצדם של בני הדור. ולפיכך אנו רואים כיום אפילו יהודים פשוטים שומרי־דת, ולפעמים אפילו נזהרים במצוה קלה כבחמורה, עושים מסחר וקנין ביום השבת בערים הגדולות ועושים קנוניא עם ידעותם הדתית. אבל כל זה הוא רק באחדות מן הערים הגדולות. ולעומת זה עדיין נשמרים ימי שבת ומועד בכל תקפם בכל ערי תחום־המושב הקטנות והבינוניות. שם לא הונהגה עדיין גזרת הסגירה בימי אידיהן במדה מרובה כל־כך, ולכל היותר מכריחים שם את החנונים היהודיים לסגור את חנויותיהם בימים ההם רק למספר־שעות ביום. ואולם, אם מנוחת היום הראשון תהא לחוק בכל המדינה, תקיף

הגזרה אפילו את המקומות היותר קטנים ויוצא מן הכלל לא יהיה בשום איפן ובשום מקום. ואם כן הרי תהיה זאת ממש העברה על הדת היהודית בהכרח. הדור הישן, שעדיין רגש־הדת חזק בלבו והוא נכון לסבול על אמונתו, אפשר שעוד יעמוד בנסיון; אבל הצעירים, שהדת כבר רפויה בידם, יורו התר לעצמם משום פקוח נפש, ולא יעבור דור אחד עד שימחה רשומו האחרון של היום הנקדש בישראל זה אלפי שנים.

וגדול הצער על אבדן סגולה לאומית עתיקה כזו, אפילו למי שאינו בעל־דת וקדושת השבת אינה בעיניו קדושה דתית, אלהית, יצר על הסכנה הנשקפת למוסד בן אלפי שנים. ובפרט אם נשים אל לב, שסוף סוף ההמון הגדול שלנו עדיין אדוק הוא בדתו וגזרה זו אינה אלא מעשה אלמות גסה בזכות הניתנת לכל אדם לעבוד את אלהיו כרצונו.

ואולם מלבד הצד הדתי יש כאן גם צד כלכלי חשוב ליהודים הרוסיים, שגזרת היום־הראשון עלולה להחריב את שארית מקורי פרנסתם. איני מדבר הפעם על הטענה הידועה, ששביתת שני ימים בשבוע גורמת הפסד מרובה לסוחרים ובעלי־מלאכה. אני רוצה להעיר על מצב הדברים בתחום־המושב, שבערים הקטנות שלו מתפרנסים הרבה יהודים מחנויותיהם הצנומות; וחנויות אלו חיות בעיקר על ה„פדיון" של היום הראשון, בזמן שהאכרים נחים מעבודתם ויכולים לבוא העירה ולהכין את צרכיהם לכל ימי השבוע. רוב בעלי־החנויות הללו יושבים כל ימות השבוע ממש בחבוק ידים מאפס מעשה, ורק היום־הראשון הוא יום־המעשה שלהם וממנו לחםם נמצא לכל ימות־השבוע. ועכשיו, אם יאָסר עליהם המקח־והממכר בימים אלה, הרי צפויים הם לגווע ברעב ממש. בואו וראו: אפילו המחוקקים האויסטריים, שאי־אפשר לחשדם באהבת ישראל כלל וכלל, מצאו לבלתי־אפשר לכלול את העיירות הקטנות בגאליציה ובוקובינה בתוך הערים הגדולות לענין חוק־המנוחה בימי החגים הנוצריים וקבעו שם שעות־מספר למקח וממכר, כי לולא זאת לא היה אפשר ליהודי המקומות ההם לעמוד בגזרה זו.

והנה כדאי הדבר לעמוד כאן על חזיון חשוב מאד, שהתורה היוצאת ממנו אינה חדשה בעינינו, כי כבר חזרנו עליה אלפי פעמים, אבל עדיין יש צורך לחזור עליה בפני כתות ידועות מבני־עמנו. בשעת הוויכוחים על שאלה זו בדומת־הממלכה קמו כל חברי האופוזיציה כנגד העול הנעשה לבני האמונות ה„זרות", וכל אחת מן הפראקציות האופוזיציוניות הכניסה את תקוניה כדי להצילנו מגזרה זו. הס"ד ומפלגת „העמלנים" הציעו לקבוע לחוק, שיהיה יום־מנוחה אחד בשבוע, ואת היום ההוא אין לפרט בפירוש, אלא יש להניח את הדבר בידי שלטוני הערים לקבוע בכל מקום את יום־המנוחה לפי מצב הענינים ולפי ערך מספר התושבים בני האמונות השונות, באופן שיום־המנוחה יקבע בכל מקום באותו היום, שהוא יום־החג לרוב התושבים. פתרון כזה, אמנם, מתאים הוא להשקפותיהן של אותן המפלגות ואין ספק בדבר, שכוונתן היתה רצויה. אבל נניח נא לרגע, שאותה ההצעה השמאלית-הראדיקלית היתה מתקבלת; כלום היינו מוצאים בה, אנו היהודים, קורת-רוח? והלא ידוע, שרק שתים-שלש הן הערים, שבהן היהודים הם רוב התושבים, בעוד שבכל מקום

לא יגיע מספר היהודים ליותר משליש לכל היותר. אפילו הקהלה הישראלית היותר גדולה שבאירופה, קהלת ווארשא, אינה מגעת אפילו לשליש המספר הכללי של תושבי העיר ההיא. ובכן, לפי הצעת המפלגות השמאליות, היו היהודים גם אז יוצאים וידיהם על ראשם,—וביחוד אחרי ששלטוני הערים הם תמיד בידי נוצרים ועל־פי־רוב אפילו בידי צוררי־ישראל... וכי אין בזה אות ומופת, שאפילו הפרוגראמה המדינית היותר ראדיקאלית אינה יכולה להגן על אינטרסי היהודים בתור עם ובתור בעלי דת יהודית? — להגן על עניננו יכולים רק אנשים אחים, שנבחרו מקרבנו לא על סמך שייכותם לאיזו מפלגה ראדיקאלית, אלא על סמך פרוגראמה לאומית־ישראלית, ושיעמדו על משמרתם רק בתור באי־כחנו בלבד, בלי השתעבדות לפרוגראמה מדינית אחרת איזו שתהיה.

יותר מתאמת לחפצנו ולחפץ שאר בני האמונות שאינן נוצריות היתה הצעת הק"ד. הם אמרו: תהי מנוחת היום־הראשון לחוק לכל האזרחים הרוסיים הנוצריים, בעוד שלאזרחים לא־נוצריים צריך לתת רשות לקבוע את יום־המנוחה שלהם ביום חגם הדתי. מובן מאליו, שאם סוחר יהודי מחזיק משרתים נוצריים, מחויב הוא לפטור אותם מן העבודה ביום הראשון. הפרוגראמה הק"דית ה„בורז'ואית" היתה, איפוא, יותר נוחה לנו מזו של המפלגות היותר ראדיקאליות. וכמה טמטום־לב צריך בשביל להחליט, כמו שהיו מחליטים רוב הפובליציסטים שלנו לפני זמן־מה ומחליטים כמה מהם גם עתה, שהיהודים צריכים לצאת תמיד ובלי תנאים בעקבות המפלגות הראדיקאליות; אמנם, הפעם לא היה בפועל שום הבדל בדבר. בדעת מי נחזיק: כך אף הצעת הק"דיים בהצעת השמאליים הקיצוניים נדחתה — ואפשר היה לראות מראש שידחו אותן—בדומה אוקטובריסטית זו. אבל תורה היא וללמוד מִמנה אנו צריכים...

במעשה נדחו כל אותן ההצעות, שנתכוונו להקל את הגזרה בנוגע לבני האמונות האחרות ומנוחת היום הראשון נתקבלה מן הדומה לחוק כללי בשביל כל רוסיה. אם אמת הדבר, ש„צרת רבים—חצי נחמה", הרי יכולים אנו להתנחם מעט במה שהדבר נוגע לא ליהודים בלבד, אלא גם למושלמים. אבל דוקא התאמת מצבנו למצב המושלמים מעוררת בנו רגשי־עצב: לדברי העתונים, מגיעות מקבוצי המושלמים במקומות שונות מחאות נמרצות נגד מעשי־האונס האכזרים, שנעשו להרגש הדתי של מליוני בני־אדם, ובכמה מן המחאות נאמר, ש„הדבר הזה עלול לעורר סערה בכל העולם המושלמי"... אמת הדבר, ש„העולם המושלמי" בזמננו זה אינו עלול להטיל אימה יתרה. עוד עידן ועידנים יעברו עד שיוכל ה„עולם" הגדול הזה להכריח את ה„עולם" הגדול שכנגדו להתיחס אליו ב„דרך־ארץ" היאות לו. ואולם כמה מאושר העם, שהוא יכול לכל הפחות להרים ראשו בגאון בפני מעניו ולאמר: ראו, גם לנו יש ערך בעולם ואם לא עכשיו, הרי יבוא יום ובעל־כרחכם תשימו אלינו את לבכם הקשה! . . .

וכמה אומללים אנו אפילו בין האומללים ראינו גם במקום אחר. ביחד עם החוק על מנוחת היום הראשון דנו בדומה גם על הנהגת שלטון ה„זמסטבה"

בחבל־הארץ המערבי. הממשלה, שהכניסה הצעת־חוק בנידון זה, מגבלת בה מאד את זכיות התושבים הפולניים, אבל עוד יותר גדול מזה הוא העול, שנעשה בה ליהודים. אמנם, נאמר שם, שהרחקת היהודים מן הזמסטבה היא רק תקנה „לפי שעה", „עד שיבוקרו בכלל החוקים השוררים בנוגע ליהודים"; אבל מי אינו יודע את פירוש המלים האלו בלשון הבירוקראטיה הרוסית? יפה אמר הדיפוטאט מר פרידמאן: „ווהי רק צ ב י ע ו ת מדינית", מפני שבאמת לא חשבו מחברי ההצעה אף רגע אחד, שבקורת זו תהיה בזמן פחות או יותר קרוב—. והנה יצא ראש־המיניסטיריון ס ט ו ל י פ י ן בנאום גדול וארוך בדומת הממלכה להגן על הצעת הממשלה ו„לתרץ" את ההגבלות הנעשות בנוגע לפולנים. אין זה מענייננו הפעם להכנס בפולמוס עם ראש־השרים שלנו ולבקר אחרי מסקנותיו המדיניות. מה שנקרא בלשונו של סטוליפין „הגנה על עניני הממלכה הרוסית" ידוע הוא כבר ואין צורך להרבות בדברים. אבל מה שמעניין אותנו הוא, שאף־על־פי־כן מצא אף „נגיד־פרזלא" זה הכרח בדבר לדבר באזני הפולנים מעט דברי־פיוס, להלל את הקולטורה שלהם ולהבטיח, שהוא מתיחס אל קולטורה זו ואל העם הפולני ברגשי כביד גדול. על ה י ה ו ד י ם והעול הנורא הנעשה להם לא התנדב לדבר אף מלה אחת. אין צורך בזה, שהרי מי ישים לב ליהודים? . . . ולא עוד אלא שאף כשהגיעה הדומה עצמה לסעיף הנוגע ליהודים, מהרה לשים קץ לוויכוחים מיד אחר שנשמעה דרשתו ההומאַנית והנלהבת של קאַראַאולוב. כי על מי ועל מה יש כאן להתווכח?... ואף כאן לא היה הבדל בדבר ב פ ו ע ל. דברי־הנועם של סטוליפין לא הועילו לפולנים יותר משהועילה לנו שתיקתו המוחלטת. ואף כל הוויכוחים וחמש דרשותיו של רודיצ'וב לשם הגנתם לא קרעו את גזר־דינם. הפולנים יצאו וידיהם על ראשם ותוצאה מעשית לא תהיה גם לאותו הסער המתחולל לרגלי זה ב„עולם הפולני" הגדול. אבל כמה גדול הצער בשביל אלה, שביחד עם הלחץ והדחק עוד עולבים אותם וצוחקים על משבתיהם!

ואולם במדה ידועה אשמים גם אנו בעצמנו בכל מה שאירע לנו: אילמלא היינו מבזים ומשפילים את עצמנו ואילמלא היינו עבדים נרצעים גם בפוליטיקה כמו בחיים הקולטוריים והיינו יודעים לכוין את מעשינו לא לפי הרוח הנושבת במחנה ה„פרוגרס", אלא לפי צרכינו המיוחדים וכפי מה שדורש מאתנו רגש הכבוד האנושי והלאומי, — אולי לא היו מעיזים גם צוררינו להתיחס אלינו בבוז ושאט־נפש. ישנאו אותנו ויענונו על אחת שבע, אבל אל יעיזו לעולל בעפר כ ב ו ד נ ו ה ל א ו מ י: בואו וראו את מצב אחינו ב א ו י ס ט ר י ה. ימים רבים היו גם הם „עושים" את הפוליטיקה העלובה שלנו—לאחוז בזנב כל מפלגה מדינית או כתה לאומית, שהבטיחה אפילו רק מן השפה ולחוץ להגן על שווי־זכיותיהם של היהודים. ומה היה בסופם?—הגיעו אף שם, בממלכה ק ו נ ס ט י ט ו צ י ו נ י ת גמורה, למדרגת אזרחים פחותי־ערך. שווי־זכיותיהם, שהובטח להם ע"י הקונסטיטוציה, לא נתגשם במעשה, האנטישמיות התגברה מאד עד שחדלו להשגיח במציאות האומה הישראלית ובזכותה ליהנות מתועלתם של התקונים הממלכתיים, בעוד שהיא נושאת בעול המסים והארנוניות ושופכת את דמי בניה על שדה קרב לטובת הארץ והממלכה. בכל תקון ממלכתי חשוב היתה הממשלה משתדלת לבוא ל„עמק־שוה" עם כל המפלגות והכתות הלאומיות, שהדבר

נוגע להן. ואף את היהודים לא היתה שואלת, אף עמהם לא היתה באה בדברים ואף את תביעותיהם, אפילו היותר צודקות, לא היתה מספקת. והגיע הדבר לידי כך, שאפילו בא־כח של הדת הישראלית במועצת בתי־הספר היתה ממנה על דעת עצמה או על דעת הפוליטיקים מבני הנכר, שהשתדלו להמציא משרה זו לבוגד בעמו ושונא מוחלט להקולטורה הלאומית שלנו, — ובבעלי הדת היהודית, שהדבר נוגע אל עצמם ובשרם, לא היתה נמלכת כלל. עד שהתעוררו היהודים הלאומיים בגאליציה והכריזו בקול גדול: אנו רוצים להיות קודם־כל — יהודים, ומי שעניני היהודים והיהדות נוגעים אל לבו, יבוא נא אלינו. ויתקבצו מסביב לדגל הלאומי כל בחור וטוב ביהדות הגאליצית. ולא ארכו הימים והם נעשו לגורם מדיני חשוב, שלמרות הפצם של הצוררים הם מוכרחים להביא אותו בחשבון. ומה אנו רואים עכשיו? ששה־עשר יהודים יושבים בפארלאמנט האויסטרי ושלשה בבית־האדונים, ומהם בעלי מעלה אורחית גדולה ומדיניים בעלי־השפעה, הנסמכים על כחן של מפלגות גדולות, שעליהן הם נמנים. ורק ארבעה צירים נשבעו לדגל הלאומי היהודי והשתחררו מעול זרים והיו ל„קבוצה" פארלאמנטרית בפני עצמה. „קבוצה" בעלת ארבעה חברים בפארלאמנט של 516 איש! ואף על כן, כשיש לממשלה צורך לרכוש לה מעמד בטוח בפארלאמנט, אינה שוכחת לפנות גם לאותם הארבעה ולשדל אותם בדברי פיוס ובהבטחות טובות בדבר צרכי היהדות האויסטרית. גדולות, אמנם, לא עשה עדיין ה„קלוב העברי" בפארלאמנט האויסטרי ואולי יעברו עוד עידן ועידנים עד שיצלח חפצו בידו להעמיד את היהודים על מדרגת לאום בעל זכיות שוות במדינה. ואולם לעם מורדף ומעונה, לאומה בזויה ועלובה הלא יש גם בזה קצת נחמה, שמתחילים להשגיח בו, שאין מעיזים עוד „לעבור עליו לסדר היום".

ונפלא הדבר: בהתנגדות היותר גדולה למעשיו פוגש ה„קלוב היהודי" מצד אותם הפולנים עצמם שבאויסטריה, שיודעים להתאונן על הרדיפות, שרודפים אותם בשם „הרעיון הממלכתי" בארצות אחרות. הם הם שלא ראו שום עול בדבר להגביל את השתתפות היהודים בשלטוני הערים וה„זמסטבות" במדינת פולין. „מה דיעלך סני לחברך תעביד" — זהו המוסר של הפוליטיקה הפולנית, ואפילו בשעה שחרב חדה מונחת על צוארם אינם חוזרים בתשובה. דוקא בשעה קשה זו לאומה הפולנית, כשקמים עליה מכל צד, היא חוטאת מצדה ליהודים חטאים, שאין עליהם כפרה. הפוליטיקה הפולנית עוררה עתה ממש מסע־צלב כנגד הלאומיות העברית. ומשתתפים בזה ה„פרוגרסיסטים" הפולניים, כביכול, מבית־מדרשם של סווינטוכובסקי וניםויבסקי כמעט לא פחות מחניכיו של דמובסקי. לכאורה, מי כהפולני צריך לחוש את צערו של האדם כשאוסרים עליו לדבר בלשונו הלאומית? אבל דוקא הם רודפים עד חרמה את היהודים הרוצים לשמור על לשונם הלאומית. כשמתנפלים הם על הז'רגון שלנו עוד אפשר למצוא להם צד זכות (כמובן, לא מנקודת־מבטנו שלנו, אלא מנקודת־מבטם של הם): מאחר שהז'רגון הוא קרוב להלשון האשכנזית השנואה עליהם, הוא עלול, כביכול, להכנים זרם של גרמניזציה לארץ־פולין הכשרה. „אם רוצים אתם לדבר בלשונכם הלאומית — סח לי פעם אחת מדיני פולני בעל השפעה — דברו עברית, שהרי רק היא לשונכם הלאומית באמת. אבל למה תרגיזו אותנו

בדבור האשכנזי, הצורם את אזנינו?". — אז חשבתי, שבתום־לב דבר אלי האיש. אבל עתה קרה מקרה, שהוא מוכיח, שגם טענה זו אינה אלא דברים בעלמא.

הנה מתה בהורודנא הסופרת המפורסמת אֶליזה אוז'ישקו. המנוחה היתה נפש כשרה ואוהבת את הבריות בלי הבדל דת וגזע, אף־על־פי שאהבתה לעמה הפולני לא היתה בודאי פחותה מזו של הפוליטיקים הפולניים. בטוב־לב ובאהבת־הבריות התיחסה המנוחה גם לעם ישראל ובספוריה המצוינים תארה טפוסים של יהודים סימפתיים וגם עוררה להתיחסות צודקת אל האומה העלובה בכלל. אמנם, גם היא ראתה את האידיאל היותר רם של התקדמות היהודים — בהתבוללות; אבל הטפתה להתבוללות באה לא לשם תועלתו של העם הפולני בלבד, אלא מתוך רחמים על היהודים עצמם. אין אנו מסכימים להמגמה העיקרית של אוז'ישקו בפתרון שאלת היהודים, אבל יודעים אנו לכבד את נדיבות־רוחה ויושר־לבה ואת רחמיה הבלתי־מוגבלים לכל הנברא בצלם האלהים; וגם בעד דבריה הטובים על עם ישראל ורום מוסרו הלאומי אנו הוגים לה רחשי־תודה. הסופרת היתה חביבה על כל היהודים באין הבדל ובמותה התאבלו עליה כל שדרות העם הישראלי לא רק בעיר מושבה, אלא גם בכל ה„תְחום" כולו. וטבעי הוא, איפוא, הדבר, שבין כל אלה, שבאו להביע את צערם על קברה הרענן של הסופרת המנוחה, היה גם בא־כחה של היהדות הלאומית, חברנו מר ל. יפה, ודבר מובן מאליו הוא, כי את נאומו היה צריך לשאת בלשון הלאומית שלנו, בעברית. האדמיניסטראציה המקומית לא ראתה בזה שום עלבון לא ל„הרעיון הממלכתי" ולא לכבוד־הצבור. ואולם עלבון כזה מצא — הועד המפקח על סדר הקבורה, הועד הפולני. לא תוכן הדברים עלב את רגשם הלאומי־הפולני, שהרי הרשו להשמיע את תרגום הדברים בפולנית. אבל דוקא הלשון העברית, לשון זו, שאין לה שום שייכות אל האשכנזית ה„צורמת את האוזן" ושיש לה גם קדושה דתית אוניוורסאלית, בהיותה שפת הנביאים וכתבי־הקודש. — היא שעלבה את הרגש הפטריוטי של הפולנים, ולפיכך לא נתנו לדבר בה על יד הקבר הפתוח של אליזה אוז'ישקו. והיהודים המתבוללים סייעו בדבר.

אילו היתה אוז'ישקו קמה מקברה, בודאי היתה גוערת בנזיפה באותם האדונים ה„פַּטריוטים". אבל דא עקא, שלא אוז'ישקו מושלת עתה ברוחם של הפולנים, אלא כל אותם השוביניסטים צרי־העין, שיש להם איפה ואיפה בכל הנוגע לתביעות אומתם ולתביעותיהן של האומות האחרות.

ואפשר שלא היו הענינים מגיעים לידי כך אילמלא זבובי־המות משלנו. הרי על יד אותו הקבר הפתוח עמדו גם אנשים מבני ישראל ונשבעו שבועת־אמונים, שלא ינוחו ולא ישקטו עד — שימחה שם ישראל בתור אומה.

ובוגדים כאלה יש לא רק בפולין, אלא גם בווינא. היו בחירות למועצת העִיר וה„ליביראלים" — קרי: היהודים המתבוללים — העמידו על הבחירה ברובע־העיר המלא יהודים ליאופולדשטאט שני משומדים. הפעם לא יכלו אפילו יהודי־ווינא, הקרים ככפור, לנשוא את העלבון הלאומי והודות להאגיטאציה הנמרצה של הציוניים השחירה היהדות הווינאית את פני המשומדים החצופים, שמעיזים להושיט יד אחרי מאַנדאַט מאלה, שפנו להם עורף. ה„ארבייטרצייטונג"

הסוציאל־דימוקראטית שמחה תמיד על מפלת הליביראלים, ואפילו אם לרגלי מפלה זו נופל הנצחון בחלקן של המפלגות הריאקציוניות לגמרי. ואולם הפעם, מאחר שהיתה מפלת הליביראלים נצחון ההכרה הלאומית הישראלית, יצאה מערכת העתון ההוא במאמר קשה כנגד ה„שוביניסמוס" של הציוניים, המשיבים את גלגל הפרוגרם אחורנית וכו' וכו', — כאילו הפרוגרם הוא דוקא על צד הבוגדים בעמם!

עד היכן הבגידה מגעת!

ואולם יחד עם ההרס והכליון מופיעים לעינינו גם חזיונות של בנין ותחיה, מפירי־ברית עושים כל מה שבכחם ל ה ת ם את היהדות ובנים נאמנים לעמם אוזרים את שארית כחותיהם להתחיל את החיים הלאומיים מחדש. את הדבר הזה ראינו בימים האחרונים במקום שלא פללנו לו. באמיריקה, זו ארץ־הדולארים, שלכל היותר יכולים היינו לקוות, שתביא לעזרת העם בכספה, אבל לא חכינו, שיתגלו בה גבורים לאומיים, שיקדישו מלחמה על המעל הלאומי ברוח כביר עשוי לבלי חת, — בארץ זו קרה עתה מקרה רב־תוצאות, הראוי להרשם לזכרון בספר. כנודע גלתה הריפורמה מאשכנז לאמיריקה והוציאה שם לפעולות בנקל מה שאי־אפשר היה לה לבצע בארץ מולדתה, הריפורמה באמריקה הרחיקה ללכת הרבה מאמה האשכנזית וכמעט שלא השאירה שם מן היהדות שריד ופליט. בין ה„טמפל" היהודי לבית־הכניסה הנוצרי לא נשארה עוד שום מחיצה וחלופי רבנים בכמרים ולהיפך נעשו שם למקרים רגילים, שאין שום אדם מתפלא עליהם. חשבנו, שריפורמה זו היא סוף היהדות ההיסטורית, אבל הנה קמה על הריפורמים „רעה" מתוך ביתם. בחג־הפסח שעבר דרש הרב ד"ר י. ל. מ א ג נ ס (הציוני המפורסם, שהוא מטיף לעדת הריפורמים בניו־יורק, בהיכל הגדול „עמניאל") לפני צאן מרעיתו דרשה בעניני היהדות ומצבה הנוכחי, שלא לבד שומעי דבריו שם, חברי־העדה המגוהצים, צריכים היו להשתומם עליה; אף אני משתוממים על אומץ לבו של חברנו היקר הזה להשמיע דברים כאלה מעל הבמה, שהיתה הרבה שנים מכון לכל המטיפים מות להיהדות ההיסטורית. ודרשה זו ראויה שתחרת באותיות של זהב, כי יש בה דברים, שהם מכוונים לא כלפי חברי עדת ההיכל „עמניאל" בלבד, אלא כלפי כל קהלות ישראל בכל הערים הגדולות —. בדברים חוצבים להבות־אש תאר לפני קהל עדתו את המצב הפרוע של היהדות ה„מתוקנת" ואת התוצאות המעציבות, שהביאה לכלל היהדות:

„היהדות שלכם היא אילן זקן שלפנים גדל ענפים יפים נושאי־פירות, אבל עתה הוא ערום ויבש. אחד אחד נושרים עליו האחרונים והוא נכון למות עירירי. הביטו וראו: היכן הם ילדיכם, היכן הוא הדור הצעיר, שצריך לרשת מכם את היהדות כשתגיעו אתם למנוחת עולמים? אני מודה בנחיצות הריפורמה, איני רוצה לשעבד את עצמי ואתכם ליהדות אורתודוכסית, שאין לה לא הבנה בעיקרי היהדות ולא בהתפתחות הקולטורית של היהדות. אבל אני מודה רק באותה ריפורמה, שהיא מבוססת על המסורת הלאומית, שהיא יודעת להוקיר את הקנינים הלאומיים הנצחיים שלנו, את התורה, הלשון והארץ. הריפורמה שלכם אינה אלא בריאה פאראזיטית, שאינה יוצרת ורק מוצצת היא את לשד־החיים של אחרים. הריפורמה שלכם, אף אם יפה היא בחיצוניותה, אינה יכולה לכסות של השטחיות של חייכם הישראליים. כח של יצירה יש רק להמון העברי, החי חיים לאומיים על יסוד מסורת־אבות, ואם רוצים אתם בחייה ולא במותה של היהדות, אתם צריכים ללכת אל ההמון הזה

„היהדות אינה צירימוניאל, אלא השקפת־עולם שלמה, דבר שבעיון. „עם־הארץ" הוא החירוף היותר גדול, שיודעת היהדות. את התורה הישראלית צריך ללמוד, אחרי יסודותיה צריך לחקור ולדרוש. רק אלה היודעים את היהדות יכולים לחיות בה ולהרגיש את עצמם מאושרים. ואולם אתם, המגדלים את בניכם ללא־תורה, מביאים אותם לכך, שהיהדות נעשית להם לאסון. הלא כל הערך, שיש בעיניכם לענינים שביהדות, מיוסד הוא רק על „מה יאמרו הגוים". הבה ואגיד לכם מה שאומרים הגויים: הם אומרים, ובצדק, שבנינו הצעירים ריקים מדעת היהדות ונעורים ממוסרה הנעלה; שהם משוללים הכרה עצמית, חסרים גאון לאומי, באין מסורת־אבות ובאין תקוה לאומית בעתיד!

„מה שאני דורש מכם הוא—שתתקרבו אל העם העברי החי ואל מקורות־היהדות. מה הם מקורות היהדות? קודם כל, עם עברי חי; שנית, התורה והספרות הלאומית, דברי ימינו, לשוננו הלאומית וארצנו ההיסטורית; שלישית, מסורת־אבות חיה, מנהגים לאומיים, מצוות דתיות ושאיפות לאומיות.

„היכן הוא העם העברי החי?—הלא זהו ההמון העברי בנעריו ובזקניו, העניים כהעשירים, הפשוטים כהמלומדים, הבאים הנה מחדש כאלה שכבר נולדו בארץ, — כל אלה המוצאים ביהדות מקור אורה וגבורה, כל אלה, שהיהדות היא להם הקנין היותר יקר, קודש־קדשים. העם העברי החי הוא זה, שחי חיים ישראליים ושעוד לא תש כחו לברוא ערכין לאומיים בדת, בפילוסופיה, בעבודת־הצבור, בספרות ובאמנות. וחובתכם שלכם, בני־עדתי העשירים, לקחת חלק הגון בחיים הלאומיים של העם העברי החי ולא להסתפק במעשי הצדקה בלבד, שרגשי־הרחמנות מעורבים בהם ברגשי שאט־נפש להמקבלים.

„פתחו את בתי־כנסיותיכם לפני ההמון הגדול ההוא,—והמקומות הפנויים פה בשורות הראשונות טוב שיתמלאו על־ידי אלה, שאני רואה אותם עתה עומדים צפופים מאחורי הגדר.

„צריך לפתוח את אוצרות־היהדות בשביל הצעירים והצעירות מבני עמנו וללמד אותם לשאוב משם את התשובות על שאלות־חייהם ועל הפרובלימות הרוחניות שלהם. תודע־נא להם השקפת היהדות על החטא, הצער והמות; על המחשבה, העבודה והשמחה; על האדם, העולם והאלהים; על העולם הזה והעולם הבא.

„ואם רואים אנו, שהרבה מבנינו הולכים „לבקש את האלהים" אצל זרים, הרי חייבים בזה אנו, שלא נתנו את אלהי־ישראל בלבם. הרעיונות הדתיים של היהדות יש בכחם גם היום לכבוש את הרוחות כמו מאז ומעולם, אבל אנו אשמים, שהפכנו את הרעיונות לקול-דברים בלבד, לנושאים בשביל דרשות...

„הנה אנו חוגגים את „זמן חרותנו"; הסתיו עבר, הגשם חלף הלך לו—רוצים אתם להשתתף בתקוות המחודשות של האביב העברי? רואים אתם, כהנביא בן־בוזי, בקרוב העצמות היבשות עצם אל עצמו ובבוא בהן הרוח וחיו? היהיה בכם עוז ללכת אתנו בדרך הארוכה שבחרנו? התנוח ברכת אלהים על ראש העדה הזאת, או כבר נחתך גורלה להשאר ערומה וריקה? הסתכלו נא בלבותיכם ושאלו את נפשכם: רוצים אתם להשאר ביהדותכם אם אין? לפניכם דרך־החיים ודרך המות; בחרו!" —

בחרתי רק את המקומות היותר אופיים. אבל באמת כל הנאום מתחלתו ועד סופו הוא מחרוזת של מרגליות יקרות. ואם דברים כאלו כבר נשמעים באמיריקה, הרי רשאים אנו לקוות, שלא יארכו עוד ימי־החושך ואור חדש יאיר על ראש עמנו המנוסה בנסיונות כל־כך קשים!

ואי־אפשר לי שלא להזכיר עוד מאורע אחד, שאירע גם־כן באמיריקה, מפני שיש בו כדי להביא דעת בלב הפסידו־לאומיים שלנו, הרוצים לבנות את העתיד הלאומי על—הז׳רגון.

פילאנתרופוס יהודי אחד התנדב לבנות בברוקלין, הסמוכה לניו־יורק, בתי־ספר אחדים בשביל בנות־ישראל העניות; ובחשבו למלאות בזה את ה„תביעות הלאימיות" של היהודים, קבע את הז׳רגון בתור לשון־הלמודים בבתי־הספר

הללו. אבל עברו ימים ובתי־הספר נשארו ריקים. המנדב הכיר מיד את טעותו והודיע, שלשון־הלמודים תהיה העברית — ובמשך זמן קצר מלאו הבתים מפה אל פה...

כמדומה לי, שהנסיון המעשי הזה צריך להביא בינה בלב נביאי הז׳רגון שלנו ולהורות להם „רצון־העם" מה הוא...

גם בחודש שעבר הלכו לעולמם כמה אנשים חשובים, שמן הראוי לקבוע להם זכר בכרוניקה שלנו. אחדים מהם אינם בני־ברית, אבל הם שייכים לסוג חסידי־אומות העולם, שהאומה הישראלית יודעת תמיד לחלק להם את הכבוד הראוי בחייהם ולאחר מותם. הנה כבר זכרנו את מות הסופרת הפולנית אֶליזה אוז׳ישקו והדגשנו את רחשי־החבה, שרחש לה העם העברי בכל שדרותיו כשהיתה עוד אתנו בחיים ואת רגשי־הצער שהצטערנו במותה. פחות מפורסם בתור מליץ יושר ליהודים, אבל גדול ממנה הרבה בתור גאון־עולמי הוא הסופר המנוח הנורוויגי בירנסטירנה־בירנסון. על ערכו ומקומו בספרות העולם לא נדבר מפני שאין זה כאן מענינגו. ואולם ראוי להזכיר, שהיה המנוח אוהב־היהודים מן הסוג היותר מובחר, כי הוא כבד מאד לא רק את היהודים, אלא גם את היהדות. רבים אולי אינם יודעים, שהיה המנוח תמיד ראש וראשון בין המוחים כנגד העול הנעשה ליהודים. בשעת מעשה־דרייפוס היה גם הוא בין הלוחמים את מלחמת האמת ועל כל צרה ופורענות שהיתה באה עלינו, היה המנוח יוצא במאמרים נלהבים בעתונות האירופית ודבריו, שיצאו מלב טהור, היו מרפא לנפשו המדוכאה של היהודי. בימי־קישינוב הרעיש את העולם במאמריו. והוא הכיר גם בטראַגידיה העולמית של עם ישראל בגולה. עוד לפני שנתים כתב מאמר, שבו הרים על נס את העובדה, שכל הלוחמים בענין דרייפוס ראו עולמם בחייהם: נתעלו למדרגת גיניראלים ומיניסטרים וכדומה, ואולם דרייפוס עצמו, שסבל יותר מכולם, לא קבל שום ספוק חמרי או רוחני בעד צרותיו. המסקנה, שהוציא מזה הסופר המנוח, הוא: עמי־אירופה אינם יכולים להתרגל להרעיון, שהיהודי הוא תכלית בפני עצמו; בשביל אירופה אין היהודי אלא אמצעי להשגת איזו תכלית אחרת; ואפילו כשקמים להגן על היהודי, הרי זה לא מתוך הרגשת האחוה לאותו היהודי עצמו, אלא מתוך פניה מדינית או קולטורית אחרת... למסקנה כזו יכול להגיע רק מי שחדר לעומקה של הטראַגידיה היהודית; ועל־כן לא יפלא, שהיה המנוח מתיחס בחבה ובכבוד לתנועה הציונית וקרא לה: הרעיון היותר אצילי של המאה הנוכחית. ימתקו לו רגבי־עפרו!

ולחסידי אומות העולם שייך גם המלך האנגלי המנוח אֶדוארד השביעי. הוא היה „ידיד היהודים" לא על דרך המליצה, אלא באמת. הוא לא לבד קרב את היהודים העשירים בארץ מלכותו וחלק להם כבוד, אלא היה משתדל גם לטובתם של יהודי א״־צות אחרות כל כמה שהרשה לו הנימוס המדיני השורר באירופה. ולא לבד להיהודים, אלא גם לדתם היה מחלק כבוד גדול, וקרה מקרה, שאחת מן המטרוניות הקרובות למלכות הרשתה לעצמה לדבר דברי בוז על היהדות, וקצף המלך עליה מאד ומאז לא הורשה לה לדרוך

על סף ביתו. וגם זה ראוי להזכר: בימי מלכותו של אדוארד השביעי הוצע להיהודים להתישב באחת מן האחוזות האנגליות—באוגאנדה. מטעמים לאומיים ידועים לא יכולנו להשתמש בנדיבותו הנפלאה של המלך רב־החסד הזה, אבל עם ישראל אינו כפוי־טובה ולעולם לא ישכח את החסד הרב, שהראה לנו המלך בזה, שהתיחס בכבוד אל ראש התנועה שתכליתה להשיב את ישראל לגבולו. ועל־כן אנו עונים אמן מקרב לב אחרי הטלגראַמה של תנחומין, ששלח מר דוד וולפסון לבית המלך בשם הציוניים ובשם כל ישראל.

ומבני־ברית נפטר בימים האלו (ביום 19 אפריל) בפטרבורג עורך־הדין המפורסם אלכסנדר פאסובר. המנוח היה מראשי יודעי דת ודין בארצנו ואבטוריטט יורידי מפורסם אף מעבר לגבולי רוסיה, ספרים לא הניח אחריו, כי, כנראה, לא היה מרגיש ערך בדבר „להפיץ מעינותיו חוצה". בעולם היהודי לא היתה פעולתו ניכרת, אף־על־פי שאומרים עליו, שהיה עוזר בצנעא על יד העסקנים היהודים בעיר הבירה. בכלל היה מתרחק מעבודת הצבור, בין היהודי ובין הכללי, והיה עוסק במקצוע שבחר לו. זה היה מח חריף ואלמלי גרם לו חנוכו להיות רב בישראל,היה מעשיר את הפלפול התלמודי בהמצאותיו; עכשיו, שנעשה לעורך־דין, השתמש בכשרונותיו על שדה־הפעולה הזה, שהיה מוכרח לפעול עליו מפני — יהדותו. קרבן גדול הביא המנוח לעמו במה שהתפטר ממשרת חוקר־דין וצריך היה ליאש את לבו גם מכהונת־פרופיסור, שהיה ראוי לה מאין כמוהו, אך ורק מפני שלא רצה להמיר את דתו. בדבר הזה יכול וצריך הוא להיות מופת לרבים, ואף בשביל הדבר הזה בלבד יהי זכרו ברוך!

וגם חגי־יובל היו לנו בחודש שעבר. בשורה הראשונה — יובל החמשים מיום הוסד החברה „כל ישראל חברים" (האליאנס). החגיגה האופיציאלית נדחתה לאיזה זמן מפני מחלתו של הנשיא, אבל אין זו סבה, שנדחה גם אנו את דברינו עד העת ההיא.

ה„אליאנס" אינה עכשיו מה שעלה במחשבת מיסדיה, אבל גם עתה היא מוסד לאומי חשוב, שלמרות מגרעותיו המרובות הוא פועל פעולה עצומה ולפעמים גם מועילה. לפני חמשים שנה היה יסוד חברת כי"ח הופעה לאומית כבירה. יצחק כרמיה לא ידע עדיין לכנות בשם אותו הרגש ואותה ההתלהבות הפנימית, שהיתה תוקפת אותו בכל פעם שהיה חושב על גורל היהודים בארצות שונות. אנו כבר יודעים לכנותו ואנו אומרים: זהו הרגש הלאומי, זוהי הציוניות. כרמיה רק חש בנפשו, כי למרות מה שהשיגו כבר היהודים בארצות־המערב את השוויון האזרחי ו„הם עולים במעלות האזרח עד לרום־המדרגה" (כך נדמה להם אז), עוד חזק מאד הקשר המאחד את כל בית ישראל, וכי אנשי־הלב שבישראל מתגעגעים לקיים את הקשר הזה גם בעתיד. אנו כבר יודעים מן הנסיון, כמה שוה איתו „רום־המדרגה", שהגיעו אליו אחינו המערביים, מצד אחד, ומצד שני — כמה גדול כחו של הקשר לא לבד בתור געגועים מופשטים, אלא גם בתור משען ריאלי להיהדות הגלותית. — מה שאנו מבינים עכשיו עדיין לא הבין כרמיה בזמנו, אבל הוא הרגיש אז מה שמרגישים אנו עכשיו, ואולי עוד יותר מאתנו, מפני שהוא עוד זכר את

כחה של היהדות קודם שפרצה בה ההתבוללות פרצות כל־כך גדולות. וכמה כח מוסרי דרוש היה לכרמיה להכריז אז, לפני חמשים שנה, על האחוה הלאומית של בני־ישראל בכל מקום שהם,—אחוה, שאינה מופרת לא על־ידי גבולים גיאוגראפיים ולא על־ידי שנוי המצב המשפטי והאזרחי בארצות שונות!

בזמננו „אין לראשי ה„אליאנס" אפילו אותו הרגש הלאומי המעורפל. הם משתדלים בכל כחם לתת להמוסד המתנהל על ידיהם אופי פילאנתרופי מוחלט; אבל כל עמלם עולה בתהו. גם הרעיון העיקרי עצמו, המונח ביסוד ה„אליאנס", העובדה, שאינה חברת יהודים בני ארץ אחת, אלא חברת יהודים מ כ ל ה א ר צ ו ת, עושה אותה למוסד ל א ו מ י par Excellence, ואולם גם פעולותיה בארצות המורח מקבלות מעט מעט צורה לאומית. בפאריז אוזרים שארית־הכחות לגרש את הרוח העברי מבתי־הספר ולשתול תחתיו את הרוח הצרפתי, אבל החיים באים ומהפכים את הקערה על פיה: באחדים מבתי־הספר של כי"ח כבר מתחילים להנהיג את הלשון העברית בתור לשון־ההוראה...

ולפיכך אנו מברכים את החברה, שתאריך ימים ותשגשג את פעולותיה הכבירות על שדה החנוך של אחינו. ואנו מקוים, שלא יארכו הימים והיא תתקן גם את המגרעות, שבשבילן אנו קובלים עליה, ותשוב להיות מוסד לאומי רב־ערך כמו שעלה במחשבתו של מיסדה, היהודי רב־הפעלים י צ ח ק כ ר מ י ה.

וחג שני היה לאחינו שבמערב—חצי־יובל לקיום החברה הציונית הראשונה באשכנז, ח ב ר ת „ע ז ר א" (שלא להחליף בחברת „עזרה", הילפספעראיין) הברלינית. החברה נוסדה בשנת 1884 ע"י סטודנטים רוסיים בברלין לשם ח ב ת־צ י ו ן. ואולם מעט מעט משכה אליה צעירים גם מתוך יהודי־אשכנז. בראשה של חברה זו פעל גם העסקן הציוני המפורסם ו י ל י ב א מ ב ו ם, שעזר הרבה להתפשטות הרעיון הארץ־ישראלי באשכנז.—פעולותיה הממשיות של החברה במשך שנות־קיומה לא היו מרובות. היא השתדלה בשכלול המושבה „יסוד המעלה", קודם שנכנסה זו לרשות הנדיב, וגם עסקה בבנין בתים לפועלים בסביבות רחובות. המעשה האחרון הזה לא הצליח בידה בהחלט, אבל הוא עורר להתעסק ביתר עוז בשאלת שכלול הפיעלים בא"י. היא הושיטה עזרה חמרית גם למושבות אחרות (מחנים, בני־יהודה, עזרא) וגם לבית־הספר של בלקינד ול„בצלאל". בכלל לא היתה הצלחה לחברה זו: אף פעולה אחת ש ל מ ה לא עלתה בידה. וסבת הדבר היא—מה שהטעימה יותר מדאי את הצד הפילאנתרופי של עבודת־הישוב וטשטשה את הצד הלאומי שבה. ולפיכך הוציאה על הישוב כרבע מיליון מארק ופעולה ניכרת לא פעלה. ולחג־יובלה אנו מברכים אותה שתחלוף כח ושיבוא הרוח הלאומי בעבודתה, ואז תצליח הרבה יותר.

ועוד שני יובלות היו לנו: יום מלאת מאה שנה להולדת א ב ר ה ם ג י י ג ר ויובל החמשים להולדו של ת י א ו ד ו ר ה ר צ ל.

כמה שונים שני יהודים מערביים אלה זה מזה! לפנינו שני גאוני־הרוח, שהם מתנגדים זה לזה בשאיפותיהם מן הקצה אל הקצה: האחד הוא אבי ההסתגלות לחיי־הגלות והשני ארגן את התנועה הלאומית היותר גדולה; האחד הטיף להפרדה

הקשרים הלאומיים, המאחדים את עם ישראל מדורי דורות ועושים אותו לחטיבה לאומית אחת בעולם. והשני הטיף לשיבת בנים לגבולם, לאחדות לאומית ולתחיה בארץ־אבות. ואף־על־פי־כן אי־אפשר אף להיסטוריון הישראלי הלאומי למחות את שם גייגר מספרי זכרונותינו הלאומיים, ואפילו להפחית את מדת חשיבותו.

כי גייגר, למרות תורתו הקרובה להתבוללות, ואלי גם למרות חפצו, היה לאחד מראשי הבונים את היכל הקולטורה העברית! פעולותיו של גייגר במקצוע „חכמת ישראל" מעמידות אותו בשורה הראשונה של חכמי ישראל, והדבר הזה מוחה את עונותיו בתור עסקן צבורי. ואם יכול היה אורנהיימר לומר (בגליון־היובל של Die Welt), שהרצל בתור סופר הוא קנין הקולטורה האשכנזית, „מפני שהסופר שייך לאותו עם, שבלשונו הוא יוצר", אי־אפשר לומר כך על גייגר, אף־על־פי שגם הוא כתב את רוב ספריו בלשון גרמנית. כי אורנהיימר טעה מעט במשפטו: הסופר שייך לאותו העם, שלא לבד בלשונו הוא יוצר, אלא שגם את חייו הוא חי ואת מחשבתו הוא חושב...

הרצל מת באביב חייו. אילו היו חי אתנו עוד ימים רבים, בודאי היה מתחיל לכתוב כיהודי, ואז היה שייך לנו גם בתור סופר; עכשיו נשאר הסופר הרצל (ואף זה—לא כולו: כתביו הציוניים של הרצל תופסים מקום הגון בנחלתו הספרותית) קנינה של הקולטורה האשכנזית. ולנו שייך רק הרצל הציוני, הרצל החולם את התחיה המדינית של האומה הישראלית.

ואולם גייגר, אף־על־פי שכתב אשכנזית, הרי עסק כל ימיו בתורת היהדות ומחשבתו היתה דבוקה ביהדות. הלשון הזרה היא רק מונע חיצוני מלהתחבר לקניני האומה, וכשאך יתורגמו ספריו ללשון העברית — יהפכו לקנין הקולטורה הלאומית שלנו, כמו שנעשו לקנינינו הלאומיים ספרי הרמב"ם, רבי יהודה הלוי ושאר חכמי ספרד, שאף הם היו כתובים תחלה בלשון זרה. ודור יבוא ילמוד מתוך ספריו של ר' אברהם גייגר לחבב את היהדות בכל תקופותיה השונות ויהיה מלא תודה למחברם ויעמיד את גייגר בשורת חכמי ישראל הגדולים, אשר מפיהם אנו חיים. ומי שעוזר להתעשרות החיים הלאומיים, כלום ראוי הדבר שנספור את שגגותיו ונבוא עמו במשפט על טעיותיו? כלום אפשר שלא לחשוב את יצירותיו לקנין לאומי?

ולפיכך אנו אומרים: ברוך יהיה זכרו של תיאודור הרצל, שהציל את הרעיון הלאומי במערב מכליון והשאיר אחריו פעולה לאומית כבירה, שעד נצח תעמוד לאות ולמופת; ואולם ברוך יהיה גם זכר אברהם גייגר בעד תורתו שהנחיל לנו. ברוכים יהיו שניהם!

יהודי פשוט.

מחשבות ומעשים

.(* (XXXVIII)

והמשפט סוף סוף נגמר.

כוונתי להמשפט המפורסם בוויניציאה העיר, שארבעה חדשים רצופים לא ירד מעל הבמה ומשך אליו את לבה של האנושיות האירופית. ובכן נראה לי, שכדאי לעזוב לרגע את צרות-היום—את הפוליטיקה הקטנה והגדולה שלנו עם כל עניניהן—ולעיין בדבר הזה: במה היה כחו גדול למשוך אליו את לב האנושיות כולה?

הוי. כבר עיפתי, נלאיתי מרוב השעמום של צרות-היום וצרות הפוליטיקה שלנו ורוצה אני „להתבדר" מעט, רוצה אני לשכוח את כל אלה רוצה אני לצאת מגדרי, לצאת מאצטגנינותנו הקצרה והזועמה, ולדבר על ענינים שאינם נוגעים לנו בפרט — לדבר על גוי ועל אדם, על סכסוכיהם ועניניהם ויחוסיהם זה לזה,—על כל ועל הכל, רק לא על אודותינו ועל צרותינו שלנו!

ואם כן הדבר הרי ה„משפט הוויניציני" כדאי הוא לתשומת לב. כי איך שנתיחס אליו, אבל עובדה היא שה„אנושיות" התעניינה בו במשך ארבעה חדשים שלמים. במה היה כחו גדול למשוך אליו את כל הלבבות במשך זמן מרובה כזה?

והלא בינתים אירעו מאורעות חשובים מאד. היו שביתות גדולות של מאות אלפי פועלים, ומה שחשוב ביותר, למה שלא הורגלנו עדיין, — שביתות של עשרות אלפי קבלנים, „נותני-עבודה". מחזה מול מחזה. שביתת הקבלנים בתור תשובה על שביתת הפועלים. הרכוש והעבודה שניהם יצאו מזוינים כל אחד בכלי-זינו היותר מתוקן ומשוכלל. והנשמה מפרכסת למראה החזיון הגדול הזה, אולי הגדול בכל חזיונות החיים מיום היות אדם על הארץ ועד היום, לראות ולדעת: מי ינצח? מי יכנע בפני מי: הרכוש בפני העבודה או העבודה בפני הרכוש? —, ודימונסטראַציות משונות היו בכל ערי פרוסיה בעקב חוק הבחירות, דימונסטראַציות, שעדיין לא היו דוגמתן במדינה מסודרת זו.— סמן מובהק לתמורת העתים. ונסיונות חדשים נעשו ב„תעופה האוירית",—נסיונות מבשרים תקיפה חדשה ממש.—ופטירתו של אדוארד השביעי מלך אנגליה אף היא מאורע חשוב היא בודאי.—וכל אלה לא היה בכחם להשכיח מדעת הקהל את המשפט המודרני הזה של „גבורי-המטות" ומסייעיהם! שמא תאמרו: מצוין הוא משפט זה מצדו החוקי—גם זה אינו. חושב אני, שהמשפט הידוע של אגודת האכרים במוסקבה, ש„אירופה כולה" עברה עליו בשתיקה, היה מכל צדי צדדיו יותר מעניין ממשפט זה, שבאמת הרי אין בו שום חדוש. כי אם נפשיט מעליו את הרומאַנטיקה המזויפת ונרצה אותו בלשון של בני אדם פשוטים הרי המעשה, שנוסד עליו, הוא פשוט בתכלית הפשטות.

מעשה ב„גויה" צעירה אחת, יפה ופרוצה, שבלבלה את מחותיהם של עוגביה, שקנאו זה בזה ונטרו זה לזה, עד שלבסוף היה מה שצריך ומוכרח היה להיות—הרגו זה את זה ונתפסו והועלו לגרדום. אילו היתה סבת ההריגה „בת הרב" וזקנה ומכוערת, ובשבילה היה נעשה מעשה נורא כזה, הייתי מתפלא על זה גם אני. עכשיו שהמעשה נעשה בשביל „גויה" יצעירה ויפה —מה

---

1) עיין „השלח", הכרך הנוכחי, חוברת ג' (למעלה עמ' 288—294).

חדוש יש בדבר? כי אשה יפה ופרוצה יש בכחה לסכסך גברים בגברים—ידוע משכבר הימים; ומה גם בספירות של טיילים והולכי בטל, שאינם יודעים שום דאגה ועינם ולבם כל היום רק לתאוותיהם. בספירות כאלו הכל אפשר. משל לבן, שתלו לו ארנקי בצוארו והושיבוהו בבית הזונות,—מה יעשה הבן שלא יחטא?

אבי ז"ל, שהיתה לו השגה מיוחדת מבני־האדם לעמיהם, למפלגותיהם ולמעמדיהם, היה אומר: יש עמים, וביחוד מפלגות ומעמדות בין, העמים שאם אינם שכורים, גנבים ומנאפים—מסתמא הם עצלים. כי למה לא יעסקו בזנות ויין ועוד—, ודאגות אחרות אין להם: הכל שרוי להם, הכל מחול להם, הכל מיתר להם. לגלות השכינה— איזו שכינה שתהיה — אינם דואגים, ודאגת הפרנסה—הדאגה היותר קשה, המטרדת את האדם מ,הבלי העולם הזה"—גם כן אין להם, שהרי הם או בעלי־אחוזות — ונחלאותיהם מתיקרות מדי יום ביומו והעודף הזה, שלא עמלו בו, מעשיר אותם, או הם אצילים ונושאי־משרה בעיר, במדינה ובחברה, ולחמם ניתן ומימיהם נאמנים, וקצבה ממתנת להם לעת זקנתם; ולמה זה—אני שואל אתכם—לא יתאוו תאוה? למה זה לא יתהוללו ויצאו מדעתם?—והרי זה מדרכי־הטבע: הבטלה והכים המלא מביאים את האדם לידי הרהורים... ולפיכך עוסקת „חברה עליונה" זו רק בעסק אחד, עובדת רק עבודה אחת: מפתחת ומפנקת ומעדנת את ה„יצר הרע" שלה. ובאמת הצליחה בעבודתה והביאתה לידי שלמות גבוהה.

והיוצא מזה הוא — שהיהודי יושקביץ, שכתב את ה„קימידיה של הנשואין", אפשר שלא הפריז על המדה, אבל לא קלע אל המטרה, כי לא היהודים הם העם המוכשר ל„קומידיות" כאלו ביותר, ולא הבורגנים מישראל הם המעמד, שיש לו אפשרות לעסוק ב„קומידיות" כאלו.

אין לכחד, ש„המשפחה" שלנו אינה עוד זו המשפחה הטהורה, שהיתה לפנים, בימי אבותינו. הלכנו בחוקות־הגויים גם ב„מקצוע" זה של ה„אהבה החפשית". גם אנו מטפלים הרבה ב„יצר הרע" שלנו, משתדלים לפנקו ולעדנו ולפתחו. „פולחן־היצר־הרע" מתפתח גם אצלנו במהירות נפלאה, וכבר יש לו כהניו ונביאיו ומקדשיו. ולמה אחטא בשפתי?—יהודים עושים חיל... אבל עוד גם עתה אין ה„יצר־הרע שלנו מגיע אפילו לקרסוליו של „יצרם" שלהם. ואין כל פלא בדבר. להם יש בנדון זה „קולטורה" עתיקה של כמה וכמה דורות, שכבר הספיקה להבלע בחלבם ובדמם ובנפשם, וה„קולטורה" שלנו עדיין היא חדשה ורכה וחלושה וקלושה... וחוץ מכל אלה, תודה לאל עוד חי וקיים הכלל הישן: „יאה עניותא לישראל", והעניות היא באמת תרים בפני הזמה וההוללות... והבורגנים שלנו— המעמד היותר „מופקר", אצלנו—אף הם אינם עמוסים ברכוש גדול, והלואי, רבונו של עולם, היה לי מה שחסר להם—והייתי אולי עשיר מהם.—

הנה כל אותה ה„חבריא" של „הקומידיה" המפורסמת, „קומידית־הנשואין". שמעון (או „סיומה") גולדמאן אינו בעל־אחוזות עשיר ואינו גם פקיד־האינטנדאנטורה, שמרויח בלי עבודה, בלא טרחה ובלא כל אחריות אלפי־אלפים בפעם אחת; וגם לא נשא משרה בשלטון מסלת־הברזל, ולא הרויח בזה סכומים עצומים, וכדומה לזה. בסך־הכל הוא סוכן של איזו אשכנזים בעלי־פאבריקאות בחוץ־לארץ, שהוא מרוית על ידם „אחוזים" ידועים. ואנחנו כולנו הלא יודעים אנו את ענין הסוכנות ואת רווחיה. מיליונים אין לצבור על ידה. אמנם גולדמאן אינו מתרחק מדבר־עברה. ובשעת הפנאי, אחרי עבודתו בבית מסחרו, ולפעמים גם בשעת העבודה, אוהב הוא להשתעשע ב„הני מילי מעלייתא"... אבל, ככל סוחר, ומה גם כסוכן, שמתפרנס מן ה„אחוזים", הוא בעל־חשבון ויודע הוא לחשיב גם את חשבונות אהובתו, וכל דבר. אפילו דבר־עברה, יש לו בשבילו מחירו הקצוב. המחיר־מכסימום, כמו שאומרים עכשיו, שעליו אין להוסיף... ואמנם, כשבאה אליו דורה אהובתו, אשת רוזן, שותפו בסוכנות, לבקש ממנו

עוד מאה רובל נוסף על האתנז החדשי שקצב לה, צריכה היתה לדבר הרבה ולגלות לו את סודה, שמוכרחת היא לבקר עוד הפעם את הרופא־המילד, הדוקטור שיל, כדי שיציל אותה מהריון, — והדבר הזה יעלה בּמאה רובל. כמדומה לי, שהרויחה קצת בעסק ונהגה מנהג בעלת־בית חסכנית, ש„מקמצת מי השוק" וצוברת על יד. הד"ר שיל, המומחה להפלת הוולדות, לא הרבה כל־כך במחיר, ולא הקשיח את לבו מאשה צעירה ויפה והוזיל הרבה מן הקצבה הקבועה, כמו שמשמע משיחת הנשים ביניהן לבין עצמן אחר כך, בשעת „הקבלה" בלשכתו... אבל אין בכך כלום. כך צריך להיות, ודורה, קלת־דעת זו, מובטחני בה, שהיא גם עקרת־בית חסכנית... לא היא ולא גולדמאן מאהבה אינם מסוגלים לבזבז רבבות כטארנובסקה ופרילוקוב מאהבה.

אולגה, רעיתו של גולדמאן, גם כן מוכרחת היתה לקמץ בהוצאות־הבית כדי לשחד את בריק, אהיבה הצעיר ממנה לימים, מנהל עסקיו של בעלה, ולא כל כך בנקל עלה בידה לפעול על בעלה, שיוסיף לו על שכירותו. ואפילו זה המשופע בפרנסה יותר מכל חבריו, הרופא המומחה להפלת וולדות ד"ר שיל, אף־על פי שלא היה בעל־הוצאה כל־כך גדול על ה„ענינים האלה", מפני שהיתה לו ברירה לבור מן ה„מערופיה" הגדולה שלו ויכול היה — כנראה מהמשך הספור — לבחור כאות נפשו מן הצעירות והיפות שבהן, — אף הוא מוכרח לעבוד עבודה לשם פרנסתו: הפיל וולדות, עשה נתוחים, עסק בשפיר ושליא... כללו של דבר: כל אותה החבורה הבורגנית, העשירה, כביכול, שלפי תאורו של יושקיביץ אין לה בעולמה כלום זולת מסחר, עסק ו„דברי עבירה", — היתה להוטה אחרי פרנסה וידעה את ערך המטבע; ודבר זה בלבד יש בו די להחליש מעט את כחו של ה„יצר הרע". כי הבורגני היהודי, בכל בורגניותו, הלא יהודי הם, וככל יהודי, אף הוא עמוס דאגות וצרות ומכאובים, — מה שאין כן חברת הולכי בטל, „מהבהבי החיים" משלהם, כהגראף קימארובסקי, טארנובסקה, נאומוב, שטאל וסיעתם: ומה יעשו הבנים האלה שלא יחטאו? — וחדוש הוא בעיני, אם בני חבורה נאה זו לא בכל יום ויום ממיתים את עצמם ואת חבריהם בשביל טארנובסקות וכיוצא בהן. אבל מה שמזמן לזמן מתארעים מאורעות כמאורע טרנובסקה־קימארובסקי־פרילוקוב־נאומוב, — זה אינו חדוש כלל. אצל הולכי־בטל וחפשים מדאגת־פרנסה כאלה הכל אפשר. הם אפילו אערקתא דמסאני של איזה יפהפיה, שיש לה תריסר מאהבים בבת אחת, יורדים עד לחיים, והורגים ומשקים סם־המות וממיתים את עצמם ואת מתנגדיהם. ביניהם הכל אפשר. אפשר שטארנובסקה הסיתה את נאומוב בקומארובסקי, ואפשר שמדעת עצמו עשה מה שעשה, ואפשר גם זה וזה בבת אחת. — כללו של דבר: הכל אפשר. ואין כל קושיא, ואין כל חדוש, ואין כל פלא בדבר. —

וחכמים יושבים וחושבים וחוקרים ודורשים בדבר „פסיכולוגיה" זו ומבקשים לה דוגמאות מדברי־הימים... גם מדברי הימים! —

ואם מבקשים — מוצאים, כמובן. כי מה אין למצוא בגל־האשפות הזה, שצברו בני־אדם במשך כמה וכמה דורות? הרי הילני היפיפיה, הרי קליאופטרה המלכה, הרי מיסאלינה המפורסמת, הרי לוקריציה בורג'יה, — הנה הן ה„נשים הגדולות", שלפי מליצת הכתוב „שפכו את תזנותן" לא רק על כל ארצן בחייהן, אלא גם על האנושיות כולה לדורי־דורות...

ומתגאה אני בהיסטוריה שלנו, שלא הכינה „מטעמים" כאלה, „כבוד" כזה, לדורות הבאים. יודעים אנו, אמנם, כולנו ומבינים, שגם אצלנו לא היה הכל „חד וחלק" כמו שכתוב; אבל טוב ויפה עשו קדמונינו, שלא השאירו לנו מזה זכרון־בספר. יודעים אנו ומבינים, שבחצרות מלכינו, וביחוד בחצרותיו של שלמה, היתה השפעת הנשים רבה וגדולה, ובודאי היתה השפעה זו לא לטובה, ובודאי נעשו גם שם כמה וכמה דברים מכוערים, והכתוב בקצורו הנמרץ מעיד

על זה ואומר: „ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דוד עבדו"; „ויעש שלמה הרע בעיני ה'" וגו'. ומי יודע את השפעתן של כל אלו „המצריות, המואביות, האדומיות, הצידוניות והחתיות" על מהלך ההיסטוריה שלנו. ומי יודע, אם לא בסבתן נתפלגו אז שבטי ישראל ואם לא הן הניחו את היסוד לחורבן הבית... יפה אמרו חז"ל: „בשעה שנשא שלמה את בת פרעה עלה שרטון בים ועליו נבנה כרך גדול של רומי"... ומי יודע את כל השפעת הנשים בחצרות כל שאר מלכינו? — אבל הכתוב עבר על זה בשתיקה — ויפה עשה.

ואין לחשוב, שאבותינו היו תמימים יותר מדאי ולא ידעו פרק בהלכות אלו. אדרבה, חושב אני, שידעו יותר מדאי. מתוך הציורים המועטים, שהשאירו לנו לדורות בענינים אלה, יש ללמיד, שלא היו תמימים כל־כך והבינו, כמו שאומרים, יותר מתינוק... הנה הציור הנפלא במשלי ז' מן „האשה הזרה" ומן ה„נכריה", אשר „אמריה החליקה": „כי בחלון ביתי, בעד אשנבי השקפתי, וארא בפתאים, אבינה בבנים נער חסר־לב, עובר בשיק אצל פנה ודרך ביתה יצעד, בנשף בערב יום, באשון לילה ואפלה — והנה אשה לקראתו, שית זונה ונצורת לב". כל אותה הפרשה עד גמירה היא עוד היום ציור־לדוגמא, שלא נחפת ערכי הספרותי אפילו כקוצו של יו"ד. והכתובים המרובים שביחזקאל כ"ג על „אהלה ואהליבה", שזנו במצרים, „שמה מועכו שדיהן ושם עשו דדי בתוליהן", ואחר־כך עגבו אל אשור ואל הכשדים, — הם עוד היום פרק מן ההיסטוריה המדינית של כל עם ועם... ומכל אלה, ומכמה וכמה כתובים אחרים, אנו רואים בעליל, שאבותינו לא היו תמימים כל־כך, אלא שהיו נקיי־הדעת ונקיי־הלשון ולמותר היה בעיניהם לספר לדור את כל „תעלולי־הנשים" במלכות ישראל. ואמנם, טוב עשי במה שגנזו את כל אלו ה„מסורות" על ה„היסטוריות היפות" האלו. ואני מתגאה בההיסטוריה שלנו, שעברה על כל ה„ענינים" האלה בשתיקה, בעוד שדברי ימי העמים מלאים וממולאים אותם.

וחכמים וחוקרים יושבים ומקמטים את מצחיהם ומעמיקים בחקירות של היסטוריה ושל פסיכולוגיה עממית.

ובדרך הזה הם אומרים לטהר אף את טארנובסקה בק"ן טעמים. ה„פסיכולוגיה הסלאווית" הרי היא משונה בטבעה: הסלאווי נפשו רחבה ויצרו גדול וכל מה שהוא עושה היא עושה ברחבות ואינו מדקדק הרבה, ואינו מצמצם, אינו יכול לצמצם את יצרו... ולפיכך מה יש להאשים את אלה בעלי־העבירות, שנפשם רחבה ויצרם גדול ואינם יכולים לצמצמו? — הלא על־פי טבעם מוכרחים הם לחטוא...

ואתה אם יש לך הרצון והזמן לכך, צא והתווכח עמהם בענינים כאלה!

כי „פסיכולוגיה" היא, כ„אמנות", מן ההברות היפות, שיש לדרוש אותן כמין חומר ולעולם לא תברר איתן כהוגן. שתיהן הן בבחינת „בוצינא קדישא" שבלשון החסידים. אם אתה אומר: „הרב הגאון", הרי אתה מסמן איזה מושג ברור: גדלות בתורה, אבל אם אתה אומר: „בוצינא קדישא" הרי אמרת הרבה ולא אמרת כלום: אפשר שבעל כנוי זה הוא גדול בתורה, ואפשר שהוא עם־הארץ גמור, אלא שהוא — בוצינא קדישא. בלשון בני־אדם פשוטים קוראים לזה: „בחינת־כאב־הבטן".

מעשה בנער אחד, שלא אבה ללכת החדרה והתאונן באזני אמו על מיחוש שבראש — ופטרתו אמו מהליכה זו. למחר התאונן עוד הפעם על מיחוש זה — ושוב פטרתו אמו. ומכיון שראה בחור שלנו, שהעסק מצליח, חזר והתאונן גם ביום השלישי על כאב־ראשו. הניח אביו את ידיו על מצחו של בנו — והנה המצח קר ככפור, אין בו אפילו סמן של חמימות; והבין האב, שהמחלה אינה מסוכנת כל־כך — ושלח את הבחור לחדר. לימים התחכם התלמיד ולא

התאונן עוד על מיחוש שבראש, שיש בו סימנים, אלא על כאב־הבטן. ואתה לך וחדור לתוך בטנו כדי להכיר אם תכאב עליו או לא תכאב!

ומעין זה היא גם „אמנות״. לך וחדור לתוך־תוכה כדי להכיר מה זו אמנות! אלפי סמנים יש לה לאמנות — ואין אפילו סמן מובהק אחד, שיברר מושג זה בירור גמור. הנה כתב איזה מחבר ספור או מחזה—אם רוצה אתה הרי יש בו כמה וכמה סמני אמנות, ואם רוצה אתה—אינו ולא כלום.

ומכאן כל אותה מחלוקת ה„פוסקים״ בדבר האמנות וסמניה, שנתעוררה פתאום במחננו וגרמה לערבוביה משונה. נמנו וגמרו, שאי־אפשר לעולמנו בלא אמנות, ואם אינה—צריך לברוא אותה. אבל מה היא אמנות? — וזה כחצי־שנה, שחברינו בוואַרשא יושבים על מדוכה זו — ועדיין לא באו לידי הסכם, ומה שהאחד מהלל ומוצא בו את כל הסמנים הטובים, שמנו חכמים באמנות, השני מחלל ואינו מוצא בו כלום זולתי שאַרלאַטאַניות ספרותית ... וכן להיפך, והלא אפשר הדבר, ששניהם צדקו יחדיו...

ו„פסיכולוגיה״—עוד גרועה היא מזו. ממש ה׳ ירחם! הלא היא כולה—עיר פרוצה אין חומה, ואין לסמן את גבולותיה. אפשר ממש „לעייל פילא בקופא דמחטא״ ולבנות הררים התלויים בשערה על הסמך של פסיכולוגיה. ואתה צא והוכיח, שה„פסיכולוגיה״ אינה כמו שרוצה המחבר!

ומי חכם ויברר לי, למשל, את האמנות ואת הפסיכולוגיה של — „ש אַ נ ט ק ל י ר״ המפורסם, שאירופה עוסקת בו לא פחות מבמשפטה של מרת טארנובסקה.

טארנובסקה, תהא מה שתהיה, נפש חוטאת ומזוהמת, אבל נפש א ד ם היא, נפש חושבת ומרגשת; ואולם שאנטקליר הלא הוא רק ת ר נ ג ו ל פשוט, שעלה לגדולה. זה התרנגול הרגיל, מכירנו מאז, התרנגול מ„בני אדם״, שהוא מטייל בקומה זקופה בדיר של עופות, שהוא מצוי תמיד אצל נשיו וקורא „קוקוריקו״ ושסיפו „לכפרות״ בערב יום הכפורים, — עלה לגדולה וזכה לכבוד, שסופר מפורסם אחד (אֶדמוֹן רוסטאַן) יעלה אותו למדרגת גבורים, יעבד את ה„פסיכולוגיה התרנגולית״ שלו ויכתוב מחזה שלם על אהבתו ועומק הרגשותיו, שבו מופיעים על במות החזיון בפאריז, בירת העולם, דיר העופות ביחד עם כל ה„חבריא״: התרנגולים, התרנגולות, האפרוחים, הברבורים, בני־האווז, הפסיונים ושאר כל הכנופיא. והאמנים הגדולים שבאירופה, המשחקים והמשחקות המפורסמים, שאין שום אדם מטיל ספק חלילה, ב„הוד רוממות אמנותם״ ושכל צעדיהם על הבמה בודאי מנויים וספורים ומדוקדקים הם על־פי „חוקי האמנות״,— האֶסתיטים המוסמכים האלה משתדלים לחקות את „דיירי הדיר״ לכל פרטיהם, מתקשטים בנוצות ובכרבלות ובדרבונות של תרנגול וקוראים „קוקוריקו״, והנקבות אף מטילות ביצים ודוגרות על הבמה... והכל מוצאים יופי מיוחד במלאכות כאלו, ואירופה האמנותית, אירופה המנומסת, מסתכלת במחזה, נהנית הנאה משונה מכל אלה וקוראת לזה—אמנות!

ומי מלל ומי פלל לנו, שהדיר של עופות יעלה למדרגה רמה ומיוחסת כזו, עד שגדולי האמנים יטפלו בו!

הן אמנם כבר נעשו נסיונות כאלה גם אצלנו, ורבי קלונימוס ב״ר קלונימוס נסה ב„אגרת צער בעלי חיים״ שלו „לתת את החאראקטיריסטיקה״ של בעלי־החיים השונים, ובתוכם גם של „התרנגול־החזן אדום העינים ובעל זקן אדום ועל ראשו כתר משלך, פורש כנפיו, נצב הזנב כאילו הוא נס תמיד, קנאי ונדיב ומכלכל יפה נשא וטפיו, יודע עתות התפילה, המזכיר לבקרים אדוניו, המעורר שבטו, טוב התוכחות, מיסר בשובה ונחת, והוא בתפילתו חוקר, כאשר ירנן לבוקר״.

פתקא שלמה כזו של מעלות חשובות — ואף לא מלה אחת על הדבר

היותר מעניין והיותר חשוב בימינו — „חוש־האהבה" של התרנגול, שהוא מפותח מאוד, ועל ה„רומאנים" המרובים, שיש לו עם התרנגולות היפיפיות. רבי קלונימוס ב"ר קלונימוס צמצם את כל חשיבותו של התרנגול רק במה ש„הוא בתפילתו חוקר כאשר ירנן לבוקר"... אנו רואים מיד, שאין לנו כאן עסק באמן הרגיל באמנות, אלא, או ואבוי. ביהודי מבית־המדרש הישן, שאין לו שום מושג מ„הני מילי מעלייתא".

ולמסקנה אחרת, לגמרי אחרת, בדבר חשיבותו של ה„גבר" בא הסבא שלנו, ר' מנדלי מו"ס שיחיה, שגם הוא תאר לנו את אפיו של התרנגול בספורו „סוסתי" לאמר:

„... וכשיצאת לחצר באותה שעה, פגע בך תרנגול גדול שלנו כשהוא שב בגאון וגיבה, כמנצח במלחמתו עם תרנגול חבירו, גבר זה של שכננו. אתה מגלה ראשך מפניו, כורע ומשתחוה לו ואומר: כבוד מעלתך! הרי „גבר" אתה ובן־חיל, הדור בכיבע־כרבלתך, עם ציצת־תפארת של נוצות בראשך וצפורן חדה כמסמר בעקבך, הלא הוא הודך וכלי־זינך. גם דעת לך ובינה להבחין ולהבין, ומנהגך, אדוני, סלח נא אם אומר, לא לפי ערכך. משעה שכבוד־מעלתך דר כאן בחצרנו המולה שם וצוחה. אתה קורא בגרון, מתקוטט ונלחם תמיד עם אחרים, והכל בשביל אהבת־נשים, בשביל דברי־הבלים. לא דייך אהובות רבות, שיש לך ושאתה מתעלם עמהן באהבים, אתה חומד עוד אשת רעך ומבקש ליטול ממנו רעיתו האחת! למה התנפלת זה מקרוב על אותו הגבר העלוב? למה נלחמת עמו ופצעת אותו? כלום לכך ניתנו כלי־זיין לנקר בהם איש את עינו של אחיו? — יאמרו מה שיאמרו (בחברת התרנגולים), אצלנו בני־אדם פשוטים אין מלחמת בינים זו אלא רציחה פשוטה כמשמעה. חבל על אשתך הצנועה! היא מטפלת באפרוחיה, מחממתם ומגדלתם וממציאה להם מזונותיהם, ואתה, במחילת כבודך, שטוף בזימה ועוגב על אחרות. מר אוז ומר ברבור, השרויים כאן, הנהגתם טובה משלך. הם נראים שוטים והדיוטים, אבל הם צנועים, אבות רחמנים, יודעים את נשיהם ואינם להוטים אחרי פלגשים כמוך"...

וכמדומה לי, שזוהי החאראקטיריסטיקה היותר נכונה של „תרנגולים" כאלה. מצד אחד תרנגול ממין זה הוא חזן ו„בתפילתו חוקר כאשר ירנן לבוקר" ומצד שני הוא קורא בגרון תמיד, מתקוטט ונלחם עם אחרים, ו„הכל בשביל אהבת נשים, בשביל דברי־הבלים". מה שהוא חזן ומתפלל—בודאי אין רע בזה: מעט יראת שמים אינה מזקת לעולם, ובפרט בימינו... אבל מה שהוא הולך בטל כל היום, אוכל ואינו עושה, שקוע עד כרבלתו בעניני אהבה ונכון לנקר את עיני חברו בשביל מבט של איזו תרנגולת יפיפיה, — את זה איני יכול להלל.

אבל—אין בכך כלום. ממה שבעיני בורגני שכמותי אין הנהגה כזו מוצאת חן עדיין אינו מוכח, שהיא אינה יפה. ואפשר שדוקא זה כחו וזו גבורתו של התרנגול ועל־ידי־כך זכה לגדולה. כי עכשו, בימינו, בימי ממשלת־הנשים, כל המרבה ב„ענינים האלה" הרי זה משובח ונשמה עמוקה, שירית יקרא והפסיכולוגיה שלו אומרת: „דרשני".

הנה, לדוגמא, גבור היום, שאַנטקליר שלנו, לדעתי שלי, הפסיכולוגיה שלו שטחית ופשוטה היא מאוד. זוהי הפסיכולוגיה של כל תרנגול־גבר, שהיא תקיף ומתגאה ב„גבורתו", בהכרתו הפנימית, שכל התרנגולות שבלול נשמעות לו... וכששאל אותו שומר הלול, הכלב הפטפטן פאַטו, אם מאושר הוא בלול, השיב לו כרגע: „בודאי! הכל נשמעות לי. ומה לי עוד"?—וכשהזהיר אותו „פילוסוף" זה, שלא יאמין בנשיו מפני שבוגדות הן מטבען ושאינו כדאי לחיות רק בשביל נשיקות, השיב לו הלז: „אבל הלא בהן כל אשרי"

כמו שתראו, אין כאן שום עמקות יתירה. זוהי הפסיכולוגיה של כל

תרנגול־גבר—והיכן היא כל אותה הנשמה העמוקה, כל איתה הרומאנטיות של אהבה, שמדברים עליה?

ואף כל „ספור-המעשה" הרי פשוט הוא בתכלית הפשטות. מעשה בתרנגולת פסיונה מגוונת, שרדפו אחריה כלבי־ציידים, והיא במרוצתה ברחה מן היער אל הלול של שאַנטקליר מיודענו, וראה אותה וחמד את יפיה בלבו התרנגולי והשתדל לפני הכלב פאטו, שיסתיר אותה במאורתו. והכלב נעתר לבקשתו להסתירה—והציל את נפשה.

וכאן מתחיל עיקר המעשה.

לא מדי יום ביומו, אלא מדי שעה בשעה התגברה אהבתו של שאנטקליר אל הפסיונה. התרנגולים מומחים הם לענינים אלה, כידוע. וגם היא, הפסיונה, השיבה אהבה אל חיקו. הלב בכלל, ומה גם הלב של פסיונה, אינו אבן. מפתים אותו — והוא מתפתה. והתרנגולים הם אמנים גדולים במלאכה זו ויודעים, איך ובמה לכבוש את „מלכותיהם". אם בדברים כבושים או בדברי פיוס. על־פי־רוב בדברי פיום. ועוד בימי חז"ל כבר „למדו דרך ארץ מתרנגול, שמפייסה ואחר־כך עושה מה שעושה". ובמה מפייסה? — לא בדברים בעלמא— בדברים יפים בלבד לא הסתפקה גם טארנובסקה — אלא בהבטחות שונות ונעימות. מכיון שנתן עינו באיזו תרנגולת יפיפיה, סיבב סובב הוא הולך סביבה, מגפף אותה בכנפיו ומבטיח לה „הרים וגבעות". מה שאינו מקיים — בזה אין רע. העיקר הוא — שמלבד הכשרון לחבטיח הבטחות יפות יהיה לו גם כשרון להתפאר ולהתנאות, — מה שפועל ביותר על פסיונה מלומדת, שאינה תרנגולת פשוטה וגסה. ושאנטקליר, אמנם. ידע גם „מלאכה" זו על בוריה והרבה להתפאר בפני פסיונתו ברוב־חכמתו ובנועם־שירתו.

נניח, שהעולה אינה גדולה כל־כך. ומפני־מה אין להתפאר מעט בפני אהובתו? — ומעשה עוד בימי שלמה המלך בצפור אחד, (אנק ר), שהתפאר בפני צפורתו, כי בבעיטה אחת ברגליו הוא יכול להרוס את כל בנין שלמה. והדברים נתגלגלו ובאו אל השרים והפקידים (הרי „עוף השמים מוליך את הקול")... ונבהלו: היתכן? שלש עשרה שנה בנה המלך שלמה את הבית, שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חוצב־בהר עסקו בו. לבד משרי הנצבים לשלמה אשר על המלאכה, „שלשת אלפים ושלש מאות הרודים בעם העושים במלאכה", כל־כך עבודה מרובה, — והנה בא החצוף הזה ומתפאר שיהרום אותו! תפשוהו והביאוהו אל המלך כדי שיוציא משפט מה לעשית בו: אם לתלות אותו, או לסקלהו, או לשלוח אותו לארץ־כבול, לישיבה במצור או לעבודת פרך. ואולם המלך צוה להוציאו חפשי לארבע רוחות השמים. כי חכם מכל אדם היה המלך הזה, ורגיל בהרמוני, ולמד לדעת את לב־הנשים וידע, שגאותנות יתירה והתפארות נפרזה לוקחות את לבן; ואפשר, שגם הוא בעצמו ובכבודו השתמש לפעמים בחולשתן זו... ובכן לא היתה העולה מצד שאנטקליר גדולה, אלא שהוא הקדיח את תבשילו ביותר: הוא התפאר, שהוא „המאיר לארץ ולדרים עליה, הוא הגולל חושך מפני אור, הוא הקורא לשמש ויוזרח,

וְאִם יֵשׁ אֲשֶׁר הֶעָבִים יָעִיבוּ אֶת הַשֶּׁמֶשׁ,

אוֹת הוּא, שֶׁכְּהוֹגֶן לֹא שָׁר אֶת שִׁירוֹ אֶמֶשׁ...

דברים כאלה וכאלה, שדבר כל היום ושעברו כל גבול, העירו עליו, כמו שאפשר היה לראות מראש, את קנאת כל הדיר. מן התרנגולות, שקנאו בהפסיונה היפיפיה, ועד האווזות, בני־האווז, והברבורים, שהתרגזו סתם בלא שום סבה נכונה, ועד הינשוף והתנשמת, שפחדו מפני אור־היום, — כל אלה חבריו עליו יחד להפילו למשואות. ועל פי עצתה של החסידה, הזמינו אותו לשיחת־רעים אל תרנגולת זקנה ומכובדת, שהיתה מכבדת את מכיריה בכל יום ה' בשתית תֵּה של לפנות

ערב five o'clock, כמנהג האנגלים. ובכוונה הזמינו לשם אף את כל התרנגולים מכל העמים והמדינות, ובהם תרנגול הודי, סיני, יאפוני, צרפתי, אשכנזי, ספרדי, איטלקי. וביניהם תרנגול אחד חצוף-מחוצף, תרנגול-מזוין, שדרכו לילך ולהזיק. ואת התרנגול הזה הסיתו ב„משורר-השמש", — והבחור שלנו בא לידי רסוק-אברים, ורק בדרך נס נמלט מסכנת-נפשות.

אבל סוף-סוף הכל נגמר בכי טוב: התרנגול שב לדיר, והפסיונה העדינה, כמה שהתנפחה והתרברבה ודרשה ממנו, שיהיה שלה, רק שלה, כולו שלה, וילך אחריה דוקא אל סבכי-היער, נעתרה לבקשתו לחלק את אהבתו עם שאר התרנגולות, והלכה עמו אל הלול — והכל על מקומו בא בשלום.

וכמו שאמרתי, לא איכפת לי הפסיכולוגיה של התרנגולים והתרנגולות כלל וכלל. איכפת לי ומעניינת אותי — הפסיכולוגיה של ה„אמנים" המשחקים והמשחקות על הבמה, איך שכולם מקשטים את עצמם בנוצות ובזנבות ובכרבלות, והמשחקות מטילות ביצים ודוגרות על הבמה, — והכל לשם אמנות!

ועוד יותר מעניינת אותי הפסיכולוגיה של הקהל, הבא לראות במחזות כאלה לשם ה„תענוג הטהור" של האמנות כביכול...

הוי אמנות עלובה!...

רבי קרוב.

מכתב אל העורך.

ידידי הנכבד!

בחוברת האחרונה של „השלח" (ע' 388—390) הדפסת „מכתב אל העורך" מאת מר בן ציון כ"ץ, המאשים אותי „באבק חנופה במדה לא-יפה", בשביל שמצא שמי חתום על „קול קורא", אשר בו נקראה „הצפירה" בשם „כלי מבטא נהדר לכל צרכינו הרוחניים", והוא מלגלג עלי, שאני בעצמי לא הייתי נוהג להשתמש „בכלי מבטא נהדר זה".

הרשני נא איפוא להודיע ברבים, כי באותו „קול קורא" שחתמתי שמי עליו לא נמצאו הדברים הנזכרים. וגם עוד דברים שונים, שתפס עליהם מר כ"ץ, לא נמצאו שם באותו הסגנון שהוא מביא במכתבו, אלא שאין הענין כדאי בעיני לטפל בו בפרטות יתרה. והנני דורש מאת המוכיח, שיקרא בשם מכה"ע, אשר בו מצא שמי חתום על כל הדברים ההם, או — אם לא יוכל לעשות כן — יודיע גלוי, שטעות היתה בידו.

וחבל, ידידי, שבתשובתך למר כ"ץ עברת על זה בשתיקה, אע"פ שידעת, בתור עורך „השלח", ש„מהדורה ראשונה" של „הקול הקורא", זו שנספחה אל „השלח" ושבה נמצאו באמת כל אותם הדברים, — לא היה שמי חתום עליה. אלו העירות על זה, היית פוטרני מלכתוב לך עתה מכתב בלתי נעים כזה.

ברלין, י' אייר תר"ע.

אחד העם.

הערת העורך: לא מצאתי לנחוץ להעיר על זה מפני שגם בעיני „אין הענין כדאי לטפל בו בפרטות יתרה" ומפני שגם ב„קול הקורא", ששמו של „אחד העם" חתום עליו, יש, אחרי כל המחיקות, כמה וכמה הפרזות, שלדעתי יש לבאר אותן אך ורק במה שהשיבות' למר בן-ציון כ"ץ (בחוברת הקודמת, למעלה, עמ' 389—390).

מראשית שנת 1910 התחילה לצאת:

„ביבליותיקה מוריה"

מיטב הספרות לבני הנעורים ולעם.

קבוצה ראשונה: ספרות יפה—מחיי העם.

עשרים וחמשה ספרים (כחמשים גליונות דפוס) מכילים כארבעים ספורים וציורים ממיטב היצירות של גדולי סופרינו, ערוכים, מסודרים ומפורשים למקרא בני הנעורים ולעם ויוצאים כסדרם ספר בכל שבוע.

עד עתה יצאו לאור הספרים האלה:

א) קפיצת הדרך — י. ל. גורדון.
ב, ג) מסעות בנימין השלישי — מנדלי מוכר ספרים.
ד) ציורים ורשימות (ארבעה ספורים)— י. ל. פרץ.
ה) יוסיל בן החזן (ארבעה ספורים)— שלום-עליכם.
ו) מימי הילדות—ח. נ. ביאליק.
ז) ציורים ורשימות (שלשה ספורים)— ד. פרישמן.
ח) ציורים (שני ספורים)—מ. ז. פייערברג.
ט) הקבצן העור—א. מידניק.
י) ספורים (שנים)—י. ד. ברקוביץ.
יא) אברהמ'ל הסנדלר—ב. שאפיר.
יב) מתמונות העבר (שלשה ספורים)— מ. בן-אליעזר.
יג) לבן הארמי—משה סטבסקי.
יד) המעפיל—א. א. קבק.
טו) עשיר ורש (שני ספורים)—מ. ספקטור.
טז) לארץ אבות (שני ספורים)— מיכה יוסף ברדיטשבסקי.
יז) חתונות (שני ספורים)—סיקו.
יח) מחיי הערבים (שלשה ספורים)— חוג'ה מוסה.
יט) ציורים (שלשה ספורים)—שלום אש.
כ) ציורים—יהודה שטיינברג.

מחיר קבוצה ראשונה לחותמים 3 רובלים, ומחיר כל ספר בפני עצמו 15 רובל.
מחיר כל חמשה ספרים א—ה, ו—י, יא—טו, טז—כ בכריכה יפה 1 ר. עם המשלוח.
מחיר טבלאות בשביל כריכה לחמשה ספרים 20 קאפ. עם המשלוח.
הכתובת: Издательство „МОРІЯ", Одесса.

הוצאת „מוריה", אודיסה.

יצא לאור ונמצא למכירה

הזמיר (לילדים)

מאת נ. פינס.

חלק ראשון: שירי זמרה עם טעמי זמרה (נוטין). מהדורה חדשה, מהודרה ומתוקנת, בפורמט גדול כזה של „טעמי הזמרה".

במהדורה זו נדפסו בחלק מיוחד לבד רק אלה השירים, שניתנו לזמרה ושיש להם נוטין ב„טעמי זמרה" הנספחים ל„הזמיר". משום זה עלתה ל„מוריה" להוזיל, לתועלת התלמידים, את מחיר הספר עד חציו ותחת המחיר 60 שעד עכשיו, יהיה מעתה מחיר הזמיר רק 30 קאפ.

כן יצאו עתה לאור במהדורה חדשה גם „טעמי הזמרה", שנשארו כצורתם. ואולם לתועלת בתי הספר מצאה „מוריה" לאפשר להוזיל גם את מחירם כדי מחצה ותחת המחיר רובל אחד שעד עכשיו— יהיה מעתה מחיר טעמי הזמרה רק 50 קאפ.

מחיר „הזמיר" ו„טעמי הזמרה" בכרך אחד 70 קאפ.

הערה: הזמיר חלק שני, שירים למקרא ולדיקלאמאציון, נמסר לדפוס ובקרוב יצא לאור.

הוצאת „מוריה", אודיסה.

יצאה לאור ונמצאת למכירה **תורת הלשון העברית** (לכל סגנוניה)

(לתלמידים)

חלק ראשון: א) מדרגה ראשונה. ב) מדרגה שניה.

מאת **ש. קנטרוביץ.**

על ידי ספר זה ניתן בפעם הראשונה לתלמידים העברים קורס שלם ומלא של הדקדוק העברי, קורס המקיף את כל תורת הלשון העברית במלא התפתחותה מימות התנ"ך והמשנה עד היום.

שיטתו של הספר — דרך המעשה והשמוש. אין בו שנון כללים יבשים המיגעים את התלמיד ואת כח הזכרון, אבל יש בו תרגילים ושמוש מרובה: ראיה, שמיעה ועשיה, שמביאות לידי זכירה מאליה. יש שם עבודה עצמית והרגל-מעשה, שמביאים לידי ידיעת כללים ממילא ומקנות לתלמיד קנין קבוע את תורת הלשון בדרך אגב. השיטה של הספר — שיטת ההדרגה והריכוז. בשתי המדרגות של חלק ראשון באו יסודי תורת הלשון בשני היקפים, זה רחב מזה, לקטנים. ובחלק השני, שיצא לאור בקרוב, נמצאת כבר תורה שלמה של הלשון העברית לגדולים.

בחלק הסינטקסיוני (שמוש הלשון) ובתורת מבנה המאמר העברי — יחיד ספר זה במינו. מקצוע הסינטקסיוני הוא לקוי ופגום מאד בכל ספרי הדקדוק שלנו, וביחוד בנוגע לשמוש הלשון שאחרי התנ"ך. מחבר ספר זה השתדל משום זה לשכלל ביותר צד זה ולעשותו מלא ושלם כפי האפשר.

אל הספר נכנסו (וביחוד אל החלק השני) לא רק הצורות השמושיות ודרכי המאמר של לשון התנ"ך והמשנה, אלא גם של שאר התקופות הספרותיות. ומבחינה זו, ספר „תורת הלשון העברית" הוא באמת דבר חדש ומציין בספרות הפדגוגית.

לתועלת המורים שאינם בקיאים במיתודיקה של הדקדוק העברי ובאופן הוראתו לתלמידים נספח לספר זה בחוברת מיוחדת „מדריך" קצר (מיתודיקה), המבאר למורים ולמלמדים מיבה של הוראת הדקדוק בביה"ס, האופנים והאמצעים, שעל המורה להשתמש בהם בשעוריו לתכלית זו. והכל בדברים קצרים ובשעורים לדוגמה.

מחיר מדרגה ראשונה 25 קאפ.	מחיר מדרגה שניה 45 קאפ.

מחיר שתי המדרגות ביחד 60 קאפ. מחיר המדריך למורים (מיתודיקה) 10 קאפ.

הערה: החלק השני (האחרון) נמסר לדפוס ובקרוב יצא לאור ועמו מחברת כוללת בקיצור את כללי הדקדוק לתלמידים, לשם „סכום" הידיעות שנקנו בדרך שמושית ע"י שני החלקים ולשם חזרה עליהן בקיצור.

הכתובת: Издательство „МОРІЯ" Одесса.

✻✻ יצאו לאור ונמצאים למכירה ✻✻

דברי אגדה

מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים · לתלמידים.

ספר שני. ═══ חוברת חמישית.

סדורות, מפורשות ומנוקדות מאת **י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק.**

לחוברת זו נכנסו היפים והמעולים שבספורים ואגדות על דבר חייהם ומעשיהם של רבותינו ר' שמעון בן שטח, חוני המעגל וזרעו, הלל הזקן, רבן יוחנן בן זכאי, ר' חנינא בן דוסא, רבן גמליאל (השני), ר' אליעזר בן הורקנוס, ר' יהושע בן חנניא, נחום איש גם-זו, ר' טרפון, ר' עקיבא, עשרה הרוגי מלכות.

מחיר החוברת החמישית 30 קאפ בלא המשלוח.

מחיר ספר ראשון (ארבע חוברות) של דברי אגדה 1,20 רובל, כל חוברת 30 קאפ. בלא המשלוח. בכריכה יפה עוד 20 קאפ.

הכתובת: Издательство „МОРіЯ", Одесса

כּוֹס־תַּנְחוּמִים.

מאת

ד"ר יוסף קלוזנר.

כוס־היגונים שלנו עברה על כל גדותיה. גירוש אחר גירוש והגבלה אחר הגבלה. וכל גירוש פוגע במאות משפחות וכל הגבלה מקפדת את פתיל־תקותם של אלפי צעירים. ואפילו לבכות בקול רם אין נותנים לנו: שני עתונים עבריים־רוסיים תארו את המצב הנורא כמו שהוא — ונענשו במיתה. ולמי נזעק ונשוע? מן הדומה יצאנו וידינו על ראשנו. „אירופה" טרודה בענינים יותר חשובים מעניניהם של יהודי־רוסיה. יהודי־המערב אין כחם אלא בפיהם והם תלויים בדעת ממשלותיהם ובדעתם של התושבים העיקריים, שאין להם „חשבון" לריב ברוסיה בשביל יהודים. נסגרו שערי־הרחמים לפנינו ואין פותח. אין מרחם ואין מנחם. פסקו הדמיונות, אזלו האילוזיות, אין למי לצפות ואין על מי לבטוח... ויאוש קר כקרח תוקף את הלב העברי. הנה מתחילים ימי־הכניסה לגימנסיות ולאוניברסיטות ומאות צעירים, שחדר יאוש נורא זה אל לבם, לא יעמדו בנסיון וישמטו אחד אחד מאותה היהדות, שאינה אלא אסון ממושך, יסורי־אין־סוף... נתקיימו בנו דברי הקינות: „מחוץ שכלה חרב, בבית—כמות".

מה לעשות? מה אפשר לעשות?—שאלה זו מנדדת שנה מעיניו של כל מי שהלב העברי לא נהפך עוד בקרבו לאבן. כל התחבולות הקנויות וכל העצות היעוצות אינן אלא אותה השבולת, שהטובע בשבולת אוחז בה. לא בעליהן ולא אחר מאמינים בתוצאותיהן הגדולות. וכך הולך היאוש ומתגבר, הולך ומתפשט, הולך ומתעמק ועד ההמון הישראלי הגיע. כמעט פסו מקרבנו יהודים תמימים, החיים באמונתם, המאמינים, כי „כל כלי יוצר עלינו לא יצלח" וכי „אם נלך באש לא נכוה ולהבה לא תבער בנו". והמשכילים, עיני האומה, לבו ומוחו, מסופקים בעצם קיום היהדות, ואמונתם בתקוה הלאומית הגדולה אף היא אינה עוד אמונה שלמה, חיה, אמונה, שהיא הרגשה והכרה כאחת. ספק ויאוש תקפו את כל העם מקטניו ועד גדוליו, מהמונו עד מנהיגיו.

ובמה ננחם את עמנו?—לומר לו, שכבר עברו עליו תקופות יותר נוראות והוא נשאר בחיים?—אבל יותר ויותר חודרת עתה ההכרה לכל הלבבות, שאין זמננו דומה לשאר הזמנים. קודם היה כל העם כולו בבחינת „וצדיק באמונתו יחיה". ההכרה, שהיסורים באו למרק את עוונותיו, היתה הכרה חיה, שכמעט לא היה מי שיטיל בה ספק. הבטחון, כי „נצח ישראל לא יכזב", היה גשר של

ברזל. והאמונה ב„אתה בחרתנו" גרמה לכך, שנשתרשה בלבותינו ההוכחה הפנימית, שדוקא מפני שאנו טובים מאחרים אנו סובלים יותר מהם, כמו שכל צדיק סובל בעוון הדור. ואולם ההכרה, הבטחון והאמונה האלה נתרופפו עד מאד אפילו בתוך ההמון הישראלי. וחיותו של העם הרי באה לו מן ההשפעה העליונה, שמשפיעים עליו גדולי החושבים והמרגישים שבו. ואם היותר גדול בין המרגישים יכול היה לומר על הסובלים בתור יהודים, כי „אין טעם למותם כמו אין טעם לחייהם"—במה נתנחם?

והציוניות—נחמה גדולה היא זו, אבל רק למי שיכול לראות בזרע הדק והצנום את הפרי הגדול והמתוק, שיצא ממנו ברבות הימים.

ואמנם, רק ל„רואים" כאלה אפשר למזוג כוס־תנחומים.

ההיסטוריונים, שמאז ומעולם שאפו לראות את הנולד, ללמוד מן העבר על העתיד, נסו במאה שעברה ליסד את „הגדת־העתידות" על המספר הממוצע, שמתקבל מתוך הספירות החברותיות־הסטאטיסטיות במשך שנים אחדות רצופות. ומיד נוכחו, שהסטאטיסטיקה בתור מדע יש לה איזה ערך רק אם המספרים, שהיא מיסדת עליהם את חקירותיה, יהיו מרובים וגדולים ביותר. דוקא במספרים קטנים הטעות מצויה מאד. המספר הממוצע של המכתבים בלי כתובת על גבם, שמניחים בתבות־הפוסטה בכל שנה ושנה, יהיה כמעט שוה בכל שנה אם נוציא אותו מתוך מאות אלף מכתבים נשלחים במשך הרבה שנים; ואולם אם נוציא אותו רק מתוך אלפי המכתבים הנשלחים רק במשך שנים אחדות, יהיה שונה בכל שנה ושנה הרבה מאד. אם נקח אלף שנה ונמצא חשבון, כמה שנות־בצורת היו בהן בארץ אחת, נמצא שיש הדרגה ידועה בשנות־הבצורת; אבל אם נקח רק מאה שנה, קשה יהיה למצוא הדרגה זו. ואם נקח רק עשר שנים, לא נמצא בהן שום הדרגה בנדון זה. ולפיכך אפשר יהא לנו לראות את הנולד ההיסטורי רק אם נקח תקופות א ר ו כ ו ת ומהן נוציא משפט על העתיד. אם נטול רק תקופות ק צ ר ו ת יהא משפטנו בלתי־מכוון ובלתי־אמתי.

לעם כישראל, שחייו ההיסטוריים ארוכים הם ביותר, ראוי לשפוט על עתידותיו רק על־פי תקופות ארוכות. על־פי תקופות ארוכות של העבר ועל־פי תקופה ארוכה של העתיד. ואם כך יעשה לא יבוא לידי יאוש אף בצוק־העתים הזה.

קשה כשאול הוא מצבנו עתה. ממש הגיעו מים עד נפש. אבל כשם שברור הדבר, שאין לילה שאין אחריו בוקר, כך ברור הדבר, שאחרי לילנו האפל ברוסיה יבוא אף כאן בוקר לא־עבות. שווי־הזכיות, שהיה לנחלה ליהודי־אירופה כולם חוץ מיהודי רוסיה ורומניה, בוא יבוא גם לנו. זהו דבר הכרחי כעלות השמש, כצאת הכוכבים, כחוקות שמים וארץ. אין אנו יודעים, אם ימהר לבוא או יאחר, אין אנו מאמינים, שצורת־משטר זו או אחרת בעל־כרחה היא גוררת אחריה את שווי־הזכיות של היהודים (בטורקיה האבטוקראטית היו ליהודים תמיד זכיות שוות וברומניה ובפינלאנד הקונסטיטוציוניות אינן ליהודים עד היום), אין שווי־זכיות בעינינו הכל, אבל הוא מוכרח לבוא, הוא אינו יכול ש ל א לבוא כמו שלא יכלו שלא לחדול באירופה משפטי־העינויים או שריפת ה„מכשפים" והכופרים. וזוהי נחמה כל־כך גדולה, עד שלכל הפחות יכולים לחיות בה משכילי־אומתנו

שהם הם הבאים לידי יאוש ולידי המרה יותר מן העם והם הם שנוטעים בלי משים את היאוש אף בלבות ההמונים. לטעת בלב העם במחון עמוק בנצחון הצדק לא יקשה כל־כך, שהרי משלו אנו נותנים לו: מי יצר את רעיון ההשתלמות האנושית ומי הורה את נצחון הטוב על הרע אם לא נביאי־ישראל? — והלא נביאי־ישראל הם הם שהורו עוד רעיון־של־נחמה אחת: ב ז ר ע הרע החברותי גלום פ ר י־הרע לעושהו כאפרוח בתוך הביצה. הרע שעושה אדם פרטי אולי יכול הוא להשאר בלי עונש; אבל החטא החברותי והמדיני כ ו ל ל א ת ע נ ש ו ב ת ו כ ו מפני שהוא מרבה שונאים מצד אחד ומקלקל את המנצחים על־ידי ההנאה החמסנית מצד שני. זהו הצדק העליון ההיסטורי, שאינו בדוי מלבותיהם של בעלי המוסר, שהרי הוא מונח בטבע־הדברים, והוא חצי נחמה להנרדפים; והמדוכאים. כי מפלת הרע הלא היא ישועת הנרדפים והמדוכאים.

אבל — „יארכו הימים ואבד כל חזון". איך נשא צרות ועלבונות נוראים כאלה בתקוה לימים רחוקים? איך נתנחם בעתיד רחוק — וההוה הוא מר ממות? הלא, כמאמר ההמון, „עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה"!

ואולם, כלום אין בהוה ניצוצות של אור מתוק לעינים?

צריך אך שהעינים תבטנה למרחוק, שיתרחב איפק־הראיה שלהן באופן שההוה יהיה לנו לא הרגע ה א ח ר ו ן בלבד.

רק שלשים שנה מלאו מיום שנעשה ה ר ע י ו ן הלאומי ל ת נ ו ע ה לאומית. ומה מרובים השנויים בכל פנות שאנו פונים!

יועץ הייתי לכל פיסימיסט עברי, שינסה לקרוא את העתונים הישראליים באיזו לשון שתהיה משנות תרל"ח — תר"ם. מה פעוטים האינטרסים ומה צר האופק העברי! — לא היתה שמחה גדולה לעתונינו מיום שבו נכשל איזה שונא ישראל באיזו עבירה. שבועות שלמים היו העתונים העבריים מתמלאים בזה. ושמחה אחרת לא קטנה מזו היתה — אם יהודי קבל התמנות מדינית, או אפילו רק „אורדן", ואם נוצרי מפורסם דבר טוב על היהודים. זו היתה ה„פוליטיקה החיצונית" שלנו. פוליטיקה אחרת לא ידענו. האידיאל המדיני היה או טמיעה גמורה, או חיים תלויים בדעת אחרים, שהחרדים האמינו, שיפסקו על פי נס, והמשכילים דמו, שיתמידו לנצח־נצחים. וה„פוליטיקה הפנימית" לא היתה טובה מזו. שאלת־החנוך היתה מצויה רק במובן השאלה, איך אפשר להפטר מן ה„חדרים", ה„ישיבות" ובתי־המדרש, שהיו פסולים לדעת כל תופשי־עט. וההמון שלנו הלך בדרכו הישנה: את בניו חנך ב„חדרים" ואת בנותיו כמעט לא חנך כלל; המשכילים למדו אותן למודים כלליים, אבל ללמדן למודים עבריים לא היה עולה אף על הדעת. — הספרות הישראלית הלועזית עסקה או בהגנה על היהודים כלפי צורריהם (כלומר, במלחמה בריחיים של רוח) או — בחכמת־ישראל, שנצטמצמה כמעט כולה (חוץ משנים שלשה חוקרים יוצאים מן הכלל) בחקירת התקופות הגלותיות של עמנו, שאינן מקוריות כל־כך. ודוקא בתקופות בית ראשון ובית שני לא עסקה כמעט כלל. והספרות העברית — אף גבולותיה היו אז מצומצמים מאד. שאלות־החיים היותר חשובות שלה עדין היו אז שאלת הרבנים ושאלת התקונים־בדת. הרעיונות הסוציאליסטיים, שנדחקו ובאו אז לתוכה, היו „זמורת זר", בלי בסיס עצמי, בלי יסוד נפשי. כשנולד אז הרעיון ליסד מושבות לבני ישראל ברוסיה היה דבר זה כעין התגלות לסופרים העבריים והרבה טפלו בו, אלא

שאף כאן לא התרוממו מעל להרעיון, ש„הנדיבים" יתנו את נדבותיהם לטובת המושבות הללו וכך יקבלו העניים מידי העשירים „לחם לרעבים". הלשון העברית התחילה אז להתפשט מ„מליצותיה", אבל על ידי זה נעשתה פשוטה ועניה יותר מדאי, טובה אולי בשביל פובליציסטיקה שטחית, אבל אי־מוצלחת בשביל ציור פיוטי דק או נשגב, מדויק או מקיף. ספרי־מדע במובן החדש, ספרים—או אפילו רק מאמרים — עוסקים בתקופות הקדומות והמקוריות של אומתנו על־פי שיטה מדעית חדשה, ספרים, שיהיו משוחררים מן המסורת הישנה, אבל לא יהיו ביחד עם זה מלאים „אפיקורסות" ראציונאליסטית נושנת, היו אז יקרי־מציאות. והספרות היפה או שהיתה רגשנית־טנדנציוזית או שהיתה ריאלית־יבשה; וכזו כן זו היו מחוסרות הרצאה פיוטית מתאמת להוכן, ואף בעל הטעם האסתיטי הבינוני לא היה מוצא בהן ספוק. ובספרות כבחיים משלו אז (מלבד שנים שלשה יוצאים מן הכלל) „גדולים", שאנו שואלים עתה בתמהון: במה זכו לתפוס מקום הגון כל־כך?

כך היה לפני שלשים שנה. היו גם מעלות חשובות: הטמיעה בפועל לא חדרה עוד כל־כך בין ההמונים, יודעי עברית היו מרובים מאד (אף־על־פי שמספר החותמים והקונים היה פחות מבזמננו), כי יודעי תורה היו מרובים, הרומאן הגדול עדיין לא הניח את מקומו לציורים קטועים ובודדים, העתון לא בלע עוד את הספר, כמה שהיה דל ערכו של זה על פי רוב, והסופרים העבריים היו מלאים ידיעות עבריות מקוריות ועוד. ואולם, אם נניח על כף המאזנים את כל המעלות הללו ובכף השניה—מה שרכשנו במשך שלשים השנים האחרונות, תכריע הכף השניה והכף הראשונה תעלה מעלה־מעלה.

כמה שעתונינו אינם „אידיאליים" גם עתה-- קטנות־המוחין של אז אין בהם. נתרחב אפקם ונתבהר. השאלות, שעתונינו עוסקים בהם עתה, שאלות־חיים הן באמת. אם יורדים הם לעומק השאלות הללו או לא — חיוניותן וחשיבותן מורגשות להם בודאי. במלחמות עם האנטישמיים אינם עוסקים אלא מעט. כלפי פנים מוכנסים הם ברובם והם פונים כלפי חוץ לא לשם ה„חוץ" לכשעצמו, אלא גם־כן לשם ה„פנים", שה„חוץ" רוצה להתוות לו דרך בעל־כרחו. והאנטישמיות גופה חדלה להיות „רשעות" פשוטה של בני־אדם מושחתים מטבעם; היא נעשתה פרובלימה עמוקה, שהורתה ולידתה בפסיכולוגיה של הגזע השמי ובמהותה של התרבות הישראלית המיוחדת־במינה מצד אחד, ובמצב היחיד-במינו של האומה מחוסרת־הקרקע, של האומה היוצאת מן הכלל, מצד שני.

וכבר יש „פוליטיקה ישראלית" מיוחדת אף מחוץ לציוניות. כבר זכינו, שנבחרו בארצות אחדות יהודים לבתי־המחוקקים לא בתור בני מפלגה כללית זו או זו, אלא בתור יהודים, בתור באי-כחה המיוחדים של האומה הישראלית. ומה היא הציוניות כולה, אם לא הכנה לחיים עבריים מדיניים גמורים ושלמים?

והרעיון הלאומי, שעוד לפני שלשים שנה הטיף לו בתוכנו כמעט רק פרץ סמולנסקין בלבד, עבר ממדרגת־רעיון אל מדרגת־תנועה. ולא עוד אלא שאף הספיק להתחלק להרבה ניצוצות ולהוליד כמה וכמה מפלגות לאומיות—לאומיות גמורות ולאומיות למחצה, לשליש ולרביע. ההתבוללות לא

מתה, אמנם, אבל דבר גדול הוא זה, שהרבה מבאי־כחה מוצאים לנכון לשים מסוה על פניהם, שהם מוצאים לנחוץ לדבר בשם הלאומיות מפני הבושה, באחת: מה שכמעט אין עוד טמיעה לוחמת וקולנית.

ובכלל, מי שעינים לו לראות יכיר בנקל, שבמשך שלשים השנים האחרונות נזדקפה הקומה הכפופה של היהודי. היהודי השפל־בעיני־עצמו („הלא על־כן בגלות אנחנו!״), היהודי העגום והעלוב, בעל האנושיות הלקויה והפגומה, הולך ומתכלה לעינינו, ועל מקומו בא יהודי בעל הכרה עצמית, לכל הפחות הכרה־עצמית אנושית־כללית,—יהודי זקוף־קומה, מכיר בכחותיו הרוחניים ומכיר בזכותו על כל תענוגי־החיים החמריים והרוחניים, שמונעים ממנו משנאיו. והכרה כזו הרי היא הצעד הראשון להכרה הלאומית, שאינה סובלת זחילה, השפלת־עצמו והקטנת־עצמו בפני הגויים. על־ידי זה גדלו השנאה ליהודים והקנאה בהם משהיו, אבל הבוז נתמעט. ולא רחוק עוד היום, שהגויים ילחמו ביהודים מלחמה קשה בעד הקיום בצורות שונות, הגונות ובלתי־הגונות, אבל „כמות מבוטלת״ לא יהיו להם היהודים עוד!

ואף שאלת־החנוך של הדור הצעיר קבלה פנים חדשות. לא עוד הפצת ההשכלה היא תעודתו של החנוך העברי: היהודי שואף להשכלה יותר מכל שאר העמים ואין דבר נשגב ממנו כדי להשיגה. השאלה היא עתה: איך לגדל יהודים ואנשים כאחד, יהודים שלמים ואנשים שלמים. החיץ המבדיל בין חנוך הבנים לבין חנוך הבנות נפל כמעט לגמרי: השכלה כללית מקבלים הבנים והבנות במדה שוה, והלאומיים שבינינו דואגים להשכלה העברית של בנותיהם לא פחות משהם דואגים לזו של בניהם; ואף בין החרדים מרובות העלמות היודעות עברית. אם מספר הבנות הלומדות עברית הוא פחות ממספר הבנים אין זה מתוך פרינציפיון, אלא מפני שבעבר לא היו „חדרים״ ו„ישיבות״ ובתי־מדרש לנשים, ועתה קשה לחדש דברים כאלה בגבול המוסדים האלה מפני שהמוסדים עצמם נתישנו כבר מאוד. ועד כמה חדרה הכרת השויון של הבנים והבנות בכל הנוגע לחנוך אפשר לראות מן העובדה, שבארץ־ישראל, שלפני שלשים שנה היו מחרימים שם אפילו את האבות השולחים את בניהם לבתי־ספר, מתחנכים הילדים והילדות בהרבה בתי־ספר ואף ב„גימנסיה העברית״, והועד לישוב ארץ־ישראל שבאודיסא מבזבז רבבות פראנקים דוקא על בית־הספר לבנות שביפו—ואין מערער על זה, אין רואה בזה שום תימה. שנוי־ערכים גמור!... ולכל הפחות עשרת אלפי ילדים מתחנכים בארץ־ישראל חנוך טבעי, אנושי ולאומי כאחד, מדברים בלשונם ונקשרים אל ארצם. והרי עשרת אלפי־איש הוא עם קטן, ולכל הפחות לוז של שדרה לעם כזה...

וכהחנוך כן גם העסקנות הצבורית נשתנתה לטוב. אפילו השתדלנות של עכשיו היא ממין אחר. אין בה עוד אותה קטנות־המוחין, שהיתה רואה בהעברת גזרה רעה או בהצלת פרטים הרבה מישראל ישועה שלמה. הכל מרגישים עתה, שאין זו אלא הכרח מעציב, שאין לסמוך על חסדיהם של גדולי אומות־העולם. והפילאנתרופיה מכל המינים, שהיתה עיקר לפני שלשים שנה, אבדה את כל קסם־חנה. עוסקים בה מפני ההכרח, אבל אין מאמינים בה עוד. אפילו העזרה ליהודי־המזרח מקבלת יותר ויותר צורה של עבודה לאומית, של הנחת־יסוד לחיים לאומיים חדשים. החנוך נעשה עיקר לא רק לחברת „כל

ישראל חברים״, אלא אף ל„חברת־העזרה״. ומי היה יכול להאמין בדבר, שחברה של יהודים עשירים מאשכנז לא תזדעזע עוד למשמע המלה „ציוניות״ ותעבוד ביחד עם המצפים לישועת ישראל בארץ־תקותם של אלה? —.והציוניות—הישנה והחדשה כאחת,—שבמשך שלשים שנות־קיומה השאירה את הפילאנתרופיה מאחריה, יש לה הסתדרות גדולה ובעלת סניפים מפוזרים בכל ארבע פנות־העולם, ועסקנותה הצבורית יש לה נקודות־מוצא רמות ומזהירות, ובכל העולם כולו כמעט שאין עתה אדם משכיל, שלא שמע את שמעה, והכל נלחמים בה והכל מושפעים ממנה בעת ובעונה אחת. על גבולות שלשים השנים, שאנו דנים עליהן, עומדים שני אנשים גדולים: ר׳ מ ש ה מ ו נ ט י פ י ו ר י וד״ר ת י א ו ד ו ר ה ר צ ל. ואם רוצים אנו למוד את הפסיעה הגסה לפנים, שצעדנו במשך הזמן הקצר הזה, הלא די לנו לקרוא בשם את שני העסקנים הישראליים הגדולים האלה...

ובמשך שלשים השנים האלו נוצרו שני מרכזים עבריים חשובים. האחד באמיריקה, שאמנם אינו בנין־עולם, אבל השפעתו על התפתחות היהדות תהיה ניכרת בימי דורות אחדים ואת חשיבותו עתה בתור קבוץ גדול ובעלי־זכיות אין להכחיש; והשני בארץ־ישראל, במקום שיש לנו כבר מעמד קטן של אכרים אחרי שבע־עשרה מאות שנה, שלא היה לנו כזה בקביעות בארץ־המולדת. ולמעמד־אכרים זה יש כבר כמות הגונה של קרקע, בתי־ספר חדשים באנושיותם ובלאומיותם כאחת, הנהגה עצמית ו„חוש המולדת״,—זה ה„חוש הששי״, כמו שקרא לו סיפר צעיר אחד, שהיה חסר לנו כמעט במשך שני אלפים שנה. ושבטי ישראל הקטנים במספרם, שנראו לנו כאברים מדולדלים, הספרדים והתימנים, ואפילו הפלשים שבחבש, הולכים ומתחברים אל הגוף הלאומי שלנו ונעשים לאברים בריאים ומבריאים, שעל ידיהם יקל לרוח התחיה לבוא גם בנו.

וכי מעט בכל אלה תנחומות־אל? וכי אין זו חצי־נחמה ויותר מזו?

וכמו בחיים כן יש לראות גם ב ס פ ר ו ת התקדמות גדולה.

רופפת היתה עדיין הבלטריסטיקה שלנו, שלא היתה במציאות בלשוננו עד ימי־מאפו, ומשמשת אמצעי למלחמה עם החושך או לרעיון הלאומי. במשך שלשים השנים האחרונות היא נעשית מעט מעט תכלית אסתיטית ועם זה— קנין לאומי. התקופה האחרונה שללה מאתנו את הרומאַן הגדול, אבל נתנה לנו את הציור המשוכלל, את הרשימה היפה. זה אינו מספיק, לדעתי, אבל הרי זה גם לא כלום אינו. זוהי רכישה, זוהי התעשרות. על גבולות שלשים השנים האחרונות עומדים שני משוררים גדולים: י ה ו ד ה־ל י ב ג ו ר ד ו ן וח. נ. ב י אַ ל י ק. ודי לקרוא בשני השמות החביבים האלה כדי להכיר את הפסיעה הגסה לפנים, שצעדה ספרותנו בשנים הללו...

על הפובליציסטיקה כבר דברנו. ה„מסה״ הפילוסופית והבקרתית היתה כמעט בלתי ידועה לסופרינו לפני שלשים שנה. עתה היא קונה מעט מעט זכות אורח בספרותנו. ואף הפובליציסטיקה נעשית ל„מסה״ כזו ואנו נחלצים מן ה„מאמריסטיקה״ הארוכה והמשעממת. והפובליציסטיקה של עכשיו למדה אותנו להתעמק בשאלת חיינו, והיתה בעיקרה להשתדלות בלתי־פוסקת לאַחות את הקרע הגלותי ולתת ספוק לתביעות הנפש של האדם החי והיהודי השלם. גדולות ונצורות אין כאן, אבל צעד לפנים יש כאן.—וכן הדבר גם בנוגע לספרי ה מ ד ע ומאמר־

המדע. לא נברא הרבה, אבל מה שנברא רחוק הוא מן הראציונאליסמוס וה„משכיליות" שלפני שלשים שנה וקרוב אל ההשקפה ההיסטורית הפסיכולוגית, שאם אין היא כל האמת, היא על כל פנים קרובה אל האמת יות־ מן ההשקפה המשכילית. ולא בתקיפות הגלותיות והמחקות עוסקת חכמת ישראל של עכשיו, אלא דוקא בתקיפות המקוריות שלנו. הנביאים שבו לעינינו לתחיה. באגדה באה רוח חיים וכל תקופת בית שני נתמלאה תוכן. ואת החסידות ממש יצרנו מחדש. התגליות מפליאית אין כאן, אבל גם ריח „אפיקורסות" בטלנית אינו נודף מזה. ואף אחרי חכמי העמים אין חוקרינו הולכים בעינים עצומות כל כך: הרוח הלאומי השליט בהם מרחיקם מזה ממילא. יש גם התחלה של אמנות לאומית. אין כאן אלא התחלות, אבל התחלות של התקדמות. עכשיו, בשעה שהכל עדיין הוא בתקופת־ההתהוות, רואים יותר את החסרונות ומתאוננים—ויש על מה להתאונן. אבל קרוב היום, שבו ידברו על תקיפתנו הספרותית הזו לא כעל אחת מן היותר גרועות!

והלשון העברית—כמה נשתנתה לטוב, כמה נתעשרה, כמה נעשתה חיה, מדויקת, רעננה! מה שלא השיגה לשוננו במשך שמונה מאות שנה—מימי התיבונים ועד שנות השמונים למאה שעברה—השיגה במשך שלשים השנים מיום שהתחיל מר בן־יהודה לדבר בה ולחדש בה מלים ומיום שהשיב לה ר' מנדלי מוכר ספרים את אבדתה — את לשון המשנה והמדרש! והדבר הזה בלבד הוא דבר של התקדמות, שקשה להפריז על מדת חשיבותו. אי־אפשר שתתחדש ותתקדם הלשון אם כל החיים והמחשבה הנובעת מהם והמשפעת עליהם לא נתחדשו ולא התקדמו. ובין לשון „עת לטעת" ולשון ה„פירורים" אי בין לשון „נקם ברית" ולשון „מאחורי הגדר" מונח עולם מלא של יצירה.—והדבור העברי, שלפני שלשים שנה לא היה לו אפילו זכר בתוכנו, נעשה לעובדה גם בתפוצות־הגולה, ובארץ־ישראל הוא הולך ונעשה לגורם לאומי מדיני. הוא יוצר את אחדות האומה, מבדל את אומתנו משאר האומות ונותן לה את האפשרות היותר קרובה והיותר ממשית לתבוע זכיות לאימיות לעצמה.

עוד לפני שלשים שנה לא חדר אפילו שם של סופר עברי אחד לתוך העולם הגדול. עתה מוכירים את שמותיהם של ביאליק ופרץ בפאַרלאמנט האויסטרי. ותרגומים מעברית מקורית חוזן נפרץ הם ולא יא־כי הימים והספרות העברית תתפוס מקום בין שאר הספריות, שהעולם הכללי ניזון מהן.

וכי אין כל אלו טפות של תנחומים, שבכחן לעודד את הנפש הנואשת?

על כן אני אומר ביחד עם המשורר הלאומי הקדמון: „כוס היגונים לאט, הרפי מעט"!—את כוס היגונים שתה ומצה עמנו עד תומה—את כוס־התנחומים חיבים סופריו להגיש לו עתה! בחיינו המדיניים החיצוניים יש רק יגון ואנחה; ואם לא נמצא נוחם בחיינו הפנימיים, אם מזמן לזמן לא נביא חשבון לא רק מה אבדנו ומה אנו סובלים, אלא גם מה השגנו ולמה יש לנו רשות לצפות, אז אוי ואבוי לעתידותינו!... על מה יחיה עמנו, אם מחוץ משקים אותו יין תרעלה וכל מה שיש לנו בבית נראה בעינינו תמיד עלוב ופעוט? אבותינו נשאו את צרותיהם בסבלנות מצוינת מפני שהאמינו, שיש ערך לתורתם בכל רוחב מובנה ושאף כח האגרוף הגס מבזה ומשפיל אותם שלא בצדק. זה היה הכח המוסרי הגדול, שרומם אותם על כל המועקות והעלבונות. ואם אנו בזמננו רואים רק רע

כל היום, הלא גוזלים אנו מעמנו כח מוסרי זה עצמו: על מה יסבול? — ואם אפילו מתוך כוונה טובה (כדי להשריש בלבבות את הציוניות הפינסקרית-ההרצלית, שנקודת-המוצא שלה היתה האנטישמיות) אנו משכיחים מעמנו את חלום-הזהב של עתיד יותר מאיר ושל אנושיות יותר טובה, הרי אנו גוזלים מעמנו כח מוסרי זה לגמרי: איך יסבול?

אילו היה ביכלתי, הייתי סובב בכל תפוצות ישראל שברוסיה, בערים ובעיירות ובכל פנה נדחה, והייתי קורא: נחמו, נחמו עמי! כוס היגונים כבר מלאה על כל גדותיה ואי-אפשר שלא יבוא שנוי נמרץ בחיינו. אי אפשר שיתמיד הלילה ולא תזרח השמש לעולם! — אמנם, אי אפשר להתנחם על ההוה הרע והמר בעבר מזהיר או בעתיד יפה; אבל הרי אף ההוה אינו דוקא אותו רגע, אותה שעה. שלשים השנים האחרונות שנות ההוה הן, — וכמה נשתנה בהן לטובה בנוגע לחיינו הפנימיים! — ובנוגע לחיינו החיצוניים זכרו נא, שעוד לפני ארבעים שנה היה גטו ברומי ליהודי איטליה, ועתה ראש השרים שם הוא היהודי לוצאטי! לא קרוב הוא היום, שבו לא עוד ירדפו אחרי יהודים מחוץ לתחום כמו שרודפים אחרי חיות רעות; לא נרפא את שבר עמנו על נקלה ולא נְיַשֵּׁן אותו בשירת „שלום, שלום!" — אבל האכזריות העוברת כל גבול לא תתמיד, אי-אפשר לה להתמיד. הזדון מכלה את עצמו. ועד יעבור זעם — רק עם מתנוונה והולך ויושב בחבוק ידים אינו יכול להמתין עד שיעבור! — ואולם כבר ראינו, שעמנו מתחזק מצדדים שונים ואינו יושב בחבוק ידים. לא הרבה נעשה, אבל נעשה דבר-מה גם בגלות, שישמש חומר להגאולה. ואור מנצנץ ועולה מן המזרח, ששם מעט מעט מונחת אבן על אבן, ובנין קיים מתכונן, ועולם חדש מבצבץ ועולה, ומפעל עצום הולך ומתהוה, — מפעל, שאין ההיסטוריה יודעת דוגמתו...

כוס היגונים עברה על כל גדותיה. ומי שרוצה בהצלת עמו, בשחרורו מן היאוש המרעיל והממית, חייב למזוג לו כוס-תנחומים.

כי אוי לה לאומה, שיש לה רק מוכיחים — ומנחמים אָין!

אודיסאָ, בימי גירוש קיוב.

הַחֵטְא.

רוֹמאַן

(סוף).

מאת

י. א. לוּבֶּצְקִי.

מקורביה משתוממים: האיך, גם להביט אל פני ילדה אינה רוצה?—ובאמת, בימים הראשונים להולדו לא רצתה גם להביט עליו ולא הניחה להשכיבו על-ידה, כאילו היתה יראה מפניו. וכשנסתה המילדת להשכיבו אצל שדיה התנגדה לכך: לא, היא לא תיניק אותו. הדבר הזה עשה רושם רע על המשפחה כולה. היא הכירה זאת במבטיהם, וגם הגיעו אליה דברי גיסתה: חתיכת-הבשר, היא יראה, שמא, חס-ושלום, יתמעט בשרה על-ידי זה!—גם חמותה, שהתקרבה אליה בימים האחרונים, לא בסתה על התרעומת שלה משעה שראתה את מנהגה עם בנה. היא גם נסתה להלחם בה, ביחוד אחרי שהודיעה בהחלט, שהיא לא תיניק אותו. הבעל לא דבר בשעת מעשה שום דבר, אבל בפניו הכירה, כי רע עליו המעשה הזה. ועוד באותו יום לא היה ביכלתו להתאפק והודיע לה, כדרכו, שלא עלה על דעתו, כי בנו יינק משדי אשה זרה. וגם לבה הכה אותה על מעשיה אלה, ובשעה שהיתה שומעת את צעקותיו של הילד ידעה והרגישה, כי לא טוב היא עושה: הוא בוכה על שאמו מזניחתו. ונדמה לה באותה שעה, שהוא מאשים אותה. היא אשמה בכל והוא חף מפשע וסובל את עוונותיה. ואף-על-פי-כן לא היתה יכולה להתקרב אליו וכאילו היתה יראה ממנו. פניו היו זרים לה ובמבטו, נדמה לה, היא מכירה ניצוצי-שנאה אליה.

ואולם כך היה רק בימים הראשונים. יותר שהבריאה וכחותיה שבו אליה, נחלשה יראתה מפניו, רגשות-הרחמנות התגברו ובמרוצת הזמן היו לרגשות אהבה. אבל בכל פעם שרגשות אהבתה אליו היו מתגברים עליה היו מתעוררים בקרבה גם רגשות התנגדותה אליו. כזר היה לה ובמבטו ותנועותיו לא היתה מרגשת שום קורבה. והדבר הזה המר לה מאד. חמותה הצדיקה עליה את הדין והיתה אומרת, שלבו הקטן מרגיש היטב, מי אוהבו ומי לא; וגם לה נדמה, שבכוונה הוא מתרחק ממנה, כאילו הוא מכיר ברגשותיה. אבל באותה שעה נדמה לה גם-כן,

כי שנאתו אליה ירושה היא לו מאביו ובדמו היא מורכבת... וקנאה עצומה היתה מתלקחת בלבה בשעה שהיה נראה לה, שהוא כרוך ביותר אחר בני-הבית, — קנאה ביחד עם רוגזה מיוחדת. אהבתם היתרה של בני הבית הרגיזתה מאד וגם העירה את קנאתה. תמיד כשהיתה רואה את חמותה ובעלה יוצאים מדעתם מאהבתם הגדולה להקטן, היתה מרגשת בלבה דקירה עצומה והיתה מפנה את ראשה ועוצמת את עיניה כדי שלא תראה ולא תשמע כלום. וכשהחמות או הבעל היו מרבים לשחוק ולהתהולל עם הקטן היתה מתגברת בקרבה קנאתה ולא היה עוד ביכלתה להתאפק: נרגזה היתה קמה ממקומה ומוציאה אותו מידם בחזקה. בימים הראשונים היו שני אלה צוחקים לדבר הזה, וכפי שנראה לה, גם שמחים היו על זה, וביחוד היה שמח הבעל, מפני שראה בזה סימן לאהבתה שגדלה; אבל במרוצת-הזמן, כשהתרגלו לזה, באו לידי קטטות. החמות, כשהאם היתה נוטלת ממנה את הקטן בחזקה, היתה כועסת ורוקקת ופעם אחר פעם נשבעה שלא תוסיף לדרוך על סף בית-כלתה ולא תוסיף לגעת בו: מציאה נפלאה! כבר ראתה ילדים בימי חייה! — הבעל גם-כן התחיל למחות ומחאותיו היו יותר נמרצות. אבל היא התעקשה מאד והיתה נכונה להלחם בכל האמצעים המזדמנים לה ובכל כחה לשם זכיותיה על בנה; רוצה היא להניאם מלשפוך עליו את אהבתם — ויהי מה! לשם מה? — זאת אינה יכולה לברר גם לעצמה. וכי בשביל שהיא יודעת, כי זרים הם לו? — כפי הנראה כן הוא, שהרי כשהיא רואה, שהשפחה או המינקת אוהבות אותו, אינה אומרת להן כלום; אדרבה, היא שמחה מאד, שהן אוהבות את האומלל הקטן הזה; ורק כשבעלה ומשפחתו מראים לו אותות-חבה אינה יכולה לשבת במנוחה. לבה נרתח ורוחה נעכר ואינה מוצאת מנוחה עד שהיא מתחילה להתערב בדבר ולהשבית את תענוגם.

ויחוסה לבעלה הולך ומתברר. אינה נרגזת עוד כבחדשים הקודמים ואינה מציקה לו בדברים, אבל כאילו הוסר המסוה מעל פניה. נפקחו עיניה והיא רואה עתה את הדברים בצורתם האמתית. נפקחו עיניה — ובעצמה היא יראה ממה שהיא רואה עתה, והרבה הרבה היתה נותנת אילו היה ביכלתה לשוב ולראות את הכל באותן העינים, שהיתה רואה בימים שקדמו לנסיעתה לווינא. וכח פנימי מכריח אותה להרחיב את מבטה ולהעמיק את ראיתה, כדי לדעת את הכל. היא אינה נרגזת והיא נזהרת מלהתקוטט עם בעלה, אבל בלבה פנימה היא מרגשת, שהקורבה שבינו ובינה כבר חלפה ועברה, כאילו איש אחר וזר לפניה. כן, זר לגמרי. והיא עומדת ומתבוננת אליו: אפשר עוד תמצא בו איזה רשום מרשומי אישה שהיה אהוב לה; היא מתעמקת במבטו: אפשר שתמצא באישון-עינו אותו הברק הערפלי, שהיה מדליק בלבה ניצוצי-אש; היא מודדת את כל קומתו ואת כל תנועותיו הכבדות: אפשר שתמצא בהן אותו החן, שתמיד היה מעורר את נפשה. כאילו רוצה היא להציל דבר-מה מן הכליון והחורבן הנורא, ולא יהא אלא זכרון לאשרה בעבר. אבל האיש הזה הוא זר לה, היא אינה מוצאת בו כלום. סרו חבת החן והדבקות המלאה מסירות-הנפש וגזה כל הקורבה, שעל-ידה הרגישה, שיש יסוד מוצק תחת רגליה. אדם זר לפניה וחברתו של אותו זר אינה נעימה עליה. גבר גבה-קומה, שעיר, רחב-כתפים ובעל ידים גסות, שעיניו הקטנות מבריקות

באיזה ברק של שומן ותנועותיו הכבדות מביעות טפשות וקטנות. ויראה תוקפתה בשעה שהיא רואה זאת. רבונו של עולם, היכן היו עיניה עד עתה? היא אינה מתקוטטת בו. איש זר עומד לפניה והיא מרגשת את עצמה זרה לו ולכל ביתה. כיון שנכנס החדרה הרי גם הכלים נעשים לה זרים. וכזרה היא עומדת ומתבוננת בעין פקיחה לכל הנעשה סביבה, כאילו רוצה היא עתה ללמוד לדעת את האיש, שזה כעשר שנים היא חיה עמו ביחד, ואת ביתה, שגנו וכתליו היו לה עד עתה כמבצר אשרה וממשלתה.

ורשמיה אלה מתרקמים מעט מעט ומתחזקים על ידי קוים שונים, שרק עתה התחילה לראותם ולהכירם.

היא לבשה את בגדיה כדי לטייל עמו, ובתוך-כך הלך לאכול דבר-מה. כשנכנסה לבושה ומוכנת לא גמר עוד את אכילתו, והיא נצטרכה להמתין רגעים אחדים. ובאותם הרגעים שהמתינה לו התבוננה, כדרכה בימים האחרונים, אל כל תנועותיו בשעת האכילה. הוא פושק בשפתיו באכילתו. כמדומה לה, שתמיד אכל כך, אבל רק עתה התחילה להכיר בפשוק-שפתיו. ונראה לה, שבאופן אכילתו מתגלית תכונתו המגושמת והגסה. פניו המלאים והמכוסים שער, מצחו הרחב והמקומט קמטים שלוים וכל ראשו, שהיה מורכן על הקערה ועל-ידי זה הובלט ערפו,—כל אלה העירו בה רגשות לא-נעימים... הוא ממהר לגמור את אכילתו ובחפזון הוא מנגב את שפתיו; אבל סנטרו המלא שומן מתבלט לפניה בברקי המיוחד. היא מסירה את עיניה מעל פניו, אבל רושם הסנטר אינו נמחה מלבה, ביחוד הברק הלח של השומן. וכשיצאה לטייל עמו הרגישה את עצמה במצב בלתי-נעים.

היא הלכה על ידו מבלי דבר דבר, ורק לרגעים היתה מעיפה עליו את מבטה כאילו רצתה לאמת את רשמיה. ובכל פעם שהיא מעיפה את מבטה מתבררת לה ביותר זרותו של האיש הזה לה ולרוחה.

בשעת טיולם נתקל בהם איזה אכר שכור. הוא רצה לברכם, ביחוד מצאה היא, כנראה, חן בעיני השכור ובכל קומתו גחן אליה להביע לה את רגשותיו. היא כבר הרגישה על פניה את ריח יין-השרף, שהיה נודף ממנו, ומבוהלת קפצה לאחוריה. בעלה נטל אותה בזרועה ומשך אותה אחריו במהרה. השכור מחרף אותם בדברים גסים והוא נוטה הצדה. יראתו מפני האכר השכור בולטת בכל תנועותיו. היא מרגשת, שכפו הרחבה אוחזת בזרועה, אבל לה נדמה באותה שעה, שלא כדי לעזור לה עשה זאת, אלא כדי לבקש עזרה ממנה... הוא ירא מפני אותו השכור, שבקושי הוא עומד על רגליו!... וברגע אחד אבד בעיניה את כל כבודו בתיר גבר. בלי משים עלה על זכרונה זכר הרופא, שכולו היה מלא תנועה. לא-גדולה היתה קומתו, אבל כולה הביעה מרץ של גבר, שיודע להגן על כבודו ועל כבודם של בני-לויתו. אותו המקרה קרה לה גם בטיוליה עם הרופא ברחובות ווינא: פועל שכור עמד על דרכם והשמיעם את דבריו הגסים. ואולם בדחיפה אחת שמט אותו הרופא הצדה והוסיף לצעוד בלב בטוח משמאלה. ואז הרגישה, שעליו אפשר להשען.--הבעל, כאילו הבין את רגשותיה באותה שעה והתבייש בעצמו על מורך לבו, הלך עמה בכל אותו הערב מבלי דבר דבר.

ויחוסו אליה גם הוא הולך ומתברר. אמנם, היא אינה נרגזת ואינה

מתקוטטת בו; אבל הוא מרגיש, כי אשה אחרת עומדת לפניו,—אשה אחרת וזרה לגמרי, שסודות-נפשה אינם גלויים לו. היא מסתתרת ומתחבאת מפניו. פעמים שהיה זורם בלבו זרם חזק של רגשות כבירים והוא היה מרגיש את עצמו מלא כח-עלומים ולבו בוער באהבה לה ולילדו. אבל אך התקרב אליה — והקור הנושב ממנה מכבה את אש-לבו. הוא שמח וטוב לב. אשרו הגדול מביאו לידי צחוק וקלות-ראש, שהם נהוגים בבני משפחה, שלבם גם זה בזה. אבל לפעמים הוא מוכרח להפסיק באמצע צחוקו. הצחוק כאילו נתקע בגרונו ואין עוד ביכלתו לפתוח את פיו: הוא פגע במבטה המלא קור ושנאה, שיש בו איזה דבר הקורע את לבו. והוא מבין היטב, דבר זה מהו: זהו מבט של מרגל העומד על המשמר וצופה למצוא את עוונו. ומה שמרגיזו ביותר הוא — מה שהוא מרגיש, כי היא מתרחקת ממנו ומשתמטת מלהמצא ברשותו. ובזה היא פועלת עליו, שגם הוא מתחיל להתרחק ממנה, אמנם בעל כרחו ושלא ברצונו. הוא מרגיש, שלבו אינו גס בה עוד כקדם.—ועם תעלומי-נפשה התחילה להעלים ממנו גם את מערומי-גופה. וגם ביחוסו אליה התחילו מורגשות כעין בושה ויראה. פעמים שהיה רוצה לגשת אליה, לחבקה ולנשקה, כמו שהיה רגיל תמיד, ולפייסה בדברים: מפני-מה היא משתמטת ממנו, מפני-מה נשתנתה לגמרי? הלא ה׳ עורם, בן יש להם, ובנם זה צומח ופורח, ומה להם עוד?! מפני-מה אינם מתענגים על רוב אשרם?— אבל אך קרב אליה — ובושה פנימית מעכבת אותו מלעשות ומלדבר מה שבלבו. כן, בושה פנימית! הוא מתבייש לגלות לה את מערומי-נפשו. מה זאת? וכי זרה היא לו? וגם בשעה שהוא נושקה אין עוד בנשיקותיו אותה הצריבה של רגש חפשי וכביר ואין עוד אותה ההרגשה של דבר מובן מאליו. פעמים שתאוה מתלקחת בקרבו, מעין אותה התאוה, שאדם מתאוה לדבר שאינו יכול להשיג; אבל בשעה שהוא נושקה הוא מרגיש, כי נשיקתו זו היא הכרחית וחשבונית. נדמה לו, שהוא מוכרח לנשקה כדי שלא לקרוע לגמרי גם את החוטים הרפים המקשרים אותם זה לזה. היא אחרת לגמרי. אפשר שכך נראה לו מפני שהיא משתמטת ממנו. אבל אפשר שכך נראה לו מפני שהוא מרגיש בה איזה יופי חדש ומגרה. דבקותו אחריה גדולה עוד יותר ולפעמים היא מגעת עד לידי תאוה צורבת, אבל ממנה נושבת קרירותו של המסתתר והמתחמק, וחייו עוברים עליו בין אש וקרח.

וחדשה נעשתה: היא אינה מתקוטטת בו, אבל הוא התחיל להתעבר בה. הלוכה ומנהגיה עמו מרגיזים אותו עתה, בעוד שקודם היה מקבל באהבה גם אם היתה שופכת עליו קיתון של רותחין. וגם יחוסה להילד מעבירו על דעתו. שנתה של המינקת היא כבדה מאד, וכשהיא ישנה לא יעיר אותה גם לגיון שלם של מתופפים בתופים. התינוק צועק כל הלילה וגועה בבכי--והיא זאינה זעה ממקומה. הוא מוכרח לקום כדי לנענע את מטתו ולישנו. הוא אינו מקפיד על מה שהוא קם ממטתו ושנתו מופסקת. אבל כי אם לא תתעורר לבכי בנה יחידה—דבר זה אינו יכול להבין! ודבר זה מרגיזו ומביאו לירות בה יקים ואש במבטיו. והוא מכיר בתנועותיה, שהיא מרגשת היטב במבטיו, אבל היא עושה את עצמה כאילו אינה מבינה כלום. והדבר הזה היה מרגיזו

כל־כך בלילות, עד שלפעמים היה מתעורר בו החפץ לעוררה בחזקה, להשליכנה ממטתה, להכותה ממש. פעמים אחדות התגבר על עצמו ולא קם להניע את מטת הילד: הוא רצה לראות מה יהיה הסוף; האמנם יהיה ביכלתה להניח את הילד, שיצעק כל הלילה? ואמנם, כשנמשכו צעקות הילד זמן־מה קמה והלכה להרגיעו. הבעל שכב בעינים עצומות ועשה את עצמו כישן, אבל מתוך קולות הילד הרגיש, שהיא נטלה אותו מן העריסה בידים גסות והשתיקתו בלי חבה. אכן זוהי אוהבת־עצמה בלי שום רגש אנושי! באחד מן הלילות, שבהם קמה היא לישן את הילד, לא שמע זה האחרון לכל השירים והפיוסים ולא נשתתק. בודאי היה חולה, ובצעקותיו הקורעות את הלב מלא את כל האויר. יחפה וערומה, רק בשמלתה התחתונה, טיילה עם הילד הנה והנה בחדר. מלואת זרועותיה ורגליה וחן־האשה שבה גרו אותו וגל של אהבה־תאוה שטף אל לבו אליה. אבל באותה שעה נשתתק הילד מעט—ומיד מהרה להניחו בעריסתו. ואולם הוא התחיל מיד לצעוק מחדש. ודבר זה הרגיז אותו והבריח את נטיתו אליה. וכשנטלה את הילד שנית והשתיקתו והניחתו בעריסה והוא הוסיף לבכות, התחילה לצעוק ולאיים עליו; דבר זה הכעיס אותו עד מאד. הוא לא יכול להתאפק עוד וקפץ מעל מטתו, וכשאמר לה בכעס: „לכי לישון, אם טובה, ואל תרגיזי את הילד! הלא הוא חולה!"—נסה ליטול ממנה את הילד. היא לא שמה לב לדבריו, אבל את הילד לא נתנה לו והוסיפה לטייל עמו בחדר. בעסו גדל והוא הפסיק אותה בדרך הלוכה ובקול רועד מכעס אמר לה:

—תני לי את הילד!

היא עמדה לפניו מוכנת למלחמה ובעקשנות שנתה פעמים אחדות:

—לא, לא אתן לך את הילד!

דקים אחדים עמדו ומדדו זה את זו במבטיהם. רק דקים אחדים,— אבל הם נראו כשעות ארוכות. בשתיקתם בדקים אלה היתה מורגשת ההתגעשות שלפני הרעש. פתאום פנה לה עורף ושב אל מטתו; לא היה ביכלתו לעמוד בפני מבטה. פתאום נגלו לפניו יסורי־נפשה, ענוייה וכאב־לבה העמוק, שבאה משנאתה העצומה. כמי שֶׁקִּנְאוֹ שפוד הרגיש את עצמו באותה שעה. הוא לא ידע בברור מה עבר ביניהם, אבל בברק עיניה הרגיש בעומק התהום הרובצת בינו ובין אשתו. היא שונאת אותו וסובלת הרבה בשנאתה. לא, היא מבזה אותו! כן, זאת הרגיש והכיר במבטה. ופתאם נעשה המקום צר לו בחדרו ובכל ביתו. לבו כאב ונראה היה לו, שכתלי חדרו חונקים אותו...

הוא התחיל להתמיד בעסקיו ולעסוק הרבה במסחרו. הוא השתדל להרבות בעבודה. כעלות השחר כבר היה נמצא במחסנו ובשעה מאוחרת בלילה היה יושב בלשכתו וכותב את מכתביו. מינים חדשים נוספו בבית־מסחרו והעבודה היתה רותחת וסוערת, כאילו את סערת לבו היה רוצה להשקיט בעבודתו זו. גיסו התלוצץ עליו: עכשיו, שהוא בעל־משפחה ויש לו יורש־עצר, הוא עובד כשור בשביל להרויח הרבה כסף ולעשות את יורשו לעשיר. אבל הוא יודע, שאין זו אלא הלצה. כסף אינו נחשב בעיניו למאומה ולא לשם כסף הוא מרבה לעבוד. את התענוג היותר גדול הוא מרגיש בשעת ההתחרות, כשהמלחמה נטושה בין סוחרי העיר וכל אחד ואחד רוצה לבלוע את חברו. אז הוא מרגיש

בעצמו כאילו הוא חי חיים חדשים. בתענוג גדול היה מפתיע תמיד את מתחריו בהורדת השער. לסכן את רכושו — דבר זה היה לו עתה אחד מן הדברים היותר קלים והיותר פשוטים. לא לשם הכסף, אלא לשם השכרון התמיד בעבודתו במסחרו. שכחה בקש האיש הזה. הוא השתדל, שעסקיו ישכיחוהו את צרות-לבו.

אבל, למרות השתקעותו במסחר, פעמים שהיו לו געגועים גדולים. ואז היה נראה לו, שעל בנו הקטן הוא מתגעגע. הוא רוצה לראותו. הוא דואג לו, שמא אין המינקת והשפחה נוהגות עמו כהוגן. אבל בלבו פנימה היה מרגיש, שאינו מתירא כל-כך מפני השפחה והמינקת כמו שהוא מתירא מפני האם. משעה שראה את מבטה זה באותו הלילה הוא ירא ממנה מאד. באופן אינסטינקטיבי הוא חש, שהיא מוכשרת לכל מעשה נורא שבעולם. וכשהוא נכנס הביתה מתגברות דפיקות-לבו ויראה תוקפתו, יראה ביחד עם כעס. מציאותה מפחידתו ומכעיסתו כאחד. באותה שעה הוא נוכח, שעליה התגעגע. כמדומה לו, שמעולם לא היתה כל-כך נחמדה כמו שהיא עתה. ותאותו החדשה הזאת מפחידתו מאד. ובתוך-כך הוא מרגיש כעין רוגזה ולחץ בלבו וכל דבר קטן יכול להרגיזו ולהביאו לידי קטטה. פתאום התחיל להכיר, שאין סדר בבית. לבניו אינם מסודרים ואינם מתוקנים והרבה פעמים יקרה, שבכותנתו אין רכסים. כשהוא בא עיף ורעב מבית-מסחרו הוא מוצא בבית אי-סדרים והארוחה אינה מוכנת עוד. רבונו של עולם, מה היא עושה כל היום! גם מינקת וגם שפחה יש, — ואף-על-פי-כן כשהוא רעב אינו מוצא מה לאכול, וגם כתונת שלמה אין להשיג. הוא אינו מתאפק ואומר לה מה שבלבו: לכל הפחות היה לה לדאוג, שכשהוא בא רעב מבית-מסחרו תהא ארוחתו מוכנת, וגם היא אינה שותקת. אם אינו שבע-רצון יכול הוא לבקש לו בעלת-בית אחרת. דבריה אלה, שנאמרו בכעס ובכוונה לעקצו, פולחים את לבו ומגרים אותו לריב. ובריבם אין כל אחד מהם תובע מחברו את שלו, אלא שניהם משתדלים לפגוע עמוק זה בזו, לפצוע את הלב ולזרות מלח על הפצעים. וקטטות מלאות-מרירות כאלו נשנו וחזרו ונשנו וגם הלכו וגדלו. פותחות היו תמיד בדברים של מה-בכך, אבל זו היתה רק סבה חיצונית, שגרמה להתפרצות המרירות שנצטברה בהם מכבר. פניהם הנזעמים, מבטיהם הזועפים ודבריהם החריפים הביעו שנאה עצומה מחמת דברים לא-ידועים להם, שבכל אופן לא היתה להם שום שייכות אל אותו הענין, שבשבילו התחילה התגרה, — ולמרות כל הקטטות, ויחד עמהן, מתגברת בו תאותו אליה. היא אינה מתנגדת לו, היא מוסרת את עצמה בידיו לעשות בה כטוב בעיניו, והוא לוחצה אל לבו, חונקה בחבוקיו ושורפה בהבל נשיקותיו. ואז, כשדולקת בו אש תאותו הגדולה, כשעיניו מבקשות מבעד חושך הלילה את פניה ונפשו חותרת להבין מה שבלבה, הוא משיח לפניה את יגון לבו:

— שרה, שרה, מה היה לנו? מיום שנולד הילד כאילו נכנס השטן לתוך ביתנו. אין לך יום, שלא תהא בינינו קטטה. ובשביל מה? בשביל דברים של מה-בכך, שבושה היא גם לדבר עליהם! בשביל רכסים או בשביל הארוחה! האמנם כך נחיה גם להבא? לא, אני איני מאשים אותך בלבד. אני יודע היטב את טוב-לבך. עשר שנים אני יושב עמך ועשר שנים אינן יום אחד. לא, שנינו כאחד אשמים בזה. אבל מה זה היה לנו, כי לפתע פתאום התחילו

בינינו כל אותן התגרות! רבונו של עולם, הלא אנו יכולים להיות עתה כל־כך מאושרים! בננו הנחמד פורח ומתפתח, הכל מקנאים בנו על שיש לנו בן יפה כזה, — ובכן למה זה אנו ממררים בעצמנו את חיינו? מפני־מה אנו מתקוטטים? —

היא אינה משיבה כלום על דבריו, ולפעמים, כשהיא משיבה, הוא מרגיש, שמוטב שהיתה שותקת גם הפעם. בקולה אינו מכיר ואינו מרגיש אותה האשה האהובה, שהוא רוצה להשיב לתחיה. בדבריה הוא שומע קול אשה זרה לו. יתר על כן: הוא מרגיש בהם קרירות, שנאה וגועל נפש במדה מרובה ונראה לו, שקשה לה למצוא מלים כדי לכסות על רגשותיה. אז תרפינה ידיו וגופו מתכויץ... אבל תאותו מתלקחת עד מהרה עוד הפעם. מרגיש היא, שאם ירפה עתה ממנה, לא תשוב אליו עוד. לעולם ותאותו אינה יודעת שבעה... ולמחר בבוקר, כשהוא קם רצוץ באבריו ונדכא ברוחו, אי־אפשר לו אף להביט בפניה. כעס ובושה תוקפים אותו, כעס על שנדמה לו, כי יד גסה חללה בנגיעתה את לבו המפרפר, ובושה על שביחד עם מערומי־גופו גלה לפניה גם את נפשו הערומה. ודבר זה המר לו מאד.

י"א.

והילד הולך ומתפתח, הולך וגדול. צחוקו כאילו החיה והאיר את כל הבית ופטפוטיו, שמעט מעט בצבצו ועלו מתוכם הברות מובנות, הצהילו כל פנים. הוא ילד חי, עליז ושמח. אף רגע אחד אינו נח. תמיד הוא משחק ותמיד הוא צוהל ומטלמל. החמות, הגיסה ושאר בני־המשפחה מבקרים את ביתה לעתים תכופות. „מיום שנולד הילד נכנס רוח־חיים לתוך הבית" — אומרת החמות תמיד. — „גם הכתלים צוהלים לקול הילד. ואם שרה היתה משנה מעט את רוחה גם היא, היה הבית הזה כגן־עדן". ואולם גם יחוסה להילד הוא שונה לגמרי ממה שהיה קודם. שנאתו אליו חלפה ועברה והיא מרגשת, שאהבתה אליו הולכת וגדולה. וגם יראתה מפניו כמפני מזכיר עוונה סרה מעט מעט. גברו בלבה רחמי־אם: הלא קטן הוא ואומלל, יתום חי, אשר את אביו אינו יודע ואמו שונאתו. ורגשותיה אלה, שהלכו וגדלו, קרבוה אליו והתחילה לטפל בו ובגדולו. ולבסוף נוכחה, שהיא לא רק מרחמת עליו, אלא גם אוהבת אותו אבל פעמים שהיתה מרגשת בתוך אותם רגשות־האהבה שתקפוה, כי איזה רגש פנימי מרחיק אותו ממנה. בשעה שהיתה משחקת עמו, ביחוד בבוקר כשהיתה מכנסת אותו אל מטתה, היתה לפעמים מעמקת להסתכל בו, כאילו רוצה היתה לחדור אל עצמותו, אל מהותו הפנימית, ואז היה נראה לה, שלמרות הצחוק הילדותי המאיר בעיניו, יש בהן ברק עכור, שאינו נותן לה לחדור לתוך נפשו פנימה... ואז היתה משתתקת פתאום ופוסקת מלשחק עמו. חרדה ונרגזת היתה גוחנת עליו ומתבוננת אל כל פניו — והנה הם פניו של האיש, שבימים האחרונים כבר שכחתו לגמרי. שפוע מצחו, ביחוד אצל רקותיו, הרי הוא שפוע־המצח של הרופא והרמת שפתו העליונה בשעת צחוקו גם היא ממש זו של הרופא, — אותו הצחוק, שמתחילה לקח את לבה ואחר־כך היה לה למזכרת־

עון... וכל מה שהילד הלך וגדל היה מתבלט בו קלסתר-פניו של הרופא, והיא מתפלאת על בעלה, איך אינו מכיר בזה. כלום היכו עיניו בסנורים?!

ואולם מחשבות כאלו היו עולות על לבה רק לפעמים. על-פי רוב היתה מוצאת בילד תנחומים על יסוריה הגדולים. דמיונה היה מצייר לה את בנה כשהוא גדול,—איש צעיר ויפה, שיקח חלק בצרותיה, איש צעיר וחכם, שיהיה לה למשען בבדידותה. עמו תטייל ולפניו תשיח את דאגתה והוא ינחמנה, וכשיהיה צורך בדבר, ידע להגן עליה... ורק כשהיו נמצאים בחברת-המשפחה, ביחוד בחברת הבעל והחמות, היה נראה לה שהתרחקה ממנו. לבה היה מתנגד לו בלי טעם ברור ובשום אופן לא היתה יכולה להתקרב אליו, ללטפו ולנשקו בפניהם. חברתם הרחיקתה ממנו — ואף-על-פי כן לא היתה יכולה לראות במנוחה, איך החמות והבעל מחבבים אותו. מתחלה נדמה לה, שהיא גונבת מהם את רגשותיהם ומוסרתם לבנה הזר להם; והיא התביישה וגם התיראה מפניהם. ואולם במרוצת הזמן נשתנה מצב רוחה. היא פסקה מלהתבייש ומלהתיראות והתחילה לדמות, שלא היא גונבת, אלא הם גונבים ממנה את שארית מחמדיה בחייה; הם גוזלים ממנה את בנה, שאין להם בו כל חלק. והדבר נעשה ודאי בעיניה, שאם יאהב הילד אותם יתרחק ממנה ויהיה לה כזר. ואמנם, הילד, שהרגיש באהבתם היתירה של הזקנה והבעל, נמשך אחריהם עד מאד. כשאך היה רואה את הזקנה או את הבעל היו פניו מאירות בצחוק והיה פורש לעומתם את ידיו הקטנות. ודבר זה הרגיז אותה מאד. תמיד כעסה עליהם על שהם גורמים לה להלחם עמהם על אהבת בנה. וגם על הילד הקטן כעסה, כאילו היה גדול ובכוונה, כדי להרעימה, היה נמשך אחרי בעלה וחמותה. באותם הרגעים היו מתבלטים לפניה בצורתו רשמי אביו הרופא, וכשהיה הילד מאיר פנים להם היתה רואה בברק-עיניו ובצחוקו את אביו ממש: איתו הנחש, אותו הנבל, היודע להאיר את פניו לאחרים להנאתו, בשעה שהוא נזקק להם!

ורגשותיה אלו התפרצו החוצה. ולמרות רצונה נתגלו גם להאחרים.

ערב נאה היה וערכו את השלחן בסוכה שעל הרבדה לשתות שם תה. המשפחה כולה היתה מסבה אצל השלחן וגם הגיסה וילדיה היו בתוך החבירה הילד לא ישן עוד, וכרגיל, נעשה הנקודה המרכזית בשעשועי המשפחה ושיחותיה. אחרי שמיששו כולם את שניו המתחילות עתה לצמות, אחרי שמרט את זקן אביו, אחרי שמלמל את חכמותיו: „טיא-טיא", „באַ-באַ", „מאַ-מאַ", אחרי שמלא את אויר החצר בקול צחוקו המצלצל ואחרי שספרה החמות את כל חכמותיו הישנות והחדשות, התחילו לנסות את מי הוא אוהב יותר ולידי מי יעבור בחשק יותר גדול. הגיסה לקחתו מידי המינקת ומידיה עבר בשמחה אל החמות. כשהגיסה קראה לו בשמו לא רצה לשוב והחביא את ראשו בחזה הזקנה ובידיו הקטנות לפף את צוארה. כל המסובים שחקו והזקנה הביטה עליהם במבט של גאוה ואושר. עתה נסה הבעל את כחו. כשהתיצב לפני הילד וקרא לו נחפז הילד לתוך זרועותיו. הזקנה לא נפגעה מזה: הלא אב הוא. וכשחזרה וקראתו אליה פקפק מעט, כאילו התישב בדבר אם כדאי לו לבייש אותה או לא, ואחר-כך מהר והחביא את ראשו בזקן הבעל לאות מאונו. הבעל היה מאושר ולא ידע גבול לחבוקיו ונשיקותיו. כל המסובין התענגו על השחוק הזה. הצעצוע החי מצא חן בעיניהם. רק האֵם

ישבה כל הזמן זועפת ולא לקחה חלק בשחוק זה. הבעל הכיר בסערת־רוחה או, פשוט, רצה להתהדר בפניה באהבת הילד אליו, ועל־כן הציע לפניה, שגם היא תנסה, אם יעבור הילד מזרועותיו אליה. אף־על־פי שכל השחוק הזה היה לא לפי רוחה ולא אחת ושתים הזכירה את המינקת, שכבר הגיעה השעה ללכת עם הילד לחדר־הילדים, לא יכלה להתאפק ורצתה לנסות גם את כחה. היא לקחה אותו על זרועותיה. ואולם כשאך התקרב אליו הבעל, עוד לא הספיק לקרוא לו,— והילד כבר מהר אליו. כל המסובים שחקו על זה בכל לבם; וגם הקטן הרגיש, כפי הנראה, שהצטיין הפעם בחכמתו, ועל־כן היה מרים לרגעים את ראשו, מביט לצדה, מצהיל את קולו—וממהר להחביא את ראשו בשכם הבעל. הזקנה מהרה אל הילד ונשקתו בעד חכמתו זו. האם נשכה את שפתיה ולא אמרה כלום ונסתה עתה, אם יעבור אליה הילד מזרועותיו של הבעל. היא שרקה לו בשפתיה, פרשה לפניו את זרועותיה וקראה אותו בכל שמות־החבה שאפשר; אבל הילד הרגיש בסערת־נפשה ובאש הזרה שבעיניה — ונתירא ממנה. הפעם לא פקפק: הוא הראה את מאונו מיד. צחוקו חלף ועבר, פניו הקטנים נעשו רצינים ובחזקה חבק את צוארו של הבעל והחביא את ראשו בזקנו, כאילו בקש לו מפלט מפני אמו. המסובים פסקו מלצחוק, כי בקולה ופניה של האם הכירו, שלא עת־צחוק היא עתה, והמינקת הפנתה את ראשה כדי שלא תראה את פני־האם, כי לבה נבא לה, שהשחוק הזה יהפך להילד לבכיה וצעקה. והאם עדיין היא עומדת וקוראת לו, שיעבור אל זרועותיה. את כל שמות החבה ודברי הפיוסים כבר בזבזה עליו— והוא אינו רוצה לשמוע לה. קולה רועד והוא מרווה־דמעות. אז התחילה לצוות ולאיים עליו, אבל גם זה ללא־הועיל. הוא אינו רוצה גם להביט בפניה. בידיו הקטנות לפף את ציאר הבעל ואת ראשו הקטן הוא מסתיר בחזהו. וכפי הנראה הרגיש הקטן, כי סער מתחולל לבוא על ראשו: פניו הרצינים התעוותו לבכי. ואמנם הסער בא. היא לא יכלה עוד להתאפק והתחילה להכותו ולחרפו על שאינו רוצה לעזוב את זרועות הבעל ולעבור אל זרועותיה. הילד פרץ בבכי. ברגעים הראשונים שתקו כל המסובים. לא־נעים היה להם, שהיו עדים לקלונה שלא ברצונם ושגרמו בדבר, שהילד יוכה על ידה. כנבוכים ישבו וכל אחד התאמץ לעשות את עצמו כאילו אינו מכיר כלום מכל הנעשה. אבל אחרי דקים אחדים התעוררה החמות, רקקה שלש פעמים ובטלה על ראש האם את כל חלומותיה:

—מה היא רוצה, המרשעת, מן הילד? מפני מה היא מכה אותו! הלא תבוש ותכלם להכות את הילד על שהוא אוהב את אביו! הוא אינו אשם בדבר אם אינו אוהב אותה. לבו הקטן מרגיש היטב, מי אוהבו ומי שונאו!

הבעל מרוב כעסו לא היה יכול למצוא מלים. היא לא השיבה כלום ואף לקחה בחזקה את הילד והתחילה להרגיע אותו. היא שנאה אותו באותה שעה, אבל עוד יותר גדלה שנאתה לבעלה ומשפחתו, ואם לא היו משיבים לה את הילד, היתה נכונה לשסעו ולחנקו.

ומשעה זו נטשה מלחמה גלויה בינה וביניהם על אהבת הילד; לא השגיחה עוד במה ששנאתה התפרצה באופן גלוי כזה. היא כבר הפקירה את הכל. היא אינה חושבת על מה שיהיה בעתיד; היא דואגת רק למה שבהוה.

היא יודעת רק דבר אחד: כי עתה, בשעה זו, קשה לה מאד לשבת עמו יחד וכי גם כל בני-משפחתו למשא עליה. היא מתרחקת מהם, ועל כל צעד וצעד היא מביעה להם את שנאתה וגם את הבוז, שהיא רוחשת להם. היא הפקירה את הכל. כאן, בבית הזה ועם האנשים האלה, אינה יכולה לחיות. ואחת היא לה מה שיחשבו ומה שידברו עליה. על חטאה אינה חושבת, ואם לפעמים עולה חטאה על זכרונה, אין לבה נוקפה עוד. היא אינה מגלה את חטאה לבעלה לא מפני שהיא יראה מפניו, אלא מפני שאינה מרגשת שום צורך בדבר להשפיל את עצמה לפניו. מיום שהתחיל להתקוטט עמה ולחרפה בשעת כעסו שוב אינה מסתרת את רגשותיה ואינה מחביאה את שנאתה אליו. אדרבה, היא שמחה לכל מקרה הבא לידה לפגוע בו ולפצוע אותו עמוק בלבו. ואם בימים הראשונים היתה משתדלת להתגבר על רגשותיה ולא היתה מתנגדת להתקרבותו אליה, הנה בימים האחרונים לא היה עוד ביכלתה להתגבר על גועל-נפשה אליו והתחילה להתנגד לו ולהתרחק ממנו. היא ישנה עתה בחדר אחד עם המינקת ועם הילד ורק לעתים רחוקות היתה סועדת אצל השלחן ביחד עם כל המשפחה. והקטטות שביניהם הולכות ומתגברות. הם אינם יכולים להביט איש בפני רעותו. די שישבו רגעים אחדים ביחד — ומיד תתפרץ ביניהם תגרה קשה. הם חדלו להתביש בפני האם הזקנה, השפחות והאנשים הזרים. על כל דבר קטן הם מתקוטטים ומריבים עד כדי אפיסות-הכחות. הסבה הקרובה היא תמיד דבר טפל ובלתי-חשוב. כי בלבם אצור אבק-שרפה במדה מרובה מאד ודי בנגיעה קלה כדי שתתלקח אש המדנים, די בתנועה קלה כדי שיקומו שניהם מוכנים למלחמה. וכשהם נחים ומְאמה מקטטותיהם, אין היא מרגשת שום חרטה, לבה אינו מתרכך ואף פעם אחת לא קרה, שתצטער על חייה העוברים וכלים בריבות ומלחמות. ואף הוא אינו מעיז עוד אפילו בזמן מנוחתם להתקרב אליה ולפייסה או, לכל הפחות, להתאונן על אשרם כי גז. הם שובתים ממלחמה מפני שהם עיפים, וכשאך החליפו כח — מיד מתפרצת המלחמה ביניהם עוד ביתר עוז.

והילד פורח ומתפתח. נוספו לו שִׁנַּיִם, הוא כבר יכול לעמוד על רגליו. ובתנועותיו הצוהלות והחיות הוא כל-כך חביב, כל-כך נעים, עד שלבה מתמלא אושר רק לשמע צחוקו הנלבב. היא אוהבת אותו יותר מנפשה. וברגשות-אהבתה מעורבים גם רגשות של רחמנות. היא חסה עליו ולא פעם אחת בכתה על גורלו. הוא נראה לה תמיד כיתום. אבל גם עתה תוקף אותה לפעמים אותו הרגש המוזר, שאינו נותן לה להביט ישר בפניו. וברגעים כאלה היא דוחפתו ומרחקתו מעליה באמצע השחוק. הילד מתבהל. עיניו הגדולות נפקחות ומתמלאות תמהון, ברק של דמעית נראה בהן, ופניו הקטנים, שקרן של צחוק ילדותי זרועה עליהם, מתעוותים ומתערפלים. הוא מתחיל לבכות. ובאותה שעה צר לה עליו מאד. לבה כואב בשעה שהיא שומעתו בוכה והיא מתקרבת אליו כולה מלאה חרטה ומתחילה ללטפו ולהרגיעו. אבל גם אז חשה היא, שיש באהבתה אותו איזה דבר שמרעיל את לבה ואת אהבתה. מהו הדבר הזה? — אינה יודעת ואינה מבינה. לפעמים נדמה לה, שדבר זה טבוע הוא בילד עצמו והוא הוא שדוחף ומרחיק איתה ממנו. גם בשעת צחוקו ועליצותו, בשעה שהוא מביע כולו תום ילדותי, היא מרגשת במבטו משהו בלתי-ברור, שמעורר בה זועה. שנאה

של חיה טורפת משתקפת לה מתוך אישון עיניו, ובשעה זו ודאי לה, שהקטן שונאה. הוא שונאה בלי שום סבה, פשוט, מפני שהביא עמו את שנאתי אליה מיום הולדו, שנאה אינסטינקטיבית. פעם אחת, בשעה ששחקה עמו, תחבה את אצבעה לתוך פיו. וכדרכו שחק וינק את האצבע. פתאום התחיל לנשוך אותה בשניו הרכות. בלסתותיו הכירה, שהוא מתאמץ להעמיק את נשיכתו. ובשעה שהוא נושך הוא מביט עליה באיזה מבט מיוחד. היא חשה, כי שניו מתעמקות ומגיעות כבר עד לעצם. מגודל הכאב התחילה לצעוק. אבל הוא אינו מניח את האצבע. תקע את השנים בבשרה ואינו רוצה להוציאן. וכשהוציאה את אצבעה מפיו בעל-כרחו געה בבכיה על שהפסיקוהו באמצע תענוגו. רגעים כאלה היו רבים מאד. ואז היה נראה לה, כי בנה זה, אף-על-פי שהוא עצמה ובשרה ודמה נוזל בעורקיו, כזר הוא לה, כי הוא שונא לה ואת שנאתו זו ירש מאביו. ולפעמים נדמה לה, שהילד בעצמו היה טוב מאד אילמלא היו הם, בעלה ומשפחתו, מקלקלים אותו. אילמלא היו הם מסירים את לבו מאחריה. מה שהם מרבים לחבבו אין זה אלא בכוונה מיוחדת, כדי למשוך את לבו אחריהם. ולא די להם, שהם מסירים את לבו מאחריה, אלא שהם משתדלים אף לנטוע בלבה קנאה ולהרגיזה נגדו. הבעל מפקח על יחוסה לבנה ומשגיח, שלא תכה אותו ושלא תצעוק עליו. הוא מעמיד את עצמו כשומר וכמגין עליו מפניה, כאילו היתה אם חורגת, והדבר הזה מעביר אותה על דעתה ומביא אותה לפעמים להכות את הקטן למרות רצונה, רק מפני שהיא נרגזת על-ידי שמירתו היתרה של הבעל ומפני שהיא רוצה להכעיסם ולהראות להם, שאינה יראה מפניהם.

לפנות ערב היה הדבר. אותו יום היה אחד מימיה הרעים, שבזמן האחרון היו באים לה תכופים. יום רע. בלי שום סבה היתה נרגזת כל היום; ובימים כמו אלה, כשהיתה יושבת סגורה בחדרה, היתה אוהבת להשתעשע בילד. היא היתה שוכבת על מטתה בעינים עצומות והיתה עושה את עצמה כמתה, והקטן היה זוחל עליה, משתדל לקרוע את שפתיה ואחר-כך את שמורות עיניה, וכשלא היה ביכלתו לפתחן היו מעצם אותן באצבעותיו, וכשהיה רואה, שגם זה אינו מועיל, היה מתחיל לצעוק ולקרוא: „אמא!"—ואז היתה פוקחת את עיניה—והוא היה צוהל וצוחק תוך כדי בכיה, כשעיניו היו עדיין מלאות דמעות.—לפנות ערב יצאה מן הקיטון אל חדר-האוכל לשתות תה. לשמחתה לא היה שום איש בבית. השפחה והמינקת היו בחדר-הבשול. לבדה ישבה אל השלחן ועל-ידה הושיבה בכסא קטן את הילד ומזגה לו כס תה. אחרי זמן-מה נכנס הבעל. ואך ראה אותו הילד נהפך לאחר. קרבת הבעל פועלת עליו לרעה. תמיד הוא כך; הם מקלקלים אותו. כשלא היה הבעל בחדר היה ממש תענוג להביט על הקטן איך ישב ושחק במנוחה. ממש כגדול היה בנימוסו. אך נכנס הוא—והילד כבר אינו יכול לשבת במנוחה על מקומו! ואמנם, הילד בהוללותו הפך את הכוס והתה נשפך על מפת השלחן. דבר זה הרתיח את דמה, אבל היא התאפקה ועדיין לא אמרה כלום. אבל אחרי שעברה הבהלה הראשונה שב הילד להתהולל ביתר עוז. אז לא יכלה עוד להתאפק וגערה בו, שישב במנוחה. באותה שעה הרגישה במבטי הבעל — ובלבה התלקחה אש החימה. כלום גם לחנך את בנה ולהרגילו בנימוס אסור לה? — הילד נשתתק, כאילו הרגיש,

שסערה קרובה להתחולל, אבל אחרי רגעים אחדים שב עוד הפעם להתהולל ולשחק. פתאום חטף פסיגת סוכר והתחיל למוץ אותה. היא סטרה אותו על כפו, כדי שיניח את הסוכר. הילד עקם את פניו והתחיל לבכות, אבל את הסוכר לא הניח מידו. והיא הוסיפה לסטור אותו על ידו בכעס עצור, בשעה אחרת היתה מסתפקת במה שהיתה מוציאה מידו את הסוכר, אבל עתה רצתה להוכיח, שהיא האם והיא המחנכת והוא חייב להכנע ולהניח את הסוכר בעצמו. היא מוסיפה לסטרו, ואפשר שגם היא בעצמה מרגשת, שאין לעשות כן לילד קטן כזה, אבל היא מוסיפה לעשות זאת כדי שיראה הבעל, שהיא יכולה לעשות בילד כל מה שהיא רוצה ולא מה שהוא דורש. — הוא הרגיש בסבת אכזריותה ורועד כולו עמד לעומתה ופקד עליה בהטעמה, שתניח את הילד בשלום. אבל פקודתו זו הוסיפה עוד להגדיל את המדורה שבלבה: האיך, הוא מצוה עליה כאילו היתה שפחתו! לא, היה לא תהיה!—ובפני־להבים פנתה אל הקטן ודרשה, שיניח את הסוכר מידו; ובדברה הכתה אותו בלי חמלה. הבעל עומד ומרעים עליה:

— מרשעת, הרפי מן הילד!

והיא משיבה לו כדי להכעיסו:

— ואם לא ארפה מה תעשה לי? הילד הוא ילדי ואני יכולה לעשות בו כטוב בעיני!

כעסו של הבעל הולך וגדול:

— לא, להשאיר את הדבר במצב כזה אי־אפשר. אני אוציא את הילד מידיך ולא תראי אותו עוד לעולם!

ובדברו רצה ליטול את הילד. אבל היא קדמה ונטלה אותו:

— רוצה אני לראות, איך תוציא את הילד מידי!

כעסו של הבעל עבר כל גבול. במצב כזה לא ראתה אותו מעודה. עיניו מלאו דם, לחיו השמאלית רעדה כולה ודבריו היו נפסקים וטרופים:

— תני לי את הילד!—התחיל לצעוק ולהרעים עליה—תני לי את הילד, אומר אני לך!!

היא נבהלה. בנטיתה הפנימית הרגישה, כי במעשיה ודבריה הרגיזה אריה טורף, וכאילו בקשה הצלה ומפלט אחזה בילד בכל מאמצי־כחה. איזו עקשנות פנימית לא נתן לה לוותר על רצונה. והבעל מוסיף לצעוק ולהרעים:

— לא, איני יכול לשאת עוד! נגדשה הסאה! את הילד אקח לי ואת יכולה ללכת לעזאזל!

דבר־מה נתק בלבה לשמע הדברים האלה:

— לא. את הילד לא תקח! הילד הוא ילדי! — אמרה וחזרה ואמרה בעקשנות.

הוא קרב אליה, כאילו היה רוצה להשמידה בעיניו הבוערות ולשרפה בהבל־פיו ונסה לקחת ממנה את הילד בחזקה. היא החזיקה את הילד ברגליו, והוא משך אותו באצילי זרועותיו. הילד כבר שכח את הסוכר ואת מכות־האם. לבהל מצעקות האבות התחיל לבכות. ביחוד נבהל מפניו הנזעמים של הבעל,

ובקול חרדה התאמץ להתחבא אצל אמו. והיא מחזיקה בו בכל כחה ובגחוך מר, שהיה רק עקימת־שפתים בלבד, היא אומרת:

— משוגע, הלא תשסע את הילד!

והוא מוסיף להרעים עליה בכחותיו האחרונים ולדרוש בחזקה, שתתן לו את הילד, שבידי מרשעת כזו אי־אפשר לו לעזוב את בנו. וכשלא שמעה לו גם עתה תפש אותה בזרועה ולחצה בכל כחו.

כאילו נשך אותה נחש קפצה ממקומה ודחפתו מעליה. חמתה, שבערה בה זה מכבר, התלקחה ביותר:

— מה, להכותני אתה אומר! טוב מאד! הכה! אבל את הילד לא אתן לך. עתה דע לך: הילד הוא ילדי ולא ילדך!

כששמע את דבריה אלה רפו ידיו ועזבו את זרועה ובתמהון הביט אליה. הוא לא הבין את דבריה, אבל קולה ועיניה לחשו לו, כי חצים שנונים ומורעלים היא שולחת עתה אל לבו. רפיונו ותמהונו אלה הוסיפו לה עוז, ובפנים אדומות מכעס והתרגשות עמדה בתוך החדר והוסיפה לגלות לו את הסוד, שהיא נושאת בלבה זה שתי שנים. אך נזרקה המלה הראשונה — ודבריה התפרצו כמו מאליהם בלי שום מעצור. כזרם מים כבירים שטפו ועברו ואין מעכב. כאילו היה עומד אדם מאחוריה ומכריח אותה, שתגלה את הכל, שלא תכסה כלום:

— להגן על הילד אתה רוצה! את ה תקח לך את הילד! מה לך ולהילד! וכי ילדך הוא? ילד זר הוא לך! התבונן אל צורת הילד ותראה, אם יש בה אף רשום אחד מרשמי־פניך. הביטה הנה, אל שפוע המצח, אצל הרקות — ובדברה קרבה את פני־הילד אל עיניו ממש — כאן, בחתוך השפתים וברשומי הסנטר, בבליטתו מעל הלסת, כלום אינך רואה את הרופא כמו חי?

ברתחנות יתירה ובתענוג מיוחד דברה את דבריה. היא התענגה על הפצע העמוק, שהיא פוצעת עתה את לבו; היא גלתה לו את סודה, את חטאה, אבל לא כדי להתודות לפניו, אלא כדי להשמידו ולעשות אתו כלה. והוא עומד נדהם ושומע את דבריה ובעינים מלאות תמהון ובהלה הוא מביט עליה ועל הילד. מתחלה היה נראה, שהוא רוצה להתנפל עליה ולקרעה כדג. הוא חשב, שכדי להנקם בו בדתה מלבה דבר נורא זה. אבל יותר שהוסיפה לדבר ולברר את רשומיו של הילד רפו ידיו ורפתה רוחו. הוא זכר כמה פרטים מחייהם בווינא, זכר עוד הרבה דברים — ולבו חלל בקרבו. בלי דַבֵּר דבר פנה לה עורף ויצא מן הבית.

י"ב.

השמש בא לקרוא לה אל הרב. והיא גם לא שאלה אותו, לשם מה קוראים אותה. מאליה הבינה את הסבה.

כשהלכה ברחוב בדרך המובילה אל בית הרב, הכירה בנקל, שהדבר כבר ידוע בעיר. הראשים, שנזדקרו מן החלונות והביטו אחריה, והאנשים העוברים והשבים, שעמדו להסתכל בפניה, כשעברה לפניהם, כבפנים חדשות, — כל אלו הוכיחו לה, שהיא

נושאת כבר אות-קין על מצחה. כמדומה לה, שאחדות ממכרותיה התחבאו בכוונה כדי שלא תפגושנה בה. והיא מתפלאת על עצמה, שכל זה אינו עושה עליה שום רושם. אחת היא לה מה שחושבים ומדברים עתה עליה. היא הולכת ברחוב עם בנה על זרועותיה. בלי דעת מרוע לקחתו עמה, כאילו הרגישה בהרגשה פנימית, שעכשיו הוא מגינה היחידי. והיא מכירה, שהרחובות, הבתים ובני-האדם, שזה שתים-עשרה שנה היא חיה בתוכם וכבר היו בעיניה כחלק מעצמותה, הם לה עתה כזרים. ברגע זה פסקה הקורבה שבינה וביניהם. כאילו נהפכו לאחרים. כסהרורית היא הולכת. היא רואה את הכל ומכירה את הכל, ואף-על-פי-כן תפיסתה מהם והלאה...

לפני בית-הרב חזקו דפיקות לבה. רגע היתה מפקפקת, אם להכנס או לא. ולא להפגש עם הרב היתה יראה, אלא להפגש בביתו עם חמותה. לסוף התגברה על עצמה ונכנסה.

בפתח פגשה את הרבנית, אשה צעירה, שהיתה גם חברתה. היא ברכה אותה בברכת-היום. הרבנית נתאדמה כולה, השיבה לה על ברכתה כלאחר-יד והשתדלה שלא להביט אל פניה. רק השמש ועוד בטלנים אחדים, שהיו בבית, הביטו עליה בעינים פקוחות. כשנפגשה במבטי חמותה הפנתה זו את ראשה ממנה. הזקנה אינה מדברת דבר ואינה אומרת לה כלום; ודבר זה מכאיב לה מאד. באותה שעה היתה שמחה, אילו היתה הזקנה מתנפלת עליה ומחרפת אותה.

אחרי ששהתה בבית דקים אחדים ראתה אותו עומד בפנה ותולש את שערות זקנו או נושך את צפרניו. רצוץ ונדכא עמד בלי דבר דבר. הוא לא הסב את ראשו כשנכנסה הביתה. אדרבה, כל הזמן לא גרע ממנה את עיניו הפקוחות. שכאילו נתרחבו ונתעמקו. בעיניו משתקף צער גדול ועמוק וכל מציאותו מביעה יאוש ותוגה עמוקה.—לא תוגה קולנית של אדם מוחה ולוחם, אלא תוגה חרישית של אדם, שכבר הרכין את ראשו בפני כל הצרות, שבאו עליו ושעוד תבואנה. במשך הלילה האחד קפצה עליו זקנה. מראהו עשה עליה רושם חזק. היה נראה לה, שבלבה נתק דבר-מה, והיא מרחמת אותו. היא מסתכלת בו ומתבוננת לכל תנועותיו והיא רואה, כי שנאתה אליו חלפה ועברה מלבה. היא חסה עליו: צר לה על שכל-כך הרבה לסבול בשבילה, ואילמלא היתה מתביישת, היתה מבקשת ממנו סליחה. מאז גלתה לו את סודה, את חטאה, נדמה לה, כי לאחרת היתה וכי משא כבד נגול מעל לבה. עדיין היא עתה במצב של התרגשות וכל הדברים הנעשים סביבה, או שהיא בעצמה עושה, נראים לה כיוצאים דחופים ומבוהלים, כי אינה מכירה במתינותם הָרִתְּמִית. אבל בלבה פנימה היא חשה, כי רוח לה עתה. דומה היא לעצמה כאדם שעברה עליו מחלה קשה וזה עתה קם ממטת-חליו.

הרב שואל אותה דבר-מה ודבריו מגומגמים; והיא חשה, שהוא מתבייש בשעת שאלתו. היא שומעת את דבריו: על חטאה הוא שואל אותה. היא משיבה על כל דבריו באופן אַבטומטי ובאופן כזה היא עושה כל מה שמצוים עליה. היא תפושה במחשבותיה. עוברים לפניה חייה משעה שנכנסה לחופה. חלום ארוך ושכרון בלי הפסק, חלום נעים ושכרון ערב, היו חייה עד נסיעתה לווינא. והיא זוכרת, כמה היתה יראה אז, שבשביל שהיא עקרה תהא מוכרחת לקבל גט-פטורין

מבעלה; ועל זכרונה עולה אותו הרעיון, שעבר אז בלבה כלאחר־יד, שכל מה שיש לה—ואפילו את כבודה ותומתה—היתה מקריבה ובלבד שתלד. ועתה היא עומדת אצל הרב וממתנת לגט. והיא אינה יראה ואינה מצטערת. אמנם, אחרת לא היתה יכולה להיות. חייה אחר חטאה היו חיי־גיהנום. והיא יודעת בבירור, שאם לא היה בא סוף זה, היה בא סוף אחר.

אומרים לה דבר־מה. מעמידים אותה לעומתו. השמש אומר לה, מה צריכה היא לעשות. היא עושה כל מה שמראים לה מעשה־מכונה—ובאותה שעה עצמה רגשותיה הולכים ומתבררים. כשעמדה לעומתו הוריד את ראשו והיא הביטה ישר אל פניו. בשעה זו היא מרגשת, שעכשיו, אחרי שכבר גלתה לו את חטאה, היתה יכולה לחיות עמו בשלום; כמדומה לה, שעכשיו, אם היה שב לחיות עמה, היו שבים להם ימיהם המאושרים מלפני נסיעתם לווינא. אבל אז לא יכלה להיות אחרת. החטא העביר אותה על דעתה וגם היא עצמה לא הבינה את כל מעשיה ומנהגיה בזמן האחרון. היא אינה דומה להאחרות, שאכלו ומחו את פיהן. מפני־מה? — זאת אינה יודעת גם היא עצמה. מחומר אחר קורצה. להתענג על מתק המים הגנובים לא היה ביכלתה. מה טוב היה, אילו היתה מדברת עמו דברים ברורים אז, בווינא, קודם שנפלה בפח, כשבקשה אותו, כי ישובו הביתה. אילו היתה מספרת לו אז את הכל, אפשר שהיו שבים הביתה או הוא היה מגרש את הרופא, ואז לא היה בא כל האסון. ואם לא גלתה אז מה שהבינה, לכל הפחות היתה צריכה להתודות לפניו מיד אחרי נפילתה. אבל היא כבר קבלה את ענשה. כח־ברזל היה נצרך כדי לשאת כל מה שעבר עליה מזמן הלידה עד עתה. אמנם, גם הוא סבל הרבה מאד; — וזוהי הפעם הראשונה משעה שילדה, שבה התבוננה אל מראהו והעמידה את עצמה במקומו. מתוך חִוְּרוֹן פניו וה„שְׁמָשָׁנִיּוֹת" שתחת עיניו היא רואה, שהוא סבל הרבה מאד. אבל מוצא אחר לא היה לפניה...

השמש הרים את ידיה ואמר לה דבר־מה. והוא עמד לעומתה, ואחרי שדבר דברים אחדים, שהקריא לפניו הרב, זרק לתוך ידה את הגט: אחרי שהחזיקה אותו רגעים אחדים בידיה ואחרי שהעבירוה למקום אחר מסביב לשלחן, מסרה את הגט להדיין—וסדור הגט נגמר.

מתוך מבטו נראה לה, שהוא רוצה לומר לה דבר־מה; אבל החמות משכתו בזרועו וקראה לו שילך. הילד, כשראה אותו הולך, נמשך אחריו, פרש את זרועותיו הקטנות והתחיל לקרוא: „אבא! אבא!".—הוא פנה לאחוריו והעיף עוד הפעם את מבטו על שניהם. הילד התחיל לבכות: „אבא! אבא!"—אבל הוא כבר יצא מן הבית והלך לו. והיא מהרה ולקחה את הילד על זרועותיו ולחצה אותו אל לבה באהבה ובחמלה, כיתום אחר קבורת אבותיו: עתה הוא מפלטה היחידי. ובלבה ימצא תשלומים לאבדתו.

הסכנה הז'רגונית ומהותה.

מאת

זלמן עפשטיין.

לנו אומרים: „קנאים, מה לכם כי נזעקתם? מה מכם יהלך, אתם צרי-העין, אם אותה הלשון, שמיליוני בני ישראל נזקקים לה מפני שהם יונקים אותה יחד עם חלב אמותיהם, תתרומם מעפר דלותה? מפני קנאתכם הנפרזה לשפת-עבר אתם הולכים ארחות עקלקלות ואין מתום בכם: מעבר מזה הנכם לאומיים קיצונים, אשר עם ישראל הוא לכם למשא-נפש, בשמו תדגלו ואליו תתפללו, ומן העבר השני ברגלים תרמסו את לשון העם, הלשון החיה, נחלת בני ישראל בחלק היותר גדול מארצות פזוריהם. היתכן כדבר הזה? היש בזה מיושר ההגיון, מאמת החיים, מדרישת המציאות? לשפת-עבר אתם מקנאים, לכבודה בתור השפה הלאומית ולמשפט הבכורה אשר לה יאתה; אבל כלום אין עינים לכם לראות, כי, לרגלי תנאי החיים הגלותיים, תבוא על מקום הלשון המדוברת של ההמון הישראלי — הלשון הנכריה של העם השורר במדינה, אך כלל וכלל לא שפת-עבר? — ואם כן, איפוא, האם לא חובה לאומית היא לשמור ולטפח אותה הלשון המדוברת, אשר אם גם בראשיתה היתה מולדת-חוץ, אך במשך מאות שנים היתה סוף סוף לקנין עצמי של עמנו, לחלק נפשו ומהותו, ובגלל זאת בלבד היא תרים הגון ומכריע בפני ההתבוללות הנשקפת מן השפה השלטת, שהיא עלולה לבלוע ולעכל את כל הבא אל קרבה. ובכן, אם מלחמה אתם עורכים על הלשון המדוברת של העם, שוחה אתם כורים בידים להלאומיות הישראלית, למרות היותה כל-כך יקרה לכם וכל-כך קדושה בעיניכם. זאת תורת הקנאות אשר לכם וזה פריה, והיית לכם לזכרון על עמודי דברי-הימים לעם ישראל...״ —

את האמור לנו אנו מבינים כל צרכו. אנו חשים ומרגישים בכל היקפה אותה הנקודה, אשר ממנה מסתעף כל האמור לכל קצותיו. הלואי שגם מתנגדינו יאבו להטות אוזן קשבת גם לדברינו בלא דעות מוקדמות, ובלא בטול שחצני, שהוא מסוגל רק לעורר משטמה וגועל-נפש, יעצרו כח לצאת מחוגם הצר, שעמדו והתבצרו בתוכו, ולהסתכל בעינים בהירות בנפשותינו פנימה, לדעת ולחוש כמו את הנקודה התיכונה, שממנה מתפרצת ה„קנאות״ ההיא, שהיא להם כל-כך לא לרצון, אז אולי היו רואים, היו מוכרחים לראות בה לא איזו עקשנות בודדת של פלוני ופלוני, לא נַצְחָנוּת כִּתָּתִית סתם, אלא תוצאה ישרה ומחויבת מכל ההויה הלאומית ההיסטורית של עם ישראל מעת היותו לגוי עד היום הזה, וממעמקי העבר הגדול והנאדר של עם ישראל היה מגיע לאזנם הד דפיקת לבה של האומה כולה בכל עצמותה המקורית, שהיא נעשתה בלבנו לאש-

קנאות, למחאה חיה ונואשה נגד הסכנה הז׳רגונית, אשר במלואה ובתכליתה העיקרית היא ערוכה ומיועדת לשנות את פניו של עם ישראל, עד אשר לא יודע כי עם ישראל הוא...

הנה השתמשנו במבטא החד „סכנה ז׳רגונית״ ואנו מטעימים ומדגישים את המלים האלו בכל תוקף. למרות היותן נראות על-פי השקפה ראשונה כמוגזמות ומופרזות. את הבאור להן ימצא הקורא בהאמור למטה.

א.

שאלת הז׳רגון במובנה המודרני איננה שאלה, אם צריך להוציא בווארשא עתונים אחדים בז׳רגון או אם יש צורך לכתוב ספורים ושירים וקונטרסים שונים בז׳רגון. כל אלה הם ענינים קלי-ערך, דברים לפי שעה, ולא על אודותם ידובר. הדברים מכוונים לשנוי נקודת-הכובד של חיי הרוח לעם ישראל, לטשטוש צורתו ההיסטורית בעיקרה, לבטול „הר סיני״ במובנו היותר לאומי ובכל עמקו ויפיו של מובן זה ולשכלול הרים חדשים עם אלים חדשים במקומו... הז׳רגון בתור השקפת-עולם שלמה בנוגע להבחנת היהדות מעביר קו מוחלט וחוצץ, ברצון או באונס, בין כל העבר של עם ישראל מצד אחד ובין ההוה וביחוד בין העתיד של עם ישראל מצד שני. מובן הוא מאליו, כי שנוי יסודי כזה בחיי אומה עתיקה כעם ישראל אין מעיזים להוציא החוצה בין רגע. יתר על כן: הרבה מטובי סופרי הז׳רגון ונושאי דגלו, שבדור ההוה ברובם הם חניכי בית-המדרש ויודעי תרבותנו הישראלית העתיקה, היו נסוגים אחורנית בכאב עמוק אילו נפקחו עיניהם לראות במלואה את הנקודה הקיצונה, שאליה תוביל דרכם החדשה גם למרות רצונם. אך כל רע הוא רע מפני שהוא רע בעצם, ואחת היא, אם נעשה במתכוין או שלא במתכוין, במזיד או בשוגג. הז׳רגון, בראשית הופיעו על במת חיי הצבור בתור כח ספרותי, היה ככבשה תמה, שאין כל מחשבת-און נגד עיניה; הנה ההמון הדל אינו נזקק לשום שפה מבלעדי הז׳רגון, ומדוע ישאירו אותו בעניו ללא-ספר, ללא-תורה וללא-דעת? סופרי שפת עבר, נושאי-דגלה של המחשבה העברית המקורית, הביטו, אמנם, מגבוה על האורח הקלוקל החדש, שבא במקלו ובתרמילו למחנה ישראל; אך עם כל זה הבינו, לפחות הפקחים והמעולים שבהם, כי באורח זה יש צורך-השעה וכי הוא יכול למלא תפקיד חשוב, ולו גם זמני, בחיי העם. אולם לא הרבה ימים עמד הז׳רגון על נקודת התועלת הזמנית, שהוא יכול להביא לתכלית השכלת ההמון, כי עד מהרה נראה אחד מאותם החזיונות המעציבים, שעליהם אמרו הקדמונים, כי „תחתם תרגז הארץ״. לרגלי ערבוב המושגים של היהדות הלאומית ושל היהדות הדתית, לרגלי חוסר-ההבנה, כי אצל עם ישראל הרכבת שני המושגים הללו ויחוסם איש לאחיו הם מקוריים ומיוחדים במינם ואינם מוכשרים להתכויץ ולהדחק לתוך המסגרת השַׁבְּלוֹנִית של הבחנתם לפי טעם אומות העולם, — התפרץ הז׳רגון מחוגו המצומצם של עובד קולטורי המוני לפי שעה והתחיל לְפַנּוֹת לו דרך למרום חיי-הרוח של האומה בתור בא-כחה, בתור עורקה היסודי, כאילו על-ידו ובהשפעתו נוזלת בכל קרביה אותה התמצית הלאומית, שהיא עושה את היהודים לחטיבה

עממית מיוחדת בתוך כל העמים מסביב. בהסתכלות מדעית ובהבחנה היסטורית בעמקי חיי ישראל לא הצטיינה הספרות הז׳רגונית מעודה, ולזאת לא יפלא הדבר, אם הבינונים שבמחנה הז׳רגוניסטים מהרו להחליט באותה השטחיות בעל-הביתית, שכל אדם בינוני מן השוק מסוגל לה, שהז׳רגון — הוא הכל. אין כאן מקום אפילו לשאלה, כי באמת מה יש כאן לשאול ובמה יש להסתפק? עד הנה צמצם עם ישראל את חייו הלאומיים בעניני „אמונה", אבל עתה, בראשית מאת-העשרים, אין אנשים מהוגנים נזקקים עוד ל„כגון זו". וכיון שכן, ממילא אין עוד מקום גם לשפת עבר, שכל זכות קיומה היתה תלויה רק ב„אמונה". ירדה ה„אמונה"—ועמה יחד ירדה, או צריכה לרדת, גם הלשון המתה של „הגזע העברי הקדמוני". החשבון, כמו שתראו, הוא קצר וברור. אין גם לשם מה לחדד את המוח ולמצוא טעמים ונימוקים. ומה, איפוא, יהיה טיבם של הערכים הרוחניים, שבהם תצטמצם ותתקיים האומה הישראלית בגולה? — אולם גם זו אינה שאלה כלל. כי מה הם הערכים הרוחניים של הלאטישים והגרוזינים ודומיהם? — השפה המדוברת שלהם והיצירות הספרותיות שנכתבו בה. והלא גם לעם ישראל, לפחות לאותו החלק ממנו, היושב ברוסיה וגאליציה ובנטו שבניו-יורק, יש שפה מדוברת, שאמנם עד עתה היתה ללא-תואר וללא-הדר, אך עתה כבר נעשו הצעדים הראשונים ליפותה ולעשותה מוכשרת לחיי יצירה והתפתחות. נשאר, איפוא, רק להתאסף בהמון חוגג בצ׳רנוביץ ולהעביר קול תרועה במחנה ישראל, שהז׳רגון האשכנזי היא השפה הלאומית של עם ישראל, שבה יחיה ובה הוא יכול וגם צריך להתקיים. „המלך מת—יחי המלך!". שפת עבר תרד מבמת החיים והיתה מנוחתה כבוד בתוך כל הסגולות העתיקות, אשר חוקרי-קדמוניות אוהבים לחטט ולטפל בהן, ובמקומה תעלה על הכסא למשול במרום חיי-הרוח של ישראל השפה המדוברת, שפת העם. אז יחלו לישראל חיי „חול" במקום חיי „קודש", חיי קולטורה לאומית במובן האנושי-הכללי במקום חיי „אמונה" לפי טעמו ורוחו של „הגזע העברי הקדמוני" וכו׳ וכו׳... זוהי „צ׳רנוביץ" בכל שטחיותה הצעקנית, שאינה יכולה להתרומם אף כמלוא צעד מעל אמת-המדה הלאטישית או הגרוזינית. אך נפלא הדבר, כי דוקא באותה צ׳רנוביץ נשמעה גם מלה אחרת לגמרי על תפקידו של הז׳רגון. והשמיע את המלה ההיא לא אחד מ„ארזי הלבנון", נושאי-הדגלשל הז׳רגון ומפקדי מערכותיו, אלא—ש ל ו ם אַ ש, לא פחות ולא יותר. הוא הראה השקפה יותר דקה ויותר מקורית על ערכו של הז׳רגון ועל המקום שהוא צריך לתפוס בחיי ישראל. ובאה לו להאדון שלום אַש השקפתו זו, כמובן, לא מתוך למדנותו היתרה, לא מתוך הבחנה מדעית והיסטורית, אלא מתוך הרגשה אינסטינקטיבית של פייטן-צייר, שהתפעלותו מן החיים הסובבים אותו היא יותר חזקה. בתור יליד „העיירה", עצם מעצמה ובשר מבשרה, שהשפעתה היסודית היא המסכת, שעליה רקם, אם גם מבלי דעת, את כל הויתו היהודית-הלאומית, מבחין הוא בכל נימי נפשו הפיוטית, כמה קל משקלו של הז׳רגון כ ש ה ו א ל ע צ מ ו בעת שידובר על הערכים הרוחניים של עם ישראל. ועל-כן שאלת הז׳רגון בצורה המודרנית, שרצו לתת לה, היא לו שאלה באמת, שאלה קשה וסבוכה, שאלה בוערת ומכאבת, שלא בנקל אפשר למצוא לה פתרון. שלום אַש הלא יודע היטב את „העיירה" לא

רק מצד חיצוניותה, לפי אמת-המדה הלאטישית, אלא גם מצד פנימיותה הישראלית בעצם וביחוד, — מצד האור הגנוז, אשר ממנו מסתעפים כל אותם הקוים הבולטים והמזהירים, ששלום אַש יורע לעמוד על אפים ולציירם בצבעים כל-כך נאמנים וכל-כך מושכים את הלב. ובתור בן-בית אמתי הוא חש ומרגיש, במה זר ומתמיה יהיה הדבר לבוא לאותו העולם היהדותי על כל כבדו ההיסטורי ולהציע שם את הז׳רגון בתור אבן-השתיה, הגורם הראשי בחיים הלאומיים של העם. וכך נולדה אצל שלום אַש המחשבה החדשה, כי הז׳רגון בצורתו הנוכחית, למרות כל שפעת הזמירות והספורים והמחזות שכבר נכתבו ושעיד יכתבו בו, בודאי אינו מסוגל כלל לתפוס מקום יסודי וראשי בחייו הרוחניים של עם ישראל; ואולם--צריך לז׳רגן אותו המקור, שממנו ישאב העם את חייו הלאומיים ובו יחזה חזות הכל. טוב, איפוא: התורה, הנביאים, הסופרים, החכמים, המשוררים. — כל הקבוצה הרוחנית, שהיתה כמעין שאינו פוסק לעם ישראל במשך אלפי שנים, — הכל, הכל ישאר על מכונו; ורק נתוח קטן אחד נעשה: נוריד את העבריה העתיקה מכסא-ממשלתה ועל מקומה נושיב את הז׳רגון בתור השפה המדוברת ובזה גם הלאומית של העם. עד עתה היתה שפת עבר הצינור הראשי, שעל-ידו הורקה לתיך עמקי חיי העם כל ההשפעה הרוחנית של העבר הגדול והנאדר, ועתה יבוטל אותו הצינור הנושן ועל מקומו יבוא צינור אחר, חדש מקרוב בא, הוא הז׳רגון. המקור, התוכן, הגרעין הלא לא ישתנה; ישתנו רק הלבוש, החיצוניות, ומה בכך? האוצר הרוחני של עם ישראל לא ירד לאבוד וכמלפנים לא יחדול גם בימים הבאים להשפיע ולהניח את חותמו על כל מקצועות חיי העם, ורק יעתיקוהו מן הלשון העתיקה „המתה" אל הז׳רגון החי. ובלבושו החדש הזה עיד יחליף כח וילך ויתפתח, לא יגרע דבר מן התקופות הקדמות של דברי-הימים לישראל. — זוהי בקירוב תמצית המלה החדשה, שהשמיע שלום אַש על גורל הז׳רגון ותעודתו בחיי-ישראל. וכמה מבינים אנו אותו ואת הלך-דעותיו זה! יודע המסכן, כי בבואו להציג על הבמה הנכריה מחזות לקוחים מחיי ישראל אנוס הוא בלי משים לגעת דוקא באותן הפנות, שבהן מתגלה ביותר שאת העבר הגדול של ישראל עם כל השפעתו רבת-הגונים. הנה „ימות המשיח", הנה „שבתי צבי", הנה „אל נקמות". גם לתחתית המדרגה של העם, למקים הזוהמא, חורר ממרחקים שביב אור משלהבתיה של היהדות ההיסטורית, וחדל-האישים, החוצה ברפש החיים עד הצואר, עודנו פושט את ידיו הטמאות למקום קודש-הקדשים של האומה, לבקש שם פדות והצלה לנפשו העכורה, ומהתנגשות הנגודים הָאלה נוצר אותה החומר הפיוטי, שהאמן השכיל להשתמש בו בכשרון רב („אל נקמות"). כי בהסירכם מן הפנה החשוכה הזאת של תהום-החיים את קו האור ההולך ובוקע מישראל-סבא במלוא קומתו ובהשאירכם שם את הצורה היהודית רק מפאת הז׳רגון השולט שם על כל עולמו המיוחד לו בתור זה, — אז מבלעדי צחיח-סלע, ערבה שוממה, חרבוני-מדבר, לא תמצאו שם מאומה, ואם תמצאו, יהיו אלה פירורים מן העולם האנושי הכללי בצורה בולטת פחות או יותר של העם הנכרי אשר מסביב, אך בשום אופן לא בצורה ישראלית, טבועה בחותמה הלאומי המקורי, שהוא כל-כך ידוע ומסומן בשדרות כל התקופות

והזמנים. מסופקים אנו, אם שלום אַש מבין את הדבר הזה לעמקו בשכלו, אבל חש הוא אותו, כפי שיש לשער, בהרגשתו הפיוטית. ועל־כן, בלכתו אחרי התהו להרכיב את הז׳רגון האשכנזי אלוף לישראל ולהכתירו בכתר השפה הלאומית, לא מצא לו דרך אחרת רק כי יְנַ׳רְגֵּנוּ גם את העבר הנאדר של עם ישראל, עד אשר נסכים לשמוע גם על הר סיני קול אלהים חיים מדבר לעמו מתוך להבות אש בקולות ובברקים — בהדיאַלקט האשכנזי על טהרת ברדיטשוב... אבל צריכים אנו להגיד, כי חשבונו של רבי שלום אַש, שנעשה שלא בידיעת הבעלים, הוא מוטעה ומופרך מעיקרו. משה בן עמרם עם מטה־האלהים אשר בידו לא ילך לכתריאלובקה לשבת שם על ספסל בית־הספר בתור תלמיד מובהק לאברהם רייזן וסיעתו לקחת מהם תורה בידיעת הז׳רגון הנכרי, יליד ארץ אשכנז. מחוקקנו הנאור והנאדר ידע את הירדן ולא את הרינוס. יותר משלשת אלפי שנה עומד איש־האלהים על הר סיני במלוא קומתו המענקת גלגל חמה, בקרני אורו המבריקות ממזרח שמש עד מבואו, וממרום הר הסגולה הוא מלמד לעמו תורה ומצוות בלשונו, שהיא גם לשון אלהיו, לשון עמו, לשון ארצו, היא הלשון העבריה, — ועתה, בבוקר לא־עבות אחד, ימשכוהו אחר כבוד לבצת כתריאלובקה ויציעו לו או, יותר טוב, ישילו עליו „מלתא זוטרתא״—להמיר את לשונו, לשון הר סיני, אשר ספיר גזרתה, באיזו לשון בלולה קבצנית, שנלקטה פירורים פירורים מתחת שולחנות של אחרים, והמלמד המנצח על מלאכה נקיה וקלה זו יהיה — אברהם רייזן! לא, לא יהיה כדבר הזה בישראל! ואילמלי נגזרה גזרה, כי שערוריה מבישה כזו תקום ותהיה, היה המחוקק הגדול בוחר לשבר את לוחותיו עוד הפעם ולהשליכם ארצה ולא היה יורד מן ההר אל הבצה, מהר־סיני אל כתריאלובקה. מן ההר נשמע קולו לכל אפסי תבל ועמים ולשונות תוכו לרגליו, ובבצה — שם יקבר ושם וזכר לא יהיו לו... וככה גם דוד בן ישי, גם ישעיהו בן אמוץ, גם יהודה הנשיא, גם יהודה הלוי—לא יעזבו את שמי־התכלת של ציון ומקראיה ללכת לנוע אל הארץ המלחה של הגלות הנרפשת, להקבר שם חיים בתכריכים זרים. אם חמת אל זועם נתכה עלינו יותר מעל כל העמים אשר תחת השמש ונפזרנו אל כל אשר נשאו אותנו כנפי הגלות המארת, הנה למצער בזה הגדלנו לעשות, כי דגלנו העולמי הגדול נשאר במהרתו ובעצם זיוו, וגם היום, אחרי עבור אלפי שנים, עודנו מתנפנף נגד כל באי עולם ממרום הר סיני וסוכך באברתו עלינו, לבל תאשר עלינו הגלות את פיה לשים לנו קץ; — והנה קמו עתה בקרבנו חבר גמדים, תרבות „בעלי־טובות״ חדשים מקרוב באו, מגיני ישראל ומושיעיו בעת צרה, והם הם הדואגים לקיומו ולעתידותיו ובשביל כך הם שואפים לסחוף גם את הדגל לעמקי הבצה הגלותית, להשביתו מטהרו, מתקפו הרוחני, מניגה זרחו אשר מארץ הפלאות, משלל צבעיו אשר ממזרח השמש, משיא גאונו וחסנו, שנחל לו במשך אלפי שנים, ובמקום עדיו הם נכונים לשים עליו בתופים ובמחולות את הצניף הקבצנותי הכתריאלי, שהלבישנו גורלנו המר לרגלי הגלות החשוכה ושבו אנו נתונים בחרפה וברעה גדולה מיום דעתנו אותו, יען רק בימי ענינו ומרודנו ניתן לנו לצל על יד ימיננו!...

ב.

—„אבל מאיזה עולם הלזה בא? באיזו נאומים, באיזו מושגים הוא משתמש! ,הר־סיני, משה בן עמרם, תורה', — כלום בקלויז, הוא עומד ומטיף ליראת־שמים?' — קריאות כאלו אני שומע מאחורי, בהתפרצן במשיכת־כתפים ובבת־צחוק של בטול והשתוממות גם יחד. טוב איפוא. פה הגענו להנקודה המרכזית, שממנה יפרדו הדרכים, והקצוות אינן יכולות להתאחות. הנחתני היסודית היא, כי היהדות ההיסטורית, כל זמן שהיא במקורה, כתובה ומובנת ומתפתחת בעברית, הוא הצורה הלאומית היחידה של עם ישראל. צורה אחרת אין לעם זה. כי בהתפשטו ממנה יחדל להיות ישראל. הוא יהיה מה שיהיה, אך לא ישראל. אם טוב וכשר הדבר מנקודת־המבט של בעלי ההסתכלות המופשטת ובהתאמה לחיי אומות־העולם — לא על זה אנו דנים; על כל פנים היא עובדה מציאותית בת שלשת אלפי שנים, שבאמתותה השלמה אין לפקפק. וגם אמת לאמתה היא זו, שאותה היהדות, כאשר יעתיקוה ללשון אחרת — אחת היא, אם ידברו בני־ישראל בלשון זו או לא — תאבד את פניה הלאומיים ותהיה אך ורק לדתית ובמדה ידועה גם לקליריקאלית. כל עם הוא מחובר באופן אורגאני אל שפתו הלאומית לא מפאת האמתיות המיוחדות הכלואות באותה שפה, אלא מפאת הקשור הנפשי והפיוטי, שהנשמה הלאומית קשורה בשפה, שעל־ידי זה נעשית השפה קלסתר־פניה של האומה, צורתה הלאומית מבית ומחוץ. וקשר אורגאני כזה יש גם בין עם ישראל ותכנו היסודי, היא היהדות ההיסטורית, ובין שפת־עבר. נסו נא להפריד בין הדבקים האלה ואז, אם רק תטיבו להסתכל בתוצאות הדבר בעין בוחנת ויורדת לעומקו של דבר, תופיע נגד עיניכם כתה דתית, האוחזת במצוות ובמנהגים ידועים, אך לא עם ישראל. בודאי ממלאת היהדות גם את ספוקה של הדתיות, כן במובנה העממי מימי בראשית וכן במובנה היותר נאצל והיותר מופשט מתקופת התפתחות הדעות והמושגים; אך דבר זה צריכים אנו לסמן ולהדגיש בכל תוקף: כי היהדות במקורה בשפת־עבר הוא קלסתר פניו הלאומיים של עם ישראל גם במובן החולוני, לפי אמת־המדה של עמים אחרים. הזדווגות יסודית ואורגאנית כזו — תוכן רוחני בעל גרעין דתי עם לאומיות חולונית — אינה מצויה כלל אצל אומות־העולם, ובפנה זו יחיד ומיוחד הוא עם ישראל בתולדה האנושית בצורתו הלאומית בעלת הגון המסוים אשר לה.

אֶרנסט רנאַן, בתארו את מסע ישראל בלכתו בגולה לבבל, מתרגש בעמקי לבו להחזיון אשר יעביר ברוח דמיונו, איך אחד מן הכהנים הולך יחף על יד אתונו, המסובלת משא לעיפה—צרורות גוילים, שעליהם כתובים התורה וספרי הנביאים, שנאספו כולם ברוב עמל, והוא נוצרם עתה כבבת עינו להביאם בשלום ביחד עם בני־הגולה לארץ שבים, לבל יאבדו חלילה מתוך קהל עם ישראל... רנאַן קורא ברגש ובהמית נפשו הפיוטית: „וכי ידע, וכי חש אז אותו הכהן העני והיחף, שעל אתונו עמוס עתה גורל המין האנושי בהתפתחות חייו הרוחנים, שאם קומץ הגוילים הללו יאבד בדרך, ישתנו על ידי־זה פני חיי־הרוח של האנושיות?!'—דברים כאלה אי־אפשר לומר על שום ספרי־אמונה אחרים.

ואם רנאן הנכרי אומר כך על ספרי־דתנו ואם הוא חש ומרגיש, שהם הרבה יותר מספרי־דת בלבד, מה צריך להרגיש עם ישראל, שהספרים האלה היו לו למקור־חיים, לראשית־הכל וסוף־הכל בהויתו הלאומית, וכל זה במשך אלפי שנה בלי הפסק, בתוך עוני ונדודים, בתוך נחלי דם ודמעות, בתוך גלות ממארת, שאין על עפר משלה!... כאשר הוציאו את התורה לשרפה בראש כל חוצות בימי־הבינים ואחד מן הרבנים התמוגג בדמעות ויֹמר בבכי כהמר אם שכולה על בנה יחידה, שנקטף בלא עת:

צוּרִי בְּלַפִּיד וְאֵשׁ הַבַּעֲבוּר זֶה נְתָנֵךְ,
כִּי בְּאַחֲרִיתֵךְ תְּלַהֵט אֵשׁ בְּשׁוּלָיִךְ?
אוֹרִיד דְּמָעוֹת עֲדֵי יִהְיוּ כַּנַּחַל
וְיַגִּיעוּ לְקִבְרוֹת שְׁנֵי שָׂרֵי אֲצִילָיִךְ:
מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּהוֹר־הָהָר, – וְאֶשְׁאַל:
הֲיֵשׁ תּוֹרָה חֲדָשָׁה, בְּכֵן נִשְׂרְפוּ גְוִילָיִךְ? –

האם לא נשמע בטורים הנפלאים האלה את בכי האומה כולה, את בכי עם ישראל, על עלבון האומה כולה ולא רק על עלבון האמונה בלבד? האם לא בכי לאומי הוא בכל גדלו ובכל עמקו? האם בשפה אחרת, מבלעדי שפת עבר, יש מקום, יש ניבים להשתפכות־נפש לאומית ממין זו, לנענועים מעין אלה, ליגון־עליון ממעון־הרוחות מעין זה?

לעם ישראל בשלמותו, בצורתו הלאומית הרקומה על יריעת התורה והנביאים, יש גודל מיוחד, יש יפעה היסטורית יחידה במינה, יש הוד שבהוד משמי מרום, מן הרוחניות האנושית העליונה, הרוחניות בחסד אלהים, יש דגל מרהיב ומצודד־נפשות, שהמין האנושי כורע לפניו ברך, ויש, איפוא, גם על מה להלחם, על מה להתאבק, על מה לסבול ולהקלע בכף־הקלע של הגלות, אל אלהים הוא היודע עד מתי; אבל בנטות עם ישראל הצדה, בהמחק צורתו הלאומית בת שלשת אלפי השנים, בקום במקומו כנופיות מקומיות חדשות עם צורות חדשות לגמרי: ראש וראשון „דער פולישער איד" עם הז'רגון האשכנזי שלו במרכז חייו הלאומיים, ואחריו יסעו איש איש על ז'רגונו למינהו מן הספרדי עד הערבי, — אז אין עוד עם ישראל, והענק הרוחני העומד בגבהו ההיסטורי כתורן בים יפול חלל על במותיו והיה לשלל לחבר גמדים, אשר בין לילה היו ובין לילה יאבדו וכמוץ לפני רוח יתפזרו לכל העברים! — אחד הוא עם ישראל הנשקף מראש צורים, מן ההר „חמד אלהים לשבתו", שעצר כח להתקיים במשך אלפי שנים וכל הסופות והזועות שבעולם לא הזיזוהו ממקומו, ועם ישראל זה יסוכך בכנפיו גם לעתיד על צאצאיו הנפוצים בארבע כנפות העולם באותה מדה, שבנים הם לו לא רק בגוף אך גם ברוח, שאֶת צורתו הרוחנית ישמרו ולא ינתקו בחזקה את הפתיל הקדוש, ההולך ומשתזר במסירת־נפש במשך אלפי שנים, שלא יבגדו ולא יפנו עורף להנחלה הלאומית הגדולה, שנמסרה להם על־ידי קרבנות כל־כך מרובים וגדולים מדור דור; אולם בלעדיו, בסור ההשפעה היסודית של עם־יש־אל ההיסטורי, תהיינה כל הכנויות המקריות הללו של צאצאי הגזע העברי הקדמוני — קש נדף וכחציר יבש יתמוללו.

מספר דורות, תמורות אחדות, ימינה או שמאלה, בגלגל תהפוכות הזמן, — התעיף עיניך בהן — ואינן!

ג.

צ'ירנוביץ היתה רק התחלה, גרגיר־חול דק, שהביא בכנפיו הרוח, העתיד לבוא כשואה על בית־ישראל במזרח אירופה ולהכות אותו לרסיסים. כל מחלה פנימית היא בראשיתה נסתרת על־פי רוב גם מן החולה בעצמו, אך סוף סוף היא מתפרצת החוצה ועושה את שלה. כל זמן שהז'רגון נתון בידי זקני הסופרים, הכרוכים בלבם ונפשם אחרי הקולטורה הישראלית־העברית, בודאי אין סכנה נשקפת להעברית העתיקה. הם כל כך מושפעים מרוחו של ישראל סבא, עד כי גם בכתבם ז'רגון העבריה מקשקשת לפניהם כזוג וכאילו הם איזורים שארית כחות לכתוב עברית גם בז'רגון. אבל הם לא לעולם יחיו. מעט מעט יעזבו את במת הספרות הז'רגונית ואת מקומם יירשו כחות אחרים, לגמרי אחרים, מן הטפוס של אותם הצעירים, שכבר אנו רואים אותם עין בעין. והם לא יעמדו עוד בקשר פנימי ונפשי עם היצירה הרוחנית העתיקה של עם ישראל, את השכלתם הכללית יקבלו מן החוץ, מעולם זר בתכלית לעם־ישראל ההיסטורי, ואת הקשר עם עמם יחושו רק מפאת הלשון המרוברת של ההמון, שימצאו בה גם חן דימוקראטי, והם ימשכו את הקו של צ'ירנוביץ עד תומו: הם לא יתעכבו עוד על אם הדרך, גם לבם עליהם לא יכאב ונפשם לא תאבל על חורבן הנחלה הרוחנית הגדולה בת אלפי השנים ההולכת תמם, — מה להם ולה? הם — „פוילישע אידען" המדברים ז'רגונית לכל משפטה ודקדוקה ומזמרים בה זמירות, אך לא בני־ישראל במיבן הרוחני־ההיסטורי. האידיאל הקיצוני שלהם, אשר לעת עתה הם מגמגמים איתו בדברים נשמעים לשני פנים ואינם מעיזים להוציאו החיצה בכל תכנו הפנימי, בהיותו מתנגד יותר מדאי לכל סדור החיים של העם, — יסיר אז מעל פניו את המסוה וקולו יהא הולך מסוף ה„רחוב" ועד סיפו, הוא האידיאל, כי למיד התורה ביחד עם שפת עבר צריכים להתכויץ לתוך מסגרת צרה של „אמונה", של דתיות קליריקאלית, שבחיים המודרנים היא תופסת לה מקום, לפי דעתם, רק למראית עין, ואם אפשר הדבר, צריך להשתדל, שלא תתפוס מקים כלל. ולעומת זה תעלה על במת החיים בכל המונה ושאונה הלשון הז'רגונית, או, כמו שמטעימים הם ליתר חזוק, הלשון „היהודית", שאותה יש חובה ללמוד, אותה יש חובה לנטוע בתיר עיקר הלאומיות בבתי־הספר העממיים לישראל. צריך להבחין את הדברים בשלמותם, כמו שהם. לא בז'רגון צריך ללמוד, יען כי שפת־האם הוא להעם ואותו הוא מבין מלידה, אלא את הז'רגון כשהוא לעצמו צריך ללמוד, יען כי הוא היסוד הראשי בלאומיות החדשה של ישראל ומבלעדיו — אין כל או כמעט אין כל. לפעמים, מפני הכבוד, הם עוד מזכירים את „יסודות האֶתיקה של עמוס וישעיהו" הראויים לשבח, אך כמה כל זה אצלם מן השפה ולחוץ, כמה מן הקרירות והזרות נודף מדבריהם על עמוס וישעיהו!.. אולם, אם המנהיגים והמורים החדשים מוצאים לפעמים צורך, מפני השלום ומפני טעמים דיפלומטיים, לצאת

ידי חובה ולהרכין ראש וגם להראות כעין פנים שוחקות להעבר וללשון העברית בתור לשון-העבר, הנה ההמון יקח את התורה החדשה בלא התחכמות יתרה ויעכל אותה בפשטות גמורה לפי דרכו, ואז תצא התמונה בולטת כל צרכה... ככה זכינו כבר לשמוע ממערכות הז'רגון את קול האספסוף (יש ויש, אשר צריך לקרוא את הילד בשמו האמתי) קורא בכח, כי „כל חכמת ישראל ושפת עבר נמשל לגיף חנוט מת הטעון גניזה, כי יחוסנו ללשון-הקודש צריך להיות כיחס שיש לנו ללשון הטורקים והסינים ועוד פחות מזה" (עיין מכתב מהומל ב„הד הזמן", גליון 72, ש"ז). זאת תורת הז'רגון, לאמר, הלשון „היהודית" החדשה, וזה פריה בראשית דרכה בחיים, ונקל, אפוא, לשער, אנה פניה מועדות לעתיד, כאשר תבצר עמדתה ותכבוש לה מקום קבוע בחיי העם... המעולים שבסופרי ז'רגון, ביחוד מן הזקנים, בודאי ירתעו לאחוריהם למשמע דברי בוז ונאצה כאלה יוצאים מפורש מפיות בני ישראל; אך יעשו נא חשבון-צדק ואז יוכחו לדעת, כי גם ידיהם היו במעל, כי מקור הרעה הוא בשלהם: הם הטיפו כל היום ל ה ק ו ל ט ו ס של הז'רגון, ומזה הסתעף להבאים אחריהם להרים את הז'רגון על נס בתור השפה הלאומית של ישראל, בתור תמצית החיים המיוחדים לו, בתור יסוד הכל, שבו נתיחד בתור עם נבדל ושהוא אך הוא מראה על מהותנו והוא אך הוא מבליט את הויתנו הלאומית. לא תמול הוא עם ישראל על ארץ רבה, אלפי שנה הוא מונה לקיומו, חליפות ותהפוכות לטוב ולרע עברו עליו עשרת מונים, אך מעולם לא עלה על לבו לבחור לשון חדשה למחשבתו הלאומית, לבטוי נפשו הישראלית, להבעת מהותו היסודית, אם כי תמיד, בכל שנות גלותו הארוכה, היתה לו שפת-עבר רק לשפת-הספר ולשון-דבורו באה לו מן החוץ, היתה שפת-עם-נכר. שום לשון אחרת זולת שפת-עבר לא זכתה מעולם מצד עם ישראל לקולטוס לאומי. הרגיש העם והבחין, כי עם ישראל כולו, בשלמותו, בצביונו ההיסטורי ישמור את צורתו הרוחנית רק בשפת-עבר, שפת התורה והנביאים, ועל יסוד מוצק זה סדר את יחוסו ללשונו המדוברת באשר היא שם. אחד ממכבדי הז'רגון התאמץ זה לא כבר להוכיח במאמר מדעי על יסוד של שו"ת נושנות, כי כבר במאה הט"ז והי"ז היו עושים ברוסיה ופולין גביות-עדות בז'רגון ומכריזים כרוזים בבתי-כנסיות ובתי-מדרשות בז'רגון, ומזה בא הסופר לידי מסקנא, שכבר שררו אז ברחוב היהודים שתי לשונות, עברית וז'רגון, בתור בעלות זכיות שוות. אבל כמה מקלקלת המגמה את השורה וכמה רחוקות כל החקירות הללו מן האמת והמציאות! בודאי, כשהיה הצורך להכריז ברבים על איזה דבר למען ידעהו העם מקצהו, כתבו את הכרוז בלשון המדוברת והמובנת להמון, אך כלום נתנו לאותה הלשון ערך קולטורי? כלום אפשר היה להעלות על הלב, כי פנקסי הקהלות יהיו נערכים בז'רגון, כי כתבי-קשר משפחתיים או מסחריים ומשפטיים יהיו נכתבים בז'רגון? כלום היה הדבר נוהג, שאנשי העיון והדעת יעלו את מחשבותיהם על ספר בז'רגון במקום שהיה להדברים ערך ידוע כשהם לעצמם ולא נכתבו לתועלת ההמונים והנשים בלבד? — בז'רגון למדו גם תורה ונביאים, משנה וגמרא, יורה-דעה וחושן-משפט ורמב"ם, אך כל זה לא נתן להז'רגון חשיבות לאומית מיוחדת, כי כשהוא לעצמו נשאר כולו חול, ענין מן השוק, מתחתיות

החיים, אשר לצחוק היה שיחשבוהו ל„דבר שבקדושה", אם נדבר בלשון הימים ההם. יחטטו מעריצי הז'רגון כנפשם שבעם בשו"ת ישנות וימצאו רשמים לקיומו בתקופות עתיקות בערך, — כל מה שיוסיפו למצוא נוסיף להוכיח מזה את מעוט־ערכו ואת המצב השפל שתפס בחיים: אם מבלעדי גביות־עדות בשו"ת להרבנים לא נשאר ממנו בחיים מאומה — כלום יש לך הוכחה גדולה מזו על כל מעוט־ערכו וכל שפלות־מצבו? — ואמנם, כלום הרבה נשאר לישראל מן הצרפתית, שדברו היהודים בימי רש"י ובעלי־התוספות, או מן הספרדית בימי אלבו ואברבנאל? — וממש „הון רוחני" כזה נשאר לישראל גם מן הז'רגון האשכנזי, למרות התפשטותו בתוך חלק גדול מתפוצות ישראל. כן, מאומה לא יצר ישראל בה„עברי־טייטש" שלו, וצחוק מכאיב־לב הוא להציג במערכה את היצירה הלאומית העברית עם הנביאים בראש ואת היצירה־כביכול הז'רגונית, שנתבטאה באיזו „בבא־מעשיות" או בזמירות ההמוניות, שנקבצו במאספם של מאַרק וש. גינזבורג. בגויל אחד של ספרי התורה והנביאים יש יותר קולטורה לאומית־ישראלית, יותר הכרה־עצמית עממית ואף יותר גובה אנושי ויפעת־עולמים מבכל מה שנכתב בהז'רגון מיום הולדו ועד היום הזה. אך אין לנו צורך להעתיק את מחשבתנו אל מרחקי העבר; די לנו להראות, כי בדף אחד של ביאַליק יש יותר ישראליות וגם יהודיות, מבלי לדבר על מלאכת־המחשבת, על הנצח והעוז וההוד, מבכרכים שלמים של השירים הז'רגוניים בהקבצם כולם יחד. וזהו — צריך להטעים את הדבר בכל תוקף! — לא רק בזכותו של תכשרון הגאוני אשר לביאַליק, אך גם — ואפשר כי ביחוד — בזכותה של השפה העבריה: שפה זאת, שהיא קלסתר פניו הרוחניים של עם ישראל מיום צאתו ממצרים ועד עתה, היא היא הנותנת להמשורר בחסד אלהים גם תיכן, גם תמונות, גם צבעים, ולכל לראש — נשמה, — נשמת האומה עם בת־קול מהר סיני, מן הירדן, מן הלבנון . . . כי באמת כלום לא ידע חיים נחמן ביאַליק את הז'רגון, כלום לא נאמן הוא בכל גנזי „אוצרותיו", כלום לא בקרבת ברדיטשוב נולד ולא בתוך עמו ישב, ומדוע, איפוא, כנפיו מקוצצות בבואו לכתוב ז'רגונית וכאילו ביאַליק ממין אחר לגמרי יעמוד נגד עינינו? הידעתם מדוע? — יען כי הז'רגון הוא שפה נכריה לעם ישראל, לא ל„פוילישע אידען" בתור אלה, אלא לעם ישראל, — ובשפה נכריה מקומו של משורר יהודי לא יכירנו. פושקין ידע את השפה הצרפתית על בוריה ודבר בה בחוג מיודעיו ממרום הצבור בעיר הבירה של הימים ההם אולי יותר מאשר דבר רוסית; ובכל זאת ברוסית — השפה הלאומית לעמו — יצר יצירות בנות אל־מות, ובצרפתית, כמדומה לי, גם־כן נשארו ממנו איזו חרוזים, אך כמוהם בודאי מתגוללים בראש כל חוצות בפאריז ואין שם ואין זכר להם. סר כחו הגאוני של פושקין בהזדקקו לשפה נכריה, כאשר יסור גם כחו של ביאַליק בהזדקקו להז'רגון. והדבר הזה אינו תלוי כלל ברצונו של המשורר ולא במתכוין הוא נעשה, כי מונח הוא בעצם סגולותיה של השפה הלאומית, רבת הצדדים והגונים. נחוץ רק להתבונן בדבר! בימי גזרת ת"ח כבר שרר הז'רגון ברחוב היהודים בפולין בכל תקפו, — ולצרה איומה ועקובה־מדם כזו לא השאיר העם לדורות אף אנחה אחת בלשונו המדוברת, ממש כאילו הלשון ההיא לא היתה אז בעולם! . . . וגם בימינו,

שכל כך רבו בהם חובבי הז׳רגון ומעריציו, האם נשארה לדורות בז׳רגון אנקת האומה על כל התלאות אשר מצאוה בארץ הצפון?—סופרים ומשוררים יש עתה להז׳רגון כ„כוכבי השמים לרוב״, ומכולם לא נמצא אף אחד, שיוכל להגשים ולהבליט ביצירה ספרותית את יללת עם ישראל על אסונו החדש, אחרי שכבר דמה, כי ימי־הבינים לא ישובו עוד. על גזרת ת״ח בכה בעל התוספות יו״ט בסליחותיו לפי טעם הימים ההם, ועל צרותינו האחרונות זעק עד לב השמים חיים נחמן ביאליק, ובז׳רגון—אין אומר ואין דברים, אם לא לחשוב את „יצירתו״ של פינסקי, אשר בדם ישראל השפוך מצא מקום רק להרים על נס אותה התנועה, שעל דגלה היה כתוב, שצריך „לקרוע את היהדות״ . . . כחו של הז׳רגון אתו במקום שצריך לתאר את הרפש, את הדלות, את הקטנות של „הרחיב״, במקום שבאים לשים ללעג ולקלס את הבריות העגומות, הנודדות שם כצללים; אולם כיון שצריך להתרומם לגובה החיים הלאומיים, כיון שצריך להביע את המחשבה הישראלית בשלמותה העולמית מדור־דור, עומד לפנינו הז׳רגון חסר־אונים ומדוכא, כאסופי, כנכרי מן החוץ, שבעסקי בעל־הבית פנימה אין לו אף דריסת הרגל. עוד ינסה העלוב לפעמים להקשיב רב קשב את הנחשב והמדובר בעולם שאינו שלו וקטעים־קטעים ישים בכליו לכסות על מערומיו; אך אותם הקטעים, שבמקורם הם מצודדים נפשות, נעשים פה לאיזה סרח־עודף והקבצן הזר, המתכסה בטלית שאולה שלא מדעת בעלים, יעורר רק רגשי אי־רצון וקלסה בעיני כל נבוני דבר . . . כי בכלל אין עם בא לאמר בבוקר אחד לא־עבות: עד הנה היתה לי שפה זו שפתי הלאומית, ועתה אי אפשי בה עוד ואלך ואבחר אחרת במקומה. „לעשות היסטוריה״ בתבנית כזו מוכשר רק מנין של בטלנים באיזו צ ירנוביץ, אך לא עמים שלמים, ומה גם עם עתיק ובעל־נסיון כעם ישראל. העם בשדרותיו הרחבות מתיחס גם עתה להז׳רגון ממש כמו שהתיחסו אבותיו בדורות הקודמים ל„עברי־טייטש״, לא פחות ולא יותר. בעת שידובר על היהדות באמת, על אותו הגרעין הישראלי, אשר בעדו יסבול העם את כל יסורי־הגלות ובו יחיה ובו ימות, אז נחשב הז׳רגון בעיני העם כולו כקליפת השום, כאופן החמישי לעגלה. אם המון העם ידגול בשם „אידיש״ במובן הלאומי, היא מכוין בזה למה שאנו קוראים „עם ישראל״ בכל עמקי ורחבו ההיסטורי, אבל כלל וכלל לא להז׳רגון האשכנזי. ויודע העם וחש ומרגיש בכל נימי נפשו הלאומית, כי „אידיש״ צריך הוא לשאוב רק מן המקור העתיק, מקולטורתו העברית, ודוקא בלשונה היסודית, לא זולת. ולכן, למרות כל תהפוכות העת האחרונה, עוד ה„חדר״ ובית „תלמוד־התורה״ מתקיימים בכל תקפם העממי: שם מוצא העם אותו ה„אידיש״, אותה הלאומיות הדרושה לנפשו הישראלית, שהוא רואה בה יסיד הויתו בתור חטיבה מיוחדת בתוך כל שאר העמים; ואת ה„אידיש״ הזה דורש העם בתנאי של בני גד ובני ראובן, כי יתנו לו דוקא בעברית, יען בז׳רגון אינו בעיני העם „אידיש״ כל צרכו ולא לבזה ישא את נפשו. ובזה מונח גם סוד קיומו של „החדר״ עד היום הזה, למרות כל מומיו וחוסר־הבסים שלו בחיי המעשה. הנה כי כן כל אלה השואפים להכנים להמושג העממי „אידיש״ במובנו הלאומי את הז׳רגון באים להונות את העם מנחלתו ההיסטורית ומזייפים הם לא רק את העבר של ישראל,

אלא גם את ההוה—את נפש האומה, את רוח העם כפי שהוא מתגלה בשדרות היותר רחבות של העם,—הן השדרות, שבשמן באים לדבר ולהטיף האנשים הטובים ההם, גבורי-צ'ירנוביץ . . . ונאמר נא להם, להמכובדים הללו, את פסוקנו בכל בהירותו ובכל תקפו המציאותי: באותה שעה שיכתבו את התורה על קלף בז'רגונית והעם יפנה לה מקום בארון קדשו הלאומי, וכאשר יגוללו את גויליה וירימוה לעיני כל הקהל יעמוד העם על רגליו ביראת הכבוד ויכריז בקול תרועה: „זאת התורה, אשר שם משה לפני בני ישראל", — אז יהיה הז'רגון האשכנזי לשפתו הלאומית של ישראל וכולנו נקבל את מרותו עלינו; אבל רק אז, ולא קודם . . .

ד.

הרכים והטובים שבתוכנו, אנשי החסד, המפשרים, „האוחזים בזה וגם מזה לא יניחו את ידם", קוראים בהטעמה מיוחדת „לשונותינו", ובקראם ככה, הם מביטים ברחמים ובתחנונים להצד-שכנגד לאמר: „הביטו, אנחנו כבר השלמנו, את הז'רגון נציג במערכה עם שפת עבר וכמעט שלא נדע הבדל ביניהם, כי אמנם שתי לשונות יש לישראל; אַל נא תקשו גם אתם את ערפכם ואל תדחו כליל את העברית ממחנה ישראל! אנא, מצערים אתם אותנו בזה! עשו נא עמנו חסד של אמת וצרפו גם את העברית להז'רגון ובעת שידובר על הלאומיות הישראלית קראו גם אתם „לשונותינו" ותצאו ידי חובתכם נגד המטרוניתא העתיקה, אשר סוף סוף יש לה ערך ידוע בחיים הלאומיים של ישראל"... הוי, אנשים תמימים וקצרי-ראות! אתם השלמתם, אבל הם לא ישלימו; אתם לשלום והם—למלחמה! ולא למלחמת מגן, אלא למלחמת תגרה. די ללבלר ז'רגוני לכתוב ספורים אחדים פחות או יותר כשרוניים—והיה כבר ל„גדול בישראל", והוא הולך למסעיו ב„תפוצות הגולה" להרביץ „תורה" בישראל, היא התורה החדשה, כי הז'רגון היא השפה הלאומית של ה„אידען" באמת, ולעומתה שפת עבר היא הושענא חבוטה בלא הוה ובלא עתיד וכו' וכו', וזאטוטי בני ישראל באיזה סמורגון או שניפישוק פוגשים את הדרשה הנלהבת של „הסופר הגדול" במחיאות-כפים סוערות, כפי שיאשרו אחרי כן ב„הד הזמן"... ושם כבר חולמים גדולות ונצורות: עתיד מבהיק, יצירות ספרותיות בז'רגון á la איבסן או קנוט האמסון. פרובלימות עולמיות יפתרו בז'רגון, מפתחות לחידות הנצח ימצאו בו, למסתרי נפש האדם ימצאו ביאורים ופירושים חדשים, והעולם הנאור יעטה אל השלל, שיביאו לו בהסח הדעת מן הארץ הז'רגונית החדשה עם ה„עם" החדש שקם בקרבה, ובזרי תפארה יעטרו את הז'רגון והיה לברכה בכל אפסי תבל... ולא דעת ולא תבונה להאדונים הללו, כי בארץ מלחה לא יגדלו ארזי לבנון, כי נשרי-שמים לא יעלו מן הרקק, כי כל העולה ופורח בישראל לגובה וליפעת-עולמים יפנה או להעבר הנאדר של העם, מקום גדולתו וגאונו של ישראל, ואז יותן תחת השפעתה של שפת עבר וספרותה ושם יציץ ציץ וישגשג ויעשה פרי או, לרגלי תנאי חיינו בגולה, יעבור כליל לעולם אחר ובשאט-נפש יעזוב את הז'רגון,—בריה עלובה מיום אתמול, חסרת שרשים ופרי גם יחד. הז'רגון היא כלי מבטאן של תחתיות החיים ב„רחוב". ושם אין

מקום לפרובלימות עולמיות כמו שאין שם מקום להמחשבה הלאומית הישראלית בגבהה העולמי, ומאין, איפוא, יקח הז'רגון העגום גם חומר גם צבעים למלאכת-מחשבתו? הז'רגון, בתור שפה המונית ללא בסים וללא עבר, כיון שהוא בא להתרומם מעט מעל חוגו ההמוני שבתחתיות ה„רחוב", הרי הוא פוגש אם בהעברית העתיקה מעבר מזה או בהאשכנזית השופעת מעבר מזה, והוא בְּתָוֶךְ נשאר קרח מכאן וקרח מכאן. דור ראשון של סופרי הז'רגון היה ניזון עוד „מפסלתן של לוחות", מן הקולטורה העברית במקורה ובשפעת סגולותיה, ועל-כן יש לפעמים ביצירותיו דברים קיימים לדורות; אבל הדורות הבאים של סופרי הז'רגון, שנתקו מקרקע הנחלה הרוחנית היסודית של האומה הישראלית ועמדו ברשות עצמם ועל חשבונו של הז'רגון כחי נושא את עצמו, אינם מוכשרים, לרגלי טבע המציאות, לא ליצירות לאומיות במובן המקיף והכולל את עם ישראל ולא ליצירות אנושיות ממרום החיים ומעולם המחשבה העליונה. לא האינטיליגנציה האורתודוכסית ולא האינטיליגנציה הנאורה לא תלכנה להתחמם לאורו של הז'רגון ולקבל ממנו השפעה רוחנית באיזו פנה שהיא. אין לברוא יש מאין. וגם המון-העם בעצמו, באותה מדה שהוא מסתכל בפניו הלאומיים, ביהדותו, בתכונותיו העצמיות, אינו עומד בקשר אורגאַני עם הז'רגון ואינו רואה בו את תמצית חייו הרוחניים; ואותם היסודות של ההמון, שכבר הלכו שבי לפני התורה החדשה של הלאומיות הז'רגונית ושהם מכריזים ברבים פתגמים מעין אותם, שהבאנו למעלה מפי האספסוף בהומל, חסרים הם כבר כל צורה לאומית אוריגינאלית, כי זהו טפוסו של הפרוליטאַריאַט הכללי בקויו השטחיים, ובשביל זה בלבד, שבמקום רוסית, אנגלית או איטלקית הוא מדבר ז'רגונית, אינו קובע לו כלל מדור בפני עצמו בעולם המחשבה והאמנות של האדם. צורה לאומית אינה נקנית כלאחר-יד על-ידי שיחת קרנות, על-ידי חכמה-קונטרסית ועל-ידי יצירות קיקיוניות בפרוזה וחרוזים, ואוי אוי להם להעלובים ודלי-הרוח הללו, הבאים לשלול מישראל את צורתו הלאומית הקבועה ובמקומה הם בוחרים לשלש את הצד הגלותי היותר קלוש של היהודי הפולני!... זה היינה המשומד, למרות כל זחיחות-דעתו ופזיזותו, כמה עמד כ„עבדא קמיה מריה" לפני היהדות ההיסטורית וכמה קשר לה כתרים בכל נימי נפשו היפה והפיוטית! אולם כלום להיהדות הז'רגונית אפשר יחס כזה מצדם של ענקי-הרוח?—טוב, איפא, כי ביאַליק גולד בעת אשר קולטוס של ז'רגון טרם יהיה בארץ והתחנך בחדרים ובישיבות וקבל השפעה רוחנית מן ההשכלה העברית במלוא הקפה, אשר על-כן היה למה שהוא ועם ישראל רכש בו משורר לאומי לדור-דורים, המאיר לו כעמוד-אש במדבר גלותו; אולם לו נולד אותו ביאַליק עצמו באחור זמן של עשר או עשרים שנים, בעת אשר פולחן הז'רגון כבר נפוץ מסביב, ולו היה מתגלגל לאַטמוספירה של איזו כנופיה ז'רגונית,—הלא היה אובד אז לעם ישראל בלא שוב עוד! היהודי ההמוני הפולני היה רוכש לו, אמנם, חרזן בעל-כשרון — לא יותר—אבל לעם ישראל היה א ב ד ן ביאַליק אבדה לאומית, שאין לה חליפין! — אמנם, ההמון, אינו קורא ואינו מבין את ביאַליק; אך הלא גם ההמון האשכנזי אינו מבין את גֶתֶּה, ובשביל כך גתה לא יחדול להיות גתה. לפי סידור החיים בימינו — ובמדה ידועה גם בתקופות הקודמות—לא ייצרו עוד ההמונים את הערכים הרוחניים

הלאומיים, ורק יחידי־הסגולה, העומדים במרום חיי הרוח, יוצרים ומחדשים ומעשירים את גנזי־הרוח של האומות. ואצלנו בני ישראל, בעמקי חיי העם, עומדות אותן הספירות, שהן מוכשרות ליצירת ערכים לאומיים־ישראליים, בקשר אורגאני עם שפת־עבר, יודעים אותה ויכולים וצריכים לדעת אותה — וזה מספיק...

רחוקים אנו מכל שמץ שנאה עֲוָת להז'רגון. מתיחסים אנו אליו כמו שהתיחסו אבותינו בתקופות הקודמות: לא נהגו בו כבוד מיוחד, לא למדו אותו כשהוא לעצמו, לא סלסלו אותו ולא פנקוהו, אבל הלא גם לא בזו ולא שקצו אותו. לא הקדישו לו את כשרונות העם ואת המחשבה הלאומית, אבל לא נמנעו מלהשתמש בו כבכלי־חפץ להורות את ההמון דעת ומוסר וארחות חיים, לפי מושגי הימים ההם. וגם אנו בזמננו מחויבים אנו להפיץ קוי אור ודעת בתוך ההמונים בעזרת הלשון היחידה המובנת להם. זוהי אלפא־ביתא, שתי פעמים שתים שהן ארבע, ושום בן־דעת אינו יכול להסתפק בזה אפילו רגע אחד. וככה צריכים גם אחינו הספרדים להשתמש בלשון האישפניולית שלהם לטובת ההמונים שלהם, ללמדם דעת ולתת את העולם בלבם. אולם לא הז'רגון האשכנזי ולא הז'רגון הספרדי ולא שום לשון אחרת בעולם יכולים למלאות לעם ישראל תפקיד של לשון לאומית מבלי שתמחה מעם ישראל צורתו הלאומית הקבועה והאמתית. ובאותה שעה שהז'רגון האשכנזי שוכח את מקומו וחוג עבודתו ברחוב היהודים ובא לשים על ראשו עטרה שאינה הולמתו בשום אופן, עטרת הלשון הלאומית, — אז צר ואויב הוא לנו וסכנה נשקפת ממנו לעם ישראל ולעתידותיו... התנועה הז'רגונית עודנה בחתוליה, אך בהיות בידה מפתח כל־כך מסוכן, כלשון הדבור, הפותח לפניה בנקל את לב העם, בודאי תלך ותתפשט בתחתיות ההמונים וגם בשדרות ידועות של האינטליגנציה, הנוהות אחרי הדימוקראטיות (למראית־עין או באמת — וזהי שאלה אחרת), ועוד יבוא יום, שהתנועה המסוכנת הזאת תרים ראש ותאמר להפריד „בין הגזע העברי הקדמיני" ובין היהודי הז'רגוני", בין חוקי ישראל, תורתו וארחות חייו היסודיים ובין ה„יהדות" החדשה, שדי לה הז'רגון וזמירותיו ושיחותיו והתוליו... ראשית־מעשיה של התנועה הזאת תהיה לגזול ביד חזקה מעם ישראל את בית־הספר העממי ולמסור איתו לרשותו של הז'רגון, שהוא יהיה המושל בו ואין לזר אתו. „האמונה" — שבה קשורה כל קולטורתנו העברית בקשר אמיץ — היא דבר פרטי, והרוצה ילמדנה בביתו; אולם בית־הספר העממי שייך כולו להז'רגון, שהוא הלשון הלאומית של היהודים, כי בו נשקפים פני האומה והכל ממנו והכל בו והכל בעדו . . .

נוריד את המסך. מי אשר עינים לו יכול להשלים בדמיונו מה יהיה פרי התנועה לפי גרעינה המתגלה לפנינו גם עתה.

וצריך עם ישראל לראות את הנולד ולקדם את פני הרעה בעוד מועד, בראשיתה . . .

בני־ערב

ח *).

גבעת־האהבה

(ציור).

1.

יחיד וגלמוד מוטל תֵּל־אַל־חֻבּ (גבעת־האהבה) בלב שדות־גלעד הרחבים, בעבר הירדן מורחה. כי תעבור מדמשק לְקֶרֶק וּלְעַמַּן ת־אנו וכי תבוא ממידבא לחשבון וכי תפנה לדֵרְבּ־אַל־חג׳ תשורנו. גדול לאין קץ ורחב לאין סוף המישור המחבק את רגלי ה„תל״. רחבים השמים במקום הזה, זרועותיהם פתוחות לרחבה ובכל מקום אשר יפול עליו מבטך תראה רק מישור, מישור לאין קץ. והקרקע— בתולה. מימי נח לא נחרשה ולא נזרעה. אף־פעם לא קרע הברזל החצוף את קרום־תמימותה, ובימי החורף, כשיתקדרו השמים בעבים שחורים וחשרת מים ישפיעו על הקרקע וזרח השמש וחמם את האדמה, — אז תלבש כל הארץ דשא ירקרק למינהו. וגדל הדשא, עד לברכים יגיע. ובאו אורחות גמלים, בקר וצאן מן הדרום ומן המזרח יבואו. מעבר לים־המות ומן המדבר. יבואו ויכסו את פני הארץ כארבה לרוב וילחכו את כל עשב השדה אשר על פני כל המישור.

ועל פני כל המישור הזה שולט ה„תל״ לברו...

רם הוא ה„תל״, והצריח אשר בראשו עד שחקים יגיע. ירוק הוא ה„תל״ ומגוון: דשא ופרחי־שדה לרבבות מיניהם יכסוהו. ואבני הצריח גדולות ושחורות, שחורות מרוב ימים. וזעומות הן האבנים השחורות ומפילות אימה על אורחות הגמלים העוברות מרחוק ועל רועי הצאן והבקר, המרביצים את עדריהם הרחק כמטחוי קשת מ„גבעת־האהבה״ . . .

עוברים מרחוק זקני הבדואים, רוכבים על סוסיתיהם הלבנות כשלג החרמון. פרושות באויר פאתי זקניהם הלבנים כסיד אשר בהרי יהודה. עביות־משי דקמת־דמשק עביות צחורות כצמר הצחר של כבשי גלעד, בעלותם מן הרחצה, יורדות ונופלות מעל שכמם ומטה. עוברים זקני הבדואים מרחוק וזורקים מבט של זעם כלפי התל...

עוברים בחורי הבדואים. משחקים הבחורים על סוסותיהם האבירות. צוהלות הסוסות וארץ הן מגמאות. נוצצות לעיני השמש ברק־רעמתן של הסוסות השחורות. בוער לעיני השמש ברק האש אשר באישוני עיניהם השחורות של הבחורים. ותלתליהם השחורים מתפרצים מתחת לְכַּפִיוֹת (מטפחות־הראש) וזחלו על המצח, על העינים ונפלו והתפזרו על השכם. עוברים מרחוק בחורי הבדואים וזורקים מבטים

*) עיין „השלה״, הכרכים הקודמים.

של להבה כלפי התל ודם הנוער רותח בעורקיהם . . .

עוברת אורחה מרמשק לקרק. על דבשת הגמלים שוכבות סרוחות על מרבדיהן בתוך כסאותיהן נשיהם ובנותיהם של האיפינדים, הבנות העירוניות הלבנות, אשר פניהן מכוסים צעיפים עבים... והן, כאשר אך יעברו שומריהן המזוינים מהן והלאה, מתגנבות ומגלות בחרדה את פניהן. רגע משקיפות החוצה עיניהן השחורות, השחורות כליל—והן זורקות מבט כלפי התל... אז תבריק אש זרה בתוך עומק אותן העינים ולב הבנות דופק, דופק...

כל אלה אל התל לא יביאו.

ואף ה„אינגליזים", אלה הכופרים החצופים, הרצים רוץ ועבור לאורך כל הארץ ולרחבה כשועלים, אף הם עומדים מעבר לגבול התל הרחק כמטחוי קשת. עומדים, מביטים תוך „חליליהם של זכוכית" ואליו לא יגיעו...

— יַסַק!—קוראים להם החיילים המאמינים, המלוים אותם על דרכם. ודאים בקול, שאינו סובל שום התנגדות . . .

— למה?

— סכנה!..

ואמנם, יודעים הכופרים, שיש סכנה במקום הזה. מעשה בחצוף אחד, שלא השגיח בהתראת חייליו ועבר את הגבול—ומיד נפל חלל: כדור חצוף עוד יותר ממנו התפרץ מראש הצריח ופלח את רקתו. . . רצו אחיו הכופרים אל הרשות, אל ה„קונסול" . . . חרם העלו בידם:

— כלום תרדפו אחרי הרוח בשדה?.. מסורת הבדואים... אין לעבור עליה...

למי התל?.. למי הקרקע אשר בגבולו?..

השלטון בכל המישור עובר מיד ליד. קרקע־הבתולה רוויה היא דם הנלחמים עליה. נלחמים בני־ערב בבני־ערב. נלחמים רועי־המדבר ברועי־השדה. נלחמים חיילי־התורקים בחלוצי־הבדואים. לא אחת ולא שתים פרצה מלחמה קשה על־יד גבול התל... אבל מעבר לגבולו לא יבואו הנלחמים: התל והככר אשר מסביב לו אין בעלים להם. אף לאחד משבטי הבדואים אין זכיות עליהם. ואף הדשא הצומח על התל ולרגליו לא היה מאכל לצאן ולבקר. יצמח הדשא, יגדל, יפרח—ויבול תחתיו...

אין לבני האדם שליטה בתל ובתוך גבולו... ה א ה ב ה שולטת בו...

וככה מספרים בחורי הבדואים איש לרעהו מפי זקניהם, ובספרם עיניהם נוצצות ולבותיהם דופקים:

לפני הרבה, הרבה אלפי שנים באו „בני־אִסְרַאִיל" ויכבשו את הארץ ויכסו את פניה כארבה. אז ישב אללה על כסא־המשפט. ונביאו של אללה בימים ההם, נביאם של בני־אסראיל, היה נביא מוסה, נביא זועם וכועס, נוקם ונוטר. וכלב נביאו לב אללה: רק משפט ידרוש כל היום, רק צדק, רק מעשים טובים. וכל המלאכים, אשר העמידם אללה להשגיח על בני האדם אשר על פני האדמה, כל המלאכים האלה נקראו לעמוד לפני כסא הכבוד. ויעלו המלאכים בסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ויעמדו לדין. כבני־מרון

עוברים המלאכים זה אחר זה ונותנים דין וחשבון. ונביא מוסה, נביא אללה, עומד לימינו. ויאיר אללה את פניו אל המלאך הממונה על הדין, אל המלאך הממונה על הצדקה ואל כל המלאכים הממונים על המעשים הטובים ועל המדות המשובחות.

פתאום התקדרו פני אללה ועיניו הפיצו זעם: המלאך הממונה על האהבה נצב לקראתו...

— מה שליחותך? — קרא אללה בקול מחריד.

— אהבה...

— אהבה שבין אדם למקום?

— לאו...

— שבין אדם לחברו?

— לאו...

— שבין אדם לחוה — נזרק מבין שפתי הנביא מתוך לעג מר.

— אָח!..

ויצו אללה לעושי רצונו, וישפכו סוללה בין שדות גלעד הרחבים, וצריח בנו על גבי הסוללה; אבנים גדולות בנו את הצריח. וככלות העבודה, אשר נביא מוסה היה מנצח עליה, צוה אללה ויסגרו בתוך הצריח את מלאך־האהבה ובריחי ברזל שמו עליו.

עברו אלפי שנים. „בני־אֶסראיל" חטאו ויעשו את הרע בעיני אללה. ויגרשם אללה מארץ חמדתו ויפיצם בכל רחבי תבל, ואת ארצם נתן מתנה לעם־בחירו, לבני־ערב.

ועוד הפעם ישב אללה על כסא־המשפט ונביאם של בני־ערב, נביא מחמד, עומד לימינו. ולב מחמד מלא אהבה ורחמים לכל הבריות. מוחל לעוונותיהם וסולח לחטאותיהם. ואף את האשה החוטאת אהב.

ויעלו כל המלאכים בסולם עלו מן הארץ השמימה ויעברו אחד, אחד לפני כסא־הכבוד לתת דין וחשבון לפני בורא עולמים.

נפקד רק מקומו של מלאך האהבה.

— מלאך האהבה איהו? — שאל נביא מחמד.

פני אללה נעשו נזעמים:

— עודנו כלוא בצריח, אשר בניתי לו תחת השגחת נביאי הנאמן, נביא מוסה. עוד לא נרצה עוונו...

את פני הנביא כסה צל של עצב.

— מה לך, מחמד נביאי, כי נעצבת? מה בקשת ממני ולא עשיתי? המעט ממך כי את כל הארץ נתתי לבניך, לבני־ערב, ואת בני מוסה נביאי הנאמן גרשתי מפניהם?...

— הארץ, אשר נתת לבני, טובה ורחבה היא, אבל אין בני יכולים לחיות בלי אהבה...

— הלא הפקדתי עליהם את המלאך הממונה על אהבת האדם למקום ואת המלאך הממונה על אהבת האדם לחברו, ומה לך עוד?

— אף לאהבת חוה הם צריכים...

פני אללה נעשו נזעמים עוד יותר. עננים כבדים כסו את מצחו.

— אללה! כבר רצתה חוה את חטאתה...

— רוצה אתה למלא שוב את העולם חטא ועוון כלפני המבול? האם להשחית את בני־האדם חפצת?

— יעמדו בני האדם בנסיון!... וחוק תשים להם: איש כי יאהב את אשת חברו, אשה כי תחטא לבעלה—אחת דתם למות...

— ומתו כל האנשים!

— מקום־מקלט תשים להם: כל הנמלט אל התל הציל את נפשו ... יד איש לא תגע בו בתוך גבול התל... מקלט לאהבה יהיה...

— יהי כדבריך! — אמר אללה ויסר את בריחי הצריח אשר על התל...

וכאשר פנה מחמד ללכת אמר לו אללה:

— עוד רחוק, רחוק היום—מי ישורנו?... אבל בוא יבוא: „בני־אסראיל" יכבשו את התל ואת הצריח אשר עליו והיתה כל הארץ להם כבראשונה.

ככה מספרים בחורי הבדואים. מפי הזקנים הם מספרים כן...

2.

ערב. אחד מימי האביב. חצי ניסן. השמש נטתה לערוב. גדולה היתה השמש, עגולה ומלאה אש אדומה. אבל כבר ניטל חומה. נחמה השמש על הרע, אשר עשתה בצהרים לבני האדם, שבלי חמלה הכו קרניה הבוערות על ראשיהם, ורוצה היא למצוא כפרה לעוונה: צברה את כל הנועם שבאוצרותיה, את כל הרוך והעדן אשר בהם, וזרקה לבני־האדם: קחו מלא חפניכם! התענגו מלוא נפשכם! זכ־ונו!...

והיקום מתענג...

אורחה של בדואים צעירים רוכבים על סוסיהם שבה מדרכה הרחוקה אל אהליהם. ולב הרוכבים טוב עליהם: הם מדברים, צוחקים ומספרים בנפש רחבה. צוחקים אף הרמחים הארוכים, צוחקים ומתהפכים באויר. עשר אמות אורך כל רומח, ומבריקים לעיני השמש כידוניהם השחוזים. אדומים הכידונים מקרני השמש, כאילו היו מגואלים בדם. נפלו העביות מעל שכמם והן מכסות את רגלי הרוכבים ויורדות משני עברי הסוסות... וגם לב הסוסות טוב עליהן: יודעות הן את נפש בעליהן, הולכות הן מתוך רקוד, ראשיהן נטויים למעלה זנבותיהן מתנפנפים מאויר... פעם תעקר איזו סוסה ממקומה, תעקר, תעוף כחץ מקשת, תעוף מן החבורה והלאה... ויושב לו הרוכב נטוי גרון, צמוד אל גב סוסתו כאילו היה עמה לבשר אחד, ורוחפת הסוסה באויר, שטה, עפה—ופתאום עמדה, דבקה אל מקומה. עמדה על רגליה האחורות ורגליה הקדומות תלויות באויר, כאילו בקשה להתהפך ולהשליך את הרכב. אבל הרכב יודע לשלוט בסוסתו! סבוב עשה על מקומו—ויעמוד. ועוד הפעם סבב את סוסתו בעגול ושוב עמד. וחוזר חלילה... הולכים העגולים ומתרחבים, מתרחבים וגדולים, עד אשר התקרבה כל החבורה—והרכב יצא ברקוד לעומתה...

עמדה הסוסה השובבה בשורה ושתים אחרות יצאו במקומה. נעקרו פתאום

ממקומן. עפו פעם אחת, טסות באויר, ממש אין רגליהן נוגעות בקרקע... ואין העין בוחנת מרחוק, היכן מתחלת הסוסה והיכן גומר הרוכב... וכהרף עין נעלמו.. מי ינצח?...

נעלמה החבורה.

שני סייחים נחשלו אחורי החבורה. צעירים הם, עוד לא מלאה להם שנה; דקות, דקות וגבוהות רגליהם ודקים וארוכים צואריהם המושטים באויר. וראשיהם הקטנים עם האזנים הקטנוניות והזקופות נטויים למעלה. ונחיריהם נפוחים: מריחים הם באויר... והסייחים מצחקים. צעירים הם, מלאי־כח וחפשיים, חפשיים לנפשם; עוד לא ידעו רסן, עוד לא רכבה על גבם רגל אנוש... הם מקפצים, עפים כל אחד לעבר אחר או מתחברים וצוהלים זה אל זה. פתאום עמדו, הפכו את פניהם, צהלו ונערו ונטויי־גרון ומשורבבי־זנב הם רודפים אחרי החבורה.

חבורות חדשות. הרועים מוליכים את עדריהם הביתה, אל האהלים. שבעים העדרים, מרושני־עונג, שבעים ושמחים אף הרועים. בגאוה ובמנוחת־בטחון צועד בראש הכבשים הרועה הראשי. עור כבש על גבו והשערות למעלה. הנַבּוּט מונח על גבי כתפו כמו מאליו. ומחלל הרועה בחלילו שיר עליז וצוהל. ומאחורי הרועה צועד האיל, לובש גאוה אף היא וקרניו הסבוכות כאילו אומרות שירה. ואחרי הרועה והאיל נמשך כל העדר הגדול, הכבד: הרבה מאות כבשים. והכבשים כאילו נושאים על גבם גלי תכלת, שערותיהם הלבנות יורדות ומגיעות עד לקרקע ועל גבי הקרקע נמשכות אליותיהם השמנות. ומצד העדר ומאחוריו הולכים שאר הרועים וכלביהם... ובמהירות, כמעט בריצה, מוליכים הרועים את עדרי הבקר. שבע, שמן הבקר. שערות עורם הקצרות חלקות ונוצצות הן כאילו הן עשויות במסרק... והרועים צועקים, מנענעים בנבוטיהם ומשמיעים קריאות משונות:

— האָ!... האַי!... האָוּ!

ורצים הרועים הצעירים קלי־הרגלים משני עברי העדר לעצור את הפר או הפרה הפורצים גדר. ורועה זקן נושא בכפיו עגל קטון רטוב: זה עתה נולד. אמו רצה מאחורי הרועה ונוהמת: חוששת היא לגורלו של פרי־בטנה...

ומלא האויר ריח חלב, ריח שובע, והיא משוקה־נחת ומרווה־דשן...

השמש ירדה לקצה השמים. קצה האחד נגע בקרקע, נגע ונשקע בו... הוא נאחז בסבך וכל השמש נמשכה אחריו למטה. התחילה השמש גוססת. קצרה היתה גסיסתה ויפה. רחבה נעשתה ועגולה... ועמוקה היא, וכה מלאה געגועים אל החיים, מלאה החנונים על נפשה ומלאה גבורה.. ובמנוחה מתה השמש; הבריקה אחת ושתים—ואיננה... ואיזה צל ענקי נפל פתאום על פני היקום, נפל ופרש את כנפיו לכל עבר והאור נתמזג בחושך... אבל עקבות השמש נראים עוד: שרפה פרצה בקצה השמים מזרחה. שוליהם אדומים ומלהטים.—ופני הלבנה נתגלו יותר ויותר: שעת שלטונה הגיעה... והשמים שקטים במרומם. שקטים, צלולים ועמוקים. מנוחה של נצחיות שפוכה עליהם. מנוחה של בטחון אלהי. ומשגיחים השמים בשויון־נפש אל מלחמת־ההתחרות שבין שני המאורות. יודעים השמים: תזרח השמש—תאסף הלבנה, וכאשר תבוא השמש — תעלה הלבנה, אבל השמים לעולם יעמודו! — ושופכים השמים מבטחונם על פני כל היקום, וקל לו ליקום תחת כנפיו של אותו הבטחון ונוח לו תחת המחסה של אותה הנצחיות...

ושקטה אף האדמה, היא פושטת את איבריה ומתמתחת, היא נחה מעמל היום, ורחבה היא האדמה, רחבה לאין סוף, עד לקצה השמים תגיע...

וגם העשבים, המכסים את פני השדה, אשר כל היום הם נרמסים ברגלי העדרים, מתישרים, הם מרימים ראש: הרגישו במנוחת הלילה, הרגישו בטל השמים והם נותנים את ריחם הנעים. והרוח הקל, הבא מן הירדן, מביא מעֵמק יריחו ריח של אילני־בושם.

ושקט הוא כל היקום... רק זוג של נשרים, אשר יצאו לשחר לטרף, חוצים את האויר, שמים להם דרך בלב השמים ושטים בתנועות מהירות־מהירות הלאה־הלאה, למקום אשר שם לא תשורם עין, וצפרי־השדה הקטנות, המקפצות זוגות־זוגות על גבי הקרקע ושטות בשכבת האויר מלמטה, מצפצפות ומתעלסות באהבים... נשתתקו הצפרים הקטנות האלו: שמעו את רשרוש הכנפים האבירות והתחפשו כמתות...

שקט היקום. צללי הליל מתחילים לכסותו יותר ויותר. והצללים מתעבים.

ובתוך הסביבה השקטה והבודדה, בתוך הסביבה הרחבה והנוחה עומד התל ועליו הצריח לבדו. עגום הוא עומד ומטיל צל שחור וארוך לאחוריו. ובתוך הצוהר הקטון אשר בראש הצריח אין אור... סימן הוא, שהצריח ריק.

צללי הלילה מתעבים. הדממה המתה מתגברת.

— הם!... קול משק... שעטת פרסות...

כל היקום כאילו נטה את אזנו לשמוע.

— מי הוא זה? איזה?... מנין בא הקול?...

רגע נפסק הקול... מת.

ושוב נשמע הקול... כן: שעטת פרסות...

עלוב הוא הקול הגלמוד בתוך שלטון הדממה ומלא הוא הקול עצב חרישי...

רק קול אחד, קול יתום, בתוך עולם מלא של דממה...

והקול הולך וחזק, הולך וקרוב...

צל נראה מרחוק... פתאום קרב ונח על גבי הקרקע... והוא הולך ומתקרב אל התל...

סוסה... עליה רוכב. בדואי, שהוא עטוף עביתו עד לראשו ופניו מכוסים בכפיתו. רק שתי עיניו נוצצות מבעד לכפיה כשתי גחלים בוערות... וביד הרוכב — גוף של אדם... גבר?... אשה?... הראש מונח על לבו, דבק, צמוד אל הלב... ומתחת למרבד המכסה את הגויה נשקפות רגלים... רגלים קטנות, רגלי אשה!..

כבדה נשימתה של הסוסה וכולה מכוסה זיעה... עד לתל באה הסוסה עמדה. מעל הסוסה קפץ הרוכב: גבוה, זקוף כאלון... ובידו הוא אוחז את משאו, אוחז בזהירות מרובה... פרש את המרבד, הניח את הגוף על הקרקע... וקול־מלחשים נשמע, לחש מלא עוז:

— לאַ אַללה אלא אַללה וסעידנו מחמד רַסול אַללה!

3.

לילה. בלב השמים שוחה הלבנה ואורה כה רך, כה טוב! ואינו דוקר, אינו מסמא. והאור אוצל מרכו על כל המישור והוא נעשה שקט ורך. וקסם נסוך

על אור זה. איזו סודיות עולמית רוחשת בין הצללים הדקים, המרחפים על פני כל הכבר הרחבה של המישור הגלעדי. והשמים עמוקים כתהום... ועמוקה תכלת־השמים וצלולה, ורבוא־רבבות של כוכבים מבריקות על פניהם במרחק לא־יושג... כוכבים בודדים, שורות של כוכבים, קבוצות־קבוצות, קמצים־קמצים של כוכבים... מנין כל אלה?...

ודממה שלמה שולטת בכל המקום. רק לעתים רחוקות חוצה את האויר איזו זעקה... ממרחק תבוא הזעקה—מתפרצת ומתה... חיה? שודד?—מי יודע!... ובין העשבים נשמע הרשרוש הקל של רמשי הליל, שיצאו אל צידם...

שקט ואלם שוכב ה„תל". צל הצריח הנופל מאחוריו גדל ומתמשך לאין סוף... ובראש הצריח, מבעד הצוהר הקטן, נוצצת אש קטנה, אש לבנה ורועדת... סימן הוא, שיש חיים ב„תל".

על התל, לרגלי הצריח, פרוש על הדשא הירוק, הגבוה והרענן מרבד פרסי דק. על המרבד שוכבת אשה מכוסה עבית־משי דקה וראשה מונח על גבי אוכף. ומעל ראשה מתפשלות שערותיה הארוכים השחורים ומכסות את האוכף מכל עבריו. וחורים, חורים פניה של האשה ודקים מאד, כפני אותן הנשים, שהן עוברות על דבשת גמלים מדמשק...

מנין דמשקיה לבדואי?

וכבדה נשימתה של האשה. ועיניה עצומות ועפעפיה הארוכים והשחורים מדובקים זה בזה. היא ישנה...

ולרגליה יושב בדואי. על עביתו השחורה הוא יושב. רגליו מקופלות תחתיו. בתנועות שקטות ושקולות הוא מוסיף לרגעים מן הקוצים היבשים, שנצברו על ידו, אל אש המדורה הקטנה, הבוערת על־יד הישנה. שקטה האש ובוערת במנוחה, לא תקטן ולא תגדל. והאור האדום של האש מגדיל את חִוְרוֹנָהּ של הישנה. ולאור זה היא נראית כה צעירה ורכה—. ואור־האש נופל גם על פני הבדואי. שחורים פניו ושזופים ונוציים כרשת של ברזל. ובעינים השחורות אש בוערת. וצעירים פני הבדואי, עוד טל הבחרות ילין על מצחו... והתלתלים השחירים פורצים מתחת לכפיה, נופלים ומכסים את הצואר ואת האזנים...

מבטו של הבדואי אינו יורד מעל פניה החורים של הישנה...

— ישנה!... מְסְכֵּנָה!... עיפה... יום ולילה בלי הרף...

ומבטו של הבדואי פונה מפני האשה ונופל על סוסתו. זו נחה כבר. זיעתה יבשה ורק כתמים לבנונים יבשים נשארו על גבי השערות. עומדת היא ואוכלת מן העשב הרענן. לתאבון היא לועסת.

— מסכנה!

ומבטו המלא חבה אינו יכול למוש מסוסתו:

— אכלי, נוחי. לפנות בוקר אתן לך שעורים.

— וי, וי!—פרצה קריאה של בהלה מפי הישנה, שפקחה פתאום את שתי עיניה השחורות והעיפה מבט מלא פחד וחרדה...

— אולום! (מות!) — קראה בלשון זרה.

הבדואי רעד תחתיו...

—השקטי, חמדתי, השקטי!... אין רע... לרגלי ה„תל" אנו יושבים...

הבדואי נטה את ראשו אל הישנה, אבל היא אינה רואה עוד מאומה... שוב עצומות עיניה ושוב כבדה נשימתה...

—חביבה, כמה גדל פחדה!

וידו של הבדואי מוסיפה קוצים אל המדורה... בוערת האש, בוערת ולוחשת לחש חרישי.. והבדואי הצעיר חושב את מחשבתו הנפלאה:

רק לפני ארבעה ימים התחיל הדבר... לפתע פתאום בא ... לנוח רצה חמדן, לשים קץ לנדודיו. טלטוליו הנצחיים היו עליו למשא. נפשו צמאה למרגוע, לחיים שקטים... ופתאום בא הזרם וישטפהו... אותו ואת הנפש הרכה הזו, המוטלת חצי־מתה על המרבד...

— מן אללה!...

מבטו של חמדן נופל שוב על פני האשה החורים...

חביבה!... מסכנה!... לו רק נשארה בחיים!...

בנו של שיך היה חמדן, של שיך לאחד משבטי הבדואים, מבדואי הבֶּק הקדוש. ורק לפני ארבעה ימים בא חמדן אל הבק הקדוש לבקש, כי ישתדל בעדו לפני הממשלה, שתבטל את גזר־דינו הקשה. רצה חמדן לנוח, לשבת בין האהלים ולחדול מ„לשחק" על הדרכים: נמאס עליו ה„שחוק". וקשה היה גזר־דינו: כל מוצאו יהרגהו ומאתים לירה יקבל מחיר ראשו. כך גזר הפחה שבדמשק.

והבק הקדוש, — הבק אבי הבדואים החונים לרגלי החרמון עד בואך דמשקה בצפון ועד המישור הגלעדי —, הבק הזה אהב את חמדן מימי נעוריו. את אבי חמדן, העשיר בכל הבדואים שבסביבת־דמשק, אשר אין מספר לגמליו ולצאנו ולבקרו, אהב. ואף את הנער הרך אהב ובקש להדריכו בדרך טובה. וחמדן ידע, כי הזקן ישמח לקראתו וישתדל בעדו אצל הפחה, וזה לא ישיב ריקם את פני הבק: לא יעיז!

וכאשר חשב חמדן בלבו כן היה: לפני ארבעה ימים בא אל אהלי הבק ועמד לפני קדושתו. וישמח הזקן לקראתו, ויקבלהו בזרועות פתוחות, הכניסהו אל אהלו, הושיבהו לימינו והביט אליו בחבה...

— דם בדואים נוזל בעורקיו — אמר הזקן אל חבריו הזקנים. והביטו אליו גם הזקנים ברצון ולחש־קודש לחשו שפתותיהם. והבק הביט בחבה וברגש גאוה אל הבדואי פרא־המדבר, אל הבדואי, אשר שמו הפיל פחד על כל הסביבה ולזכרו התחלחלו אף גבורים.

וכששמע הזקן את בקשת חמדן לא היה קץ לשמחתו:

—היטבת לעשות, בני!... בין אהלי תשכין את אהלך. כל מחסורך עלי. מחר כאור הבוקר אלך אל הפחה דמשקה.

ואמנם, למחר, כצאת השמש, חבש הזקן את סוסתו, לקח עמו שלשה חיילים עזי־נפש והיה נכון ללכת דמשקה, דרך שלשת ימים הלוך וחזור.

ולפני צאתו לדרכו קרא אליו את חמדן וישימהו שומר על אחד מאהלי הנשים אשר לו. פה לא יקרהו אסון, עד אהלי הנשים לא יעיז איש לבוא... מי יודע? אולי יבואו חיילים או אורחים רחוקים ויראו את חמדן ויכירוהו ויהרגוהו...

ולפני עלותו על סוסתו לחש הזקן באוני חביבו הצעיר בצחוק קל:

— באוהל הזה יושבת אשתי החדשה... הזהר פן יקרנה אסון והיתה נפשך כופר נפשה!..

— על ראשי ועל צוארי, קדושי ואלופי! אף צפור-שמים לא תעיז לעמוד על פתח האוהל!

— ידעתיך, גבורי, בידך יכול אני להפקידה!.. לולא באת בצל קורתי לא הייתי עוזב את אהלי. — עוד לא כלו ימי חדשי הראשון...

ועל פני הזקן נשתפכה הנאה תאונית ופניו היפים נעשו מתועבים...

והזקן הוסיף ללחוש על אזני הצעיר:

— מכשופיך אתה לא אירא רע... אלמת היא בשבילך... טורקית... אף מלה ערבית אינה מבינה!... מתנה מאת הפחה... חלויה!...

פני הבדואי הצעיר נעשו חורים ופני הזקן נעשו רצינים והוא הוסיף לדבר אל חביבו:

— לא ראיתי מימי אשה יפה כזאת... עוד לא אהבתי אשה כמוה... אבל זרה היא.. בוכיה כל היום. חבל! עיניה היפות חמרמרו מבכי... את כל מתנותי היא זורה הלאה... רק על כרחה תאהבני... אבל תתרגל, חמדן, לא כן?... מסטמבול הביא אותה הפחה מתנה לי!...

— היעמוד לב אשה לפני קדושי? הלא אך לכבוד הוא לה לאהוב את הבק הקדוש! תתרגל!..

מתוך תודה עמוקה הביט הזקן אל חביבו הצעיר, קפץ על סוסתו והלך לדרכו...

4.

עודנו ילד התנכר חמדן במעשיו.

בן שלש היו כבר עיניו השחורות מתלקחות כאש אם נגעה בו יד לרעה. בן חמש קפץ על גב סוסתו האבירה של אביו. בלי אוכף עמדה הסוסה רועה באחו אשר מאחורי האוהל. ראו הגדולים ויפחדו, הרימו קול-צעקה ורדפו אחרי הנער. והנער ברח וימלט ממחנה האהלים. ובשובו נהרו פניו משמחה והסוסה היתה מכוסה זיעה. בן שבע לקח את הבָּרוּדָה (הרובה) של אביו והתגנב אל מאחורי האהלים, הרחק כמטחוי קשת, והחל לירות בעצים אשר על הגבעה לעומתו. קול היריות התכופות הגיע אל האהלים. רצו הבחורים אל מקום המעשה וימצאו את הקטון עומד, יורה בברודה, מריק, ממלא ושוב יורה—וקולע אל המטרה!

הנערים בני-גילו שנאוהו וגם אהבוהו. כשהיה חמדן רואה בידי חברו דבר אשר מצא חן בעיניו, היה קם עליו ולוקח ממנו את הדבר בזרוע, ואם חברו היה מגין על קנינו, היה חמדן נלחם בו עד רדתו. ואולם כשהיה אביו השיך מביא מדמשק פירות או חלוה היה חמדן יוצא אל חבריו ומחלק עמהם חלק כחלק. ואת הבטחותיו לחבריו היה שומר בקנאה רבה ולא עבר אף פעם על מוצא-פיו.

לא את כל חבריו אהב חמדן, רק את עזי־הנפש שבהם אהב. את החלשים, את השומעים חרפתם ואינם משיבים שנא ויבז להם בלבו.

את אביו לא אהב: כל היום הוא מתפלל או מתיעץ עם רועיו על הצאן ועל הבקר. ומוסר הוא מטיף לחמדן. ואף את אחיו הבכור לא אהב: נער חלש, תם, יושב־אוהל כל היום. וישנאהו חמדן.

את ספורי הזקנים אהב: בערב־בערב מתקבצים הזקנים מסביב לאוהל אביו השיך, יושבים בעגול, מקטרים במתינות יתרה את הנרגילות ומספרים בהטעמה ספורים נחמדים ממעשי הבדואים הקדושים, ממנהגי פראי־המדבר. אז יושב הנער חמדן מאחוריהם, שומע בלב דופק וחרד ועיניו השחורות נוצצות כגחלים בוערות...

בן עשר היה חמדן כשהתחיל אוהב את הבנות היפות של הבדואים. ודוקא את הגדולות ואת היותר יפות שבהן.

הראשונה, אשר אהב, היתה בת אחי אביו. נערה כבת שמונה־עשרה, זקופת־קומה, שחרחורת וחוט של חן משוך על פניה, ועיניה שחורות ובוערות כאש. כצל התהלך הנער אחרי הנערה. היא וחברותיה היו לועגות לו...

פעם אחת נודע לו, כי אהובתו מתנה אהבים עם אחד מן הבחורים הגדולים. הנער בא אל הבחור ואמר לו:

—אמיתך!..

לעג לו הבחור. אחז המרן אבן וזרק בפני מתנגדו ויפצעהו... כשראה דם על פני הבחור נבהל. . לבו הכהו — ואהבתו אל הנערה שכבה...

בן שלש־עשרה היה כשלקח את השבריה (החרב) ואת הברודה של אביו ויצא בלילה מן האהלים וימלט עם אורחת־גמלים ההולכת אל המדבר. אביו ובני שבטו אמרו נואש לחייו: חיה רעה אכלתהו. אבל לאחר שנתים שב אל בית אביו. הוא אז בחור גבה־קומה ודל־בשר, בעל עינים שחורות ובוערות בעיני הדבה ותלתלים שחורים משחור ופניו שזופים משמש, ואמיצים וכולו אומר גבורה... בנות הבדואים לא לעגו לו עוד. הן חמדו את יפיו בלבן... ובלילות, בלילות השחורים היו הבנות הנעימות מתרפקות על צוארו ונשיקותיו הצירבות כלהבה היו משכרות אותן עד שהיו שוכחות, כי בנות של בדואים הן...

פעם אחת, כשהקיץ השיך אבי חמדן משנתו ויצא בבוקר השכם מתוך אהלו החוצה, מצא את בנו חמדן ישן לרגלי פתח האוהל ואל היתד התקיעה בקרקע קשורה סוסה צעירה, ראשית הרכיבה, אשר לא ראה אותה השיך מתמול שלשום. מחשבה רעה פלחה את מחו של השיך. העיר את בנו הישן וישאל:

— למי הסוסה שעיני רואות?

— לי!

— מנין לך?

— לקחתי.

— גנבת?!

— חמדן אינו גונב! דם בדואי נוזל בעורקי! בחרבי ובקשתי לקחתי!

חורו פני הזקן ויפן וילך בחרי אף.

למחר קרא השיך לחמדן בנו ויאמר לו:

— אנכי ואבותי היו רועי־צאן, בקר וגמלים. במקנה שלחנו את ידינו ונתעשר. יש לנו רב. לא היה בינינו לא גנב ולא שודד־בדרכים. אם תלך בדרך אבותיך ותאחז במשלח ידינו, אשריך וטוב לך. ואם אל הגזל תשא את נפשך כפרא־המדבר — פנה לך צפונה ודרומה, לכל אשר ישאך רוחך—בביתי ובשבטי אין לך מקום, ולא חלק לך ולא נחלה בין אחיך!

צחק חמדן. ואת דברי אביו שמר בלבו.

למחר בא אביו מדמשק והביא לבנו הבכור רובה אינגליזי וגם חרב ואוכף מלאכת דמשק. לפנות ערב בא חמדן אל אחיו ואמר לו:

— תן לי את רובך, את חרבך ואת אוכפך...

— לי הם!

— למה לך? רועה־צאן תהיה. במקנה תשלח את ידך. תן לי, אלך אל הדרכים— ועתה תירש את חלקי אשר עם אבינו.

— גש הלאה!

אז שלף חמדן את חרבו ויהרוג את אחיו ויקח רובהו ואת חרבו, ואת אוכפו חבש על סוסתו ויברח וימלט על נפשו...

אביו השיך קללו קללת־נצח וימסור את הדבר לרשות, ומאת הפחה יצא צו לתפוש את הרוצח. פשטו השוטרים לאורך הארץ ולרחבה, אבל העלו בידם חרס.

שמע זאת הבק הקדוש ויחר לו עד מות. הבק ידע את הנער ויאהבהו וינבא לו גדולות. הלך הקדוש אל השיך לנחמהו מאבלו וידבר על לבו למחול לבנו ולהשיבו הביתה והוא יהיה לו גואל. ויגער השיך הזקן בבק!... יצא הזקן מדעתו: גער בקדוש!... והבק הרפה ממנו.

עברו חמש שנים מן הלילה, שבו ברח חמדן מאהלי אביו השיך. דם כמים נשפך על הדרכים העולות מדמשק לכל המדינות. שם חמדן וחבורתו היה לזועה בכל הסביבה. אורחות־הגמלים המובילות סחורה יוצאות בדרך בלוית חיילים מזוינים. אבל רק על אורחות הסוחרים ואורחות הרשות התנפל חמדן. באהלי הבדואים ובכפרי הפלחים לא שלח את ידו. ובלילה כי יפגוש נשים וטף על דרכו ילום וישמרם מפחד השודדים בלילה. מלחמה לו בסוחרים וברשות! ואף החיילים המזוינים לא הצילו את הסוחרים מידי חמדן וחבריו.

והפחה אשר בדמשק אשר יצא את פקידתו: כל אשר ימצא את חמדן והרגהו— מאתים לירה זהב יקח כופר ראשו.

אבל מי גבור כאדי לכרות את ראשו?—רובהו שומר עליו...

מי קל כצבי ישיגנו?— סוסתו הוא כרוח בשדה.

מי נביא ידע את מקומו?— נקיקי הסלעים שומרים את סודו.

...ופתאום, ביום בהיר אחד, החליט חמדן בלבו: לעזוב את חבריו, שהיו באים עליו באש ובמים, לעזוב את נקיקי־הסלעים, שנתנו לו מעון ומחסה בטוח, ולשוב אל המנוחה ואל המרגוע... וילך אל הבק לבקש את

השתדלותו.

מי ששמו הוליך אימים על כל העולם, מי שהיה חתית כל החיילים, הלך לבקש את השתדלות הבק הקדוש!...

איש לא ידע את סודו.

לפני חודש ימים היה הדבר.

אל חבורת חמדן באה הידיעה: אורחה של גמלים הולכת מבירות לדמשק; גמלי הרשות מובילים כסף וזהב. ויצא חמדן ועשרים מבחירי חבריו עליזי־הנצחון מזוינים מכף רגלם ועד קדקדם וסוסותיהם החביבות מגמאות ארץ. הם חכו במעבר, בין ההרים. והלילה היה ליל־לבנה בהיר והעולם נתמלא אורה. וכשהגיעה אורחת־הגמלים אל בין ההרים וגדוד החיילים המזוינים עמה יצאו חמדן וחבריו ממחבואם:

— שלחו (התפשטו!). חמדן עליכם!

גדוד החיילים חרד וימלט על נפשו.

— נבלים, ארנבים! — קרא חמדן ועצר בעד האורחה — וחבריו פשטו בגמלים.

אבל פתאום נשמעו מעל הגמלים קולות פחדים של נשים.

מה זאת? נשים במקום כסף וזהב?

— עמדו! — קרא חמדן — אל תמושו ממקומותיכם!...

ויעמדו חבריו על מקומותיהם.

ואז ספרו הגמלים לחמדן:

— נשים אנו מביאים אל בית־הנשים של הפחה; באניה הביאון לבירות.

הנשים הצועקות נשתתקו, ומעל אחד מן הגמלים הרימה אשה אחת את הצעיף מעל פניה והביטה בפני חמדן.

דפק חמדן את סוסתו ויסוג לאחור... פנים כאלה לא ראה מימיו!... הפנים לבנים כלבנת השלג אשר על ראש החרמון והעינים שחורות כתהום־הלילה... ואור הלבנה מצחק על הפנים הנפלאים, והם כה עצובים... תהום של עצב...

אלי! — לחשו שפתי חמדן — כפשע היה ביני ובין עוון פלילי... לו פרצה תגרה היו כדורינו ממיתים את הנשים הללו...

— התכסי, התכסי, חצופה! — קראו הנשים הזקנות מעל הגמלים — והפנים נתכסו:

עד לשערי דמשק לוה חמדן וחבריו את אורחת הגמלים...

יושב חמדן בין הסלעים, אינו יוצא אל הדרכים, יושב עצוב, נדכא וקשה־רוח. לשוא מאיצים בו חבריו לצאת ל„עבודה" — הוא אינו עונה להם דבר. הוא שותק שתיקה קשה.

כחודש ימים נשאר חמדן מוטל בין סלעיו. שמועות מרגיזות באו אליו: נודע מחבואו, מתעתדים לסובב אותו מכל צד, גדוד חיילים עורך עליו מלחמה, — אינו זז ממקומו! רוב חבריו נפוצו מעליו אחד, אחד. ולאחרונה ברך את חבריו הנשארים, חלק ביניהם את כל רכושו בכסף ובזהב, חבש את אוכפו על סוסתו, לקח את הרובה ואת החרב ויסע וילך אל הבק הקדוש...

5.

מן הבוקר עד הערב עמד השומר הצעיר על פתח האוהל, חרבו השלופה בידו ועינו משוטטת בכל הסביבה. אין הוא בא בדברים עם שוכני האוהלים המברכים אותו לשלום ועם הנשים הזקנות המביאות אוכל לנשי־הבק ולשומריהן. ולפנות ערב, כשנגשה אליו חבורה של בדואים צעירים, שעיניהם נוצצו מחוצפה יתרה ומבטיהם, מבטי־אש, מועפים אל האוהל, הביט בהם חמדן פעם ולא שנה: בחרדה נסוגו אחור ולא הוסיפו לבוא.

שומר חמדן על מצות ידידו ואיש חסדו. ואף עם השומר חליל, — זה השומר הזקן, נאמן הבק, העומד כל ימיו על־יד אהלי הנשים, — לא בא חמדן בדברים. מחסום שם לפיו. והשומר הזקן, סתום עינו הימנית ומקומט הפנים, אשר לבו כלב הכלב הקשור אל השלשלת, הביט מאז הבוקר בשנאה גלויה ובבוז אל השומר הצעיר, הבא להסיג את גבולו. עינו השמאלית, הנוצצת כעין השועל בלילה, דקרה כבחרב־פיפית את פני הבדואי הצעיר והיתה מלאה שנאה עזה כמות. זה ארבעים שנה שומר חליל ככלב נאמן על נשי אדונו ועוד לא קרה אף פעם, כי יסיגו את גבולו...

זה שכרו לעת זקנתו!

אבל הבדואי הצעיר אינו שם לב אל חברו הזקן. כאילו לא ראה אותו וכאילו לא השגיח במבטו. אינו מש ממקומו. ואף את סוסתו הביא עמו לכאן, קשר אותה אל היתד התקועה בקרקע ויתלה את שק־השעורים על פיה. ומן האוכף ועביתו השחורה עשה יצוע לעצמו מאחורי האוהל. וכל היום הוא תפוש במחשבותיו. ומחשבותיו כבדות כנטל החול אשר על שפת הים. דברי הבק, אשר שמע בבוקר, הטילו סער בלבו: „לפני חודש ימים... טורקית... מתנה מן הפחה"... כלום אפשר הדבר?

נפשו של הבדואי סתה בקרבו. נשמתו מתפרפרת: „אי אפשר!... את זו לתת במתנה"?..

ונפשו הומיה.

על פני פתח האוהל יורדת יריעה עבה מרקמת דמשק, ומכסה היריעה על פנים האוהל ועל היושבים פנימה.

חדות עיניו של הבדואי: אל תוך קרב ולב תחדורנה. בחשכת הליל תראינה במרחק כעיני השועל. וביום לא ימלט דבר ממבטן בכל הסביבה הגדולה. חדות עיני הבדואי, אבל מבעד ליריעה לא תחדורנה.

לפנות ערב יצאה הזקנה, המשרתת את אשת־הבק הצעירה, אל פתח האוהל וקראה לשומר הזקן, לסתום־העין:

— חליל, יא חליל!

השומר הזקן, העומד בצל האהלים הקרובים, לא נענה לה.

— חליל, כלום נתחרשו אזניך?!

— מה רצונך, זקנה?

— כלום אינך יודע? אתא לילה, צריך לחזק את חבלי היתדות. שכחת?

— זקן אני... שכחתי! חי, חי, חי!.. אולי זוכר הצעיר ממני?.. חי, חי, חי!..

רע וארסי היה צחוקו של הזקן...

— זקן שוטה! כלום יבוא הצעיר אל האוהל אשר לאשת הבק?..

— למה לא יבוא?.. לך, לך, צעיר!.. הטורקית לא תשוך אותך, כבר הקהיתי את שניה... חי, חי, חי!.. וגם אלמת היא... כלום לא שמעת את דברי אדונך בבוקר?.. אלמת!.. חי, חי, חי!..

— עד מתי, זקן, לא תחדל מלהשתטות! בוא וחזק את חבלי היתדות!.. מחרתים לפנות בוקר יבוא הבק. חי נפשי, כי אגיד לו את דבריך ואת צחוקך!

פני הזקנה נרגזים ומלאים כעס. ואף פני השומר הזקן שונו פתאום. סר הצחוק מעליהם, הצחוק המר. עינו האחת הבריקה מכעס ופיו יז קצף.

— הבק!.. מה יעשה לי הבק ולא עשה?.. וכי מעטה החרפה?!... ארבעים שנה עבדתיו באמונה, ככלב נאמן שמרתי את פתחי האהלים... השרב אכלני בקיץ והקור בחורף... כלום ידעו עיני שינה אף לילה אחד?. ובשנה הארבעים והאחת העמיד על פתח אהלה של הצעירה שומר חדש? חליל כלא היה.. ילך השומר החדש אל אוהל אשתו!... טוב הוא לו ממני, נאמן מחליל! הבק? מה יעשה לי ולא עשה? ומה אם תתאוננו עלי?..

רגעים אחדים עמדה הזקנה כאובדת-עצות. העיפה עין על הזקן ועל הצעיר ושוב על הזקן. בקשה עצות בנפשה. לאחרונה אמרה לצעיר מתוך קול של ספק:

— תבוא?..

חרד הבדואי הצעיר ממקומו:

— הנני!..

קולו רועד. בדואי, שקולו רועד?.

הזקנה ואחריה הבדואי הצעיר נעלמו מתחת ליריעה...

— חי, חי, חי!.— הצליף את האויר השקט צחוק רע, צחוק ארסי, צחוק של נקמה...

עששית קטנה האירה את חשכת האוהל הגדול. באמצע האוהל, על מרבד פרסי גדול מרקמת בבל, ישבה בהסבה על גל של כרים וכסתות אשה צעירה לימים כבת עשרים שנה... הפנים צחורים, לבנים כלבנת-שלג וחורים, חורים מצער. ובתוך העינים הגדולות והשחורות ילינו עצבת עמוקה וכאב אנוש ובתוך האישונים מתנוצץ אגל-דמע מתמיד. וארוכים העפעפים וכאילו הם מצילים על הפנים החורים. והשערות הארוכות נופלות משני עברי הראש, נופלות ומתפזרות לכל עבר ומכסות את הגוף עד הברכים.

—היא, היא! — חלף רעיון-חץ במחו של הבדואי. הוא כאילו נצמד אל מקומו.

—חידור! (השודד)—קראה האשה. קולה היה קול-פחדים, ואולם אף הפתעה של רצון היתה בו. ולחמדן היה קול-האשה ערב, ערב כחלום טוב, כדמיון נעים.

— אל תפחדי, צנועתי! אין זה זר; זהו השומר החדש שלנו; אדונך בחר בו — אמרה הזקנה ועברה אל כתלי האוהל. ובפנותה אל חמדן אמרה:

— התחזק את חבלי היתדות... בבוקר נרפם למען יבוא הרוח ובלילה נחזקם

מפני הצנה.

והבדואי הצעיר עודנו עומד על מקומו כנטוע במסמרים. את עיניו השפיל. ועיני האשה מוסיפות להביט בו, ומבטה מלא פחד והפתעה...

— מה לך כי נדבקת אל מקומך ?... אל תפחד, היא לא תשוך אותך... אשה ככל הנשים... יעבור שגעונה ותכנע לרצון הבק... עוד תמלא תאותו ופנה לאחרת. אז תחמוד אותו בלבה והיא לא ישגיח בה עוד... ימצא חדשה... אשה ככל הנשים, אף כי טורקיה... כלום טובות הן הטורקיות מבנות-ערב ?.

והבדואי עודנו עימד...

— מה זה היה לך ? — פונה אליו הזקנה בכעס—כלום נשתגעת גם אתה ? מאז באה זו האלמת הכל השתגע פה... כלום לא משוגע הוא הזקן ? מתרפק על צוארה כבחור! והבחורים הולכים מסביב לאוהל ובעיניהם אש וחוצפה... עוד לא היה כדבר הזה! נשתגע השומר הזקן ועתה משוגע הוא זה הצעיר!

הבדואי נעתק ממקומו והלך אחרי הזקנה... בידים חרדות התחיל לחזק את חבלי היתדות ואחר-כך הדק אותם בכח עד כי חרקו וחשבו להנתק.

— לאט לך עם החבלים! — אמרה הזקנה — כלום ברזל הם ?—ראית מימיך אשה חסרת-דעה כזו ? דוחה את אהבת הבק! כל בנות-ערב תחשובנה את אהבת הבק לאושר וטורקיה זו הודפת אותו! הנשמע כזאת ? ארבעים שנה אני משרתת את נשי הבק... לו ראית אותו לפני שנים! נשר! אהבתו — אש, לטיפתו—להבה. מה ראיתי בתוך האהלים הללו! עין לא ראתה! כמה אהבה, כמה דמעות, כמה בכי! היפות שבבנות-ערב היו פה, בעלות דם-אש ונשיקות-דבש, שנה של נשיקות, של התעלסות באהבים, ואחריה: דמעות, בכיות, יללות... הרבה ראיתי... אבל כזאת לא ראיתי... קללת אללה—אל אחטא בשפתי... לא לטיב הביאה לכאן... ישמור אללה את הבק הקדוש ולא תכסה, חלילה, החרפה את ביתו... רכך... כך... ועתה לך, לך ומחר בבוקר אקרא לך להרפותם...

בברכים כושלות יצא השומר הצעיר מן האוהל...

— מה ? לא נכוית ? חי, חי, חי!...

הבדואי הצעיר לא שעה אל חברו הזקן, נגש אל סוסתו, חבק בידו את צווארה ואת עיניו שם בשמים... לבו הלם... כל הלילה עמד נשען על צואר סוסתו...

בבוקר נכנס שוב מעבר ליריעות האוהל לרפות את החבלים... ובלי משים נתקל מבטו שנית במבט האשה... מבטה היה עצוב-עצוב ושפתותיה נעות כאילו בקשו להגיד דבר-מה, אבל קולה לא נשמע.

אחר הצהרים ישן הבדואי הצעיר על יצועו בצל האוהל. כבדה היתה שנתו ויתהפך מצד אל צד. ומרחוק הסתכל בו חברו הזקן. צחוק מר, צחוק שטן, צחוק של שנאה, בוז ונקמה, נשקף מתוך עינו האחת.

לפנות ערב עמד הבדואי הצעיר אצל סוסתו ויחליק בחבה יתרה את צוארה ושפתיו נעות: מדבר הוא עם סוסתו, רעו היחידי:

— לא אלך יותר... לא אלך!... אין בדואי מחלל את דברו... לשמור עליה הבטחתי!

ושתי עיניה הגדולות והטובות של הסוסה מביטות אליו ברחמים.

אבל לפנות ערב, כשקראה הזקנה לבדואי,—נעקר ממקומו ...בעל-כרחו

בעקר. רגע קל נשארה ידו הימנית על צואר סוסתו, כאילו בקש להאחז בה... אבל ברגע השני כבר נעלם מתחת ליריעה... ומבטו נתקל בגברתו הצעירה עוד הפעם. ועצוב היה מבטה משהיה וכאילו התחנן לו, כאילו בקש על נפשה: „הצילני"!...

ושנית עמד הבדואי הצעיר כל הלילה סמוך לסוסתו. יד ימינו תחבק את צוארה ומבטו בוער כלפיד אש... ולפני עלות השמש חבק חמדן את צואר סוסתו בכל כחו:

— איני רוצה לחלל את דברי!...

אבל כצאת השמש פלח רעיון־חץ את מחו:

— מחר כעת הזאת ישוב הבק מדרכו...

וכאשר בא חמדן אל האוהל לרפות את חבלי היתדות היו פניו חורים ורועדים. וכשנתקל מבטו במבט גברתו הצעירה ראה את עיניה והן מלאות חרדה ובאילו הן אומרות:

— מחר כעת הזאת ישוב...

אחר הצהרים, כשישן בצל האוהל, קפץ שתי פעמים ממשכבו, הביט בעינים מהלכות־אימים על כל הסביבה — ושוב נפל על יצועו... ולפנות ערב, טרם ילך אל האוהל, לא נגש עוד אל סוסתו ולא הביט אל עיניה, כאילו התבייש...

הוא נכנס אל האוהל, חזק את החבלים, עמד על מקומו בירכתי האוהל ומבטו נצמד אל פני האשה. מבטו כאילו בקש, כאילו התחנן, כאילו התפלל...

ומבט האשה מלא תמהון וחרדה.

מבטו יאמר:

— בשבילך אחלל את דברי... אל קצוי ארץ אביאך, במקום רגל אנוש לא תשיגנו.

ומבטה מלא מבוכה, אבל הוא כאילו אומר:

— אם יכול עתה להוציאני מבור כלא זה — קחני, אחריך אלכה!

— מה לך, כי עמדת נטוע אל מקומך? — אמרה הזקנה — לך, צעיר לך אל משמרתך! —. אמרה והביטה אליו בכעס ואל האשה — בחשד...

— מחר בבוקר „יבוא — לחשו שפתי הזקנה ונאנחה מתוך הקלה...

וחמדן אחרי צאתו מן האוהל לחץ את ראשו אל צואר סוסת ושפתיו לחשו:

— רק פעם אחת אחלל מוצא שפתי!... לא אוכל: גדל כחה מכחי...

אחרי חצות לילה קפץ הבדואי הצעיר פתאום ממקומו אל עבר האוהל ונעלם מתחת ליריעה. שאון קל של התאבקות עלה מתוך האוהל... קול אנחה חרישית כאנקת חלל, קול צעקה קלה של בהלה. — ומפתח האוהל יוצא הבדואי הצעיר, פניו חורים מאד ובידיו גוף של אשה, שעל ראשה ועל רגליה מרבד פרסי... מתוך קפיצה אחת עלה הבדואי על סוסתו. שעמדה חבושה: אוכפה עליה רסנה בפיה — נכונה לדרך. היא נעקרה ממקומה, קפצה, עפה—איננה.

— חי, חי, חי!... — קול צחוק רע, ארסי מלא חדות־הנקמה צולף את האויר... ומתוך צל האהלים נראה ברק של עין אחת...

6.

היא הקיצה, ישבה בתנועה מהירה והביטה במבט־פחדים מסביב לה.

— חמדתי! — קרא לה הבדואי וקולו החזק, שהיה מתחרה בין ההרים עם יללת־הרוח, נעשה כה רך, עדין ומלא רחש־נפשי. והוא הושיט לה את שתי ידיו:

— חמדן! — קראה וקפצה כאיל ממקומה וכרגע שכבה בין זרועותיו של הבדואי, ראשה סמוך על חזהו, שערותיה נפוצות לכל עבר ונופלות על ידיו ועל רגליו ועיניה השחורות מביטות אל פניו, אל עיניו, והן כה רכות ומלאות תודה...

— עַזִיזִתִּי! (אהובי!).

ידו השמאלית תומכתה וידו הימנית, היד שחרב לה — צעצוע, שרובה משחק לה, מחליקה ברוך של ילד את השערות השחורות, הנוצצות, הרכות כמשי, ופניו מוארים באור של אושר שמימי...

— חמדן!

ידה הקטנה, הלבנה והרכה עוברת על פניו הקשים, על לחייו השזופות, על מצחו, על עפעפי־עיניו, על שפמו, וכאילו היא אומרת:

— מה חזק אתה, מה אמיץ, מה גבור!

האצבעות הדקות מלפפות ומלטפות את העור הנקשה בין ההרים וכאילו הן מדברות, וכאילו הן שופכות את אהבתן ואת תודתן, וכאילו גם הן לוחשות

— עזיזית, עזיזית...

שוכבת האשה בזרועותיו, פניה כלפי פניו ועיניה כלפי עיניו. ושחורות עיני שְׁניהם, ונוצצות עיני שניהם, וכאילו הן מדברות ושופכות את רחשי־הלב עיניו אומרות:

— כל ימי לך יחלתי. כל ימי אותך בקשתי... בין נהרות נחלי דם בקשתיך, בסער של אנחות ורעש של אנקות־חללים שאפתי אליך...

ועיניה מספרות:

— מבין פרחי חמד מגנת אמי קטפוני... אכזרים כבשוני... את אהבתי בקשו — והכוני ופצעוני... את אהבתי להם לא נתתי ואת דודי לך שמרתי, מגיני, מצילי!

כך מדברים בשפת־האהבה הערבי והטורקיה ושפת לא ידעו ישמעו...

... נפתחה העביה המעטפת אותה ונפלה על הקרקע והיא נשארה בכגתנתה הארוכה, היורדת עד לכפות רגליה... רק כפות הרגלים גלויות... קטנות הן הרגלים, רגלי־ילדה, עורן דק, שקוף ולבן, ואצבעותיהן קטנות ודקות אחת בחברתה לא תגע, ולהחזה הנשקף מפי הכתונת לבנת הספיר. רוך המשי ורעננות פקעי־הפרחים, אשר לא פתחו עוד, לפני צאת השמש...

הבדואי קפץ ממקומו, הרים את האשה מעל הארץ כילדה קטנה ואמץ אותה אל לבו. ופתאום נהם כארי, רץ עם משאו הדבוק אל לבו, רץ מסביב לצריח, מקפץ, מכרכר ודוהר כסוס — ויעמוד עם משאו אצל סוסתו... מנשם

הבדואי בכבדות ועיניו מלפפות ומלטפות את הפנים הקטנים, הלבנים, אשר נצמדו אל לבו באמון בלי גבול, בהתמכרות־אין־סוף. הרימה הסוסה את ראשה, חדלה ללעוס והביטה בעינים טובות ומלאות התמכרות אל אדונה, ובנחיריה הריחה בנחת ובחבה את האשה הדבוקה אל חזה אדונה, כאילו מסכמת היא למעשהו.

הבדואי ורעיתו יושבים על גבי המרבד. היא נשענת על שכמו ואצבעותיה מצחקות בתלתלי ראשו... ידיו לשות בבצק והוא מוסיף חוחים על המדורה, מניח את הסרג (פח־ברזל) על האש ואופה „פתות". אחר כך הוא מוציא בשר חי מצקלונו — רק לפנות ערב לקח אותו מידי הרועים, ששחטו פר בן בקר לסעודת הערב — שם על המחט וצולה אותו על האש. — ראשה נשענת על חזהו, פעם יתן בשר ו„פתה" אל פיה ופעם אל פיו... ועיניה מסתכלות בעיניו, מתדבקים שני זוגות העינים ומשתפכים יחד בתוך ים של עדן... ובין לעיסה ללעיסה ממלא הזוג צחוק פיו... מצלצל צחוקם הצעיר, הרענן בתוך הסביבה הרחבה והאלמת וחרד האויר להד קול צחוקם...

הטורקיה שוכבת בזרועות הבדואי, ידיה מתרפקות על צוארו, עיניה עצומות למחצה ועיניו יורות זיקים...

—חביבתי, חביבתי!

שפתיו מתדבקות אל שפתיה—אינן יכולות להפרד מעליהן...

—עזיזית, עזיזית!

שפתיה לוחשות לחש חם, לחש־קסם, לחש הבא מתוך שאון, שאון הדם הרותח...

ושניהם נופלים אחוזים ודבוקים זה בזו על המרבד הפרסי של הבק הקדוש...

נשיקותיהם מצלצלות בסביבה המתה. ולחש־חרש, לחש מלא קסם ומלא סוד, מרפרף באויר. כפת השמים שעליהם היא רחבה־רחבה: פרשו השמים את חופתם עליהם ויכסום ויבדילום מכל העולם. הלבנה עומדת על מקומה וצוחקת להם ומאירה להם את פניה ומברכת אותם. והכוכבים עומדים רחוקים־רחוקים וקורצים בעיניהם הנוצצות, רומזים להם רמז של ברכה... והצריח עומד עליהם מרים ראשו עד לשמים, ועל ראש הצריח פרש הכרוב את כנפיו...

7.

שמש מזהרת, שמש אביב, קדמה את פני הבוקר. חום השמש הוא כה נעים—מרפא לגוף ולנפש. האויר הוא קלי שקוף ומלא רעננות ולא תשבע הריאה לשאפו. והשמים—תכלת, תכלית התכלת, והם טהורים כביום הבראם, כאילו התרחצו והתקדשו לעמוד לפני הבורא. והדשא אשר על פני הקרקע עוד מלא טל. ומבריק טל־הבוקר לעיני השמש ומצטחקות קרני השמש ומשתקפות בתוך טפות־הטל ומרחוק הן המון ספירים.

ופרחי השדה מכסים את כל המרחב כמרבד גדול. פתחו הפרחים את פיותיהם ופשטו את זרועותיהם לעומת השמש לקבל את אורה ואת חומה, מתפללים הפרחים לאלם־לשמש תפלת הבוקר. ורבים הם הפרחים ושונים לצבעיהם; אדומים, לבנים, חומים, כתומים, כחולים, אפורים, ורדיים, צהובים... ים של צבעים... ורבים הם הפרחים ושונים גם למיניהם: סגלות, זיוניות,

זכריניות, דמומיות, שושנים, חבצלות, בעלי עלים רחבים, בעלי עלים צרים, עַל..ציציות, בעלי שבולות צרות וזקיפות ושבולות בטניות וענפיות, אורכידיאות שונות, פרחים-נחשים, פרחים-דבורים, —פרחים, פרחים, פרחים, פרחים לאין סוף ולאין קץ... ועל ה„תל" ועל הככר אשר מסביב ל„תל" רבו הפרחים עוד יותר, גדלו, יפו מבכל הסביבה. פה לא תגע בהם יד איש, פה אין מדרך לעדרים. קדושים הם לאהבה!

וצפרים מעופפות בין הדשא ובין הפרחים. זוגות-זוגות-וקבוצ'ת-קבוצות הן מכרכרות, מצפצפות, מתהפכות באויר.

ובראש התל, בין הפרחים, עמדה חמדה—פרחחי, מגוון וריחני.

העביה הלבנה, עבית-המשי, יורדת בהדר מעל שכמה למטה ועד לכפות-רגליה תגיע. ומתחת לעביה הדקה והשקופה מסתמל כל גופה הגמיש, המהיר, הזקוף... שערותיה מתפשלות משני עברי ראשה וגם הן עד לברכים תגענה. ומלאות השערות פרחים-פרחים למיניהם. על ראשה קשרה זר של פרחים לבנים, בקצית השערות עשתה קשורים-קשורים של פרחים כחולים, פתיל עב של דמומיות ענדה לצוארה, על החזה, על גבי העביה הלבנה, נעצה שושנים אדומות ואת הידים הצחורות והחשופות עד לבית-השחי עטפה פתילים-פתילים של פרחים קטנים מכל המינים, מכל הצבעים...

מדלגת חמדה משיח לשיח, מפרח לפרח, מקפצת, קוטפת פרחים חדשים ומוסיפה לאגוד אגודות, זרים, פתילים... ולכל פרח חדש אשר תמצא תשמח ותגיל וקולות של צהלה פורצים מפיה ומשתפכים בכל הסביבה, ומתגלגלים באויר, ומתמזגים בשירת הצפרים העפות אשר מסביב לה...

יש אשר תעמוד רגע, תעמוד ותביט מסביב לה— ופתאום ימלא צחוק פיה. וצחוקה מצלצל כפעמון-כסף, ובת-קולו שבה אליה מרחוק... אז יש להכיר בפניה הפתעה נעימה כבפני ילדה קטנה, אשר דבר נעים, שלא פללה אליו, נתן לה: ועיניה מבריקות מאושר...

ויש אשר תעמוד ותזרוק פרחים למעלה, כלפי השמש, כלפי השמים לכל עבר זורקת וצוחקת... ונשקה לשמים, ונשקה לאויר, ונשקה לשמש,—נושקת וצוחקת..

—גונש, גונש!...(שמש, שמש!).

ויש אשר תתחיל לרקד ולפזז ולכרכר ושערותיה מתפזרות באויר...

—ציצקלר, ציצקלר! (פרחים, פרחים!).

כצפור-דרור כן תשיר, תקפץ, תצא במחולות.

עומד חמדן ומביט בה. פניו מלאים אורה, עיניו השחורות נתמלאו שמחה ואושר ותלתלי-ראשו השחורים מפוזים על פניו, על מצחו, על צוארו. וחמדה צוברת המון פרחים, רצה אליו וזורקת עליו את כל הפרחים האלה. והפרחים נתכים על ראשו כמטרות-עוז ונופלים על תלתליו, על פניו, על בגדיו... וחמדה עומדת ומביטה בו וצוחקת, צוחקת, וקולה כה עליז, כה רענן, ומבטה מלא אהבה עד אין-סוף...

—חביבה!...

קפץ ממקומו אליה— אבל היא התחמקה וברחה ממנו... רדף אחריה והשיגה, הרים אותה מעל לראשו—ושערותיה נפלו ונגעו בתלתליו, ומבטה נופל

מלמעלה אל מבטו, והיא צוחקת ... הוריד אותה, לחץ על לבה ונשק לה נשיקה צורבת ... והיא מתחמקת שנית, בורחת על נפשה ... הוא עומד ומביט בה, מביט ומגחך. והיא קפצה, רצה עד מקום עמדת הסוסה, קשרה פתיל פרחים על צוארה ותחבה פרחים בשערות רעמתה ... עמדה לקראתה, מחאה כפיה וקראה בצהלה:

—קיסראַק! (סוסה!).

והסוסה האבירה עומדת במנוחה, מבטת אליה בחבה. מריחה באויר ולוקקת בשפתיה את הידים הקטנות והרכות ... וחמדן עומד ומביט אל רעיתו ואל סוסתו—ולבו מתרחב מתענוג.

שוב קופצת חמדה מן הסוסה אל בעלה. מתרפקת בשתי ידיה על צוארו וטומנת את פניה בחזהו כאילו בקשה להכנס כולה אל תוך לבו, להסתר בו.

— עזיזית!

— חביבתי!

שתי הקריאות יוצאות זו אחרי זו, מתחבקות, מתרפקות זו על זו ומתמזגות זו בזו.

ופתאום קפץ חמדן על סוסתו, תפש ברעיתו והרכיבה על מתניו—ודפק את סוסתו. דהרה הסוסה, כאילו בקשה לעוף עד קצות הארץ ורק רסנה מעכב. סבבה הסוסה מסביב לתל, מסביב לצריח, סבבה כגלגל, עפה כרוח. וצחק שני הרוכבים הצמודים זה לזה, והתגלגל צחוקם והתפוצץ, והתפשט על פני כל הסביבה, ומלאה כל הארץ שעטת פרסות הסוסה וצחוק הרוכבים. והצפרים עפות אחריהם, מסתובבות על ראשיהם, מצפצפות ושרות. ונפלו הפרחים מן הרוכבים ומן הסוסה והתפזרו לכל עבר, נפלו נפול והתהפך באויר והתגלגל על פני הקרקע—ברד של פרחים.

עמדה הסוסה עיפה, מנשמת בכבדות. קפץ הרוכב החסון כאלון ועמד, ועל זרועותיו מוטלת רעיתו חצי־מתעלפת התעלפות של אושר.

ישבו שניהם על גבי המרבד. ידיהם נמשכות ברעידה אלו לאלו. נצמדות ידיהן, מתחבקות, ונמשכו לבותיהם זה לזה בגעגועים עזים...

—חביבה!

—עזיזית!.

וכל רחבי הסביבה ריקים מאדם. רק הם והשמש. רק הם והתל. רק הם ואהבתם.

8.

בחצי הלילה הקיצה בחרדה. ישבה על מקומה. עיניה טועות במורא מסביב ולבה הולם... מה זאת? בחלום או בהקיץ שומעת היא המית אנשים ושעטת פרסות סוסים?—הרי היא שומעת ברור:

—קחוה! חטפוה!.. החצופה!

הרי היא שומעת ברור:

—חי, חי, חי!...

העבד-השד, העבד סתום-העין צוחק... לבה מת בקרבה...
—מות לבת נעות המרדות!—והקול קול אביה...
אביה? ... הלא הוא רחוק, רחוק מפה, על חוף הים השחור... מה לו פה? הקולות הולכים וגדולים. הידים פשוטות אליה לקחתה והשוט מתנועע ביד העבד-השד...
— וי! — צעקה בבהלה.
חרד חמדן, הקיץ לקח את הרובה בידו, העיף עין — אין איש.
— מה לך, חמדתי? מה לך כי חרדת?
היא נלחצת אליו ומפרפרת כצפור פצועה. ועיניה מביטות אליו בבהלה ומבקשות רחמים:
— הצילני! היה מגן עלי! הם באים שוב לכבשני...
ועיניו משיבות:
— אל תפחדי, צפורי, אל תיראי רע...
הוא מלטף אותה, מכסה אותה בשמיכתו החמה, מחממה בנשיקותיו ומאמצה אל חזהו הרחב...
הוקל לה מעט, רוח לה והיא עצמה את עיניה.
...היא עודנה ילדה. חפשית כל היום לנפשה. מקפצת מן הבוקר ועד הערב. מטפסת על העצים, מתגלגלת על הדשא הירקרק. בתי עירתם הקטנה דבוקים אל רגלי ההרים המתרחצים בים. ההרים מכוסים אילנות, גפנים וירק אין סוף. וראשי ההרים גבוהים, גבוהים וחדים, עד השמים יגיעו, את העבים יפלשו... ועל חוף הים צחקה בחול ובחלוקי אבנים ובמי הים רחצה. והמים זכים ושקופים עד התהום. ובתוך המים השקופים מבהיק כל גופה הלבן כשלג.
— מנין לה לבנת בשרה? — לוחשת אמא ומכסה את בשרה נשיקות חמות.
טובה היא אמא. טובה מאד, אבל מרת נפש היא, עצובת-רוח. לעתים קרובות תבכה, מאמצת את בתה אל לבה ובוכה, למה היא בוכה?... ופני אבא תמיד נזעמים וזעפים וקולו קשה. כועס הוא כל היום. למה הוא כועס? דייג היה אבא, כל ימיו נלחם עם הים, ומזועף הים זעפו - כך אומרת אמא.
ילדה היתה עוד כשאמר פעם אביה לאמה בכעס:
— עד מתי תרקד כאיל בחוץ? לבנת-בשר היא יותר מדי...תשב בבית!
שמלה ארוכה תפרו לה. וכפולה היא השמלה: חציה יורד עד כפות רגליה וחציה מכסה על ראשה. בבית ישבה בחדר קטן על מרבד קטן ועל פניה צעיף...
— פה תשבי — אמרה לה אמא. מרה בכתה אמא וכסתה את פני בתה בנשיקות חמות.
סגורה ישבה כל הימים בבית. למה? רוצה היא החוצה. מתגעגעת היא על האילנות, על הירק, על החוף אשר על שפת הים. למה סגרוה? כשהיא יוצאת החוצה יוצאת אמא בעקבותיה.
פעם אחת התגנבה, נמלטה על נפשה. השליכה את הצעיף מעל פניה. כאיל קפצה, רצה אל החוף כלפנים ושעות ארוכות צחקה על החוף. השליכה את בגדיה מעליה ורחצה בים. בא הערב. עודנה עושה על החוף— ואביה בא.

פניו נזעמים מאד... פתאום ראה אותה. עמד, הביט בה. מבטו נעשה מטורף:
—־את? פה?!

ויאחז בשערות ראשה וימשכנה הביתה. כבול־עץ גרר אותה על החול ועל החצץ. היא נפצעה כולה, אבל שתקה, לא פצתה את פיה. לבה מת בקרבה. בבית סגרוה שוב בחדר הקטן. את אמא הוציא אבא מן החדר, סגר את הדלת בעדה, נגש אליה ועיניו מלאות זעם. חשף את שמלתה עד למערומי בשרה ואת הגורתו של עור לקח בידו...

— וי!.. וי!...

שוב חרדה. שוב נתמלאה בהלה. לבה כאילו אומר לקפוץ החוצה.

— חביבה, חביבה, מה חרדתך? — שואל חמדן, מאמץ אותה אל לבו ומכסה את פניה בנשיקות. הפנים קרים ככפור, כולה קרה וחרדה. רואה הוא איך נפשה מתפרפרת בקרבה. וברוב עמל הוא מרגיע אותה מעט.

... רואה היא את עצמה מושלכת על רצפת חדרה מגואלה בדם כולה. כאבה נעכר, נעכר, אבל אינה צועקת. את שפתיה נשכה בשניה. ומעבר לדלת מיבבת אמא... היא מכה את ראשה בדלת, רוצה לפוצצה—ואינה יכולה. הדלת סגורה על מסגר...

הידים החמות של חמדן מחליקות את שערותיה, את ידיה החשופות, את כל גופה. היא נשקטת מעט.

... היא רואה את עצמה נערה גדולה. אל חדרה הסגור כבר התרגלה; את החוץ, את הדשא, את האילנות כאילו שכחה. אביה מתיחס אליה יחס יותר טוב, קונה לה ממתקים, שמלות־משי, תכשיטים. יש לה חברות, שהן לבושות כמוה, צעיף על פניהן ושומרת על גביהן. גם עליה שומרת אשה זקנה, אשר בחברתה היא הולכת לפעמים אל חברותיה. חברותיה מלחשות על אזנה, כי יפה היא. גם את לחש אביה שמעה פעם אחת: יפיה מנין?—והאשה הזקנה יושבת עמה כל היום ומספרת לה ספורים, ויש אשר לשמעם פניה מאדימים כתולע, רעש קם באזניה, לבה הולם ודמה סוער...

פעם אחת בא אליה אביה בלוית אשה זרה, אשר לא ראתה אותה מתמול שלשום. ורעים היו פני האשה, וקשה היה מבטה. חודר מבטה של האשה וכאילו הוא רוצה לראות מתחת לשמלותיה. היא נבהלה. אביה יצא וסגר את הדלת בעדו. האשה נשארה עמה לבדה בחדר. נגשה אליה, השליכה מעליה, מבלי דבר דבר, את כל שמלותיה, ואף את הכתונת הסירה... והיא, הנבהלה, אין בה כח להתנגד. ידיה רפו ושפלו מאליהן כראשי הפרחים, שקפאו מקור הבוקר. האשה משמשה את בשרה. גם וכבד היה המשוש, כאילו שן ברזל עבר עליה וסרק את עורה, כאלו עכברים זחלו עליה... ופעם אחת נזדעזעה והתחילה לצעוק... אבל הזקנה אמרה לה בתמהון וכעס כאחד:

— שטיה, למה את צועקת? כלום אפשר לקחתך לבית־הפחה מבלי לבדקך תחלה?..

ואחרי רגעים אחדים הוסיפה בקול אחר לגמרי:

— יפה את, כשרה את! מאושרת! אל בית פחת־דמשק תלקחי!...

לא ידעה הנערה ולא הבינה את דברי האשה הזרה. רק למחר גלתה לה

שומרתה את הסוד הנורא: פחת דמשק קנה אותה מידי אביה.

ובסטאַמבול עוד הפעם סגרוה על מסגר ורק אשה זקנה שומרת נשארה עמה בחדר. כעבור יום אחד נפתחה הדלת ואביה בא. הוציאוה לאולם גדול. באולם ישב על מרבד נהדר איש בא בימים, אשר זקנו השחור והרחב התחיל מתלבן ועיניו גדולות, שחורות ומביטות בעוז. מסביב לו ישבו ועמדו עוד אנשים זקנים. היא נצבה לפניו ועיניה מורדות למטה. הוא לחש דברים אחדים... שוב החזירוה לחדרה הסגור. את אבא ואת אמא לא הוסיפה לראות.

... אחרי־כן—ים... אניה גדולה... רכיבה על סוסים... חיילים מלוים... התנפלות של שודדים... ה,חידוד'!

והיא התעוררה פתאום מתנומתה המשונה והתרפקה על צואר חמדן... פתאום נעשתה שקטה־שקטה וכה רכה וענוגה, ועיניה כה טובות וכה עמוקות ומלאות זוהר חם, עמוק, ושפתיה לוחשות באהבה רבה:

—עזיזית!

—חביבתי!

והוא מאמצה אל לבו, מאמצה בכל כחו. נדמה לו, כאילו כולה נכנסת לתוך חזהו ונעלמת בו... ועוד הפעם היא ישנה ולבה ער:

... חדר גדול ורחב, מלא אופל לחצאין. על גבי החלונות הגדולים יריעות עבות. הרצפה מכוסה מרבדי פרס. על הכתלים שכיות חמדה, לילה. הדלת נפתחת. האשה הזקנה שומרתה מתחמקת מן החדר. אל החדר בא אותו האיש בעל המבט העז, שראתה באולם הגדול בסטאמבול. והוא יושב אצלה על גבי המרבד הרך, המכוסה כרים וכסתות. הוא מדבר אליה בלשונה, מדבר רכות ואוחז בידה... היא מביטה אליו בבהלה... פתאום צעקה ונשכה את צוארו... פיה נתמלא דם... חשבה למות... מהומה... צעקה...קולות־פחדים...מכות־רצח...

ושוב רכיבה על סוסים. שוב שדות, הרים. איה השודד? איננו!... היא באוהל, אשר מעודה לא ראתה כמוהו. חצי־אופל. שוב היא יושבת על מרבד פרסי רך... שוב לילה... איש זקן בא אליה אל האוהל... גם זקנו לבן ומגודל ועיניו — עיניו לא טובות. הן מלאות אש זרה. וזרועותיו אחזוה כמו בצבת משכוה אליו. אז צעקה ונשכה את זרועותיו. הזקן צעק ויצא בבהלה. בא העבד, השד סתום־העין, צחוק נורא ומבהיל על פניו, ושוט בידו...אז היה זה א ב י ה... עכשיו זהו השד־הזקן, איך יעיז?... הוא חושף את שמלתה עד למערומי־בשרה ומכות שוט צורבות נתכות עליה. היא מתעלפת. ושוב הזקן המתועב מעיק עליה בכל כובד גופו...

9.

התחיל המזרח מתאדם. חמדן יושב ורעיתו מוטלת בזרועותיו חצי־מתה. היא קרה כולה. וגם על פניו שוכן הצל:

—האמנם: היעיזו?!

הוא הטה את אזנו וקול שעטת פרסות סוסים הגיע אליו ממרחק.

— האמנם?!...

אזנו נטויה ...

כן ... רוכבים באים ... צלצול חרבות ... חיילים ... עמדו ... אחד נבדל מן החבורה והוא רוכב ישר אל התל ...

— העיזו! ...

אף הסוסה עומדת בצואר נטוי ובאזנים זקופות ...

ואת פני רעיתו כסה חורון־מות. חזה מתרומם ועיניה הגדולות מתרחבות וכאילו הן יוצאות מחוריהן . . .

— חי, חי, חי! — צלף את האויר כשוט צחוק מתיעב, צחוק השטן ... ומרחוק נראה צל, צל של רוכב ...

חמדן הושיט את ידו אל הרובה ... היא התחלחלה ונצמדה אליו ... פקחה את עיניה לרוחה ... צליף של אש ... אנחה קלה ... יציאת נשמה ..

פניו של הבדואי נעשו חורים ומתחת לשתי עיניו נראו שני קמטים דקים.

— בידיכם לא תפול עוד! ...

הוא אסף את כל הקוצים אשר בסביבה. עשה גל אחד, היציא מן הצריח שרשי־זית יבשים והשליכם אל תוך הגל, הבעיר בו אש. גדלה המדורה והתלקחה בכל עוז. נטל את הגוף המת, נשאהו בזהירות רבה והשליכו בכל כחו אל תוך המדורה. האש אחזה בו מיד ...

חורים־חורים פני חמדן, עיניו בוערות כאש המדורה ואש איומה של קדחת נשקפת מתוכן. וידיו זורקות בלי הרף קוצים, זרדים ושרשי עצים אל תוך המדורה ... והוא משליך אל תוכה את אוכפו, את עביתו, את שמיכתו, את המרבד הפרסי, את שקו ואת ילקוטי ... וכאשר כבתה המדורה ונשאר רק גל של אפר, נקש חמדן בחרבו על האפר הדק לבחנו ... חלק פזר לכל רוח וקומץ אחד אסף אל תוך כפיתו וקשרהו אל לבו:

— עמי תקברי ...

הוא נח רגעים אחדים. אחרי־כן השתטח על גבי הקרקע והטה את אזנו. והאוזן החדה של איש־המדבר הקשיבה, כי חבורת חיילים מתקרבת ... אז קם, מלא את רובהו, נגש אל סוסתו ושם את ידו על צוארה:

— היא מתה — מה לנו עוד בחיים? שלשתנו נמות יום אחד. אל תפלי בידי אויבי. אנכי. הייתי הראשון, אשר רכבתי עליך — אהיה גם האחרון. אל ישים אחר את רגלו עליך. באמונה עבדת לי כל ימי חייך — לאחרים לא אתנך!

הסוסה מביטה אליו בעינים פקוחות ומלאות אמון ומסירות־נפש, כאילו היא אומרת:

— הנה נפשי לפניך, קחנה!.

הוא הקריב את הרובה אל אזנה והכה על המנעול. פרצה אש. רעד האויר. נפלה הסוסה תחתיה. נפלה לא הוסיפה קום ...

אז הביט חמדן אל הרובה אשר בידו ואל חרבו אשר על ירכו:

— מה לי בכם? ... היא מתה — על מי תגינו עוד? — והשליכם אל תוך הצריח: — עד הצריח לא יבואו!..

ואז פתח את חזהו ויצא לקראת האויב ...

במרחק, מעבר לגבול התל, עמדו בחבורה—כעשרים חיילים מזוינים. בראשם עמד הבק וחרב שלופה בידו. עיניו בוערות כלפידים ופניו נעשו יותר לבנים ויותר מקומטים. במשך חמשת הימים זקן מאד, כאילו עברו עליו עוד עשרים שנה.

— אורבים הם לי. כארנבת בקשו לצודני. ארנבים! — אמר חמדן אל לבו, הולך ומתקרב אליהם כמתגנב בין העשבים. הוא נגש עדיהם והם לא ראוהו. ופתאום קרא בקול רם:

— מי מכם מבקש את נפשי—יקחנה! הרי חמדן לפניכם!

החיילים נרתעו לאחוריהם בבהלה.

וחמדן הביט אל פני הבק הזקן ופניו התעוותו מכאב:

— חללתי את דברי. הרגני! הנני! — קרא ויפתח לפניו את סגור-לבו.

אבל הבק עמד נרעש ונפחד, פניו חורים וידו רועדת...

— אנכי! — נשמע קול מתועב מאחרי חמדן — וחרב-פיפיות ארוכה נתקעה עמוק בערפו.

וכאשר צנח חמדן לארץ נשמע הצחוק הארסי, אשר שמע לראשונה לפני חמשה ימים:

— חי, חי, חי!...

חוג'ה מוסה.

מימי מלכות־פרס.

מאת

דוד כהנא.

במצרים הדרומית, בעיר הבצורה יֵב הנקראת בפי היונים בשם „אֶלפאַנטינה" — כי „יב" בלשון מצרית הוראתו פיל (elephas ביונית) — וכן בעיר סְוֵנֵה במצרים, נמצאו זה לא כבר על עלי פאפירוס כתבות עתיקות, שכוללות שטרות ורשימות שונים בכתב ולשון ארמיים [1]). בין הכתבות הללו יש אגרת אחת נפלאה מאד בדבר מקדש לה', שהיה לבני ישראל ביב ושנקרא בלשון ארמית בשם „אגורא" [2]). מקדש זה היה שם עוד לפני ימי עזרא ונחמיה, כי ביב ישבו זה־בה יהודים עוד בזמן קדום, כשעדיין מלכו במצרים מלכים מקרבה, מלכי מצרים [3]). וכשכבש קאַמביזס (כנבוזי בכתובת הארמית) מלך פרס את מצרים מצא ביב את מקדש־ה' ולא נגע בו לרעה, בעוד שאת בתי אלהיהם של המצריים הרס ושבר. המקדש של היהודים ביב היה, כפי הנראה, בנין נפלא: עמודיו היו אבן ומצופה היה כולו בעץ ארז, וחמש דלתות גדולות של שיש היו לו, שהצירים ע"הן היו של נחושת, והמזרקים לפני המזבח היו של זהב וכסף. מדברי אגרת זו, שנמצאה עתה במצרים, יש להוציא משפט, שעל מקדש זה ביב רומזים הדברים, שבאו בישעיה (י"ט, י"ט): „ביום ההוא יהיה מזבח ליהוה בתוך ארץ מצרים", ולא על המקדש של חוניו, שנבנה הרבה שנים אחרי כן [4]).

בשנת י"ד להמלך הפרסי דריוש השני הנקרא נותוס, שהיא 480/407 לפני סה"נ, כשהלך אליו הנציב של מצרים ושמו ארשם [5]), נתנו הכמרים המצריים של האל חנוב (או חנום), שישבו ביב, שוחד כסף ונכסים לשר המבצר ושמו וידרנג [6]), כדי שיהרוס את המקדש ההוא של היהודים, כמו שהרס המלך קאַמביזס את בתי אלהיהם של המצריים. וידרנג שלח אגרת אל נפין בנו, שהיה אז שר־החיילים בעיר הקרובה סונה, להוציא את הדבר הזה לפעולה. נפין בוא ליב עם חיל מצרים ועם עוד חיל אחר, וכולם עלו למקדש ה' ביב והרסו אותו עד היסוד,

---

1) השטרות כבר נדפסו ב„השלח" במאמר „כתבות ארמיות מימי עזרא" מאת הד"ר שמואל דייכס („השלח", כרך י"ז, עמ' 8—20 ועמ' 504—522).

2) „אגורא" פירושו במה, גל, וכן תרגום אונקלוס (בראשית, ל"א, מ"ו): „ואכלו תמן על אוגרא". ועיין על זה במאמרו של דייכס הנז' בהערה הקודמת („השלח, כרך י"ז, עמ' 506—508).

3) עיין האגרת הארמית, להלן, שורה כ"ה.

4) עיין „מאור עינים", בחלק אמרי בינה (פרק כ"א). ועיין בספר „אלדד הדני" לר"א עפשטיין (עמ' 187). וכבר העיר על יחוסו של פסוק זה בישעיה אל ה„אגורא" הד"ר שמואל דייכס במאמרו הנז' („השלח", כרך י"ז, עמ' 508).

5) כן נאמר הפר"ש לנכון גם ברשימה אחרת: „בשנת ווווו דריוהוש מלכא כזי מראן ארשם אזל על מלכא" וכו'. עיין Monatsschrift לבראן, שנת 1907, במאמרו של הד"ר ש. יאמפל (עמ' 630).

6) נזכר גם בשטרות (עיין מאמרו של דייכס) „השלח", כרך י"ז, עמ' 516—519).

ואחר-כך שרפו אותו באש. וכל מה שמצאו שם, כסף וזהב וכדומה בזזו, אך ביהודים לא שלחו את ידם.

הכהן-הראש של המקדש ביב ושמו ידניה ואחיו הכהנים שלחו מיד אגרת אל ב ג ו ה י פחת יהודה ואל הכהן הגדול בירושלים יוחנן בן יוידע בן אלישיב, שנזכר גם בנחמיה (י״ב, כ״ב—כ״ג), וגם אל איש נכבד, ששמו אוסתן אחיו של ענני, ואל חורי יהודה, והודיעום מה שנעשה לבית-מקדשם ביב וגם הביעו להם את גודל שברם ואת רוב צערם על זה ובקשו מהם, כפי הנראה, שישתדלו לטובתם. אבל אנשי ירושלים ויוחנן כהן גדול בראשם לא השיבו להם כלום, אולי מטעם שרצו, שיהיה רק מקדש אחד ליהודים בירושלים.

וכשראו ידניה וסיעתו, שעברו כמעט שלש שנים ואין איש מתעורר לצאת לעזרתם, שלחו שנית אגרת בלשון ארמית אל בגוהי פחת יהודה בחודש מרחשון שנת י״ז למלך דריוש (405/404) וספרו לו באריכות מה שעבר עליהם ואיך החריבו וידרנג וסיעתו את מקדשם וגם כי שלם ה׳ להצוררים האלה את גמולם בראשם, אך התאוננו, כי עד היום לא יתנו להם שרי העיר לבנות מחדש את מקדשם זה. ועל-כן הם מבקשים מאתו, שישלח פקודה ליב, שיתנו להם רשות לבנות שם את מקדשם כמו שהיה מקודם, וצדקה וכסף יקח מכל איש אשר יקריב שם את קרבנו, וכסף זה יעלה לסכום גדול. ואת הדברים האלה הודיעו גם לאחיהם היהודים וגם כתבו את כל הדברים האלה אל דליה ושלמיה בני סנאבלט פחת שומרון.

וזה נוסח האגרת, שכתבו לבגוהי בלשון ארמית:

1) אל מראן בגוהי פחת יהוד. עבדיך ידניה וכנותה, כהניא זי ביב בירת[א], שלם.

2) מראן אלה שמיא ישאל שגיא בכל עדן ולרחמן ישימנך קדם דריוהוש מלכא.

3) ובני ביתא [7] יתיר מן זי כען חד אלף, וחין אריכן ינתן לך, וחדה ושריר הוי בכל עדן.

4) כען עבדך ידניה וכנותה כן אמרן: בירח תמוז שנת ר[[|[דריוהוש מלכא, כזי ארשם

5) נפק ואזל על מלכא, כמריא זי אלהא חנוב זי ביב בירתא [עבדו] המונית עם וידרנג [8], זי פרתדך תנה

6) הוה [9], לם [10] אגורא זי יהו אלהא, זי ביב בירתא, יהעדו מן תמה. אחר וידרנג זך

---

7) ובני ביתא, ר״ל של המלך, כמו „מלכא ובנוהי״ (עזרא, ז׳, כ״ג).

8) ברשימה אחרת נאמר: „עבדו ביב בירתא המונית״ וכו׳. עיין בירחון הנזכר לברא (עמ׳ 630). ועל-כן הוספתי כאן מלת „עבדו״. „המונית״ היא לשון קשר ועצה אחת (עיין מלונו של דאלמאן, ערך „המוניה״).

9) „שר-הבירה פה הי ה״, כי בשעה שנכתב המכתב לבגוהי, לא היה וידרנג עוד בחיים. על „פרתרך״ עיין במאמרו של דייכס („השלח״, כרך י״ז) עמ׳ 516, הערה 3)

10) „לם״ באמת אינה מתרגמת בארמית וכאן לפי הענין היא כמו „כך״.

7) לחיא [11]) אגרת שלח על נפין ברה, זי רב חיל הוה בסון בירתא, לאמר: אגורא זי ביב

8) בירתא ינדשו. אחר נפין דבר מצריא עם חילא אחרן, אתו לבירת יב עם תליהם [12]),

9) עלו באגורא זך, נדשוהי עד ארעא ועמודיא זי אבנא, זי הוו תמה, תברו המו. אף הוה תרען

10) זי אבן ||||| בנין פסילה זי אבן, זי הוו באגורא זך, נדשו ודשיהם קימו וציריהם

11) זי בששיא אלך נחש ומטלל עקהן זי ארז, כלא זי עם שיריה אשרנא [13]) ואחרן זי תמה

12) הוה, כלא באשה שרפו, ומזרקיא זי זהב וכסף ומנדעמתא זי הוה באגורא ז[ך] כלא לקחו

13) ולנפשהים עבדו. ומן יומי מלך מצרין אבהין בנו אגורא זך ביב בירתא, וכזי כנבוזי על למצרין

14) אגורא זך בנה השכחה. ואגורי אלהי מצרין כל מגרו [14]), ואיש מנדעם באגורא זך לא חבל.

15) וכזי כזנה עבדו אנחנה עם נשין ובנין שקקן לבשן הוין וצימין ומצלין ליהו מרא שמיא,

16) זי החוין בוידרנג זך, כלביא הנפקו כבלא מן רגלוהי [15]) וכל נכסין זי קנה אבדו, וכל גברין

17) זי בעו באיש לאגורא זך, כל קטילו וחזין בהום [16]). אף קדמת זנה בעדן זו זא באישתא

18) עבוד לן, אגרה שלחן מראן [17]) ועל יהוחנן כהנא רבא וכנותה, כהניא זי בירושלים, ועל אוסתן אחוהי

---

[11]) פירושה של מלת „לחיא" נעלמה מכל מפרשי האגרת ומתרגמים אותה לפי הענין: „הרע".

[12]) לדעת מר ישראל לוי (Revue des etudes Juives, Vol. LVI p. 159) „תליהם" היא טעות סופר וצ"ל: „כליהם", וכן נאמר בנוסח השני: „זגיהום". אבל דבריו אינם נכונים והנוסח „תליהם" הוא הנכון, והוא כמו „תליך וקשתך" (בראשית, כ"ז, ג').

[13]) „אשרנא" היא כמו „ואשרנא דנה לשכללה" (עזרא, ה', ג'), כלומר: הגג ומכסה של עץ ארז עם שארית החומה הכל שרפו באש. טלל הוא כמו „יבננו ויטללנו" (נחמיה, ג', ט"ו).

[14]) מגרו, כמו „וכסאו לארץ מגרתה" (תהלים, פ"ט, מ"ה)

[15]) מר ישראל לוי עמל לפרש כאן מלת „כלביא" ואמר, שהיא מקבלת אל „לחיא", שגם פירושה נעלם ממנו. כוונת המאמר היא, כפי הנראה, כך: ה' הראה לנו נקם בוידרנג, כי הכלבים הוציאו הכבל מן רגליו, ובדברים האחרונים הוא מרמז לאיזה מנהג פרסי של עונש, שאינו ידוע לנו עתה.

[16]) „וחזין בהום" פירושו כמו „החוין" בשורה הקודמת: „ראינו בהם נקמה", וכן „אלהים יראני בשוררי" (תהלים, נ"ט, י"א), ובמצבת מישע מלך מואב (שורה 4): „וכי הראני בכל שנאי".

[17]) חסרה מלת „על", והכוונה במלת „מראן" לבגוהי.

19) זי ענני[18]) וחרי יהודיא. אגרא חדה לא שלחן עלין. אף מן יום תמוז שנה רוווו דריהוש מלכא

20) ועד זנה יומא אנחנה שקקן לבשן וצימין, נשיא זילן כארמלה עבידין, משח לא משחן

21) וחמר לא שתין. אף מן זכי ועד יום שנת רוווו וווו דריהוש מלכא מנחה ולבונה ועלוה.

22) לא עבדו באגורא זך. כען עבדיך ידניה וכנותה ויהודיה, כל בעלי יב, כן אמרין:

23) הן על מראן טב[19]), אתעשת על אגורא זך למבניה. בזי לא שבקן לן למבניה. חזי בעלי

24) טבתך ורחמיך, זי תנה במצרין. אגרה מנך ישתלח עליהום על אגורא זי יהו אלהא

25) למבניה ביב בירתא, לקבל זי בנה הוה קדמין, ומחתא ולבונתא ועלותא יקרבון

26) על מדבחא זי יהו אלהא בשמך ונצלה עליך בכל עדן, אנחנה ונשין ובנין ויהודיא,

27) כל זי תנה הן, כן עבדו עד זי אגורא זך יתבנה, וצדקה יהוה לך קדם יהו אלה

28) שמיא. מן גבר זי יקרב לה עלוה ודבחן דמן כדמי כסף כנכרין זלף[20]), ועל זהב על זנה

29) שלחן הודען. אף כלא מליא באגרה חדה שלחן על דליה ושלמיה בני סנאבלט פחת שמרין.

30) אף בזנה זי עביד לן כלא ארשם לא ידיע. כ׳ למרחשון שנת רוווו וווו דריהוש [מ]לכא.

תרגום:

1) אל ארוננו בגוהי פחת יהודה. עבדיך ידניה וחבריו, הכהנים אשר ביב הבירה. שלום

2) רב ישאל (יתן) אדונינו, אלהי השמים, בכל עת ולרחמים ישימך לפני דריוש המלך

3) ובני-בית [המלך] יותר מזה (מעתה) על אחת אלף. וחיים ארוכים יתן לך, ושמח וחזק היה בכל עת.

---

[18]) אוסתן היה אדם חשוב בירושלים, ואחיו היה ענני, ואילו היה כדעת מר ישראל לוי והד"ר יאמפל, שאוסתן היה אחיו של יוחנן כהן-גדול, הרי היה כותב האגרת צריך להזכיר אותו קודם ולכתוב אחר-כך: „וכנותה כהניא זי בירושלים".

[19]) כמו אם על המלך טוב [אסתר, ג׳, ט׳].

[20]) על דרך הכתוב: „וצדקה תהיה לנו" [דברים, ו׳ כ"ה] והכוונה כאן היא: כי מאל שמים תהיה לך צדקה ושכר כסף תקבל מכל איש, אשר יקריב קרבנו, וכסף זה יעלה (כפי הנראה לשנה) בערך אלף ככר.

4) כעת עבדך ידניה וחבריו כן יאמרו: בחודש תמוז שנת ארבע־עשרה לדריוש המלך, כאשר יצא ארשם

5) והלך אל המלך, [קשרו] כהני חנוב אשר ביב הבירה קשר עם וידרנג, אשר היה פה שר־הבירה,

6) לאמר: „את מקדש יהוה אשר ביב הבירה יסירו משם". אחרי כן שלח וידרנג

7) הרע (?) הזה אגרת אל נפין בנו, אשר היה שר־צבא בסונה הבירה, לאמר: „את המקדש אשר ביב

8) הבירה יחריבו". אחרי־כן נהג נפין מצריים וחיל אחר, באו לבירת יב עם תלייהם,

9) עלו במקדש זה, החריבוהו עד היסוד (הארץ) ואת עמודי האבן, אשר היו שם, שברו אותם. גם היה [כן]:

10) שבעה שערי־אבן, בנויים אבן גזית, אשר היו במקדש זה, החריבו ואדניהן[אשר]נשארו וציריהן

11) אשר בשיש (?) ואלה אשר בנחושת והגג מעצי־ארז, — כל אשר עם שארית החומה ו[דברים] אחרים,

12) אשר היו שם, שרפו באש. ומזרקי זהב וכסף וכל דבר אשר היה במקדש זה, — את הכל לקחו

13) ועשו לנפשם. ומימי מלך (מלכי?) מצרים בנו אבותינו מקדש זה ביב הבירה. וכאשר עלה כנבוזי (קאמביזס) על מצרים

14) מצא מקדש זה בנוי; ואת מקדשי אלהי מצרים מגרו כולם ואיש לא הרע למקדש זה.

15) וכאשר עשו כזאת, אנחנו עם נשינו ובנינו שקים היינו לבושים וצמים ומתפללים ליהוה, אדון השמים,

16) אשר הראנו בוידרנג זה: כלבים (?) הוציאו את הכבל מרגליו, וכל הנכסים אשר קנה אבדו, וכל האנשים,

17) אשר חפצו [לעשות] רעה למקדש זה, כולם נהרגו וראינו בהם [נקמה]. גם לפני זה, בעת אשר רעה זאת

18) נעשתה לנו, אגרת שלחנו [אל] אדוננו ואל יהוחנן הכהן הגדול וחבריו הכהנים אשר בירושלים ואל אוסתן אחי

19) ענני וחורי היהודים. איזה מכתב (תשובה) לא שלחו לנו. גם מיום תמוז שנת ארבע־עשרה לדריוש המלך

20) ועד היום הזה שקים אנו לבושים וצמים, נשינו נעשו כאלמנה, שמן לא משחנו

21) ויין לא שתינו. גם מאז ועד יום (?) שנת שבע־עשרה לדריוש המלך מנחה ולבונה ועולות

22) לא עשו (הקריבו) במקדש זה. עתה עבדיך ידניה וחבריו והיהודים כל בעלי יב כן יאמרו:

23) אם על אדוננו טוב, התעשת לבנות מקדש זה, באשר אין נותנים לנו לבנות. ראה דורשי (בעלי)

24) טובתך ורחמיך שם במצרים! מכתב ישלח ממך אליהם על בנין מקדש האל יהוה

25) ביב הבירה, כאשר היה בנוי לפנים. ומנחות ולבונה ועולות יקריבו

26) על מזבח האל יהוה בשמך, ונתפלל עליך בכל עת, אנחנו ונשינו ובנינו והיהודים,

27) כל אשר פה הם. כן עשו (?) עד אשר יבנה מקדש זה. וצדקה תהיה לך לפני יהוה, אלהי

28) השמים, מאיש, אשר יקריב לו עולות וזבחים, דמים כדמי כסף אלף ככר. ובדבר הזהב—על זה

29) שלחנו והודענו. אף את כל הדברים שלחנו באגרת אחת אל דליה ושלמיה בני סנבלט פחת שומרון.

30) גם בכל זה, אשר נעשה לנו, לא ידע ארשם. כ׳ למרחשון, שנת שבע-עשרה לדריוש המלך.

כתובת זו, חוץ מערכה לקורות היהודים במצרים, יש לה חשיבות גם לקורותיהם ביהודה; בה נזכרו, חוץ מסנבלט פחת שומרון, בגוהי הפחה הפרסי ויהוחנן הכהן הגדול זה בצד זה. ושני אלה נזכרים גם בספרו של יוסף פלאוויוס [21]. הוא מספר, כי ליוחנן זה היה אח ושמו ישוע, שהיה חשוב בעיני בגואס או בגווס הפחה עד שרצה למנותו כהן גדול במקום אחיו. נתקנא בו יוחנן ובא עמו בריב בבית-המקדש והרג את ישוע אחיו במקדש ה׳. כשנודע הדבר לבגואס כעס מאד, התפרץ אל בית-המקדש וענש את היהודים לשלם במשך חמש שנים חמשים דרכמונים בעד כל כבש, שיקריבו בבית-המקדש שבירושלים. החכמים האשכנזים ווילריך ווילהויזן החליטו, שמאורע זה לא היה ולא נברא ואינו אלא הרצאת הקטטות בין חוניו (יוחנן) ויאזון (יהושע) בימי אנטיוכוס אפיפאנס בנוסח חדש, שיצר יוסף פלאוויוס כדי למלא את החלל ההיסטורי שבין נחמיה ובין אלכסנדר מוקדון. אבל הכתובת הנוכחית, שבה באו יוחנן ובגוהי זה בצד זה ושבה מציעים יהודי מצרים לפני הפחה הפרסי כסף מכל עולה וזבח, שיקריבו במקדש זה (ומזה למד לשים מס על הקרבנות במקדש ירושלים), מטפחת על פניהם של ווילריך ווילהויזן, שדרכם לחשור את ספרי הקדמונים בבדאות, וכבר הראה על זה הד״ר יוסף קלוזנר [22]. ובנוגע ל„סנבלט פחת שומרון״, שנזכר בנחמיה כבן-זמנו של זה וב„קדמוניות״ בתור בן-זמנו של אלכסנדר מוקדון, מוכרחים אנו להחליט, שהיו שני ראשים בשומרון בשם סנבלט [23].

כשקבל בגוהי את המכתב השני מיהודי יב, השתדלו הוא ודליה, שיתנו רשות להיהודים לבנות את מקדשם מחדש. והשתדלותם עלתה בידם, כמו שנראה מתוך רשימה אחת קטנה:

---

21) עיין „קדמוניות היהודים״, י״א, ז׳.

22) עיין ספרו „היסטוריה ישראלית״, ח״א, עמ׳ 170.

23) עיין על זה: זאב יעבץ, „תולדות ישראל״, ח״ג, עמ׳ 173, הערה 2.

1) זכרן [24]), זי בגוהי ודליה אמרו
2) לי: זכרן לם יהוי לך במצרין למאמר
3) קדם ארשם על בית מדבח זי אלה
4) שמיא, זי ביב בירתא בנה
5) הוה מן קדמן, קדם כנבוזי,
6) זי וידרנג לחיא זך נדש
7) בשנת ר|||| דריוהוש מלכא,
8) למבניה באתרה, כזי הוה לקדמן,
9) ומנחתא ולבונה יקרבון על
10) מדבחא זך, לקבל זי לקדמין
11) הוה מתעבד.

תרגום:

1) הפקודה, אשר בגוהי ודליה אמרו
2) לי: פקודה תהיה לך במצרים לאמור
3) לפני ארשם על בית־המזבח של אלהי
4) השמים, אשר היה בנוי ביב הבירה
5) לפנינו, לפני כנבוזי (קאמביזס),
6) אשר החריב וידרנג הרע (?) הזה
7) בשנת ארבע־עשרה לדריוש המלך, —
8) לבנותו במקומו, כאשר היה לפנים,
9) ומנחה ולבונה יקריבו על
10) מזבח זה, כאשר לפנים
11) היה נעשה.

כמה שנים עמד המקדש הזה ביב, ומה היה סופו, ומה עבר על היהודים היושבים בבירה זו, — מכל אלה אין אנו יודעים כלום. רק זאת אנו יודעים, כי לאחר מאתים שנה ויותר בא חוניו למצרים וראה, שיש שם להיהודים בתי־מקדש הרבה ומסבה זו, ובכלל מפני פירוד־הדעות בעניני־האמונה, הם שונאים זה את זה, ועל־כן בנה לערך 160 שנה לפני ספירת־הנוצרים בית־מקדש לה׳ במצרים על יד חרבות היכל בובאסטים במחוז הליופוליס, שהיה דומה להמקדש שבירושלים, כדי שהיהודים שבמצרים יעבדו בו את ה׳ ויחיו בשלום ובאחדות. ואחרי שעמד המקדש הזה במצרים 223 שנה, נחרב ע״י הרומיים בשנת 73 לפני סה״נ [25]), וכמעט אין ספק בדבר, שהיהודים שבחבש (אביסיניה), הפלשים, שמספרם עולה עתה עד לערך מאתים אלף נפש, הם שארית הפליטה מיהודי יב, גם משאר ערי מצרים, שבהן נרדפו היהודים עוד בימי הבית השני.

---

[24]) לפי הענין „זכרן" הוא כאן כמו צו ופקודה, וכן „דכרונה" שבעזרא [ו׳, ב׳].
[25]) עיין „קדמוניות היהודים" ליוסף פלאוויוס, י״ג, ג׳ וגרץ בספרו הגדול, חלק ג׳, עמ׳ 412 (ובתרגומו של שפ״ר, ח״ב, עמ׳ 143).

ובפרט אחר שחרב המקדש של חוניו, באו הרבה יהודים לארץ חבש. וממעט, זה יש להפלשים עד היום בתי־תפלה בכל מקומות מושבותיהם ובהם שתי מחלקות: קודש־הקדשים ומזבח, — ועל המזבח מקריבים הכהנים קרבנות [26]. וגם יש להם עוד מנהגים מזמן קדום, כמו אפר פרה אדומה ומי חטאת, ובכל החגים, חוץ משבת ויום־הכפורים, הם מקטירים בבתי־תפלתם קטורת, כמו שעשו יהודי יב ב„אגורא" שלהם.

[26]) על הפלשים עיין בפרטות בספר „אלדד הדני" לר"א עפשטיין (עמ' 141). ועיין בדין־וחשבון של הפרופ' יוסף הלוי, שנתן לחברת „כל ישראל חברים" בפאריז ביום 30 יולי שנת 1868 בדבר מלאכותו אל הפלשים.

סְפִינְקְסִים.

לַיְלָה לָבָן עוֹשֶׂה בִלְהָטָיו,
הֵיכְלֵי־שַׁיִשׁ נָמִים מְכֻסָּפִים;
מִתּוֹךְ שֵׁנָה מְשַׁכְשֵׁךְ נְהַר־נֶבַה
אֶת מַרְצֶפֶת־הַחֲפִּים הַשְּׁחוֹרָה.
עַל הַחוֹף, שְׁטוּפֵי זֹהַר וּתְכֵלֶת,
רוֹבְצִים דּוֹמֶם שְׁנֵי סְפִינְקְסִים עֲנָקִים
וּמַקְשִׁיבִים לְלַחַשׁ הַגַּלִּים,
לְמַנְגִּינַת־הַצָּפוֹן הַחִוְּרָה *).

אֲנִי צוֹעֵד בְּתוֹךְ הַנַּהֲרוֹרִים,
בְּמַמְלֶכֶת הַקְּסָמִים הַלְּבָנִים.
כִּבְדַת־חֵטְא וְרַבַּת־כְּשָׁפִים
שְׁנַת־בְּעָתָהּ יְשֵׁנָה הַבִּירָה.
עָבִים קַלִּים כְּעֵין קֶרַח־תְּכֵלֶת
עָמְדוּ לָפוּשׁ מֵעַל לָאַרְמוֹנוֹת.
אֲנִי הוֹלֵךְ אֶל אַחַי הַגּוֹלִים —
אֶל הַסְּפִינְקְסִים עַל חוֹף נְהַר צָפוֹן.

מִגְּדוֹת נִילוּס, שֶׁשְּׁזָפָן הַשֶּׁמֶשׁ,
מֵחֲרְבוֹנֵי הַמִּדְבָּר הַלּוֹהֵט

---

*) על חוף נהר נבה בעיר פטרבורג עומדים שני ספינקסים, שהובאו מִמִּצְרַיִם [המערכת].

הוּבְלוּ שַׁי הָעֲנָקִים־הַפְּלָאִים
אֶל בִּירַת הַצָּפוֹן הַנּוֹגֶה.
יוֹמָם גּוֹלִים, עֲרִירִים כְּמוֹנִי
הֵמָּה שְׁקוּעִים בְּעַרְפַלֵּי־מָוֶת,
אַךְ בַּלֵּילוֹת הַלְּבָנִים הַכְּשׁוּפִים
יִפֹּל דָּבָר — וְחָיוּ...

בַּשָּׁעוֹת הָהֵן הַדּוֹמֵמוֹת, עֵת תּוֹעִים הִרְהוּרִים בְּלִי מִלִּים,
עֵת קוֹלוֹת וְהֵדִים נְמוֹגִים וְחַיָּה לְשׁוֹן־הַחֲלוֹמוֹת,
עֵת צְפוּנֵי־עֲרוּמִים מַאֲוַיִּים מְרַחֲפִים בְּחִוְרוֹן־הָרָנִים
וְנִשְׁמַת־הָעוֹלָם תִּשְׁתַּחְרֵר וְתִטְוֶה הֲוָיָה חֲדָשָׁה;
עֵת נָדִים בְּיַעֲרוֹת־הַצָּפוֹן, מִתְרַחֲצִים בִּנְגֹהוֹת־הַקֶּסֶם,
הַצְּבָאִים, נְבוֹכִים וְנוּגִים, שְׁכּוֹרִים וּצְמֵאִים כְּאֶחָד;
וּמַחֲנוֹת בַּרְבּוּרִים צְחַרְחָרִים עַל גַּלֵּי עוֹפֶרֶת נוֹצֶצֶת
מֵעוֹלָם לְעוֹלָם נִשָּׂאִים, נִרְדָּמִים וּגְלוּיֵי־עֵינַיִם, —
אָז נִשְׁמַת הַסְּפִינְקְסִים חוֹזֶרֶת מִשּׁוּט בְּעוֹלָמוֹת נַעֲלָמִים
וְעַנְקֵי הַקְּדוּמִים מִתְפַּלְּאִים וְסוֹקְרִים כְּזוֹכְרֵי־נִשְׁכָּחוֹת.
וְכַבִּיר הוּא מַרְאָם וְעָלוּב וְרִפְיוֹן וְהוֹד לָמוֹ תֶּאֱצַל
הַחִידָה עֲמוּקָה וְקוֹדְרָה בְחוֹרֵי עֵינֵיהֶם מִתְלַבֶּטֶת...

אַךְ הִנֵּה מִזְדַּקְּפִים הַפְּלָאִים, מִתְנַעֲרִים אַדִּירֵי־הָאֵימָה,
שְׁרִירֵיהֶם הַחֲסֻנִּים נִדְרָכִים וְנֶהְדַּף הַצֵּל מִקִּמְטֵיהֶם,
נִמְתָּחִים גִּידֵיהֶם חַלָּמִישׁ, עֲלֵיהֶם אוֹר סַהַר יִתְעַלֵּם.
וּפִתְאוֹם...
הַלֵּיל עוֹצֵר נִבְהָל נְשִׁימוֹת חָזֵהוּ וְרוֹעֵד...
נִתָּקִים הַפְּלָאִים מִבְּסִיסֵי הַסְּלָעִים הַשְּׁחוֹרִים,
עוֹד רֶגַע וְדָהֲרוּ חָפְשִׁים לְמֶרְחֲבֵי־לַיְלָה,
עוֹד רֶגַע...
מִזְדַּעְזֵעַ הַלֵּיל עַד הַיְסוֹד בּוֹ מִשְּׁאָגָה אֲיֻמָּה,

זו שַׁאֲגַת הַמְּרִי וְהֶחָרוֹן:

— „הוֹי, גּוּרוּ לָכֶם!

אֲנַחְנוּ, אַדִּירֵי־הַמִּדְבָּר, מִשְׂגַּבֵּי־הַצִּיָּה,
בְּחוֹלוֹת מַבְרִיקִים וְיוֹקְדִים חִמַּמְנוּ רַגְלֵינוּ.
הֶעֱנִיקָה הַשֶּׁמֶשׁ נְגֹהוֹת לִגְאוֹת רָאשֵׁינוּ רַב יוֹתֵר
מֵאֲשֶׁר לְקָרְחֵי הַצָּפוֹן כֻּלָּהֶם!
עַל שִׂיא צוּר־חָזוֹנוּ הִשְׁתַּעַשְׁעוּ רוּחוֹת־זִלְעָפוֹת
וַיִּמְסְכוּ בָנוּ אֶת מֶרְיָם וְשַׁלְהֲבוֹת־אִשָּׁם!
נְשָׁרִים הִשְׁחִיזוּ צִפָּרְנָם בְּחֶלְקַת־כְּתֵפֵינוּ;
בְּכֹבֶד צִלֵּנוּ חָסוּ נְמֵרִים וּשְׂרָפִים
וְשִׁנַּנּוּ כְּפִירֵי הַיְשִׁימוֹן מַנְגִּינוֹת־עֱזוּזָם!
הוֹי, גּוּרוּ לָכֶם!
אִם קַמְתֶּם, זֵידוֹנִים, בְּאֶחָד מִרְגְעֵי שְׁנָתֵנוּ
וַתְּשַׁדְּדוּ פִּתְאוֹם רִבְצֵנוּ;
אִם גֵּאוּת חָפְשֵׁנוּ רִתַּקְתֶּם לְשַׁלְשְׁלוֹת־קְרָחִים
וַתֹּאמְרוּ לְהַקְפִּיא אִשֵּׁנוּ בְּשַׁלְגֵי־נְצָחִים —
נֶהֱבַלְתֶּם!
בְּדוֹרוֹת אֵין־סְפוּרוֹת, אֲלָפִים בַּשָּׁנִים
בְּמַפְלֵי חָזוֹנוּ מַעְיָנִים, מַעְיָנִים
הִתְקַבְּצָה שַׁלְהֶבֶת
אַלְמָוֶת!
וְאִם חָבוּי הַלַּהַב וְנִרְדָּם וְאִלֵּם —
הֵן קָרוֹב יוֹם נָקָם וְשִׁלֵּם!"

. . . .

לַיְלָה לָבָן עוֹשֶׂה בְּלָהָטָיו.
אֲנִי נֵעוֹר לְרַגְלֵי הַסְּפִינְקְסִים.
קָרִים, קוֹדְרִים הֵם צוֹפְנִים בְּחֻבָּם
קִפְאוֹן־עוֹלָם, תַּרְדֵּמַת־צַלְמָוֶת.
אֲנִי נִלְחָץ לָעֲנָקֵי־הַקְּדוּמִים

וּמְצַנֵּן אֶת רֹאשִׁי הַלּוֹהֵט
וְעַל אֶגְלֵי־הַטַּל הַמַּבְרִיקִים
אֶשְׁפֹּךְ דּוּמָם דִּמְעוֹתַי...

דְּבַר־מָה נָפַל בְּפַאֲתֵי הַמִּזְרָח ׃
אוֹרְחַת־עָבִים כְּעֵין קֶרַח תְּכֵלֶת
עָזְבָה פִּתְאוֹם אֶת תַּחֲנַת־הַלַּיְלָה
מֵעַל רָאשֵׁי אַרְמוֹנוֹת־הַשַּׁיִשׁ
וַתֵּחָפֵז וַתִּסַּע לַמִּזְרָח.
פִּתְאוֹם הֻצַּת הַמִּזְרָח וַיַּאְדִּים
וְהֶעָבִים שָׁם חוֹנִים וְיוֹקְדִים —
קָרְבַּן־נֹעַר עַל מִזְבַּח הַשַּׁחַר.

כִּכְדַת־חֵטְא וְרַבַּת־כְּשָׁפִים
מִתּוֹךְ שְׁנָתָהּ דּוֹבֶבֶת הַבִּירָה.
אָהֳלֵי־דַלִּים מְקִיצִים לְאִטָּם,
טִירוֹת־רוֹזְנִים עוֹד תְּפוּשׂוֹת־תַּרְדֵּמָה.
נָפְלָה דְלֵקָה בְגֻבַּהּ רַבָּתִי,
רוּחַ צַח סוֹרֵק אַט תַּלְתַּלֶּיהָ,
מִפְרָשׂ לָבָן וּמוּצַף־אַרְגָּמָן
פּוֹרֵם וִילוֹן־הָאֵדִים.

עַתָּה אָבוֹא בְחַדְרֵי־חֲדָרִים
וְאֵרָדֵם תַּרְדֵּמָה עֲמוּקָה
עִם חֲלוֹמוֹת־לְבָבִי הַגְּדוֹלִים,
עִם חֶזְיוֹנוֹת־נְדוּדֵי הַכְּמוּסִים,
עַד שֶׁיָּבִיא הַנֶּשֶׁף הַלָּבָן
אֶת תַּעֲצוּמוֹת לְהָטָיו הַחִוְּרִים
וְהַסְּפִינְקְסִים יְגַלּוּ לִי שֵׁנִית
אֶת חִידָתָם — חִידָתִי...

דוד שמעונוביץ.

היהודים והיהדות ברומניה.

מאת

ד"ר יעקב נאכט.

ה.

(סוף).

ובשעה של רדיפות נוראות כאלו מחוץ אפשר היה לקוות לטוב מבית. הרי מאז ומעולם נאמר על ישראל: „גדולה הסרת טבעת". לצערנו, נתעוררו אלפים ורבבות מן הלאומיים והציוניים הנאורים לחבב את עמם ואת כל קניניו הלאומיים אך ורק על-ידי הדחיות, שדחה אותם העם העיקרי. ואם קשה לשמוח על זה, אפשר, לפחות למצוא בזה חצי נחמה על הרדיפות והיסורים. ואולם חוגי המתבוללים שברומניה אינם נותנים מקום אפילו לתנחומים מסופקים כאלה. עוד לא נשכח „מעשה-רומאַן", שהדראַמה שלו „מנשה", שמטיפה להתבוללות מוחלטת, אף על פי כן נדחתה מן הרומנים בשתי ידים, — ושוב הם באים באותות ובמופתים להראות, שהיהודים יכולים להתבולל, ובכן יש להם הזכות להחשב כאזרחים. על שאלת הסופר הנוצרי דיאַמאַנדי משיב הסופר היהודי ברוקינר, שהיהודי יכול להתבולל בנקל, וראיה לדבר: הכומר הצרפתי פיליכּס קליין אומר בספרו החדש: L'Amerique de demain, שהיהודים מוכשרים להתבולל על צד היותר טוב. יש לנו, איפוא, רשות לבקש זכיות אזרחיות אחרי שיש לנו „הכשר" על—התבוללות מן הכומר הצרפתי קליין בספרו החדש. כאילו אי אפשר להיות יהודי נאמן לעמו ואזרח טוב כאחד ולדרוש זכיות על סמך מלוי החובות האזרחיות בלבד. כאילו היו סיר משה מונטיפיורי או קולוניל גולדסמית מתבוללים!

ותשוקתו של היהודי הרומני הנאור להיות מה שאינו נתגלתה בימים האחרונים במעשה מתנגד להשכל הבריא. שלא בא אלא בכדי להשמיע על „פטריוטותום" של מתבוללינו ושאינו אלא עבדות מגונה, שהנפש היפה קצה בה. כידוע, ריב תמיד בין אונגריה ורומניה לרגלי הרומנים הנוצרים, שאינם נהנים שם (לדברי הרומנים) מכל הזכיות הלאומיות. ואירע: היה קונגרס של רופאים בבודאַפּשט — ולא השתתפו בקונגרס זה לא הרופאים היהודים ולא הנוצרים שברומניה. הרופאים הרומניים מצאו מקום לגבות את חובם — לתבוע את עלבון אחיהם הרומנים באונגריה. ערכו מחאה ובקשו גם את הרופאים היהודים לחתום עליה. קפצו היהודים והיו עמם בעצה אחת, בלי לחשוב מתחלה את דרכיהם. ובצדק שואל

אחד מן העתונים: איך נעשה דבר זה? איך יכלו הרומנים לבקש דבר כזה מן היהודים? ממה נפשך: „אם כבנים אם כעבדים". אם כרומנים נחשבו, האיך אין להם זכיות ויש להם רק חובות? ואם כזרים הם, האיך יכולים לכוף את הזר, שימחה נגד אונגריה, שיש לה דין ודברים עם רומניה בענינים לאומיים? — ואף על פי כן באו על החתום רופאים יהודים במספר רב (178) ומחו. ואולם כשהציעו את החוק נגד הרופאים הזרים, כלומר היהודים, לא היה אף אחד בין הרופאים הרומנים, שימחה נגד העול ויגלה קלונו של חוק זה ברבים.

ועדין לא שבנו מטעותנו ואנו סומכים על כל מי שמראה לנו פנים מסבירות אפילו רק לרגע, אפילו רק למראית עין. אמנם, מי שיודע את מצב היהודים ברומניה, שהוא נורא מאד, יבין, מפני־מה הם מתלהבים תכו״י ומשליכים יהבם על האנשים ה„נראין להם כאוהבין". „הטובע בשבולת יאחז גם בראש־שבולת". אין בודקים בשעת הסכנה. אבל אין דבר זה פוטרנו מלהזהיר את העם השכם והזהר, שיעמוד תמיד על המשמר ויבחין היטב: מי לנו ומי לצרינו. אזהרה זו היא לרגלי המקרים, שקרו בימים האחרונים, דבר בעתו. כבר הזכרנו, שראש הס״דיים, הד״ר ראקובסקי, גורש מרומניה מטעם הממשלה. מובן מאליו, שחבריו בדעה מוחים בכל שעת־כושר נגד מעשה זה. ואירע הדבר, שלפני חדשים אחדים התנקש פועל אחד בנפשו של ראש־המיניסטריון בראַטיאַנו. נתפשטה השמועה, כי מאת הס״ד היתה זאת ויד ראקובסקי באמצע. ובכן ערכה הממשלה חוקים חדשים נגד הפועלים: אסרה למשרתי הממשלה להיות חברים להסינדיקאַטים והוציאה עוד אסורים הנוגעים לאסיפות של החברות ולזכות השביתה. ראו זאת הס״דיים — ונקהלו לעמוד על נפשם. בקונגרס שלהם, שנתאסף בעיר בוקארסט בימי א׳ — ג׳ פברואר, שנת 1910, יסדו מפלגה סוציאל־דימוקראטית. הם מסבירים את דבר יסוד מפלגתם לראשי הממשלה באופן זה: „אתם רוצים לעשות בנו כלה, אתם חוקקים חוקים נגד זכות השביתה. טוב הדבר. אנחנו ניסד מפלגה מדינית כדי להלחם בכם ונתערב בפוליטיקה שלכם. אתם שוללים מאתנו את זכות הדבור באספותינו — ניסד לנו במה חדשה: נדבר בפאַרלאַמנט" וכו׳. בתכנית, שקבעה המפלגה החדשה, נאמר בין שאר הדברים: א) זכות הדעה יש לכל הנולדים בארץ בלי הבדל דת ולאום; ב) חוק הגרוש וכל שאר החוקים נגד הזרים צריכים להבטל; ג) הלמוד בבית־הספר צריך להיות בחנם לכל התלמידים בלי הבדל דת ולאום. התווכחו גם בסעיף הנוגע ליהודים. הציעו, שבתכנית זו יקובל סעיף, שאומר ברור: המפלגה מתחייבת להלחם בעד שווי־הזכיות של היהודים. אבל רבו הדעות בנדון זה. לדעת נ. ד. קוקא (Cocca) מוטב שלא להזכיר בשם ישראל, אלא לומר פשוט: המפלגה תשתדל לטובת שווי־הזכיות של כל אלה, שעדין לא זכו בהן. ומה שכסה זה בא חברו וגלה. הס״ד מ. יוֹנֶסקו אמר בלי התחכמות: לסעיף זה אין שום מובן. אין שום שאלת־יהודים ברומניה. היהודים חיים בתנאים שנקבעו בשביל כל הזרים. ולפיכך אין שורת הדין נותנת, שהתכנית תקבע סעיף מיוחד בשביל־שאלת היהודים דוקא... ובכן היהודים הדרים ברומניה הם ואבותיהם ואבות־אבותיהם

אף בעיני הס"דיים אינם אלא זרים... כלום יש לנו, איפוא, רשות לקוות ולצפות אל כתה זו? אם בעידן ריתחא, בשעה שרק צדק צדק מדבר מתוך גרונה של מפלגה, כך, בשעת מלחמת-הקיום, כשכל אחד ואחד מחברי המפלגה פונה לעסקיו ול"אינטרסיו", לא כל שכן? ובכלל הורנו הנסיון, שהתנועה הסוציאליסטית ברומניה אף בימי-בראשית שלה פתחה בשבח וסימה בגנות [1]. תחלתה מלה קוסמת: חירות לכל אשר בשם אדם יכונה, אמצעיתה טמיעה והתבוללות מצד ה"חברים" היהודים וסופה: — אנטישמיות. הרבה ממנהיגי הס"דיים הרומניים לפנים הם עתה מראשי-המדברים נגד היהודים. ביחוד אין להלאומיים מישראל להתחבר אליהם: רוח והצלה לא יעמוד ללאומנו ממקום זה. בפירוש נאמרו הדברים ולא היה מי שמחה נגדם: "הסוציאל-דימוקראטיה מגינה על היהודים לא כעל עם, אלא כעל מפלגת-עשוקים" [2]). צריך, איפוא, כלפי תנועה זו, שאחדים מצעירנו נגררו אחריה, לחזור עוד הפעם על האמת הידועה לכל יהודי מבין ומרגיש בצרכי האומה: תשועת ישראל תבוא לא מבחוץ, אלא מבפנים. רק בהכרת התכנית הלאומית הישראלית וברכוז כל כחות העבודה שלנו ע"פ נוסח זה, יש אחרית ותקוה לשארית ישראל.

ואמת זו חודרת יותר ויותר לתוך לבות המעולים שבין יהודי-רומניה. למרות כל כרכוריהם של המתבוללים שבין יהודי-רומניה, יודע כל מי שבתוך עמו הוא יושב וחי את חייהם, שההתבוללות הוא רעיון גוסס, ההולך ומפנה מקום לרעיון חי, שמוסיף והולך: להציוניות. אמנם, לרגלי המעמד החמרי הנורא מאד גם הציוניות אינה יכולה לעשות פה גדולת ונצורות, אבל התעוררות חשובה יש והיא ראויה להכתב זכרון בספר.

בין הצעירים, ביחוד ביאסי, מצאה תנועת הפועלים הציוניים גואלים. עושים תעמולה לרעיון זה וכבר יש מעין התחלה ליסוד מפלגה. כשהיתה הועידה של הפועלים הציוניים בקראקא (י"ט—כ"ה לדיצמבר 1909) שלח הועד המכין של אגודת הפועלים הציוניים ברומניה מכתב-ברכה, שחתמו עליו כשתי מאות חברים ושבין שאר דברים כתבו בה, כי "הפועלים היהודים ברומניה, אף-על-פי שעדין לא הסתדרו ולא היו למפלגה מסודרת, מוחים בכל עוז נגד העול, שנעשה להאומה הישראלית, ושוקדים על תקנתם האיקונומית של הפרוליטארים היהודים ע"י יסוד מושבות מסודרות בארץ-ישראל על-פי השיטה הקואופיראטיבית. עמכם אנחנו בעצה אחת בדבר יסוד באנק אגרארי. מוחים אנחנו ביחד עם הפועלים הציוניים האויסטריים נגד ההצעה, שעל-ידי התגשמותה יכולה הקרן הלאומית להיות לתועלת של איזו יחידים ושהיא שוללת מן המוסד הזה את עיקרו החשוב—להיות אוצר הלאום כולו. ואנו מסכימים להחלטה ההאגית, שמפלגת ה"פועלים הציוניים" שייכת להסתדרות הציונית הכללית על יסוד פידיראטיבי".

ובעוד שהצעירים מדברים בהתלהבות על מושבות מסודרות בארץ-ישראל באו הציוניים העסקנים ברומניה ועשו מעשה חשוב, שראוי לפרסמו ברבים.

---

[1]) עיין הפרק השלישי ממאמרי הנוכחי ב"השלח", כרך כ', עמ' 71—73.

[2]) עיין העתון Adeverul, 2. Febr. 1910.

כבר העירונו על הדבר, שאחינו ברומניה היו מן הפותחים ראשונה בתנועת „חובבי ציון"[1]. עוד לפני אספת קאַטוביץ התאספו „חובבי ציון" ברומניה בפוקשאן וביאסי. וקודם שיסדו „חובבי-ציון" ברוסיה את המושבה „ראשון לציון" יסדו ה„חובבים" ברומניה שתי מושבות בא"י[2]. ומיום שנתיסדה החברה הראשונה „חובבי-ציון" ביאַסי עברו יותר משלשים שנה[3]. בנוהג שבעולם סופרים ומונים ימים ושנים לזכרון מאורע חשוב כזה. הרי „חגיגת-קאַטוביץ", הרי חגיגת המושבה „ראשון לציון". ברומניה לא יזכר ולא יפקד. אין עושים פומבי לדבר. וזהי ענותנות שלא במקומה. לקתה מדת ההיסטוריה אצלנו. עדין לא נתפתח בנו חוש זה כראוי. רגש-החבה להמסורת נמצא אצלנו במצב הילדות. חסר לנו הכשרון של הערצת העבר (בנוגע להצד הטוב שבו) כשהוא בא מעין סימן לדורות הבאים: כזה ראה ועשה. אתה מרגיש חסרון מסורת בהרבה פנות שבחיינו הרוחניים. ודבר זה גורם הרבה קלקול רוחני וחברותי. ואולם האינסטיקט הלאומי שבנו כאילו התעורר מאליו ובא להקים שם וזכר לראשית התנועה של „חובבי ציון" ברומניה. אחרי אספות שונות, שהיו בגאַלאַץ ובראילא (בי"ח למאי ובל' לנוּ-בימבר 1909) החליטו בשבעה לינאואר שנה זו ליסד מושבה בא"י ע"י יהודי רומניה בשם „תקות ישראל". המעורר לדבר זה הוא מר ישראל מארקוס, ציוני נלהב, שהיה שנה שלמה בא"י, בקר הרבה מושבות והתחקה על כל פרטי הישוב שם. ובכן הוחלט הדבר. כשתי מאות משפחות משתתפות ביסוד מושבה זו. כבר שלחו כל אחד ואחד 25/00 בער האדמה כפי חוקי החברה. הקניה נעשית באמצעות ה„חברה להכשרת הישוב", וכמו כן מקבלת חברה זו על עצמה להשגיח על הנטיעה ועל כל הדברים הנוגעים להמושבה עד שש שנים. אחר עבור הזמן הזה יכולים הקונים לזכות במקחם. נבחר ועד, שהלך בחודש פיברואר לתור את הארץ. כשימצא שטח-אדמה הראוי לכך יעשה שטר-התקשרות עם ה„חברה להכשרת הישוב" בדבר הקניה והנטיעה. זהו באמת דבר שראוי לברך עליו „שהחיינו". „חבת ציון", גם בשעה שהיתה פילאנתרופית ביותר, היה בה גם צד חשוב, שכבר היו נכרים בו סימני תחיה לאומית: דרשה בשבחה של הלשון העברית, בהטבת החנוך וכיוצא בזה. וחשוב הדבר ביותר בימינו, שהעבודה המעשית נעשתה בהם לאחת מן הדרישות היותר רציניות בקונגרסים שלנו ובאסיפותינו. הד"ר קלוונר אמר דבר יפה ומתקבל: „אושר מיוחד היה בשביל הרעיון הציוני הרך והצעיר מה שנתנו ה„קאַטוביצים" את היתרון להמעשה. כי נצייר בדמיוננו, שעד היום היה רעיון זה נשאר רעיון מופשט. כלומר, שעד היום לא היתה מצויה בארץ ישראל אפילו מושבה אחת, — כמה דומה היתה אז הציוניות למגדל פורח באויר, כמה היתה אז מחוסרת קרקע מוצק תחת רגליה וכמה מועט היה הכח המושך שלה!"[4]. לאושר מיוחד זה „בשביל הרעיון הציוני" גרמו גם ציוני רומניה, שהיו מאנשי-המעשה הראשונים.

---

1) עיין הפרק הרביעי ממאמרי הנוכחי ב„השלח", כרך כ', עמ' 568.

2) עיין: D-r K. Lippe, Zur Entstehungsgeschichte des Zionismus (Oesterreichische Wochenschrift, 1909, Nr. 49).

3) עיין: D-r K. Lippe, Meine 25-jährige Zionistische Thätigkeit, S. 4.

4) „השלח", כרך כ"א, עמ' 523.

גם עתה. כששאלת הציונית המעשית עומדת על סדר היום, הם נוטלים בה חלק בראש. זוהי תהלתם. הכל לפי רוב המעשה.

לפעמים השם הוא העיקר. „תקות ישראל" היא שם המושבה החדשה ושמה נאה לה. הוא מעיד על זיק התקוה, שעדיין לא עומם בלבנו. עדין הוא דולק ואידו מוסיף והולך כשתגע בו רוח חיים, רוח התחיה הלאומית. ומעיד על הדבר הזה גם מפעל חדש: יסוד הביבליותיקה „התקוה" ברומניה. וזה דבר המוסד הזה: משעה שהתחילה הציוניות ההירצלינית דרשו הציוניים הרומיניים בקונגרסים שונים (גאלאץ, בראילא, פיאטרא ועוד) על שאלת החנוך והתרבות העברית ברומניה והעירו על הצורך להלאים את בתי-הספר, לכבוש את הקהלות ועוד, וכבר העירותי על זה בפרק הקודם של מאמרי זה[1]. עד עתה לא עלה עוד ביד הציוניים ליסד בתי-ספר על-פי טעמם ורוחם הם. ניכר, אמנם, שנוי לטובה בהרבה פנות, אבל עדיין לא אכשר דרא כל צרכו. עדיין השעות המיועדות ללמוד העברי מועטות וזעומות, מורים עבריים הגונים עדין חסרים ועל הכל: ראשי הקהלה אינם עדיין „משלנו". רק בעל-ברחם הם עונים אמן אחר דרישות הציוניים: סוף סוף צריך לשים לב להציוניים, שנעשו לכח ידוע. אבל, כאמור, עדיין הכל נעשה במדה מצומצמת מאד וע"י כפיה. ובכן עדיין אין אנו יכולים לקוות, שתלמידי בתי-ספרנו יהיו מוכשרים להיות בין הקוראים עברית ולדעת את ספרותנו במקורה העברי. אלה ורבים כיוצאי בהם, חללי החנוך הגרוע מיסודה של ההתבוללות, שעתה הם שבים אלינו, אינם נזקקים ללשוננו ואין תקוה שידעו אותה בקרוב. ובכל זאת ליאשם אי אפשר. צריך לשקוד גם על תקנתם של אלה, ותקנה זו אינה אלא לברוא בשבילם ספרות לאומית בלשון רומנית. בודאי מכאיב הוא הדבר לעשות פומבי לתחיתנו הלאומית בלשון זרה. אבל מה נעשה כשהחנוך הרע גרם לכך? — ההכרח לא יגונה, וכבר היה מעשה כזה בגרמניה, בספרד ומלפנים באלכסנדריה של מצרים, כשהשעה היתה צריכה לכך עמדו חכמים באותן הארצות וחברו ספרים בלשון המדינה: תרגמו את התורה ליונית, כתבו בלשון ערבית, ספרדית ואשכנזית. אמנם, הספרים האלה לא האריכו ימים אם לא תורגמו אחר-כך לעברית. ראיה לדבר: הספרות האלכסנדרונית, שנכתבה יונית, נשתכחה מישראל כמעט לגמרי. וכך היה גם גורלה של הספרות הישראלית שנכתבה ערבית. האומה הישראלית אינה נזקקת אלא להלשון העברית, שהיא אחד מן הסימנים היותר מובהקים, המכריזים על ישותה ועל קיומה ממצרים ועד הנה. אבל עם כל זה הרי לא נמנעו חכמים מלהשתמש גם בלשון זרה בשנות הקלקול כדי להשיב בנים נדחים. השמוש בלשון זרה היה רק אמצעי ולא יותר, שהרי אין אנו דנים כאן על החכמים, שבגדו בלשוננו והשתמשו בלשון המדינה כבדבר התדיר ובלשון עברית כבאמצעי, כגיגר וחבריו. ואף הלשון הרומנית צריכה להעשות עתה, לצערנו, אמצעי של הלאמה, כי גם יהודי רומניה מדברים רובם רומנית ואינם מבינים עברית. עד שיחונך דור חדש על פי הרוח והטעם העבריים, עד שיקבלו-בתי ספרנו צורה עברית במלוא מובן המלה, עד שנכבוש את הקהלות —, עד הזמן המאושר ההוא, שבודאי בוא יביא, צריך להציל מה שאפשר,

1) עיין „השלח", כרך כ', עמ' 568—579.

להציל באותם האמצעים, שהם עלולים להביא הצלה זו. הכל לפי הזמן והמקום-- זהו כלל גדול בחנוך. וספרות לאומית בלשון רומנית היא בזמננו ובמקומנו דבר נחוץ בשביל חלק גדול מיהודי רומניה. ספרות כזו אין ברומניה. מלבד העתונים הישראליים, היוצאים לאור ברומנית, אין ספרים שלמים—חוץ מאחדים יוצאים מן הכלל—במקצוע זה. התלמיד היהודי, ששוקד על הגימנסיון או על האוניברסיטה, וכמו כן שאר העם שנזקק רק לרומנית—וזהו החלק היותר גדול מן היהודים הקוראים בספרים—אינם מוצאים ספר בעל תוכן עברי כדי לרוות ממנו את צמאונם.

ולמלאות את החסרון הזה התעוררו אחדים מן הציוניים. בחודש אבגוסט שעבר קראו לכנסיה בפוקשאן, שבה השתתפו מן הצעירים ומן העסקנים הציוניים הנודעים בארצנו. אחרי הרצאות שונות על התרבות העברית ושאלת החנוך החליטו ליסד אגודה בשם „המשכילים הצעירים ליהודי רומניה". התכנית של האגודה מבוארת בקצור בסעיפים אלה: א) מטרת האגודה היא להפיץ את התרבות העברית בין יהודי רומניה; ב) כדי להשיג מטרה זו תפרסם האגודה ע"י הביבליותיקה „התקוה", שהיא מיסדת, תרגומים רומניים ממבחר הספרות העברית; ג) זכות-הקדימה לתרגומים מספרים כתובים עברית. בדברים המעטים האלה ניכרת למדי תעודת האגודה. היא רוצה לזכות את הקוראים בספרים טובים על היהודים והיהדות. ספרים מקוריים כאלה אין למצוא ברומנית, ואפשר להשיגם רק על-ידי תרגומים. אבל כמו-כן רוצה האגודה—שבאחד מסעיפיה היא מודה בתכנית הבאזילית — שעל ידי התרגומים יפורסמו הסופרים העבריים ויצירותיהם, — דבר נחוץ לעבודת התחיה ולכל המחזיקים בה. ולפיכך היא מבכרת לתרגם את הספרים של הסופרים העבריים. עד היום הוציאה האגודה לאור ע"י הביבליותיקה „התקוה" את הספרים האלה: א) „הזרמים החדשים של הספרות העברית הצעירה" להד"ר יוסף קלוזנר; ב) אחד מחבורי פרץ סמולנסקין; ג) „החסידים" להפרופ' ש. שכטר; ד) Unterwegs להיינריך גרינוי. מוכנים לדפוס ספורי מ. ז. פייערבערג, בן-אביגדור, ברדיצ'בסקי ועוד. — ספרו של הד"ר קלוזנר, שהוציאה האגודה, משמש כעין מבוא להספרים הבאים, שכמעט כולם הם יצירי הסופרים העבריים מן המהלך החדש, שעליהם מדובר ב„הזרמים החדשים". לאגודה זו יש הרבה חברים בכל רומניה ויש תקוה, שתשפיע לטוב על בני הדור הצעיר ותמלא חסרון מורגש מאד.

הביבליותיקה „התקוה" משתדלת, כאמור, לעשות פומבי ביחוד להספרות העברית הכתובה עברית. לעומת זה נוסדה ביבליותיקה ישראלית (Biblioteca Evresca) על-ידי העתונאי ה. קארפ, שמגמתה להוציא ספרים ישראליים בלשון רומנית מקוריים ותרגומים, מכל המינים, בז'רגון, באשכנזית ועוד. גם ביבליותיקה זו יסודתה בחזוק הרגש הלאומי ע"י הפצת תרבותנו. ה„ביבליותיקה" תהיה ראי נאמן לחיינו היומיים, לזכרונות העבר, לצרות ההוה ולתקוות הימים הבאים... תעודתה היא: „חזוק הלב העברי ע"י השכלה עברית וגידולה וטפוחה של הנשמה הישראלית" (מר קארפ בהקדמתו לספרו הראשון). בשעה שאני כותב את הטורים האלה כבר הוציאה ה„ביבליותיקה" שני ספרים: א) שברי רעיונות מאת ה. קארפ; ב) ספורים מאת ש. גורדון. זה האחרון הוא תרגום, שתכנו המקורי

ידוע לקוראים בחו"ל, בעוד שהראשון הוא ספר מקורי. בו רשם המחבר רשימות מחיי היהודים ברומניה. וכל הרשימות הללו כתובות ברגש. ניכר הדבר, שהמחבר מצר בצרת עמו. היא בוכה על גורלו המר לא מפני שכך קרא בעתונים, אלא הוא הגבר שראה עני. הוא סבב בערים ועיירות ועיניו ראו ברע, שמצא ומוצא את עמו. בכלל כל הספר (143 עמודים) הוא בכיה ארוכה, שהיא נפסקת לפעמים ע"י תקוה אחת, הממלאת את לבו של המחבר: התקוה הלאומית, ציון. בציוניות הוא רואה חזות הכל. בלי ציוניות אין שום תקוה לישראל ברומניה. וחבל שעדיין אין הכל מודים בכך. ועל זה בוכה המחבר; בוכה ומתאנח, צועק וכועס וזורק מרה במתבוללים.

גם להלשון העברית במקירה נמצאו גואלים. זה חדשים אחדים יוצא לאור ירחון עברי בשם „המקיץ". אם יוכל להתקיים בודאי יהיה דבר משמח. אבל, לצערי, נראה לי, שירחון עברי ברומניה הוא חוץ לזמנו וחוץ למקומו. כמעט חסרים כאן כל התנאים הנצרכים לקיומו של ירחון עברי. שאין מן הצורך לפורטם בזה. די להעיר על פרט חשוב אחד: אין כחות ספרותיים. יש רק מספר קטן ודל של סופרים עבריים בני-רומניה והוא אינו מספיק לירחון הגון. מי שרוצה בהפצת הספרות העברית המקורית ברומניה בין אלה המעטים הקיראים עברית — וכל ציוני ויהודי נאמן מושבע ועומד על זה — צריך להשתדל בהפצת כתבי-העתים העבריים, שיוצאים לאור בחו"ל ומסורים בידי עורכים ומוציאים מומחים ואף-על-פי-כן עדיין חייהם תלויים להם מנגד. וצריך אני להודות, שבנדון זה הרבה-הרבה מחובבי לשוננו שברומניה לא יצאו ידי חובתם. תעמולה הגונה לטובת כתבי-העתים העבריים היוצאים בחו"ל היתה כולה לעשות הרבה. כל מי שהשתדל בדבר זה בתשומת-לב עשה והצליח. עדיין יש אנשים בקרבנו, שדבריהם נשמעים בכגון זה ויש בידם לעשות לטובת הספרות העברית. נצרכת רק התעוררות מועטת. וחובה זו מוטלת ביחוד על חובבי לשוננו שברומניה. כאן הם יכולים למצוא מקום להתגדר בו. עד שהם בונים „במה" לעצמם ילכו ויחזקו את „מקדש המעט" שיש לנו. זאת חובתם ויעשוה!

ודבר בעתו הוא הנסיון של מר יוסף קופמאן להוציא מאסף לתולדות ישראל ברומניה. הוא התחיל לפרסם תעודות היסטוריות לתולדות הקהלות פיאטרא-ניאמץ, שעד עתה נדפסו מהן שלש חוברות בשם Archiva istorica (פיאטרא 1909). ובחקירות קדמוניות ובהמצאת תעודות, שהן מעידות על התישבות היהודים ברומניה בימים מקדם, עוסק גם מר י. ב. ברוקינר. הוא הוציא בשנה זו את ספרו „שאלת היהודים הרומניים" (Chestiunea israelitelor Romani, Bucarest 1909). ברוקינר עוסק זה זמן מרובה בקבוץ תעודות היסטוריות במקצוע זה. הוא רוצה להוכיח, שהיהודים התישבו כאן בימים קדמונים וטובים היו הימים הראשונים מאלה. אז זכו היהודים בכל הזכיות והקהלות, הרב וכל מוסדי הקהלה היו מאושרים מטעם הממשלה. כידוע, אין להקהלות ברומניה עתה שום יפוי-כח, לפי שאינן מאושרות. ברוקינר הוא מראשי הלוחמים בעד אשור הקהלות, ולרגלי הדבר הזה הוא מביא ראיות על הכח הרשמי, שהיה להקהלה הישראלית מלפנים. נשען על תעודות

אלו הוא שואל: למה נגרע לעת כזאת? למה לא נשיב להקהלה את כבודה הראשון? — וכמו־כן הוא מוכיח על־פי התעודות שבספרו, כי לפנים הבדילו ברומניה בין היהודים הנולדים בארץ ובין היהודים הרומניים, שנולדו בחו"ל. הראשונים נהנו מכל הזכיות והאחרונים כגרים נחשבו. ובכן הוא שואל שנית: מפני־מה אין עושים גם היום כדבר הזה? יהנו היהודים הנולדים בארץ מכל הזכיות והאחרים כזרים יחשבו. בכלל צריך להכיר טובה למר ברוקינר על ספרו זה. תעודות היסטוריות הוא דבר חשוב וכל המוסיף לאספן ולפרסמן הרי זה משובח, אבל המניע של ספרו אינו ישר בעיני. וכי באמת צריך אדם מישראל להביא ספר־יוחסין, שאבותינו התישבו פה מימים קדמונים, בכדי שיוכל ליהנות מזכיות אזרחיות? ומפני־מה אין הדבר נוהג כן בנוגע להתושבים משאר העמים שבאו הנה? וכלום כדאי והגון הדבר להבדיל בין יהודים נולדים בארץ ובין יהודי חו"ל? כבר הגיעה השעה להלחם על זכיות היהודים לא מפני שאבותיהם ואבות אבותיהם ישבו כאן לפני ימים ושנים, אלא מטעם פשוט: מפני שהיהודי הוא אדם ככל שאר בני־האדם והזכות, שיש לכל אדם, לא תקופח גם מאדם מישראל.

ובעוד שדורשי קדמוניותינו מכוונים את מעשיהם ביותר כלפי חוץ, כלומר משתדלים להוכיח להרומנים השליטים, שאין אנו גולים בני גולים, אלא כאזרחי־הארץ נחשבנו וחוקה אחת לכולנו; בעוד ש„המשכילים הצעירים" ומוסדותיהם „התקוה" ו„ביבליותיקה עברית" מכוונים גם הם את מעשיהם ביותר כלפי התינוקות שנשבו לבין הנכרים, — באים החרדים ל„החזיר עטרה לישנה"—ללמד לבני יהודה תורה, תורה פשוטה כמשמעה. עדיין יש בני־עניים, שמהם תצא תורה, ועדיין יש בעלי־בתים, ולא יהיו אלא מועטים במספר, שרוצים לחנך את בניהם על ברכי התורה המקראית והתלמודית, אלא שחסרים „חדרים" על פי הנוסח הישן, שהיה בו גם צד טוב, ובבתי־המדרש אין לומדים עוד. ובכן מה לעשות כדי שלא תשתכח „תורה" מישראל? על שאלה זו השיבו—„החסידים". זה כשתי שנים נתיסדה ישיבת בית ישראל ב„חצרו" של אדמו"ר מבוהוש. מבוהוש, מושב הצדיקים מאז, יצא קול קורא לאחינו „בני ישראל" לדאוג להרמת קרן התורה גם ברומניה.

חושב אני לנכון לפרסם את דברי הקול־הקורא כמו שהם מפני שבימים הבאים יהיו לתעודה היסטורית חשובה:

„שמעו נא בני ישראל. קול שועת אחיכם מארץ רומניה, הצועקים לעזרה, מבקשים רחמים, פורשים ידיהם לעזרה ומבקשים את אחיהם הרחוקים לרחם על שארית פליטתם, על פרי בטנם, על נפשות בניהם, שלא ילכו לטמיון ח"ו. הגיעה השעה לפקוח עינים סגורות, לדאוג בעד עתידות הדור הצעיר ההולך ומתגדל בארץ רומניה, שלא יקום דור כחש באביתיו, דור אשר לא ידע את ד' ותורתו תהיה לו כספר החתום. הגיעה העת לגדור כרם ד', לבנות, לנטוע ולבנות בית ד' ולהקימו כקדם, לטעת עמוק בלבות הצעירים שרשי התורה והיהדות. בעזר ד' ובישועתו יסדנו ישיבה נכבדה ובית אולפנא רבתי. בית פתחנו לרוחה, בשם „בית ישראל" יכונה, ובצלו יחסו כל אלה, אשר נדבה רוחם אותם להיות קודש לד'. הודענו בפומבי את הדבר הגדול הזה,

שאנו עוסקים בו, ואחינו נענו לנו לשמחתנו. שפעת צעירים נהרו אלינו מכל קצוי ארצנו, עד אשר כהיום יעלה מספר התלמידים לשלשה וחמשים ועוד יגדל מספר התלמידים, כי לא אלמן ישראל. התלמידים האלה נחלקו לארבע מחלקות לפי כשרונותיהם וידיעותיהם, מקשיבים לקח מפי מורים מומחים ומפורסמים, תורה, מוסר, דרך-ארץ, כתב ולשון, עדי אשר ישתלמו בלמודם ויהיו לתפארת לד' ולעמו. גם יספיק להם הבית הזה אכילה, שתיה, לינה בעין יפה. ועתה הנה אשר אנו דורשים מכם, אחים יקרים! תנו לנו ידכם הנאמנה, הושיטו לנו זרועותיכם, הביאו לנו חומר לבנין בית ד'. כל איש ואיש אשר ידבנו לבו לד' ירים תרומה, להגיש מנחה בצדקה לשם קיום הדת והתורה בארץ רומניה, וכל פרוטה ופרוטה תצטרף לחשבון גדול. זכות הצלת נפשות עבריות וקיום התורה יגן על כל העוזרים והתומכים, העושים והמעשים. כנה"ר ונפשות החותמים בברכה ושלום מנהלי ישיבת „בית ישראל" לארץ רומניה בעיר באהאש". —

עתה יש בישיבה חמש מחלקות ויותר משבעים תלמיד. תוכן הלמודים: תנ"ך, גפ"ת, לשון עברית ודקדוקה ולמודים כלליים שתי שעות ביום על פי התכנית הרשמית של בתי-ספר ברומניה. חסרון מורגש בתכנית הוא למוד ההיסטוריה הישראלית, היסטוריה ישראלית. שמחבבת עלינו את העבר הגדול של האומה ונותנת לנו תקוה גם להבא, היסטוריה ישראלית, שפוקחת עיני התלמידים לראות את כל עשרנו הרוחני ולדעת מה הם רואים, צריכה להיות עיקר גדול בתכניתה של ישיבה, שמטרתה „לדאוג בעד עתירות הדור הצעיר ההולך ומתגדל ברומניה, שלא יקום דור כחש באבותיו". והרי יש לנו היסטוריה, שהיא ראויה גם לישיבה של חרדים: ספר „תולדות ישראל" לר' זאב יעבץ (הוצאה גדולה), שהוא כשר לכל הדעות בנוגע לצדו הדתי וגם החרדים שבאשכנז סמכו את ידם עליו ואמרו: כזה ראה וקדש. וכמה מעלות טובות יש לספר זה ע"י סגנונו ההיסטורי המצוין וסדורו היפה והמושך את הלב. כמה מן ההתלהבות הדתית הלאומית יש בהרצאת דבריו! צריך, איפוא, למנות חסרון זה ולקבוע את למוד ההיסטוריה חובה כשאר הלמודים המנויים בתכנית הישיבה. ובכלל, אם ועד הישיבה יאחז בזה — בתורה לשמה בלי נטיה אחרת... — וגם מזה — מן התכנית הרשמית, הקבועה ללמודי-חול — לא יניח את ידיו, ויחד עם זה ימנה מורים מומחים גם לתנ"ך, ללשון ולהיסטוריה העבריות, שהם עיקר גדול, — תהיה הישיבה לכלי מחזיק ברכה ליהודי-רומניה, שהתורה הולכת ומשתכחת מהם ושהם צריכים לרבנים מופלגי-תורה ובעלי השכלה עברית וכללית.

וכשבאתי לדבר על ההתעוררות המשמחת, השוררת בין יהודי-רומניה במקצוע החנוך והספרות העבריים, אי-אפשר לי לעבור בשתיקה על חג-חצי-היובל של המורה והסופר העברי ברומניה, מר מ ב ש "ן (מ. ברוינשטיין). מבש"ן הוא אחד מן המורים היותר מצוינים ברומניה. הוא בא לבית-הספר בתור מורה ותלמודו בידו. ביאסי עיר-מולדתו היה מן התלמודיים היותר מובהקים. אחר שלמד ושנה הרבה ועסק גם בלמודי חול ובלשונות לועזיות קבל עליו משרת מורה (ביאסי, גאלאץ, פיאטרא, וואסלי) ועשה מלאכתו זו באמונה מאז ועד היום הזה, זה עשרים וחמש שנה. בתור עברי לאומי, היודע את היהדות מכלי

ראשון, שקד על תקנת בית-הספר ועל החנוך, שיהיו מתאימים לרוח הלאום במלוא מובן המלה. ביחוד שם לבו, שתהא הלשון העברית שגורה בפי התלמידים. דבר זה עלה בידו במדה מרובה. הייתי פעם אחת בפיאטרא ונסיתי את התלמידים, שנמסרו על ידו, ומצאתי, שכמעט כלם ידעו לדבר עברית ולתרגם את התורה וחלק גדול מנ״ך עברית בעברית. ואז לא צעקו עוד בקולי קולות: „עברית-בעברית". מר מבש״ז עשה זאת מיזמתו ולא רצה לדעת „מה יאמרו הבריות", אם משבחים אותו על כך או מגנים. וכמה מרץ והתמכרות נצרכים למורה העברי ברומניה כדי שלא ישים לב להורים המושלים בבתי-ספרנו — ראשי-הקהלה והועדים, שאינם מומחים להוראה, אינם יודעים עברית ואינם מרגישים כלל בצורך הגדול, שהחנוך העברי מצטרך לידיעת הלשון העברית! מר מבש״ן יכול היה לעשות זאת מפני שקנינינו הלאומיים והתיתנו בארץ אבות נעשו לו למשאת-נפש. היא אחד מן המורים-הלוחמים המעטים, שלא רצו לוותר על שאיפותיהם הלאומיות בתור מורים והדגל הלאומי לא זז מתוך ידם אף רגע אחד.

ובתור סופר ידוע מבש״ן לקוראי ה„מליץ", ה„צפירה", ה„מצפה" ו„העולם". הוא כתב הרבה מאמרים מקוריים ותרגם הרבה. הוא מתרגם נפלא וסגנונו המקראי דומה לזה של מאפו וא. ש. פרידברג. מצוינים בנדון זה הם תרגומי ספרו של דירנבורג „משא ארץ ישראל", „תולדות היהודים ברומניה" לשווארצפלד והרבה ספורים, שראו אור בה„מליץ" וב„הצפירה" ושתרגם מרומנית. גם בתור סופר מקורי הוא לאומי ושקד תמיד על תקנתם של האומה ושל החנוך העברי. הוא היה מן הראשונים, שמחה נגד השבועה הידועה בשם "More Iudaico", שהמיטה חרפה על יהודי רומניה. בהרבה מאמרים ב„המליץ" הראה את מקורה של שבועה זו והעיר על העלבון הלאומי הגדול שבנוסח מוזר זה —. נתפרסם הרבה ספרו „דברי-הימים לבני ישראל" (בארבעה חלקים, הוצאת „אחיאסף"). וספר כזה מקוצר הוציא בעד תלמידי בתי-הספר כדי לחבב את ההיסטוריה העברית בלשון העברית על התלמידים. ספרו זה מצא מהלכים בבתי-הספר ברומניה, אמנם לא במדה מרובה לפי שאין הדור ראוי לכך. כמו-כן השתדל במרץ וביגיעה רבה להנהיג את השיטה עברית בעברית בבתי-הספר. וכשהלשין אחד לפני הממשלה על ספרי-החנוך העבריים היוצאים ברוסיה, לקח עליו מבש״ן את העבודה לחבר ספר-למוד על פי השיטה עברית בעברית בשם „המורה", שהוא מאושר מטעם הממשלה והרבה בתי-ספר משתמשים בו. גם בירחון „המקיץ", שהזכרתי למעלה, הוא משתתף הרבה ובכל ענין לאומי-עברי ברומניה הוא לוקח חלק. ולפיכך חג הוא יום מלאת כ״ה שנה לעבודתו של מבש״ן ליהודים הלאומיים שברומניה בפרט ושבכל תפוצות-הגולה בכלל. ומי יתן ויזכה לחוג חג יובל שלם בארץ-האבות משאת נפשו.

בספרות הכללית.

II *).

אֶלִיזָה אוֹרְזֶ׳שְׁקוֹבָה.

המהומות והזעזועים הריבולוציוניים מחוללים לא רק מ ע ש י ם ח ד ש י ם, אלא גם ב ר י ו ת ח ד ש ו ת ממינים שונים. יש מהן שזורחות ונוצצות פתאום, בזריחתן כך שקיעתן—כמיטיאורים הללו, „ויהי אור ויהי חושך, רגע אחד". ויש שהן הולכות הלוך ואור וקבועות כגלגל חמה. „כף-הקלע" הזאת, אשר בה תקלע החברה בימי המהפכות והתמורות המדיניות, מגדעת את בריחי הברזל, מנתקת את המוסרות, מנפצת את האזיקים ואת החרצובות, מוציאה מן המאסר הרבה כשרונות כבושים וחנוקים ונותנת להם חופש, תאוה, עזות וחיל. השרפות האלה מפזרות את האש בניציצות לאין מספר, שמאחיזים את האור בהרבה מוחות ובהרבה לבבות.

ר ע ש אדמת פולין בשנת 1864 לא היה גדול: זרמיו התפשטו רק על פני אותם גידי המתכת החברותית, שהיו מוכשרים לקבל את הניצוץ החשמלי. אבל גם ריבולוציה עלובה זו לא הלכה ערירית, גם היא הקימה דור של מתקנים ומתקנות. בתוך הסוג האחרון הזה הצטיינה א ל י ז ה א ו ר ז׳ י ש ק ו ב ה. במשך זמן קצר יצא לאשה זו שם כשם אשה נביאה, נישאת דגל הדעת והחירות. איככה נהיה הדבר הזה? — כדי להבין אותו היטב יש לשים לב אל תכונת הקילטורה הפולנית בעת ההיא.

אליזה אורז׳ישקובה, לבית אביה פאוולובסקה, נולדה בשנת 1842 בכפר, שהיה אחוזת הוריה בגליל ובפלך הורודנא. הפאוולובסקים, כפי שמספרים לנו, לא נמנו בין הבריונים הגאים, אך נחשבו בתוך ה„שליאכטה" החזקה כראי מוצק, הבריאה, הענותנית והעובדת. ראיה לדבר אין לי, אבל לבי אומר לי, שפאוולובסקי, אביה של אליזה, היה נוהג טובת-עין גם בשכניו היהודים. יודעים אנו הרבה „שליאכצ׳יצים" כאלה. האחוזה לא היתה גדולה, וכדי לפרנס את המשפחה כהוגן, לשלוח את הבנים לאסכולות לווארשא ולנהוג את הבית בכבוד — צריך היה לעבוד הרבה. א-אפשר היה לטייל בפריז ולכלכל אחווה במילקובשטשיזנה שבליטא. לא היה, איפוא, יסוד לאותם התעתועים ומשפחי-ההבל של מנהג אצילי פולין שהיו מואסים במלאכה ובעסקים, בתיך הגלגלים וההיקפים, שבהם היתה דיבה זו מתחנכת בילדותה. גם החיים הלאומיים הפולנים היו שם מסומנים ומצוינים בתכונה מיוחדת: במסירות-נפש גדולה הרבה יותר מבפולין עצמה. הימים ימי ניקולאי הראשון: רסוס ליטא פסע פסיעות גסות, הערים פשטו את צורתן הפולנית והתחילה האצטומכה טוחנת גם את העם שבכפרים. הלאומיות הפולנית התקיימה בעיקרה בתוך ה„שליאכטה". לא לרגל פוליטיקה והכרה לאומית של עכשיו, אלא, פשוט, „מילי דאבות"! ה„שליאכטה", אפילו הספיח והשחים שבה, מכרת את מולדתה, מתגאה בזקניה, מקשטת את הבתים בתמונותיהם, מספרת על דבר גבורותיהם וכו׳. ה„שליאכצ׳יץ" שבליטא הוא מרוחק מעט מן המרכזים: מווארשא, מקראקא. אבל יש סלונות הולכים אליו בעומק. לפיכך נעשית גם הרגשתו הלאומית עמוקה יותר.

וכמובן, שלח פאוולובסקי את בתו לאסכולות שבווארשא, וכמובן, לא לאסכולות הרוסיות, שכמעט לא היו עדיין במציאות, אלא לאסכולה פולנית שביד הנזירות ה„סאקראמנטיות", היא נתחנכה אצל הנזירות ה„סאקראמנטיות"! אמנם יש לכהונה הקתולית זכיות מרובות והשפעה עצומה בכל ארצות אירופה, אבל אין מקום, ששם היא חודרת כל-כך עמוק לחיי האדם כבפולין. החשובים שברגעי חיי האדם ועניניו הם זקוקים לה: היא המקבלת והמכניסה את התינוק שנולד אל תוך החבריה—ע״י הטבילה: היא היוצרת והמחנכת את נשמתו בבית-הספר ע״י למוד הדת, שהוא חובה; היא הנותנת רשות ליסד משפחה ע״י נשואין; היא משעבדת וכובשת ע״י מאון הפרדת הזווג; היא המשפעת והמדרכת ע״י חובת ההתודות, ע״י במת ההטפה, ע״י השפעות ויחוסים גלויים ושאינם גלויים. ואין היא מוציאה את האדם מידיה אף לאחר מותו. אין שום שלטון ואין שום משטר של חול יכול להתחרות עם ממשלה זו.

ובתולה הגונה, שלומדת אצל ה„סאקראמנטיות", הולכת אחרי צו מרגע קומה בבוקר עד שכבה בערב, כורעת ומתפללת, סועדת עם החברות, לומדת

*) עיין „השלח", כרך כ׳, עמ׳ 289—297.

את השיעורים, ושוב כורעת ומתפללת, ושוב לומדת, וכשהיא מטיילת היא יוצאת עם הכנופיה, והנזירות בקאקי חיורי לפניהן, והכל קצוב ומדוד, כל תנועה וכל שיחה, הכל בדרך ארץ, ביראה, בצניעות, – באותה צניעות, שתחת מסכתה הרקה יש לפעמים תהום של תאוות, אבל לעינים, לאזנים, הכל צריך להיות צח, אט, הס. „בתולה מבית הגון“ צריכה לזכור בכל רגע, שהיא קתולית, שהיא פולנית, שהיא „שליאכצ׳אנקה“. וכי זכרה אליזה פאוולובסקה את כל העיקרים האלה? וכי שם, אצל ה„סאַק־אַמנטיות“, בתוך הצלבים והמזבחות, בחדרים הלבנים, מבעד לסריגי החלונות הגבוהים עם היריעות והסדינים המצויירים והצורות המרוקמות, מקום שם ה„אחיות“ נכנסות ויוצאות בחשאי וידיהן כפותות על לבן והמחרוזת תלויה להן מצדן, – וכי שם כבר עלו על לבה של אליזה הרהורים אחרים?

היא שבה לבית אביה מן ה„סאַקראַמנטיות“, בוראי עם תעודה טובה. „היתה בווארשא“. למרה, בת שליאכצ׳יץ – ובא איש, ששמו אורז׳ישקה, מן הפולנים הליטאים, התודע, אהב, „בקש את היד“ – כנהוג, וגם ניתנה לו. כל הזווג הזה היה טעות קצרה ולא נשאר ממנו אלא השם: אורז׳ישקובה – ולא יותר. לא בעל ולא בנים. מן העת ההיא נשתקעה אליזה אורז׳ישקובה כולה בספרות. לאחר הרבה שנים נישאה בפעם שניה לאיש, אבל הדבר הזה לא השפיע עליה במאומה. הבית היה ביתה שלה, נוה עבודה, מעין מרכז רוחני לפולנים שבליטא. היא לא היתה אשה לבעל, אלא אשה כאחת הסיבילות; היא לא היתה אם לבנים, אלא לעמה.

היא נולדה, כאמור, בשנת 1842 ובשנת 1860 כבר שבה מוואַרשא, מן ה„סאַקראַמנטיות“, וכבר הספיקה להפטר מן הנשואין ומן הגירושין ודעתה היתה פנויה עד שנת 1868, היא השנה, שבה יצא ספורה הראשון „האהבה האחרונה“ („Ostatnia milosc“). במשך הזמן הזה, 1862-64, היתה אותה המסה של מרידה בפולין, שהטביעה את חותמה על כל התקופה ההיא. אחרי הקץ המעציב של המרידה התחילה פולין החושבת מפשפשת במעשיה – ונרתעה לאחור מן הרומנטיקה הפטריוטית, שהיתה מחבבת את מדת הגבורה, חולמת על נצחונות וניתלית באילנות הגדולים של רברבי ימי הבינים שלה, ותט אל הדברים של ממש, שיש לבנות, לקבץ על יד, לצרף פרוטה לפרוטה על־ידי עסק במסחר, לברוא חרושת־מעשה, שלא היתה עוד בארץ, לרומם את האכרים מאשפות, לקרב את היהודים ולעשותם לאזרחים (איש לא חלם עוד אז על בטול וטחינה). לפתח ולעצב מפלגה עירונית, בינונית, שהיתה בפולין קטנה מאד, סוף דבר: למלא את פגימותיה של האומה ע״י עבודה מסודרת, אטית, יסודית. כת של סיפרים, שהתחילה מטפת תורה חדשה זו, נקראה בשם „אנשי הממש“ (Pozytywisci) ורוב מנינה היה מאלה שהשלימו את למודם באוניברסיטה (Szkola Glowna) הווארשאית של הימים ההם, שעליה היתה עוד רוח פולין שורה. היסוד הפילוסופי של כת זו היתה השיטה הפוזיטיבית של אויגוסט קונט. וגם השפעתו של טין בספריו על ההגיון והבקורת היתה חזקה מאד. כנגד בעלי המסורת, שידם היתה תקיפה מאד בפולין, יצאו אלה אנשי־הממש בתורתם, שאין הזמנים שוים ולא מה שהיה טוב בדורות שעברו טוב הוא גם לנו. בפולין היתה מכבר יד בעלי הדמיון, היופי והחזיון על העליונה – כנגדם דרשו ה„פוזיטיביים“ לעסוק בחשבונו של עולם, להמעיט את ההתעסקות בשירים, בתיאַמראות, ביופי וכו׳ ולהרבות את העסק במדעים ובמלאכות. הפולנים הזקנים, הרומנטיקים, היו מתרפקים על זמירותיהם ועל תקוותיהם, על הרוגי מלכות שלהם, על „פרשת קרבנית“ שלהם, שהיא באמת פרק של הוד ואימה, אבל אחרי שמסת המרידה אך העמיקה והרחיבה את פצעיהם באו הצעירים ואמרו: די לדמיונות כאלה, שהם יפים מאד, אבל לא ניתנו להתקיים. חייבים אנו לרפא את הריסותנו, ואז, כשיבואו ימים טובים, נוכל גם להגיע אל המטרה. סווינטוחבסקי, פרוס, חמילניצקי וויסליצקי עמדו אז בראש הכת הזו. בתוך המחנה נמצאו גם מאחינו היהודים מחניכי ה־*Szkola Glowna*: יוסף קירשרוט שיסד אחר כך מקצוע מיוחד בעניני הכלכלה והיה מעין שולצה דיליץ הפולני, יוליאַן שיינמאַן, שהיה עורך העתון „*Niwa*“ במשך זמן מה ידוע עד שהתמכר לאומנות הסניגוריה. אלכסנדר קרוויזהאַר, שהתחיל גם־כן עם הנץ־החמה של הספרות הפוזיטיבית והשתקע אחר־כך בהיסטוריה, אדולף יעקב כהן, שהיה חבר לכל אלה וחכם־משפטים מובהק וסופר מהיר, אבל בלי כשרון מקורי, ואחר־כך התכנס בתחום הצר של היהדות הפולנית בנוסח ההתבוללות, ומיט, שהשתקע בהמשך הזמן בחקירות פעוטות ביו־ביבליוגראַפיות. הנקודה הראשונה, שמסביב לה התקבצו ה„מעשיים“, היה העתון Przeglad Tygodniowy של ויסליצקי; אחר־כך נוסף עליו גם העתון Niwa, ואחר הרבה שנים – העתון המפורסם של סווינטוחובסקי Prawda. כמו בכל מלחמת־חלוצים היה גם בשנים הראשונות של מלחמה זו השטן מרקד בין הקרנים.

לא רק בקרו, אלא גם חרפו; לא רק בעלי הדעת השלמה יצאו בשער להורות דרך חדשה, אלא גם תלמידים שלא שמשו כל צרכם. הם יצאו לקראת נשק לחלל את כבוד הקליריקאליות השלטת. אבל גם חירותם שלהם לא היתה עוד מבוססת כל צרכה, ויש מהם שמהרו לחזור בתשובה, או שהראו אחר־כך, (כסוויינטוחובסקי למשל), שאמנם אינם קליריקאלים, אבל הם יודעים, שכל הטוב נמצא ב„ברית החדשה" וכל הרע ב„ברית הישנה", וגם יש מהם שבמקום להאמין בהכהנים התחילו מאמינים בקינט ובמין, וכשבאו חוקרים אחרים וחקרום נתמוטט מצבם. היה, כאמור, הרבה מן הפגה ומן הבוהל בתנועה זו, כמו שהטבע מחייב, אבל היה בה הרבה מן הטוב ומן הבריא. היא נלחמה עם חלוקת העם לכתות שראויות לזכיות ושאינן ראויות עוד לזכיות, יצאה כנגד יהירות האצילים, כנגד שלטון רומי, בקרה את שיטת הפטריוטים הפוליטיים, שהיתה סומכת אז על סיוע דיפלומטי מצד צרפת ואנגליה (פאלמרסטון), או על יכולת מרידה בחיל, זרקה סלון של מדעיות קרה וטהורה לתוך היורה הרותחת של פייטנות משכרת, והיא גם דברה לטובת היהודים, כמובן וכנהוג בכל ארצון הגולה, לא מאהבה יתרה ליהודים, אלא מתוך צורך המדינה ומתוך שהדבר הזה היה חלק משיטת הרפואה המתונה והמודרגת, שבחרו בה בשביל ארצם אחרי הרסוק שנתרסקה.

ולא היתה נטיה חדשה זו גדולה בכמות בתוך הספרות! שנים שלשה גרגרים בראש אמיר! הזקנים חשבו את הצעירים האלה כמחוצפים ומבלי־עולם והמלחמה היתה קשה. אבל בחיים נצחה נטיה זו, אחרי כשלון הפאטריוטות הגבורית והדיפלומטית צריכה היתה היניקה מן המעין הזה לפסוק והתחילה העבודה, שקראו לה „עבודת־היסוד" („Praca u podstaw"). האנשים ששרו לפנים את השירים על קוסציושקו התחילו פותחים להם חנויות למכור סחורה, ואפילו פתיחת חנויות זו היתה בכוונה יתרה, על טהרת הקודש, כדי להציל את ארץ המולדת, וכמובן, חנויות שנפתחות כדי להציל את ארץ המולדת אינן מתקיימות. לא נתקיימו כל עסקי היחידים. אבל התנועה בכלל נתקיימה. והיה יהודי מומר, יהודה ליב המכונה ליאופולד קרוניגברג, שנשא על שכמו כמעט את כל משא היצירה החדשה. הוא סלל את רוב מסלות הברזל, או יסד וסייע ליסד את רוב בתי הבאנקים, נפח רוח חיים בכל אפני המסחר וחרושת־המעשה ויסד בכספו ובעמלו את בית למוד המסחר הראשון בפולין. ונלוה אליו אחר כך עוד יהודי מומר, יאן גוטליב בלוך, בן בעל־מלאכה יהודי מעיר ראדום, שהרבה לעשות וליסד במקצוע ישיבה של מדינה ותקנת השוק. וסוף סיף נעשתה הנטיה המעשית לנטיה כללית, ונעשו המעשיים פאטריוטים והפאטריוטים מעשיים, והמעשיות בעצמה נעשתה גם היא למין רומנטיקה חדשה, כנהוג.

כל הדברים האלה היו מתרכזים ומצטמצמים בווארשא וכל מה שבא מרחוק היה רק כעין בת קול. ויכולים אנו לצייר בדמיוננו, מה היה הרושם, שעשו ספוריה הראשונים של אליזה אורז'שקובה. „האהבה האחרונה" היא „מעשיה", שאין בה כלום זולת רצון טוב. מעשה בבתולה שאהבה ושחזרה ואהבה — אורחא דמילתא! — ולסוף לא הביאה האהבה לידי כלום וצריכה היתה אותה אהבתנית לדאוג למחיתה ולעבוד. אמנות אין כאן, הציור היא גס ועב. אבל יש כאן מוסר! הגדת מוסר אינה ספור אף אם מלובשת היא בלבוש איזה מעשה בדוי. מעין זה הוא גם הספור „מחיי ריאלי" (Z zycia realisty) וב„כלוב" („W klatce"), שהוציאה לאור בשנות 1869־70. גם אלה הם ספרי מוסר, קלוח דק של שמן זית זך. העובדה המתפתחת אינה נארגת כסדר, הקשורים אינם מתעבתים ומתפתלים יותר ויותר עד הסבך היותר מסובך כדי להפתח אחר כך לאט לאט, כמו שהרכבת החומר והצורה האמנותית דורשת, אלא תכף לאלתר, אתה רואה, שהאיש ה„ריאלי" תחלתו מגביה לעוף בדמיונות, ורואה אתה, שכל זה הוא „ברכה לבטלה", שהוא עתיד לכרוע ולנפול תחת משא ההתפרקאות ולמצא את קיומו אחר כך רק בעבודה. מלאכה זו עם כל תפר ותפר אתה רואה בספור „בכלוב". יש בספור זה פתגמים וחצאי פתגמים מושכים את הלב. עלמה צעירה שואפת לצאת מן הכלוב—החוקים והמנהגים הקבועים בין כל הסובבים אותה עוצרים בעדה, היא אינה יכולה לנוע בלי ההנגף בהם והיא שואפת לעבוד. כל מה שאפשר היה להוציא מתוך ספוריה הראשונים של אורז'שקובה הוא: רצון האשה לעבוד ולעמוד ברשות עצמה. אין זה השחרור המדיני של האשה, על פי הנוסח האחרון. תלמידת הנזירות ה„סאקראמנטיות", הגרושה הצעירה הפולנית שישבה בכפר סמוך להורודנא, לא יכלה עוד להעלות על לבה את שאלת האמאנציפציה. כנראה, היה שם הרבה מרשמי החיים והנסיונות העצמיים, את היסוד הסוביקטיבי הזה אנו מוצאים בארבעה ספורים, שהוציאה לאור בשנת 1871: „ספר הזכרון של וואצלאבה" (Pamientiki Waclawi), „הצדיקים" (Cnotliwi), „במורשי לבב" („Na dnie sumienia")

ו„שיטה עליזה, מעשים מעציבים" („Wesola teorja, smutna praktyka"). בספורים האלה משתדלת אורז'שקובה לקרב את המאורעות אל האמת ככל האפשר, אבל הבנין האמנותי רועד ומתמוטט לרגל כובד משאם של המעשים האמתיים. „ספר הזכרון של וואצלאבה" הוא ספר זכרון של אשה צעירה, שהיתה בנעריתה כיונה פותה עוגרת מצפצפת מימרות שלמדה ומאמינה בכל. ואחר כך, כשהיה לה בטחונה למוקש, נפקחו עיניה והתחילה להתבונן בעין חודרת אל כל הנפשות הסובבות אותה ואל כל המעשים הנעשים לעיניה, ובעשותה מעתה והלאה את מעשיה בדעת ובכוון אל המטרה, היא מוצאת קורת רוח בחיים של עבודה. מטרה זו מאירה גם מתוך „הצדיקים" ומתוך „במירשי לבב", והיא מתפתלת מעט בעקולים מילודרמתיים בספוריה האחרון. כל אלה היו ספורים טפוסיים של אשה כותבת בינונית: רוך, קטנות, השתפכות הנפש, הרבה מלים ומעט רעיונות, שיחה טובה, קלה, אבל שיחה — כנשים הללו, שיושבות ומשוחחות ומספרות זו לזו.

כשאני עומד ותוהה על אשה זו אי אפשר לי למלט את לבי מן הספק: שמא כל מה שמדברים על כשרון טבעי נטוע באדם מהורתו ולידתו הוא טעות. הרי אשה זו, הרי דברים שכתבה היא בעצמה בנעוריה — ואין אף ניצוץ של כשרון! מהיכן באה הגאוניות של אחרי כן? האמנות, שאין אף משהו ממנה בספוריה הראשונים, אי מזה באה בהמשך הזמן? האמנם דברים כאלה באים גם ע"י עבודה רבה בלי הכנה טבעית? קשה להסכים לפרדכסון כזה, אבל בנוגע לאורז'שקובה הלא „מעשה שהיה כך היה"! כותבת אשה ששה שבעה ספורים במשך שנים, לא באקראי בעלמא, אבל דרך כתיבה בעד הקהל כמי שספרות אומנותו, ואין בהם כלום. ומוסיפה לכתוב, וכבר יש ראשית כשרון, והולך הכשרון ומתפתח והולך ומשתכלל, ועולה ממדרגה למדרגה ממש כמדרגות הסולם ומגיע עד המדרגה היותר גבוהה!

הרי היא כותבת בשנת 1872 את ה„אדון גראבא" („Pan Graba") שלה ומוסיפה כותבת בשנת 1873 את „מארטא" (Marta) ובשנת 1876 שני ספרים: את „משפחת הברוכביטשים" („Rodzina Brochwiczow") ואת „הפימפאלינסקים" („Pompalinsci") לפנינו כבר עומדת סופרת בעלת כשרון.

יש בכל הספורים האלה נטיה ידועה, אבל האמנם נכון הדבר, שכל נטיה, אפילו הטובה והנבחרת שבנטיות, היא סם-המות ליופי, וממילא גם לאמנות? כן ולא! כן, כשאין הנטיה נבלעת כולה בתוך היצירה האמנותית; לא, כשהיצירה האמנותית, שנולדה על ידיה, סופגתה ונקלטת בה, עד שלא נודע כי באה אל קרבה. רק מי שאינו יודע את קורות האמנות ואת הוראות-פיותיהם של האמנים עצמם יכול להכחיש, שיש גם לנטיה חלק גדול ביצירות אמנותיות ושהיא לפעמים אחד מן הגרעינים המפרים את דמיונו של האמן.

גם הספורים הנזכרים של אורז'שקובה הם נטיותיים מתחלתם ועד סופם, אבל אין הם חסרים גם מעלות אמנותיות וצריך לחשבם ולצרפם למקצוע היופי, אף-על-פי שיש בהם עוד פגם אחד, והוא—שהם היו דברים עומדים על הפרק, דברים שהזמן גרם, וזמניות זו היא בודאי פוגמת.

כי פולין עמדה אז בין תקופה לתקופה, ומה שהשתדלה ה„אסכולה הפוזיטיבית" בווארשא לעשות בפובליציסטיקה שלה, במדעיות פופולארית שבה, בבקורת שלה, השתדלה אותה אשה בהורודנא לעשות בספוריה, בהבדל זה, שאנשי ה„אסכולה הפוזיטיבית" עשו קפיצות גדולות, ובמשך הקפיצות יש מהן שפרשו תכף (פרוס) ויש שנחשבו בתחלה ספק כאן וספק כאן (סינקוביטש), וכנגדם אשה זו כתבה וכתבה ספור אחר ספור, בלי ליאות, בתחלה, כאמור, גם בלי כשרון ואחר-כך בכשרון מתגבר והולך, ולרוח אחת. ב„אדון גראבא" כבר היא יודעת וחוקרת את לבות בני האדם, כבר היא רואה מה שלא ראתה בספוריה הראשונים, כבר דעתה צלולה וכבר היא מצרפת את האותיות, שבהן אדם נברא, כלומר, כבר היא בקיאה בחכמת הנפש. הספור היה נתרגם לכמה לשונות, וביניהן גם לאשכנזית, ונדפס ב„נייע פרייע פרעססע" בתקופה שהיה העתון הזה אוכל-פולנים. כבספורים הראשונים כן גם ספרו זה הוא תוכחה כנגד עצלות הגאיונים ופזורונם ובטלתם והלל גדול להעבודה, החשבון והחריצות. אורז'שקובה מותחת גזר-דין קשה, גזר דין של מיתת-כרת על האצילים, אשר „יקוט כסלם ובית-עכביש מבטחם" (היא השתמשה לעתים בלשון התנ"ך, שהיתה בקיאה בה), ואת התחיה הלאומית היא ראה רק מצד החריצות וההשתדלות, היגיעה והעמל. המקום, שכל נשמותיה, נשמות יצירי דמיונה, נחצבות משם, הוא—השליאכטה הפולנית. היא מכוונת את טבעו וצורתו של כל דקיון ומחלקת את האורות ואת הצללים, את האורות לאנשי העבודה, המתינות, החסכון, הזריזות, השכל הישר, ואת הצללים לנפשות האסטנסיות, התיאבוניות, החולניות, המנודנדות. בחלוקה זו יש „לשיטתה", אבל על „לשיטתה" זו מתוח

חוט של חן. היא כותבת עוד מוסר השכל; ואמנם, אין סופרת זו פוסקת מלכתוב מוסר־השכל כל ימיה. אבל כבר יש פי שנים ברוחה: מוסר־השכל וגם אמנות. וכשהיא כותבת את ספורה השני: „Marta", היא מתארת שוב טפוס של בת־אצילים, שנעשתה מורה ושמוצאת את תעודת חייה בעבודה זו, אבל פה כבר יש בציור האפיים פתוחי־חותם ברשמי קוים דקים מאד, כבר יש טביעת־עין של אמן בסמנים מובהקים. האופק מתרחב וכשרון הטחניקה הספרותית נראה בשכלול יותר מקיף בשני הספורים האחרונים, שבהם כבר היא צופה מסוף העולם השליאַכטאי ועד סופו.

בכל הספורים האלה נטושה מלחמה עצומה כנגד דעות, שהיה להן שלטון ושיש להן עדיין עתה שלטון גדול באומה הפולנית. גאות המעמדות, פירוד המעמדות! אנחנו היהודים, עם גאונינו וגבירינו, מיוחסינו והמון־עמנו, סוף סוף אין אנו יודעים, במה יתגאה האדון הגדול על הקטון ממנו, האצילות, שמונה את יחוסה עד למעלה משש מאות שנים, על זו, שנאצלה בימי מלוך אבגוסט השני, החזק, בפולין, של אלה יחד—על השליאַכטה הבינונית, של הבינונית — על הלבושה בגדי עדים („szarackowa"), של כולן יחד—על העירונים, על בעלי־המלאכית, על האכרים וכו'. אנו חסרים את החיש הזה, ולפיכך אין הדבר בעינינו אלא שמ־עה, אבל להפולנים אין זו שמועה, אלא אחת משאלות החיים. כשהם רוצים לבנות את פרצותיהם ולמלא את חורבנם הם פוגעים במכשול של ממש זה. צריך לסלק את המחיצות ולבטל את התחומים כדי לחבר את האומה, והמחיצות והתחומים האלה מגינים על עצמם בכל כחה של המסורת ובכל עריצותו של ההרגל, ולא עוד, אלא שגם בתורתם הלאומית הם מיצאים סמוכים לדבריהם, והמפלגות השליטות והתקיפות, אלו העומדות בראש, שעיקר שיטתן הוא: כל חדש אסור,—רואות בכל שנוי גם בהשקפות הללו סכנה והפסד לכלל האימה, מפני שלפי דעתן ראשי האומה ומנהליה הם הם האצילים וחלילה לאומה לשנות פניה ככרום, ללבוש צורה ולפשוט צורה לפי הענין ולפי השעה הצריכה לכך: היא צריכה לעמוד בתכונתה ובטעמה הראשין בלי עירובי־תחומין וערבוב־צורות. הקולטורה הפולנית כמו שהיא, ביפיה ובדלותה, בעידונה הפרקליני ובדון־קישוטיריה שלה, בטוב טעמה האסתיטי ובמעוט מדעיותה, בנועם הליכותיה, חן תנועותיה, ברוח השירה והציור ו... בחוסר חוש עממי חזק, רחב ואמיץ, כל קולטורה זו של „חצרות" היתה קולטורה שליאַכצ'יצית עם היסטוריה נהדרה מן הדורות שעברו, עם תקיפת הזהב של קאזימיר הגדול, עם פרקים מרהיבי־עין של גבורה בלי בצע, עם סוביסקי, שהציל את ווינא, ועם לגיונות, גם עם פרקים של התחלת חכמה מדינית, היו, לאחר זמן. אבל סוף סוף אחר שנת 1831 ואחרי שנת 1864 נשברו הכלים האלה וצריך היה לברוא קולט־רה חדשה עממית, מעירבת, מאחרת את המעמדות השונים, ממלאת את החסרונות; ועל דרך קולטורה חדשה זו עמדו המכשולים: הקנאות הרומית־קתולית פנוק האצילים, שנאת המעמדות אלה לאלה, הבוז למסחר ולתעשיה, שפלות האכרים והמצב המשונה של היהודי, שיותר משהיה שנוא היה בזוי!

ונלחמו ה„פוזיטיביים" בכל המכשולים האלה, ונלחמה באלה גם אורז'ישקובה. אבל היתה באשה זו עוד סגולה אחת, שלא היתה בהם. השפופרת, שהם היו מסתכלים בעדה, היתה השפופרת המדעית, הלאומית והכלכלית, אבל היא, אורז'ישקובה, היתה מסתכלת באספקלריה גדולה על כל הנעשה. שוב אין אנו יודעים מאין, שוב זהי אחד מסודות היצירה הרוחנית, שאשה זו, בת פאוולובסקי, שהיה בעל אחוזה קטנה סמוכה להורודנא, תלמידת הנזירות ה„סאַקראַמנטיות" בווארשא ומחברת ספורי־המעשיות שאין הנפש היפה סובלתם, כשם שעלתה בספוריה שבתקופה שניה למדרגת כשרון, כך עלתה גם למדרגה אחרת: למדרגת אשה אוהבת־אנושיות. אהבת־האנושית לא דרך אגב, לא בחינת „מהיכא תיתי", „הרי אני אדם ולמה לא אאהב את בני האדם", אלא אהבת האנושיות בתור נמוק עליון, בתור הרגשה קבועה, בתור שיטה שלטת על כל השיטות, בתור דבר שאינו „מדאורייתא", אלא הוא היא האורייתא, העיקר, שהכל טפל אצלו,—אהבה זו, שאליה עולים רק הנביאים ויחידי־הסגולה שבדור, אהבה זו—עולמית, רחבה, מעין זו של וויקטור הוגו, מעין זו של קאַסטילאַר, מעין זו של טולסטוי, אהבה של דבקות, של חסידות, כמעט של תאוה, כמובן מאותן התאוות הנפשיות הרמות, הנאצלות מכל חומר, אהבה, שבכחה אדם אוהב את המין האנושי כולו בלי הבדל ומצר בצרתו כאוהב זה, שלבו ורוחו ונפשו שקועים כולם באהובתו, התחילה ניצצת באשה גדולה זו בספוריה משנות השבעים והולכת הליך ואור, הולך והתרחב.

וכן לא רק מתיך שיטת קונט וטין ולא רק בשביל תועלת מדינית, אלא בכח האהבה האנושית היא הולכת לבקש את נרדף. זהו יסוד, שאינו

זז ממקומו. השיטות—הללו נוצצות והללו נובלות; האהבה האנושית תתקיים כל זמן שהמין האנושי יתקיים, וזוהי אמת-המדה שביד אורז'שקובה כשהיא נגשת אל חזיונות החיים למוד אותם ולהעריכם. היא מבחנת בין הטוב והרע, בין הישר והנלוז. אין לה אידיאלים של פנוק ושל צחצוח לעילא ולעילא, חצי-גאון וחצי-שגעון, ממין ההרהורים היפים והמטורפים של פרז'יבישיבסקי וכל בעלי-הלקוי המשכרים בחריפותם ומפתים ביפים העגבני-המלבב: הטוב הוא טוב והרע הוא רע, אין ארטיסטיות מכפרת ואין גאוניות מחפה. העיקרים אינם נסחים ממקומם אף כמלוא השערה. האדם הבהמי, הפוחז, המפזר לריק את יגיעו או את יגיע זולתו, המתמכר לתאותו, הפוסע ברגל-גאוה על ראשי אחרים, המתגאה, הגוזל את העני, המתכבד בקלונו של חברו, הוא אדם רע ומזיק; העובד, הענו, הנדיב, הרבק במשפחתו, האוהב את ארץ-מולדתו, המגין על החלקה הקטנה שלו, המפרנס את משפחתו ביגיעה, בכבוד, באמונה הוא צדיק. כל אדם הוא מושבע ועומד על כך לעשות את חובתו לעצמו, למשפחתו, לארצו, ובאותה שעה—גם לכל המין האנושי. צריך לאהוב את הבריות! צריך לראות ולשים לב, כמה בני-אדם סיבלים צער ויסורים. חלאים ופורעניות רק מתוך זדון ועריצות, אכזריות וקנאה. צריך להמעיט את הרע ולהרבות את הטוב. זוהי התכלית הכללית, זוהי תכלית הדתות, הסדרים, הנמוסים, העמים והממשלות! זו צריכה להיות המטרה! וכשהחיים אינם כך, כשיש בהם עול ורשע, סחי וצרה, עוני ועפיש, בערות ויסורים.—חיבה להראית ולגלות כל אלה לבריות. מטפת היא אורז'שקיבה לחירות, אבל לא רק לחירות חיצונית, אלא גם לפנימית. על פי-רוב אנו חושבים, שכשאנו יכולים להחזיק בדעותינו הטובות בעינינו וגם להודיע אותן גלוי וכשאין הסדדיוט רשאי להכנס לתוך ביתנו ולשים אותנו במאסר, כבר אנו בני-חורין. באמת יותר משהאדם סובל מן העבדות, שזוקקת אותו מחוץ, הוא סובל מן העבדות, שהוא נושא בתוך נפשו. וגם אם נתיר את כל חרצובות העבדות החיצונית לא נהיה בני-חורים כל זמן שכל רעיון מרעיונותינו וכל הרגשה מהרגשותינו תהיה קשורה בשלשלת העבדות. העם צריך להרבה דברים: לאדמה, לכח, לאושר, אבל יותר מכל הוא צריך להכרת ערכו הפנימי ולחירותו הפנימית. אלילים ומשגיחים שונים דכאוהו, אלה באמונה תפלה ואלה—בשבט. הוא היה להם—לא קהל אנשים, שיש להם זכות החיים ע"י עצמם ובשביל עצמם, אלא עדר שורים לעבודה ופרות חולבות או עדר סוסי-הבר, שחוטפים אותם מן השדה ורותמים אותם אל העגלות ואל המחרשות. וכל כך הסכין זה הגבור העבד לשאת את הכבלים, עד שאינו יכול לשער בנפשו, איך יוכל להתהלך ולנוע באין מעצור בלי נוגשים ומשגיחים. וחירות מעבדות זו דורשת אורז'שקובה. אין היא חודרת לתוך עמקי שאלות הרכוש והעבודה. אילו היו העשירים והעניים, החזקים והחלשים—אנשים כנפשה, לא היה מגיע הדבר להתקבצות הרכוש בידי היחידים ולהתרחבות העוני בהמון העם. עתה, כשקלקלה זו כבר קיימת יש לעמוד רק על היסודות: להרבות את הטוב ולהמעיט את הרע. אהבת כל הבריות וסליחה לכל, חבור המין האנושי ע"י חבלי האחוה, שווי גמור של בני האדם בזכיותיהם ובחובותיהם, בעור ובטול של הצביעות, השנאה, הזדון, הגאוה והאכזריות, הרמת שאיפות-חיים מן הדיוטה התחתונה של תאות-בשרים למרום מדרגת האידיאלים הגבוהים, המקיפים את כל העולם, הגנה ואפוטרופסית של חנינה וחיבה על כל מה שהוא קטן וחלש ואומלל וסובל, תביעת עלבונו של כל עשוק, בזוי ונעלב,—זוהי רוח החיה בחזיונות אורז'שקובה. ואהבת האנושיות, המונחת ביסוד כל אלה, התפתחה בה מעט מעט משעה שהתחילה לכתוב את ספוריה הראשונים, התפלים בבחינת האמנות, עד שהגיעה להתגלמות כשרונה בספוריה מן „גראבא" ואילך ועד שהגיעה מאבנים טובות ומרגליות הללו ל„אבני שיש טהור".

כי בתקופה השלישית כבר אנו רואים את אורז'שקובה בכל מלוא התפתחותה. ותקופה זו מתחלת ב„אליה מקובר" (Eli Makower), ספור מחיי היהודים, שכתבה בשנת 1873. כל הספורים מחיי היהודים, שכתבה אורז'שקובה, לא נכתבו כדי להגן על היהודים בתור היותם נרדפים, אלא כדי להגן על כבוד היהודים בתור היותם בזויים. אם היהודי הוא מוגבל בזכיותיו או לא — לעולם הוא Moszek, לעולם הוא נבזה. הגטו אינו המצאה פולנית ואין צורך לומר, שהאינקוויזיציה לא היתה המצאה פולנית. היו תקופות ידועות בפולין, שבהן היו היהודים נהנים מכל הזכיות. אבל יש המצאה פולנית אחת ו—Moszek שמה. Moszek או השם הכולל Zydek הוא הוא הבטוי השלם של ההשקפה השוררת. יהי היהודי מה שיהיה, הרי הוא Zydek— פעוט, מגוחך, נעים להשתמש בו או לא נעים, פקח הוא או שוטה — בכל

האפנים עיקרו אינו משתנה. בפניו אומרים לו כך וכך, אבל שלא בפניו קוראים אותו בשם הזה: אין עושים גדרים ומחיצות. רואים אותו כראות מין אחר, מין בפני עצמו.

ונכנסה אורז׳ישקובה לתוך מקצוע זה ולא עמדה כרוב הסופרים הנוצרים בקצהו, במקום שיש יחוסים ועניינים בין יהודים ונוצרים, אלא חדרה לתוך אמצעיתו, לנקודת התיך, ונכנסה לא „כפריץ" זה שבא לחתונת־יהודים או לבית יהודי לאכילת דגים בסעודת שבת, אלא בענוה, באימה ובדרך־ארץ, ועל כל אלה—באותה האהבה האנושית, השורה על כל מחשבותיה והעוברת כחוט השני דרך כל חזיונותיה. אין בה מן האופטימיות היתרה ואין בה מן הסניגוריה התפלה: היא משתדלת להכיר את האדם הנקרא יהודי כמו שהיא משתדלת להכיר כל מין אדם. מספירה הראשון עד האחרון נראה, שאין דם הפולני בעיניה „סומקטפי" מדם היהודי. רואה היא בין היהודים נדיבות וכילות, חירות ועבדות, טהרה וטומאה, רוממות ושפלות, עושר וריש, עבודה ועצלות, ועומדת היא ובוחנת וחוקרת את המעלות ואת החסרונות האלה ברוחב בינתה, בלי שחוק וקלות־ראש, בטעם האהבה והדבקות האנושית, בלי נשוא שמע־שוא ובלי התפתית אחרי שום משפט קדום, — כמובן, עם הרבה שגיאות קטנות, שהן כרוכות בהכרח אחרי כל סופר זר, אבל בלי קלקול אחד בזדון. מטפלת היא ב„אליה מקיבר" כמו שהיא מטפלת „בגראבא": בבקשת האמת, בלי משוא־פנים, בלי רום עינים וגובה־לבב, בחביבות של צדקנית גדולה, וכמו ב„גראבא" כן גם ב„מאקובר" מושכתה אהבתה האנושית אל מגורי הריש והמסכנות, מקום שם התום מדוכא בידי הכח, ושם היא פורשת כמלאך־הרחמים את כנפיה הלבנות על הצדק הנרמס והיא מרימתו ורוחצתו מן הרפש ומנשקתו ומלבבתו... ובוכיה עליו.

וכאן אני עימד בתקופה, שבה כבר נעשתה הכרתי את אורז׳שקובה יותר קרובה ובלתי־אמצעית משהיתה מכבר.

אחרי „אליה מקיבר" כתבה את חזיונה: „סילבק שומר הקברים" (Sylwek Cmentarnik"),—מלאכת מחשבת דקה ועמוקה עם פילוסופיה נוגה, משמימה, ואחר־כך (בשנת 1878) כתבה את „מאיר איזופוביטש" (Meir Ezofowicz") שלה.

במקרה יכול אני להפיץ רצועת־אור על עבודת אורז׳ישקובה בתקופה זו ולפתור על כל פנים חלק אחד מחידת התפתחותו של הכשרון הזה מן האין ועד תכלית השלמות.

מניח אני מה שיש עוד ב„מאיר איזופוביטש" מן המליצה וההשתפכות, הריטוריקה והאריכות היתרה, הרי אנו מוצאים לקוי זה בכל הספורים מן הדור ההוא; הסופרת האנגלית, שאני חושב אותה דומה ביותר אל אירז׳ישקובה: ג׳ורג׳ איליוט — האריכה עוד יותר. מניח אני גם מה שיש ב„מאיר איזופוביטש" מן התמימות בציור חיי היהודים במאה השבע־עשרה בפולין, הרעיונות ודרכי־הדביר של „דור המאירים", שהעברו בקפיצת הדרך לאחור אל הדיר ההוא, השגיאות הקטנות בתאור מנהגי היהודים וכו׳. אבל אחרי נכוי כל אלה עוד ישאר הרבה מאד ממה שצריך להפליא את הקורא המבין. הרי אשה פולנית זו מדברת על התלמוד והרמב״ם והזוהר, על הרבנים והקראים, על חוקי הדת והכוונית — מהיכן היא יודעת זאת?—היא קראה ועיינה במשך הרבה שנים בספרים רבים וחקרה ודרשה והציבה ציונים לעצמה. באמצעות מר ישראל צבי (הנריך) פלטי, שהיה עורך ה„איזראילִיטא", ובאמצעות מר אדולף יעקב כהן היתה מביאה לה ספרים שונים באשכנזית ובצרפתית על היהודים והיהדות. הרבה פעמים בדחה דעתנו על הדבר הזה. הרי כבר יש לה גריץ והיא מבקשת גם את כל ספרי גיגר. הרי כבר יש לה אלה, והיא מפצירה, שישלחו לה את כל תרגומי התלמוד הצרפתיים של הד״ר רבינוביץ. יושבת איתה „גויה" בהורודנא ולומדת ש״ס? רוצה להסמך לרבנות! קוראת וקוראת ואינה יודעת שבעה. מבקשת זוהר בלשון צרפת! אין! על כל פנים איזה ספר שיהיה על הקבלה? אולי את ספרו של ד״ר יואל בלשון אשכנז?— טוב! — שלחו הלום את ספרו של יואל!

בדחה עלינו דעתנו. אבל דבר זה לא היה בדיחותא כלל. אשה זו, כפי שנוכחתי לדעת, היתה אבטודידאקטית זריזה. היא לא מצצה מן האצבע ולא כתבה דרך כתיבה בעלמא. היא היתה סופרת מהירה ופוריה וגם מרובת־הצדדים, אבל—וזהו סיד הסופרים המהירים מרובי הצדדים — היא הרבתה לקרוא יותר משכתבה, והיא הכינה את עצמה לכל ענין בשים לב, בשקידה גדולה. חניכת ה„סאקראמנטיות" בווארשא מה יכולה היתה להעלות מבית ת׳מודה? דברים שצריכה היתה לשכוח! אבל היא היתה אשה עובדת! הנה נסקרים לפנינו כעת בסקירה אחת כל הדברים שבספוריה הראשונים על ערך העבודה. קיימה זו מה

שכתוב באלה! האשה העובדת, הלומדת תמיד, מכל ספר, מכל אדם, האוספת כדבורה זו, שמוצצת את לח-הפרחים, האשה הזוכה לחירות עצמית ולעמידה ברשות עצמה, — הרי זו אורז׳ישקובה. היא נתנה דוגמא לזה במקצוע העבודה הספרותית.

ויש לדבר זה עוד צד אחר: אולי סופרים אחרים מכינים את עצמם לענינים אחרים, אבל לענינים יהודיים מי פתי יכין את עצמו? כלום הכין נימציביטש את עצמו ל„ליבא אי סיורא" שלו? מה יש כאן ללמוד? וכי גם זה הוא מקצוע ראוי לחקירה? ענינים חשובים! דברים עומדים ברומו של עולם! Zydek—Rabin—Talmud, —כל השומע יצחק.

ואמנם הרבו השליאכצ׳יצים לצחוק, כי „מאיר איזופוביטש" אינו כלל וכלל ספור פולני-יהודי, אלא ספור יהודי. אורז׳ישקובה נכנסת לפני ולפנים לתוך החיים היהודים. היא רואה בתוך היהודים את המלחמה בין הישן ובין החדש, בין האורתודוכסיה וההשכלה. בין הקבלה והפילוסופיה. ועומדת היא כמובן, לימין החדש, ההשכלה, הפילוסופיה. מאיר איזופוביטש הוא „אוריאל אקוסטה" הפולני: גם הוא שואף לאור, לדעת, לחירות ומאליו מובן, שכמו בחזיונו של גוצקוב כן גם בזה של אורז׳ישקובה שואף הגבור לחבור והתקרבות אל העמים. אבל הריפורמה אינה באה מחוץ, כשיטת המתבוללים, אלא היא באה מבפנים. היחס אל חוץ הוא רק כלאחר יד. היסוד הוא— המסורת. לטודרוס (הטפוס השלילי) יש מסורת של הזוהר, למאיר יש מסורת של „מורה נבוכים". אמנם, לנו, היהודים הלאומיים, אין „אוריאל אקוסטה" ו„מאיר איזופוביטש" יחד אומרים כלום. שניהם — צלמי חזיון, שניהם תלויים באויר. אם תהיה בינינו מלחמה אמתית בין הדת והדעת — לא בתוך הגלות תהיה. חוץ מזה — דתנו אינו מעין אותן הדתות, שיש להן שלטון וכח קליריקאלי. ואותם הדברים היפים מחוץ, ש„אוריאל אקוסטה" מתפעל מהם, אינם יפים כלל. אבל יכולים אנו להבין את נקודת המעמד, שעליה עמדו המאירים בספרות „האשכנזים הצעירים" של גוצקוב ובספרות אורז׳ישקובה. ואם המתבוללים של היום באים ושולחים את ידיהם הגסות לנגעת ברקמה דקה ויפה זו—אין זו אלא עניות דעת.

כל הטפוסים החיובים של אורז׳ישקיבה הם יהודים גמורים, לא זאטוטי בני-ישראל, לא „פולאקי משה רבנו" וכל אותן הצורות המעורבבות והמשונות, שיש בהן רק חקוי פולני, אבל אין בהן מקוריות יהודית. היא אינה תובעת את עלבונם של היהודים המשומדים ושל „ערב-שמד", אינה משתתפת בצערם כשאין מקבלים אותם לאיזה חברה של פולנים אמתיים ואינה סומכת גאולתם לתפלת האהבה האנושית. אין דבר זה מעלה או מוריד, כי בין היוצאים והנכנסים אצלה היה פ׳לאק של „משה רבינו" זה אי אחר. הדבר המעסיק את, חוקר הספרות, הדבר המתמיד הוא: הקבוץ של יהודים בספורי אירז׳שקובה. היהודים שמסביב ל„אליהו מקובר", ל„מאיר איזופוביטש", ל„גדליה", ל„שמשון הגבור" ועוד. היהודים האלה, שאורז׳ישקיבה מוצאת בהם כל-כך טהרה וצדקה וחכמה, כל-כך ענוה ויושר ומדות משובחות, כל-כך יופי פנימי וענוי על לא חמס, כל-כך קולטורה אמתית, נפשית, רוחנית, — היהודים האלה הם רחוקים מההתבוללות כרחוק מזרח ממערב, והמתבוללים גם ידוע לא ידעום, גם דבר לא יוכלו לדבר עמהם, גם בוש יבושו בהם! כיון שסופרת גדולה, נוצרית, פולנית, אליזה אירז׳ישקיבה כתבה את הספרים האלה — טיב הדבר, באים ומתגדרים ושמחים ומפארים! הם בעצמם בודאי לא מסוגלים היו לכתוב ספרים כאלה... לא מסוגלים היו להתהלך בהורודנא ובסביבותיה ולטפל שם עם יהודים, לטייל ולהתבונן, ואולי גם לא היו מסוגלים להכין את עצמם ע״י קריאת תרגומים מן התלמוד. מה להם ול„מאיר איזופוביטש"? „מאיר איזופוביטש" הוא משכיל ריפורמטור מעין „יוסף בן שמעון" של יל״ג, מעין שמעין של סמולנסקין ב„שמחת חנף". מדבר היא בלשון המקרא, מעיד לו עדים את פילוסופי ספרד, „אברך-משי" וגבור הרוח, טפוס של משכיל ליטאי-פולני מדבר בלשון גינזר מן הספרים שקראה אורז׳ישקובה ומשורבב ומישב עשר מעלות אזורנית בצל מעלות העתים. אמנם גבורי אורז׳ישקיבה, עם כל המדות הטיבות, מראים גם חבה לנוצרים, מכירים טובה לאצילים, אוהבים את הבריות, דורשים את טובת הכלל, — אבל ערבוב המדות הטובות האלו עם מה שהכנופיה של מתבוללים דורשת — זוהי סמיכת-הפרשיות בלי יסוד ובלי הגיון!

היהודי אינו סומך על הזוהר, אלא על רב סעדיה גאון ב„אמונות ודעות" שלו; אינו מסכים לסגולות ר׳ טודרוס, העוסק בקבלה מעשית, והוא מעורר את העם ללמוד מדעים; אינו מצדד בזכותם של הרמאים המלוים ברבית והוא משבח את היושר והאמונה ומרים מכשול מעל דרך עור; היהודי — יש שהוא קנאי

ונזיר מן העולם וגוזר על כל רעיון חדש ויש שהוא שוקד על הלמודים המועילים; יש שהוא מאסף ממון וגוזל ומלסטם את הבריות ויש שהוא עובד עבודת פרך ומפרנס אפילו את עניי הנוצרים, — מה לכל אלה ולאותה תורת־השמד, הרוצה לעשות את פולין בנין אחד, שאין בו שום בליטה, והגוזרת, כי כל הפסק וכל פ י ר ו ד פוסל? אם הפירוד פוסל, הרי כל היהודים באוצר צורותיה של אורז׳ישקובה פסולים! אם המטרה היא רק לנפול לתוך בית־הבליעה ו„קמא קמא בטיל" — הקדמות ארוכות הללו למה? — כל מקום שאתה מוצא את ההתבוללות: בפובליציסטיקה או בבלטריסטיקה, העם העיקרי בולע את הראוי להבלע בלי כרכורים, כזוכה מן ההפקר. ליהודי אין קולטורה משלו, לו אין הרגשה לאומית, ואם יש לו — הרי זו קנאות ובדאות; לו אין מסורת, ואם יש לו — הרי זו שטות. לו אין אפילו מינים שונים; לו יש אינטיליגנציה, כלומר המתבוללים, ו„חומר עכור" (Ciemna„ masa") והוא העם, שלא התבולל עוד. זהו ה„אני מאמין" של המתבוללים בפולין. לעומת זה אורז׳ישקיבה חיקרת רק את הצורות הישנות, מתבוננת אל הקולטורה המיוחדת, מנפה בי"ג נפה את „החומר העכור" ועושה אותו לא כסולת נקיה אחת, אלא כהרבה מינים. — והיכן היא עושה זאת? שימו נא לב! היא יושבת כמעט כל ימיה בהורודנא ויודעת היא על־פי רוב את היהודים שם. מה הם היהודים שם בעיני ה„פולאק של משה רבנו" הווארשאי? ברו נא מן הפולאקים האלה אנשים אחדים, שלחו אותם להורודנא! וכי ישהו שם? וכי יבואו שמה בדברים עם היהודים, ואם יבואו בדברים עמהם, וכי ימצאו אף דבר טוב אחד בהם — מנקודת־ראותם שלהם? הלא אלה הם ה„ליטוואקים", שכמעט גוזרים עליהם כליה! ובתוך ה„ליטוואקים" האלה ישבה אורז׳ישקובה וביניהם, רק ביניהם מצאה את טפוסיה, וביחס אליהם היתה מלאה אהבה ואחוה ושלום וכל ימיה היתה תורת־חסד על לשונה! כלום צריכית המפורסמות האלה ראיה? הלא כל קורות חיי אורז׳ישקובה וכל עבודתה היא ראיה אחת גדולה ומכרעת!

הופעת „מאיר אזזופוביטש" בשנת 1878 היתה מאירע רב ערך. הספר נדפס במהדורה ראשונה עם ציורי א נ ד ר י ו ל י בהוצאתו של מר שלמה ליבינתאל. אנדריולי היה תערובת פולני, ליטאי ואיטלקי. בעל דמיון חזק, ואמרו עליו אז, שהתנועות וההעויות שהוא עושה בציוריו, הן מחוץ לשורת האסתיטיקה. בימינו בודאי היה נחשב בין האקדימיים היבשים. בסוף ימיו קנה לו אחוזה קטנה Brzegi סמוכה לאוטבוצק אצל ווארשא. באחת מן השנים ישבתי שם ישיבת־הקיץ, והוא היה מספר וחוזר ומספר לי על ציורי „מאיר איזופוביטש" שלו. רצה לעשות את ציוריו בווארשא, אך אורז׳ישקיבה לא רצתה בכך, באמרה, שטפוסי היהודים בהורודנא הם מצוינים יותר. אז נסע אנדריולי להורודנה ועשה איזו „העתקות מן הטבע". קלונימוס הוא מהורודנא — חנוני, שהיה מספיק סחורה לאורז׳ישקיבה, אך את מאיר לא היה יכול למצוא בהורודנא, והלך לווילנא ושם מצא מה שבקש. צריך היה להראות לאורז׳ישקיבה כל מסה וכל העתקה ראשונה והיא היתה מקפדת מאד על הדוגמה: „לא כך עלה במחשבתי, אלא כך". „זה אינו יהודי אלא פולני עם זקן ופאות" —. סוף סוף — היה אנדריולי אומר — שמח אני עתה, שהמלאכה נגמרה ודעתי נוחה בה, ומחזיק אני טובה למרת אליזה, ששלחה ידה פעמים אחדות במטבע שטבעתי. ומכל מה שספר לי אנדריולי ראיתי, כי סופרת אידיאליסטית זו היתה ריאליסטית קיצונית בנוגע אל הציורים בחזיונותיה שחזתה בעצמה. ברצותה „לרומם מעלת הנכבד, להוסיף הדר לנהדר, לתת חן לשפלים להסתיר הנגעים תחת לבוש מלכות ולגלות שושנים בין החוחים", נמשכה אחרי הכח־המדמה החזק, אחרי המליצה העשירה וגם אחרי המטרה, שהציגה לב סוף מעשה במחשבה תחלה (אמנם במלאכה יקרה זו נבלעה המטרה בתוך הצורה האמנותית, כאמור למעלה). אבל כשהיו ציורי אנדריולי לנוכח עיניה ראתה שיש בהם מן ההפלגה, ועוררתו לתקן דברים הרבה, שלפי דעתה צריכים היו שנוי והעברת הפצירה־פים על פני החרט (ציורי אנדריולי היו ציורים פתיחי־עץ). אמנם, הדבר המצחיק בזה הוא, שבבחינה ההיסטורית נכשלו שניהם: אורז׳ישקובה ואנדריולי יחד. אם בעינים פקוחות נחפשה ונחקרה את צורותיהם של הסוחרים היהודים ושל הנאורים מן המאה השבע עשרה, נראה, שהמצייר הקדים את המאוחר והלביש את דמות דיוקניהם של פרצופי המאה השבע־עשרה בגדים של תקופת ניקולאי הראשון, בגדים מתקופת החוכרים וההשכלה הראשונה.

עם כל אלה היה הספר ההוא במהדורתו הראשונה כלי־חמדה. הוא תרגם לכמה לשונות ועשה רושם גדול.

בראשית שנות השמונים, ואני אז סופר צעיר, ונסיתי לכתוב גם פולנית, התודעתי אל אורז׳ישקובה בהיותה בווארשא. זאת היתה אחרי שיצא לאור תרגים „מאיר איזופוביטש" באשכנזית. לרגל תרגום זה נדפסה בקורת ארוכה

בפוליטון של ה„פראנקפורטר צייטונג". המבקר הרבה להלל את הסופרת ואת הספור, אך רמז גם על כמה שגיאות קטנות, שנתגנבו לתיכו. כן, למשל, כשתארה אורז'שקובה את סעודת-השבת בבית יהודי, כשבעל-הבית מקדש על היין במסבת משפחתו, הי"א מציגה לעין הקורא חזיון כלול בהדרו: הוד הנוה היהודי, החן הצנוע השפיך על פני כל המשפחה, החדר המלא אורה, השלחן הערוך, קדושת-השבת השורה על כל המסובים; ורק באחת נכשלה הסופרת: במה שהעטיפה את בעה"ב לקדוש... טלית ושמה עליו גם תפלין, כי חשבה, שלעבודה כזו אי-אפשר בלי טלית ותפלין. „מה דעתך על זה?"—שאלה. ברצותי להרגיע אותה אמרתי לה: „אין רע, כאלו וכאלו שגיאות קטנות תקרינה". אך רוחה לא נחה ואמרה: „לא בי האשם! אני יראתי, שמא אכשל באיזו שגיאה, ועל כן בקשתי את המו"ל, האדון שלמה ליבינתאל, להעיף עינו על פרטי הדברים האלה, ואם שגיתי — יתקן. אבל הוא השיב לי: „מה אני יודע בענינים כאלה! ידיעתי פחותה מידיעתך, גבירה!"" — „לא כן הוא הדבר — אמרתי אל אורז'ישקובה אחרי שספרה לי את המאורע הזה—האדון שלמה ליבינתאל הוא ענו יתר מדי; הוא יודע היטב, שאין מקדשים על היין בשבת בטלית ותפלין, כי הוא נתחנך בעיר הקטנה קובאל, ולמד בחדר, ואביו היה מורה הדת. רק להתנאות רצה לפני גברתי באי-ידיעתו". — „היתכי?—שאלו הנאספים, שביניהם היו המשוררת הפולנית קונופניצקה והסופר נוביצקי — במה יש להתנאות?" — „כן, כן, אני מבינה—השיבה אורז'ישקובה בצחוק—זהו ענין יפה!"—. אחרי איזה זמן פגשתי את האדון שלמה ליבינתאל ופניו לא היו אלי כתמול שלשום. הרגשתי, שספרו לו, שהוצאתי עליו דבה, שהוא בקי בענינים האלה. לא יכול היה מר שלמה ליבינתאל לסלוח לי זאת כל ימי יהדותו ועמידתו בספסל מורח בהיכל. ואחרי שלפני מותו נעשה סאליזי ליבינתאל וקתולי — לא כל שכן.

אני מזכיר את הדבר הזה מפני שהוא מפיץ אור על כל יחוסה של היהדות הפולנית המתבוללת אל אורז'ישקובה. מתבוללים אלה לא נתנו לה אף רעיון אחד, אף חצי-רעיון. הם חלקו לה כבוד, רקדו מסביב לה—ולא יותר. כל מה שהיה באורז'ישקובה מן האהבה ליהודים — היה בה משל עצמה, מהתבוננותה דוקא אל המון היהודים הנפרדים ומקריאתה בספרים נוגעים אל היהדות.

וכן הלכה אורז'ישקובה הלוך ועלה, עד שכתבה בשנת 1883 את „הקדמונים" („Pierwotni"), בשנת 1885 את „משפחת הדז'ורדז'ים" („Driurdziowie"), באותה שנה את „השפלות" („Niziny") ובשנת 1888 את ה„חם" („Cham") ואת „על גדות הנימאן" („Nad Niemnem"). בכל הספורים והחזיונות האלה יש שני צדדים: אהבת העם ואהבת הטבע. אורז'ישקובה אהבה את החירות ואת האמת ואת השירה. היא אהבה את החכמה ואת יפי הטבע, את התקדמית רעיון האדם ואת קדושת הזכרונות של דור העבר, את עמה ואת האדם בכל עם אחר ובכל דת אחרת. היא אהבה את האידיאל של אחדות-העמים. היא ידעה גם לשנוא. היא שנאה את השעביד ואת הרמאות, את הצביעות ואת החנופה, את האלמות ואת האכזריות. אורז'ישקובה לא היתה סופרת נאציונאליסטית מעיקרה. בכל ספריה—האנושיות קודמת ללאומיות. כיון שלאומיותה היא מרוכאה, היא נלחמת את מלחמתה. היא באה ללאומיות מתוך אנושיות. ההתחלות והיסודות שלה הם: האהבה, הצדק, השווי, החסד והרחמים. אחת היא, אם אכרים פולנים או ליטאים או חנונים יהודים סובלים; אחת היא, אם הם סובלים יסורי הגוף או יסורי הנפש — היא משתתפת בכל צער, יחידי או לאומי, משפחתי או צבורי. בגעגועי-נשר היא מעיפפת אל מרומי השלמות, כיצד העולם צריך להיות,—ובאותה שעה היא גם זהירה ופקחית, והיא יועצת לעשות הכל בהשכל ובדעת, מתון מתון. כשהיא שומעת על החמס הנעשה להחלשים ביד גבורים עיניה מתמלאות דמעות, אבל אין היא יכולה לבכות הרבה. היא לא נולדה כדי להיות לאשה מקוננת. מיד אחר הדמעות היא תופשת את העט ועובדת וחושבת ומורה ומנהמת ומדריכה ומפזרת את זהב-כשרונה. ויש בספריה קסם, שמשקיט את כאב הפצעים ושמחזק את העומדים על נפשם. ב„שפלות" היא יורדת לתהום נוולות החיים. היא רואה שם את האשה בתרבותה הרעה, בקלקלתה ובמפלתה; אך גם שם היא מוצאת תחת ערמת שפך-הדשן את ניצוצי צלם האלהים. במשפחת ה„דז'ורדז'ים" היא חודרת לעמקי חיי הכפר. כל מה שאפשר להשיג במקצוע החיים האלה בעינים ובלב, בכח הזכרון והשכל, בהרבות הקריאה ובהעמיק ההתבוננות—השיגה. היא יודעת ידיעה ברורה ופרטית את הענין, שהיא מדברת עליו, היא יודעת ומכירה גם-כן על בורים הרבה דברים אחרים, שהם זרים לענינה, אבל יוסיפו הוד והדר לציוריה כשתביא אותם למשל ודמיון. ב„על גדות הנימאן" היא עולה למדרגה מן השלמות, שלא עלתה עליה לפנים—הטבע מדבר

שם יחד עם האדם. הזווג הכמוס בין הנושא והנשוא, בין האדם והטבע, — זה סוד השירה והציור, התעודה היותר עליונה של היצירה הרוחנית, של העשות היוצר „שותף לקב״ה במעשה בראשית״, — היא שלטה בו ביצירתה זו! הנימאַן, זה נחל-הקדומים של הליטאים והפולנים, הוא כל-כך יפה וכל-כך שרוי בצער! האבנים בוכות על החמס, העולם עוטה קדרות, הזכרונות צועקים מן האדמה, בתי-הפרס, הקורהאַנים הקדמונים, מזדווגים ומתקשרים בעבותות חבור פנימי עם השדות והעמקים ואהלי האכרים. לא סופרת עומדת לפנינו, אלא משוררת, לא משוררת, אלא נביאה. הנה היא עומדת על הספר, על גבול שתי מדינות, ותהי ל ש ו מ ר ת אותן בכח כשרונה, באהבתה ובאמונתה. סגור סגרה את עצמה בדומית גדות הנימאַן, לרגל עיי היכלי-הנסיכים, ותרקום את רקמת הזהב שלה, ותחשוב מחשבות-נכונות או לא נכונות, אבל לעולם ט ו ב ו ת ו ז כ ו ת.

אין רצוני להפליג את ערך אורז׳ישקובה במה שאין בה. היא אינה יודעת את השאלות הסבוכות. אינה יודעת, שה„אידיאה היאגילונית״ — חבור פולין וליטא — מוצאת שוברה בצדה: את האידיאה הליטאית, ואפשר, שהליטאים, בכח איתה ההרגשה הלאומית המפעמת בקרב הפולנים, מתרפקים אף הם על העבר שלהם, על הלשון שלהם, על הנימאַן שלהם? ואפשר, שאיתו הצער העמוק, השפוך על העמקים ועל הגיאיות, אינו רק יליד המאורעות המדיניים, אלא גם יליד התפתחות קאפיטאליסטית, שהיה לה מקום גם תחת שלטון אחר? ואפשר, שיש נגודים פנימיים ביחוסים ידועים בין האהבה האנושית ובין דפטריוטיות? — אין השאלות האלה זרות כל עיקרן לאשה זו. שלרגל קריאה ועיון במשך הרבה שנים היתה גם למלומדת גדולה. פעמים שהיא פורשת מן הבלטריסטיקה ויושבת בבית-מדרשה ומנסה לכתוב גם מאמרים פובליציסטיים פילוסופיים, והיא כותבת: „דברים אחדים על שאלת הנשים״ („Kilka słow o kobietach״, 1873), „על השפעת המדעים על התפתחות הצדקה״ („O wpływie nauki na rozwoj miłosierdzia״, 1876), „על ה„פטריוטיות והקוסמופוליטיות״ („Patriotyzm i kosmopolityzm״), „על היהודים ושאלת היהודים״ („O żydach i kwestij żydowskiej״, 1892). יש, אמנם, בכל המאמרים האלה רעיונות נמרצים, הרצאה נעימה ונפלאה, תבונה עמוקה ודעת רחבה. אבל פלוסופיותה של אורז׳ישקובה רחוקה מלהיות שלמה ומכרעת, ועל כל ענין וענין, שהיא נוגעת בו, יש לדרוש תלי-תלים של מופתים מקיימים ומבטלים. אך לא זהו יתרון ערכה העצמי של אורז׳ישקובה במאמריה, או בספוריה; יתרון ערכה העצמי היא שפע ה ח ן ו ה ח ס ד שלה, התכונה הטובה והרכה של האמצעים, שעל-ידיהם היא שואפת להגיע אל המטרה: היא חושבת, שיש לעשות את היהודים, את כל היהודים — לאזרחים טובים ומועילים, אבל כיצד? — לעולם לא על-ידי כח, לא ע״י שנאה או לצון, לא ע״י חרוף וגדוף, אלא ע״י אהבה, משפט ושלום. היא חושבת, שהדעה הפטריוטית והדעה הקוסמופוליטית יכולות להתאחד לדעה אחת. אבל גם-כן לא ע״י ערמומית והגבלות וקנוניות וגזרות לכאן או לכאן, אלא בדרכי נועם. היא אינה מעוררת את הנתינים למרוד ולא את העניים להתקומם; היא בשעור ידוע, דומה אל טולסטוי, אלא שאין בה מן המיסטיקה הדתית ולא כלום. היא היתה בגדר זה בריה בפני עצמה. לא כל אדם רשאי לומר על עצמו, שהוא עולם קטן, אף-על-פי שהמשל הקדמוני אומר: ה א ד ם ה ו א עולם קטן. ישראשים חטובים תבנית שוה, שאפשר לקבוע את הקטנים שבהם בגדולים שבהם כהביצים החיניות, שהתינוקות משעשעים בהן, ויש חטובים תבנית בפני עצמה. תבנית-של-ראש מיוחדת כזו היתה לאורז׳ישקובה... בתוך מצחה המקומר עבד כח כביר של מקוריות ושל אופן מיוחד להבין את הדברים ולפתור אותם. היא היתה תמיד ט ו ב ה לאין קץ ולאין חקר. בשעה שאחרים דומים ללבנה או לכוכבים, שאנו רואים אצל הנגוהות, שהם שופכים מסביב, גם את הצללים ואת עלטת הליל, דמתה היא לשמש, שנותנת ע״י אורה לכל חפץ ולכל עצם חן וערך ושאינה מונעת משום דבר את נוגה-זרחה. לאור הקרנים האלה התיפה כל כעור, הצטבעה כל כהות, גדלה כל קטנות.

רק לב-טוב כזה יכול לתת את הכח לעבוד כל-כך. עבודתה של אורז׳ישקובה, לא רק באיכות, אלא גם בכמות, היא חזיון מפליא. בין פקידה לפקידה, עודנה עוסקת בשאלת האכרים, היא פונה הצדה וכותבת את הספור מחיי היהודים ברומי: „מרתה״ („Mirtala״, 1886), הספור הזה הצטיין ברוח שירה וגם בהשגת הגון ההיסטורי. פניתי אז אל אורז׳ישקובה בבקשה לתת רשות לתרגם ספור זה באחד מכרכי „ה א ס י ף״ (תרגום מר א. א. ראַקובסקי), והיא לא רק נתנה את הרשות, אלא גם הביעה את שמחתה הגדולה על ה ת פ ת ח ו ת ה ס פ ר ו ת ה ע ב ר י ת ה ח ד ש ה. בשקבלה אכסמפלאַר מן התרגום כתבה לי, כמה היא מצטערת, שלא יכלה לקנות את דעת הלשון העבריה. „החילותי — כתבה — כמה פעמים, אך

כנראה, אין כח־הזכרון תופס עוד; יודעת אני רק מספר מלים".

והיא כותבת וכיתבת וזורקת מרגליות חדשות מתחת עטה. בשנת 1891 היא כותבת את ה„וויסטאלית" („Westalka")—דמות השלימות של אשה טהורה, שהיא מתמכרת לרעיון נאצל אחד; באותה שנה היא יורדת ברוח דמיונה אל תהום החיים וכותבת את „האשה המכשפה" („Jedza"); בשנה לאחריה היא שבה להלחם בגאות המיוחסים וכותבת את „שלשלת היוחסין" („Bene Nati"), וחוזרת וכותבת מחיי היהודים את „שמשון הגבור" („Silny Samson") ואת „גדליה" („Gedali"); בשנת 1895 היא כותבת את הימנון העבודה והחריצות בספורה: „האויסטראלי" („Australczyk"), בשנה שאחריה היא כותבת את „בעלי המרה השחורה" („Melancholicy"), וכשתי שנים אחר־כך היא מוציאה קובץ של ספירים קטנים („Nowele", „Stare obrazki", „Jskry";) ואת ה„טבעות" („Ogniwa"), שהן הקבלות ודמויים מחיי הנוצרים והיהודים, להראית, שהטוב הוא טוב בכל מקום והטובים שביהודים עם הטובים שבנוצרים נפגשים.

ובמשך כל תקופה זו, משנת 1890 עד עתה, אין עוד אורז'ישקיבה איזו אשה כותבת ספרים בכשרון פחית או יותר. אין מסמנים אותה עוד, כמנהג המבקרים הספרותיים המעמידים כל סופר במקצוע מיוחד ומסוים לו. אין יודעים עוד, מה היא: פוזיטיביסטית או מחזיקה־בנושנות, אידיאליסטית או ריאליסטית. כבר מסופקים האנשים, אם יש באמת אשה יחידה אחת, ששמה: אורז'ישקובה. הרי זה כבר איזה מקיר, איזה כח, סמל, מושג. היא כבר שייכת לכל והכל שייך לה. אתה מוציא מאסף ספרותי—כתוב להורודנא, עתון חדש—כתוב להורודנא, הסכמה על איזו הצעה בענין של צבור—כתוב להירודנא, ענין לאומי—כתוב להורודנא. כבר התפשט הדבר את גשמיותי, וידוע רק זה, שיש שם מקום אחד, יש בית, יש כמו מוסד של צבור, כמו צנתרת!—שבבית ההוא, באמצע כל אותו ההיקף, יושבת אשה זקנה אחת, חלושה ויגעה מאד, ושממנה יוצאת כל העבודה הזאת—את הדבר הזה כמעט כבר שכחו הבריות.

גם אני כמעט כבר שכחתי זאת. בשנה שעברה, בקונסטאנטינופול, לרגל ענין ספרותי, צריך היה לאסוף קהלה של סופרים אירופיים, וכתבתי גם להורודנא. עם הפוסטה החוזרת קבלתי את התשובה. כן, זאת היתה אורז'ישקובה. אחר שעבר זמן קצר קבלתי גם מאמר נפלא, גם מכתב. שראוי יהיה להביאו בדפוס לכשתהיה שעת הכושר. במכתבה זה כבר היא כותבת: „איני יודעת, אם אשא עוד את משא מחלתי".

ראוי להזכיר גם את יחוסה של אורז'ישקובה אל הרעיון הלאומי העברי. לא הייתי עושה זאת אילמלא ערכה ההתבוללות את המחול־של־מתים המשונה הזה, אילמלא עשתה תעמולה בשם האשה הגדולה הזאת, שהיתה כל־כך רחוקה מכל גזרת ההתבוללות ושמד.. כשאנו לעצמנו, אין אנו חסרי טעם ונמוס כל־כך ליטול במונופולין זכר של סופרת גדולה ולהעריכה על פי השער הקצוב של מפלגה אחת. אבל בשביל אלה שקלקלו צריך להזכיר מלים אחדות:

בראשית התנועה הציונית היתה דעתה של אירז'ישקובה נוחה מאד מתנועה זו. כששמעה על הקטרוגים והשטנות אמרה: „כ נ ג ד ר ע י ו ן ל א ו מ י ל א י ו ע י ל ש ו ם ד ב ר. כ ל ר ע י ו ן ל א ו מ י י נ צ ח ב ה כ ר ח". איש מאתנו לא נדחק לקבל את הסכמתה. די היה לנו ודי לנו גם עתה להוקיר את אירז'ישקיבה כמו שהיא: אשה גדולה, טובה, אוהבת את האדם, נביאה לעמה, גאונית בספרות. המעט הוא אשר כתבה לכבוד עמנו? המעט הוא אשר העמידה בקרן אורה נפשות יהודיות?—אבל, כנהוג, נכנסים תמיד בינינו ובין העמים אותם הסרסורים הלא־קרואים, הגרמנים יותר מן הגרמניים, הפולאקים יותר מן הפולניים, והם הם המדברים בעדנו, והם הם שמצליחים לפעמים להטעות את לב סופרי העמים. אומרים, שהטעו גם את דעת הסופרת הגדולה הזאת ושהיא חשבה, כי הציוניות שואפת אל איזו מטרה, שמקומה ב„מוסקבה". אם כן הוא, הקולר תלוי רק בצוארי „אוכלי הקורצא". אבל זוהי ממין השיחות הבטלות, שאין להן שום ערך. לפי כל ספרותה, לפי כל הליכות רוחה ונועם מדותיה היתה אורז'ישקובה מסוגלת להבין גם ערך תנועה לאומית שלא בקרב עמה, אילו היתה לה היכולת לחקור את הדבר ממקורו. יכולת זו לא ניתנה לה.

והנה מתה אורזי'שקיבה. מתה סופרת גאונית, אשה גדולה, לב כביר, נפש עדינה, מתה זו שהשפיעה אהבה ושנלחמה עם השנאה. בראש מורם אל השמש ובלב נטוי אל האדמה עברה את תקופתה בלי השלך אחריה שום צל, רק אור בהיר. נפשה אספה את כל קרני החיים, והחיים, שהיו צפויים לפניה, נראו מאירים ומבריקים. היא נמנתה בין הנפשות הנעלות, שהן מאורות זמנן, הון בני דורן, כבוד עמן וגאון הטבע המתגלה בהן בכל יפיו וכחו.

נחום סוקולוב.

